

ŞERH-İ DÎVÂN-I HÂFİZ

Sûdî'nin Hâfız Dîvânı Şerhi

SÛDÎ-İ BOSNEVÎ

1. Cilt

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 155

<i>Edebiyat ve Sanat Serisi</i>	: 35
<i>Kitabın Adı</i>	: ŞERH-İ DÎVÂN-I HÂFİZ Sûdî'nin Hâfız Dîvânı Şerhi
<i>Müellifi</i>	: Sûdî-i Bosnevî (ö. 1008/1599-1600)
<i>Özgün Dili</i>	: Farsça - Osmanlı Türkçesi
<i>Hazırlayan</i>	: Prof. Dr. İbrahim Kaya İğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi (Türk İslam Edebiyatı)
<i>Proje Koordinatörü</i>	: İsmet İpek
<i>Son Okuma</i>	: Uğur Öztürk, Emine Altay
<i>Arşiv Kayıt</i>	: Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Koğuşlar, nr. 933, 934 Millet Yazma Eser Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1641 Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Nafiz Paşa, nr. 965 Şerh-i Divân-ı Hâfız (3 cilt), İskenderiye Bulak Baskısı, 1250/1834
<i>Kapak Görseli</i>	: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar nr. 3968'de kayıtlı <i>Hâfız Dîvânı</i>
<i>Yapım</i>	: Yüksel Yücel
<i>Baskı</i>	: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş. Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul Tel: 444 44 03 www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 42716
<i>Baskı Yeri ve Yılı</i>	: İstanbul 2020
<i>Baskı Miktarı</i>	: 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library of Congress A CIP Catalog Record

Sûdî-i Bosnevî,

Sûdî'nin Hâfız Dîvânı Şerhi, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*

1. Hâfız, 2. Sûdî-i Bosnevî, 3. Şerh, 4. Dîvân, 5. Fars Edebiyatı, 6. Türk Edebiyatı

ISBN: 978-975-17-4570-5 (Tk), 978-975-17-4571-2 (1. c)

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

ŞERH-İ DÎVÂN-I HÂFİZ

SÛDÎ'NİN HÂFİZ DÎVÂNI ŞERHİ

(İNCELEME - TENKİTLİ METİN)

1. CİLT

SÛDÎ-İ BOSNEVÎ
(ö. 1599-1600)

Hazırlayan
İbrahim Kaya

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, haki-katin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine’de, Kahire’de, Şam’da, Bağdat’ta, Buhara’da, Semerkant’ta, Horasan’da, Konya’da, Bursa’da, İstanbul’da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşâ edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	4
ÖNSÖZ	31
KISALTMALAR	37
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	39
GİRİŞ	39
İNCELEME	41
HÂFİZ-I ŞÎRÂZÎ	43
Hâfız ve Tasavvuf	47
SÛDÎ'NİN HAYATI, ŞÂRİHLİĞİ VE ESERLERİ	50
HAYATI	50
Seyahatleri	51
Sûdî'nin Emekli Edilerek Görevinden Uzaklaştırılması	58
Sûdî'nin Evlenmemiş Olması	61
Hayatının Son Demleri	61
Vefatı	61
ŞÂRİHLİĞİ	62
Araştırmacılığı, Sorgulayıcılığı ve Gözlemleri	66
Bilim Ahlâkı ve Kaynak Göstermesi	67
ESERLERİ	68
Şerh-i Dîvân-ı Hâfız	68
Şerh-i Gülistân	69
Şerh-i Bostân	69
Şerh-i Mesnevî	69
Şerhu'l-Kâfiye (Tercemetü'l-Kâfiye)	69
Şerhu's-Şâfiye	70
Şerh-i Lügat-i Şâhidî	70
Muhtasar-ı Şerh-i Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî	70
Müntehab-ı Şerh-i Bostân	70
Risâleler	70
Risâle-i Sûdî (Hâfız'ın Matla'-ı Dîvân-ı Gazelinin Beyt-i	
Sânîsinin Şerhi)	70
Şerh-i Gazel-i Hâfız	70
Risâle-i Sûdî (<i>Gülistân</i> 'ın Bir Beytinin Tercümesi)	70
Terceme-i Müntehâb-ı Gülistân	70
Risâle fî Beyânî Kavâ'id-i Çu ve Çun	71
Yazmalar Kataloğunda Adı Geçen Diğer Eserler	71
Terceme-i Gülistân	71
Mu'ribu'l-Kâfiye	71
Şerh-i Kava'idu'l-İ'râb	71

Terceme-i Şâfiye	71
Hikâye-i Edhem	71
Mu‘ammeyât	71
Şerhu Mukaddemeti’l-Cezeriyye	71
Terceme-i Kâmilü’t-Ta‘bîr	72
Yazma Nüshası Bulunamayan Eserler	72
ed-Dav’ Tercümesi	72
Tercüme-i Takrîrât ‘alâ Hutbeti Ferîdüddîn	72
Hâşiye alâ Şerhi Hidâyeti’l-Hikme	72
ŞERH-İ DÎVÂN-I HÂFİZ’İN İNCELENMESİ	73
ŞEKİL YÖNÜNDEN İNCELEME	73
Sûdî’nin Şerhe Esas Aldığı <i>Hâfız Dîvânı</i> ’ndaki Nazım Şekilleri	73
a. Gazeller	73
b. Kıtalar	73
c. Rubâîler	74
d. Mesneviler	74
e. Kasideler	74
f. Muhammes	74
Sûdî Şerhi ile Sürûrî Şerhinin Şekil Yönünden Karşılaştırılması	74
Sûdî’nin Şerhte Kullandığı Gramatikal Açıklamalar	74
Fonetik Bilgiler	74
İÇERİK YÖNÜNDEN İNCELEME	91
Kişiler	91
Gruplar	103
Yer ve Nehir Adları	104
Eser Adları	109
Sûdî’nin Hocaları	113
Arapça Unsurlar	113
a. İktibaslar	113
b. Kısa Cümleler	114
c. Edebî Sanatlara Atıfta Bulunulması	116
Türkçe Unsurlar	117
a. Türkçe Sözlük	117
b. Bazı Çekim ve Yapım Ekleri	154
c. Bağlama Edatları	156
d. Türkçe Kelimelerin Farsça Tamlamada Kullanılması	158
<i>Şerh-i Dîvân-ı Hâfız</i> ’daki Cümle Yapısı	159
Sûdî Şerhindeki Eleştiriler	165
Şârihlerle İlgili Eleştiriler	165
a. Kemâl Paşazâde ile İlgili Eleştiriler	165
b. Sürûrî ve Şem‘î ile İlgili Eleştiriler	168
c. Hâfız Hakkında Eleştiriler	177
Başkalarının Eleştirilerini Nakletmesi	188

NÜSHALARIN TAVSİFİ VE TENKİTLİ METİN TESİSİ	190
YAZMA NÜSHALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	190
Şerhin Telif Sebebi ile İlgili Kısım	190
Hâfız'ın Hayatıyla İlgili Kısım	192
Müstensihlerin Anlamını Bilmediği Kelimeleri Değiştirmesi	
veya Metinden Kaldırması	197
Müşkle İlgili İlâve Açıklamalar	199
Şerhin Telif Tarihini Gösteren Kıta	202
Tarihî Şahsiyetlerle İlgili Farklılıklar	204
Gramatikal Açıklamalarla İlgili Farklılıklar	205
Derkenardaki Notlar	205
NÜSHALARIN TAVSİFİ	209
İstinsah Kayıtlı Tam Nüshalar	209
İstinsah Kaydı Olmayan Tam Nüshalar	215
İstinsah Kaydı Olan Eksik Nüshalar	219
İstinsah Kaydı Olmayan Eksik Nüshalar	221
Metin Tenkidinde Esas Alınan Nüshalar	225
F Nüshası	226
T Nüshası	234
S Nüshası	240
M Nüshası	246
Nüshaların Kontrolü	251
TENKİTLİ METİN TESİSİNDE DİKKAT EDİLEN	
HUSUSLAR	253
Hemze-i Müctelibenin Gösterilmesi	254
“y” Harfiyle Biten Kelimelerde Hemzenin Gösterilmesi	255
Yazma ve Matbû Nüshalardaki Fazlalıkların Gösterilmesi	255
Bazı Kelimelerin Farklı Şekilde Yazılması	256
Farsça Metnin Çeviriyazısında Takip Edilen Yol	256
Dipnot Göstermede Takip Edilen Usûl	258
İtalik ve Koyu Karakterlerle Gösterilen Yerler	258
Kesme ve Tire İşaretinin Konulması	259
Türkçe Kelime veya Eklerin Yazılışıyla İlgili Bazı Özellikler	260
Eski Türkiye Türkçesinde Görülen Yuvarlaklaşmaya Aykırı	
Durumlar	261
Ünsüzlerin Yazımı	263
Birbirinin Yerine Kullanılan Yakın Anlamalı Kelimeler	264
SONUÇ	267
KAYNAKÇA	269
TENKİTLİ METİN	275
EKLER	2961

CİLT 1

[Elif Harfi]	281
الا يا ايها الساقى ادر كأسا و ناولها	281
ای فروغ ماه حسن از روی رخشان شما	296
ساقی بنور باده برافروز جام ما	308
صوفی بیا که آینه صافیست جام را	314
ساقیا برخیز و درده جام را	320
دل میرود ز دستم صاحب دلان خدا را	324
رونق عهد شبابست دگر بستان را	333
اگر آن ترك شیرازی بدست آرد دل ما را	340
صبا بلطف بگو آن غزال رعنا را	346
دوش از مسجد سوی میخانه آمد پیر ما	352
بملازمان سلطان که رساند این دعا را	356
صلاح کار کجا و من خراب کجا	360
ما برفتیم تو دانی و دل غمخور ما	366
لطف باشد گر نپوشی از گداها روت را	371
تا جمالت عاشقان را زد بوصل خود صلا	374
[Bā Harfi]	377
گفتم ای سلطان خوبان رحم کن بر این غریب	377
می دمد صبح و کله بست سحاب	382
صبح دولت می دمد کو جام همچون آفتاب	386
ز باغ وصل تو یابد ریاض رضوان آب	390
[Tā Harfi]	397
بجان خواجه و حق قدیم و عهد درست	397
رواق منظر چشم من آشیانه تست	403
دل سراپرده محبت اوست	408
سر ارادت ما و آستان حضرت دوست	413
آن سیه چرده که شیرینی عالم با اوست	418
دارم امید عاطفتی از جناب دوست	422
آن شب قدری که گویند اهل خلوت امشبست	427
مطلب طاعت و پیمان و صلاح از من مست	432
زاهد ظاهر پرست از حال ما آگاه نیست	437
آن پیک نامه بر که رسید از دیار دوست	443

مرحبا ای پیک مشتاقان بده پیغام دوست	448
صبا اگر گذری افتدت بکشور دوست	451
بیا که قصر امل سخت سست بنیادست	455
تا سر زلف تو در دست نسیم افتادست	461
گل در بر و می بر کف و معشوقه بکامست	466
باغ مرا چه حاجت بسرو و صنوبرست	471
روضه خلد برین خلوت درویشانست	477
در دیر مغان آمد یارم قدحی در دست	483
خواب آن نرگس فتان تو بی چیزی نیست	486
برو بکار خود ای واعظ این چه فریادست	489
لعل سیراب بخون تشنه لب یار منست	492
روزگاریست که سودای بتان دین منست	497
منم که گوشه میخانه خانقاه منست	501
شکفته شد گل حمرا و گشت بلبل مست	505
زلف آشفته و خوی گرده و خندان لب و مست	510
زلفش هزار دل بیکی تار مو بیست	514
خدا چو صورت ابروی دلگشای تو بست	519
درین زمانه رفیقی که خالی از خللست	523
ما را ز خیال تو چه پروای شرایست	526
کنون که بر کف گل جام باده صافست	534
اگر بلطف بخوانی مزید الطافست	539
خلوت گزیده را بتماشا چه حاجتست	545
صحن بستان ذوق بخش و صحبت یاران خوشست	550
یا رب آن شمع دل افروز ز کاشانه کیست	555
اگرچه عرض هنر پیش یار بی ادبیست	560
خوشر ز عیش و صحبت باغ و بهار چیست	567
ماهیم این هفته شد از شهر و بچشم سالیست	572
اگرچه باده فرح بخش و باد گلبرگست	575
به بانگ چنگ مخور می که محتسب تیزست	575
بنال بلبل اگر با منت سر یاریست	580
عیب رندان مکن ای زاهد پاکیزه سرشت	586
کنون که می دمد از بوستان نسیم بهشت	593
برو ای زاهد و دعوت مکنم سوی بهشت	597
ای نسیم سحر آرامگه یار کجاست	600
خمی که ابروی شوخ تو در کمان انداخت	605

بکوی میکده هر سالکی که ره دانست	610
سینه ام ز آتش دل در غم جانانه بسوخت	616
عارف از پرتو می راز نهانی دانست	621
حسنّت باتفاق ملاحّت جهان گرفت	626
ساقی بیا که یار ز رخ پرده برگرفت	632
بلبلی برگ گلی خوش رنگ در منقار داشت	637
دیدي که یار جز سر جور و ستم نداشت	643
بی مهر رخت روز مرا نور نماندست	647
ز گریه مردم چشمم نشسته در خونست	652
مردم دیده ما جز برخت ناظر نیست	656
راهیست راه عشق که هیچش کناره نیست	660
ساقیا آمدن عید مبارک بادت	663
شنیده ام سخنی خوش که پیر کنعان گفت	668
صبحدم مرغ چمن با گل نوخاسته گفت	673
دل و دینم شد و دلبر بملامت برخاست	678
روی تو کس ندید و هزارت رقیب هست	681
بدام زلف تو دل مبتلای خویشتنست	685
حال دل با تو گفتم هوسست	689
ای هدهد صبا بسبا می فرستمت	692
ای غایب از نظر بخدا می سپارمت	697
یا رب سببی ساز که یارم بسلامت	704
زان یار دلنوازم شکریست با شکایت	708
مدامم مست می دارد نسیم جعد گیسویت	714
المنّة لله که در میکده بازست	718
حاصل کارگه کون و مکان این همه نیست	723
چه لطف بود که ناگاه رشحه قلمت	728
ای شاهد قدسی که کشد بند نقابت	734
آن ترک پری چهره که دوش از بر ما رفت	739
جز آستان توام در جهان پناهی نیست	744
ساقی بیار باده که ماه صیام رفت	748
غمش تا در دلم مأوی گرفتست	753
میر من خوش میروی کاندر سرا پا میرمت	756
مدتی شد کاتش سودای او در جان ماست	760
خیال روی تو در هر طریق همره ماست	763
گر ز دست زلف مشکینت خطایی رفت رفت	766

هر آن خجسته نظر کز پی سعادت رفت	770
شریتی از لب لعلش نچشیدیم و برفت	774
دردا که یار در غم و دردم بماند و رفت	778
کس نیست که افتاده آن زلف دوتا نیست	781
روشن از پرتو رویت نظری نیست که نیست	789
نظر پیر مغان موجب عیش و طربست	795
خم زلف تو دام کفر و دینست	799
روزه يك سو شد و عید آمد و دلها برخاست	803
دلَم ملال گرفت از جهان و هر چه دروست	807
حدیث سرو که گوید بپیش قامت دوست	810
سخن شناس نه دلبرا خطا این جاست	813
[Şe Harfi]	819
درد ما را نیست درمان الغیاث	819
[Cīm Harfi]	822
سزد که از همه دلبران ستانی باج	822
[Ḥā Harfi]	827
اگر بمذهب تو خون عاشقست مباح	827
بین هلال محرم بخواه ساغر راح	832
[Ḥā Harfi]	836
دل من در هوای روی فرخ	836
[Dāl Harfi]	840
دیدى اى دل که غم عشق دگر بار چه کرد	840
سحر بلبل حکایت با صبا کرد	844
بلبلی خون جگر خورد و گلی حاصل کرد	849
بیا که ترك فلك خوان روزه غارت کرد	852
بآب روشن می عارفی طهارت کرد	857
چو باد عزم سر کوی یار خواهم کرد	860
کنون که در چمن آمد گل از عدم بوجود	863
صوفی نهاد دام و سر حقه باز کرد	870
سالها دل طلب جام جم از ما می کرد	877
دوستان دختر رز توبه ز مستوری کرد	885
بسر جام جم آنکه نظر توانی کرد	890
بعد ازین دست من و دامن آن سرو بلند	897
دست در حلقه آن زلف دوتا نتوان کرد	903

دل از من برد و روی از من نهان کرد	908
یاد باد آن که ز ما وقت سفر یاد نکرد	912
دلبر برفت و دلشدگان را خبر نکرد	919
رو بر رهش نهادم و بر من گذر نکرد	923
واعظان کین جلوه در محراب و منبر می‌کنند	928
دانی که چنگ و عود چه تقریر می‌کنند	936
آنان که خاک را بنظر کیمیا کنند	942
شاهدان گر دلبری زینسان کنند	949
گفتم کیم دهان و لب‌ت کامران کنند	956
غلام نرگس مست تو تاجدارانند	960
سمن بویان غبار غم چو بنشینند بنشانند	966
شراب بی‌غش و ساقی خوش دو دام رهند	972
چه مستیست ندانم که رو بما آورد	977
حسب حالی ننوشتی و شد ایامی چند	983

CİLT 2

دمی با غم بسر بردن جهان یکسر نمی‌ارزد	1003
دلم جز مهر مه رویان طریقی بر نمی‌گیرد	1009
بتی دارم که گرد گل ز سنبل سایبان دارد	1016
دلی که غیب نمایست و جام جم دارد	1024
هر آن که جانب اهل خدا نگه دارد	1031
شاهد آن نیست که مویی و میانی دارد	1035
از دیده خون دل همه بر روی ما رود	1041
چو دست در سر زلفش زنم بتاب رود	1045
مسلمانان مرا وقتی دلی بود	1050
یارم چو قدح بدست گیرد	1054
در هر هوا که جز برق اندر طلب نباشد	1056
ساقی ار باده ازین دست بجام اندازد	1061
مژده ای دل که دگر باد صبا باز آمد	1066
گل بی رخ یار خوش نباشد	1069
دوش آگهی ز یار سفر کرده داد باد	1072
خسروا گوی فلک در خم چوگان تو باد	1075
ساقی حدیث سرو و گل و لاله میرود	1079
بر سر آنم که گر ز دست برآید	1085
جمالت آفتاب هر نظر باد	1090
حسن تو همیشه در فزون باد	1094
تنت بناز طیبیان نیازمند مباد	1097
آن کس که بدست جام دارد	1101
کسی که حسن خط دوست در نظر دارد	1105
آن که از سنبل او غالیه تابی دارد	1111
دوش از جناب آصف پیک بشارت آمد	1115
برید باد صبا دوشم آگهی آورد	1121
آن که رخسار ترا رنگ گل و نسرين داد	1126
اگر روم ز پیش فتنها برانگیزد	1130
جان بی جمال جانان میل جهان ندارد	1134
روشنی طلعت تو ماه ندارد	1139
سالها دفتر ما در گرو صها بود	1144
دوش در حلقه ما قصه گیسوی تو بود	1151

یاد باد آن که سر کوی توام منزل بود	1155
تا ز میخانه و می نام و نشان خواهد بود	1160
رسید مژده که ایام غم نخواهد ماند	1164
هر که شد محرم دل در حرم یار بماند	1169
پیش ازینت بیش ازین اندیشه عشاق بود	1174
عکس روی تو چو در آینه جام افتاد	1179
نقد صوفی نه همه صافی بی غش باشد	1183
نفس برآمد و کام از تو بر نمی آید	1187
ز دل بر آمدم و کار بر نمی آید	1190
خوشا دلی که مدام از پی نظر نرود	1193
گداخت جان که شود کار دل تمام و نشد	1199
مرا مهر سیه چشمان ز سر بیرون نخواهد شد	1205
در ازل پرتو حسنت ز تجلی دم زد	1209
یاد باد آن که نهانت نظری با ما بود	1213
باشد ای دل که در میکدها بگشایند	1217
خوشست خلوت اگر یار یار من باشد	1221
من و انکار شراب این چه حکایت باشد	1224
ترسم که اشک در غم ما پرده در شود	1227
روز هجران و شب فرقت یار آخر شد	1233
گرچه بر واعظ شهر این سخن آسان نشود	1238
گفتم غم تو دارم گفتا غمت سر آید	1242
هر کرا با خط سبزت سر سودا باشد	1247
چو آفتاب می از مشرق پیاله بر آید	1251
سرو چمان من چرا میل چمن نمی کند	1254
دل ما بدور رویش ز چمن فراغ دارد	1260
شراب و عیش نهان چیست کار بی بنیاد	1265
در ازل هر کو بفیض دولت ارزانی بود	1271
اگر نه باده غم دل ز یاد ما ببرد	1276
مرا برندی و عشق آن فضول عیب کند	1280
طائر دولت اگر باز گذاری بکند	1284
خوش آمد گل و زان خوشتر نباشد	1289
معاشران ز حریف شبانه یاد آرید	1295
مژده ای دل که مسیحا نفسی می آید	1298
رسید مژده که آمد بهار و سبزه دمید	1302

گر می فروش حاجت رندان روا کند	1308
نقدها را بود آیا که عیاری گیرند	1311
دیدم بخواب خوش که بدستم پیاله بود	1315
نه هر که چهره برافروخت دلبری داند	1320
بحسن خلق و وفا کس بیار ما نرسد	1326
نفس باد صبا مشک فشان خواهد شد	1330
كلك مشکین تو روزی که ز ما یاد کند	1334
بوی خوش تو هر که ز باد صبا شنید	1337
خستگان را چو طلب باشد و قوت نبود	1342
همای اوج سعادت بدام ما افتد	1346
دوش وقت سحر از غصه نجاتم دادند	1350
گوهر مخزن اسرار همانست که بود	1355
درخت دوستی بنشان که کام دل ببار آرد	1358
در نظربازی ما بی بصران حیرانند	1363
دوش دیدم که ملائک در میخانه زدند	1368
یاری اندر کس نمی بینیم یاران را چه شد	1372
راهی بزن که آهی بر ساز آن توان زد	1377
مرا می دگر باره از دست برد	1383
کی شعر تر انگیزد خاطر که حزین باشد	1387
آن یار کزو خانه ما جای پری بود	1390
بخت از دهان دوست نشانم نمی دهد	1395
سحرم دولت بیدار ببالین آمد	1398
در نمازم خم ابروی تو با یاد آمد	1402
معاشران گره از زلف یار باز کنید	1406
پیرانه سرم عشق جوانی بسر افتاد	1410
گر من از باغ تو يك میوه بچینم چه شود	1415
دلا بسوز که سوز تو کارها بکند	1418
صبا بتهنیت پیر می فروش آمد	1420
ابر آزاری بر آمد باد نوروزی وزید	1424
صوفی از باده باندازه خورد نوشش باد	1428
بکوی میکده یا رب سحر چه مشغله بود	1434
يك دو جامم در سحرگه اتفاق افتاده بود	1438
اگر آن طائر قدسی ز درم باز آید	1441
ستاره بدرخشید و ماه مجلس شد	1444

آن کیست کز روی کرم با ما وفا داری کند	1448
اگر بیاده مشکین دلم کشد شاید	1452
از سر کوی تو هر کو بملالت برود	1457
صبا وقت سحر بویی ز زلف یار می آورد	1461
هر آن کو خاطر مجموع و یار نازنین دارد	1466
دیرست که دلدار پیامی نفرستاد	1470
ای پسته تو خنده زده بر حدیث قند	1473
دست از طلب ندارم تا کام من بر آید	1476
نسبت رویت اگر با ماه پروین کرده اند	1481
صورت خوبیت نگارا خوش بآیین بسته اند	1486
بوی مشک از ختن باد صبا می آید	1490
روز وصل دوستداران یاد باد	1493
مطرب عشق عجب ساز و نوایی دارد	1496
نیست در شهر نگاری که دل ما ببرد	1501
جهان بر ابروی عید از هلال و سمه کشید	1505
حافظ خلوت نشین دوش بمیخانه شد	1510
هرگز نقش تو از لوح دل و جان نرود	1514
عشق تو نهال حیرت آمد	1517
دوش می آمد و رخساره بر افروخته بود	1519
قتل این خسته بشمشیر تو تقدیر نبود	1523
دل شوق لبث مدام دارد	1526
من و صلاح و سلامت کس این گمان نبرد	1529
دی پیر می فروش که ذکرش بخیر باد	1532
آنها که جام صافئ صهباش می دهند	1535
کارم ز دور چرخ بسامان نمی رسد	1537
زهی خجسته زمانی که یار باز آید	1541
بر سر بازار جانبازان منادا می زنند	1545
بنفشه دوش بگل گفت و خوش نشانی داد	1548
عشقت نه سرسریست که از سر بدر شود	1551
اگر خدای کسی را بهر گناه بگیرد	1554
سر سودای تو اندر سر ما می گردد	1557
می زنم هر نفس از دست فراق فریاد	1561
مرا بوصل تو گر زان که دسترس باشد	1563
هوس باد بهارم بسر صحرا برد	1566

سحر چون خسرو خاور علم بر کوهساران زد	1570
بیا که رایت منصور پادشاه رسید	1578
دادگرا ترا فلک جرعه کش پیاله باد	1582
سپیده دم که صبا بوی لطف جان گیرد	1587
تنم ز رنج فراوان دمی نیاساید	1605
گفتم که خطا کردی و تدبیر نه این بود	1609
[Rā Harfi]	1613
الا ای طوطی گویای اسرار	1613
گر بود عمر و بمیخانه رسم بار دگر	1619
یوسف گم گشته باز آید بکنعان غم مخور	1623
روی بنمای و وجود خودم از یاد ببر	1627
ای صبا نکهتی از خاک ره یار بیار	1631
ای صبا نکهتی از کوی فلانی بمن آر	1636
ای خرم از فروغ رخت لاله زار عمر	1639
عیدست و آخر گل و یاران در انتظار	1643
صبا ز منزل جانان گذر دریغ مدار	1647
روی بنما و مرا گو که ز جان دل برگیر	1651
دیگر ز شاخ سرو سهی بلبل صبور	1656
شب قدرست و طی شد نامه هجر	1659
نصیحتی کنمت بشنو و بهانه مگیر	1661
دلا چندم بریزی خون ز دیده شرم دار آخر	1667
ساقیا مایه شباب بیار	1670
سرو بالا بلند خوش رفتار	1673
[Zā Harfi]	1675
منم که دیده بدیدار دوست کردم باز	1675
هزار شکر که دیدم بکام خوشت باز	1679
خوش آن شبی که در آبی بصد گرمه و ناز	1682
براه میکده عشاق راست در تڪ و تاز	1685
عروس گل دگر آمد بزم گلشن باز	1687
در آ که در دل خسته توان در آید باز	1689
ای سرو ناز حسن که خوش می روی بناز	1692
بر نیامد از تمنای لب ت کامم هنوز	1695
حال خونین دلان که گوید باز	1698

خیز و در کاسه زر آب طربناك انداز	1701
دلم ربوده لولیو شییست شورانگیز	1705
[Sin Harfi]	1708
بیا و کشتی ما در شط شراب انداز	1708
ای صبا گر بگذری بر ساحل رود ارس	1712
جانا ترا که گفت که احوال ما مپرس	1716
دارم از زلف سیاهش گله چندان که مپرس	1719
درد عشقی کشیده ام که مپرس	1722
دلا رفیق سفر بخت نیکخواهت بس	1724
گلعداری ز گلستان جهان ما را بس	1727
[Sin Harfi]	1730
اگر رفیق شفیقی درست پیمان باش	1730
ای همه شکل تو مطبوع و همه جای تو خوش	1733
فکر بلبل همه آنست که گل شد یارش	1735
باز آی و دل تنگ مرا مونس جان باش	1738
بدور لاله قدح گیر و بی ریا می باش	1741
باغبان گر پنج روزی صحبت گل بایدش	1743
خوشا شیراز و وضع بی مثالش	1746
ببرد از من قرار و طاقت و هوش	1749
دلم رمیده شد و غافل من درویش	1751
دوش با من گفت پنهان کاردانی تیزهوش	1755
در عهد پادشاه خطابخش جرم پوش	1758
سحر ز هاتف غییم رسید مژده بگوش	1762
شراب تلخ می خواهم که مرد افکن بود زورش	1766
صوفی گلی بچین و مرقع بخار بخش	1769
کنار آب و پای بید و طبع شعر و یاری خوش	1773
مجمع خوبی و لطفست عذار چو مهش	1776
ما آزموده ایم درین شهر بخت خویش	1778
هاتفی از گوشه میخانه دوش	1781
یا رب آن نوگل خندان که سپردی بمنش	1785
چو بر شکست صبا زلف عنبر افشانش	1788
من خرابم ز غم یار خراباتی خویش	1792
چو جام لعل تو نوشم کجا بماند هوش	1794

[Ṣād Harfī]	1798
نیست کس را ز کمند سر زلف تو خلاص	1798
از رقیبت دلم نیافت خلاص	1801
[Dād Harfī]	1804
حسن و جمال تو جهان جمله گرفت طول و عرض	1804
بیا که می شنوم بوی جان از آن عارض	1806
[Ṭā Harfī]	1809
گرد عذار یار ما تا بنوشت دور خط	1809
[Zā Harfī]	1812
ز چشم بد رخ خوب ترا خدا حافظ	1812
[ʿAyn Harfī]	1815
قسم بحشمت و جاه و جلال شاه شجاع	1815
بفر دولت گیتی فروز شاه شجاع	1817
بامدادان که ز خلوتگه کاخ ابداع	1820
در وفای عشق تو مشهور خوبانم چو شمع	1824
[Ġayn Harfī]	1829
سحر بیوی گلستان همی شدم در باغ	1829
[Fā Harfī]	1832
طالع اگر مدد دهد دامنش آورم بکف	1832
[Kāf Harfī]	1836
مقام امن و می بی غش و رفیق شفیق	1836
زبان خامه ندارد سر بیان فراق	1839
کسی مباد چو من خسته مبتلای فراق	1844
[Kef Harfī]	1847
ای دل ریش مرا با لب تو حق نمک	1847
اگر شراب خوری جرعه فشان بر خاک	1850
هزار دشمنم ار می کنند قصد هلاک	1853
[Lām Harfī]	1856
اگر بکوی تو باشد مرا مجال وصول	1856
بعهد گل شدم از توبه شراب خجل	1859
ای رخت چون خلد و لعلت سلسیل	1863

رهروان را عشق بس باشد دلیل	1865
خوش خبر بادی ای نسیم شمال	1869
ای برده دلم را تو بدین شکل و شمائل	1874
بسحر چشم تو ای لعبت خجسته خصال	1877
دارای جهان نصرت دین خسرو کامل	1880
شممت روح و داد و شمت برق وصال	1884
هر نکته که گفتم در وصف آن شمائل	1888
[Mim Harfi]	1893
اگر برخیزد از دستم که با دلدار بنشینم	1893
بگذار تا ز شارع میخانه بگذریم	1897
ا لم یأن للاحباب ان یترحموا	1901
بعزم توبه سحر گفتم استخاره کنم	1908
بیا تا گل برافشانیم و می در ساغر اندازیم	1912
بارها گفته‌ام و بار دگر می‌گویم	1915
بمژگان سیه کردی هزاران رخنه در دینم	1919
بغیر از آن که بشد دین و دانش از دستم	1922
باز آی ساقیا که هوا خواه خدمتم	1924
بشری اذ السلامة حلت بذی سلم	1928
بی تو ای سرو روان با گل و گلشن چه کنم	1933
بتیغم گر کشد دستش نگیرم	1938
تو همچو صبحی و من شمع خلوت سحرم	1940
تا سایه مبارکت افتاد بر سرم	1943
جوزا سحر نهاد حمایل برابرم	1946
چرا نه در پی عزم دیار خود باشم	1956
صلاح از ما چه می‌جویی که مستان را صلا گفتیم	1959
چل سال رفت و بیش که من لاف می‌زنم	1961
حاشا که من بموسم گل ترك می‌کنم	1965
حجاب چهره جان می‌شود غبار تنم	1968
گر دست دهد خاک کف پای نگارم	1971
حالیا مصلحت وقت در آن می‌بینم	1975

CILT 3

خیز تا خرقة صوفی بخرابات بریم	1995
خیز تا از در میخانه گشادی طلیم	2001
خیال روی تو چون بگذرد بگلشن چشم	2005
خرم آن روز کز این منزل ویران بروم	2009
در خرابات مغان نور خدا می بینم	2013
دوستان وقت گل آن به که بعشرت کوشیم	2017
دی شب بسیل اشك ره خواب می زدم	2020
دوش سودای رخس گفتم ز سر بیرون کنم	2024
دیده دریا کنم و صبر بصحرا فکنم	2027
دوش بیماری چشم تو ببرد از دستم	2030
دردم از یارست و درمان نیز هم	2035
در نهانخانه عشرت صنمی خوش دارم	2038
دیدار شد میسر و بوس و کنار هم	2041
روزگاری شد که در میخانه خدمت می کنم	2047
ز دست کوته خود زیر بارم	2052
در خرابات مغان گر گذر افتد بازم	2056
زلف بر باد مده تا ندهی بر بادم	2060
صنما با غم عشق تو چه تدبیر کنم	2063
گر دست رسد در سر زلفین تو بازم	2067
سالها پیروئ مذهب رندان کردم	2070
سرم خوشست و بیانگ بلند می گویم	2075
صوفی بیا که خرقة سالوس برکشیم	2079
عمریست تا من در طلب هر روز گامی می زنم	2083
روز عیدست و من امروز در آن تدبیرم	2087
عشقبازی و جوانی و شراب لعل فام	2090
ما پیش خاک پای تو صد رو نهاده ایم	2094
عاشق روی جوانی خوش نواخته ام	2098
غم زمانه که هیچش کران نمی بینم	2101
فاش می گویم و از گفته خود دلشادم	2105
فتوی پیر مغان دارم و قولیست قدیم	2109
گرچه ما بندگان پادشهم	2113
آن که پامال جفا کرد چو خاک راهم	2117
گرچه از آتش دل چون خم می در جوشم	2120
گر من از سرزنش مدعیان اندیشم	2124
گر ازین منزل غربت بسوی خانه روم	2128

گرچه افتاد ز زلفش گرهی در کارم	2130
من دوستدار روی خوش و موی دلکشم	2134
ما بر آریم شبی دست و دعایی بکنیم	2138
ما ز یاران چشم یاری داشتیم	2141
مرحبا طائر فرخ پی فرخنده پیام	2144
ما بی غمان مست دل از دست داده‌ایم	2147
مزن بر دل ز نوک غمزه تیرم	2150
من ترك عشق و شاهد و ساغر نمی‌کنم	2154
ما درس سحر در ره خمخانه نهادیم	2157
خیال روی تو در کارگاه دیده کشیدم	2160
ما بدین در نه پی حشمت و جاه آمده‌ایم	2163
ما نگوئیم بد و میل بناحق نکنیم	2166
مرا عهدیست با جانان که تا جان در بدن دارم	2172
من که باشم که بر آن خاطر عاطر گذرم	2178
مرا می‌بینی و دردم زیادت می‌کنی در دم	2182
من نه آن رندم که ترك شاهد و ساغر کنم	2187
مژده وصل تو کو کز سر جان برخیزم	2194
نماز شام غریبان چو گریه آغازم	2197
هر چند پیر و خسته دل و ناتوان شدم	2201
این چه شورست که در دور قمر می‌بینم	2204
[Nūn Harfi]	2206
افسر سلطان گل پیدا شد از طرف چمن	2206
ای نور چشم من سخنی هست گوش کن	2212
بالابلند عشوه‌گر نقشباز من	2216
چندان که گفتم غم با طیبیان	2221
ای روی ماه منظر تو نوبهار حسن	2224
بهار و گل طرب انگیز گشت و توبه شکن	2227
چو گل هر دم ببویت جامه در تن	2230
چون شوم خاك رهش دامن بیفشاند ز من	2233
خدا را کم نشین با خرقه پوشان	2236
خوشر از فکر می و جام چه خواهد بودن	2239
دانی که چیست دولت دیدار یار دیدن	2242
ز در درآ و شبستان ما منور کن	2245
شراب لعل کش و روی مه جینان بین	2251
نکته دلکش بگویم خال آن مه رو بین	2254
شاه شمشاد قدان خسرو شیرین دهنان	2258
گلبرگ را ز سنبل مشکین نقاب کن	2261

صبحست ساقیا قدحی پر شراب کن	2265
فاتحه چو آمدی بر سر خسته بخوان	2267
منم که شهره شهرم بعشق ورزیدن	2270
میفکن بر صف رندان نظری بهتر ازین	2274
می سوزم از فراقت روی از جفا بگردان	2277
گرشمة کن و بازار ساحری بشکن	2280
مرغ دلم طائریست قدسی عرش آشیان	2283
یا رب آن آهوی مشکین بختن باز رسان	2286
در بدخشان لعل اگر از سنگ می آید برون	2288
[Vāv Harfi]	2290
ای قباى پادشاهی راست بر بالای تو	2290
ای خونبهای نافه چین خاک راه تو	2294
ای آفتاب آینه دار جمال تو	2297
بجان پیر خرابات و حق نعمت او	2302
تاب بنفشه می دهد طره مشک سای تو	2305
خط عذار یار که بگرفت ماه ازو	2310
گلبن عیش می دمد ساقی گلعدار کو	2314
مرا چشمیست خون افشان ز دست آن کمان ابرو	2317
ای پیک راستان خبر یار ما بگو	2320
مزرع سبز فلک دیدم و داس مه نو	2324
گفتا برون شدی بتماشای ماه نو	2329
[He Harfi]	2332
ای که با سلسله زلف دراز آمده	2332
از خون دل نوشتم نزدیک یار نامه	2335
از من جدا مشو که توام نور دیده	2339
ای از فروغ رویت روشن چراغ دیده	2341
خنک نسیم معنبر شمامه دلخواه	2346
در سرای مغان رفته بود و آب زده	2349
دوش رفتم بدر میکده خواب آلوده	2354
دامن کشان همی رفت در شرب زرکشیده	2359
سحرگاهان که مخمور شبانه	2363
چراغ روی ترا گشته شمع پروانه	2367
عیشم مدامست از لعل دلخواه	2371
گر تیغ بارد در کوی آن ماه	2375
عیدست و موسم گل ساقی بیار باده	2378
نصیب من چو خرابات کرده است اله	2381
ناگهان پرده برانداخته یعنی چه	2384

وصال او ز عمر جاودان به	2386
[Lām - Elif Harfî]	2390
[Yā Harfî]	2391
ای دل بکوی دوست گذاری نمی‌کنی	2391
ای دل آن دم که خراب از می گلگون باشی	2395
احمد الله على معدلة السلطانی	2399
ای پادشه خوبان داد از غم تنهایی	2404
ات روایح رند الحمی و زاد غرامی	2409
ای دل گر از آن چاه زنخدان بدر آیی	2416
آن غالیه خط گر سوی ما نامه نوشتی	2420
ای که مهجورئ عشاق روا می‌داری	2426
ای که دایم بخویش مغروری	2429
ای که در کوی خرابات مقامی داری	2431
ای که بر ماه از خط مشکین نقاب انداختی	2435
ای در رخ تو پیدا انوار پادشاهی	2442
ای قصه بهشت ز کویت حکایتی	2451
این خرقة که من دارم در رهن شراب اولی	2455
ای که در کشتن ما هیچ مدارا نکنی	2458
ای بی‌خبر بکوش که صاحب خبر شوی	2461
با مدعی مگویند اسرار عشق و مستی	2464
ای دل مباح خالی يك دم ز عشق و مستی	2467
بشنو این نکته که خود را ز غم آزاده کنی	2470
بصوت بلبل و قمری اگر ننوشی می	2474
بفراغ دل زمانی نظری بماهرویی	2479
بگرفت کار حسنت چون عشق من کمالی	2482
بلبل ز شاخ سرو بگلبنانگ پهلوی	2485
بیا با ما مورز این کینه داری	2491
بچشم کرده‌ام ابروی ماه سیمایی	2494
بجان او که گرم دسترس بجان بودی	2499
چه بودی ار دل آن یار مهربان بودی	2502
تو مگر بر لب آبی بهوس نشینی	2505
خوش کرد یاوری فلکت روز داوری	2511
دو یار زیرك و از باده کهن دو منی	2515
در همه دیر مغان نیست چو من شیدایی	2520
دیدم بخواب دوش که ماهی برآمدی	2524
روزگاریست که ما را نگران می‌داری	2529
رفتم بیاغ صبحدمی تا چنم گلی	2535

زین خوش رقم که بر گل رخسار می‌کشی	2537
ز دلبرم که رساند نوازش قلمی	2542
ز کوی یار می‌آید نسیم باد نوروزی	2547
زان می‌عشق کزو پخته شود هر خامی	2553
سحرگه رهروی در سر زمینی	2557
سلیمی منذ حلت بالعراقی	2562
سحر با باد می‌گفتم حدیث آرزومندی	2571
ساقیا سایه ابرست و بهار و لب جوی	2576
سلام الله ما کر الیالی	2580
سلامی چو بوی خوش آشنایی	2587
سحرم هائف میخانه بدولت خواهی	2591
سینه مالامال دردست ای دریغا مرهمی	2596
ساقی بیا که شد قدح لاله پر ز می	2601
شهریست پرظریفان وز هر طرف نگاری	2607
صبا تو نکهت آن زلف مشک بو داری	2610
طفیل هستی عشقند آدمی و پری	2614
ای با غم تو ما را پیوند لا یزالی	2621
ای ز شرم عارضت گل غرق خوی	2624
بیار باده و بازم رهان ز مخموری	2628
ای باد نسیم یار داری	2631
پدید آمد رسوم بی وفایی	2633
برو زاهد بامیدی که داری	2636
ترا که هر چه مرادست در جهان داری	2639
چو سرو اگر بخرامی دمی بگلزاری	2643
جان فدای تو که هم جانی و هم جانانی	2646
چون در جهان خوبی امروز کامکاری	2649
ساقی اگر ت هواست با می	2652
خوشر از کوی خرابات نباشد جایی	2655
صبحست و ژاله می‌چکد از ابر بهمنی	2658
عمر بگذشت بی‌حاصلی و بوالهوسی	2660
کتبت قصه شوقی و مدمعی باکی	2664
که برد بنزد شاهان ز من گدا پیامی	2669
گفتند خلائق که تویی یوسف ثانی	2674
لبش می‌بوسم و در می‌کشم می	2677
مخمور جام عشقم ساقی بده شرابی	2681
می خواه و گل افشان کن از دهر چه می‌جویی	2683
نوبهارست در آن کوش که خوشدل باشی	2686
نسیم صبح سعادت بدان نشان که تو دانی	2689

نوش کن جام شراب يك منی	2692
وقت را غنیمت دان آن قدر که بتوانی	2694
هواخواه توام جانا و می‌دانم که می‌دانی	2701
هزار جهد بکردم که یار من باشی	2705
یا مبسما یحاکی درجا من اللالی	2708
سبت سلمی بصدغیها فؤادی	2715
نور خدا نمایندت آینه مجردی	2720
[KIT'ALAR]	2723
دل منه بر دنیی و اسباب او	2723
ساقیا باده که اکسیر حیاتست بیار	2727
بگوش هوش رهی منهیئ ندا در داد	2729
دل میند ای مرد بخرد بر سخای عمرو و زید	2730
روح القدس آن سروش فرخ	2732
بعهد سلطنت شاه شیخ ابواسحاق	2734
گدا اگر گهر پاك داشتی در اصل	2737
بسمع خواجه رسان ای ندیم وقت شناس	2739
تو نیک و بد خود هم از خود بپرس	2741
بر تو خوانم ز دفتر اخلاق	2742
سرای مدرسه و بحث علم و طاق و رواق	2744
حسود خواجه ما را بگو که بد میسند	2745
شاهها مبشری ز بهشتم رسیده است	2747
بدین ظلمت سرا تا کی ببوی دوست بنشینم	2749
ساقیا پیمانه پر کن زانکه صاحب مجلسست	2751
پادشاهها لشکر توفیق همراه تو اند	2753
ای معرا اصل عالی جوهرت از حقد و حرص	2755
حسن این نظم از بیان مستغنیست	2756
خسروا دادگرا بحرکفا شیر دلا	2757
قوت شاعره من سحر از فرط ملال	2760
فساد چرخ نبینند و نشوند همی	2762
بمن پیام فرستاد دوستی دی روز	2765
گلقلند شعر من ز بنفشه شکر رباست	2768
بگذشتن فرصت ای برادر	2770
صبحا جمعه بد و سادس ربیع نخست	2770
آن میوه بهشتی کامد بدستت ای جان	2771
برادر خواجه عادل طاب مثواه	2772
رحمن لایموت چو این پادشاه را	2774
آصف دور زمان جان جهان توران شاه	2775

بهاء الحق و الدین طاب مثواه	2776
مجد دین سرور سلطان قضات اسماعیل	2777
اعظم قوام دولت و دین آنکه بر درش	2778
ایام بهارست و گل و لاله و نسرين	2779
آن کیست تا بحضرت سلطان ادا کند	2780
زان حبه خضرا خور کز روی سبك هضمی	2782
سال و فال و حال و مال و اصل و نسل و تخت و بخت	2783
سرور اهل عمايم شمع بزم انجمن	2784
کو فرصتی که خدمت پیر مغان کنم	2786
حکیم فکر من از عقل دوش کرد سؤال	2787
دریغا خلعت روز جوانی	2788
ای باد صبا اگر توانی	2790
بعلمست آدمی انسان مطلق	2791
[RUBÂ'ÎLER]	2793
من حاصل عمر خود ندارم جز غم	2793
مردی ز کننده در خیبر پرس	2794
گر همچو من افتاده این دام شوی	2795
در سنبلش آویختم از روی نیاز	2796
چون غنچه گل قرابه پرداز شود	2797
زان باده دیرینه دهقان پرورد	2798
ای آن که نهند مهر و ماه از سر تمکین	2799
با دوست نشین و باده جام طلب	2800
تا حکم قضای آسمانی باشد	2801
نی دولت دنیا بستم می ارزد	2802
امشب ز غمت میان خون خواهم خفت	2803
در آرزوی بوس و کنارت مردم	2804
جانا چو شبی با تو بروز آوردم	2805
تا کی بود این جور و جفا کردن تو	2806
لب باز مگیر يك زمان از لب جام	2806
گفتی که ترا شوم مدار اندیشه	2807
عشق رخ یار بر من زار مگیر	2808
نی قصه آن شمع چگل بتوان گفت	2809
خوبان جهان صید توان کرد بزر	2810
ماهی که قدش بسرو می ماند راست	2811
قسام بهشت و دوزخ آن عقده گشای	2812
جز نقش تو در نظر نیاید ما را	2813
چشمت که فسون و رنگ می بارد ازو	2814
هر دوست که دم زد ز وفا دشمن شد	2815

ای باد حدیث من نهانش می‌گو	2816
گفتم که لب گفت لبم آب حیات	2817
ماه‌م که رخس روشنی خور بگرفت	2818
چون جامه ز تن برکشد آن مشکین خال	2819
سیلاب گرفت گرد ویرانه عمر	2820
از چرخ بهر گونه همی‌دار امید	2821
چشم تو که سحر بابلست استادش	2822
با می بکنار جوی می‌باید بود	2823
ای شرمزده غنچه مستور از تو	2824
اول بوفا می وصالم در داد	2825
با مردم نیک بد نمی‌باید بود	2826
ای سایه سنبلیت سمن پرورده	2827
هر روز دلم بزیر باریی دگرست	2828
چون باده ز غم چه بایدت جوشیدن	2829
ایام شبابست شراب اولیتر	2830
باز آی که جانم بجمالت نگرانست	2831
بر گیر شراب طرب انگیز و بیا	2832
هجرت که بجان من درویش آمد	2833
شیرین دهنان عهد بیپایان نبرند	2834
زلفین تو پیچ و خم و تاب از چه گرفت	2835
راه طلب تو خار غمها دارد	2836
بر دار دل از مادر دهر ای فرزند	2837
من باکمر تو در میان کردم دست	2838
مقبول دل خواص و مشهور عوام	2839
آواز پر مرغ طرب می شنوم	2840
با شاهد شوخ شنگ و با مطرب و نی	2841
در هجر تو من ز شمع افزون گریم	2842
عییست عظیم بر کشیدن خود را	2842
جانم بفدای آن که او اهل بود	2843
سر تا سر آفاق بهاون سودن	2844
تا کار بکام دل مجروح بود	2844
ای دوست دل از جفای دشمن درکش	2845
ای کاج که بخت سازگاری کردی	2846
عمری ز پی مراد ضایع دارم	2847
یاران چو بهم دست در آغوش کنید	2848
امروز درین زمانه عهد شکن	2849
ای دوست بکام دشمنانم کردی	2850
از عاجزی و سلیمی و مسکینی	2851

غافل منشین ای یار از تیزیء آه	2852
بر دل غم روزگار تا کی داری	2853
من جای غم تو در دل خویش کنم	2854
گفتم که چه خالست بدین شیرینی	2854
اشکم چو رخ نگار من گلگون شد	2855
در غربت اگر کسی بماند ماهی	2856
یا رب چو بر آرندۀ حاجات تویی	2856
[MESNEVÎLER]	2859
الا ای آهوی وحشی کجایی	2859
بیا ساقی آن می که حال آورد	2871
مغنی کجایی بگلبنانگ رود	2909
سگ بر آن آدمی شرف دارد	2920
ایا ریح الصبا قلبی کئیب	2921
هر که آمد در جهان پر ز شور	2924
[KASÎDELER]	2929
شد عرصهء زمین چو بساط ارم جوان	2929
ز دلبری نتوان لاف زد باسانی	2941
[MUHAMMES]	2955
در عشق تو ای صنم چنانم	2955
EKLER	2963

ÖNSÖZ

Klasik edebiyatımızı birinci derecede etkileyen kaynaklardan biri de kuşkusuz Fars edebiyatıdır. Dolayısıyla klasik edebiyatımızın daha iyi anlaşılması ve değerlendirilmesi için Fars edebiyatının temel klasiklerine yapılan şerhlerin de günümüz araştırmacıları ve okuyucularının kolaylıkla ulaşabileceği bir konumda bulunması gereklidir. Ortak bir remiz ve mazmunlar dünyasına sahip olan bu iki edebiyatta şiiirleri en çok okunan ve sevilen şairlerden biri de lisânü'l-gayb lakabıyla anılan Hâfız-ı Şîrâzî'dir. Hâfız'ın büyük bir lirizm ve coşku ile söylediği şiiirleri asırlar boyu Farsçanın bilindiği ve konuşulduğu üç kıtalık bir coğrafya üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Hayatta iken Fars edebiyatında gazel sahasının zirvesine yerleşen bu şair, yüzyıllar geçmesine rağmen yerini korumuş ve bu husus bütün edebiyat araştırmacılarının üzerinde ittifak ettiği tartışmasız bir gerçek olarak kabul edilmiştir. Hâfız da şiiirindeki ayrıcalığın farkındadır. Bir gazelin makta beytinde şöyle söyler:

Irâk u Fars bi-giriftî be-şî'r-i hod Hâfız
Biyâ ki nevbet-i Bağdâd u vakt-i Tebrîz'est (ŞDH 1/162)

“Hâfız, kendi şiiirinde Irak ve Fars ülkesini baştanbaşa zapt ettin. Gel, şimdi Bağdat'la Tebriz'i feth etmenin sırasıdır.”

Henüz hayatta iken şiiirleri kısa sürede kıtaları aşarak ta Hint diyarına kadar ulaşan Hâfız, kendi şiiirinin diğer şairlerin şiiirlerini gölgede bıraktığını şöyle ifade etmektedir:

Şekker-şiken şevend heme tûtiyân-ı Hind
Zîn kand-ı Pârsî ki be-Bengâle mî-reved (ŞDH 2/5)

“Hint ülkesinin bütün şairleri (papağanları) Bengale'ye giden bu Fars şekeri (Farsça şiiir) yüzünden bu şekeri kırıp yemeye başlarlar. (Yani sadece benim şiiirime itibar ederler, başkalarının şiiirlerine değer vermezler.)”

Farsçaya hâkim olan, çoğunun Farsça gazelleri, hatta bir kısmının Farsça divanı olan Türk divan şairleri böylesine lirik ve coşkulu bir şairin şiiirlerine kayıtsız kalmadıkları gibi, şerh vadisinde kalem oynatan şârihler bu eserin daha geniş bir okuyucu kitlesi tarafından anlaşılması için Türkçe şerhler yazmışlardır.

Bu şerhler arasında dikkatli bir zekâ ve sağlam bir mantık ürünü olmasıyla emsallerinden temayüz eden ve kendinden önce yazılan iki şerhi gölgede bırakan bir şerh vardır. Bosnalı Sûdî tarafından telif edilen bu şerh hem Farsçaya hem de Batı dillerine çevrilmiştir.

Bu çalışma genel olarak “İnceleme” ve “Tenkitli Metin” olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. “İnceleme” bölümünde Hâfız’ın hayatı *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*’nde Tahsin Yazıcı tarafından kaleme alınan “Hâfız-ı Şîrâzî” maddesi kısaltılarak verilmiştir. Daha sonra “Hâfız ve Tasavvuf” başlığı altında onun herhangi bir tarikata intisabının olup olmadığı ele alınmış ve Hâfız’ın tasavvufî yönü incelemeye tâbi tutulmuştur. Akabinde, Sûdî’nin hayatı, şârihliği ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. En son, Türk edebiyatında *Hâfız Divânı* şerhleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra çalışmanın ana unsurunu teşkil eden Sûdî’nin *Hâfız Divânı Şerhi* şekil ve muhteva açısından geniş ve kapsamlı bir şekilde tahlil edilmiştir.

“Tenkitli Metin” kısmında *Şerh-i Divân-ı Hâfız*’ın çeviriyazıya aktarılmış metni verilmeden önce imlâ ile ilgili bazı özellikler ve metnin oluşturulmasında takip edilen usul ile ilgili bazı açıklamalarda bulunulmuştur. Bu kısımda, *Hâfız*’ın şiirleri eski yazıyla dönemin imlâ özelliklerine göre metnin oluşturulmasında esas alınan üç yazma nüshada görüldüğü şekilde yazılmış, hemen altında ise çeviriyazı metni verilmiştir. Metin içinde geçen Arapça ibare ve şiirlerin tercümesi dipnotta belirtilmiş, sıkça kullanılan bazı Arapça ibarelerin anlamı “İnceleme” kısmındaki “Arapça Unsurlar” başlığı altında verildiği için dipnot olarak gösterilmemiştir.

Metnin tespitinde kaynak olarak Millet Yazma Eser Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1641; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Koğuşlar, nr. 933, 934; Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Nafiz Paşa, nr. 965 ve İskenderiye-Bulak’ta 1250/1834’te 3 cilt hâlinde basılmış olan *Şerh-i Divân-ı Hâfız* baskısı esas alınmıştır.

Şerh-i Divân-ı Hâfız’da geçen kişiler, eser ve yer adları “İnceleme” kısmında ayrı ayrı ele alındığı ve bunların eserde hangi varaklarda kaç kere geçtiği ayrıntılı olarak gösterildiği için ayrıca bir dizine gerek duyulmamıştır.

Doktora hayatımın başlangıcından bu eserin telifine kadar geçen süre içinde her zaman değerli yardımlarına ve yol göstericiliğine başvurduğum Prof. Dr. Hasan Kavruk hocama, şerhteki Arapça unsurların doğru tespiti için katkılarından dolayı Doç. Dr. İsmail Bayer'e teşekkür etmek benim için bir borçtur.

Kültür ve edebiyatımızın en güzel hazinelerinden biri olan bu eserin basılması hususundaki destekleri için Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanı Sayın Prof. Dr. Muhittin Macit ile Çeviri ve Yayın Dairesi Başkanı Doç. Dr. Ferruh Özpilavcı beylere teşekkür ederim. Özellikle eserin basım sürecindeki emekleri ve katkıları için Kurum uzmanlarından Uğur Öztürk, Emine Altay, Evşen Yıldız ve İsmet İpek'e ayrıca teşekkür ederim.

Bu çalışma ile şerh dünyasında büyük bir yeri olan Sûdî'nin *Hâfız Divânı Şerhi*'nin okuyucuların ve araştırmacıların istifadesine sunulması hedeflenmiştir. Sağlam ve tutarlı bir metin tespiti için gösterilen çabaların hedefine ulaşmış olması en büyük temennimizdir.

İbrahim Kaya

İğdır, 2020

KISALTMALAR

bk.	: bakınız
Bö.	: bölge
c.	: cilt
çev.	: çeviren
ÇN	: çevirenin notu
ÇÜSBED	: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
d.	: doğumu
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ET	: Erişim Tarihi
F	: Millet Yazma Eser Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1641
h.	: Hicrî
haz.	: hazırlayan
İA	: MEB İslam Ansiklopedisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
KTBY	: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
Ktp.	: Kütüphanesi
M	: <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'ın 3 cilt hâlinde basılan matbu nüshası
mad.	: Maddesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Müd.	: Müdürlüğü
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
S	: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Nafiz Paşa, nr. 965
sy.	: sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
ŞB	: <i>Şerh-i Bostân</i> matbu nüsha
ŞG	: <i>Şerh-i Gülistân</i> matbu nüsha

T	: Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Koğuşlar, nr. 933, 934
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TYTK	: Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu
Ü.	: Üniversite
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vol.	: Volume
vr.	: varak
yay.	: Yayınları
yy.	: yüzyıl

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

آ, ا	a, ā, e	ش	ş
ء	’	ص	ş
ب	b, p	ض	ḍ, z
پ	p	ط	ṭ
ت	t	ظ	ẓ
ث	ṯ	ع	‘
ج	c, ç	غ	ġ
چ	ç	ف	f
ح	ḥ	ق	ḳ
خ	ḫ	ك	k, g, ḡ
د	d	ل	l
ذ	ẓ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, o, ö, u, ü, ū
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	ی	y, ı, i, ī

GİRİŞ

Klasik edebiyatımızda oldukça büyük bir yer tutan şerhin tanımı, çerçevesi ve işlevi hakkında geniş ve kapsamlı bilgiler geçmişten günümüze kadar değerli bilim adamları tarafından muhtelif eserler ve makalelerde ortaya konulmuştur. Bütün bunlarla birlikte şerhin sınırlarını kesin olarak belirleyen bir tanım üzerinde uzlaşma sağlandığı da söylenemez. Kâtib Çelebi'nin şerhin sebepleriyle ilgili kapsamlı bakış açısını burada hatırlamak gerekir.¹ Genel bir ifade ile “Bir metnin daha iyi anlaşılabilmesi için o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişilerin metni açıklaması”² şeklinde tanımlanan şerh terimi ve bu terim etrafında oluşan şerh edebiyatı ve bu edebiyatın tarihî seyri hakkında kaynaklarda yeterli bilgi verildiği için burada bunlar tekrar edilmeyecektir. Okuyucuların bu hususta başvurabileceği eserler “Kaynakça”da gösterilmiştir.

Hâfız Dîvânı'nın tamamına Sûdî'den önce iki şerh yazılmıştır. Bunlar Sürûrî (ö. 969/1561-2) ve Şem'î (ö. 1012/1603-4) tarafından yazılan şerhlerdir. Her ne kadar Şem'î Sûdî'den yaklaşık altı yıl sonra vefat etse de³ onun şerhi Sûdî'den neredeyse kırk yıl önce kaleme alınmıştır.⁴ Yine eserin tamamına şerh yazan Konevî (ö. 1244/1828) ise Sûdî'den yaklaşık iki yüzyıl sonra yaşamıştır. Sûdî şerhi dışındaki bu üç şerhin ortak özelliği, *Hâfız Dîvânı*'nın neredeyse tamamına tasavvufî anlam yüklemeleridir. Bu tarz yorumlar zaman zaman dilin kurallarını bertaraf edecek seviyeye ulaştığı için bir kısım araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir. Bu şerhler sadece tasavvufî yorumları dolayısıyla eleştiriye hedef olmamışlar, ayrıca bünyelerinde barındırdıkları diğer yanlışlar sebebiyle de tenkit edilmişlerdir. Bütün bu hususlar bu çalışmada “Şârihlerle İlgili Eleştiriler” başlığı altında geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Bunların dışında Musa Bigiyef (1875-1949) tarafından yazılan ve 1910 yılında basılan bir şerh vardır. Bu şerh Hâfız'ın bütün gazellerini içermez, sadece 133 gazelinden beyitler seçilerek hazırlanmıştır.⁵ *Hâfız Dîvânı* Türkçeye ilk olarak Abdülbaki Gölpınarlı tarafından tercüme edilmiştir. Daha sonra

1 M. A. Yekta Saraç, “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, KTBY, İstanbul 2006, c. 2, s. 123.

2 Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1994, sy. VIII, s. 1.

3 Şeyda Öztürk, “Şem'î”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, c. 38, s. 503.

4 06 Mil Yz b 132'de kayıtlı Şem'î'ye ait *Hâfız Dîvânı Şerhi*'nin sonunda, şerhin telifinin 966 yılının Zilhicce ayının çarşamba gününde tamamlandığı yazılıdır.

5 İ. Çetin Derdiyok, “Kazak Türkçesiyle Yazılmış Musa Bigiyef Divanı Üzerine”, *ÇÜSBED*, 2004, vol. 13, Issue: 2, s. 105.

Mehmet Kanar *Hâfız Dîvânı*'nı manzum olarak, Hicabi Kırlangıç ise düzyazı şeklinde tercüme etmişlerdir.

Sûdî şerhinin karakteristik özelliği hakkında ilerleyen kısımlarda ayrıntılı açıklama verileceği ve *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* metninde görülebileceği için şimdilik bu kadar bilgi ile yetinilecektir.

İNCELEME

HÂFİZ-I ŞÎRÂZÎ

Hâfız'ın hayatı ve edebî şahsiyeti hakkında muhtelif kitap ve makalelerde kapsamlı bilgiler bulunmaktadır. Özetle şunlar söylenebilir:¹

İran'ın önde gelen lirik şairlerinden olan Hâfız Şîrâz'da dünyaya gelir. Doğum tarihinin 717 (1317) ile 726 (1326) yılları arasında olduğu söylenir. Hayatı hakkında pek az bilgi vardır. Hâfız'ın iyi bir öğrenim gördüğü okuduğu kitaplardan belli olmaktadır. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*, Mutarrizî'nin *el-Misbâh*, Urmevî'nin *Mefâtihu'l-Envâr*, Adudüddin el-Îcî'nin *el-Mevâkıf* isimli eserlerini okuyan Hâfız, öğrenimi sırasında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlediği için *Hâfız* mahlasını almıştır. Dinî ilimlerin yanı sıra başta Arap edebiyatı olmak üzere çok iyi bir edebiyat eğitimi de aldığı şiiirlerinden anlaşılmaktadır.

Hâfız, 1303-1357 yıllarında Şîrâz'da hüküm süren İncû hânedanının son hükümdarı Ebû İshak'a intisap etti. Şiiri ve içkiyi çok sevdiği bilinen Ebû İshak döneminde Hâfız büyük bir şair olarak tanınıyor, şiiirleri elden ele ve hatta ülkeden ülkeye dolaşıyordu.

Ebû İshak'ın son zamanlarında ayak takımı ve serseri güruhu Şîrâz'a tamamen hâkim olmuştu. Muzafferîler'den "muhtesib" lakabıyla anılan Mübârizüddin bu kargaşayı şiddet kullanarak bastırdı. Sa'dî'nin kitaplarının bile yasaklandığı bu günler Hâfız'ın da şikâyetçi olduğu bir dönemdir. Mübârizüddin'i gözlerine mil çekterek tahttan indiren ve Ebû İshak devrine benzer bir yönetim kuran oğlu Şah Şücâ' büyük bir ihtimalle Hâfız'ı da divanda görevlendirdi. Hâfız bu dönemde, özellikle şiiirlerinde birçok defa adı geçen hâmisi vezir Kıvâmüddin sayesinde müreffeh bir hayat sürüyordu. Önceleri halka Ebû İshak gibi davranan Şah Şücâ', daha sonra Kirman ulemâsının telkinleriyle babasının yolunu takip etmeye başladı; bu arada vezir Kıvâmüddin'i de öldürttü. Buna çok üzülen Hâfız, Yezd'e gitmeye mecbur oldu ve hakkında kasideler yazdığı Hâce Celâleddin Turan Şah'a sığındı. Şah Şücâ' şiiirlerinden ve kendisine gönderilen hediyelerden dolayı onu kıskanıyordu. Hâfız Yezd'de umduğunu bulamadığı için Şîrâz'a geri döndü. Turan Şah sayesinde Şah Şücâ' ile arası düzeldi.

1 Burada Tahsin Yazıcı tarafından *DİA* için kaleme alınan "Hâfız-ı Şîrâzî" maddesi cümleler kısaltılıp birleştirilerek ve kısmen değiştirilerek geniş bir özet şeklinde verilmiştir. Bk. Yazıcı, "Hâfız-ı Şîrâzî", *DİA*, c. 15, s. 103-106, İstanbul 1997.

Şah Şücâ'ın ölümünden sonra yerine geçen Zeynelâbidîn de Hâfız'a karşı iyi davrandı. Ancak onun ölümü üzerine maddî durumu bozuldu. Bir rivâyete göre Timur Şîrâz'ı aldıktan sonra yeni vergiler koymuş, Hâfız'a da küçük bir miktar vergi isabet etmişti. Hâfız bu miktarı da veremeyecek hâlde olduğu için Timur'a başvurup durumunu arz etmiş ve Timur'un kendisine,

Eger ân Türk-i Şîrâzî be-dest âred dil-i mâ-râ
Be-hâl-i hindüyeş bahşem Semerkand u Buhârâ-râ

beytini okuyup, “Sevgilisinin yüzündeki bir ben için Semerkant'ı ve Buhara'yı veren insan nasıl yoksul olur?” demesi üzerine, “Bu kadar cömert olduğumuz için bu hâlde düştük.” cevabını vererek hükümdarın sempatisini kazanmış ve vergi ödemekten kurtulmuştur. Bir daha eski müreffeh günlerini bulamayan Hâfız, 791/1389 veya daha kuvvetli bir ihtimalle 792/1390 yılında Şîrâz'da ölmüş ve bugün türbesinin bulunduğu Hâfızıye semtine gömülmüştür. Gazellerinin sadece birinde karısının, birinde de bir oğlunun ölümüyle ilgili ifadelere rastlanır.

Hâfız'ın tasavvufla ilgisi olmakla birlikte kaynaklarda tarikatı ve şeyhi hakkında kesin bilgi verilmemektedir. Ancak Şemseddin Abdullah-ı Şîrâzî, İmâd-i Fakîh-i Kirmânî, Seyyid Şerîf el-Cürcânî gibi mutasavvıf ve âlimlerden istifade ettiği, Ni'metullah-ı Velî, Hâce Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî, Kemâl-i Hucendî gibi şeyhlerle görüştüğü tezkirelerde kayıtlıdır. Hakikat yoluna kılavuzsuz gidilemeyeceğini söyleyen ve tasavvuf neşvesine sahip olan Hâfız'ın zamanındaki şeyhlerden birine intisap etmemiş olması uzak bir ihtimaldir.

Kaside, rubâî ve kıtalar da yazmış olmasına rağmen Hâfız şöhrete gazelleriyle ulaşmıştır. Daha önce gazel söyleyen bütün üstatların meziyetlerini kendinde toplaması sebebiyle gazelleri Fars edebiyatında türünün en gelişmiş örnekleri sayılır. Önceki şairler gibi gazellerinde mecazi anlamlar da taşıyan aşk ve şarap meclislerini terennüm etmiş ve bazen başka şairlerin beyitlerini kendi gazellerinin arasına serpiştirmiştir.

Hâfız'ın şiirlerindeki âhenk ve akıcılık yanında dilinin sade, tekellüfsüz ve veciz olması şöhretinin en önemli sebeplerinden biridir. Onun bu özellikleri tezkirelerde de ifade edilmiştir. Abdurrahman-ı Câmî, Hâfız'ın gazellerinin âhenk ve akıcılıkta Zahir-i Fâryâbî'nin kasideleri değerinde, üslûbunun da Nizârî-i Kuhistânî'nin üslûbuna yakın olduğunu, ancak Nizârî'nin şiirinin zayıf tarafları olmasına karşılık Hâfız'ın şiirlerinde hiçbir sunîlik görülmediğini söylemektedir.

Birçok şair gibi Hâfız da kendinden önceki veya dönemindeki bazı şairlerin etkisi altında kalmıştır. Bunların başında, büyük bir ihtimalle ömrünün son yıllarını Şîrâz'da geçirmiş olan Hâcû-yi Kirmânî gelir. Onu yine bu dönemin şairlerinden Selmân-ı Sâvecî takip eder. Hâfız'da Hayyâm'ın etkisi de görülür. Bu şairlerin dışında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sa'dî-i Şîrâzî ve Kemâleddîn-i İsfahânî gibi şairlerden de iktibaslarda bulunmuş, onların şiirlerine cevaplar yazmış veya onları tazmin etmiştir. Ancak ister nazîre ister iktibas şeklinde olsun yazdığı şiirlere daima kendi damgasını vurmuştur. Bilinmeyen veya görülmeyen dillere ve sırlara tercüman olduğu için kendisine "Lisânü'l-gayb" ve "Tercümânü'l-esrâr" lakapları da verilen Hâfız'ın divanı İran dışında Ortadoğu, Hindistan, Türkiye ve bazı Avrupa ülkelerinde de tanınmıştır. Hâfız'ı Hammer'in çevirisinden okuyan ve onun şiirlerine olağanüstü ilgi duyan Goethe, bu etki altında yazdığı ve her biri Farsça başlık taşıyan on iki bölüm hâlinde topladığı lirik, mistik şiirlerini *West-Oestlicher Divan* adıyla yayımlamıştır.

Hâfız Divânı, Türkiye'de *Mesnevî* ve *Gülistân*'dan sonra en çok okunan Farsça metinlerin başında gelir. Hem Fars dilinin hem de belâgat konularının öğretiminde ezberletilen şiirler arasında Hâfız'ın şiirlerinin önemli yeri vardır. Hâfız'ın Türk divan şiirine de geniş ve sürekli etkisi olmuştur. Köprülü, saz şairlerinin bile Sa'dî gibi Hâfız'a da yabancı kalmadıklarını söyler. Divan edebiyatının İran tesiri altında kalmış olmasıyla ilgili tenkit ve değerlendirmeler çok defa Hâfız tesirine bağlanır. XIV. ve XV. yüzyıl divan şiirinde Hâfız'dan tercüme denilecek kadar büyük benzerlikler gösteren gazeller vardır. Bu benzerlik Şeyhî'de açık bir şekilde görülürken Ahmed Paşa'da tazminlerle veya farklı söyleyiş tarzlarıyla değişmeye uğrar. Fuzûlî'nin şiirlerinde öteden beri Hâfız tesirinden bahsedilmişse de bu tesirin açıkça görüldüğü, hatta ilham kaynağı teşkil ettiği beyitlerinin sayısı çok sınırlıdır. Bunun dışındaki benzerlikler ise İran ve Türk edebiyatlarında konuların ve şiir telakkilerinin ortaklığından kaynaklanır ve Fuzûlî'yi Hâfız'dan ayıran orijinallik ve sanat-kâr şahsiyeti dikkati çeker. Bâkî, Hâfız'ın gazellerine Farsça tahmîs ve nazîreler yazar. Nef'î'de ise usta bir şair olmak için Hâfız gibi büyük bir engeli aşmak gereğini ima eden mısralar vardır. Nedîm ve Şeyh Gâlib'de Hâfız tesiri bulunmamakla beraber Doğu şiir geleneğinin bu büyük üstadına nazîreler ve takdir mısraları yer alır.

Hâfız hayatta iken şiirlerini bir divan hâlinde tertip etmediği için dil-den dile ve ülkeden ülkeye dolaşan bütün bu şiirlerin ona ait olup olmadığı tartışma konusudur. Bugüne kadar içindeki şiirlerin tamamının Hâfız'a ait olduğu kabul edilen bir divan nüshası bulunamamıştır. Mevcut nüshalar arasındaki farklar ve bu nüshaların özellikleri de ona ait şiirlerin tesbitini imkânsız kılmaktadır. Yakın zamana kadar şiirlerinin, bir rivayete göre kendisiyle de görüşmüş olan ve divanın çeşitli nüshalarının önsözünde sadece "Câmî" olarak anılan Gülendâm adlı bir kişi tarafından derlendiği kabul edilmektedir.

Yeni tesbit edilen eski tarihli üç divan nüshası, şiirlerin derlenmesine Hâfız daha hayatta iken başladığını ortaya koymuştur. Bunlardan biri, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan (Ayasofya, nr. 9945) ve Fars'ta hüküm süren İskender Mirza'nın emriyle 813-814 (1410-1411) yıllarında istinsah edilmiş olan nüsha; diğeri, Kâsım-ı Ganî ve Muhammed Kazvî'nin faydalandıkları *Tetimme-i Dîvân-ı Hâfız* adlı nüshadır. Bu nüsha Ayasofya nüshasından sonra istinsah edilmiştir. Muhammed-i Kazvî'nin ve Kâsım-ı Ganî, eski olmasına rağmen birçok yanlışı bulunan bu nüsha ile yirmiye yakın nisbeten eski nüshaya ve matbu nüshalara dayanarak divanın yeni bir baskısını yapmışlardır (Tahran 1320).

Bütün gazelleri sehl-i mümtene gibi görünen Hâfız'ın şiirlerini anlamak için daha başlangıçtan itibaren çeşitli şerhler yazma gereği duyulmuştur. Bu konudaki en eski şerh Sürûrî'ye aittir. Daha sonra Şem'î ve Sûdî'nin şerhleri telif edilmiştir. Sûdî şerhi, İsmet Settârzâde tarafından *Şerh-i Sûdî ber Hâfız* adıyla üç cilt hâlinde Farsçaya çevrilmiştir. Bu şerhin I. cildi aynen, diğer iki cildi sadece gazelleri seçilerek Hermann Brockhaus tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca Mehmed Vehbi Efendi, şiirleri ilk defa tasavvufî bir görüşle şerh etmiştir. Hâfız'ın hemen her sözünü tasavvufî açıdan yoruma tâbi tutan bu şerh onun gerçek düşüncelerini ve sanatını yansıtmamaktadır.

Hâfız Dîvânı Türkçeye ilk defa Abdülbaki Gölpınarlı tarafından tercüme edilmiştir. Hâfız'ın divanı ve şiirleri üzerine Batı'da çeviri ve metin neşri olarak çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Hâfız ve Tasavvuf

Kaynaklar Hâfız'ın herhangi bir tarikate intisabı bulunduğuna dair bilgi vermez. Her ne kadar Konevî bir beyitten yola çıkarak Hâfız'ın Mevlevî olduğunu iddia etse de bu iddia sağlam delillere dayanmaz.¹ Ayrıca Konevî eserinin girişinde Hâfız'ın zâhiren herhangi bir şeyhe intisabının bilinmediğini söylemektedir.²

Gölpınarlı, Hâfız'ın Şah Ni'metullah-ı Velî'nin "Biz yoldaki toprağı bile bakışımızla kimya hâline getirir, bir göz ucuyla baktık mı her derdi tedavi ederiz." mealindeki,

Mâ hâk-i râh-râ be-nazar kîmyâ konîm
Sad derd-râ be-gûşe-i çeşmî devâ konîm

matlaıyla başlayan gazeline karşılık Hâfız'ın bir gazel söyleyip ondan himmet dilediğini belirtir.³

Sûdî, *Menâkıb-ı Hâce* isimli eserden Hâfız'ın bağlı bulunduğu tarikat hakkında şöyle bir iktibasta bulunmaktadır:

"Nisbet-i hırka-i Hâce Şemseddin Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî be-pîr-i irşâd u bî'at-ı û Şeyh Mahmûd 'Attâr-ı Şîrâzî'st ki meşhûr'est be-Pîr-i Gülreng u û murîd-i Şeyh 'Abdüsselâm'est u û murîd-i Şeyh Fahreddîn Ahmed veled-i Şeyh Rûzbihân Baklî vu û hırka ez-peder-i hod Şeyh Şattâh dâred. Vâ'llâhu a'lem." (182b)

"Hâfız'ın irşad için bağlı bulunduğu ve biat ettiği pir Pîr-i Gülreng lakabıyla meşhûr olan Şîrâzî'li Şeyh Mahmûd Attâr'dır. Şeyh Mahmûd Attâr ise Şeyh Abdüsselâm'ın mürididir. Abdüsselâm ise Şeyh Rûzbihân Baklî'nin oğlu olan Şeyh Fahreddîn Ahmed'in mürididir. Rûzbihân Baklî ise icazet hırkasını kendi babası Şeyh Şattâh'tan devralmıştır. Her şeyi en iyi bilen Allah'tır."

Gölpınarlı, Hâfız'ın bir pîre bağlı olduğunu gösteren bu Farsça metin hakkında, "Bizce bu rivayete inanmamak için hiçbir sebep yoktur. Sûdî, Hâfız'ın Halvetî olduğunu söyleyerek şeyhi Pîr-i Gülreng'in de Halvetî olduğunu bildirmiş oluyor."⁴ demektedir.

1 Mehmed Vehbî Konevî, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*, İstanbul 1288-1289/1871-1872, c. 2, s. 367.

2 Konevî, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*, c. 1, s. 3.

3 Abdülbaki Gölpınarlı (çev.), *Hâfız Divânı*, MEB Yayınları, İstanbul 1989, s. XI.

4 Gölpınarlı, *Hâfız Divânı*, s. XXIII.

Şerh'te Hâfız'ın kendisinin değil bilakis zıtları Hasan-ı Ezrakpûş'un müritlerinin Halvetî olduğu (182b) söylenmektedir. Bununla beraber Hâfız'ın Halvetî olduğunu ihsas edecek bir şekilde eserin başka bir yerinde bir beytin şerhinde bazı ifadeler bulunmaktadır. Beyit ve anlamı şöyledir:

Mujdegânî bi-dih ey halvetî-i nâfe-guşây
Ki zi-sahrâ-yı Hoten âhû-yı muşkın âmed (241a)

“Ey nâfe açan (ey misk kokusunu kapalı yerde açan) halvetî! Müjde, Hoten sahra-sından misk geyiği geldi, yani Hâfız'ın şiirleri geldi.”

Beytin şerhinde şu açıklamalar bulunmaktadır: “Nâfe-guşâyı halvetîye isnâd anıncündür ki ibtidâ'en nâfeyi bir halvetde açarlar ki hiç baca ve penceresi küşâde olmaya, tamâm kapanık ola, zîrâ şiddet-i râyihası böyle yerde ma'lûm olurmuş. (...) Halvetî buyurduğu anıncündür ki Hâce dervîşân-ı halvetîdendir ve nâfe-guşâlığı, andan misk gibi makbûl ve mu'azzez ebyât ve eş'âr sâdır olduğucündür, ya'nî sahrâ-yı Hoten'den müşk âhûsı geldi.” (241a)

Şerhte bundan başka Hâfız'ın Halvetî olduğuna dair bir ifadeye rastlanmaz. Hasan-ı Ezrakpûş'un müritlerinin Halvetî olduğu şerhte açıkça zikredildiğine göre bu beyitten yola çıkarak Hâfız'ın Halvetî olduğu sonucuna ulaşmak doğru olmaz. Zaten Gölpinarlı da son tahlilde Hâfız'ın Halvetî olmasını kabule yanaşmaz ve “Hâfız'ın rindâne edasına, zaman zaman bütün kayıtlardan sıyrılıp çıkmasına bakarak onu ve şeyhini, Halvetîlik gibi halvet, esma, zikir, tac, hırka gibi birçok kayıt ve şartlara bağlı bir tarıkata değil, sevdiği ve övdüğü Kalenderliğe daha yakın görüyoruz.” der.¹

Şerh için esas alınan *Hâfız Dîvânı* nüshasında kalender kelimesi 11 yerde geçmekte ve bunlar da genellikle olumlu anlamda kullanılmaktadır. Sûdî'nin Kalenderîler hakkındaki kanaati ise olumsuzdur. Onlar için çok ağır ifadeler kullanır. Kalenderîler başlığı altında bu konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Sûdî, *Hâfız Dîvânı*'nda geçen bütün kalender kelimelerinin aynı anlama gelmediğini belirtir. Bu kelimedenden kimi zaman dervişler ve rindlerin kastedildiğini, kimi zaman da Hâfız'ın kafiye zorunluluğundan bu kelimeyi kullandığını söylemektedir. (500a)

Hâfız'ın tasavvufi cephesiyle ilgili Molla Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns* isimli eserinde geçen şu kısmı iktibas ederek konuyu bitirelim:

1 Gölpinarlı, *Hâfız Dîvânı*, s. XXIII-XXIV.

“Vey lisânu’l-ğayb u tercemânu’l-esrâr’est. Besâ esrâr-ı ğaybiye vu ma‘ânî-i hakîkiye ki der-kisvet-i sûret u libâs-ı mecâz bâz numûd’est. Her çend ma‘lûm nîst ki vey dest-i irâdet-i pîrî girifte vu der-tasavvuf be-yekî ezîn tâyife nisbet-i durust kerde, ammâ suhanân-ı vey çunân ber-meşreb-i înn tâyife vâkî’ şude-est ki hîç kes-râ ân ittifâk ne-yuftâde. Yekî ez-‘azîzân-ı silsile-i hâcegân *kaddese’llâhu Tê‘âlâ esrârehum* fermûde-est ki hîç dîvân bih ez-dîvân-ı Hâfız nîst eger merd-i sûfî bâşed.”

“Hâfız gaybın dili ve sırların tercümanıdır. Bir hayli gaybî sırları ve gerçek/soyut anlamları mecaz elbisesiyle göstermiştir. Her ne kadar bir pîrin elini tuttuğu ve tasavvufta bir tarikate intisabı olduğu sağlam bir şekilde bilinmiyorsa da sözleri mutasavvıfların sözlerine son derece benzerlik arz etmektedir. Başka bir şairin şiirinde böyle bir özellik görülmez. Hâcegân silsilesine mensup değerli biri, Şayet Hâfız sûfî olsaydı hiçbir divan Hâfız’ın divanından daha değerli olmazdı, diye buyurmuştur.”

SÛDÎ'NİN HAYATI, ŞÂRİHLİĞİ VE ESERLERİ

HAYATI

Sûdî hakkında kaynaklardaki bilgiler sınırlıdır. Birinci derecede kaynaklardan Atâyî *Zeyl-i Şakâyyık* isimli eserinde “el-Mevlâ Sûdî Bosnevîdir. Mu‘âmele-i kâlâ-yı ‘ilm u ‘irfânla re’sü’l-mâl-i kemâlden vâye-dâr ve bâzâr-ı i’tibârda mazhar-ı sûd-ı bî-şumâr olup tarîk-i sa‘âdet-i refîka sâlik ve reh-burde-i ‘akabât-i mesâlik olduğdan sonra bir mikdâr vazîfe-i tekâ‘ud-ile kanâ‘at itmiş-idi. İbrâhim Paşa sarâyında olan gilmân-ı hâss-ı şehinşâhiye mu‘allim ta‘yîn olunup ol meşğale-i şerîfe ile bin hudûdında sermâye-i ‘ömri itmâm ve ‘azm-i râhat-ke-de-i dâru’s-selâm eyledi. Mevlânâ-yı merkûm sevdâger-i cins-i fâhir-i ‘ulûm-ı mebnî mukaddimâtı sedîd mu‘allim-i müfid idi. *Mesnevî-i Şerîfe* şerhi ve *Kâfiye* ve *Şâfiye*’ye tercümesi vardır.” şeklinde bilgi vermektedir.¹ Kâtib Çelebi’nin *Fezleke* isimli eserindeki ifadeler² bazı terkip ve tamlamalara varıncaya kadar Atâyî ile aynıdır. Sûdî’nin çok kısa bir hâl tercümesi ve dört eseri verilmektedir. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi *Mecelletü’n-Nisâb*’da Atâyî’nin sanatkârane ifadelerini daha sade ve kısa olarak Arapça ifade etmektedir.³

Asıl adı Ahmed olan Sûdî, Bosna’nın Foça şehrine yakın Çayniça kasabasına bağlı Sûdiçi köyünde doğmuştur. Bosnalı müelliflerden Şakir Sikiriç, *Prilozi* adlı eserinde onun bu köyde doğduğunu belirtmektedir.⁴ Sûdî nisbet ismi onun doğum yerini göstermektedir. *Osmanlı Müellifleri*’nde⁵ Foçalı olarak gösterilmesi büyük bir ihtimalle Çayniça kasabası ile Sûdiçi köyünün Türk müelliflerince daha çok tanınmış olan bu şehre (Foça’ya) bağlı zannedilmesi-nin neticesidir.⁶ Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Sûdî’nin ailesi hakkında da herhangi bir bilgiye kaynaklarda rastlanmaz. Son zamanlara kadar sadece Sûdî veya Sûdî-i Bosnevî olarak tanınmakta idi. Kaynaklar adını zikretmez. Sadece Atâyî *Zeyl-i Şakâyyık*’ın metin değil fihrist kısmında adının Ahmed olduğunu söylemektedir.⁷

1 Atâyî, *Zeyl-i Şakâyyık*, Dâru’l-Tibâati’l-Âmire, 1269, s. 332.

2 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, İstanbul 1286/1869, c. I, s. 7.

3 Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *Mecelletü’n-Nisâb* (Tıpkıbasım), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 262a.

4 Nazif M. Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, İÜ Şarkiyat Enstitüsü, İstanbul 1980, s. 11.

5 Mehmed Tâhir (Bursalı), *Osmanlı Müellifleri*, (sad. Fikri Yavuz-İsmail Özen), Meral Yay., İstanbul 1972, c. 1, s. 402.

6 Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 11.

7 Atâyî, *Şakâyyık-ı Nu‘maniyye ve Zeyilleri*, (haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, c. 2, s. 332.

Şerh-i Gülistân adlı eserinin kendi el yazısı ile yazılmış bir nüshasından 1037/1627-28 tarihinde istinsah edilmiş ve Bosna Hersek Gazi Hüsrev Paşa Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshadaki kayıt da asıl adının Ahmed olduğunu göstermektedir.¹

Tahsil hayatına önce Foça, daha sonra da Sarajevo'da başladığı tahmin edilmektedir. *Şerh-i Gülistân*'da geçen "gil-i hoş-bûy" hakkındaki "Hazret-i Şeyh'in buyurduğunu biz Bosna sarayında müşâhede eylemişiz ki mezkûr balcığı bir küçük fuçıya, İstanbul'da bal fuçısı gibi, korlar ve ana gül yaprağı yolup dökerler. Ve nice zaman ol fuçıda gül ile âmihte gili dögerler, andan sonra pâre pâre kurudurlar ve lâzım oldukça hamâmnda hatunlar isti'mâl iderler." ifadeleri, onun Bosna sarayında bir süre kaldığını göstermektedir.²

Bosna asıllı Sokollu Mehmed Paşa'nın Kanûnî, II. Selim ve III. Murad döneminde sadrazam olarak görev yapması birçok Bosnalının eğitim için İstanbul'a gelmelerine sebep olmuştur. Sûdî de bunların arasındadır. İstanbul'daki tahsil hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmaz. İstanbul'dan ayrılarak Diyarbakır'a ve Şam'a giden Sûdî'nin bu esnada 20-25 yaşlarında olduğu tahmin edilmektedir.³

Şerhte geçen "Nergisîn kabâ bir cins kaftandır. Kırk yıla karîbdır ki birisini bir Gürci beg-zâdesinin üzerinde arz-ı Rûm'da gördüm ve âdemîsinin birine su'âl eyledim ki bu cins kaftana ne dirler didim. Didi ki buna kabâ-yı nergisî dirler." (56b) ifadelerinden bu seyahate giderken Erzurum'a uğradığını Nazif Hoca söylerse de bunun dönüş yolunda olması daha mantıklı görünmektedir.⁴ Çünkü daha önce hocasından "nergisîn kabâ" hakkında bazı bilgiler işittiğini söylemektedir. Ayrıca o dönemde "arz-ı Rûm" kavramının sadece Erzurum için mi kullanıldığını doğru tespit etmek gerekmektedir. Bu seyahatleri esnasında bulunduğu yerler ve bunlarla ilgili gözlemleri ayrı başlıklar hâlinde gösterilmiştir:

Seyahatleri

Şam

Şam'da muhtelif hocalardan ders alan Sûdî bunları şerhlerinin muhtelif yerlerinde belirtmektedir. Mevlânâ Halîmî-i Şirvânî'nin kendisine Şam'da *Gülistân*'ı okuttuğunu⁵ söylediği yerde onun için "nâdire-i zaman ve u'cûbe-i dev-

1 Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 11.

2 Ozan Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2012, s. 37.

3 Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 12.

4 Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 12.

5 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. 321.

rân, sahib-i tesânîf-i râ'ika ve mâlik-i kasâ'id-i masnû'ât-ı fâ'ika, efendimiz ve veliyy-i nî'metimiz ve üstâdımız" ifadelerini kullanır. *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'da ise "pîrim ve üstâdım Mollâ Halîmî-i Şîrvânî sâhib-i kasâyid-i 'acîbe ve muhtere'ât-ı ğarîbe" (248a) nitelemeleri kullanılmaktadır.

Kanûnî'nin yüz akçe emekli maaşı bağladığı Molla Ahmed-i Kazvînî, Mevlânâ Câmî'nin kızkardeşinin oğlu Molla Muhammed Emîn ve divan sahibi Mevlânâ Sabûh-i Bedahşî (248a) de Şam'da ders aldığı ve görüştüğü kişiler arasındadır.

Burada eğitim gördüğü medreseye sadece Anadolu'dan değil Semerkant'tan da öğrenciler gelmekteydi. Sûdî medrese hayatından bazı kesitleri *Gülistân*'da geçen "muşt-zen" kavramını açıklarken şöyle ifade eder:

"Tahsîlim zamânında Şâm-ı Şerîf'e birkaç Semerkandî tâlib-i 'ilim geldi ve ba'zının bu fende bir mikdâr mahâreti var idi. Misâfîrlerdir diyü bunları Mencik hamâmına iletdik. İçeride bir mikdâr terledikten sonra hamâmın dîvârına ol kadar muşt urdılar ki kâbil-i ta'bîr degil. Meger envâ'-ı idmânlarından bu bir nev'i idmân imiş. Ve bir kere bunları Rebve cânibine seyre çıkardık, hîn-i musâhabetde bir dizmânî bir za'îfcesine kalk bir mikdâr oynayalım didi. Kalkdılar ve oynayarak ol za'îf, tuvânânın kulağı tozına bir muşt urdı, hemân depesi üzere geldi ve gömgök oldu. Biz birkaç Rûmî tâlib-i 'ilimler havf eyledik ki öldi diyü. Ammâ anlar hiç alınmadı ve kalkdılar ve ol madrûbı oğdılar 'aklı başına gelince."¹

Gülistân'da geçen ve Şam'da Dımaşk Camii'nde Hz. Yahya peygamberin türbesinin olduğu yerde Sa'dî'nin itikâfa girdiğini anlatan kısımları şerh ederken bu türbe hakkındaki kendi gözlemlerini de zikrederek şu bilgileri vermektedir:

"Kabr-i şerîflerinin başı ve ayağı ucında hacir yoktur. Hemân şöyle müsennem bir kabirdir, yeşil sûf ile mestûr. (...) Kabr-i şerîfleri ol zamânda küşâde imiş, ya'nî câmi' ortasında etrâfı açık bir kabir imiş ve Âl-i 'Osmân beglerbegilerinden Lütî-nâm beglerbegi ki Şam'da müteveffâ olup Deniz Câmî'i kurbında medfûndur. İstânbul'dan servi ağacı getürdüp üzerini parmaklı bir maksûre eylemiş. Ma'lûm ola ki du'â-gûyun seyâhati zamânında bu kadar kubûr ki ziyâret eyledim Hazret'in kabri gibi bülend kabir görmedim. Bende ki atvel-i nâsdanım, benim kâmetimden yüksektir."²

1 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. 457.

2 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. 156.

Bu kısmın geçtiği yerde yazma nüshada derkenarda Deniz Camii hakkında “Deniz Câmî’i Şâm’da bir câmî’dir ki ortasından ya’nî haremi ortasından bir ırmak akar ki fukarâ andan esvâbın yur, gâyetle makbûl yerdir İstanbul’da Kâğıdhâne gibi. Ol zamânda vakıf cânibinden esvâb yuyana sabun virürler imiş, ammâ şimdi virmezler.” şeklinde bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiler müstensihinin kendi açıklamaları olmalıdır.

Sa’dî’nin *Gülistân*’da bir zamanlar itikâfa girdiğini söylediği Ba’lbek Camii münasebetiyle hem bu cami, hem de bu caminin bulunduğu kasaba hakkında Südî’nin verdiği bilgiler, gözleme dayanan bilgiler olmalıdır:

“Câmî’-i Ba’lbek buyurduğu kasabanın ortasında bir büyük câmî’dir ki cemî’ kasabayı alır ya’nî hepsi ana sıgar, Hâlid bin Velîd binâsıdır dirler. Ve Ba’lbek Şâm’ın beri yanında bir buçuk günlük yolda bir şîrîn kasabadır ki ol vilâyetde andan ucuzluk yer yok, her nesnesi vefret üzeredir, husûsen suyu.”¹

O dönemde Şam’a bağlı bir nahiye olan Trablus şehri hakkında “Trâblus Akdeniz kenârında Şâm nevâhîsinde bir şehrin ismidir, hisârı da var, şehri ve hisârı deryâdan bir mîl yer ırakdır, lâkin leb-i deryâda câ-be-câ burclar var ki deryâ cânibini hıfz ider.” şeklindeki ifadeler civar yerlere seyahatlerindeki gözlemlerini yansıtmaktadır.²

Bağdat

Südî’nin tahsil serüveninde bulunduğu yerlerden biri de Bağdat’tır. Şerhlerinde yeri geldikçe bu vilayetle ilgili bazı gözlemlerini anlatır:

“Tahsîlimiz zamânında Bağdâd’a düşüp A’câmın ba’zı ekâbir-i tüccârıyla musâhabet iderek ve aralarında ‘ilm u ma’rifetle ârâste ve pîrâste kimseler var idi. Bu takrîb ile gâhî *Gülistân*’dan ve *Bostân*’dan ve *Divân-ı Hâfiz*’dan şübhemiz olan yerleri bunlardan su’âl iderdik. Bir kerre mezkûr çeşmârı bunlardan istifsâr eyledik. Didiler ki nevâhî-i Hemedân’da bir tağ vardır ki bir cânibinde dîvâr gibi bir yalın kaya vardır ki yüksekliği kırk arşın ve uzunluğu iki ol denlü var ve ol kayanın depesine ve toruğına yakın yerinden bir vâfir su çıkup aşağıya dökülür. Ol tağa Çeşmâr ve ol suya âb-ı çeşmâr dirler didiler.” (ŞB 1/482)

1 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Südi-i Bosnevî)*, s. 309.

2 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Südi-i Bosnevî)*, s. 359.

Bağdat'ta ziyaret ettiği Ma'rûf-ı Kerhî'nin türbesi ve bu türbeye yakın bir yerde bulunan Cüneyd-i Bağdâdî ve Serî es-Sakatî'nin türbeleri hakkında şunları söyler:

“Ma'rûf bunda ehlullâhdan bir 'azîzin ismidir ki eski Bağdâd'ın ki şimdi Bağdâd'ın karşusındadır ya'nî cûy-ı Şatt'ın öte yakasındadır, Kerh adlı bir mahallesindedir. Türbe-i şerîfleri el-ân ma'mûrdur, *yuzâru ve yuteberreku bihi* (ziyaret edilir ve uğurlu bir yer sayılır). Cüneyd-i Bağdâdî ve Serî-yi Sekâtî ki ikisi bir türbede medfûndur Ma'rûf türbesine karîb. Lâkin bizim tahsilimiz zamânında Ma'rûf'un türbesi ma'mûr ve mahfûz idi, ammâ anların ma'mûr ve mahfûz değil idi. Ammâ şimdiki hâlde ne sûretde oldukları ma'lûmumuz degildir.”

“Şimdiki hâlde” ifadesiyle İstanbul'da ömrünün son zamanlarında *Bostân*'a şerh yazdığı zamanı kastetmektedir.

Bostân'da geçen “Sa'dî aşıklık yolunu ve usûlünü Bağdat'ta olanların Arapçayı iyi bilmesi gibi mükemmel bilir.” anlamındaki beytin şerhinde Sa'dî'nin yaşadığı zamanda Bağdat'takilerin Arapça ve Farsçayı fasih konuştuklarını söyler, fakat kendi zamanında Bağdat'ta yaşayanları “İkisinden de bi-behre bir bölük ceheledir.”¹ diye niteler.

Abbâsî hilâfetine Hülâgû eliyle yıkılmasından sonra Bağdat'ta yönetimi elinde bulunduranlardan, “Bağdâd'da ibtidâ selâtîn-i İlhaniye hâkim oldu Akkoyunlu zamânına dek, andan sonra Kızılbaş, andan sonra Âl-i 'Osmân.” şeklinde sayan Sûdî, “İlâhî, devlet ve şevketleri kıyâmete dek mümtedd olsun, âmîn.” şeklinde söz ederek Osmanlıların hâkimiyetinin kıyamete kadar sürmesini Allah'tan niyaz etmektedir.²

Kûfe

Sûdî'nin Kûfe ile ilgili gözlemleri de şerhlerinin muhtelif yerlerinde görülmektedir. *Gülistân*'da baş açık ve yalın ayak birinin Kûfe şehrinden hacılar kafilesine katılarak yola çıkmasından bahsettiği kısımda Kûfe ile ilgili bilgi ve gözlemlerini aktarır.³

1 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. 591.

2 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. 781.

3 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. 322.

Kûfe Camii ile ilgili “Câmi’-i Kûfe Hazret-i İmâm-ı ‘Alî imâmet eylediği câmi’dir ki Kûfe şehrinin andan gayri câmi’i yoktur. Hazret-i Şeyh’in buyurduğu zamânda ma’mûr imiş, ammâ bu zamânda cudrân-ı erba’ası kalmışdır, bâkîsi şehir-i Kûfe gibi harâb u yebâbdır, şöyle ki eser-i binâdan nâm u nişân kalmamışdır.” şeklindeki bilgilerde caminin bütünüyle harap olmasından bahseden kısım orada bulunduğu dönemdeki gözlemleridir.

Sûdî’nin *Hâfız Dîvânı*’nda geçen bir beyitteki kapalı kısmı “Hazret-i Ali’nin türbesi mücavirlerinden” diye nitelediği Mevlânâ Efdalüddin’den sorduğunu bahsettiği kısımda “mâdâm ki İmâm-ı ‘Alî’de mücavir idim, meclis-i şerîfiyle müşerref idim.” (248a) ifadeleri de Kûfe’de bulunduğu zaman dilimiyle ilgilidir.

Hac Yolculuğu

Sûdî’nin hacca gittiği ile ilgili görüş Nazif M. Hoca tarafından ortaya atılmıştır.¹ Hoca bu görüşüne biri “Hevdec bir nev’i mahfedir ki devenin üzerine ururlar ancak, üsti örtülü olur, ‘avretlere mahsûsdur, erler içinde oturamaz. Mekke halkı ‘Arafât’a çıkdıkda kızlar ve gelinleri hevdecilerle çıkarur. Hac eyleyenler bilür.”² diğeri “Kecâve üsti açık mahfedir ki Mısır’dan ve Şâm’dan hâcılar ana binerler, ammâ hevdec üsti örtülü ya’nî mukabbe mahfedir ki deve üzerine korlar ancak, Ka’be’ye varan bilür.”³ şeklindeki *Gülistân* şerhinde iki yerde geçen ifadeleri sadece sayfa numaralarını dipnotta göstererek delil olarak göstermektedir.

Gülistân şerhinde hac yolu güzergâhı, Mekke halkının kıyafeti ve hac yolculuğunun meşakkatlerinden bahseden kısımlar da bu görüşü destekler mahiyettedir. Bunların bir kısmı şu şekildedir:

“Ken’ân Hazret-i Ya’kûb’un memleketi. Ve sarâyından kuyunun ıraklığı iki fersah yer mikdârı ancak var ve el-ân mezkûr çâh müsta’meldir, yanında bir mescid var yolun üstünde bir küçük köyün yanında, hâsılı, Şâm’dan Kudüs-i Mübârek’e varan yolun üstindedir.”⁴ “Seferlerin şedâyid u âlâmı bedîhiyyâtdan olduğu herkesin ma’lûmı ve ma’hûddır, ta’rife ihtiyâc yok. Ve ‘ale’l-husûs ki Mekke-i Mükerrreme seferi ne mertebe sa’b u şedîd olduğunu gören ve çeken bilür ancak.”⁵

1 Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 14.

2 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. 682.

3 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. 636.

4 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. 307.

5 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. 314.

Mısır'a Seyahat

Sûdî'nin Mısır'a gittiği “Zakkûm bir zehrînak ağaçdır ki ziyâde boyılı olmaz ve yemiş virmez, Mısır'da erbâb-ı devletden birinin bağçesinde gördüm.” (ŞB 1/261) ifadelerinden anlaşılmaktadır.

“Kasb-ı Mısırî arışı ipek ve argacı ketândan tokunur bir dürlü alaca bezdir ki Mısır'ın tâze civânları ve levendânı başına sararlar, el-ân aralarında müsta‘meldir.”¹ ifadelerinde bu giyim tarzının “el-ân aralarında müsta‘meldir” diye yaşadığı zamanda geçerli olduğundan bahsetmesi, yine “Bûriyâ bir dürlü hasırdır ki kargu kamışından örülür, diyâr-ı ‘Arabda ve şark memleketinde çok olur, ucuz olduğu için fukarâ isti‘mâl ider, ol bir hasırlar gibi divşirilmez ya’nî Rûm’un ve Mısır’ın hasırları gibi, belki hemân tahta gibi döşenür.”² ifadeleri Mısır’la ilgili gözlemleri olarak da yorumlanabilir. Ayrıca, “Nil ırmağına deryâ ıtlâkı anınçündür ki diyâr-ı ‘Arab’da andan ‘azîm su yokdur, ve illâ hakikatde Tuna ırmağı andan ‘azamdır, lâkin ‘Arabistan’da olmamağla bahr dimezler.”³ diye küçüklüğünde etrafında yaşayıp büyüdüğü Tuna nehri ile Nil nehrini karşılaştırması da bu seyahatle ilgili gözlemler arasında sayılabilir.

Diyarbakır'da Görevli Olarak Bulunması

Tahsil hayatından sonra görevli olarak Diyarbakır'da bulunduğu “Birkaç yıldan sonra Diyârbekir’de, Âmid şehrinde Mes‘ûdiyye Medresesi’nde bizi dânişmend eylediler.” (ŞB 1/482) ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Diyarbakır’daki görevi esnasında Muslihuddîn-i Lârî de Diyarbakır'da bulunmaktadır. Sûdî aynı yerin devamında onun hakkında “Ol zamânda fuzalâ-yı A‘câmdan Muslihuddîn Lârî-nâm bir fâzıl tavattun eylemişdi.” ifadelerini kullandıktan sonra ona zaman zaman okuduğu kitaplardaki müşkil yerleri sordüğünü “Ah-yânen meclis-i şerîfiyle müşerref olup mezkûr kitâblarda vâki’ olan şübehâtı anlara ‘arz iderek birgün ana çeşmârı su’âl eyledim. Hemân tüccârın takrîri gibi beyân eyledi.” ifadeleriyle belirtmektedir.

Diyarbakır'da ne kadar kaldığı hakkında da eserlerinde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Sûdî'nin İran'a gitmediği *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'da geçen ifadelerden anlaşılmaktadır. Hâfız'ın türbesi hakkındaki bilgileri duyup okuduğunu şerhte yazması (210a, 333b) bizzat bu yerlere gitmediğini göstermektedir.

1 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. 454.

2 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. 398.

3 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. 227.

İstanbul'a Dönüş

Sûdî bu seyahatlerden sonra tekrar İstanbul'a döner. İstanbul'a ne zaman döndüğü hakkında kesin bir tarih söylenemezse de bazı bilgilerden yola çıkarak bunun en azından 982/1573 yılından önce olduğu sonucuna ulaşabiliriz. *Şerh-i Bostân*'da Şem'î ile tartıştığı ve kendisinden yirmi bir yıldır delil beklediği söylenmektedir. Bu şerhin telifine de 1004 yılından sonra başladığına göre bu karşılaşma 984/1575 yılı civarında vuku bulmuştur. Bu görüşme İstanbul'da gerçekleştiğine göre Sûdî'nin de bu tarihlerde İstanbul'da olması gerekmektedir.

İstanbul'da dönemin meşhur bilginlerinin muhtelif bilimlerle ilgili vermiş oldukları derslere katılır. Bunlardan biri Sultan III. Murad'ın kurduğu yeni rasathânedeki görevli olan bir kişidir.¹

Ayrıca hâce-i sultanî ve şeyhülislâm sıfatı ile Osmanlı sarayında bilim, yönetim ve siyaset sahasında söz sahibi olan *Tâcüt-Tevârih* müellifi Hoca Sa'deddin'den (ö. 1008/1599) ders aldığı bilinmektedir.² Bütün bu eğitim hayatından sonra II. Sultan Selim'in saltanatının başlangıcında, hemşehrisi olan Sokollu Mehmed Paşa'nın (ö. 1579) sadarete bulunduğu sırada At Meydanı'nda, bugünkü Sultanahmet civarında bulunan İbrâhim Paşa Sarayı'ndaki has oğlanlara (gilmân-ı hâssa³) hoca olarak tayin edilir.⁴

Osmanlı saray ve devletinin yüksek mevkilerinde vazife alacak olan seçkin gençlere ders veren Sûdî'nin bu gençler arasında Bosna-Hersekli olan birçok talebesi de vardı. Nitekim meşhur şair Mostarlı Derviş Paşa'nın (ö. 1603) *Murâd-nâme* adlı eserinin mukaddimesinde "Sûdî benim en saygıdeğer hocam üstâd-ı ekremim idi." dediğini H. Şabanoviç eserinde kaydetmektedir.⁵

Şerh-i Divân-ı Hâfız'da geçen (24b) "Sincap toprak renginde bir hayvandır, bu hayvanın kürküne de sincap derler. Acem şahları kışın bu kürkü giyerler. Duacınız Sûdî bu kıssayı hamselerde ve bazı kasidelerde gördüğümden

1 Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 3-4. (Bu kişinin Takiyyüddin er-Râsîd olduğu anlaşılmaktadır.)

2 Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 15.

3 "Padişahların hususi köleleri hakkında kullanılan bir tabirdir. Bunlara ilk zamanlarda iç oğlanları, daha sonra iç ağaları da denilirdi. Gilmân-ı Enderûn tabiri de bu makamda kullanılırdı. Bunlar Enderûn-ı Hümayûn denilen ve sarayın Bâbu's-Saâde'den içeri bulunan kısmında hizmet ederler, derece ve hizmet itibarıyla başka başka odalarda dururlardı. Bu odalar büyük ve küçük odalar, doğancı koğu, seferli odası, kiler odası, hazine odası adını taşırlardı. Bunlar hizmetten başka tahsil de görürlerdi. İçlerinden kabiliyet gösterenler derece derece yükselirler, mühim mevkiler işgal ederlerdi." M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, İstanbul 1993, c. I, s. 665.

4 Atâyî, *Şakâik-ı Nu'maniyye ve Zeyilleri*, (haz. Abdülkadir Özcan), c. 2, s. 332.

5 Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 15.

padişahın hususi haremine hizmet edenlerden, padişah kışın samur, vaşak veya diğer kürklerden giyer mi diye sordum, yok diye cevap verdiler.” şeklindeki ifadeler, yine “nergisîn kabâ” hakkında söylenen “Bizim gördüğümüz kaftanın kuşağının uçları has oda oğlanlarının mendilleri gibi saf altınla işlenmiş idi.” (56b) ifadeleri, yine sarayla ilgili bazı gözlemlerini anlatan “Eski zamanda kaftanların omuzlarına ipek ile bazı çiçek ve hayvan nakışları yapılırdı. Bu zamanda padişahımızın sarayında iç oğlanları aynı şekilde yaparlar. Yapılan o nakışlara *tıraz* derler. Eski zamanda böyle nişanı olmayan kaftan olmazmış.” (383a) şeklindeki ifadeler de buradaki görevi esnasındaki müşahedelerine dayanmaktadır.

Sûdî'nin Emekli Edilerek Görevinden Uzaklaştırılması

Sûdî'nin ğilmân-ı hâssadaki hocalık görevinin ne kadar sürdüğü belli değildir. Kaynaklarda sadece onun az bir emekli maaşıyla vazifesinden uzaklaştırıldığı kaydı vardır.¹

Dönemin padişahı Sultan III. Murad'la ilgili söylediği “Sultan Murad (III. Murad) Sûdî-i du'â-gûyını unuttuğu gibi.” (441b) cümlesi görevden ayrılmasının iç dünyasında oluşturduğu kırılganlığı göstermektedir. Muhtemelen bu görevden uzaklaştırılması, hemşehrisi Sokollu Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine vuku bulmuştur. Sultan III. Murad'ın tercihini Şem'î'den yana kullanmasının bu kırılganlığa sebep olduğunu söylemek mümkündür. Sûdî eserlerinde Şem'î'nin adını açıkça zikretmekten kaçınmaktadır. Yazdığı şerhlerinde eleştiriye tâbi tuttuğu birçok şahsiyetin ismini zikrettiği hâlde bu eleştirilerin hedefindeki ana şahsiyetlerden biri olan Şem'î'nin isminin zikredilmemesi her iki şârih arasında bazı nahoş olayların yaşandığını göstermektedir. Bu olaylara hem Sûdî hem de Şem'î şerhlerinde temas edilir.

Şem'î'nin 21 Safer 1009/1 Eylül 1600 tarihinde tamamladığı *Şerh-i Subhâtü'l-Ebrâr* isimli eserinde Sûdî'den “merhûm” diye bahsetmesi² ve aynı eserde Sûdî'yi “ğaflet ü inâd u ta'assub sahibi” olarak nitelemesi Sûdî'nin şerhlerinde kendisine yöneltilen ağır eleştirilerden Şem'î'nin haberdar olduğunu göstermektedir. Bununla beraber eleştirilere cevap vermemesi ve genel bir ifadeyle kendi eserindeki sehivlerin müstensih hatasından kaynaklandığını söylemesi pek inandırıcı değildir. Müstensih hatalarına sadece Şem'î şerhi değil bütün

1 Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 15.

2 Bedriye Gülay Açar, “Sûdî-i Bosnevî'nin Ölüm Tarihi Meselesi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Sakarya 2016, c. II, sy. IV, s. 193.

şerhler maruz kalmaktadır. Ayrıca bir kısım eleştirilerin bu hatalar dolayısıyla şârihlere yöneltilmesi mümkündür. Fakat oldukça büyük bir yekûn teşkil eden bu hataların tamamını müstensihlere atfetmek de makul gözükmez. Meselâ *Subhatü'l-Ebrâr* şerhinde geçen “Buv ki¹ buvedden muhaffedür, Sûdî bunu bilmedi.”² ifadesi müstensihnin metne bir eklemesi olarak da düşünülebilir. Çünkü Sûdî *Şerh-i Divân-ı Hâfız*'da tam dört yerde bu şeklin “buved” den tahfif edilecek teşekkül ettiğini söylemektedir.

Mesnevî, *Bostân*, *Gülistân* da dâhil olmak üzere 12 esere seri bir şekilde tercüme niteliği ağır basan şerhler yazan Şem'î, Sultan III. Murad ve oğlu III. Mehmed'le yakın münasebeti olan bir şahsiyettir. Aynı zamanda Mevlevî olan Şem'î *Mesnevî* şerhini III. Murad'ın talebi üzerine kaleme alır. *Gülistân* şerhini ise kendisinden şehzadelik döneminde Farsça öğrenen III. Mehmed'in ricasıyla yazdığını ve beş ayda tamamladığını söyler.

Her iki şârihin birbiriyle karşılaştığı ve tartıştığına dair *Şerh-i Bostân* ve *Şerh-i Divân-ı Hâfız*'da bazı ifadeler bulunmaktadır. *Bostân* şerhinde bu tartışmalardan biri şöyle nakledilir:

“Fârisîde kendini katı yukarıdan zann idenin birisine bir gün, kerdâr ‘ibâreti ve kerdgâr ‘ibâretinde kâf’lar meftûh okunmak gerekir, zîrâ kerd ism-i fi’ldir, kerden’den müştak diyicek inkâr idüp kerd kâf’ın fethiyle degil kesriyledir fi’il ma’nâsına diyü da’vâ eyledi. Du’â-gûy müdde’âsına sened taleb idicek sened bi’l-fi’il hâtırımda yokdur, lâkin kitâblarda yazılmışdır, îrâd ideyin diyü da’vâ eyledi. Bugün yigirmi bir yıldır ki bâtil müdde’âsına sened talebindedir. Hâsılı, ‘inâdından ve kendüye bâtil zu’mından mezkûr bâtil müdde’âsı üzre musırr oldu. Lâkin hoş-tab’ u idrâk ashâbına mezkûr takrîr ve tahkîki eylemişim, ziyâde pesend idüp istihsân eylediler ve buyurdılar ki bu tahkîki bu zamâna dek sizden gayri kimesne eylememişlerdir.” (ŞB 1/8-9)

Her ne kadar burada isim zikredilmese de eseri basan Bosnalı Muharrem Efendi matbu eserin derkenarına “Münâza‘a bâ-Şem’î” (Şem’î ile tartışma) diye bir not düşmüştür.

İkinci tartışma *Şerh-i Divân-ı Hâfız*'da şöyle zikredilir:

1 “Bû ki” olarak okunması gerekmektedir.

2 Taner Gök, *Şem’î Şem’ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr’ı* (İnceleme-Tenkitli Metin), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 292.

“Ehl-i Fûrsün birisinin ki kendüye hüsn-i zannı gâlibdir, bir gün yanına vardım, gördüm ki bu beyti yazmış ve yâd hôşêş’de dâl’ın altına kesre komuş, kendünün mu’tâdı üzre ve ma’nâyı da yâd-ı hoşı olsun demiş. Du’â-gûy didim: Bu terkîbde ma’nâ da fâsiddir, belki yâd’ın dâl’ı sâkin olup şîn-i zamîr yâd lafzına mukayyed olmak gerek, zîrâ ma’nâ yâdı hayr olsun ya’nî zikri hayr olsun dimekdir. Herîf ziyâde tehevüründen ve cehlinden mübâdere eyleyüp *el-‘iyâzu billâh*, küfri kabûl eylerim, bunu kabûl eylemezem, didi. Çünkü bu kıssa ekâbir-i nâsdan birisinin evinde idi ki bu şahsa ziyâde hüsn-i i’tikâdı var idi ve a’yân-ı halkdan ba’zı kimseler var idi, küfrini yüzine urmadım, ammâ hatâ eyledin didim. Bu tahkîkden *ilâ yevminâ hâzâ* nâdimim ki küfrine sebep oldum diyü. Garâbet bundadır ki bu herîf eyledüğim tahkîkda te’emmül idüp cigerine kâr eylemiş, irtesi du’â-gûya hîn-i mülâkâtta didi ki sizin didiginiz sahîhdir ammâ benim didigim de sahîhdir. Ben de îhâm tarîkıyla eyitdim ki sizin didiginiz hergiz sahîh olmak ihtimâli yokdur. Murâdım küfri kabûl iderim didigi idi, ammâ murâdımı tefattun idemedi ve musır oldu müdde’âsı üzerine.” (21b)

Matbu nüshada metin yukarıdaki şekilde geçmesine rağmen Süleymaniye ve Topkapı nüshalarında ilk cümleye bir ara cümlesi eklenmiş ve cümle “Ehl-i Fûrsün birisinin ki kendüye hüsn-i zannı gâlibdir, murâd Şem’îdir, bir gün yanına vardım.” şeklinde yazılmıştır. Feyzullah Efendi nüshasında ise “mu’tâdı üzre” ibaresinin karşısında derkenarda “ya’nî Fârisîde harekât vaz’ eylemek de’bindendir. Minhu. Murâd Şem’îdir.” notu bulunmaktadır.

Ömrünün son zamanları, Sultan III. Murad’ın saltanat dönemlerine (1574-1595) rastlayan Sûdî’nin 1008/1600 yılında öldüğünü dikkate aldığımızda hayatının yaklaşık son beş yılının Sultan III. Mehmed’in, ondan önceki yirmi yılının ise Sultan III. Murad’ın saltanat döneminde geçtiği anlaşılmaktadır. Şem’î’nin Sultan III. Murad’la yakın ilgisi ve *Mesnevî*’yi şerh etmesi için padişahın kendisini görevlendirmesi, ayrıca padişahın, oğlu III. Mehmed’e Farsça öğretme görevini Şem’î’ye vermesi gibi hususlar dikkate alındığında Sûdî’nin bütün bu olup bitenler karşısında III. Murad’a kırgın ve gücenmiş olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Çünkü kendisini daha ehliyetli ve yetenekli gören birinin, başkasının kendisine tercih edilmesinden rahatsız olması tabiidir.

Sûdî'nin Evlenmemiş Olması

Sûdî'nin *Hâfiz Divânı Şerhi*'ni yazdığı zamana kadar evlenmediğini kendi ifadelerinden anlıyoruz. Bu eseri ömrünün sonuna doğru yazdığı ve “Zira Hazret-i İsa tamam-ı ‘ömründe te’ehhül eylememiştir, Sûdî-i du’a-gûy gibi, belki ‘ömri tecerrüdle geçmiştir.” (459a) cümlesinin *Divân*’ın sonlarında (vâv harfinin onuncu gazelinde) geçtiği dikkate alınırsa hayatının geri kalan kısmında da evlenmediği yargısına ulaşmak yanlış olmaz.

Hayatının Son Demleri

Görevinden uzaklaştırılarak uzlet köşesine çekilen Sûdî'nin kalan ömrü, yaşlılık ve yalnızlığın getirdiği sıkıntılarla mücadele ettiği dönemlerdir. “Bilginler ve erdemlilerin yerini şimdi cahiller, şerefli ve yüce olanların yerini ise alçaklar ve sefiller istilâ etti (...) şimdiki zamanımızda olduğu gibi.” (208b) diye şikâyet etmesi, gereken ilgiyi görmediğini göstermektedir.

Gülistân’da anlatılan bir hikâyede vezirin padişaha “Sizin gibi lütuf ve kerem sahibi kimselere bir yoksulu bir kere iyilikle sevindirmek, sonra ise onu azarlayıp kovarak ümitsiz ve gamlı bir hâlde bırakmak yakışmaz.” demesi üzerine Sûdî'nin “Allâhu Te’âlâ rahmet eylesün böyle vezirlere.”¹ diye duygularını ifade etmesi, görevden uzaklaştırılmasına karşı duyduğu hayal kırıklığı ve kendisini himaye edecek bir vezirin bulunmadığına teessüf etmesi şeklinde yorumlanabilir.

Her ne kadar bu dönem, hayatının sıkıntılı dönemleri olsa da yüzyıllar boyu insanlar tarafından okunan şerhlerini telif ettiği yıllardır ve bu cihette en verimli ve bereketli yılları olarak da görülebilir. *Hâfiz Divânı*, *Bostân* ve *Gülistân* şerhleri böyle bir dönemin ürünleridir.

Gülistân’da ihtiyarlığın insanın başına getirdiği sıkıntıları anlatan beyitlerin şerhinden sonra, “Bu birkaç beyit ki pîrlik ahvâlinde vâki’ olmuşdur, Sûdî-i nâ-murâdın tamâm vasf-ı hâlidir.” demektedir.²

Vefatı

Sûdî'nin ölüm tarihi hakkında görüşler farklıdır. Kâtib Çelebi *Fezleke*’de³, Atâyî *Zeylû’ş-Şakâyık*’ta⁴, Müstakimzâde *Mecelletü’n-Nisâb*’da⁵ ölüm tarihini

1 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. 171.

2 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. 607.

3 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, İstanbul 1286/1869, c. I, s. 7.

4 Atâyî, *Şakâik-ı Nu’maniyye ve Zeyilleri*, (haz. Abdülkadir Özcan), c. 2, s. 332.

5 Müstakimzâde, *Mecelletü’n-Nisâb* (Tıpkıbasım), vr. 262a.

1000/1952-1953 olarak kaydeder. Matbu *Şerh-i Gülistân*'ın ön sayfasında konulan ve müellifin hayatını anlatan kısa bilgilerde “1005 senesi hududında intikâl-i dâr-ı bekâ itmişdi.” kaydı düşülmüştür. Mehmet Tahir ölümü hakkında, “H. 1005'de İstanbul'da vefat ederek Aksaray'da Yusuf Paşa Camii avlusuna defn olunmuştur.” şeklinde bilgi verir.¹

Bostân Şerhi'nin sonunda eserin telif tarihini gösteren kıta yukarıdaki tarihlerin doğru olamayacağını göstermektedir. Kıta şu şekildedir:

Şu dem kim âhir oldı şerh-i *Bostân*
Be-'avni Hâlik-ı Hannân u Mennân

Meh-i Şevvâlün ikinciydi rûzı
Dahi 'îd-i sıyâmun ey sühan-dân

Ğav idi hem sene ol demde ey yâr
Dahi evvel bahâr u vakt-i seyrân (ŞB 482)

Eserin telif senesi olarak verilen “ğav” kelimesinin ebced değeri 1006'dır. Sûdî'nin *Bostân Şerhi*'ni 2 Şevval 1006/8 Mayıs 1598 tarihinde tamamladığına bakılırsa bu tarihten sonra vefat etmiş olduğu sonucu ortaya çıkar.

Diriöz, “*Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* 1007 yılında tamamlandığına göre bu tarihten önceki tarihlerin Sûdî'nin ölüm tarihi olması mümkün değildir.” derse de bu bilgi *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'ın en eski yazma nüshası olan Feyzullah Efendi nüshasının 1006 yılında tamamlanması dikkate alındığında doğru olamaz.² *Şerh-i Bostân*'ın bir nüshasının son sayfasında bulunan fevâid kaydındaki “Şârihin vefâtı târihi ğazâ düşmüşdür: 1008.”³ ifadesi onun vefat tarihinin “ğazâ” kelimesinin ebced değeri olan 1008/1599-1600 yılı olduğunu göstermektedir. Mehmed Tahir onun İstanbul'da Aksaray-Yusuf Paşa Camii'ndeki mezarlığa gömüldüğünü söylese de mezartaşı, yolun genişletilmesi esnasında ortadan kaldırıldığından bulunamamıştır.⁴

ŞÂRİHLİĞİ

Şerh ve tercüme vadisinde eserler veren Sûdî, eserlerinde bazen şerhe tarih düşürmek için bazen de başka sebeplerle oldukça sınırlı sayıda şiir kaleme almıştır. Onun esas başarısı şerh vadisinde, bilhassa Hâfız'ı şerh etmesinde görülmektedir. Şerhleri hakkında genelde olumlu ifadeler kullanılsa da eleştirenler de vardır.

1 Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 432.

2 Haydar Ali Diriöz, “Sûdî”, *Türk Ansiklopedisi*, c. XXIX, s. 470.

3 Açar, “Sûdî-i Bosnevî'nin Ölüm Tarihi Meselesi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, c. 2, sy. 4, s. 193.

4 Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 16.

Muallim Nâci, Şeyh Vâsî'yle olan mektuplaşmalarında, Sûdî'yi çoktandır “fâzıl-ı anûd” olarak isimlendirdiğini, onun her sözünün doğru kabul edilemeyeceğini, kendisinin de eleştirdiği kişiler kadar hata yaptığını söyler.¹

Osmanlı Müellifleri yazarı herhâlde Nâci'nin görüşlerine dayanarak, “Sûdî'nin basılmış eserlerinde Farsça gramer bakımından bazı hatalara tesadüf edilir.” ifadesini kullanmaktadır.² *Kâmûsu'l-A'lâm* müellifi ise, *Mesnevî-i Şerîf'e*, *Gülistân'a*, *Bostân'a* ve *Divân-ı Hâfız'a* yazdığı mufassal şerhlerle meşhur olup bu şerhleri pek müdekkikane ve tenkidatlı yazmıştır, diye onu över.³ Bosnalı müellifler ise hemşehrileri Sûdî'yi hararetli bir şekilde savunmaktadırlar.⁴

Hâfız Divânı şerhleri arasında en fazla ilgi gören şerh Sûdî şerhi olmuştur. Farsçanın yanı sıra Batı dillerine de çevrilmiştir. Batılı araştırmacıların onun için oldukça övücü ifadeler kullandığını görürüz. Ritter, Sûdî şerhini *Hâfız Divânı*'nın en iyi şerhlerinden biri kabul eder⁵ ve onun şerhinin Sürûrî ve Şem'î şerhini unutturduğunu söyler: “Sûdî'nin büyük otoritesinden dolayıdır ki *Hâfız Divânı*'nın iki Avrupa baskısı tamamen onun verdiği metne dayanmaktadır.” Ethé ise Sûdî'nin Hâfız'a beşerî bir nazarla baktığını ve şiirlerini kelime anlamı ile yorumladığını söyler.⁶ İran edebiyat tarihçisi Zebihullâh Safâ, *Târih-i Edebiyat-ı İran* isimli eserinde önce Sûdî'den, daha sonra da Sürûrî ve Şem'î'den bahsetmektedir.⁷

Sûdî hakkında oldukça övücü ifadeler kullananlardan biri de Abdülbaki Gölpınarlı'dır. *Hâfız Divânı* tercümesinin girişinde Hâfız'ın hayatını anlatırken değişik yerlerde 14 kere Sûdî'den bahseder ve onun hakkında sitayişkâr ifadeler kullanır. Ayrıca eserde metni anlamlandırmak veya bir şiirin Hâfız'a ait olup olmadığını tespit etmek için 22 yerde yine Sûdî şerhine atıfta bulunmakta, böylece eserde 36 yerde Sûdî'den bahsetmektedir. Eserin giriş kısmında yer alan ifadeler Gölpınarlı'nın Sûdî'ye atfettiği önemi göstermektedir:

“Hâfız'ın en mükemmel şerhi de Şem'î ile çağdaş olan Sûdî şerhidir. Sûdî, Hâfız'a ait menkabe kitaplarını görmüş, şifâhî rivayetleri tespit etmiş, mazmunları tahlil ederken en adî bir giyime kadar o

1 Nâci ve Vâsî, *Şöyle Böyle*, İstanbul 1302/1884, s. 95-97.

2 Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 432.

3 Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, s. 2677.

4 Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 17.

5 Helmut Ritter, “Hâfız”, *İA*, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, c. V/I, s. 70.

6 Hermann Ethé, *Târih-i Edebiyat-ı Farsî*, (çev. Rızazâde Şafak), Tahran h. 1337, s. 188.

7 Zebihullah Safâ, *Târih-i Edebiyat-ı İran*, Tahran 1347, s. 1064.

devrin bütün hususiyetlerini araştırmış, gazeller arasına karışan ve Hâfız'a ait olmayan gazelleri büyük bir isabetle bulmuştur. Farsçaya iyiden iyiye vâkıf olan Sûdî, iyi de tarih bilir... O devirde Şîrâz'da saltanat süren ve vezirlik eden padişahlarla vezirlerden ve bunlarla çağdaş olanlardan, Hâfız'la muasır bulunan şairlerden, münasebet düş-tükçe bahseder. Üstadı Molla Halîmi ile Camî'nin kız kardeşi oğlu Molla Muhammed Emîn ve divan sahibi Mevlâna Sabûhî-i Bedaşî, Molla Ahmed-i Kazvinî, şeyh, molla ve şair olan Hüseyin-i Harezmi, Molla Muslihuddîn-i Lârî ve Necef'te mücavir olan Mevlânâ Efdalüddin gibi devrinin büyük âlimleriyle Hâfız'ın müşkül beyitlerini müzakere ettiğini bir münasebetle kaydeden Sûdî, Hâfız'ı hakikaten pek mükemmel anlamıştır. Sûdî şerhinin bir de muhtasarı vardır.”¹

Ahmet Talat Onay'ın *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* isimli kitabında birinci derecede kaynak olarak kullandığı eserlerin başında Sûdî'nin *Hâfız Dîvânı*, *Bostân* ve *Gülistân*'a yaptığı şerhler gelmektedir.

Sûdî'nin şerhleri, telifinden çok kısa bir süre sonra ellerde dolaşan eserler hâlini alır. Antoine Galland *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar* isimli eserinde bu durumdan şöyle bahseder:²

“İstanbul'da Hâfız Ahmed Paşa Camii denen bir cami mevcuttur. Burada üçü de Sûdî tarafından tefsir edilmiş olan *Gülistân*, *Bostân*, *Hâfız Dîvânı*'nı okumak yahut birer suretlerini çıkarmak isteyenlere vermek üzere kurulmuş bir vakıf var. Bu maksatla her bir eserden yedişer cilt mevcut olup bu nüshalar iki kuruş bırakan herkese verilmekte ve cild iade edilir edilmez para iade olunmaktadır. Çünkü paranın alınmasındaki gaye, cild geri getirilmediği takdirde yenisinin tedarikini temindir.”

Sûdî, şerhinde tasavvufî yorumlara fazlaca girmez. Buna gerekçe olarak da eserin başında “sebeb-i telif” sayılabilecek kısımda kendisinden *Hâfız Dîvânı*'nı şerh etmesini isteyen Şeyh-i Harem-i Yesrib'in temennisini, “*Dîvân-ı Hâfız*'ı bir vecihle şerh eylesiz ki taliblere nâfi' ve mübtedîlere nâci' ola. Hasılı, te'vîl ve tasavvuf söylemeye, hemân üslûb-ı 'Arabiyet üzre kavâ'id beyân olup mâ'nâ-yı şî'r ile iktifâ oluna.” (2a) cümleleriyle belirtmektedir.

1 Gölpinarlı, *Hâfız Dîvânı*, s. XXVII.

2 Galland Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, (haz. Nahid Sırrı Örik), TTK Yay., 1998, s. 204.

Eserin bütününe bakıldığı zaman Sûdî'nin bu tavsiyelere uyduğu göze çarpar. Hatta bir yerde bu tarz kitapları telif etmekten maksadın beyan ve bedî gibi şiir sanatlarına dokunmak değil Farsçayı öğretmek olduğunu, dolayısıyla çok nadir yerler hariç beyan ve bedî ile ilgili konulara dokunmadığını (451a) söylemektedir. Sûdî *Şerh-i Divân-ı Hâfiz*'ı telif ederken 11 nüshadan faydalandığını şerhte üç yerde belirtir. (262b, 361b, 492a) *Hâfiz Divânı*'nı şerh etmeye başlamadan önce elde sağlam bir metin bulunması gerektiği için Sûdî bu hususta büyük bir emek sarf etmiş ve sağlam bir metin oluşturulması için büyük bir titizlik göstermiştir. Metin tespitinde o kadar sağlam kıstaslara dayanmıştır ki neredeyse modern bir edisyon kritikçi olarak karşımıza çıktığını söylemek yanlış olmaz. Nüsha farklılıklarını gösterir, hangi örneğin daha yaygın ve daha sağlam olduğunu delillerle ortaya koyar. Bazen de nüshaların hiçbirinin tatmin edici olmadığını belirtir. (288a) Hâfiz'a ait olması şüpheli şiirleri büyük bir itinayla ayıklar ve gerekçelerini söyleyerek doğru metni ortaya koyar. Uygunsuz şiirlerin Hâfiz'a nispet edilmesinin bühitan olduğunu söyler. (357a)

Sûdî her ne kadar övgüyle anılan bir şârih olsa da dil bilgisi ile ilgili bazı görüşleri eleştirilmektedir. Onun bazı görüşlerini eleştirenler de şerh vadisindeki konumunu saygıyla anarlar. 18. yüzyılda yaşayan şârihlerden Safvet *Şerh-i Cedîd-i Dîbâce-i Gülistân* isimli eserinin giriş kısmında Sûdî'den "Ammâ Sûdî-i üstâd hak budur ki bu husûsda cümleye fâ'ik ve tedkîk ü tahkîk-i ma'nâda vâkî'a muvâfîk u mutâbîk vâkî' olup hak budur ki meydân-ı Fûrsün fâris-i yegânesi ve akrânının mümtâz u ferzânesidir." şeklinde övgü dolu sözlerle bahseder. Masdarlar hususundaki görüşünün eleştirilmesine karşı temennisini, "Eger iştikâk husûsında dahi isâbet itmiş ola idi ğayrın ta'riz ü müdâhalesine cây-ı kelâm kalmaya idi."¹ cümlesiyle dile getirir.

Mehmed Şâkir, *Bahâristân* şerhinde Sûdî'nin masdarlar hakkındaki görüşlerini eleştirse de ondan "Sûdî-i pür-sûd" (fayda dolu Sûdî) diye bahsetmektedir.²

Şerh-i Gülistân'ı basanlar onun ısrarla bazı eleştirileri tekrarlamasını yadırgamaktadırlar. (ŞG 362) Bunların dışında çok küçük ayrıntılara varan bazı eleştiriler bulunmaktadır ki bunların haklılığı tartışmalıdır. Böyle büyük hacimli eserlere şerh yazan Sûdî'yle ilgili eleştirilerin sınırlı sayıda olması onun şerh vadisinde başarılı olduğunun ayrı bir göstergesi sayılmalıdır.

1 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. XLI.

2 Mehmed Şâkir, *Şerh-i Bahâristân*, Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1252, s. 5-6.

Araştırmacılığı, Sorgulayıcılığı ve Gözlemleri

Sadece kitaplardan değil hocalardan ve sahadan elde ettiği bilgiler, Sûdî'yi diğer şârihlerden ayıran önemli bir husustur. Bunu gösteren somut bilgiler hem *Hâfız Dîvânı* şerhinde, hem de *Bostân* ve *Gülistân* şerhlerinde bulunmaktadır. Yukarıda hayatının ele alındığı kısımda bunun örneklerine temas edilmiştir. Meselâ “sincab-ı şâhî” kavramı ile ilgili bilgilerini teyid için padişahın hususi haremine hizmet edenlerden sorması (24a), zümrütün özellikleri hakkında eşraftan birinin anlattıklarını nakletmesi (25a), “zırh-mû” kavramını açıklarken seyahati esnasında bazı Türk kızlarının saçlarını arkadan kalkan şeklinde yaptığını gördüğünü nakletmesi (282b), “nergisîn kabâ” ifadesini açıklarken böyle bir kaftanı bir Gürcü beyzadesinin üzerinde gördüğünü söylemesi (56a) ve bu kaftanla ilgili hocalarından öğrendiği bilgileri teyit etmesi onun bilgileri sadece kitaplardan öğrenmediğini, aynı zamanda dikkatli bir araştırmacı ve gözlemci olduğunu göstermektedir.

Kelimelere farklı zaman diliminde farklı anlamlar yüklenebilmektedir. Dolayısıyla kaynak metnin şerh edilmesinde bu kelimelerin metnin telif edildiği dönemde hangi anlamda kullanıldığının doğru tespit edilmesi bir şârih için son derece önem arz etmektedir. Aksi takdirde metnin anlamı kaçınılmaz olarak değişikliğe uğrayabilmektedir. Meselâ şerhte geçen “beste-nikâb” kavramı hakkında Hâfız'ın hayatta olduğu dönemdeki bir uygulamayı gösterdiğini söylemesi (58a) metnin doğru anlaşılması açısından önemli bir bilgidir. Bir çeşit nakış olan tıraz kavramı hakkında “Eski zamanda böyle nişanı olmayan kaftan olmazmış.” (382b) şeklinde açıklamalarda bulunması, Sûdî'nin metni yorumlarken zaman faktörünü göz ardı etmediğinin göstergeleridir.

Sûdî'nin duyduğu rivayetleri sorgulaması, tereddüt ettiği bir rivayeti naklettğinde hemen ardından, “günahı söyleyenin boynuna” şeklinde tercüme edilebilecek olan *ve'l-uhdetu 'ale'r-râvî* ifadesini kullanması, onun bilim ahlakı ve sorgulayıcılığı hakkında okuyucuya bir fikir vermektedir. Şerhte yedi yerde bu ibare kullanılmaktadır.

Metnin sağlam bir şekilde tespiti için çok önemli kıstaslar koyan Sûdî, anlamca daha tutarlı olanın sayıca az nüshalarda bulunsa bile tercih edilmesinden yana tavır göstermekte ve “Bu nüsha egerçi kalîlül-vukû'dur, evvelkinden en-sebdir.” (310a) diye not düşmektedir. Bütün nüshalardan hiçbirinin kendisini

tatmin etmediği durumlarda “hiç birisi tab‘ın murtezâsı değil” (288a) diyerek başka bir nüshanın gerekliliğine işaret etmektedir. Bir şiir *Hâfiz Dîvânı*’nın farklı nüshalarında bulunsa da onun gerçekten Hâfiz’a ait olup olamayacağı hususunu tartışmaya açar ve kanaatini belirtir (22b). Böyle olan gazel ve beyitleri şerh etse bile “Hâce kelimâtına benzemez.” (449b), “Çokluk safâsı yoktur.” (120b) gibi kayıtlar düşmeyi ihmal etmez.

Ayrıca *Hâfiz Dîvânı*’nda bulunan iki rubâînin Hâfiz’a ait olmadığını, birinin Hayyam’a (571b), diğlerinin Hüsrev’e ait olduğunu söylemesi (572a), bir gazelde geçen beş beytin Selmân-ı Sâvecî’nin bir kasidesinde bulunduğunu (28a), başka yerde bir gazelin mahlas beyti hariç Selmân-ı Sâvecî’nin divanında bulunduğunu belirtmesi (303a) şârihin bilgisini ve dikkatini göstermektedir.

Bilim Ahlâkı ve Kaynak Göstermesi

Şerh-i Divân-ı Hâfiz, *Şerh-i Bostân* ve *Şerh-i Gülistân*’da karşılaştığımız hususlardan biri de Sûdî’nin bilgileri aldığı kaynağı belirtmedeki hassasiyetidir. İstifade ettiği yazılı ve sözlü kaynakları bilim ahlâkına yakışır bir şekilde açıklamakta ihmal göstermez. Yukarıda hayatı anlatılırken bu hususlara kısmen temas edilmiştir. Bunları topluca göstermek faydalı olacaktır.

1.

“Kulâh-ı Tâtârî” tamlamasına yazılı kaynaklardan sözlüklerde verilen anlamı “Lügâtlerde külâh-ı emîrâne ile tefsîr eylemişler.” şeklinde verdikten sonra iki tane sözlü kaynaktan bahseder. Bunlardan birincisi “Ekâbir-i ‘ulemâ-i A‘câmdan mesmû‘umuz böyledir.” ifadesiyle Acem bilginlerinin büyükleri, diğeri ise hakkında oldukça övücü ifadeler kullandığı ve kendisine *Gülistân*’ı ders verdiğini belirttiği Mevlânâ Halîmî-i Şîrvânî’den bahseden yerdir.¹

2.

Çeşmâr kelimesinin anlamını ilim ve marifet sahibi diye nitelediği Acem tüccarlarına sorduğunu, daha sonra Diyarbakır’da iken Muslihuddîn-i Lârî’ye de aynı soruyu yönelterek ondan da benzer cevaplar aldığını söylediği yer (ŞB 1/482). Tüccarlarla beraber bulunmasını fırsat bilerek onlara soru yöneltmesinden bahseden “Bu takrîb ile gâhî *Gülistân*’dan ve *Bostân*’dan ve *Dîvân-ı Hâfiz*’dan şübhemiz olan yerleri bunlardan su‘âl iderdik.” ifadeleri Sûdî’nin öğrenme hırslarının boyutlarını göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.

1 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. 321.

3.

“Zâhirâ dervîş câme-i zende'st u mûy-suturde” ibaresini hocalarından üç kişiye yani Molla Halîmî-i Şîrvânî, Mevlânâ Muslihuddîn-i Lârî, Mevlânâ Sabûhî-i Bedahşî'ye sorup aldığı cevabı naklettiği yer.¹

4.

Hâfız Dîvânı'nda geçen bir beytin anlamını tam yedi kişiye farklı zamanlarda sorması ve onlardan aldığı cevapları nakletmesi (247b) hem ondaki öğrenme arzusunun boyutlarını, hem de kaynak göstermedeki hassasiyetini göstermektedir.

ESERLERİ

Birinci derecede kaynaklardan Atâyî'nin *Hadâyıku'l-Hakâyık fî Tekmile-ti Ş-Şakâyk* adlı eserinde *Mesnevî Şerhi*, *Kâfiye* ve *Şâfiye* tercümeleri olmak üzere Sûdî'nin üç eseri zikredilir.² Kâtib Çelebi *Fezleke*'de bunlara *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'ı ilâve ederek eser sayısını dörde çıkarır.³ Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi *Mecelletü'n-Nisâb*'da Atâyî'nin zikrettiği eserleri tekrarlar.⁴ Matbu *Şerh-i Gülistân*'ın ilk sayfasında “İşbu *Gülistân* şerhinden başka *Mesnevî-i Şerîf*, *Dîvân-ı Hâfız* ve *Bostân*'ı şerh idüp *Kâfiye* ve *Şâfiye*'ye tercümeleri vardır.” denilmektedir.

Sûdî'nin eserlerinin sayısı araştırmalar arttıkça artmaktadır. Sûdî hakkında en son kapsamlı araştırma yapan Nazif M. Hoca toplam 14 eserinden bahseder ve *Bosna Sâlnâmesi*'nde Sûdî'nin başka eserlerinin olduğunu belirtildiğini, fakat bunların adlarının verilmediğini söyler.⁵

Milli Kütüphane'nin www.mkutup.gov.tr adresinde bulunan *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu*'nda ise Sûdî'nin toplam 27 adet eseri bulunduğu görülmektedir. Bu bilgilere ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

Şerh-i Dîvân-ı Hâfız

Sûdî'nin *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* adlı eserinin biri 3 cilt hâlinde müstakil (Bulak-İskenderiye, 1250/1834), diğeri iki cilt hâlindeki *Konevî Şerhi*'nin kenarında (İstanbul 1288/1871) olmak üzere iki baskısı vardır.

Eser, İsmet Settazâde tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir.⁶

1 Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, s. 396.

2 Atâyî, *Şakâik-ı Nu'maniyye ve Zeyilleri*, (haz. Abdülkadir Özcan), c. 2, s. 332.

3 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, c. I, s. 1-7.

4 Müstakimzâde, *Mecelletü'n-Nisâb* (Tıpkıbasım), vr. 262a.

5 Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 34.

6 Ahmed Sûdî Bosnevî, *Şerh-i Sûdî ber Hâfız (Hâfız Dîvânı'yla birlikte)*, trc. İsmet Settazâde, 4 cilt, 1968 Tehran.

Sûdî'nin *Hâfız Divânı Şerhi*'nin birinci cildi tamamen, ikinci ve üçüncü ciltleri ise gazelleri seçilerek Herman Brockhaus tarafından Almancaya tercüme edilmiş ve yayımlanmıştır.¹

Eser 4 cilt olarak 2013 yılında basılmıştır.² Eserin ayrıntılı incelenmesi son bölümde yapılacaktır.

Şerh-i Gülistân

3 Safer 1004/8 Ekim 1595 yılında tamamlanan bu eser beş defa İstanbul'da basılmıştır: 1249/1833-4, 1276/ 1859, 1286/1869, 1291/1874 ve 1293/1876.

Sûdî'nin bu şerhi Farsçaya tercüme edilmiştir.³

Eser hakkında doktora çalışması yapılmış olup ayrıca kitap olarak da neşredilmiştir.⁴

Şerh-i Bostân

Şerh-i Gülistân'dan sonra telif edilmiştir. Eserin yazılmasının 2 Şevval 1006/8 Mayıs 1598 tarihinde bitirildiği şerhin sonuna konulan şiirde belirtilmektedir.

Eser iki cilt hâlinde 1288/1871 ve Şem'î'nin şerhi ile birlikte 1293/1876 yılında İstanbul'da basılmıştır. Sûdî'nin bu şerhi son zamanlarda iki cilt hâlinde Farsçaya tercüme edilerek basılmıştır.⁵

Şerh-i Mesnevî

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin 6. cildine yapılan ve sehven bazı araştırmacılar tarafından Sûdî'ye nispet edilen bu eser, İstanbul Belediye Ktp., 451 numarada kayıtlıdır. Eserin üslubunun Sûdî'ye ait olması mümkün değildir ve Şem'î'nin şerhte kullandığı cümle kalıplarını bünyesinde barındırmaktadır.

Şerhu'l-Kâfiye (Tercemetü'l-Kâfiye)

İbn-i Hâcib'in Arapça küçük bir nahiv kitabı olan *el-Kâfiye* adlı eserine 997/1588 yılında yazdığı şerhtir. Eser İbn-i Hâcib'in mezkûr eserine yapılmış Arapça, Farsça diğer iki şerh ile birlikte 1312/1894 yılında İstanbul'da basılmıştır.

1 Ritter, "Hâfız", *İA*, c. VI/1, s. 70.

2 İbrahim Kaya, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*, 4 cilt, Malatya: Serhat Matbaacılık.

3 Ahmed Sûdî Bosnevî, *Şerh-i Sûdî ber Gülistân-ı Sa'dî*, trc. Ali Ekber Kazımî-Zeynelabidin Çavuşî (*Gülistân* metniyle birlikte), Kitabfuruş-i Tehran, Tahrân 1970.

4 Ozan Yılmaz, *16. Yüzyıl Şairlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân'ı*, MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2008 (Ozan Yılmaz, *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2012.)

5 *Şerh-i Sûdî ber Bostân-ı Sa'dî*, Farsçaya tercüme eden Dr. Ekber Bihruz, c. I-II, Tebriz 1352/1973.

Şerhu's-Şâfiye

İbn-i Hâcib'in Arap dilbilgisine dair küçük bir kitabı olan *eş-Şâfiye* adlı eserine yapmış olduğu şerhtir. Eserin yazılma tarihi bilinmemektedir. 3 adet yazma nüshası bulunmaktadır.

Şerh-i Lügat-i Şâhidî

Şâhidî'nin *Lügat-ı Şâhidî* adı ile ün yapmış manzum Farsça lügatçesine yapmış olduğu şerhtir. Tek yazma nüshası bulunmaktadır.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye (Camii), nr. 866.

Muhtasar-ı Şerh-i Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî

Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ın kısaltılmış şekli olan bu eserin 3 adet yazma nüshası bulunmaktadır.

Müntehab-ı Şerh-i Bostân

114 varaktan ibaret olan bu eserin tek yazma nüshası bulunmaktadır.

Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Türkçe Yazmaları, R. 422. (114 varak)

Risâleler

Sûdî'nin küçük hacimli eserleridir:

Risâle-i Sûdî (Hâfız'ın Matla'-ı Dîvân-ı Gazelinin Beyt-i Sânisinin Şerhi)

Eser, Nazif M. Hoca tarafından Sûdî'nin hayatıyla ilgili yaptığı çalışmaya ek olarak eski yazıyla İstanbul Üniversitesi Yayınları arasında basılmıştır.¹ Basılan bu eserde yazma nüshalar hakkında bilgi bulunmaktadır.

Şerh-i Gazel-i Hâfız

Tek yazma nüshası olan ve 13 varaktan ibaret olan bu eserin *Risâle-i Sûdî* (Hâfız'ın Matla'-ı Dîvân-ı Gazelinin Beyt-i Sânisinin Şerhi) ile aynı olması muhtemeldir.

Risâle-i Sûdî (Gülistân'ın Bir Beytinin Tercümesi)

Eser Nazif M. Hoca tarafından Sûdî'nin hayatıyla ilgili yaptığı çalışmaya ek olarak eski yazıyla İstanbul Üniversitesi Yayınları arasında basılmıştır.

Terceme-i Müntehâb-ı Gülistân

7 varaktan ibaret ve tek yazma nüshası olan bu eserin *Risâle-i Sûdî* (Gülistân'ın bir beytinin tercümesi) ile aynı eser olması muhtemeldir.

¹ Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risâlesinin Metni*, İstanbul Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1980.

Risâle fi Beyânî Kavâ'id-i Çu ve Çun

7 varak olan bu eserin tek yazma nüshası bulunmaktadır.

Yazmalar Kataloğunda Adı Geçen Diğer Eserler

Terceme-i Gülistân

Şerh-i Gülistân'la aynı eser olması muhtemel olan bu eserin 3 adet yazma nüshası bulunmaktadır.

Mu'ribu'l-Kâfiye

211 varaktan ibaret olan bu eserin Şerhu'l-Kâfiye (Terceme-i Kafiye) isimli eserle aynı olması mümkündür. Tek yazma nüshası vardır.

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 1312.

Şerh-i Kava'idu'l-İ'râb

130 varak olan bu eserin tek yazma nüshası bulunmaktadır. Yukarıdaki eserle aynı eser olması mümkündür.

Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Talat I.

Terceme-i Şâfiye

2 adet yazma nüshası olan bu eserin Şerhu'ş-Şâfiye ile aynı eser olması mümkündür. İki nüshası vardır:

İzmir Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 411.

Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Raşid Efendi, nr. 796.

Hikâye-i Edhem

85 varaktan ibaret olan bu eserin tek yazma nüshası Fransa'da bulunmaktadır. Fransa Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar (Regius).

Mu'ammeyât

6 varaktan ibaret olan bu eserin 2 adet yazma nüshası bulunmaktadır:

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan, 34 Sü-Tarlan 52/9, vr. 70a-70b.

Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 8048/10, vr. 138b-142b.

Şerhu Mukaddemeti'l-Cezeriyye

45 varak olan bu eserin tek yazma nüshası bulunmaktadır:

Gazi Hüsrev Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, R-5856/1, vr. 1-45a.

Terceme-i Kâmilü't-Ta'bir

135 varaklık bu eserin tek yazma nüshası bulunmaktadır.
Hidiv Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 9063.

Yazma Nüshası Bulunamayan Eserler**ed-Dav' Tercümesi**

Tâceddîn İsferâyînî'nin Arap nahvine dair *ed-Dav'* adlı eserinin tercümesidir. Kaynakların bahsettiği bu eserin herhangi bir nüshası bulunamamıştır.

Tercüme-i Takrîrât 'alâ Hutbeti Ferîdüddîn

İbn-i Hâcib'in *Tahrîrât alâ Hutbeti Ferîdüddîn* adlı eserinin tercümesidir. Herhangi bir nüshası bulunamamıştır.

Hâşiye alâ Şerhi Hidâyeti'l-Hikme

Kâdî Mîr Hüseyin Meybudî'nin *Şerhu Hidâyeti'l-Hikme* adlı eserine yapılan hâşiyedir. Bu eserin de herhangi bir nüshası bulunamamıştır.

ŞERH-İ DÎVÂN-I HÂFİZ'İN İNCELENMESİ

Şerh-i Divân-ı Hâfiz, şekil ve içerik yönünden olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır.

ŞEKİL YÖNÜNDEN İNCELEME

Sûdî'nin Şerhe Esas Aldığı Hâfiz Divânı'ndaki Nazım Şekilleri

Sûdî'nin *Hâfiz Divânı Şerhi*'nde nazım şekilleri şu şekilde sıralanmaktadır: Gazel, kıta, rubâî, mesnevi, kaside ve muhammes. Bunların bir kısmının Hâfiz'a aidiyeti hakkında Sûdî'nin ciddi kuşkuları bulunmaktadır. Burada yukarıdaki sıralamaya uyularak adı geçen nazım şekillerinin eserdeki sayısı hakkında bazı rakamsal bilgiler verilecektir.

a. Gazeller

Alfabenin “zâl” harfi hariç bütün harflerinde gazel bulunmaktadır. Sûdî'nin ifadesine göre “lâmelif” harfinde olması gereken 1 gazel “elif” harfinde yazılmıştır. Zaten “lâmelif” harfi iki harfin birleşmesiyle oluşmakta ve sonu elifle bitmektedir. Eserde toplam 573 gazel bulunmaktadır. Bu gazellerin içerisinde bir tanesinin tamamı Arapçadır, diğer gazellerde beyit veya mısra olarak Arapça şiirler bulunmaktadır. Muhtelif gazellerde toplam 34 Arapça beyit bulunmaktadır.

Sûdî “dâl” harfindeki 165. gazelin 15. beytinin şerhi esnasında bu şiirin kaside olduğunu belirtir. 43 beyitten ibaret olan bu şiir Gölpinarlı'da da kaside olarak zikredilmektedir. Yine Sûdî “mîm” harfindeki 15. gazelin 6. beytinin şerhinde bu şiirin kaside olduğunu belirtmektedir. Bu şiirin başında F nüshasında “Kasîde” yazılmaktadır. Bu iki şiir çıkarılırsa gazellerin sayısı 571'e düşmekte, kasidelerin sayısı ise 4'e çıkmaktadır.

b. Kıtalar

Hâfiz Divânı şerhinde toplam 42 kıta bulunmaktadır. Bunların toplam beyit sayısı 164'tür. İçlerinde 3 beyit ve 1 mısra Arapça olarak yazılmıştır. Sûdî, şerhteki sıralamaya göre 38. sıradaki kıtaya, matla beyti olduğu için mecazen kıta denilir, diye bir kayıt düşmüştür (564a). Fakat matla beyti olan 40, 41 ve 42. kıtalar hakkında böyle bir not düşülmemiştir.

c. Rubâîler

Eserde 69 rubâî şerh edilmiştir. Bu rubâîlerden biri için “Hayyam’ın” (571b), diğeri için “Hüsrev’indir” (572a) notu düşülmüştür. Böylece Hâfız’ın 67 rubâîsi bulunduğu anlaşılmaktadır.

d. Mesneviler

Eserde toplam 249 beyit tutarında 6 adet mesnevi bulunmaktadır. Beyit sayıları sırayla 41, 138, 44, 4, 11, 11 şeklindedir.

e. Kasideler

Eserde 40’ar beyitten teşekkül etmiş iki kaside bulunmaktadır. Bir de gazeller kısmında söylediğimiz gibi Sûdî’nin gazeller kısmında ele aldığı, fakat kaside olduğunu belirttiği iki kaside ile birlikte bu sayı dörde çıkmaktadır.

f. Muhammes

Eserde 12 bentten müteşekkil bir adet muhammes bulunmaktadır.

Sûdî Şerhi ile Sürûrî Şerhinin Şekil Yönünden Karşılaştırılması

Her iki şerhteki divan tertibi aynıdır. Sıralama gazeller, kıtalar, rubâîler, mesneviler, kasideler ve muhammes şeklindedir.¹

Sûdî şerhinde 573, Sürûrî şerhinde ise 572 gazel bulunmaktadır. Bir gazeli Sürûrî rubâîler arasına koymuştur. Sürûrî’de 38, Sûdî’de 42 kıta bulunmaktadır. Sürûrî’de 74, Sûdî’de ise 69 rubâî vardır. Sûdî bir rubâî için “Hayyam’ın”, diğeri bir rubâî için “Hüsrev’indir” diye söylemektedir. Bu iki rubâî Sürûrî şerhinde de bulunmaktadır. Ayrıca Sûdî’nin gazeller kısmında şerh ettiği beş beyitlik bir gazel Sürûrî’de rubâîler arasına konulmuştur. Her iki şerhte mesnevi, kaside ve muhammes sayısı aynıdır.

Sûdî’nin Şerhte Kullandığı Gramatikal Açıklamalar

Fonetik Bilgiler

a. Harflerin Adlandırılması

Bir harf Arap elifbâsında bulunuyorsa Arabî, Farsçada bulunuyorsa Acemî denilerek okunuşu belirtilmekte, noktalı veya noktasız olduğu mu’ceme ve mühmele kelimesiyle ifade edilmekte, çok nadir olarak harfler nokta sayısı

1 Sürûrî şerhindeki nazım şekilleri hakkında verilen rakamsal bilgiler Ahmet Faruk Çelik’in *Sürûrî’nin Hâfız Divânı Şerhi’nin İncelenmesi* isimli Yüksek Lisans Tezi taranarak elde edilmiştir.

söylenerek veya ebced sıralamasındaki harf dizilişlerine atıfta bulunularak adlandırılmaktadır. Buna göre alfabede bir sıfat eklenerek belirtilen harfler sırayla şunlardır:

(ب) bâ-yı ‘Arabî, bâ bir nokta ile, (پ) bâ-yı ‘Acemî, (ث) şâ-yı müsellese, (ج) cîm-i ‘Arabî, (چ) cîm-i ‘Acemî, (ح) hâ-yı mühmele, (ه) hâ-yı huṭṭî, (خ) hâ-yı mu‘ceme, (د) dâl-ı mühmele, (ذ) zâl-ı mu‘ceme, (ر) râ-yı mühmele, (ز) zâ-yı mu‘ceme, (س) sîn-i mühmele, (ش) şîn-i mu‘ceme, (ط) ṭâ-i mühmele, (ظ) zâ-i mu‘ceme, (ع) ‘ayn-ı mühmele, (غ) ġayn-ı mu‘ceme, (ك) kâf-ı ‘Arabî, (گ) kâf-ı ‘Acemî.¹

b. Aslî ve Resmî Harfler

Arapçada ene (ben) (اِن) zahirinin imlâsında görüldüğü gibi bazı harfler sadece yazıda bulunup telaffuzda herhangi bir görev ifade etmezler. Bu, eski yazıda Türkçe kelimelerdeki imlâ harfleri ile Arapça ve Farsça kelimelerdeki med harflerinin farklı oluşu gibidir. Bu tarz resmî harflerden vâv harfî, med harfî olup olmamasına göre “vâv-ı resmiye” ve “vâv-ı asliye” olarak adlandırılmaktadır. Sûdî aslî ve resmî vâv hakkında şöyle der: “Vâv” tıpkı “he” harfî gibi iki kısımdır.² 1. Aslî, ya’nî telaffuz edilen. 2. Resmî, ya’nî imlâda gösterildiği hâlde telaffuz edilmeyen. Burada Sûdî’nin vâv-ı ma’dûle diye bir ayrıma gitmediğini onu da resmî vâv kategorisine soktuğunu hatırlamak gerekir. Çeviriyazıda bunların yazılışı da farklı olmalıdır. Söz gelimi “nasıl” anlamındaki “çûn” ile “çünkü, gibi” anlamındaki “çun” farklı olarak gösterilmelidir. Şerhte vâv harfînin aslî veya resmî olduğunu belirttiği bazı örnekler şunlardır:

Tu: “Tû, vâv-ı resmîyle, sen dimekdir, ente ma’nâsına. Kâh olur ki vâv’ını zarûret-i vezn için telaffuz iderler.” **Tû:** “Tû, vâv-ı asliye ile, bunda kat ma’nâsınadır.” **Çûn:** “Çûn, vâv-ı asliye ile, nice dimekdir.” **Çu:** “Çu, vâv-ı resmî ile, edât-ı teşbihdir.” **Hoş:** “Hoş, vâv-ı resmîyle, civâna sıfatdır.” **Hur:** “Hur, vâv-ı resmîyle, güneş dimekdir.”

c. Harekeler

Harfin nasıl okunacağı hakkında hareke belirtilerek bilgi verilmektedir. Bunlar zamme, fetha, kesre olarak adlandırılır. Zamme Türkçede dört ünlüyle karşılanabilir. Bunlar u, ü, o ve ö’dür. Bu hususta da sağlam bir kuraldan

1 Eski metinlerde “k” ve “g” harfleri günümüz Farsçasından farklı olarak tek şekilde yazılıyordu.

2 Resmî “h” harfî “divâne, bende” gibi kelimelerin sonunda bulunan ve kelimenin sonunu “e” olarak okutan harftir. “Şeh” kelimesinin sonunda bulunan “h” harfî ise okunduğu için aslî olarak nitelenmektedir.

bahsedilemez. Söz gelimi “bûlbûl” kelimesi hem “bûlbûl”, hem “bulbul”, hem de bazı İranlıların telaffuzu gibi “bolbol” şeklinde okunabilir. Genelde İranlılar kalın ve yuvarlak telaffuzu tercih ettikleri hâlde aynı kelime Anadolu sahasında ince ünlülerle telaffuz edilir. Güfte ve gofte gibi. Arapça asıllı kelimelerde ötre hiçbir zaman “o” olarak okunmadığı hâlde bunların Farsça ve Türkçede kullanımları da farklı olabilmektedir. Söz gelimi “şuhret, ‘Umar, ‘Usmân” kelimeleri Türkçede “şöhret, Ömer, Osmân” şeklinde telaffuz edilmektedir. Benzer durum bu kelimelerin Farsça telaffuzunda da görülebilmektedir.

Fethada ise ünsüzün kalın ve ince oluşuna göre “e” veya “a” şeklinde iki ihtimal karşımıza çıkar. Burada şöyle bir problemden bahsedilebilir. Farsçada bulunan bazı kalın ünsüzler yazılıştta kalın ünsüzle yazılsa bile ince ünlülerle söylenir. Örneğin “sad” (yüz) kelimesini İranlılar “sed” şeklinde telaffuz ederler. Sûdî bu hususta şunları söyler:

“Tâ tâdan dönmüşdür. Zîrâ dillerinde tâ yoktur.” “Târum, aslı tâ iledir. Zîrâ lügât-i Fâriside tâ olmaz. Ammâ tâ ile tâ'nın egerçi sıfâtları mütebâ'iddir. Ammâ mahrecleri mütekârib olduğu için tâ'yı tâ şeklinde yazarlar. Ammâ yine tâ okunur, tâ okunmaz.”

Problemlili alanlardan biri de “vâv” harfinden önceki üstünün okunması ile ilgilidir. Farsça ve Arapçada “v” harfi bulunmadığı “w” harfi bulunduğu için bu tarz kelimeler İranlılar ve Araplar tarafından “mevcûd, mevlevî, tevîk” olarak değil “mowcûd, molowî, towîk” olarak telaffuz edilmekte, bir kısmında “w” ünsüzü tamamen kaybolmaktadır. Türkçede bu tarz kelimelerin bir kısmında “vâv”ın etkisiyle yuvarlaklaşma görülebilmektedir. Söz gelimi “tevbe, nevbet” kelimeleri Türkçede “tevbe (tövbe), nöbet” olarak okunmaktadır. Dolayısıyla “mevlevî” kelimesinin çeviriyazıya aktarılmasında yaygın telaffuz dikkate alınarak bazı internet sitelerinde olduğu gibi “molowî” şeklinin tercih edilmesi, bu kelimenin Türk okuyucusu için tuhaf ve anlaşılmaz bir hâle sokulmasına sebep olacaktır.

Kesre ise ünsüzün kalın ve ince oluşuna göre “ı” ve “i” şeklinde karşılanabilir. Ayrıca kesre iki kategoride ele alınmaktadır. Bunlar “kesre-i meçhûle” ve “kesre-i ma'rûfe” olarak adlandırılmaktadır. Burada Eski Anadolu Türkçesinde kapalı “e” şeklinde benzerini görebileceğimiz bir durumla karşılaşırız. “Hiç” kelimesinin telaffuzda “heç” olarak okunduğunu göstermek için Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde “he” harfinin üzerine üstün konulduğuna tanık olmaktadır. Benzer durum Farsçada da vardır. Söz gelimi (شیر) “şîr” kelimesi hem

“şîr” hem “şér” olarak okunur ve anlamları farklı iki ayrı kelime (aslan ve süt) karşımıza çıkar. “Sîr” kelimesi için de durum böyledir, “sîr” okunsa “tok” anlamında “sér” okunsa “sarımsak” anlamındadır. “î” ve “e” okunmasını sağlayan kesre harekesi kesre-i mechûle ve kesre-i ma’rûfe olarak adlandırılmaktadır. Metinde şöyle geçer:

“Sîr, kesre-i mechûle ile, tok dimekdir, ammâ kesre-i ma’rûfe ile sarımsak ma’nâsındır.”

Anadolu sahasında böyle bir telaffuz ayırımına gidilmediği için metnin çeviriyazıya aktarılmasında da böyle bir ayrıma gidilmemiştir.

d. Kelimelerin Okunuşu

Metinde geçen bazı kelimelerin okunuşu için harekelerin ne olduğu belirtilir. Bu durum farklı okunma ihtimalleri olan veya az kullanılan bazı kelimeler için geçerlidir, yoksa bütün kelimelerin okunuşu verilmemiştir. Bazı örnekleri şöyledir:

“Tuktemun, tâ’nın zammı ve kâf’ın sükûnı ve tâ-yı sâ’ninin fethi ve mîmin zammıyla, Şah Şucâ’ın sâkîsidir.”

Metinde “hareke” kelimesi bazen sondaki yuvarlak “tâ”nın telaffuzıyla “hareket” şeklinde okunur ve bunun çoğul şekli olarak hareketler anlamında “harekât” kullanılır.

“Rubâ, râ’nın zammı ve bâ’nın fethiyle rebvenin cem’idir ve rebvede harekât-i selâse câ’izdir.” (Yani rebve kelimesi ribve, rebve, rubve olarak okunabilir.)

İki veya Daha Fazla Şekillerde Okunabilme

Bir kelimenin birden fazla değişik şekilde telaffuz edilebilmesi durumunda telaffuzu belirleyici rol şiirde kafiye. Söz gelimi hem “şikift” hem de “şukuft” şeklinde telaffuz edilebilen bir kelimenin nasıl telaffuz edileceğini bazen kafiye belirler. Bu hususta Sûdî şöyle der:

“Şikift bunda şîn’in ve kâf-ı ‘Arabînin kesriyledir. Şîn’in ve kâf’ın zammıyla da lügatdır, hâsılı, hareketler kâfiyeye tâbî’dir.”

Her zaman kafiye belirleyici rol oynamaz, kafiye’nin belirleyici rol oynayabilmesi için kelimenin mısra sonunda olması gerekir. Birden fazla değişik okunabilme durumlarına, çok sayıda zikredilen kelimelerden birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

“Suhan, sîn'de ve hâda fetha ve zamme câ'izdir.” Yani bu kelime *subun*, *suhan*, *sahan* ve *sahun* şeklinde okunabilir ve hepsi de doğrudur.

“Çirâ aslında çi idi, cîm-i 'Acemînin kesriyle, sonra râ-yı tahsîs ile terkîb idüp çirâ dirler, cîmin kesriyle ve fethiyle, niçün ma'nâsına.” Böyle iki farklı şekilde okunabilen kelimeler için imlâ birliğinde ısrar etmek doğru olmasa gerektir.

Bölgelere Göre Farklı Okuyuş

Geniş bir coğrafyada konuşulan Farsçanın bölgelere göre farklı telaffuz edilmesi gayet tabiidir. Sûdî bu farklılığı bazı yerlerde belirtir. Aşağıda bu farklı telaffuzla ilgili birtakım örnekler bulunmaktadır:

“Şîrâzlılara mahsus bir şive ki ona Tat dili derler.” (238a) Tat dili, klasik Farsçanın oldukça farklılaşmış bir ağızı olarak görülmektedir. Aşağıda önce bu şive ile ilgili kelimeler, hemen yanında da Sûdî'nin bunlara karşılık olarak gösterdiği klasik Farsçada kullanılan şekilleri verilmiştir. Bu şive ile ilgili *Hâfız Dîvânı*'nda geçen bazı örnekler şunlardır.

“Dî=dîdî.” “Tuzâ mâ=Tu ez-mâ.” “Buvâtet=Bi-bâyed tu-râ.” “Ânçet=Ân-çi tu-râ.” “Neşâdî=Ne-şâyed dîd.” (550b)

“Girişme, Horasan ehlinin ba'zısı kâf-ı 'Arabînin fethiyle okurlar. Bâkîsi kâf-ı 'Acemînin kesriyle.” Yani bazı Horasanlılar “kerişme”, geri kalan kısım ise “girişme” şeklinde okur (147a).

Benzer açıklamalar *Şerh-i Bostân*'da da karşımıza çıkmaktadır. “Kulbe” kelimesi hakkında söylediklerinin diliçi çevirisi şöyledir:

“Şîrâz ve İsfahân ve etrafı kâf-ı 'Acemin zammıyla ya'nî 'gulbe' olarak, Horasan ve havalisi ise kâf-ı 'Arabın zammıyla ya'nî 'kulbe' olarak okumaktadır.” (ŞB 1/399)

“Guncişk” kelimesinde ise yer ve bölge adı belirtmeksizin bazı İranlıların bunu “guncişk” şeklinde, bir kısmının ise “kuncişk” şeklinde okuduklarını belirtir (ŞB 1/470).

Şehirli ve Köylülerin Farklı Okuyuşu

Fiillerin başına gelen ve “bâ-yı te'kid” denilen kuvvetlendirme edatını şehirli ve köylüler farklı telaffuz etmişlerdir. Günümüzde “be” şeklinde okunan

bu edat, o zaman “bi” şeklinde telaffuz ediliyordu. Bunun sadece “bi” şeklinde okunduğu belirtilen yerlerin diliçi çevirisi şöyledir:

“Bi-hişt, bâ te’kîd (kuvvetlendirme) fonksiyonundadır. Fiillerin başına gelen bâ (bâ-yı müfrede) sadece kesre olarak (bi-) okunur.” (73a)

“Bi-bered muzâri 3. tekil şahısdır. Başındaki ‘bi-’ harf-i istikbâldir. İranlıların zarif olanları bunu ‘bi-’ (bi-bered), köylüleri ise ‘bu-’ şeklinde (bu-bered) telaffuz ederler.” (211a)

“Bi-dîd, ‘bi-’ kuvvetlendirme harfidir, İranlıların zarif olanları bunu ‘bi-’ (bi-dîd), köylüleri ise ‘bu-’ (bu-dîd) şeklinde okur, her iki okunuş da caizdir.” (27b)

İranlılar ve Türklerin Farklı Okuyuşu

Bu durum üç şekilde görünmektedir: Birincisi “k” harfinin “g” olarak okunması, ikincisi kelimedeki ünlünün (hareke) farklı okunması, üçüncüsü ise kelime grubunun tamlama olup olmaması. Meselâ İranlıların “kilk” okuduğu kelimeyi Rûmîler “gilk” şeklinde okumuşlardır veya Arapça aslı “kâfir” olan kelimeyi Acem “kâfer” şeklinde telaffuz etmiştir. Bu hususta şu örnekler yeterli bilgiyi verecektir:

“Mey hor ki sed gunâh zi-ağyâr der-hicâb”

“Acem günâh lafzını zi-ağyâra muzâf okur ammâ Rumîler sâkin okur.” (139b) Yani İranlılar “gunâh-ı zi-ağyâr”, Türkler “gunâh zi-ağyâr” şeklinde okur.

“Kilk ‘Acemden kâf-i ‘Arabînin kesri ve lâmin sükûniyle mesmû’dur, ammâ Rûmîler kâf-ı ‘Acemînin kesriyle isti‘mâl iderler.” Yani İranlılar “kilk” Türkler “gilk” şeklinde okur demektir. (32a)

“Pedîd âşikâre dimekdir. ‘Acem bâ-yı ‘Acemiyle ve Rûmî bâ-yı ‘Arabiyle okurlar.” Yani İranlılar “pedîd” Türkler ise “bedîd” şeklinde okur. (218b)

Hâtem-i Tayy için de aynı durum söz konusudur. Hâtem cömertliğiyle meşhur bir şahsın özel adıdır. Bu kelimenin Arapça telaffuzu Hâtim şeklindedir, “vacip ve gerekli” anlamındadır. İranlılar fâil vezninde olan bazı kelimeleri değiştirerek orta harflerini üstün okur. “Ârız, kâfir, Hâtim” kelimelerini “ârez, kâfer, Hâtem” şeklinde okurlar. (491a)

Dolayısıyla *Hâfız Dîvânı*'nda geçen kelime “kâfer, ‘ârez” olarak, şerhte ise “kâfir, ‘arız” olarak okunmuştur. Hâtem kelimesi Türkçede de Hâtem şeklinde okunduğu için aynen korunmuştur.

Ayrıca Sûdî'nin ısrarla belirttiği gibi “-gâr” eki mutlaka “g” ile okunması gerektiği hâlde bu kelimenin Türkçe metinde her zaman bu şekilde okunması gerekmez.

“Şîringâr, gâr, kâf-ı ‘Acemî ile edât-ı fâildir. Türkîde *ci* ma'nâsına. Meselâ cefâgâr ve sitemgâr, cefâcı ve zulümci dimekdir. Gâh olur ki elifini tahfiften hazırlarlar, cefâger ve sitemger dirler.” (30a)

Eleştiriler kısmında “-gâr” eki ile ilgili başlıkta ele alındığı gibi Sûdî daha sonra telif ettiği *Şerh-i Bostân*'da bu husustaki görüşünü kısmen daraltır, bütün eklerin “-gâr” şeklinde düşünölemeyeceğini ifade eder. Bu hususta muhtelif yerlerde yazdıklarından şunu iktibas etmekle yetineceğiz: “Nikûgâr, kâf-ı sâni ‘Acemî olmak kıyâsıdır. Nikû *eyü* ve gâr *cı* ma'nâsınadır, ya'nî eylikçi, lâkin halk kâf-ı ‘Arabî okuyup vasf-ı terkîbî i'tibâr ider, *eyü işli* ma'nâsına.” (ŞB 1/396)

Göröldüğü gibi her iki okuyuş değişik açılardan mümkün olmaktadır. “Nikû-kâr” şeklinde okununca birleşik sıfat (vasf-ı terkîbî) olarak düşünölmektedir, iyi işli veya işi iyi mânâsına.

Farsçadaki telaffuzu nasıl olursa olsun bu durum ekin Anadolu sahasında da aynı şekilde telaffuz edildiği anlamına gelmez. Bu ekin Anadolu sahasında “kef” ile de telaffuz edilebilmesi ihtimal dâhilindedir. Meselâ “cefâgâr” değil “cefâkâr” şeklinin tercih edilmesi daha güçlü bir ihtimal olarak durmaktadır. Buna bir nevi telaffuzun Türkçeleştirilmesi denilebilir. Gerçi eski imlâda ne zaman “ke” ve ne zaman “ge” okunacağını kestirmek mümkün değildir. Hatta eski Türkçedeki kelmek, könl gibi kelimelerdeki “ke” harfinin ne zaman “ge” harfine dönüştüğü hakkında kesin bir hüküm verilmesi imlâ dolayısıyla mümkün olmamaktadır. Bunların bir kısmının metinde “ke” ile okunması tercih edilmiştir.

Hey Kelimesi

Bazı sözlüklerimizde ve metinlerimizde “hoy/huy” olarak okunan ve “ter” anlamına gelen bu kelimenin *Burhân-ı Kâtî* tercümesinde “ney” vezninde olup “ter” anlamında olduğu belirtilir. *Redhouse*'da okunuşu “khay” olarak, *Persian-English Dictionary*'de okunuşu “khwai” olarak gösterilir. Şerhte de “h”

harfinin üstün olarak okunması gerektiği iki yerde (466a, 527b) açıkça ifade edilmektedir. “Hey” kelimesinin mısra sonunda kafiye olarak bulunduğu Hâfız’ın iki gazelinde de “y” harfinden önce gelen bütün harflerin harekesinin üstün olduğu görülmektedir. Kelimenin doğru telaffuzu “hey” şeklindedir.

e. Bazı Harf ve Edatlar

Metne doğru bir anlam verilebilmesi, metinde kullanılan bazı edat ve harflerin fonksiyonlarının çok iyi bilinmesine bağlıdır. Sûdî’yi diğer şerh yazarlarından ayıran ve onlardan üstün kılan da bu başarısıdır. Birden fazla fonksiyonu bulunan bir ekin hangi fonksiyonda kullanıldığı bilinmezse bu durum kaçınılmaz olarak metnin yanlış anlaşılmasına ve tercümenin de yanlış olmasına etki edecektir. Bunlar doktora çalışmasında ayrıntılı olarak ele alındığı için burada tekrar etmeyip sadece çarpıcı iki örneği göstermek istiyoruz:

“Be-yâdigâr; bâ bunda diyü ma’nâsını virür.” (Hatıra diye) (155b)

“Be-kâm-ı dil, bâ harf-i sıladan bir nev’idir ki Türkîde andan ‘-ca’ dimekle ta’bîr olunur. Meselâ be-kâm-ı dil gönül murâdınca dimekdir.” (311b)

Bu iki örnekte gramer kitaplarında zikredilmeyen fakat dilin kullanımında mevcut olan anlamların belirtilmesi özgün bir tespit olarak görülmelidir.

Muttasıl (Bitişik) Zamirler

(-em, -et, -eş)

Bunların metinde en çok kullanılanları tekil olanlarıdır. İsimlere bitişince iyelik eki fonksiyonunda olurlar, fiillere bitişince ise fiilin nesnesi olurlar. Bundan dolayı adı Arapça nesnelerin mansûb (üstün) olması dikkate alındığında zamîr-i mansûb muttasıl diye adlandırılır.

Goftemet: Sana söyledim.

Kalemet: Senin kalemin.

“Geret, tâ zamîr-i hitâbdır, zamîr-i mansûb muttasıl ma’nâsına, eger sana dimekdir.”

Bunlar için şu isimler kullanılır:

“Şîn-i zamîr, tâ zamîr-i hitab, mîm-i zamîr, mîm-i mütekellim.”

Genellikle şiirde bazen de mensur metinlerde bu bitişik zamirler ait olduğu kelimeye değil de başka bir kelimenin sonuna gelebilmektedir. Böyle

durumlarda Sûdî “ma’nâda filân yere mukayyedir” gibi ifadeler kullanarak zamirin aslında nerede olması gerektiğini belirtir. Bu durum cümlemin anlamından anlaşılabilmektedir. Meselâ;

Gul der-ber u mey ber-kef u ma’sûka be-kâm’est
Sultân-ı cihânem be-çunîn rûz gulâm’est (43a)

Bu beytin ikinci mısraında geçen “sultân-ı cihânem” tamlamasındaki mîm (-em) zamiri şerhte geçtiği üzere anlamca iki yere bağlı olabilmektedir. Buna göre ikinci mısra şu iki şekilde düşünülmelidir:

“Sultân-ı cihân be-çunîn rûzem gulâm’est” (Cihan padişahı böyle bir günüme köledir.) veya “Sultân-ı cihân be-çunîn rûz gulâmem’est” (Cihan padişahı böyle bir günde kölemdir.) şeklinde tercüme edilmesi gerekir.

f. Masdarlar

Metinde Arapça masdar veya masdardan türemiş herhangi bir kelime varsa genellikle onun hangi bâbdan olduğu belirtilir. Sülâsî bâblarda hem mâzi hem de muzâride ayne’l-fiil yani orta harfin harekesi birbirinden farklı olur. Bu farklı oluş kıyasî değildir, semaîdir, yani işitmeye bağlıdır. Sülâsîlerde bâblar örneklerinin adıyla anıldığından eserde onlar zikredilir. Meselâ “darabe bâbı”, “nasara bâbı”, “alime bâbı” “hasune bâbı”, “hasibe bâbı”, “feteha bâbı” gibi. Bazen bu fiilin hangi bâbdan olduğu belirtilirken bâbın muzârisi de söylenir: “Darebe-yedribu bâbı”, “alime-ya’lemu bâbı” gibi. Aslî harfleri dört tane olan rubâi fiillerden “fa’lele bâbı” için “dahrece bâbı” örneği kullanılır. Mezîd bâblar kıyasî olduğu için sadece masdarı söylenilmekle iktifa edilir. Bir kısım örnekleri şunlardır:

“*Himâyet* masdardır, hamâ-yehmîden, ya’nî, darabe-yedribu bâbından. *Maksûd* sâd’ın kesriyle ism-i mekândır, kasede-yaksîdudan ya’nî darabe-yadribu bâbından. *Müreffeh* ism-i mef’ûldür, tef’îl bâbından. *Arbede* lügatda sarhoş savaşına dirler, dahrece bâbından masdardır.”

g. Fiiller

Arapça Fiiller

Hâfız Dîvânı’nda çok az sayıda Arapça beyit olduğundan bu tarz açıklamalar sadece Arapça olan beyitlerin şerhleriyle sınırlıdır. Burada fiilin mâzisi, hangi bâbdan olduğu, kip ve şahısları belirtilir.

“*Edir* emr-i muhâtabdır, if’âl bâbından, döndür dimekdir. *Leştü* fi’l-i mâzî nefs-i mütekellim vahdedir leyseden. *Tecrî* fi’l-i muzârî‘ müfred mü’ennes gâyibe.”

Farsça Fiiller

Metnin tamamında bu tarz fiillerle karşılaşılır. Fiilin hangi kip ve hangi şahıs için kullanıldığı belirtilir. Bazen anlamı hemen zikredilir, bazen ise anlam aşağıda tercümede verileceği için kip ve şahsı belirtmekle yetinilir. Bazen de fiilin çekimli şeklinin değil de masdarının anlamı verilir. Eserin ilk kısımlarında bu husus geniş bir yer tutar, daha sonraları ise bu oran gittikçe azalır ve beyitten hemen sonra “Mahsûl-i Beyt” başlığı altında toplu anlam verilir. İhtiyaç duyulduğunda bazı kelime ve kavramlar hakkında kısaca bilgi verilir. Eserin tamamında Farsçanın öğretilmesi hedefi göz ardı edilmediği için bu tarz açıklamalarla sıklıkla ve bolca karşılaşırız. Burada şunu vurgulamak gerekir. Fiilin muzârî ve emir şekilleri emir gövdelerinden yapıldığı için Sûdî bu şekillerin, emir gövdesine getirilen “-iden” ekiyle oluşan bir fiilden türediğini ısrarla savunur, metinde sık sık buna vurgu yapar, böyle kabul etmeyenleri de eleştirmekten geri kalmaz. Bir fikir vermesi açısından aşağıdaki örneklerle bakmak yeterli olacaktır.

“*Ne-nigered* fi’l-i nefy-i müstakbel, nazar eylemez, nigerîden’den. *Bînîm* fi’l-i muzârî‘ nefs-i mütekellim ma’â gayrdır, görevüz ma’nâsına, bînîden’den müştak. *Bi-nevâzed* fi’l-i istikbâl, nevâzîden’den, ohşaya dimekdir. *Me-bîn*, mîm’in fethiyle, fi’l-i nehy-i muhâtabdır, bînîden’den, görme ve bakma dimekdir.”

Geçişli ve Geçişsiz Olarak Kullanılan Fiiller

Farsçada bazı fiiller hem geçişli müteaddî hem de geçişsiz (lâzım) olarak kullanılırlar. Söz gelimi “sûhten” hem “yakmak” hem de “yanmak” anlamındadır. Sûdî böyle fiilleri zikrederken fiilin çatısını da belirtmektedir.

“*Numûd* fi’l-i mâzî, lâzımla müte’addî mâbeyninde müsterekdir, bunda lâzım vâkî’dir.” (Bu fiil hem görünmek hem de göstermek anlamında olduğu için burada lâzım ya’nî göründü anlamında olduğu belirtilmiştir.) “*Mî-numâjed* fi’l-i hâl, lâzım, görünür ma’nâsına.”

Bildirme ve Dilek Kipleri

Farsçada bazı fiil şekillerinin hem dilek kipi hem de bildirme kipi olarak müşterek kullanıldığını görmekteyiz. Söz gelimi “gûyîd” fiili hem “söylersiniz”, hem de “söyleyiniz” anlamına gelmektedir. Ayrıca soru şekli bazen vurguyla sağlandığı için fiilin soru anlamında olması da mümkündür. Meselâ “âmed”

fiili “geldi” anlamında olduğu gibi “Geldi mi?” anlamında da olabilmektedir. Böyle durumlarda fiilin hangi kipten kullanıldığının bilinmesi anlam açısından önemlidir. Ayrıca fiilin her iki kipte olabileceği düşünülerek anlamlandırılması da söz konusudur. Böyle durumlarda Sûdî “ihbâr ve inşâya tahammüli var” ifadesini kullanır. Soru şekillerinin de inşâ (dilek kipi) kategorisine dâhil olduğunu burada belirtelim. Bir kısım örnekleri şöyledir:

“*Ne-gerded* ihbâr ve inşâya mütehammildir, ya’nî, olmaz veyâ olmasun demektir.” “*Ne-mî-tersî*, ihbâr ve inşâya mütehammildir, ya’nî, korkmazsın veyâ korkmaz mısın?” “*Bi-bînem*, ihbâr ve inşâya tahammüli var, ya’nî, görürüm ve görürsem demektir.”

Emir 1. Şahıs (Fî'l-i Emr Mütেকellim)

Türkçede emir kipinin birinci şahısla ilgili Muharrem Ergin¹ şöyle der:

“Türkçede bütün şahıslar için emir eki vardır. Böyle olduğu hâlde birinci şahıs kendi kendisine emredemez diye öteden beri emir birinci şahıslarının mevcut olmadığı ileri sürülür. Yabancı gramerlerin tesiri ile yerleştiği anlaşılan bu kanaat tamamıyla yanlıştır. Gerçi emir birinci şahıs ekleri son zamanlarda düşen istek birinci şahıs eklerinin yerini tutmuş, bu yüzden istek ve emir şekilleri karışmıştır. Fakat bu eklerin istek fonksiyonunda emir eki olduğunu unutmamak lazımdır.”

Sûdî şerhinde emir ekleriyle istek kipi eklerinin birbirinden ayrı olduğu görülmektedir. Aşağıdaki örnekler bu hususta yeterli bilgi verecektir:

“*Âverim* fî'l-i muzârî mütেকellim ma'a gayrihdir, yâhud fî'l-i emr mütেকellim ma'a gayrih, kaldırırsız ve kaldıralım demektir.” (Farsçada muzârî şekilleri aynı zamanda emir anlamı taşıdığından fiilin iki anlamı vardır, biri muzârî yani geniş zaman, diğeri ise emir. Sûdî bu iki ihtimale göre iki anlam verir. Bunlar *kaldırırsız* ve *kaldıralım* kelimeleridir. *Kaldırırsız* şeklinin muzârî, *kaldıralım* şeklinin ise emir olduğunu açıkça belirtir.) “*Şüyem* fî'l-i emr mütেকellim vahde, yuyam demektir.” “*Keşim* fî'l-i emr mütেকellim ma'a gayrih, çekelim demektir.”

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bütün bu örneklerden Sûdî'nin emrin 1. şahıs tekil ve çoğul şekillerinin olduğu kanaatini taşıdığı ve bunları farklı eklerle karşıladığı anlaşılmaktadır.

1 Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1985, s. 307.

h. Birleşik Sıfatlar (Vasf-ı Terkîbî)

Beyitten hemen sonra toplu anlam verilmeden önce beyitte geçen kelime gruplarının ele alındığı kısımda bunların içinde vasf-ı terkîbî diye adlandırılan kısım bütün eserde 905 defa geçmekte, bazen “vasf-ı terkîbî” bazen de “vasf-ı terkîbî aksâmındandır” şeklinde zikredilmektedir. Bunlar 3 ayrı sınıfta kategorize edilebilir:

İsim ve Emir Gövdesinin Birleşmesiyle Oluşanlar

Bunlar sayı bakımından en büyük yekûnu oluşturan gruptur ve Türkçede sıfat-fiil grubunun karşılığı olarak kullanılmaktadır.

“*Cihân-sitân* vasf-ı terkîbîdir, sitânîden’den, cihân alıcı ya’nî cihânı feth idici. *Tenhâ-rev* vasf-ı terkîbîdir, revîden’den, iki tenhâ yürüyici ma’nâsına.”

Şayet bu birleşik sıfat cümlede zarf görevinde ise anlamı zarf-fiil grubu olarak verilmektedir. Şu örnekte bu durum görülmektedir:

Tâ der-i meykede şâdân u gâzel-hân bi-revem

“*Gâzel-hân* vasf-ı terkîbîdir, gâzel okuya okuya dimekdir.”

Burada “gâzel-hân” ifadesi cümlede zarf olduğu için “gâzel okuyan” değil de “gâzel okuya okuya” anlamı tercih edilmiştir.

İki İsm-in Birleşmesiyle Oluşanlar

Bunlar sayı bakımından ikinci sırayı alırlar. Bunları isnat grubu çerçevesine dâhil etmek mümkündür. Bazı örnekleri şunlardır:

“*Serv-kâmet* vasf-ı terkîbîdir, serv boylı dimekdir. Siyeh-çeşmân vasf-ı terkîbî aksâmındandır, kara gözliler dimekdir.”

İsim ve İsm-i Mef’ûlün Birleşmesiyle Oluşanlar

Bunların metinde zikredilen örnekleri çok azdır. Bu grup için de genellikle “vasf-ı terkîbî aksâmındandır” ifadesi kullanılır. Bunları da sıfat fiil grubu çerçevesine sokmak mümkündür.

“*Ğam-dîde* vasf-ı terkîbî aksâmındandır, ğam görmüş göz dimekdir. *Ser-geşte* vasf-ı terkîbî aksâmındandır, mütehayyir ma’nâsına.”

1. Tamlamalar (İzâfetler)

Daha önce de belirtildiği gibi beyitten hemen sonra toplu anlam verilmeden önce beyitte geçen kelime gruplarının anlamı verilmektedir. Bu kelime

grupları içinde büyük bir yekûnu izâfet denilen tamlamalar oluşturmaktadır. Bütün eserde 3834 defa “izâfet” kelimesi kullanılır. Bazen tek başına bazen aşağıda belirteceğimiz gibi tamlama şeklinde kendinden sonra bazı kelimelerle birlikte kullanılır. Meselâ izâfet-i beyâniyye, izâfet-i lafzîyye gibi. Bunların büyük çoğunluğu Türkçe isim tamlaması, bir kısmı ise sıfat tamlamasına tekabül etmektedir. Türkçe isim tamlamaları belirtili ve belirtisiz diye ikiye ayrılmasına rağmen burada tasnifin daha geniş, sayıca daha çok ve kapsamlı oluşu hemen göze çarpar.

Sıfat Tamlamaları

Metinde sıfat tamlamalarının anlamı verilirken tamlama olduğu çok az belirtilmiş ve belirtilirken aşağıdaki örneklerde görülen ifadeler kullanılmıştır. Dikkat edilmesi gereken bir husus hem sıfat hem de isim tamlamaları için izâfet-i beyâniyye ifadesinin kullanılmasıdır. Yine sıfat tamlamasında isim unsuru yani mevsuf için muzâf tabiri kullanılmaktadır.

“Bülbül-i ‘âşık, bülbül muzâfdır sıfatına.” (**Âşık bülbül**) “Sine-i sûzân izâfeti izâfet-i mevsûf ilâ sıfâtîhi.” (**Yanan gönül**) “Muğ-beçenin bâde-furûşa izâfeti beyâniyyedir, ya‘nî mevsûfun sıfatına izâfeti kabilindendir.” (**İçki satan meyhaneci çırağı**) “Dil-i şeyda: Dil’in şeydâyâ mevsûfun sıfatına.” (**Çılgın gönül**)

İsim Tamlamaları

Metinde sayı bakımından en büyük yekûnu bunlar oluşturur. Bunlarda kendine özgü ve kısmen eski gramer kitaplarında görülen bir tasnif bulunmaktadır. Şu şekilde gösterilebilir:

İzâfet-i Lâmiyye

Nisbet anlamı veren esas izâfetler bunlardır. İhtisas yani ait oluş bildirir.

“Ġam-ı dil izâfet-i lâmiyyedir.” (**Gönlün üzüntüsü**) “Ġam-ı rûzgâr izâfet-i lâmiyyedir.” (**Zamanın üzüntüsü**) “Ruhun dil-dâra izâfeti lâmiyye.” (**Sevgilinin yanağı**)

İzâfet-i Beyâniyye

Aslında bu tarz izâfetlerde bir benzetme veya açıklama söz konusudur. Meselâ Türkçede İstanbul yolu dediğimiz zaman İstanbul’a nisbet edilen yol kastedilir, İstanbul şehri dediğimiz zaman ise şehir olan İstanbul anlamında kullanılır. Sûdî teşbih anlamı taşıyan izâfetleri de izâfet-i beyâniyye kapsamına dâhil eder. Meselâ:

“Kefin güle izâfeti müşebbehun bihin müşebbehe izâfeti kabîlindendir, hâsılı, izâfet-i beyânîyyedir.”

Bu izâfetlere ait metinde geçen bazı örnekleri vererek anlamlarına bakmak faydalı olacaktır.

“Cerîdenin ‘âleme izâfeti beyânîyyedir.” (**Bir dergi misali olan dünya**) “Bâd-ı gurûr izâfet-i beyânîyyedir.” (**Gurur rüzgârı yani rüzgâra benzeyen gurur**)

Sûdî sıfat tamlamalarını da izâfet-i beyânîyye kategorisi içine sokmaktadır.

“Âşık-ı zâr, zâr zelîl ve hakîr, ‘âşık sıfatdır ve muzâfun ileyhdır izâfet-i beyânîyye ile.” Aynı zamanda burada sıfat için de muzâfun ileyh tabiri kullanılmaktadır.

Fî Mânasındaki İzâfet

Muzâf/tamlanan muzâfun ileyhten/tamlayandan bir parça/kısım olduğu durumlarda tamlama bu şekilde adlandırılmaktadır: “Ġarkın gülâba izâfeti bi-ma‘nâ fihdir.” (**Gülsuyuna batmak/gark olmak**)

Lafziyye veya Beyânîyye Olarak Düşünülebilme

Bazen izâfet her iki gruba dâhil olabilmektedir, yani izâfetin lâmiyye veya beyânîyye olmasına göre anlam değişebilir. Tamlamaların anlamlandırılması açısından bu husus göz önünde bulundurulmalıdır. Meselâ:

“Dîde-i bed-bîn izâfeti lâmiyye ve beyânîyyeye mütehammildir.” Bu örnekte de görüleceği gibi iki anlam karşımıza çıkmaktadır: Karamsar bakış veya karamsar kimsenin bakışı.

Anlam Bakımından Sınıflandırılma

Tamlamalar bu iki başlık altında sınıflandırıldıktan sonra bunlara ek olarak bazı tasnifler de yapılmaktadır. Bunlar tamlamaların doğru bir şekilde anlamlandırılması açısından son derece önem arz etmektedir. Şu şekilde sıralanabilir:

Teşbih ve İstiare Belirten İzâfetler

Bu kısım aslında kısmen izâfet-i beyânîyye kategorisi içinde bulunmaktadır. Burada bazen teşbihin sadece bir unsurunun söylenmesiyle oluşan istiare cihetiyle ondan ayrılır.

“Nûrun bâdeye izâfeti müşebbehun bihin müşebbehe izâfeti kabîlindendir, safvetden kinâyettir.” (**Şarabın ışıĒı, yani ateşe benzeyen kırmızı şarabın aydınlığı**) “Mâhın hüsne izâfeti isti‘âre tarîkiyledir.” (**Güzellik ayı, güzellikte**)

aya benzeyen sevgili) “Minkârın belâğata izâfeti isti‘âre tarîkiyledir.” (**Belâğatın gagası**) Burada kalemin ucu bir kuş gagasına benzetilmiştir.

Masdarın Mef‘ûlüne İzâfeti

Burada tamlayan (muzâfun ileyh) tamlananın (muzâf) mef‘ûlü (nesne veya dolaylı tümleci) olmaktadır. Tamlanan (muzâf) ise fiilimsi olarak düşünölmektedir. Arapçada bütün masdarların, ism-i fâillerin ve ism-i mef‘ûllerin “şibh-i fi‘il” yani “fiilimsi” olarak kabul edildiğini burada belirtelim. Aşağıdaki “mahrem-i râz” örneğinde neye mahrem olmak diye sorulunca “râz”a mahrem olmak denildiği için râz mef‘ûl (dolaylı tümleç) olmaktadır. Yine “du‘â-yı devlet” tamlamasında neye dua etmek sorusuna “devlete dua etmek” cevabı verildiği için devlet burada yine mef‘ûl (dolaylı tümleç) konumundadır. Bunlar Türkçeye bazen yönelme grubu olarak tercüme edilirler; “devlete dua”, “sırma mahrem” gibi. Aşağıda bu tarz tasniflerden bazı örnekler iktibas edilecek ve hemen arkasında anlamları verilecektir:

“Hevesin bûya izâfeti masdarın mef‘ûline izâfeti kabîlindendir.” (**Koku arzusu veya kokuyu arzu**) “Vasf-ı tu‘da izâfet masdarın mef‘ûline izâfeti kabîlindendir.” (**Senin vasfın veya seni vasfetmek**) “Fedâke takdîren mansûb haberidir, kâf’a izâfeti masdarın mef‘ûline izâfetidir.” (**Sana feda**)

Masdarın Fâiline İzâfeti

Burada tamlamadaki ikinci kelime (muzâfun ileyh: tamlayan), birinci kelimenin (muzâf: tamlanan) öznesi durumunda olmaktadır. Aşağıdaki örneklerde göröldüğü gibi gönlün kabulü ve sözün latif olması anlamına gelen “kabûl-i hâtır” ve “lütf-i sühan” tamlamalarında “kabul eden kim” sorusuna “hâtır (gönöl)”, “latif olan ne” sorusuna ise “sühan (söz)” cevabı verildiğinden bunlar özne konumunda olmaktadır. Bu tarz tamlamalar Türkçeye belirtili isim tamlaması olarak tercüme edilirler. Gönlün kabulü ve sözün latif olması gibi.

“*Kabûl-i hâtır*; kabûlun hâtıra izâfeti masdarın fâiline izâfetidir, ya‘nî, hâtır bir nesne kabûl eylemek; *lütf-i sühan* da öyledir, ya‘nî, söz latif olmak.” (**Gönlün bir şeyi kabul etmesi, sözün latif olması**) “*Nazar-ı rahmet* izâfet-i masdar ile‘l-fâil kabîlindendir.” (**Rahmet bakışı veya rahmetin bakması**)

İsm-i Fâilin Fâiline İzâfeti

“Şişe-bâzî-i sirişkem, sirişke izâfet ism-i fâilin fâiline izâfeti kabîlindendir.” (Gözyaşının şişebazlığı) Bu örnekte “şişebazlık yapan kim” sorusuna sirişk (gözyaşı) cevabı verildiğinden sirişk fâil (özne) olmaktadır.

İsm-i Fâilin Mef'ûlüne İzâfeti

“Mûnisin câna izâfeti ism-i fâilin mef'ûline izâfeti kabîlindendir. Mûnis burada eglencedir.” (Can eğlencesi) Bu örnekte “mûnis” ism-i fâil kalıbındadır ve “neye mûnis” sorusuna “can” cevabı verildiğinden can mef'ûl konumundadır.

Masdarın Fâiline veya Mef'ûlüne İzâfeti

Burada iki ihtimalli anlam devreye girmektedir. Meselâ “ayb-ı men” tamlaması iki şekilde anlamlandırılabilir: “Benim ayıbım, suçum” veya “beni ayıplamak, suçlamak.” Birinci durumda masdar olan ‘ayb kelimesi fâiline, ikinci durumda ise mef'ûlüne muzâf olmaktadır.

Hak Dini Kur'an Dili’nde geçen şu açıklamalar konuyu daha anlaşılır hâle getirecektir:

“Onların ezalarını (**ezâhum**) bırak.’¹ Burada **ezâ** kelimesi fâiline muzâf olmak olunca anlamı ‘Onların eziyetlerini bırak, aldırma!’ şeklinde, mef'ûlüne muzâf olunca ise anlamı ‘Onlara eziyet etmeyi bırak!’ şeklinde olmaktadır. Her iki anlam da ihtimal dâhilindedir.²

‘Rabbının makamından (**makâme rabbihi**) korkan kimse için iki cennet vardır.’³ Burada da makam kelimesi masdar olarak alınırsa iki ihtimal devreye girmektedir. Fâiline muzâf olunca anlamı ‘Rabbinin makamı, Âlemlerin Rabbi olan Allah Teâlâ’nın kıyamı ve her şey üzerindeki hâkimiyeti ve insanların bütün hâllerine gözcü ve muhafız oluşu’ şeklinde olmakta, müteallakına (bağlı olduğu kelimeye) muzâf olunca ise anlamı ‘İnsanların kıyamet günü hesap için Hak Teâlâ’nın huzuruna duruşu’ şeklinde olmaktadır.”⁴

Şerhte geçen bir kısım örnekler şunlardır:

“Rûy u riyâ-yı halk: Rûy u riyânın halka izâfeti masdarın mef'ûline izâfeti kabîlinden olunca ma'nâ halka rûy u riyâ eylemeği demek olur. Ammâ masdarın fâiline izâfeti kabîlinden olunca ma'nâ halkın eylediği rûy u riyâ.” (İnsanlara

1 Ahzab, 33/48.

2 A. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul 1973, s. 3911.

3 Rahmân, 55/46.

4 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, s. 4687.

karşı gösteriş etmek veya insanların yaptığı gösteriş) “Sohbetin yârân’a izâfeti masdarın fâiline veyâ mef’ûline izâfeti kabîlindendir.” **(Dostların sohbeti veya dostlarla sohbet)** “Vefâ-yı men izâfeti masdarın mef’ûline veyâ fâiline.” **(Benim vefam veya bana vefa)**

Özelin Genele İzâfeti

Muzâfın muzâfun ileyhten bir cüz (kısım, parça) olması durumudur. “Ar-sanın meydâna izâfeti izâfet-i hâs ile’l-‘âm kabîlindendir.” **(Meydanın içindeki arsa)**

İzâfet-i Ma‘neviyye, İzâfet-i Hakîkiyye, Takdîrî İzâfet

Şerhte izâfet-i ma‘nevî ve izâfet-i hakîkî ve takdîrî izâfet tabirleri de kullanılır. Bu tarz örneklerde ism-i mevsûl (men) ve eyyü gibi bazı edatlarla tamlama yapıldığı için bunların hakiki bir tamlama olarak değil de ma‘nevî ve takdîrî tamlama olarak kabul edilebileceği söylenir. Bu konu ayrıntılı gramer bilgisi gerektirdiği ve biraz da gramer yorumuyla ilgili olduğu için detaya girilmeyecektir.

“*Men* mahallen mecrûr, muzâfun ileyhidir enbâ’ın, izâfet-i ma‘neviyye ile.” (Burada men ism-i mevsûl olduğu için izâfet-i mânevî kategorisine sokulmuştur). “*Kudâm* ve *kudâmîn* ma‘nâda cefâya muzâfdır, ya’nî, niteki ‘Arabîde *eyyü* lâzımü’l-izâfetdir, Fârisîde *kudâm* ve *kudâmîn* öyledir. Nihâyeti, izâfet-i lafzî değil, takdîrîdir.”

İÇERİK YÖNÜNDEN İNCELEME

Kişiler

Bunların bir kısmının eserde sadece adı zikredilmekte, bir kısmı hakkında ise kısmen öz, kısmen ayrıntılı bilgi verilmektedir. Bilgi verilmeyen kişiler hakkında herhangi bir karışıklığa sebep olmaması için bazı kısa tanıtıcı notlar konulmuştur. Bir kişi eserde birden fazla isimle anılıyorsa o isimler de parantez içerisinde gösterilmiştir. Ayrıca karışıklığa sebep olmaması için ismin ayrıntılı şekilleri de tarafımızdan konulmuştur.

‘**Abdurrezâk-ı Yemenî**’: San‘an şeyhi. 19b, 85b, 223a, 248a, 248b.

‘**Abdussamed**’: Hâfız zamanında yaşayan zenginlerden birinin lakabı. 253b.

Hz. Âdem (Âdem-i Safî): 11a, 33a, 73b, 75b, 110a, 137b, 189a, 196b, 233b, 234a, 234b, 325a, 325b, 376a, 393b, 411a, 413a, 415a, 420a, 478b, 479a, 485a, 485b, 546b.

‘**Adud**’ (Kadı Adudüddîn Abdurrahmân): *Mevâkıf* müellifi. 554b.

Ahmed: Bir şarkıcı. 571b.

Ahmed Han: İlhanlı hükümdarı. 474a, 474b.

Ahmed-i Muhtâr: Hz. Muhammed. 127a.

Akıl-i Bağdâdî: 4a.

Âl-i Osmân (Osmâniyân, selâtîn-i Osmâniye): Osman Gazi’nin soyu, Osmanlılar. 5a, 67b, 240a, 474a.

‘**Aliyy-i Murtazâ**’ (Hz. İmâm-ı Ali): 172b, 248a, 565b, 568a.

Alparslan: Selçuklu hükümdarı. 518a.

Aristo: 237b, 238a.

Âsaf İbn-i Berhiyâ: Hz. Süleyman’ın veziri. 29b, 53b, 127a.

Âsaf-ı Sâni: (bk. A‘zam-ı Kivâm)

Âsafî: İranlı şair. 4a, 4b, 5b, 7a, 10a, 16b, 18a, 18b, 20a, 23b, 24b, 37b, 38b, 42a, 58a, 60b, 62a, 67a, 70b, 73a, 76a, 85b, 87a, 155b, 156b, 179a, 181a, 263b, 351b, 361b, 394b.

‘**Âsım**’ (‘Âsım bin Behdele): Kıraat imamı. 100b.

Asma‘î: Arap dildisi. 46b, 476a.

‘**Attâr**’: İranlı şair. 19b, 44a, 92a, 375a, 459a, 545a.

Ayâz: Gazneli Sultan Mahmud’un nedimi. 102a, 319a, 403a.

A'zam-ı Kıvâm: Lakabı Kıvamuddîn-i Ekber, adı Muhammed bin Ali olan ve vezir-i azam görevinde bulunan ve Hâfız'ı himaye eden kişi. 2b, 10a, 10b, 11b, 13b, 28b, 38a, 47b, 78a, 82a, 142a, 174a, 177b, 336a, 555b, 561b, 563b, 564a, 564b, 590a, 590b.

Âzer: Hz. İbrâhim'in babası. 216a.

Bahâ'uddîn: Hâfız'ın, vefatı üzerine tarih kıtası yazdığı, imam-ı sünnet ve şeyh-i cemaat diye nitelediği bir kişi. 563a.

Bâkî: Divan şairi. 156b.

Bâkıl: Aptallığıyla meşhur bir kişi. 8a, 133a, 568a.

Bârbed: Hüsrev'in meşhur sâzendesi. 585a.

Behiştî: İranlı şair. 161b.

Behiştî: Bir din âlimi. 161b.

Behmen: *Şehnâme*'de zikredilen bir hükümdar. 131a, 209b, 563b.

Behrâm-ı Gûr: İran padişahı. 30b, 223b, 338a, 338b, 449b, 587a.

Belkıs: Sebe melikesi. 29b, 96a, 147a, 1/66, 470a.

Birehmen (Berhemen): Hint filozofu. 501b, 535b.

Bijen: Rüstem-i Zal'ın kız kardeşinin oğlu. 375b, 376a, 521b.

Bû İshâk (Ebû İshâk): İlhanlıların hükümdarı. 184b, 185a, 289a, 289b, 300a, 304b, 554a.

Bukrat: Hipokrat. 237b.

Bushâk (Bushâk-ı Şîrâzî): İranlı şair. 7b, 154b.

Buzurcmihr: Nûşîrevân'ın vezirlerinden birinin ismi. 580b.

Bû 'Amr-i 'Alâ (Ebû Amr bin 'Alâ): Kıraat imamı. 100b.

Bu'l-Vefâ (Kemâleddîn Bu'l-Vefâ): 124a.

Câhız: 10b.

Câmî: (bk. Mevlânâ Câmî)

Celâleddîn: Şah Şücâ'ın lakabı. 588a. (bk. Şah Şücâ')

Celâleddîn (Hâce Celâleddîn): Şah Mansur'un defterdarı. 366a, 490b, 499a, 499b, 2/420, 3/246, 3/247, 3/266.

Celâleddîn bin Melikşah bin Alparslan: 74b, 518a. (bk. Melikşah)

Celâleddîn-i Devvânî: Bir din bilgini. 248a.

Cem: İranlı hükümdar, Hâfız'a göre Hz. Süleyman. (Genel olarak hükümdar anlamında da kullanılır.) 8a, 8b, 29b, 78b, 86b, 92b, 128b, 131a, 131b, 145b, 153b, 154a, 171a, 175a, 186b, 209b, 311a, 332b, 338a, 338b, 350a, 366a, 375a, 382a, 397a, 433a, 455b, 481a, 483b, 491a, 494a, 505a, 519b, 525b, 528b, 538b, 539a, 541a, 546b, 556b, 577a, 577b, 580b, 581b, 582a, 583a, 583b.

- Cemşîd:** (Cem) İran hükümdarı. 153a, 186b, 209b, 245a, 258a, 273b, 311a, 332b, 341a, 350a, 350b, 473b, 494a, 517b, 577a, 577b, 580b, 588a.
- Cevherî:** (İsmail bin Hammâd-ı Cevherî) *Sıhâh-ı Cevherî* isimli sözlük müellifi. 9a, 10b, 15a, 46b.
- Çingiz Hân:** Moğol hükümdarı. 474b.
- Dakîkî:** İranlı şair. 58a.
- Dârâ İbn-i Behmen** (Dârâ): İranlı hükümdar. 13b, 131a, 328a, 483a, 563b, 582a, 588a.
- Dârâb:** İran hükümdarı. 13b, 131a.
- Darbî:** (bk. Harfî. Matbu nüshada Darbî olarak geçmektedir.) 17a.
- Hız. Dâvûd:** 127a, 163a.
- Dilşâd Hatun:** İlhanlı hükümdarı. 70b, 90b, 130a, 130b, 174a, 199a.
- Ebû Hanîfe:** Hanefî mezhebinin kurucusu. 131a, 287a.
- Ebu'l-Fevâris:** (bk. Şah Şücâ') Şah Şücâ'ın künyesidir. 252b.
- Ebussu'ûd:** Kanûnî dönemi şeyhülislâmlarından. 139a.
- Ebû Cehil:** 67a, 161a.
- Ebû İshâk:** (bk. Bû İshâk)
- Ebû Leheb:** Hazret-i Peygamber'in amcası. 66b, 67a, 94a, 115b, 161a, 273b.
- Ebû Nasr bin Ebu'l-Ma'âlî** (Bû Nasr bin Ebu'l-Maâlî): Bir vezir. 550a.
- Eflâtun:** 237b, 323b.
- Efrâsiyâb:** 248b, 249a, 375b, 460a, 482a, 521b, 585b, 586a.
- Ehlî-yi Şîrâzî:** İranlı şair. 2b.
- Emînüddin Hasan:** Sultan Üveys'in nişancısı. 427a.
- Emînüddin Hasan:** (bk. Şeyh Emînüddin Hasan)
- Emîr-i Mu'izzî:** İranlı şair. 58a, 262a.
- Emrî:** Türk şairi. 31a.
- Enverî:** İranlı şair. 20b, 117a, 117b, 181b, 212a, 302a, 354b.
- Erdevân:** Bir padişah adı. 588a.
- Esed:** İlhanlı hükümdarı. 249a.
- Evreng:** Bir âşık ismi. 406b, 3/54.
- Fahreddîn:** (bk. Irâkî)
- Fahr-ı dîn:** Hâfız zamanındaki zenginlerden biri. 253b.
- Felâtûn-ı hum-nişîn:** (bk. Eflâtun).
- Ferîdûn:** İran hükümdarlarından. 473b, 583a, 586a.
- Ferruh:** Hâfız'ın dostu. 122a, 122b.

Find-i Zimmânî (el-Findü'z-Zimmânî): Bekr bin Vâil kabilesine mensup biri. 557b.

Fir'avun: Mısır hükümdarı. 116a, 374b.

Ğıyâseddîn: (bk. Sultan Üveys) İlhanlı hükümdarı. 167a, 167b, 216a.

Gev: Bir pehlivan adı. 460a.

Gülşenî: Türk şairi. 129a.

Haccâc-ı Zalim: Emevî valilerinden biri. 100b.

Hâce 'Âdil: Hâfız'ın kardeşi. 562b.

Hâce Celâleddîn: İlhanlı hükümdarı Sultan Mansur'un oğlu. 366a, 490b, 499a, 499b.

Hâce-i Kanber: Hz. Ali. 565b.

Hacı Hâfız: (bk. Ahmed).

Hacı Kivâm: (bk. A'zam-ı Kivâm).

Hâfız 'Osmân: Osmanlı dönemi hattatlarından. 229a, 230a.

Hâfız Şâne: (Tebrizli Tarakçı Hâfız). İranlı şair. 23a.

Hâcû-yı Kirmânî: İranlı şair. 132b, 316b.

Hâkân: Bir padişah ismi. 474b.

Hâkânî: Azerbaycanlı şair. 371a, 375b.

Hâlid bin Sinân-ı 'Absî: Bir peygamber. 10b.

Hallâc-ı Mansûr: 129b, 145a, 364b.

Hamîdüddîn-i Belhî: Farsça *Makâmât* yazarı. 117a.

Hamza (Hamza bin Habîb): Kıraat imamı. 100b.

Hanzala bin Safvân: Bir peygamber. 10b.

Harfî: Bir şair. 17a.

Harîrî: *Makâmât* müellifi. 11a, 25b, 67a, 515b, 557b.

Hârût ve Mârût: 23b, 97b, 569b.

Hasan-ı Dehlevî: Hindistan'da yaşamış Fars edebiyatı şairi. 78b, 166b, 493b.

Hasan-ı Ezrakpûş: Hâfız'ın eleştirdiği bir şeyh. 12a, 146b, 182b, 425a.

Hâtem-i Tayy: Cömertliğiyle meşhur biri. 2a, 54b, 82b, 153b, 491b, 492a, 523a, 528b, 534b, 572a.

Hatîb-i Bağdâdî: Tarih kitabı müellifi. 141a.

Hz. Havvâ: 393b.

Hayâlî: Türk şairi. 525b.

Hayretî: Türk şairi. 41a.

Hızır: 104b, 120a, 143a, 143b, 171a, 173b, 176a, 212b, 235a, 248a, 252b, 289a, 304a, 330b, 333b, 335a, 373b, 378a, 451b, 486a, 503a, 520b, 552b, 574b, 575b.

Hilâlî: İranlı şair. 5b, 6a, 7b.

Hocendî (Kemâl-i Hocendî): İranlı şair. 132b, 133a, 208b, 360b, 421a.

Hız. Hûd: Bir peygamber. 127a, 1/307.

Hurâfe: Uzre kabilesinden cinlerin etkisi altına giren ve o esnada gördüğü şeyleri etrafa haber veren bir kişi. 385a.

Hülâgû: Cengiz Han'ın torunu. 16b, 121a, 249a, 474a, 474b, 515a.

Hümâyûn: İranlı şair. 9a, 162a, 180b.

Hürmüz: İranlı hükümdar. 47a, 52a, 71a.

Hürmüz Şâhı: Hâfız'ı himaye eden bir hükümdar. 8b, 428a, 553b.

Hüsâmî: (Hüsâm b. Hasan el-Konevî) Anadolu sahasında yazılmış ilk Farsça-Türkçe manzum sözlük müellifi. 35a, 48a, 67a, 94b, 168b.

Hız. Hüseyin: 24a.

Hüseyin: Hamîdüddîn-i Belhî ile macerası anlatılan bir adam. 117a.

Hüseyin Baykara: Belh hükümdarı. 70a, 122a.

Hüsrev: İran hükümdarı. 47a, 52a, 71a, 585b.

Hüsrev-i Dehlevî: Hindistan'da yaşamış Fars edebiyatı şairi. 21a, 89b, 130a, 166b, 304a, 321b, 382a, 444a, 479b, 493b, 572b.

‘İrâkî (Şeyh İbrâhîm-i ‘İrâkî): İranlı mutasavvıf şair. 135a, 135b, 513b.

İbn-i ‘Âmir (Abdullah b. ‘Âmir): Kıraat imamı. 100b.

İbn-i Haccâm: Hâfız zamanında yaşayan biri. 566b.

İbn-i ‘İmâd: İranlı şair. 132b.

İbn-i Kemâl Paşa: (bk. Kemalpaşazâde)

İbn-i Kesîr: Kıraat imamı, müfessir, tarih yazarı. 86a, 100b.

İbn-i Mâlik: Arap dilbilimcisi. 3a.

İbn-i Sînâ: 107a, 145a.

Hız. İbrâhîm: 67a, 115b, 116a, 127a, 209b, 216a, 237b.

İbrâhîm-i ‘İrâkî: (bk. ‘İrâkî)

İbrâhîm Paşa: Kânûnî'nin komutanlarından. 511b, 3/293.

Hız. İlyâs: Bir peygamber. 36a.

‘İmâd-ı dîn: (bk. Mahmûd) Bir vezir. 127a.

İmam-ı Zevzenî: Muallakat şairlerinden Lebîd'in kasidesini şerh eden kişi. 10a, 177b.

Îrec: İran hükümdarı. 586a.

İsmâ'îl: Hâfız'ın çağdaşı bir kadı. 563a.

İsfendiyâr: İran hükümdarı. 375b.

İskender: 13b, 17a, 128b, 131a, 212b, 222b, 237b, 289a, 304a, 323b, 328a, 335a, 389a, 451b, 483a, 503a, 563b, 582a.

İsmet-i Buhârî: İranlı şair. 132b.

Jev: Rüstem-i Zâl'in kardeşi. 460a.

Kanber: Hz. Ali'nin kölesi. 565b.

Kârûn: Hazret-i Mûsâ'nın akrabasından zengin biri. 14a, 14b, 47a, 47b, 88b, 155a, 179b, 335a, 393a, 473a, 508a, 576a.

Kâtib-i Nişâbûrî: İranlı şair. 3a, 7b, 132b, 133a, 179b.

Kâvûs: Nemrud'un adı, bir hükümdar. 209b, 382a, 459a, 528b, 529a, 577b, 580b.

Kelîm: Hz. Mûsâ. 213b. (bk. Hz. Mûsâ)

Kemâl: İranlı şair. (Eserde hangi Kemâl olduğu belirtilmemiş.) 34b.

Kemâl: Huzeyl kabilesinden göz değmesiyle meşhur biri. 243a, 361a, 365a, 468b, 506b.

Kemalpaşazâde (Kemâl Paşaoğlu, İbn-i Kemâl, *Dekâyıku'l-Hakâyık* sâhibi, Mollâ): Şeyhülislâm, tarih yazarı, şair. 18b, 32b, 90b, 210b, 263b.

Kemâleddîn Selmân:¹ (bk. Selmân): İranlı şair. 28a.

Kemâl-i Hocendî: (bk. Hocendî). İranlı şair. 132b, 133a, 208b, 360b, 421a.

Kemâl-i Isfahânî (Kemâl-i İsmâîl-i Isfahânî): İranlı şair. 132b, 133a, 260b, 378b.

Kemâlüddîn 'Abdurrezzâk-ı Kâşî: 519b.

Kemâleddîn Bu'l-Vefâ (Hâce Bu'l-Vefâ): Hâfız'a iyilik yapan bir şeyh. 124a.

Kenende-i der-i Hayber: (Hz. Ali) 565b.

Key: İran hükümdarı. 209b, 382a, 459a, 491a, 491b, 522a, 522b, 541a, 577a, 577b, 578a, 582b, 587b.

1 Kemâleddîn Selmân ile Selmân-ı Sâvecî'nin kastedildiği metnin devamından anlaşılmaktadır. Sûdî şiirin iktibas edildiği yerde şunları söyler: "Bu gazeldeki (bâ harfinde bulunan dördüncü gazel) beş beyit Selmân'ın Mu'izzüddîn Sultân Üveys adına söylediği elli beyitten fazla olan ve 'Zi-sîm-i berf zemîn şud çu kulzum-i sim-âb / Bi-y-â vu keşt-i deryâ-yı la'l-râ der-yâb' beytiyle başlayan Şitâ'iyye kasidesinde bulunmaktadır ve bu beş beyte müstensihler matla' ve makta' beyti ekleyip onu gazel şekline çevirmişler ve Hâfız'a nispet etmişlerdir." (28a-28b) Selmân'ın divanında Sultan Üveys'e sunulan 54 beyitlik bir kaside Sûdî'nin dediği beyitle başlamakta ve içinde Hâfız'ın gazelindeki 5 beyit bulunmaktadır. Selmân'ın divanının gazeller kısmında "b" harfinde bulunan altıncı gazelde de bu kasidede geçen beş beyit mevcuttur. Bu beş beyte Hâfız'ın yukarıda zikredilen "b" harfindeki dördüncü gazelinden beş beyit daha eklenerek mahlası olmayan müstakil bir gazel oluşturulmuştur. Bütün bunlardan müstensihlerin metne nasıl müdahale ettikleri, farklı şairlerin şiirlerini nasıl birbirine katıp karıştırdıkları anlaşılmaktadır.

- Keyân:** Keyânîler sülalesi. 589a, 589b.
- Keyhusrev:** İran hükümdarı. 153a, 153b, 248b, 252b, 258a, 459a, 482a, 493b, 589a.
- Keykâvus:** İran hükümdarı. 248b, 459a.
- Keykubâd:** İran hükümdarı. 273b, 375a, 578a, 582a, 588a, 589a.
- Keyumers:** İran hükümdarı. 460a.
- Kivâmuddîn:** (bk. A'zam-ı Kivâm)
- Kivâmuddîn-i Gencî:** İranlı şair. 397b.
- Kisâ'î** (Ali b. Hamza el-Kisâ'î): Kıraat imamı. 100b.
- Kisrâ:** İran hükümdarı Hüsrev'in adının Arapçalaştırılmış şekli. 47a, 70b, 71a, 517b, 578a.
- Kubâd:** İranlı hükümdar. 209b.
- Lâmî'î Çelebî:** *Tuhfe-i Lâmi'î* adlı Farsça-Türkçe manzum sözlük müellifi. 9a, 9b, 68b, 80a, 83b, 90a, 112b.
- Lebîd** (Lebîd-i Âmirî, Lebîd bin Rebîa): Muallakat şairi. 10a, 177b.
- Leys:** Mısır'da bir arazi satın alıp vakfeden kişi. 141b.
- Mahmûd:** (bk. Sultan Mahmûd)
- Mahmûd:** İmâd-ı dîn lakablı vezir. 127a.
- Mahmûd-ı 'Attâr** (Pîr-i Mahmûd-ı Gülteng): Hâfız'ın şeyhi. 146b, 180b, 182b, 264b.
- Mahmûd Şâh:** İlhanlı hükümdarı Ebû İshak'ın babası. 289a.
- Mânî:** Maniheizm dininin kurucusu. 25a, 365b, 366a, 567b.
- Melikşâh:** Selçuklu hükümdarı. 518a.
- Melik Yahyâ:** Adı Yahyâ bin Muzaffer, lakabı Nasruddîn (Nusretuddîn) olan İlhanlı hükümdarı. 362a, 483a, 483b.
- Mesîhâ** (Mesîh, Mesîhâ-yı Mücerred): Hz. İsa. 19a, 130a, 217a, 245b, 246a, 458b, 507b, 513a.
- Mes'ûd** (Şeh Sultan): Şeh Sultan lakaplı bir padişahın ismi. 559a.
- Mevlânâ Câmî** (Molla Câmî): 3a, 4a, 5b, 11b, 22a, 24b, 37a, 40b, 61b, 73a, 97b, 99b, 113a, 113b, 122a, 128b, 135b, 154a, 161a, 172b, 216a, 248a, 263b, 316b, 353b, 471b.
- Hazret-i Mollâ-yı Rûm:** *Mesnevî* müellifi. 15a, 59b.
- Mevlânâ Efdalüddîn:** Sûdî'nin hocalarından. 248a
- Mevlânâ Muslihuddîn-i Lârî** (Molla Muslihuddîn Lârî): Sûdî'nin hocalarından. 38a, 239a, 248a, 466b.
- Mevlânâ Sabûhî-i Bedahşî:** Sûdî'nin şair hocalarından. 34b, 248a.

Mihr u Vefâ: Meşhur *Mihr u Vefâ* destanının kahramanları olan iki sevgili. Bu kelimeler sevgi ve vefa anlamında da kullanılır. 328a, 406b.

Minûçîhr: İran hükümdarı Ferîdûn'un oğlu İrec'in torunu. 586a.

Minûçîhr: Meşhur bir sevgilinin adı. 580b.

Mîr Hüseyin Mu'ammayî: Sultan Hüseyin Baykara zamanındaki muhtesib. 70a.

Hz. Muhammed (Hazret-i Sadr-ı Nübüvvet, Resûl-i Ekrem, Nebî, Resûlullah, Ahmed-i Muhtâr): 2a, 10b, 14a, 51b, 65b, 67a, 115b, 127a, 209b, 345a, 380a, 385a, 474b, 513a, 551b, 582b, 583a.

Muhammed bin 'Ali: (bk. A'zam-ı Kivâm)

Muhyiddîn-i 'Arabî: 519b.

Mu'izzüddîn Sultan Üveys: İlhanlı hükümdarı. 10a, 28a, 216a, 381b, 427a, 474a.

Muntasır billâh: Abbâsî halifesi. 146a.

Hz. Mûsâ: 10b, 14b, 47b, 67a, 75b, 76a, 88b, 101b, 111b, 116a, 129b, 130a, 150a, 167a, 213b, 217a, 248a, 266a, 266b, 376a, 386a, 493b, 523a, 536b.

Molla Ahmed-i Kazvînî: Sûdî'nin hocalarından. 248a.

Molla Halîmî-i Şîrvânî: Sûdî'nin hocalarından. 248a.

Molla Muhammed Emîn: Sûdî'nin hocalarından. 248a.

Mutarrizî: Harîrî'ye şerh yazan kişi. 11a, 28b, 67a.

Nâfi' (Nâfi' b. 'Abdurrahmân): Kıraat imamı. 100b.

Nâsır-ı Tûsî: *Cevhernâme* müellifi. 81a.

Necâtî: Türk şairi. 15a, 72a, 154a, 156a, 182b, 227b, 513a, 525a, 540a. (Bunların üçünde "Niteki şâir buyurur" diye isim verilmeden Necâtî'nin şiiri iktibas edilmektedir.)

Necmeddîn (Necmeddîn-i Kübrâ): Mutasavvîf. 139b.

Nemrûd: Hz. İbrâhim'e karşı çıkan kral. Keykâvus olduğu söylenir. 67a, 116a, 126b, 127a, 209b.

Nevâyî: Çağatay şairi. 69a, 143a, 213b, 314b.

Nî'metullâh (Sofyalı Nimetullâh Ahmed): Farsça-Türkçe mensur sözlük müellifi. 12b, 147a, 162b.

Nizâmî: Azerbaycanlı şair. 161a, 161b, 181b, 478a, 583b.

Nizâmülmülk: Selçuklu dönemi vezirlerinden. 37b.

Hz. Nûh: 16a, 28b, 91a, 115b, 140b, 206a, 306a, 306b, 365a, 576a.

Nu'mân bin Münzir: Bir Arap beyi. 591b.

Nusretüddîn Yahyâ (Nasruddîn Yahyâ): (bk. Melik Yahyâ)

- Nûşîrevân** (Nûşînrevân): İran hükümdarı. 47a, 52a, 71a, 272b, 580b.
- ‘Osmân**: (bk. Hâfiz ‘Osmân)
- Hız. ‘Ömer**: 213a.
- ‘Ömer Efendi**: Sûdî’ye şerh için ricada bulunan kimse. 2a.
- ‘Ömer**: (bk. İbn-i Haccâm). 566b.
- ‘Ömer Hayyâm** (Hayyâm): İranlı şair. 21a, 209b, 518a, 572a.
- Pervîz**: İran hükümdarı. 51b, 52a, 70b, 71a, 585b.
- Peşeng**: Meşhur bir hırsızın adı. 433b.
- Peyrân**: İran hükümdarı. 248b.
- Peyrân**: Bir pehlivan adı. 586a.
- Pîr Mahmûd-ı Gülteng** (Pîr-i Durdikeş): Hâfiz’in şeyhi. 181b, 182b, 223a, 264b, 446a.
- Pîr-i Ken‘ân** (Hz. Ya‘kûb): 91a, 140a, 274b, 285a, 546a.
- Rây**: Hint padişahı. 47a, 71a, 95a, 535b.
- Rayîl** (Zelîhâ, Züleyhâ): Mısır azizinin hanımı. 17b, 18a, 248b, 403b.
- Rûdeki**: İranlı şair. 521a.
- Rûkneddîn-i Bekrânî**: İranlı şair. 260b.
- Rüstem-i Zâl**: (bk. Tehemten) 344b, 345a, 375b, 376a, 460a, 521b, 579b, 583a.
- Sa‘d bin Ebû Bekr bin Sa‘d bin Zengî**: Sa‘dî’nin *Gülistân*’ı ithaf ettiği hükümdar. 474a.
- Sa‘d-i Vakkâs**: İran’ı fetheden sahabe. 344b, 345a.
- Sa‘dî-i Şîrâzî** (Şeyh Sa‘dî): (Eserde müellifin adı zikredilmeden *Bostân* ve *Gülistân*’a atıfta bulunulan yerler de dâhil edilmiştir.) 3a, 4a, 5b, 13a, 22a, 22b, 33b, 49b, 54a, 62a, 67a, 67b, 81b, 101b, 102a, 103a, 114a, 149a, 149b, 156b, 190a, 213a, 223b, 229b, 355a, 359b, 360a, 375b, 388b, 417b, 425a, 493b, 511a, 524b, 543a.
- Sabûhî**: (bk. Mevlânâ Sabûhî-i Bedahşî) Sûdî’nin hocalarından İranlı şair. 43b, 248a.
- Sâfi**: Türk şairi. 45b.
- Hız. Sâlih**: Semûd kavmine gönderilen peygamber. 127a.
- Sâmîrî**: İsrailoğullarında buzağı fitnesini çıkaran kişi. 129b, 130a, 167a, 250a, 266a, 266b, 449a.
- Sebâ**: Sebâ bin Şahb bin Ya‘rub bin Kahtân isimli Yemen hükümdarı. Daha sonra bu kişiye nisbet edilerek Yemen’deki bütün kabileler bu adla anılmış, aynı zamanda yer ismi olarak da kullanılmıştır. 96a, 147a, 163.
- Sekkâkî**: *Miftâhu’l-Ulûm* müellifi. 10b.
- Selm**: İran hükümdarı Ferîdûn’un oğlu. 585b, 586a.

Selmâ: Eski zamanda yaşayan bir sevgili adı. 225b, 326b, 342a, 360a, 360b, 511b, 537b, 550a, 550b.

Selmân-ı Sâvecî (Selmân, Kemâleddîn): İran şairi. 4b, 28a, 28b, 132b, 133a, 216a, 218a, 223b, 226a, 303a, 316b, 487a, 504a, 565a.

Semerkind padişahı: İsmi belirtilmeyen bir hükümdar. 515a.

Senâyî: İran şairi. 530b.

Serî es-Sakatî: Mutasavvîf. 400a.

Seyyid Rükneddîn: Rüknâbâd ırmağının kenarına bazı yapılar yapıp orasını seyrangâh hâline çeviren kişi. 17a, 46a.

Siyâmek: İran hükümdarı. 460a.

Siyâvus: İran hükümdarı Keykavus'un oğlu. 248b, 249a.

Sûdî: *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* müellifi. 2a, 14b, 44b, 459a. **Du'â-gûy** (duacınız) ibaresiyle Sûdî'nin kendisini kastettiği yerler: 21b, 24b, 26a, 169a.

Suheyb (Suheyb-i Rûmî): Sahabeden biri. 213a.

Suheyb: Harun Reşid'in Mısır'a vali olarak atadığı siyahî bir köle. 180a.

Sultan Bâyezîd: Osmanlı hükümdarı. 507b.

Sultan Mahmûd: Gazneliler devleti hükümdarı. 102a, 319a, 403a, 530b, 580a.

Sultan Mansûr (Şah Mansûr, Şücâ'uddîn Mansûr, Mansûr bin Muzâffer bin Muhammed): İlhanlılar devleti hükümdarı, Hâfız'ı himaye eden hükümdar. 154a, 163a, 165a, 175b, 176b, 241a, 241b, 249a, 283b, 284b, 304b, 378a, 378b, 413b, 414b, 430b, 433a, 433b, 434a, 441b, 444b, 451a, 470b, 490b, 499b, 501a, 552a, 552b, 554a, 583a.

Sultan Mehmed: Fâtih Sultan Mehmed. 413b, 589a.

Sultan Murâd: III. Murâd. 172a, 441b.

Sultan Nasr bin Ahmed-i Sâ mânî: Sâ mânî hükümdarı. 521a.

Sultan Selîm (II. Selim): 174a, 174b.

Sultan Süleymân (Süleymân-ı Ğâzî): Kanûnî Sultan Süleyman. 130b, 139a, 174a, 174b, 248a, 511b.

Sultan Üveys: (bk. Mu'izzüddîn Sultan Üveys)

Sûzenî: İranlı şair. 260b.

Hz. Süleymân: (Bk. Cem ve Cemşid). 8b, 29b, 33a, 35a, 35b, 36a, 37a, 53b, 91b, 96a, 127a, 147a, 154a, 163a, 175a, 186b, 199a, 203a, 209b, 238a, 257a, 257b, 273a, 338b, 350b, 366a, 366b, 382a, 389a, 395b, 396a, 403b, 427a, 433b, 481a, 483b, 484a, 491b, 494a, 510a, 510b, 539a, 545b, 559b, 578a, 580b, 583a, 583b, 589a, 589b, 590a.

- Süleymân bin ‘Abdülmelik bin Mervân:** Emevî halifesi. 32b, 173a.
- Sürûrî:** *Hâfiz Divânı* şârihlerinden. 46b, 76b, 79b, 82b, 135b, 168a, 192b, 240a, 322a, 394b, 472a.
- Süyûtî:** Celâleddîn Süyûtî. 551a.
- Şâfi’î:** Şâfiî mezhebinin kurucusu. 131a, 141b, 364b.
- Şâh Mansûr:** (bk. Sultan Mansûr)
- Şâh Nusratuddîn:** (bk. Melik Yahyâ)
- Şâh Şücâ‘** (Celâleddîn, Ebu’l-Fevâris): İlhanlı hükümdarı ve Hâfiz’in dostu. 26a, 90b, 92b, 93a, 121a, 122a, 130b, 174a, 175a, 175b, 252b, 283b, 284a, 284b, 285a, 285b, 336a, 336b, 337a, 342a, 349a, 349b, 351a, 374a, 520b, 564b, 566b, 587b, 588a, 589b.
- Şâh-ı Hürmüz:** (bk. Hürmüz Şâhı)
- Şâh-ı Türkân** (Efrâsiyâb): 248b, 375b, 376a, 521b.
- Şâh-ı Türkân** (Sultan Mansûr): 249a.
- Şâh-ı Yezd:** Hâfiz’in methini karşılıksız bırakan Yezd şâhı. 8b, 428a, 553b.
- Şâhî:** İranlı şair. 193b.
- Şâhidî** (*Tuhfe-i Şâhidî*): Farsça-Türkçe manzum sözlük müellifi. 4b, 29b, 35a, 59a, 67a, 74a.
- Şâhidî:** İranlı şair. 351b.
- Şahne-i Necef:** Hz. Ali. 353b.
- Şeddâd:** İrem bahçesini yaptıran hükümdar. 479b.
- Şem’î:** Sûdî’nin çağdaşı şârih. 21b.
- Şemseddin Muhammed:** Hâfiz-ı Şîrâzî. 2a, 2b, 182b.
- Şeyh ‘Abdüsselâm:** Hâfiz’in şeyhi olan Pîr-i Gülreng’in şeyhi. 182b.
- Şeyh Ahmed-i Nâmîkî** (Şeyh-i Câm): Mevlânâ Câmî’nin şeyhi. 11b.
- Şeyh Bahâuddîn Zekerîyyâ:** İbrâhîm-i Irâkî’nin Multan’daki şeyhi. 135b.
- Şeyh Ebû İshak:** (bk. Ebû İshak)
- Şeyh Eminüddîn:** Hâfiz’in ebdâl olarak nitelediği bir velî.
- Şeyh Fahreddîn Ahmed:** (bk. Şeyh Abdüsselâm) Şeyh Abdüsselâm’ın şeyhi. 182b.
- Şeyh Hasan-ı Ezrakpûş:** Hâfiz’in riyâkâr diye eleştirdiği şeyh. 12a, 146b, 182b, 425a.
- Şeyh Hüseyin-i Harezmi:** Sûdî’nin hocalarından. 248a.
- Şeyh Kemâleddîn ‘Abdürrezzâk-ı Kâşî:** 519b.
- Şeyh Mahmûd ‘Attâr:** (bk. Mahmûd ‘Attâr)
- Şeyh Mecdüddîn:** Hâfiz döneminde bir kadı. 554a.

Şeyh Rûzbihân-ı Baklî: (bk. Şeyh Fahreddîn Ahmed) Şeyh Fahreddîn Ahmed'in babası. 182b.

Şeyh-i San'ân: (bk. Abdurrezzâk-ı Yemenî)

Şeyh Şattâh: (bk. Şeyh Rûzbihân-ı Baklî) Şeyh Rûzbihân-ı Baklî'nin babası. 182b.

Şide: Efrasiyab'ın oğlu. 586a.

Şir-i Hudây: Hz. Ali. 568a.

Hız. Şu'ayb: Peygamber. 76a, 213b.

Tehemten: (bk. Rüstem-i Zâl) Rüstem-i Zâl'in lakabı. 375b, 521b, 579b, 583a.

Tenûhî: İranlı şair. 557b.

Teşnegân-ı Kerbelâ: Hazret-i Hüseyin'le Kerbelâ çölünde birlikte olup susuz bırakılan 70 kişi. 24a.

Timur Gürkan: Yıldırım Bayezid'i mağlup eden hükümdar. 121a, 146a, 284a, 433a, 433b.

Tuktemur: Şah Şüca'ın sâkisi. 566b.

Tûr: İran hükümdarı Ferîdûn'un oğlu. 585b, 586a.

Tûrân Şâh: Şah Şüca'ın veziri. 381b, 414b, 520b, 562b.

Tûtiyân-ı Hind: Hindistan'da yaşamış İranlı şairler. 166b.

'Unsurî: İranlı şair. 264b.

Üveys-i Karenî: Veysel Karanî. 81a, 433b.

Vahîd-i Tebrizî: *Arûz* isimli eserin müellifi. 49b, 62a.

Vefâ: (bk. Mihr u Vefâ) Sevgilisi Mihr olan bir âşığın adı. 328a, 406b.

Hız. Ya'kûb: (bk. Pîr-i Ken'ân)

Yezdcürd bin Şehriyar: Sâsânî hükümdarı. 517b, 518a.

Yezîd bin Mu'âviye: Emevî halifesi. 2b, 3a, 179b.

Yıldırım Bayezid (Sultan Bayezid Yıldırım Han): 146a.

Hız. Yûsuf (Mâh-ı Ken'ânî, Yûsuf-ı Mısırî): 16b, 17b, 18a, 110b, 140a, 248b, 270b, 274b, 284b, 285a, 305b, 343a, 403b, 478b, 500b, 514a, 514b, 540a, 546a.

Zahîr-i Faryabî: İranlı şair. 203b, 316b, 494a.

Zelîhâ (Züleyha): (bk. Râîl).

Zerdüş: Ateşe tapmayı çıkaran kişi. 126b, 127a, 577a.

Gruplar

Sûdî şerhinde bazı gruplar hakkında kısa da olsa bilgi verildiğini görmekteyiz. Bu grupları alfabetik olarak şöylece sıralayabiliriz:

a) Ezrak-pûşân (Ezrak-libâs)

Hasan-ı Ezrak-pûş'un halife ve müridleri olup mavi elbise giyen Halvetî sûfileridir. Hâfız'ın riyakâr ve siyeh-kalb (kara kalpli) olarak nitelediği bu grubun kendi şeyhi olan Pîr-i Gültreng'in müridleriyle zaman zaman kavgaya varacak derecede zıtlılıkları olurdu. 12a, 146b, 182b, 425a.

b) Kalenderîler

Sûdî'ye göre her şeyi mübah gören bir grup. Hâfız'ın bu kelimeyi bazen derviş ve rint anlamında, bazen de kafiye zorunluluğundan kullandığı şerhte ayrıca belirtilir. 117b, 222b, 500a.

c) Kızılbaşlar

Sûdî, evbâş (ayak takımı, serseri) diye nitelediği bu grup için mel'ûn kelimesini ve "Allah'ın laneti onların, yardımcı ve destekçilerinin üzerine olsun" anlamında Arapça bir beddua cümlesini kullanır. 44b, 58b, 70a, 134b, 139a, 433b, 511b.

d) Melâmîler

Sûdî bu gruba Mevlânâ'yı dâhil eder ve haklarında olumlu ve övücü ifadeler kullanır. 15a.

Yer ve Nehir Adları

Âb-ı Rûknî (Âb-ı Rûknâbâd, Rûknâbâd suyu): Şîrâz'da bir ırmak. 8b, 17a, 45b, 46a, 210a, 450b.

‘Aden: İncileriyle meşhur bir yer. 207b, 570b.

Allâhuekber Tepesi: Şîrâz'da bir tepenin adı. 45b, 46a.

Amasya: 3b.

Âmid: Diyarbakır. 25b, 248a.

Bâbil: 23b, 97b, 569b.

Bağdâd: 37b, 71a, 97b, 135a, 226a, 241a, 248a, 307b, 347a, 434a, 474b, 475a, 511b.

Bağdâd Çukuru: 511b.

Bahreyn: İyi incinin çıktığı deniz. 207b.

Basra: 207b, 549a.

Basra Denizi: 207b.

Bedahşân: Türkistan'da lâl madeninin çıktığı yer. 450b.

Behişt: Şah Sücâ'ın bir bahçesinin adı. 589b.

Behişt: Şîrâz'da bir köy. 75b, 161b.

Bengâle: Hindistan'da bir şehir. 166b.

Bint-i Hatun Medresesi: Hemedan'da bir medrese. 135a.

Buhârâ: 16b, 17a, 119b.

Bursa: 3/253.

Ca'ferâbâd: İstanbul'da bir yer. 17a.

Ca'ferâbâd: Şîrâz'da bir gezinti yeri. 46a, 333b.

Câm: Mevlânâ Câmî ile Ahmed-i Namıkî'nin doğdukları şehir. 11b.

Ceyhûn: Bir nehir. 88a, 88b, 248b, 393a, 559b.

Çâç: Yayları ile meşhur bir şehir. 344b.

Çağatay: Türklerin yaşadığı yer. 259b.

Çigil: Bir şehir. 95a, 426a, 499a, 499b, 521b, 567b.

Çîn: Türkistan'da çini kâseleriyle ve güzelleriyle meşhur bir şehir. 4a, 25a, 47a, 67b, 71a, 95a, 119b, 172b, 188a, 238b, 262b, 304a, 304b, 317a, 331a, 346b, 365b, 366a, 381a, 390a, 452a, 474b, 523b, 567b, 583b, 587b, 589b.

Dehle: Hindistan'da bir şehir. 493b.

Dımışk: Şam. 233a, 375a, 511a.

Dicle (Dicle-i Bağdâd): 307b, 475a.

Ebûkır kal'ası. Mısırdaki bir kale. 70b.

Edirne: 100a, 131a, 344b, 352a, 493b.

Egre: Fâtih Sultan Mehmed'in sefer düzenlediği bir yer adı. 413a.

Erâk Vâdîsi (Vâdî-i Erâk): 516b.

Eres: İsfahan ırmağı. 326b.

Eymen Vâdîsi (Vâdî-i Eymen): Hz. Mûsâ'nın ilâhî tecelliye mazhar olduğu vadi. 76a, 213b, 217a, 217b, 376a, 386a.

Fârs (diyâr-ı Fârs, iklim-i Fârs, Pârs): Hem İran ülkesi hem de Şîrâz ve Şîrâz'ın nahiyeleri hakkında kullanılır. 71a, 149a, 149b, 184b, 235b, 307b, 389a, 474b, 475a, 484a, 554a.

Fireng: Firenk ülkesi. 67b, 583a, 583b.

Gülgeşt-i Musallâ: Rûknâbâd nehri kenarında bir mesire yeri. 17a.

Gülistân-ı İrem: Şah Şücâ'ın Şîrâz'da yaptırdığı bahçe. 92b, 93a.

Gürcistan: 326b.

Gûr suyu (Eres): Gürcistan'dan Şîrâz'a gelen bir nehir. 326b

Habeşî: Habeşistanlı. 137b.

Haleb: Suriye'de bir şehir. 67b, 169a, 249a, 476b.

Hamâ: Bir şehir adı. 169a.

Haremeyn-i Şerîfeyn (el-haremân, Harem): Mekke ve Medine ve bu şehirlerde dinî bazı yasakların olduğu özel bölge. 19b, 31a, 86a, 86b, 103b, 155a, 330b.

Hârezm (Harizm): Bir şehir adı. 248a, 259b, 515a, 559b.

Hayber: Hicaz bölgesinde kaleleriyle meşhur bir yer. 565b, 3/405.

Hemedan: İran'da bir şehir. 45b, 46a, 135a.

Hıta (Hıtây): Misk elde edilen bir yer adı. 4a, 42a, 62b, 106a, 106b, 263a, 426a.

Hicaz: Mekke ve civarı. 128a, 319b, 320b, 322b.

Hille: Bir şehir. 97b.

Hindistan (Hindûstân, Hind): 2b, 4a, 17a, 47a, 62b, 67b, 70b, 71a, 95a, 97b, 101a, 111a, 119b, 135b, 137b, 150b, 166b, 172b, 233a, 249b, 265a, 322a, 359b, 371b, 444a, 462b, 469a, 499b, 501b, 528b, 535b, 558b, 580a, 583b, 589a, 589b.

Hocend: Mâverâünnehir'de bir şehir. 132b, 259b.

Horasan: 88a, 88b, 147b, 393a, 559b.

Hoten: Misk geyiğinin yaşadığı yer. 4a, 62b, 207a, 207b, 241a, 263a, 323a, 371b, 383a, 390a, 426a, 434a, 450a, 450b.

Hürmüz: İran'da bir şehir. 8b, 207b, 428a, 553b, 558b.

Hüseynâbâd: Bir yer adı. 17a.

İrâk: 71a, 234a, 277b, 278a, 511b, 512a, 552b.

İrâk-ı 'Arab: Bağdat. 135a, 511b.

İrâk-ı 'Acem: İsfahan ve civarı. 71a, 135a, 319b, 511b.

İrâkeyn: İsfahan ve Bağdat. 2b, 511b.

İsfahan: İskender'in zindanı diye de adlandırılır. Yezd ve Şîrâz şehirlerine yakındır. 50b, 55b, 71a, 132b, 133a, 135a, 260b, 264a, 277b, 278a, 288b, 319b, 326b, 389a, 511b, 512a, 585a.

İrec çölü (Sahrâ-yı İrec): Şîrâz ile Lâr arasında bir yer. 434a.

İrem Bahçesi: Şeddad'ın yaptırdığı bahçe. 68b, 92b, 387b, 479b.

İstanbul: 17a, 191b.

Ka'be: 19b, 33b, 43b, 107a, 115b, 117b, 227b, 306a, 320b. (Teşbih maksadıyla kullanılan Kâbe kelimesi dâhil edilmemiştir.)

Kâf dağı: 60a, 60b, 61b, 484a.

Kameniçe kalesi: 350b.

Kasr-ı Zerd: Şah Şücâ'nın bir sarayı. 589b.

Kayrevân: Bir şehir. 289b, 589b.

Kayseri (Kayseriyye): Şeyh-i San'ân'ın bir kâfir kızına âşık olup gittiği şehir. 19b, 85b, 248b.

Ken'ân: Hz. Yûsuf ve Hz. Ya'kûb'un yaşadığı yer. 16b, 91a, 140a, 274b, 305b, 546a.

Kerbelâ: 24a.

Keşmîr: 515a, 515b.

Kıpçak çölü (Deşt-i Kıpçak): 62b, 265a.

Kımâr (Kımârî) : Hindistan'da Âd ağacının yetiştiği yer. 322a, 463a.

Kîş adası (cezîre-i Kîş): 67b.

Kudüs: 10b.

Lâr: Bir ülke. 121a, 434a.

Leh: Lehistan (Polonya). 350b.

Ma'arrâ: Halep yakınlarında bir şehir. 169a.

Macar: 56b.

Mâçîn: Türkistan'ın ucunda bir şehir. 47a, 119b, 172b.

Mahmûdâbâd: İran'da bir yer. 17a.

Medîne: 31a, 155a, 549b.

Mekke (Mekke-i Mükerrerme): 10b, 19b, 31a, 51b, 86a, 86b, 115b, 155a, 319b, 326b, 330b, 390a, 391b, 484b, 485a, 549a.

Merve: Kâbe'nin içerisinde iki küçük tepeden biri. 107a.

Mısır: 16b, 70b, 76a, 101a, 100b, 119b, 141a, 141b, 143b, 176a, 180a, 191b, 240a, 274b, 284b, 334a, 434a, 466b, 500b, 514a, 514b, 523b, 589b.

Mûliyân: Bir ırmak. 521a.

Multan: Hindistan'da bir şehir. 135b.

Musallâ: Hâfız'ın türbesinin bulunduğu yer. 17a, 210a, 333b.

Mülk-i Süleymân: Fars ülkesi ve Şîrâz şehri anlamında. 127a, 238a, 389a, 395b, 396a, 559b, 589a, 589b, 1/308, 3/393, 3/454.

Necid: Basra ile Mekke arasında bir yer. 548b, 549a, 549b.

Nigârîstân (Nigâr-hâne): Manî'nin yaptığı ve içinde resimler barındıran ev. 25a, 116a, 317a, 331a.

Nizâmiye Medresesi: Nizâmülmülk'ün Bağdat'ta yaptırdığı medrese. 37b.

Nûbî: Sudanlı. 137b.

Özbek diyârı: Türklerin yaşadığı yer. 259b, 589a.

Rey: Bir şehir adı. 523b, 528b.

Rûm (Rûm ili, arz-ı Rûm, diyâr-ı Rûm, Rûm memleketi, Rûmî): 4a, 7b, 15a, 28a, 32b, 37a, 38a, 38b, 46a, 47a, 55a, 56b, 60b, 68a, 71a, 73b, 80a, 84b, 91a, 104a, 121a, 134b, 140a, 148b, 169a, 171b, 176b, 219a, 222b, 251b, 262b, 264a, 321b, 326b, 344b, 362b, 385a, 394b, 422b, 463b, 474a, 522a, 523b, 530a, 553a, 583b, 587b, 589a, 589b.

Rûknâbâd: Rûknâbâd ırmağı etrafında yapılan mesire yeri. 8b, 17a, 46a, 210a, 333b, 450b.

Safâ: Kâbe'nin içerisindeki iki küçük tepeden biri. 107a.

Sebâ: Sebe ülkesi, Hz. Süleyman'ın hanımı Belkıs'ın ülkesi. 96a, 147a, 163a.

Semerkand: 16b, 88b, 119b, 393a, 515a, 515b, 521a, 559b.

Şâm (Şâm-ı şerîf): 23a, 62b, 81a, 101a, 176a, 191b, 248a, 386a, 434a, 476b.

Şat: Bağdat'tan geçen Dicle nehri. 326a, 347a, 475a.

Şîrâz: Hâfız'ın yaşadığı şehir. 2b, 8b, 13a, 16b, 17a, 17b, 45b, 50b, 71a, 75b, 79a, 92b, 99b, 127a, 132b, 149a, 154a, 154b, 161b, 163a, 176a, 182b, 210a, 226a, 235b, 238b, 239a, 241a, 265b, 284b, 319b, 324a, 326b, 329a, 333b, 334a, 340b, 370b, 371a, 374a, 374b, 377b, 381b, 389a, 418a, 432a, 433a, 433b, 434a, 450b, 474b, 475a, 501a, 501b, 503a, 515a, 515b, 523b, 536a, 536b, 549a, 550b, 551a, 552b, 554a, 558b, 559b, 571b, 572a, 585a, 589a.

Tarsus: 67b, 476b.

Tatar Diyarı: Misk kokusunun çıktığı yer. 2/210.

Tebrîz: 23a, 71a, 522b.

Teng: Rûknâbâd ırmağının çıktığı yer. 450b.

Tibet: Misk geyiklerinin bulunduğu ülke. 4a.

Tokat: 8b, 17a.

Tûr Dağı: 75b, 76a, 376a, 493b, 536b.

Türkistan: 2b, 95a, 119b, 426a, 450b, 499b, 521b, 559b.

Vâdî-i Eymen: (bk. Eymen Vâdîsi)

Yemen (Yemân): 19b, 67b, 81a, 85b, 147a, 207b, 223a, 248a, 433b, 450b, 581b.

Yesrib: Medine'nin eski ismi. 2a.

Yezd: İran'da bir şehir. 8b, 9a, 13a, 22a, 22b, 23a, 380a, 389a, 416a, 428a, 553b, 556a, 556b.

Zâtu Reml: Necd ile Medine arasında bir kum tepesinin ismi. 549b.

Zindân-ı Sikender: İskender'in zindanı olan İsfahan. 389a.

Zinderûd: İsfahan tarafında bir nehir. 264a, 277b, 278a, 512a, 585a.

Zîselem: Bir yer adı. 360a, 360b, 373b, 374a.

Eser Adları

Şerh-i Divân-ı Hâfız'da bazen eser adı müellifiyle birlikte belirtilmekte, bazen sadece eser adı, bazen ise sadece müellif adı zikredilmektedir. Bunları iki başlık altında ele almak mümkündür.

a. Eser Adının Zikredildiği Yerler

Bunların bir kısmında eserin müellifi belirtilir, bir kısmında belirtilmez. Ayrıca eserin müellifinin bazen belirtilip bazen belirtilmediği yerler de vardır. Parantez içerisinde eserin kime ait olduğu verilmektedir. Sûdî'nin belirttikleri parantez içerisinde koyu karakterle, bizim belirttiklerimiz normal karakterle gösterilmiştir.

‘Arûz (Vahîd-i Tebrîzî): 49b, 62a.

Bâbüsu'l-Lüga¹ (Muslihuddin Merkez Efendizâde Ahmed bin Mûsâ): 4a.

Bahâristan (Molla Câmî): 161a.

Bedî'îyye (Kivâmuddîn-i Gencî): 397b.

Bostan (Sa'dî-i Şîrâzî): 81b, 213a, 223b, 511a, 524b.

Cevherî: (bk. Sihâh-ı Cevherî)

Cevhernâme (Nâsır-ı Tûsî): 81a. (Eser adı S nüshasında “Cevhernâme ya'nî Sûgatnâme” şeklinde geçer.)

Dekâyıku'l-Hakâyık (Kemâlpaşazâde): 263b.

Deryâ-yı Ebrâr (Hüsrev-i Dehlevî): 321b.

Divân-ı Âsafî (Âsafî) : 67a.

Divân-ı Selmân (Selmân): 303a.

Enîs-i 'Uşşâk/Enîsü'l-'Uşşâk (Râmî Hasan bin Muhammed Şerafeddin): 173a, 394a, 466b, 557a.

Esmâ-i Cârullâh: 367b.

Gülistân (Sa'dî-i Şîrâzî): 3a, 4a, 5b, 13a, 22a, 22b, 33b, 49b, 54a, 62a, 67a, 67b, 101b, 103a, 149a, 156b, 190a, 229b, 355a, 359b, 360a, 375b, 388b, 417b, 425a.

Hadîka (Senâyî): 530b.

Hamâse (Ebû Temmâm): 557b.

Hamâse şerhleri: 557b.

Havâşî-i Risâle: 492a.

¹ Kâmûs tercümesidir. Tercüme eden onuncu asır âlimlerinden Merkez Efendizâde diye anılan Ahmed bin Mûsâ'dır.

Hulâsatü'l-Fetâvâ:¹ 73b.

Hüsrev ü Şîrîn: 215b, 540a.

İskendernâme (Nizâmî): 583b.

Kâfiye Risalesi (Molla Câmi): 4a.

Kâmûs: 364a. (*Kâmûsü'l-Lügat* olması mümkündür.)

Kâmûsü'l-Lügat (Fîrûzâbâdî): 4a.

Kânûn (İbn-i Sînâ): 107a, 145a.

Kasîde-i Bürde (İmam Bûsîrî): 360b, 368b.

Kelâm Kitapları: 1/308.

Keşf (Kazvînî): 60a, 61b (Zemahşerî'nin *Keşşâf* isimli tefsirine hâşiye olarak yazılan eser.)

Keşşâf (Zemahşerî): 2b, 3a, 10b, 60a, 61b.

Kıraat kitapları/Kütüb-i Kıraat: 100b.

Kıyâfetnâme: 33a.

Leylî vü Mecnûn (Hâtîfî): 181b.

Leylî vü Mecnûn (Nizâmî): 161b, 181b, 215b.

Lügat-i Sâmi: 67a, 360a.

Lügat-i Nisâb-ı Sıbyân: (bk. Nisâb-ı Sıbyân).

Mahzenü'l-Esrâr (Nizâmî): 161a.

Makâmât-ı Harîrî Şerhi (Mutarrizî): 11a, 67a.

Makâmât-ı Harîrî şerhleri: 557b.

Makâmât-ı Fârisî (Hamîdüddîn-i Belhî): 117a.

Mantıku't-Tayr (Ferîdüddîn 'Attâr): 19b, 85b.

Menâkıb-ı Hâce: 382b, 427a. (Hâfız'ın hayatının anlatıldığı eser)

Mesnevî (Mevlânâ Celâleddin Rûmî): 59b.

Şitâ'îyye Kasidesi (Selmân-ı Savecî): 28b.

Metâlî: 2b. (Rızâzâde'ye göre Beyzâvî veya Kutbeddin Râzî'nin eseri olabilir.)

Mevâkıf (Kadı Adududdin Abdurrahmân): 554b.

Miftâh (Sekkâkî): 2b.

Mir'âtu's-Safâ Kasidesi (Hâkânî): 371a, 375b.

Misbâh (Mutarrizî): 2b. Nahivle ilgili bir eser.

Mu'allakâtu's-Seb' kasidelerinden (Lebîd-i Âmirî): 10a, 177b.

Mu'ammâ kitapları: 37b.

Mu'allakâtu's-Seb' kasidelerinin şerhi (İmâm Zevzenî): 10a, 177b.

1 S ve T nüshasında olmayan ve matbu c. 1, s. 169'da bahsedilen bu eseri ve ondan iktibas edilen kısmı matbu nüshayı basanların metne ekledikleri düşünülebilir.

- Mufasssalât-ı Nahviye:** Gramer kitapları. 3a.
- Müfredât-ı Havâs kitapları:** (Maddenin özelliklerini anlatan kitaplar) 25b.
- Nahiv kitapları:** 360a, 474a.
- Nefahâtü'l-Üns/Nefahât-ı Üns (Mevlânâ Câmî):** 11b, 135b.
- Nisâb-ı Sıbyân/Nisâbu's-Sıbyân (Ebû Nasr-ı Ferâhî):** Arapça-Farsça manzum sözlük. 29b, 96a, 367b, 377b.
- Sihâh:** 46b, 360a, 367b., 1/106, 2/407, 2/424. (3 yerde adı bu şekilde geçen sözlüğün *Sihâh-ı Cevherî* veya *Sihâh-ı Furs* olması mümkündür.)
- Sihâh-ı Cevherî/Cevherî (İsmail bin Hammâd-ı Cevherî):** Arapça sözlük. 9a, 10b, 15a, 46b.
- Sihâh-ı Furs/Sihâh-ı 'Acem (Şemseddin Muhammed b. Fahreddin Hindûşâh):** Bu sözlük her iki adla da anılmaktadır. 48a, 52a, 54a, 84b, 426b.
- Sirâcî (Behîştî):** Ferâiz ilmiyle ilgili eserin şerhi. 161b.
- Subhatu'l-Ebrâr (Molla Câmî):** 154a, 172b, 471b.
- Subha-i Sebâyîn:** 96a. (S ve T nüshalarında *Nisâb-ı Sıbyân* şeklinde geçmektedir.)
- Şâhnameler:** 338b, 433b, 434a.
- Şâhnâme (Firdevsî):** 209a, 375a, 521a.
- Şifâ (İbn-i Sînâ):** 107a.
- Şikâyetnâme (Âsafî):** 70b.
- Şikâyetnâme (Enverî):** 302a.
- Târîh (Hatîb-i Bağdâdî):** 141a.
- Telhîs Manzûmesinin Şerhi (Suyûtî):** 551a.
- Tevârih-i Hulefâ:** 17b.
- Tevârih-i İlhâniye/Târîh-i İlhânî:** 130b, 474b.
- Tuhfe-i Hüsâmî (Hüsâm b. Hasan el-Konevî):** Farsça-Türkçe manzum sözlük. 35a, 48a, 67a, 94b, 198b. (Bir yerde sadece Hüsâmî olarak zikredilmektedir.)
- Tuhfe-i Şâhidî (Şâhidî İbrâhim Dede):** Farsça-Türkçe Manzum Sözlük. 4b, 29b, 35a, 59a, 67a, 74a. (Eserde Şâhidî olarak, bir yerde ise *Şâhidî Lügati* olarak geçmektedir.)
- U'cûbetu'l-Afâk Kasidesi (Enverî):** 181b.
- Vâmık u 'Azrâ:** 215b.
- Vesîletü'l-Makâsîd:** 54a. (Eserde sözlük olduğu belirtilmektedir.)
- Yûsuf u Züleyhâ (Molla Câmî):** 113b.

b. Yazar Adı Zikredilenler

Bunlardan nakilde bulunulur, fakat eserleri zikredilmez. Şerhte geçtiği yerler, “Kişiler” başlığı altında verildiği için burada sadece adları zikredilecektir.

‘Akil-i Bağdâdî, Asma‘î, Celâleddîn-i Devvânî, İbn-i Kesîr, İbn-i Mâlik, Lâmi‘î Çelebî, Muhyiddîn-i ‘Arabî, Ni‘metullah, Sekkâkî, Sürûrî, Şeyh Kemâleddin ‘Abdürrezzâk-ı Kâşî.

c. Klasik Şairlerimizin Dîvânları

Bu şairlerin sadece isimleri zikredilerek kendilerinden şiir iktibas edilmektedir. İktibas edilen şiirler, adı geçen şairlerin divanlarından alınmış olmalıdır. “Kişiler” başlığı altında bu şairlerden yapılan iktibasların geçtiği yerler zikredilmiştir. Ayrıca Necâtî’nin ismi belirtilmeden de kendisinden iktibasta bulunulmaktadır. Bu şairler şunlardır:

Bâkî, Emrî, Gülşenî, Hayâlî, Hayretî, Kemâlpaşazâde (İbn-i Kemâl Paşa, Kemâl Paşaoğlu), Necâtî, Ali Şîr Nevâî, Sâfî.

d. Farsça Şiir Yazan Şairlerin Dîvânları ve Mesnevîleri

Şerhte Farsça şiir yazan şairlerin bazen sadece isimleri bazen isimle birlikte eser adları da zikredilerek eserlerinden şiir iktibas edilmektedir. Bu şiirlerin büyük bir kısmı adı geçen şairlerin divanlarından, bir kısmı ise mesnevilerinden iktibas edilmiştir. Buradan bu divan ve mesnevilerin Sûdî’nin eli altında olduğu ve onları okuduğu anlaşılmaktadır. Sûdî’nin zaman zaman Fars şairlerinin şiirleri hakkında eleştirel yargıda bulunduğu göz önüne alınırsa Sûdî’nin sıradan biri değil metne derinliğine nüfuzu olan bir okuyucu olduğu ortaya çıkar. Bu şairlerin adlarının geçtiği yerler “Kişiler” başlığı altında verilmiştir, burada alfabetik olarak topluca isimleri sıralanacaktır:

Âsafî, ‘Attâr, Behiştî, Bushâk (Şîrâzî), Dakîkî, Harfî, Ehlî-i Şîrâzî, Emîr-i Mu‘izzî, Enverî, Hâfız Şâne, Hâcû-yı Kirmânî, Hâkânî, Hasan-ı Dehlevî, Hilâlî, Hümayûn, Hüsrev-i Dehlevî, İbn-i ‘Îmâd, Kâtibî-i Nişâbûrî, Kemâl-i Hocendî, Kemâl-i İsfahânî, Kıvâmuddîn-i Gencî, Mevlânâ Câmî, Mevlânâ Celâleddin, Nizâmî, ‘Ömer Hayyâm, Rûdekî, Rûkneddîn-i Bekranî, Sa‘dî-i Şîrâzî, Selmân-ı Sâvecî (Kemâleddin Selmân), Sûzenî, Şâhî, Şâhidî, ‘Unsurî, Vahîd-i Tebrîzî, Zahir-i Fâyâbî.

Sûdî'nin Hocaları

Sûdî'nin, tahsil hayatı esnasında kendilerinden ders aldığı belirtilen hocalar toplu olarak şu şekildedir ("Kişiler" başlığı altında bunların şerhte nerede geçtikleri gösterilmiştir):

Mevlânâ Efdalüddin, Mevlânâ Muslihuddîn-i Lârî, Mevlânâ Sabûhî-i Bedahşî, Molla Ahmed-i Kazvînî, Molla Halîmî-i Şîrvânî, Molla Muhammed Emîn, Şeyh Hüseyin-i Harezmî.

Arapça Unsurlar

a. İktibaslar

Âyetler

Şerh-i Divân-ı Hâfız'da 44 yerde âyetten iktibasta bulunulmakta, bunların dokuzu Hâfız'ın şiirlerinde geçmektedir. "En iyi bilen Allah'tır" anlamına gelen ve Kur'an'da "vâv"sız "Allâhu a'lem" olarak, metinde ise "V'allâhu a'lem" şeklinde geçen ibare, şerhte biri Hâfız'ın şiiri içinde olmak üzere on kere geçmektedir. Bu ibare âyetler sınıfı içerisine dâhil edilmemiştir. Ayrıca "İlim Allah katındadır/Her şeyin doğrusunu Allah bilir." anlamına gelen "Ve'l-ilmu 'inde'llâh" ibaresi şerhte on beş yerde geçmektedir. Kur'an'da "İnneme'l-ilmu 'inde'llâh" şeklinde geçen âyetten alıntılandığı düşünülse de muhteva olarak benzer cümleler sınıfı içerisinde düşünülmüş ve âyetlere dâhil edilmemiştir. Âyetlerin geçtiği yerlerde dipnotta hem âyetlerin anlamı hem de Kur'an'da geçtiği sûrenin adı ve kaçınıcı âyet olduğu belirtilmiştir. Bu âyetler bazen bir gramer kuralını açıklamak için örnek olarak zikredilmekte, genellikle ise ele alınan konuyla ilgisi dolayısıyla nakledilmektedir.

Hadisler

Sûdî şerhinde toplam 18 farklı hadis 20 kere zikredilmektedir. Bu hadislerin bir kısmının Hz. Muhammed'e (sav) ait olup olmadığı tartışmalıdır. Hadislerin anlamları dipnotta gösterilmiştir. Araştırmacılar "el-Mektebetu's-Şamile" programında ve diğer sitelerde bunları bulabileceği için kaynak gösterilme yoluna gidilmemiştir.

Kelâm-ı Kibâr

Bunlar başında bazen hiçbir kayıt belirtilmeden bazen de "demişler ki" ifadesi kullanılarak zikredilen ve çok az bir kısmında söyleyenin belirtildiği

atasözü ve benzeri sözlerdir. Bunların da şayet metin içerisinde anlamı verilmemişse geçtikleri yerlerde dipnotta anlamları verilmiştir.

Şiirler

Hâfız'ın şiirlerinde bulunan Arapça 34 beyit ve 62 mısradan başka Sûdî'nin iktibas ettiği Arapça şiirler yok denecek kadar azdır. Bunlardan biri, Râvendî'ye ait bir dördlüktür (509a). Sûdî bu şiirin müellifini belirtmez. Ayrıca müellifi belirtilmeyen iki beyit daha bulunmaktadır. Bütün bu şiirlerin anlamı bulunduğu sayfada dipnotta verilmiştir.

Mensur Cümleler

Bunlar bir kelimenin anlamı hakkında sözlüklerden nakledilen Arapça ibarelerdir. İki yerde Arapça bir kelimenin anlamını anlatan Arapça ibareler bulunur. Bir yerde de fetva kitabından Arapça bir fetva cümlesi iktibas edilmektedir. Bunların da anlamı dipnotta verilmiştir.

b. Kısa Cümleler

Eserde sık sık kullanılan bazı Arapça cümleler bulunmaktadır. Bunlar sıkça geçtiği için anlamı metin içerisinde değil burada verilmiştir. Bunları şöylece sınıflandırmak mümkündür:

Dua Cümleleri

‘Afa’llâhu ‘anhu (‘Afâ ‘anhu): Allah onu affetsin.

‘Afa’llâhu ‘anhumâ: Allah ikisini affetsin.

‘Afa’llâhu ‘anhum (‘Afa’llâhu Te‘âlâ ‘anhum): Allah onları affetsin.

Cezâhullah: Allah onu mükâfatlandırın.

Kaddese’llâhu sırrehû (Kaddese’llâhu sirrehu’l-‘azîz): Allah aziz sırrını mukaddes kılsın.

Kerreme’llâhu vecchê: Allah yüzünü şereflendirsin.

Kuddise sirruhû: Sırrı mukaddes kılınsın.

Nevvere’llâhu darîhahû: Allah kabrini nurlandırın.

Radiye ‘anhu (Radiye’llâhu ‘anhu): Allah ondan razı olsun.

Rahime’llâhu rûhahû (Rahime rûhahu): Allah ruhuna merhamet etsin.

Rahime’llâhu rûhahû ve nevvera darîhahû: Allah ruhuna rahmet etsin ve kabrini nurlandırın.

Rahimehu'llâh: Allah ona merhamet etsin

Rahmetu'llâhi 'aleyh: Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun.

Tâbe serâhu: Kabri temiz ve nurlu olsun.

Tayyibe'llâhu enfâsehu: Allah onun nefesini temiz kılsın.

Tayyibe'llâhu serâhu: Allah kabrini temiz ve mübarek kılsın.

Zâde'llâhu ma'rifetehû: Allah bilgisini arttırsın.

Bu dua cümlelerinin bir kısmı eleştirilerden sonra kullanıldığı için zımnî bir istihza anlamı içermektedir.

Düşünme ve Karşılaştırmaya Sevk Eden Cümleler

Fa'hfaz: (Bu kuralı) ezberle.

Fe'fhem: (Bu hususu) anla.

Fe-kıs: (Diğerlerini) buna kıyas eyle.

Fe-te'emmell: O hâlde iyi düşün.

Te'emmell: İyi düşün.

Te'emmell tedebber: İyi düşün ve muhakeme et.

Te'emmell tedri: Düşün anlarsın.

Ve kıs 'alâ hâzâ: Buna göre mukayese et.

Ve kıs 'aleyhi sâ'irehû: Diğerlerini buna kıyas et.

Ve kıs 'aleyhi: Ona kıyas et.

Ve kıs 'aleyhi'l-bâkî: Kalanları ona kıyas eyle.

Ve kıs el-bâkiyete 'aleyhimâ: Geri kalanları bu ikisine kıyas et.

Ve kıs sâ'irehâ 'aleyhâ: Diğerlerini ona kıyasla.

Ve kıs: Ve (diğerlerini buna) kıyas et.

İhtimalleri Belirtmek İçin Kullanılan Cümleler

Ve li-kullin vichetun (36 kere): Her birinin bir vechi yani anlamı var. Birkaç ihtimalli anlamları belirttikten sonra hepsinin doğru olabileceğini ifade etmek için bu cümle kullanılmaktadır.¹ T ve F nüshalarında mîm harfindeki 40. gazelden itibaren "ve li-kullin vechun" şeklinde yazılmıştır.

¹ Âyette geçen ve "Her ümmetin yöneldiği bir yön vardır." (Bakara, 2/148) anlamında kullanılan bu ibarenin şerhte farklı bir anlamda kullanıldığı göz önüne alınarak bu başlık altında zikredilmesi tercih edilmiştir.

Vel-‘ilmu ‘inde’llah (15 kere): İlim Allah katındadır. (Doğrusunu Allah bilir.) Tereddütlü durumlarda kullanılmaktadır.

Va’llâhu a’lem (10 kere): En doğrusunu Allah bilir. Bu ibare de tereddütlü durumlar için kullanılmaktadır.

Ve’l-‘uhdetu ‘ale’r-râvî (7 kere): Sorumluluk râviye aittir. Bu ibare Türkçede “Günahı söyleyenin boynuna” cümlesiyle eş anlamlıdır. Sûdî bazı nakillerden sonra olayın kesinliğine hükmedilmemesi için bu kaydı düşmektedir.

Diğer Cümleler

El-‘iyâzu bi’llâhi Te’âlâ (1 kere): Allah korusun.

İntehâ (3 kere): Bitti. (Nakledilen kısmın bittiğini göstermektedir.)

Kâle’llâhû Te’âlâ (2 kere): Allah şöyle buyurdu.

Kavluhû Te’âlâ (5 kere): Allah’ın kelâmı şöyledir.

Minhu’sinde (46 kere): Müstensih veya şârihler istinsah veya şerh ettikleri metnin derkenarında herhangi bir eserden açıklayıcı bazı notlar koyduklarında sonuna “filandan alıntılanmıştır” anlamında “min-fulanın” ibaresini yazmaktadırlar. Söz gelimi “min Burhân” yazıldığında bu bilginin *Burhân-ı Kâtî*’den alıntılandığı gösterilmiş olmaktadır. Şayet müstensih veya şârih kendi görüşünü ifade ederse “benden” anlamına gelen “minnî” değil de yine kendisini kast ederek “ondan” anlamına gelen “minhu” ibaresini yazmaktadır. Şem’î ve Sürûrî metni şerh ederken derkenarda bazı açıklayıcı bilgiler vermekte ve bu bilgilerin kendilerine ait olduğunu belirtmek için sonuna Arapça “minhu” ibaresini yazmaktadırlar. Sûdî alt tarafına “minhu” yazılan bu kısımdaki bilgileri eleştireceği zaman “minhu’sinde” ibaresiyle Şem’î’nin veya başka bir şârihin yaptığı açıklamalara göndermede bulunmaktadır.

c. Edebî Sanatlara Atıfta Bulunulması

Şerhte, edebî sanatların ele alınması hakkında şunlar söylenir:

“Bu şerhde sanâyi’-i bedâyi’ yerli yerinde tamâm icrâ eylemek mümkün idi. Lâkin şerh ziyâde mutavvel olup nazarlara se’âmet ve melâl virür. Pes terki evlâ ve ahrâ olmağın terk olunup muhtasar kılındı. Ve-illâ kavâid-i ‘arûziyeyi ve kavâfiyi bile mahalli mahallinde zikr eylemek işârete mevsûl idi. Hatta bu havfden ebyât istişhâdî zikr eylemedik.” (363b) “Ma’lûm ola ki ibtidâ-i şerhden bu mahalle

gelince ebyâtın en çok ma‘ânî-i mantûkîsi şerh olundu ve sanâyi-i şî‘-riyeye ta‘rîz olunmadı, meger nâdir. Zirâ ğaraz bunun gibi kitâbların şurûhında, tahsîl-i Fârisîdir ve ‘ale’l-husûs ki meşrûh kitâbı şerhden tahsîl, sâniyi‘-i beyân u bedî‘ degildir. Onların tahsîli kitâblarından olmayınca olmaz.” (451b)

Bununla beraber şerhte zaman zaman edebî sanatlar atıfta bulunularak bazen sadece edebî sanatın ismi zikredilmekte, bazen de kendinden önceki diğer şerhlerin edebî sanatlar hususundaki yanlışlarına dikkat çekilmektedir. Böyle yapılmakla eserin hacmi küçültülerek daha genel okuyucu kitlesi hedeflenmiştir denilebilir. Eserde adı geçen edebî sanatlar şunlardır:

Mecâz-ı mürsel, îhâm, teşbîh, teşbîh-i kinâye, isti‘âre, iştikâk, mürâ‘ât-ı nazîr (tenâsüb), mübâlağa, muhtemelü’z-zıddeyn san‘atı, kinâye, şebistân-ı hayâl, siyâkat-i a‘dâd, telmîh, nidâ, tecrîd, iltifât, istifhâm, sual ve cevab, leff ü neşir, sihr-i helâl, tezâd, te‘kidü’l-medh bimâ yüşbihu’z-zem, haşv-i melîh, haşv-i kabîh, redd-i matla‘, redd-i ‘acuz ‘ale’s-sadr, cinâs, tard u ‘aks, tekrîr, tefsîr-i celî.

Türkçe Unsurlar

Bu kısım birkaç başlık altında ele alınacaktır.

a. Türkçe Sözlük

Şerhte Türkçe asıllı kelimeler önemli bir yer tutar. Günümüzde kullanılan bazı kelimeler o dönemde farklı anlamlar taşımaktaydı. Sözlükte bu kelimelerin farklı anlamda kullanıldığı yerler gösterilecektir. Kelimelerin geçtiği cümlelerden bir iki tanesi örnek olarak zikredilmiştir. Parantez içindeki rakamlar kelimenin şerhte kaç kere geçtiğini göstermektedir. Bu rakamlardan hemen sonra kelimenin anlamı verilmiştir. Sözlükteki kelimelerin çok az bir kısmı Türkçe asıllı olmayan kelimeler olup bunlardan bir kısmı Türkçe ek aldıklarından burada zikredilmiştir. Sözlükteki kelimelerin bir kısmı matbu ve yazma nüshalarda telaffuz ve şekil açısından farklılıklar taşımaktadır. Sözlükte çeviri-yazı alfabesi kullanılmamış, yalnız madde başlarında “nazal nun” gösterilmiş, ayrıca karışıklığa sebep olduğu düşünülen yerlerde “h” harfi de gösterilmiştir. Örnek cümlelerde ise uzun ünlüler gösterilmiş, ayrıca madde başı kelimeleri italik karakterle gösterilmiştir.

ağar-: (2) gözlerine ak düşmek. “Hazret-i Ya‘kûb’un iki gözi Hazret-i Yûsuf’un hasretinde *ağardı*.”

ağar-: (8) beyazlamak. “Kara saç *ağardı*. Tan yeri ağarmasından kinâyetdir.”

ağart-: (1) beyazlatmak. “Âb-ı zemzem ve kevserle *ağartmak* olmaz bir kimsenin ki tâlî’i kilimini siyâh tokıdılar.”

ağlağan: (6) sürekli ağlayan. “Giryân sıfat-ı müşebbehedir, *ağlağan* dimekdir.”

ağ-: (3) yükselmek. “Benim gönlüm tütünü başıma çıkar, ya’nî tepeme *ağar*. Menzil okı bir zamân havâyâ *ağar*, ‘âkıbet toprağa batar.”

ağrık/ağruk: (1) ağırlık, eşya, ev eşyası. “Ekser esvâb u eskâlde isti‘mâl olunur, hususan sefer *ağrığında*.”

akağan: (9) devamlı akan. “Revân sıfat-ı müşebbehedir, *akağan* ma‘nâsına.”

alda-: (39) aldatmak, hile yapmak. “Kimseyi *aldayup* da yanıltmazız. Bana hoş fırıb virür ya’nî beni güzel *aldar*.”

aldayıcı: (7) aldatıcı, hile yapan. “Amân senin gönül *aldayıcı* tatlı elfâz ve ibâretinden.”

alış-: (3) ünsiyet eylemek, alışmak. “Ülfet bir kimsenin hûyıyla *alışmak* ya’nî üns bağlamak. Hû kerd imtizâc eyledi ve *alışdı* dimekdir.”

alış-: (76) alevlenip tutuşmak, tesir etmek. “Gâh olur ki şimşek hırmene *alışup* yakup yandırır.”

alışık: (1) alışveriş yapılan kişi. “Mu‘âmil *alışığa* dirler ya’nî bey‘ u şîrâda seninle alam virem iden kimseye dirler.”

añarı/añaru: (6) ileri, öte. “Verâ bir nesnenin ardı ve *añarısı* dimekdir. Türkistan Semerkand ve Buhârâ ve añarısı Hind’e varınca Türkistan’dır.”

ancılayın: (77) o şekilde. “Bedânsân *ancılayın* dimekdir.”

andan: (5) ondan sonra. “Zîrâ esbâb-ı vuslatın akvâsı mâldır, *andan* bezli-nefs ya’nî şâyeste hidmetdir.”

arastak: (1) tavan. (Ermenice asıllı bu kelime *Tarama Sözlüğü*’nde arustak olarak kaydedilmiştir.) “Sakf tavan, Türkîce *arastak* dirler.”

ard-: (1) üstüne atmak, dolamak, asmak. “İki elim kaldırıup du‘â idüp gerdene hamâyil yerine *ardmakdır*.”

arı: (1) temiz. “Pâkîze ve pâk bir ma‘nâyadır, *arı* dimekdir, tâhir ma‘nâsına.”

arık: (5) zayıf, cılız. “Nizâr lügatda *arık* dimekdir.”

arıkla-: (2) zayıflamak. “Hilâl-i âsümân da ol ‘ârızın ‘aşk u şevkinden ziyâde *arıklamış*. Aslında sefer zahmetinden *arıklamış* deve de isti‘mâl iderler.”

arıklık: (1) zayıf ve cılız olma. “Za‘iflikde ve *arıklıkda* benim bî-çâre tenim bir hilâl gibidir.”

arın-: (4) yıkanmak, temizlenmek. “Muğ-beçe didi ki şüst u şû eyle ya’nî yunmak ve *arınmak* eyle, hâsılı, *yun* ve *arın*.”

arıt-: (4) yıkamak, temizlemek. “Allah için benim hırkamı bâde ile yuyun ve *arıdın*. Ebr-i hatâ-şûy beyâniyyedir, hatâ *arıdı* ebr dimekdir.”

arkalan-: (5) dayanmak, destek istemek. “Her ehl-i dil buna *arkalanırdı* ve bundan yardım talep iderdi.”

arkalanıcı: (2) destek, yardımcı. “Müstazhir istifal bâbından ism-i fâildir, *arkalanıcı* ma’nâsına. Her ehl-i dilin *arkalanıcısı* idi.”

armağan: (7) armağan. “Dest-âvîz tehî-dest varmamak için iletilen *armağana* dirler.”

artuk: (21) başka, fazla. “Bizim zahmetimize bundan *artuk* tâkat getirmez. Ol fasılda ise bâde *artuk* içilür.”

artukluk: (2) fazlalık. “Fazl nakîz-i naksdır, *artukluk* dimekdir.”

artur-: (3) arttırmak. “Musâhabetde şevk ve zevk *arturan* kelimâtın kulıyım.”

assı: (1) fayda. “Hâsılı son peşîmanlık *assı* eylemez.”

atılğan : (1) atılğan. “Cehân sıfat-ı müşebbehedir, sıçrağan dimekdir, *atılğan* ma’nâsına.”

avurd u savurd: (1) söz, laf. “Ma’nâsız da’vâ hemân kâl u kıldır, ya’nî kurı *avurd u savurddur*.”

ayrılış-: (2) birbirinden ayrılmak. “Yârân biri birinden *ayrılışdılar*. Sâ’ir kardaşlar her gün ayrılmadadır, hâsılı, biri birinden *ayrılışmadadır*.”

azacık: (15) azıcık, az. “Yûsuf peygamberi ziyâde *azacık* bahâya satdı.”

az-: (7) çıkmak, yoldan çıkmak. “Yoldan gitme ya’nî yoldan çıkup *azma* dünyâ firîbi sebebiyle.”

azdır-: (1) çıkarmak, yoldan çıkarmak. “Tarîk-i ‘aşkda beni toğrı yoldan *azdıran* bana toğrı yol gösterendir.”

azırğan-: (1) az görmek. “Bahâr buludu bu kadar bârân ki döker ânın sehâsı anı *azırğanur*.”

azıt-: (1) azmak, yoldan çıkmak. “Dalâlet yol *azıtmakdır*.”

bakağan: (3) bakan. “Nigerân sıfat-ı müşebbehedir, lügatde *bakağan* ma'nâsınadır, ammâ bunda nâzır ma'nâsınadır.”

bakanağ: (2) çatal tırnaklı hayvanların tırnakları; at, deve, sığır gibi hayvanlarda topukla taban arasındaki boğum, bukağılık. “Ayaklarının incikleri incecikdir ve *bakanağı* arası geniştir.”

balçak: (1) kılıç sapı. “Salîb kâfirler getürdüğü haçdır ki *balçağla* kılıç şeklindedir.”

baldır: (1) bitki gövdesi. “Gülzâr ve lâlezâr gibi *baldırsız* nebâtâtta müsta'meldir.”

başa kak-: (4) azarlamak. “Serzeniş *başa kakmakdır*, 'Arabîce tevbîh dirler. Serzeniş ism-i masdardır, tevbîh ma'nâsına, *başa kakış* dimerdir.”

başmak: (1) ayakkabı. “Na'î müşterekdir, at na'line ve *başmağa* dirler.”

başmakçı: (1) ayakkabıcı. “Kimini derzi, kimini *başmakçı* ve kimini etmekci ve aşcı.”

baş oynat-: (2) canını feda etmek. “Ey gönül, *baş oynat*, ya'nî meydan-ı aşkda başdan geç.”

batkın: (1) batmış. “Cihânı lü'lü'-i lâlâyla batırdı ve gark eyledi diyen 'aceb *batkın* tabî'at imiş.”

baylık: (1) zenginlik. “Nevâ, *baylık* ve azık ve ni'met ma'nâsına gelür.”

beg: (1) kuş avlamak için kullanılan başka kuş. “Zirâ âdetdir ki bir vahşî murgî sayd eylemek içün tuzaga bir kuşu *beg* korlar.”

beleñ: (8) dağ sırtı. “Gerîve *belene* dirler, ya'nî tağ *belenine*, hâsılı, tağın sırtına.”

beñdeş: (1) “Hemtâ *bendeş* ya'nî mânend.”

beñzer ki: (3) galiba, öyle anlaşıyor ki. “*Benzer ki* bu fikirde hatâ mülâhaza iderim.”

berk: (1) sağlam, sert. “Kankı taş *berk* ise başını ana ursun.”

berkin-: (2) sağlamlaştırmak, pekiştirmek. “Ser-girifte başı tutulmuş ve *berkinmiş*¹ ma'nâsınadır.”

1 T nüshasında “berkimiş” şeklinde yazılmıştır.

berkit-: (1) sertleştirmek, katılaştırmak. “Yüz *berkidüp* düşmen huzûrında hicâbımdan ve ta‘n-ı düşmenden yüzüne bakamazam.”

besi: (1) kesilmek için beslenen hayvan. “Pervâre *besiye* dirler, ya‘nî boğazlamak için besledikleri nesne.”

beyni: (7) beyin. “Dimâğ *beyniye* dirler ve beyni turan yere ummu‘d-dimâğ dirler.”

bezek: (1) süs. “Zîb, zînet ve *bezek* ma‘nâsınadır.”

bezekçi: (1) süsleyen. “Ne fitne idi ki kazâ *bezekçisi* peydâ eyledi.”

bibicik:¹ (1) küçük bebek, küçük yavru. “Lu‘bet kukla ve küçük kız oğlan-cıklar peydâ eyledikleri *bibiciklar*.”

biçim: (3) hasat. “Direv isimdir, direvîden‘den müştak, *biçim* ma‘nâsına.”

bilegen: (2) bilgin. “Dânâ sıfat-ı müşebbehedir, *bilegen* dimekdir.”

bilesince: (1) beraberinde. “Alâmet-i fenâsı *bilesincedir*.”

boğmak: (4) gerdanlık. “İkd ‘avratlar boynına takdıkları *boğmağa* dirler.”

boğum: (2) gerdanlık. “Süreyyâ‘yı şu‘arâ *boğuma* teşbîh iderler.”

bol-: (1) olmak. “Bu bâğ-ı ‘âlemde bundan yegrek meyve *bolmaz* ve bulmazsın.”

boyla-: (2) sürekli olarak izlemek; boylu boyunca dalmak. “Cemmâş tanz ve göz ucıyla bakmak ve bir ma‘nâdan ötürü uğrılaysın *boylamak*, meselâ avcılar av *boylamak* gibi. Yetmezem ka‘rına her nice kim *boylaram*.”

börk: (4) külâh. “Külâh *börke* dirler. Külâh lügâtda börküdür.”

buğ: (1) buğu, buhar. “Buhâr *buğdur*, ya‘nî sudan kalkar ve sehâb olur.”

buncılayın: (56) bunun gibi. “Ey Hâfız, *buncılayın* lâflar urmak bizim haddimiz degildir.”

bunuñ biriyle: (9) bununla beraber. “Bâ-in-heme ‘Arabîde ma‘a-zâlik ma‘nâsınadır, Türkîde *bunun biriyle* dirler.”

bunuñ birle: (3) bununla beraber. “*Bunun birle* senin serv-i hırâmân gibi kâmetin ğubârına irişmedim.”

burğ: (1) burgu. “Kopuzun ve rübâbın *burğısın* burmak ve çevirmek gibi.”

burı: (1) doğum sancısı. “Hâtunını yolda ol gice *burı* tutdı ki hâmile hâtunların emrâzındandır.”

1 Bu kelime M ve S nüshasında *boncuklar*, T nüshasında *bıncıklar* şeklinde yazılmıştır.

burku: (1) burgu. “Kopuzun ve rübâbın *burkusın* burmak ve çevirmek gibi.”

bur-: (2) bükmek. “Gûş-mâl lûgatde kulak oğmağa dirler, ammâ isti‘mâlde *burmak* ma‘nâsında müsta‘meldir. Kopuzun ve rübâbın burkusın *burmak* ve çevirmek gibi.”

burul-: (11) dönmek, bükülmek. “Tâb bunda bükilüp *burulmak* ma‘nâsı-
nadır. Zîrâ benefşe *burulmuş* ve bükülmüşdür.”

burum: (9) kıvrım, büküm. “Şiken *burum* ve büküm ma‘nâsınadır. Tâb
bunda büküm ve büküm ve *burum* ma‘nâsına isimdir.”

buyrukçı: (1) emir veren. “Zîrâ bu işi kader *buyrukçısı* işler, ben neyleye-
yim.”

büge-: (1) biriktirmek, bağlamak. “Yanımda göz yaşımından yüz su ırmağı
bend eylemişim, ya‘nî irkmişim ve *bügemişim*.”

bügi: (3) sihir. “Füsûnhâ efsûnhâdan muhaffedir, *bügiler* ve mekr ü hîleler
dimekdir. Efsûn *bügi* ya‘nî sihr ve mekr ve hîle ma‘nâsına gelür.”

bügri: (1) kıvrım, büküm. “Ham *bügri* ve egri ve büküm ma‘nâsınadır.”

büküm: (14) büküm. “Tâbın nice ma‘nâsı vardır, ammâ bunda burum ve
büküm ma‘nâsına olmak evlâdır.”

bütün: (4) doğru, yırtık ve yarık olmayan, sağlam. “Bu sınıuk gönli satun al,
zîra kırıklığıyla yüzbin *bütün* gönle deger. Ekser fukarâ hırkaları cübbe
cinsidir ki öni *bütündür*.”

bütünlük: (1) doğruluk, sağlamlık. “Genşek ve alçak tabi‘atlı dünyadan
‘ahd *bütünlüğü* isteme.”

cân otı: (2) can ilacı. “Cân-dârû *cân otı* dimekdir, ya‘nî cân ‘ilacı. Ey oğ-
lancık, bir cân otı ki gam ve gussayı giderir, vir.”

cezâlan-: (1) karşılığını bulmak. “Her kimse kendi ‘ameliyle *cezâlanur*.”

cibre: (1) suyu alınan üzüm benzeri meyve posası. “Zengâr tûtekî renklü
bir nesnedir ki bakırdan ve üzüm *cibresinden* düzerler.”

cimloz: (1) çapaklı, gözü çapaklı olmak. “Selmân’ın da gözlerinden kıl bi-
termiş ve gâyetle *cimloz* imiş.”

çağlayı gel-: (1) inleyerek gelmek, çağlayarak gelmek. “Çünkü âb-ı revân
önüne nâlân gele ya‘nî *çağlayı gele*, kendi âb-ı didenden ana meded ba-
ğışla.”

çak: (9) tam. “Miyân bel ve orta ma’nâsınadır, ammâ *çak* orta degil. Bu kemândan çıkan tîr-i âh ‘adûların *çak* gözlerine tokunmak mümkindir.”

çal-: (2) çizmek, iptal etmek. “Bir nesne yanlış olsa veyâ zâ’id olsa anı kalemle *çalarlar*.”

çalkafa: (1) kurdun ense postundan yapılan kürk. “Bizim pâdişâhlarımızın harem-i hümayûnlarında kızlar pek a’lâ *çalkafa* örtünürler imiş.”

çamış: (2) haşarı, sertbaşlı (hayvan). “Ser-keş bunda *çamış* ma’nâsınadır. Devlet atı ne kadar *çamış* ise de, amma yoldaşlardan kamçı ucuyla anın.”

çap-: (1) koşmak. “Tâzîm fi’l-i muzârî‘ mütekellim ma’a gayrih, *çaparız* ya’nî segirdiriz, tâzîden’den müştak ki segirtmekdir.”

çav: (7) şöret. “Sıyt *çav*, ya’nî bir nesne çavlanup meşhûr olmak. Zemze-me âvâze ya’nî *çav*.”

çavlan-: (1) meşhûr olmak. “Sıyt *çav*, ya’nî bir nesne *çavlanup* meşhûr olmak.”

çek-: (11) içmek. “Derkeş *çek* dimekdir, iç ma’nâsına. Kadeh-i lâleden şarâb-ı mevhûm *çekeriz* ya’nî içeriz.”

çelebi: (1) küçük çocuk, şehzade. “Henûz *çelebi* iken senden ol kadar eltâf u a’tâf sâdır oldu ki gören ve işiden hükm eyledi ki devlet-i saltanat senindir diyü.”

çelek: (3) kuş kanadındaki kalemlî tüy. “Şehper kanat *çelegi*, ammâ bunda kanad murâddır. Şeh-per şâh-perden muhaffefdir, aslında kanat *çelegidir*, ammâ bunda kanat murâddır.”

çelenk: (3) kuş kanadındaki kalemlî tüy. “Şeh-per şâh-perden muhaffefdir, kuşun kanadında baş *çelenkdir*.”

çeleri bak-: (1) gözlerini açıp bakmak. “Ol yırtlaz gözlü edebe ri’âyet eylemedi, sana *çeleri bakdı*.” (*Tarama Sözlüğü*’nde “çererü bakmak” şekli bulunmaktadır.)

çevlik: (2) girdap. “Girdâb *çevlik* ma’nâsına. Girdâb su *çevligi*, ya’nî su çevrilüp döner.”

çevrik: (1) girdap. “Girdâb *çevrik* ma’nâsına.”

çevril-: (1) dönmek. “Girdâb su *çevligi*, ya’nî su *çevrilüp* döner.”

çevrindi: (2) dönme, dönüş. “Girdâb suyun dönmesi, *çevrindi* ki ğark olmak korkusu ola. Su *çevrindi* ve döndüğü yer ki ğark olmak havfı olur.”

çığ: (1) halis, safi. “Mahz *çığ* demekdir.”

çığır-: (1) seslenmek, çağırmak. “Herkesi adıyla da’vet eyledikleri zamânda sana ahd-şiken diyü *çığıralar*.”

çıkış-: (2) mukavemet etmek, karşı koymak. “Ber-âyed bunda *çıkışur* ma’nâsınadır. ya’nî mukâvemet ve mukâbele ider demekdir. Bu sınık gönül ol şiken-i zülflle nice *çıkışur*, ya’nî nice mukâvemet ve mukâbele idebilir.”

çımçığ/çımçık: (3) saf, halis. “Ey Hâfız, *çımçık* ya’nî sâfi ve hâlis hakikat söyle.”

çırhıdı: (2) cırcır böceği. “Acem giceyle ocaklarda öten böcege şeb-gîr dirler ki Türkçe ana *çırhıdı* dirler.”

çigdem: (1) bir şeyin yanı. “Adamın yanı ya’nî eyegileri ki Türkîde pehlûye *çigdem* dirler.”

çigleki: (1) çok çignenen, üzerinden çok gelip geçilen. “Pey-siper de ma’nâsını sâbikan tahkik eyledik idi ki *çigleki* ma’nâsınadır, ya’nî pâymâl.”

çigle-: (1) çignemek. “Siz ki hâk-i lâhdini *çiglersiz*, ol lahdden başın kaldırır ayağınızı öpmek için.”

çignek: (4) çok çignenen, üzerinden çok gelip geçilen. “Siper *çignek* ya’nî pâymâl ma’nâsınadır. Pey-siper de ma’nâsını sâbikan tahkik eyledik idi ki *çignek* ma’nâsınadır ya’nî pâymâl.”

çigzin-: (22) dönmek, dolaşmak. “Gerdîden *çigzinmek*. Ser-gerdân lügatde başı *çigzinen* kimsedir.”

çigzindir-: (2) döndürmek. “Mâh u hurşîd de bu âyineyi *çigzindirürler*. Muztarib-hâl döndürme ya’nî *çigzindirme* ben başı dönegeni.”

çimşir: (3) şimşir. “Şimşâd *çimşir* ağacı ki anın dallarının ve budaklarının diplerinde, ya’nî özdekin yukaru nihâyetinde hurma salkımı gibi sık yapraklı top top dalları olur.”

çisinti: (1) ince ince yağın yağmur. “Sirişk lügatde yağmur *çisintisine* ya’nî hurde yağın yağmura dirler.”

çiyne-: (1) çignemek. “Aceb terzik söylemiş ki kömür *çiyner* söylemez.”

çizgin-: (5) dönmek. (bk. *çigzinmek*)

çizi: (1) çizgi. “Noktanın ta’rifi re’s-i hatdır ya’nî *çizinin* ucu.”

çokdan: (4) eskiden beri, çoktandır. “Meyhâneye *çokdan* mülâzemet eylersin. Dir lafz-ı müşterekdir, geç ve *çokdan* ma’nâsınadır.”

çokdanki: (1) eskiden beri, çoktandır. “Dîrîne eski ve *çokdanki* ma’nâsına.”

çokluk: (8) genellikle, çok olmak. “Hazret-i Hızır’ın zulumâtda içdiginin *çokluk* bekâ ve sebâtı yokdur, hemân serâb hükmindedir.”

çokra-: (11) coşmak, kaynamak, fokurdamak. “Na’ra ‘Arabîde genizden çıkan savta dirler, ammâ Acem *çokramada* isti’mâl ider. Gûlgüle lûgâtda suyun *çokramasından* ta’bîrdir. Bi-hurûşem *çokrayam*, ya’nî fiğân u nâle eyleyem dimekdir.”

çokrağan: (1) inleyen. “Hurûşân sıfât-ı müşebbehedir, *çokrağan*, ya’nî nâlân dimekdir.”

çögen: (1) çevgân. “Çevgân Türkîce *çögen* didükleridir.”

çöpçe: (1) çöp kadar. “Dünyâ ve mâfihâ âdemin gözine *çöpçe* görünmez.”

dak: (1) dek, kadar. “Nazar okını ‘akıl kulağına *dak* getirüp çekmişim.”

dar idici: (2) karıştırıcı. “Şehr-âşûb vasf-ı terkîbîdir, şehri *dar idici* dimekdir.”

degek: (1) asma dalı. “Rez *degek* ya’nî asma çubuğı.”

degirmi: (5) yuvarlak. “Mâh *degirmidir*, anda baş ve ayak mutasavver değildir. Çadır depesinde çadır direği geçdigi *degirmi* tahtadır.”

degirmilik: (1) yuvarlaklık. “Tavk-ı ğabğab didüğü ğabğabın *degirmiliği*-dir.”

degme: (17) her, gelişigüzel. “Rindler *degme* yeri ziyâret eylemezler. Ol ci-hetden *degme* kes anı göremez.”

delicik: (1) küçük delik. “Râh-ı nazardan murâd nokta-i bînişdir ki bebek dirler, ol bir *delicikdir* ki gözdeki nazar anınla olur.”

denk: (1) hayvana karşılıklı yükletilen yüklerin her biri. “Teng *denk* ma’nâsınadır. ki yükün birisidir, ya’nî bir cânibi.”

denlü. (32) kadar, denli. “Bu *denlü* hünerlere mâlikim.”

depren-: (2) hareket etmek. “Âdem i’tidal ile *deprenmek* gerek, sonra zahmet çekmeye. Yigitlik muktezâsınca *deprenür* senin günâh bağışlayıcı cân-bahş ‘afvın ümîdiyle.”

depreniş: (1) hareket etmek. “Cunbiş ism-i masdardır, *depreniş* ve hareket ma’nâsınadır.”

derim evi: (6) toplantı evi. “Hırgâh yörükler kullandığı *derim evidir* ki üstini keçe ile örterler. Târum *derim evine* dirler.”

derinti: (1) serseri kalabalık. “Evbaş bûşun cem’idir, ahlât-ı nâs ya’nî *dirinti*, evşâb da dirler.”

dernek: (10) toplantı, toplantı yeri, cemaat. “Encümen *dernek* ve cemiyet dimekdir. Hengâme dernek.”

der oğlanı: (1) ücretle çalışan hizmetçi. “Rehî ekser kul ya’nî ‘abd ma’nâsında isti’mâl iderler, ammâ aslında yumuş oğlanına dirler, ya’nî yanaşma, *der oğlanına*.”

devşir- (=divşir-): (40) toplamak. “Cem’ âverd *devşirdi*.”

dın-: (2) ses çıkarmak. “Ammâ ben sabr idüp hiç *dınmadım* ve *dınmazam*.”

didil-: (1) lime lime edilmek, parçalanmak. “Kalemin ucu *didilse* veya ucunda bir nesne vâkî olsa ucunu kat’ eylemek ‘âdet-i ma’rûfedir.”

didisine ve kodısına: (1) dedikodusuna. “Halkın *didisine ve kodısına* mukayyed olmayup ‘ömründen bir dem âsûde-hâl ol dimekdir.”

dîñne-: (1) dinlemek. “Sözüm *dîñnemez*.”

dîñnen- (7) dinlenmek, rahat olmak. “*Diñnenmez*, ya’nî rahat olmaz.”

dîñneniş: (4) dinlenme, dinleniş. “Âsâyîş ism-i masdardır, *dîñneniş* ya’nî huzûr ma’nâsına.”

dilekçi: (1) vesile, aracı. “Ol kadar ki etraftan vesîle peydâ eyledim, ya’nî ol kadar ki *dilekçiler* devşirdim bizden tarafa iltifât itsün diyü, aslâ müfîd olmadı.”

dillülük: (1) çok konuşmak. “Niçeye dek şem’ gibi *dillülük* idersin, ya’nî iflâs ve fakırdan şikâyet idersin.”

dir-/der-: (7) derlemek, toplamak, bir araya getirmek. “Bir güzelden gül *dirmedi*. ‘Ömürden bir gül *dirmedin*.”

diril-: (4) yaşamak. “Şöyle *diril* ki senden kimsenin hâtırı rencîde olmasun. Nicesin ve nice *dirilürsin*, ya’nî hâlin nedir, nice geçinürsin. Senin âsitanında ölmek *dirilmekdir*.”

dirilik/dirlik: (27) hayat, yaşamak. “Bana bir bûse irişürse başdan civân olup *diriliği* iki kere eylemiş olurum. Sensiz bana *dirlik* harâm olsun.”

dirlik eyle-: (4) yaşamak. “Ancılayın *dirlik* eyle ki eger ayağın sürçerse melek seni iki du’â eliyle saklaya.”

ditregen: (3) devamlı titreyen. “Serv-i bûstân söğüd gibi *ditregen* olur eger

Ferruh'un kadd-i dil-cûyini görürse. Benim sanevberî kalbim sögüd gibi *ditregendir* dostun sanevber gibi kadd-i bâlâsı hasretinden.”

ditsin:- (3) iğrenmek, tiksirmek. “Girift bunda ihâm tarîkiyle vâki'dir, biri ay tutulmak, husûf ma'nâsına ve birisi *ditsinmek*, ya'nî münfâil ve şermende oldu ma'nâsına. Bi-girift *ditsindi* ya'nî yigrendi dımezdır.”

divşir:- bk. devşirmek.

dönegen: (6) sürekli dönen. “Ser-gerdân, gerdân sıfat-ı müşebbehedir, yuvanağan ve *dönegen* ma'nâsına. Muztarib-hâl döndürme ben başı *döneğini*.”

döşelik: (1) döşenecek şey. “Bizim pâdişâhlarımızda âdet, yolına kumaş döşemekle tezyîndir ve ol kumaşlar rikâb-dâr ağanın *döşeligidir*, ammâ âyîn mutlakâ zînet ma'nâsına gelür.”

döşenek: (1) döşenecek şey. “Bizim pâdişâhlarımızda âdet, yolına kumaş döşemekle tezyîndir ve ol kumaşlar rikâb-dâr ağanın *döşenegidir*, ammâ âyîn mutlakâ zînet ma'nâsına gelür.”

döyme:- (1) tahammül edememek. “Nazara *döymeyüp* bî-huzur olur.”

düğil:- (1) düğümlenmek. “Örölmüş zülf ucından açılır ve örölmemişin ucu *dügilür*.”

dükeli: (7) bütün, hepsi. “Gözden gönül kanı *dükeli* bizim yüzümüz üzre gider diyenler hakk-ı edâyı eylememişler.”

dün yarısı: (10) gece yarısı. “Nîm-şeb *dün yarısı*. Dün yarısı niyâzı da yüz belâyı def ider.”

dürtün:- (1) sürünmek. “Ammâ sovk *dürtünürler*, saçınurlar, kokunurlar.”

dürüklük: (1) düğümlü ve kapalı olmak. “Gonça gibi gerçi cihânın işi bağlılıkdır, ya'nî *dürüklük* ve yumuklukdur, ya'nî in'ikâd ve inkibâzdır.”

dürüş:- (7) çalışmak. “Zamân nevbahârdır, ana *dürüş* ki hoş-dil olasin.”

düşe yat:- (1) bir işin hayırlı olup olmadığına görülen rüyaya göre karar vermek için yatmak. “İstihâre lûgatde hayır taleb eylemekdir, ammâ ıstılâhda *düşe yatmakdır*.”

dütüzdür:- (2) tütsülemek. “Göz degmemek için kendini sipend ile *dütüzdür*. Sipendi âteş üzerine komakdan murâd kendini anınla *dütüzdürmekdır*.”

egle:- (1) avutmak, oyalamak. “Hatırımı bunlarla *eglerim*.”

egmec: (2) büküm. “Tokuz felek eyvânını kendi bâr-gâhı kemerinin hamından bir örnek bildi, ya'nî *egmecinden* ve bükümünden, zîrâ kemer nefsinde egilmiş ve bükülmüştür.”

egsi: (2) ucu yanan odun, ateşi karıştıracak aygıt. “Kabes yanan odun pâ-resinde ya'nî *egside* olan âteş şu'lesine derler. ‘Adeten bir yerden âteş alınmalı olsa *egsiyle* alınur.”

eli yufka: (3) yoksul, fakir. “Teng-dest eli dar ve *eli yufka*, müflis ma'nâsı-nadır. Teng-dest fakîr dimekdir, *eli yufka* ma'nâsına.”

el kars-: (9) el çırpma, avucu avuca vurma. “Şâhid ve mutrib *el karsar*. Bir hoş ır ırla, tâ ki el karsıyup gazel okuyalım. Bana nûr ve sürûr vâsıl oldu diyü şenlikden *el karsam*.”

elleş-: (1) el ele tutuşmak. “Elim gümüş inciklü sâkînin bileğinde idi, ya'nî bu sıfatlu sâkînin bileğine yapışup anınla *elleşüp* görüşmekden tesbîh ipliği kırıldıysa ayb eyleme.”

el yufkalığı: (1) yoksulluk, fakirlik. “Eger sana vuslat müyesser olmazsa tâli'imiz noksânından ve *elimiz* kısalığından ve *yufkalığındandır*, ya'nî ‘âlî-câhsın, fukarâya iltifâtın yokdur.”

emek ye-: (3) çalışmak. “Verzîden bir nesneyi âdet ve huy edinmek, çalışmak ya'nî *emek yemek*.”

eñek: (9) çene. “Zekan ve zenah bir ma'nâyadır *eñek* dimekdir. Senin *eñek* çukurının helâki ve küştesiyim.”

epsem: (1) sessiz, ses çıkarmayan, susan. “Hamûş *epsem*.”

epsem ol-: (21) susmak. “Çemende bülbüle *epsem ol* demek olmaz.”

ergi-: (1) erimek. “Ol su gibi *ergiyen* âteşi getir.”

erigen: (4) eriyen. “Âb u âteş arasında şem' gibi *erigenim*. Ol su gibi *erigen* âteşi getir.”

esenle-: (2) veda etmek, tebrik etmek. “Pedrûd *esenlemekdir*, vedâ' ma'nâsına. Tehniyet *esenlemege* dirler, ya'nî bir husûsda mübârek olsun dimege.”

esenlik: (2) selamlama, veda etme. “Dürûd tahiyye ma'nâsıdır ki Türkçe *esenlik* dirler. Durûd tahiyyet ve *esenlikdir*, bunda murâd tahsîndir.”

esirge-: (34) merhamet etmek. “Rahmet *esirgemekdir*. Ammâ bizi *esirgeme-yüp* yüregimize âteş bıraktın.”

esri-: (1) sarhoş olmak. “Seher virdinde *esriyüp* mestânelik gösteren sûfimiz ahşâm seyr eyle ki bâde mesti olur.”

esrük: (4) sarhoş, mest esrük. “Tamâm ‘âlemi *esrük* ve divâne eyledin. Gîsûnun tatlı kokusu her zamân beni *esrük* tutar.”

esrûklük: (1) sarhoşluk. “Çeşm-i mestâneni görünce bana *esrûklük* sirâyet ider.”

etmek: (4) ekmek. “Ekser meşâyih hânekâhlarda ve zâviyelerde olup vakıf *etmegin* yirler. Vakf *etmegin* yimezem.”

etmekçi: (1) fırıncı, ekmek pişiren. “Kimini başmakçı ve kimini *etmekci* ve aşçı yaratmışdır.”

evcegiz: (1) küçük ev. “Serâçe serâyın taşğîridir, *evcegiz* dimekdir.”

evdeşik: (2) aynı evde olmak. Hem-hâne *evdeşik* ma’nâsına. Sabâh vaktinin tatlu uyhusında hücredeşim ve *evdeşğim* vâki’ olmuşdı.”

eved: (4) evet. “Sen pâk-dâmensin, *eved* ammâ senin günâhların ol zamân peydâ olur ki şikâyetçi etegini tuta. Ârî *eved* dimekdir.”

ever-: (2) evlendirmek. “*Evermesini* te’hîrde gaflet eyledim. Fevt olan oğlunu irken *evermedin* ki andan evlâd kalup anlarla egleneydin.”

eyegi: (1) kaburga kemiği. “Pehlû iki ma’nâda müsta’meldir. Birisi bir nesnenin yanı ki ‘Arapça ana ‘inde ile ta’bîr iderler, birisi de adamın yanı ya’nî *eyegileri* ki Türkîde pehlûye çigdem dirler.”

eyegi kemigi: (2) omurga kemiği. “Sîne cânibinden *eyegi kemügidir*. Onurğa kemigi cânibinden *eyegi kemigidir*.”

eyit-: (9) söylemek. “Egerçi *eydür* idi seni terahhumsuz depelerim diyen ma’nâ-yı ‘indî söylemiş. Ben de ihâm tarîkıyla *eyitdim* ki sizin didiginiz hergiz sahîh olmak ihtimâli yokdur.”

eymenlik: (1) endişe etmek. “Bâk *eymenlikdir*.”

eymen-: (2) endişe etmek. “Eger sen dostum isen düşmânlardan bâk tutmam, ya’nî kayırmam ve *eymenmem*.”

fak: (1) tuzak. “Ba’zı nüshada tele düşmüşdür, kuş avladıkları *fak* ma’nâsına.”

fan-: (4) ufanmak, kırılmak. “Seri sebz olmakdan maksûd *fanmayup* fâsîd olmamakdan kinâyetdir, ya’nî *fanmayup* tiftiklenmesün dimekdir.”

fistân: (1) filanca. “Bu kasîdeyi filân söyledi ve bu gâzeli *fistân* söyledi.”

folta ur-: (1) volta atmak. “Zâ'id ve bâtıl yere aşağı ve yukarı *folta urana* dirler.”

folul: (3) fodul, kendini beğenmiş. “Türkîde ol kimseye *folul* dirler. Fuzûl fâ'nın fethiyedir diyen *folul* 'aceb câhil *folul* imiş.”

ğavğâ kaşağısı: (1) kavgayı kızıştırıcı. “Reng-âmîz hîle karışdırıcı ya'nî hîle peydâ idici, hâsılı, *ğavğâ kaşağısı*.”

geçegen: (4) geçen, devamlı geçip giden. “Güzerân sıfat-ı müşebbehedir, *geçegen* dimekdir. Güzellik zamânı *geçegendir*.”

geçkin/geçgin: (7) aşırı sarhoş. “Kûy-ı meyhânede safâdan geçer, ya'nî *geçgin* mest olur. Harâb *geçgin* sarhoş, bunda mest ma'nâsınadır.”

geçkinci: (2) geçip giden. “Reh-guzerî reh-güzere mensûb dimekdir ya'nî *geçginci*.”

geñşek: (2) gevşek. “Süst *geñşek*. Gel ki kasr-ı ümîd ziyâde gevşek bünyâd-lıdır. Sust *geñşek*, cihâna izâfeti lâmiyye.”

gereñ: (1) lezzetsiz acı su. “Zülâl dadlı su, ya'nî *gereñ* olmaya.”

geyim: (1) zırh. “Nihengden murâd kemenddir ve haftândan savaş *geyimi*.”

gezle-: (3) okun gezini kirişe yerleştirmek. “Yüz bin cefâ okını cânda *gezle-din* ise, ihtiyâr senindir.”

givür-: (2) koymak, sokmak, yerleştirmek. “Felek çünkü senin atını seyr idici göre, en alçak *givürecek* yerini kehküşân üstü tutar.”

gizleyin: (2) gizlice. “Benden yârime haber iledürsin ki senin sûhte 'âşıkındır *gizleyin*.”

göger-: (1) yeşillenmek. “Felegi *gögermiş* ekine ve hilâli orağa teşbîh eylemiş.”

gök: (1) mavi. “Gâh yeşil görünür gâh *gök*.”

gökçek: (11) iyi, güzel. “Nağz *gökçek* dimekdir eyi ma'nâsına.”

gömgök evliyâ: (1) velîlik taslayan kişi. “Anı ekl eylemek sebebiyle *gömgök evliyâ* olup velâyet ve kerâmet satmağa başlar.”

gömlüdürük: (1) palan ve eyer geri kaçmasın diye hayvanların göğsüne geçirilen göğüslük. “Şimdi ki pâdişâh ve â'yân-ı nâs âşikâre ider oldılar, anlara ne kuskun ve *gömlüdürük* gerek.”

gönüllен-: (1) gücenmek, kızmak. “Bu da *gönüllенüp* Îrân pâdişâhı Efrâsiyâb'ın yanına vardı.”

göregen: (2) görücü. “Bînâ sıfat-ı müşebbehedir, *göregen* dimekdir ve yâ harf-i masdar, *göregenlik* dimekdir.”

göregenlik: (2) görücülük. “Bînâ sıfat-ı müşebbehedir, *göregen* dimekdir ve yâ harf-i masdar, *göregenlik* dimekdir.”

göyün-: (1) yanmak. “Ey sabâ, *göyünmüş* ‘âşıklar yol ucında muntazırlardır.”

göz bayıcı: (2) sihirbaz. “Şa‘bede-bâz hokka-bâz ve *göz bayıcı* ma‘nâsındadır.”

göz bayıcılık: (2) sihirbazlık. “*Göz bayıcılık* ve rukye idüp üfürme.”

gözdeş: (1) zıt, hasım. “Rakîb benim *gözdeşim* olduğ için anın belâsından halâs bulmadım, zîrâ kadîmden ‘âşıkla rakîb zıddândır.”

gülezen: (5) devamlı gülen, mütebessim. “Hândân sıfat-ı müşebbehedir, *gülezen* dimekdir.”

güni: (2) haset, kıskanma. “Reşk lügatda *güni* ma‘nâsındadır, ya‘nî kıskanmak.”

günile-: (3) kıskanmak. “Gülü bâd-ı sabâdan *güniledüğü* için kendüyi helâk ider.”

güven-: (3) iftihar etmek. “Nâzem bi-hasebi’l-lügâ kıvanuram ve *güvenürem* dimekdir, ammâ ıstılâhlarında kurbân olayım ma‘nâsındadır.”

güyegi/güyegü: (7) damat. “*Güyegüye* hıtan dirler. Dâmâd *güyegü*.”

hacılar yolu: (1) Samanyolu galaksisi. “Kehkeşân gökde bir hey’etdir ki Türkîce ana *hacılar yolu*, saman uğrısı dirler, gösterilmege mevkûfudur.”

hakla-: (2) yenmek, üstesinden gelmek. “Hasmı *hakladuğuna* çok sadâkat ve şükrâneler virmek gereksin.”

halta: (2) gerdanlık. “Tavk boyuna geçen halka ki Türkçe *halta* dirler. Anın bahşişleri minneti boynumun *haltası* oldu.”

hapaz: (1) sille. “Sîlî tabanca ki Türkçe sille ve *hapaz* dirler.”

havlı: (17) avlu. “Harîm *havlıya* dirler. Cenâb *havlı* ve evin etrafı.”

hortla-: (1) burnundan hırıltılı ses çıkarmak. “Belki tonuz gibi *hortladı* diyeler.”

ıgrız: (1) yün elbise. “Peşmîne-pûş vâf-ı terkîbîdir, yünden esbâb giyen kimse, ‘abâ ve *ıgrız* gibi.”

ıklık: (4) kemançe, eski bir Türk çalgısı. “Barbat kopuz ve rübâb *ıklık*dir.”

ılgumsılgum: (1) serap. “Serâb şûre yerlerde ırakdan su gibi görünen hey’âta dirler, Türkçe *ılgumsılgum* dirler.” (F nüshasında harekeli yazılmış.)

ılğar sal-: (1) baskın yapmak. “Tamâm-ı müsâlahadan sonra bir gün *ılğar salar* ve Hârezm pâdişâhı gâfil iken basup, başını kesüp memleketini gâret ider.”

ımızğan-: (1) uyuklamak. “Ġunûden ve ġunûvîden masdarlardır, *ımızğan-mak* ma’nâsına.”

ıncıkır-: (2) hıçkırmak. “Sâz şem’e nisbet çatırdayı çatırdayı yanmasıdır ve kendiye nisbet *ıncıkırı ıncıkırı* girye eylesidir.”

ır: (25) şarkı. “Sürûd *ırdır*. Ey mutrib, bir hoş *ır ırıla*.”

ıraklaş-: (3) uzaklaşmak. “Ey cânân, senden *ıraklaşdım*. Heyhât ‘Arabîde *ıraklaşdı* demektir.”

ıraklaşdır-: (3) uzaklaştırmak. “Senin vaslın, eceli başımdan *ıraklaşdırırdı*.”

ıraklık: (4) uzaklık, ayrılık. “Ol kimseye söyle ki *ıraklık* mihnetini çekmiş ola. Dûrî *ıraklık* demektir.”

ıraklık eyle-: (1) ayrı kalmak. “Tâ ki harîfler bunun terini alnında görüp dimeyeler, niçün bu kadar *ıraklık eyledin* ki böyle eğlenmek lâzım gele.”

ırakracık: (2) çok az uzak. “Dûrterek; dûr ırak manasındadır ve ter edat-ı tafdîldir ve kâf edat-ı taşğîrdir, ırakrak ya’nî *ırakracık* demektir.”

ırıla-: (47) şarkı söylemek. “Sâkî bana bu ırı *ırlardı*. Teğarrud şevkle ve şenlikle *ırlamağa* dirler.”

ırlanğış: (2) şarkı söyleyen. “Sürûd-âver ma’nâsına, ır getürici, hâsılı, *ırlanğış*. Hunyâger *ırlanğış*.”

ırlankıcılık: (2) şarkı söylemek. “Ey muğannî, *ırlankıcılık* âvâzını çek. *İrlankıcılık* âvâzını ref idince Zühre şevke gelüp raks ider.”

ırlayıcı: (12) şarkı söyleyici. “Nağme-serâ *ırlayıcı* ma’nâsınadır. Güzel *ırlayıcı* bülbül kandadır? Hâfız-ı hoş-kelâm da *ırlayıcı* murğun oldu.”

ısıcak: (15) sıcak. “Şûh bunun gibi yerlerde *ısıcak* kanlu demektir. Tâb iki yerde bile *ısıcak* manasındadır.”

ısıcaklık: (1) sıcaklık. “Germî *ısıcaklık* ya’nî mülâyemet ve mülâtefet.”

ısıtma: (5) sıtma. Teb *ısıtma*. “Amma *ısıtma* gibi muhabbet âteşi üstühanımdan gitmez.”

ıssı: (1) sıcak. “Âftâb-ı germ-reve yüzi *ıssı* güneş diyen hatâ-yı fâhiş eyledi.”

iç oğlanı: (1) Osmanlı sarayında padişahın özel köleleri. “El-ân sa‘âdetlü pâdişâh sarâyında *iç oğlanları* yine iderler.”

idegen: (4) sürekli yapan. “Hâce bu ğazeli makâm-ı sekirde söylemiştir, zîrâ, makâm-ı sahvda böyle *idegen* degildir.”

idiş-: (1) karşılıklı yapmak. “Biri birinizle kucuşasız, ya‘nî mu‘ânaka *idişesiz*, bu gerdiş-i çarhı ferâmûş idesiz.”

igle-: (1) hasta olmak. “Müstmend igli ma‘nâsınadır ya‘nî marazdan veya kahırdan *iglemiş*.”

igli: (1) hasta. “Müstmend *igli* ma‘nâsınadır.”

imdi: (233) o hâlde, öyleyse. “Var *imdi* ki üzüm şarâbı mestisin. *İmdi* âğâh ol, gaflet eyleme. *İmdi* edeb ve erkân üzere ol.”

incik: (5) baldır. “Sâk *incikdir*. Sîmîn-sâk vâsf-ı terkîbî aksâmındandır, sâk *incikdir*, gümüş *incikli* sâkî dimekdir.”

incinegen: (2) çok incinen, çabuk küsen. “Küsegen ve *incinegen* adamın vefâsı olmaz.”

‘indiyât tulumı: (1) kafası mesnetsiz bilgilerle dolu olan. “‘Aceb ‘*indiyât tulumı* imiş.”

inende: (2) boşuna, çok. “Bana *inende* istiğnâ satma.”

inildi: (6) inilti. “Nâlehâ nâlenin cem‘idir, *inildiler* dimekdir.”

inile-: (1) inlemek. “‘Âşıkların *inildisi* hoşdur, inile.”

irde-: (2) araştırmak, incelemek. “Ol cânân ki ben anı arayup *irdemede* kendimden bir cânibe gitdim, ya‘nî anın talebinde kendimden geçdim.”

irgür-: (1) ulaştırmak. “‘Âkibet ma‘şûka anı *irgürür*.”

irken: (6) erken. “Fevt olan oğlunu *irken* evermedin. Senin hevâ ve ârzûnda irte *irken* esen nesîm kutlu ve hümâyundur.”

irk-: (3) toplamak, biriktirmek, yığmak. “Yürek çok kan ele getürmüş idi, ya‘nî mübâlağa kan *irkmiş* idi, ammâ göz hep yabana dökdi.”

irkil-: (1) toplanmak, birikmek. “Benim gözüm yaşını sağır ve hakîr ‘add eylemen, zîrâ *irkilmekle* deniz olur.”

irte: (27) sabah, yarın. “Bugünkü ‘işreti *irteye* salma. Niçeye dek bâde-i sabûh ve *irtenin* tatlu uyhusı. Vâ‘izin *irte* va‘desine kanda inanuram.”

is: (5) sahip. “*İssini* ağırlayan itine kemük atar. İrtenin *issi* var. Şikârı alup kaçar, *issine* virmez.”

iş oğlanı: (1) hizmetçi. “Pervâne lafz-ı müşterekdir iki ma’nâ beyinde, biri kelebek, biri *iş oğlanı* ki Rûm ilinde ana der oğlanı dirler.”

iti: (3) keskin, sert. “Tund *iti* ya’nî keskin ma’nâsına, tund-hû vâsf-ı terkî-bîdir, *iti* hûylu dimekdir.”

itil-: (1) sivriltilmek, keskinleştirilmek. “Gâh olur ki yayın başları *itilir*.”

itilik: (1) keskinlik, katılık. “Ey yâr âhın *itiligidin* ya’nî keskinliğinden gâfil oturma.”

iv-: (3) acele etmek. “Ta’cîl nedir ya’nî ne *iversin*. Şitâb isimdir *ivmek* ma’nâsına. Böyle tîz seferin vakti değil idi, ya’nî sefere gitmege *ivdin*.”

iv: (2) acele. “Şitâb isimdir, *iv* ma’nâsına.”

ivi: (4) acele. “Şitâb *ividir*. Ey gönül bu *iviyle* kanda gidersin kanda?”

kaba Türkî: (1) halk Türkçesi. “Us *kaba Türkîde* usdur, ya’nî akıl.”

kaba kuşluk: (1) öğleye yakın olan kuşluk zamanı. “Rûy-ı cânân zâhir ve bâhir oldı güneş gibi ki *kaba kuşluk* vakti bulutdan tulû eyleye.”

kabak: (4) içki kadehi, şarap tası. “Kırâbe sürâhî ve yatuk bardak ve şarâb *kabağı*, hâsılı, zurûf-ı hamre kırâbe dirler.”

kaçagan: (1) kaçan, korkak. “Hindîler hâ’in ve gurîz-pâ ya’nî *kaçagan* ve müsâfir-küş ve hîle-bâz olağandır.”

kaçan: (122) ne zaman. “Key *kaçan* dimekdir.”

kaçan ki/kaçan kim: (5) ne zaman ki. “*Kaçan ki* bir pâdişâhı helâk eylemek isteseler ana fedâyiler havâle iderlerdi.”

kaçana dek: (15) ne zamana kadar. “Şâh ben dervîşe didi, *kaçana dek* kîsen sîm u zerden hâlî olırsadı?”

kadeh ur-: (1) içki içmek. “Rûm’da da *urduk kadehi* dirler, içdik makâmında.”

kak-: (19) çalmak. “Sen fakr kapusını *kakmağa* kâdir degilsin, ya’nî fakr çekmege mütehammil olmazsın. Bi-kûbed döger, ya’nî *kakar* dimekdir.”

kakı-: (4) azarlamak. “İtâb *kakımak* ve azarlamak. Melâmet masdardır azarlamak ve *kakımak* ma’nâsınadır.”

kalğıt-: (1) kaçmak. “Cevr ü cefâ eyleme zîrâ dilberlik ‘azameti ve revnakı sınır çünkü kullar kaçalar ve hizmetkârlar *kalğıdalar* ya’nî kaçalar.”

- kalı:** (1) halı. “Câcim ki hasır üstine, *kalı* altına döşerler.”
- kalın:** (2) nikâhta kız tarafına verilen para, mehir, başlık. “Kâbîn ve kâvîn bunda *kalın* ma’nâsınadır.”
- kalkı-:** (3) sıçramak, hoplamak. “Yolcular nazarında *kalkıyı kalkıyı* güzel sürelim, ya’nî ehl-i sülûk nazarında eyice sülûk idelim.”
- kamu:** (8) bütün, hepsi. “*Kamusını* âşüfte ve şeydâ eylemişsin.”
- kanda kaldı ki:** (10) şöyle dursun, nerde kaldı ki. “Cânânı hâbda da görmezem, *kanda kaldı ki* bana visâli müyesser ola.”
- kanda:** (90) nerede. “Sergeşte ve hayrân gönlün *kandadır?*”
- kandan.** (8) nereden. “Ey vahşî âhû, *kandansın* ki benim seninle âşinâlığım çokdur. Kim idi sâkî ve bu bâdeyi *kandan* getürdi?”
- kanğı:** (12) hangi. “Ol kimse ki bizim gibi degildir bu şehride, *kanğı* kim-sedir. Câm-ı Cem *kanğısıdır* ve Cem *kandadır?*”
- kanı:** (67) hani, nerede. “Vefâ ve muhabbet nakşı *kanı?* *Kanı* bir sahî vü-cûd ki bir ğamlu fakîr andan bir dünyâ fâ’idesini göre.”
- kankı:** (43) hangi. “Kudâm *kankı* demekdir. *Kankı* atanın veyâ ananın koynunda yatur?”
- kara ev:** (5) “Hirgeh derim evine dirler ki göçer evli Türkmenlerin keçeyle örtüli evleridir, egerçi hakikatde *kara eve* dirler.”
- kara uğrı:** (1) gece hırsızlık yapan. “Şeb-duzd gice uğrısı, Türk ana *kara uğrı* dirler.”
- karacı:** (1) günahkâr. “Siyâhgârân günâhkârân ma’nâsınadır, bi-hase-bi’l-lüğa *karacılar* demekdir, ya’nî ‘amelleri defterini günâh ile karalayıcılar demekdir.”
- karacı:** (2) yağmacı, çingene. “Lûlî ‘Acemin *karacı* kısmı ki Şîrâzla Isfahân mâbeyninde konar göçerler.”
- karañu.** (8) karanlık. “Tîre bunda *karanu* manasınadır.”
- karañılık:** (1) karanlık. “Niteki *karañılıkda* aydın olur.”
- karañılık:** (31) karanlık. “*Karañılık* gice demekdir.”
- karañuluk:** (7) karanlık. “Bir gice gönlümü zülfün *karañuluğında* arardım. Deycûr *karañuluk*, ‘Arabide zalâm manasınadır.”
- kariş murış:** (26) perişan, dağınık. “Şûrîde *kariş murış* demekdir. Şehr-âşub vasf-ı terkibîdir, şehir delirdici ve *kariş murış* idici demekdir.”

karsı-/karsa-/kars-: (9) çırpamak, vurmak. “Ey mutrib, bir hoş ır ırla, tâ ki el *karsıyup* ğazel okuyalım.”

kaşağı: (1) kaşağı. “Reng-âmez hîle karışdırıcı ya'nî hîle peyda idici, hâsılı ğavġâ *kaşağısı*.”

katı: (28) çok, aşırı, pek çok. “Yüzi *katı* güzeldir. *Katı* güzel söyledi. *Katı* sarhoş olmayana nîm-mest dirler.”

kayır-: (30) aldırarak, önem vermek. “Dime ki pâdişâh *kayırır*. Eger sen dostum isen düşmânlardan bâk tutmam, ya'nî *kayırmam* ve eymenmem.”

kaynağan: (1) kaynayan. “Cûşân sıfat-ı müsebbbedir, *kaynağan* ma'nâsına.”

kaynak: (11) yırtıcı hayvan pençesi. “Çeng lûgatde yırtıcı hayvân cinsinin *kaynağıdır*.”

kazaklık: (1) “Bunda Türki mahbûb ma'nâsına alup gulâm-ı mahbûb diyen Türk-mizâc 'aceb *kazaklık*' eylemiştir.”

kebe: (1) çobanların ve köylülerin giydikleri ve yere serdikleri yünden aba. “Hırka-i peşmîn yüne mensûb hırka, ya'nî abâ ve *kebe* ve nemed gibi.”

keckül: (1) keşkül. “Bir dürlü söbüce kadehdır ki Rûm abdâlları *keckül* yerine isti'mâl iderler.”

keleci: (2) söz. “Guftâr *keleci* ma'nâsına isim kılınmıştır.”

kelecikli: (1) sözlü. “Benim tatlu sözlü nâdire *kelecikli* yârımdır.”

kepenek: (1) keçeden yapılmış çoban yağmurluğu. “Esîr ve ğayrı nesne bağlamak için kılıcın kınına ve egerde *kepenek* ve ğayrisini bend eylemek için bağladıkları kayışa dirler.”

kılınış: (2) özellik. “Kattâl-vaz' da böyledir, kattâl *kılınışlı*, ya'nî kattâl-sıfat.”

kırañ: (7) kenar, sahil. “Kerân ve kerâne kenâr ma'nâsına ki Türkçe ana *kırañ* dirler.”

kıvan-: (4) övünmek, kurban olmak. “Bi-nâzem *kıvanayım* ya'nî kurbân olayım.”

kıyın kıyın bak-: (2) göz ucuyla bakmak. “Nergis-i cemmâşı ya'nî *kıyın kıyın bakışı* ve *kıyın kıyın bakıcı* çeşmi.”

1 S nüshasında *karaklık* olarak geçmektedir. Karaklık *yağmalık* anlamında; kazaklık ise *Kazak Türkleri gibi, dazlak kafa, saçları kazanmış* anlamında düşünülebilir.

kiçilik: (1) küçüklük. “*Kiçiligi* mu‘teber olduğındandır ki şu‘arâ cevher-i ferd ve cüz’-i lâ-yetecezzâ ve nokta-i mevhûm dirler.”

kilindir: (3) küçük testi. “Zevk u safâ sürdükleri yetmez ki *kilindirini* uğrılayup bâde hakkını kesüp nice dürlü ihânet ve hakâret iderler.”

kişniç: (1) kuş üzümü. “Şeker-i bâdâm ve şeker-i nohud ve şeker-i *kişniç* gibi.”

koğuş okı: (3) oluk şeklinde bir yatak içinden atılan küçük ok. “Nâvek koğuş okı, ya’nî zenbûrek okı, koğuşdan atıldığıçün *koğuş okı* dirler.”

kokula-: (1) koklamak. “Bi-bûyed *kokular* dimekdir.”

kokut-: (1) koklatmak. “Yanına yaklaşturup *kokutmadı*.”

kola: (2) kızıl ile boz renkleri arasında bir renk. “Atın bozı hing ve *kolası* semend.”

kolañ: (2) yaban eşiği. “*Kolañ* yaban himârına dirler.”

kolayına: (7) sebepsiz, boşu boşuna, rastgele. “Nâvek-i müjgânın kemân-ı ebrûda hâzır olmak *kolayına* degildir, belki ben nâ-tuvânî helâk eylemek içündür. Serseri *kolayına* dimekdir.”

koñşı: (4) komşu. “Cîrân cârın cem’idir, *koñşılar* dimekdir.”

kop-: (2) meydana çıkmak, zuhur etmek. “Şâh Şucâ’ ki hem sahî ve hem şeci’ pâdişâh *kopdı*. Mesken-i me’lûf, *kopup* büyüdüğü meskene dirler.”

koşak: (1) çevik, hızlı. “Çâlâk çevige veyâ *koşağa* dirler.”

kovla-: (1) gammazlık etmek. “Gamz lügat-i ‘Arabda *kovlamakdır*.”

kozak: (1) koza, kozalak. “Dilden murâd bunda yürekdir ki anı sanevber *kozağına* teşbîh eylemiştir.”

köpekçi: (1) köpeğe sahiplik ve muhafızlık eden. “Segbân *köpekçi* dimekdir.”

körlük: (14) inadına, kıskanmak. “Rağm reşk ma’nâsınadır ki Türkîde *körlükle* ta’bîr iderler.”

köseç: (1) köse. “Kemâl-i İsfâhânî *köseç* ve Kemâl-i Hocendî tamâmu’l-lih-ye imiş.”

köselt-: (1) uzatmak. “Türkîde ayağını yorğanına göre uzat ve yorğanına göre *köselt* dirler.”

köşek: (1) deve yavrusu. “Netîce deve doğurmak ve deve *köşegi*.”

kuc-/kuç-: (7) kucaklamak. “İ‘tinâk, ifti‘âl bâbından masdardır, bir kimse-
nin boynına kol tolamak, hâsılı, *kucmak*.”

kucuş-: (1) kucaklaşmak. “Ey yârân, çünkü biri birinizle *kucuşasız*, ya‘nî
mu‘ânaka idişesiz, bu gerdiş-i çarhı ferâmûş idesiz.”

kulağuz/kulavuz: (28) rehber, yol gösteren. “Hudâ için ey yol *kulağuzı*,
bir meded eyle. Reh-numûn ve reh-numâ *kulavuz*a dirler.”

kulağuzla-/kulavuzla-: (7) yol göstermek. “Gerçekden ‘âşık olmayınca
ğayrıyı ‘aşk yolına *kulağuzlayamaz*.”

kulağuzluk-kulavuzluk: (3) yol göstericilik. “Gûyâ ki ana *kulağuzluğu* be-
nim pervîn gibi gözüm yaşı eyledi. Eger bilürsen sana bûy-i zülfümdür
kulavuzluk eyleyen.”

kullukçı: (8) hizmetçi. “Hâfız senin kulluk ve *kullukçındır*. Çâker *kullukçı*.”

kurı avurd u savurd: (1) boş laf. “Ma‘nâsız da‘vâ hemân kîlukâldır, ya‘nî
kurı avurd u savurddur.”

kurı gavgâ: (1) boşuna kavga. “Pâdişâh-ı dehr olan ancak *kurı gavgâ* çe-
ker.”

kurı sa‘y: (1) sonucu olmayan gayret, sadece çalışıp çabalamak. “Vuslat
mukadder olduysa sa‘y bir bahânedir, ammâ olmadıysa *kurı sa‘y* müntic
degildir.”

kuskun: (3) eyer ve semerin arkasında bulunan ve hayvanın kuyruğu altın-
dan geçirilen kuşak. “Şehrin sûfisini gör ki şühelü lokma yer, *kuskunı*
dirâz olsun bu hoş-’alef hayvânın, ya‘nî hayvânlığı ziyâde olsun.”

küsegen: (3) devamlı/çabuk küsen. “Melûl mübâlağa ile ism-i fâildir *küse-
gen* ve incinegen ma‘nâsınadır.”

küy-: (1) beklemek, sabretmek. “Pâyed *küy*er ya‘nî eğlenir, sâbit olur
ma‘nâsına.”

lâf ur-: (14) bahsetmek, iddiada bulunmak. “Ey Hâfız, buncılayın *lâflar*
urmak bizim haddimiz degildir.”

maşharalan-: (1) alaya almak, eğlenmek. “Bir yerini öpmek istesem nice
dürlü vechile beni mezelenür ve *maşharalanur*.”

maşharalık eyle-: (1) alay etmek. “Eger âfitâb füsûs ve *maşharalık* eyleme-
yeydi câm-i zeri ya‘nî altun kadehi niçün mey-i hoş-güvârdan boş gerek
idi.”

maşharalığa al-: (2) alay etmek. “Bâde-nûşlara gülüp anları *maşharalığa alurlar*.”

mezelen-: (7) alaya almak, eğlenmek. “Füsûs *mezelenmek* ve temeshur eylemege dirler.”

muştucu: (1) müjde getiren. “Beşîr *muştucu*.”

muştuluk: (61) müjde. “Meyhâneciler mahallesine *muştuluk* ilet ki Hâfız zühd ü riyâdan tevbe eyledi.”

obruk: (1) İnsan topluluğu. “Hânûmân esbâb u emlâk ve *obruk*.”

ohşayağan: (1) sürekli okşayan. “Sinek bir yere kondukda iki eliyle başını *ohşayağandır*.”

okı-: (3) çağırmak, söylemek. “Beni kec-dil *okı* eger safha-i deftere nazar idersem.”

okruk: (5) kement. “Kemend Türkçe *okruğa* dirler, ammâ halkın katında *okruk* kemenden ahfâdır.”

olağan: (9) sürekli olan. “Seher vaktinde olan âh u nâle mü’essir *olağandır*.”

ol nedir ki: (3) efsane, boş şey. “Efsâne ve fesâne Türkîde *ol nedir ki* demekle ta’bîr olunur.”

omca: (2) kütük. “Kunde ve kundelân *omca* ma’nâsınadır ki Rumda ana tomruk dirler.”

oñarıcı: (1) düzelten, yapan. “Kâr-sâz vâsf-ı terkîbîdir, iş *oñarıcı* ma’nâsına.”

oñ-: (1) iyileşmek. “Yiler *oñmaz* ma’nâsınadır.”

oñul-: (3) iyileşmek. “Gönlüm de eridi gussa ve kayğu cihetinden, ‘aşk u muhabbetin *onulmaz* derd ü belâsından.”

oñurğa: (1) omurga. “*Onurğa* kemigi cânibinden eyegi kemigidir.”

oranla-: (3) mukayese etmek. “Kıyâs kerden bir nesneyi *oranlamaktır*.”

oransız: (1) kıyas kabul etmez. “Senin firâkında çekdiğim derd ve belâ bir *oransız* kıssadır ki nâmelere sığmaz.”

otar-: (2) otlatmak. “Tâze çayır ve çimen *otardık* sizin himânız otlağında.”

oturağan: (1) sürekli oturan. “Zelîl dilenciler yollarda *oturağandır*.”

oturak: (1) emekli maaşı. “Sultan Süleyman Şam’da ana yüz akçe *oturak* eylemişdi.”

oturak. (2) oturacak yer. “Cân-nişîmen vâsf-ı terkîbî aksâmındadır, cân *oturağı* dimekdir.”

oturi gel-: (1) sürekli oturmak. “Eşrâf-ı meykedeler oturduğu yerde *oturi gelmişim*.”

oturt-: (6) teskin etmek, yatıştırmak. “Bârân tozu *oturdur* ya'nî teskîn eder. Ammâ yolun tozını *oturt* ya'nî mevânî'î gider.”

oynaş: (1) sevgili. “Her kimse ki ana vâsıl oldu, ya'nî anı *oynaş* idindi, kendi ‘ömrini ana kalın virdi.”

öceş-: (1) bahis tutuşmak. “Girev lafz-ı müşterekdir, tutı ve öç ya'nî *öceşdikleri* nesne ve öndül ki koşî atlarına ta'yîn olunur.”

öcüş: (2) kumarda bahis. “Ol nesne ki *öcüş* için ortaya korlar.”

öç: (7) bahis ve kumar parası. “Girev lafz-ı müşterekdir, bunda *öç* murâddır, ya'nî ol nesne ki *öç* için ortaya korlar akçe ve esbâb gibi.”

ödek: (1) borç, tazminat. “Ġarâmet *ödekdir*, ya'nî ödemesi lazım olan nesne.”

ödekli: (1) tazmini gereken. “Senin hançer *ödekli* ġamzenin minnetin kabûl idiciyim.”

ögür: (1) eş, birbirine alışmış olan. “Üns *ögür* ya'nî ġam-küsâr, vahşet mukâbili, hâsıl-ı kelâm kişinin hûyıyla hûylaşmak.”

öndin: (4) önce. “Ölmezden *öndin* meyhâneye mülâzım ol.”

öndül: (3) ödül. “Girev rehin ya'nî tutı ve *öndül* dimekdir.”

öndül ilet-: (2) bir hünerde diğerini geçmek. “Burde girev demek andan *öndül iletmiş*, ya'nî ol fende anı geçmiştir dimekdir.”

önegi: (1) inatçı. “Serkeş be-haseb-i lûgat baş çekici dimekdir ve ıstılâhda *önegidir*, mu'ânid ma'nâsına.”

önegileş- (1) inat etmek, inatlaşmak. “Perî-rû mahbûblar dahi *önegileşince* gönülden karârı alurlar.”

öpüş: (2) öpme, bûse. “Bûs isimdir, *öpüş* manasına. Sana iki *öpüş* vireyin.”

öri tur-: (1) ayağa kalkmak. “Kalk ya'nî *öri tur*.”

örnek: (4) örnek. “Kıyâs örnek ya'nî numûne. Nusha misâl ve *örnekdir*.”

örselen-: (1) zedelenmek. “İki cânibinden bile birer iple muhkem bağlarlar, tâ ki *örselenmesün* diyü.”

ötürî: (33) ötürü, dolayı. “Eger bundan *ötürî* bize tevbih eylese lâyıktır.”

öykündür-: (2) benzettirmek, benzetmeye çalışmak. “Aceb sevdâlar var başında ki kendini deryâyâ *öykündürür* havsalada.”

öykün-: (5) taklit etmek. “Sabâ, zülfüne *öykünmek* için sallanup ‘arz-ı cemâl idicidir.”

özdek: (2) kök, gövde. “Şimşâd, çimşir ağacı ki anın dallarının ve budaklarının diplerinde, ya’nî *özdekin* yukarı nihâyetinde hurma salkımı gibi sık yapraklı top top dalları olur, ana şu’arâ turra-i şimşâd dirler.”

öz: (1) kendi. “Her bir mahbûb *öz* başına pâdişâhdır, ammâ bizim cânânımız başdır.”

özge: (15) başka, ayrı, müstesna. “Çemende her bir varak bir *özge* sûret ve hâl defteridir.”

pasdırma: (1) pastırma. “Mûmyâ insân kadîdi, ya’nî *pasdırması*.”

pek: (3) hızlı. “*Pek* gidersen son nefesine irişürsin.”

pek: (4) katı, sert, oldukça. “Âh senin polad gibi *pek* yüreginden.”

pekçe: (1) hızlıca. “Safâ ile Merve’nin arasında *pekçe* yedi kere yilmege dirler.”

pereme: (1) kayık, sandal. “Keştî-i Nüh’dan murâd *pereme* şeklinde olan kadehdir.”

saçı/saçu: (6) düğünlerde ortaya saçılan inci cevher gibi şeyler. “Nisâr *saçıdır*, düğünlerde ve gayrılarda saçdıkları akçe ve altundur.”

saçın-: (1) üzerine saçmak. “Lahlaha hoş kokulu terkîbdir, ammâ sovak dürtünürler, *saçınurlar*.”

sağal-: (1) iyileşmek. “Maraz-ı aşkdan ne vakit *sağalur*?”

sağrı: (1) oturak yeri, kış. “Surûn ucaya dirler, ya’nî kalın etlere dirler, ammâ hayvânâtta *sağrı* ma’nâsınadır.”

sağrak: (3) kadeh. “Bir *sağrak* şaraba değmez.”

sağu: (2) ölü için ağıt söylemek. “Mâtemzedeler giryesidir ki Türkîcede ana *sağu* dirler ya’nî meyyit üzerine ağlamak.”

sakak: (2) çenenin altındaki sarkık et, gerdan. “Ğabğab Türkçe *sakağa* dirler.”

salınağan: (9) devamlı salınan. “Hırâmân sıfat-ı müşebbehedir, *salınağan* ma’nâsına.”

saman uğrısı: (1) Samanyolu galaksisi. “Kehkeşân gökde bir hey’etdir ki Türkîce ana hâcılar yolu ve *saman uğrısı* dirler.”

sancıl-: (2) saplanmak. “Her bir gül bir dikene *sancılır*.”

sanç-: (1) saplama. “Ol yeşil habbeden yi ki tîz hazm olmakdan, her kimse ki arpa mikdârı andan yiye, şîşe otuz tavuk *sancar*.”

sataş-: (2) buluşmak, karşılaşmak. “Ulâkî buluşurum ve *sataşırım* dimekdir.”

sav: (9) söz. “Halk-ı ‘âlemin kâl ü makâlını ya’nî sözünü ve *savını* senin için çekerim.”

savurd: (1) söz, laf. “Kurı avurd u *savurddur*.”

segir-: (3) koşmak. “Mî-pered *segirir* ve talbînur ma’nâsınadır.”

segirt-: (17) hızlı gitmek. “Tâzîm çaparız ya’nî *segirdiriz*, tâziden’den müş-tak ki *segirtmekdir*.”

segirttir-: (2) koşturmak. “Hâlbuki ol süvârlar pâdişâhı bir peyk *segirttirmedi* ve bir haber göndermedi.”

sep-: (11) serpmek. “Gam âteşine meyden su *sepelüm*. Cerâhatine su *seper*.”

sepele-: (1) sepmek. “Yaramı hırâş idersen reşha-i hûn-ı dilim sana te’sîr ider, ya’nî *sepeler*.”

sevinegen: (1) neşeli, sevinçli. “Şâdmân ve şâdân sıfat-ı müşebbehelerdir, ferhân ma’nâsına, *sevinegen* dimekdir.”

sevü: (1) sevgi. “Benim *sevüm* ne virür sende himmet olmayıcak.”

seyek: (1) kırık çıkık tahtası. “Bir hayvânın veyâ insânın eli veyâ ayağı çıksa tahtalarla anı sararlar ol tahtalara *seyek* dirler.”

seyekle-: (1) kırığı ve çıkığı ince tahtalarla sarmak. “Bir sınıuk *seyeklemek*, ya’nî bir hayvânın veyâ insânın eli veyâ ayağı çıksa tahtalarla anı sararlar, ol tahtalara *seyek* dirler.”

sez-: (9) hissetmek. “Gümân zan ma’nâsına ve Türkîde *sezmek* dimekdir.”

sıçrağan: (1) atılğan. “Cehân sıfat-ı müşebbehedir, *sıçrağan* dimekdir, atılğan ma’nâsına.”

sığincak: (5) sığınılacak yer. “Hakkın rahmeti *sığıncağını* ana menzil bil. Kenef *sığincak* ma’nâsınadır.”

sığındır-: (10) himaye etmek. “Beni himâyetin ve ‘inâyetin gölgesinde *sığındır*.”

sıkla-: (1) sızlamak. “Her ne kadar ağlayup *sıkladım* ise bana merhamet eylemedi.”

sıklık: (2) ıslık. “Safir kuş âvâzı ve *sıklık*. Safir *sıklıktır*, toğan âvâzı gibi.”

sıklık ur-: (1) ıslık çalmak. “Himmet kanadını aç ve Tûbâ şecerinden *sıklık ur*.”

sıklık vir-: (1) ıslık çalmak. “Benim rûhum murğî ki Sidretü’l-Müntehâ üzerinden safir ururdu, ya’nî sidreden *sıklık virürdi*.”

sı-: (27) kırmak, bozmak, mağlup etmek. “Zulmün sebebiyle mihr u vefânı *sımadım*. Muhtesib küpi *sıdı*, ben de cezâ için başını *sıdım*.”

sın-: (8) kırılmak. “Kolu ve kanadı ğamdan *sınmış* idi. Bir uzvı *sınmış* veya üzilmiş.”

sındı: (2) makas. “Kâz *sındı* ya’nî makas. Müteğayyir olmaz eger altın gibi *sındı* ağızına iletürlerse de.”

sınuk: (7) kırık. “Bu bizim *sınuk* gönlümüz çok şâhlar tâcını şikest eylemiştir.”

sınıklık: (3) kırıklık. “Bizim tarîkimizde gönül *sınıklığın* alurlar ancak.”

sıyıcı: (11) bozan, yenen, mağlup eden. “Peymân-şiken vâsf-ı terkibîdir, ahd *sıyıcı* ya’nî vefâsız ve ğaddâr.”

sızıntı: (3) sızan şey. “Reşha *sızıntı*, ya’nî bir nesneden sızan şey.”

silk-: (19) silkmek. “Eteğini benden *silker*.”

silkele-: (2) silkmek. “Cânları silkelemek isteyeler, *silkeleler*.”

siñ-: (8) hazmolmak. “Yârsız dirlik bize *sinmez*. Cânânsız içilen bâde *sinmez*.”

siñici: (5) hazmolan. “Hoş-guvâr eyü *sinici* bâde dimektir.”

sola kalk-: (2) ters taraftan kalkmak, perişan bir hâlde uyanmak. “İrteden *soluna kalkmışsın*, ya’nî müteğayyirü’l-hâl ve perîşân-tavîr kalkmışsın.”

solu-: (1) nefes almak. “Dem zeden lûgatde *solumakdır*, ammâ istilâhda teneffüs ve tekellüm eylemekdir.”

soluḥlan-/soluklaş-: (1) dinlenmek, nefes almak. “Teneffüs idüp huzûr eyle, ya’nî bir pâre *soluḥlan* (soluklaş).”

sor-: (1) emmek. “Anı *soran* ve emen ebedî hayat bulur.”

sovuk: (13) soğuk. “Dem-serd nefesi *sovuk*.”

söbüce: (1) beyzi, yumurta biçiminde. “Bir dürlü *söbüce* kadehdir ki Rûm abdâlları keşkül yerine isti’mâl iderler.”

- söyken-:** (4) dayanmak. “Tekye eyleme ya’nî *söykenme* ve dayanma ya’nî i’timâd eyleme dimekdir.”
- söyün-:** (20) sönmek. “Bi-nişest bunda *söyündi* dimekdir. Şem‘ sabâha kalınca yâ kendi *söyünür* veyâ *söyündürürler*.”
- söyündür-:** (14) söndürmek. “Anı deryâlar suları *söyündürmege* kâdir değil.”
- su başı:** (8) zabıta, yeniçeri ağası. “Şahne *subaşıya* dirler.”
- suvarad:** (6) sulanacak yer. “Âb-hord lügatde *suvarad* ma’nâsınadır.”
- suvar-:** (4) su vermek, sulamak. “Beni *suvar* ve bana içür dimekdir.”
- suvarıcı:** (1) su dağıtan, sâkî. “Sâkî lügatde *suvarıcı* dimekdir, ammâ ıstılâhda hamr meclisinde kadeh sürene dirler.”
- suvarıl-:** (1) su verilmek. “Senin bâğın benim gözüm yaşıyla *suvarılır*.”
- süçî:** (2) şarap. “Râh *süçî*.”
- sünlün:** (6) sülün kuşu. “Tezerv *sünlün* kuşu.”
- şırıl-/şurla-:** (1) kaynamak, ses çıkarmak. “Bâde kadehe koyuldukda bir mikdâr *şırılar* (şurlar).”
- şimden girü:** (26) bundan sonra. “İmdi gevher el virdi, *şimden girü* deryâya ihtiyâc kalmadı.”
- tabanca:** (1) tokat, şamar. “Sili *tabanca* ki Türkçe sille ve hapaz dirler.”
- tadır-:** (3) tattırmak. “Firâk zehri *tadırdı*.”¹
- talabı-:** (3) çırpınmak. “Bunda mî-pered segirdir ve *talabır* ma’nâsınadır.”
- talaz:** (1) dalga. “Mevc deniz *talazı*.”
- talazlık:** (2) Bazı kayıkların küpeştesine, dalgalara karşı baştan kıça kadar konulan tahta. “Mevc-hîz *talazlık*.”
- talbı-:** (3) çırpınmak. “Tapîde *talbımış* dimekdir.”
- talbın-:** (1) çırpınmak. “Dil-i sayd *talbınur* ol hayâl ile ki cânân yine ava çıkup kendini şikâr eyleye diyü.”
- tam-:** (25) damlamak. “Mî-çekîd, hikâyet-i hâl-i mâzî, *tamardı* dimekdir. Ey Hâfız, çünkü senin nazmından âb-ı letâfet *tamar*.”
- tamzir-:** (4) damlatmak. “Çekânem *tamzırırım* ya’nî tamladırım dimekdir.”
- tañ aklığı:** (4) seher vakti. “Sepîde-dem *tañ aklığına* dirler ya’nî seher vakti.”

¹ Süleymaniye nüshası ve matbu nüshada *tattırdı* şeklinde bulunmaktadır.

tanık: (4) şahit. “Güvâh *tanık* ya’nî şahid.”

tanıklık: (1) şahitlik. “Anın pâklığına güvâhlık virür ya’nî *tanıklık*.”

tañla: (1) sabahleyin. “Bâmdâd irt ve *tañla* ma’nâsına.”

taprıt-: (1) kaymak. “Zellet lügatte balçıkta veya ğayrı nesnede *taprıtmağa* dirler, ammâ ekser günâhta isti’mâl ederler.”

tapşur-: (4) teslim etmek. “Senin aşkın ğamında hâlimizi Allah’a *tapşurduk*.”

tapu kıl-: (1) itaat ve inkıyad etmek. “Hem serv *tapu kıla*, hem nârven ayağ üzere kalka.”

tarhun: (1) dereotu. “Sühan-şinâs yanında söz edâ eylemek bostâncıya *tarhun* satmakdır.”

tarıl-: (4) sıkılmak, huzursuz olmak. “Sana çok şikâyetimden tîz *tarılma*, ya’nî bî-huzûr olma.”

taslak: (1) taslak. “Servin kâmetinin bülendliği makbûl degildir, zîrâ odun kabilinden bir *taslakdır*.”

taşra: (131) dışarı. “Felekden *taşra* çıkmâğa yol yokdur.”

tav: (2) kumar parası. “Dâv kumarbâzlar aralarında evvel-i meblağ dirler ki üzerine oynarlar, ya’nî öç ma’nâsına, Türkîde *tav* dirler, hatta ba’zı makâmda *tav itdi* dirler.”

tayın-: (3) kaymak, sürçmek. “Lağzed balçıkda *tayınmak*, zelev ma’nâsı-nadır.”

tek dur-: (8) boş durmak, sessiz, sâkin durmak, susmak. “Zâd-ı âhirete meşğûl ol, *tek durma* dimekdir. İmdi *tek durma*, nâle ve nağamât eyle.”

temâşâlan-: (2) seyretmek. “Seyr u temâşâyâ deger, ya’nî *temâşâlanmağa* lâyıkdır.”

temâşâlandur-: (1) seyrettirmek. “Rûyunı murâdca seyir itdürürsin ve *temâşâlandurursın*.”

terlik/derlik: (2) üste giyilen ince elbise. “Şerb bir dürlü ince ketâna dirler, sonra ol ketândan olan *terliklere* ve sâyelere itlâk eylediler.”

tiftiklen-: (1) yolunmak, eksilmek. “Fanmayup *tiftiklenmesün* dimekdir.”

tın-: (13) ses çıkarmak. “Epsem ol, *tınma*. Dilini çek, *tınma* ve sır sakla.”

toğrı/toğru: (48) doğru, düz. “Sehî-bâlâ vasf-ı terkîbidir, *toğrı* kâmetli dimekdir. Râst bunda *toğrı* dimekdir.”

toğrıl-: (1) doğrulmak. “Bir mikdâr burıvirürler ki *toğrıla*.”

toğrılık: (2) doğruluk. “Râstî *toğrılık*.”

tolu: (4) dolu kadeh. “Anların aşkına sürûr *tolularını* içerkemâl-i ferâhından.”

toñuz: (1) domuz. “*Toñuz* gibi hortladı diyeler.”

toprak başına: (2) ölsün, yok olsun. “Âb-ı zülâle münkir olanın da *toprak başına* olsun.”

toprakça: (1) toprak kadar. “Katında *toprakça* kadrimiz yokdur.”

topraklı: (2) zelil ve yoksul kimse. “Hâksârân şol kimselere dirler ki Mı-sır'ın meczûbları gibi mezbelelikde yatur kalkar *topraklılar* dimekdir.”

toka: (1) kemer tokası. “Zebâne, âteş yalınına ve *toka* diline ve sâir nesne-nin diline dirler.”

tordı: (1) tortu. “Durd şarâbın *tordısı*.”

toyla-: (1) ziyafet vermek. “Nice bir mehcûr olavuz, bizi bir gün vaslın nîmetiyle *toyla*.”

tur-: (1) ayağa kalkmak. “Benden işit ey nigâr ki kalk ve gel, ya'nî *tur* gel.”¹

turtın-: (1) sürtünmek. “Ammâ sovuk *turtınurlar*.”

туру gel-: (1) ayağa kalkmak. “Benden işit ey nigâr, kalk ve gel, ya'nî *туру* gel.”

tutağan: (1) sahip olan. “Dârâ sıfat-ı müşebbehedir, *tutağan* ma'nâsına.”

tutğun/tutkun: (4) tutulmuş, mahpus, şaşkın. “Niçeye dek hum-ı dennî gibi *tutğun* başlı olasın. Hâsılı niçe bir başı *tutğun* ve münkabız-hâtır olasın. Gıriftâr vâsf-ı terkibî, tutkun ve tutsak ve mübtelâ ma'nâsınadır.”

tutı: (5) rehin. “Rehin *tutıya* dirler.”

tuzaklık: (3) tuzak kurulan yer. “Niçe vireyin firâk şerhini ki *tuzaklık* mehlikine niçe düşdüm.”

tütüzdür-: (2) tütsületmek. “Garaz anı mu'attar kılup hoş kokulu eylemek degildir, belki sevdâsını def için *tütüzdürmekdir*.”

tüy tüs: (1) tüy. “Mürğ-ı dilimde firâk *tüy tüs* komadı.”

uca: (1) kış, sağrı. “Surûnî ve serûn ve surûn *ucaya* dirler, ya'nî kalın etlere dirler, ammâ hayvânda sağrı ma'nâsınadır.”

uç: (87) son, cihet, baş. “Ser *uç* ve cihet ma'nâsınadır. Andan sonra Hâfız'ı bâzâr *ucından* mest-i harâb getir.”

¹ M ve S'de *туру gel* şeklinde yazılmış.

uçmak: (1) cennet. “Kevser *uçmak* ırmağı.”

ufan-: (4) kırılmak. “Bir hayvânın veyâ insânın eli veyâ ayağı *ufana*, tahtalarla anı sararlar.”

ufat-: (2) kırmak. “Sebûyî bir küçük taşa tokundurur, *ufadır*. Bir yumruk urup yumurdayı *ufadır*.”

uğrak: (11) geçit, güzergâh. “Reh-guzer geçid ve *uğrak* yerine dirler. Guzâr isimdir geçid ve *uğrak* ma’nâsına.”

uğrı: (25) hırsız, eşkıya. “Harâmîlerden ve *uğrılardan* sâlim ve emîn olur.”

uğrıla-: (3) çalmak, hırsızlamak. “El virdügi denlü eşyâyı *uğrılایup* giderler.”

uğrılایın: (1) hırsız gibi. “Figân şehir şeyhinin *uğrılایın* şikâr gözleyici gözi diyen mahalle münâsib ma’nâ virmemiş.”

uğrın gel-: (1) gizlice gelmek. “Bir gün *uğrın gelüp* îmâna geldi.”

uğur: (1) yön, cihet. “Öldi gitdi, *uğrı* hayr olsun.”

urağan: (3) vuran. “Zenân sıfat-ı müşebbehedir, *urağan* ma’nâsına.”

ur-: (426) vurmak. Farsçada “zeden” fiili “vurmak” anlamında olup oldukça işlek kullanılan bir yardımcı fiildir. Türkçede de “urmak/vurmak” fiiliyle yapılan birleşik fiiller bulunmaktadır. Sûdî metne bağlı bir tercüme metodu takip ettiği için Farsça metinde olduğu gibi Farsçada “zeden”le kullanılan çoğu birleşik fiili “zeden” fiilinin Türkçe karşılığı olan “urmak” fiili ile tercüme etse de şu hususu da eklemeyi ihmal etmez. “Acemde bazı elfâz zeden lafzıyla ve müştakkâtıyla müsta’meldir ki Türkîde bu isti’mâl mülâyim degil.” (279b) Metinde geçen ve urmak yardımcı fiili ile teşkil edilen birleşik fiiller şunlardır:

adım ur-: adımlamak; **aşağa urmak yukarı ur-:** bir aşağı bir yukarı gitmek; **âteş ur-:** yakmak; **berk ur-:** şimşek çakmak; **bûse ur-:** öpmek; **bünyâd ur-:** temel atmak; **câm ur-:** içki içmek; **çar tekbrî ur-:** bütünüyle terk etmek; **çetr ur-:** örtü yapmak; **dem ur-:** bahsetmek; **efsane kapusını ur-:** efsane tarzına gitmek; **el ur-:** ele almak; **fâl ur-:** fal açmak; **gam ur-:** üzmek; **gülbang ur-:** bağırarak; **hande ur-:** gülmek; **işitmezliğe ur-:** işitmez görünmek; **kılıç ur-:** kılıç vurmak; **lâf ur-:** söz söylemek; **mevc ur-:** dalgalanmak; **mühür ur-:** mühürlemek; **nakş ur-:** nakış yapmak; **na’ra ur-:** bağırarak; **nefes ur-:** nefes almak; **nidâ ur-:** bağırarak; **nutuk ur-:** nutuk atmak; **per ü bâl ur-:** kanat vurmak;

rakam ur-: yazmak; **sabûhî ur-:** sabah içkisi içmek; **safir ur-:** ıslık çalmak; **salâ ur-:** çağırarak; **semer ur-:** semerlemek; **sevdâ ur-:** âşık olmak; **sevdâ urul-:** aşka tutulmak; **sözi gizli ur-:** gizli söz söylemek; **su ur-:** sulamak, su serpmek; **sûret ur-:** resmini yapmak; **şâne ur-:** taramak; **şarâb ur-:** içki içmek; **tarak ur-:** taramak; **taş ur-:** taş atmak; **teneffüs ur-:** nefes almak; **tîğ ur-:** kılıç vurmak; **top ur-:** topa vurmak; **uykuya ur-:** uyumak; **yol ur-:** eşkiyalık etmek; **yumruk ur-:** yumruklamak; **yük ur-:** yük koymak; **yüzine ur-:** yüzüne söylemek; **zahm ur-:** yaralamak; **zincîr ur-:** zincire bağlamak.

us: (1) akıl. “Hûş *us* ma'nâsına.”

uslat-: (1) akıllatmak. “Kanı zincîr? Bâsed ki bu mecnûnı *usladam*.”

uslu/uslu: (7) akıllı. “Hûşmend *usluya* dirler.”

usluca: (1) akıllıca. “Andan *usluca* geç ki dîvârına tokınmayasın.”

utanağan: (6) utangaç. “Hacil sıfat-ı müşebbehedir, *utanağan* dimekdir.”

uya: (1) tembel. “Kâhel, ‘Acem bir maslahatda çüst u çâbük olmayana dir, *uya* ma'nâsına.”

uyan: (2) dizgin. “*Uyanı* çekilmiş git diyen hakk-ı edâyı idememiş.”

uyan dizgini: (5) dizgin. “Zimâm lügatde *uyan dizgini* ma'nâsınadır.”

uyar-: (8) ışığı yakmak, uyandırmak. “Ber-koned *uyara* ya'nî yalınlandıra dimekdir.”

uyarıl-: (1) tutuşturulmak. “Ehl-i halvetin çerâğları söyünmüşdi, yine *uyarıldı*.”

uyurlan-: (2) uyur görünmek. “İşitmezlige urup *uyurlandı*.”

uyut-: (1) katılaştırmak. “Teng-i şeker ol kalıba dirler ki şekerinde *uyudurlar*.”

ügürtle-/üyürtle-: (2) iyisini seçmek, tercih etmek. “İntihâb ifti'âl bâbından masdardır, *ügürtlemek* ma'nâsına.”

üründile-: (4) iyisini seçmek, tercih etmek. “Güzîdî ihtiyâr eyledin ya'nî ügürtledin ve *ürindiledin* dimekdir.”

üründilen-: (1) seçilmek, tercih edilmek. “Güzîde ism-i mef'ûl, *üründilenmiş* ma'nâsına.”

üsküf: (4) başlık, serpuş. “Toğancıma buyurdum ki şâhînin *üsküfin* al ve şu kuşa sal didim.”

üş-: (1) topluca gelmek, üşüşmek. “Çünkü sana ğamlar *üşe* ve yüz göstere, sen de saf zînetle, çengle ve rübâbla ve nây ü defle, ya’nî ğumûmî bunlarla def eyle.”

üzil-: (7) kesilmek, kırılmak. “Keşîde yerine guseste düşmüş, kırılmış ve *üzilmiş* ma’nâsına. Ber-uftâd yıkıldı ve düşdi ve *üzildi* dimekdir.”

var ise: (2) herhâlde, galiba. “Du’â-gûy eyitdüm ki *var ise* eceli gelmiş imiş. Sabâh cârî yaşımın harâblığı başı var idi diyen var ise bu ma’nâyı âlem-i istiğrâkda iken söylemiş.”

viregen: (1) çokça ve devamlı veren. “Meşşâta ‘arûsa zîb u zînet *viregendir*.”

viresi: (2) veresiye, peşin olmayan. “Nesye *viresi* ma’nâsınadır, hâzıra ve nakde mukâbil isti’mâl olunur.”

yab yab/yap yap: (2) sessizce, yavaş yavaş. “Dahi içine kan ine ve *yab yab* büyüye.”

yağır: (1) yara. “Arabî at mecrûh olmuş semer altında, ya’nî *yağır* olmuş.”

yağlıcık: (1) küçük havlu. “Ol mâha bir dülbendcik veyâ bir *yağlıcık* pîş-keş eyledim.”

yağlık: (1) havlu. “Destârçe tasğîr-i destârdır ki dülbende ve *yağlığa* dirler.”

yahşı: (1) iyi, güzel. “Beni mest u bî-haber eyle ahvâl-i cihândan tâ kim sana sırr-ı cihân söyleyeyim ey *yahşı* kişi.”

yakış-: (1) yaklaşmak, meyletmek. “Bu sözün hakîkati ve mâhiyyeti gerekdir, tâ kim ma’ânî gönle inüp *yakışa*.”

yalabı-: (6) parlamak, ışık vermek. “Ne-tâbed *yalabımaz*, ya’nî ziyâ virmez. Hâtem-i Firûze’nin *yalabımasından* murâd saltanatın kemâl-i zuhûridir.”

yaldıra-: (17) parlamak. “Hazret-i Mûsâ’nın bir mu’cizesi ol idi ki eli güneş gibi *yaldırar* idi.”

yaldırağan: (5) parlayan, parlak. “Ey cânân, güzellik ayının ziyâsı *yaldırağan* yüzünüzdendir. Tâbân sıfat-ı müşebbehedir, *yaldırağan* ma’nâsınadır.”

yaldırayıcı: (1) parlayan. “Lâmi‘ *yaldırayıcı*.”

yalıñ: (3) alev. “Dırâm, *yalıña* dirler. Leheb âteş *yalıñına* dirler.”

yalıñlandır-: (26) kızartmak, aydınlatmak, parlatmak. “Eger meded diler sen bu bâddan gönül çerâğını *yalıñlandırır*sin.”

yalıñlandırıcı: (9) arttırıcı, aydınlatıcı. “Muhabbet *yalıñlandırıcı* ya’nî ziyâde idici. Meclis *yalıñlandırıcı* ya’nî meclisi rûşen kılıcı.”

yalınlan-: (6) aydınlanmak, kızarmak. “Çün tamâm *yalınlandı*, yel esdi ve çerâğı söyündürdi. *Yalınlanmak* ve kızarmak gâliben ruhda olur.”

yalınlanıcı: (1) ateş saçıcı. “Sâkib *yalınlanıcı* ve yakıcı ma'nâsınadır.”

yalınlanışlu: (1) ışıklı, parlayışlı. “Subh *yalınlanışlu* hâsılı subh ziyâlı dîmekdir.”

yalınlat-: (3) parlatmak. “Her mahbûb ki çehresin *yalınlatdı*, ya'nî kendü-yi güzellendirdi, hâsılı, sâhib-i cemal oldu, dilberlik bilmez.”

yalınlatdır-: (2) parlatmak, kızartmak. “Efrûht *yalınlatdırdı* dîmekdir.”

yalınlayışlı: (1) parlayışlı, ışıklı. “Güneş *yalınlayışlı* ya'nî güneş gibi yalınlanan ruh.”

yalman: (1) kılıcın ucu. “Su gibi sâfî pâk şimşîrin *yalmanına* virüp helâk eyledin.”

yan başı gel-: (1) tokuşmak ve çarpışmak, zarar görmek. “Âsib lûğatda *yan başı gelmege* dirler.”

yana gelüp yana git-: (1) sürekli yanmak. “Hâsılı, *yana gelüp yana gidenlerdendir*.”

yanağan: (5) sürekli yanan. “Sûzân sıfat-ı müşebbehedir, *yanağan* ma'nâsına.”

yanaşma: (1) ücretle çalışan hizmetçi. “Aslında yumuş oğlanına dirler, ya'nî *yanaşma*, der oğlanına.”

yanku: (2) ses, yankı. “Sadâ *yankuya* dirler.”

yapağı: (2) yün. “Peşmine yünden ya'nî *yapağıdan* olan libâsa dirler.”

yapça: (2) sessizce. “Nağme kelâm-ı hufyeye dirler, ya'nî *yapça yapça* olan söze dirler.”

yarak: (18) kılıç, hazırlık, azık. “Âhten *yarağı* kınından çıkarmağa dirler. Yol *yarağı* tedârik idüp bunda mukîm olma.”

yarakla-: (1) hazırlamak. “Gelecek yollarına gözüm esbini *yarakladım*.”

yaraklan-: (2) hazırlanmak. “Amâde *yaraklanmış*, müheyyâ ma'nâsına.”

yaraşık: (14) süs, zînet, güzellik, uygun, münasip. “Zîbâ sıfat-ı müşebbehedir, *yaraşık* dîmekdir.”

yaraşıklık: (2) süs, zînet, güzellik. “Zîb, zînet ve *yaraşıklıktır*.”

yarar: (2) kahraman. “Bîjenin bir *yarar* yoldaşı var idi. Rüstem dahi bir iki *yarar* yoldaş alup vardı.”

yarar: (3) faydalı, güzel. “Salâh-ı kâr; salâh *yarar*, kâr iş. *Yarar* iş kanda ve men mest-i evkâr kanda?”

yarğuy: (1) kanun, ferman. “*Yarğuy* yasağa dirler.”

yarınlık: (1) yarın olacak şey, âhiret. “Âh eger bugün için olaydı *yarınlık*.”

yarlığa-: (1) affetmek. “Hudâ-yı ‘azze ve celle cümlesini *yarlığasun*.”

yarlığan-: (2) affedilmek. “Korkarım ki sende mezkûr ahvâl olmaya, ya’nî *yarlığanmak* fikri ve sevâba meyl.”

yarlığanış: (3) affedilme. “Âmirziş ism-i masdârdır, *yarlığanış* ma’nâsına.”

yarlıgayıcı: (2) affedici. “Âmurzgâr *yarlıgayıcı*, gaffâr ma’nâsına.”

yarlıgayış: (1) affetme. “Âmirziş ism-i masdardır, *yarlıgayış* ma’nâsına.”

yasak/yasağ: (29) kanun, ferman, yasak. “Ben ‘âşık-ı bî-çâreyi katl eylemeğe yarağa ve *yasağa* ihtiyâc yokdur.”

yasağ eyle-: (2) kanun koymak, ferman çıkarmak. “Behrâm-ı Gûr zamân-ı saltanatında *yasağ eyledi* ki kapusunda Fârisî dil söyleşeler.”

yasdan-: (8) yaslanmak. “Bâb-ı saâdetinde âsitâne gibi taş *yasdanup* toprak döşene.”

yasduk: (3) yastık. “Bâlîn *yasdukdur*. Dün gice *yasduğum* ucına geldi.”

yaşar: (2) yaşında. “Çâr-deh sâle on dört *yaşar*. İki yıllık şarâb ve on dört *yaşar* mahbûb.”

yaşar-: (1) yeşermek. “Âkıbet bâğ sebz olur ya’nî *yaşarır*, hâsılı, yeşil olur.”

yaşıl: (1) yeşil. “Âkıbet bâğ sebz olur ya’nî yeşerir, hâsılı, *yaşıl* olur.”

yatuk: (7) ağzı dar, boğazı kısa ve karnı yassı su kabı. “Ey sâkî, *yatuğı* doludur ki biri birimizle oturalım ve ‘ayş u safâ idelim.”

yavuklı: (1) nişanlı. “*Yavuklıya* nâmezdirler dimiş.”

yavuz: (16) kötü, sert. “Allah *yavuz* gözden saklasun. Muhtesib hiddetlidir ve *yavuzdur*. Zamânenin *yavuz* gözi anın cânına irişmesün.”

yavuzluk: (1) sertlik, kaba huyluluk. “Zîrâ *yavuzluğundan* her nesneden müte’essir olsa gerek.”

yay: (1) yaz. “Mâhın vatanı burc-ı Sünbüle’dir ki *yay* faslının bürûcının üçüncisidir.”

yaylak: (1) yayla. “Şîrâz *yaylak* nisbetli memleketdir.”

yed-: (4) elinden tutup götürmek, çekmek. “Meselâ körleri *yeden* kimseye dest-keş, atları *yeden* kimseye cenîbet-keş dirler.”

yedek: (3) yedekte götürülen at. “Cenîbe-keş dirler ekâbirin *yedegini* yeden kimseye.”

yedekçi: (4) yedek atı çeken kimse, elinden tutup götüren. “Dest-keş el çekici ma'nâsına ya'nî *yedekçi*.”

yedici: (1) kılavuz. “Dest-keş vasf-ı terkîbîdir, keşiden'den, el çekici ma'nâsına ya'nî *yedici*, niteki a'mâların elinden yederler.”

yediger: (1) Büyük ayı yıldız takımı. “Büyük *yediger* yıldızının yanında ki halk hiddet-i basarı anıyla imtihân iderler.”

yelek: (7) kuş kanadındaki kalemlî tüy. “Per kanat ve *yelekdir*.”

yel kalk-: (1) rüzgâr esmek. “*Yel kalkdı* dirler, esdi ma'nâsına.”

yeldir-/yildir-: (3) koşturmak, hızlı gitmek. “Devând *yeldirdi* dimekdir. Râh-ı dîdeden sahrâya *yeldirdi* ve gitdi.”

yeñüli: (3) hafif, kolay. “Sebuk *yeñüli* ma'nâsınadır ya'nî hafif.”¹

yecügez: (1) yercik, barınak. “Yerini saklayı tutsun ya'nî yerini beklesün ki zamâne *yecügezidir*.”

yerin-: (1) üzülmek. “Ne fâidesine sevin ve ne ziyânına *yerin*.”

yeyni: (7) hafif, kolay. “Sebuk-bârân *yeyni* yükliler dimekdir.”

yırla-: (5) şarkı söylemek. “Serâyiden'den, *yırlamak* ma'nâsına.”

yırtağan: (1) çokça/devamlı yırtan. “Câme-der vasf-ı terkîbîdir, câme *yırtağan* ya'nî libasını pâreleyici.”

yırtlaz: (2) göz kapağı yaralanıp iyileştikten sonra şeklini değiştirmiş olan göz. “Çeşm-i derîde *yırtlaz* gözlü dimekdir. Ol yırtlaz gözlü edebe riâyet eylemedi.”

yırtmaç: (1) yırtmaç. “Çâk *yırtmaç* ve yırtık ma'nâsınadır.”

yıyılağaç: (2) bir çeşit meyve. “*Yıyılağaç* kavun, karpuz zamânında ufacık kavuncuklardır, elmadan irice olur.”

yigirmi: (7) yirmi. “Telhîs manzûmesinin şerhinde *yigirmi* cem'ini îrâd eylemiş.”

yigit: (10) genç. “Sonra oğulları *yigit* olup umûr-ı saltanatın tasarrufına mâlik oldılar. Şâb *yigide* dirler.”

¹ M ve T nüshalarında *hafif* yerine *yeyni* kelimesi geçmektedir.

- yigidlîk:** (26) gençlik. “Şebâb, bunda *yigidlîk*dir.”
- yigren-:** (9) iğrenmek, usanmak. “Gönlüm zindân-ı İskender vahşetinden *yigrendi*.”
- yil-/yel-:** (3) koşmak. “Kulluk yolundan gayri yola *yilmem*. Safâ ile Merve’nin arasında pekçe yedi kere *yilmege* dirler.”
- yilegen:** (1) devamlı koşan. “Devân sıfat-ı müşebbehedir, *yilegen* ma’nâsına.”
- yiler oñmaz:** (1) boşuna gayret eden. “Herze-gerd bî-fâ’ide gezici *yiler onmaz* ma’nâsınadır.”
- yilüp yöpür-:** (6) telaşla koşmak. “Pûyiden’den, *yilmek ve yöpürmek* ma’nâsına, murâd yürimekdir. Zîr ü bâlâ *yilüp yöpürdügüm*.”
- yoldaş:** (52) arkadaşı. “Karîn, *yoldaşa* dirler. Biz ahmaka *yoldaş* olmazız.”
- yoldaşlık.** (12) arkadaşlık, dostluk. “Kimsede *yoldaşlık* görmeziz. Yârândan *yoldaşlık* ümîd eyledik.”
- yol kes-:** (1) mesafe katetmek. “Türkîde bugün bu kadar *yol kesdin* dirler.”
- yörük:** (1) göçebe. “Hırgâh *yörükler* kullandığı derim evidir ki üstini keçe ile örterler.”
- yufka:** (5) küçük, hafif. “Nân-ı teng diyü *yufka* etmegine dirler. Şa’sa’a gölgenin *yufkasına* dirler.”
- yu-:** (34) yıkamak, silip götürmek. “Kan rengi *yumakla* gitmeyiserdir.”
- yumdur-:** (1) örtmek, kapatmak. “Bed-bînin gözünü ört, ya’nî *yumdur* ey settârul’-uyûb.”
- yumukluk:** (1) kapalı olmak. “Gonça gibi gerçi cihânın işi bağlılıktır, ya’nî dürüklük ve *yumuklukdur*, ya’nî in’ikâd ve inkibâzdır.”
- yumuş oğlanı:** (4) hizmetçi. “Rehî *yumuş oğlanına* dirler.”
- yun-:** (7) yıkanmak, temizlenmek. “Muğ-beçe didi ki şüst ü şû eyle ya’nî *yunmak* ve arınmak eyle, hâsılı, *yun* ve arın.”
- yuvala-:** (1) yuvarlamak. “Niçe rakîb kellesini meydân-ı ‘aşk ve muhabbetde *yularım*.”
- yuvalan-:** (16) yuvarlanmak, raksetmek. “Senin kirpik oklarından kan içinde *yuvalanurdu*.”
- yuvalanağan:** (2) devamlı yuvarlanan. “Gerdân sıfat-ı müşebbehelerdir, *yuvalanağan* ve dönen ma’nâsına.”

yuyıcı: (1) yıkayıcı, temizleyici. “Ey hatâ *yuyıcı* ebr-i bârân, rahmetini yağdır.”

yügrük: (2) hızlı, çabuk. “Makbûl şîir benimdir ki tabî‘atım şâhın gibi *yügrükdür*.”

yülü-/yüli-: (2) tıraş etmek, silmek, kazımak. “Ola ki günâh harflerini andan *yülümek* ola.”

yürügen: (4) yürüyen. “Revân *yürügen* ya‘nî gidici.”

yüzerlik/üzerlik: (8) bir bitki tohumu. “Yaramaz göz degmesün içün *yüzerlik* yakarlar.”

zindânlı: (1) zindanda olan. “Hâlin nedir nice geçinürsün ey *zindânlı* gönül?”

b. Bazı Çekim ve Yapım Ekleri

Bu başlık altında daha çok, Sûdî'nin yaşadığı dönemde, günümüzden farklı şekilde kullanılan veya günümüzde kullanımdan düşmüş bazı çekim ve yapım ekleri ele alınmıştır:

-ağan, -eğen, -ğan, -gen

Bu ekle türetilen kelimeler daha çok kalıcı özellikleri bildirdikleri için fiilden isim türetme ekleri kategorisi içine girerler. Dolayısıyla yapım ekleri arasında gösterilirler. Bu ekle türetilen kelimeler kalıcı bir özellik bildirdiği için Farsça ve Arapçadaki sıfat-ı müşebbehe sınıfına giren kelimeler Sûdî tarafından bu ek kullanılarak Türkçeye çevrilmiştir.

Handân (güleğen), giryân (ağlağan), hırâmân (salınağan), devân (yilegen) gibi.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki Farsçada fiillerin hâl köklerine getirilen ve sıfat-ı müşebbehe oluşturan bu ek (-ân) her zaman kalıcı bir özellik göstermeyebilir, bazen ism-i fâil yerinde de kullanılmaktadır.¹

-ıcak, -icek

“-ınca, -ince” anlamında bir zarf fiildir, yaygın şekilde kullanılmaktadır.

“Kişi mest *olıcak* pâdişâh-ı ‘âlem olur, her ne denlü fakîr ise de. Füsehâ ve büleğâ ve şu‘arâ-yı Hind benim şi‘irim şehri Bengâl’e *varıcak* hep buna rağbet iderler.”

¹ Bu tarz örnekler için bk. İbrahim Kaya-Mevlüt Erdem, “Türkçede -Ağan /-Gan ve -İcî Ekleri ve Sûdî Şerhindeki Kullanımları”, *Turkish Studies*, 2010, vol. 5/3, s. 1594-1617.

-ınca, -ince

Bu ek günümüzden farklı olarak aynı zamanda “-ıncaya kadar” anlamı da taşımaktadır. “-ıncaya kadar” anlamında kullanılan örneklerden bir kısmı şunlardır (Parantez içindeki anlamlar bizim tarafımızdan eklenmiştir):

“*Mest olunca* (sarhoş oluncaya kadar) içmedikleri anınçündür ki bizim dinimizde hamrın azı ve çoğı harâm olduğı gibi anların ve sâ’ir edyânın ve milelin sekri harâmıdır. Bir kere ol cânânı *toyınca* (doyuncaya kadar) seyr eyle. Bu gazelde vâki‘ olan harf-i vasl vahdet içündür, âhir-i gazele *varınca* (varıncaya kadar). ‘Acem pâdişâhlarına Keykubâd’dan Filikos’a *gelince* (gelinceye kadar) Keyân dirler.”

-dukda, -dükde, -dıkda, -dikde

“-dığı zaman, -ınca” anlamındadır.

“Sevdâ dört mizâcın biridir ki tabî‘ata gâlib *oldukda* cünûna irişdirir.”

-madın, -medin

2 yerde geçer, “-madan, -meden” anlamındadır.

“Ne-dîdede hâ-yı resmî harf-i terettübdür, görmeyüp ve *görmedin* dimer. Şâh-ı Hürmüz beni *görmedin* ya’nî görmeksizin bilâ kelâm yüz lûtf eyledi.”

-aldan, -elden

2 yerde geçer, “-dığından beri” anlamındadır.

“Ol meh Hâfız’ın eşcârına cânla müşterî *olaldan* teberrüken her meclisde anın eşcârı okunur oldu. Sen letâfet sâhibi *olaldan* rûzgâr-ı hüsn kutlı oldu.”

-elden berü, -aldan berü

21 yerde geçer, “-dığından beri” anlamını taşır.

“*Toğaldan berü* elinden cân-ı mey komadı. Dünyâya yüz *koyaldan berü*, hâsılı, dünyâya *gelelden berü* Hudâ ğam-ı ‘aşkı bize nasîb eyledi.”

-ısar, -iser

Gelecek zaman ekidir. Oldukça işlek bir şekilde kullanılmaktadır.

açısar (açacak), uyanısardır (uyanacaktır), gidiserem (gideceğim).

c. Bağlama Edatları

Şerhin doğru anlaşılması için bazı bağlama edatları ve anlamlarına kısaca temas etmek gerekmektedir. *Türk Dilinde Edatlar* adlı eserinde Necmettin Hacıeminoğlu¹ özetle şunları söyler:

“Bağlama edatları cümleleri veya cümle içindeki kelimeleri ve kelime gruplarını ya mana bakımından yahut şekil itibariyle birbirine bağlayan sözlerdir. Eski Türkçede bağlama edatı yoktur. Kuvvetlendirme vazifesini gören bazı edatları bağlama edatı olarak saymak mümkün olsa bile bunlar sayıca çok az bir yekûn teşkil ederler. Bunların bağlama fonksiyonları da zayıftır. Onun için Türkçede bağlama edatlarının teşekkülü Karahanlı devresinden itibaren kendini belli eder.

Eski Türkçede olmadığı hâlde sonradan çok sayıda bağlama edatının başka dillerden alınması veya dilin kendi imkânları ile teşekkül etmesi dilciler tarafından yabancı dillerin özellikle Arapça ve Farsçanın tesiri ile izah edilmektedir. Ancak bağlama edatlarının büyük bir kısmının Türkçenin kendi bünyesinden çıktığı dikkate alınırsa bunda Türkçenin gelişmiş ve işlenmiş olmasının rolü de göz ardı edilmemelidir. *Kutadgu Bilig*'ten itibaren bugüne kadar Türkçedeki diğer edatların sayısı ve çeşidi gittikçe azaldığı hâlde bağlama edatlarının zenginleşmesi de bu hususu destekler.”

Bu edatlar doktora tezimizde ayrıntılı olarak örnekleriyle birlikte gösterildiği için burada üç başlık altında çok kısa bir özeti verilecektir:

- a. Türkçe asıllı olanlar
- b. Farsça asıllı olanlar
- c. Arapça asıllı olanlar

Yabancı asıllı bir kelime Türkçe herhangi bir ek almışsa veya içinde Türkçe bir unsur varsa bu edat Türkçe asıllı edatlar kısmında gösterilmiştir. Hem Arapça hem de Farsçadan oluşan edatlarda ise ana unsur dikkate alınmış, sıralamalar alfabetik sisteme göre yapılmıştır.

Türkçe Asıllı Olanlar

Bu edatların büyük bir kısmının anlamı “Türkçe Sözlük” başlığı altında verilmiştir. Arapça ve Farsça kelimelere Türkçe çekim ekinin eklenmesiyle oluşan edatlar da buraya dâhil edilmiştir.

¹ Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 112-113.

Benzer ki (galiba, öyle anlaşıyor ki)

Cümleden (örnek olarak, meselâ)

Gâlib budur ki (galiba, kanaatim budur ki)

Hak bu ki/Hak budur ki (doğrusu, gerçek şu ki)

Hâsılı (özetle, netice olarak)

Nihâyeti (hülâsa, netice olarak)

Var ise (herhâlde, galiba)

Farsça Asıllı Olanlar

Bâşed ki (ola ki)

Çün (gibi, -dığı için, -den dolayı, -dığı zaman, -ınca/-ince, mademki)

Çünkü (-dığı için, -den dolayı, -dığı zaman, -ınca/-ince, mademki)

Hâl ân ki (hâlbuki)

Her bârî ki (her ne kadar)

Hemân (sadece, aynı şekilde, derhal, hemen, o hâlde, yeter ki)

Hemânâ ki (ne zaman ki)

Kat'-ı nazar (şöyle dursun)

Mebâdâ ki (olmaya ki)

Meger (meğer ki, sadece)

Ne ân ki (yoksa, öyle değil ki)

Tâ (ta ki, -den beri)

Arapça Asıllı Olanlar

Günümüz Türkçesinde kullanılmayanlar veya günümüz Türkçesindekinden farklı anlamda kullanılanların bir kısmı şunlardır:

Ba'dehu (daha sonra, bundan sonra)

Fakat (sadece)

Arapçadaki istisna edatı fonksiyonuna benzer bir kullanımı vardır ve cümle sonunda da kullanılmaktadır.

“Hâlimizi Allâh bilür ancak ve ol zamânda hâlimize ol nâzır idi *fakat*.”

Fazlan ‘an (şöyle dursun)

Fe-hasebu (sadece)

İllâ (-den başka, ancak, şu kadar var ki)

Tahkîk (gerçek şu ki, şüphesiz ki)

Ve-illâ (yoksa, aksi takdirde)

Zâhir (görünen o ki, herhâlde)

d. Türkçe Kelimelerin Farsça Tamlamada Kullanılması

Sûdî'nin Türkçe kelimelerle Farsça kurala göre tamlama yaptığı görülmektedir ki oldukça dikkat çekici bir durumdur. Gramer kuralları hususunda son derece hassas olduğu eleştiriler kısmında ele alınan Sûdî'nin böyle bir tercihte bulunması, tercihini Türkçeden yana kullandığının bir göstergesi olmalıdır. Sınırlı sayıdaki örnekleri şunlardır.

“İmdi hakîkatle öğrenmegi selbdir, *nefs-i öğrenmegi* değil. Gönlinin *kemâl-i taralması* kendinin bâde-nûş olmamasıdır. *Kemâl-i güzelliginden* günâhın yazmağa ikdâm idemez. *Kemâl-i incelikden* bir mertebededir benim tenim ki degme kimse anı göremez. *Kemâl-i uzunluğundan* ayağa inüp düşer.”

Şerh-i Divân-ı Hâfız'daki Cümle Yapısı

Sûdî şerhinin doğru olarak anlaşılabilmesi için Türkçenin söz dizimiyle pek uyumlu olmayan bazı cümlelerini ele almak gerekmektedir. Bu cümlelerde Farsçayla uzun dönem meşguliyetin sonucu olarak böyle bir söz diziminin olduğu söylenebilir. Aşağıda bir kısım örnekleri verilmiştir. Fakat bu örneklerden yola çıkarak Sûdî'nin bütün cümlelerinin veya çoğu cümlesinin bu tarzda olduğunu düşünmek doğru değildir. Bunların bir kısmı şiir metninin tercümede kolayca takip edilmesi için bilerek tercih edilmiştir. Günümüz Türkçesinin söz dizimiyle farklılık gösteren cümle yapılarını şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

a. *Mu'teriza* Denilen Ara Cümleler

Bu tarz cümleler cümle dışı unsurlardır ve cümlelerin akışı devam ederken araya konulan ek bilgilerdir. Bunlarda kimi zaman gramer bilgisi verilmekte, kimi zaman edebî sanatlara atıfta bulunulmakta, kimi zaman da bir kavram hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Aşağıdaki örneklerde bu tarz cümleler italik karakterle gösterilmiştir.

“Senin dîdârın hasretiyle subh gibi cân virürem, *subhun cân virmesi tîz geçmesidir, zîrâ güneş tulû' eyledikten sonra yevm u nehâr dirler, subh dimezler*, ola ki hûrşîd-i dîrahşân gibi sa'âdet-hânenden çıkup tulû' eylesin.”

Cümle dışı unsurlar çıkartılınca cümle şu şekli alır:

“Senin dîdârın hasretiyle subh gibi cân virürem, ola ki hûrşîd-i dîrahşân gibi sa'âdet-hânenden çıkup tulû' eylesin.”

Şu örnekte italik karakterde gösterilen ara cümleler oldukça uzun sürdüğünden özne ile yüklem bağlantısını kurmak zorlaşmaktadır:

“es-sâkî, *takdîren merfû', sıfatıdır eyyü lafzının, hakikatde münâdâ budur, iki âlet-i ta'rif cem' olmamağ için eyyü lafzıyla tavassut eyleyüp hâ-yı tenbih îrâd eylediler*, lügatde suvarıcı dimekdir, ammâ ıstılâhda hamr meclisinde kadeh sürene dirler.”

Şu örnekte de bir edebî sanata atıfta bulunduğu kısım (leff ü neşr-i müretteb tarikiyle) cümle dışı unsurdur ve yüklemle ilgisi bulunmamaktadır:

“Kendin yanımdan gitmiş kıyâs eyle ve dil ü çeşmimin âteş u âbindan, *leff ü neşr-i müretteb tarikiyle*, benzim sarı ve dudagım kuru ve yanımla ağılamakdan yaş olmuş kıyâs eyle.”

Bazen de bir kavramla ilgili açıklamalar bulunmaktadır. Aşağıdaki cümlede bunun örneği görülmektedir:

“Seher vaktinde çünkü hûrşîd sancağını tağlara dikerdi, ya'nî güneş tulû' eyledi, hâsılı, sabâh vakti ki güneş maşrıktan tulû' eyledi, *güneş eşi'asını sancağa teşbîh eylemiş ve kûha nisbet 'alem hûb vâki' olmuş*, merhamet eliyle yârim ümmîd-vârlar kapusını urdı, ya'nî dakka'l-bâb eyledi, *ümmîdvârândan murâdı kendidir, sîga-i ümmîdvârî cem' eylediği te'eddübendir*, ya'nî seher vaktinde yârim ben ümmîd-vâra merhametle geldi, hâsılı, bana rahm eyledi.”

Burada italik karakterle gösterdiğimiz iki tane açıklayıcı unsur gelmektedir ve bunların yüklemle ilgisi yoktur.

“Çünkü” edatı zarf-fiil grubu oluşturduğu için “çünkü”den sonra gelen kısım “ya'nî seher vaktinde” diye kısaltılmaktadır.

b. “Ki” Edatıyla Oluşan Cümlelerin Bolca Kullanılması

Farsçada bağlama edatı görevinde olan ve yan cümleyi ana cümleye bağlayan “ki” edatı Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde olduğu gibi Sûdî şerhinde de bolca kullanılmaktadır. Bunlar sıfat-fiil grubu olarak kendinden önce gelen kelime veya gruba sıfat yapılmalıdır. Şu örnekler yeterli bir fikir verebilir:

“Asker sınıfının ortasına *ki pâdişâhlar turur*, kalb dirler ve sağ cânibine meymene ve sol cânibine meysere dirler.”

İtalik karakterle gösterilen kısım kendinden önceki grubun sıfatı olarak alınca anlam şöyle olur. *Padişahların durduğu yer olan askerlerin ortasına kalb derler, sağ tarafa meymene, sol tarafa meysere derler.*

Aşağıdaki cümlede bu edatla kurulan yan cümleler bolca kullanılmaktadır:

“Mollâ Ahmed-i Kazvinî *ki Hazret-i Sultân Süleymân Şâm'da ana yüz akçe oturak eylemişdi* ve Şeyh Hüseyin-i Hârizmi *ki hem şeyh ve hem mollâ ve hem şâ'ir idi*, Âmid'de Mollâ Muslihuddîn Lârî *ki hem mollâ ve hem şâ'ir idi*, anların her birine su'âl eyledim, buyurdılar ki Hazret-i Hızır'la Mûsâ peygamber kıssasına telmihdir ki sûre-i Kehf'de mestûr u mezkûrdur.”

Burada “ki”den sonra gelen unsurlar hep önceki kısmın sıfatı durumundadırlar ve Türkçe cümle yapısına göre isimden önce zikredilmeleri gerekmektedir.

c. Açıklayıcı Unsurların Peşpeşe Gelmesi

Bunlar “yani, hâsılı” gibi edatlarla peşpeşe yapılan açıklamalardır. Bazen oldukça uzun sürerek anlamayı zorlaştırabilmektedirler. Aşağıdaki örnekte aynı zamanda “ki” bağlama edatı da kullanıldığından önceki madde için de örnek olarak alınabilir. Hem “ki” edatından sonra gelen yan cümle, hem de diğer açıklayıcı unsurlar italik karakterle gösterilmiştir:

“Ve ol kimse *ki bir cur’a mey, elinden virmege kâdirdir, ya’nî müstahakkına ihsân eylemege kâdirdir*, hâsılı, ol kimse ki ihsân eyler ve halkdan ihsânın dirîğ eylemez, eli, *ya’nî eli ki anınla cur’a-i mey i’tâ eyler*, maksûd mahbûbını kucsun, ya’nî murâdı şâhidini kucsun, hâsılı, murâdı ana el virsün, hayırlı du’âdır.”

Bu cümle şöylece sadeleştirilebilir:

Elinden bir yudum mey vermeğe gücü yetebilen, yani lâıyk olana bağışta bulunmaya gücü yeten, yani bağışta bulunup halktan bağışını esirgemeyen kimsenin bir yudum şarap veren eli muradının güzelini kucaklasın, yani muradına kavuşsun. Bu dua hayırlı duadır.

d. Bir Edatla Bağlanmayan Açıklayıcı Unsurlar

Genelde “ki, yani, hâsılı” gibi edatlardan sonra yapılan açıklamalar bazen hiçbir edat konulmadan da yapılabilmektedir. Aşağıdaki cümlede bu tarz açıklamalar italik karakterle gösterilmiştir:

“Tahsilim zamânında Şâm’da pîrim, üstâdım Mollâ Halîmî-i Şîrvânî, *sâhib-i kasâ'id-i ‘acibe ve muhterêât-ı ğarîbe* ve Mollâ Muhammed Emîn *ki Hazret-i Mevlânâ Câmi’nin kız karındaşı oğlu idi* ve sâhib-i divân Mevlânâ Sabûhî-i Bedahşî, bunların her birine bu beytin ma’nâsın sordum.”

Burada Mollâ Halîmî-i Şîrvânî’den sonra bağlama edatı olmadan gelen “sâhib-i kasâ'id-i ‘acibe ve muhterêât-ı ğarîbe” kısmı sıfat durumundadır. Anlamı, “Acip kasideleri ve ğarip buluşları olan Molla Halîmî-i Şîrvânî” şeklindedir.

e. Ters Anlaşılabilecek Cümle Yapısı

Bazı cümleler, virgülün yeri doğru tespit edilmezse yanlış anlaşılmaya uygun bir yapıdadır. Meselâ:

“Ba’zı nüshada pür-ham yerine, *hâ-yı mu’ceme ile*, perçem düşmüştür, *cîm-i ‘Acemiyle*, tûğ ma’nâsına, lâkin ‘âdeten ol siyâh olmaz.”

Anlam şöyledir: Bazı nüshada “h” harfiyle yazılan “pür-ham” kelimesi yerine “ç” harfiyle yazılan ve tuğ anlamına gelen “perçem” kelimesi bulunmaktadır.

“Cihânda ancılayın dirlik eyleme ki öliceğ öldi dimeyeler, belki tonuz gibi hortladı diyeler, ya’nî öldükden sonra seni hayırla anmayup şerle analar.”

Burada “yani”den sonra gelen kısım tamamen ters anlaşılabilecek şekilde düşünülebilmektedir. Cümleyi şöyle sadeleştirebiliriz:

Ölünce öldü değil de domuz gibi hortladı denilecek şekilde hayat sürme, yani öldükten sonra seni hayırla değil de şerle anacakları şekilde yaşama.

Bazı unsurların kısaltılmasıyla cümlede kapalılık görülebilmektedir:

“Kurbân da îhâm tarîkiyle mezkûrdur, ma’rûfdur ve yay duran zarf, ya’nî sadak.”

Anlam şöyledir: Kurban kelimesi îham yoluyla zikredilmiştir. Biri herkesin bildiği anlam, diğeri ise okların konulduğu kap.

f. Tamlamanın Ters Çevrilmesi

Şerhte Türkçe tamlamaların ters çevrildiği durumlar nadir de olsa görülebilmektedir:

“*Murâdı Hâce’nin fıskâ emr degildir. Muhabbeti gamı bunların, mahzûn dilimin sūrûr ve hubûrıdır. İmdi şeker yağdırıcı ol tatlu dudağından cânânın, işve getir ki cânım dimağı andan kand gibi şîrîn ola. Bu sözini kabûl eyle pîr-i münhanînin dimekdir.*”

g. Bazı Edatların Yapısından Kaynaklanan Zorluklar

Farsça asıllı bazı edatların oluşturduğu yan cümleler de Türkçe söz dizimine aykırı olduğu için metnin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Aşağıdaki cümlelerde bu edatların oluşturduğu grup italik karakterle gösterilecek, hemen ardından günümüz Türkçesinde kullanıldığı şekli parantez içerisinde belirtilecektir.

“Ey gönül, eger seyl-i fenâ varlık bünyâdını yerinden koparup yıkarsa, ya’nî vücûdun bünyâdını kam’ u kal’ iderse, *çünkü senin keştibânın Hazret-i Nûh peygamberdir* (kaptanın Nuh olduğu için), tûfândan gâh yime. Hâsılı, seyl-i firâk tamâm ‘âlemi fenâyâ virürse, *çünkü cânân sana mâ’ildir* (canan sana meylettği için), sen gâh yime ya’nî korkma.”

“Yâdında olsun ol ki, *çün gözün bizi ‘itâbla öldürürdi, ya’nî çünkü gözün bizi hışımla helâk iderdi*, (gözün bizi azarlamakla öldürdüğü zaman) Hazret-i ‘İsâ’ya mensûb fi’l-i mu’ciz ki ihyâ-yı mevtâdır, senin şeker çigneyici lebinde idi.”

h. Kısaltmaların Kapalığa Sebep Olması

Bazı nüshalarda (o) kısaltmasıyla gösterilen ve Türkçede “ve devamı sonuna kadar” diye tercüme edilebilen “ilâ âhirihi” ifadesi de şu örnekte görüldüğü gibi kapalığa sebep olabilmektedir:

Ez-‘âcizî vu selîmî vu miskînî
V’ez-kibr u buzurgvârî vu hod-bînî

“Leff ü neşr-i müretteb tarîkiyle buyurur: ‘Âcizlikden selîmlikden ve miskînlikden ve tekebbürlükden ve ululukdan ve hod-bînlikden.

Ber-âteş eger nişâniyem bi-nşînem
Ber-esb eger nişânet ne-nşînî

Mısrâ‘-ı evvel mısra‘-ı evvele ve sâni sâniye masrûfdur, ya’nî ‘acizimden *ilâ âhirihi* beni âteş üze oturdursan otururum ve kemâl-i tekebbürden *ilâ âhirihi* seni at üzerine diksem oturmazsın, ya’nî ata bin disem binmezsin.” (573a)

Burada görülen kısaltma beyte bağlıdır ve onunla birlikte düşünülmesi lazımdır. Kısaltma konulmasaydı metin şöyle olacaktı (İlâ âhirihi yerine eklenen kısım parantez içerisinde gösterilmiştir):

Mısrâ‘-ı evvel mısra‘-ı evvele ve sâni sâniye masrûfdur, ya’nî ‘acizimden -ilâ âhirihi- (ve selimliğimden ve miskinliğimden) beni âteş üze oturdursan otururum ve kemâl-i tekebbürden -ilâ âhirihi- (ve ululukdan ve hod-bînlikten) seni at üzerine diksem oturmazsın, ya’nî ata bin disem binmezsin.

1. Şiirdeki Söz Diziminin Korunması

Sûdî, şerhi Farsça öğretmek maksadıyla telif ettiğini belirttiği için beytin anlamını verirken tercümenin daha yakından takip edilebilmesi için şiirde geçen cümle yapısını bazen aynen korumaktadır. Şerhte sıkça karşılaşılan bu durumla ilgili aşağıdaki örnek bir fikir verebilir:

“Kunûn çi çâre ki der-bahr-i gam be-girdâbi
Futâd zevrak-ı sabrem zi-bâdbân-ı fırâk

Mahsûl-i Beyt: Şimdi ne çâre ki gam denizinde bir girdâba düşdi sabrım

zevrakı firâk bâdbânından. Ya‘nî firâk ve iştiyâk sebebiyle ğama düşdüm demektir, hâsılı, ğam ve ğussa ile sabır bir yerde cem‘ olmaz.”

“Ya‘nî”ye kadar olan kısım şiirle karşılaştırıldığında şiirdeki söz diziminin aynen korunduğu görülecektir. Bu da Farsça öğrenmek isteyenlerin işini kolaylaştıracaktır. Böylece okuyucu hangi kelimenin veya kelime grubunun ne anlama geldiğini daha çabuk bulabilecektir. Tercümeyi parantez içine alınca durum net olarak görülmektedir:

Kunûn (şimdi) çi çâre ki (ne çâre ki) der-bahr-i ğam (gam denizinde) be-girdâbî (bir girdâba)

Futâd (düşdi) zevrak-ı sabrem (sabrım zevrakı) zi-bâdbân-ı firâk (firâk bâdbânından)

Görüldüğü gibi Farsça cümle yapısına en ufak bir müdahalede bulunulmamıştır.

Sûdî Şerhindeki Eleştiriler

Sûdî şerhinde eleştiriler büyük bir yekûn tutar. O Hâfız ve diğer İran şairleri hakkında zaman zaman eleştirel ifadelerde bulunduğu gibi kendinden önce *Hâfız Divânı*'na şerh yazan çağdaşları Sürûrî ve Şem'î'yi de eleştirmektedir. Eleştirilen kişilerin isimleri genellikle söylenmez, fakat matbu ve yazma nüshalarda derkenarda müstensihler veya eseri basanlar tarafından konulduğu anlaşılan “Redd-i Sürûrî, Redd-i Şem'î, Redd-i Dekâyıku'l-Hakâyık, Redd-i Konevî” gibi kayıtlar bulunmaktadır. Bu eleştirileri şârihler ve Hâfız'la ilgili olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür.

Şârihlerle İlgili Eleştiriler

Şârih kavramını *Hâfız Divânı*'nın tamamına Sûdî'den önce şerh yazan Sürûrî ve Şem'î'ye tahsis etmek daha doğrudur. Kemalpaşazâde ise Hâfız'ın bazı şiirlerine şerh yazdığı *Dekâyıku'l-Hakâyık* adlı eserindeki bazı görüşleri dolayısıyla Sûdî'nin şerhte eleştirdiği kişiler arasında olması münasebetiyle bunlara eklenmiştir. Bu cihetten Sürûrî ve Şem'î ile ilgili eleştirilere geçmeden önce Paşazâde ile ilgili eleştirileri ayrı bir başlık altında vermek uygun olacaktır.

a. Kemalpaşazâde ile İlgili Eleştiriler

Şerhte dört yerde kendisinden bahsedilir. Kemalpaşazâde, Kemâl Paşaoğlu, İbn-i Kemâl diye bahsedilen yerlerde kendisinden şiir iktibas edilmektedir. *Dekâyıku'l-Hakâyık* sahibi ve Molla diye bahsedilen iki yerde görüşleri eleştirilmektedir. Birinci yerde şöyle denilir: “*Dekâyıku'l-Hakâyık* sâhibi gâmı kâf-ı ‘Acemî ile adımla tamak beyninde müsterek tutmuş, ammâ anlardan bu sehiv ziyâde çokdur, niteki mevâzi’-i müte‘addidede ol kitâbda böyle ğafletler vâki’ olmuşdur.” (263b) *Dekâyıku'l-Hakâyık*'ta “gâm” kelimesi ile ilgili kısım şöyledir: “Gâm, kâf-ı ‘Acemî ile, adımdır. Gâm lügat-i müsterekedir, bir ma'nâsı dahi damakdır.”¹ Sûdî bunun yanlış olduğunu ve “ağız” anlamına gelen kelimenin “kâm” olduğunu bu kelimenin aynı zamanda “murâd/istek” anlamına da geldiğini belirtmektedir.

Molla adının geçtiği yerdeki eleştiri şöyledir: “Ba'zılar didiler ki nâm-ver nâm-âver'den muhaffefdir, tahfif-i hemze ile, ammâ bunlara münâkaşa eylemek olur ki elif-i memdûde tahfifi kıyâsî degil. Ol cihetdendir Mollâ'ya dahl eylemişler nemegîn ve ğamgînin aslı nem-âgîn ve ğam-âgîndir didüğine.” (90b)

1 Mesut Topal, *Dekâyıku'l-Hakâyık* (İnceleme-Metin), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 196.

Paşazâde'ye yöneltilen eleştiriler bu ikisi ile sınırlı değildir. İsim vermeden de eleştiri yapılmaktadır. Bundan dolayı *Dekâyıku'l-Hakâyık*'ta bulunan ve Sûdî'nin görüşleriyle çelişen hususlarda şerhin matbu ve yazma nüshalarında derkenarda “Redd-i Dekâyıku'l-Hakâyık” notu düşülmektedir. Bunlar maddeler hâlinde şöyle gösterilebilir:

Zâr ve zârî

Sûdî'nin bu hususta şerhte geçen görüşleri şöyledir:

“Zâr lügatda zelîl ma'nâsındadır, zâr ü zelîl dirler 'atf-ı tefsîrî tarîkiyle. Gâh olur ki zâr u za'îf dirler, za'îfe 'atf-ı tefsîrî tarîkiyle. Ammâ, zârî, yâ ile olıcak zârîden'den müştâk olur, inildi ma'nâsına. Pes, feryâd u figân ve nâleye 'atf-ı tefsîrî vâki' olur. Pes, zâr'la, zârî'nin beyninde fark fâhişdir. Ğarâbet bundadır ki Rûm'un ekser ehl-i Fûrsi ikisinin arasını fark eylemedi. Hattâ birisi ki kendüye hüsn-i zannı ğâlibdir, 'hoş nâlehâ-yı zâr dâşt'ın ma'nâsında hoş zâr ve nâleler tutdı dimiş.”¹ (84b)

“-sâ” eki

Sûdî bu ekle ilgili görüşlerini şerhte şöyle ifade eder:

“Bunun aslı budur ki müşk ve 'anber ve ğâliye ezildiği vakit ziyâde koku virür. Pes, zülf ve kâküle ve ğisûya ve ğayrılara ki müşk-sâ veyâ ğâliye-sâ ve 'anber-sâ dirler, bunlara ziyâde koku isnâd eyemekiçün.” Daha sonra “Bunda sâ lafzını teşbîh için ahz idenleri mu'âheze eylemek gerek.” (32b) cümlesiyle Paşazâde'yi eleştirmektedir. Zaten matbu nüshada eseri basanlar tarafından derkenarda “Redd-i Sürûrî ve Şem'î ve İbn-i Kemâl Paşa” ifadesi konulmuştur. Paşazâde adı geçen eserde bu husustaki görüşünü “Sâ dahi edât-ı teşbîhdendir. Meselâ, semene teşbîh itseler semen-sâ dirler, aslı âsâydır.”² şeklinde ifade etmektedir.

Key

Sûdî *Hâfız Dîvânı*'nda geçen,

Be-savt-i bulbul u kumrî eger ne-nûşî mey
‘Îlâc-ı key konemet k'âhiru'd-devâ el-key

1 “Zâ” kelimesinin anlamı ile ilgili bilgiler için bk. İbrahim Kaya, “Kemâl Paşazâde'nin *Dekâyıku'l-Hakâyık*'i Üzerine Bazı Düşünceler”, *Turkish Studies*, vol. 6/4 Fall 2011, s. 671-704.

2 Mesut Topal, *Dekâyıku'l-Hakâyık* (İnceleme-Metin), s. 116.

beytini şerh ettikten sonra “Evvelki key lafzını Fârisî zann idenler sehv eylemişler.” (490b-491a) notunu düşmektedir.

Paşazâde “Key lügat-i müsterekedir, kaçan ma’nâsına da gelür, nitekim vâki’dir.”¹ dedikten sonra bu beyti örnek olarak göstermektedir. Bu ifadeden anlaşıldığına göre Paşazâde ikinci mısraı “‘Îlâc key konemet k’âhiru’d-devâ el-key” şeklinde okumaktadır. Buna göre anlam “Sana nasıl ilaç yapabilirim ki, çünkü son çare dağlamaktır.” şeklinde olmaktadır. Sûdî hakkında oldukça övücü ifadeler kullanan Gölpinarlı bu beyte, “Bülbül ve kumru sesiyle şarap içmezsen seni nasıl tedavi edebilirim ki? İlâcın sonu dağlamadır, en son ilâç budur!” şeklinde anlam vermektedir.² Bu anlamdan onun da beytin ikinci mısraını Paşazâde gibi okuduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Sûdî’ye göre ikinci mısradaki “key” kelimesi Arapça “dağlamak” anlamına gelen “keyy” kelimesidir ve tamlama şeklinde “‘ilâc-ı key” olarak okunması gerekmektedir. Sûdî’nin beyte verdiği anlam günümüz Türkçesiyle şöyledir:

Şayet bülbül ve kumru avazıyla şarap içmezsen sana dağlama ilacını yapacağım, çünkü dağlama son çaredir denilmiştir. Yani bir hastalık için uygulanan değişik ilaçlar fayda vermezse onun için son çare dağlamak olur. Dolayısıyla beyitte kastedilen anlam bahar mevsiminde şarap içmezsen deli mesabesinde-sin, seni dağlamak gerek ki aklın başına gelsin, nitekim deliliği gidermek için hastanın başını dağlarlar.

Derî Dili, Kebk-i Derî

Farsçada kapı anlamına gelen “der” kelimesi ile bağlantılı iki hususta Sûdî ile Paşazâde’nin görüşleri farklıdır. Paşazâde “Fârs bir ‘azîm vilâyetdir ve kadîm memleketdür ki Şîrâz anun dâru’l-mülkidür. Lisân-ı Fârisî ana nisbet olunupdur. Der ol vilâyetde bir nâhiye adıdır, kebk-i Derî ve lisân-ı Derî ana nisbet olunupdur.”³ ifadeleriyle bu kelimenin bir nahiye adı anlamında da kullanıldığını ve Farsçanın fasih şekli olan Derî dilinin bu nahiyeye izafetle isimlendirildiğini, aynı zamanda bir keklik türünün de bu yere izafetle “kebk-i Derî” diye adlandırıldığını söyler. Sûdî’nin her iki hususta da görüşleri farklıdır. Şöyle der:

“Derî; yâ harf-i nisbetdir, der’e mensûb ya’nî kapıya mensûb dimerdir, zîrâ Behrâm-ı Gûr saltanatına dek ahkâm ve berevât Pehlevî diliyle idi, andan sonra yasağ eyledi ki benim kapımda şimden girü umûr-ı saltanata müt’e’allik

1 Topal, *Dekâyıku’l-Hakâyık* (İnceleme-Metin), s. 110.

2 Gölpinarlı, *Hâfiz Divânı*, s. 478.

3 Topal, *Dekâyıku’l-Hakâyık* (İnceleme-Metin), s. 159.

mesâlih Fârisî diliyle yazılsın. Pes, anın kapısına mensûb olduğün Derî diler Fârisî dile.” (449b) “Der girîvenin etegidir. Girîve belene dirler, ya'nî tağ belenine ve anın dibi 'âdeten dere şekli olur, gûyâ ki ol beleni aşup geçmege bir kapıdır. Ekser keklik öyle yerde olağandır, ol cihetden kebk-i derî dirler.” (59a)

b. Sürûrî ve Şem'î ile İlgili Eleştiriler

Hâfız Dîvânı'nın tamamına şerh yazan ilk şahsiyet Sürûrî'dir. Sûdî ve Şem'î'den yaklaşık kırk yıl önce vefat eden şârihin şerhi hem Şem'î hem de Sûdî'nin elinde bulunmaktaydı. Şem'î her ne kadar Sûdî'den sonra vefat etse de şerhini 966 yılında tamamladığı dikkate alınırsa onun yazdığı şerh herkesle birlikte Sûdî'nin de eli altında idi. Sürûrî şerhindeki bazı bilgilerin doğru olup olmadığına bakılmaksızın Şem'î şerhinde tekrarlanması Sûdî tarafından “sâbika lâhık olmak, peyvrevlik etmek, isrince gitmek” gibi tabirler kullanılarak eleştirilmektedir. Sûdî bir beytin anlamıyla ilgili yanlış bilgi olduğunu düşünüyorsa o beytin şerhinde, genelde beytin anlamını verdikten sonra bu iki şârihi kimi zaman oldukça ağır ifadelerle eleştiriye tâbi tutmaktadır. Bunları değişik açılardan sınıflandırarak ele almak daha yararlı olacaktır.

Nazım Şekilleri ve Tertiple İlgili Eleştiriler

Bu tarz eleştiriler bazen gazeldeki beyitlerin sıralamasının değiştirilmesi, redifi de bulunan bir makta beytini sadece kafiyesi aynı diye farklı bir gazelin sonuna yerleştirmek (322a), farklı nazım şekilleri ile yazılan şiirlerin yerlerinin doğru tespit edilememesi, söz gelimi kıtanın gazel şekline çevrilmesi (276b), rubâîlerin arasına gazelin konulması (551a), kıtanın rubâîler arasında yazılması (565a) şeklinde görülmektedir.

Nüsha Tercihi ve Okuma Hataları ile İlgili Eleştiriler

Nüshalardan yanlış yazmak, yanlış bir nüshayı esas almak veya doğru yazılmış mısrayı yanlış okumak şeklinde görülen bu durum, anlamı da değiştirmektedir. Bu tarz yanlışlar şu şekillerde görülmektedir:

- Ayrı iki kelimenin tamlama şeklinde düşünülerek okunması.
- Atıf vâvının terk edilmesi veya olmadığı hâlde konulması.
- Kelimenin telaffuzunun yanlış olması.
- Farklı kelime yazılması.
- Olumlu fiilin olumsuz veya olumsuzun olumlu olarak alınması.

- Fazla veya eksik kelime bulunması.
- İki unsurdan meydana gelmiş bir kelime grubunun tek bir kelime olarak okunması.

Bir kısım örnekleri şunlardır:

Nişestegân (oturanlar) yerine şikestegân (kırılanlar) yazılması (13a), insâf-ı sitem (zâlimden ettiği zulmün hayfını almak) tamlamasının insâf u sitem şeklinde yazılması (22b), bi-pursîd (sorunuz) yerine me-pursîd (sormayınız) yazılması (76a), tecemmül kelimesinin tahammül olarak yazılması (242a), iki kelime olan “yâ Râyî” ibaresinin “yârâyî” şeklinde tek kelime olarak düşünülmesi. (535b)

Kelimenin Telaffuzuyla İlgili Eleştiriler

Okuma hatalarının bir kısmı anlam açısından değil telaffuz açısından problem oluşturmaktadır. Meselâ “habâb” kabarcık, “hubâb” ise kara yılan anlamına gelmektedir. Şiirde kabarcık anlamında kullanılan “habâb” kelimesini “hubâb” olarak okuyup anlamını kabarcık olarak vermek (228b) de bu tür yanlışlara girmektedir. “Bi-” ön eki dudak ünsüzüyle başlayan fiillerin başına geldiği zaman “bu-” olarak da okunabilmektedir; “bi-ber” ve “bu-ber” gibi. Sadece “bu-ber” şeklinde okunabileceğinin söylenmesi de şerhte eleştirilmektedir. (306b)

Bazı Edat ve Eklerin Görevleriyle İlgili Eleştiriler:

“y” Harfi ile İlgili Eleştiriler

“y” ekinin birden fazla görevi bulunmakta ve buna göre sonuna bitiştiği kelimenin anlamı farklı olabilmektedir. Söz gelimi “merdî” kelimesi “bir insan, herhangi bir insan, insanlık, insana ait” gibi farklı anlamlara gelebilmektedir. Bağlama dikkat edilerek bitiştiği kelimenin anlamının doğru tespit edilemediği durumlar şerhte eleştirilmektedir.

Hemze ile İlgili Eleştiriler

Farsçanın yazım şekli yüzyıllara göre kısmî değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerden biri de hemze ile ilgilidir. Söz gelimi günümüzde (دیوانه‌ای) şeklinde yazılan kelime eski imlâda (دیوانه) şeklinde, yine günümüzde (گفته‌ای) şeklinde yazılan fiil eski imlâda (گفته) şeklinde yazılmaktaydı. Böyle yazılan kelimeler için Sûdî şerhinde “yâ harf-i vahdet veya zamîr-i hitâb, hemze harf-i tevessül”

ifadeleri kullanılır. Şöyle ki burada imlâda gösterilmese de bir “y” harfi bulunmaktadır, hemze ise onu göstermek için yazıldığı için “harf-i tevessül, hemze-i müctelibe” gibi kavramlarla anılır. Diğer şârihler şerhlerinde hemze için “harf-i vahdet veya zamîr-i hitâb” kavramını kullanmışlardır. Aslında sonuç aynı yere çıkmaktadır. Sûdî şerhte hemze için “harf-i vahdet veya zamîr-i hitâb” kavramını kullananları o kadar çok eleştirmektedir ki müstensihler bile derkenarda “artık yeter” anlamında bazı notlar düşmüşlerdir.

İsim Çekim Eklerinden “be-, ez-, der-” Harfi ile İlgili Eleştiriler

İsmin başına gelen bu ön ekler yerine göre farklı anlamlar ifade edebilmektedir. Söz gelimi “be-çesm” ibaresi bağlama göre “göze, gözde, göz sebebiyle” anlamlarını ifade edebilmektedir. Aynı şekilde “ez-” ön eki “-den, -den dolayı” anlamlarına, “der-” ön eki “-de, -da, -e, -a” anlamlarına gelebilmektedir. Bunların doğru tespit edilmemesi şerhte eleştirilmektedir. Bunlar sayıca sınırlıdır.

“-gâr” Eki ile İlgili Eleştiriler

İsinden isim türeten bu ekin anlamı değil okunuşu hakkında şerhte eleştiriler bulunmaktadır. Söz gelimi “şîrîngâr” kelimesinin diğer şârihler tarafından birleşik sıfat olarak düşünülüp “işî güzel” anlamına gelen “şîrîn-kâr” şeklinde okunması eleştirilmektedir.

Sûdî'nin daha sonra telif ettiği şerhlerinde daha esnek görüşlü olduğu, bazı yerlerde “kâr” şeklinde okunmasını onayladığı görülmektedir. *Şerh-i Bostân*'da şöyle der:

“Nikûgâr kelimesinde ikinci kef harfinin ‘g’ olması kural gereğidir. Nikû ‘iyi’ ve gâr ‘-cı’ anlamındadır, dolayısıyla anlam ‘iyilikçi’ olmaktadır. Fakat halk nikû-kâr olarak okuyup iyi işli anlamında vasf-ı terkibî (birleşik sıfat) olarak kabul eder.” (ŞB 1/396)

Farsça Masdarlarla İlgili Eleştiriler

Sûdî'nin ısrarla üzerinde durduğu, eserinde sık sık vurguladığı bir husus olsa da araştırmacılar tarafından tutarlı kabul edilmeyen bir eleştiri görünümündedir.

Fiillerin Çatısı ile İlgili Eleştiriler

Farsçada bazı fiiller hem geçişli hem de geçişsiz anlam taşımaktadır. Söz gelimi “sûhten” fiili hem *yakmak*, hem de *yanmak* anlamındadır. Şerhte bu tarz fiiller için “lâzımla müt'eaddî beyninde müşterektir” ifadesi kullanılmaktadır.

Dolayısıyla böyle bir fiilin geçişli veya geçişsiz oluşunun doğru tespit edilememesi anlamı değiştirebilmektedir. Şerhte “efrûht” yalınlandırdı (yalınlandı değil), “numûdem” göründüm (gösterdim değil), “keşed” çekilir (çeker değil) şeklinde sınırlı sayıda eleştiri bulunmaktadır.

Tasavvufî Eleştiriler¹

Hâfız’a şerh yazan Sürûrî ve Şem’î’nin şerhlerinde, tasavvufî renk oldukça baskın bir durumdadır. Bu durum, Hâfız’da geçen bütün kavramların bir sembol olarak algılanmasına ve öyle yorumlanmasına sebep olmuştur. Ali Nihat Tarlan’ın “Hâfız’ın bütün yazdıklarını tasavvuf sistemi ile izah etmek doğru olmasa gerektir.” şeklindeki görüşü² Hâfız’ın bir beşer olmasının zaruri sonucudur ve bir gerçeğin tespitidir. Bununla beraber Hâfız’ın şiirlerini tasavvufî olarak yorumlamak, okuyucu veya şârih için zor olmaz. Çünkü Tarlan’ın aynı yerde geçen ifadesine göre, “Hâfız mecaz ile hakikati birbirine o kadar yaklaştırmıştır ki insan birinden diğerine geçtiğini hissetmez.”

Sûdî kendinden önce yazılan şerhlerdeki tasavvufî yorumlara katılmaz ve bu yorumların sahibi olan Sürûrî ve Şem’î’yi eleştiriye tâbi tutar. “Mısra’-ı sâni’de hitâb Hudâ’yadır diyen hatâ-yı fâhiş eylemiştir ve bu yere dek böyle hatâ-yı sad hezâr eylemiştir.” (228b) şeklindeki ifadesi, tasavvufî yorumların çoğunu doğru kabul etmediğini göstermektedir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki matbu *Şerh-i Divân-ı Hâfız*’da derkenarda “Redd-i Konevî” şeklinde bulunan ifadeler eseri basanlar tarafından konulmuştur. Çünkü Mehmet Vehbî Konevî, Sûdî’den takriben üç asır sonra eserini telif etmiştir.

Sûdî’nin tasavvufî eleştirilerinin önemli bir kısmı “esmânın tevkîflîği” kavramı üzerinde yoğunlaşır. Bu kavram Allah hakkında kullanılacak isim ve sıfatların Kur’ân ve sünnette bulunmasının gerekliliği anlamında kullanılmaktadır. Söz gelimi Allah için âlim denilebilir fakat ârif denilmez, çünkü âyet ve hadislerde Allah hakkında böyle bir isim kullanılmamıştır. Ayrıca bu kelime bir şeye sonradan vâkıf olan anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla Hâfız’ın şiirlerinde geçen “dost, hâce, serv-i çemân” gibi kelimelerden Allah’ın kastedildiğini düşünmek ve şiiri öyle yorumlamak, Sûdî’ye göre esmânın/isimlerin “tevkîfî” oluşuyla bağdaşmaz.

1 Bu başlık altında İbrahim Kaya’nın, “Sûdî’nin *Hâfız Divânı Şerhi*’ndeki Tasavvufî Yaklaşımları” isimli makalesinde geçen bazı bilgiler iktibas edilecektir.

2 Ali Nihat Tarlan, “Hâfız-ı Şîrâzî”, *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1970, c. XVIII, s. 311.

Genel çerçeve olarak doğru olsa bile Allah için sadece âyet ve hadislerde geçen isimlerin kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Çünkü Hudâ, Tanrı gibi kavramlar da nasslarda bulunmaz. Üstelik Sûdî kendisi de şerhte Allah hakkında farklı isimlerin kullanılmasını onaylamakta ve bu hususta esnek davranmaktadır. Bir kısım örnekleri şunlardır:

“Şâhid-i hercâyî” (475b), “mî'mâr-ı vücûd” (479a), “mühendis-i felekî” (356b), “şems-i hakikat.” (349b)

Netice olarak Sûdî, “dost” kelimesinin geçtiği bütün yerlerde Tanrı kastedilmektedir, şeklinde bir anlayışı kabul etmemekte fakat beytin siyak ve sibakı bu kelime ile Tanrı anlamı kastedildiğini desteklerse Sûdî bu anlamı kullanmakta tereddüt etmemektedir. Bu genel çerçeveden sonra şerhte geçen bazı örneklerle bakmak faydalı olacaktır:

1.

Ey pâdişeh-ı hûbân dâd ez-gam-ı tenhâyî
Dil bî-tu be-cân âmed vaktest ki bâz âyî

“Ey güzeller padişahı, yalnızlık üzüntüsünden el-aman. Gönül sensiz candan usandı, artık geri gelmenin tam vaktidir.”

Beytin şerhinde “Geri gel artık, tam vaktidir.” ifadesiyle kastedilen kişinin Allah olduğunu söyleyenler cahillikle ve Allah’ın gelmek ve gitmekten münezzeh olduğunu bilmemekle ve “Biz insana şah damarından daha yakınız.”¹ mealindeki âyetin içeriğini anlamamakla itham edilmektedir. (475a) Aslında Kur’ân’da da Allah hakkında gelmek fiili kullanılmakta ve müfessirler tarafından bu ifadeyle Allah’ın rahmetinin tecellîsinin kastedildiği söylenmektedir.

2.

Pursîdem ez-tabibî ahvâl-i dîst goftâ
Fî kurbihâ ‘azâbun fî bu’dihe’s-selâme

“Sevgilinin hâllerini tabibe sordum. Dedi ki: Ona yakın olmakta azap, uzak olmakta selamet var. Sevgiliye yakın olunca rakiplerin zahmet vermesi var, uzak olunca seninle kimsenin işi yoktur.”

Beyitte geçen dost/sevgili kelimesi ile Tanrı’nın kastedildiğini söyleyenler şerhte eleştirilmektedir. Tasavvufî yoruma göre dosta/sevgiliye yakın olmakta azabın bulunması Allah’a yakın olmakta çok şiddetli mihnet ve imtihanlar bulunduğunu ifade eder. Allah’a uzaklıkta selâmet bulunması ise zâhir anlamı

1 Kâf, 50/16.

düşünülünce kabul edilemez. Konevî şerhinde bu ibare “O’na uzak olanlar O’na yakın olanlar gibi çetin sınavlara tâbi tutulmazlar.” şeklinde tevil edilmektedir.¹ İkinci mısra Arapça olmasaydı bu tarz yorumlar kabul edilebilirdi. Fakat “kurbihâ” ve “bu’dihâ” kelimelerindeki “hâ” zamiri müennes/dişi için kullanılan bir zamirdir. Dolayısıyla bu zamirle kastedilen kişinin Tanrı olduğunu kabul etmek dil açısından doğru olmaz.

Bilgi Yanlışlarının Eleştirilmesi

Kişi ve Kavramları Bilmemekle İlgili Eleştiriler

Şerhte çok sayıda örneklerine rastlamak mümkündür. Şeyh-i Câm’la kimin kastedildiğinin bilinmemesi, “Evrenç, Gülçehre, Vefâ, Mihr” kavramlarının aynı zamanda özel bir isim olduğunun dikkate alınmaması gibi örnekleri bulunmaktadır.

Edebî Sanatlarla İlgili Eleştiriler

Edebî sanatların yanlış isimlendirilmesi, söz gelimi “mürâ’ât-ı nazîr” sanatının “ictimâ” olarak adlandırılması, “cimâl” ve “cemâl” kelimeleri arasında “tecnîs-i nâkıs” değil de “tecnîs-i hat” vardır denilmesi, “leff ü neşir” için “tak-sîm-i âhâd ile’l-âhâd” denilmesi.

Tarih Hesaplamayla İlgili Eleştiriler

“Cümel-i kebîr” yerine “cümel-i sagîr”in hesapta esas alınması, “ümîz-i cûd” tamlamasının “ümîd-i cûd” olarak okunması dolayısıyla hesaptaki yanlışlı gidermek için “cûd” kelimesinin “sehâ” olarak tevil edilmesi.

Terimlerle İlgili Eleştiriler

Kelime veya kelime gruplarının terim anlamını bilmemek de metnin doğru anlaşılması yolundaki engellerden biridir. Şerhte bu tarz yanlışlarla ilgili eleştirilerin bir kısmı şunlardır:

“Baht-ı hâb-âlûd”a “baht-ı bed” anlamı verilmesi, misafiri öldüren anlamındaki “siyeh-kâse” için “sefil ve cimri” anlamı verilmesi, boşu boşuna çalışanlar için kullanılan “bâd-peymâ” (rüzgâr ölçen) için “aşktan uzak olan âşıklar” anlamının verilmesi, gecede olan hâller ve işler için kullanılan “şeb-gîr” kelimesinin “gece uyumayan kimse” şeklinde anlamlandırılması, evin içinde

¹ Konevî, *Şerh-i Divân-ı Hâfiz*, c. 2, s. 310.

büyüyen, dışarıya çıkıp yabancılara karışmayan şehzâde, beyzâde ve diğer devlet adamlarının çocukları gibi kişiler hakkında kullanılan “hâne-perverd” için “bir evin cemaatini besleyen kişi” denilmesi.

Kelimelerin Anlamıyla İlgili Eleştiriler

Kelimelerin terim anlamını bilmemekle içiçe olan bu husus, kelimeyi yanlış okumak, kelimeye metne uygun anlamı vermemek veya iki anlamlı bir kelimenin her iki anlamını değil de sadece birini dikkate almak şekillerinde görülmektedir. Bir kısım örnekleri şöyledir:

“Gâliye-sâ” birleşik sıfatının sonundaki ekin “gibi” anlamında kabul edilmesi, koku ve ümit anlamına gelen “bûy” kelimesinin tek bir anlamının dikkate alınması, hızlı yürüyen anlamına gelen “germ-rev” kelimesine “yüzü sıcak” anlamı verilmesi. Bu anlam yanlış kelimenin “germ-rû” şeklinde yanlış okunmasından kaynaklanmaktadır. Üç anlamlı (yazmak, dürmek, bükmek) “nuvîş-ten” fiiline bağlam dikkate alınmayarak “yazmak” anlamı verilmesi, “mün‘im” kelimesinin Farsça kullanımdaki “zengin” anlamı bilinmediği için sözlük anlamı olan “nimet veren” şeklinin de metne uygun olmamasıyla “mün‘am” (nimet verilen) şeklinde okunması.

Cümlelerin Anlamıyla İlgili Eleştiriler

Şerhte beytin toplu anlamı verildikten sonra “birinci mısraın anlamında, ikinci mısraın anlamında, beytin anlamında şöyle söyleyen” gibi kayıtlar düşülerek bu tarz eleştiriler yöneltilmektedir. Diğer eleştirilerle içiçe olmakla birlikte toplu anlamın verilmesinden sonra söylenildiği için ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Sayı bakımından oldukça hacimli olan bu eleştiriler, daha iyi anlaşılması için beytin anlamı verildikten sonra gösterilecektir:

1.

Zer ez-bahâ-yı mey eknûn çu gul dirîğ me-dâr
Ki ‘akl-ı küll be sedet ‘ayb muttehem dâred

“Bu bahar mevsiminde şarap için altın harcamayı gül esirgemediği gibi sen de esirgeme. Yani gül, içerisindeki, altına benzeyen küçük sarı hurdeleri sarf edip eline şarap kadehi almıştır, sen de eline şarap kadehi almak için altını esirgeme. Yoksa akl-ı küll seni yüz ayıpla töhmet altına bırakır.”

İkinci mısra hakkında, gül yaprağını saçar ama içinde altına benzeyen sarı nesneleri tutar, diyen beytin muradını anlamamıştır, çünkü tutmayı güle isnat

etmiştir. Yine ikinci mısraın anlamında, akl-ı küll'ü akl-ı gül okuyarak *gülün aklı seni yüz ayıpla itham eder* diyen akl-ı evvel hiç kimsenin duymadığı yepyeni bir anlam uydurmuştur. (155a)

2.

Eşk-i hûnîn bi-numûdem be-tabîbân goftend
Derd-i 'ışkest u ciger-sûz devâyî dâred

“Kanlı yaşımı tabiplere gösterdim, dediler ki senin derdin aşk derdidir ve yürek yakan bir devası var. Yani devası sabırdır, o ise yürek yandırır, tahammül edilemez.”

İkinci mısradaki vâv iki cümleyi birbirine bağlamaktadır. Yoksa aşk derdidir ve ciğer yakıcıdır, şeklinde düşünülmemelidir. Çünkü ciger-sûz aynı zamanda devâ kelimesinin sıfatı konumundadır. Bunları dikkate almayıp aşk derdidir ve ciğer yakıcıdır, tedavisi vardır, diye anlamlandırmak veya aşk derdi ve ciğer yakıcı bir derttir, acaba tedavisi var mı, şeklinde ikinci mısrayı soru şekline sokarak anlamlandırmaya çalışmak bâtil/boş çabalardır. (265a)

3.

Bâd-ı sabâ zi-mâhem nâ-geh nikâb ber dâşt
Keş-şemsi fi'd-duhâ'i tetla' mine'l-ğamâme

“Sabâ rüzgârı ansızın sevgilimin yüzünden perdeyi kaldırdı. Sevgilinin yüzü kuşluk vaktinde bulutun arkasından doğan bir güneş gibi ortaya çıktı.”

Birinci mısradaki zi-mâhem (sevgilimden) kelimesini zi-mâ hem (bizden de) şeklinde okuyarak anlamında “bâd-ı sabâ bizden hem nikâb kaldırdı, diyen gün gibi rûşen hatâ eylemiş.” (461b)

Tercümenin Muğlaklığıyla İlgili Eleştiriler

Tercümedeki ifadenin muğlaklığı bazen maksadın iyi ifade edilememesinden kaynaklansa da, bazen bilgisizliğin örtülmesi amacını da taşımaktadır. Böyle durumlar için Sûdî “Ma'nâ-yı beyte vâsıl olmadıklarından ibhâm eylemişler.” (504b) ifadesini kullanmaktadır. Bu tarz eleştirilerin bir kısım örnekleri şunlardır:

1.

Dâdeem bâz-ı nazar-râ be-tezervî-pervâz
Bâz hâned megereş nakş u şikârî bi-koned

“Bakış doğanını bir keklik uçuşlu sevgiliye verdim, ta ki o keklik uçuşlu sevgili bakış doğanını okusun, yani ona av avlamayı öğretsin. Veya bakış doğanını bir kekliğin arkasına saldırm, ta ki ısıklık çalıp onu avlasın, çünkü bakışın tesiri vardır.”

Sûdî, “Meger ol nazarım bâzını peftere girü okıya ve şikâr eyleye diyen medhûş ‘aceb ne fikirle didi bu sözi.” (214a-214b) sözleriyle beyte muğlak mânâ verilmesini eleştirmektedir.

2.

Tâ sihr-i çeşm-i yâr çi bâzî koned ki bâz
Bunyâd ber-girişme-i câdû nihâdeîm

“Acaba sevgilinin gözünün sihri ne oyunlar oynar, ne fitneler koparır, hele biz aşk ve sevgi temelini yârin sihirbaz gözünün cilvesine koymuşuz, yani ona âşık olmuşuz.”

Bu beyitle ilgili, “Mecmû’-ı beytin ma’nâsını; yârin çeşmi sihri ne ‘aceb oyun ider ki işin bünyâdını câdûnun girişmesi üzere komışız diyen kimesneye sorsan ne dimekdir, cevâb vermeyüp mebhût olurdu.” (409a) şeklindeki eleştiri de ifadeyle ne kastedilmek istendiğinin belli olmamasıyla ilgilidir.

Üslûp Bakımından Eleştiriler

Ciddi bir anlam farkı değil de daha çok dilin kullanımı açısından eleştirilerin yapıldığı yerler için şerhte “hakk-ı edâyı edememiş, garîb edâ eylemiş” gibi ifadeler kullanılır. Meselâ “Minnet Hudâ’nındır” yerine “Minnet Hudâ’ya” denilmesi eleştiri konusu yapılmaktadır. Sûdî, “Minnet Allah’a” ifadesinden Allah’a ihsan ve bağış anlamı çıkarmaktadır. Hâlbuki bağış ve ihsan Allah’a değil Allah’ındır. “El-minnetu li’llâh” ibaresini “Minnet Allah’a” diye tercüme edenler ekin böyle bir anlamı olduğunu kabul etmemektedirler ve onlar da aynı anlamı düşünerek bu ifadeyi kullanmaktadırlar.

“Kadem koma meyhâneye edeb şartından gayriyle, diyenler hakk-ı edâyı virmemişler.” şeklinde eleştirilen cümle ile Sûdî’nin cümlesi arasında kelimelelerin dizilişinden başka bir farklılık görülmemektedir.

“Zîrâ, biz gördük, muhkem bir câhil idi diyen muhkem câhilâne edâ eylemiş.” sözleriyle eleştirilen cümle ile Sûdî’nin cümlesi arasındaki tek fark “bir” kelimesinin fazla olmasıdır. Şerhte “muhkem câhil idi” şeklinde tercüme edilmiştir.

Sûdî’nin hoşuna gitmeyen üslûp kullanıldığı için yaptığı bu eleştiriler şerhte sıkça bulunmaktadır.

c. Hâfız Hakkında Eleştiriler

Şerhte Hâfız'ın genellikle övüldüğü, kimi zaman da eleştirildiği yerler bulunmaktadır. Bunları ayrı ayrı ele almak gerekir:

Övgü

Hâfız'ın şiiri aşağıdaki hususlarda övülmektedir:

Herkesin Hoşuna Gitmesi ve Veciz Olması

Şerhin girişinde Hâfız hakkında bilgi verilirken onun şiirlerindeki bu özellik şu övgü dolu ifadelerle vurgulanır:

“Avamın zevk alma hissini sağlam sözlerle tatlandırıldığı gibi, seçkinlerin ağızlarını da açık manalar ile doldurmuştur. Bundan dolayı sözün sadece zahirini anlayanlar onu aşına kabul ettikleri gibi, kelâmın iç anlamlarına nüfuz edebilenlerin gözünün parlaklığı onun şiirleriyle ziyadeleşmiştir. O sözden anlayan herkesin kendi hâline uygun söz söylemiş, herkes için ince ve garip manalar ortaya dökmüş, az bir söz içerisine çok anlamlar yerleştirmiştir.”¹ (2b)

Bazı Gazellerinin Mucize Derecesinde Olması

Bir divandaki bütün şiirlerin yüksek kalitede olması mümkün değildir. Özellikle kafiyenin şairin hareket alanını sınırladığı durumlarda kalite farkı daha da belirgin bir hâl alır. Sûdî'ye göre Hâfız'ın “‘ayın, fe, kâf, kef, lâm” harfinde yazdığı gazeller diğer harflerdeki gazellerinden daha yüksektir. Geri kalan kısmı en yüksek bir mertebededir. Kimi “serhadd-i i'câzda” (mucizelik ülkesinin sınırboylarında), kimi “i'câza karîb” (mucize olmaya yakın) bir tarzda yazılmıştır. (24b)

Beyitlerindeki Muhayyellik

Bazı beyitlerde girift ve içiçe hayaller karşımıza çıkar ve bunlar şiire ayrı bir güzellik ve derinlik katar. Sûdî bu tarz bir beyti şerh ettikten sonra “Hâce'nin bu beyti muhayyel ebyâtındandır.” (159a) notunu düşmektedir. Şerhte çok yönlü anlam katmanlarının olduğu beyitler için “tarz-ı Asafice” (361b) ibaresi kullanılmaktadır.

Dilinin Anlaşılabilirlik ve Sadeliği

Şiirinde anlaşılması zor hayaller bulunduğunu ileri sürerek kendisini eleştirenlere karşı Hâfız'ın bir gazelinde geçen,

1 Sûdî'nin şerhinin giriş kısmında bulunan bu ibarelerin Gülendam'ın *Hâfız Divânı*'na yazdığı mukaddimenin bir kısmının Türkçe tercümesi olduğu görülmektedir (Gölpınarlı, *Hâfız Divânı*, s. XLVIII-XLIX).

Goftî ki Hâfız îh heme reng ü hayâl çîst
Nakş-ı galat me-hân ki hemân levh-i sâdeîm

“Dedin ki ey Hâfız, şiirindeki bu kadar renk, ya’nî bu kadar ince hayaller niçin bulunmaktadır? Yanlış söyleme, biz sade (açık, anlaşılır) bir levhayız.” beytini okur ve “Eş’arımı ğalat okumayınca hayâl bulmazsın, belki kelâm-ı sâde bulursın. Hâsılı, Kemâl-i Hocendî gibi eş’arımda ben hayâl kasd eylemezem ki ma’nâsına su’ûbetle intikâl oluna, ya’nî benim şi’irimde ıġlâk yokdur, sâdedir ki herkes fehmi eylemege kâdirdir.” (421a) diyerek Hâfız’ın şiirlerinin herkes tarafından kolaylıkla anlaşılabilirliğini vurgular.

Teşbihlerindeki Orijinallik

Hâfız’da kendinden önceki şairler tarafından kullanılmayan, ilk defa onun şiiriyle ortaya çıkan orijinal teşbihler Sûdî’nin dikkatinden kaçmaz. Bu husustaki ifadeleri şöyledir:

“Şairler feleġi yıldızlarla ġırbâl’e (kalbur) benzetmişlerdir, fakat feleġin eleġe teşbih edildiġi şimdiye kadar görülmemiştir.” (71a) Burada Sûdî, kalbur kelimesi ile elek kelimesinin mâna inceliġi dolayısıyla farklı olarak kullanımlarına dikkat çekmektedir.

“Gönlün hâk-râha ya’nî toza teşbih edilmesi şimdiye kadar işitilmemiş ve görülmemiştir ve aralarındaki cihet-i câmi’a (benzetme yönü) da bilinmiyor. Ama âşġın gönlünün ziyade kararsızlıġını beyan etmek için onu toza benzetmiştir.” (43a)

Hâfız bir beyitte sevgilinin kıvrımlı zülfünün aralıġından görünen “ben”i tıpkı cîm harfinin halkasının ortasında olan siyah noktaya benzetir. Sûdî bu teşbihi teşbîh-i hâs (43a) olarak adlandırmaktadır.

Başka bir beyitte sevgilinin “selbîl-mûy” (selbil saçlı) olarak nitelenmesi üzerine Sûdî, Hâfız’dan önce hiçbir şairin sevgilinin saçını âba/nehire benzetmediğini söyler ve “Şayet böyle bir benzetme olsaydı *Enîsu’l-Uşşâk* isimli eserde bundan bahsedilirdi.” diye not düşer. (556b-557a) Hâfız’dan kısa bir süre önce yaşayan İranlı Râmî Hasan bin Muhammed Şerafeddîn tarafından telif edilen bu eser, kendi zamanına kadar güzelleri nitelemek için kullanılan güzellik unsurlarına dair benzetmeleri 19 başlık altında ele almaktadır. Sûdî şerhinde, dört yerde bu esere atıf yapılmaktadır: 173a, 394a, 466b, 557a

Hâfız'ın sevgiliyi rûha benzettiği başka bir beyit "Hâce'nin nâzik ebyâtındandır." diye nitelendirilmiştir. (43b)

Beyânındaki Büyü

Hâfız bir beyitte bir sihir türünden bahseder. Sûdî beyitteki teşbihin büyüleyici oluşunu da bir tür sihire benzetererek "Ġarâyib-i sihirden birisi budur ki bunda kullâb-ı zülfi na'le ve ruh-ı cânânı âteşe teşbîh eylemiştir." (396a) der.

Beyit ve beyitle ilgili Sûdî'nin açıklamaları şöyledir:

Der-nihân-hâne-i 'îşret sanemî hoş dârem
K'ez-ser-i zulf u ruheş na'l-i der-âteş dârem

"Na'l-i der-âteş aksâm-ı sihirdendir ki bir kimseyi bir kimseye 'âşık idüp gönline âteş-i muhabbet düşürmek isteseler na'lin üzerine Süryânîce ba'zı esmâ yazup na'li âteşe birağurlar ve ba'zı havâs okurlar, 'ale'l-fevr 'âşık olup gönli menvî olan kimseye meyl ider.

Mahsûl-i Beyt: 'Îşret nihân-hânesinde bir güzel mahbûbum vardır ki ser-i zulf u ruhından ya'nî bu ikisi ucından ve cihetinden âteş üzre na'l tutarım, ya'nî 'aşk u muhabbetim bu ikisi ucından cânâna ziyâdedir, hâsılı, zulf u ruhının meshûrîyım." (396a)

Diğer Şairlerle Karşılaştırma

Şairlerin kendisini diğer şairlerle mukayese etmesi yaygın bir gelenektir. Bu mukayesede şair genelde kendi şiirinin emsalinden üstün oluşunu söyler, kimi zaman da mukayese ettiği şair için övgülerde bulunur. Sûdî şerhte hem bu tarz beyitlerin şerhinde hem de böyle bir şey söz konusu olmadan yeri geldikçe diğer şairlerle Hâfız'ı mukayese etmekte ve bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Aşağıdaki beyitte Hâfız kendisini çekemeyen bir şairi hedef alarak şöyle demektedir.

Hased çi mî-berî ey sust-nazm ber-Hâfız
Kabûl-i hâtır u lutf-i suhan Hudâ-dâde'st

"Ey şiiri kalitesiz olan, niye Hâfız'ın şiirlerini kıskanıyorsun? Sözüün latif olması ve gönüllere etki yapması Allah'ın bir lütfudur, bunu O bana vermiştir."

Sûdî beytin şerhinde, “Bu söz anı gösterir ki bir kimse şu‘arâdan, Hâfız’a hased idermiş ki nazmı alçak ola. Nefs-i emirde nazmı alçak olmak lâzım degil. Nihâyeti, Hâce nazmına nisbet zebûn ola, zîrâ Hâce’nin ekser nazmı tabaka-i ‘ulyâdadır. Pes, Hâce bu nazımla mahsûd olmak zarûrîdir.” (42b) demektedir.

Şerhte bu tarz mukayeselerin geçtiği yerler şöylece sıralanabilir:

Zahîr’le Karşılaştırılması

Aşağıdaki beyitte Hâfız kendi şiirini Zahîr’in şiirinden üstün tutmaktadır:

Çi cây-ı gofte-i Hâcû vu şi‘r-i Selmân’est
Ki şi‘r-i Hâfız-ı mâ bih zi-nazm-ı hûb-ı Zahîr

“Hâcû’nun sözü ve Selmân’ın şiirine ne itibar olur ki! Bizim Hâfız’ımızın şiiri Zahîr’in güzel şiirinden de üstündür.”

Sûdî şerhte şu açıklamalarda bulunur:

“Hâce, Zahîr’in şi‘rini Selmân’ın ve Hâcû’nun şi‘rine tercîh ider. Bâhusûs ki Selmân’a şâ‘ir-i sâhir ve Hâcû’ya nahl-bend-i şu‘arâ-yı ‘A-cem dimişler. Fi’l-vâki‘ Zahîr’in kelâmında olan halâvet ve safâ bir şâ‘irin kelâmında yokdur, meger Hazret-i Mevlânâ Câmî’nin ki en-vâ‘-ı şi‘rde kasb-ı sebak iletmışdir. Hâsılı, Hâfız’ın şi‘ri Zahîr şi‘rinden yegdir, zîrâ sırf ‘îrfândır ve Zahîr’in sırf mecâzdır.” (316b)

Nizâmî ile Karşılaştırılması

Hâfız şu beyitte kendi şiirini Nizâmî’den üstün tutmaktadır:

Çu silk-i durr-i hoş-âb’est nazm-ı pâk-i tu Hâfız
Ki gâh-ı lutf sebak mî-bered zi-nazm-ı Nizâmî

“Ey Hâfız, senin temiz nazmın ter ü taze bir inci dizisi gibidir. Çünkü lütuf/incelik/naziklik vaktinde Nizâmî’nin şiirini geride bırakır.”

Sûdî beytin anlamını verdikten hemen sonra Hâfız’ın şiirlerini “selîs u âb-dâr” (akıcı ve canlı/orijinal) Nizâmî’nin şiirlerini ise “mün‘akid u tâb-dâr” (kapalı ve düğümlü) (478a) olarak nitelemektedir.

Kâtibî ile Karşılaştırılması

Sûdî, dîvânının başına Yezid bin Muaviye’nin şiirinden bir mısra aldığı için Hâfız’ı eleştiren Kâtibî ile Hâfız’ı mukayese ederek Kâtibî’nin şiirlerinin sanat-kârane ve muhayyel olduğunu, fakat Hâfız’ın şiirleri gibi huzur ve şevk verici olmadığını vurgular:

Ân-râ ki hânî ustâd ger bi-ngerî be-tahkîk
San'atger'est lîkin şî'r-i revân ne-dâred

“Kendisine söz üstâdı ve maharetli şair dediğin kişinin şiirlerini hakikat gözüyle incelersen onun sanatkâr biri olduğunu yani şiirde söz sanatlarını iyi kullandığını, fakat şiirinde gönülleri kendisine cezbeden bir selâset/akıcılık bulunmadığını anlarsın.”

Hâfız'ın bu beyitle Yezîd'in şiirini dîvânının başına tazmin yoluyla aldığı için kendisini kınayan Kâtibî'ye tarizde bulunduğunu belirten Sûdî “Fî'l-vâkî' Kâtibî'nin eş'ârı musanna' ve muhayyeldir, husûsiyle mesneviyâtı, ammâ Hâce'nin eş'ârı gibi safâ-bahş ve rûh-efzâ degildir.” (179b) demektedir.

Âsafî ile Karşılaştırılması

Şerhte 31 yerde Âsafî'den iktibasta bulunmaktadır. Sûdî yeri geldikçe Hâfız'ın şiirlerini onun şiirleriyle mukayese eder ve muhayyel olması bakımından Âsafî tarzıyla yazıldığını belirtir. Sûdî, Âsafî'nin aşağıdaki beytini iktibas ettikten sonra beyit hakkında “Dîvân-ı Âsafî'de muhayyel, bî-nazîr beyit çokdur, ammâ bu beyit serdârlarındandır.” (67a) ifadesini kullanır:

Ġam-ı tu der-dil u pîçîde dûd-ı âh bered
Çü mâr-ı genc ki gencîne-râ nîgeh dâred

“Senin aşkının gamı/derdi gönülde bir hazine gibi, o gamdan çıkan âhın dumanı ise onun üzerinde kıvrım kıvrım yükselmekte. Tıpkı hazinenin üzerinde hazineyi bekleyen kıvrım kıvrım bir yılan gibi.”

Hâfız'ın bazı beyitleri için Sûdî'nin “tarz-ı Âsafîce vâkî' olmuş” (361b) ibaresini kullandığını görmekteyiz.

Gazeldeki Üstatlığı

Her şairin daha başarılı olduğu bir şiir vadisi vardır. Büyük şairlerin bütün nazım şekillerinde yazdığı şiirlerin aynı derecede başarılı olması gerekmez. Hâfız'ın başarılı olduğu nazım şekli ise gazeldir. Aynı başarı onun kasidelerinde görülmez. Sûdî bir beytin nüshalarda geçtiği şekilde anlamını verdikten sonra “Mezkûr nüshaların zâhiren ma'nâsı böyledir, ammâ hiç birisi tab'ın murtezâsı degil, belki bu nüshalardan gayrı bir nüsha ister.” diyerek “Hâce'nin hüneri hemân gazel-dedir, kasîde-gûyluk gayırlara müsellemdir.” (288b) ifadeleriyle Hâfız'ın kaside sahasında gazel vadisi gibi mükemmel olamadığını belirtmektedir.

Atasözü Niteliğindeki Beyitleri

Hâfız'ın atasözü gibi dillerde dolaşan bazı beyitleri şerhte yeri geldikçe Sûdî tarafından ifade edilmektedir. Bir kısım örnekleri şunlardır:

Gulâm-ı himmet-i ânem ki zîr-i çarh-ı kebûd
Zi-her çi reng-i ta'alluk pezîred âzâd'est

“Bu gök kubbenin altında ilgi rengini kabul eden her şeyden âzâd olan yani dünya ile ilgili çıkar ilişkilerini gönlünden koparan kimsenin kölesi olayım.”

Sûdî beytin anlamını verdikten sonra, “Bu gazel Hâce'nin bülend gazelle-rindendir ve bu beyit ehl-i 'îrfân arasında darb-ı mesel hükmindedir.” (41a) demektedir.

Sûdî'nin “Ziyâde latîf pendî mutazammındır.” (473b) dediği beyit şudur:

Tâc-ı şâhî talebî gûher-i zâtî bi-numây
V'er hod ez-cevher-i Cemşîd u Ferîdûn bâşî

“Eğer devlet ve saadet tacını başına giymek istersen soyunu değil yeteneklerini göster. Liyakatini gösterdikten sonra ister Cemşîd ve Feridun'un oğlu ol, ister olma, fark etmez.”

Sûdî'nin Hâfız'ı Yüceltmesi

Şerhte Hâfız'ı ehlullah, evliyâ gibi nitelemelerle yücelten Sûdî kimi zaman zoraki yorumlara da başvurmaktadır. Bu hususta şerhte geçen yerler şunlardır:

1.

Hâfız'ın, “Sabah vakti arş cânibinden bir coşku gelirdi, aklım bana dedi ki sanki melekler Hâfız'ın şiirini ezber ediyorlar.” anlamındaki beytinde geçen mübalağalı yorumu için, “Şu'ârânın bunun gibi kelimâtı ekser iddi'â'î olur, ammâ Hâce husûsında câ'izdir ki 'âlem-i rü'yâda veyâ hâl-i mükâşefede vâki' ola.” (138a) der.

2.

“Sûfînin kötülüklerin anası diye adlandırdığı o acı gibi olan şey yani şarap bize kız oğlanlar bûsesinden daha lezzetli ve tatlıdır.” anlamındaki beyit için, “Bu beytin şu'arâ dili üzre ma'nâsı budur, ammâ hakikatde ma'nâsı budur ki sûfiden murâd Hazret-i Muhammed'dir *salla'llâhu 'aleyhi ve sellem* ve hamra ümmü'l-habâyis diyen anlardır. Pes, goft'un fâili Hazret'dir ve mef'ûli ya'nî ümmü'l-habâyis didigi bize kız oğlanlar bûsesinden elezz u ahlâdır demek olur. Hâsılı, her kavli lezîzdir, pes bu kavli de lezîzdir.” (14a) şeklinde oldukça zorla-ma yorumunda bulunmaktadır.

3.

“Hem içki içeriz, hem hayran ve başı dönmüşlerdeniz, hem rindiz, hem de her gördüğünü seven âşığız. Bizim gibi olmayan bu şehirde kim varmış acaba?” anlamındaki beyitle ilgili, “Maksûdî şehrinin fesekasına ta’rîzdir. Ne ân ki kendüsi bu hevâlara mürtekib ola, zîrâ kendileri ehlu’llâhdan bir vücûd-ı şerîf imiş, hâşâ ki anlardan muhâlif-i şer‘-i şerîf bir iş sâdır ola.” (44b) diyerek Hâfız’ı velâyet sahibi biri olarak kabul ettiğini ifade etmektedir.

4.

Aslında bir gerçeğin kendi üzerinden ifadesi olarak kabul edilmesi daha tutarlı olan, “Dünyada sâlih amel yapamamaktan (inancının gereğini yerine getirememekten) sadece ben mustarip değilim, âlimler de aynı dertten mustariptirler.” anlamındaki beytini, “Hâce kendini bu hükme idhâl eylemekden murâdî ‘ulemâyâ terk-i ‘amel sebebiyle ta’rîzdir.” (57b) şeklinde yorumlayarak kendi tasavvur dünyasındaki Hâfız’ı temize çıkarmak istemektedir.

5.

Bir beyitte Hâfız’ın, “Bilmiyorum ki dünyaya niçin geldim ve bundan önce nerede idim. Yazık ki kendi işimden gâfilim, yani ne başlangıcımı ne de sonumu biliyorum.” demesini de “Hâce tecâhül-i ‘ârif san‘atına sülûk buyurmuşdur ve-illâ evliyâdan bir sâhib-i sa‘âdet imiş.” şeklinde tevil etmektedir.

6.

Sûdî kimi zaman da Hâfız’la ilgili menkıbeleri şerhte nakleder:

Kadem dirîğ me-dâr ez-cenâze-i Hâfız
Ki gerçi ğarğ-ı gunâh’est mî-reved be-behişt

“Hâfız’ın cenazesine katılmakta tereddüt gösterme, çünkü o her ne kadar günaha batmış biri ise de cennete gidiyor.”

Bu beytin anlamını verdikten sonra, “Hâce’nin bir münkiri var imiş ki hâl-i hayâtında Hâce’ye ta’n u teşnî‘ idermiş. Hazret-i Hâce vefât idince cenâzesine varmağa mümteni‘ olur ve ğayrıları da varmadan men‘ idermiş. Hâce’nin ahib-bâsından birisi meger ol meclisde hâzır bulunup eyitmiş ki Hâce’nin da‘vâsı bu idi ki benim dîvânım her ne niyetle feth ve keşf olursa haseb-i hâl vâkı‘ olur. Gelin dîvânını açalım görelim ne gelür. Dîvânını açınca Allâh’ın emriyle bu beyit gelür. Pes, ol münkir tevbe idüp hâzır cemâ’atle kalkup meyyitine hâzır olmuşlar.” (75a) diye bir menkıbe anlatmaktadır.

Yergi

Hâfız'ın şiirlerini aşağıdaki hususlarda da tenkit etmektedir:

Üslûp Açısından Eleştiriler

Dîvân sahibi olan şairler geleneğe uyarak alfabenin bütün harfleriyle gazel yazmışlardır. Her harfte kafiye bulmak, bulunsa bile şiiriyet vasfını korumak oldukça zordur. Sûdî de bu işin zorluğunu belirtir ve çok nâdir kişilerin bu işin üstesinden gelebildiğini, “Cemî‘ hurûfda berâber ve hem-vâr şi‘r demek Hazret-i Mollâ Câmî’ye mahsûsdur fakat.” (24b) sözleriyle ifade etmektedir.

Hâfız'ın bazı gazellerinin şiiriyet vasfından uzak oluşu ile ilgili olarak şerhte farklı yerlerde yapılan eleştirilerden birinde şunlar söylenir: “Hâce Hâfız hazretlerinin bâ kâfiyesinde sâ-i müsellese ve cîm ve hâ ve ha kâfiyelerinde vâki‘ olan ğazelleri ğâytle süst u vâhî vâki‘ olmuş.” (24a-24b)

Sûdî'nin eleştirdiği bu sınırlı sayıdaki gazeller Hâfız'ın 573 gazeline kıyasla fazla bir yer işgal etmedikleri için onun başarısını gölgelemezler. Aslında bu eleştiriler de Hâfız'ın genel olarak gazeldeki başarısını göstermektedir.

Şerhte gazeller arasında yer alan, Sûdî'nin kaside olarak kabul ettiği şiirde geçen bir beytin nüsha farklılıklarını belirttikten ve her birine göre anlamını verdikten sonra, “Mezkûr nüshaların zâhiren ma‘nâsı böyledir, ammâ hîç birisi tab‘ın murtezâsı değil, belki bu nüshalardan ğayrı bir nüsha ister. Hâsılı, Hâce'nin hüneri hemân ğazelledir, kasîde-ğûyluk ğayrılara müsellemdir.” (288b) ifadesini kullanmaktadır. Zaten Molla Câmî'nin *Bahâristân*'da bir şairin sözü olarak naklettiği beyitte,

Evsâf u kasîde vu ğazel-râ
Firdevsî vu Enverî vu Sa‘dî¹

destanda Firdevsî, kasidede Enverî, gazelde ise Sa‘dî'nin herkesten önde oldukları söylenmektedir.

Kafiye Açısından Eleştiriler

Bazen revî harfi olmadığından, bazen şâyeğân (müptezel) olduğundan, bazen aynı kafiye tekrarlandığından, kimi yerde de adı konulmamış bir kafiye kusurundan bahsedilmektedir. Şerhte kafiye açısından da Hâfız'ın eleştirildiği yerler şunlardır:

1 Molla Câmî, *Baharistân*, (tsh. İsmâil-i Hâkimî), Tahran 1368/1990, s. 105.

1. “Bu ğazelin kâfiyesi başdan başa fâsiddir, zîrâ harf-i revîsi yokdur.” (31a)
2. “Kâfiye îtâ-yı celî ya’nî şâyegân kabîlindendir ki a’zam-ı ‘uyûb-ı kâfiye-dendir.” (45a)
3. “Ma’lûmdur ki bu ğazeli sekr hâletinde söylemişdir. Zîrâ hâlet-i sahvda söylese kâfiyeyi tekrâr eylemezdi.” (537a)
4. Gazelde şair kafiye-yi tekrarlamak zorunda kalırsa bunun birbirine yakın beyitlerde olmaması kafiye kusurunu kısmen de olsa hafifletebilmektedir. Şerhte bununla ilgili şöyle denir:

“*Enderân mevki’* beytini bu beyitten evvel yazmak gerek ve *Şeh-suvâr-i men* beytini mahlasın üstünde muttasıl yazmak gerek ki tekrâr-ı kâfiye ‘aybı bir mikdâr hafî ola. Biz sonra mütenebbih olduk, yohsa ihmâl eylemezdik.” (35a)

5. Salâh-ı kâr kucâ vu men-i harâb kucâ
Bi-bîn tefâvut-i reh k’ez-kucâst tâ-be-kucâ

beytinde adı konulmamış bir kafiye kusurundan (‘uyûb-ı ğayr-i mulakkabe) bahsederek yukarıdaki matla’ beytiyle ilgili şunları söyler:

“Bu matla’ın mısra’-ı sânisinin kâfiyesi ‘uyûb-ı ğayr-i mulakkabedendir. Okudukda *bâ* sâkin okunup ammâ kitâbetde *kucâ*’ya imlâ olmak lâzımdır.” (21a) Yani “harâb kucâ” ile kafiye olabilmesi için “tâb kucâ” şeklinde okunması gerekmektedir.

Anlam Açısından Eleştiriler

Beytin içeriğinin Hâfız’ın iç dünyasını yansıtmadığı, bilgi ve gramer yanlış bulunduğu durumlarda yapılan eleştirilerdir. Sınırlı sayıdaki örneklerinin bir kısmı şunlardır:

1. Bâğ-ı merâ çi hâcet be-serv u sanevber’est
Şimşâd-ı sâye-perver-i mâ ez-ki kemter’est

“Gönül bahçemin servi ve sanevber ağacına ne ihtiyacı olabilir ki? Bizim gölgede beslenmiş (sıkıntı ve meşakkat görmemiş) şimşad boylu sevgilimiz kimden eksiktir? Yani bu iki ağaçtan da daha yücedir.”

“Hâce’nin cânân husûsında ez-ki kemter’est didiginde hayli kemlik var. Ammâ böyle dise ‘Şimşâd-ı sâye-perverem ez-her du bihter’est’ efdal idi.”

(45a) Bu şekilde söylenince anlam, “Bizim gölgede beslenmiş şimşad boylu sevgilimiz her ikisinden daha iyi ve daha güzeldir.” şeklini almakta, fakat bu sefer kafiye kusurundan kurtulmak mümkün olmamaktadır.

2.

Bir beyitte geçen “harâc-ı Mısır” ifadesi hakkında “Hâfız’ın Mısır haracı diye söylemesi kıyâs ve tahmîndir. Âlimlerin çoğunluğuna göre Mısır sulh yoluyla fethedilmiştir, ayrıca Hâtîb-i Bağdâdî’nin tarih kitabında Leys’in hem de İmâm-ı Şâfi’î’nin Mısır’da vakıf arazileri bulunduğuna söylenmektedir. Dolayısıyla böyle topraklardan haraç alınmaz.” (141a-141b) diye açıklamada bulunmaktadır.

3.

Bir beyitte geçen “lehum” kelimesindeki “hum” zamirinin cennet ve Tuba için kullanılmasında Arapça gramer açısından uygunsuzluk olduğu, bunun yerine “lehâ” getirilmesinin daha güzel ve daha uygun olacağı (27a-27b) söylenir.

Sûdî ikinci mısradaki “Tübâ lehum ve husne me’âb” kısmının âyetten ictibas olduğunu dikkate almamış gibidir. Âyette geçen “hum” zamiri ile iman edip iyi işler işleyenler kastedilmektedir.

Eş Anımlı Kelimelerin Tekrarı

Şerhte karşılaştığımız kavramlardan biri de “haşv-i kabîh”tir. Eserde dört yerde geçmektedir. Sûdî bu kavramı “İki lafz-ı müterâdifî bir beyitte cem’ eylemek” (38a) diye tanımlamaktadır. Dil, eşanamlı kelimelere zamanla farklı anlamlar yükleyebilmektedir. Bu hususta sınırların kesin olarak belirlenmesi de her zaman kolay olmaz. Şerhte farklı beyitlerde geçen hâcib u derbân (38a), şekk u reyb (213b), ma’din u kân (230b), çarh u felek (356a), murâd u kâm (392b) gibi bağlama grubunun bir beyitte kullanılması haşv-i kabîh olarak nitelenmektedir. Bu dört adet bağlama grubunda olan kelimelerin biri Arapça diğeri ise Farsçadır. Sadece şekk u reyb grubundaki kelimelerin ikisi de Arapçadır. Bu grup için Sûdî ‘*atf-ı tefsîrî*’ ifadesini kullanmakla birlikte *haşv-i kabîh* olduğunu da söylemektedir.

Şerhte *haşv-i melîh* kavramı da 22 yerde geçmektedir. Bu kavram yükleme bağı olmayan parantez cümlesi (cümle-i mu’teriza) denilen ara cümleler için kullanılmaktadır.

Veznin Sebep Olduğu Yanlışlar

Eski şiir “mevzûn u mukaffâ” olarak nitelendiği ve bu iki husus şiirin olmazsa olmaz özelliklerinden sayıldığı için şairler bunlara uymak zorundaydılar. Bu kayıtlar kimi zaman şairi uygun olmayan kelimeleri kullanmaya mecbur edebilmekteydi. Aynı durum Hâfız’ın şiirlerinde de görülmektedir. Şiirde bu tarz kelimelerin kullanılması şerhte eleştirilmekte ve vezin ya da kafiye gereği kullanıldığı ifade edilmektedir.

“Kıyâs menâzil demek idi, beyt-i sâbıkdaki gibi, ammâ zarûret-i vezniçün müfred îrâd eyledi.” (4b) “Hindû lafzını hindî makâmında zikri tecvîzendir ve-illâ kıyâs hindiyeş idi.” (17a) “Kâfiye zarûretiçün kudâm dimişdir ve illâ kucâ makâmı idi.” (108a-108b) “Hâce zarûret-i vezn içün ma’âdin yerine cemâd zikr eylemiş, zirâ maksûd mevâlid-i selâse zikri idi.” (166a)

Mukham

Sözlüklerde “gereksiz söz, kelime fazlalığı, haşiv, dolgu” gibi anlamlar verilen bu kelime şerhte 25 yerde geçer. Bunların hepsi gereksiz kategorisine dâhil edilemez. Sûdî şerhte bu kavram için aynı zamanda “te’kîd, tahsîn-i lafz, tahsîn-i kelâm” gibi nitelemelerde bulunur, altı yerde ise vezin gereği bu tarz mukham kelimelerin kullanıldığını belirtir. Kimi yerlerde bu kelimenin kullanılmaması durumunda anlama bir hâle gelmeyeceğini söyler. Kimi yerde de “Bunda mukhamdır zarûret-i vezniçün, eğerçi tahsîn-i kelâmdan hâlî değildir.” (148a) şeklinde iki ihtimalli bir durumdan bahseder.

Dinî Açıdan Eleştirmesi

Hâfız’dan “evliyâdan biri, ehlullâh” gibi tabirlerle bahseden Sûdî’nin iki yerde dinî açıdan Hâfız’ı eleştirdiği görülmektedir. Bunlardan birincisi matbu nüshada bulunup yazma nüshalarda bulunmamaktadır. Muhtemelen eseri basanlar bu eleştiriyi kendileri metne ilâve etmişlerdir. Eleştiri şu beyte yapılmaktadır:

Hâfızâ rûz-ı ecel ger be-kef ârî câmî
Yekser ez-kûy-ı harâbât berendet be-behişt (74a)

“Ey Hâfız, eğer son gün yani öleceğin gün eline bir kadeh alabilirsen seni meyhaneye mahallesinden sorgu sual olmaksızın doğru cennete götürürler.”

Matbu nüshada şu ilâve kısım bulunmaktadır.

“*Talebu'l-cenneti bilâ-'amelin zenbun* (Salih amel işlemeden cennete girmeyi istemek günahdır), hadîs-i şerîfine muvâfık değil bu ma'nalar. Husûsan bu nakdi ol nesye için terk eyleme demek hatâ olduğu kütüb-i mu'teberde mastûrdur. *Men kâle lâ etruku'n-nakde bi'n-nesyeti fekad kefer* (Peşin olan dünyayı veresiye olan cennete değişmem diyen şüphesiz küfre düşmüş olur).” Aynı görüşlerin başka fetva kitaplarında da bulunduğu “*Kezâ fî hulâsati'l-Fetâvâ*” ibaresiyle belirtilmektedir.

Bu ilâvelerin Sûdî'ye ait olduğunu söylemek doğru olmasa gerek.

Şî'r-i Hâfız der-zamân-ı Âdem ender bâğ-ı huld
Defter-i nesrîn u gul-râ zînet-i evrâk bûd

“Hazret-i Âdem zamanında cennette gül ve nesrin defteri yapraklarının süsü Hâfız'ın şiiri idi, yani gül ve nesrin yapraklarına yazılıp onunla süslü olurlardı.”

Sûdî beyte anlam verdikten sonra “Hâce'nin bu sözünden da'vâ-yı kıdem mefhûmdur, egerçi şu'arânın kelimâtı iddî'â'dır, vukû'î değildir.” (189a) şeklinde bir kayıt düşmektedir.

Başkalarının Eleştirilerini Nakletmesi

Bunlar yukarıdaki eleştiri başlıklarına dâhil edilebilecek olsa da Sûdî başkalarının eleştirilerini naklettiği için böyle bir başlık altında verilmiştir. Bir kısım örnekleri şunlardır:

1.

Bâde-i la'l-i lebeş k'ez-leb-i men dûr me-bâd
Râh-ı rûh-ı ki vu peymân-dih-i peymâne-i kîst

“Sevgilinin lâl gibi kırmızı dudağının şarabı -dudağımdan uzak olmasın- kimin canına can katar ve sevgili kiminle birlikte kadeh içmeye söz vermiştir?”

Şerhte beytin anlamı verildikten sonra, “Bu beytin de mısra'-ı sânisinin mazmûnı husûsunda Hâce'ye i'tirâz eylemişlerdir ki cânânını ibtizâle düşürmüştür diyü.” (65b) kaydı düşülmüştür.

2.

Hâbem bi-şud ez-dîde derîn fikr-i ciger-sûz
K'âğûş-ı ki şud menzil u me'vâgeh-i hâbet

“Acaba kimin koynunda yatıp uyursun diye yürekleri yakıp kavuran düşünceden dolayı gözümden uyku gitti.”

Beyitle ilgili eleştiri, “Hâce’ye bu beyit husûsında i’tirâz eylemişlerdir ki cânânı ‘âlî-cenâb değil imiş, hakkında sû-i zan idüp kimin kucağında yatur ve kimin koynuna girer dir.” (105a) sözleriyle nakledilmektedir.

3.

Der-bahâ-yı bûse’i cânî taleb
Mî-konend in dil-sitânân el-ğyâs

“Aman bu gönül alıcı sevgililerden aman, çünkü bir bûse karşılığında bir can istiyorlar.”

“Bu beyitte Hâce’ye i’tirâz eylemişler ki sen bir bûseye bir cân virmegi çok sanup istigâse idersin. ‘Âşık hod bir bûseye bin cân virür. Tek hemân cânân kabûl eylesün.” (119a) sözleriyle beyitle ilgili eleştiriler nakledilmiştir.

NÜSHALARIN TAVSİFİ VE TENKİTLİ METİN TESİSİ

YAZMA NÜSHALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yazma nüshaların tavsifine geçilmeden önce nüshalar arasında görülen belirgin farklılıklar ve bunlarla ilgili hususlar okuyucuya geniş bir bakış açısı kazandırmak için maddeler hâlinde zikredilecektir.

Şerhin Telif Sebebi ile İlgili Kısım

Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ın yazma nüshalarından baş tarafı kopuk veya eksik olmayan nüshalardan 20 tanesinde şerhin telif sebebi ve Hâfız'ın hayatıyla ilgili *Gülendam*'dan tercüme edilen kısım bulunmakta, 30 nüshada ise bulunmamaktadır. Müstensihlerin metne müdahalesi sonucu kısmî değişikliklere uğrayan şerhin telif sebebi ile ilgili metin şu şekildedir:

“El-hamdu li'llâhi'llezî veffekanî li-beyânî'l-‘ulûmi ve'l-ma‘ârifî bi-lisâni'l-‘Arabî'l-muhezzebi ve'l-‘Acemî'l-mu‘eddeb. Ve’s-salâtu ve’s-selâmu ‘alâ efdali halkıhi Muhammedin efsahi zevî'l-hasebi ve’s-şerefi ve’n-nesebi ve ‘alâ âlihi'l-ebrârî ve ashâbihi'l-ahyâr.

Ve ba’d, ma'lûm ola ki bu evrâkın muharriri ve musattarın mukarriri bezekâr-ı nahîf a'nî Sûdî-i za'îf eydür ki bir gün eşref-i sâ'âtta ve es'ad-ı evkâtta ehlas-ı muhibbân ve ehass-ı dostan ol ki enva'ı 'ulûm ile ârâste ve esnâf-ı fûnûn ile pîrâste idi, câmi'-i menâkib u mefâhir ve hâvî-i mekârim u me'âsir, mazhar-ı cûd u 'atâ ve menba'-ı semâhat u sehâ, mürüvvet ü keremini görse Hâtem, hamîyyet ü gayretinden çekerdî mâtem, ol ki mislin görmemiş rûzgâr, devr ideli nuh felek-i devvâr, ya'nî şeyhu'l-Harem-i Yesrib 'Ömer Efendi *tayyebellâhu rûhahu ve dâ'efe fi ğurefi'l-cinâni fütûhahu* resm-i sâbık üzere bî-tekellûf hâne-i kemîneden içeri girüp dest-i bendeyi üç kerre bûs eyledi ve hezâr lûtf u mülâyemetle buyurdi ki sizden temennâ iderim ki *Dîvân-ı Hâfız*ı bir vechile şerh eylesesiz ki tâliblere nâfi' ve mübtedilere nâci' ola. Hâsılı, te'vîl ü tasavvuf söylenmeye, hemân üslûb-ı 'Arabiyet üzere kavâ'id beyân olup ma'nâ-yı şî'r ile iktifâ oluna. Böyle buyurunca temennâsini hükm ve tereccîsini ğunm bildim. Zîrâ bu du'â-ğûya merhûm u mağfûr ol kadar ihsân u ikrâm eylerdi ki ne ata oğula ve ne kardaş kardaşa eyler, şöyle ki ol merhûmı ve bizi bilen

bilür ancak. Mercûdur ki bu şerhe nâzır olanlar merhûmı ve Sûdî-i za'îfi du'âdan ferâmûş buyurmayalar, *bi-Muhammedin ve âlihi'l-em-câd*. Ehl-i insâfdan me'mûldur ki bu şerhimizde sehv u zelel ve hatâ vü hatal vâki' olan mahallerin kalem-i 'afv u safh ile ıslâh idüp 'uyûbını ibrâz u izhâra sa'y u kûşîş eylemeyeler. Zîrâ biz mu'terifiz ki böyle müşkil kitâbı şerh eylemek bizim haddimiz ve mikdârımız degildir, lâkin ibrâma düşdük, niteki sâbıkan mezkûr oldu. Bunun biriyle nâzirinden insâf nazarın temennî ideriz.

Beyt: Ve 'aynu'r-rıza 'an kulli 'aybin kelîletun
Velâkinne 'ayne's-suhtı tubdi'l-mesâviyâ"¹

Beyitten önce geçen son üç cümle şerh metnine müdahalesi sıkça görülen bir müstensihin yazdığı ve ondan çoğaltılan bir kısım nüshalarda şu şekilde geçmektedir:

“Ehl-i insâfdan me'mûldur ki bu şerhimizde sehv u zelel ve eger hatâ vü hatal vâki' olan mahallerine muttali' olup kalem-i 'afv u safh ile ıslâh idüp 'uyûbını ibrâz u izhâra sa'y u kûşîş eylemeyeler.

Mısra': Men mu'terifem ki kâr-ı men cümle hatâst.

Zîrâ bizim ne haddimiz var ki lisân-ı gayb olan *Divân-ı Hâfiz* gibi müşkil kitâbı şerh u beyân eylemek mikdârımız ve liyâkatimiz ola. Lâkin zıkr olunduğı üzere ibrâma düşdük ve sözi redd olunmaz dostumuz ilhâh ve ikdâmına sataşdık. Pes imdi nâzirinden insâf nazarın recâ ve temennî ideriz.”

Metinle ilgili diğer nüsha farklılıkları “*Şerh-i Divân-ı Hâfiz*’ın Giriş Kısmı ve Şerhin Telif Tarihini Gösteren Kıtadaki Nüsha Farklılıkları”² isimli makalede genişçe ele alınmıştır.

Eserin telif sebebi olarak gösterilen “Şeyhu'l-Harem-i Yesrib 'Ömer Efendi” ismi yine aynı müellife ait *Şerh-i Gülistân*’da³ “Şeyh-i Harem-i Medîne-i Münevvere 'Ömer Efendi” olarak, *Şerh-i Bostân*’da⁴ ise “Şeyh-i Harem-i Medîne 'Ömer Efendi” şeklinde geçmektedir.

1 Beytin tercümesi “Tenkitli Metin” kısmında verilmiştir.

2 Kaya, “*Şerh-i Divân-ı Hâfiz*’ın Giriş Kısmı ve Şerhin Telif Tarihini Gösteren Kıtadaki Nüsha Farklılıkları”, *Akademik-Us*, 2019, c. 3, sy. 1, s. 41-54.

3 Sûdî, *Şerh-i Gülistân*, İstanbul 1249, s. 2.

4 Sûdî, *Şerh-i Bostân*, İstanbul 1288, s. 2.

Bu kısmın Sûdî'ye ait olup olmadığı hakkında kesin bir şey söylemek zordur. Bu kişi gerçek veya muhayyel bir kişi olabilir. Gerçek bir kişi ise bu kişinin tarihî bir karşılığı var mıdır, yani kaynaklar Sûdî'ye bu denli iyilikte bulunan bir şahıstan bahsediyorlar mı? Mesnevîlerde sebep-i telif kısmında yazılan vakıanın çoğu kere gerçek değil kurgusal olması dikkate alındığında bu kısım Sûdî'ye veya ilk dönem müstensihlerine ait bir kurgu olarak düşünülebilir. Bir müstensih bunu metne dâhil edince diğerleri de ona bakarak metni istinsah etmiş olmalıdır. Nüshaların üçte ikisinde bulunmayan bu kısım Sûdî'ye aitse müstensihlerin metnin hemen başındaki bu kısmı niçin tayyettikleri de izah edilmelidir. Sûdî henüz hayatta iken ve şerhin telif tarihinden üç yıl sonra istinsah edilen en eski nüsha olan Feyzullah Efendi nüshasında bu kısmın niçin bulunmadığı da açıklığa kavuşturulmalıdır. Kesin bir şey söylenilirse de bu kısmın daha sonra bazı müstensihler tarafından Hâfız'ın hayatıyla ilgili kısımda olduğu gibi metne eklendiğini düşünmek daha tutarlı olacaktır.

Hâfız'ın Hayatıyla İlgili Kısım

Yine 20 nüshada bulunup en eski yazma nüsha başta olmak üzere 30 nüshada bulunmayan Hâfız'ın hayatıyla ilgili kısım Gülendam'ın Hâfız'ın hayatıyla ilgili yazdığı mukaddimenin bazı kısımlarının birebir tercümesidir ve Sûdî'ye ait olmadığı kesindir. Müstensihler Gülendam tarafından yazılan mukaddimenin bazı kısımlarını seçerek tercüme etmişler ve Sûdî şerhinin baş tarafına koymuşlardır. Anlaşıldığı kadarıyla bu tercümeyi yapan bir iki müstensihtir, diğerleri ise onlara bakarak metni istinsah etmişlerdir. Bu mukaddimenin tamamının çevirisi Gölpınarlı'nın *Hâfız Dîvânı* tercümesinin giriş kısmına konulmuştur ve bu eserin (XLVI-L) sayfaları arasında bulunmaktadır. Bu kısmın Gülendam metninin aslı ile mukayesesı “*Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ın Giriş Kısmı ve Şerhin Telif Tarihini Gösteren Kıtadaki Nüsha Farklılıkları*”¹ isimli makalede genişçe ele alınmıştır. Metin şu şekildedir:

“Ma'lûm ola ki Hâce Hâfız'ın ism-i şerîfî Şemseddin Muhammed'dir ve meşâyih arasında nâmı lisânü'l-ğayb ve tercümânü'l-esrâr-
dır. Eş'âr-ı âb-dârı reşk-i çeşme-i hayvân ve benât-ı efkârı gayret-i hûr
u vildândır. Mezâk-ı 'avâmı lafz-ı metîn ile şîrîn ve dehân-ı havâssı
ma'nâ-yı mübîn ile nemeğîn idüp ashâb-ı zâhîrin ana ebvâb-ı âşinâ-
lîğı güşûde ve erbâb-ı bâtının rûşenâ-yı çerâğ-ı çeşmi efzûde olup

1 Kaya, “*Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ın Giriş Kısmı ve Şerhin Telif Tarihini Gösteren Kıtadaki Nüsha Farklılıkları*”, *Akademik-Us*, 2019, c. 3, sy. 1, s. 41-54.

her vâkıf-ı suhana nisbet hâline muvâfık söz söylemiş ve herkes için ma'nâ-yı latîf u gârib peydâ eylemiş, 'ibâret-i kalilede ma'nâ-yı kesir derc eylemiştir. Ve 'âlî ve cihân-gîr gâzelleri ednâ müddet içinde hudûd-ı ekâlîm-i Türkistân u Hindûstân'a irişmiş ve dil-pezîr kelimâtı ekall-i zamânda etrâf u eknâf-ı 'Irâkeyn ve Âzerbaycân'a vâsıl olmuş. Semâ'-ı sûfiyân anın şûr-engîz gâzelleri okunmayınca zamânında germ olmaz idi ve meclis-i selâtın anın zevk-âmîz kelimâtının nukl-i meze-dârı nakl olmayınca zîb u zînet bulmazdı, belki hây u hûy-ı müşâkân anın velvele-i şî'riyle şevk-yâb u fûrûzân olurdu ve sürûd-ı mey-perestân anın gûlgüle-i fikr-i bikriyle revnak u izdiyâd bulurdu.

Kıt'a: Ġazel-serâyî-i Hâfız bedân resîd ki çarh
Nevâ-yı Zuhre be-râmişgerî bi-hişt ez-yâd

Bi-dâd dâd-ı suhan der-ğazel bedân vechî
Ki hiç şâ'ir ezân gûne dâd-ı nazm ne-dâd

Çu şî'r-i 'azb-i revâneş ziber konî gûyî
Hezâr rahmet-i Hak ber-revân-ı Hâfız bâd¹

Lâkin muhâfaza-i Kur'ân ve mülâzemet-i şugl-i ta'lîm-i sultân ve tahşiye-i *Keşşâf* u *Miftâh* ve mütâlâ'a-i *Metâlî'* u *Misbâh* ve tahkîk-i kavânîn-i edeb ve tahsîn-i devâvîn-i 'Arab şetât gâzellerini cem' eylemekden mâni' olurdu. Ve tedvîn-i ebyât-ı dil-pezîrini silk-i 'ıkde çekmekden vâzi' düşerdi. Ve bu ebyâtın müsveddesini kendi için Kivâmuddîn-i Ekber binâ eylediği medresenin dershânesinde kerrât u merrât ile tezekkür idüp esnâ-yı muhâverede buyururdu ki bu fevâyid u ferâyidi bir 'ıkde çekmek gerek ve bu dürer u gureri bir silke dizmek gerek, tâ ki kılâde-i cîd-i vücûd-ı ehl-i zamân ve temîme-i vişâh-ı erbâb-ı ehl-i devrân ola. Ve bu binânın ref' u terfî'ini nâ-râstî-i rûzgâra havâle iderdi. Ve ehl-i 'asrın 'özri mikdârınca 'özür getirürdi, tâ kim târîh-i sene-i ihdâ ve tis'ine ve seb'a-mi'e-i hicrîyede vedî'a-i hayâtı müvekkelân-ı kazâ ve kadere teslîm eyledi ve raht-ı vücûdunu dehlîz-ı tengnây-ı ecelden taşra iletirdi, rûh-ı pâki sâkinân-ı âlem-i 'ulvîye karîn oldu ve müfârakat-ı bedenden sonra hem-hâbe-i pâkîze-i hûr-ı 'în oldu.

1 Tercümesi şerh metninde verilmiştir.

Târîh: Be-sâl-i bâ vu sâd u zâl-i ebced
 Zi-rûz-ı hicret-i meymûn-ı Ahmed
 Be-sûy-ı cennet-i a'la revân şud
 Ferîd-i 'ahd Şemseddin Muhammed
 Be-hâk-i pâk-i û çun ber-guzeştem
 Nigeh kerdem safâ vu nûr-ı merkad¹

Ba'de'l-vefât ba'zı ahhâb sevâbık-ı hukûk u sohbet ve levâzım-ı 'uhûd-ı meveddet u muhabbet sebebiyle müteferrik gazeliyâtını tertîb u tevbîb eylemiş. *Tayyibe'llâhu rûhahu ve zâde fî ğurefi'l-cinâni fütûhahu, âmin yâ rabbe'l-âlemin*. Va'llâhu'l-muvaffıku ilâ sebîli'r-reşâdi ve huve'r-Ra'ûfu bi'l-'ibâdi ve huve hasbî ve ni'me'l-vekîl."

Bazı nüshalarda Farsça metnin ne kadar serbest çevrildiğini gösteren birkaç örnek burada zikredilecek, diğerleri yukarıda atıfta bulunulan makalede ele alındığı için zikredilmeyecektir:

Gülendam metni:

"Lâ-cerem revâhil-i ğazelhâ-yı cihân-gîreş der-ednâ muddetî be-aksâ-yı Türkistân u Hindûstân reşide vu kavâfil-i suhanhâ-yı dil-peziş der-ekall-i zemânî be-etraf u eknâf-ı **İrâkeyn u Âzerbeycân** keşide."

Nüshalar:

"Ve cihân-gîr gazelleri ednâ müddet içinde hudûd-ı ekâlîm-i Türkistân u Hindûstân'a irişmiş ve dil-peziş kelimâtı ekall-i zamânda etraf u eknâf-ı **İrâkeyn ve Âzerbaycân**'a vâsıl olmuş."

Fatih-3950, Hamidiye-1144, Nuruosmaniye-3965:

"Ve 'âlî ve cihân-gîr gazelleri ednâ müddet içinde hudûd-ı ekâlîm-i Türkistân u Hindûstân'a irişmiş ve dil-peziş kelimâtı ekall-i zamânda etraf u eknâf-ı **İrâkeyn ve Âzerbaycân ve Sıfâhân**'a vâsıl olmuş."

Herhâlde müstensih Hâfız'ın İstanbul'da yaşadığını düşünmüş olacak ki gazellerinin İsfahan'a kadar ulaşmış olmasını onun için bir hüner saymaktadır. Hâlbuki Hâfız Şîrâz'da yaşamıştır, İsfahan ile Şîrâz aynı dilin konuşulduğu bir coğrafyada ve yakın bir mesafede bulunmaktadır.

1 Tercümesi şerh metninde verilmiştir.

Gülendâm metni:

“Semâ‘-ı sûfiyân bî-ğazel-i şûr-engîz-i û germ ne-şudî vu bezm-i pâdişâhân bî-nukl-i suhan-i zevk-âmîz-i û zîb u zînet ne-dâştî. Belki hây u hûy-ı **mestân** bî-**velvele-i şevk**-i û ne-bûdî vu surûd-i **rûd-ı** mey-perestân **bî-ğulgûle-i ‘ışk**-ı û revnak ne-yâftî.”

Nüshalar:

“Semâ‘-ı sûfiyân anın şûr-engîz gazelleri okunmayınca zamânında germ olmaz idi ve meclis-i selâtîn anın zevk-âmîz kelimâtının nukl-i meze-dârı nakl olmayınca zîb u zînet bulmazdı, belki hây u hûy-ı müştâkân **anın velvele-i şevkiyle olurdu** ve sürûd-ı mey-perestân **anın ğulgûle-i eş‘ârıyla** revnak **bulurdu, şöyle ki temsîlinde buyurmuşlar.**”

Fatih-3950, Hamidiye-1144, Nuruosmaniye-3965:

“Semâ‘-ı sûfiyân anın şûr-engîz gazelleri okunmayınca zamânında germ olmaz idi ve meclis-i selâtîn anın zevk-âmîz kelimâtının nukl-i meze-dârı nakl olmayınca zîb u zînet bulmazdı, belki hây u hûy-ı müştâkân **anın velvele-i şîriyle şevk-yâb u fûrûzân olurdu** ve sürûd-ı mey-perestân **anın ğulgûle-i fikr-i bikriyle** revnak u izdiyâd bulurdu.”

Dijital ortamdaki metinlerin çoğunda **hây u hûy-ı mestân** şeklinde olan tamlama bazı nüshalarda **hây u hûy-ı müştâkân** şeklinde yazılmış, müstensihler de bu şekli tercih etmişlerdir. Bu kısımda **mey-perestân** kelimesiyle seci oluşturmaları için **mestân** kelimesi kullanılmasının daha tercihe şayan olduğu söylenebilir. Ayrıca “hay huy” naralarının müştaklardan değil mestlerden/sarhoşlardan çıkması daha tutarlı görünmektedir.

Diğer farklılıklar için adı geçen makaleye bakılabilir.

Müstensihlerin bir kısmı Molla Câmî, Sa‘dî-i Şîrâzî ve Hâfız’ın vefat tarihiyle ilgili şiirleri “Giriş” kısmının sonuna ekleyerek metne dahil etmişlerdir. Molla Câmî’nin vefatıyla ilgili bazı nüshalarda 1, bazısında ise 2 şiir bulunmaktadır. Sa‘dî-i Şîrâzî’nin vefatıyla ilgili 1 şiir vardır. Hâfız’ın vefat tarihiyle ilgili hayatının anlatıldığı yerde geçen şiirden başka ikinci bir şiir daha konulmuş, bu şiir bazı nüshalarda “Giriş” kısmının sonuna, bazısında ise şerh metninin sonuna yazılmıştır. Bu şiirleri anlamlarıyla birlikte burada zikretmek faydalı olacaktır. Bu şiirler Sûdî’nin metne dâhil ettiği şiirler olamaz, çünkü adı geçen şahsiyetlerin şerh metniyle ilgisi yoktur. Fakat müstensihler arasında bilgili olan kişiler bu tarz şiirleri metne eklemekte bir beis görmemişlerdir.

Târîh-i Fevt-i Câmî: Câmî ki âfitâb-ı sipihri-i kemâl bûd
Tasnîf kerd nusha be-her 'ilm bî-hasîb

Reft ez-cihân guzâşt miyân-ı suhanverân
Târîh-i fevt-i hîştan eş'âr-ı dil-firîb (898)

“Mükemmellik fezasında bir güneş olan Molla Câmî her ilimle ilgili sayısız eser telif etmiştir. Dünyadan göçüp gitti, söz erbabı arasında kendi vefat tarihini *eş'âr-ı dil-firîb* ibaresinde bıraktı.” (Bu ibarenin ebced değeri 898 yapmaktadır.)

Târîh-i Fevt-i Sa'dî: Humâ-yı rûh-i pâk-i Şeyh Sa'dî
Çu der-pervâz şud ez-rûy-ı ihlâs

Meh-i Şevvâl bûd u şâm-ı Cum'a
Ki der-deryâ-yı rahmet geşt gâvvâs

Yekî pursîd sâl-i fevt goftem
Zi-hâsân bûd ezân târîh şud hâs (691)

“Sa'dî'nin hümâ kuşuna benzeyen temiz ruhu ihlas ve samimiyeti yüzünden ten kafesinden çıkıp pervaz etmeye başladığı zaman Şevval ayının bir cuma akşamı idi ve onun ruhu Allah'ın rahmet denizine inci bulmak için dalan bir dalgıç mesabesinde idi. Biri onun vefat tarihini sorunca o Allah'ın seçkin (hâs) kullarından idi, bu yüzden vefat tarihi de *hâs* kelimesinde göründü.” (Hâs kelimesinin ebced değeri 691 yılını göstermektedir.)

Kıt'a: Sultân-ı mulk-i dâniş Câmî yâft der-huld
Ez-bâde-i visâleş ervâh-ı kuds kâmî

Târîh-i fevt-i û-râ ez-'akl hâstem goft
Âh ez-firâk-ı Câmî âh ez-firâk-ı Câmî

“Kudsîlerin ruhları bilgi ülkesinin sultanı Câmî'ye kavuşma şarabından muradlarına erdiler. Onun vefat tarihiyle ilgili akıldan bilgi isteyince o *Câmî'nin ayrılığından âh, Câmî'nin ayrılığından âh* diye söyledi.” (Son mısranın ebced değeri 898 yılını göstermektedir.)

Kıt'a: Çerâğ-ı ehl-i ma'nâ Hâce Hâfız
Ki şem'î bûd ez-nûr-ı tecellâ

Çu der-hâk-i Musallâ geşt medfûn¹
Bi-cû târîheş ez-hâk-i Musallâ

(*Buved târîh-i û hâk-i Musallâ*)

¹ geşt medfûn: defn kerdend

“Mânâ ehlinin ıfık kaynağı Hâfız-ı Şîrâzî Allah’ın tecellî nurundan bir meşale idi. O Musalla toprağında defnedildiğı için vefat tarihini hâk-i Musallâ (Musalla toprağı) tamlamasında ara veya vefat tarihi *hâk-i musallâ* (musalla toprağı) tamlaması olmuştur.” (*Hâk-i Musallâ*) tamlamasının ebced değeri 791’i göstermektedir.)

Müstensihlerin Anlamını Bilmediğı Kelimeleri Değıştirmesi veya Metinden Kaldırması

Bu tarz değıştirmelerin bir kısmının, metni, istinsah edildiğı dönem okuyucusuna daha anlaşılır kılmak için yapıldığı düşünölebilir. Söz gelimi “sı-” fiili yerine şerh metninde yaygın olarak kullanılan “kır-” fiilinin tercih edilmesi buna örnek gösterilebilir. Veya Arapça ve Farsça bazı kelimelerin Türkçe karşılığı kullanılabilir. Bunun tersi de mümkündür. Fakat bir kısım örneklerde müstensihlin anlamını bilmediğı kelimeyi ya metinden kaldırdığı veya kendince anlamlı bir şekilde çevirmek istediğı gözlerden kaçmaz. Bununla ilgili bazı örnekler şunlardır:

1.

Şerhte 1. gazelin 1. beytinde geçen “Âşık-ı bî-çâre de istîğnâya tahammül eylemeyüp gâh bâdeye ve gâh afyona ve berşe ve esrâra ve kahveye mübtelâ olur/düşer.” cümlesinde zikredilen uyuşturucular kategorisine ek olarak bazı nüshalarda “**folonya**” kelimesi de zikredilerek cümle şöylece yazılmıştır: “Âşık-ı bî-çâre de istîğnâya tahammül eylemeyüp gâh bâdeye ve gâh afyona ve berşe ve **folonyaya** ve gâh esrâra ve kahveye düşer.” Sûdî hayatta iken istinsah edilen ilk yazma nüsha olan Feyzullah Efendi nüshasında bu kelime bulunmaktadır. Bundan başka 4 adet yazma nüshada da aynı kelime yazılıdır. İstinsah tarihi en eski yazma nüshada bulunması, bu kelimenin bizzat Sûdî tarafından kullanıldığına bir delil sayılabilir. Daha sonra müstensihlerin bir kısmının bu kelimeyi yaygın kullanımı olmadığı veya anlamını bilmedikleri için metinden çıkardıkları, diğeri müstensihlerin de onların nüshalarından metni çoğaltmaları sebebiyle bu kelimenin çok az nüshada bulunduğu düşünölebilir. Bu kelimenin metinden çıkarılmasıyla anlamda herhangi bir kapalılık olmamakta, sadece uyuşturucular kategorisinden bir tür eksilmiş olmaktadır.

2.

M: Peşmîne-pûş vâsf-ı terkibîdir, yünden esvâb giyen kimse, ‘**abâ**’ gibi.

S: Peşmîne-pûş vâsf-ı terkibîdir, yünden ‘abâ giyen kimseye dirler.

T, F: Peşmîne-pûş vâsf-ı terkibîdir, yünden esbâb giyen kimse, ‘**abâ ve ıgrız**’ gibi.

S nüshasında şerh metninin -daha anlaşılır kılmak için- kısmen değiştirilmesiyle ilgili örnekler oldukça çoktur. Metinde bunların bir kısmı dipnot olarak gösterilmiştir. Yukarıdaki cümlede bir garabetin olduğu gözden kaçmaz. “Yünden ‘abâ gibi” ifadesi yünden olmayan ‘abâların da bulunacağını akla getirmektedir ki bu doğru değildir. M nüshası ise örneğin birini kaldırmış olmaktadır. Sûdî'nin hayatında istinsah edilen T ve F nüshalarında bu cümlede “**ıgrız**” diye yünden yapılan farklı bir elbiseden bahsedilmektedir. *Tarama Sözlüğü*’nde bulunmayan bu kelime *Derleme Sözlüğü*’nde “yün elbise” anlamıyla kayıtlıdır. Burada müstensihlerin bir kısmının yerel bir kullanımı metne ekledikleri de düşünülebilir. Fakat en eski yazma ve güvenilir nüshalarda bu kelimenin bulunması, bazı müstensihlerin anlamını bilmediği bu kelimeyi metinden kaldırdığı ihtimalini güçlendirmektedir. Bu kelimenin kaldırıldığı nüshadan istinsah edenler zinciriyle böyle bir metin yaygınlık kazanabilmektedir. Şayet bu kelime Sûdî’ye aitse bu onun Türkçe kelimelerle ilgili geniş bir bilgiye sahip olduğunu gösterir.

3.

M, S: Enguşterî-i zinhâr ol yüzükdür ki hâkim bir esîri ‘afv idüp eline virür kimse incitmesün diyü. Bu evvel zamânda imiş, ammâ bu zamânda eline bir **varak** virürler ma’fuv olduğu ma’lûm olsun diyü.

T, F: Enguşterî-i zinhâr ol yüzükdür ki hâkim bir esîri ‘afv idüp eline virür kimse incitmesün diyü. Bu evvel zamânda imiş, ammâ bu zamânda eline bir **ok** virürler ma’fuv olduğu ma’lûm olsun diyü.

Esir affedildiği zaman eline affedildiğini gösteren bir belge (**varak**) verilmesi ilk bakışta daha mantıklı görünmektedir. Fakat metne hâkim iki müstensihinin nüshasında bu kelimenin “ok” olarak bulunması başka bir ihtimalin hemen reddedilmesini haklı çıkarmaz. Dolayısıyla affedilen esirin eline Sûdî’nin yaşadığı dönemde bazı bölgelerde ok verildiğine dair bir bilginin bulunup bulunmadığının araştırılması gerekmektedir. Alanımız dışındaki bu hususu bazı tarihçi akademisyenlere sorduk. Teyit edici bir bilgi alamadık. Öğretim üyesi İlyas Gökhan hocamızın doktora öğrencisinden naklen şifahen anlattığı bir bilgiyi burada kaydetmek faydadan uzak değildir. Bu şifahi bilgiye göre Sivas Şarkışla yöresinde ihtiyarlar arasında yaygın olarak kullanılan “azat oku” kavramı bulunmaktadır. Bu ok azat edilen esirlere verilmekte, esirler bunu ata bindikleri zaman atın gözünü örten kısma takmaktadırlar. Bu şifahi bilgiyi teyid

edecek elimizde başka bir veri olmadığı için metinde “varak” kelimesi yazılmış, “ok” kelimesi ise dipnotta gösterilmiştir. Bu şifahi rivayet doğru ise Sûdî’nin gezip dolaştığı bölgelerdeki yerel uygulamalar hakkında geniş bilgi sahibi olduğunu söylemek gerekir. Zaten şerhte zaman zaman bu tarz yerel kullanımlarla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

4.

S: Zülâl dadlı su, bunda murâd şarâb-ı nâbdır.

M, T, F: Zülâl dadlı su, ya’nî **gereñ** olmaya, bunda murâd şarâb-ı nâbdır.

Tarama Sözlüğü’nde bulunmayan bu kelime *Derleme Sözlüğü*’nde farklı anlamlarıyla mevcuttur ve anlamlarından biri de “lezzetsiz acı su” şeklinde gösterilmiştir. Müstensih anlamını bilmediği kelimeyi metinden çıkarmış olmalıdır. Burada şunu belirtmek gerek ki F nüshasının dikkate değer özelliklerinden biri tereddütlü yerlerde metnin doğru okunması için hareke koyması, ayrıca “kef” harfinin “g” veya “nazal nûn” olarak okunması gerektiği yerde tereddütlü durumlarda üç nokta koymasındır. Burada da baştaki ve sondaki “kef” harfinin üzerine üç nokta konularak kelimenin yanlış okunma ihtimali bertaraf edilmek istenilmiştir.

Müşkle İlgili İlâve Açıklamalar

Şerhte 1. gazelin 2. beytinin şerhinde müşkle ilgili açıklamalar, yine müşkle ilgili iktibas edilen şiirler hakkında nüshalar arasında farklılıklar görülmektedir. Akıl-i Bağdâdî ve *Bâbüsu’l-Lügat*’ten iktibas edilen bilgiler şu şekildedir:

“Akıl-i Bağdâdî târîhinde âhû-yı müşkün ba’zı ahvâlini zikr etmiş, demiş ki ayaklarının incikleri incecikdir ve **bakanağı** arası geniştir, siyâh-reng olur ve ağzında hınzîr gibi iki dişi var, taşra çıkup durur. Maşrıkdâ Tibet vilâyetinde çok olur. Kaçan ki âhûda göbek belürse bîmâr gibi olur, tâ nâfe kemâlin bulınca. Ve yılda bir kere ağaç semer virdüğü gibi bu âhû yılda bir nâfe virür. Ve ba’zılar dirler ki nâfe âhûdan çıkar tavukdan yumurta çıkar gibi ve yılda bir kerre düşürür surresinden tavuk yumurda düşürdüğü gibi. *Temme kelâmu ‘Akîl*. Ammâ asıl meşhûr olan budur ki geyigin surresinden bi-izni’l-lâhi Te’âlâ meme gibi belüre, dahi içine kan ine ve yab yab büyüye, zamânı gelince kopa düşe. *Kezâ fî Bâbüsi’l-Lügâ*.”

Yukardaki metinde geçen “bakanak” kelimesi bir kısım müstensihlerce “kaynak/kıynak” şeklinde yazılmıştır. Muhtemelen kelimenin anlamını bil-meyenler kelimeyi bu şekle dönüştürmüşlerdir. Carullah-1695 nüshasında derkenarda “bakanak, iki kâf ile, çatal tuynaklı hayvânâtın tuynakdan yukarı iki ufacak tırnakları olur her ayağında ki ana Fârisîce jengele dirler ve Türkîce bakanak. Minhu.” şeklinde bulunan not, kelimenin nasıl okunması gerektiği hususunda okuyucuyu aydınlatmaktadır. Yine “meme gibi” ifadesi bir nüshada “mîm gibi” şeklinde yazılmıştır. Mîm harfinin yuvarlak kısmı memeye benze-tiler.

Nüshaların çoğunda bu ikisi birlikte bulunmakta, çok az bir kısmında ise sadece Akıl-i Bağdâdî'den iktibas edilen kısım bulunmakta *Bâbüsu'l-Lügat*'ten iktibas edilen kısım bulunmamaktadır. Geri kalan 10 civarındaki nüshada ise her iki iktibas da bulunmamaktadır. İktibas bulunan nüshaların bir kısmında ilk cümle “Akıl-i Bağdâdî târîhinde âhû-yı müşkûn ba'zı ahvâlini zikr eylemiş.” şeklinde, bir kısmında ise “târîh” kelimesi düşürülerek “Akıl-i Bağdâdî âhû-yı müşkûn ba'zı ahvâlini zikr eylemiş.” şeklinde geçmektedir. Yine müstensihlerin bir kısmının muhtemelen *Bâbüsu'l-Lügat* diye bir eserden haberleri olmadığı için eserin adını “Kâmûsu'l-Lügat” şeklinde yazdıkları görülmektedir.

En eski yazma nüshalardan olan F nüshasında bu iktibasların her ikisi de bulunmaktadır. T nüshasında ise sadece Akıl'den iktibas edilen kısım bulun-makta, *Bâbüsu'l-Lügat*'ten iktibas edilen kısım bulunmamaktadır. Sûdî'nin şerh üslûbu dikkate alındığında birebir iktibasta bulunmadığı, iktibas edilen kısmın sonunda “söz tamamlandı” anlamında “Temme” ifadesini kullanma-dığı görülmektedir. Onun yerine “Tafsilini isteyenler tefsir kitaplarına, tarih kitaplarına, nahiv kitaplarına vb. baksınlar.” gibi genel ifadeler kullanılmak-tadır. Bu kısmı, konu hakkında ayrıntılı bilgiye sahip müstensihlerin okuyu-cuya daha etraflı bilgi vermek için metne eklediği düşünülebilir. Zaten şerh geleneğinde bu husus azımsanmayacak miktarda mevcuttur. Önemli olan böyle ilâve bilgiyi metne ekleyenlerin bunun müellife değil kendilerine ait olduğunu belirtmeleridir.

Yine bu iktibaslardan sonra gelen “Bu da ma'lûm ola ki âhûdan munfasıl oldukda koku virmezmiş. Bâ'dehu ba'zı mu'âlecâtla terbiye iderler ki bu ko-kıyı virür.” cümlesinden sonra bazı nüshalarda “Pes, turrayı nâfeye ve sabâyı müşk-furûşa ki nâfe-güşâdır, teşbîh eylemiş ve yüreklere kan düşmeğe sebeb

tevakku‘ ve intizârdır.” cümlesiyle beytin şerhi tamamlanmaktadır. Nüshaların çoğunda ise bu iki cümle arasında mensur bir cümle ile birlikte bazı nüshalarda 3, bazı nüshalarda ise 4 beyit şeklinde yazılan ilâveler bulunmaktadır. Bu ilâve kısımlar şunlardır (Nüshaların tamamında bulunan kısım koyu karakterle gösterilmiş, ilâve kısımlar tırnak içerisinde alınmıştır):

Bu da ma‘lûm ola ki âhûdan munfasıl oldukda kokı virmezmiş. Ba‘dehu ba‘zı mu‘âlecâtla terbiye iderler ki bu kokıyı virür. “Ba‘zılar didiler ki müşk her otı otlamakdan hâsıl olmaz, belki lâle ve sümbül otlamakdan olur. Niteki Âsafî demiş:

Beyt: Çeşmet âhûy’st müşkîn rûy-ı gulgûn-râ zi-teb
Lâlezârî sâhtî behr-i ğazâl-i hîştin

Ve lehu: Der-devr-i lâle mestî-i âhû-yı çeşm-i û
Müşkîn ğazâle-râ be-kadeh-nûşî âvered

Ve lehu: Cihân-râ Âsafî pur-hûn-ı dilet lâlezâr âmed
Ki şud müşkîn ğazâlî her taraf âhû-yı sahrâyeş

Selmân, Beyt: Durrâc-ı bûm-ı û heme şâhîn koned şikâr
V’âhû-yı deşt-i û heme sunbul koned çerâ”

Pes, turrayı nâfeye ve sabâyı müşk-furûşa ki nâfe-güşâdır, teşbîh eylemiş ve yüreklere kan düşmege sebep tevakku‘ ve intizârdır.

Son beyit nüshaların çoğunda “durrâc u bûm-ı û” şeklinde bağlama grubu olarak bulunmaktadır. Dijital ortamda ise az sayıdaki yazma nüshada görüldüğü üzere tamlama şeklinde “durrâc-ı bûm-ı û” olarak mevcuttur. Zaten doğru bir anlam için de tamlama olması lazımdır. Muhtemelen bazı müstensihler “bûm” kelimesinin “ülke” değil “baykuş” anlamını dikkate almışlardır. Kelime her iki anlama da gelmektedir. Beytin anlamı tamlama şekli esas alındığında şöyledir: “Onun ülkesindeki turaç kuşu her zaman şahin avlar. Ve onun sahrasında dolaşan ceylan her zaman sümbül otlar.”

Bağlama grubu olunca birinci mısranın anlamı “Turaç kuşu ve baykuş her zaman şahin avlar.” şeklini almaktadır. Turaç kuşunun şahin avlaması şaşılabilecek bir şeydir, fakat baykuşun şahin avlaması hayret verici bir durumu ifade etmekten uzaktır. Yukarıdaki beyitlerin tamamının anlamı metnin geçtiği yerde dipnot olarak verilmiştir.

Bazı nüshalarda 3, bazı nüshalarda 4 beyit olan bu şiirlerin de okuyucuya geniş bir bakış açısı kazandırmak için bazı müstensihler tarafından metne eklendiğini düşünmek daha tutarlı görünmektedir. Zaten iki mensur cümlelerin arasına eklenen metnin tamamı dikkate alındığında bunların siyak ve sibak bakımından bir rekâket oluşturduğu dikkatli gözlerden kaçmaz.

Şerhin Telif Tarihini Gösteren Kıta

Genellikle yazma nüshaların son sayfasında bulunan, bazı yazmalarda ise giriş kısmının sonuna konulan kıta iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Nüshalarda yaygın olarak bulunan birinci şekilde kıta iki beyitten meydana gelmektedir ve şu şekildedir:

Şu dem ki şerhine dil buldı fırsat

Ğac idi sorar isen sâl-i hicret

Murâdın bulsun okuyup yazanlar

Dahi seh v hatâsını düzenler

Bu şiirde geçen “ğac” kelimesinin ebced değeri olan 1003 tarihiyle şerhin telif tarihi belirtilmektedir. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 965 numarada kayıtlı yazma nüshada bu kıtada geçen “ğac” kelimesinin yerine “kac” yazılmıştır. Muhtemelen müstensih “ğac” kelimesinin anlamsız olduğunu düşünerek metni düzeltmek gayesiyle kelimeyi “kac” şeklinde yazmıştır. Mısrayı “hicrî yılın kaç olduğunu sorarsan” anlamına gelecek bir şekle çevirmiş, fakat bu sorunun cevabının kıtada bulunmadığını düşünmemiştir. Yine Nuruosmaniye, 3965-M’de kayıtlı nüshada **ğac** kelimesi yerine **ğaz** yazılmış, derkenarda bu kelimenin ebced değeri olan 1007 rakamı konulmuştur. En eski yazma nüshalardan olan Feyzulah Efendi nüshasının istinsah tarihinin 1006, Topkapı nüshasının istinsah tarihinin 1007 yılı olduğu dikkate alındığında böyle bir ihtimal kabul edilebilirlik sınırlarının dışındadır.

İkinci şekil ise şerhin sonunda değil giriş kısmının sonunda bulunmaktadır. Bu nüshalarda ayrıca yukarıda ele alındığı gibi Molla Câmi’nin vefat tarihini gösteren iki kıta ile Sa’dî-i Şîrâzî’nin vefat tarihini gösteren bir kıta da bulunmaktadır. Bu nüshalarda kıta 2 beyit değil 3 beyit hâlinindedir ve şerhin telif tarihi ay ve gün olarak da belirtilmektedir. Kıta şu şekildedir:

Şu dem ki şerhe gönül didi temmet
Ğab idi sorar isen sâl-i hicret

Meh-i Zilka‘de‘nin **yaḥ** idi rûzı
Ki tekmiîlini Tanrı kıldı rûzî

Mübârek olsun okuyup yazana
Dahi sehv ü hatâsını düzene

Bazı nüshalarda “yaḥ” yerine “penc” yazılmıştır. Eski yazıda zaman zaman noktaların ihmal edildiği bir gerçektir. Her iki kelimenin yazılışı da şeklen birbirine benzemektedir (یح پنج).

1003 tarihini gösteren “ğac” kelimesi yerine 1002 tarihini gösteren “ğab” kelimesinin yazılması şerhin telif tarihini az da olsa değiştirmektedir. Bu değişiklik iki ay gibi bir süre olabileceği gibi on dört aya varan bir süre de olabilir. Çünkü “ğac” yazan nüshalarda şerhin hangi ayda tamamlandığını belirten ifadeler yoktur. Zilkade ve akabindeki Zilhicce‘den sonra Muharrem ayının gelmesi ile yeni bir hicrî yıl olan 1003 tarihi başlamış olmaktadır.

Bu kıtada geçen “yaḥ” kelimesi hakkında şu ihtimaller düşünülebilir. Bu kelime “buz, soğuk” anlamına gelen “yaḥ” olamaz. Çünkü 1002 yılının Zilka-de ayı Temmuz-Ağustos aylarına tekabül etmektedir. “Penc” yazan nüsha hakkında “yaḥ” kelimesine bir anlam veremeyen müstensih in bu kelimeyi yazılış bakımından kısmî benzerlikten dolayı “penc” kelimesine çevirdiği söylenebilir. “Penc” kelimesi doğru kabul edilirse şerh Zilkade ayının beşinde tamamlanmış olmaktadır. Bir başka ihtimal ise “yaḥ” kelimesinin ebced değeri olan 18 rakamı ile şerhin Zilkade ayının 18’inde tamamlandığının ifade edilmesidir.¹ Kıtanın geçtiği nüshada müstensih in şiirdeki noktaları yazmada gösterdiği ihtimam dikkate alındığında böyle bir ihtimal göz ardı edilmemelidir.

Bütün bu ihtimallerden sonra bu tarih kıtasının Sûdî’ye ait olup olmadığı da tartışmalı hâle gelmektedir. Kıtanın bir kısım nüshalarda girişten sonra, bir kısım nüshalarda en sonda bulunması, bazı nüshalarda ise bulunmaması dikkate alındığında şunlar söylenebilir: Sûdî henüz hayatta iken şerhi istinsah edenlerin şerhin telifinin tamamlandığı zaman hakkında bilgi sahibi oldukları için böyle bir tarih kıtası yazıp metne eklemeleri uzak bir ihtimal değildir.

1 Bu ihtimalin değerli meslektaşım Doç. Dr. İsmail Bayer tarafından ifade edildiğini söylemek bir hakkın teslimi olacaktır.

Her iki şiir arasındaki farklılık ise müstensih'in şerhin tam olarak ne zaman tamamlandığı hakkında kendi bilgisine dayanarak kıtayı yazmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Sûdî'nin şiir yazdığı hakkında elimizde herhangi bir veri yoktur ve *Hâfız Dîvânı*, *Bostân* ve *Gülistân* şerhlerinde de Sûdî'ye ait şiir bulunmamaktadır. *Bostân* ve *Gülistân* şerhlerinin sonunda da sadece telif tarihini gösteren kelimenin değişmesiyle aynı şiirin bulunması bu şiirlerin bir iki müstensih'in kaleminden çıkması ihtimalini güçlendirmektedir.

Tarihî Şahsiyetlerle İlgili Farklılıklar

“Bi-bîn hilâl-i Muharrem bi-hâh sâğar-ı râh

Ki mâh-ı emn u emân'est u sâl-i sulh u salâh

Bu beyt telmîhdir Şâh Şucâ'ın Lâr pâdişâhıyla müsâlaha eyledüğine. Ya'nî bundan evvel Lâr'ın pâdişâhıyla İlhanîler mukâtele ve muhârebe üzere idi. Pes, Şâh Şucâ' ki taht-ı saltanata cülûs eyledi, *işitdi ki Timur 'Arab ve Rûm üzere 'asker çeküp gelür*, (*T, F: işitdi ki Hülâgû ki Cengiz hânın* (^{F+} *oğlu*) *oğludur ya'nî torunu*. *'Acem üstine 'asker çeküp gelür*) vardı ve etrâfda muhâlif olan selâtînle ya'nî Lâr pâdişâhıyla ve gayrilerle ki kendinin babasıyla şikâk üzere idi, müsâlaha eyledi ve *Timur ile* (*T, F: Hülâgû ile*) kıtâl eylemek için müheyyâ oldu. (^{F+} *Rivâyet olunur ki otuz bin erle Hülâgû'ya mukâbil oldu, bunun biriyle Hülâgû'nun 'askeri yüzbinden ziyâde idi*.) (^{T, F+} *Rivâyet olunur ki yarısını helâk eyledi. 'Âkubet Hülâgû 'askeri yek-dil ü yek-cihet olup hücum eyleyüp katle irişdirmişler. Dirler ki Hülâgû bunun şecâ'at u şehâmetini görüp ziyâde beğenmiş, hattâ çok sa'y eylemiş ki diri tuta, ammâ muhkem savaştı olduğundan diri tutmağa müyesser olmayup katl eylemişler*.) Pes, bu beyit ol zamânda etrâf pâdişâhları ile olan müsâlaha ve emn ü emâna telmîhdir.”

En eski yazma nüsha olan ve Sûdî henüz hayatta iken istinsah edilen Feyzullah Efendi ve Topkapı nüshasında “Timur” yerine “Hülâgû” bulunması, yine bu iki nüshada bulunan ve yukarıda koyu karakterle gösterilen yerde içinde Hülâgû kelimesi geçen ek bilgilerin diğer nüshalarda bulunmaması oldukça bâriz bir farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır. 1265 yılında ölen Hülâgû'nun 1384 yılında ölen Şâh Şucâ' ile savaştığı mümkün değildir. Şayet bu bilgiler Sûdî'ye aitse müstensihlerin tarihî bilgiler ışığında bu kısmı düzelttiğini düşünmek gerekecektir. Sûdî'nin hafızasına güvenerek tarihî şahsiyetleri birbirine karıştırmış olması akıldan uzak değildir.

Gramatikal Açıklamalarla İlgili Farklılıklar

Şerhte beytin hemen altında görülen gramatikal açıklamaların bulunduğu kısımda muhteva aynı kalmak şartıyla müstensihlerin ifadeleri farklı yazabildiği görülmektedir. Söz gelimi devrik cümle düz cümleye, düz cümle devrik cümleye çevrilebilmekte, metindeki yabancı asıllı kelimelerin Türkçe karşılıkları kullanılabilmekte, Farsça tamlamalar Türkçe tamlamaya çevrilebilmekte, bazen de Eski Anadolu Türkçesinde görülen bazı kelimelerin dönem okuyucusu tarafından anlaşılamaması ihtimali dikkate alınarak değişikliğe gidilebilmektedir. Nüshalar arasında gramatikal açıklamalar bakımından kısa olanlar olduğu gibi, daha uzun ve ayrıntılı olanlar da vardır. Bu durum şu iki ihtimali akla getirmektedir: Ya Sûdî'nin sıkça her beyitte tekrar ettiği bazı ifadeler okuyucunun artık bunları bildiği dikkate alınarak müstensih tarafından metinden kaldırılmıştır veya Sûdî'nin kısa tuttuğu, tayyettiği bazı açıklamalar aynı şablon örnek alınarak müstensih tarafından metne eklenmiştir. Her iki ihtimal de aynı derecede güçlü bir seçenek olarak karşımızda durmaktadır. Bu tarz ilâve veya eksik bilgiler beytin anlamı hususunda herhangi bir değişikliğe sebep olmazlar.

Derkenardaki Notlar

Şerh metinlerinde sıkça karşılaşılan hususlardan biri şârihlerin yanı sıra müstensihler veya istinsah edilen metni okuyanlar tarafından derkenarda yazılan bazı açıklamalardır. Bu tarz açıklamalarla okuyucunun konuya daha etraflıca bakabilmesi hedeflenmektedir. Bu bilgiler farklı kaynaklardan alınabildiği ve hemen alt kısmına metnin nereden alıntılandığı belirtildiği gibi, belirtilmediği yerler de vardır. Yine bu bilgilerin bir kısmı müstensihin veya okuyucunun kendi ilâveleri de olabilmektedir. Böylece çok az kişinin ulaşabileceği bilgilere şerh metnini okuyan kimse çabucak ulaşabilme imkânına sahip olabilmektedir. Bunlardan en eski yazma nüsha olan Feyzullah Efendi nüshasında farklı yazı stiliyle müstensih tarafından değil metni okuyan tarafından yazıldığı anlaşılan iki yeri burada zikretmek faydalı olacaktır:

1.

Mîm harfindeki 42. gazelin 9. beytinin şerhinde beyitte geçen **sâhib-i dîvân** tamlamasının izahı hakkında derkenarda yazılan bilgilerin şerh metnini okuyan ve tarihî şahsiyetler hakkında bilgili olan biri tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu bilgiler şunlardır:

“Hâce Şemseddîn-i sâhib-dîvân ki Hülâgû Hân, ba‘dehu oğlu Abaka Hân, ba‘dehu diger oğlu Ahmed Hân’ın Îrân’da zamân-ı saltanatlarında istiklâl üzere yigirmi tokuz yıl vezâret sürmüş envâ‘-ı fezâyil ü hasâyil ile ârâste vezîr-i kâr-dân idi. Ahmed Hân’dan sonra Arğun Hân bin Abaka Hân pâdişâh oldukda babam Abaka Hân’a zehir vermişsin diyü töhmet isnâdıyla hicretin 683 senesi Şa‘bân’ında Tebrîz’de dört oğlıyla katl eyledi. Allâhu a‘lem Hâce’nin işbu beyitte sâhib-i dîvândan murâdı tecnîs olup biri sâhib-i dîvân olan şu‘arâ-yı selef ola ve biri mezkûr vezîr Hâce Şemseddin-i sâhib-dîvân ola, *ve li-kullin vechun.*”

2.

Hâfız’ın elif harfindeki 6. gazelinin 2. beytinde geçen **keştî-nişestegânîm** terkininin bazı nüshalarda **keştî-şikestegânîm** şeklinde yazılması ile ilgili bir soru ve ona verilen cevap F nüshasında 11b’de bulunmaktadır. Soru ve cevabın her ikisi de manzumdur ve Hâfız’ın gazeliyle aynı vezinde yazılmıştır. Soruyu soran Tâyirî, cevap veren ise Nisârî’dir. Hâfız’ın beyti şöyledir:

Keştî-nişestegânîm ey bâd-ı şerta ber-hîz
Bâşed ki bâz bînîm ân yâr-ı âşinâ-râ

“Gemisi karaya oturmuş kimseleriz. Ey rüzgâr, es de gemimiz hareket etsin, ola ki o âşina sevgiliyi görelim.”

Tâyirî’nin manzum sorusu şöyledir (Tercümeler hemen beytin altında gösterilmiştir):

Ey bâd-ı subh ber-hîz ber-sûy-ı Tûn guzer kon
Ber sâhib-i Nisârî ez-mâ resân du‘â-râ

“Ey sabâ rüzgârı, kalk, Tûn’a doğru yola koyul ve Nisârî’ye dualarımızı ulaştır.” (Tûn Horasan’da bugün Firdevs diye anılan bir şehrin adıdır.)

Ba‘d ez-du‘â bi-gûyeş k’în beyt-i Hâce Hâfız
Her çend nîst muşkil muşkil şude’sť mâ-râ

“Dua ve hürmetlerimizi arz ettikten sonra ona söyle ki Hâfız’ın şu beyti her ne kadar zor çözülen bir beyit değilse de anlamı bize kapalı kalmıştır.”

Ba‘zî nişeste hâned ba‘zî şikeste dâned
Her kes koned delîlî isbât-i mudde‘â-râ

“Bu beyitte geçen kelimeyi bazıları nişeste (karaya oturmuş) olarak okuyor, bazıları ise şikeste (kırılıp parçalanmış) olarak düşünüyor. Herkes kendi iddiasını ispatlamak için ortaya delil koyuyor.”

Kavl-i sahîh zîn du ber-gûy tâ kudâm'est
Tâ mudde'î ne-pûyed dîger reh-i hatâ-râ

“Bu ikisinden hangisinin doğru olduğunu lütfedip söyle de iddia sahibi yanlış yola gitmesin, metne yanlış anlam vermesin.”

Bu soruya Nisârî manzum olarak şöyle cevap vermektedir:

Âmed nesîm-i subhî ez-Tâyirî be-yârân
Ez-gulşen-i mahabbet gulhâ şukuft mâ-râ

“Sabah rüzgârı dostlara Tâyirî'den haber getirdi, onun gelmesiyle gönlümüzde muhabbet çiçekleri açıldı.”

Keştî-nişeste hânden der-nazm-ı tab' dûr'est
Her çend hest ma'nâ fi'l-cumle in edâ-râ

“Beyitte geçen terkibi *keştî-nişeste* (gemisi oturmuş) şeklinde okumak tabiata uzaktır. Gerçi bu şekilde okunuşta da kısmen doğru bir anlam bulunabilir.”

Lîkin şikeste bâyed tâ yâr dûr mâned
Der-nefh-i sûr cûyed ân yâr-i âşinâ-râ

“Fakat yârin uzak kalması için geminin kırılmış olması gerekir. Ta ki sura üfürüldüğü yani dağılıp parçalanmış cesetlerin bir araya geldiği zaman aşına yâri arasın.”

Ya'nî şikeste cism-est ez-rûh bâz mâned
Der-nefh-i sûr cûyed âmurziş-i du'â-râ

“Yani ruhtan geride kalan parça parça olmuş cesettir, cisimdir. Sûra üfürüldüğü yani cesetlerin dirilip toplandığı zaman bu ruh tekrar cesede girer, Allah'ın bağışını ve affını ister ve ona kavuşur.”

Hâlî ki Hâce Hâfız kerde çunîn mukarrer
Ma'nî-i karâr dâden had nîst in gedâ-râ

“Hâfız'ın kastettiği anlam bana göre böyledir. Fakat kesin karar vermek bu fakirin haddi değildir.”

Sûdî 11 nüshayı eses alarak oluşturduğu şerh metninde böyle bir nüsha farklılığından bahsetmez. Hâfız'ın beytine tasavvufî anlam yüklemek isteyen bir müstensihin “nişeste” kelimesini “şikeste” şeklinde okuyup metne ona göre anlam vermek istediği düşünülebilir. Ona göre gemi insan bedeni olmaktadır, onun kırılmış olması ölümle birlikte çürüyüp dağılmasıdır, rüzgârın esmesi de sûra üfürülmesi sonucu dağılmış, parça parça olmuş cesetlerin yeniden bir araya gelmesi ve o cesede ruh nefhedilmesi (üfürülmesi) anlamındadır. Tabii ki gerçek sevgiliye kavuşmak da haşirden sonra olacaktır. Metnin yorumu belirli bir çerçeve içinde sınırlanamayacağı gibi okuyucunun da metne katmak istediği anlam olabilir. Hâfız'ın öyle bir kelime kullanıp kullanmadığı veya böyle bir anlam düşünüp düşünmediği hususu metni kendine göre yorumlamak isteyenler için zaten bağlayıcı değildir.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Yukarıdaki temel bilgilerden sonra nüshalar kendi arasında 4 kategoride ele alınacaktır. Bunlar istinsah kaydı bulunan tam nüshalar, istinsah kaydı bulunmayan tam nüshalar, istinsah kaydı bulunan eksik nüshalar, istinsah kaydı bulunmayan eksik nüshalar şeklindedir. İstinsah kaydı bulunan tam ve eksik nüshalar, yazılış tarihindeki öncelik esas alınarak sıralanmıştır. Diğerleri rastgele sıralanmıştır. 4 başlık altında ele alınan nüshaların fizikî özellikleri değil, içerikleri dikkate alınarak haklarında bazı bilgiler verilecektir.

İstinsah Kayıtlı Tam Nüshalar

1. Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. 1641

Şerhin telif sebebi ve Hâfız'ın hayatı hakkında Gülendam'dan tercüme edilip müstensihler tarafından şerhin başına konulan kısmı içermeyen bu nüsha, doğrudan 1. gazelle başlamaktadır. İstinsah kaydı olan bu nüshanın sonunda Recep ayında, pazar günü 1006 yılında tamamlandığını gösteren Arapça bir ibare bulunmaktadır. Sûdî'nin hayatında istinsah edilen ve istinsah tarihi itibarıyla en eski olan bu nüshada sayfa numaraları daha sonra Latin rakamlarıyla yazılmıştır. 596b'de bitmektedir. Son derece sağlam ve dikkatli bir müstensih tarafından yazıldığı görülen bu nüshada 51a'da "te" harfindeki 21. gazelin 5. beytinden itibaren yazı stili ve müstensih değişmekte, okuduğu metni anlamayan, yanlış yazan, dilediği yerleri atlayan bir müstensih karşımıza çıkmaktadır. 61a'da 30 gazelin bir beytinden sonra metin tekrar eski müstensih tarafından yazılmıştır. Bu 10 varaktan ibaret bulunan ve içerisinde 10 gazelin şerh edildiği kısım hariç diğer yerler sağlam bir metin görünümündedir. Derkenarda reddiyeler yazılı bulunan bu nüsha, metinde F kısaltmasıyla gösterilmiştir. Nüsha, metnin oluşturulmasında esas alınan nüshalardandır ve içeriği hakkında ayrıntılı bilgi "Nüshaların Tavsifi ve Tenkitli Metin Tesisi" başlığı altında verilmiştir.

2. Topkapı Sarayı Müzesi, Koğuşlar Kitaplığı, nr. 933-934

Topkapı Sarayı Müzesi, Koğuşlar Kitaplığı, nr. 933 ve 934'te kayıtlı iki nüsha hâlinde bulunmaktadır. Aslında tek bir cilt olmasına rağmen ikiye bölünerek ayrı ayrı ciltlenmiştir. Şerhin telif sebebi ve Hâfız'ın hayatı hakkında Gülendam'dan tercüme edilen kısmı içeren bu nüshanın birinci cildi 248, ikinci cildi 235 varaktır. 1. cildi "dâl" harfinde yazılan 150. gazelin 6. beytinin şerhi esnasında cümle tamamlanmadan bitmekte, ikinci cilt buradan itibaren devam etmektedir. Sonunda şerhin telif tarihini gösteren şiir yoktur. En sonda

bulunan istinsah kaydında bu nüshanın Şemseddin b. Üveys el-Mar'âşî tarafından yazıldığı, İstanbul'da hicrî 7 Şaban 1007 yılında tamamlandığı ifade edilmektedir. Sûdî'nin vefat tarihinin 1008 yılı olduğu dikkate alındığında bu nüsha Sûdî hayatta iken yazılan en eski ikinci nüshadır. Metnin oluşturulmasında esas aldığımız bu nüsha hakkında şerh metninin hemen başında “Nüshaların Tavsifi ve Tenkitli Metin Tesisi” başlığı altında gerekli açıklamalar yapılmıştır.

3. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 3965-M

Bu nüshada giriş kısmı bulunmamakta, şerh metni 1. gazelin şerhiyle başlamaktadır. Şerhin telif tarihini gösteren şiirde **ğac** kelimesi yerine **gaz** yazılmış, derkenarda bu kelimenin ebced değeri olan 1007 rakamı konulmuştur. Diriöz, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*'ın 1007 yılında tamamlandığını bu nüshaya dayanarak söylemiş olmalıdır.¹ Fakat Topkapı nüshasının istinsah tarihinin 1007 yılı olduğu dikkate alındığında bu ihtimal pek makul görülmemektedir. Ayrıca hiçbir nüshada böyle bir bilginin bulunmaması da bunun bir sehv olduğunu göstermektedir. 476 varak olan bu nüshanın sonunda Şeyhülkurrâ Hacı Muslihuddin b. Hacı Hamza b. Abdullah tarafından 1028 yılında, Ramazan ayının bir cuma gününde, kuşluk vaktinde tamamlandığını ifade eden Arapça ibare bulunmaktadır.

Zaman zaman sıralamanın bozulduğu, bazı kısımların öne alınıp bazı kısımların sona bırakıldığı bu nüshada, müstensihin Arapça asıllı kelimeleri yazarken dikkatsizce davrandığı görülmektedir. Meselâ lâzım kelimesinin (لازم) şeklinde yazılması, “sayrûret” kelimesinin “zaruret” olarak yazılması gibi. Metnin oluşturulmasında esas aldığımız üç nüshada bulunan “Şarâb sirkeye ve süd yoğurda çekildiği gibi. Niteki Hilâlî'nin bu beytinden ziyâde rûşendir.” cümlesinden sonra gelen üç beyit bu nüshada bulunmamaktadır. Yine üç nüshada geçen “Ezû; û zamîri mısra'-ı sâninin mazmûnına ya'nî fehvâsına masrûfdur izmâr kable'z-zikr tarîkiyle. Zât-ı Bârî'ye ircâ'ı efhaş-ı hatâyâdır.” şeklindeki kısmın bu nüshada “Ezû; û zamîri mısra'-ı sâninin mazmûnına ya'nî fehvâsına, Zât-ı Bârî'ye ircâ'ı efhaş-ı hatâyâdır.” şeklinde kısaltılarak verildiği görülmektedir.

4. Milli Kütüphane, 42 Yu 7056

Şerhin telif sebebi ve Hâfız'ın hayatıyla ilgili kısmı içeren bu nüshanın girişinden hemen sonra şerhin telif tarihini gösteren şiir bulunmaktadır. Bu şiir,

1 Diriöz, “Sûdî”, *Türk Ansiklopedisi*, c. XXIX, s. 470.

nüshaların büyük bir çoğunluğunda şerhin sonunda yer alır. Bu şiirden hemen sonra Molla Câmi ve Sa'dî'nin vefat tarihlerini gösteren Farsça şiirler bulunmakta, daha sonra 1. gazelin şerhine geçilmektedir. Bu nüshada Akıl-i Bağdâdî'den müşkle ilgili alıntılanan kısım yoktur. Müstensih'in dikkatsizliğini gösteren bazı örnekler dışında metinde bir problem görülmemektedir. Derkenarda büyük çapta reddiyeler bulunmayan bu nüshanın bir yerinde, derkenarda "Redd-i Şem'î-i câhil" yazılmıştır. 507 varaktan ibarettir, sayfa numaraları Latin rakamlarıyla konulmuştur. Son sayfada farklı bir yazı stiliyle el-Hac İsmail bin Sinan tarafından h. 1032'de istinsahın tamamlandığını gösteren Arapça bir ibare bulunmaktadır.

5. Milli Kütüphane, 06 Hk 326

Şerhin telif sebebi ve Hâfız'ın hayatıyla ilgili kısmı içermeyen bu nüsha doğrudan 1. gazelin şerhiyle başlamaktadır. İlk birkaç sayfada derkenarda oldukça fazla notlar bulunan bu nüshada aynı zamanda derkenarda reddiyeler de yazılmıştır. Nüshanın sonunda şerhin telif tarihini gösteren şiirden hemen sonra rakamla 1038 tarihi yazılmıştır. Bu tarih şerhin istinsah tarihi olmalıdır. Kimin istinsah ettiğine dair bir bilgi yoktur. Akıl-i Bağdâdî ve *Bâbüsu'l-Lügat*'ten alıntılanan müşkle ilgili bilgiler bu nüshada mevcuttur. Sayfa numaralarının daha sonra yeni yazıyla konulduğu bu nüsha 457b'de bitmektedir. Yukarıda ele alındığı gibi bu nüshada da "folonya" kelimesi geçmektedir.

6. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi, nr. 2777-2778

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan bu nüsha iki ciltten oluşmaktadır. Giriş kısmı yoktur. 1. cilt "râ" harfindeki birinci gazelin şerhi esnasında cümle tamamlanmadan bitmektedir. Fakat 2. cilt "râ" harfindeki birinci gazelle başlamaktadır. 1. cildi 361, 2. cildi 245 varak olan bu nüshada ikinci cilt farklı bir müstensih tarafından yazılmıştır. Şerhin telif tarihini gösteren şiir bulunmaktadır. İstinsah kaydında Abdülbâki bin Sefer tarafından 1071 yılında Rebîülevvel ayının dördüncü günü tamamlandığını gösteren Arapça ibare bulunmaktadır. Arapça ibare 1071 tarihini gösterdiği hâlde son kısımda rakamla 1091 yazılması herhâlde bir sehiv eseri olmalıdır. Kontrol ettiğimiz kadarıyla metin inşasında temel aldığımız üç nüsha ile arasında belirgin farklar bulunmamaktadır.

7. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Carullah, nr. 1695

Millet Yazma Eser Kütüphanesi'nde kayıtlı bu nüshada şerh metni 575

varaktır. Giriş kısmı olmayan bu nüshanın sonunda istinsahın İmâmzâde diye bilinen Abdullah tarafından h. 1081 yılının Zilkade ayının başlarında tamamlandığı Arapça ibarede belirtilmektedir. Yazısı güzel bir müstensihin kaleminde çıkan bu nüshanın sonunda şerhin telif tarihini gösteren şiir bulunmaktadır. Metnin oluşturulmasında esas alınan üç nüsha ile örtüşen bir konumdadır. Bu üç nüshada “andan bezl-i nef” yerine “andan sonra bezl-i nef” yazılması hakkında şunlar söylenebilir: Eski Anadolu Türkçesinde “andan” kelimesi, “ondan sonra” anlamında da kullanılmaktaydı. Müstensihin metni dönemin okuyucusu için daha anlaşılır yapmak için böyle bir ilâvede bulunduğu düşünülebilir. Bu nüshada bazı nüshalarda yanlış olarak “kaynak” şeklinde yazılan kelime “bakanak” olarak yazılmış ve derkenarda “bakanak, iki kâf ile, çatal tuynaklı hayvânâtın tuynakdan yukarı iki ufacık tırnakları olur her ayağında ki ana Fârisîce jengele dirler ve Türkîce bakanak. Minhu” şeklinde açıklayıcı bilgi verilmiştir. Bu ilâve kısım, müstensihin bu konu hakkındaki bilgisini ve dikkatini göstermektedir.

8. Beyazıt Yazma Eser Ktp., nr. 5455

Doğrudan 1. gazelin şerhiyle başlayan bu nüshada giriş kısmı yoktur. 1. gazelin 2. beytinde geçen açıklamalarda nüshaların bir kısmında bulunan Akıl-i Bağdâdî ve *Bâbüsü'l-Lügat*'ten alıntılanan müşkle ilgili bilgiler bu nüshada vardır. Yine nüshaların bir kısmında bulunmayan, bulunan nüshalarda ise 3 veya 4 beyit olan Âsafî ve Selman'dan iktibas edilen beyitler bu nüshada 3 beyit olarak bulunmaktadır. Derkenarda reddiyeler vardır. Gazellerin başında geçen “Ve lehu eyzan” cümlesi yazılmamıştır, fakat bu ibarenin yazılabileceği kadar bir boşluk bulunmaktadır. Burada müstensihin daha sonra bu kısımları farklı bir mürekkeple yazmak için boş bıraktığı düşünülebileceği gibi bu ibarenin farklı bir mürekkeple yazıldığı bu mürekkebin sonra uçup silindiği de düşünülebilir. Sayfa numaraları eski yazıyla yazılan ve 568b'de biten bu nüshanın sonunda şerhin telif tarihini gösteren şiir yoktur. Şerhin sonunda geçen Arapça ibarede bu nüshanın Mustafa bin Muhammed eş-şehîr bi-‘Attârzâde tarafından Rebîülâhîr ayının başında h. 1086 yılında istinsah edildiği ifade edilmektedir.

9. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Damad İbrahim, nr. 973-974

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan bu eser iki cilttir. Birinci cilt 512, ikinci cilt 489 varaktan müteşekkildir. Giriş kısmı bulunmayan bu nüshanın 1. cildi dâl harfindeki gazellerin tamamlanmasıyla bitmekte, ikinci

cilt râ harfindeki gazellerle başlamaktadır. 1. cildin sonunda şerhin Muhammed bin Halil tarafından h. 1086 yılında Zilhicce ayının ortalarında tamamlandığı Arapça ibarede belirtilmektedir. Bu nüshada şerhin telif tarihini gösteren şiir bulunmamaktadır. İkinci cildin sonunda 1. cildin sonundaki istinsah kaydının aynısı yazılmıştır. Herhâlde müstensih şerhi istinsah ettikten sonra her iki cildin sonunda aynı ibareyi yazmış olmalıdır. Yoksa ikisinin aynı tarihte tamamlanması mümkün değildir. Bu nüshada da “folonya” kelimesi geçmektedir. Hem Topkapı nüshası hem de matbu nüshada “cân-ı ber-leb-âmede” ibaresini açıklamak için zikredilen 2 beyit, bu nüshada Nafiz Paşa nüshasında olduğu gibi müstensihinin kendi eklemesi olarak düşünülebilecek bir üçüncü beyti barındırmaktadır.

10. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Tarık Gökmen, nr. 517

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi’nde bulunan bu nüsha 383 varaktan ibarettir. Giriş kısmı yoktur. İlk sayfalarda derkenarda tasavvufî yorumlar yazılmıştır. Şerhin telif tarihini gösteren şiirin bulunmadığı bu nüshanın Erzenir-rûm’da 1106’da yazıldığı belirtilmekte, müstensihinden bahsedilmemektedir.

11. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3279

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi’nde bulunan bu eserde giriş kısmı yoktur. Şerhin telif tarihini gösteren şiirin bulunmadığı bu nüsha 411 varaktır. Şerhin ilk sayfasının üst kısmında, farklı bir yazı stiliyle, Fakîr Kıbrısı’nın Hâfız’ı rüyada görüp ona niçin Yezid’in şiirini iktibas ettiğini sorması üzerine Hâfız’dan aldığı cevabın yazılı olduğu sekiz satırlık bir açıklama bulunmaktadır. Şerhin telif tarihini gösteren şiirin yer almadığı bu nüshanın sonunda, h. 1158 yılında, müderris Abdullah bin İbrahim tarafından pazartesi günü zeval vaktinde tamamlandığını gösteren Arapça bir ibare bulunmaktadır.

12. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Nafiz Paşa, nr. 965

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi’nde kayıtlı bu nüshada giriş kısmı bulunmaktadır. Eser iki cilttir. İlk cildi 347b’de biten bu nüshanın 1. cildinin sonunda 15 Zilkade 1160 tarihi yazılmıştır. Sonra boş bir sayfada el-cildu’s-sânî yazılmakta, ikinci cilt “ayn” harfinin birinci gazeliyle başlayıp 593b’de bitmektedir. Sonunda şerhin telif tarihini gösteren şiir vardır. Metnin oluşturulmasında esas aldığımız bu nüsha hakkında şerh metninin hemen başında “Nüshaların Tavsifi ve Tenkitli Metin Tesisi” başlığı altında gerekli açıklamalar yapılmıştır.

13. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Serez, nr. 2673-2674

İki cilt hâlinindedir. Her iki cildin başında farklı bir müstensihin hattıyla fihrist bulunmaktadır. Bu fihristlerde gazellerin matla beytinin ilk mısraı yazılarak karşısında hangi sayfada bulunduğunu gösteren rakam yazılıdır. İkinci cildin başında, gazelden sonraki nazım şekillerinde ise ayrıntılı fihrist yoktur. Sadece bu nazım şekillerinin hangi sayfada başladığını gösteren rakam bulunmaktadır. 328 varak şerh metninin bulunduğu birinci cilt, giriş kısmı olmadan gazellerle başlayıp dâl harfindeki gazellerin tamamlanmasıyla bitmektedir. Birinci ciltte tâ harfindeki gazellerin tamamlanmasıyla müstensih değişmektedir. Bundan sonraki kısım farklı bir müstensih tarafından yazılmıştır. İkinci cilt râ harfindeki gazellerle başlamaktadır, müstensih birinci cildin tâ harfinden sonraki kısmını yazan müstensihle aynıdır. Sonunda şerhin telif tarihini gösteren şiir yoktur. 339b'de Farsça istinsah kaydı yazılmıştır. Bu kayıta şerhin 1173 yılında, Ramazan ayının ortalarında, cumartesi günü Ahmed Alî Surâhâde-i Sirozî tarafından tamamlandığı bilgisi verilmektedir.

14. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 6926

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan bu eserde giriş kısmı bulunmaktadır. Molla Câmi'nin vefat tarihini gösteren iki kıta ile Sa'dî-i Şîrâzî'nin vefat tarihini gösteren beyitler girişten sonra bulunmaktadır. Diğer nüshalarda iki beyit hâlinde bulunan şerhin telif tarihini gösteren kıta, bu nüshada üç beyittir. Şerhin telif tarihini gösteren bu üç beyitten sonra yazılmış olan 1175 rakamı muhtemelen istinsah tarihini göstermek için konulmuştur. Daha sonra Kudsi isimli biri tarafından yazıldığını gösteren Arapça ibare bulunmaktadır. Sayfanın boş bulunan alt kısmında Hâfız'ın vefat tarihini gösteren ve baş tarafına sehven rubâî yazılan Farsça bir kıta ile Farsça bir rubâî bulunmaktadır.

15. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Raşit Efendi, nr. 618

Sonunda h. 1189'da istinsah edildiğini gösteren Arapça ibarenin bulunduğu bu nüsha, şerhin telif sebebi ve Hâfız'ın hayatıyla ilgili Gülemdam'dan tercüme edilen kısımla başlamakta, sonra 1. gazelin şerhine geçmektedir. Akıl-i Bağdâdî'den müşkle ilgili alıntılanan kısım içeren bu nüshada *Bâbü-su'l-Lüga'ten* alıntılanan kısım yoktur. İlk sayfalarda *Sürûrî*'den alıntılanan bazı notlar derkenarda yazılmıştır. 557 varaktan ibaret olan bu nüshanın sayfa numaraları Latin rakamlarıyla konulmuştur. Şerhin en sonunda şerhin telif tarihini gösteren şiirde geçen "ğac" kelimesi müstensihin bilgisizliği sebebiyle "kaç" olarak yazılmıştır. Metindeki sehivlerden müstensihin dikkatsiz biri olduğu anlaşılmaktadır.

İstinsah Kaydı Olmayan Tam Nüshalar

1. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Atıf Efendi, nr. 2147-2148

Giriş kısmı olmayan bu nüshanın 1. cildi 328b'de "dâl" harfinin 112. gazelinde bir beytin şerhinde cümle bitmeden kesilmekte, 2. cilt birinci cildin bittiği yerden devam etmekte ve 321b'de bitmektedir. Bu nüshanın sonunda hem şerhin telif tarihini gösteren şiir hem de istinsah kaydı yoktur.

2. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Damad İbrahim, nr. 972

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Damad İbrahim Paşa, 972 numara da kayıtlı olan bu nüshada giriş kısmı vardır. Şerh metni 475a'da bitmektedir. Şerhin telif tarihini gösteren şiir ve istinsah kaydı bulunmamaktadır. Müşkle ilgili Akıl-i Bağdâdî'den alıntılanan kısım yoktur.

"Sebuk yeyni ma'nâsınadır ya'nî hafif, ve bâr bunda yüküdür. Pes, se-buk-bârân yeyni yükliler dimekdir." cümlesi bu nüshada "Sebuk ya'nî hafif ve bâr bunda yüküdür, pes, ma'nâsı yükliler dimekdir." şeklinde anlamsız bir yapı da görülmektedir. Yine cümlelerden sonra geçen "dikkat et, anlarsın" anlamına gelen Arapça "te'emmell tedrî" cümlesinin bu nüshada "te'emmüldür" şeklinde yazılmış olması müstensihnin yetersizliğini göstermektedir.

3. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Fatih, nr. 3948-3949

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, 3948-3949 numarada bulunan bu nüsha 2 cilttir. Giriş kısmı yoktur. 1. cilt 287a'da "dâl" harfindeki gazellerin sonuna kadar şerh metni devam etmekte; 2. cilt "râ" harfindeki gazellerle başlamakta ve şerh metni 260a'da bitmektedir. Bu nüshanın sonunda şerhin telif tarihini gösteren bir şiir bulunmaktadır.

4. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Fatih, nr. 3950

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, 3950 numarada bulunan bu eserde giriş kısmı bulunmakta, şerh metni 540a'da bitmektedir. Şerhin telif tarihini gösteren şiirin bulunmadığı bu nüshanın sonunda 3 ek vardır. Bunlar 5 varaktan müteşekkil Türkçe *Risâle-i Sûdî Efendi el-Merhûm*, 2 varaktan müteşekkil Farsça *Risâle-i Paşazâde el-Merhûm* ve 2 varaktan müteşekkil "yâ" harfindeki 78. gazelin şerh edildiği Türkçe *Zi-Şerh-i Sûdî Efendi* isimli risâlelerdir. Bu risâlede takdim tehirler vardır. Sonunda bu gazelin şerhinde bulunmayan ve üslûbu Sûdî'nin üslûbuna benzemeyen kısımlar da bulunmaktadır. Bu risâleler hakkında Nazif Hoca¹ bilgi vermektedir.

1 Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 41-43.

Bu nüshada göze çarpan bâriz özellik, müstensih'in şerh metninde ele alınan konuyla ilgili bilgisini göstermek için diğer şerhlerde görülmeyen cümleleri metne eklemekte beis görmemesi, bazı cümleleri aynıyla değil içerik olarak ifade etmesidir. Bir kısım örnekler şunlardır:

Metnin oluşturulması için esas aldığımız üç nüshada bu nüshaya bakılarak yazıldığı anlaşılan bir iki nüsha hariç “Elâ harf-i istiftâhdır, nitekim âyet-i kerîmede vâkî’dir.” şeklinde geçen cümle, bu nüshada “Ve’l-hâsıl Yezîd’in bu beytin yazdıklarında ekser ene’l-mehmûm diyü yazarlar, lâkin mehmûm ism-i mef’ûldür, ğamlı ve ğussalı dimekdir. Ğam ve hemm müterâdiflerdir, ğussa ma’nâsınadır. Ve râkî ism-i fâildir, rukyeden gelür, rukye ise hasta üzerine okuyup üfürmege dirler. Pes, bu vecihle ene’l-mesmûm olmak esahh ve efsah ve evlîterdir, zîrâ ğussalı olana tiryâk ve rukye lâzım gelmez, belki ğam ve ğussa def’ine sürûr misilli nesne lâzımdır, hasta ve marîz ve bâhusûs mesmûma tiryâk ve râk virilmek mutlak müstelzemdır. Pes mehmûmdur diyen ve râkin masdar-ı zâhib olan rukyenin aslın bilmeyüp mahz-ı hatâ eylemişdir. Bi-tiryâkin yâ’sı harf-i zâ’iddir, lâkin kitâbetde sâbit olmak gerekdir, zîrâ şî’r-i ‘Arabîde kâ’ide oldur ki kâfiyede vâkî’ olan lafzın lâme’l-fi’li yâ olsa veyâ âhiri zamîr-i mütekellim olsa yâ sâbit olur, ammâ tenvînden hâsıl olan yâ kitâbetde sâbit olmaz, fe’fhem. Elâ harf-i istiftâhdır.” şeklinde geçmektedir. Bu cümlelerin Arapça şiir hakkındaki bilgisini göstermek için müstensih tarafından metne ilâve edildiği anlaşılmaktadır.

Yine nüshalarda “Îzâ mâ telka min hemmin fe-hâvilhâ ve nâvilhâ, medlûlde ve delîlde istikâmetden kemâl-i inhirâfdır ve münâvele ile tenâvüli ‘adem-i teşhîsdir.” cümlesi bu nüshada “Îzâ mâ telka min hemmin fe-hâvilhâ ve nâvilhâ. Îzâ bunda isim olur ma’nâ-yı şartı mutazammın olduğuçün, telkâ’yı cezm idüp cevâbına fâ dâhil olduğu sebebden Kûfiyyûn kavli üzerine ve nâvilhâ medlûlde ve delîlde istikâmetden kemâl-ı inhirâfdır ve münâvele ile tenâvüli ‘adem-i teşhîsdir.” şeklinde bulunmaktadır. Müstensih gramer bilgisini göstermek için metne ilâvede bulunmuş, fakat eklenen kısımlar cümle sentaksını bozmuştur.

Yine nüshalardaki “Tek dîvâne gönli bir mikdâr arâm u karâr eylesün diyü.” cümlesi, bu nüshada “Tek hemân dîvâne gönli bir mikdâr arâm u karâr eylesün ve elem u âteş-i fırakını birazcık dinledüp kendüyi oyalandursun.” şeklinde geçmektedir.

Nüşhalarda “Tâb’ın nice ma’nâsı vardır, ammâ bunda burum ve büküm ma’nâsına olmak evlâdır.” şeklinde geçen cümle, bu nüshada “Tâb’ın nice ma’nâsı vardır. Mevlânâ Şâhidî merhum,

Nazm: Anla bil kim çokdurur ma’nâ-yı tâb
Biri tâb-ı âfitâb u mâh-tâb

Biri büküm biri burumdur biri
Zülfün egri oluben bükülmegi

böyle beyân itmiştir. Ammâ bunda mutlak hemân burum ve büküm ma’nâsına olmak evlâdır.” şeklinde geçmekte ve konu ile ilgili *Lügat-i Şâhidî*’den iktibasta bulunmaktadır. Metni istinsah eden kişi, şerh okuyucularına bilgi bakımından katkı sağlayacak ilâve bilgi vermeyi önemli görebilir. Fakat okuyucuya bunun Sûdî’ye ait olmadığını bildirmesi ahlâkî bir sorumluluk olmalıdır.

5. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hamidiye, nr. 1144

Giriş kısmı olan bu nüsha 420a’da bitmektedir. Şerhin telif tarihi ve istinsah kaydının olmadığı bu nüsha, yukarıda ele aldığımız Fatih, 3950 numarada kayıtlı nüshayla birebir örtüşmektedir. O nüsha için verilecek eleştirel bilgiler bu nüsha için de geçerlidir.

6. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Laleli, nr. 1821

Giriş kısmının olmadığı bu nüshada şerh metni 465a’da son bulmaktadır. Şerhin telif tarihini gösteren şiirden sonra, Nakşibendî tarikatında zikrin nasıl olacağı ve nelerin okunacağı hakkında aynı hatla yazılmış Farsça 10 satırlık bir metin bulunmaktadır.

7. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Musalla Medrese, nr. 147

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 2026/147 numarada kayıtlı olan bu nüshanın başında ayrıntılı fihrist bulunmaktadır. Giriş kısmının olmadığı bu nüsha 610a’da bitmiştir. Sonunda şerhin telif tarihini gösteren şiir ve istinsah kaydı yoktur.

8. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 1709

Giriş kısmı bulunan bu nüshada şerhin telif tarihini gösteren şiir giriş kısmının sonunda yazılmıştır. İstinsah kaydı yoktur, nüsha 420a’da tamamlanmaktadır.

9. Afyon Gedik Ali Paşa, nr. 17739

395 varaktan ibaret olan bu nüsha 1. gazelin şerhiyle başlamaktadır. Yazısı kötü bir müstensihin kaleminden çıkan bu nüshanın sonunda şerhin telif tarihini gösteren şiir yoktur. En sonunda Hâfız'ın vefat tarihini gösteren Farsça bir kıta bulunmaktadır. Derkenarda daha çok kelimelerin anlamlarıyla ilgili oldukça fazla notlar içeren bu nüshanın sonlara doğru yazı stili değişmektedir. Cümlelerden atlanılan kısımlardan anlaşıldığı üzere müstensihin metne hâkimiyeti eksiktir.

10. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 369

467 varaktan ibaret olan bu nüsha doğrudan 1. gazelin şerhiyle başlamaktadır. Bu nüshada Akıl-i Bağdâdî'den alıntılanan kısım yoktur. Yazısı güzel bir müstensihin kaleminden çıkan nüshanın sonunda şerhin telif tarihini gösteren şiir ve istinsah tarihini gösteren herhangi bir bilgi bulunmamakta, sadece Hâfız'ın vefat tarihini gösteren Farsça bir kıta yer almaktadır. Müstensihin bazı kelimelerin yazılışında dikkatli davranmadığı görülmektedir.

11. Milli Kütüphane, 22 Sel 735

Baş tarafta şerhin telif sebebi ve Hâfız'ın hayatıyla ilgili Gülendam'dan tercüme edilen kısım bulunmaktadır. Şerhin telif tarihini gösteren şiir girişten hemen sonra yazılmıştır ve üç beyitten müteşekkildir. Bu şiirden sonra, Molla Câmi ve Sa'dî'nin vefat tarihlerini gösteren Farsça şiirler bulunmakta, akabinde 1. gazelin şerhine geçilmektedir. Baştan sona aynı müstensihin kaleminde çıkan bu nüsha gayet açık ve güzel bir yazı stiline sahiptir. Dikkatsiz bir müstensihin kaleminden çıktığı “şîr” yerine “şî'r”, “metâ'in gösterdiler” yerine “münâfık gösterdiler” yazılması gibi örneklerden anlaşılmaktadır. Eserin sonunda kütüphaneciler tarafından yazılıp yapıştırılan kâğıtta istinsah tarihinin h. 1144 olduğu yazılıdır ancak bunu destekleyen bir ibare metinde yoktur. 345 varaktan müteşekkil bu nüshada sayfa numarası bulunmamaktadır.

12. Milli Kütüphane, 42 Yu 5473

Bu nüsha doğrudan 1. gazelin şerhiyle başlamaktadır. “Folonya” kelimesini içeren bu nüshada Akıl-i Bağdâdî'den müşkle ilgili alıntılanan kısım vardır. Derkenarda reddiyeler yazılmıştır. 60. varaka kadar sayfa numaraları Arap rakamlarıyla, ondan sonraki sayfalarda Latin rakamlarıyla yazılmıştır. 593 varaktan ibaret olan bu nüshada hem şerhin telif tarihini gösteren şiir, hem de istinsah tarihiyle ilgili bir bilgi yoktur.

13. Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr. 2686

Bazı nüshaların baş tarafında bulunan şerhin telif sebebi ve Hâfiz'in hayatıyla ilgili kısım farklı bir hatla yazılmıştır. Muhtemelen daha sonra biri, bu kısmı baş tarafa eklemiş olmalıdır. Müşkle ilgili Akıl-i Bağdâdî ve *Bâbüsu'l-Lügat*'ten alıntılanan kısım ve Âsafî ve Selman'dan iktibas edilen müşkle ilgili beyitler de bulunmamaktadır. Sayfa numaraları Arap rakamlarıyla konulan bu nüsha 582'de bitmektedir. Nüshanın sonunda şerhin telif tarihini gösteren şiir mevcuttur. İlk başlarda gazellerin vezni ve hangi harfin kaçınıcı gazeli olduğu belirtilmeyen bu nüshada, bu bilgiler sonraki kısımlarda konulmuştur. "Dâl harfi 158. gazel" diye belirtilen gazel bizim oluşturduğumuz metinde 160. gazel olarak geçmektedir. Derkenarda reddiyeleri bulunmayan bu nüshanın T ve F nüshasıyla büyük çapta uyumlu olduğu görülmektedir. Nüshanın kim tarafından hangi tarihte istinsah edildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

14. Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Bayezid, nr. 5781

Doğrudan 1. gazelle başlayan bu nüshada müşkle ilgili Akıl-i Bağdâdî'den alıntılanan kısım vardır, fakat *Bâbüsu'l-Lügat*'ten alıntılanan kısım yoktur. Âsafî ve Selman'dan iktibas edilen müşkle ilgili 3 beyit de bu nüshada vardır. İlk başta derkenarda reddiyeler bulunmayan bu nüshada, "te" harfi 9. gazelden sonra reddiyeler konulmaya başlanılmıştır. Metnin muhtelif yerlerinde farklı yazı stiline bulunması nüshanın farklı müstensihler tarafından yazıldığını göstermektedir. 553 PDF sayfasından ibaret olan bu metinde, sayfa numaraları konulmamıştır. Bu nüshada da istinsah kaydı yoktur.

İstinsah Kaydı Olan Eksik Nüshalar

1. Millet Yazma Eser Ktp., Ali Emiri Edebiyat, nr. 205

Baş tarafında ikinci cilt olduğu belirtilen bu nüsha "râ" harfindeki birinci gazelle başlamakta ve şerhin sonuna kadar devam etmektedir. Baştan sona kadar aynı müstensihin kaleminden çıktığı görülen nüshanın sonunda, Mustafa bin Alî tarafından h. 1056 yılında istinsah edildiğine dair Arapça bir ibare bulunmaktadır. Derkenarda başka bilgilerin yanı sıra sıkça Sürûrî'den alıntılandığı belirtilen bazen kısa bazen uzun notlar bulunmaktadır. 384 varaktan oluşan bu nüshanın sayfa numaraları Arap rakamlarıyla konulmuştur.

2. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3282

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan bu nüsha "râ" harfindeki gazellerden başlamaktadır. 2. cilt olduğu anlaşılan bu nüshada şerh metni

357'a da bitmektedir. Şerhin telif tarihini gösteren şiir yoktur. Nüshanın sonunda Hacı Ahmed bin Muhammed bin Hacı Ali tarafından 1109 yılı 9 Rebîülâ-hir Perşembe günü kuşluk vaktinde tamamlandığını bildiren Arapça bir ibare bulunmaktadır.

3. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., M. Arif - M. Murad, nr. 34M

Giriş kısmının olmadığı bu nüsha 515b'de "dâl" harfindeki 30. gazelin şerhinde bitmektedir. 1. cildin 15 Rebîülevvel 1112 yılında tamamlandığı belirtilen nüshanın müstensihinin kim olduğu hakkında bir not bulunmamaktadır.

4. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, nr. 801

Bu nüsha "hâ" harfindeki 14. gazelin son beytinin şerhiyle başlamaktadır. Şerh metni 313'a da bitmektedir. Şerhin telif tarihini gösteren şiir vardır. İstinsah kaydında Hâfız Muhammed Sadâyî tarafından 10 Şaban 1128 Çarşamba günü tamamlandığı bildirilmektedir.

5. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, nr. 391

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, 391 numarada kayıtlıdır. Giriş kısmı olmayan bu nüsha, "dâl" harfindeki gazellerin tamamlanmasıyla 520'a da bitmektedir. Birinci cilt olduğu anlaşılan bu nüshanın sonunda Muhammed-i Yemenî (Yümnî?) tarafından 1132 yılının Rebîülevvel ayında istinsahının tamamlandığı bildirilmektedir.

6. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 3966

Giriş kısmının bulunduğu bu nüshada girişten hemen sonra şerhin telif tarihini gösteren şiir, Molla Câmi ve Sa'dî-i Şîrâzî'nin vefat tarihini gösteren Farsça iki kıta bulunmaktadır. Şerhin telif tarihini gösteren şiir üç beyitten müteşekkildir. Bu nüsha 382b'de "dâl" kafiyesindeki gazellerin tamamlanmasıyla bitmektedir. Bu cildin sonunda, Mustafa bin Ali el-Erzurumî tarafından 1144 yılında Muharrem ayının sonlarına doğru istinsahının tamamlandığını belirten Arapça ibare bulunmaktadır.

7. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 529

Doğrudan 1. gazelin şerhiyle başlayan bu nüsha "dâl" harfinde yazılan son gazeli de içermektedir. Nüshanın sonunda, Muhammed bin İbrahim Tokadî tarafından h. 1244 yılında istinsah edildiğini gösteren Arapça bir ibare bulunmaktadır.

İstinsah Kaydı Olmayan Eksik Nüshalar

1. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Antalya Tekelioğlu, nr. 712

Giriş kısmı yoktur. Şerh metni, 240b'de "dâl" harfindeki 9. gazelin 5. beytinde son bulmaktadır.

2. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Carullah, nr. 1693

Giriş kısmı olmayan bu nüsha, 99b'de "hâ" harfindeki 1. gazelin şerhi esnasında tamamlanmaktadır.

3. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Carullah, nr. 1694

Giriş kısmı vardır. 1. cilt olan bu nüshada şerh metni 356b'de "dâl" harfindeki 30. gazelin şerhi esnasında tamamlanmaktadır.

4. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Carullah, nr. 1696

İkinci cilt olduğu anlaşılan bu nüsha, "dâl" harfindeki 18. gazelin şerhinde baş tarafı yazılmayan bir cümle ile başlamakta, 186b'de "dâl" harfindeki 166. gazelin şerhi esnasında cümle tamamlanmadan bitmektedir.

5. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Çelebi Abdullah, nr. 306

Giriş kısmı yoktur. İlk gazelden başlayıp "dâl" harfindeki 42. gazelin şerhi esnasında cümle tamamlanmadan bitmektedir.

6. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Dârulmesnevî, nr. 430

Bu nüsha "dâl" harfindeki 15. gazelin şerhinin ortalarından başlayıp 441a'da "dâl" harfinin son gazelinin şerhinin bitmesiyle tamamlanmaktadır.

7. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Erzincan, nr. 121

Giriş kısmı yoktur. İlk gazelin şerhinden başlayan bu nüsha, 45a'da "tâ" harfindeki 18. gazelin mahlas beytinin şerhi tamamlanmadan bitmektedir.

8. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi, nr. 2772

Giriş kısmı olmayan bu nüsha, 109a'da "tâ" harfindeki 65. gazelin son kısmıyla bitmektedir. Devamında 66. gazelden 90. gazele kadar olan kısım atlanmış, sonra "şâ" harfindeki gazelin şerh edilerek "cîm" harfindeki gazele geçilmiştir. Bu kısımda şerh edilen beyitler ve şerh metni değişmektedir. Nüshalarda "Du çeşm-i mest-i tu âşûb-i cumle Türkistân" şeklinde yazılan mısra, bu nüshada "Du çeşm-i şûh-ı tu berhem-zede Hıtâ vu Hoten" şeklinde yazılmış, dolayısıyla beyitle ilgili gramatikal açıklamalar ve "Mahsûl-i Beyit" kısmındaki cümleler de değişmiştir.

9. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., İbn Mirza, nr. 170

Giriş kısmının tamamı yoktur. Şerh metninin başındaki kopukluk “elif” harfindeki 9. gazelin 4. beytine kadar devam etmektedir. Bundan sonra şerh metninin tamamı 131a’da bitmektedir. Bu nüshayı diğer nüshalardan ayıran çarpıcı özellik, gramatikal açıklamaların tayyedilmesi ve Farsça beyit yazıldıktan sonra doğrudan doğruya “Mahsûl-i Beyt” kısmına geçilerek beytin anlamının verilmesi ve bu kısımdaki açıklamaların da tırpanlanmasıdır. Böylece hacmi küçük bir şerh metni ortaya çıkmış olmaktadır. Aşağıdaki beytin şerhine bakmak bu konuda yeterli fikir verecektir:

Yârî ender-kes ne-mî-bînîm yârân-râ çi şud
Dôstî key âhir âmed dôst-dârân-râ çi şud

“**Yârî**’de **yâ** harf-i masdardır, yoldaşlık ma’nâsına. **Dôstî** yâ’sı da böyledir. **Âhir âmed** dükkendi ve tamâm oldu demekdir. **Dôst-dârân** elif ve nûn’la cem’ oldu zevî’l-‘ukûle sıfat vâki’ olduğün, **dôst-dâr** vasf-ı terkîbidir, sevicî demekdir, muhib ma’nâsına.

Mahsûl-i Beyt: Kimsede yoldaşlık görmeziz, yoldaşlara ne oldu? Dostluk kaçan dükkendi, dostlara ne oldu? Ya’nî tarîk-i ‘aşkda bize kimse mu’âvenet eylemez oldu, mu’âvinler nice oldu? Hâsılı, halkın merhamet ve şefkatsizliğinden şikâyetdir.”

Bu kısım söz konusu nüshada oldukça kısaltılarak şu şekilde bulunmaktadır:

“**Mahsûl-i Beyt:** Kimsede yoldaşlık görmeziz, yoldaşlara ne oldu? Dostluk kaçan dükkendi, dostlara ne oldu?”

10. Hacı Selim Ağa Yazma Eser Ktp., Kemankeş, nr. 471

Giriş kısmı olan bu nüsha, 78b’de “tâ” harfindeki 19. gazelin şerhi esnasında bitmektedir.

11. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 798

Giriş kısmı yoktur. 72a’dan itibaren müstensih değişmektedir. Şerh metni 243b’de “dâl” harfindeki 136. gazelin şerhi esnasında bitmektedir.

12. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 799

İkinci cilt olan bu nüsha “râ” harfindeki gazellerle başlamakta, 220a’da “yâ” harfindeki gazellere gelince bitmektedir.

13. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Nuruosmaniye, nr. 3965

Giriş kısmı Fatih-3950 ve Hamidiye-1144 nüshalarıyla aynıdır. Şerh metni 390'a'da 1. kasidenin şerhiyle son bulmaktadır.

14. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Reşid Efendi, nr. 1148

Giriş kısmı yoktur. Birinci gazelin birinci beytiyle ilgili açıklamalar bitmeden metinde kopukluk bulunmakta, ikinci gazelin son beyitlerine atlanmaktadır. Şerh metni 191'a'da "tâ" harfinde 74. gazelin şerhi esnasında bitmektedir.

15. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Uşşaki Tekkesi, nr. 72

Giriş kısmı yoktur. Şerh metni 361'a'da "dâl" harfindeki 70. gazelin şerhi esnasında bitmektedir.

16. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 4205

Şerh metni "dâl" harfindeki 51. gazelin ortasından başlamakta, 189'b'de "mîm" harfindeki 15. gazelin şerhi esnasında bitmektedir.

17. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 4206

Şerh metni "mîm" harfindeki 19. gazelden başlamaktadır. Bundan sonraki metinde bir eksiklik yoktur, sonunda şerhin telif tarihini gösteren şiir bulunmaktadır.

18. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 5263

Giriş kısmı bulunan bu nüsha "dâl" harfindeki 80. gazelin şerhi esnasında bitmektedir.

19. Afyon Gedik Ali Paşa, nr. 17758

Bu nüsha doğrudan 1. gazelin şerhiyle başlamaktadır. Derkenarda reddiyeler bulunan nüsha, 187'b'de dâl harfindeki 23. gazelin ortasında bitmektedir. İlk sayfadan sonra kopukluk vardır. 1. gazelin şerhinden 3. gazelin 4. beytinin ortalarına geçmektedir. Yazısı güzel bir müstensihin kaleminden çıkan bu nüshanın sayfa numaraları Latin rakamlarıyla konulmuştur. İstinsah kaydı yoktur.

20. Milli Kütüphane, 45 Hk 2663

Baş tarafında 3 cilt olduğu belirtilen bu nüsha, "tâ" harfindeki 88. gazelin ortalarından başlamakta "dâl" harfindeki 84. gazelin sonunda bitmektedir. Sayfa numaraları bulunmayan bu nüshanın son sayfasında yeni yazıyla 123 rakamı yazılmıştır.

21. Milli Kütüphane, 45 Hk 5180

Baş tarafta şerhin telif sebebi ve Hâfız'ın hayatıyla ilgili Gülendam'dan tercüme edilen kısım bulunan bu nüshada girişten sonra şerhin telif tarihini gösteren şiir vardır. Akabinde, Molla Câmi ve Sa'dî'nin vefat tarihlerini gösteren Farsça şiirlerden sonra 1. gazelin şerhine geçilmektedir. Bu nüshada bir kısım nüshalarda olduğu gibi müşk hakkında Akıl-i Bağdâdî ve *Bâbüsu'l-Lügat*'ten alıntılanan kısım yoktur. Derkenarda reddiyeler içeren bu nüsha, “dâl” harfindeki 152. gazelin ikinci beytinin şerhinde sona ermektedir. İlk sayfalarda derkenarda çokça şiir ve notlar yer almaktadır.

22. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 1068

Başta şerhin telif sebebi ile ilgili kısım ve Hâfız'la ilgili Gülendam tarafından yazılan metnin bir kısım yerlerinin tercümesi bulunan bu nüsha, “dâl” harfindeki 54. gazelin 5. beytinin şerhi esnasında cümle tamamlanmadan bitmektedir. Derkenarda reddiyeler bulunan şerhin sayfa numaraları daha sonra Latin rakamlarıyla konulmuştur.

23. Milli Kütüphane, 10 Hk 1102

Başta şerhin telif sebebi ile ilgili kısım bulunmayan bu nüshada Hâfız'la ilgili Gülendam tarafından yazılan metinden tercüme edilen yerler de diğer nüshalara göre oldukça kısadır. “Dâl” harfindeki 86. gazelin 1. beytinin şerhinde cümle tamamlanmadan biten nüsha 249 varaktan ibarettir. Nüshanın baş tarafında Arapça, Farsça ve çoğunluğu Türkçe olan notlar vardır. Sonunda ise Kur'ân-ı Kerim'deki “Amme, Naziât ve Abese” sûreleri ile ilgili on varaklık Arapça notlar bulunmaktadır.

24. Milli Kütüphane, T 3055

Doğrudan 1. gazelin şerhiyle başlamaktadır. Müşkle ilgili Akıl-i Bağdâdî ve *Bâbüsu'l-Lügat*'ten alıntılanan kısım yoktur, yine müşkle ilgili Âsafî ve Selman'dan alıntılanan beyitler de yoktur. Sayfalardaki metnin diğer nüshaların sayfalarına kıyasla oldukça az olduğu görülmektedir. Bu da eserin hacmini büyütülmüştür. 487'a da “dâl” harfinin son gazeliyle biten bu nüshada istinsah kaydı bulunmamaktadır.

25. Milli Kütüphane, T 1705

Bu nüsha da doğrudan 1. gazelin şerhiyle başlamaktadır. Müşkle ilgili Akıl-i Bağdâdî'den alıntılanan kısım var, *Bâbüsu'l-Lügat*'ten alıntılanan kısım yoktur.

Nüsha 120a'da "dâl" harfindeki 5. gazelin birinci beytinin şerhi esnasında bitmektedir. İstinsah kaydı yoktur.

26. Milli Kütüphane, 45 Hk 2982

Bu nüsha bir mecmua hüviyetini taşımaktadır. İlk başta Arapça ve Türkçe değişik kitaplardan alıntılar ve onlarla ilgili gramatikal açıklamalar vardır. Daha sonra Sûdî'nin sırasıyla *Şerh-i Divân-ı Hâfiz*, *Şerh-i Bostân* ve *Şerh-i Gülistân* isimli eserlerinden bu şerhlerde geçen şiirler ve şiirlere verilen anlamlar tayyedilerek sadece kelime ve terkiplerin anlamları ve bu şerhlerde bulunan gramatikal açıklamalar yazılmıştır. Sûdî'nin şerhleri, 17b'den başlamakta 179b'de bitmektedir. Son kısımda yine baştaki gibi Arapça ve Türkçe telif edilen başka kitaplara ait gramatikal açıklamalar bulunmaktadır. Nüshanın temel özelliği, onun bir sözlük ve gramer çalışması olmasıdır.

Metin Tenkidinde Esas Alınan Nüshalar

Sağlam bir metin tespiti için dört nüsha esas alınmıştır:

1. Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. 1641 (F kısaltmasıyla gösterilmiştir.)
2. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Koğuşlar Kitaplığı, nr. 933 ve 934 (T kısaltmasıyla gösterilmiştir.)
3. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nafiz Paşa, nr. 965 (S kısaltmasıyla gösterilmiştir.)
4. İskenderiye matbaasında üç cilt hâlinde 1250/1834 tarihinde basılan matbu nüsha (Şerhte M kısaltmasıyla gösterilmiştir.)

T ve S nüshaları Nazif Hoca tarafından "ilmî bir baskıya esas olabilecek en iyi el yazması nüshalar" olarak nitelenmektedir.¹ Nazif Hoca'nın F nüshasını görmediği anlaşılmaktadır. Görmüş olsaydı bu nüsha hakkında da övücü ifadeler kullanması gerekirdi. Bu nüshaların her birinde, diğerinde bulunmayan ilâve bilgiler bulunmaktadır. Bu ilâve bilgiler bazen bir kelime, bazen kelime grubu, bazen de bir veya daha fazla cümle olabilmektedir. Şerhte gramatikal açıklamaların verildiği kısımlarda müstensihler serbest davranarak şârih tarafından tekrar olmasın diye söylenmeyen bazı açıklamaları metne ekleyebilmektedirler. Bunun tersi de mümkündür. Müstensih kendince çok tekrar edildiğini düşündüğü bazı kısımları metinden çıkarabilmektedir. Bazen müstensih

¹ Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 21.

tarafından Sûdî'ye yöneltilen eleştiriler bile metne dâhil edilebilmektedir. Daha çok S nüshasında görülen ilâve bilgilerin az bir kısmı F nüshasında da bulunmaktadır. Müstensih'in kendince metni daha da anlaşılabilir kılmak için yaptığı gereksiz ilâveler, metinde dipnotta gösterilmiştir. F nüshası elimize sonradan geçtiği için ondaki ilâve veya eksik bilgiler rakamsal olarak tespit edilmemiştir. Sadece bütün metin bu nüshaya göre kontrol edilmiş, olmayan kısımlar ya metne eklenmiş veya dipnotta gösterilmiştir. F nüshası hariç nüshaların bir kısmında bulunup diğer nüshalarda bulunmayan ilâve bilgilerle ilgili rakamsal veriler şu şekildedir:

1. Sadece T'de bulunan ilâve: 264
2. Sadece S'de bulunan ilâve: 413
3. Sadece M'de bulunan ilâve: 301
4. M ve T'de bulunup S'de bulunmayan ilâve: 2405
5. S ve T'de bulunup M'de bulunmayan ilâve: 916
6. M ve S'de bulunup T'de bulunmayan ilâve: 336

Bu rakamlar M ve T nüshalarının S'den daha fazla bilgi içerdiğini göstermektedir. S nüshasında bazen metne gereksiz ilâve ve müdahaleler yapılmış bazen de metin, içeriği büsbütün değişecek şekilde tırpanlanarak anlam ve konu bütünlüğü bozulmuştur. Aşağıda her üç nüsha ile ilgili tanıtıcı bazı bilgiler verildikten sonra müstensihlerin metni doğru istinsah etmekteki konumuyula ilgili örnekler sıralanmıştır. Bu örnekler metnin oluşturulmasında sadece nüshalara değil, anlam bütünlüğüne de dikkat edilmesinin ne kadar önemli olduğunu açıkça göstermektedir.

1. F Nüshası (Millet Yazma Eser Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1641)

Sûdî henüz hayatta iken istinsah edilen bu nüsha, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'ın telifinden 3 yıl sonra yani 1006 yılında tamamlanmıştır ve yazma nüshaların içinde en eski nüsha konumundadır. Şerhin sonunda geçen Arapça ibarede 1006/1598 yılının Recep ayında, pazar günü tamamlandığı belirtilmektedir. Nüshayı kimin istinsah ettiğine dair bir bilgi yoktur. Bundan sonra 1007 yılında istinsah edilen Topkapı nüshası gelmektedir. Her iki nüsha da sağlam bir metin oluşturulması için göz ardı edilmemesi gereken nüshalardandır.

Giriş kısmı olmayan bu nüsha doğrudan 1. gazelle başlamaktadır. Sayfa numaraları daha sonra Latin rakamlarıyla yazılmıştır. Nüsha, 596b'de bitmektedir. Dikkatli ve bilgili bir müstensih tarafından yazılan bu nüshanın en büyük

eksiği 51a'da "te" harfindeki 21. gazelin 5. beytinden itibaren farklı bir müstensih tarafından istinsah edilmesidir. Fecaat boyutuna varan yanlışları barındıran bu yeni müstensih 61a'da 30. gazelin ilk beytine kadar istinsaha devam etmiş, ondan sonra tekrar eski müstensih görevi devralmıştır. Dolayısıyla 10 varaktan ibaret bulunan ve içerisinde 10 gazelin şerh edildiği kısım hariç diğer yerler sağlam bir metin görünümündedir. Bu nüshada, kelimelerin farklı okunabileceği bazı yerlerde metne hareke konulmuştur. Konulan hareketler bu nüshanın metne hâkim olan bir müstensihin kaleminden çıktığını göstermektedir. Yine "kef" harfinin "g" veya "nazal nûn" olarak okunduğunu göstermek için nadir durumlarda bu harfin üzerine üç nokta konulduğu görülmektedir. Bununla farklı ve yanlış okuma ihtimallerinin bertaraf edilmesi hedeflenmiştir. Söz gelimi "gereñ" kelimesinde baştaki ve sondaki kef harfinin üzerine üç nokta konulmuş, böylece okuyucunun kelimeyi yanlış okuma ihtimalinin önüne geçilmek istenmiştir.

İstinsah tarihi en eski olan bu nüshada Eski Türkiye Türkçesinde yuvarlak olarak kullanılan bazı ünlülerin dar olarak kullanıldığı görülmektedir. Söz gelimi 21a'da geçen, "Âsitân ve âsitâne **eşikdir**. Cenâb lügat-ı 'Arâb'da **evin** hayâtı ve havlısı." cümlesinde "**eşikdir**" kelimesinin farklı okunma ihtimallerini bertaraf etmek için cezimli olan son harf hariç bütün harfler harekeli olarak yazılmıştır. Burada bildirme ekinin (-dır) dar ünlüyle yani "dâl" harfine esre hareke verilerek yazıldığı görülmektedir. Yine aynı cümlede "**evin**" kelimesinde de bütün hareketler konulmuştur. Burada da ilgi ekinin dar ünlüyle gösterildiği görülmektedir. 21b'de geçen "gidelim bu **evin** öninden" cümlesinde de "**evin**" kelimesindeki "vâv" harfine esre konulmuş, "kef" harfinin üzerine üç nokta konularak "nazal nûn" olarak okunması gerektiği gösterilmek istenmiştir. Yine 24a'da "yolın yitirir" cümlesinde geçen "**yitirir**" fiilinin bütün harflerine hareke konulmuştur. Burada da geniş zaman ünlüsünün dar olduğu görülmektedir. 24b'de geçen "Ya'nî geçme demekden murâdınız 'uşşâk-ı ğam-zede izhâr-ı gumûm eylesünler**dir**, biz ise ana mütehammil değiliz." cümlesinde geçen "**eylesünlerdir**" kelimesinde "dâl" harfinden sonra "y" yazılmış, böylece bildirme ekinin dar ünlüyle kullanıldığı gösterilmiştir. Aynı husus T nüshasında da görülmektedir. T nüshasında 150b'de 6. satırda geçen "Dünyâya harâb-âbâd dimiş, ya'nî ziyâde harâblıġla **muttasıfdir**." cümlesinde "dâl" harfinden sonra "y" harfi yazılmıştır. En eski istinsah tarihli bu iki nüshada "-dır" ekinin dar ünlüyle kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

Bu nüsha sağlam bir metnin tespiti için esas alınan 3 nüshadan sonra elimize geçtiği için metin bu nüshaya göre oluşturulmamış, fakat başından sonuna kadar bu nüshaya göre kontrol edilmiştir. Diğer üç nüshada bulunmayıp bu nüshada bulunan ilâve bilgiler (^{F+}) kısaltmasıyla metne dâhil edilmiştir. Nadir de olsa bazı yerlerde bir kısım nüshalarda bulunup diğerlerinde bulunmayan kısımların en eski istinsah tarihli bu nüshada da bulunduğunu göstermek için (^{M, F+}) veya (^{S, F+}) veya (^{T, F+}) şeklinde metne dâhil edilen kısımlarla metnin teyidi hedeflenmiştir. Derkenardaki reddiyeler büyük çapta T nüshasıyla uyumludur. T nüshasında bulunmayan reddiyeler dipnotta gösterilmiştir. Bu reddiyelerin kime ait olduğu hususunda T ve F nüshası arasında farklılıklar varsa bunlar da dipnotta gösterilmiştir. Dönemin dil özellikleri için bundan bir yıl sonra istinsah edilen T nüshası esas alındığından bu nüshadaki farklı kullanışlar gösterilmemiştir.

T nüshasında bulunup S ve M nüshasında bulunmayan veya S nüshasında bulunup T nüshasında bulunmayan veya sadece M nüshasında bulunan kısımların hepsinin çoğu kez F nüshasında birlikte bulunması bu nüshanın önemini artırmaktadır.

Bu nüshada derkenarda “minhu” kaydıyla bulunup diğer nüshalarda bulunmayan kısımlar metinde dipnot olarak gösterilmiştir. Dikkate değer bir husus bu nüshada derkenarda geçen bazı kısımların T nüshasında da derkenarda bulunmasıdır.

F Nüshasının Diğer Nüshalarla Karşılaştırılması

Aşağıda (T, S, M nüshaları) ile oluşturulan ve “Metin:” olarak verilen cümlelerle F nüshasında bulunan cümleler mukayese için birlikte gösterilecektir.

**

Metin: Cân rûh-ı hayvânî.

F: Cân rûh-ı hayvânîye dirler, **rûh-ı insânîye revân.** (İlâve bilgi müstensihâ ait olabilir.)

**

Metin: diyenler hatâ eylediler.

F: diyen hatâ eyledi. (Bu nüsha daha tutarlıdır. Çünkü T nüshasındaki reddiyelerde bir kişi yani Redd-i Sürûrî yazmaktadır.)

**

Metin: **Harâb** yıkık, ‘imâretin zıddıdır, **yâ** harf-i masdardır. **Mî-koned;** **mî** harf-i hâl **yâ** istimrârdır, **koned** konîden’den müştak fi’l-i muzâri’dir, bir masdarı dahi kerden’dir, eyler dimekdir, harâblık eyler ma’nâsına.

F: **Harâb** yıkık, ‘imâretin zıddıdır, **yâ** harf-i masdardır. **Mî-koned;** **mî** harf-i hâl, **koned** fi’l-i muzâri’dir müfred gâ’ib, eyler dimekdir. (F nüshası diğerlerine göre daha kısadır.)

**

Metin: **Hemrâh** yoldaş. **Bi-frist** emr-i muhâtabdır, firistîden’den, **bâ** te’kîd ifâde ider. **Ruh** yanak, bunda yüz murâddır.

F: **Bâ-sabâ;** **bâ** ma’a **ma’nâsınadır.** **Hemrâh;** **hem** edât-ı mukârenet. **Hemrâh** yoldaş. **Bi-frist** emr-i muhâtabdır, firistîden’den, **bâ** te’kîd ifâde ider. **Ez-ruhet;** **ez** bunda min-i teb’îziyye ma’nâsınadır. **Ruh** yanak, bunda yüz murâddır, zikr-i cüz’ ve irâde-i küll ma’nâsına. (Her üç nüshada bulunmayan ilâve bilgileri barındırmaktadır. Bu ilâve bilgiler Sûdî’ye de müstensihe de ait olabilir.)

**

Metin: Aslında **şekker** muhaffefdir, vezniçün müşedded olmuşdur, zîrâ lügat-i ‘Acemde teşdîd yokdur demişler. Hattâ ferruh ve hurrem asl-ı lügatde muhaffefdir dirler.

F: Aslında **şekker** muhaffefdir, zarûret-i vezniçün müşedded olmuşdur, zîrâ Reşîduddîn Vatvat ‘*Arûz*’ında lügat-i ‘Acemde teşdîd yokdur demiş. Hattâ fer-ruh ve hurrem aslında muhaffefdir, galebe-i isti’mâlle müşedded kılınmıştır. (Ayrıntılı bilgi içermektedir. Bu bilgiler metinde dipnot olarak gösterilmiştir.)

**

Metin: suyun iki cânibi sögüd ağacı dikilmiştir.

F: suyun iki cânibi sögüdle **kavak** dikilmiştir.

**

Metin: Ey bâd-ı şerta; yanımızda olan lügatlerde bulmadık, ammâ isti’mâlde gemiye muvâfık bir yeldir. **Ni’metu’llâh da muvâfık demiş, ancak yeli anmamış.** Ber-hîz kalk ya’nî zâhir ol.

F: **şerta**, yanımızda olan lügatlerde bulmadık, ammâ isti’mâlde gemiye muvâfık bir yeldir. Ber-hîz kalk ya’nî zâhir ol. (F nüshası eksiktir.)

**

Metin: **Gul-geşt** Rûkn-âbâd kenârında Musallâ-yı Şîrâz'a muttasıl bir makbûl seyrângâhdır. Ve bir 'azîm ve makbûl mesîre de **gul-geşt** dirler, her ne yerde olursa, zîrâ **geşt** seyre dirler ve **gul** bunun gibi terkîblerde 'azîm ma'nâsı nadır, nitekim **gul-bâng** dirler ulu âvâza.

F: **Gul-geşt** Rûkn-âbâd kenârında Musallâ-yı Şîrâz'a muttasıl bir makbûl seyrângâhdır. (Bazı bilgiler bulunmamaktadır.)

**

Metin: Kâ'ide-i 'Acemdir ki bir kelimenin evvelinde hemze olsa tahfîfen hazf iderler, isim ve fî'îl ve masdardan. İskender ve Sikender ve uftâd ve futâd ve istâden ve sitâden [gibi], ammâ muttarrid degildir.

F: Kâ'ide-i 'Acemdir ki bir kelimenin evvelinde hemze-i **meftûha** olsa tahfîfen hazf iderler, isim ve fî'îl ve masdardan. İskender ve Sikender ve uftâd ve futâd ve istâden ve sitâden [gibi], ammâ muttarrid degildir.

(Burada müstensih'in "elif" in harekesini meftûh/üstün olarak belirtmesi doğru olamaz. Çünkü verilen örneklerde elifin harekesi ötre veya esredir. Üstün olması hâlinde de efşân/feşân, efzûn/füzûn, eflâtûn/felâtûn gibi kelimelerde görüldüğü gibi elif düşebilmektedir. Dolayısıyla burada hareketin herhangi bir etkisi yoktur.)

**

Metin: Aslında **âb-ı reng'**dir, hâtunlar yüzine süründüğü aklıktır. Ve câ'izdir ki **reng'**den murâd gülgüne ola, ya'nî yüzlerine sürdükleri kıvılcık nesne murâd ola ve **âb'**dan aklık murâd ola. Ba'zı nüshada **be-bûy u reng** düşmüştür. Pes, mezkûr tekellüfe ihtiyâc kalmaz ve **vâv** harf-i 'atuf olur. **Zibâ** yaraşık dimekdir.

F: Aslında **âb-ı reng'**dir, hâtunlar yüzine süründüğü aklıktır. Ba'zı nüshada **be-bûy u reng** düşmüştür. Pes, mezkûr tekellüfe ihtiyâc kalmaz ve **vâv** harf-i 'atuf olur. **Zibâ** yaraşık dimekdir. (F nüshası eksiktir.)

**

Metin: belki ol 'ayn-ı betrâ şeklinde yazılan hemzenin nişânesidir, hemzedden bedel yazılır.

F: belki ol 'ayn-ı betrâ şeklinde yazılan hemzenin nişânesidir ki yâ'dan bedel yazılır. (Bu nüsha doğrudur.)

**

Metin: (T ve S nüshası) Sühâ bir hurde yıldızdır büyük **yedi yıldızların** yanında ki halk hiddet-i basarı anınla imtihân iderler. (M nüshası): Sühâ bir hurde yıldızdır büyük **yedi yıldızların ya'nî seb'a-i seyyârenin** yanındaki yıldızdır ki halk hiddet-i basarı anınla imtihân iderler.

F: Sühâ bir hurde yıldızdır, büyük **yediger yıldızının** yanında ki halk hiddet-i basarı anınla imtihân iderler.

("Yediger" kelimesine *Tarama Sözlüğü* "Büyükayı yıldız takımı" anlamı vermektedir. Müstensihlerin bu kelimenin anlamını bilmemeleri metni değiştirmelerine sebep olabilir. M nüshasında bu kelimeyi açıklamak için getirilen "seb'a-i seyyâre" kavramı da doğru olamaz.)

**

Metin: **Cân** rûh-ı hayvânîde ve **revân** insânîde müsta'meldir. Gâh olur ki **cân**'ı revân makâmında isti'mâl iderler. **Teşnegân; kâf** hâ-i resmî bedeli yazılır, sâbikan beyân olunmuştur.

F: **Cân** rûh-ı hayvânîde ve **revân** insânîde müsta'meldir. Gâh olur ki **cân**'ı revân makâmında isti'mâl iderler. **Hecret; hecr hâ'nın fethi ve cîm'in sükûnıyla ayrılık dimekdir, firâk ma'nâsına, bir masdarı da hicrândır, ikisi de nasara bâbından gelür. Teşnegân; kâf** hâ-i resmî bedeli yazılır, sâbikan beyân olunmuştur. (F nüshasında ilâve bilgiler bulunmaktadır.)

**

Metin: (S): Kerbelâ susuzlarından gayri. Anlar Hazret-i İmâm ile **yetmiş iki** kimesne idi. (M, T): Hazret-i İmâm ile bile idi ve anlar ol Hazret ile **yetmiş** kimesne idi.

F: Hazret-i İmâm ile bile idi ve anlar ol Hazret ile **seksen** kimesne idi. (Olayla ilgili eserlerde 72 veya 70 rakamı verilmekte, F nüshasında bu rakam 80'e çıkmaktadır.)

**

Metin: Niteki Hâce Hâfız'ın bu beytinden anlanur. **Beyt:** (Üç nüshada sadece bir beyit yazılmaktadır.)

F: Niteki Hâce Hâfız'ın bir kıt'asından mefhûmdur. **Kıt'a:** (F nüshasında ise bu beytin geçtiği 5 beyitten ibaret kıtanın tamamı yazılmıştır. Bunlar müstensihin kendi tasarrufu olsa gerek.)

**

Metin: Bu gâzelin kâfiyesi başdan başa fâsiddir, zîrâ harf-i revîsi yokdur. Harf-i revî kâfiyede olan elfâzın harf-i ahîr-i aslîsidir ve hurûf-ı kâfiyenin aslıdır ki ansız kâfiye olmaz, ammâ sâ'ir hurûf-ı kâfiye olmasa olur. Emrî'nin bu gâzelindeki gibi.

Beyt: Şanma ey bülbül-i şeyda gül-i ter
İtdüğün âhı kulağına koyar

Bunda râ harf-i revîdir ve hurûf-ı kâfiyeden revîden gayrı bir harf yokdur. Pes, Hâce'nin bu gâzelinde harf-i revî tâ olmak ihtimâli yokdur, zîrâ harf-i aslî degildir. Pes, harf-i aslî muhabbetde bâdır ve tal'atda 'ayn, minnetde nûn. Bâkîlerini bunlara kıyâs eyle.

(Yukarıdaki bilgiler “te” harfindeki üçüncü gâzelin birinci beytinin şerhinden sonra yazılmıştır. Bu bilgiler F nüshasında yoktur. Bu ilâve bilgileri kâfiye hususunda bilgi sahibi bir müstensih'in metne eklediği düşünülebilir.)

**

Metin: (T ve M nüshası) İmdi gönlümi muhterem tut ol ‘**anber saçıcı**’ turrada, ya'nî ‘anberin revnak u safâsını **gideren**’ turrada dilimi ‘azîz ve hürmetli tut. (S nüshası): İmdi gönlümi muhterem tut ol ‘**abîr saçılı**’ turrada, ya'nî ‘anberin revnak u safâsını **gideren**’ turrada dilimi ‘azîz ve hürmetli tut.

F: İmdi gönlümi muhterem tut ol ‘**anber sıyıcı**’ turrada, ya'nî ‘anberin revnak u safâsını **gideren**’ turrada dilimi ‘azîz ve hürmetli tut.

(Koyu kısım beyitte geçen “anber-şiken” birleşik kelimesinin anlamı olarak yazılmıştır. Burada müstensihlerin anlamını bilmedikleri kelimeyi kendilerince nasıl değiştirdikleri görülmektedir. Daha sonra kullanılan “**gideren**” kelimesi de bu kelimenin F nüshasında yazıldığı şekilde okunması gerektiğini göstermektedir.)

**

“te” harfindeki 8. gâzelde iktibas edilen, M ve S nüshalarının başında **Rubâî** yazan şiir, T ve F nüshalarının baş tarafında **Hayyâm** yazılarak verilmiştir. Hâlbuki rubâînin müellifi Hayyâm değil Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr'dır. Adı geçen yerde şiirin geçtiği internet sitesinin adresi verilmiştir.

**

‘Arab’da ve ‘Acem’de kânûndur ki ‘attârlar envâ’-ı **mubahharâtı** (M, S, T: **metcerâtı**) bir tablanın üzerine tertîb idüp gezdürüp satarlar. (F nüshası doğru olmalıdır. Çünkü attarların mubahharât (tütsülenmiş şeyler) satmaları ticari meta satmalarından daha mantıklıdır.)

**

S: Riyâ ve **telbîse** meşğûl olursa aña hîç fâ’ide hâşıl olmaz.

M, T: Riyâ ve **tesellüsle** şughl iderse. F: Riyâ ve **tesellüsle** meşğûl olursa.

M, T ve F nüshasında (تسلسله) olarak yazılan kelime S nüshasında müsten-sih tarafından muhtemelen “teselsüle” olarak okunmuş, bu kelimenin anlamsız olduğu düşünülerek yerine anlamca doğru bir kelime olan “telbîse” (aldatma-ya) kelimesi yazılmıştır. F nüshası böyle bir yanlış okumayı bertaraf etmek için lâm harfinin üzerine şedde koyarak kelimenin “tesellüs” olarak okunması gerektiğini okuyucuya göstermektedir. Arapça sözlüklerde bulunmayan bu kelime Farsça “riyâ, riyâkâr” anlamına gelen “sâlûs” kelimesinin tefa“ul babına nakledilmesiyle oluşturulmuştur ve Farsça sözlüklerde bulunmaktadır.

**

Müstensihin değiştiği 51’den itibaren geçen yerlerdeki çarpıtmalar için birkaç örnek verilecektir:

Metin: La’l’den murâd **lebdîr**, teşbîh tarîkiyle.

F: La’l’den murâd **çeşmdîr**, teşbîh tarîkiyle.

**

Metin: Sıhâh-ı Furs’de

F: Sıhâh-ı Firdevs’de

**

Metin: Zîrâ devlet **bu kapuda** ve sa’âdet bu bâbdadır.

F: Zîrâ devlet **kapusından** ve sa’âdet bu bâbdadır.

**

Metin: **Nergis** çeşmden kinâyetdir. ‘**Arbede** lügatda bed-hûyluğa dirler, ammâ ıstılâhda serhoş savaşına dirler.

F: **Nergis** çeşmden **murâd** kinâyetdir. ‘**Arbede** lügatda dirler, ammâ ıstılâhda serhoş savaşına dirler. (Ne yazdığını anlamayan bir müstensih!)

**

Metin: Ya'nî ben nasîhat-pezîr degilim ve benden bu işi isteme, zîrâ dimâğım çeng ve rebâb âvâzına mu'tâddır, bundan hazz eylemez. Hâsılı, dimâğımda nasîhat sığacak yer yok, zîrâ envâ'-ı sâzlar âvâzlarından toptoludur.

F: Ya'nî ben nasîhat-pezîr degilim ve benden bu işi isteme, zîrâ dimâğım çeng ve rebâb âvâzına dirler.

Bu kısımlarda müstensihin hem metni yanlış yazması hem de yazmadan geçtiği kısımlar bolca bulunmaktadır. Bu müstensihin istinsah ettiği 10 varaklık kısım cahil bir müstensihin metni nasıl katledebileceğinin örnekleriyle doludur. Fakat şükürler olsun ki bu kısım fazla uzun sürmemiş, tekrar eski müstensih metni yazma işini deruhde etmiştir.

2. T Nüshası (TSMK, Koğuşlar, nr. 933, 934)

Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Koğuşlar Kitaplığı, nr. 933 ve 934'te iki cilt hâlinde bulunan bu yazma nüsha, Nazif Hoca tarafından "ilmî bir baskıya esas olabilecek en iyi yazma nüshalar" arasında sayılmaktadır. Bu nüsha hakkında Nazif Hoca şunları söyler:

"İki cilt hâlinde bulunan bu nüsha aynı evsafa olup, üzerleri ebru kâğıt kaplı, miklepli, sırtı kırmızı meşin birer cilt içinde, 30 x 18,5. (21,5 x 10,5) cm. eb'adında, 31 satırlı güzel bir talik ile yazılmış, kâğıdı âharlı, yazı yaldız cetveller içinde, mürekkep siyah, söz başları ve kenarlardaki şiirlerin bahirleri daha iri kırmızı ile yazılmıştır. I. cild 248, II. cild 235 varaktır. Sonunda bulunan istinsah kaydından bu nüshanın İstanbul (Kostantiniyye)'de, 7 Şaban 1007 hicrî/4-5 Mart 1599 miladî tarihinde Şemseddin bin Üveys el-Mar'âşî tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Tam olan bu nüsha görebildiğimiz en eski nüshasıdır. Bu nüsha belki de Sûdî'nin hayatında istinsah edilmiştir."¹

T Nüshası İle İlgili Bazı Notlar

Bu nüshada sayfa numaraları Arap rakamlarıyla değil Latin rakamlarıyla yazılmıştır. Bunların harf inkılabından sonra konulduğu anlaşılmaktadır. 1 numaralı varakta başka birinin hattıyla Arapça dua cümleleri yazılmıştır. 2âda herhangi bir yazı yoktur. 2b'de en üst tarafta "Vakf-ı Hazîne fî Sebîlillâhi Te'âlâ", hemen altında "el-Cildu'l-evvelu min Şerhi'l-Hâfız li-Sûdî, ta'lik, satır 21" yazılmıştır. Alt tarafta mühür şeklinde bir daire içinde "Vukîfe fî Hâne-i Hazîne-i Hümâyûn" yazısı bulunmaktadır. Mührün sol tarafında farklı bir yazı stiliyle,

1 Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 21.

Her kitâbın kâğıdın her kim nişân idüp бүker
Dest-i cehlile benim bağrım deler kanım döker (li-muharririhî)

beyti bulunmaktadır.

Sûdî şerhi 3a'dan başlamaktadır. Burada tezhipli sayfa başında kırmızı mürekkeple Arapça “Hâzâ Kitâbu Şerhi Hâfız li-Sûdî Efendi” yazısı bulunmaktadır. Daha sonra besmele ile şerh metnine başlanılmıştır. Gazel başlarında bulunan “Ve lehu eyzan” ibaresi, derkenarda gazelin bahri ve veznini gösteren kısımlar, ıktibas edilen şiirlerin başında bulunan “kıt’a, beyt, mısra’, şi’ir” gibi yazılar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İlk başlarda gayet sağlam bir metin gibi görülmektedir. Metin istinsah edildikten sonra kontrol edilmiş, atlanılan yerler derkenarda yazılmış, sehivli yerler düzeltilmiştir. 1. cilt 249a’da “dâl” harfinde yazılan 150. gazelin 6. beytinin şerhi esnasında cümle tamamlanmadan bitmiştir. İkinci cilt buradan itibaren devam etmektedir. Aynı olarak ciltlenen birinci cildin başında herhangi bir kayıt olmadığı gibi ikinci cildin başında da böyle bir kayıt yoktur. Tek bir cilt hâlindeki şerhin ikiye bölünerek ayrı ayrı ciltlendiği görülmektedir. İkinci cildin başında birinci cildin bittiği 249’dan sonraki rakam yazılmamış, ikinci cilt de Latin rakamlarıyla 1’den başlatılmıştır. Bu cilt 235b’de bitmektedir. Şerhin son kısmında telif tarihini gösteren manzum kısım bulunmamaktadır. Bu sayfanın sonunda Arapça “Harrerehu el-‘abdu’d-dâ’i bi’l-ebkâri ve’l-‘aşıyyi Şemse’d-dîn bin Üveys el-Mer’âşî ‘afâ ‘anhumâ er-Rabbu’l-‘aliyyu bi-lutfihi’l-hafıyyi ve’l-celiyyi fî beldeti Kostantiniyyeti’l-mahmiyye sînet ‘ani’l-âfâti ve’l-beliyye ve ihtitâmuhu fî sâbi’i şehri Şa’bân sene seb’ ve elf mine’l-Hicreti’n-Nebeviyye ‘aleyhi efdalu’t-teslîmi ve’t-tahiyye.” ibaresi bulunmaktadır. Anlamı şöyledir:

“Bunu sabah akşam Rabbine dua eden Şemseddin bin Üveys-i Mar’âşî (yüce Rab gizli ve açık lütuflarıyla ikisini -onu ve babasını- bağışlasın) belâ ve musibetlerden korunmuş Kostantiniyye’de yazdı. Eserin tamamlanması selâm ve övgülerin en yücesi üzerine olan Hz. Peygamber’in Hicret’ini esas alan yıla göre 7 Şaban 1007 (5 Mart 1599) tarihinde olmuştur.”

Bu bilgilerden ne zaman yazılmaya başlandığı bilinmese de istinsahın şerhin telif tarihinden dört yıl sonra, Sûdî’nin ölüm tarihi olan 1008 yılından bir yıl önce tamamlandığı anlaşılmaktadır.

T nüshasında bazı sayfalar siliktir, bazı sayfalarda ise tayyedilen kısımlar vardır. Tayyedilen kısımlar başka sayfalarda yazıldığı için silik çıkan sayfalar dışında metinde bir eksiklik bulunmamaktadır. Bunlarla ilgili bilgiler şöyledir.

236a ve 236b'de sadece dörder satır okunmaktadır, diğer satırlar siliktir. 238a, 238b, 243a, 243b bütünüyle silik çıkmıştır.

Kimi zaman aynı sayfa içerisinde bile metin kopukluğu görülmektedir. Meselâ 101b'de "te" harfindeki 81. gazelden 83. gazelin dördüncü beytine atlanılmıştır. 101a'nın devamı 109b'dedir. Atlanılan kısımlar ileriki varaklarda telâfi edilerek metne dâhil edilmiştir. Metin akışının yanlış gittiği yerler şunlardır:

32a, 39b, 40a, 33b, (...) 39a, 32b, 33a, 40b, 101a, 109b, 110a, 101b, 102a, (...)108b, 109a, 110b.

Bunun dışındaki yerlerde metin akışında herhangi bir problem bulunmamaktadır.

193b'den sonra hattatın değişmesine bağlı olarak yazı stili de değişmiştir. Bu değişim derkenarda bulunan bahirler ve vezinlerin yazılmaması şeklinde de görülmektedir. 195b'de tekrar eski hatta dönülmekte, eksik varakların başka bir müstensih yazdırıldığı anlaşılmaktadır. 339b'den sonra müstensih yeniden değişmiştir. Bu kısımlar tekrar gözden geçirilerek tashih edilmemiştir. Dolayısıyla son kısımlarda yanlışların çoğalmasının müstensih kaynaklanan bilgisizlik sonucu olduğu söylenebilir. İlk başlarda sağlam, tutarlı ve kontrol edilerek eksik yerleri derkenarda yazılan, sehivli yerlerin üzeri çizilen, satır altında veya derkenarda doğrusu yazılan nüsha, bu şekilde devam etseydi en sağlam nüsha olarak kabul edilebilirdi. Fakat nüshanın bütününe göz önüne aldığımızda, S nüshasına göre daha sağlam gibi görünse bile Farsça metinleri barındırdığı ve müstensihlerin bilgi alanı dışında bir metin olduğu için kaçınılmaz olarak pek çok hata içermektedir. Müstensihlerde aranan vasfın bilgiden ziyade yazısının güzel ve estetik oluşu olduğunu göz önüne alırsak uzmanlık veya aşinalık isteyen yabancı dil unsurlarını bünyesinde barındıran metinlerin yazma nüshalarından sağlam bir metin oluşturmanın pek de kolay olmayacağı aşîkârdır.

Bu nüshada görülen sehivli yerlerden bir kısım örnekler şunlardır (Atlanılan veya sehivli yazılan kısımlar koyu karakterle gösterilmiştir):

1.

T: "Hod-furûşân vasf-ı terkîbîdir, furûşîden'den müştak, kendin satıcılar ya'nî meyhânegiler."

M, S: “Hod-furûşân vâsf-ı terkîbîdir, furûşîden’den müştak, kendin satıcılar **ma’nâsınadır ya’nî mürâyîler. Mey-furûşân da vâsf-ı terkîbîdir, bâde satıcılar** ya’nî meyhânegiler.”

Atlanılan kısım anlamı tamamen değiştirmektedir. Çünkü “kendini satanlar” ifadesi ile meyhânegiler değil riyakâr insanlar kastedilmektedir.

2.

T: “Mestî’de yâ harf-i masdardır. Esâs temel ve bünyâd. Âbâd ma’mûr ya’nî ‘aşkın harâbî olmak hakikatde ma’mûr olmaktır.”

M, S: “Mestî’de yâ harf-i masdardır. Esâs temel ve bünyâd. Âbâd ma’mûr **ve şen ve şenlikdir.**

Mahsûl-i Beyt: Egerçi ‘aşk sarhoşlığı beni harâb eyledi, ammâ benim vücûdum bünyâdı ol harâbdan ma’mûrdur, ya’nî ‘aşkın harâbî olmak hakikatde ma’mûr olmaktır.”

Atlanılan metinden sonra geride kalan kısım kendi içinde tutarlı bir anlam taşısa da önemli bilgiler kaybolmaktadır.

3.

T: “Ferah-bahş vâsf-ı terkîbîdir, bîzîden’den, bîhten’den değil ba’zılar zann eylediği gibi, bi-hasebî’l-lüğa çiçek **alıcı** ma’nâsınadır, ammâ ıstılâhda çiçek dökici dımekdir.”

M, S: “Ferah-bahş vâsf-ı terkîbîdir, **bahşîden’den, ferah bağışlayıcı dımekdir. Gul-bîz** de vâsf-ı terkîbîdir, bîzîden’den, bîhten’den değil ba’zılar zann eylediği gibi, bi-hasebî’l-lüğa çiçek **eleyici** ma’nâsınadır, ammâ ıstılâhda çiçek dökici dımekdir.”

Bahşîden (bağışlamak) fiilinin bîhten/bîzîden (elemek) fiili ile anlamca bir ilgisi yoktur. Bîhten fiilinin anlamı bilinmediği veya düşünülmediği için **eleyici** kelimesi de **alıcı** olarak okunmuştur.

4.

T: “Ki harf-i mensûb yârân, Hâfız-ı miskînin yüregi yangınını şem’den sorun ki sûz u güdâzdadır, ya’nî ehl-i derd bilür ehl-i derdin hâlini.”

M, S: “Ki harf-i beyân yâ harf-i ta’lîl. **Sûz** isimdir sûzîden’den ve gudâz isimdir gudâzîden’den, yanma ve erime dımekdir.”

Mahsûl-i Beyt: “**Ey meclise** mensûb yârân, Hâfız-ı miskînin yüregi yangı-nını şem‘den sorun ki sûz u güdâzdadır, ya‘nî ehl-i derd bilür ehl-i derdin hâlini.”

T’de metnin, anlam düşünülmeden istinsah edildiği görülmektedir.

5.

T: “Ve **dih** emr-i muhâtabdır, vir demekdir, ğayb’e izâfeti lâmiyyedir.”

M: “Ve dih emr-i muhâtabdır, vir demekdir, **mef‘ûl-i evveli zamîr-i müte-kellimdir ve mef‘ûl-i sânisî câm-ı mey’dir. Ki harf-i ta‘lîl. Nigârende ism-i fâil, nigârîden’den, nakkâş ma‘nâsına**, ğayb’e izâfeti lâmiyyedir.”

Fiil (dih) hiçbir zaman muzâf olamaz. Beyitte geçen “ğayb” kelimesi “ni-gârende” ile tamlama oluşturmaktadır. Müstensih Farsça hususunda oldukça yetersiz bir konumdadır.

6.

T: “Aczet bi-nişînân lâmiyyedir, nişîn vâsf-ı terkîbîdir.”

M, S: “Acz-i şeb-nişînân lâmiyyedir. Şeb-nişîn vâsf-ı terkîbîdir.”

Müstensih Farsça bilmeyince metni yazarken onu dizginleyen bir şey de olmamaktadır. Şiirde “aczet bi-nişînân” diye bir ibare bulunmaması, “nişîn” kelimesinin tek başına vâsf-ı terkîbî olamayacağı gibi en basit bilgilerden bile müstensihinin bi-haber olduğu anlaşılmaktadır.

7.

T: “Ehl-i huner, berend’in mef‘ûl-i sarîhi ve ez-fâka ğayr-i sarîhi.”

M, S: “Ehl-i huner, berend’in **fâilidir ve dest** mef‘ûl-i sarîhi ve ez-fâka ğayr-i sarîhi.”

Farsça cümlelerin anlamı bilinseydi “ehl-i hüner” ibaresinin “berend” fiilinin fâili/öznesi olduğunu anlamak zor olmayacaktı.

8.

Nüşha farklılığı hususunda aşağıdaki örnekte görüleceği gibi son derece dikkat çekici hususlar da bulunmaktadır:

M, S: “İşitdi ki **Timur** ‘Arab ve Rûm üzere ‘asker çeküp gelüp vardı ve etrâfda muhâlîf olan selâtînle ya‘nî Lâr pâdişâhiyla ve ğayrilerle ki kendinin babasıyla şikâk üzere idi, musâlaha eyledi ve **Timur** ile kîtâl eylemek için mü-heyâ oldu.”

T: “İşitdi ki **Hülâgû** ki Cengiz hânın oğludur ya’nî torunı, ‘Acem üstine asker çeküp gelür, vardı ve etrâfda muhâlif olan selâtînle ya’nî Lâr pâdişâhıyla ve gayrilerle ki kendinin babasıyla şikâk üzere idi, musâlaha eyledi ve **Hülâgû** ile kıtâl eylemek için müteheyyi’ oldu. **Rivâyet olunur ki yarısını helâk eyledi. Âkıbet Hülâgû ‘askeri yek-dil ve yek-cihet olup hücum eyleyüp katle irişdirmişler. Dirler ki Hülâgû bunun şecâ’at ve şehâmetini görüp ziyâde begenmiş, hattâ çok sa’y eylemiş ki diri tuta, ammâ muhkem savaşıç ol-duğundan diri tutmağa müyesser olmayup katl eylemişler.”**

T’de sadece koyu karakterle gösterilen fazlalık bulunmamakta, aynı zamanda Timur yerine Hülâgû yazılarak kahramanların ismi de değiştirilmekte, bu yüzden de tarihî bilgiler konusunda yanlışla düşülmektedir.

**

T: “Pes, bâz-geşt buyurduğu bu **kürûra** işâretidir. Niteki ‘Arabîde *kerre ‘alâ ‘aduvvihi* dirler, kaçan kim bir kimse münhezim oldukdan sonra dönse düşme-ni üzerine ve düşmenini haklasa.”

M ve S’de muhtemelen kelimenin anlamı bilinmediği için “**kurûra**” keli-mesi “**gürûha**” şeklinde yazılmıştır. Hâlbuki burada bir gürûhtan bahsedilme-mektedir. Askerin geri çekilip tekrar düşman üzerine hamle yapması Arapçada “kerre ‘alâ ‘aduvvihi” cümlesiyle ifade edildiği için kelimenin “kerre” fiilinin masdarı olan “kurûr” şeklinde olması gerekmektedir.

**

Aşağıda alıntılanan kısım S nüshasında bulunmamaktadır. S’de metne ge-reksiz ilâveler olduğu gibi eleştirilerin bulunduğu bazı yerler de metinden çık-a-rılmıştır. M’de ise eleştiri kısmı bulunmamaktadır.

T: “Ba’zı kimse zi-gerd-i hâtır’ın zâ’yı yerine bâ yazmış ve ma’nâsını; çünkü turra dâmını ‘uşşâkın hâtırı etrâfına saça, ba’zı nüshada zi-gird vâki’ olmuş yine ol ma’nâyâ, Sürûrî Efendi gerd i’tibâr eylemiştir ğubâr ma’nâsına, egerçi câyiz-dir, lâkin ma’nâ ğubârdan hâlî degildir, *temme kelâmuhu*.

Ma’lûm ola ki zâ yerine bâ yazması ve ğubâr ma’nâsına gerd’i etrâf ma’nâsına gird ahz eylemesi kış gününde balık bâzârının balçığından dahi murdârdır. Hâsılı, bu şahıs bu beyitden murâdı aslâ fehm eylememiştir. Mısra’-ı evvelin ma’nâsını; çün turra ağını silke ‘uşşâk hâtırı tozından, ya’nî hâtır-ı ‘uşşâkı tesliye idüp şâd ide diyen kimesne de ğarîb ma’nâ virmiş.”

M: “Ba‘zı kimse zi-gerd-i hâtır’ın zâ’yı yerine bâ yazmış ve ma‘nâsını; çünkü turra dâmını ‘uşşâkın hâtırı etrâfına saça, ba‘zı nüshada zi-gird vâki’ olmuş yine ol ma‘nâya, Sürûrî Efendi gerd i‘tibâr eylemiştir gubâr ma‘nâsına, egerçi câyızdır, lâkin ma‘nâ gubârdan hâli degildir, *temme kelâmuhû*”

Koyu karakterle gösterilen kısım üslûbun sertliğinden dolayı M’den çıkarılmış olabilir. Sûdî’nin üslûp özelliklerini taşıyan bu kısmı müstensihinin metne ilâve ettiğini düşünmek gerçekçi olmaz.

3. S Nüshası (Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Nafiz Paşa, nr. 965)

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 965 numarada kayıtlı olan ve Nazif Hoca tarafından “ilmî bir baskıya esas olabilecek en iyi elyazması nüshalar” arasında sayılan bu nüsha hakkında aynı yerde “Talîk ile yazılmış tam ve eski bir nüsha olup istinsah kaydı yoktur. 11. hicrî asrın ilk yarısında yazılmıştır.”¹ şeklinde bilgi verilmiştir. Bu nüsha ile ilgili bazı ayrıntılı bilgiler şunlardır:

Gazel başlarında bulunan “Ve lehu eyzan” ve beytin toplu anlamının verildiği “Mahsûl-i Beyt” ibareleri, derkenarda gazelin bahir ve veznini gösteren kısımlar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bahirler genellikle yazılmamakta, vezinlerde ise hatalar bulunmaktadır. Müstensihinin yazı stili mükemmeldir. Bu nüshanın boş varak olarak sayfa numarası konulmayan ilk dört varacağının birincisinde *Gülistân*’dan manzum ve mensur kısımlar farklı bir hattat tarafından yazılmıştır. İkinci varakta;

Derûnum boş görünür bağı delik bir nâyım
Mahrem-i sır-ı ‘Alî bende-i Mevlânâyım

beyti ve onun altında ziyaret ve ticaret için İstanbul’a geldiğini söyleyen birinin duvar yazılarını andıran ve hatıra olsun diye yazdığını belirttiği cümle bulunmaktadır. Üçüncü varakta kitabın vakfedildiğini gösteren mühür vardır. Sayfa numaralarının konulmaya başlandığı 1’de fihrist bulunmaktadır. Bu fihristte gazel, kıta, rubâi ve mesnevilerin bulundukları sayfa numaraları verilmekte, ayrıca yanlarında kaç adet oldukları rakamla yazılmaktadır. Gazellerin fihristinde ise her harfteki gazellerin sayısı ve o harfteki ilk gazelin başladığı varak numarası verilmektedir. 1b’de ise şerhi istinsah eden tarafından yazılmış olan

1 Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 22.

şu Arapça ibare bulunmaktadır: “Nemeka ve meleke hâze’l-kitâbe bi-‘avni’llâhi’l-meliki’l-vehhâb es-seyyid İbrâhîm el-Hamdî min küttâbi Dîvân-ı ‘Âlî ve Cebe-hâne-i ‘Âmire ğufire lehû.”

Müstensih bu ibarede ismini ve Dîvân-ı ‘Âlî ve Cebe-hâne-i ‘Âmire kâtiplerinden olduğunu belirtmektedir.

Ayrıca bu sayfada Atâyî’nin *Zeyl-i Şakâyık* isimli eserinden alıntılanan ve Sûdî ile Şem‘î’nin hayatlarını anlatan kısım farklı bir yazı stiliyle yazılmıştır. Yine farklı bir hatla kitabı vakfedenlere ait Arapça iki ibare bulunmaktadır. Sûdî’nin telif ettiği şerh metni 2’den başlamaktadır. Varak numaraları konulurken 289’dan sonra sehven 300 yazılmış ve numaralama böylece devam etmiştir, fakat metinde herhangi bir eksiklik veya kopukluk bulunmamaktadır. İki cilt olan bu eserin birinci cildi 347b’de bitmiştir. Sonunda “Temmeti’l-cildu’l-evvelu bi-‘avni’llâhi’l-vehhâb ve sallâllâhu ‘alâ seyyidinâ Muhammedin ve ‘alâ âlihi ve sahbihi ve sellem.” cümlesinden sonra 15 Zilkade 1160 tarihi yazılıdır. Birinci cildin istinsahı bu tarihte tamamlanmış olmalıdır. Daha sonra varak numarası 348 olarak konulan boş bir sayfada “el-Cildu’s-Sânî” yazılıdır. İkinci cilt birinci cildin sona erdiği varak numarasını takip etmekte ve 349’da “ayn” harfiyle yazılan birinci gazelden başlamaktadır. Bu gazelden önce Arapça şu cümleler bulunmaktadır: “Bismi’llâhi’r-Rahmânî’r-Rahîm. El-hamdu li’llâhi Rabbi’l-‘âlemîn ve’s-salâtu ve’s-selâmu ‘alâ seyyidinâ Muhammedin ve ‘alâ âlihi ve sahbihi ve sellem. El-cildu’s-sânî mine’s-Sûdî ‘alâ Dîvânî’l-Hâfiz kuddise sirruhu’l-‘azîz ve nefesânâ bi-berekâtihi ‘ulûmihî ve feyzihî âmîn.” 2. cilt 593b’de son bulmaktadır. Başından sonuna kadar aynı müstensih kaleminden çıktığı anlaşılan bu nüshada sehven atlanılan veya müstensih tarafından bilerek kısaltılan yerler dışında eksiklik bulunmamaktadır. Nazif Hoca’nın bu nüsha hakkında kullandığı, “İstinsah kaydı yoktur. 11. hicrî asrın ilk yarısında yazılmıştır.” ifadeleri¹ eserin 2 cilt olduğunun bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü 1. cildin sonunda istinsah tarihi konulmuştur. Şerhin son sayfası yani 593b’de Sûdî tarafından yazıldığı anlaşılan ve şerhin telif tarihini gösteren Türkçe şiirden sonra müstensih tarafından yazıldığı anlaşılan Farsça şu şiir bulunmaktadır:

Hudâyâ bi-y-âmurz ân bende-râ
[Ki] el-hamd hâned nuvîsende-râ

¹ Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 22.

Nuvîsende-râ her ki gûyed du'â
Îlâhî bi-kon hâcet-i û revâ

Aruzun **fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl** kalıbıyla yazılan bu şiirin anlamı şöyledir:

“Allahım! Bu şerhi yazanın ruhuna Fâtiha okuyanı bağışla. Kim bu şerhi yazana dua ederse, Îlâhî, sen de onun ihtiyaçlarını yerine getir.”

Şerh metni bittikten sonra sayfa numarası verilmeyen kısımda farklı bir hat ile yazılmış şu ibareler bulunmaktadır:

“Fenn-i Fürde fâyıku'l-akrân olan Sûdî budur. Mâlik-i Sûdî olanlar sûdmend olur. Sûdmend olmayan elbet derdmend olur.”

(İlk cümle vezinli görünse de son iki cümle vezinli yazılmamıştır. Bu üç cümlemin mensur secili cümle olarak düşünülmesi daha doğru olur.)

Müstensih her ne kadar kendisini iddialı görse ve kimi yerde Sûdî'yi eleştirse de Farsçaya hâkim olamaması sonucunda istinsah ettiği metni anlamayla ilgili problemleri vardır. Şerhin tamamında çok sayıda örnekleri görülen bu durum, kimi zaman şerhteki cümleleri anlamsız bir hâle çevirmektedir. Aşağıda bu tarz hataların bir kısım örnekleri verilmiştir. (Alıntılanan yerlerde yanlış yazılan kısımlar belirgin olması için koyu karakterle gösterilmiştir. Yanlış yazılan kelimedden hemen sonra parantez içerisinde “**D:**” işaretinden sonra doğru gösterilmiştir. Yanlışın daha net görülebilmesi için metindeki ilgili kısımlar da koyu karakterle gösterilmiştir.)

1.

Dil-i Hâfız be-hemîn **re'y** (**D: râh**) be-tevfik-i Hudây
Câvidân sa'y **gunâh** (**D: sa'y-konân**) rûz u şeb ender-taleb'est

“Dil-i Hâfız mübtedâ ve mısra'-ı sâni kabîlindendir. **Gunâh** (**D: konân**) sıfat-ı müşebbehedir, sa'y **ideger** (**D: idegen**) dimekdir.

Mahsûl-i Beyt: Hâfız'ın gönli Allâh'ın tevfiğiyle bu 'aşk u muhabbet **tarıkında** ebedî sa'y idegendir. Ya'ni 'aşk u muhabbet tarıkında ve sülûkinde **dâ'imâ** sâ'idir ki hiç fütûr gelmez.”

Müstensih beytin birinci mısraında “**râh**” yerine “**re'y**” yazmış, beytin anlamının verildiği kısımda geçen “**tarıkında**” kelimesine dikkat etmemiştir. Ayrıca “**mısra'-ı sâni kabîlindendir**” kısmı bir anlam ifade etmez. “**Gunâh**”

kelimesi hiçbir zaman sıfat-ı müşebbehe olmayacağı gibi bu kelimenin anlamı da “**sa’y ideger**” değildir, “**n**” yerine sehven “**r**” yazıldığı düşünülebilir ama anlam açısından kabul edilemeyecek bir kopukluk bulunmaktadır.

Bu kısım M ve T’de şöyle geçer (Beyitte geçen yanlış kelimelerin doğrusu parantez içerisinde gösterildiği için beyit tekrar yazılmamış, atlanılan yerler koyu karakterle gösterilmiştir):

M, T: “Dil-i Hâfız mübtedâ ve musrâ‘-ı sânî **ta’addüd-i haber** kabîlindendir. **Dil’in Hâfız’a izâfeti ve tevfiğ’in Hudâ’ya lâmiyyedir. Câvidân ve câvidân ebedî dimekdir.** Konân sıfat-ı müşebbehedir, **sa’y-konân** sa’y idegen dimekdir.”

Müstensihin istinsah ettiği nüshayı çabuk bitirme gayreti veya başka sebeplerden dolayı “**Dil’in Hâfız’a izâfeti ve tevfiğ’in Hudâ’ya lâmiyyedir. Câvidân ve câvidân ebedî dimekdir.**” cümlelerini kaldırdığı düşünülse bile yazılmayan kısımların anlamı nasıl bozduğu ortadadır.

2.

S: “Şud bunda **zarûret-i vezin** içündür ve reft ma’nâsına olmak da mümkündür.”

M, T: “Şud bunda **sayrûret** içündür ve reft ma’nâsına olmak da mümkündür.”

Müstensih anlamı dikkate almayarak “sayrûret” kelimesini metnin içeriğiyle örtüşmeyecek şekilde “zaruret” olarak okumuş, bir de “vezin” kelimesini ekleyerek vezin zorunluluğu anlamını çıkarmak istemiştir ki bütünüyle yanlış olduğu aşîkârdır.

3.

S: “Lerzân sıfat-ı müşebbehedir, cûyîden’den, gönül isteyici, ma’nâ-yı lâzımîsi gönül alıcıdır.”

M, T: “**Bîd söğüt ağacı.** Lerzân sıfat-ı müşebbehedir, **lerzîden’den. Kadd-i dil-cû izâfet-i beyâniyye ve dil-cû vâsf-ı terkîbîdir,** cûyîden’den, gönül isteyici, ma’nâ-yı lâzımîsi gönül alıcıdır.”

Müstensihin anlam ve içeriği dikkate almadığı anlaşılmaktadır. Çünkü “lerzân” kelimesinin “cûyîden” fiilinden türemediğini bilmek için fazla bir bilgiye de ihtiyaç yoktur, ayrıca “lerzîden” fiilinin anlamı istemek değil titremektir.

“**Bîd söğüt ağacı.**” cümlesinin atlanılması anlama hâlel vermez. Fakat diğer kısımlar böyle değildir.

4.

S: “Be-makâm; bâ harf-i musâhabet **ve yâ harf-i tenkîr.**”

M, T: “Be-makâm; bâ harf-i musâhabet **veyâ harf-i zarf.**”

Müstensihin ezbere gittiğinin örneğidir. Söylenilmek istenen şey şudur. “Be-makâm” kelimesinin başındaki “be-” ön eki “harf-i musâhabet” veya “harf-i zarf” olarak anlamlandırılabilir. Buna göre anlamı “makamıyla veya makamında” olmaktadır. Muhtemelen müstensih “veyâ” edatını “ve yâ” olarak iki ayrı kelime şeklinde düşünmüş, “yâ” harfinin de “harf-i zarf” olamayacağı bilgisine sahip olduğu için kendince metni düzelterek “yâ harf-i tenkîr” şekline çevirmiş, fakat “be-makâm” kelimesinde “yâ” harfi olmadığını dikkate almamıştır.

5.

S: “Evvelki **ki** isimdir kim ma’nâsına ve ikinci harf-i beyândır ve **ikinci Key** bir pâdişâhın ismidir ve **üçüncü** kaçan ma’nâsınadır.”

M, T: “Evvelki **ki** isimdir kim ma’nâsına ve ikinci harf-i beyândır ve **evvelki Key** bir pâdişâhın ismidir ve **ikinci** kaçan ma’nâsınadır.”

Müstensihin kendince metni tashih etmek için böyle bir müdahalede bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü “Ki mî-dâned ki Cem **key** bûd u **Key key**” mısraında üç tane “key” kelimesi geçmektedir. Sûdî ilk “key” kelimesinin “nasıl/kaçan” anlamında oluşu açık olduğu için onu dikkate almayıp peşpeşe gelen son iki “key” kelimeleri hakkında açıklamada bulunarak birincisinin bir hükümdar adı, ikincisinin ise “nasıl” anlamında soru edatı olduğunu söylemektedir. S nüshasının müstensihi mısraında üç tane “key” görünce metne müdahalede bulunmuş ve “evvelki Key” yerine “ikinci Key” yazmış ve “ikinci kaçan ma’nâsınadır” cümlesini “üçüncü kaçan ma’nâsınadır” şekline çevirmiştir.

6.

S: “Ne-cunbânî fî’l-i nefy-i müstakbel müfred muhâtab, **depretmezsın** demekdir.”

M, T: “Ne-cunbânî fî’l-i nefy-i müstakbel müfred muhâtab, **depretmeyesın** demekdir.”

Her iki farklı şekil de doğrudur. S'de müstensih, fiilin tek başına anlamını verdiği için “depretmezsin” şeklinde yazmış olabilir. M ve T'de bulunan “depretmeyesin” şekli için şunlar söylenebilir: Sûdî şerhte sıkça görüldüğü üzere fiillere beyitte geçen edatla beraber anlam vermektedir. Dolayısıyla beyitte geçen “tâ” edatı dikkate alınınca fiilin anlamı “depretmeyesin” şeklinde olmaktadır. Bunların hangisinin Sûdî'ye ait olduğunu kesin olarak söylemek mümkün olmazsa da şerhteki karînelerden yola çıkarak M ve T'deki şeklin şârihe ait olması kuvvetle muhtemeldir.

7.

Şu dem ki şerhine dil buldı fırsat

Kac idi sorar isen sâl-i hicret

Şerhin telif tarihini gösteren yukarıdaki şiirin ikinci mısraındaki “ğac” (غج) kelimesi S nüshası müstensihi tarafından “kac” (كج) olarak yazılmıştır. Sûdî “ğac” kelimesinin ebced değeri olan 1003 tarihi ile şerhin bu tarihte tamamlandığını söylemektedir. T nüshasında bulunmayan, matbu nüshada “ğac” şeklinde yazılan bu kelimeyi, müstensihin anlamsız bularak metni tashih etmek niyetiyle değiştirdiği söylenebilir. Muhtemelen “Hicrî yılın kaç olduğunu sorarsan” şeklinde mısrayı anlamlandırmış, fakat bu şart cümlesinin cevabı olmadığını dikkate almamıştır. Hâlbuki mısraın anlamı, “Şerhin hicrî hangi yılda tamamlandığını sorarsan cevabı ‘ğac’ kelimesinin gösterdiği hicrî 1003 tarihidir.” şeklindedir.

S nüshası için şu ilâve bilgileri vermek gerekir: Müstensih ilk varaklarda, 3a-b, 4a-b, 10b'de derkenarda şarap, kadeh, zülf, hâl/ben gibi bazı kavramların tasavvufî anlamlarıyla ilgili kısa notlar yazmış ve sonuna “min kelâmi Ümmî Sinân Efendi” diye not düşmüştür. Bazı yerlerde ise bu not “min kelâmi Ümmî Sinân Elmalı” şeklinde yazılmıştır.

S nüshasının belirgin özelliklerinden biri de şerhteki gramatikal açıklamaları tırpanlayarak metinden kaldırmasıdır. İstinsah edilen metnin çabuk bitirilmesi veya pekiştirilmek için tekrarlanan bazı bilgilerin fazla/gereksiz görülmesi buna sebep olarak düşünülebilir.

S Nüshası Müstensihinin Sûdî'ye Yönelttiği Eleştiriler

Yukarıdaki örneklerde başarısı/başarısızlığı görülen müstensihin kimi zaman Sûdî'nin bazı görüşlerine karşı görüşler ileri sürdüğünü ve bunları metnin içerisinde veya derkenarda not olarak koyduğunu görmekteyiz. Bunların da burada zikredilmesi uygun olacaktır.

1.

M'de “Sabûh, sabâh vaktinde şarâb içmekdir.” şeklindeki cümle T ve S nüshasında “Sabûh sabâh vaktinde şarâb içmekdir, içilür şarâba dimezler ba'zılar zann eylediği gibi.” şeklinde eleştiri cümlesiyle birlikte bulunmaktadır. S'de müstensih, Sûdî'nin eleştirisine karşı şunları metne eklemiştir. “Sabûh sabâh vaktinde şarâb içmek olıcak *Hâti's-sabûhe heyyû yâ eyyube's-sukârâ* nice râst gelir. Merhûm, sabûhı *hâti's-sabûh* tefsirinde ‘aksin yazmışdır. Merhûm-ı mezbûr ta'n u teşnî' ârzûsiyla bulduğun yazup itdüğü hayır ürkütdüğü kurbağaya degmez ki nice bunun emsâli kelâmı vardır.” Müstensih eleştirisinde haklı görülebilir. Fakat kelimelerin anlamında siyak ve sibak belirleyici olduğu için “sabûh” kelimesi farklı beyitlerde farklı anlamlarda kullanılabilir. Şayet cümle, “Sabûh **bunda** sabâh vaktinde şarâb içmekdir.” şeklinde olsaydı eleştiri hususu ortadan kalkmış olacaktı.

2.

Ber-sîne-i rîş-i derdmendân
La'let nemekî tamâm dâred

“Mahsûl-i Beyt: Derdli ‘uşşâkın mecrûh sînesi üzre senin la'l gibi kırmızı lebin tamâm nemek tutar, ya'nî cerâhatine tuz seper, onulmayup kıpkızıl kalsun ki kızılıkta berâber olsun diyü.”

Herhangi bir açıklama yapılmadan S'de “Sûdî Efendi merhûm böyle demiş, ammâ murâd bu degildir, *fe-tedebber*.” şeklinde ilâve bir cümle bulunmaktadır.

3.

Şerhte Hz. Ali'nin sözü olarak nakledilen, “Lâ vefâ'e li-melûlin (Çabucak küsen/darılan adamlarda vefâ olmaz.)” rivayeti hakkında müstensih şu ilâve bilgileri metne eklemektedir: “Beyne'n-nâs müte'âref ve meşhûr li-mülûk'dur, bunda li-melûl dimişler, lâm ile kâf'ın bir tarîkile kitâbeti müşâbih olmağıla ikisinden biri ola veyâhud ikisi dahi bile buyurulmuş ola.” Bu söz müstensihin belirttiği gibi kaynaklarda “Lâ vefâ'e li-mulûkin (Hükümdarlarda vefâ olmaz, onlardan vefâ beklenilmez.)” şeklinde de bulunmaktadır.

4. M Nüshası (Mısır - İskenderiye 1250 Baskısı)

İskenderiye matbaasında üç cilt hâlinde 1250/1834 tarihinde basılmıştır. Bu nüsha ile ilgili bazı bilgiler şöyledir:

1. cilt: 411 sayfa.

Baş tarafında eseri basanlar tarafından nerede basıldığı ve basılma sebepleri ile ilgili üç sayfalık giriş kısmı bulunmaktadır. Burada farklı sayfa numarası kullanılmıştır. Mısır Hidivi Mehmed Ali'ye yazılan medhiyenin ardından Mısır'da açılan bazı okulların isimleri, bu okullarda yapılan eğitim faaliyetleri ve okutulan derslerle ilgili basılan kitaplar hakkında ayrıntılı bilgi verilir. En sonunda *Hâfız Dîvânı* ve Sûdî şerhinin basılması ile ilgili süreç şu cümlelerle anlatılmaktadır:

“Bu def'a dahi,

‘Arabî hemçu ta‘âm’est berû nahv nemek
Zânki bî-nahv kelâm-ı ‘Arabî n’âyed râst
Fârisî-râ ne-buved şûrî-i hâcât-ı nemek
Ki serâser heme pâlûde vu kand u helvâst

(Arapça bir yemeğe benzetilse, nahiv/gramer bu yemeğin tuzu mesabesindedir. Tuzsuz yemeğin tadı olmayacağı gibi nahiv olmadan da Arapça doğru ve anlamlı olamaz. Farsça bu tuzun (gramerin) acılığına ihtiyacı olmayan bir dildir. Çünkü o baştanbaşa paluze/pelte, şeker ve helva/tatlı gibidir.)

mezâmîn-i şîrîn-âyîni üzre mekâtib-i merkûmede bulunan bi’l-cümle etfâl ü ferzendâna ve sâ’ir hünermendân-ı bârîk-bînâna lütfen ve merhameten Hâfız-ı Şîrâzî *kaddese’llâhu sırrahu’l-‘azîz* hazretlerinin tercemân-ı lisânü’l-ğayb-nâm Dîvân-ı belâğat-‘unvânlarını Bulak tab‘-hânesinde ve şerh-i Sûdîsini¹ İskenderiye tab‘hânesinde tab‘ ve temsîl birle isticlâb-ı da‘avât-ı cemîl olunmasına erzân buyurulan irâde-i seniyyeleri sahâyif-i ihsân-ı dâverîlerin tevşîh ve tezyîl itmekle hemân cenâb-ı emel-bahşâ-yı ‘ibâd-ı zât-ı mekârim-mu‘tâdların bâ-evlâd u ahfâd *ilâ yevmi’t-tenâd* serîr-ârâ-yı ‘ömr-i câvîdânî ve murâd eyleye, *âmin bi-hurmeti men lehu kıyâmu’s-semâvâtî ve’l-aradîn.*”

Birinci cilt gazeller kısmıyla başlayıp “dâl” harfinde yazılan 42. gazelin şerhiyle son bulmaktadır.

2. cilt: 455 sayfa.

“Dâl” harfinde yazılan 43. gazelle başlayıp “mîm” harfinde yazılan 18. gazelin şerhiyle son bulmaktadır.

1 Tamlama hem “faydalı şerh” hem de “Sûdî Şerhi” anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

3. cilt: 464 sayfa.

“Mîm” harfinde yazılan 19. gazelle başlayan bu cilt; gazellerden sonra sırasıyla kıtalar, rubâîler, mesnevîler, kasîdeler şerhiyle devam edip muhammes şerhiyle son bulmaktadır.

3. cildin sonunda Arapça şu ibare vardır:

“Ve kâne tamâmu tab‘ihi fî yevmi’s-sebti’l-mübâreki’r-râbî‘i ve’l-‘iş-rîne min şehri Rebî‘î’s-sânî senete hamsîne ve mi‘eteyni ve elf min hicreti men lehu’l-‘izzu veş-şeref *‘aleyhi’s-salâtu veş-selâm ve ‘alâ âlihi ve sahbihi’l-kirâm.* İllâ enne’l-mücellede’l-evvel ve mi‘ete ve ‘işrine sahîfeten mine’s-sânî tubî‘a fî matba‘ati veliyyü’n-ni‘am el-hâc Mehmed ‘Alî Paşa elletî enşe‘ehâ bi’l-İskenderiyye bi-tashîhi’l-fâdıl ‘Azîz Efendi ve emmâ bâkihi fe-bi’l-matba‘ati’l-kübrâ elletî enşe‘ehâ veliyyü’n-ni‘ami’l-mezkûr bi-Bulak bi-tashîhi Ahmed Efendi tilmîzu’l-‘allâmeti el-levze‘iyyi ve’l-fehâmâti el-elma‘iyyi el-hâfız eş-şeyh Mehmed Murâd Efendi ellezî kâne fî takrîri *‘Avârifi’l-Ma‘ârif* yesîdu ve yubdî bi-tekyeti Murâd Mollâ el-kâineti bi-bâzârî Çehârşenbe, emeddene’llâhu bi-imdâdihî ve seleke binâ bi-kavîmi reşâdihî, ve zâlike bi-mülâhazati nâzırı’l-matba‘ati’l-kübrâ el-mu‘temedi ‘alâ Rabbihî fi’d-dünyâ ve’l-uhrâ müstemidden minhu el-feyze’r-rabbânî Ebi’l-Kâsım Efendi şâhidü’l-Ceylânî.”

Bu Arapça ibarede özetle şunlar söylenilmektedir:

1. Sûdî şerhinin basımı hicrî 1250 yılının Rebîüssânî ayının yirmi dördünde, cumartesi günü tamamlanmıştır.

2. Birinci cildin tamamı ve ikinci cildin ilk 120 sayfası Mehmed Ali Paşa’nın İskenderiye’de yaptırdığı matbaada basılmıştır. Bu kısmı Aziz Efendi isimli biri tashih etmiştir.

3. İkinci cildin geri kalan kısmı ve üçüncü cildin tamamı yine Mehmed Ali Paşa’nın yaptırdığı Bulak matbaasında basılmıştır. Bu kısımları Çarşamba Pazarı’nda bulunan Murad Molla Tekyesi’nde *Avârifi’l-Ma‘ârif* kitabını okutan allâme hâfız ve şeyh Murad Efendi’nin öğrencisi olan Ahmed Efendi tashih etmiştir.

M nüshası, T ve S nüshalarına kıyasla daha iyi bir konumda görünmektedir. Özellikle S nüshasından daha sağlam ve tutarlı olduğunu söylemek mümkündür. Eseri basanların Farsça bilgisi hususunda müstensihlerden oldukça

ileri bir konumda bulundukları, dolayısıyla sağlam bir metin oluşturmada daha başarılı oldukları görülmektedir. Hangi yazma nüsha veya nüshalar esas alınarak basıldığı bilinmese de bunun da içerisinde birtakım eksiklikler ve sehivler bulunmaktadır. Bir kısım örnekleri şunlardır (S ve T nüshalarında geçen sehivlerin ele alındığı bölümde zikredilen ve M’de bulunan sehivler burada tekrar edilmeyecektir):

1.

M: “Zîrâ bu ehl-i heves u hevâ ya’nî ehl-i dünyâ cân ve dilini ğayrılara makâm ve menzil idinmeye. Pes, dünyâ ve mâfihâ hergiz hâtırına hutûr eylemeye ve yöresine uğramaya. Ba’zı nüshada bu beyit böyle vâki’dir.

Hâne hâlî kon dilâ tâ menzil-i sultân şeved
K’în hevesnâkân dil u cân câ-yı leşker mî-konend”

S: “Zîrâ bu ehl-i heves u hevâ ya’nî ehl-i dünyâ cân ve dilini ğayrılara makâm ve menzil **iderler**. **Hâsılı, ‘âşık-ı sâdık oldur ki hâne-i dilinde cânân-dan ğayrıya makâm ve menzil** idinmeye. Pes, dünyâ ve mâfihâ hergiz hâtırına hutûr eylemeye ve yöresine uğramaya. Ba’zı nüshada bu beyit böyle vâki’dir.

Hâne hâlî kon dilâ tâ menzil-i sultân şeved
K’în hevesnâkân dil u cân câ-yı leşker mî-konend”

Koyu karakterle gösterilen ve M’de bulunmayan kısım cümlelerin anlamını bozmaktadır.

2.

M: “Dilşâd Hatun andan evvel şöyle yasağ eylemiş idi ki kimse adın anmağa kâdir değil idi, **çmek şöyle dursun**. Hâsılı, bu beyit ma’hûd kıssaya telmîhdir.”

S, T: “Dilşâd Hatun andan evvel şöyle yasağ eylemiş idi ki kimse adın anmağa kâdir değil idi, **değil ki çmek**. Hâsılı, bu beyit ma’hûd kıssaya telmîhdir. **Bu kıssa bizim pâdişâhımız Sultân Süleymân ve oğlu Sultân Selîm kıssasına benzer ki Sultân Süleymân şürb-i hamre yasağ eylemiş idi ve oğlu Sultân Selîm taht-ı saltanata cülûs idince icâzet virdi.**”

II. Selim’in içkiye izin vermesinden bahseden ve her iki yazma nüshada bulunan kısım, eseri basanlar tarafından metinden kaldırılmıştır. Bu kısmın Sûdî’nin kendi ifadesi olduğu anlaşılmaktadır.

3.

M: “Bunun aslı budur ki müşk ve ‘anber ve gâliye ezildiği vakit ziyâde koku virür. Pes, koku isnâd eylemek için.”

S, T: “Bunun aslı budur ki müşk ve ‘anber ve gâliye ezildiği vakit ziyâde koku virür. Pes, **zülfe ve kâküle ve gîsûya ve gayrılara ki müşk-sâ veyâ gâliye-sâ ve ‘anber-sâ dirler, bunlara ziyâde** koku isnâd eylemek için.”

M’de atılan kısım sebebiyle ifadede anlam eksikliği ve belirsizlik bulunmaktadır.

4.

M, T: “Dâr emr-i muhâtabdır, darîden’den. Hâk toprak.”

S: “Dâr emr-i muhâtabdır, darîden’den, **tut** dimerdir. **Bi-gzerî; bâ harf-i te’kîd, guzerî fi’l-i muzârî‘ müfred muhâtabdır, guzeriden’den, geçersin dimerdir.** Hâk toprak.”

Sadece S nüshasında bulunan bu fazla kısım müstensih’in şerhteki metodu takip ederek Sûdî’nin ele almadığı kısımları metne eklemesi olarak da düşünülebilir.

5.

M: “Zimâm mahzûfdur, takdîr-i kelâm zimâm-ı ihtiyâr-ı mâ idi, ‘inân-ı ihtiyâr didikleri gibi.”

S, T: “Zimâm **lügatde uyan dizgini ma’nâsınadır, bunda muzâfun ileyh** mahzûfdur, takdîr-i kelâm zimâm-ı ihtiyâr-ı mâ idi, ‘inân-ı ihtiyâr didikleri gibi.”

Atılan kısım ilâve değil cümlelerin anlamlı olabilmesi için son derece gerekli bir bilgi konumundadır. Beyitte “zimâm” kelimesi bulunduğu için onun hazfedildiğini söylemek mümkün değildir.

6.

M: “Ey Hâfız, bizim âhımızın okı felekden geçer, bizi feryâd ve figânla rencide eyleme, epsem ol, kendi cânına rahm idüp tîrimizden perhîz eyle, yoksa seni fenâyâ virürüz.”

S, T: “Ey Hâfız, bizim âhımızın okı felekden geçer, bizi feryâd ve figânla rencide eyleme, epsem ol, kendi cânına rahm idüp tîrimizden perhîz eyle, yoksa seni fenâyâ virürüz. **Ve câyızdır ki hamûş didiginden murâdı bu ola**

ki; bizi pend u nush u levmler rencîde-hâtır eyleme, epsem ol, yohsa sen bilürsin. Hâce Hâfız zâhiren kendiye ma'nen cânâna hitâb ider diyen beytin fehvâsına vâsıl olmamışdır."

Hem bilgi hem de eleştiri içeren kısımlar M'de bulunmamaktadır.

7.

M: "Zîrâ bir güm-geşte ki bâde-i muhabbet anın damağına vardı, ol dahi vâdî-i muhabbetden bu 'âleme yol bulmadı, ya'nî şarâb-ı muhabbet-i cânânı terk eylemedi."

S: "Zîrâ bir güm-geşte ki bâde-i muhabbet anın damağına vardı, ol dahi vâdî-i muhabbetden bu 'âleme yol bulmadı diyü nasîhat itme diyen kimse bu beytin murâdını anlamamış. Zîrâ mefhûm-ı beytde diyü lafzını iktizâ ider nesne yokdur."

T: "Zîrâ bir güm-geşte ki bâde-i muhabbet anın damağına vardı, ol dahi vâdî-i muhabbetden bu 'âleme yol bulmadı, ya'nî şarâb-ı muhabbet-i cânânı terk eylemedi. **Bu beytin tahkîkinde; ya'nî bir azmış kimse ki tatlu şarâb damağına gitmiş ola, ana yol bulmadı diyü nasîhat itme diyen kimse bu beytin murâdını anlamamış. Zîrâ mefhûm-ı beytde diyü lafzını iktizâ ider nesne yokdur."**

M'de eleştiri kısmı kaldırılmış, S'de ise atlanılan kısımlar cümleyi anlamsız hâle getirmiştir. En doğru nüshanın T nüshası olduğu anlaşılmaktadır.

Okuyucu bunun gibi örneklerin yüzlercesini şerhte görebileceği için bu kadarla yetinilmiştir.

Nüshaların Kontrolü

Sûdî'nin örnek olarak verdiği Farsça şiirin nüshalarda yanlış yazıldığı görülebilmektedir. Farsça metinlere şerh yazan ve Farsça hususunda kendisini yeterli gören şârihlerin yazdıkları şerh metinlerinde bazen fecaat derecesine varan yanlışları göz önüne alındığında müstensihlere fazla bir şey söylemek de insafa sığmaz. Bu tarz yanlışların düzeltilmesi günümüz araştırmacısı için eskisi gibi zor olmaktan çıkmıştır. Çünkü klasik Fars şairlerinin eserlerinin büyük çoğunluğu dijital ortama aktarılmıştır. Bunların bilgisayara indirilmesi ve resim formatında olmayan çoğunun içerisinde arama yapılabilmesi de mümkündür. Ayrıca çevrimiçi durumda birçok sitede bu şairlerin

eserlerinden arama yapabilmek de mümkün olmaktadır. Dolayısıyla Farsça bilen bir araştırmacının yanlış ve anlamsız yazılan Farsça bir metni düzeltmesi eskisine göre bir hayli kolaylaşmıştır. Bütün nüshalarda görülen sehivlere birkaç örnek:

1.

“Âmûhtî **fi'l-i muzâri**‘ müfred muhâtab, bunda lâzım vâki‘dir.” (84b)

Bilgisizlikten ziyade sehiv sonucu olarak dört nüshada da “muzâri” şeklinde yazılan fiilin mâzî/geçmiş zaman olduğu açıktır. Böyle durumlarda metin düzeltilmiş, nüshalarda yazılı şekil dipnotta gösterilmiştir.

2.

“Anların nice kabâyih ve **misâlini** bilürdüm.” (182b)

Her dört nüshada “misâlini” şeklinde yazılan kelimenin “kusurlarını/kabihatlerini” anlamına gelen “**mesâlibini**” şeklinde yazılması gerekmektedir. Çünkü “misâlini” kelimesinde hem anlam açısından problem bulunmakta hem de bağlama grubunun biri çoğul diğeri tekil olmaktadır.

3.

“Mısrâ‘-ı evvelin ma‘nâsını; âgâh ol ey ferzâne pîr, beni **meyhânede** ta‘yîb eyleme diyen **bâ’**ı harf-i zarf tutmakda ğarîb zarâfet eylemiş.”

Her dört nüshada da “bâ’ı” şeklinde geçen kısmın bir sehiv olduğu açıktır. Çünkü şiirde “be-meyhâne” değil “zi-meyhâne” geçmektedir.

TENKİTLİ METİN TESİSİNDE DİKKAT EDİLEN HUSUSLAR

Şerh-i Divân-ı Hâfız'ın müellif hattıyla yazılmış nüshası mevcut olmadığı için¹ eserin doğru bir şekilde tespit edilmesi bir hayli müşkildir. Şerh metni yukarıda tanıtılan dört nüsha esas alınarak çeviriyazıya aktarılmıştır. Her ne kadar Nazif Hoca² şerhin 1250/1834 ve 1288/1872 yıllarında basılan matbu nüshaları hakkında “Bu baskılar ilmî bir yayın olmaktan çok uzaktır.” demiş-se de yukarıda ele alınan ve Hoca tarafından övülen iki yazma nüshaya kıyasla daha başarılı olduğunu söylemek zorundayız. *Necâtî Divânı* girişinde yer alan “Bizim divanlarımızda ne tarihen eskilik ne şeklen mükemmeliyet hiçbir şey ifade etmiyor. Yapılacak yegâne şey sanatkârın şahsiyetine ve devrine ruhen, fikren girip burada izahı uzun metodlarla mukayese ve kritik yaparak doğruya yaklaşmak için çabalamaktır.”³ şeklindeki ifadeler, metin neşrinin ne kadar zor bir süreç olduğunu göstermektedir. Aynı yerin devamında bulunan şu cümle de yapılması gerekeni ortaya koymaktadır:

“Elde tamamen sahih bir nüsha bulunmadığı ve mevcut nüshalar en az yarı yarıya yanlış ve bir kısmı da birtakım indî düzeltmelerle asliyetini kaybetmiş oldukları için bunların mahiyetlerine uygun bir metod ile karşılaştırılıp elden geldiği kadar ince bir edebî kritiğe tabi tutularak eserin hakikatine yaklaşımağa çalışılmıştır. Bu şekilde emek sarf edenler takdir ederler ki bu dava ile bir eserin tenkidli baskısına girişmek yepyeni bir eser vücuda getirmekten daha güçtür. Bir nüshayı ele alıp onu esas ittihaz etmek ve diğerlerinin farklarını mihanikî bir şekilde göstermek suretiyle tenkidli baskı yapmak çok daha kolaydır. Kanaatimce bunun o derece ilmî bir kıymeti yoktur.”⁴

Bu eserde de bu hususun uygulanması için azami çaba sarf edilmiştir.

Metin neşrinde dil özellikleri olarak T nüshası esas alınmış, varak numaraları ise S nüshasına göre metin içerisine dâhil edilmiştir. Varak numaralarında

1 Yazma nüshaya dayandırılan Sûdî'nin *Gülîstân Şerhi* isimli eserinin matbu nüshaya kıyasla bir hayli eksik kısımları barındırması, bu eksikliklerin kimi zaman metni büsbütün anlamsızlaştırması göz önüne alınınca bünyesinde Farsça unsurları barındıran böyle metinler için sahasında uzman kimselerin tashihiyle basılmış matbu nüshaların daha başarılı olduklarını söylemek gerekmektedir. (bk. Kaya, “*Gülîstân Şerhi* Neşrinde Esas Alınan Nüsha Müellif Nüshası Olabilir mi?”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2015, s. 69-87.)

2 Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, s. 21.

3 Tarlan, *Necati Beg Divanı*, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. VI.

4 Tarlan, *Necati Beg Divanı*, s. V-VI.

T nüshasının tercih edilmemesinin sebebi, bu nüshada varak numaralarının sonradan Latin rakamlarıyla konulması, yukarıda geçtiği üzere kimi yerde sıralamanın düzensiz gitmesidir. Matbu metnin sayfa numaraları gösterilmiştir. Her dört nüshada yanlış yazıldığına kanaat getirilen kısımların doğru-su metinde yazılmış, sehivli metin dipnotta gösterilmiştir. Metinde eksiklik veya anlaşılma kapalı olan kısımlarda tarafımızdan yapılan eklemeler köşeli parantez [...] içerisinde gösterilmiştir. Yazma ve matbu nüshada der-kenar olarak bulunan kısımlar, <...> işareti içerisinde yazılarak metne dâhil edilmiştir. Derkenarda şerh metni olmadığı anlaşılan kısımlar metne dâhil edilmemiş, faydalı bilgiler içeren bir kısmı dipnot olarak gösterilmiştir. *Hâfız Dîvânı*'nın Farsça orijinal metni dönemin imlâ özelliklerini gösterecek şekilde her üç nüshada olduğu gibi korunmuştur. Sadece “kef” harfi neye tekabül ediyorsa eski yazıda da o şekilde “k” veya “g” olarak yazılmıştır. Farsça metnin hemen altında çeviriyazı şekli verilmiştir.

Hemze-i Müctelibenin Gösterilmesi

Eski Farsçanın imlâsı günümüz imlâsından bazı hususlarda farklılık göstermektedir. Söz gelimi günümüzde “goftē’i” (گفته‌ای) şeklinde yazılan kelime eski imlâda “goftē’i” (گفته‌ی) olarak yazılmaktaydı.¹ Bu hemze aynı zamanda “y” harfine de tekabül etmekteydi. Farsça metni çeviriyazıya aktarırken eski imlâ dikkate alınarak “goftē’i” şekli tercih edilmiştir. Çünkü eleştirilerin belli bir kısmı bu imlâ ile ilgilidir. Böyle bir imlâ ile gösterilmemesi günümüz okuyucusu açısından metni anlamada zorluklar ortaya çıkaracaktır. Yine “est” eki günümüzde her zaman elif harfiyle birlikte ayrı olarak yazıldığı hâlde eski imlâda bu elif çoğu kez düşürülmekteydi. Söz gelimi eski imlâda (شبابست) “şebâb’est” şeklinde yazılan kelime günümüz imlâsında (شباب است) “şebâb-est” şeklinde yazılmaktadır. Farsça metni çeviriyazıya aktarırken elifin bulunup bulunmamasıyla ilgili bu fark çeviriyazıda “şebâb-est” ve “şebâb’est” şeklinde ayrı olarak gösterilmiştir. Yine “der-în”, “ber-în” (در این بر این) gibi kelimelerde görüldüğü gibi günümüz imlâsında elifle yazılan bu kelimeler eski imlâda çoğu kez elif harfi düşürülerek “derîn”, “berîn” (درین برین) şeklinde yazılmaktaydı. Bu durumda elifin yazıldığı yerler “der-în”, “ber-în” şeklinde, yazılmadığı yerler ise “derîn”, “berîn” şeklinde gösterilmiştir. Metnin şerh edildiği Türkçe kısımlarda Farsça imlânın etkisiyle bir dönem yaygın şekilde kullanılan belirtme ekinin

1 Bu hemzenin fonksiyonları ve bununla Sûdî tarafından diğer şârihlere yöneltilen eleştiriler için bk. Kaya, “Sûdî'nin *Şerh-i Gülîstân*’ındaki Eleştirilerine Toplu Bir Bakış”, s. 1731-1733.

hemze ile gösterilmesi durumunda bu hemze “y” harfi olarak yazılmıştır. “dîvâne’i=dîvâneyi”

“y” Harfiyle Biten Kelimelerde Hemzenin Gösterilmesi

“y” harfi ile biten kelimeler muzâf (tamlanan) olduğu zaman eski metinlerde bu harfin üzerine bir hemze konulmaktaydı. Sûdî’nin, telif ettiği şerhlerin kimi yerlerinde hemze konulmasını doğru kabul etmediği görülmektedir. Bu husustaki bazı görüşlerinin sadeleştirilmiş şekli şöyledir:

Da’vi-yi (Da’viy-i) Hudâyî: Da’vî’de olan hemzenin izâfet/tamlama için olduğunu söyleyen, indî/temelsiz görüş söylemiştir. Çünkü buradaki tamlama için asla hemze gerekmez. Şayet kelimenin sonu resmî hâ (he) ile bitse bu harfin üzerine ‘ayn-ı betrâ (güdük ayn) şeklinde hemze yazılır ve “y” ile “e” arası bir sesle telaffuz olunur. Burada ise (da’vî kelimesinde) “y” harfinin esresiyle (-yi olarak) okunur. Bazen vezin gereği olarak bilfiil yazılan “y” harfini sâkin okuyarak (uzatma fonksiyonunu koruyarak) izâfet/tamlama için ikinci bir “y” harfi getirilir. (ŞG 182) Ozan Yılmaz’ın *Gülistân Şerhi* (Sûdî-i Bosnevî) isimli eserinde bu kısım bulunmamaktadır. *Şerh-i Gülistân*’ın matbu nüshasında ve Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi, 2796 numaralı yazma nüshanın 153a sayfasında bulunan bu görüş hakkında matbu nüshayı basan kişi “İşbu minhularda tenâkuz görünür, li’t-tâbi” diye bir not düşmüştür. Çünkü Sûdî bazı yerlerde bu tarz tamlamalarda hemzenin bulunduğunu söylemektedir.

Kâdî-yi (Kâdiy-i) Hemedân-râ: Kâdî’nin sonuna tamlama için hemze yazan kişi imlâdan haberdar değildir.¹

Şerh-i Divân-ı Hâfız’ın matbu ve yazma nüshalarının neredeyse tamamında böyle durumlarda “y” harfi üzerine bir hemze yazıldığı görülmektedir. Bulunmayan yerler müstensihlin tercihi veya sehvi olarak düşünülebilir. Bu durum eseri basanların ve müstensihlerin bu görüşü onaylamadığı veya dikkate almadığı ihtimalini akla getirmektedir. Eser çeviriyazıya aktarılırken hemzenin konulması şeklindeki geleneksel imlâya uyulmuştur.

Yazma ve Matbû Nüshalardaki Fazlalıkların Gösterilmesi

Bir nüshada bulunup diğerinde bulunmayan kısımlar metin içerisinde (M+ .), (S+ ...), (T+ ...), (M,T+ ...), (M,S+ ...), (S,T+ ...), (S,M+ ...), (F+ ...) şeklinde metne dâhil edilmiştir. Bunlar bazen kısa bir cümle, bazen bir paragraf, bazen

¹ Yılmaz, *Gülistân Şerhi* (Sûdî-i Bosnevî), s. 572.

atlanmış bir beyti de içine alacak şekilde birkaç paragraf, bazen şerhin başında görüldüğü üzere bir sayfadan daha uzun olabilmektedir. Mensur metindeki fazlalıkların gösterilmesi için farklı usûller olmakla birlikte, ilâvelerin sayıca ve hacimce oldukça fazla olduğu bu tarz metinler için daha kullanışlı olduğu düşünüülerek bu yol tercih edilmiştir.

Bir nüshada “fi’l-i emr” ifadesi, diğer nüshada “fi’l-i emr-i hâzır” şeklinde geçiyorsa bu fazlalıklar metne dâhil edilmiş, ilâve olduğunu gösteren işaret kullanılmamıştır. Çünkü müstensih gramatikal açıklamaları ya daha geniş şekilde ifade edebilmekte veya anlaşıldığı için kısaltabilmektedir. Şerh metninde oldukça fazla miktarda bulunan bu ilâvelerin nüsha farklılığı olarak gösterilmesi estetik açıdan metne çok şey kaybettirecekti.

Bazı Kelimelerin Farklı Şekilde Yazılması

Şerhte belirtildiği üzere İranlılar Arapça asıllı kelimeleri kaynak dilden farklı şekilde kullanmaktadırlar. Söz gelimi “kâfir, ârız, Hâtım” kelimelerini İranlılar “kâfer, ârez, Hâtem” olarak telaffuz etmektedirler. Dolayısıyla Farsça metinde bu kelimeler “kâfer, ârez, Hâtem” şeklinde gösterilmiş, Türkçe kısımda ise “kâfir, ârız” olarak yazılmıştır. Hâtım kelimesini Türkler de Hâtem olarak telaffuz ettikleri için burada da Farsça metinde geçen “Hâtem” şekli korunmuştur. Yine “şîrin-gâr, cefâ-gâr” gibi “-gâr” ekiyle oluşturulan bazı kelimeler Farsça metinde “g” olarak yazıldığı hâlde Türkçe metinlerde bunların bir kısmı yaygın kullanış dikkate alınarak “k” harfiyle yazılmıştır. Bu hususta “-Gâr Ekiyle İlgili Eleştiriler” başlığı altında geniş açıklama yapılmıştır. Yine “curm, husn” gibi bazı kelimeler Farsça metinde kalın ünlülerle yazıldığı hâlde Türkçe kısımda “cürm, hüsn” şekli tercih edilmiştir. “Dost” kelimesi Farsça metinlerde aslı şekliyle uzun ünlüyle “dôst” olarak, Türkçe kısımda ise yaygın kullanışa uyulup “dost” şeklinde yazılmıştır. Farsça asıllı bazı kelimelerin kaynak dilden hedef dile yani Türkçeye aktarıldığında birtakım telaffuz değişikliğine uğradıkları göz önüne alınarak “çihre” gibi bazı kelimeler Türkçe metinde “çehre” şeklinde yazılmıştır.

Farsça Metnin Çeviriyazısında Takip Edilen Yol

Dil canlı bir varlıktır. Zaman içerisinde bazı kelimeleri atıp yerine yeni kelimeler türettiği gibi kelimelerin telaffuzu da asırlar içerisinde değişime uğramaktadır. Bu bazen ünsüz değişmesi şeklinde, bazen de ünlülerin değişmesi şeklinde olabilmektedir. Farsçada Arapçada olduğu gibi ünlülerin yazılmadığı

dikkate alındığında Farsça kelimelerin ünlü bakımından asırlar boyu nasıl değişikliğe uğradıklarını imlâdan yola çıkarak tayin etmek mümkün olamamaktadır. Edebî metinler, içinde bulundukları dönemin mahsulü oldukları için bunların günümüz telaffuzu ile değil kendi döneminin telaffuzu esas alınarak yazıya geçirilmeleri gerekmektedir. Burada da standart bir durumdan söz edilemez. Çok geniş bir coğrafyada konuşulan bir dilin bölgelere göre de farklı telaffuz edildiği unutulmamalıdır. Bu hususta inceleme kısmında yeterli açıklama yapılmıştır.

Metinde geçen kelimelerin okunuşu Sûdî şerhinde geçtiği şekilde verilmiştir. Söz gelimi Sûdî'nin "fetha ve kesre câizdir" dediği harfler, her iki okunuşun da doğru olduğunu göstermek için hem "i" hem de "e" ünlüsüyle yazılmıştır. Çok nadir durumlarda kelimenin sözlüklerde geçtiği şekildeki telaffuzu verilmiş, Sûdî'nin belirttiği okunuş şekli dipnot olarak gösterilmiştir. Yine fiillerin başına gelen "bi" edatı günümüz Farsçasında olduğu gibi "be" olarak okunmamış, Sûdî'nin eserin muhtelif yerlerinde vurguladığı gibi "bi" şeklinde okunmuştur. Problemlili alanlardan biri de "vâv" harfinden önceki üstünün nasıl okunması gerektiğidir. Farsça ve Arapçada "v" harfi bulunmadığı "w" harfi bulunduğu için bu tarz kelimeler İranlılar ve Araplar tarafından "mevcûd, mevlevî, tevîk" olarak değil "mowcûd, molowî, towfîk" olarak telaffuz edilmektedir. Bunların bir kısmında "w" ünsüzü tamamen kaybolmuştur. Şayet çeviriyazı metinde internet sitelerinde yazıldığı şekilde "mevlevî" kelimesi "molowî" olarak yazılıysa bu durum Türk okuyucusu için metni tuhaf ve anlaşılabilir bir hâle sokacaktı. Türkçede bu tarz kelimelerin bir kısmında "vâv"ın etkisiyle yuvarlaklaşma görülebilmektedir. Söz gelimi "tevbe, nevbet" kelimeleri Türkçede "tövbe, nöbet" olarak okunmaktadır. Bu hususlar şerh metninin Türkçe kısmının okunuşunda dikkate alınmıştır.

Bir de "zamme"nin karşılığı olarak kullanılan "u, ü, o, ö" şekillerinden genellikle kalın olanları tercih edilmiş, günümüz Farsçasında gittikçe etkisini arttıran "o" ünlüsüne temayül dikkate alınmamıştır. Söz gelimi "bolbol, gol" değil "bulbul, gul" şekli tercih edilmiş, metnin daha da anlaşılabilir bir duruma düşmesi istenmemiştir. Arapça asıllı kelimelerde ötre hiçbir zaman "o" olarak okunmadığı hâlde Türkçe metinlerde bunların yazımında da yaygın kullanım tercih edilmiştir. Söz gelimi "şuhret, 'Umar, 'Usmân" değil "şöhret, Ömer, Osmân" şekilleri kullanılmıştır. Sonuç olarak metnin yazıya geçirilmesinde, Anadolu sahasında etkisini gösteren ve Farsçanın telaffuzunun Türkçeleştirilmesi

diyebileceğimiz husus büsbütün göz ardı edilmemiş, orta ve kabul edilebilir bir yol takip edilmeye çalışılmış ve büyük çapta metin neşrinde uyulan geleneğe tâbi olunmuştur.

Dipnot Göstermede Takip Edilen Usûl

Metnin çeviriyazıya aktarılmasında doğru olduğuna kanaat getirilen nüshadaki metin esas alınmış, yanlış olan nüshalar dipnotta gösterilmiştir. Dipnotların hacminin aşırı derecede büyümemesi için yanlış olduğu çok açık olan sehivler dipnotta işaret edilmiştir. Okuyucunun kafasında nüsha hakkında bir fikir oluşması açısından kimi zaman bazı belirgin yanlışlar da dipnotta verilmiştir. Her üç nüshanın da yanlış olduğu durumlarda doğru şekil metin içinde yazılmış, yanlış kısım dipnotta işaret edilmiştir. Her üç nüshanın belirgin dil özelliklerine dipnotta gösterilmiştir. Nüshalar arasında görülen bütün ağız farklılıkları eserin hacmini büyütmemek için dipnotta gösterilmemiştir. Söz gelimi “anırısına/ilerisine, tamar/tamlar” gibi farklılıklar dipnotta gösterilmiş, “eyü/eyi, dürlü/dürlü, kapu/kapı” gibi farklılıklar dipnotta gösterilmemiştir.

Arapça unsurlardan çok tekrar edilenler “İnceleme” kısmında verilmiş, diğerlerinin hepsinin tercümesi dipnotta gösterilmiştir. Şerhte geçen farklı şairlere ait Farsça şiirlerin tercümesi dipnotta verilmiş, Hâfız’a ait olan ve şerhte anlamı verilen şiirler, şerhin başka bir yerinde Sûdî tarafından iktibas edilmişse bu şiirin geçtiği yere dipnotta işaret edilmiş, anlamı verilmemiştir.

İtalik ve Koyu Karakterlerle Gösterilen Yerler

Metin kısmında geçen Arapça cümle veya kelime grupları okuyucu tarafından kolaylıkla algılanabilmesi için italik karakterle gösterilmiştir. Şu örneklerde görüldüğü gibi:

“Geldik *mâ nahnu fîhi*’ye (bulunduğumuz konuya). Bunların masdarlarını da takdîr eylemek câ’izdir, *te’emmel tedri* (dikkatle düşün, anlarsın).”

Beytin toplu anlamı verilmeden önce Farsça metinde geçen ve hakkında gramatikal açıklamalar bulunan kelimeler koyu karakterle gösterilmiştir. Bunu yapmakla okuyucunun metne daha çabuk nüfuz edebilmesi hedeflenmiştir. Meselâ:

Goftem sanem-perest me-şev bâ-Samed nişîn
Goftâ be-kûy-ı ışk hemîn u hemân konend

“**Sanem-perest** vâsf-ı terkîbîdir, perestîden’den, saneme ya’nî bûte tapıcı. **Bâ-Samed; bâ** ma’a ma’nâsına. **Nişîn** fî’l-i emr müfred muhâtabdır. **Hemîn** bunu da ve **hemân** anı da demekdir, zîrâ **hem** edât-ı mukârenetdir, esmâ-i işârete dâhil olmuştur.”

Kesme ve Tire İşaretinin Konulması

Genel okuyucu kitlesinin kelimelerin ek ve kökleri hakkında yeterli bilgisi olmadığı dikkate alındığında bir kelimenin kök ve eklerini göstermek o kelimenin daha kolay anlaşılmasına katkı sağlayacağı için ekler kesme işareti ile ayrı olarak gösterilmiştir. Şu örneklerde görüldüğü gibi:

“**Gubâr-ı gam, bi-nişânend**’in mukaddem mef’ûli, **semen-bûyân**’a râcî’ zamîr fâili.”

Bazen metin içinde de anlamayı kolaylaştırmak için kesme işareti konulmuştur. “Aksâm-ı mû’dan, yâ’yı, sîn’in râ’yı” örneklerinde görüldüğü gibi kesme işareti konulmazsa okuyucu birçok ihtimaller arasında doğrusunu seçmek için çaba sarf etmek zorunda kalacaktı. Bu tarz işaretler metne daha çabuk nüfuz edilebilmesine imkân sağlayacağı için sıkça kullanılmıştır. “Çok değerlidir” anlamına gelen “girân-bahâdır” ibaresinde geçen ikinci kelimenin “bahâdır” olarak düşünülmemesi için “girân-bahâ’dır” şeklinde yazılması da bu kabîl-dendir.

Eklerin kesme işareti kullanılarak gösterilmesi ile ilgili şu örneği vermek faydalı olacaktır. Söz gelimi “râst, mâst” kelimeleri “doğru/sağ, yoğurt” anlamına gelmektedir. Fakat bu iki kelime aynı zamanda “râ’s, mâ’s” şeklinde de düşünülebilir. Meselâ “uşşâk-râ’s” “âşıklarındır”, “ârzû-yı mâ’s” “bizim arzumuzdur” anlamına gelir. Farsça bilenlerin bağlamdan yola çıkarak bunu tespit etmeleri kolay olsa da ortalama bir okuyucu için bu her zaman kolay olmaz. Sûdî’nin “Be-râh-ı meykede ‘uşşâk-râ’s der-tek u tâz” mısraını bir şârihin “uşşâk meyhâne yolunda **toğrusı** tek u tâzdadır, ya’nî sa’y ü ihtimâm ider.” şeklinde anlam vermesinden yola çıkarak onun “râst” kelimesini tek bir kelime zannettiğini söyleyerek yanlışlığını belirtmesi, eklerin gösterilmesinin önemine işaret etmesi açısından dikkate değer. Dolayısıyla metinde kimi yerlerde “st” şeklinde yazılan “est” bildirme ekinden önce ek olduğunu gösteren kesme işaretinin konulması metni anlamayı kolaylaştıracaktır. Şayet bu ek “est” şeklinde yazılmışsa ekten önce tire işareti konulmuştur.

Dil öğretme kaygısı öne çıkan böyle metinlerde Farsça birleşik kelimelerin gösterilmesi de önem arz etmektedir. Farsça metinlerin çeviriyazısında “dil-ber, peygâ-ber vd.” şeklinde gösterilen bu tarz birleşik kelimelerin bir kısmı şerhin Türkçe kısmında yaygın kullanım dikkate alınarak “dilber, peygamber” şeklinde yazılmıştır. Bu hususta kesin bir sınır çizilmesi zordur. Zamanla kaynaşmış ve tek bir kelime olarak algılanan sarhoş kelimesinin (ser-hoş değil) yazımı da bu bağlamda düşünülebilir.

Türkçe Kelime veya Eklerin Yazılışıyla İlgili Bazı Özellikler

Şerh metni T nüshasına göre yazılsa da nüshalarda Türkçe kelimelerde görülen imlâ özellikleri hakkında özet olarak bazı açıklamalarda bulunmak gerekmektedir. Bunları maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

✱ Bazı kelimelerin imlâsı hem dar hem de yuvarlak ünlülerle yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Genellikle S nüshasında daha çok yuvarlak ünlülerin tercih edildiği görülmektedir. Burada da bir birlikten söz edilemez. Bazen aynı paragraf hatta aynı cümlede kelimenin veya ekin hem dar hem de yuvarlak şekli bulunabilmektedir. “yukaru-yukarı, koku-kokı, ilerü-ileri, kendü-kendi, denlü-denli, eyi-eyü, girü-giri, berü-beri, toğrusı-toğrısı, degül-değil” gibi. Aynı durum “-lı, -lu” yapım ekiyle biten bütün kelimelerde çok yaygın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. “gizlü-gizli, hayırlı-hayırlı, sadetlü-saadetli” gibi.

Bu hususta müstensihinin klişeleşmiş/dondurulmuş imlâ şekli ile kendi döneminin telaffuz şekli arasında gidip geldiğini görmekteyiz. Çünkü aynı cümlede bir insanın hem “yukaru” hem de “yukarı” şeklinde bir telaffuzda bulunması kabul edilebilir bir yaklaşım değildir. Bu tarz farklılıkların dipnotta gösterilmesi eserin hacmini bir kitap kadar büyüteceği için bunların bütünüyle gösterilmesi cihetine gidilmemiştir.

✱ Nüshalar arasında görülen başka bir farklılık da bazı kelimelerin farklı ünsüzlerle yazılmasıdır. “gine-yine, turmak-durmak, uyku-uyhu, yoksa-yohsa, kankı-kangı, yasak-yasağ, mankır-manğır, yumurta-yumurda, evet-eved” gibi. Yine bazı kelime ve edatların nüshalarda birbirinden farklı kullanıldığı şekiller çokça görülebilmektedir, “niteki-nitekim, kimesne-kimse, da-dahi” gibi. Bütün bunlar da sayıca bir hayli fazla olduğu için çok az istisna dışında dipnot olarak gösterilmemiştir.

✿ Yardımcı fiillerin birbirinden farklı olduğu yerler bir hayli fazladır. “ider-eyler” gibi. Bunlarda nüsha farklılığı gösterilmemiştir.

✿ Bazı kelimelerin “yer-yir, yel-yıl gibi” kapalı “e” ile gösterildiği yerler vardır. Bu durumda “y”nin bulunduğu yerlerde “i” şekli tercih edilmiş, bulunmadığı yerlerde ise “e” şekli kullanılmıştır.

✿ “ile” ve “içün” edatlarının bitişik ve ayrı kullanılışı bakımından nüshalar arasında büyük farklılıklar görülmektedir. Bu aynı metin içinde de görülebilmektedir. “canan ile-cananla, seninçün-senin içün” gibi. Bu tarz farklılıklar gösterilmemiştir.

✿ Belirtme ekinin ünlü ile biten kelimelerde hemze ile gösterildiği yerler az da olsa bulunmaktadır. Bu durumda ek “y” yardımcı ünsüzü ile yazılmıştır. Hemzenin “y” harfini göstermek için konulduğu hususu “Hemze ile İlgili Eleştiriler” başlığı altında ele alınmıştır.

✿ Arapça “sâ’ir, gâ’ib, câ’iz” gibi kelimelerin imlâsında hem “hemze” hem de “ye” harfinin birlikte yazıldığı görülmektedir. Bu durum kelimenin her iki şekilde okunabileceğini göstermek için konulmuş olsa gerekir. Bu durumda günümüz Türkçesindeki kullanımları esas alınmıştır.

Eski Türkiye Türkçesinde Görülen Yuvarlaklaşmaya Aykırı Durumlar

Nüshalar hakkında bilgi verilirken söylendiği gibi T nüshası Sûdî hayatta iken istinsah edilmiş, Sûdî’nin ölüm tarihi olan 1008’den bir yıl önce tamamlanmıştır. Bu nüsha Dîvân-ı ‘Âlî ve Cebe-hâne-i ‘Âmire kâtiplerinden İbrâhim el-Hamdî tarafından 1160 yılında istinsah edilen S nüshasından 153 yıl önce yazılmıştır. Kaynak metne en yakın dönemde yazıldığı için T nüshasının dil özellikleri çeviriyazıda esas alınmıştır. Bu nüshada metin boyunca genel bir kuraldan bahsetmek mümkün değildir. Çünkü bazı eklerin hem dar hem de yuvarlak şekilleri bazen aynı cümlede bile farklı yazılabilmektedir. Bunlar yerleşik imlâ ile telaffuz arasında karar vermekte zorlanan müstensih tipini göstermektedir. Çünkü “eyü-eyi, kapu-kapı incü-inci” şekillerinde yazılan kelimelerin müstensih tarafından iki farklı şekilde telaffuz edildiğini söylemek zordur. Ayrıca aynı coğrafyada, hatta aynı vilâyette yaşasa bile metni istinsah edenlerin yetiştiği yöreyle ilgili ağız örneklerini korumada hassas oldukları da görülmektedir. Her ikisi de İstanbul’da yazılan T ve S nüshası bu hususta çarpıcı

örnekleri bünyesinde barındırmaktadır. T nüshasından 153 yıl sonra yazılan S nüshasının yaygın olarak yuvarlak ünlüleri tercih etmesi de müstensihinin doğup büyüdüğü yörenin dil özelliklerini korumada hassas olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Aşağıda hem T nüshası içinde kelimelerin farklı yazılışı, hem de S nüshasıyla aralarında görülen farklılıklarla ilgili bazı örnekler verilmiştir. Verilen örneklerdeki ünlülerin dar veya yuvarlak okunuşları imlâ harfleri (ا و ی), çok nadir durumlarda hareke ile gösterilmiştir.

T: demür, S: timür; T: adlı, S: adlu; T: yapı, S: yapu; T: gözli, kaşlı, S: gözlü, kaşlu; T: eyi-eyü, S: eyü

T: idinirse, S: idinürse; T: devletli, S: devletlü; T: kapı (nadir olarak kapu şekli de var), S: kapu

T: tatlı, S: tatlu; T: saç, S: saçü; T: kendü-kendi; T: ilerisini, S: ilerüsini; T: dilki, S: dilkü; T: delirmiş, S: delürmiş; T: beri/berü, S: berü; T: şimden geri, S: şimden girü; T: dürlü (nadir olarak dürlü de var) S: dürlü; T: inci-incü (T de 4 yerde aynı cümle veya paragrafta hem inci hem de incü şekli birlikte bulunmaktadır), S: incü; T: kanlı/kanlu, S: kanlu

Emir üçüncü şahıs ekinin aynı paragrafta hem yuvarlak hem de dar ünlüyle kullanılması: yusın, çeksün, utansın gibi.

İyelik ikinci şahıs eki ünlüsünün esre olarak gösterilmesi: “Terk-i **seferiñe** bunlar ‘özür olabilir.’” (T/284a)

Bildirme ekinin “y” ile gösterilmesi: “muttasıf**dır**” (T/349a) (Ötre harekesi kullanılmışsa bu durumda ek “-dur” olarak yazılmıştır.)

Sıfat-fiil ünlüsünün “y” ile gösterilmesi: “didigim” (T/291b)

İlgi ekinin dar ünlüyle yazılması: “kışın” (T/163b)

İmlâ harflerinin kullanılmadığı durumlarda eklerdeki ünlülerin yazılışında genel olarak Türkçedeki ünlü uyumu dikkate alınmıştır. Şayet ekin ünlüsü harekeyle gösterilmişse çeviriyazıda o şekilde yazılmıştır, evün gibi.

Her iki nüshada da yaygın kullanılışa uymayan örneklerle karşılaşılacaktır. Söz gelimi yaygın olarak “eyü” şekli kullanılan S nüshasında kelime “eyi”, yaygın olarak “eyi” şekli kullanılan T nüshasında kelime “eyü” olarak da bulunabilmektedir.

Eklerin yuvarlak olup olmamasıyla ilgili Sûdî'nin tercihinin dar ünlülerden yana olduğunu gösteren şu cümle oldukça çarpıcıdır:

“Hindûnun vâvı nisbet içündür Türkîdeki gibi, meselâ Mısırlu ve Şâmlu dirler, Mısırlı ve Şâmlı diyecek yirde.” (101a)

Ünsüzlerin Yazımı

Eski yazı metinlerin çeviriyazıya aktarılmasındaki problemleri alanlardan biri de kelimenin kaynak dildeki değil hedef dildeki kullanımı esas alınarak yazıya aktarılması ile ilgilidir. Bu hususta imlâ sağlam bir ölçüt olmakta yetersiz kalmaktadır. Kimi zaman çeviriyazı, metnin nasıl telaffuz edildiğini değil nasıl yazıldığını göstermektedir. Bu hususta herkes tarafından kabul edilip uygulanan bir usûl birliğinden söz etmek oldukça zordur. Dolayısıyla şerh metninin çeviriyazıya aktarılmasında dikkate alınan hususlarla ilgili bazı açıklamalar yapmak gerekmektedir.

Metinde hem “gönçe” hem de “gönca” şeklinde yazılan kelime Farsça metinde “ç” harfiyle yazılmasa bile “gönçe” olarak yazılmış, Türkçe metinde ise telaffuzdaki farklılaşmanın bir göstergesi olabileceği düşünülerek “cîm” ile yazılmışsa “gönca”, “ç” ile yazılmışsa “gönçe” olarak okunmuştur. Aynı durum Türkçe asıllı kelimelerde de görülmektedir. Hem “nice” hem de “niçe” olarak yazılan kelime müstensihinin nokta koymaktaki ihmali olarak düşünülebileceği gibi telaffuzdaki değişimin bir belirtisi olarak da kabul edilebilir. Bu durumda imlâ korunarak çeviriyazıda her iki şekil de kullanılmıştır. “Gûşe” kelimesi Türkçe metinlerde tamlama olmadığı yerlerde telaffuzun yerelleşmesi düşüncesiyle “köşe” şeklinde de yazılmıştır. Farsça aslı “bûte” olan kelimenin T nüshasında “p” harfiyle yazıldığı yerlerde şayet kelime Farsça metinde bulunuyorsa “bûte” şeklinde, Türkçe kısımlarda ise “pota” şeklinde okunmuştur. Farsça şiirde vezin gereği kısa okunması gereken yerlerde “âyine” olarak yazılan kelime çeviriyazıda da bu şekilde yazılmıştır. Türkçe metinde ise hem “âyine” hem de “âyine” şeklinde yazıldığı yerlerde imlâyâ riayet edilerek her iki şekil yazıda muhafaza edilmiştir. Bu durum müstensihinin kelimenin Türkçe telaffuzunu dikkate alarak kelimeyi “âyine” şeklinde yazabileceğini akla getirmektedir. Hatta Türkçede sıkça görülen orta hece vurgusuzluğu cihetiyle ünlünün düşmesi dikkate alınarak kelime “ayna” şeklinde de okunabilir. Çeviriyazı geleneğinde böyle bir okunuş tercih edilmediği için metnin imlâsında da bu şekil tercih edilmemiştir. Yine “mıhladı” yerine “mıhladı” yazılması çeviriyazıda

korunmuştur. Bunlar Türkçe telaffuzun dikkate alındığını göstermesi açısından önemlidir. Müstensih'in yabancı asıllı kelimeyi kendi telaffuzuna göre yazdığı yerler de bulunmaktadır. Söz gelimi “ayş” kelimesinin elifle “ayş” olarak, “şurâhî” kelimesinin “şurâhî” olarak, “batman” kelimesinin “batman” olarak yazıldığı yerler bulunmaktadır. Bunların bir kısmında kelimenin aslı şekli yazılmış, bir kısmında ise müstensih'in yazdığı şekil çeviriyazıya aktarılmıştır.

T nüshasında bir kısım eklerin yazılışında Türkçedeki kalınlık incelik uyumu dikkate alınmayarak ince ünlülerin tercih edilmesinden de bahsetmek gerekmektedir. Bu durum metinde “kâf” harfi yerine “kef” veya “ğayın” harfi yerine “kef” yazılması şeklinde görülmektedir. Bütünüyle standart bir durumdan söz edilemezse de azımsanmayacak miktarda örnekleri şerh metninde görülmektedir. Söz gelimi “hoşrak-hoşrek”, “kalmadığına-kalmadığıne”, “goncalık-göncelik”, “olıcak-olicek”, “mededkârlığı-mededkârlık”, “hâcelık-hâcelik”, “olduğına-olduğıne”. Böyle durumlarda Türkçedeki kalınlık incelik uyumuna göre yazılan nüsha esas alınmış, T nüshasındaki farklılıklar dipnotta gösterilmiştir.

Birbirinin Yerine Kullanılan Yakın Anlamlı Kelimeler

Matbu ve yazma nüshalarda farklı kullanılan yakın anlamlı kelimeler oldukça büyük yekûn tutacak şekilde karşımıza çıkmaktadır. Eser manzum bir metin olmadığı, vezin ve kafiye kaygısı bulunmadığı için müstensihler bu hususta son derece esnek davranabilmektedir. Bütün bunların nüsha farkı olarak gösterilmesi eserin hacmini çok fazla büyüteceği için bu tarz farklılıklar okuyucuya bir fikir vermesi açısından sınırlı sayıda gösterilmiştir. Binlerce örneği olan bu tarz ifadelerden örnek olması açısından bir kısmı gösterilecektir. Bu örneklerde görüldüğü gibi ya eş anlamlı kelimeler verilmekte veya bazı yardımcı fiiller düşürülmekte veya kelimenin Türkçe karşılığı kullanılmakta veya gramer terimi olarak kullanılan “harf” yerine “edat” kelimesi kullanılmakta veya Farsça tamlama şekli Türkçe tamlama yapısına çevrilmektedir.

“hâ'nın fethiyle-feth-i hâ'yla”, “didikde-söyledikde”, “vasf-ı terkîbî aksâmındandır-vasf-ı terkîbîdir”, “nitekim-şöyleki-niteki”, “eyyâm-ı sâbıkda-sâbık eyyâmında”, “şart-lazım”, “kabr-i-merkad-ı”, “murâd-ğaraz” (Maksad anlamında kullanılan bu iki kelime binlerce yerde geçmektedir.), “bâ kasem içündür-bâ harf-i kasem”, “mü'eddâsı-müfâdı”, “câyizdir-kâbildir”, “gülistâna-gülşene”, “düşmüşdür-vâkî' olmuşdur” (Vukû bulmak anlamındaki “düşmek” yerine

“vâki‘ olmak” yüzlerce yerde birbiri yerine kullanılmaktadır.), “katında-‘in-
dinde”, “aybın rindâna izâfeti-‘ayb-ı rindân izâfeti”, “böyle makâmlarda-böy-
le mahallerde”, “gerek yamalı, gerek yamasız-gerekse yamalı olsun, gerekse
olmasun”, “la‘lden murâdı meydır, teşbîh tarîkiyle-murâdı teşbîh tarîkiyle
meydır”, “âlem halkını-halk-ı ‘âlemi”, “ihmâli lâyük görölmedi-ihmâli revâ
görölmedi”, “üç kısma taksîm eyler-üçe taksîm eyler”, “dimekdir-ma‘nâsına-
dır”, “idemez-eylemez”, “ba‘zı nüshada böyledir-ba‘zı nüshada böyle vâki‘dir”,
“edât-ı ta‘lîl-harf-i ta‘lîl”, “bi-nâl emirdir-bi-nâl emr-i hazırdır”, “aşk haberin
virmege-‘aşkdan haber virmege”, “niteki buyurmuşlar-niteki dimişler”, “hâsı-
lı-hâsıl-ı kelâm”, “ceng ü cidâl-cidâl ü ceng”, “vâki‘ olmuşdur-vâki‘dir”, “arz-ı
ihtiyâc-‘arz-ı hâcet”, “ma‘hûd zamîrdır-zamîr-i ma‘hûddur”, “bunda rivâk-ı
zebercedden murâd-bunda murâd rivâk-ı zebercedden”, “harf-i tahsis-edât-ı
tahsis”, “izâfeti kabîlindendir-izafetidir”, “didiler-dirler”, “kâbil-i hitâb-hitâba
kâbil”, “va‘llâhu Te‘âlâ a‘lem-va‘llâhu a‘lem.”

SONUÇ

Bu çalışmada elde edilen sonuçlar maddeler hâlinde şu şekilde sıralanabilir.

1. Eser, Farsça öğretmek maksadıyla yazıldığı için dilbilgisi terimlerinin oldukça sık geçtiği bir metin olarak karşımızda durmaktadır. Bu terimler şerhin neredeyse tamamında tekrarlandığı için Sûdî şerhi bir yığın tekrarları bünyesinde barındıran bir metin hüviyetiyle karşımıza çıkmaktadır. Metnin akıcılığını ve okuyucunun sabrını zorlayan bu tekrarlar, dil öğrenmek isteyenlerin bilgisini pekiştirmek için gerekli olsa da eserin akıcılığına halel getirmektedir. Bu tarz eserlerdeki gramatikal ayrıntıların atlanarak özet olarak neşredilmesinin gerekliliği de ortadadır.

2. Sûdî şerhinden önce yazılan Sürûrî ve Şem'î şerhleri, 19. yüzyılda yazılan Konevî şerhi, tasavvufî yorumların baskın olduğu şerhlerdir. Bu şerhlerde yer yer zorlama yorumlarla metne tasavvufî anlamlar yüklenilmektedir. Sûdî şerhi bu üç şerhten farklı olarak tasavvufî yorumları bünyesinde barındırmaz, yeri geldikçe de böyle yorumlara giren şârihleri oldukça sert ifadelerle eleştirir. Her ne kadar haklılık payı oldukça güçlü olsa da ifadenin sertliği konusunda daha esnek davranılabilirdi.

3. “Türkçe Kelimeler” başlığı altında gösterildiği gibi eserde Türkçe asıllı kelimeler oldukça büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu bakımdan eser Türk Dili araştırmacıları açısından oldukça önemlidir ve bu yönüyle ihmal edilmemesi gereken bir özelliğe sahiptir.

4. Ortak bir coğrafyada asırlar boyu birlikte yaşayan Türkler ve İranlılar arasında bazı kelimelerin okunuşu ve anlamlandırılması hususunda benzerlikler görülmektedir. Bu bakımdan Farsça veya Türkçede kullanılan Arapça asıllı bir kelimenin okunuşu ve doğru olarak anlamlandırılması için bu kelimenin kaynak dildeki telaffuzunu ve anlamını bilmek yeterli olmamaktadır. Çünkü kelimeler kaynak dilden hedef dile aktarılırken hem telaffuz hem de anlam bakımından değişikliğe uğramaktadır. Bu anlam değişikliğini bilmek, böyle bir değişikliğe maruz kalan kelimelerin geçtiği metnin doğru anlaşılabilmesi için son derece önem arz etmektedir. Sûdî bu hususta oldukça avantajlıdır. Çünkü o, her iki coğrafyanın ilim ve kültür merkezlerinde uzun

yıllar yaşamış, bilge kişilerle içli dışlı olmuştur. Klasik edebî metinlerimizin doğru okunup anlamlandırılması için Sûdî şerhi bu hususta araştırmacılara yol gösterici olabilir.

5. Şiirin dokusunun tahlili ve anlamlandırılması için kelime bilgisi tek başına yeterli olmayabilir. Kelimelerin terim anlamı bilinmeden metnin (şii-rin veya düzyazının) doğru anlamlandırılması mümkün değildir. Sûdî'nin bu vadideki başarısı inkâr edilemez. O hem *Hâfız Divânı*'na hem de *Bostân* ve *Gülistân*'a yazdığı şerhlerde yeri geldikçe kelimelerin terim anlamıyla ilgili son derece ayrıntılı bilgi vermektedir. *Türk Edebiyatında Mazmunlar* isimli eserde kelimelerin terim anlamı hususunda Sûdî'nin bu üç şerhinden büyük çapta ik-tibaslar yapıldığı görülmektedir. Edebiyat araştırmacılarının Sûdî'nin eserleriyle doğrudan buluşturulmaları bu bakımdan da önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Açar, Bedriye Gülay. “Sûdî-i Bosnevî’nin Ölüm Tarihi Meselesi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Sakarya 2016, c. II, sy. 4, s. 185-196.
- Akalın, Ş. Halûk vd., *Türk Dili I*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012.
- Akün, Ö. Faruk. “Sürûrî”, *İA.*, c. IX, İstanbul 1993.
- Atâyî. *Zeyl-i Şakâyyık*, Dârü’t-Tibâati’l-Âmire, 1269.
- Ayar, Mehmet Taha. *Hâfız-ı Şîrâzî’nin Bazı Gazellerine Şerh Tekniği Açısından Sûdî ve Konevî’nin Yaklaşım Tarzları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Caferoğlu, Ahmet. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 1974.
- Canan, İbrahim. *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, c. 1-18, İstanbul 1994.
- Canpolat, Hülya. *Sa’dî’nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006.
- Ceylan, Ömür. *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
- Çelik, Ahmet Faruk. *Sürûrî’nin Hâfız Dîvânı Şerhinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996.
- Derdioyok, İ. Çetin. “Kazak Türkçesiyle Yazılmış Musa Bigiyef Divanı Üzerine”, *ÇÜSBED*, 2004, vol: 13, Issue 2, p. 105-116.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara (2008).
- Diriöz, Haydar Ali. “Sûdî”, *Türk Ansiklopedisi*, c. XXIX, Milli Eğitim Basımevi, Ankara (1980).
- Dîvânü Lügâti’t-Türk Dizini*. TDK, Ankara 1972.
- Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 1999.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1985.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Sosyal Yayınları,

İstanbul 2004.

Gabain, A. Von. *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. M. Akalın), TDK Yayınları, Ankara 1995.

Galland Antoine. *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672–1673)*, (haz. Nahid Sırrı Örik), 2 cilt, TTK Yayınları, 1998.

Gök, Taner. *Şem'i Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı* (İnceleme-Tenkitli Metin), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2014.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Hâfız Divânı*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), MEB Yayınları, İstanbul 1989.

Hacıeminoğlu, Necmettin. *Türk Dilinde Edatlar*, MEB Yayınları, İstanbul 1992.

Ethé, Hermann. *Tarih-i Edebiyat-ı Farsî*, (çev. Rızazâde Şafak), Tahran h. 1337.

Hoca, Nazif M. *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, İÜ Şarkiyat Enstitüsü, İstanbul 1980.

İpekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994.

Kanar, Mehmet. *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Birim Yayınları, İstanbul 1993.

Kanar, Mehmet. *Hâfız Divânı*, 2 cilt, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.

Kantemiroğlu, Dimitrie. *Kitâbu 'İlmi'l-Musikî 'alâ Vechi'l-Hurufât*, (haz. Yalçın Turan) c. I, YKY, İstanbul 2001.

Kâtib Çelebi. *Fezleke*, c. I, İstanbul 1286/1869.

Kaya, İbrahim ve Erdem, Mevlüt. “Türkçede -Agan /-Gan ve -İcî Ekleri ve Sûdî Şerhindeki Kullanımları”, *Turkish Studies*, 2010, vol. 5/3, s. 1594-1617.

Kaya, İbrahim. *Sûdî Şerh-i Divân-ı Hâfız: Kelimeler-Remizler-Kavramlar*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2008.

Kaya, İbrahim. “*Gülistân Şerhi* Neşrinde Esas Alınan Nüsha Müellif Nüshası Olabilir mi?”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2015, s. 69-87.

Kaya, İbrahim. “Sûdî'nin *Şerh-i Gülistân*'ındaki Eleştirilerine Toplu Bir Bakış”,

- Turkish Studies*, vol. 7/3 Summar 2012, s. 1719-1739.
- Kaya, İbrahim. "Sûdî'nin *Hâfız Divânı Şerhi*'ndeki Tasavvufî Yaklaşımları", *Turkish Studies*, vol. 6/2 Spring 2011, s. 599-630.
- Kaya, İbrahim. "Kemâl Paşazâde'nin *Dekâyıku'l-Hakâyık*'ı Üzerine Bazı Düşünceler", *Turkish Studies*, vol. 6/4 Fall 2011, s. 671-704.
- Kaya, İbrahim. "Sûdî'nin *Şerh-i Gülistân*'da Şem'î'ye Yönelttiği Anlamla İlgili Eleştiriler", *Turkish Studies*, vol. 7/1 Winter 2012, s. 1461-1488.
- Kaya, İbrahim. "Sûdî'nin *Şerh-i Gülistân*'da Şem'î'ye Yönelttiği Sahih Nüshalara Muhalefet ve Nüsha Tercihi ile İlgili Eleştiriler", *Turkish Studies*, vol. 7/2 Spring 2012, s. 649-674.
- Kaya, İbrahim. "Sûdî'nin *Şerh-i Gülistân*'da Şem'î'ye Yönelttiği Dilbilgisi, Üslup Yanlışı ve Nazım Şekilleriyle İlgili Eleştiriler", *KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012.
- Kaya, İbrahim. "*Şerh-i Divân-ı Hâfız*'ın Giriş Kısmı ve Şerhin Telif Tarihini Gösteren Kitadaki Nüsha Farklılıkları", *Akademik-Us*, 2019, c. 3, sy. 1, s. 41-54.
- Kırlangıç, Hicabi. *Hâfız Divânı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2013.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Mehmed Şakir. *Şerh-i Bahâristân*, Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 1252.
- Mehmed Tahir (Bursalı). *Osmanlı Müellifleri*, (sad. Fikri Yavuz-İsmail Özen), c. 3, Meral Yayınları, İstanbul 1972.
- Mengi, Mine. "Metin Şerhi, Tahlîli ve Tenkîdi Üzerine", *Divân Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Molla Câmi. *Baharistân*, (tsh. İsmâil-i Hâkimî), Tahran 1368/1990.
- Konevî Mehmed Vehbî. *Şerh-i Divân-ı Hâfız*, (kenarında Sûdî'nin şerhi), 2 cilt, İstanbul 1288-1289/1871-1872.
- Kortantamer, Tunca. "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1994, sy. VIII, s. 1-10, İzmir.
- Molla Câmi. *Baharistan*, (çev. M. Nuri Gençosman), MEB Yayınları, İstanbul 1990.
- Muallim Naci. *Lügat-i Naci*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978.
- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi. *Mecelletü'n-Nisâb* (Tıpkıbasım),

- Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.
- Mütercim Asım Efendi. *Burhân-ı Kâtı'*, (hzl. Mürsel Öztürk-Derya Örs), TDK Yay., Ankara 2000.
- Nâcî ve Vasfî. *Şöyle Böyle*, İstanbul 1302/1884.
- Nefahatü'l-Üns*, (Molla Câmi), <https://ia800408.us.archive.org/12/items/NafahatAnsMaulanaAbdurRahmanJami/nafahat%20Ans%20Maulana%20Abdur%20Rahman%20-jami.pdf> (ET. 01.02.2013).
- Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (haz. Cemal Kurnaz), İstanbul, MEB Yayınları, 1996.
- Özcan, Abdülkadir (haz). *Şakâik-ı Nu'maniyye ve Zeyilleri*, 5 cilt, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Özer, Sibel. *Sûdî-i Bosnevî'nin Şerh-i Divân-ı Hâfız'ının Bilgi Dökümü ve İspata Dayandırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ SBE., İstanbul 2007.
- Öztürk, Şeyda. "Şem'î", *DİA*, c. 38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s. 503-504.
- Öztürk, Şeyda. *Şem'î Efendi ve Mesnevi Şerhi*, İsam Yayınları, İstanbul 2011.
- Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, MEB, İstanbul 1993.
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Redhouse, Sir James W. *Turkish and English Lexsicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.
- Rızazâde Şafak. *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, Tahran 1342.
- Ritter, Helmut. "Hâfız", *İA*, c. V/l, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- Sa'dî. *Gülistân*, (çev. Hikmet İlaydın), MEB Yayınları, İstanbul 1991.
- Sa'dî. *Bostân ve Gülistân*, (çev. Rifat Bilge), Meral Yayınları, İstanbul 1971.
- Sa'dî. *Bostan*, (çev. Hikmet İlaydın), İstanbul 1974.
- Saraç, M. Ali Yekta. "Şerhler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 2, KTBY, İstanbul 2006.
- Steingass, F. *Persian-English Dictionary*, London 1930.
- Sûdî. *Şerh-i Bostân*, İstanbul 1288.
- Sûdî. *Şerh-i Gülistân*, İstanbul 1249.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûsü'l-A'lâm*, 6 cilt, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.

- Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978.
- Şibl-i Nu'mânî. *Şî'ru'l-'Acem*, (çev. Seyyid Muhammed Takî-Fahrî Dâ'î Gilânî), 2 cilt, Tahran 1363.
- Tâhirü'l-Mevlevî. *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- Tarlan, Ali Nihat. *Ali Nihat Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1990.
- Tarlan, Ali Nihat. "Hâfız-ı Şîrâzî", *Türk Ansiklopedisi*, c. XVIII, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1970.
- Tarlan, Ali Nihat. *İran Edebiyatı*, İstanbul 1944.
- Tarlan, Ali Nihat. *Necati Beg Divanı*, MEB Yayınları, İstanbul 1997.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Divanı* (Tenkitli Metin), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Tietze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, c. I, Simurg Yayınları, İstanbul 2002.
- Todorov, Tzvetan. *Poetikaya Giriş*, (çev. Kaya Şahin), Metis Yayınları, İstanbul 2001.
- Topal, Mesut. *Dekâyıku'l-Hakâyık* (İnceleme-Metin), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Topaloğlu, Bekir. "Esmâ-i Hüsnâ", *DİA*, c. 11, s. 404-418, İstanbul 1995.
- Türkçe Sözlük*. TDK Yayınları, Ankara 2005.
- TÜYATOK Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu*, [http://www.mkutup.gov.tr (Erişim. 01.01.2013)].
- Uzunçarşılı, İ.Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, c. II, TTK Yayınları, Ankara 1972.
- Yazıcı, Tahsin. "Derî", *DİA*, 1994, c. 9, s. 178-179, TDV Yayınları, İstanbul.
- Yazıcı, Tahsin. "Hâfız-ı Şîrâzî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, c. 15, s. 103-106.
- Yazım Kılavuzu*. (haz. Şükrü Halûk Akalın, Recep Toparlı vd.), TDK Yayınları, Ankara 2005.
- Yazır, Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, c. VIII, Eser Kitabevi, İstanbul 1973.
- Yeni Tarama Sözlüğü*, (Düzenleyen: Cem Dilçin), TDK Yayınları, Ankara 1983.
- Yılmaz, Ozan. *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2012.

ŞERH-İ DÎVÂN-I HÂFİZ

SÛDÎ-İ BOSNEVÎ

TENKİTLİ METİN

[ŞERH-İ DİVÂN-I HÂFİZ]¹

(2a) Bismi'llâhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm²

الحمد لله الذي وفَّقني لبيان العلوم والمعارف لسان العربي المَهْدَب والعجم المؤدَّب.
والصلاة والسلام على أَفْضَل خَلْقِهِ مُحَمَّدٌ أَفْضَحُ ذَوِي الْحَسَبِ وَالشَّرَفِ وَالنَّسَبِ وَعَلَى آلِهِ
الْأَبْرَارِ وَأَصْحَابِهِ الْأَخْيَارِ³

Ve ba'd, ma'lûm ola ki bu evrâkıñ muḥarriri ve musaṭṭarın muḥarriri bezekâr-ı naḥîf a'nî Sûdî-i za'îf eydür ki bir gün eşref-i sâ'atda ve es'ad-i evkât-da eḥlaş-ı muḥibbân ve eḥaşş-ı dostan ol ki envâ'-ı 'ulûm ile ârâste ve eşnâf-ı fûnûn ile pîrâste idi, câmi'-i menâkıb u mefâhîr ve ḥavî-i mekârim u me'âşir, maẓhar-ı cûd u 'aṭâ ve menba'-ı semâḥat u seḥâ, mürüvvet ü keremini görse Ḥâtem, ḥamiyyet ü gayretinden çekerdî mâtem, ol ki mişlin görmemiş rûzgâr, devr ideli nûh felek-i devvâr, ya'nî şeyḥu'l-Ḥarem-i Yeşrib 'Ömer Efendi *ṭayyebellâhu rûḥahu ve dâ'e fe fi ğurefi'l-cinâni fütûḥahu*⁴ resm-i sâbık üzere bî-tekellûf ḥâne-i kemîneden içeri girüp dest-i bendeyi üç kerre bûs eyledi ve hezâr luṭf u mülâyemetle⁵ buyurdu ki sizden temennî iderim ki Dîvân-ı Hâfîz'ı bir vechile şerḥ eylesesiz ki tâliblere nâfi' ve mübtedîlere nâci' ola. Hâşılı, te'vîl ü taşavvuf söylenmeye, hemân üslûb-ı 'Arabîyyet üzere kavâ'id beyân olup ma'nâ-yı şî'r ile iktifâ oluna. Böyle buyurunca temennîsini hükm ve tereccîsini ğunm bildim. Zîrâ bu du'â-ġüya merḥûm u maġfûr ol ḳadar iḥsân u ikrâm eylerdi ki⁶ ne ata oġula ve ne ḳardaş ḳardaşa eyler, şöyle ki ol merḥûmı ve bizi bilen bilür ancaḳ.

1 T nüshasında 2b'de "Vaḳf-ı Hâzîne fi sebîli'llâhi Te'âlâ, el-cildu'l-evvel min Şerḥi'l-Hâfîz li-Sûdî" bulunmaktadır. Yine bu sayfada farklı yazı stiliyle "Ta'lik, satır: 21" yazısı, yine mühür şeklinde olan kısmın içinde "Ḥâne-i hâzîne-i Hümâyûn, vuḳıfe fi sene 1135" yazısı bulunmaktadır. 3a'da tezhipli kısımda "Hâzâ Kitâbu Şerḥi Hâfîz li-Sûdî Efendi" yazısı bulunmakta ve daha sonra metin başlamaktadır.

2 Elif harfindeki 1. gazelin başladığı yere kadar olan bu giriş kısmı 46 adet yazma nüsha içerisinde giriş kısmı bulunan 12 adet nüshanın tamamı okunarak tanzim edilmiş, belirgin farklar gösterilmiş, sehivler düzeltilerek dipnot olarak gösterilmemiş, anlama etki etmeyen basit farklılıklar da dipnot olarak gösterilmemiştir. Bu nüshalar hakkında yazma nüshaların tanıtımı kısmında bilgi verilmiştir.

3 Benî süslü Arapça ve tatlı Farsça ile ilgili bilgiye muvaffak kılan Allah'a hamd olsun. Salat ve selam onun yarattığı en faziletli varlık olan ve haseb ve şerefçe en üstün olan Hz. Muhammed'e ve onun iyi âli ve temiz ashâbı üzerine olsun.

4 Allah onun ruhunu temiz kılın ve cennet köşklerindeki fetihlerini (saadetini) kat kat ziyade etsin.

5 "hezâr luṭf u mülâyemetle" kısmı Fatih 3950, Hamidiye 1144'te bulunmaktadır.

6 Fatih 3950, Hamidiye 1144: temennîsin hikmet ve tereccîsin ġanîmet bildim. Zîrâ bu du'â-ġüy-ı ḥaḳîre merḥûm u maġfûr ol ḳadar iḥsân u ikrâm u luṭf eylerdi ki.

Mercûdur ki bu şerhe nâzır olanlar merhûmı ve Sûdî-i za'îfî du'âdan ferâmûş buyurmayalar, *bi-Muhammedin ve âlihi'l-emcâd*¹. Ehl-i inşâfdan me'mûldur ki bu şerhimizde sehv u zelev ve haṭâ vü haṭal vâkı' olan maḥallerin kalem-i 'afv u şafḥ ile ıslâh idüp 'uyubını ibrâz u izhâra sa'y u küşîş eylemeyeler. Zîrâ biz mu'terifiz ki böyle müşkil kitâbı şerḥ eylemek bizim hâddimiz ve miḳdârımız degildir, lâkin ibrâma düşdük, niteki sâbıkân mezkûr oldı. Bunuñ biriyle nâzırından inşâf nazârın temennî ıderiz.²

Şi'r: و عين الرضا عن كل عيب كيلة
ولكن عين السخط تبدي المساويا

Ve 'aynu'r-rıza 'an kulli 'aybin keliletun
Velâkinne 'ayne's-suḥṭı tubdi'l-mesâviyâ³

Ma'lûm ola ki Hâce Hâfız'ın ism-i şerîfî Şemseddin Muhammed'dir ve meşâyih arasında nâmı lisânü'l-ğayb ve tercümânü'l-esrârdır. Eş'âr-ı âb-dârı reşk-i çeşme-i hayvân ve benât-ı efkârı gayret-i hûr u vildândır. Mezâk-ı 'avâmı lafz-ı metin (2b) ile şîrin ve dehân-ı havâşşı ma'nâ-yı mübîn ile nemegîn idüp aşhâb-ı zâhiriñ aña ebvâb-ı âşinâlığı güşüde ve erbâb-ı bâtının rüşenâyı çerâğ-ı çeşmi efzûde olup her vâkıf-ı suḥana nisbet hâline muvâfık söz söylemiş ve herkes için ma'nâ-yı laṭîf u ğarîb peydâ eylemiş, 'ibâret-i ḳalilede⁴ ma'nâ-yı keşir derc eylemiştir. Ve 'âlî ve cihân-gîr ğazelleri ednâ müddet içinde ḥudûd-ı eḳâlîm-i Türkistân u Hindüstân'a irişmiş ve dil-peziir kelîmâtı eḳall-i zamân-da etrâf u eknâf-ı 'Irâḳeyn ve Âzerbaycân'a⁵ vâşıl olmuş, semâ'-ı şüfiyân anıñ şûr-engîz ğazelleri okunmayınca zamânında germ olmaz idi ve meclis-i selâṭîn anıñ zevḳ-âmîz kelîmâtının nuḳl-i meze-dârı naḳl olmayınca zîb u zînet bulmazdı, belki hây u hü-yı müştâḳân anıñ velvele-i şî'riyle şevḳ-yâb u fîrûzân olurdu ve sîrûd-ı mey-perestân anıñ ğulgüle-i fîkr-i bikriyle revnaḳ u izdiyâd bulurdu⁶.

1 Hz. Muhammed ve onun şereflî ali/soyu hürmetine.

2 Fatih-3950, Hamidiye-1144: Ehl-i inşâfdan me'mûldur ki bu şerhimizde sehv u zelev ve eger haṭâ vü haṭal vâkı' olan maḥallerine muṭṭalî olup kalem-i 'afv u şafḥ ile ıslâh idüp 'uyubını ibrâz ve izhâra sa'y u küşîş eylemeyeler. Mısrâ': Men mu'terifem ki kâr-ı men cümle haṭâşt. Zîrâ bizim ne hâddimiz var ki lisân-ı ğayb olan *Dîvân-ı Hâfız* gibi müşkil kitâbı şerḥ u beyân eylemek miḳdârımız ve liyâḳatimiz ola. Lâkin zîkr olunduğı üzre ibrâma düşdük ve sözi redd olunmaz dostumuz ilḥâḥ ve iḳdâmına şataşdik. Pes imdi nâzırından inşâf nazârın recâ ve temennî ıderiz.

3 Rıza gözü bütün ayıplara karşı kördür, kusur görmez. Fakat öfke bakışı bütün kötülükleri ortaya çıkarır.

4 M: ḳalile ile.

5 Fatih 3950, Hamidiye 1144: Âzerbeycân ve Sıfâhân'a.

6 Topkapı, Nafiz Paşa: belki hây u hü-yı müştâḳân anıñ velvele-i şevḳiyle olurdu ve sîrûd-ı mey-perestân anıñ ğulgüle-i eş'ariyle revnaḳ bulurdu, şöyle ki temşilinde buyurmuşlar.

Kıṭ'a:¹

غزل سرایی حافظ بدان رسید که چرخ

نوی زهره به رامشگری بهشت از یاد

بداد داد سخن در غزل بدان وجهی

که هیچ شاعر از آن گونه داد نظم نداد

چو شعر عذب روانش زبر کنی گویی

هزار رحمت حق بر روان حافظ باد

Ġazel-serâyî-i Hâfız bedân resîd ki çarḥ²Nevâ-yı Zuhre be-râmişgerî bi-hişt ez-yâd³Bi-dâd dâd-ı suḥan der-ġazel bedân vechî⁴

Ki hiç şâ'ir ezân gûne dâd-ı nazm ne-dâd

Çu şî'r-i 'azb-i revâneş ziber konî güyî

Hezâr rahmet-i Hâḡ ber-revân-ı Hâfız bād⁵

Lâkin muḥâfaẓa-i Qur'ân ve mülâzemet-i şuġl-i ta'lim-i sulṭân ve taḥşîye-i Keşşâf u Miftâḥ ve müṭâla'a-i Meṭâli' u Mişbâḥ ve taḥkîḡ-i kavânîn-i edeb ve taḥsîn-i devâvîn-i 'Arab şetât⁶ ġazellerini cem' eylemekden mâni' olurdu. Ve tedvîn-i ebyât-ı dil-pezirini silk-i 'ıkde çekmekden vâzi' düşerdi. Ve bu ebyât-ıñ müsveddesini kendi için Kıvâmuddîn-i Ekber binâ eylediği⁷ medresenin ders-hânesinde kerrât u merrât ile tezekkür idüp eşnâ-yı muḥâverede buyururdu ki bu fevâid u ferâyidi bir 'ıkde çekmek gerek ve bu dürer u ġureri bir silke dizmek gerek, tâ ki kılâde-i cîd-i vücûd-ı ehl-i zamân ve temîme-i vişâḥ-ı erbâb-ı ehl-i devrân ola. Ve bu binânın ref' u terfî'ini nâ-râstî-i rûzgâra ḥavâle iderdi. Ve ehl-i 'aşrın 'özri miḡdârınca 'özür getürürdi, tâ kim târiḡ-i sene-i ihdâ ve tis'ine ve seb'a-mi'e-i hicriyede vedî'a-i ḡayâtı müvekkelân-ı қаzâ ve қadere teslîm eyledi ve raḡt-ı vücûdını dehlîz-i tengnâ-yı ecelden taşra iletirdi⁸,

1 T: Beyt.

2 S: Ġazel-serâyî-i Hâfız-ı âb-dâr ki resîd çarḥ.

3 S: Nevâ-yı Zuhre vu sâz-ı ḡoşeş bi-burd ez-yâd.

4 Bi-dâd dâd-ı ġazel der-zemân bedân vechî.

5 **Anlam:** Hâfız'ın ġazel söylemesi öyle bir yüksek dereceye erişti ki felek Zühre yıldızının çalgıcılığını unuttu. Ġazelde sözün hakkını hiçbir şairin başaramadığından daha mükemmel bir şekilde verdi. Onun tatlı ve akıcı şiirlerini ezber edince 'Allah'ın binlerce rahmeti Hâfız'ın ruhuna olsun' diye söyle.

6 Nüşhaların çoğunda "şitâb, şebâb" şeklinde yazılmıştır. 'Daġınık, farklı' anlamına gelen 'şetât' kelimesi geçen nüsha tercih edilmiştir.

7 Fatih 3950, Hamidiye 1144: Kıvâmuddîn-i Ekber Ḥasan müceddeden binâ ve ihyâ eylediği.

8 Fatih 3950, Hamidiye 1144: ve bu sarây ı fâniden raḡt ı vücûdını dehlîz i cennetü'l-me'vâya қaldurup ulaşdırdı.

rûh-ı pâki sâkinân-ı 'âlem-i 'ulvîye karîn oldı ve müfâraķat-ı bedenden şoñra hem-hâbe-i pâkîze-i hûr-ı 'în oldı.

Tārîh: بسال با و صاد و ذال ابجد
 ز روز هجرت میمون احمد
 به سوی جنت اعلا روان شد
 فرید عهد شمس الدین محمد
 بخاک پاک او چون برگزدم
 نگه کردم صفا و نور مرقد
 Be-sâl-i bâ vu şād u zāl-i ebced
 Zi-rûz-ı hicret-i meymûn-ı Aḥmed
 Be-sûy-ı cennet-i a'lâ revân şud
 Ferîd-i 'ahd Şemseddîn Muḥammed
 Be-ḥâk-i pâk-i ü çun ber-guzeştem
 Nigh kerdem şafâ vu nûr-ı merķad¹

Ba'de'l-vefât ba'zı aḥbâb sevâbık-ı ḥuķûķ u şoḥbet ve levâzım-ı 'uhûd-ı meveddet u muḥabbet sebebiyle müteferriķ ğazeliyyâtını tertîb u tebvîb eylemiş.²

طَیَّبَ اللهُ رُوحَهُ وَزَادَ فِي عُرْفِ الْجَنَانِ فَتَوَحَّهٗ أَمِينُ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ. وَاللهُ الْمُؤَقِّقُ إِلَى سَبِيلِ
 الرِّشَادِ وَهُوَ الرُّؤْفُ بِالْعِبَادِ وَهُوَ حَسْبِي وَنَعْمَ الْوَكِيلُ³

1 Hz. Peygamber'in mübarek hicretinin 792. senesinde (b, sâd, zâl harflerinin ebced değeri 792 etmektedir) zamanının feridi/biriciğı olan Şemseddin Muhammed yüce cennete doğru revan oldu. Onun temiz toprağına/mezarına uğrayınca kabrinin nurunu ve safasını gördüm.

2 Fatih-3950, Hamidiye-1144: Ba'de'l-vefât ba'zı aḥbâb sevâbık-ı ḥuķûķ u şoḥbet ve levâzım-ı 'uhûd-ı meveddet u muḥabbet sebebiyle müteferriķ bulunan ğazeliyyât ve ebyâtını cem' u tertîb eylemiş ve meşhûr ı âfâķ olan dîvân ı feşâḥat-'unvânı vücûda getürmüş ve şark u ğarbda ve rûy-ı arzda maķbûl u merğûb ve her dem bahâr diyü şöhret ü nâm bulmuşdur.

3 Allah onun ruhunu temiz kılsın ve cennet köşklerindeki fetihlerini/saadetini kat kat ziyade etsin. Ey Âlemlerin Rabbi! Duamızı kabul et. Doğru yola insanı muvaffak kılan Allah'tır. O kullarına karşı çok merhametlidir. O bana yeter ve O ne güzel vekildir.

Bismi'llâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm

[GAZELLER]

[ELİF HARFİ]

<^{T+} Harfu'l-Elif ve 'adeduhu ḥamse 'aşere gazel>¹

1

Baḥr-i Hezec

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

الا يا ايها الساقى ادر كاسا و ناولها

Elâ yâ eyyühe's-sâķī edir ke'sen ve nâvilhâ

Bu mışrâ' Yezîd bin Mu'âviye'nin baḥr-i hezecden bir kıt'asının beyt-i şânîsidir, bi-kemâlihi aşl-ı kıt'a böyledir:

انا المسموم ما عندى

بترياق و لا راقى

ادر كاسا و ناولها

الا يا ايها الساقى

Ene'l-mesmûmu² mâ 'indîBi-tiryâķin ve lâ râķî³

Edir ke'sen ve nâvilhâ

Elâ yâ eyyuhe's-sâķî⁴

1 <^{T+} Rabbi yessir ve temmim bi'l-ḥayr.> (Rabbim işimizi kolaylaştır ve hayırla tamamlamayı nasib eyle.)

2 <^{F+} ene'l-mehmûm, nüṣṣa. Meḥûm ism-i mef'ûldür, ğamlı ve ğuşşalı dimekdir, zirâ hemm ve ğam müterâdiflerdir ğuşşa ma'nâsına. Ve râķî ism-i fâ'ildir, ruķye'den, ḥasta üzzerine bir nesne okuyup üfürmege dirler, minhu.>

3 <^{F+} Râķî'nin iki yâ'sı kitâbetde sābit olmak gerekdir. Zirâ eş'âr-ı 'Arabda kâ'ide oldur ki kâfiyede vâķi' olan lafzın lâme'l-fi'li yâ olsa veyâ ḥarf-i zamîr-i mütekellim olsa pes ol yâ sābit olur, ammâ tenvînden ḥâsıl olan yâ kitâbetde sābit olmaz, fe'fhem, minhu.>

4 Ben zehirlendim, halbuki yanımda ne bir ilaç var ne de rukye yapan kimse. Kadehi döndür ve bana da sun ey saki!

Pes, Hâce Hâfız, gâzeliniñ kâfiyelerine muvâfık olmağıçün iki mısrâ'ını tağdîm ü te'hîr idüp tazmîn ṯarîkıyle dîvânınıñ evvelinde îrâd eylemiş. Bu cihetdendir ki ba'zı şu'arâ Hâce'ye ta'rîz eylemişlerdir. Niteki Ehli-i Şîrâzî buyurmuşdur ki:

Kıt'a: خواجه حافظ را شبی دیدم به خواب
گفتم ای در فضل و دانش بی مثال
از چه بستی بر خود این شعر یزید
با وجود اینهمه فضل و کمال
گفت واقف نیستی زین مسئله
مال کافر هست بر مومن حلال
Hâce Hâfız-râ şebî دیدem be-hâb (3a)
Goftem ey der-fazl u dâniş bî-mişâl
Ez-çi bestî ber-ğod in şî'r-i Yezîd
Bâ-vucûd-ı in heme fazl u kemâl
Goft vâkıf nîstî¹ zîn mes'ele
Mâl-i kâfir hest ber-mü'min helâl²

Ve Kâtibî-i Nişâbüri buyurur:

Kıt'a: عجب در حیرتم از خواجه حافظ
به نوعی که اش خرد ز آن عاجز آید
چه حکمت دید در شعر یزید او
که در دیوان نخست از وی سرآید
اگرچه مال کافر بر مسلمان
حلالست و درو قیلی نشاید
ولی از شیر عیبی بس عظیمست
که لقمه از دهان سگ رباید

1 < ^{F+} Lafz-ı nîstî istifhâmı mmüteżammındır, minhu.>

2 Bir gece rüyada Hâfız'a, ey fazilet ve bilgide benzeri olmayan, bu kadar fazilet ve kemalinle neden Yezid'in bu şiirini aldın, kendi şiirine kattın, diye sordum. Dedi ki, sen bu meseleyi anlamazsın. Kâfirin malı mümine helâldir.

‘Aceb der-ḥayretem ez-Hâce Hâfız
Be-nev’î ke’ş hîred z’ân ‘âciz âyed

Çi hikmet did der-şi’r-i Yezîd ü
Ki der-divân nuḥust ez-vey serâyed

Egerçi mâl-ı kâfir ber-muselmân
Helâl’est u derû kîlî ne-şâyed

Velî ez-şîr bes ‘azîm’est
Ki loḳma ez-dehân-ı seg rubâyed¹

Elâ harf-i istiftâhdır, nitekim âyet-i kerîmede vâkı’dır: ﴿أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ﴾² didi. Mufaşşalât-ı naḥviyede³ ikisiniñ de edillesi maşṭûr u mezkûrdur. **Yâ** harf-i nidâ, **eyyu** münâdâ, **eyyu** müfred ma’rifedir, **hâ** harf-i tenbîhdır. Lafz-ı **eyyu** lâzîmü’l-izâfe olduğuçün muzâfun ileyhden ‘ivaż gelmişdir. **Es-sâķî** taķdiren merfû’, şıfatıdır **eyyu** lafzınıñ, ḥaķıķatde münâdâ budur, iki âlet-i ta’rif cem’ olmamaķ içün **eyyu** lafzıyla tavassuṭ eyleyüp **hâ**-yı tenbîh îrâd eylediler⁴, lügatde şuvarıcı dimekdir, ammâ işılâḥda ḥamr meclisinde ḳadeḥ sürene dirler. **Edir**⁵ fi’l-i emr müfred muḥâṭabdır, if’âl bâbından, döndür dimekdir, döndürt demek degildir ba’zılarınıñ zannı gibi. **Ke’s** ḥamr ile dolu ḳadeḥe dirler, ammâ ḳadeḥ **ke’s**’den e’amdır. **Ve nâvilhâ; nâvil** fi’l-i emr müfred muḥâṭabdır, mufa’ale bâbından, şun dimekdir, aşl-ı kelâm **nâvilnîhâ** idi, nûn-ı viķâye yâ-yı mütekellime ittîşâliyle, zarûret-i vezniçün yâ ḥazf olmuşdur, **hâ** zâmir-i mü’enneş, **ke’s**’e râcî’dir. Ma’lûm ola ki ḥamrın cem’ esmâ ve âlâtı ve şıfatı te’nîs-i ma’nevî müsta’meldir. Pes,

Maḥşûl-i Kelâm böyle oldu ki. Ey sâķî, ke’si ehl-i meclise birer birer şun, andan şoñra baña şun, zîrâ idâre birer birer şunulmayınca bulunmaz, ‘aṭfû’l-ḥaş ‘ale’l-âmm kabîlindendir. Feḥvâ-yı kelâm, ke’si sür, nevbet baña gelsün, nûş ideyin dimekdir. **Nâvil** bunda sen iç ma’nâsına olmaķ evlâdır demek, Ḥazret-i Mevlânâ Câmî’niñ bu beytini müdde’âsına delîl îrâd eylemek,

1 Hâfız’ın hâline öyle şaşmaktayım ki akıl bunu anlamadan âciz kalır. Ne hikmet gördü de divanına Yezid’in şiiriyle başladı. Kâfirin malı Müslümana helâldir; bunda söz yok, fakat arslanın, köpeğin ağzından lokma kapması ne büyük ayıp. (Bu iki şiirin tercümesi Gölpinarlı’dan alınmıştır.)

2 “Dikkat edin! Allah’ın velileri için hiçbir korku yoktur. Tasaya da düşmezler onlar.” Yunus 10/62.

3 <F> Naḥv’ın ḥâsını nisbetde meftûḥ okumaķ fâsiddir, aşl üzere sâkin olmaķ gerek, minhu.> (Nahavî şeklinin yanlış, nahvî şeklinin doğru olduğu söylenmektedir.)

4 T: hâ’yla tenbîh eylediler.

5 T: **edir ke’sen** emr-i muḥâṭabdır.

Beyt: صفای جام می جامی برد جنگ غم از خاطر
اذا ما تلقی من هم فی حاولها و ناولها

Şafâ-yı cām-ı mey Cāmî bered jeng-i ğam ez-hâtır
Îzâ mâ telqa min hemmin fe-hâvilhâ ve nâvilhâ¹

medlülde ve delilde (^{S,M+} istiķâmetden) kemâl-i inĥirâfdır ve münâvele ile tenâ-vüli 'adem-i teşĥiştir² ve 'ale'l-ĥuşûş ki sâķiniñ içmesi maķşûd degildir, (^{S,M+} belki) şâ'iriñ kendiniñdir ve ene'l-mesmûm 'ibâreti buña şâhiddir, niteki nâvil lafzına yâ-i mütekellim taķdır eyledüğümüzden ma'lûm olmuştı ve şâ'iriñ ĥavli de buña delildir.

Beyt: اترع قدح المدامی فالفجر يلوح
و اشربه و ناولني كالمسك يفوح

Etri' ĳadeĥe'l-mudāmî fe'l-fecru yelûĥu
Veşrebhu ve nâvilnî ke'l-miski yefûĥu³

Ve **elâ** ĥarfı mışrâ'-ı şâniye maşrûfdur demek nehc-i müstaķimden külli inşirâfdır⁴, zîrâ **elâ** istiftâĥ içündür, ya'nî ibtidâ-i kelâmda vâķi' olmuş, te'kîd ifâde eyler ancak. Tenbih-i muĥâtab için olduğı taķdırce iki şîġa-i emre müte-veccih olur, mışrâ'-ı şâniye aşlâ 'alâķası yokdur

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکilhâ

Ki 'işķ âsân numûd evvel velî uftâd muşķilhâ

Ki, kâf-ı 'Arabîniñ kesri ve hâ-yı resmîyle, ismle ĥarf beyinde müşterekdir. İsm olıcaķ zât-ı zevî'l-'uķûle delâlet ider, *Gülistân*'ın bu beyti gibi.

Beyt: از دست و زبان که برآید
کز عهده شکرش بدرآید

Ez-dest u zebân-ı ki ber-âyed
K'ez-'uhde-i şukreş be-der âyed⁵

1 Ey Cami! Şarab kadehinin safılığı gönülden gam tozunu uzaklaştırır. O hâlde bir sıkıntıyla karşılaşıncı onu elde etmeye çalış ve ondan iç.

2 <T+ Redd-i Şem'î>

3 <F+ Etri' ifâl bâbindan fi'l-i emr-i müfred muĥâtabdır, ĳoldur dimekdir, minhu. **Yelûĥu** yezharu ve **yefûĥu** yetevazza'u dimekdir, ya'nî güzel koķı virür ma'nâsına, minhu.> **Anlam:** Kadehi doldur. Baksana sabah ağarmaya başladı. Onu iç ve bana da sun, misk gibi kokuyor.

4 <T+ Redd-i Şem'î>

5 Onun (verdiği nimetlerin) şükürünü hakkıyla yerine getirmek kimin elinden gelir?

Harf olıcağ iki şey'in beynini rabṭ için gelür, mübtedâ ile haber ve şıfatla mevşûf ve 'illetle ma'lûl ve gâyetle muğayyâ ve bunlardan gayri. Bunda harf-i ta'lildir, ya'nî mezkûr emir şîğalarına 'illetdir. **(3b) 'İşk**, 'ayn'ın kesriyle, envâ'-i te'ârifle mu'arrefdir, eşher-i ta'rifi ifrâṭ-ı muḥabbetdir. **Âsân** kolay dimekdir. **Numûd** fi'l-i mâzidir, lâzımla müte'addi beyninde müsterekdir, bunda lâzım vâkı'dir. **Velî** harf-i istidrâkdir, 'Arabide lâkin gibi. **Uftâd** fi'l-i mâzidir, 'Arabîde vaḳa'a gibi iki ma'nâda müsta'meldir, biri düşmek, suḳûṭ ma'nâsına, biri de bir şey'in keynûnetinden 'ibâretir. Türkîde de müsta'meldir, meşelâ böyle vâkı' oldı dirler. **Muşkil** çetiñ dimekdir, güç ma'nâsına, **hâ** zevi'l-'uḳûluñ gayrının edât-ı cem'idir, zevi'l-'uḳûlde isti'mâli şâzıdır.

Maḥşûl-i Beyt:¹ Ey sâķi, baña bâde vir, zîrâ 'ışk-ı cānân evvelde kolay göründi, ammâ âḫirde müşkiller vâķi' oldı. Zîrâ bir kimseye gönül virseñ ibtidâ saña envâ'-ı mülâyemetler gösterür, soñra istiğnâya başlar. 'Âşık-ı bî-çâre de istiğnâya taḥammül eylemeyüp gâh bâdeye ve gâh afyona ve berşe ve folonya-ya ve gâh esrâra ve ḳahveye düşer², tek dîvâne gönli bir miḳdâr arâm u ḳarâr eylesün diyü.

بیوی نافه کاخر صبا زان طره بگشاید
ز تاب جعد مشکینش چه خون افتاد در دلها

Be-büy-ı nâfe'i k'âḫir şabâ zân ṭurra bi-gşâyed
Zi-tâb-ı ca'd-ı muşkîneş çi hûn uftâd der-dilhâ

Bu beyti bir risâlede müstevfî taḥḳîḳ eylemişiz, murâd idinen anda görsün, ammâ bunda icmâlen ma'nâsını yazalım. **Büy** lafzı yâ ile olıcağ iki ma'nâda müsta'meldir, biri ḳoḳı ma'nâsına ki meşhûrdur, biri daḫi ümîd ve recâ ma'nâsına, bunda ikisi de cā'izdir. Ḳoḳı ma'nâsına olıcağ **bâ** sebebiyyet ifâde ider. Ümîd ma'nâsına olıcağ ma'ıyyet ma'nâsınadır. **Nâfe** misk göbegine dirler. Âḫirinde hemze nişânesi ki 'ayn-i betrâ şeklinde yazılır, yâ'dan 'ivaż yazılır, (^{S+} yâ-yı vaḫdete tevessül içündür,) zîrâ hâ-i resmîyle yâ imlâ olmağa ḳâbil degildir³, (^{F+} pes yâ'dan evvel bir hemze-i müctelibe îrâd iderler telaffuz mümkün olsun için.) (^{S+} **Nâfe** râyiḫa ma'nâsınadır diyen nâfe ile râyiḫayı fark eylemezmiş.) **Ki** şıfatla mevşûfî rabṭ eylemişdir. **Âḫir** lafz-ı Fârisidir, taḳrîr u te'kîd

1 T: Maḥşûl-i Beyt bu oldı ki.

2 M, S, T: gâh bâdeye ve gâh afyona ve berşe ve esrâra ve ḳahveye mübtelâ olur/düşer. (F nüshası esas alındı. Bu nüshada fazla olarak diğەر yazma nüshaların bir kısmında bulunan **folonya** kelimesi mevcuttur.)

3 <^{S+} Betrâ ebter'in mü'ennesidir, kıyruğı kesik ma'nâsına, mezkûr nişâne de kesik 'ayn şeklindedir. Ol şekle hemze demek mecâzidir, üç şüretten hâli degildir, ya'nî elif ve vâv ve yâ.>

ifâde ider ancak. Ta'riz içündür diyenler ma'nâ-yı ta'rizi böyle makâmlarda beyân eylemek gerek idi ki kaçışları ma'lûm olaydı¹. **Şabâ** lügatde gün ile gice berâber olduğda ma'la'-ı şems cânibinden hubûb iden bād'a dirler, ammâ elsi-ne-i şu'arâda kûy-ı cânân kıbelinden esen rîha dirler. **Zân** ezân'dan muhaffefdir. **Ez** min ve 'an ma'nâsına ve **ân** ism-i işaretdir ba'ide. **Turra** alından yukarı başın önidir ki 'Arabîde aña nâşiye dirler, sonra nâşiyenin alın üzerine² inen saçlarda istimal eylediler, zîkr-i ma'hall ve irâde-i hâll kabîlindendir, cem'i **tu-rar** gelür, tã'nın zammı ve rã'nın fethiyle. **Guşâyed** fi'l-i muzâri' müfred gâ'ib, açar dimekdir, lâzım ile müt'e'addi beyninde müşterekdir, bunda müt'e'addidir. Evvelinde harf-i bâ istikbâl için olur³. **Zi-tâb; zâ**-yı müfrede ez'den muhaf-fedir, **tâb'**ın nice ma'nâsı vardır, ammâ bunda burum ve büküm⁴ ma'nâsına olmağ evlâdır. **Ca'd** şıfat-ı müşebbehedir, şa're ya'nî kıla şıfat olur. Şa'r-ı ca'd dirler, muca'ad ma'nâsına, zencîr şeklinde olan saçda müsta'meldir. Gâh olur ki mevşûfını hâzîf idüp kendini makâmına ikâmet iderler, bundaki gibi. **Muş-kîneş; müşk**, mîm-i mazmûme ve şîn-i mu'ceme ile, Fârisidir, ammâ mîm-i meksûre ve sîn-i mühmele ile 'Arabîdir, **yâ** ma'nâ-yı (4a) nisbet ifâde ider 'Arabîdeki gibi, ammâ 'Arabîde müşedded ve Fâriside sâkin olur dâ'imâ. Ve ba'zı makâmda ki **yâ**'dan sonra nûn⁵ gelür bundaki gibi, te'kid ifâde ider ancak. Hâzret-i Mevlâna Câmî Kâfiye risâlesinde bu nûn'a nûn-ı tahşîş buyurmuşdur, yâ-yı nisbiye mahşûş olduğ için. **Şîn** zamîr-i gâ'ibdir, cânâneve râcî'dir yâhud turraya. **Çi** bunda mübâlağa ifâde ider, *Gülistân*'ın bu beytindeki gibi.

Beyt:

چه سالهاي فراوان و عمرهاي دراز
که خلق بر سر ما بر زمین بخواهد رفت

Çi sâlhâ-yı firâvân u 'omrhâ-yı dirâz
Ki hâlk ber-ser-i mâ ber-zemîn bi-hâhed reft⁶

Hûn kândır. **Uftâd** fi'l-i mâzîdir, sâbıkan beyân olınan gibi suķût ma'nâsına. **Der** bunda zarfiyyet ifâde ider. **Dilhâ** diliñ cem'idir üslûb-ı 'Acem üzre, ve **dil** lafzı müşterekdir yürek ile gönül beyninde, ammâ bunda yürek ma'nâsınadır.

1 <T> Redd-i Sürûri ve Şem'î

2 Nûsha: nâşiye alın üzerine.

3 S: Bi-guşâyed'de bâ harf-i te'kid. Ma'lûm ola ki ef'âl evâyilinde bâ-yı meksûre-i zâyide ve der lafzı te'kid ifâde ider, egerçi bâ'nın vaz'ı istikbâl içündür. Guşâyed fi'l-i muzâri' müfred gâ'ib, açar dimekdir, lâzım ile müt'e'addi beyninde müşterekdir, bunda müt'e'addidir. Evvelinde harf-i bâ istikbâl için olur.

4 S: kıvrım ve burum.

5 M, S: nûn-ı sâkin.

6 Nice yıllar ve uzun müddet geçtikten sonra yeryüzündeki insanlar bizim başımızın üzerinden geçecekler, yani biz ölüp toprak olunca kabrimizi çiğneyecekler.

Maḥşûl-i Beyt:¹ Bir nâfe koçısı sebebiyle veyâ bir nâfe ümidiyle, an-cılayın nâfe ki şabâ ol nâfeyi tırra-i cānāneden açısdır, yâ² cānāneniñ müşkli zülfiniñ burumından ve büküminden veyâ tırranın müşkli ca’dınıñ burumından ve büküminden³ yüreklere mübâlağa kan düşdi. (^{S+} Yüreklerle) kan düşmege sebep ziyâde intizârdır. Zîrâ şabâ bükülmüş ve burulmuş saçı açınca ziyâde mekş ider, pes, ziyâde mekşden ziyâde intizâr lâzım gelür ki dile hûn düşmege sebebedir⁴. Hâşıl-ı kelâm, âhû iki kısımdır. Birine âhû-yı sefid ve birine âhû-yı müşkîn dirler. Niteki Âşâfî ikisini bile bir beytde cem’ eylemiştir.

Beyt: چشمت آهوست ولی آهوی مشکین ختا
چشم خوبان دگر در غمت آهوی سفید
Çeşmet âhû’st velî âhû-yı müşkîn-i Hıṭâ
Çeşm-i hûbân-ı diger der-ğamet âhû-yı sefid⁵

Pes, âhû-yı müşkîn Hıṭâ ve Tibet ve Hoten’de ve Çin’de ve Hindistân’da⁶ olur ve ol memleketlerin âdemisi bunları süri süri şaklarlar ki hem etiyle sebeblenürler ve hem miskiyle fâ’idelenürler. Rûm’uñ âhûları (^{F+} ya’nî âhû-yı sefid) yılda bir kere boynuzların düşürdüğü gibi ol âhûlar yılda bir kere nâfelerin düşürürler. Hattâ zamânı geldikde⁷ zarflar peydâ idüp kırmı altına bağ-larlarmış, zâyî’ olmaya diyü. Pes, müşküñ huşûline sebep anı yazarlar ki ol âhûyı yâ hayvân cinsi veyâ insân ürküdmekden veyâ biri biriyle oynamakdan harâret kesb ider⁸ ve bunuñ sebebiyle nâfesine bir kaç kaçre kan düşer. Pes, tekrâr⁹ nâfe toptolı olur ki vaḫti geldikde düşürür¹⁰. (^{S,T+} ‘Aḳîl-i Bağdâdî târihinde¹¹ âhû-yı müşküñ ba’zı ahvâlini zıkr eylemiş, dimiş ki ayaklarının

1 T: Maḥşûl-i Beyt bu oldu ki.

2 F’de ‘yâ’ bulunmamaktadır.

3 S: kıvrımından ve bükümünden (...) kıvrımından ve burumundan.

4 M, T: Zîrâ şabâ zülf-i muca“adın tâbların açmağa ziyâde eglenür ve ziyâde ızırâba bâ’iş olur.

5 Gözüñ ceylan gözü gibi, fakat Hıta ülkesindeki misk ceylanlarının gözü gibidir. Diğer güzellerin gözleri ise senin gamından dolayı yani böyle güzel bir göze sahip olmadıklarından dolayı beyaz ceylan gözleri gibidir.

6 T: Hıṭâ ve Hoten ve Çin’de ve Hindistân’da.

7 T: geldikde.

8 M, T: Ol âhûyı yâ hayvân cinsi veyâ insân ürküdür ve harâret kesb ider veyâ biri biriyle oynamakdan harâret kesb ider.

9 T: tekrar.

10 S: düşer.

11 “târihinde” kelimesi Damad İbrahim-973, Esad Efendi-2777’de geçmektedir.

incikleri incecikdir ve başanağı¹ arası genişdir, siyâh-reng olur ve ağzında hın-zîr gibi iki dişi var, taşra çıkup durur. Maşrık'da Tibet² vilâyetinde çok olur. Kaçan ki âhûda göbek belürse bîmâr gibi olur, tâ nâfe kemâlin bulınca³. Ve yılda bir kere ağaç şemer virdüğü gibi bu âhû yılda bir nâfe virür. Ve ba'zılar dirler ki nâfe âhûdan çıkar tavuğdan yumurta çıkar gibi (T⁺ ve yılda bir kerre düşürür surresinden tavuk yumurda düşürdüğü gibi.) 'Temme kelâmu 'Akîl'⁴. (S⁺ Ammâ aşıl meşhûr olan budur ki geyigin surresinden bi-izni'llâhi Te'âlâ meme gibi⁵ belüre, da'hi içine kan ine ve yab yab büyüye, zamânı gelince kopa düşe. 'Kezâ fî Bâbüsî'l-Lügâ'.) Bu da ma'lûm ola ki âhûdan munfaşıl olduğda koku virmezmiş. Ba'dehu ba'zı mu'alecâtla terbiye iderler ki bu koku virür⁶. Ba'zılar didiler ki müşk her otı otlamağdan hâşıl olmaz, belki lâle ve sünbül otlamağdan (4b) olur. Niteki Âşafî demiş:

Beýt: چشمت آهو یست مشکین روی گلگون را ز تب
لاله زاری ساختی بهر غزال خویشتن

Çeşmet âhüyî'st müşkîn rûy-ı gulgûn-râ zi-teb
Lâlezârî sâhtî behr-i gâzâl-i hîştên⁷

Ve lehu: در دور لاله مستی آهو ی چشم او
مشکین غزاله را به قدح نوشی آورد

Der-devr-i lâlê mestî-i âhû-yı çeşm-i ü
Muşkîn gâzâlê-râ be-kadeh-nûşî âvered⁸

(S⁺ **Ve lehu:** جهان را آصفی پر خون دلت لاله زار آمد
که شد مشکین غزالی هر طرف آهو ی صحرائش

1 T: kıynağı. Nüshaların birçoğunda doğru olarak "başanağ" şeklinde yazılan bu kelime bazı müstensihlerin kelimenin anlamını bilmemesi sebebiyle "kıynak/kaynak" olarak yazılmış olmalıdır. Bu hususta Cârullâh-1695 nüshasında derkenarda 'başanağ, iki kâf ile, çatal tuynaklı hayvânâtın tuynakdan yukarı iki ufacı çırnakları olur her ayağında ki aña Fârisice jengele dirler ve Türkice başanağ. Minhu.' şeklinde bir not bulunmaktadır.

2 S ve T'de Tûbt olarak hareketlenmiş.

3 S: bîmâr olur, tâ nâfe kemâlin bulınca. T: bîmâr gibi olur, tâ nâfe kemâkân bulınca.

4 Akîl'in sözü burada tamamlandı.

5 Nuruosmaniye-3965, M: mîm gibi.

6 T: bû virür. F: ma'hûd koku virür.

7 M, S: Lâlezârî sâzed ez-behr-i gâzâl-i hîştên. Anlam: Gözlerin misk ceylanı gözü gibidir. Gül renkli yüzünü sıtmadan/harareten/terlemeden dolayı kendi ceylanın için bir lale bahçesine çevirdin.

8 Lale devrinde onun/sevgilinin mahmur ceylan gözünden dolayı misk ceylanları bile mahmur/mest göze sahip olmak için içki içmeye başladılar.

Cihân-râ Āşafî pur-hün-ı dilet lâlezâr¹ âmed
Ki şud muşkın ġazâlî her taraf âhû-yî şahrâyeş²)

Selmân, Beyt: درّاج بوم او همه شاهین کند شکار
و آهوی دشت او همه سنبل کند چرا

Durrâc-ı büm-ı ü³ heme şâhîn koned şikâr
V'âhû-yî deşt-i ü heme sunbul koned çerâ⁴

Pes, turrayı nâfeye ve şabâyı müşk-furûşa ki nâfe-güşâdır, teşbih eylemiş ve yüreklere kıan düşmege sebep tevaqqu' ve intizârdır.

بمی سجاده رنگین کن گرت پیر مغان گوید
که سالک بی خبر نبود ز راه و رسم منزلها

Be-mey seccâde rengîn kon geret pîr-i muġân güyed
Ki sâlik bî-ħaber ne-bved zi-râh u resm-i menzilhâ

Rengîn'de **yâ** nisbet, **nûn** te'kid içündür. **Kon** lafzı koniden'den müştakdır, kerden'den değil. Ma'lûm ola ki Fâriside meşâdiriñ âhiri nûn olur ve nûn'ın mâ-ķabli tâ olur veyâ dâl olur, dânisten ve ħânden gibi. Ve dâl'ın mâ-ķabli yâ olursa, amûziden gibi, cemî' müştakķât andan gelür, ammâ ol iki şûret-de olan maşdardan mâzî ile ism-i mef'ûl gelür ancak. Bunı zabt idince cemî' müştakķât-ı 'Acem kıyâsî olur, hiç bir nesnesi semâ'î olmaz. **Geret**; **ger** harf-i şartdır, eger'den muħaffefdir, **tâ** zamîr-i ħiṭâbdır, zamîr-i manşûb muttaşıl ma'nâsına, eger saña dimekdir. **Muġân** muġ'ın cem'idir, keşîşe ve oda tapıcıya ve muṭlaķâ kâfire dirler. Niteki Şâhidî demişdir.

Mısrâ⁵: Muġ gavur şu'le fûrûġ u hezl lâġ

Pes, **pîr-i muġân**'dan murâd bunlarıñ ulusıdır. **Güyed** güyiden'den müştakdır, goften'den değil. Bu da ma'lûm ola ki fi'l-i muzâri' ve emr-i ġâ'ib şîğaları Fâriside müştarekdir, bunda muzâri'dir, cümle-i şartıyye vâķi' olmuştur, cevabı taķaddüm eylemişdir ki bu, dilde câ'izdir muṭlaķâ. **Ki** harf-i ta'lîl. **Sâlik**

1 Ān lâlezâr yazılmış. Ān ilavesi vezni bozmaktadır.

2 Asafî, kan dolu yüreğinden dolayı dünya bir lale bahçesi hâline geldi de sahra baştan başa misk ceylanlarıyla (ceylan gözlü sevgililerle) doldu.

3 M, S, T: durrâc-ı büm-ı ü. Nuruosmaniye 3966, Esad Efendi 2777: durrâc-ı büm-ı ü.

4 Onun ülkesindeki turaç kuşu her zaman şahin avlar. Ve onun sahrasında dolaşan ceylan her zaman sümbül otlar. (Benzer mazmunu *Kadı Burhaneddin Divânı*'nda da görmekteyiz: Lebün esrûgiyem nola şeker benden dökülürse / Ki sümbül yiyecek müşgi göbeginden döker âhû) Bk. Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı*, s. 286.

5 Nüşhalarda 'Beyt' olarak yazılmaktadır.

yolcıya dirler, bunda **pîr-i muğân**'dan kinâyetdir ya'nî meyhâneci. **Resm** 'âdet-dir. **Menzilhâ**; menzillerden murâd meyhânelerdir.

Maḥşûl-i Beyt:¹ Eger saña pîr-i meyhâne² ya'nî bâde-furûş, seccâde ve eşvâbını³ meyle âlûde eyle dirse sözün qabûl eyle. Zîrâ ol, bâde-nûşlar ʔarîkîniñ sâlik-i murtâzıdır ve meyhânelerin rûsûm u edâsından⁴ bî-ḥaber degildir. Zîrâ her gün niçe 'arîf ve kâmiller kındurup göçürmededir ve rindler ʔarîkîniñ ḥûb zabṭ eylemişdir ve herkesiñ ṭab'atını⁵ ve meşrebini eyi añlamışdır ve herkese ne lâyıkdır, güzel bilmişdir. Pes, aña bî'z-zarûre ittibâ' lâzımdır ki soñra nedâmet ḥumârın çekmeye. Zîrâ (^{M,T+} ḥumâr nedâmeti) emrinde ḥikmet-i 'azîme vardır, ol ḥikmet anıñ ve emşâliniñ ma'lûmıdır (^{T,S+} ancaḡ).

مرا در منزل جانان چه امن عیش چون هر دم
جرس فریاد می دارد که بر بندید محملها

Merâ der-menzil-i cânân çi emn-i 'ayş çun her dem
Ceres feryâd mî-dâred ki ber-bendîd maḥmilhâ

Merâ'da **mîm** zamîr-i mütekellim vahdedir, **râ** niçe ma'nâya gelür, inşâ'a'l-lâhu Te'âlâ her birini maḥallinde beyân ideriz, bunda mef'ûliyyet ma'nâsı ifâde ider, 'Arâbide iyyâye gibi. **Menzil** konaḡdır, kıyâs **menâzil** demek idi, beyt-i sâ-bıḡdaki gibi, ammâ zarûret-i vezniçün müfred irâd eyledi. Zîrâ cânâna vâsıl ola-caḡ menzil bire münḥaşır degildir, belki bir niçe menzil olmaḡ gerekdir ki 'aşıḡ cânâna vuşulde küllî miḥnet⁶ ü ta'ab çeke, tâ ki vuslatıñ ḡadrini bile ve dâmân-ı ḡidmetine muḡkem teşebbûş eyleye. **Cânân**; kıyâs budur ki **cân**'ıñ cem'i ola, mübâlaḡa ʔarîkiyle, güyâ ki cemî' uşşâḡıñ cânıdır. Niteki şâ'ir (**5a**) buyurur:

Mısrâ': Hemân ben bendeniñ⁷ cânı degilsün cân-ı 'âlemsin

Yâḡud (^{T,S+} muzâf maḡzûf ola, aşlında **cân-ı cânân** ola, cânlar cânı ma'nâsı-na, soñra galebe-i isti'mâl ile) muzâfı ḡazf idüp muzâfun ileyhi maḡalline ikâ-met eylemiş olalar. **Çi emn-i 'ayş**; **çi** kelime-i istifhamdır, ne dimekdir. **Emn** maşdardır, emine-ye'menu'dan, ya'nî 'alime bâbından. **'Ayş**, 'ayn'ıñ fethiyle, dirlik dimekdir, ḡayât ma'nâsına, **emn** muzâf olmuşdur **'ayş**'e, emînlikle dirlik

1 T: Maḥşûl-i Beyt bu oldı ki.

2 M, S: pîr-i muğân.

3 M, T: esbâbını.

4 M, S: rûsûm u 'âdetinden.

5 T: ṭab'ını.

6 S: zaḡmet.

7 F: ḡastanıñ.

dimekdir. Ba'zıları **emn**'i 'ayş'e 'atf ider, lâkin selîka-i 'Aceme muvâfık degil, egerçi Rûmîlerin ba'zısı kabûl eylemiştir¹. **Çun** çünkü ma'nâsınadır. **Her dem;** **her** lafzı küll-i efrâdî ma'nâsında müsta'meldir. **Dem** bunda vâkı't ma'nâsınadır, sepîde-dem ve şubh-dem gibi, ammâ nefes ihâmından hâlî degildir. **Ceres** çañdır, ya'nî develerin ve kâtırların boynına aşdıkları. **Feryâd** meded meded diyü çağırmağa dirler, figân lafzıyla 'atf-ı tefsîrî vâkı' olur. Feryâd-res dirler medede irişen kimseye, beliyelerde ve muşibetlerde müsta'meldir.

Beyt: هر که فریاد رس روز مصیبت خواهد
گو در ایام سلامت به جوانمردی کوش
Her ki feryâd-res-i rûz-ı muşibet hâhed
Gü der-eyyâm-ı selâmet be-civân-merdî küş²

Ammâ bunda bâng u âvâz ma'nâsı tazmîn olunmuşdur ve bu, qarînedir **ceres**'i insâna isti'âre eyledüğüne. Bu da ma'lûm ola ki evvel zamânda seferlerde göçmek vâkı'tinde ceresi öttürürler-imiş³ herkes mütenebbih olsun diyü, ammâ 'Oşmâniyân borı çalarlar. **Mî-dâred;** Fâriside **mî** lafzı ma'nâ-yı hâliyyet ve **bâ**-yı müfrede istikbâliyyet ifâde ider ve gâh olur ki biri biriniñ ma'nâsında müsta'meldir ve gâh olur ki her biri mağâm-ı istimrârda vâkı' olur ve gâh olur ki mîm'in evveline bir hâ ziyâde iderler te'kid içün, hemî-reved ve hemî-resed gibi. **Dâred** fi'l-i muzâri'dir, dâriden'den müştakdır, dâšten'den degil, sâbıkan beyân olunan gibi, ammâ bunda mağşûd istimrârdır. **Ki** feryâdı beyân içündür. **Ber-bendîd;** **ber** ve **der** kelimeleri ef'âl evâ'ilinde vâkı' olur, ekşer te'kid ifâde ider. Gâh olur ki her biri bir ma'nâ ifâde ider, inşâ'a'llâhu Te'âlâ mağhallinde beyân olunur. **Bendîd** bendiden'den müştak fi'l-i cem'-i emr-i muhâtabdır, fi'l-i mâziniñ müfred gâ'ib şîğasıyla müşterekdir, bağlañ dimekdir. **Mağmilhâ** mağmiliñ cem'idir, yükler ma'nâsına.

Mağşûl-i Beyt⁴: Baña cānān kōnaqlarında emīnlikle dirilmek⁵ ne müyes-serdir? Ya'nî müyesser degil, istifhām-ı inkārî tārīkiyle. Çünkü her vâkı't ve her nefes ceres feryâd (^{F+} ider) ya'nî tenbîh ider ki yükleriniñizi bağlañ ve cānāna tizcek vâşıl oluñ ki furşat ğanîmetdir.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 Musibet günlerinde kendi yardımına koşacak birisini arayan kimseye, selamet günlerinde insanların yardımına koşmasını söyle.

3 M: çaldırırlarmış. T: ödtürlermiş

4 T'de hepsi 'Mağşûl-i Beyt bu oldu ki' şeklinde başlamaktadır.

5 M, S: dirlik.

شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هائل
کجا دانند حال ما سبکباران ساحلها

Şeb-i târik u bîm-i mevc u girdâbî çunîn hâ'il

Kucâ dânenend hâl-i mâ sebuk-bârân-ı sâhilhâ

Şeb gice. **Târik** ve **târ** karanlık ma'nâsınadır (^{S,M+} ve izâfet beyâniyyedir). **Bîm** havf, **mevc** deniz talazı¹ (^{F+} ve izâfet lâmiyye.) **Girdâb** çevlik² ma'nâsına (^{S+} ve izâfeti lâmiyye,) 'Arabça durdur dirler, ya'nî şu çigzinüp döndüğü³ yer ki garğ olmak havfı olur, **yâ** vahdet veya tenkîr içündür, (^{S+} harf-i maşdar tutanlar ma'nâyı bilmezler imiş.) **Çunîn** mürekkebdır **çun** ile **în**'den. **Çun** bunda edât-ı teşbîhdir, **în** ism-i işâretidir, qarîb için, terkîb sebebiyle **çun**'uñ vâv'ı ve **în**'in hemzesi hâz olunmuştur. **Hâ'il** hevlendir, korku ma'nâsına. **Kucâ** kanda. **Dânenend** fi'l-i muzâri'dir, dâneniden den müştak, cem'-i gâ'ib şîğasıdır, emr-i gâ'ib şîğası ile müsterekdir⁴, (**5b**) (^{S+} bilürler demekdir.) **Hâl-i mâ; hâl** emir ve şân ma'nâsına. **Mâ** biz demekdir, naḥnu ma'nâsına. **Sebuk-bârân** sebuk-bâr'ın cem'idir, elif ve nûn ile cem' olmuşdur zevî'l-ûkûle şîfat olduğu için, taḥdîr-i kelâm **merdân-ı sebuk-bârân** demekdir. **Sebuk** yeyni⁵ ma'nâsınadır (^{M,T+} ya'nî hafif), ve **bâr** bunda yüküdür⁶. Pes, **sebuk-bârân** yeyni⁷ yükliler demekdir. **Sâhilhâ** sâhiliñ cem'idir üslûb-ı 'Acem üzre, deniz kenârı, şaṭı'u'l-baḥr ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Hicrân zulmeti ve rakîb korkısı ve mü'ebbed firâk girdâbında kalmak havfı. Pes, biz ki böyle olavuz, kanda bilürler bizim hâlimizi sâhil-i vişâlde olup bîm-i aḡyâr u havf-ı infişâlde olmayanlar?

همه کارم ز خودکامی ببدنامی کشید آخر
نهان کی ماند آن رازی کزو سازند محفلها

Heme kârem zi-ḥod-kâmî be-bed-nâmî keşid âḥir

Nihân key mâned ân râzî k'ez-û sâzend maḥfilhâ

Heme iḥâtâ-i efrâd içündür, küll ma'nâsına. **Kâr** bunda işdir, fi'l ma'nâsına. **Zi-ḥod-kâmî; ḥod** kendi ma'nâsına, **kâm** bunda murâd ma'nâsınadır, (^{M,S+} **yâ** harf-i maşdardır). **Hod-kâm** vaşf-ı terkîbî aḡsâmındandır, kendi murâdlı

1 M: talğası.

2 S: çevrik.

3 M: şu çevrindisi ve döndüğü.

4 S: cem'-i gâ'ib şîğası ile müsterekdir emr-i gâ'ib şîğası.

5 S: yeñüli.

6 M, S: bâr yüke dirler, ḥiml ma'nâsına.

7 S: yeñüli.

dimekdir, **yâ** harf-i maşdar. **Be-bed-nāmī**; **bâ** harf-i şıla, **keşid**'e mütē'allik'dir. **Bed** yaramaz, **nām** ism, **yâ** harf-i maşdardır. **Bed-nām** ıstılahda rüsvây ma'nâsınadır, **bed-nāmī** rüsvâyılık ma'nâsınadır. **Keşid** bunda inkılab ve tahavvül ma'nâsına fi'l-i lâzımdır, mütē'addi degildir zann eyledikleri gibi¹, çekildi dimekdir. Şarâb sirkeye ve süd yoğurda çekildiği gibi. Niteki Hilâlî'nin bu beytinden ziyâde rüşendir.

Beyt: وه که سودای تو آخر سر به شیدایی کشید
 قصه عشق نهان ما به رسوایی کشید

Veh ki sevdâ-yı tu âhîr ser be-şeydâyi keşid
Kışşa-i 'ışk-ı nihân-ı mâ be-rusvâyi keşid²

Ve Hâzret-i Mevlânâ Câmî'nin bu beytinden;

Beyt: جا کن درون پاک ضمیری که عاقبت
 زین شیوه کار قطره به دردانگی کشید

Câ kon derûn-ı pāk-i zāmîrî ki 'âkıbet
Zîn şive kâr-ı қаtre be-durdânegî keşid³

Beyt: چند آصفی به کوی پری پیکران روی
 کار تو رفته رفته به دیوانگی کشید

Çend Âşafî be-kûy-ı perî-peykerân revî
Kâr-ı tu reft e reft e be-dîvânegî keşid⁴

Âhîr kelime-i te'kiddir, sâbıkan beyân olunan gibi. **Nihân** (^{S,T+} aşlında **pinhân** idi, **pâ'yı** hâz f idüp taḥfifen **nûn**'a kesre hareket virdiler, gizli dimekdir,) ḥafî ma'nâsına. **Key** Fâriside kaçan dimekdir. **Māned** fi'l-i muzâri', mânîden'den müştakdır, lafz-ı müşterekdir, kalmaḳ ve ḳomaḳ ma'nâsına gelür, bir **māniden** daḥi vardır ki beñzemek ya'nî müşâbehet ma'nâsına ki mânîsten maşdarı da bu ma'nâya gelür, ammâ '*mā naḥnu fîhi*⁵de maşdarın birisi daḥi **mānden** gelür, iştirâk üzre, ya'nî lâzımla mütē'addi beyninde. Pes, *Gülüstan*'da

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'î>

2 Vah ki sana olan sevdamız sonunda bizi mecnun etti. Aşkıımızın gizli kıssası aşıkâr olup bizi rüsvay etti.

3 Gönlünün temiz içini ona yer olarak hazırla, çünkü sonunda bu şekil ve üsluptan dolayı damla inciye dönüşecektir.

4 Ey Asafî, daha ne kadar perî yüzlülerin mahallesine gideceksin. Böyle giderse gide gide senin işin deliliğe varacak. S'de bu üç beyit Mevlânâ, Âşafî ve Hilâlî sıralamasıyla açıklama cümleleri olmadan yani sadece müellif adını söyleyerek derkenarda peşpeşe yazılmış. T'de son beyit yoktur.

5 Bizim bahsettiğimiz hususta.

Beyt: عمر برفست و آفتاب تموز
 اندکی ماند خواجه غره هنوز
 'Omr berf' est u âftâb-ı temûz
 Endekî mând hâce ğirre henûz¹

[Mând] müte'addidir, lâzım degildir, cemî'an şurrâhûn zann eyledikleri gibi², ya'nî âfitâb-ı temmuz berf-i 'ömürden az kodı dimekdir. Pes, 'mâ naḥnu fîhi' de qalur dimekdir, lâzım ma'nâsına. **Ān** ism-i işâretidir ba'ide. **Râz** gizli iş, **yâ** vahdet veya tenkîr için. **K'ezû** üç kelimeden mürekkebdir, **ki**'den ve **ez**'den ve **û**'dan. **Ki**'den hâ-i resmî ve **ez** ve **û**'dan hemzeler hâzif olunmuştur. **Û** zamîr-i merfû'ı munfaşıldır, huve ma'nâsına, **râz**'a râcî'dir. **Sâzend** fi'l-i muzârî' cem'î-i ğâ'ibdir, eylerler dimekdir, sâziden'den müştakdır. Bir ma'nâsı daḥi vardır, inşâ'â'llâhu Te'âlâ yerinde beyân olunur. **Maḥfilhâ**; **maḥfil** mecma' ma'nâsınadır, (^{S+} **maḥfilhâ** maḥfilin cem'idir, üslûb-ı 'Acem üzre.)

Maḥşûl-i Beyt: Cemî' ef'âl ü aḥvâlim kendi murâdım muḳtezâsınca olduğumdan, ya'nî kendi murâdım ḥuşûliyle muḳayyed olup cânân murâdıyla taḳayyüd eylemedigimden bed-nâmlığa ya'nî rûsvâyılığa müncerr ü münḳalib u müteḥavvil oldu. Hâşıl-ı kelâm, muḳtezâ-yı 'ışk u muḥabbet cânân gönli-ni (6a) ele getürmekdir, mâlla ve cânla ve maḳbûl ḥidmetle ve kemâl-i edeb u erkân ri'âyetiyle. Belki aḳârîb u ebâ'id müte'alliḳâtını (^{M+} terk idüp) belki dergâh-ı³ devlet-ferr u südde-i eṣer-i sa'âdet-maḳarrını pister ü bâlin idinen⁴ kelbinin ri'âyetini iltizâm eylemek lâzım u vâcibdir. Niteki dimişlerdir. 'İssini ağırlayan itine kemûk atar.' Pes, mışrâ-ı şânîyi bu taḳrîre irsâl-i meşel idüp buyurur: Kaçan maḥfî qalur şol bir râz ki andan mecma'lar peydâ ideler? Ya'nî bir sır ki mecâmî' u meḥâfilde söylene, kaçan gizli qalur, elbette qalmaz, zirâ 'Kullu sırrın câveze'l-isneyni şâ'e⁵. Niteki Hilâlî dimişdir.

Beyt: بعد ازین راز هلالی نتوان کرد نهان
 که به هر خلوت ازو انجمنی ساخته اند

1 Ömür bir kar gibi, hâlbuki Temmuz güneşi bu kardan çok az bir şey bırakmış, o da eriyip gidecek. Fakat hâcê hâlâ gâflet içinde, bu durumun farkında değil.

2 <¹⁺ Redd-i İbn-i Seyyid 'Alî ve Lâmi'i ve Sürûri ve Şem'i ve 'Aṭâ ve ğayrihim>

3 M: aḳârîb u âbâ ve müte'alliḳâtını terk idüp.

4 M, S: idinüp.

5 İki kişiden fazla kişinin bildiği sır olmaktan çıkar, yayılır.

Ba'd ezîn râz-ı Hilâlî ne-tuvân kerd nihân
Ki be-her hâlvat ezû encumenî sâhteend¹

(^{S,T+} Râz'dan mehâfil ve mecâmî' peydâ eylemekden maşşûd câ-be-câ anı söyleşmekdir.)

حضورى گر همى خواهى ازو غايب مشو حافظ
متى ما تلق من تهوى دع الدنيا و اهملها

Hûzûrî ger hemî-ğâhî ezû ğâyib me-şev Hâfız
Metâ mâ telka men tehvâ da'îd-dunyâ ve ehmillhâ

Hûzûr (^{T,M+} nakîz-ı ğaybdır ve) sefer muķâbilinde de müsta'meldir, ammâ bunda murâdistirâhatdır, **yâ** vahdet veyâ tenkîr içündür. **Hâhî** fi'l-i muzâ-ri' muhâtabdır, hâhiden'den müştakdır, eger hûzûr dilerseñ dimekdir. **Ezû; û** zamîri mışrâ-ı şânîniñ mazmûnına ya'nî fehvâsına maşrûfdur² izmâr ķable'z-zikr tarîķiyle³. Zât-ı Bârî'ye ircâ'î efhaş-ı haţâyâdır. **Ĝâyib** muķâbil-i hâzır-dır, ammâ bunda ğâfil murâddır, niteki ba'zı nüshada vâķi'dir. **Me-şev** fi'l-i nehy-i hâzır⁴. **Hâfız** münâdâdır, harf-i nidâsı haţf olmuşdur, aşlında ey Hâfız dimekdir. **Metâ** esmâ-i menķûşadan iki fi'l-i muzâri'î cezm ider, müşterekdir şartla istifhâm beyninde, bunda şart içündür. **Mâ** harf-i zâyid, te'kid içündür ancak. **Telka** fi'l-i muzâri' muhâtabdır, lekîye-yelķâ'dan, 'alime bâbından, lâ-me'l-fi'l cezimle düşmüşdür, buluşasın dimekdir, taķdır-i kelâm, '*metâ eredit en telka*' dimekdir, tâ ki ma'nâ müstaķim ola, ⁵ ﴿إِذَا قُضِيَ إِلَى الصَّلَاةِ﴾ deki gibi. **Men** ism-i mevşûldur, ellezî ma'nâsına, ekşer zevi'l-'uķûlde müsta'meldir, mef'ûlün bihidir **telka**'nıñ. **Ezû**'da olan zamîr-i ğâ'ib men lafzına râci'dir izmâr ķable'z-zikr tarîķiyle diyen hem tenâķuż söyledi, hem haţâ eyledi⁶. **Tehvâ** 'alime bâbından fi'l-i muzâri' muhâtabdır, '*hevîte's-simâne*' gibi, seversin dimekdir, ism-i mevşûluñ şılasıdır, aşlında **tehvâhu** idi, mevşûle râci' olan zamîr-i manşûb haţf olmuşdur. **Da'îd-dunyâ; da'** tede'u'dan⁷ müştak emr-i muhâtabdır, terk eyle dimekdir,

1 Bundan sonra Hilâlî'nin bu sırrı gizli kalmaz. Çünkü insanlar bir araya geldiklerinde hep onu konuşmaktadırlar.

2 M: râci'dir.

3 <^{T+} Ba'zılar ezû zamîrini ğâh Allâhu Te'âlâ'ya ircâ' eylediler ve ğâh mışrâ-ı şânide men lafzına. Hâşıl-ı kelâm bu huşuşda müzebezbinden oldılar.>

4 S: Me-şev fi'l-i nehy-i hâzır ya'nî muhâtabdır, olma dimekdir.

5 "Namaz için kalktığınız zaman." Maide 5/6.

6 S: Ezû'da olan zamîr-i ğâ'ib men lafzına râci'dir izmâr ķable'z-zikr tarîķiyle diyen kimse 'aceb perişân-güymuş ki evvel Allâhu Te'âlâya ircâ' eylediydi ve bunda men lafzına, '*af'ellâhu 'anhu*'. <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

7 M, S: vede'adan.

maşdarı, mâzîsi müsta'mel değildir, ammâ ism-i fâ'ili ve ism-i mef'ûli nedretle müsta'meldir. **Ed-dunyâ** cihân dımeğdir. Ve **ehmilhâ** emr-i muhâtabdır, ehmele-yuhmilu, if'âl bâbindan, terk eyle dımeğdir, **da'** gibi. **Hâ** zamîr-i manşûb, râcî'dir **dunyâ**'ya, âhırinde elif-i te'nîş olduğundan aña te'nîş zamîri râcî' oldu.

Maḥşûl-i Beyt: Eger huzûr isterseñ ey Hâfız, andan ğâfil olma, ya'nî sevdiğîne vâsıl olmağ isterseñ dünyâyı terk eyle, ya'nî yolına bezl eyle ve hıdmetine şarf eyle. Zıkr-i maḥall ve irâde-i ḥâll kabîlindendir, emvâl ü esbâb-ı¹ dünyeviyye murâddır, beyt-i sâbıkda zıkr olunan gibi. Zîrâ esbâb-ı vuşlatın aqvâsı (6b) mâldır, andan bezl-i nefis ya'nî şâyeste hıdmetdir, andan soñra cânân murâd iderise 'ilim ve ma'rifetdir.

2

Ve lehu eyzan Baḥr-i Remel Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilât

ای فروغ ماه حسن از روی رخشان شما
آب روی خوبی از چاه زرخدان شما

Ey furûğ-ı mâh-ı ḥusn ez-rûy-ı raḥşân-ı şumâ
Âb-ı rûy-ı ḥübî ez-çâh-ı zeneḥdân-ı şumâ

Ey ḥarf-i nidâ, münâdâsı maḥzûfdur, ey cânân dımeğdir, mâ-ba'di maḥşûd bi'n-nidâdır. **Furûğ** ismdir, ziyâ ma'nâsına. **Mâh** ay, lafz-ı müşterekdir², bunda cirm-i kamer murâddır. **Ḥusn** güzellik. **Rûy** yüz. **Raḥşân** şıfat-ı müşebbehedir, raḥşiden'den müştak, yaldırağan ma'nâsına. **Şumâ** siz, entum ma'nâsına. **Âb-ı rûy** yüz şuyıdır³, 'ırz ma'nâsına. **Ḥüb** güzel, **yâ** ḥarf-i maşdar. **Çâh** kuyu, bunda çukur murâddır. **Zeneḥdân** ve **zeneḥ** eñekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey cânân, güzellik ayının ziyâsı siziñ yaldırağan yüzünüzdendir, ya'nî feleğin ayı güneşden nûr aldığı gibi güzellik ayı sizden nûr ve ziyâ alır dımeğdir. Mâhın ḥüsne izâfeti isti'âre tarîkiyledir. Ey cânân, güzellik

1 S: eşvâb-ı.

2 T: Mâh ay ma'nâsına, müşterekdir.

3 S: Âb-ı rûy, izâfetle, yüz şuyıdır.

yüz şuyı siziñ eñegiñiz kuyusındandır (^{T,M+} ya'nî çukurından.) Cemî'an hüsni ü le'tâfet siziñ zenehdânınıza maḥşûrdur. Her güzel hüsni andan alır, ay güneş-den aldığı gibi. İki mışrâ' tekerrür-i haber kabîlindendir.

کی دهد دست این غرض یا رب که همدستان شوند
خاطر مجموع ما زلف پریشان شما

Key dehed dest in ġaraż yâ Rab ki hem-destân şevend
Hâţır-ı mecmû'-ı mâ zulf-i perîşân-ı şumâ

(^{S,T+} **Key** kaçan.) **Dehed** fi'l-i muzâri' müfred ġâ'ib, dehiden'den, virür ma'nâsına. **Dest** el. **Ġaraż** bunda murâd na'nâsınadır. **Yâ Rab** bunun gibi yerlerde 'acabâ ma'nâsınadır. **Hem-destân**; **hem** edât-ı muḳârenetdir, hem-hâne (^{S,M+} ve hem-hücre) gibi, hânedeş ve hücredeş dimerdir, **destân** dâstân'dan muḥaffefdir, hikâyet ma'nâsına, hikâyetdeş dimerdir, bir ma'nâsı daḥi vardır, inşâ'a'llâh yeri geldikde beyân oluna. **Şevend** fi'l-i muzâri' cem'-i ġâ'ib, şevîden'den müştak, olar dimerdir. **Hâţır** aşlında gönüle gelendir, sonra gönüle itlâk eylediler, zıkr-i hâll irâde-i maḥall tarîkiyle. **Zulf** kulağ önünden inen saçlardır. **Perîşân** taġınık dimerdir.

Maḥşûl-i Beyt¹: Yâ Rab², bu ġaraż kaçan el vire ki muşâḥib³ ola bizim hâţır-ı mecmû'muz ve seniñ perîşân zülfüñ. İstifhâm-ı inkârî kabîlindendir. Ya'nî ikisiniñ muşâḥabeti ve muḳâreneti müyesser degildir, zîrâ bizim hâţırımızıñ cem'iyetine bâ'is zülfde qarâr eylemekle olur, bu ise muḥâldir, (^{S,M+} zîrâ qarârgâhı perîşân oldu). Zîrâ zülfde (^{S,M+} qarâr) müca'ad u tâb-dâr olmaqla olur. Pes, bu ġaraż el virmez. **Yâ Rab** 'ibâretini böyle yerlerde 'acabâ ma'nâsına isti'mâl iderler⁴.

عزم دیدار تو دارد جان بر لب آمده
باز گردد یا بر آید چیست فرمان شما

'Azm-i didâr-ı tu dâred cân-ı ber-leb-âmede
Bâz gerded yâ ber-âyed çîst fermân-ı şumâ

1 T'de 'Maḥşûl-i Beyt bu oldu ki' ifadesi burada son bulmaktadır.

2 M: 'Acabâ.

3 T: muşâḥabet.

4 S ve M'de cümlelerin sıralaması karışık.

‘**Azm** niyyet. **Dîdâr** yüz ve görme¹ ma‘nâsına müsta‘meldir, vaşf-ı terkîbîdir. Aşlında ârende-i did² idi, görme getürici, sonra yüzde ve görmeye isti‘mâl eylediler. **Tu**, vâv-ı resmîyle, sen demekdir, ente ma‘nâsına, gâh olur ki vâv-ı nı zarûret-i vezn için telaffuz iderler. (^{M+} **Dâred** fi‘l-i muzâri‘ müfred, tutar ma‘nâsına.) **Cân** rûh-ı hayvânî. **Ber-leb-âmede**; **ber** isti‘lâ içündür, ‘alâ ma‘nâsına. **Leb** bunda tutaç ma‘nâsınadır. **Âmede** gelmiş ma‘nâsına mâziden bir kı-sımdır (^{S,T+} Türkîde,) ism-i mef‘ûl degildir³. **Cân, ber-leb** ‘ibâretine muzâfdır. Bu beytdeki gibi.

Beyt: (7a) یک دو روزی صبر کن ای جان بر لب آمده
زانکه خواهم در حضور دوست بسپارم تو را
Yek du rûzî şabr kon ey cân-ı ber-leb-âmede
Zân ki hâhem der-ḥuzûr-ı döst bi-spârem turâ⁴

Âşâfi: آمدی تا ز لب جان به لب آمده را
عذرخواهی کنم امروز که مهمان دارم
Âmedî tâ zi-lebet cân-ı be-leb-âmede-râ
‘Ozr-ḥâhî konem imrûz ki mihmân dârem⁵

Pes, **cân-ı ber-leb-âmede** cümle-i hâliyyedir diyen ḥaṭâ eyledi⁶. **Bâz** bunda girü demekdir. **Gerded** fi‘l-i muzâri‘ müfred ġâ’ibdir, gerdiden’den, dönmekdir, ‘avdet ma‘nâsına. Maḳâm-ı istifhâmda vâkı‘ olmuş, dönsün mi ma‘nâsına. **Yâ** harf-i ‘aṭfdır, ‘Arabîde **ev** gibi. **Ber-âyed** bi-ḥasebî’l-lüġa yukarı gelür veya yukarı gele, ammâ bunda çıkmakdan ta’bîrdir, ḥurûc ma‘nâsına, çıksun mı demekdir, istifhâm ṭarîkiyle. **Fermân** buyruktur, emir ma‘nâsına.

1 T: yüz, görme.

2 T: didâr.

3 S: ism-i mef‘ûl degildir, ism-i mef‘ûldur diyenler ism-i fâ’il ile ism-i mef‘ûli fark eylemez imiş. <^{T+} Redd-i Sürûri >

4 Ey dudağa gelmiş (çıkma üzere olan) can, bir iki gün daha sabret, çünkü ben seni (son nefesimi) sevgilinin huzurunda teslim etmek istiyorum.

5 Çıkma üzere olan can senin dudağına kadar gelince, bugünlük onu mazur tutmanızı istiyorum, çünkü misafirim var. S’de derkenarda yazılan şu beyit Damad İbrahim-973’te metin içinde bulunmaktadır: <^{S+}Âşâfi: Şud ṭabîb-i men-i bîmâr Mesîhâ-nefesî / Ki merâ cân-ı be-leb âmede vâ-mî-gerded> **Anlam:** İsa nefesli sevgili ben hastanın tabibi oldu da benim dudağa gelmiş canım tekrar geri dönüyor.

6 M, S, T: diyenler ḥaṭâ eylediler. F: diyen ḥaṭâ eyledi. <^{T+} Redd-i Sürûri>

Maḥṣûl-i Beyt: Lebe gelmiş cân seni görmek kaçdın tutar, girü dönsün mi¹ yohsa çıksun mı emriñiz nedir. Ya'nî cân-ı 'azîzi saña teslim ideyim² mi, yohsa yine yerine varsun mı, buyruğuñuz nedir (^{M,T+} dimekdir.)³

دور دار از خاک و خون دامن چو بر ما بگذری
کاندین ره گشته بسیارند قربان شما

Dür dâr ez-hâk u ħûn dâmen çu ber-mâ bi-gzerî
K'enderin reh geşte bisyâr'end kurbân-ı şumâ

Dür ırakdır, ba'îd ma'nāsına. **Dâr** emr-i muḥâtabdır, dariden'den⁴. **Ĥâk** toprak. **Dâmen** ve **dâmân** etekdir, zeyl ma'nāsına, insânda ve gayride müsta'meldir. **Çu** harf-i ta'lîl, çun'den⁵ muḥaffefdir. **Ber-mâ** bizim üstümüze, 'aleynâ ma'nāsına. **Bi-gzerî** guzeriden'den müştak fi'l-i muzâri' muḥâtabdır, guzeşten de maşdardır (^{M,T+} bu ma'nâya.) **K'enderin** üç kelimeden mürekkebirdir. Biri **ki** ki harf-i ta'lîldir ve biri **ender** ki edât-ı zarfdır ki **der** bundan muḥaffefdir ve biri **in** ki ism-i işâretidir karibe. Pes, terkible **ki**'den hâ-i resmî ve **ender**'le **in**'den hemzeler ḥazf olmuşdur. **Reh** râh'dan muḥaffef, yoldur, sebîl ma'nāsına. Ma'lûm ola ki Fâriside vâv'dan ve yâ'dan ve elif'den soñra ki hâ-i aşliyye vâkı' olsa bu harfleri ḥazf eylemek câyizdir. Meşelâ tağa **küh** ve **kuh** ve köye **dih** ve **dih** ve pâdişâha **şâh** ve **şeh** dirler, *fe-kıs 'alâ hâzâ*⁶. **Geşte**, kâf'ın fethiyle, olmuş dimekdir, mâziden bir kısımdır, geşten'den müştakdır, geşten ve gerdiden maşdarlardır, şayrûret ma'nāsına. Bu cihetdendir ki intikâl ma'nâlarında müsta'meldir. Gâh olur ki dönmek ma'nāsına müsta'meldir, meşelâ giderken dönmek veyâ Mevleviler gibi dönmek. **Bisyâr** çok dimekdir, keşir ma'nāsına. **Bisyâr'end** lafzındaki **nûn**'la **dâl** est lafzının edât-ı cem'idir, bunda ma'nâ cihetinden **geşte**'ye muḥayyedir, zarûret-i vezniçün te'hîr olunmuşdur. **Qurbân** lügatde şol şeydir ki anıñla Allâh'a yakın olasın, ammâ bunda Allâh için kesilen koyun ve gayrısı murâddır.

1 T: çonsun mı.

2 T: ideyin mi.

3 <T+ Tercüme: Görmek ister seni bir dem lebe gelmiş cânım / Girü dönsün mi ya çıksun mı buyur sultânım

4 S: Dâr emr-i muḥâtabdır, dariden'den, tut dimekdir. Bi-gzerî; bâ harf-i te'kid, guzerî fi'l-i muzâri' müfred muḥâtabır, guzeriden'den, geçersin dimekdir.

5 M, S, T: çunki'den. F: çun'den.

6 Diğerlerini buna kıyas et.

Maḥşûl-i Beyt¹: Bizim üstümüzden geçtikde ya'nî yanımıza uğradıkda etegini kandan ve topraktan ırak tut, ya'nî (^{S,M+} etegin) çekerek ekâbirâne geç, zîrâ bu yolda ki biz yıkılıp yaturuz, çok kimseler siziñ kurbânınız olup yatur-lar, ya'nî 'uşşâk yoluñda² kırılıp yaturlar. Maḥşûd, cânâne şefkat idüp andan merḥamet taleb eylesesidir.

دل خرابی می کند دلدار را آگه کنید
زینهار ای دوستان جان من و جان شما

Dil ḥarâbî mî-koned dil-dâr-râ âgeh konîd
Zînhâr ey döstân cân-ı men u cân-ı şumâ

Ḥarâb yıkık, 'imâretin zıddıdır, **yâ** harf-i maşdardır. **Mî-koned**; **mî** harf-i hâl yâ istimrârdır, **koned** koniden'den müştak fî'l-i muzâri'dir, bir maşdarı daḥi kerdendir, eyler dimekdir, ḥarâblık eyler ma'nâsına. **Dil-dâr** vaşf-ı terkibîdir, gönül tutucu ma'nâsına. Aşlında dârende-i (7b) dil idi. Pes, edât-ı fâ'il ki nûn ve dâl ve hâ-i resmîdir, ḥazf idüp ma'nâ-yı 'âmm-ı terkibîden ma'nâ-yı ḥaşş-ı 'alemiyyeye nakl eylemek için muzâfun ileyhi taḳdîm idüp dil-dâr didiler. Cemî'an müştakḳâtıdan olan vaşf-ı terkibîlerde bu ḳâ'ide cârîdir. Mâl-dâr (^{S,T+} ve diz-dâr) ve ser-dâr daḥi bu ḳabildendir. Ḥâşıl-ı kelâm, **dil-dâr** bunun gibi maḳâmlarda cânândan 'ibâretidir, **râ** edât-ı mef'ûldür. **Āgeh** âgâh'dan muḥaffef-dir, ḳâ'ide-i sâbıka üzre³. (^{S,M+} **Āgâh** da) âgâhiden'den müştakdır, lâzımla mü-te'addi beyninde müşterekdir, ṭuymaḳ ve ṭuyurmaḳ ma'nâsına. **Konîd** emr-i muḥâṭab cem'dir. **Āgeh konîd** âgâh eyleñ ya'nî duyuruñ. **Zînhâr**, yâ'nın şübû-tıyla, bunda te'kid için, elbette ma'nâsınadır, gâh yâ'sını ḥazf idüp **zinhâr** dir-ler. (^{F+} İy, hemzenin kesri ve yâ'nın sükûnuyla Fâriside harf-i nidâdir⁴.) **Döstân** elifle ve nûn'la cem' olmuşdur, zevî'l-'ukûlden olduḡiçün. **Cân-ı men u cân-ı şumâ**, Fâriside bu **vâv** 'Arâbide *'Kullu reculin ve ḳay'atubuh⁵ vâv*' gibi muḳâre-net ma'nâsı virür. Niteki şâ'irin bu beyti delildir.⁶

ای رند جرعه نوش تو و مستی خمار
ما و نشاط مستی عشق از می الست

1 T: Maḥşûl-i beyt budur ki.

2 S: yolda.

3 <^{S+} ḳâ'ide-i sâbıka oldur ki vâv'dan ve yâ'dan ve elifden sonra hâ-yı aşliyye vâki' olsa ḥazf ve işbâtı câ'iz idi. Pes, âgâh'da elifden sonra hâ-yı aşliyye vâki' olmaḡla elif bunda ḥazf olmuşdur.>

4 Bu tarz esre hareketler Farsçada kapalı 'e' şeklinde okunduḡu için metinde ünlem edatının 'ey' olarak yazılışı tercih edilmiştir.

5 Her insan memleketiyle anılır.

6 T: Niteki şâ'ir dir:

Ey rind-i cur'a-nûş tu vu mestî-i humâr
Mâ vu neşât-ı mestî-i 'ışk ez-mey-i elest¹

Ba'zıları didiler vâv-ı sektedir, zarûret-i vezn için gelmiştir, ta'kdîr-i kelâm 'cân-ı men cân-ı şumâst' dimekdir, ya'nî benim cânım siziñ cânınızdır. Hâşılı, kendi cânınıza ne lâyıķ ise benim cânıma anı eyleñ.

Maḥşûl-i Beyt: Gönül ḥarâbliķ eyliyor ya'nî ifşâ-yı râz idiyor², dildârı âgâh eyleñ, elbette ey dostlar, zîrâ benim cânım hemân siziñ cânınızdır, yâḥud benim cânım siziñ (^{M,T+} cânınız iledir. Her ne ki benim cânıma olursa siziñ) cânınıza da ol olur. Hâşıl-ı kelâm, gönül bî-ķarâr olup âh âteşiyle cihânı yakup yıķıyor. Siz de dil-dâr da cihâna dâḥilsiz. Pes, dil-dârı âgâh eyleñ ki gönlüme merḥamet eylesün, ḥalâş bulasız. **Zînhâr** lafzı iki vecihle te'kîde ķabildir, 'ḥarâ-bî mî-koned'e de, 'âgeh konîd'e de, *te'emmell tedri*.

كس بدور نرگست طرفی نسبت از عافیت
به كه نفروشد مستوری بمستان شما

Kes be-devr-i nergiset ṭarfî ne-best ez-'âfiyet
Bih ki ne-früşend mestûrî be-mestân-ı şumâ

Kes kimse. **Be-devr;** bâ ḥarf-i zarf. **Devr** ve **devrân** 'Arabîde dönmekdir, ammâ 'Acem zamân ma'nâsında isti'mâl ider. **Nergis** Rûm'da zerrîn ķadeḥ didikleri çiçekdir, gözi şu'arâ aña teşbîh iderler (^{S,T+} teşbîh-i) kinâye ṭarîķiyle. 'Arab ta'rib idüp nercis dir, zîrâ anlar ta'ribde ķâf-ı 'Acemîyi cîm'e ibdâl iderler, beng'e benc didikleri gibi. Pes, şol ma'hûd şarî³ çiçege nergis diyen ma'nâda ḥaṭâ eylemiş⁴.

Beyt: Nergis üzre berg-i zerd u jâleler kim vardur
Er ķerâğına dizilmiş dirhem u dînârdur

Rûm'da zerrîn ķadeḥ didiklerine 'Acem nergis didüğine Kâtibî'niñ nergis redifli ķaşîdesinde bu beyit şâhiddir.

1 Ey şarap tortusunu içen rint meşrep kişi, sen şarabın sarhoşluğuyla birliktessin, biz de Elest meclisinde sunulan aşk şarabının neşesiyle birlikteyiz. Hilâlî-i Çağatayî'ye ait bu beyit <https://ganjoor.net/helali/ghazalh/sh47/> isimli sitede şu şekildedir: "Ey rind-i cur'a-nûş tu vu miḥnet-i humâr / Mâ vu neşât-ı mestî-i 'ışk ez-mey-i elest".

2 T: ideyorır.

3 T: şırf.

4 <^{F+} Redd-i Bâki>

Beyt: بسته دستار و سر طاقیہ رانجی
در شکسته ست ظریفانه و رعنا نرگس

Beste destâr u ser-i ٲāk̲ye-i nârencî
Der-şikeste'st zarîfâne vu ra'nâ nergis¹

Ve bu rubâ'î-i Bushâk:

Rubâ'î: نرگس که چمن از رخ او گشت منور
گویند که دارد طبقی سیم پر از زر
در دیدۀ بسحاق نه زر دارد و نه سیم
شش نان تنگ دارد و یک طاس مزعفر

Nergis ki çemen ez-ruḥ-ı ū geşt munevver
Güyend ki dâred ٲabaķi sîm pur ez-zer
Der-dide-i Bushâk ne zer dâred u ne sîm
Şeş nân-ı teng dâred u yek ٲâs-ı muza'fer²

Nân-ı teng diyü yufka etmegine dirler.

Ve Hilâlî'niñ bu beyti:

با جام و قدح عزم چمن کرد چو نرگس
هرکس که درین دور به کف سیم و زری داشت

Bâ-câm u ٲadeḥ 'azm-i çemen kerd çu nergis
Herkes ki derîn devr be-kef sîm u zerî dâşt³

Tâ zâmîr-i muḥâṭab. **ٲarf**, (8a) ٲâ'nın fetḥi ve râ'nın sükûnıyla, 'Arabîde göz ya'nî çeşm ma'nâsınadır, ammâ 'Acemde cânib ve fâ'ide ma'nâsına müsta'meldir, bunda fâ'ide ma'nâsınadır, (^{M,T+} yâ vaḥdet veyâ tenkîr içündür.) (^{M+} **Ne-best** bağlamadı ma'nâsına.) '**Afiyet** bunda perhîzkârlık ma'nâsınadır. **Bih** yeg dimekdir. **Ne-früşend** nefy-i müstaḳbeldir, şatmayalar dimekdir, maşdarı furûşiden ve furûḥten gelür, nûn-ı müfrede⁴ Fâriside ḥarf-i nefydir. **Mestûrî**; yâ ḥarf-i maşdar. **Mestûrî**'den perhîzkârlık murâddır, tefennün

1 Nergis sarığını bağlamış ve turunc renkli takkesinin kenarını zarîf ve güzel bir şekilde kıvrımış.

<^{S+} Der-şikeste ve şikeste bununı gibi yerlerde kıvrınış ma'nâsınadır.>

2 Yanağının parlaklığıyla çimenliğin aydınlandığı nergisin altınla dolu gümüş bir tabağının olduğunu söylerler. Bushak'ın gözünde onun ne altını var, ne de gümüşü. Sadece altı yufka ekmeği ve bir de zaferan renkli tası vardır.

3 Bu zamanda kimin avucunda gümüş ve altın varsa nergis gibi kadeh elinde çimenliğin yolunu tuttu.

4 S: nûn-ı müfrede-i meftûḥa.

fi'l-‘ibâret eyledi. **Be-mestân; bâ** harf-i şıla, **mestân**’ı elif ve nûn’la cem‘ eyledi zevi’l-‘uqûl mertebesin ilhâk eylemekle. Murâd çeşmdir ve çeşmi elif ve nûn’la cem‘ idegelmişlerdir.

Beyt: دل شیشه و چشمان تو هر گوشه برنش
مست اند مبادا که به ناگه شکنندش

Dil şîşe vu çeşmân-ı¹ tu her gûşe berendeş
Mest’end me-bâda ki be-nâ-geh şikenendeş²

Maḥşûl-i Beyt: Kimse seniñ çeşmiñ zamânında perhîzkârlıqdan fâ’ide bağlamadı, ya’nî müstefîd olmadı, zîrâ her kimse ki seni gördi, mest-i ‘ışkıñ oldu, hâşılı, tamâm ‘âlemi esrûk³ ve dîvâne eylediñ dimekdir. Pes, yegdir ki perhîzkârlıq ve mestûrluq şatmayalar siziñ çeşmiñize. Zîkr-i cüz’ irâde-i küll kabîlindendir, ya’nî murâd kendidir. Çeşme nisbet mestûrluq hûb vâkı‘ olmuşdur.

بخت خواب آلود ما بیدار خواهد شد مگر
زان که زد بر دیده آبى روی رخشان شما

Baḥt-ı ḥâb-âlud-ı mâ bîdâr ḥâhed şud meger
Zân ki zed ber-dîde âbî rûy-ı raḥşân-ı şumâ

Baḥt ṭâli‘, mu‘arrebdir, ‘Arabîsi ced’dir. **Ḥâb** uyku ve düş ma’nâsına, ḥâbî-den’den müştakdır. **Âlud** ismdir, âluden’den, bulaşmak ma’nâsına. **Ḥâb-âlud** uyku bulaşığı dimekdir. **Bîdâr** uyanık. **Ḥâhed şud; ḥâhed** diler ma’nâsına, **şud** fi’l-i mâzî, şuden ya’nî maşdar ma’nâsına, zîrâ mâzî muzâri‘e muḳârin olsa maşdar ma’nâsı murâd olur, **ḥâhed şuden** ma’nâsına. **Meger** bunda ke’enne ma’nâsınadır. **Zân ki** aşlında **ez-ân ki**’dir, **ân** ism-i işâret, **ki** harf-i ta’lîl. **Zed** fi’l-i mâzî, vurdı⁴ dimekdir. **Ber-dîde; ber** bunda bâ-i şıla ma’nâsınadır. **Dîde** bunda göz dimekdir. **Âbî; yâ** harf-i vaḥdet veyâ tenkîrdir. Bunda **âb**’ı (^{M,T+} rûy’a) muzâf eyleyen ḥaṭâ eyledi⁵.

1 S: mestân-ı.

2 Gönül şîşe gibi nazik, gözlerin ise sarhoş, her köşede keskin şeyler var, dikkat et, sakın ansızın bu şîşeyi kırmasınlar.

3 M: esîr. T: esîriñ/esirik.

4 S, M: urdı.

5 <^{T+} Redd-i Sürûri>

Maḥşûl-i Beyt: Ke'enne bizim ḥâb-âlûd ve ḥâb-nâk ṭâlî'miz uyanısardır¹, zîrâ seniñ rûy-ı raḥşânıñ baḥtımın gözine şu sepdî. Ya'nî seniñ rûy-ı raḥşânıñ görmemiz ṭâlî'miziñ bîdârlığına bâ'ışdır. Zîrâ meşhûrdur ki bir kimesneniñ ṭâlî'i ḥâbda olsa kendi elemde olur, ammâ ṭâlî'i bîdâr olsa kendi râḥatda olur. Pes, baḥt-ı ḥâb-âlûd baḥt-ı bed ma'nâsınadır dimek beddir.²

با صبا همراه بفرست از رخت گلدسته
بو که بویی بشنویم از خاک بستان شما

Bâ-şabâ hemrâh bi-frist ez-ruḥet gul-deste'i
Bû ki bûyi bi-şnevîm ez-ḥâk-i bostân-ı şumâ

(^{F+} **Bâ-şabâ**; **bâ** ma'a **ma'nâsınadır. Hemrâh**; **hem** edât-ı muḳârenet.) **Hemrâh** yoldaş. **Bi-frist** emr-i muḥâtabdır, firistiden'den, **bâ** te'kid ifâde ider. (^{F+} **Ez-ruḥet**; **ez** bunda min-i teb'iziyye ma'nâsınadır.) **Ruḥ** yañaḳ, bunda yüz murâddır, (^{F+} zıkr-i cüz' ve irâde-i küll ma'nâsına.) **Gul-deste'**i bir tutam gül dimekdir. Hemze nişânesi yâ-yı vahdetden 'ivaż yazılır. **Bû ki**; (^{M,T+} **bû**) buved lafzından maḳşûrdur, **bû ki** ola ki dimekdir, (^{F+} bu **ki** 'ibâreti lâzımdır, ansız müsta'mel degildir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey cānân, ruḥuñ gülşeninden şabâ ile bir deste gül gönder. Ola ki ayağın başduğı bostânıñ türâbından bir ḳoḳucuk³ tıyaydık. Ya'nî ayağın başduğı⁴ bostânıñ türâbı hemân gül ḳoḳusın virür. Pes, ruḥşarın gülün istişmâm, hemân ḥâk-i pâyiñ istişmâmdır. Ba'zıları bu beyti ğayrınıñ terzîḳ taḳḳirâtıyle taḳrîr idüp beyân eylediler (^{T+} ve ziyâde pesend eylediler.). Ḥâḳ bu kim ṭab'ında zerre ḳadar istiḳâmeti olan kimse bu maḳûle hezeyânâtı jâj-ı Bâḳıl⁵ ḳabîlinden 'add ider.⁶

عمرتآن باد و مراد ای ساقیان بزم جم
گرچه جام ما نشد پر می بدوران شما

'Omretân bâd u murâd ey sâḳiyân-ı bezm-i Cem
Gerçi cām-ı mâ ne-şud pur mey be-devrân-ı şumâ

1 S: uyanur.

2 S: Pes, baḥt-ı ḥâb-âlûd baḥt-ı bed ma'nâsına dimekdir. <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 T: ḳoḳucuk.

4 T: başduğı.

5 M, S: jâjhâ.

6 <^{T+} Redd-i Şem'î>

‘**Omretân (8b)** lafzındaki **tâ** hiṭâb içündür, elif ve nûn zamîr-i cem‘ içündür, zîrâ Fâriside zamâyir elif ve nûn’la cem‘ olur. Meşelâ diletân ve dileşân ve dilemân dirler ve bu zamâyiriñ mâ-ḳabli meftûḥ okunur. Gâh olur ki zarûret-i vezniçün sâkin okunur.

Beyt: عشق بحر از دلشان سر برزد
آتش شوق به جانشان در زد

‘Işk-ı baḥr ez-dileşân ser ber-zed
Âteş-i şevḳ be-cân’şân der-zed¹

Bâd emr-i ġâyib şîğasıdır², (^{M,T+} buvîden’den müştak,) olsun demekdir, mevâḳi’-i du‘âda isti‘mâli ekşerdir, bundaki gibi. **Bezm** meclisdir. **Cem** Hâzret-i Süleymân peygamberdir³. Niteki Hâce Hâfiz buyurur:

خاتم جم را بشارت ده به حسن خاتمت
که اسم اعظم کرد ازو کوتاه دست اهرمن

Hâtem-i Cem-râ beşâret diḥ be-ḥusn-i ḥâtimet
K’ism-i a‘zâm kerd ezû kûtâḥ dest-i ehrimen⁴

Câm ayaklı ḳadeḥ. **Pur-mey** şarâbla ṭolu. **Be-devrân; bâ** ḥarf-i zarf. **Dev-rân**, vâv’iñ sükûniyla, Fâriside zamân ma’nâsında müsta‘meldir, bunda **bezm**’e nisbet ḥûb vâḳi’ olmuştur.

Maḥşûl-i Beyt: ‘Ömrüñüz uzun ve murâdınıñ ḥâsıl olsun ey pâdişâh meclisiniñ sâķileri, egerçi bizim ḳadeḥimiz siziñ zamânınıñda pür-mey olmadı. Murâdî pâdişâh-ı Yezd’e ta’rîzdîr, zîrâ anı medḥ eyledi ve câ’ize virmedi. Niteki bir ḳıṭ‘ada buyurur:

شاه هرموزم ندیده یک زمان صد لطف کرد
شاه یزدم دید و مدحش کردم و هیچم نداد

Şâh-ı Hurmûzem ne-dîde yek zemân şed luṭf kerd
Şâh-ı Yezdem دید u medḥeş kerdem u hiçem⁵ ne-dâd⁶

1 Deniz aşkı gönüllerinde coştı ve ona iştîyak/arzu ateşi canlarının kapısını çaldı.

2 S: emr-i ġâyib şîğasıdır, buved lafzından müştak, aşlında bâ’nıñ fetḥiyledir, ammâ ekşer bâ’nıñ zammıyla okurlar.

3 M, S: Hâzret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâm’dır.

4 145. gazel 2. beyit.

5 <^{S+} hiç yerine çîzi vâḳi’dir.>

6 4. kıṭ‘a 3. beyit.

Pes, murâd, ey şâh-ı Yezd, 'ömrüñ ve devletiñ ziyâde olsun, egerçi beni behremend idüp murâdım virmediñ dimekdir.

می‌کند حافظ دعایی بشنو آمینی بگو
روزی ما باد لعل شکرافشان شما

Mî-koned Hâfız du'âyî bi-şnev âmini bi-gû
Rûziy-i mâ bād la'l-i şekker-efşân-ı şumâ

Bu beytiñ nüshaları muhtelif vâki' olmuştur. Ba'zısı mezkûr olan gibidir ve ba'zısı 'Mî-koned Hâfız du'â vu bi-şnev u âmîn bi-gû' ve ba'zısı 'Mî-koned Hâfız du'â vu bi-şnev âmini bi-gû'. **Du'âyî**'de ve **âmini**'deki yâ'lar vahdet veya tenkîr içündür. **Rûzî** rızk ve naşib ma'nâsında müsta'meldir. **Şekker-efşân** vaşf-ı terkibîdir, şeker şaçıcı ma'nâsına. Aşlında **şekker** muhaffefdir, vezniçün müşedded olmuştur, zîrâ lûgat-i 'Acemde teşdid yokdur dimişler. Hattâ ferruh ve hürrem aşl-ı lûgatde muhaffefdir dirler¹.

Mahşûl-i Beyt: Hâfız du'â eyler ey cânân, sen işit ve âmîn di. Ol du'â budur. Bizim naşibimiz olsun siziñ şeker şaçıcı dudağınız.

ای صبا با ساکنان شهر یزد از ما بگوی
کای سر حق ناشناسان گوی چوگان شما

Ey sabâ bâ-sâkinân-ı şeh-r-i Yezd ez-mâ bi-güy
K'ey ser-i haq-nâ-şinâsan güy-ı çevgân-ı şumâ

Ba'zı nüshada **güy-ı meydân** düşmüştür, ikisi de **güy**'e münâsibdir. **Şehr-i Yezd** sâkinlerinden murâd pâdişâh-ı Yezd'dir, ta'zîmen cem' eylemiştir. Ve **şehr-i Yezd** Şîrâz'dan üç günlük yoldur dirler ve Rûkn-âbâd şuyı ki menba'ı Şîrâzdır, şeh-r-i Yezd'e akar ve şuyun iki cânibi söğüd ağacı dikilmiştir², şöyle ki yolcular hiç güneşden zahmet çekmezler. Bu iki şehriñ mâbeyni gâyetle ma'mûr imiş, Tokat'la Amasya³ mâbeyni gibi, *'Ve'l-'uhdetu 'aler-râvî'*⁴. **Haq-nâ-şinâsân** küfrân-ı nî'met ma'nâsına müsta'meldir. **Güy** top. **Çevgân**, cîm ü kâf-ı

1 F: Aşlında **şekker** muhaffefdir, zarûret-i vezniçün müşedded olmuştur, zîrâ Reşiduddîn Vafvâ 'Arûz'ında lûgat-i 'Acemde teşdid yokdur dimiş. Hattâ ferruh ve hürrem aşlında muhaffefdir, galebe-i isti'mâlle müşedded kılınmıştır.

2 F: şuyun iki cânibi söğüdle kavağ dikilmiştir.

3 T: Ammâsiye (harekeli).

4 Sorumluluk rivayet edene aittir/Günahı söyleyenin boynuna.

‘Acemiyle, bir uzun degenekdir, ucu egri, keşişler ‘aşâsı gibi ki anıñla at üzerinde oyun¹ oynarlar, ya’nî bir topı meydâna şalarlar ve ol çevgânla anı ortadan kıparlar. Her kim kıparsa devlet anıñdır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey şabâ, şehir-i Yezd’de sâkin olan pâdişâha ve a’yân-ı devlete söyle ki ey erbâb-ı devlet, **(9a)** küfrân-ı ni‘metiñiz olanlarıñ başı siziñ çevgânıñız yâ meydânıñız topı olsun. Mısrâ‘-ı şânî ḥaşv-ı melîḥ ṯarîķiyle vâķi‘ olmuş. Aşıl maḥûl-i kıavl gelecek beytdir.

گرچه دوریم از بساط قرب و همت دور نیست
بندۀ شاه شماییم و ثناخوان شما

Gerçi dūrīm ez-bisât-ı kıurb u himmet dūr nîst
Bende-i şâh-ı şumâyīm u şenâ-ḥân-ı şumâ

Bisât döşenen eşyâda müsta‘meldir. **Kıurb** yakınlıktır. **Himmet** kesr-i hâ ile ve fetḥ ile lügatdır, irâdet ma’nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Yezd’iñ sâkinleri, egerçi sizden vücûdumuz ve tenimiz ırâktır, ammâ himmetimiz ırâk degildir, ya’nî gönlümüzden çıkmazsınız, pâdişâhıñızın kıulı ve siziñ du‘âcınız. Murâdı pâdişâhı isti‘tâfdır.

ای شهنشاه بلند اختر خدا را همتی
تا ببوسم همچو گردون خاک ایوان شما

Ey şehenşâh-ı bulend-aḫter Ḥudâ-râ himmeti
Tâ bi-büsem hemçu gerdün ḥâk-i evvân-ı şumâ

Şehenşâh şâhânşâh’dan me’ḥûzdur. Aşlı şâh-ı şâhân idi, pâdişâhlar pâdişâhı dimektir, begler begi gibi. **Bulend** bâ’nıñ fetḥi ve zammıyla lügatdır. **Aḫter** Fâriside yıldızdır, ammâ ṯâlî‘ ve baḫt ma’nâsında isti‘mâli çokdur.

(S,M+ Hümayün): اخترم سیر به جایی کند از مهر مهی
که نبوده اثر از انجم و افلاک آنجا

Aḫterem seyr be-câyî koned ez-mihr-i meḥî
Ki ne-bûde eşer ez-encum u eflâk ân-câ²

¹ T: oyun.

² Yıldızım/bahtım bir ay yüzlünün sevgisiyle beni öyle bir yere sürükledi ki orada yıldızlardan ve feleklerden bir eser yok. Hiç yıldız yok ki talih yıldızı olsun.

Hudâ-râ; Hudâ Tañrı, **râ** edât-ı kâsem veyâ edât-ı taḥşîşdir. **Himmetî**'de **yâ** vahdet veyâ tenkîr içündür. **Tâ** ḥarf-i ta'lîl. **Bi-büsem; bâ** te'kîd içündür. **Büsem**, bâ-i 'Arabî ile, fi'l-i muzâri' mütekellim vahde şîğasıdır, bunda öpem demekdir. **Hemçu gerdün; hem** ḥarf-i te'kîd, **çu** çun'den muḥaffef edât-ı teş-bihdir. **Gerdün** felek ve kañlı ki iki tekerlekli olur¹. Anaṭolî vilâyetinde 'araba yerine isti'mâl eyledikleri hep oldur, bunda felek murâddır. **Eyvân** ve **ivân**, hemzeniñ kesriyle, 'Arabîde büyük şuffaya dirler, ammâ 'Acem fetḥ-i hemze ile büyük çardağ ma'nâsında isti'mâl iderler.

Maḥşûl-i Beyt: Ey bülend-ṭâlî' pâdişâh, Hudâ ḥaḳḳıçün veyâ Hudâ içün himmet eyle, tâ gerdün gibi ḥâk-i eyvânıñ öpeyin, ya'nî gerdüne müşâbih veyâ gerdün öpdüğü gibi öpeyin.

3

Ve lehu eyzan Baḥr-i Muzâri' Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

ساقی بنور بادہ برافروز جام ما
مطرب بگو کہ کار جهان شد بکام ما

Sâķi be-nûr-ı bâde ber-efrûz câm-ı mâ
Muṭrıb bi-gû ki kâr-ı cihân şud be-kâm-ı mâ

Sâķi münâdâ. **Be-nûr-ı bâde; bâ** ma'a ma'nâsınadır. **Nûr** âteşin ziyâsına dirler. **Bâde** ḥamr. **Nûr**'uñ **bâde**'ye izâfeti müşebbehun bihiñ müşebbehe izâfeti qabilindendir, şafvetden kinâyetdir. **Ber-efrûz; ber** ḥarf-i te'kiddir, **efrûz** efrûziden'den müştak fi'l-i emr-i muḥâtabdır. Efrûḥten ve efrûziden lâzımla müte'addi beyninde müsterekdir, yalınlanmak ve yalınlatmak, bunda müte'addidir. **Muṭrıb** ism-i fâ'il, eṭrebe-yuṭribu, if'âl bâbindan, ^(M,T+) sevindirici ma'nâsına) ammâ işṭilâḥda sâzende ve güyendeye dirler. **Bi-gû** bunda emirdir, ırla ma'nâsına. **Ki** ḥarf-i ta'lîl veyâ râbıt-ı qavl ü maḳûl².

1 M, S: iki tekerlekli 'araba demek olur. (**Kañlı**: kağı)ı

2 S: râbıt-ı qavl-i ma'ḳûl.

Maḥşûl-i Beyt: Ey sâķī, nūr gibi şâfî ve ḥālîş bâde ile bizim cāmımızı rûşen ya'nî pür eyle. Ey muṭrib, sen de ırla, zîrâ cihân işi ya'nî aḥvâl-i cihân murâdımızca oldu. Veyâḥud bu maẓmûnı ırla, ya'nî mışrâ'-ı şânî maẓmûnını oku demek ola, yâḥud “Mâ der-piyâle” beytini ırla demek ola.

ما در پیاله عکس رخ یار دیده‌ایم
ای بی‌خبر ز لذت شرب مدام ما

Mâ der-piyâle 'aks-i ruḥ-ı yâr dîdeîm
Ey bî-ḥaber zi-lezzet-i şurb-ı mudâm-ı mâ

Piyâle; Lâmi'î Çelebi boş¹ kadeḥ dimiş, ammâ lügatlerde şağrak dimişdir. **Mudâm** ve **mudâme;** Cevherî şarâbdır didi. Pes, **mudâm** cem'i mudâme'dir diyen muḥalîf söyledi². Bir de **mudâm** dâ'im ve şâbit ma'nâsına gelür. Pes, **şurb-ı mudâm** şurb-ı dâ'im ma'nâsına olur.

Maḥşûl-i Beyt: Biz piyâlede (^{S,M+} ya'nî nūr-ı piyâlede) yâriñ yüzi 'aksi-ni görmüşiz. Ey bizim dâ'imâ içmemizden yâḥud bâde içdüğümüzden³ (9b) bî-ḥaber kimse, bizi ma'zûr tut. İki mışrâ' ma'nâ cihetinden taqdim u te'hîre maḥmûldür.

چندان بود گرشمه و ناز سهی قدان
کاید بجلوه سرو صنوبرخرام ما

Çendân buved girişme vu nâz-ı sehî-ḳadân
K'âyed be-cilve serv-i şanevber-ḥırâm-ı mâ

Girişme, kâf-ı 'Acemîniñ kesriyle, nâz lafzına murâdifdir. Ba'zı rüstâyilerin fetḥ-i kâf-ı 'Arabî ile okuduklarını füseḥâ ve zürefâ-yı 'Acem ḳabûl eylemedi. **Sehî** sîn'in fetḥ ve kesriyle lügatdır, ṭoğrı ma'nâsına, ekşeri serve şıfat olur. **Sehî-ḳaddân** elif ve nûn'la cem' olmuş vaşf-ı terkibîdir, ṭoğrı ḳâmetli maḥbûblar dimekdir. **Be-cilve;** bâ harf-i şıla. Lâmi'î Çelebi **cilve** şalınmak dimişdir, ammâ lügatlerde 'arz-ı cemâl ma'nâsınadır. **Şanevber-ḥırâm** vaşf-ı terkibîdir. **Şanevber** çam ağacı, murâd bunda servi şeklinde olanıdır⁴, muṭlaḳ degildir. **Ḥırâm** ḥırâmiden'den müştakdır, şalınmak ma'nâsına, ya'nî şanevber şalınışlı serv.

1 S: bütün.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

3 T: dâ'imâ içkimizden yâḥud bâde içduğumuzdan)

4 (^{S+} ḡalibâ köknar olsa münâsibdir).

Maḥşûl-i Beyt: Mevzûn kâmetli maḥbûbların nâz u şivesi ol zamâna dekdir ki bizim şanevber şalınışlı servimiz ya'nî maḥbûbumuz şalına veyâ 'arz-ı cemâl eyleye. Ya'nî bu gelince anlara i'tibâr kıalmaz. Pes, bunda istifhâm-ı inkârîye hüküm eyleyene¹ inkâr ideriz.²

هرگز نمیرد آن که دلش زنده شد بعشق
ثبست بر جریده عالم دوام ما

Hergiz ne-mîred ân ki dileş zinde şud be-ışk
Şebt'est ber-ceride-i 'âlem devâm-ı mâ

Ne-mîred, fîl-i nefy-i istiḳbâl, ölmez, lâ-yemût ma'nâsına. **Zinde** diri, ḥayy ma'nâsındır. (^{M+} **Şebt** bunda maşdar, fâ'il ma'nâsındır.) **Ceride** bir dür-lü defterdir ki kâğıddan yelpâze³ gibi dürülür, iki cānibinden bile okunur, bu zamânda isti'mâli mehcûrdur. **Ceride**'nin 'âlem'e izâfeti beyâniyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Şol kimsenin ki gönlü 'ışk u muḥabbet-i cānânla zinde oldu, ol hergiz ölmez. Pes, bizim ceride-i 'âlemde devâm u beḳâmız şâbitdir, zîrâ biz ol zindelerdeniz.⁴

ترسم که صرفه نبرد روز بازخواست
نان حلال شیخ ز آب حرام ما

Tersem ki şarfe'i ne-bered rûz-ı bâz-ḥâst
Nân-ı ḥelâl-i şeyḫ zi-âb-ı ḥarâm-ı mâ

Şarfe ziyâde ma'nâsındır iştilâḥ-ı 'Acemde. Meşelâ evvel zamânda altunı akçeye şarf eyleseñ bir iki akçe⁵ ziyâde virürlerdi, ol ziyâdeye **şarfe** dirler, ammâ bunda muṭlaḳ ziyâde ma'nâsındır. Hâ-i resmî üstinde **hemze** nişânesi yâdan 'ivâzdır ki vaḥdet yâ tenkîr içündür⁶. **Bâz-ḥâst** kıyâmet. **Rûz-ı bâz-ḥâst** yev-mu's-su'al dimekdir, kıyâmet gününden ta'bîrdir. **Nân-ı ḥelâl** kinâyetdir nân-ı vaḳfdan, zîrâ ekşer meşâyih ḥaneḳâhlarda ve zâviyelerde olup vaḳf etmegin yirler. **Âb-ı ḥarâm** kinâyetdir ḥamrdan.

Maḥşûl-i Beyt: Qorqarım ki kıyâmet güninde fazileti olmaya şeyḫin ḥelâl diyü yidügi vaḳf etmeginin bizim ḥarâm diyü içdügümüz şarâb üzerine. Ya'nî

1 M: istifhâm-ı inkârî hüküm ideni.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

3 S: bez.

4 S: zindeyiz.

5 S: bir akçe.

6 M, T: yâ harf-i vaḥdet ve hemze ḥarf-i tevessüldür.

anıñ zerķ u riya ile geķindügi ve bizim rindlik ile¹ geķindüğümüz berâber gele,
(^{M,T+} belki bizim rindliğimiz² efđal gelür, zîrâ biz mürâyî degiliz.)

ای باد اگر بگلشن احباب بگذری
زنهار عرضه ده بر جانان پیام ما

Ey bād eger be-gulşen-i aḥbāb bi-gzeri
Zinhār ‘arza diḥ ber-i cānān peyām-i mā

Aḥbāb dostlar, ḥabîbîñ cem‘idir. **Gulşen** ve **gulzār** güllük³ ma‘nâsınadır. **Aḥbāb**’dan murād cānān ve sā’ir eḥibbâsıdır, yâḥud **aḥbāb**’dan müfred murād-
dır ya’nî cānān, ta’zîmen cem‘ eylemiştir. **‘Arza** ‘arz ma‘nâsınadır, hâ-yı resmî
edât-ı naķıldır, ya’nî ‘Arabîden ‘Acemîye. **Ber-i cānān**, izâfetle, ‘inde ma‘nâ-
sınadır, ya’nî cānān katına. **Peyām** ve **peyem** ve **peygām** ve **peygem** haberdır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey bād, eger dostlar (^{M,T+} gulşeninden ya’nî) meclisinden
geçersen⁴ elbette cānān ḥuzûrına bizim haberimizi ‘arz eyle. ‘Arz eyleyecegi
(10a) gelecek beytiñ maẓmûnıdır.

گو نام ما ز یاد بعمدا چه می‌بری
خود آید آن که یاد نیاید ز نام ما

Gû nām-ı mā zi-yād be-‘amden çi mî-beri
Ḥod âyed ān ki yād ne-y-âyed⁵ zi-nām-ı mā

(^{S+} **Yād** ecnebî.) **Yād kerd** anmakdır. **‘Amd** kaçd. **‘Amden** kaçden.

Maḥşûl-i Beyt: Ey bād, cānāna söyle, bizim adımızı kaçd ile ḥâtırından ne
giderirsin. Ol zamān ḥod gelür ki adımız hergiz anılmaz, ya’nî ölürüz ve nām
u nişānımız defter-i kâ’inâtdan maḥv olısardır.

مستی بچشم شاهد دل‌بند ما خوشست
زان رو سپرده‌اند بمستی زمام ما

Mestî be-çeşm-i şāhid-i dil-bend-i mā ḥoş’est
Zān-rû supurde-end be-mestî zimām-ı mā

1 T: rindliğla.

2 T: rindliğımız.

3 T: gülli.

4 T: geçersen.

5 S: ne-y-ārî.

Mestî'de **yâ** harf-i maşdardır. **Be-çeşm**'de **bâ** harf-i zarf veya harf-i şıladır, bâ-yı sebebiyye diyenden sebebini şormak gerek¹. **Şâhid** maḥbûb ma'nâsında müsta'meldir. **Dil-bend** vaşf-ı terkibîdir, gönül bağlayıcı ma'nâsına, (^{M,T+} gönül müte'allik olan zât murâddır. **Hoş** eyi, bunda yaraşık ma'nâsınadır.) **Supur-de-end**; supurden lügatde ısmarlamağ ve teslim eylemek ma'nâsınadır, (^{S,T+} bunda fi'l-i mâzî cem'î gâyibdir², havâle ve ihâle ma'nâsına.) **Be-mestî**; **bâ** harf-i şıla ve **yâ** harf-i maşdar. **Zimâm** (^{S,T+} lügatde uyan dizgini ma'nâsınadır, bunda muzâfun ileyh) maḥzûfdur, taḥdîr-i kelâm **zimâm-ı ihtiyâr-ı mâ** idi, 'inân-ı ihtiyâr didikleri gibi.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim gönlümüzü kendiye müte'allik eyleyen maḥbûbuñ çeşmine mestânelik yaraşık ve yakışıklıdır. Ol vecihdendir ki bizim zimâm-ı ihtiyârımızı mestânelige havâle eylemişlerdir, ya'nî ol mestâne-çeşm olduğu için biz mestligi ihtiyâr eyledik.

حافظ ز دیده دانه اشکی همی فشان
باشد که مرغ وصل کند قصد دام ما

Hâfız zi-dîde dâne-i eşki hemî-feşân
Bâşed ki murğ-ı vaşl koned kaçd-ı dâm-ı mâ

Eşk göz yaşı, **yâ** harf-i tenkîr, (^{M,T+} vahdet için değil, ba'zılar didüğü gibi³.) **Hemî** te'kid içündür⁴. **Feşân** emr-i muḥâtab, feşâniden'den, saçmağ, nişâr ma'nâsına. **Murğ** muṭlakâ tayr ma'nâsınadır, izâfetle taḥşîş kesb ider. Meşelâ tavuğa murğ-i hanegî dirler. **Kaçd-ı dâm**; ba'zı nüshada **kaçd-ı [dâm]** yerine **meyl-i dâm** düşmüştür⁵. **Dâm** duzağdır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, gözünden⁶ eşk ya'nî göz yaşı dânesi saç. Ola ki vaşl murğı bizim duzağıma meyl eyleye. Ya'nî ağla, ola ki cânân gözün yaşını görüp saña rahm eyleye.

Beyt: فشان سرشک نیاز آصفی ز ناله چه شد
بدانه رام کن آن طایر همایون را

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 <^{T+} fi'l-i mâzî didüğü ya'nî maziden bir kısımıdır.>

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

4 S: Hemî; **mî** hâliyyet ifâde ider ve harf-i **hâ** te'kid içündür.

5 <^{T+} **Kaçd-ı dâm** izâfeti mef'ûlinedir ve **mâ'**ya lâmiyyedir.>

6 T: gözünden.

Feşân sirîşk-i niyâz Âşafî zi-nâle çi sūd
Be-dâne râm kon ân t̄âyir-i humâyün-râ¹

Beyt-i Hâfız'da iltifât vardır muḥaṭâbdan mütekellime.

دریای اخضر فلك و كشتی هلال
هستند غرق نعمت حاجی قوام ما

Deryâ-yı aḥẓâr-ı felek u keştî-i hilâl
Hest'end garḳ-ı ni'met-i Hâcî Kıvâm-ı mâ

Aḥẓâr yeşil². **Keştî** gemidir. (^{M,T+} **Deryâ-yı aḥẓâr** müşebbehun bih, felek müşebbehdir.) **Deryâ** aḥẓâr'a ve **aḥẓâr** felek'e muzâf olmuştur, izâfet-i beyâniyye kabîlinden. Mezkûr teşbîh **aḥẓâr** deryâyâ şîfat olduğı taḳdîrcedir, ammâ felek'e şîfat olunca **deryâ** müşebbehun bih, **felek**³ müşebbeh olur, lâkin ḳalbe maḥmûldur, 'alâ külli ḥâl izâfet-i beyâniyyedir. **Keştî-i hilâl**⁴ de bu kabîldendir. **Qıvâm** feth-i ḳafla ve kesrile lûgatdır. Nitekim İmâm-ı Zevzenî, Lebîd-i 'Âmirî'nin ḳaşîdesi ki *Mu'allakât*'ın birisidir, anın şerhinde demiştir. *Qıvâmü's-şey' ve kıvâmuhu bil-kesri ve'l-fethi mâ yekûmu bihi's-şey'u ve'l-kesru eṣṣaḥu*⁵. Hâcî Kıvâmuddîn Ḥasan, Sulṭân Ḥasan İlhânî'nin ve anın oğlu Sulṭân Şeyḫ Üveys'in vezîr-i a'zamı idi. Niteki Hâce Hâfız anın vefâtı târîhinde buyurmuştur.

Beyt: سرور اهل عمايم شمع جمع انجمن
صاحب صاحبقران حاجی قوام الدین حسن

Server-i ehl-i 'amâyim şem'-i (10b) cem'-i encumen
Şâhib-i şâhib-ḳırân Hâcî Kıvâmuddîn Ḥasan⁶

Zîrâ 'Acem şâhib 'ibâretini ekşer vezîrlerde isti'mâl iderler. Huşûşen şâhib-ḳırâna izâfeti mezkûr müdde'âyı mü'eyyiddir. Bundan evvel vezîr-i a'zam Kıvâm-ı Ekber idi ki Hâfız anın vefâtı târîhinde⁷ A'zam Kıvâm dimekle ta'bir ider.

1 Ey Asafî, inlemekten fayda yok, niyaz göz yaşını saç da o kutlu/yüce kuşu dane ile (gözyaşıyla) avla.

2 T: yaşıl.

3 M, T: felek-i aḥẓâr.

4 T: Beyitte hemzesiz, burada hemze ile yazılmış.

5 Kıvâm bir şeyin kendisiyle kaim olduğı şeydir. Hem kıvâm hem de kavâm şeklinde okunabilir. Fakat kıvâm şekli daha fasihtir.

6 37. kıt'a 1. beyit.

7 Yani vefatına tarih düşürmek için yazdığı kıtada.

Beyt: اعظم قوام دولت و دین آن که بر درش
از بهر خاکبوسی نمودی فلک سجود

A'zam Kıvâm-ı devlet u dîn ân ki ber-dereş
Ez-behr-i hâk-bûsî numûdî felek sucûd¹

Bundan sonra Hâcî Kıvâmuddîn Hâsan on yıl vezîr-i a'zamlık² manşıbını sürmüştür, niteki ikisinin târîhlerinden mefhûmdur. Ve bu Hâcî Kıvâm, Hâce için bir medrese bünyâd eylemiştir ve Hâce niçe yıllar tedrîs u tezkîre meşgûl olup tefsîr-i *Keşşâf*'in niçe muğlağ yerine hâşiyeler ta'lîk eylemiştir ve Sekkâki'ye de cā-be-cā hâşiyesi vardır.

Mahşûl-i Beyt: Yeşil felek deryâsı ve hilâl keştisi ya'nî eflâk ü nücûm bizim Hâcî Kıvâm'ımızın ni'metine garçdırlar. Hâşıl-ı kelâm, bu şâhib-i sa'âdetin velî-ni'met olduğına mübâlağa tarîkiyle i'tirâfdır.

4

Ve lehu eyzan Baḥr-i Muzâri' Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilû Fâ'ilün

صوفی بیا که آینه صافست جام را
تا بنگری صفای می لعل فام را

Şûfî bi-y-â ki âyine-sâfi'st cām-râ
Tâ bi-ngerî şefâ-yı mey-i la'l-fâm-râ

Şûfî ism-i mensûbdur, **şûf** koyun yününe dirler, bu tã'ife ekşer yün eşvâbı³ giydiklerinden yüne nisbet idüp şûfî didiler, ḥarf-i nidâ ḥazf olmuştur. **Bi-y-â** fi'l-i emr-i muḥâtabdır, âyiden'den. Qā'ide-i külliyyedir ki bir kelimenin evvelinde hemze olsa, âmeden ve âğâziden ve âsâyiden gibi, edât-ı hâl veya istikbâl veya ḥarf-i nefiy ve nehiy, evveline dâhil olsa hemze yâ'ya munḳalib

1 32. kıt'a 1. beyit.

2 T: a'zamlik.

3 M, T: esbâbı.

olur. Meşelâ bi-y-âyed ve ne-y-âyed gibi, ‘*Ve kûs ‘aleyhi sâ’irehu*¹. **Fâm** renk², (T⁺ dürlü) ma’nâsına, **la’l-fâm** la’l renkli dimekdir. Ma’lûm ola ki şu‘arânın ‘âdetindendir, zerrâk u mürâyî şüfilere ya’nî şüfiler şeklinde olan sâlûslara ta’rîz iderler, ammâ ehl-i meşreb şüfilere dahl eylemezler. Zîrâ anlar kendi hâlleriyle muḳayyed olup kimsenin (M,T⁺ ṭanz u) ṭa’nıyla taḳayyüd eylemezler. Pes,

Maḥşûl-i Beyt: Ey şüfî, gel ki câmin âyinesi şâfidir, maḳşûd şafvet-i bâde-dir, câm degil, tâ la’l renkli meyiñ şafâsını göresin, ya’nî seyr eylesin ki ne hâlet virür.

عنقا شکار کس نشود دام بازچین
کاینجا همیشه باد بدستست دام را

‘Anḳâ şikâr-ı kes ne-şevêd dâm bâz-çîn
K’in-câ hemîşe bâd be-dest’est dâm-râ

‘**Anḳâ**; *Şıḫāḫ-ı Cevheri*’de bir ulu ḳuşdur, mevcûdu’l-ism meḥlûl’l-cism³. Hâşıl-ı kelâm ‘Anḳâ’nın zuhûrında ihtilâf eylediler. Kimi didi ki Hâzret-i Mûsâ⁴ zamânında Allâhu Te‘âlâ bir çift ḳuş yarattı Ḳudûs-i mübârek eṭrâfında. Hâzret-i Mûsâ⁵ müteveffâ olunca Mekke ṭağlarına gittiler. Kimi didi ki Ress ḳavminiñ zamânında geldi ki anların peyḡamberi Hanzâla bin Şafvân idi. Ba‘zılar didiler ki müddet-i ‘ömri Hâzret-i Hâlid bin Sinân-ı ‘Absî zamânına degin sürdi ki ol bir peyḡamber idi, Hâzret-i ‘İsâ’yla ile Hâzret-i Muḥammed mâbeyninde geldi⁶, *salavātu’llâhi ‘aleyhim ecm’ain*⁷. Câḥız dir ki; cemî‘ ümem-i sâlife ‘Anḳâ’yı ḳarb-ı meşel eyler bir şey’de ki işidilür⁸ ammâ görünmez. Kibrîr-i aḥmer de böyledir. Ve didiler ki ‘Anḳâ anıñçün didiler ki boynında aḳ ṭavḳ var idi. Ba‘zılar didi ki boynı uzun olduğıçün. Ve didiler ki Fârisice sîmurḡ didiler kemâl-i ‘azametinden⁹, (11a) güyâ ki otuz murḡdur. Hâşıl-ı kelâm, ‘Anḳâ’nın aḥvâli ve tafşilini bilmek isteyen *Maḳâmât-ı Harîrî*’niñ ellinci maḳâmeniñ ki âḫîr-i maḳâmâtdır, Muṭarrizî şerḫine nazar eylesün. **Şikâr** avdır. (M,T⁺ Meşhûr ḳırâ’at) **şikâr**’ı **kes**’e izâfetledir ve ba‘zılar ‘**anḳâ-şikâr**’ı vaşf-ı terkîbî okudı ve

1 Diğerlerini buna kıyas et.

2 S: levn.

3 M: ma’dümü’l-cism.

4 S, M: Hâzret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm.

5 S, M: Hâzret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm.

6 M, S: Hâzret-i ‘İsâ aleyhi’s-selâm ile Hâzret-i Muḥammed ṣalle’llâhu ‘aleyhi ve sellem mâbeyninde geldi.

7 Allah’ın rahmeti hepsinin üzerine olsun.

8 F: işidilür. M, S, T: işitdiler

9 S, M: kemâl-i ‘ızam u kiberinden.

terkîbi ta'kidim u te'hûre haml eylediler. **K'in-câ; ki** harf-i ta'lîl. **Hemîşe** dâ'imâ ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: 'Ankā kimseye şikâr olmaz, yâḥud kimse 'anķā-şikâr olmaz, duzağın devşir. Ya'nî cānān ki 'anķā-mişâldir, 'azametde 'ālî-cenābdır, fenn ü şan'at u ḥîle ile kimseye iltifât eylemez. Zîrâ bunda dâ'imâ duzağ elinde yelden gayrı nesne yokdur, belki yel de yokdur, zîrâ ḥâşıl olur nesne degildir¹. Ya'nî cānān vuşûlünde terk-i tedârük eyle ki sa'y-i bî-fâ'ididir.

در عیش نقد کوش که چون آبخور نماند
آدم بهشت روضه دار السلام را

Der-'ayş naqd kūş ki çun âb-ḥor ne-mând
Âdem bi-ḥişt ravza-i Dârû's-selâm-râ

'**Ayş** lügatde dirlikdir, ḥayât ma'nâsına, ammâ bunda zevk u 'işret ma'nâsınadır. **Naqd** bunda ḥâzır ma'nâsınadır. **Kūş** emr-i muḥâtabdır, kūşiden'den, dîrüşmek ve çalışmak ma'nâsınadır. **Ki** harf-i ta'lîl². **Âb-ḥor** şuvad ya'nî şu içecek yer³. **Bi-ḥişt; bā-i** meksûre harf-i te'kiddir. **Hişt** ḥâ'nın kesriyle fi'l-i mâzî, şalıvirdi ya'nî terk eyledi, maşdarı ḥiştten ve hiliden gelür. **Ravza** lügatde çemendir, ammâ bunda bağçe⁴ murâddır. **Dârû's-selâm; dâr** evdir, beyt ma'nâsına, **selâm** cennetin adıdır, cennet evi dimekdir. **Ravza'nın Dârû's-selâm'a** izâfeti beyâniyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Ḥâlen (^{M,S+} ḥâzır) el virdüğü zevk u şafâya sa'y eyle, müstaḥbele nâzır olma. Zîrâ Ḥâzret-i Âdem'in ki cennetde naşibi ḳalmadı, terk idüp dünyâ evine geldi, ya'nî zamân-ı istiḳbâle mültefit olduğuçün cennetden iḥrâc oldu. (^{S,T+} Ḥâşıl-ı Kelâm, dünyâda bâḳî ḳalmaq fikriyle ḥuld-i Na'îmi elden aldurdu.)

Beyt: غم نا آمده خوردن به نقد رنجه میدارد
همان بهتر که با فردا گذارم کار فردا را

Ġam-ı nâ-âmede ḥorden be-naqdem rence mî-dâred
Hemân bihter ki bā-ferdâ guzârem kâr-ı ferdâ-râ⁵

1 S: Zîrâ yele ḥâ'il olur nesne yokdur. T: Zîrâ ḥâ'il olur nesne yokdur.

2 F'de cümle sıralaması böyle. M, S, T'de bu cümle ikinci cümle olarak konulmuştur.

3 M, S: ya'nî ḥayvân şu içecek yer, şu cem' olduğu göl.

4 T: baḳça.

5 Henüz gelmemiş derdin tasasını çekmek şimdiki rahatımı bozuyor. En iyisi yarının işini yarına bırakmak.

در بزم دور يك دو قدح دركش و برو
يعنى طمع مدار وصال دوام را

Der-bezm-i devr yek du kadeh der-keş u bi-rev
Ya'nî tama' me-dâr vişâl-i devâm-râ

Bezm-i devr kinâyetdir bâde meclisinden. **Der-keş**; **der** te'kîd içündür, **keş** emr-i muhâtabdır, keşîden'den, çek ya'nî iç. **Bi-rev** git demekdir, ya'nî ziyâdeye tama' eyleme¹.

Maḥşûl-i Beyt: Dünyâ bezminde ʔalil ü keşir elin irdügiyle ʔani' ol, ziyâdeye ʔami' olma. Mısrâ'-ı şânî mısrâ'-ı evvelin maḥşûlidir. Ya'nî zevkim dâyim ve mütevâsıl olsun dime, bâde-nüşlar gibi ki bir iki kadeh ile ʔani' olmayup yıkılınca iç, sonra humâr elemin çeker. Maḥşûd naşihatdır, 'Men ʔana'a şebi'a ve men ʔama'a zelle² demekdir.

ای دل شباب رفت و نچیدی گلی ز عمر
پیرانه سر بکن هنری ننگ و نام را

Ey dil şebâb رفت u ne-çidi gulî zi-'omr
Pîrâne-ser bi-kon hunerî neng u nâm-râ

Şebâb yigitlikdir. **Pîrâne-ser** pîrlik vaḫti, zarfîyyet ifâde ider. **Neng** 'âr u gayret ma'nâsınadır. **Hunerî**; **huner** menḫabetdir, **yâ** harf-i vaḫdet. **Nâm-râ**; **nâm** bunda nâmûsdur, **râ** harf-i taḫşîşdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey gönül, yigitlik zamânı gitdi, hâlbuki 'ömürden bir gül dirmediñ, ya'nî 'ömürden bir fâyide ve netîce görmediñ, hâşılı, civânlıkda vâşıl-ı cânân olmadıñ. Pes, imdi pîrlik vaḫtinde bir hüner eyle 'âşıkâne bir neng u nâm taḫşîl eylemek için. Ya'nî civânlıkda³ vuşlata (11b) bir sebep taḫşîl idemediñ, bâri sa'y eyle pîrlikde bir hâlet eylesin.

راز درون پرده ز رندان مست پرس
کین حال نیست زاهد عالی مقام را

Râz-ı derûn-ı perde zi-rindân-ı mest purs
K'in hâl nîst zâhid-i 'âlî-maḫâm-râ

1 T: Ziyâde ʔama' eyle.

2 Kanaat eden doyar (açlık çekmez), tamahkârlık yapan ise zillate düşer.

3 T: civânlikde.

Derûn iç ma'nâsınadır, ya'nî içeri ki 'Arab dâhil demekle ta'bir ider. Meşelâ dâhilül'l-beyt dirler eviñ içersine. **Rindân** rindiñ cem'idir. Lâmi'î merhûm **rind** korkusuz dimişdir, ammâ 'Acem bâde-nûşa ıtlâk ider. **K'in; ki** harf-i ta'lîl ve **in** ism-i işâretidir karîbe ya'nî **râz-ı derûn**'a.

Maḥşûl-i Beyt: Perde içindeki râzı ya'nî gizli sırrı mest 'âşıklardan şor, zîrâ bu hâl 'âlî-maḥâm zâhidiñ hâli degildir. (^{S.T+} Zîrâ tarîḳ-i zühed tarîḳ-i 'ışkıñ gayrıdır. Yâhud zâhid-i) 'âlî-maḥâmdan murâd 'ömrini 'ışḳ-ı cânânede geçürenlerdir ki anlar tarîḳ-i 'ışḳ u muḥabbetin ihtiyârlarıdır ve sırr-ı cânâneği kimseye ifşâ eylemezler, belki râz-ı cânânı cânlarında ve cânlarını dillerinde ketm iderler. Pes, râz-ı derûn-ı perdeyi ifşâ eylemek anların hâli degil demek olur.

ما را بر آستان تو بس حق خدمتست
ای خواجه باز بین بترحم غلام را

Mâ-râ ber-âsitân-ı tu bes ḥaḳḳ-ı ḥidmet'est
Ey ḥâce bâz bîn be-terahḥum ḡulâm-râ

Mâ-râ'daki **râ** taḥşîş ifâde ider, bizim ma'nâsına. **Bes** çok ma'nâsınadır, bis-yâr gibi. **Bâz** böyle yerde te'kid ifâde ider ancak. Pes, bunda **bâz** lafzına girü ma'nâsını virenler ilerüsini ve girüsini ve ardını ve önünü¹ fıkır eylemezler imiş². Ba'zı nüshalarda **ḥidmet** yerine **ni'met** vâḳi' olmuş. Ḥaḳ budur ki üstâd ve ḥâce ve terahḥum ve ḡulâm lafızlarına **ḥidmet** ensebdir.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim seniñ âsitânında çok ḥaḳḳ-ı ḥidmetimiz vardır, ey ḥâce, ḡulâmına terahḥum ile nazar eyle. Ḥâce bunda efendi dimekdir ki cânândan 'ibâret ola ve ihtimâldir ki Ḥâce Kıvâmuddin Ḥasan ola veyâ Kıvâm-ı Ekber ola sâbıkan zıkr olunan gibi ki vezîrlere ḥâce dirler.

حافظ مرید جام میست ای صبا برو
وز بنده بندگی برسان شیخ جام را

Ḥâfız murîd-i câm-ı mey'est ey şabâ bi-rev
V'ez-bende bendegî bi-resân Şeyḥ-i Câm-râ

Bendegî; bir kelimeniñ ki âḥirinde hâ-i resmî ola, aña yâ-yı maşdar veyâ elif ve nûn-ı cem' lâḥiḳ olsa hâ-i resmîyi kâf-ı 'Acemîye tebdil idüp bendegî ve

1 T: önünü.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

bendegân dirler. **Şeyh-i Câm**'dan bunda maqşûd Şeyh Aḥmed-i Nâmîkî ḥazretleridir ki Ḥazret-i Mevlânâ Câmî ile bir şehirdendir ki Câm dirler. Niteki Ḥazret-i Mevlânâ Câmî buyurur:

Kıt'a: مولدم جام و رشحه قلمم
جرعة جام شيخ الاسلامي است
زين سبب در جریده اشعار
بدو معنا تخلصم جاميست
Mevlidem Câm u reşḥa-i kalemem
Cur'a-i cām-ı Şeyhu'l-İslâmî'st
Zîn sebeb der-ceride-i-eş'âr
Be-du ma'nâ taḥalluşem Câmî'st¹

Ve her yerde ki şu'arâ-yı 'Acem Şeyh-i Câm dirler, murâd Şeyh Aḥmed-i Nâmîkî ḥazretleridir ve kıssası tafşîl ile *Nefahât-ı Üns*'de mezkûr u mas'ûrdur ve ol kitâb-ı müsteṭbîrîn cümle-i 'acâyibindendir.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız ṭâlib-i cām-ı meydîr. Ey şabâ (^{S,M+} var, daḥî) ben bendeden izhâr-ı bendegî eyle Şeyh Aḥmed-i Câm ḥazretlerine ki ne vecihle² mümkün ise bize bâde peydâ eylesün, ol ma'hûd zamânda kendiye peydâ eylediği gibi. Bu telmiḥi bilmeyenler bu maḥâmda çok 'indiyyât söylemişlerdir.³

1 Doğum yerim Câm'dır ve kalemimden akan feyizler/yazılar Şeyh-i Câm diye bilinen Şeyhülislâm Aḥmed-i Nâmîkî ḥazretlerinin kadehinin cür'asındandır. İşte bu sebepten dolayı şairler defterinde her iki anlamla mahlasım Câmî olmuştur.

2 M: teveccühle.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

5

Ve lehu eyzan
Remel
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

ساقيا برخيز و درده جام را
 خاک بر سر کن غم ایام را

Sâkiyâ ber-ḥîz u der-dih cām-râ
 Ḥāk ber-ser kon ğam-ı eyyâm-râ

Sâkiyâ âhırinde elif ḥarf-i nidâdır ki Fârisîde ve Türkîde müsta'meldir. **Ber-ḥîz; ber** bunda te'kîd ifâde ider, **ḥîz** emr-i muḥâtabdır, ḥîziden maşdarından, kalk ya'nî öri tür¹. **Ḥâsten** de maşdardır bu ma'nâya. **Der-dih; der** ḥarf-i te'kiddir, **dih** emr-i muḥâtabdır, dihidenden, vir dimekdir. Dâden de maşdardır bu ma'nâya. **Cām-râ; rā** edât-ı mef'ûl. (12a)

Maḥşûl-i Beyt: Ey sâkî, kalk, daḥi cāmı vir ve ey sâkî, eyyâm ğamının başına toprak eyle. Ya'nî içüp mest olalım ve ğam-ı eyyâmı ²﴿نَسِيًا مَّسِيًا﴾ ferâmüş idelim, ke'enne ki ḥāk altında medfûndur.

ساغر می بر کفم نه تا ز بر
 برکشم این دلق ازرق فام را

Sâġar-ı mey ber-kefem nih tâ zi-ber
 Ber-keşem in delq-ı ezraq-fâm-râ

Sâġar kadeḥ. **Nih** fi'l-i emr müfred muḥâtabdır, nihiden'den, ko dimekdir. **Tâ** ḥarf-i ta'lîl. **Zi-ber;** mîm-i mütekellim muḥâdderdir, ya'nî **zi-berem**, üstümden dimekdir. **Keşem** fi'l-i muzâri' mütekellim vaḥde, çekem dimekdir. **Delq** hırķa. **Ezraq** gök, **fâm** renk, ya'nî gök renk, **rā** edât-ı mef'ûl.

Maḥşûl-i Beyt: Ey sâkî, sâġar-ı meyi avucuma ko ya'nî elime vir, tâ bu gök renkli hırķayı üzerimden çekeyin, ya'nî mest olup hırķayı çâk idüp yabana atayın. Bu beyt Şeyḥ Ḥasan-ı ezraq-pûşa ve etbâ'ına³ ta'rîzdır ki anlar *bi-esrihim*⁴

1 M: kalk, ya'nî ayak üzere tür.

2 Meryem 19/23. (*bütünüyle unutulmuş* anlamında)

3 T: tevâbi'ine.

4 Bütünüyle, hepsi.

gök câme giyerler, nitekim maḥallinde beyân olsa gerek *inşâ' a'llâhu Te'âlâ*. Ve her yerde ki ezrağ-câme veya ezrağ-libas zıkrı ider, anlara ta'riz murâddır.

Beyt: غلام همت آن رند عافیت سوزم
که آن گروه که ازرق لباس و دل سیهند
Ġulâm-ı himmet-i ân rind-i 'âfiyet-süzem
Ne ân gurûh ki ezrağ-libâs u dil-siyeh'end¹

گرچه بدنامیست نزد عاقلان
ما نمی خواهیم ننگ و نام را
Gerçi bed-nâmî'st nezd-i 'âkıllân
Mâ ne-mî-ḥâhîm neng u nâm-râ

Maḥşûl-i Beyt: Ey sâķî, eğerçi bâde içüp mest olup câmeyi çâk idüp yabana atmak 'âkıllar kıtında bed-nâmlıktır, biz nâm u nâmûs ve neng u 'âr istemeziz, zîrâ biz Maḥmûd-ı rind² müridleriyiz, niteki tafşili gelür *inşâ' a'l-lâhu Te'âlâ*.

باده درده چند ازین باد غرور
خاک بر سر نفس نافر جام را
Bâde der-dih çend ezîn bād-ı ġurûr
Ḥâk ber-ser nefis-i nâ-fercâm-râ

Bād-ı ġurûr izâfeti beyâniyyedir. **Nâ-fercâm** ve **bed-fercâm** 'âķıbeti yaramaz ve işlaḥa kıâbil olmayan nesne, **râ** taḥşîş içündür.

Maḥşûl-i Beyt: Ey sâķî, bâde vir elbette. Niçe bir bu ġâflet yelinden, ya'nî ġurûr ile 'ömür zâyî' eylemek. Toprak başına 'âķıbeti ḥayırsız nefsiñ. Ya'nî bāde-nüşluğdan ġayrıya, muķtaziyyât-i nefse tâbî' olmak taẓyî'-i 'ömrdür.

دود آه سینۀ سوزان من
سوخت این افسردگان خام را
Dûd-ı âh-ı sîne-i sûzân-ı men
Sûḥt in efsurdegân-ı ḥâm-râ

1 211. gazel 8. beyit.

2 M, T: maḥmûr rind. F: Maḥmûd-ı rind (taqlama kesresi konulmuş).

Dûd âh'a ve **âh** sîne'ye ve **sîne** süzân'a ve **süzân** men'e muzâf olmuştur, tetâbu¹-ı izâfât bu dilde muṭlaḳâ câ'izdir¹. **Dûd-ı âh** izâfeti beyâniyyedir ve **sîne-i süzân** izâfeti izâfet-i mevşûf ilâ şîfatih. **Süzân** şîfat-ı müşebbehedir, süzî-den'den müştak, yanağan² ma'nâsına. **Efsurdegân** cem'-i efsurde'dir, hâ kâf'a tebdil olmuştur ḳâ'ide-i sâbîḳa üzre. **Hâm** çig, nâ-puḥte ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Benim yanağan sînemiñ âhı dütüni bu ḥâm toñmışları yaḳdı ya'nî bu ezraḳ-püşları, zîrâ Hâce'niñ bunlarla çok 'arbedesi geçmiştir, niteki maḥallinde beyân olunur *inşâ' allâhu Te'âlâ*. 'Efsurdegân-ı ḥâm' tâ'bîri de ziyâde nâ-ḳâbiliyyetlerinden 'ibâretidir, zîrâ iki şîfat bile herşeyde mezmûm-dur, 'ale'l-ḥuşuş ki insânda.

محرم راز دل شیدای خود
کس نمی بینم ز خاص و عام را

Maḥrem-i râz-ı dil-i şeydâ-yı ḥod
Kes ne-mî-bînem zi-ḥâş u 'âm-râ

Maḥrem'iñ **râz**'a izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfetidir ve **dil**'iñ **şeydâ**'ya mevşûfuñ şîfatına. 'Âm-râ'da râ **kes**'e maşrûfdur, **kes-râ ne-mî-bînem** taḳdîrindedir.

Maḥşûl-i Beyt: Dîvâne gönlüme maḥrem-i râz ya'nî sırrına maḥrem kimseyi görmüyorum ḥavâşş u 'avâmdan. Ya'nî 'âlemde bir hem-râz bulunmaz ki âdem aña keşf-i râz eyleye ki bir miḳdâr bâr-ı ḡam-ı dili taḥfîf ola. Zîrâ meş-hûrdur ki söylemezsem ölürüm, söylersem râz açılır.³

با دلارامی مرا خاطر خوشست
کز دلم يك باره برد آرام را

Bâ-dil-ârāmî merâ ḥâṭır ḥoş'est
K'ez-dilem yek-bâre burd ârām-râ

Bâ bi-ma'nâ ma'a. **Dil-ârām (12b)** vaşf-ı terkîbîdir, ârāmîden maşdarından, gönül dinlendirici, ya'nî râhatlık virici ma'nâsına. Elifi ḥazf idüp ârmîden, (^{S,T+}

1 M: muṭlaḳâ bu maḥalde câ'izdir.

2 T: yangın (harekeli metin).

3 <^{T+} Ârmîdi be-raḳîbân u remîdi ez-mâ / Mâ çi goftüm u çi kerdüm u çi didi ez-mâ.

Anlam: Rakiblerle iyi geçiniyorsun, bizden ise ürküp kaçyorsun. Biz ne söyledik ve ne yaptık ve sen bizden ne gördün?

yâ'yı da hâzîf idüp ârmiden) dirler, **yâ** vahdet-i nev'iyedir. **Merâ**'da **râ** tahşîş içündür. **Yek-bâre** bir uğurdan, defâten ma'nâsına. **Ârâm** râhat u qarâr, **râ** edât-ı mef'ûl.

Maḥşûl-i Beyt: Bir dil-ârâm ile benim hâtırım hoşdur, ya'nî eyidir ki gön-lümden bir uğurdan iletirdi qarâr ve râhatı. Murâd bundan, cânânı yâhud pîridir, ya'nî Şeyḥ Maḥmûd¹ olmak var.

ننگرد دیگر بسرو اندر چمن
هر که دید آن سرو سیم اندام را
Ne-ngerred diğer be-serv ender-çemen
Her ki دید ân serv-i sîm-endâm-râ

Ne-ngerred fi'l-i nefy-i müstaḳbel, nazar eylemez, nigeriden'den. **Diğer** bunda daḥi ma'nâsınadır. **Be-serv**; **bâ** harf-i şıla. **Diğer** bunda girü diyene diğer gerek². **Sîm-endâm**; **sîm** gümüş, **endâm** şekil ve sîmâ ma'nâsınadır. **Sîm-endâm** ve **sîm-sîmâ** bir ma'nâyadır.

Maḥşûl-i Beyt: Daḥi çemende serve nazar eylemez her kim ki ol gümüş sîmalı servi gördi. Ya'nî insân güzelini gören bir daḥi çüb-i nâ-tırâşideye nazar eylemez dimekdir.

صبر کن حافظ بسختی روز و شب
تا ییابی منتهای کام را
Şabr kon Hâfız be-saḥtî rûz u şeb
Tâ bi-yâbî muntehâ-yı kâm-râ

Be-saḥtî'de **bâ** câyızdır ki ma'a ma'nâsına ola, yâhud harf-i şıla. **Tâ** harf-i ta'lîl. **Bi-yâbî** yâbiden'den; **bâ** harf-i te'kîd, **yâbî** fi'l-i muzâri' muḥâṭab. **Muntehâ** nihâyet ü ḡâyet. **Kâm-râ**; **râ** tahşîş içündür.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, gice ve gündüz (^{S,T+} şiddetle şabr eyle, yâhud) şiddete³ şabr eyle, tâ ki nihâyet-i murâdını bulasın, zîrâ 'Eş-şabru miftāḥu'l-fe-rec'⁴dir.

1 S: Şeyḥ Maḥmûd-ı Nakî.

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 M: şiddetlere.

4 Sabır sıkıntidan kurtulmanın anahtarıdır.

6.

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Recez
Müstef'ilün Fe'ülün Müstef'ilün Fe'ülün

دل میرود ز دستم صاحب دلان خدا را
 دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا

Dil mî-reved zi-destem şâhib-dilân Ḥudâ-râ
 Derdâ ki râz-ı pinhân ḥâhed şud âşkârâ

Mî-reved, revîden'den, fi'l-i ḥâl. **Mî** edât-ı ḥâldir. **Şâhib-dilân** münâdâ, ḥarf-i nidâ ḥazf olunmuşdur. **Ḥudâ-râ** iki mışrâ'a bile şarf olmak kâbildir. Ev-vele şarf olıcaḡ **râ** taḥşîş ifâde ider, şânîye şarf olıcaḡ kâsem için olur. **Derdâ**; elif ḥarf-i nudbedir, 'Arabîde vâveylâ vâ-ḥasretâ gibi, ḥayfâ dimekdir. **Ḥâhed şud** olıyardır ma'nâsına, ḥâhed şuden taḡdîrinde, **âşkârâ** ve ve **âşkâre** ve **âşkâr** bir ma'nâyadır, ^(M,T+) gizli kalmayıyordır ma'nâsına.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey sâhib-diller, gönlüm elimden gidiyor¹, Allâh için bir çâre eyleñ. Bu taḡdîrce mışrâ'-ı şânî ḥükm-i ta'lilde olur, ya'nî zirâ ki râz-ı pinhân âşikâre olıyardır. Yâḥud ma'nâ böyle ola: Ey sâhib-diller, gönlüm elden gidiyor² Allâh ḥaḡḡı için. Ḥayfâ ki râz-ı pinhân âşikâre olıyardır. 'Alâ külli ḥâl, sâhib-dillerden istimdâddir ki vuşlata bir çâre ideler.

کشتی نشستگانیم ای باد شرطه برخیز
 باشد که باز بینیم آن یار آشنا را

Keştî-nişestegânîm ey bād-ı şerṭa ber-ḥîz
 Bâşed ki bâz bînîm ân yâr-ı âşinâ-râ

Keştî-nişestegân keştî-nişeste'nin cem'idir, ya'nî gemisi oturmuş ṭayfa³. **Ey bād-ı şerṭa**, yanımızda olan lügatlerde bulmadık, ammâ isti'mâlde gemiye muvâfiḡ bir yeldir. Ni'metu'llâh da muvâfiḡ dimiş, ancaḡ yeli anmamış. **Ber-ḥîz** kalḡ ya'nî zâhir ol. **Bâz** bunda câyizdir ki girü ma'nâsına ola ve câyizdir ki maḡz-ı te'kid ifâde eyleye. **Bînîm** fi'l-i muzâri' nefsi mütekelim ma'a

1 T: gideyordır.

2 T: gideyordır.

3 T: ṭayfayız.

ğayrdır, görevüz ma'nāsına, bīniden'den müştak. **Āşinā** iki ma'nāya gelür, biri biliş ve biri şuda yüzgeç, bunda ihām tarīkiyle zıkr olmuştur. (13a)

Maḥşül-i Beyt: Gemisi oturmuş kimseleriz, ey bād-ı muvâfık, kalķ ya'nī pey-dā olup es, ola ki bir daḥi görevüz ol āşinā yāri ya'nī biliş yāri, yā yüzgeç yāri. Ve cāyızdır ki bunda **keştī-nişestegān**'dan yalnız kendi murād ola ve cem' şīğasını maḳām-ı müfredde icrā eyleye, ¹ «نَحْنُ نَقُصُّ» gibi. Ve maḳşūdı, gemisi oturmuş demekden, teng-dillik ya'nī gönül ırlığı ola, zīrā gemide olmağa 'ale'l-ḥuṣūş ki gemisi oturmağa ziyāde ıztırāb u melālet ü se'āmet zarūrīdir. Ve bād-ı şerṭadan murād ḥāline muvâfık şāḥib-diller ola, beyt-i evvelde zıkr eylediği gibi. Pes,

Maḥşül-i Beyt: Ey ḥālime muvâfık yārān-ı şāḥib-dilān, gönölümün ziyāde melālet ü se'āmeti vardır. Bir çāre eyleñ, ola ki yārīñ mübārek cemāl-i bā-kemālini müşāhede idüp benden bu ıztırāb ve gönül ırlığı gide. Zīrā Ḥāce ḥazretleri Yezd şehrinden ğayri yere ḥareket eylememiştir, niteki maḥallinde beyān olsa gerek *inşā' allāhu Te'ālā*. Yezd'īñ yolında ise deryā yokdur, қарадан giderler. (^{M,T+} **Nişestegān** yerine **şikestegān** diyen beytiñ ma'nāsına kesr virmiştir².)

ده روزه مهر گردون افسانه است و افسون
نیکی بجای یاران فرصت شمار یارا

Deh-rūze mihr-i gerdūn efsāne-est u efsūn
Nikī be-cāy-ı yārān furṣat şumār yārā

Deh-rūze'deki hā-i resmī kimi didi ki miḳdār ma'nāsını ifāde ider, yek-sāle ve penc-rūze gibi, bir yıl miḳdārı ve beş gün miḳdārı. Kimi didi ki ma'nā-yı maşdarı ifāde ider, bir yıllık ve beş günlük. **Mihr** güneşe ve muḥabbete dirler, lafz-ı müşterekdir, bunda ihām tarīkiyle zıkr olmuştur. **Efsāne** ve **fesāne** Türkīde ol nedir ki dimekle ta'bir olunur ve Fārisīde **çist ān** dimekle ve 'Arabīde uṣṭūre dimekle, cem'ī esāṭīr gelür, ³ «أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» gibi. **Efsūn** lafz-ı müşterekdir, ḥile ve mekr, ve ba'zı kimse ḥasta üzerine okur ve üfürür, aña da efsūn dirler, 'Arabca⁴ ruḳye dirler. **Nikī** eylik. **Be-cāy-ı yārān**; bā harf-i şıladır cāy zāyid olduğu taḳdīrce, ammā cāy ḥaḳ ma'nāsına olınca bā zarfiyyet ifāde ider. Ḥāşıl-ı kelām, cāy lafzını böyle maḳāmda isti'māl eylemek Şirāzīlere maḥşūşdur, niteki Gülistān'da buyurur:

1 "Biz sana anlatırız." Yūsuf 12/3.

2 <^{T+} Redd-i Sürürī>

3 "Eskilerin masalları..." Mutaaffīn 83/13.

4 M: 'Arabīde.

Beyt: تو به جای پدر چه کردی خیر
که همان چشم داری از پسرت

Tu be-cây-ı peder çi kerdî hayr
Ki hemân çeşm dârî ez-puseret¹

Çeşm (^{F+} bunda) ümîd ma'nâsınadır. **Şumâr** emr-i muhâtabdır, şumârî-den'den. **Yârâ**; âhîrdeki elif harf-i nidâdır.

Mahşûl-i Beyt: Feleğin on gün miqdârı muhabbeti yâ on günlük muhabbeti ya'nî senin murâdınca dönmesi bî-fâyîde ve bî-i'tibâr ve mekr ü hîledir. Pes, yârâna eyliği ve yârân hakkında eyliği ya'nî eylik eylemegi fırsat şay ey yâr. Ya'nî fırsat elde iken yârâna ihsânı dirîğ eyleme, zirâ *'El-furşatu temurru merre's-sehâb*² dinilmişdir.

در حلقه گل و مل خوش خواند دوش بلبل
هات الصبوح هیوا یا ایها السکارا

Der-ğalka-i gul u mul hoş hând düş bulbul
Hâti's-şabûhe heyû yâ eyyuhe's-sukârâ

Halka, lâm'ın sükûnıyla, insânda ve ğayride lâm'ın fethiyledir. **Mul** şarâb. **Düş** bunda dün gice ma'nâsınadır. **Hâti** esmâ-i ef'âldendir, müfred, mağâm-ı cem'de müst'ameldir **heyû** karînesiyle. Ammâ ba'zı nüshada **hâtû** düşmüşdür, pes, te'vile ihtiyâc yokdur. Ve ba'zı nüshada **fâte** düşmüşdür, ol tağdîrce **heyû** yerine, bâyla, **hebbû** düşmüşdür³, yâyla olıcak hâzır eyleñ ve bâyla olunca uyanın ya'nî mütenebbih oluñ dimekdir.⁴ **Hâti** ve **hâtû** olunca **(13b) eş-şabûh** lafzan manşûb mef'ûlün bih olur, ammâ **fâte** olunca lafzan merfû' fâ'ili olur. **Eş-şabûh** şabâh vaktinde içilen şarâbın ve ğabûk gice evvelinde içilen şarâbın ismidir. **Sukârâ** sekrân'ın cem'idir, sîn'in fethiyle isti'mâli ekşerdir, şahârâ vezni üzre, ammâ zamm-ı sîn'le de câ'izdir, serhoşlar dimekdir.

Mahşûl-i Beyt: Bâde ve gül halkasında ya'nî meclisinde eyü okudı dün gice bülbül ki götürün, hâzır eyleñ şabâh vaktinde içilen şarâbı ey bâde-nüşlar. Sükârâdan murâd bâde-nüşlardır, mest ma'nâsına olan serhoşlar degildir, zirâ

1 Sen babana ne iyilik yaptın ki oğlundan onu bekliyorsun?

2 Fırsat bulutların geçişi gibi çabuk geçer.

3 <^{T+} hebbe-yehubbu muzâ'afdır naşara bâbindan.>

4 <^{T+} Şihâb-ı Cevherî'de 'heyû'tu's-şey'e aşlahtubû' demiştir.>

mest ma'nāsına olan serhoşlar bir nesne tedārükine kâdir degillerdir¹. Yâhud ma'nâ; şabâh vaqtinde içilen şarâb fevt oldu ya'nî zamânı fevt oldu, uyanıñ ve mütenebbih oluñ ey bâde-nüşlar.

آیینہ سکندر جام میست بنگر
تا بر تو عرضه دارد احوال ملک دارا

Āyîne-i Sikender cām-ı mey'est bi-nger
Tā ber-tu 'arza dāred aḥvāl-i mulk-i Dārā

Āyîne-i Sikender ve cām-ı gītī-nümā kıışaları meşhūr ve mufaşşaldır, bunda zikirleri münāsib degil. Hâşıl-ı kelām, Dārā, İskender'in babasıdır. Dārā vefât idince Dārāb-nām oğlu tahtına geçdi ve İskender anıñla taht nizā'ına başladı, ya'nî babamıñ memleketiniñ nısfını vir didi. Dārāb ise içā't eylemedi. Pes, İskender her bār ki üstine 'asker çeküp ceng murād idindiyse cām-ı cihān-nümā Dārāb elinde idi, İskenderiñ her hālını anda müşāhede idüp her mekr ve hile-sini def iderdi. Ve İskender ise anıñ her² hālını muṭṭālī' degül idi ki aña göre tedbīr ve taşarruf ideydi. Pes, yanında olan ḥükemāya didi ki bir çāre eyleñ ki biz de anıñ memālikine ve aḥvālını muṭṭālī' olalım. Pes, İskenderiyye'de bir mīl üzerinde bir āyîne vāz' eylediler ki eḡālīm-i seb'ayı andan seyr iderler idi. Pes, Hâce'niñ **āyîne-i İskender** didüğü bu āyinedir. **Cām-ı mey'est** didüğünde cām-ı 'ālem-nümāya remz vardır. **Mulk**, mīm'in zammı ve lām'ın sükūniyla, memleket ve pādīşahlık ve kesr-i mīm'le, emvāl ü esbāb³ ma'nāsınadır.

Maḥşül-i Beyt: Āyîne-i İskender bâde kadeḥidir, ya'nî anda olan ḥāşşa bunda vardır, her ne isterseñ saña gösterir. İmdi nazar eyle, saña Dārā memleketiniñ aḥvālını 'arz eyleye, mechülün kalmaya. Pes, Dārā memleketiniñ aḥvālını 'arz eyleye, nice ḥarāb olmuşdur diyen beytiñ murādını ḥarāb eylemişdir.⁴

ای صاحب کرامت شکرانه سلامت
روزی تفقدی کن درویش بی نوا را

Ey şāḥib-i kerāmet şukrāne-i selāmet
Rūzi tefāḡkudī kon dervīş-i bī-nevā-rā

1 F: Sükārādan murād bâde-nüşlardır, serhoşlar degildir, zirā serhoşlar bir nesne tedārükine kâdir degillerdir.

2 S: bir. T: bu.

3 S: eşvāb.

4 <¹⁺ Redd-i Şem'î>

Kerâmet maşdardır, eylik ma'nâsına. **Şâhib-i kerâmet** ihsân u kerem şâhibidir. **Selâmet** belâyâdan hâlî olmakdır, ya'nî umûr-ı dünyâdan hiç bir vecihle muhtarib olmamakdır. **Şukrâne**'de hâ-i resmî tahtış ifâde ider, ya'nî selâmet şukrânesiçün. **Şukrâne** şol şadaqadır ki bir kimse ben haqîkat-i şukrûn haqqından gelemzem, bu aña cebr¹ olsun diyü virür. **Tefakḳudî; tefakḳud** (^{F+} yitik) aramak ve bir kimsenin hâl ü hâtırını yoklamak, **yâ** vahdet veyâ tenkîr içündür. **Nevâ** bunda düzen ya'nî intizâm-ı hâl ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey ihsân u kerem şâhibi, cemî' âfâtdan sâlim olduḡuñ şukrânesiçün bir gün dervîş-i bî-nevâyı teccessüs ve tefahḡuş eyle. Şâhib-i kerâmetden murâd cânândır. Dervîş-i bî-nevâdan maḡşûd 'aşîḡ-ı bî-çâredir. Yâ, şâhib-i kerâmetden murâd Kıvâmuddîn Ḥasan ve dervîş-i (14a) bî-nevâdan Ḥâce kendü² murâd ola.

آسایش دو گیتی تفسیر این دو حرفست
با دوستان تطف با دشمنان مدارا

Âsâyiş-i du gîtî tefsîr-i in du ḡarf'est
Bâ-dostân telaṭṭuf bâ-duşmenân mudarâ³

Âsâyiş ism-i maşdardır, âsâyiden'den, dinleniş⁴ veistirâḡat ma'nâsına ism-i maşdardır, âsûden ma'nâsına diyen ism-i maşdar ile maşdarı fark eylemedi⁵. **Gîtî** cihân. **Telaṭṭuf** bir işde yumuşaklık ya'nî mülâyemet göstermekdir.

Maḥşûl-i Beyt: İki 'âlemiñ râḡatı ve ḡuzûrı bu iki ḡarfiñ tefsîridir. İki ḡarf didüḡi mısrâ'-ı şânîniñ mazmûnıdır. Bir kelâmıñ lafzı az ma'nâsı çok olsa iki ḡarf dirler, kıllet-i elfâza göre. Ya'nî dostlara mülâyemet ve düşmânlara⁶ mudarâ. Bu iki cümle ile 'âmil olan dünyâda hiç elem çekmez.

در کوی نیکنامی ما را گذر ندادند
گر تو نمی پسندی تغییر کن قضا را

Der-kûy-i nîk-nâmî mâ-râ guzer ne-dâdend
Ger tu ne-mî-pesendî taḡyîr kon ḡazâ-râ

1 S: cezâ. (Cebr telâfi ve karşılık anlamına da gelmektedir.)

2 M, S, T: kendi Ḥâce. F: Ḥâce kendü.

3 <^{S+} Âsâyiş-i du gîtî gîrem ki in du ḡarfest / Bâ-câhilân-ı nâ-dân muşkil buved mudarâ> Anlam: Farz edelim ki iki dünya huzuru bu iki kelimededir. Ama bilgisiz cahillerle iyi geçinmek de son derece muşkildir.

4 T: diginesiş.

5 <^{T+} Redd-i Sürûri>

6 T: şehlerle.

Nîk-nâmî; nîk-nâm eyi adlı, vaşf-ı terkibî aḳsâmındandır, **yâ** harf-i maşdardır. **Guzer** ism, geçit ma'nāsına. **Ne-mî-pesendî** fi'l-i nefy-i hâl, **yâ** harf-i hiṭâb. **Ḳazâ** hüküm ü şan'at¹ u ḳudret² ma'nāsında müsta'meldir. Bunda şan'at³ u ḳudret-i Yezdânî murâddır, hükmu'llâh ma'nāsına da olsa câyiz olur. **Râ** edât-ı mef'ûl.

Maḥşûl-i Beyt: Ad eyliği maḥallesinden bize geçit virmediler, ya'nî bizi evvelde su'adâdan yaratmadılar ki adımız eylikle meşhûr ola. Eger sen begenmezseñ Allâh'ın hüküm ü şun'-ı ezelisini tağyîr eyle, ya'nî beni sa'îdlerden eyle.

آن تلخ وش که صوفی ام الخبایش خواند
اشهی لنا و احلی من قبله العذارا

Ân telhveş ki şûfî ummu'l-ḥabâyîşeş ḥând
Eşhâ lenâ ve ahlâ min ḳubleti'l-'izârâ

Telh acıdır murr ma'nāsına. **Veş** edât-ı teşbîhdır, gibi ma'nāsına. **Telh-veş**'den murâd bâdedir. **Ummü'l-ḥabâyîş** şarâbın künyetidir. **Umm** anaya dirler. **Ḥabâyîş** ḥabîşin cem'idir, murdâr ma'nāsına, **şîn** telhveşe râci'dir. **Eşhâ** şehâ'nın ism-i tafḳîlidir, lezîzrek⁴ dimekdir. **Lenâ** bize. **Ahlâ** da ism-i tafḳîldir, ḥulv'den, eşhâ ma'nāsına. **Ḳuble** büseye dirler, öpmege dimezler. Pes, **ḳuble** öpmege dirler diyenler ismle maşdarı fark eylemediler⁵, öpmege taḳbîl dirler. **İzârâ** 'azrâ'nın cem'idir, kız oğlanlar ma'nāsına, **râ**'nın fethi ve kesriyle lügatdir, ammâ bunda râ'nın fethi lâzımdır ve **yâ** bunda elif şüretinde yazılmaḳ gerek ki üslûb-ı 'Aceme muvâfiḳ ola, zîrâ 'Acem âhir-i esmâda ve ḥurûfda elif yâ şeklinde yazılsa anı elif yazarlar. Meşelâ Mûsâ ve 'İsâ ve Muştafâ gibi ve mezkûr yâ'nın mâ-ḳabli meksûr olsa kesreyi fethâya tebdîl iderler yâ'yı elife ḳalb eylemek için, temennâ gibi. Pes, 'izârâ elifle yazıldığı ḡalaṭ fi'l-kitâbetdir diyen ḡalaṭ eyledi.

Maḥşûl-i Beyt: Ol acı gibi ya'nî şarâb ki şûfî aña ümmü'l-ḥabâyîş didi, bize lezîzrak⁶ ve tatlırakdır kız oğlanlar büsesinden ya'nî öpmesinden. Bu beytiñ şu'arâ dili üzre ma'nâsı budur, ammâ ḥaḳîḳatde ma'nâsı budur ki şûfiden murâd Ḥazret-i Muḥammed'dir *şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem* ve ḥamra

1 S: şîfat.

2 S: ḳader.

3 S: şîfat.

4 T: lezîzrak.

5 <^T Redd-i Sürûri ve Şem'î>

6 T: lezîz.

ümmü'l-habâyiş diyen anlardır. Pes, goft'uñ fâ'ili Hâzret'dir ve mef'ûli ya'nî ümmü'l-habâyiş didigi bize kız oğlanlar büsesinden elezz u ahlâdır demek olur. Hâşılı, her kavli lezîzdir, pes, bu kavli de lezîzdir.

هنگام تنگدستی در عیش کوش و مستی
کین کیمیای هستی قارون کند گدا را

Hengâm-ı teng-destî der-‘ayş kûş u mestî
K'in kîmyâ-yı hestî Qârûn koned gedâ-râ¹

Hengâm vaktidir. **Teng-destî**; **teng-dest** eli dar ve eli yufka, müflis ma'nâsınadır, **yâ** harf-i maşdar. **Mestî**'de **yâ** harf-i maşdar. **K'in**; **ki** harf-i illet, (14b) **in** işâretidir **'ayş** ve **mestî**'ye, 'alâ sebîli'l-bedel 'a'f olunmuştur. **Kîmyâ** bakırı ve demiri² ve gayrı ma'deniyyâtı ba'zı hîleler ile altuna döndürmege dirler. Andandır ki bu fenne hîle dirler ve buña müdâvemet idenlere aşhâb-ı hîyel dirler, hâşılı, meşhûr-ı l-ism ma'dûmu'l-cismdir 'Ankâ gibi.

Beyt: کیمیاگر به غصه مرده و رنج
 ابله اندر خرابه یافته گنج

Kîmyâger be-ğuşşâ murde vu renc
Ebleh ender-harâbe yâfte genc³

Hestî varlıktır, **yâ** harf-i maşdar. **Qârûn** Hâzret-i Mûsâ⁴ akrabâsından bir mâl-dâr kimse imiş, tefsîrlerde kışşası maşûr u mezkûrdur. **Gedâ** yoksula ve dilenciye dirler.

Maşûl-i Beyt: El ırlığı vaktinde bâde-nüşluğa ve mestlige sa'y eyle, zîrâ bu varlık kîmyâsı gedâyı Qârûn eyler, ya'nî kişi mest olıcağ pâdişâh-ı âlem olur her ne deñli fakîr ise de.

سرکش مشو که چون شمع از غیرت بسوزد
دلبر که در کف او مومست سنگ خارا

Ser-keş me-şev ki çun şem' ez-ğayretet bi-sûzed
Dil-ber ki der-kef-i ü mûm'est seng-i hârâ

1 <^{T+} Veysiyâ salţanat-ı dehrî nider 'âkil olan / Bir kadeh mey kişiyi 'âleme hünkâr eyler.>

2 S, M: timûri.

3 Kimyacı sıkıntı ve dert içinde ölmüş, ama cahil adam ise harabede hazine bulup zengin olmuş.

4 M, S: Hâzret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm.

Ser-keş bi-ḥasebî'l-lügat baş çekici dimekdir ve (^{S,M+} ıstılâḥda) önegidir, mu'ânid ma'nāsına, vaşf-ı terkibîdir, aşlında keşende-i ser idi. **Me-şev** nehy-i muḥâtabdır, şeviden'den, olma dimekdir. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Çun** teşbîh içündür. **Ġayretet**; tā-i ḥiṭâb ma'nâda **bi-sûzed**'e muḳayyeddir, **bi-sûzedet** taḳdîrinde. **Bi-sûzed** fî'l-i müstaḳbeldir, **dil-ber** fâ'ili. **Hārâ** kara taş, **ḥâre** de dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Dilbere râm ol, serkeş olma, zîrâ seni şem' gibi yaḳup yandırır şol dilber ki elinde ve avucunda kara taş bal mumıdır, ya'nî dilberin maḳ-bûli olmağa teslim u inḳıyâd gerekdir, zîrâ 'inâd u serkeşlik bürûdete sebebdır. Vişâl-i cânâna ise mülâyemet ü mülâṭâfet lâzımdır, tâ ki 'aşîḳ, gönline gire.

خوبان پارسی گو بخشدگان عمرند
ساقی بشارتی ده پیران پارسا را

Hübân-ı Pârsî-gû baḥşendegân-ı 'omr'end
Sâḳî bişâretî dih pîrân-ı pârsâ-râ

Pârsî ve Fârsî bir ma'nâya lügatdır, pâyla fâ'nın beyninde tebâdül vardır, sepîd ve sefid gibi. **Pârsî-gû** vaşf-ı terkibîdir, Pârsî söyleyici ma'nāsına, aşlında güyende-i Pârsî idi. **Baḥşendegân** cem'-i baḥşendedir, baḥşiden'den müştâḳdır, bağışlamak dimekdir, ism-i fâ'il cem'-i ġâ'ib sîğasıdır. **'Omr'end** lafzında **nûn** ve **dâl** edât-ı cem'dir, ma'nâ cihetinden **baḥşendegân**'a muḳayyeddir. **Sâḳî** münâdâ. **Bişâretî**; **bişâret**, bâ'nın kesriyle, (^{M+} müjde ve) muştuluḳdur, **yâ** vaḥdet veyâ tenkîr içündür. Ba'zı nüşhada **bi-dih bişâret** düşmüş. **Pârsâ** 'âbiddir, **râ** edât-ı mef'ûl.

Maḥşûl-i Beyt: Fârisî söyleyici güzeller 'ömür bağışlayıcılarıdır, ya'nî câna cân kıatarlar. Ey sâḳî, 'âbid ü zâhid pîrlere muştuluḳ vir, gelsünler, ḥidmet-i şerîflerine mülâzemet idüp rûḥ-efzâ kelimâtların işidüp tâze civânlık kesb eylesünler. Allâhu Te'âlâ (^{M+} faḳîr) Sûdî'ye de böyle ḥublar mülâzemetini müyesser idüp tâze civânlık bağışlaya, âmîn diyene Allâh rahmet eyleye. Hâce Hâfız'ın bu sözi delâlet ider ki Fârisîde bir ḥalâvet (^{M,T+} u melâḥat) vardır ki âdeme zevḳ u şevḳ u şafâ virür.

Beyt: فارسی گو گرچه تازی خوشترست

عشق را خود صد زبان دیگرست

Fârisî gû gerçi Tâzî ḥoşter'est

'İşk-râ ḥod şed zebân-ı diger'est¹

1 Her ne kadar Arapça daha güzel ise de sen Farsça söyle. Aşkın yüz çeşit farklı dili vardır.

Ḥazret-i Mollâ'nın (^{S+} Fârisî gû) “Fârisî söyle” demek terğibdir Fârisî'ye “*bâ'de taḥşîli 'Arabiyye'*”.

حافظ بخود نبوشید این خرقة می آلود
ای شیخ پاکدامن معذور دار ما را

Hâfız be-ḥod ne-püşid in hırka-i mey-âlūd
Ey şeyḥ-i pāk-dāmen ma'zūr dār mā-rā

Be-ḥod; bā muşāḥabet ifāde ider, sebep için diyen bî-sebeb söylemiş. **Ḥod**, vāv-ı resmîyle, kendi dimekdir, muzāf maḥzûfdur, **be-iḥtiyār-ı ḥod** taḥdîrin-dedir. (15a) **Mey-âlūd** vaşf-ı terkibî aḫsāmındandır, **hırka**'ya sıfatdır, şarābla bulaşık ma'nāsına.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız kendi iḥtiyârıyla giymedi bu şarāba bulaşık hırka-yı. Ey etegi pāk şeyḥ, ma'zūr tut bizi. İltifâtdır ġâyıbden ḥiṭāba. Ya'nî ben ki Hâfız'ım, kendi iḥtiyârımla şarāb-nüş ve bâde-perest olmadım, belki her iş ki işlerim, (^{M,S+} hük-m-i) ezeliyle işlerim.

Beyt: من اگر خارم و گر گل چمن آرایی هست
که از آن دست که می پروردم می رویم

Men eger ḥārem u ger gul çemen-ārāyī hest
Ki ez-ān dest ki mî-perveredem mî-rüyem²

Ḥâce'nin hırka-ı mey-âlūd buyurduğundan, ba'zıları ṭarîka-i Melâmiyyeye işāret anıladılar³. Hâşâ, belki Melâmiyyûn Ḥâcegân gibi kemâl-i tesettür üzere-dir ki hiç anlardan bu ṭarîka teveccühleri bir vecihle anlanmaz. Ḥazret-i Mol-lâ-yı Rûm anlardandır. Andan, ol zât-ı şerîf ve 'unşur-ı laṭîfden hergiz kimse zâhiren ve bâtinen bir muḥâlif nesne görmüş mi veyâ işitmiş mi? *Hâşâ summe ḥâşâ*. ⁴ «إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ»

Ma'lûm ola ki bu ġazeli'n yedi beytinin kâfiyeleri aşl üzre gelmiştir ya'nî bilâ-amel ve yedisi ma'mûl gelmiştir. Altısı tecziye ṭarîkiyle ve birisi terkib ve tecziye ṭarîkiyle. Âşkâra ve sukârâ ve dārâ ve mudārâ ve 'ızārâ ve ḥarâ, bunlar tecziye ṭarîkiyledir ve yārâ terkib ṭarîkiyledir. Kâfiye-i ma'mûle oldur ki şâ'ir

1 Arapça öğrendikten sonra.

2 T: mî-perveredem mî-burdım. (371. gazel 3. beyit)

3 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

4 “Zannın bir kısmı günahdır.” Hucurat 49/12.

taşarrufıyla kâfiye olmağa lâyık olur. Meşelâ ‘Hudâ-râ ve gedâ-râ ve pârsâ-râ ve âşinâ-râ ve kazâ-râ ve mâ-râ ve nevâ-râ’, bunlarda şâ‘iriñ hiç taşarrufı yokdur, zîrâ râ redif ve mâ-ķablindeki elif revî vâķi‘ olmuşdur. Ammâ ol yedi beytiñ kâfiyelerinde râ nefis-i kelimedendir. Pes, bu kelimeleri mütecezzî i‘tibâr ideriz ve râ lafzını redif ve mâ-ķablindeki elifi revî tutarız. Ammâ yârâda tecziyeyi terkible i‘tibâr ideriz, ya’nî yâr’iñ râsını elif ile terkib idüp râ taķşil ideriz ki redif ola. Meşelâ Necâtî’niñ bu beytiniñ kâfiyesi mütecezzîdir, terkib i‘tibâriyle.

Beyt: Raht u bahtım götüri oda urursañ tutmaz¹
Bir iki gün bizi bu dünyede maķbûb egler²

Maķbûb lafzını mütecezzî idüp bâ’yı egler lafzıyla terkib idüp redif eylemişdir Hâce gibi. Nihâyeti Hâce bir harfle terkib eyledi ve Necâtî bir lafızla.

7

Ve lehu eyzan Ez-Baħr-i Remel Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün

رونق عهد شبابست دگر بستان را
می رسد مژده گل بلبل خوش الحان را

Revnaķ-ı ‘ahd-i şebâb’est diger bostân-râ
Mî-resed mujde-i gul bulbul-i hoş-elĥân-râ

Revnaķ; Cevherî dir ki ‘*Revnaķu’s-seyyfi mâ’uhu ve ĥusnuhu*’, ya’nî kılıcıñ revnaķı şuyı ve güzelligidir. Pes, bunda güzellik ma’nâsınadır. **Ahd** bunda zamân ma’nâsınadır. **Şebâb** yigitlik ma’nâsınadır. **Diger** gine ma’nâsınadır, diger’den muĥaffefdir. **Diger** bunda daĥi ma’nâsına diyen diger’i bilmemiş³. **Bostân;** ‘Arab vâv’sız istîmâl iderler, ammâ ‘Acem vâv ile de vâv’sız da. **Râ** taķşiş ifâde ider. **Elĥân** bunda güzel âvâz ma’nâsına laĥn’iñ cem‘idir, ĥusn-i aşvât dimekdir. Bülbül envâ‘-ı perdelerden ötdüğinden cem‘ şığasını getürmüş-
dir, **râ** edât-ı mef‘ül.

1 S: dütmaz.

2 Necati Bey Divanı G. 67/5. (Divan’da **bizi** yerine **beni** geçmektedir.)

3 <F> Redd-i Sürûri>

Maḥşûl-i Beyt: Yine¹ bostânın yigitlik zamânının leṭâfeti ve tâzeligi vardır, bu şimdiki faşımız gibi. Hoş-âvâz bülbüle gül muştuluğu² iriştir. Hâşılı, evvel bahârdır.

ای صبا گر بجوانان چمن بازرسی
خدمت ما برسان سرو و گل و ریحان را

Ey şabâ ger be-civânân-ı çemen bâz resî
Ḥidmet-i mâ bi-resân serv u gul u reyḥân-râ

Civânân-ı çemen'den murâd cins-i çemendir. **Bâz** burda girü ma'nâsına ve te'kid için olmak cā'izdir. **Ḥidmet**'den murâd du'â ve selâm u şenâdır. **Bi-resân** iriştir demekdir, resâniden'den müştak, fi'l-i müte'addidir. Ma'lûm ola ki Fâriside (15b) edât-ı ta'diye elif ve nûn'dur, tersiden tersâniden ve ḥâbî-den ḥâbâniden gibi. **Reyḥân** feslegendir, **râ** edât-ı mef'ûldür.

Maḥşûl-i Beyt: Ey şabâ eger tâze çemenlere irişürseñ (^{S,T+} yâ girü irişürseñ) serv ü gül ü reyḥâna bizim selâmımızı irişdür.

گر چنین جلوه کند مغبچهٔ باده فروش
خاکروب در میخانه کنم مژگان را

Ger çunîn cilve koned muğ-beçe-i bâde-furûş
Ḥâk-rûb-ı der-i mey-ḥâne konem mujgân-râ

Çunîn; çun teşbih içündür, **în** işâretidir kendinin müşâhede eylediği cilve-ye. **Muğ** sâbıkan tafşil olunmuşdur. **Beççe** muṭlakâ yavridır, bunda oğlancık murâddır. **Muğ-beçe**'niñ **bâde-furûş**'a izâfeti beyâniyyedir, ya'nî mevşûfuñ şıfatına izâfeti qâbilindendir. **Ḥâk-rûb** ve **câ-rûb** süpürgeye dirler, vaşf-ı terkîbîdir, aşlında rûbende-i ḥâk ü cây idi, toprak³ süpürici ma'nâsına. **Mujgân** ve **muje** kırıge dirler, **mujgân** cem'-i muje'dir diyen ḥabṭ-ı fâhiş eyledi⁴, eger böyle olsa jâ meftûḥ okunurdu, sâkin okunmazdı, **râ** edât-ı mef'ûldür.

Maḥşûl-i Beyt: Bâde-furûş muğbeçe eger cilveyi böyle idüp giderse ki şimdi ider, kırıgimi meyḥâne kapısının süpürgesi iderim. Ya'nî anın ḥidmetkârı olup her ḥidmetine⁵ irtikâb iderim.

1 T: gine.

2 M: müjdesi.

3 T: tîn.

4 <^{T+} Redd-i Sürûri>

5 F: ḥidmetin.

ای که بر مه کشی از عنبر سارا چوگان
مضطرب حال مگردان من سرگردان را

Ey ki ber-meh keşī ez-‘anber-i sārā çevgān
Muẓtarib-ḥāl me-gerdān men-i ser-gerdān-rā

Ey ḥarf-i nidādır, münādāsı maḥzūf. **Ki** şıfatla mevşūfı rabṭ eylemiştir. **Meh**’den murād yüzdür, teşbih-i muṭlaq ṭarīkiyle. **‘Anber-i sārā** ma‘deni ğayr-i müte‘ayyin meşmūmāt cinsinden bir nev’idir, **sārā** şıfatı, ḥālīş dimekdir. Niteki bu beytde öyledir.

Beyt: تو کی کردن توانی کیمیا را
مس خود را نکرده زر سارا

Tu key kerdən tuvānī kīmīā-rā
Mis-i ḥod-rā ne-kerde zer-i sārā¹

[Zer-i sārā] ḥālīş altın dimekdir. **Sārā** bir memleket ismidir diyen yañlış söyledi². (^{M,T+} **Çevgān**, cīm ve kāf-ı ‘Acem ile, Türkice çögen didükleridir, ta‘rīb idüp şavlecān dirler. Fūşahā-yı ‘Acemden cīm-i ‘Arabī ile mesmū‘dur diyen iftirā eyledi³, öyle olsa⁴ cevlecān dirlerdi, cīm’i şad’a ḳalb eylemege ihtiyāc olmazdı. **Muẓtarib** bunda müteḥarrik dimekdir.) **Me-gerdān** nehy-i muḥātabdır, gerdāniden’den, bunda ihām ṭarīkiyle zıkr olmuşdur. Zīrā geşten ve gerdiden dönmek ma’nāsınadır, sābıḳan zıkr eyledüğümüz gibi. Biri bir ḥālden bir ḥāle dönmek, inḳılāb ve tahavvül ma’nāsına, şayrūret ma’nası da bundan me’ḥūzdur, ya’nī olma⁵. Biri de ṭop gibi dönmek, ya’nī yuvalanma⁶, tedahṛuc ve tedeḥduh ma’nāsına⁶. Biri de mevlevī gibi dönmek, (^{S,T+} devr) ma’nāsınadır. Pes, ma’nā-yı ḳarībi olma⁶ ve ba‘idi yuvalanma⁶dır. **Ser-gerdān; gerdān** şıfat-ı müşebbehedir, yuvalanağan ve dönege ma’nāsına, ser’e şıfat olsa veyā gūy’e, yuvalanağan ma’nāsınadır, ammā gerdūna veyā ḳadeḥe şıfat olsa dönege ma’nāsınadır.

1 Sen kendi bakırını altın yapmamışken nasıl kimyager olabilirsin?

2 <^{F+} Redd-i Şem‘i>

3 <^{T+} Redd-i Sürür-i>

4 T: eyle imişse.

5 M: yuvarlanma⁶.

6 S: Biri de ṭop gibi dönmek, tedahṛuc ma’nāsına ki yuvalanma⁶dır.

Beyt: کاسهٔ سر شد قدح از گردش دوران مرا
 دارد این دیر خراب آباد سرگردان مرا
 Kāse-i ser şud qadeh ez-gerdiş-i devrân merâ
 Dâred in deyr-i harâb-âbâd ser-gerdân merâ¹

Ser-gerdân lügatde başı dönege ma'nâsınadır, ammâ ıstılâhda hayrân ma'nâsınadır ve **çevgân** karînesiyle yuvalanmağ ma'nâsını ihâm ider, gûy'e sıfat olduğu vâkıf gibi.

Maḥşûl-i Beyt: Ey 'anber-i sârâ gibi zülfdan ay gibi yüz üzerine çevgân çeken cânân, muḫtarib-hâl eyleme ben hayrân u müteḫayyiri. Böyle de² demek olur. (^{F+} Ey) şol cânân ki ay gibi yüzün üzerine 'anber-i sârâ gibi zülfdan çevgân idüp çekersin, muḫtarib-hâl döndürme (^{S,T+} ya'nî çigzindirme) ben başı dönegeni.

ترسم این قوم که بر دردکشان می‌خندند
 در سر کار خرابات کنند ایمان را
 Tersem in kavm ki ber-durd-keşân mi-ḥandend
 Der-ser-i kâr-ı harâbât konend imân-râ

Tersem fi'l-i muḫârî' mütekellem vaḥde. **Durd-keşân** durd-keş'in cem'idir, **durd**'den bunda murâd şarâbın balçığıdır, elif ve nûn'la cem' (16a) olmuşdur, zevî'l-ukûlden olduğuçün, vaşf-ı terkibîdir, aşlında keşende-i durd'dur, dürd çekici ya'nî içici, zıkr-i maḥall ve irâde-i ḥâlldir, zîrâ dürd içilmez, üstindeki şarâbdır içilen. Çekmegi içmek maḫâmında Türkide de isti'mâl iderler. **Mî-ḥandend** ḥandiden'den müştakdır, gülmek ma'nâsına, ammâ bunda temeshûr ma'nâsınadır ya'nî mezelenmek, Türkide de müsta'meldir.

Beyt: Benim ağladuğuma şimdi kayırmañ³ gülünüz
 Bir zamân güler idim ben de giriftâr olana

Meşhûr meşeldir, ele gülen gülünç⁴ olur. **Ser-i kâr-ı harâbât**; **ser** bunda sevdâ ve hevâ ve ârzü ma'nâsınadır, **kâr** iş güç ma'nâsınadır, **harâbât** meyḫânedir. **Konend** eylerler, fi'l-i muḫârî' cem'i ḡâyibdir. Mâ-ḫablinde bir maşdar

1 Zamanın dönmesiyle/geçmesiyle başımız çürüyüp toprak olacak ve ondan kadeh yapılacak. Bu her şeyi harab eden dünya hayretten başımızı döndürüp duruyor.

2 M: bu yolda.

3 T: kayırmaz.

4 T: gülünç (metin harekeli).

maḥzûfdur, taḳdîr-i kelâm **şarf konend** veyâ **telef konend**'dir. **İmân-râ; rā** edât-ı mef'ûldür.

Maḥşûl-i Beyt: Şol kavim ki bâde-nüşlara gülüp anları maşharalığa alurlar, ḳorḳarım imânını meyḥâne ârzûsında ve işinde ve gücünde telef eyleyeler. Ba'zı nüshada ser kâr'a muzâf olmuştur. Pes, ma'nâ, ḳorḳarım imânını meyḥâne işiniñ hevâ ve hevesinde şarf eyleyeler dimekdir. Pes, ḥarâbât işi başında şarf ideler imânı diyen başdan ḥaṭâ eyledi.¹

یار مردان خدا باش که در کشتی نوح
هست خاکی که بآبی نخرد طوفان را

Yâr-ı merdân-ı Hudâ bâş ki der keştî-i Nûḥ
Hest ḥâkî ki be-âbî ne-ḥared tûfân-râ

Yâr bunda muşâḥib ma'nâsınadır. **Bâş** bâşiden'den emr-i muḥâtabdır. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Keştî**, yâ-i aşlıyye ile, gemidir. **Ḥâkî**'de **yâ** vaḥdet içündür, nisbet içündür diyenler fikirsiz söylediler². **Ki** râbıt-ı şıfat. **Be-âbî; yâ** ḥarf-i vaḥdet, murâd bir ḳatre şudur, bir içim şu diyen 'indî söylemiş³. **Ne-ḥared** fi'l-i nefy-i müstaḳbel, lügatda şatun almaz, ammâ bunda almaz ya'nî i'tibâr eylemez demekdir. **Tûfân** ziyâde çok şu ve ziyâde çok yağmur, **râ** edât-ı mef'ûldur.

Maḥşûl-i Beyt: Hudâ erlerine yoldaş ol, zîrâ Ḥâzret-i Nûḥ'un gemisinde bir toprak vardır, ya'nî Ḥâzret-i Nûḥ ki⁴ bir ḳatre şuya i'tibâr eylemez tûfânı. Ya'nî Hudâ'ya ḳarîb olanlara yakın olmağa sa'y eyle, sen de böyle olasın ki dünyâ ve âḥiret murâdâtını bulasın.

هر که را خوابگاه آخر بدو مشتی خاکست
گو چه حاجت که بر افلاک کشی ایوان را

Her ki-râ ḥâbgeh-i âḥir be-du muştî ḥâk'est
Gû çî ḥâcet ki ber-eflâk keşî eyvân-râ

Her ki-râ; ki bunda ismdir, kes ma'nâsına ve râbıtâ olan **ki** ḥazf olunmuşdur, taḳdîr-i kelâm **herkes-râ ki**'dir. **Ḥâbgeh; ḥâb** uykuya ve düşe dirler, **geh** gâḥ'dan muḥaffefdir, sâbıḳan beyân olunan ḳâ'ide üzre, bunda zarfıyyet ifâde ider, muzâf olmuştur **âḥir**'e. **Muştî; muşt** bunda avuç ma'nâsınadır. **Gû** emr-i

1 S: diyenler başdan ḥaṭâ eylediler. <T> Redd-i Sürûri>

2 <T> Redd-i Sürûri ve Şem'i>

3 <T> Redd-i Şem'i>

4 S: Ḥâzret 'aleyhi's-selâm.

muhâtabdır, gūyiden'den, hîṭāb-ı 'āmmıdır. **Ber-eḫlāk; ber** bunda bā-i müfred ma'nāsınadır. **Keşî** bunda ḳaldırasın ve yüceldesin ma'nāsınadır. ^(M,T+) **Eyvān** sābıkan beyân olunmuştur, Fâriside çār-ṭâḳ ma'nāsına müsta'meldir.)

Maḫşûl-i Beyt: Her kimse ki anıñ soñ yatağı bir avuç toprakdır, sen aña di: Ne hâcet ki köşküñi ve çarṭağıñı göklere çekesin? Ya'ni, çünki 'âkıbeti fenâdır, büyük evlere ve çarṭâḳlara ve bağlara ve bağçelere sa'y u küşîş eylemek ziyâde cünûndan gelür, zîrâ ḫaḳîḳatde ğayre yapmaḳdır.

Beyt: هر که آمد عمارت نو ساخت
رفت و منزل به دیگری پرداخت
Her ki âmed 'imâretî nev sâḫt
Reft u menzil be-dîġerî perdâht¹

^(M,T+) Gitdi ve ğayrıya menzil yapıdı demekdir.)

برو از خانه گردون بدر و نان مطلب
کین سیه کاسه در آخر بکشد مهمان را
Bi-rev ez-ḫâne-i gerdûn be-der u nân me-ṭaleb
K'in siyeh-kâse der-âḫir bi-kuşed miḫmân-râ

^(M,T+) **Be-der; der** ḳapıdır², **bâ** ḫarf-i şıla.) **Bi-rev be-der** ḳapıya git demekdir ya'nî çık, ḫurûcdan ta'bîrdir. Ba'zılar didiler ki **be der u** üç kelimeden mürekkebdir, **bâ**'dan ve **der**'den ve **û**'dan ki zâmîrdir, huve ma'nāsına, ḫâne-i gerdûn'a râcî' (16b) ola. Pes, **der** zarf içündür fî ma'nāsına ve **bâ** ḫarf-i te'kîd, ya'nî **der-ḫâne-i gerdûn**. **Siyeh-kâse** ḳonuk öldüriciye dirler. **Siyeh-kâse** sifle ve ḫasîs ma'nāsına müsta'meldir ve bir memlekete dirler ki ḳonuġın depelerler diyen ziyâde süflî ḳaçmışdır³. Bunda **siyeh-kâse** ziyâde ḫûb vâḳî' olmuştur felek ḫuşuşında.

Maḫşûl-i Beyt: Taşra git ḫâne-i gerdûndan nân ṭaleb eyleme, yâḫud ḫâne-i gerdûndan git, anda nân isteme, zîrâ bu ḳonuk öldürici 'âkıbet ḳonuġın öldürür. Tenbîhdir felekden vefâ ummayup māl ü menāl ve devlet u manşıba i'timâd eylememeye.

1 Dünyaya her gelen yeni bir bina yapar, ölü gider de yaptığı binayı başkası işgal eder.

2 S, M: ḳapudur.

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

Beyt: گیتی که اولش عدم و آخرش فناست
در حق او گمان ثبات و بقا خطاست

Gîti ki evveleş 'adem u âhîreş fenâ'st
Der-ḥaqq-ı ū gumân-ı şebât u beḳâ ḥaṭâ'st¹

Bu beytde ḳanâ'ate ve istiğnâya taḥrîz var:

Beyt: گر بدستم افتد اکسیر قناعت آصفی
گنجهای بالا هم در کنج استغنا نهم

Ger be-destem ufted iksîr-i ḳanâ'at Âşafî
Genchâ-yı bâlâ hem der-kunc-i istiğnâ nihem²

ماه کنعانی من مسند مصر آن تو شد
گاه آنست که پدرود کنی زندان را

Mâh-ı Ken'ânî-i men mesned-i Mısr ân-ı tu şud
Gâh ân'est ki pedrûd konî zindân-râ

Mâh-ı Ken'ânî'den murâd Ḥazret-i Yûsuf nebîdir³, bunda kendi cānânınâ isti'âre eyledi, **yâ** nisbet içündür. **Mesned** lügatde ism-i mekândır, istinâd ya'nî ṭayanacaḳ yer ma'nāsına, ammâ bunda taḥt murâddır. **Ân** ve **ezân** edât-ı taḥşîşlerdir. Meşelâ **ân-ı tu** ve **ezân-ı tu** dirler, izâfetle, seninki diyecek yerde. **Gâh** bunda vaḳt ma'nâsınadır, manşiba da taḥta da dirler⁴. Pes, bu ma'nâların bunda fi'l-cümle münâsebeti vardır. **Pedrûd**, bâ-i 'Acemîyle, esenlemektir, vedâ' ma'nāsına.

Maḥşûl-i Beyt: Ey benim Yûsuf-ı şânîcigim⁵, gön'lümün Mısrı taḥtgâhı seniñ oldı, ya'nî gön'lümün taḥtına mâlik olduñ. Pes, vaḳtidir ki cān u dil-i ğam-nâki zindân-ı firâḳdan taḥlîş idesin.

در سر زلف ندانم که چه سودا داری
باز برهم زده گیسوی مشک افشان را

Der-ser-i zulf ne-dānem ki çi sevdâ dâri
Bâz berhem zede'i ğisû-yı muşk-efşân-râ

1 Başı yokluk, sonu fanilik olan dünyadan sebat ve beka beklemek hatadır.

2 Asafî! Şayet elime kanaat iksiri düşerse yüce hazineleri istiğna köşesine bırakırım, değer vermem.

3 M, S: Ḥazret-i Yûsuf 'aleyhi's-selâmdir.

4 S: Maşṭabâ'ya da taḥta dirler.

5 F: şânîcigim. M,T, S: şânîcığım.

Ser-i zulf zülfün ucıdır. **Sevdâ** zülfe münâsibdir. **Gîsû** depeden inen saç bölümüne dirler. **Berhem** karış murış. **Muşk-efşân** vaşf-ı terkîbîdir, müşk saçıcı, efşâniden'den müştakdır.

Maḥşûl-i Beyt: Zülfün ucında bilmezem ne sevdâ vardır ki gine karış murış eylemişsin gîsû-yı müşk-efşânı, ya'nî rûyuñ üstinde kâkülün perîşân eylemekden bir murâdın vardır.

حافظا می خور و رندی کن و خوش باش ولی
دام تزویر مکن چون دگران قرآن را

Hâfızâ mey ħor u rindî kon u ħoş bâş velî
Dâm-ı tezvîr me-kon çun digerân Qur'ân-râ

Hâfızâ âhîrindeki **elif** harf-i nidâdır. **Rind** lafzını 'Acem ekşer umûr-ı men-hiyyede isti'mâl ider ve 'ale'l-ĥuşûş ki bâde-nûşlukda. Pes, bunda **rindî kon** 'atf-ı tefsîrî tārîkiyle vâkı' olmuş. **Dâm-ı tezvîr**'den murâdî riyâdır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, her ne işlerseñ işle, Qur'ân-ı şerîfî tezvîr duzağı eyleme, (^{S,T+} ya'nî riyâyı irtikâb eyleme,) zîrâ riyâ küfürdür¹. Murâdî Hâce'niñ, fısқа emr degildir, belki budur ki her ne ma'şiyet ki dünyâda vardır, riyâ andan beterdir.

8

Ve lehu eyzan

Baḥr-i Hezec

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

اگر آن ترك شیرازی بدست آرد دل ما را
بخال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

Eger ân Türk-i Şîrâzî be-dest âred dil-i mâ-râ
Be-ĥâl-i hindüyeş baḥşem Semerkand u Buḥârâ-râ

Türk aşl lügatde Tatar sınıfına dirler. Bunlar zâlim ve bî-raḥm ve ĥunî olduklarından şu'arâ-yı 'Acem, maḥbûbları bunlara teşbîh idüp Türk dirler. Ve ba'zı Şîrâzilerden mesmû'dur ki Hülâgü 'askerlerinden çok kimesne Şîrâz'da

1 S: zîrâ riyâ küfürdür ehl-i tārîkat katında.

tavaṭṭun idüp tenäsül eyledi. Pes, anların evlâdına ḥaḳîḳaten Türk-i Şirâzî demek şâḥîḥdir, teşbihsiz ve isti'âresiz. **Āred** aşlında **āvered** idi, āveriden'den müştakdır, getürmek (17a) dimekdir. Pes, ba'zı mevâzi'de vāv'ı ḥazf eylediler, muzâri'de ve emirde ve nehyde ve ism-i fâ'ilde. **Mâ-râ; râ** taḥşîş içündür. **Hindüyeş; Hindû** Hind memleketinde tevellüd eyleyen âdemlerde müsta'emeldir, ammâ Hind'de tavaṭṭun idüp Hindiyyü'l-aşl olmayana ve sayir eşyâya, meşelâ demüre¹ ve kılica ve ğayriye hindi dirler, hindû dimezler. Ma'lûm ola ki her kelimeniñ âhîrinde vāv veya elif olsa² ḥâlet-i izâfetde bir yâ işbât eylemek kâ'idedir, büyeş, pâyesh ve peyesh gibi. **Şîn** zamîr-i ğâyib, **Türk'e** râci'dir. **Baḥ-sem** fi'l-i muzâri' mütekellim vahdedir, baḥşiden'den, bağıslamak ma'nâsına. **Semerḳand** ve **Buḥârâ** iki şehriñ ismidir ki âdemîsi Türk'dür. Pes, bunda ol münâsebetle zikr olmuştur, (^{M,T+} **râ** edât-ı mef'uldür.)

Maḥşûl-i Beyt: Eger ol Şirâz şehrinin maḥbûbı bizim gönlümüzi ele götürürse, ya'nî bize ri'âyet üzre olursa anın ḥâl-i hindûsına Semerḳand u Buḥârâ'yı bağıslarım. Hindû lafzını hindi maḳâmında zikri tecvîzendir, ve-illâ kıyâs hindiyeş idi.

بده ساقی می باقی که در جنت نخواهی یافت
کنار آب رکن آباد و گلگشت مصلا را

Bi-dih sâḳî mey-i bâḳî ki der-cennet ne-ḥâhî yâft
Kenâr-ı âb-ı Rukn-âbâd u Gul-geşt-i Muşallâ-râ

Ne-ḥâhî yâft bulmayısarsın dimekdir. Bu edâ zabt olmak gerek ki mevâzi'-i müte'addidede gelür. **Āb-ı Rukn-âbâd** bir büyük deredir ki Allâhu Ekber adlı bir depeniñ dibinden çıkar³. **Rukn-âbâd** didikleri anınçündür ki Seyyid Rükneddîn ki mutavassıṭ şâḥibidir⁴, eṭrâfına ba'zı yapılar yapup ba'zı sedler çeküp bir ḥüb seyrângâh eylemiştir. Ve kâ'ide-i 'Acemdir ki bir kimse bir yeri ma'mûr eylese aña nisbet idüp filân-âbâd dirler. Maḥmûd-âbâd ve Hüseyn-âbâd ve İstanbul'da Ca'fer-âbâd gibi. Gâh olur ki bir şey'in kemâlinde **âbâd**'la ta'bir iderler, ḥarâb-âbâd gibi, ziyâde ḥarâblıktan 'ibâretidir, *ve kırs 'aleybi*. **Gul-geşt-i Muşallâ-râ; Gul-geşt** Rük-âbâd kenârında Muşallâ-yı Şirâz'a muttaşıl bir maḳbûl seyrângâhdır. Ve bir 'azîm u maḳbûl mesîre de **gul-geşt** dirler, her ne yerde olursa, zirâ **geşt** seyre dirler ve **gul** bunun gibi terkiblerde 'azîm ma'nâsı nadır, nitekim **gul-bâng** dirler ulu âvâza.

1 S, M: timüre.

2 T: Vāv veya yâ veya elif olsa.

3 M, S: Allâhu Ekber adlı bir depe anın berisinde olup ol şu dibinden çıkar.

4 T: Seyyid Rükneddîn ya'nî mutavassıṭ şâḥibi.

Maḥşûl-i Beyt: Ey sâķî, bâķî kalan meyi getir ki cennetde bulmayırsın¹ Rûknâbâd ırmaķı kenârını ve Gülgeşt-i Muşallâ'yı. Zîrâ cennet a'ladır, dünyâya beñzemez. Pes, Hâce'niñ bu sözi ḥaķîķatdır, mecâz degil.

فغان کین لولیان شوخ شیرینگار شهر آشوب
چنان بردند صبر از دل که ترکان خوان یغما را

Figân k'in lûliyân-ı şûḥ-ı şîringâr-ı şeh-r-âşûb
Çunân burdend şabr ez-dil ki Türkân ḥân-ı yağmâ-râ

Figân efgân'dan muḥaffefdir. Kā'ide-i 'Acemdir ki bir kelimeniñ evvelinde hemze olsa taḥfîfen ḥazf iderler, ism ve fi'il ve maşdardan. İskender ve Sikender ve uftâd ve futâd ve istâden ve sitâden [gibi], ammâ muṭṭarrid degildir. (S,T+ Ba'zıları didiler ki bu elif-i maḥşûrededir ancak, memdûdede olmaz.) **Figân** feryâd gibi² meded meded diyü çağırmağa dirler. **Lûliyân** lûli'niñ cem'idir. 'Acemde bir fâ'ifedir ki kâra gözli ve kâra kaşlı siyeh-çerde olurlar ve cem'isi sâzende ve güyende olurlar. Birisiyle biz üç yıl miḳdârı ihtilâṭ eyledik. Toḳat şehrinde te'ehhül eylemişdi. Şarfî³ taḥallüş ider şâ'ir idi. Lûlû, vâv-ı aşliyye ile, karacı gözli, cem'i lûliyân gelür diyen bilmez imiş⁴. **Şûḥ** bunda ısıcaḳ kanlu, maṭbû' ma'nâsınadır. **Şîringâr; şîrîn** tatlu dimekdir, **gâr**, kâf-ı 'Acemîyle, edât-ı fâ'ildir, -cı ma'nâsınadır, sitemgâr ve cefâgâr gibi⁵. **Şehr-âşûb** vaşf-ı terkibidir, şehri qarış murıṣ idici, ya'nî delürdici⁶. Şîringâr lafzı daḫi şeh-r-âşûb lafzı gibi vaşf-ı terkibidir diyen iftirâ eyledi⁷. **Türkân ḥân-ı⁸ yağmâ-râ; (17b)** **Türkân** Türk'ün cem'idir, iki ma'nâya taḥammüli vardır. Birisi mezkûr Tatar şınfı ki Şîrâz şehrinde tavaṭṭun eylemişlerdir. Birisi de şarķın Etrâk'idir ki ḥulefâ-yı 'Abbâsiye anları istiḥdâm iderlerdi, niteki *Tevâriḥ-i Ḥulefâ*'da mezkûr u maşṭûrdur. Pes, bunda Türkân gedâyân ma'nâsınadır diyen Türk'i ve gedâyı bilmez imiş⁹. Zîrâ **ḥân-ı yağmâ'**ya giren aḳviya ve zürmendlerdir, niteki sûr-ı ḥümâyûnda müşâhede olmuşdı. Gedâyân ḥod bir bölük bî-dest u pâ tâyifedir,

1 S: bulımazsın.

2 M, S: feryâd idüp.

3 M: Ḍarbî. S: Ḥarfî

4 <T+ Redd-i Sürûri>

5 F'de bu iki kelimenin altına 'ya'nî sitemci ve cefâci' yazılmıştır.

6 S, M: delü idici.

7 S, M: Şîringâr lafzı daḫi böyledir diyen ḥaṭâ eyledi. <T+ Redd-i Sürûri>

8 S: ḥûn-ı.

9 <T+ Redd-i Şem'i>

eline virürlerse yerler, virmezlerse şabr ider. **Hân** sofradır, gâh olur ki zıkr-i maḥall ve irâde-i ḥâll idüp ta‘âm murâd iderler, bundaki gibi **yağmâ** karîne-siyle. Pes, **hân-ı yağmâ** bayrâmlarda ve düğünlerde yağmâ için dizilen çanaqlardır.

Maḥşûl-i Beyt: Meded meded ki bu şûḥ u şîrîn-kâr, ya‘nî ısıcaḥ kanlı, nâzıra lezzet virici, şehir halkını dîvâne idici lûlî maḥbûbları ancılayın iletdiler şabrı gönlümden ki Etrâk yağmâ için konulan ni‘meti (^{S,M+} iletirler). Zîrâ hem maḥbûblar ve hem güyende ve ḥânendelerdir.

ز عشق ناتمام ما جمال یار مستغنیست
بآب و رنگ و خال و خط چه حاجت روی زیبا را

Zi-‘ışk-ı nâ-tamâm-ı mâ cemâl-i yâr mustağnî’s
Be-âb u reng u ḥâl u ḥaṭ çî ḥâcet rûy-ı zibâ-râ

Ḥâce cānânının cemâl-i bâ-kemâline nisbet kendinin ‘ışkını nâkış i‘tibâr ider te‘eddüben. Zîrâ ba‘zı ‘uşşâk arasında bir güft u gü vardır¹ ki cānâninin ḥüsnine sebep bizim muḥabbetimizdir. Şöyle ki biz andan kaṭ‘-ı naẓar eylesek aña aşlâ kimse i‘tibâr eylemezdi. Pes, Ḥâce buyurur ki bizim cānânemi-zin ḥüsnî kâmilidir, aña nisbet ‘uşşâkın ‘ışkî nâkışdır. Didükleri gibi kimsenin muḥabbetine ihtiyâcı yokdur. **Be-âb u reng; vâv** bunda ‘cân-ı men u cân-ı şumâ’ vâv’ı gibidir, zarûret-i vezniçün ikḥâm olmuşdur, aşlında **âb-ı reng**’dir, ḥâtunlar yüzine süründüğü aklıkdır. Ve cā’izdir ki **reng**’den murâd gülgüne ola, ya‘nî yüzlerine sürdükleri kızıl nesne murâd ola ve **âb**’dan aklık murâd ola. Ba‘zı nüshada **be-bûy u reng** düşmüşdür. Pes, mezkûr tekellüfe ihtiyâc kalmaz ve **vâv** harf-i ‘aṭf olur. **Zibâ** yaraşık dimerdir.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim nâkış u ebter muḥabbetimizden cānânın ḥüsn-i ek-meli müstağnîdir. Meşşâta vaz‘ eylediği ḥâl ü ḥaṭṭ u âb u renge, yaraşık güzel yüzün ihtiyâcı yokdur, ya‘nî ḥüsnî Ḥudâ-dâddır, ‘arızî esbâb-ı ḥüsnî muḥtâc degildir.

حدیث از مطرب و می گو و راز دهر کمتر جو
که کس نگشود و نگشاید بحکمت این معما را

Ḥadîş ez-muṭrîb u mey gû vu râz-ı dehr kemter cû
Ki kes ne-gşûd u ne-gşâyed be-ḥikmet in mu‘ammâ-râ

1 <T> Ubeydi: ‘İşk-ı ‘uşşâk ile meh-rûlar olurlar meşhûr/Yoḥsa anlar yalınız ḥüsnile şöhet bulmaz.

Hadîs bunda söz ma'nâsınadır. **Muṭrîb** gönle sürür u ḥubûr virendir, sâ-zende ve güyende gibi. **Gû** emr-i muḥâtabdır, güyiden'den, söyle dimekdir. **Cû**, cüyiden'den, iste dimekdir. **Kem** eksik ve **kemter**'deki **ter** tafḍîl ma'nâsını ifâde ider, gâh olur ki **kem** ve **kemter** lafzını külliyyen terk maḳâmında isti'mâl iderler, meşelâ **kem gû** ve **kem cû** hiç söyleme ve hiç isteme ma'nâsına, nişânlanacak yerdir¹. **Ne-gşûd** ve **ne-gşâyed** guşûden ve guşâyiden'den müştakdır, evvelki nefy-i mâzî ve şânî nefy-i muzâri', kimse açmadı ve açmaz dimekdir. **Be-ḥikmet**'de **bâ** sebebiyyet veyâ muşâhabet içündür, muzâf maḥzûfdur, **be-'ilm-i ḥikmet** dimekdir, zîrâ **dehr**'den, ya'nî eflâk ü 'anâşîrdan baḥş anıñ vazîfesidir.

Maḥşûl-i Beyt: Sözi muṭrîb u bâdeden söyle ve esrâr-ı eflâk u 'anâşîrı külliyyen terk eyle, zîrâ kimse bu mu'ammâyı 'ilm-i ḥikmetle ne açdı ve ne açısardır ki bunun sırrına ancak Allâh muṭṭâlî'dir.

من از آن حسن روز افزون که یوسف داشت دانستم
که عشق از پرده عصمت برون آرد زلیخا را

Men ez-ân ḥusn-i rûz-efzûn ki Yûsuf dâşt dânistem
Ki 'ışk ez-perde-i 'îşmet birûn âred Zeliḥâ-râ

Rûz-efzûn günden güne ziyâde ve terâkķîde olan eşyâda isti'mâl iderler. **'İşmet (18a)** hıfz u şıyânet ma'nâsında müsta'meldir. **Birûn âred** taşra çıkarır ya'nî ihrâc eyler. **Zeliḥâ**, zâ'nın fethi ve lâm'ın kesriyle, güzel dimekdir, şıfatdır, ismi Râyîl'dir².

Maḥşûl-i Beyt: Ben ol günden güne izdiyâd u terâkķîde olan ḥüsünden ki Yûsuf'un var idi, bildim ki 'ışk u muḥabbet Zeliḥâ'yı pâklik ve perhîz-kârlık perdesinden çıkarırsardır. Zîrâ cânânın ḥüsni ziyâdelendikçe 'aşık'ın karar u şabrı eksilür. Pes, rûsvây-ı 'âlem olmak zarûridir.

بدم گفتمی و خرسندم عفاك الله نكو گفتمی
جواب تلخ می‌زید لب لعل شکرخا را

Bedem goftî vü ḥorsendem 'afâke'llâh nikû goftî
Cevâb-ı telḥ mî-zîbed leb-i la'l-i şeker-ḥâ-râ

1 S: nişân ancak birdir. T: nişânlanacak budur. F: nişânlayacak yerdir.

2 M: Râ'il.

Horsend kâni^c ve râzi ma'nâsınadır. **'Afake'llâh** Allâhu Te'âlâ senden belâyı def eylesün dimekdir. **Telh** acı. **Mî-zîbed** fi'l-i hâl¹, zibîden'den müştakdır, yaraşur dimekdir, bunda maḳâm-ı istifhâmda vâki^c olmuş. **Şeker-hâ-râ** vaşf-ı terkîbidir, şeker çiyneyici dimekdir. hâyiden'den müştakdır.

Maḥşûl-i Beyt: Baña yaramaz söz söyledin ve ben söyledüğüne râziyım, eyi söyledin, Allâhu Te'âlâ senden cemî' belıyyâtı def² eylesin. Lâkin acı cevâb yaraşur mı şeker çiyneyici la'l gibi kırmızı lebe. Bu zıkr olan ma'nâ istifhâm-ı inkârı olduğu taḳdırcedir. Ammâ ihbâr olunca³ ma'nâ böyle olur ki; Baña yaramaz (^{M,T+} didin, ya'nî sen bedsin didin, ben de bedsin didüğüne râziyım, yahud baña bed söz söyledin, ben de bed söz) söyledüğüne râziyım. Allâhu Te'âlâ senden belâyı def eyleye, eyi didin, zîrâ cevâb-ı telh yaraşur la'l gibi kırmızı lebe. Ya'nî seniñ bed didüğün ğayriniñ nîk didüğinden baña lezîz geldi, zîrâ sen şeker-güftârsın, acı söz de senden tatlu gelür.

نصیحت گوش کن جانا که از جان دوستتر دارند
جوانان سعادتمند پند پیر دانا را

Naşîhât gûş kon cânâ ki ez-cân döstter dârend
Civânân-ı sa'âdetmend pend-i pîr-i dâñâ-râ

Gûş kon emr-i muḥâtabdır, koniden'den, naşîhât işit dimekdir. **Sa'âdetmend; mend** edât-ı nisbettir, -lı⁴ ma'nâsına, sa'âdetmend sa'âdetli, dânişmend dânişli gibi. **Dâñâ** şıfat-ı müşebbehedir, dâñiden'den, bilegen dimekdir. **Cânâ; elif** ḥarf-i nidâdır.

Maḥşûl-i Beyt: Naşîhât işit ey benim cânım, zîrâ cândan sevgilirek tutarlar sa'âdetli civânlar pîr 'âlimiñ naşîhatini.

غزل گفتمی و در سفتی بیا و خوش بخوان حافظ
که بر نظم تو افشانند فلک عقد ثریا را

Gazel goftî vu dur suftî bi-y-â vu hoş bi-ḥân Hâfiz
Ki ber-nazm-ı tu eḫşâned felek 'ıqd-ı Şureyyâ-râ

Gazel beş beytten eksik olmaz, ammâ yukarısı, kimisi toḫuz ve kimisi onbir ve kimisi onüçden yukarısı olmaz didi⁵. **Dur suftî** dürr deldin, bir yerde

1 S: fi'l-i muzâri^c.

2 T: ref^c.

3 S, M: olıcaḳ.

4 S: -lu.

5 S: Gazel beş beytten eksik ve on üç beytten ziyâde olmaz.

isti'mâl iderler ki gâyetle maḳbûl ü maṭbû' söz söylene. **Hoş bi-hân**; Hâce Hâfız gâyetle hoş-hân imiş, anıñçün **bi-y-â vu hoş bi-hân** didi. 'İḳd, 'ayn'ın kesri ve ḳâf'ın sükûniyla, 'avratlar boynına taḳdıkları boğuma¹ dirler. **Şureyyâ** Ülker yıldızına dirler. **İḳd-i Şureyyâ** izâfet-i beyâniyyedir. Şureyyâyı şu'arâ boğuma² teşbîh iderler.

Maḥşûl-i Beyt: Gâzel söyledin ve dürr deldin, ya'nî gâyetle eyi söyledin. Gel imdi eyice okı, ya'nî bu gâzeli şavta getür ey Hâfız, tâ ki seniñ nazmına felek 'ıḳd-i Şureyyâ'yı nişâr eyleye. Ya'nî felek ziyâde ḥazızından 'ıḳd-i Şureyyâ'yı câ'ize vire bu gâzeliñ leṭâfetinden.³

9

Ve lehu eyzan

Ez-Bahr-i Müctes

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

صبا بلطف بگو آن غزال رعنا را
که سر بکوه و بیابان تو داده ما را

Şabâ be-luṭf bi-gû ân ġazâl-i ra'nâ-râ
Ki ser be-kûh u beyâbân tu dâde'i mâ-râ

Şabâ münâdâ, ḥarf-i nidâ maḥẓûfdur. **Luṭf** yumuşaklıktır, mülâyemet ma'nâsına. **Ġazâl** âhû-beredir, reşâ ya'nî geyik buzağısı ma'nâsına. Şu'arâ maḥ-bûb u maḥbûbeleri aña teşbîh iderler luṭf-i nazarda ve ḥüsn-i leṭâfetde⁴. **Ra'nâ** şol güle dirler ki bir cânibi kırmızı ve bir cânibi şarı ola, ḥâşılı, ol güle şıfat olur.

(^{S,M+}**Âşafî**): عشق و خوبی رنگ رنگ آمد تو را ای باغبان

حسب حال ما و رعنايان گل رعنا بس است

İşk u ḥübî reng reng âmed tu-râ ey bâġbân
Ḥasb-i ḥâl-i mâ vu ra'nâyân gul-i ra'nâ bes'est⁵

1 S: boğmağa T: boğmaya.

2 S: boğmağa.

3 M: bu gâzeliñ leṭâfetinden câyize vire.

4 S, T: iltifâtta.

5 Aşk ve güzellik renk renk çeşit çeşit olur. Ey bahçıvan, bizim bu güzellikle olan hâlimizi anlaman için sana misal olarak gül-i ra'nâ yeter.

Ve lehu: بی رخت در شفق و مهر نیند چه عجب
 آصفی را که سر و برگ گل رعنا نیست
 Bî-ruḥat der-şafaḫ u mihr ne-bîned çî ‘aceb
 Âşafî-râ ki ser u berg-i gul-i ra’nâ nîst¹ (18b)

(18b) Ma’hûd güle ra’nâ didikleri Kemâl Paşaoğlu’nın bu beytinden ziyâde ma’lûm olur.

Beyt: İlkisinden bir gül-i ra’nâ görünürdi göze
 Lâle ruḥsârîñla cem‘ olsa ruḥ-ı zerdüm benim

Ra’nâ böyle yerde nâzenin ma’nâsınadır. **Ki** kavli maḫûle rabṭ eylemiş-dir. **Ser** bunda ma’nâ cihetinden **mâ-râ** lafzına muḳayyeddır. **Dâde’i** lafzında hemze ḫiṭâb içündür diyen ḫiṭâba kâbil degil imiş². Zîrâ evvelâ bunda hemze yokdur, belki ol ‘ayn-ı betrâ şeklinde yazılan hemzenin nişânesidir ki yâdan bedel yazılır³. Şâniyen, hemze Fâriside ḫiṭâb için gelmez, gelen yâdır. Bunda da yine ḫiṭâb için gelen yâdır. Nihâyeti, hâ-i resmiden sonra yâ yazılmaz, ol nişâne yazılır ancak, ammâ hemze de yâ da telaffuz olunur.

Maḫşûl-i Beyt: Ey şabâ, luṭf-ile ol ğazâl-i ra’nâya söyle ki bizim başımızı tağa ve şahrâya sen virmişsin, ya’nî bizi Ferhâd u Mecnûn eylemişsin. Şu‘arâ şabâ ile mükâleme iderler ki peyk-i şu‘arâdır, zîrâ cânân ‘âlî-cenâbdır, maḫâmı-na ancak şabâ ve şimâl vâşıl olabilir.

شکرفروش که عمرش دراز باد چرا
 تفقدی نکند طوطی شکرخا را
 Şeker-furûş ki ‘omreş dirâz bâd çî-râ
 Tefakḫudî ne-koned tûṭî-i şeker-ḫâ-râ

Şeker-furûş vaşf-ı terkibîdir, şeker satıcı ma’nâsınadır. **Ki ‘omreş dirâz bâd** cümle-i mu‘teriza-i du‘â’iyyedir ki Bedî‘de aña ḫaşv-i melîḥ dirler. **Çi-râ** aşlın-da **çi** idi, cîm-i ‘Acemînin kesriyle, sonra **râ**-yı taḫşîş ile terkib idüp **çirâ** didiler, cîm’in kesriyle ve fethiyle, niçün ma’nâsına.

1 Gül-i ra’nâya arzusu olmayan Asafî’nin senin yanağının parlaklığı olmadan şafak vakti ve güneşin ayınlığında bir şey görmemesi tuhaf değil.

2 <^{T+} Redd-i Şem‘i>

3 M, S, T: hemzeden bedel yazılır. F: yâdan bedel yazılır.

Maḥşûl-i Beyt: Şeker-furûş ki 'ömri uzun ola, niçün tûṭî-i şeker-ḥâ'nın hâlini ve ḥâtırını yoklamaz? Şeker-furûşdan murâd cānânıdır ve tûṭî-i şeker-ḥâ'dan murâd kendidir. Ya'nî cānân ki ağzından şekerler yağar, benim gibi tûṭî ile ya'nî şâ'ir-i faşih u belîğ ile niçün muḳayyed olmaz?

چو با حبیب نشینی و باده پیمایی
بیاد دار محبان باد پیمارا

Çu bâ-ḥabîb nişinî vu bâde peymâyî
Be-yâd dâr muḥibbân-ı bād-peymâ-râ

Bâde peymâyî fi'l-i muzâri¹ muḥâṭabdır, bâde ölçesin, ya'nî içesin, zîrâ meclisde peymâne ile taḳsîm olunur. **Bād-peymâ-râ** vaşf-ı terkîbîdir, yel ölçici¹, bî-fâyide yilüp yöpürene² dirler. Türkîde yelkovan didükleri gibi. **Bād-peymâ** 'ışkdan dūr olan muḥibler diyen tenâḳuz söyledi³. **Bâde-peymâ** ve **bād-peymâ** vaşf-ı terkîbîdir diyen anılanur ki **bâde peymâyî** 'ibâretini vaşf-ı terkîbî anılmış ola, eger böyle anladıysa yanlış anılmış⁴.

Maḥşûl-i Beyt: Çünkü sen cānânla hem-nişin olup bâde-nüş olasın, vaşl-ı cānândan mehcûr u maḥrûm muḥibleri yâdında tut. Ya'nî (^{M,T+} cānân ḥidmetinde) meclisde anları tezekkür eyle, bâsed ki keyfiyyet-i bâde ile ḥâtır-ı şerifinden meyl ü incizâb peydâ olup bunların hâlini tefâḳḳud eyleye. 'Çu bâ ḥabîb nişinî' didüğü ḥiṭâb-ı 'âmmdır, her kim ki ḥabîble hem-nişin olsa.⁵

غرور حسن اجازت مگر نداد ای گل
که پرسشی نکنی عندلیب شیدا را

Ġurûr-ı ḥusn icâzet meger ne-dâd ey gul
Kî pursîşî ne-konî 'andelib-i şeydâ-râ

Ġurûr lügatde ḡafletdir, aldanmaḳ bundan nâşî olduğıçün aldanmağa ġurûr dirler. **Meger** bunda ke'enne ma'nâsınadır. Nitekim Âşafî'nin bu beytinde vâkı'dir.

1 F: yel avlayıcı (avlayıcı kelimesi harekeli).

2 T: yilüp yürüyene.

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

4 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

5 S: olur. T: ola.

Beyt: ماه را امشب بسی رو در کمی دیدم مگر¹
حسن روزافزون خوبان دارد او را در شکست
Mâh-râ imşeb besî rû der-kemî دیدem meger²
Husn-i rûz-efzûn-ı hûbân dâred û-râ der-şikest³

Purşis ism-i maşdardır, şoruş dimekdir, şormak ma'nāsına diyen bilmedi⁴.
Şeydâ dīvâne. **'Andelîb** bülbüldür.

Maḥşûl-i Beyt: Güzellik ğurûrî icâzet virmedi mi ey gül, 'andelîb-i şey-dânın hâlini tefakḳud eylemezsin, ya'nî ey cānân, güzellik mâni' mi oldı ki 'uşşâḳ-ı bî-çârelere iltifât (19a) idüp hâṭırların şormazsın.

بحسن خلق توان کرد صید اهل نظر
ببند و دام نگیرند مرغ دانا را
Be-ḥusn-i ḥulḳ tuvân kerd şayd-ı ehl-i naẓar
Be-bend u dâm ne-gîrend murğ-ı dâna-râ

Ba'zı nüshada **be-luṭf u ḥulḳ** düşmüşdür, biz bu nüshayı ihtiyâr eyledik.
Tuvân kerd tuvân kerden ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: (M,T+ Maḥbûb-ı) mağrûra pend idüp buyurur: Ey cānân, ehl-i naẓar 'âşıklar ḥüsni-i ḥulḳla şayd olunur, (M,T+ ya'nî 'abd-i memlûk olurlar.) Mışrâ'-ı şânî maḳâm-ı ta'lîdedir, ya'nî bunlar murğ-ı zîrekdir ki ağla ve tuzağla tutulmaz. Pes, bunlarla müdârâ ve bunlara ḥüsni-i iltifât zarûridir.

ندانم از چه سبب رنگ آشنایی نیست
سهی قدان سیه چشم ماه سیما را
Ne-dânem ez-çi sebeb reng-i âşinâyî nîst
Sehi-ḳaddân-ı siyeh-çesm-i mâh-simâ-râ

Reng bunda naşîb u nişân ma'nâsınadır. Ba'zı nüshada **reng** yerine **büy** düşmüşdür. **Sehî-ḳaddân** şıfattır, mevşûfî maḥzûfdur. Aşl-ı kelâm **dil-berân-ı sehî-ḳaddân** idi. **Sehî-ḳaddân** elif ve nûn'la cem' olmuşdur zevi'l-'uḳûlden olduğıçün, toğ-rı ḳâmetdiler dimekdir. Mışrâ'-ı şânîde terâkîb biri birine muzâf olmuşdur.

1 S: Mâh-râ imşeb besî reved der-didem meger

2 S: Mâh-râ imşeb besî reved der-didem meger

3 Bu gece ayın gittikçe eksilmeye/küçülmeye doğru gittiğini gördüm. Yoksa güzellerin günden güne artan güzelliği onun parlaklığına halel mi vermiş?

4 <¹⁺ Redd-i Sürûri>

Maḥşûl-i Beyt: Bilmezem ne sebebeden ay yüzli, kara gözli, doğru kâmetli maḥbûbların bizimle âşinâlık nişânı yokdur. Cânâneniñ istîğnâsından şikâyetdir. Ke'enne Hâce'ye iltifâtı yoğımış ve cem' şîğasını irâd eylemek ta'zîmendir.

جز این قدر نتوان گفت در جمال تو عیب
که وضع مهر و وفا نیست روی زیبا را

Cuz in kadar ne-tuvân goft der-cemâl-i tu 'ayb
Ki vaz'-i mihr u vefâ nîst rûy-ı zîbâ-râ

Cuz gayr ma'nâsındır. **Ne-tuvân goft;** [goft] **goften** taḳdîrindedir. **Vaz'** bunda kânündür. **Mihr** bunda muḥabbetdir. **Zîbâ-râ** aşlında **zîbâyet-râ** idi, zarûret-i vezniçün yâ ve tâ-yı hîṭâb ḥazf olınmışdır.

Maḥşûl-i Beyt: Bu miḳdârdan gayri seniñ ḥüsñ ü cemâlinde 'ayb demek olmaz ki seniñ rûy-ı zîbâ'nın muḥabbet u vefâ kânûnı yokdur, ya'nî sende cem'an esbâb-ı ḥüsñ ü cemâl ber-kemâldir. İllâ budur ki, vâfî degilsin, câfîsin¹. Ba'zı nüshada **vaz'** bedeli **hâl** vâkı'dır.

بشکر صحبت اصحاب و آشنایی بخت
بیاد دار غریبان دشت و صحرا را

Be-şukr-i şoḥbet-i aşḥâb u âşinâyî-i baḥt
Be-yâd dâr ġarîbân-ı deşt u şaḥrâ-râ

Bu beyt Hâfız dîvânlarında nedretle bulunur. Ġalib budur ki anlarıñ degildir. Pes, tetmîm-i fâyide içün yazıldı. **Aşḥâb** şâḥibiñ cem'idir, yârân ma'nâsına. **Baḥt** bunda ṭalî' ve devlet ma'nâsındır. **Deşt u şaḥrâ** 'atf-ı tefsîridir.

Maḥşûl-i Beyt: Yârânla muşâḥabet eyledüğün şükrânesiçün ve ṭalî'in ve devletiñ seniñle âşinâlık eyledüğü şükrânesiçün deşt ü şaḥrânın bî-kes ü ġarîblerini yâdıñda tut, ya'nî bî-çâre 'aşîqları gâḥ gâḥ ḥâṭırına² getürüp te-faḳḳud eyle.

بر آسمان چه عجب گر ز گفته حافظ
سماع زهره برقص آورد مسیحا را

Ber-âsmân çi 'aceb ger zi-gofte-i Hâfız
Semâ'-ı Zuhre be-raḳş âvered Mesîḥâ-râ

1 M: vefâkâr degilsin, cefâkârsın.

2 S: yâdıña.

Ba'zı nüshada **ber** yerine **der** düşmüştür. **Gofte** sözün söylenmişine dirler. **Semâ'** iştilâhda cemî' eşyânın aşvâtında ve sâzların âvâzlarında müsta'mel lafızdır.

Beyt: نه مطرب که آواز سم ستور
سماع است اگر عشق داری و شور
Ne muṭrīb ki âvâz-ı summ-i sutūr
Semâ' est eger 'ışk dārī vu şūr¹

Beyt: نبیند کسی در سماعت خوشی
مگر وقت رفتن که دم درکشی
Ne-bīnd kesī der-semâ'et hoşī
Meger vaqt-i reften ki dem der-keşī²

Beyt: ببین که رقص کنان می رود به ناله چنگ
کسی که رخصه نفرمودی استماع سماع
Bi-bīn ki raqş-konān mī-reved be-nāle-i çeng
Kesī ki ruḥṣa ne-fermūdī istimâ'-ı semâ'³

Pes, Hâfız'ın sözinde ol kadar sūz u hâlet vardır ki anın sözinden Zühre semâ'a ve Hâzret-i 'İsâ anın semâ'ından raqşa gelse 'aceb degildir diyenler mezkûr beytlerin ve bunlar gibilerin ma'nâsına hergiz vâşıl olmamışlar ve olmayışlardır⁴.

Maḥşûl-i Beyt: Âsumân üzre 'aceb midir, eger Hâfız'ın dil-âvîz kelimâtını Zühre'niñ ırlaması Hâzret-i 'İsâ'yı raqşa getürürse, zirâ Zühre sâzendeler (19b) yıldızdır ve sâzendeliği aña isnâd⁵ idgelmişlerdir.

Beyt: چو زهره وقت صبح از افق بسازد چنگ
زمانه تیز کند ناله مرا آهنگ
Çu Zuhre vaqt-i şabûḥ ez-ufuḥ bi-sâzed çeng
Zemâne tîz koned nâle-i merâ âheng⁶

1 Sende aşk ve coşku varsa şarkıcının sesi şöyle dursun devenin tırnağının çıkardığı ses bile senin için bir semâ'/ bir musikidir.

2 Kimse senin musikinden/şarkı söylemenden keyf almıyor. Sadece nefesini tutman yani bu meclisten kalkıp gitmen herkesin hoşuna gidiyor.

3 Musikiyi dinlemeyi bile caiz görmeyen kimseye bak ki çeng nâlesiyle raks etmeye başlamış.

4 M: olmazlar. <T> Redd-i Sürûri ve Şem'i>

5 T: işbât.

6 Zühre sabah şarabını içme vaktinde ufuktan çeng çalmaya başlayınca insanlar/felek benim inlememe/nağmeme çabuk uysun.

10

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Remel
Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilün

دوش از مسجد سوی میخانه آمد پیر ما
 چیست یاران طریقت بعد ازین تدبیر ما

Düş ez-mescid süy-ı mey-hâne âmed pîr-i mâ
 Çîst yârân-ı ʔarîkat ba'd ezîn tedbîr-i mâ

Düş dün gice demekdir ve **mescid**'den murâd Mekke'dir ve **düş**'dan murâd, zamân-ı sâbıkdır, ḥaḳîḳati murâd degildir, zîrâ bu ğazeliñ üç beyti Şeyḥ-i Şan'ân ya'nî Abdu'r-rezzâk-ı Yemenî kıssasına telmiḥdir ki anıñ kıssasında Türkîce bir kitâb söylenmişdir ve Fâriside Şeyḥ 'Aṭṭâr ḥazretleri¹ *Mantıku't-Ṭayr*'da bunun aḥvâlin beyân içün bir mufaşşal ḥikâyet getürmüşdir ki ol kitâbın andan muṭavvel ḥikâyesi yokdur ki evveli budur.

شیخ صنعان بود پیر محترم
 با مرید چارصد اندر حرم

Şeyḥ-i Şan'ân bûd pîr-i muḥterem
 Bâ-murîd-i çâr-şed ender-Ḥarem²

Ḥâce'niñ bu ğazelden ğayrı niçe ğazelde daḥi bu kıssaya telmiḥâtı gelür inşâ'allâhu Te'âlâ. Pes, bunda redif vâkı' olan **mâ** lafızları mezkûr şeyḥiñ müridleri cānibindendir.

Maḥşûl-i Beyt: Müridler ağızından dir ki; dün gice bizim pîrimiz Mekte'den Ḳayşeri şehrine geldi kâfir ilinde iken, meyḥânenen murâd budur. Ey ʔarîkat yoldaşları şimden girü tedbirimiz nedir? Bu kıssanın tafşiline muṭṭâli' olmaḳ isteyen *Mantıku't-Ṭayr*'iñ ol ḥikâyesini bulup görsün. Ba'zılar bu telmiḥe muṭṭâli' olmadığından bunda 'acâyibât yazmışdır ki ḳâbil-i tâ'bîr degildir.³

1 M, S: Şeyḥ 'Aṭṭâr ḥazretleri *rahmetu'llâhi 'aleyh*.

2 San'an şeyhi Harem-i Şerif'te dört yüz müridiyle birlikte muhterem bir pîrdi/şeyhti.

3 <¹ Redd-i Sürûri ve Şem'i>

ما مریدان روی سوی کعبه چون آریم چون
روی سوی خانهٔ خمار دارد پیر ما

Mâ murîdân rûy sûy-ı Ka'be çûn ârîm çun
Rûy sûy-ı hâne-i hammâr dâred pîr-i mâ

Maḥṣûl-i Beyt: Mezkûr şeyhî'n müridleri müşâvere eylediler ki pîrimiz kız sevdi ve bâde içdi ve envâ¹-ı menhiyyâta irtikâb eyledi, belki Şeyh 'Aṭṭar'ın didüğü gibi kâfir oldu. Pes, şimden girü bizim hâlimiz nice olur didiler. Ba'zılar didiler gine Mekke'ye gidelim ve ba'zılar didiler ki biz müridler Ka'be'ye nice teveccüh idelim (^{M,T+} ve Ka'be'ye nice yüz getürelim), çünkü bizim pîrimiz hammâr cânibine teveccüh idüp fışk u fücûra irtikâb eyledi. Pes, bunda bir hikmet vardır, şabr eylemek gerekdir, görelim Allâhu Te'âlâ neyler.

در خرابات مغان ما نیز هم منزل شویم
کین چنین رفتست در روز ازل تقدیر ما

Der-ḥarâbât-ı muġân mâ nîz hem-menzil şevîm
K'in çunîn refte'st der-rûz-ı ezel taqdir-i mâ

Harâbât meyḥânedir. **Muġân** meyḥâneciler, yâ muṭlaḳâ kâfirlerdir.

Maḥṣûl-i Beyt: Harâbât-ı muġânda biz de pîrle hem-menzil olalım, zirâ rûz-ı ezelde kaçâ ve kaderimiz böyle vâkı' olmuştur. Bu üç beyt mezkûr kıssaya telmiḥdir.

عقل اگر داند که دل دربند زلفش چون خوشست
عاقلان دیوانه گردند از پی زنجیر ما

'Aql eger dâned ki dil der-bend-i zulfêş çûn hoş'est
'Âqlân divâne gerdend ez-pey-i zencîr-i mâ

Gerdend fi'l-i muzârî¹ cem'²-i ġâyıbdır, (^{S,T+} gerdiden'den, kâf-ı 'Acemîni'n fethiyle, olurlardı demekdir), mışrâ³-ı evvelde şartı'n cevâbıdır, hâşılı, keynüniyet ma'nâsını ifâde ider¹, (^{T+} niteki sâbıḳan beyân olındı.)

Maḥṣûl-i Beyt: Eger² 'aqlı'n ma'lûmı olaydı ki gönül zülfi cânânede nice zevk u şafâdadır, 'uḳalâ cemî'an divâne olurlardı, ya'nî divânelige şüret ururlardı, gönül muḳayyed olduġı³ zincîre girmek için.

1 S: şartı'n cevâbıdır, keynünet ma'nâsına.

2 T: Ya'nî eger.

3 T: olan.

مرغ دل را صید جمعیت بدام افتاده بود
زلف بگشادی ز دست ما بشد نخجیر ما

Murg-ı dil-râ şayd-ı cem'iyet be-dâm¹ uftâde bûd
Zulf bi-gşâdî zi-dest-i mâ bi-şud nahcîr-i mâ

Murg-ı dil ve **şayd-ı cem'iyet** izâfetleri beyâniyyedir. **Murg-ı dil-râ**'da **râ** taḥşîş içündür².

Maḥşûl-i Beyt: Gönül murgının cem'iyet-i hâl ü hâtır şikârî tûzağına düşmüş idi³, ya'nî cem'iyet-i hâle mâlik idi. Sen zülfüni açdın, elimizden cem'iyet-i hâl şikârî gitdi. Hâşılı, mādâmkî zülf-i müca'ad girih girih idi, dilimizin qarârgâhı⁴ hoş idi, sen zülfüni açdın ve perîşân eyledin, karar u qarârgâhı tağıldı.

روی خوبت آیتی از لطف بر ما کشف کرد
زان سبب جز لطف و خوبی نیست در تفسیر ما

Rûy-ı hûbet âyeti ez-luṭf ber-mâ keşf kerd
Zân sebeb cuz luṭf (20a) u hûbî nîst der-tefsîr-i mâ

Maḥşûl-i Beyt: Senin rûy-ı hûbuñ bize luṭf u leṭâfetden bir âyet ya'nî bir 'âlâmet feth u keşf eyledi. Ol sebebden bizim tefsîrimizde luṭf u hûbluḡdan gayri nesne yokdur. Hâşılı, senden gördüğümüz luṭf u iḥsândır, ol cihetden bizim her sözümüz laṭîf ü ḥasendir.

با دل سنگینت آیا هیچ درگیرد شبی
آه آتشبار و سوز سینۀ شبگیر ما

Bâ-dil-i sengînet âyâ hiç der-gîred şebî
Âh-ı âteş-bâr u sûz-ı sîne-i şeb-gîr-i mâ

Sengîn'de **yâ** nisbet ve **nûn** te'kîd içündür. **Âyâ** 'acabâ ma'nâsına istifhâm-ı ta'acübîdir. **Der-gîred**; **der** te'kîd içündür, **gîred** te'şîr ider. **Âteş-bâr** vaşf-ı terkîbidir, âteş yağdırıcı⁵ ma'nâsına, [âh'a] izâfet beyâniyyedir. **Şeb-gîr** gicede vâkı' olan âh'vâle dirler. Meşelâ âh-ı şeb-gîr ve nâle-i şeb-gîr ve râh-ı şeb-gîr gibi, gicede vâkı' olduğu taḡdırce.⁶

1 S: be-dest.

2 S: beyâniyyedir, râ taḥşîş içündür.

3 S: cem'iyet-i hâl ve hâtır şikârî duzağına düşmüş idi.

4 S, M: gönlümüz kararı ve qarârgâhı.

5 T: yağdırıcı.

6 S'de cümle sıralaması bozuk.

Âşafî: در سر¹ زلفت ز تن جان اسیران شد جدا
تاب شبگیر گرانباران ره تنها² نداشت

Gicede olan âh u nâle ve rāh ya'nî (^{M,T+} sefer.) (^{S+} Cümlesi) vaşf-ı terkibîdir, giceyi tıttıcı ma'nāsına, gice ile işlendiğiçün⁴ gūyâ ki giceyi tıttar. Niteki âh u nâlesi cihânı tıttı dirler ya'nî cihânı kapladı, iḥâtâ ma'nāsına. Pes, şeb-gîr gice uyumayan kimse demek ya'nıdır⁵. Ma'lûm ola ki bunda **şeb-gîr, âh-ı âteş-bâr'a** ve **sûz-ı sine'**ye kıyâddır. Ba'zı şurrâh **sûz-ı nâle-i şebgîr** yazup, izâfetle, ma'nâyı, şeb-gîrde olan nâlemiziñ sūzı didi, hem lafızda ḥaṭâ eyledi ve hem ma'nâda⁶. Bizim odlu âhımız ve gice uyumayan sinemiziñ ḥarâreti diyen de ḥaṭâ eyledi⁷.

Maḥşûl-i Beyt: 'Acabâ seniñ taş gibi gönlüne hiç bir gice te'sîr eyleye mi bizim bütün gice âteş yağdırıcı⁸ âhımız ve sinemiziñ bütün gice olan yanğını.⁹

باد بر زلف تو آمد شد جهان بر من سیاه
نیست از سودای زلفت بیش ازین توفیر ما

Bâd ber-zulf-i tu âmed şud cihân ber-men siyâh
Nîst ez-sevdâ-yı zulfet biş ezîn tevfir-i mâ

Sevdâ bunda muḥabbet ve ârzû ma'nāsınadır. **Bîş**, bâ-i 'Arabîyle, artık ve ziyâde ma'nāsınadır. **Tevfir** bunda fâyide ma'nāsına taẓmîn olmuşdur, aşlında tetmîm u tekmîl ma'nāsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Bâd seniñ zülfün üzre geldi ve perîşân eyleyüp cihânı benim üzerime siyâh eyledi, ya'nî bâd bîgâne iken zülfüne el urup perîşân eyledüğiçün cihân başımıza zulümât oldu. İmdi seniñ zülfün sevdâsından bizim bundan gayri fâyidemiz yokdur ki 'âlem başımıza târik oldu.

1 S, T: reh-i.

2 Senin saçının sevdasıyla aşıkların canı tenden ayrıldı. Yüğü ağır olanların gece boyu süren harareti yalnızlarda (yüğü olmayanlarda) yoktur.

3 S: peymân. F: peymâ.

4 S: işildüğüçün.

5 <^{T+} Redd-i Şem'î>

6 <^{T+} Redd-i Şem'î>

7 <^{T+} Redd-i Sürûri>

8 T: yağdırıcı.

9 S: yanğını.

تیر آه ما ز گردون بگذرد حافظ خموش
رحم کن بر جان خود پرهیز کن از تیر ما

Tîr-i âh-ı mâ zi-gerdûn bi-gzered Hâfız hamûş
Raḥm kon ber-cân-ı ḥod perhîz kon ez-tîr-i mâ

Hâmûş ve **ḥamûş** ve **ḥamûş** ve **hamûş** bir ma'nâya, biri birinden muhaf-fedir.

Maḥşûl-i Beyt: Tecrîd tārîkiyle buyurur: Ey Hâfız, bizim âhımızıñ okı¹ felekden geçer, bizi feryâd ü fiğânla rencîde eyleme, epsem ol, kendi cânına raḥm idüp tîrimizden perhîz eyle, yoksa seni fenâya virürüz. (^{S,T+} Ve câyizdir ki ḥamûş didiginden murâdı bu ola ki; Bizi pend u nuş u levmlle rencîde-ḥâḫır eyleme, epsem ol, yoḥsa sen bilürsin.) (^{T,S+} Hâce Hâfız zâhiren kendiye ma'nen cânâna ḥiṭâb ider diyen beytin feḥvâsına vâşıl olmamışdır².)

11

Ve lehu eyzan

Mütefâ'ilün Fe'ülün Mütefâ'ilün Fe'ülün

بملازمان سلطان که رساند این دعا را
که بشکر پادشاهی ز نظر مران گدا را

Be-mulâzimân-ı sulṭân ki resâned in du'â-râ
Ki be-şukr-i pâdişâhi zi-naẓar me-rân gedâ-râ

(^{M,T+} Evvelki **ki**'den murâd ismdir, kim ma'nâsına ve ikinciden murâd ḥarf-i beyândır.) **Sulṭân**'dan murâd cânândır ve **mülâzimân**'dan maḥşûd muşâḫible-ridir ve **du'â**'dan müdde'â ve maṭlûbdur ki mısrâ'-ı şânîniñ maẓmûnidır³.

Maḥşûl-i Beyt: Cânânın muşâḫiblerine bu müdde'â ve mütemennâyı kim işâl ider ki pâdişâhlık ya'nî güzellik şükrânesiçün ben 'aşık-ı miskîni nazardan sürme (^{T+} diyü).

1 F: bizim âhımızıñ okı yâ âhımız okı.

2 S'de bu cümle aşağıdaki beytin sonuna yazılmış. <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 M, T, S: du'âdan müdde'â ve maṭlûb mısrâ'-ı şânîniñ maẓmûnidır. F'de geçen şekil yukarıda gösterilmiştir.

ز رقیب دیوسیرت بخدای خود پناهم
مگر آن شهاب ثاقب مددی کند خدا را

Zi-raķīb-i dīv-sīret be-ḥudāy-ı ḥod penāhem (20b)

Meger ān ūihāb-ı ūāķīb mededī koned Ḥudā-rā

Dīv lügāt-i ‘Acemde şeytāna dirler. **Sīret** ḥulķa ve ḥūya dirler. **Penāhem** fi‘l-i muzāri‘ mütেকellim vaḥde, ūıgınıırım dimekdir. **Meger** temennī içündür, leyte ma‘nāsına, ola ki dimekdir. **Şihāb**, ūin’iñ kesriyle, felek cānibinde kür-re-i nārdan yalınlanān āteş pāresidir ki bilmeyen kimse aña yıldız düşdi dirler. **Şāķīb** yalınlanıcı ve yaķıcı ma‘nāsınadır, **şihāb-ı şāķīb** yalınlanıcı ve yaķıcı ūihāb dimekdir. **Ḥudā-rā**’da **rā** taḫşiş içündür.

Maḫşül-i Beyt: Dīv ḥūylu raķībden kendi efendime ūıgınurum ya‘nī cānā-nıma. Ola ki o ūihāb-ı ūāķīb ya‘nī cānān bir meded eyleye Allāh içün, raķībī yaķup yandurup fenāya vire. Bir nüūhada **Ḥudā-rā** yerine **Suhā-rā** düşmüş. Sühā bir ḥurde yıldızdır, büyük yediger yıldızın yanında¹ ki ḥalk ḥiddet-i baūarı anıñla imtiḥān iderler. Eger bu nüūha ūaḫiḥ ise Sühā’dan ‘āūıķıñ kendi murād olur. Ma‘nā böyle olur ki, ola ki cānān ben za‘īf-i kem-miķdāra meded eyleye. Ḥudā efendi ma‘nāsına olmaķ ḫudemā ūi‘rinde çoķdur.

Enverī, Beyt: خواجه کل جهان آن که خدایش کرده ست

جاودان بر همه احرار جهان بارخدای

Ḥāce-i kull-i cihān ān ki ḥudāyeş kerde’st

Cāvidān ber-heme aḫrār-ı cihān bār-ḥudāy²

Beyt: عالم مجد که بر دار خدایان ملک است

مجد دین آن بسزا بر ملکان بارخدای

(S,T+ ‘Ālem-i mecd ki ber-bār-ḥudāyān mulk’est

Mecd-i dīn ān be-sezā ber-melikān bār-ḥudāy)³

Bār ulu ma‘nāsınadır. Bār-ḥudāy ulu efendi dimekdir.

1 F’de yukarıdaki ūekilde. T, S: büyük yedi yıldızların yanında M: büyük yedi yıldızların ya‘nī seb‘a-i seyyāreniñ yanındaki yıldızdır.

2 Bütün cihanın efendisi o kimsedir ki Tanrı onu sonsuza dek bütün ḥürlerin efendisi yapmıūtır.

3 Şeref ālemi efendilerin mülküdür, onlara yaraşır. Dinin ūerefi olan Mecd-i dīn ise bütün ḥükümdarların efendisidir.

دل عالمی بسوزی چو عذار بر فروزی
تو ازین چه سود داری که نمی کنی مدارا

Dil-i 'âlemî bi-sûzî çu 'îzâr ber-furûzî
Tu ezîn çi sūd dârî ki ne-mî-konî mudârâ

'**Âlemî**'de **yâ** vahdet ifâde ider veyâ nisbet ve '**âlem** böyle yerlerde cemâ'at ve bölük ve halk ma'nâsında müsta'meldir. '**Îzâr** lügatda şaḳal biten yere dirler, ammâ şu'arâ ekşer yañaḳda isti'mâl iderler, **ber-furûzî** buña ḳarînedir, zîrâ yalınlanmak ve kızarmak ḡâliben¹ ruḥda olur. **Mudârâ** mufâ'ale bâbından maşdardır, 'Acem tâ'nûn ḥazfıyle isti'mâl ider.

Maḥşûl-i Beyt: Bir alay 'âşıkîn yüregini yaḳarsın çünki 'îzârın yalınlandırasın ve kızardasın. Seniñ bundan ne fâyideñ var ki müdârâ eylemezsın. Hâşılı, kendini güzellendirip bir bölük 'âşıkı yaḳmaḳdan saña ne fâyide olur bunlarla müdârâ idüp her birini bir ḥidmete ḳoşmayınca.

چه قیامتست جانا که بعاشقان نمودی
رخ همچو ماه تابان قد سرو دلبر را

Çi ḳıyâmet'est cânâ ki be-'âşıkân numûdi
Ruḥ-ı hemçu mâh-ı tâbân ḳad-i serv-i dil-rubâ-râ

Tâbân şîfat-ı müşebbehedir, tâbîden'den, yaldırağan² ma'nâsına. **Dil-rubâ** (M,T+ vaşf-ı terkibîdir, gönül ḳapıcı ma'nâsına,) **râ**'da fetḥa da zamme de câ'izdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey cânân ne ḳıyâmetdir ki 'âşıḳlara gösterdiñ, ya'nî mâh-ı tâbân (S,M+ gibi ruḥı) ve serv gibi gönül ḳapıcı ḳaddi.

همه شب درین امیدم که نسیم صبحگاهی
پیام آشنایان بنوازد آشنا را

Heme şeb derîn umîdem ki nesîm-i şubḡâhî
Be-peyâm-ı âşinâyân bi-nevâzed âşinâ-râ

Şubḡâhî'de **yâ** nisbet içündür, şabâḥ vâḳtine mensûb dimekdir. **Peyâm** haber. **Bi-nevâzed** fi'l-i istiḳbâl, nevâziden'den, oḥşaya dimekdir.

1 M: her bâr. T: ḡâlib.

2 S: yaldıratmak. M: parlayan

Maḥşûl-i Beyt: Bütün gece bu ümîddeyin ki şabâh vaktiniñ hoş koçulı yeli âşinâlar haberiyle âşinâyı oḥşaya, ya'nî vuşlat haberin getirüp 'uşşâkı mesrûr eyleye. Âşinâyândan murâd cânândır, ta'zîmen cem' eylemişdir ve âşinâdan murâd kendidir.

مژة سیاهت ار کرد بخون ما اشارت
ز فریب او بیندیش و غلط مکن نگارا

Muje-i siyâhet er kerd be-ḥûn-ı mâ işâret
Zi-firîb-ı û bi-y-endîş u ğalaṭ me-kon nigârâ

(^{M,T+} Ya'nî seniñ siyâh kirpigiñ eger qanımıza işâret eylediyse anıñ aldatmasından fıkır eyle, ğalaṭ eyleme ey nigâr.)

Maḥşûl-i Beyt: Siyâh kirpigiñ bizim qanımız dökmege eger saña mekr u ḥîle idüp firîb virdiyse mekrine aldanma ve firîbinden ğâfil olma ki bizi öldürseñ peşimân olursın, zîrâ bizim gibi 'âşık daḥi ele girmez.

ز فریب چشم جادو دل دردمند خون شد
نظری کن ای عزیزم که چه گونه کشت ما را

Zi-firîb-i çeşm-i cādü dil-i derdmend ḥûn şud
Nazarî kon ey 'azîzem ki çi gûne (21a) kuşt mâ-râ

Firîb ismdir, aldama¹ ma'nāsına, aldamaq degil². **Derdmend;** derd ağrıdır, veca' ma'nāsına, **mend** nisbet içündür, -li³ ma'nāsına⁴. **Nazarî**'de **yâ** vahdet veya tenkîr ifâde eyler.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ cādü gözüñ aldamasından⁵ derdlü yürek qan oldı. Ey cân-ı 'azîzim, nazar eyle ki bizi nice depeledi, imdi vuşlatıñ şerbetiyle bizi başdan⁶ iḥyâ eyle.

بخدا که جرعه ده تو بعاشق سحرخیز
که دعای صبحگاهی اثری کند شما را

Be-Ḥudâ ki cur'a'î diḥ tu be-'âşık-ı seḥer-ḥîz
Ki du'a-yı şubḥgâhî eṣerî koned şumâ-râ

1 S, M: aldatmaq.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

3 S: derdli.

4 <^{T+} Dil-i derdmend beyâniyye ve lâmiyye olmak da mümkündür.>

5 S, M: aldatmasından.

6 M: yeñiden.

(^{M,T+} **Cur'a'i; yâ** vahdet. **Seher-hîz** vaşf-ı terkibîdir, hîziden'den, mütehec-cid ma'nasına. **Du'a-yı şubhghâhî** beyâniyyedir ve **yâ** harf-i nisbet. **Eserî**'de **yâ** vahdet veyâ tenkîr içündür.)

Maḥşûl-i Beyt: Hüdâ için ki 'âşık-ı seher-hîze vaşlın yâ hüsün bâdesin-den bir cür'a vir, tâ ki şehir vaktinde eyledügi du'ânın size eşeri ola. Zîrâ du'â-lar kabûllüğüne şehir vaktinden eşref vakt olmaz.

دل دردمند حافظ که ز هجرتست پر خون
چه شود اگر زمانی برسد بوصل یارا

Dil-i derdmend-i Hâfız ki zi-hecret'est pur hûn
Çi şevd eger zemânî bi-resed be-vaşl yârâ

<^{T+} **Dil-i derdmend** beyâniyye ve **Hâfız**'a izâfet lâmiyyedir,> **derdmend** muzâfıdır **Hâfız**'a. **Ki** rabṭ-ı şîfat eylemiştir. **Zemânî; yâ** vahdet içündür. **Ni-gârâ** ve **yârâ** lâfızlarında **elif** harf-i nidâdır ve kıfiyeleri ma'mûldür, sâbıkân zikir olunan gibi tecziye ve terkible hâşıldır.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız'ın derdli yüregi ki seniñ firâkıñdan toptolı kıandır, ne olur ey yâr, eger bir zamân derdmend dil vaşlına irüşüp tâze hayât ve hûn-dan necât bulursa. (^{M,T+} Bi-resed'in fâ'ili dildir, Hâfız degildir ba'zılar zann ey-ledigi gibi¹, zîrâ pür-hûn olan dildir, Hâfız degildir.)

12

Ve lehu eyzan

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün²

صلاح کار کجا و من خراب کجا
بین تفاوت ره کز کجاست تا بکجا

Şalâḥ-ı kâr kucâ vu men-i ḥarâb kucâ
Bi-bîn tefâvut-i reh k'ez-kucâst tâ-be-kucâ

Şalâḥ yarar, **kâr** iş. **Şalâḥ-ı kâr** yarar iş, ma'nâ-yı lâzımı 'amel-i şâlihdir. **Ḥarâb** geçgin serhoş, ya'nî mest ma'nâsınadır. Bu maṭla'ın mışrâ'-ı şânîsiniñ

1 <^{F+} Redd-i Şem'i>

2 S: fe'ilât.

ķāfiyesi ‘uyüb-ı ğayr-i mulakķabedendir. Oķundukķda bā sāķīn oķunur, ammā kitābetde **kucā**’ya imlā olmak lāzımdır.

Mahşül-i Beyt: Yarar iş ķanda ve ben mest-i evķār¹ ķanda? Ya’nī hīķ münā-sebet yokdur. Mısrā’-ı şānī bunu beyān idüp dir ki, gör imdi yolun tefāvütini, nereden nereye gider², ya’nī řarīķ-ı ‘ışķla řarīķ-ı zühđ beyninde tenāfi vardır demekdir.

چه نسبت برندی صلاح و تقوی را
سماع وعظ کجا نغمه رباب کجا

Çi nisbet’est be-rindī şalāh u taķvī-rā
Semā’-ı va’z kucā naġme-i rubāb kucā

Mahşül-i Beyt: Beyt-i evveliñ mazmūnıñ te’yid idüp dir ki; Ne nisbeti vardır bāde-nüşluġla şalāh u taķvānıñ? Va’z istimā’ eylemek ķanda, kemānķe diñlemek ķanda? ‘*Ez-zıddāni lā-yectemī’āni*’³ ķabilindendir. Sābıķan zıķr olmuşdı ki ‘Acem yā şeklinde yazılan elifiñ mā-ķablını meksūr iderler, elif yā’ya dönsün içün. Mūsī ve ‘İsī ve taķvī gibi.

دلم ز صومعه بگرفت و خرقة سالوس
کجاست دیر مغان و شراب ناب کجا

Dilem zi-şavma’a bi-grift u ırķa-i sālūs
Kucāst deyr-i muġān u şerāb-ı nāb kucā

Şavma’a aşlında Naşāra ma’bedidir⁴ ya’nī ‘ibādet-hānesi, sonra muţlak ‘ibādet-hāneye itlāk eylediler. **Bi-grift** ditsindi ya’nī igrendi⁵ demekdir.

Beyt: ز دنیا می رود خسرو به زیر لب همی گوید
دلم بگرفت در غربت تمنای وطن دارم

Zi-dunyā mī-reved Hüsrev be-zir-i leb hemī-güyed
Dilem bi-grift der-ġurbet temennā-yı vaţan dārem⁶

1 M: ben mest.

2 M: dekdir.

3 İki zıt asla bir araya gelemes.

4 F: müte’abbedidür.

5 S, M: yigrendi.

6 Hüsrev dünyadan ayrılırken dudaklarından şu söz dökülüyordu: Artık gurbetten usandım, vatanıma kavuşmak istiyorum.

Salûs ıstılâhda riyâya dirler, ammâ kıyâs mürâyî ma'nâsına olmak idi ya'nî ism-i fâ'îl, câsûs ve nâtûr gibi. **Hırka-ı sâlûs** riyâ hırkası dimekdir. **Deyr** kenîse ki 'Acem kilisâ dirler.

Hayyâm:¹ گر گل نبود نصیب ما خار بس است

ور نور به ما نمیرسد نار بس است

گر خرقة و خانقاه و شیخی نبود

ناقوس و کلیسا و زنار بس است

Ger gul ne-bûd naşîb-i mâ hâr bes'est

V'er nûr be-mâ ne-mî-resed nâr bes'est

Ger hırka vu hâneqâh u şeyhî ne-bûd

Nâkûs u kilisâ vu zunnâr bes'est²

Nâb hâliş ve şâfi ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Gönülüm şavma'adan ve riyâ hırkasından yigrendi. Kandıdır deyr-i muğân ya'nî meyḥâne ve şafi şarâb kanda? Hâşılı, zerḳ u riyâdan uşandım, ṭarîḳ-i 'ışḳ u rindiye³ sülûk eylemek isterin.

بشد که یاد خوشش باد روزگار وصال

خود آن گرمه کجا رفت و آن عتاب کجا

Bi-şud ki yâd hoşş bād rûzgâr-ı vişâl

Hod ân girişme kucâ reft u ân 'itâb kucâ

Bi-şud gitdi, reft ma'nâsınadır. (21b) **Yâd** zikirdir, aınmak ma'nâsına. **Hoşş**'de **şîn**-i zamîr izmâr ḳable'z-zikr ṭarîḳiyle **rûzgâr-ı vişâl**'e râcî'dir, ma'nâ cihetinden **yâd**'a muḳayyeddir, (^{M,T+} **yâdeş hoş bād** taḳdîrindedir). **Girişme** aşlında gözden ve ḳaşdan şâdır olan ḥarekât-ı mevzûna dirler, ba'dehu muṭlaḳ nâz ve şive ma'nâsında isti'mâl eylediler. **'İtâb** âzârlamağa dirler, 'ateb de dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Rûzgâr-ı vişâl gitdi, yâdı hoş olsun ya'nî zikri ḥayr olsun. Ol rûzgârda cânâneniñ mevzûn ḥarekâtı ve maḳbûl ü maṭbû' şiveleri nereye gitdi ve ol maḥbûbâne ḥiṭâb u 'itâbı kanda vardı? Rûzgâr-ı vişâlde cânân ile olan aḥvâli tezekkür idüp teğâbün çeker.

1 T: Beyit:

2 Şayet gül olmazsa bizim nasibimize diken yeter. Nur/ışık bize ulaşmazsa da nâr/ateş bize yeter, Hırka, tekye ve şeyh varsın olmasın, bize çan, kilise ve zunnar yeter.

3 T: ṭarîḳ-i 'ışḳ-ı rindiye.

Ehl-i Fursûn birisinin ki kendüye hüsn-i zannı gâlibdir¹, bir gün yanına vardım, gördüm ki bu beyti yazmış ve **yâd hōşeş**'de dâl'in altına kesre kırmış, kendünün mu'tadı üzre² ve ma'nâyı da yâd-ı hoşı olsun dimiş. Du'â-güy didim: Bu terkibde ma'nâ da fasiddir, belki yâd'ın dâl'i sâkin olup şin-i zamîr yâd lafzına mukayyed olmak gerek, zîrâ ma'nâ yâdı hoş³ olsun (^{T+} ya'nî zikri hayr olsun) dimekdir. Herîf ziyâde tehevüründen ve cehlinden mübâdere eyleyüp *el-'iyâzu bi'llâh*⁴ küfri kabûl eylerim, bunu kabûl eylemezem didi. Çünkü bu kıssa ekâbir-i nâsdan birisinin evinde⁵ idi ki bu şahşa ziyâde hüsn-i i'tikâdı var idi ve a'yân-ı halkdan ba'zı kimseler var idi, küfrini yüzine urmadım, ammâ hâfâ eylediñ didim. Bu tahkîkden *ilâ yevminâ hâzâ*⁶ nâdimim ki küfrine sebep oldum diyü. Garâbet bundadır ki bu herîf eylediğim tahkîkda te'emmül idüp cigerine kâr eylemiş, irtesi du'â-güya hîn-i mülâkât-da didi ki sizin didiğiniz şahîhdir ammâ benim didiğim de şahîhdir. Ben de ihâm farîkiyle eyitdim ki sizin didiğiniz hergiz şahîh olmak ihtimâli yokdur. Murâdım küfri kabûl iderim didiği idi, ammâ murâdımı tefatun idemedi ve muşır oldu müdde'ası üzerine.

ز روی دوست دل دشمنان چه در یابد
چراغ مرده کجا شمع آفتاب کجا

Zi-rüy-ı dōst dil-i duşmenân çi der-yâbed
Çerâğ-ı murde kucâ şem'-i âftâb kucâ

Der-yâbed deryâbiden'den müştakdır, anılamak ma'nâsına. Ma'lûm ola ki yâften veyâ yâbiden mu'tlakâ bulmak ma'nâsınadır. Evveline **der** lafzı dâhil olsa anılamak ma'nâsına gelür, ef'âl-i kulüb gibi. **Çerâğ** şem'in fetilesinde yanan âteş pâresidir, 'Arabîde sirâc dirler. **Murde** âteş cinsinde isti'mâl olsa şöynmüş ma'nâsınadır. **Şem'** lûgat-i 'Arabîde mîm'in kesriyle bal mumına dirler, ammâ 'Acem mîm'in sükunıyla isti'mâl ider.

Maḥşûl-i Beyt: Dostuñ yüzinden düşmânların gönli ne anlar? Ya'nî andan nûr u şafâ kesb eylemez. Mısrâ'-ı şânîyi irsâl-i meşel idüp buyurur: Mumuñ şöynmüş âteşi kıanda, güneşin şem'i kıanda? Ya'nî şöynmüş mum güneşden

1 S: Murâd Şem'idir, ehl-i Fursûn birisinin kendüye hüsn-i zannı gâlibdir. T: Ehl-i Fursûn birisinin ki kendüye hüsn-i zannı gâlibdir, <Murâd Şem'idir.>

2 <^{F+} ya'nî Fârisiye harekât vaz' eylemek de'bindendir. Minhu. Murâd Şem'idir.>

3 M, S, T: hayr. F: hoş.

4 Allah'a sığınırım.

5 M: yanında.

6 Şu günümüze yani şu ana kadar.

nûr u ziyâ kesb eylemediği gibi düşmenlerin efsürde gönli rüy-ı cânândan nûr u ziyâ kesb eylemez.

چو کحل بینش ما خاک آستان شماس
کجا رویم بفرما ازین جناب کجا

Çu kuhl-i biniş-i mâ hâk-i âsitân-ı şumâ'st
Kucâ revîm bi-fermâ ezîn cenâb kucâ

Kuhl sürmeye dirler. **Biniş** ism-i maşdardır, bîniden'den, görüş dımeğdir, başar ma'nâsına. **Âsitân** ve **âsitâne** eşikdir. **Cenâb** lüğat-i 'Arâb'da evün hayâtı ve havlısı, finâ'ül-beyt ma'nâsına. Mektûblarda cenâb-ı 'izzet-me'âb bu ma'nâyadır.

Maşşül-i Beyt: Çünkü bizim başaramızın sürmesi siziñ eşiginiüz toprağıdır, buyuruñ kanda gidelim bu evin öninden kanda? Ya'nî gözümüz açdıq, bu âsitâneyi gördük, ölince bunu bekleriz, (22a) bundan gayri yere varmazız.

مبین بسیب زنخدان که چاه در راهست
کجا همی روی ای دل بدین شتاب کجا

Me-bîn be-sib-i zenehdân ki çâh der-râh'est
Kucâ hemî-revî ey dil bedîn şitâb kucâ

Me-bîn, mîm'in fethiyle, fi'l-i nehy-i muhâtabdır, bîniden'den, görme ve bakma dımeğdir. **Sib** elma, **zenehdân** eñekdir, zenağ gibi. Şu'arâ eñegi elma ve ayvaya teşbîh eylemişlerdir.

Câmî:¹ سیب زنخدان تو را به ز به
 یافت دلم متعه الله به
 دانه خال از ذقت چون نمود
 دانه چو هرگز ننماید ز به

Sib-i zenehdân-ı tu-râ bih zi-bih
Yâft dilem mette'ahu'llâhu bih
Dâne-i hâl ez-zekânet çûn numûd
Dâne çu hergiz ne-numâyed zi-bih²

1 T: Beyit:

2 Senin çenenin elma çukurunda gönlüm ayvadan daha iyisini buldu, Allah bununla gönlümü faydalandırsın. Çenesinden daneye benzeyen ben nasıl göründü (daneye benzeyen ben'i nasıl gösterdi)? Hâlbuki ayvadan asla dane görünmez.

Çâh bunda çukurdur, (^{T+} gev ma'nāsına), kuyu ma'nāsına degil, nitekim ba'zılar zann eylediler¹. **Şitâb** ividir², şitâbiden'den müştak, ismdir, maşdar degildir ba'zılar zann eylediği gibi³.

Maḥşûl-i Beyt: Cānān'ın sib-i zeneḥdānına iltifāt eyleme ki yolda⁴ çukur vardır. Ey gönül bu ivi ile⁵ kanda gidersin kanda? Ya'nî katı segirtme, tedārük üzre git, çukura düşmeyesin ki maḥbûs-ı ebed kılursın, zîrâ gönüller ḥabs-ḥānesidir, niteki zülfi zincirleridir, aña düşen daḥi çıkmaz. Pes, giriftār olmamak istersen ol cāniblere⁶ iltifāt eyleme.

قرار و صبر ز حافظ طمع مدار ای دوست
قرار چیست صبوری کدام و خواب کجا

Qarār u şabr zi-Ḥâfiz ṭama' me-dār ey dōst
Qarār çist şabûrî kudām u ḥâb kucā

Ṭama' me-dār ṭama' tūtma ya'nî eyleme dimekdir. **Qarār çist** qarār nedir, istifhām-ı inkārîdir. **Şabûrî; şabûr** fa'ül bi-ma'nā fâ'ildir, **yâ** maşdariyyedir, vaḥdet için diyen bu ḥuşûşda teferrüd eylemişdir, (^{M,T+} zîrâ kendiden ğayri kimse bunu dimez⁷.) **Kudām** kanğı⁸. **Kudām** ve **kucā**⁹ da istifhām-ı inkārîdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey cānān, Ḥâfiz'dan qarār u şabr u ḥâb ṭama' eyleme. Qarār nedir, şâbirlik kanğıdır, uyku kanda mı? Ya'nî (^{S+} 'aşıklıkda ve) 'aşıkda bunlar bulunmaz, nā-yâbdır.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 M: koşmağdır.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri>

4 T: rāhında.

5 M: koşuşla.

6 T: cānibde.

7 <^{F+} Redd-i Şem'î>

8 S, M: kanğı.

9 M: kudām ile kucām.

13

**Ve lehu eyzan
Baḥr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün**

ما برفتیم تو دانی و دل غمخور ما
بخت بد تا بکجا می برد آبشخور ما

Mâ bi-reftîm tu dâni vu dil-i ğam-ḥor-ı mâ
Baḥt-ı bed tâ-be-kucâ mî-bered âbiş-ḥor-ı mâ

Ġam-ḥor ve **ġam-ḥâr**¹ ġam yiyici ma'nâsına vaşf-ı terkibîdir, ḥoriden ve ḥâriden'den müştakdır. **Âbiş-ḥor** ve **âb-ḥor** şuvad ma'nâsınadır ya'nî şulana-
cak yer, ammâ böyle yerde naşib ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Biz gitdik, sen bilürsin bizim ġam yiyici gönlümüzle, ya'nî işde sen işde gönül, ikiniz neylerseñüz eyleñ, biz geçdik andan, Allâh'a ısmarladık. Yaramaz ṭâli'imiz² nereye dek ilede şuvadımız ya'nî naşibimiz. Ya'nî senden müfâraḳat baḥt-ı beddendir, görelim ṭâli'-i nâ-sâzkâr u nâ-muvâfıķımız naşibimizi kıandaya dek iledür. Hâce Hâfız ḥazretleri şehr-i Yezd'e irtihâl buyurduklarında cânânına irsâl buyurduğı ġazeldir³. Dâni'niñ mef'ûli mışrâ'-ı şânîdir diyen nâ-dânlık idüp beyti bozmuş, evi ḥarâb olsun.⁴

ز نثار مژه چون زلف تو در زر گریم
قدمی کز تو سلامی برساند بر ما را

Zi-nişâr-ı muje çun zulf-i tu der-zer ġirim
Ġademî k'ez-tu selâmî bi-resâned ber-i mâ

Nişâr saçdır, düğünlerde ve ġayrılarda saçdıkları akçe ve altundur. **Ġirim** (^{M,T+} fi'l-i muzâri') mütekellim ma'a'l-ġayrdır, ġiriden'den müştakdır. **Zer ġiriften** kaplamakda isti'mâl iderler, (^{M,T+} batırmaķda degil, ba'zılar zann eyledigi gibi⁵.) **Ġadem** aşl-ı lügatda ayağın ṭabanıdır, ammâ 'Acem ayaķda isti'mâl ider, **yâ** vahdet içündür. **Selâmî**'de **yâ** tenkîr içün olmaķ evlâdır.

1 T: ġam-ḥâb.

2 T: yaramazlığımız.

3 T: irtihâl buyurdüğünde cânânına irsâl buyurdüğü ġazeldir.

4 <^{T+} Redd-i Şem'i>

5 <^{T+} Redd-i Sürûri> <^{F+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

Maḥşûl-i Beyt: Nişâr-ı müjeden ya'nî göz saçısından seniñ zülfün gibi altunla kaplayayın bir ayağı ki senden bize selâm irişdüre. 'Âdetdir ki eṭfâlin zülfini altun telleriyle yâ gümüş tellerle kaplarlar¹. (T⁺ Nihâyeti devletli olan teli çok ider), şöyle ki saç tel içinde mestür olur². (S,M⁺ Ve ba'zı kibâr, altun tellerle urdurur). İmdi bunda şarî altun olmak lâzım³ degildir, zîrâ akçeye de zer dirler.

Gülistân:⁴ بی زر نتوانی که کنی بر کس زور
ور زر داری به زور محتاج نه ای

Bî-zer ne-tuvânî ki konî ber-kes zûr
V'er zer dârî be-zûr muḥtâc ne'î⁵

Beyt: زر نداری نتوان رفت به زور از دریا
زور ده مرده چه باشد زر یک مرده بیار
Zer ne-dârî ne-tuvân reft be-zûr ez-deryâ
Zûr-ı deh merde çi bâşed zer-i yek merde bi-y-âr⁶

Ammâ altun murâd olsa zer-i ʔilâ dirler, (S⁺ yaldız altunı demekdir.)

Gülistân:⁷ وجود مردم دانا مثال زر طلیست
که هر کجا که رود قدر و قیمتش دانند
بزرگ زاده نادان به شهروا ماند
که در دیار غریبش به هیچ نستانند
Vücûd-ı (22b) merdum-i dâna mişâl-i zerr-i ʔilâst
Ki her kucâ ki reved ʔadr u kıymeteş dânen
Buzurg-zâde-i nâ-dân be-şehrevâ mâned
Ki der-diyâr-ı ʔarîbeş be-hiç ne-stânend⁸

1 M, T: ururlar.

2 S: görünmez olur.

3 S, M: şart.

4 T: Beyit:

5 Altının/paran olmayınca kimseye güç yetiremezsin. Şayet altının varsa fizikî güce ihtiyacın olmaz, parayla işini halledersin.

6 Paran yoksa kaba kuvvetle bu denizi aşamazsın. On kişinin kuvvetine ne hacet, sen sadece bir kişilik bir altın/para getir.

7 T: Beyit:

8 Bilgin insanın vücudu yaldızlı/saf altın gibidir, her nereye giderse kadr ü kıymeti bilinir. Cahil ekâbirzâde gönden yapılmış paraya benzer, kendi ülkesi dışında başka yerlerde itibara alınmaz.

(^{M,T+} Zer-i ılâ yıldız altunıdır, râda teşdîd zarûret-i vezniçündür.) Ammâ **şehrevâ**, (^{M+} şîn'ın ve râ'nın ve vâv'ın fethalarıyla,) gönden aqçedir. Meger sâ-bık eyyâmda bir pâdişâh gelmiş imiş ki gönden aqçe kesdürüp üzerine sike-i şâhiyi urup kendi memâlikinde yürüdürmüş. Anıñçün Hâzret-i Şeyh 'Ki der-diyâr-ı ğaribeş be-hiç ne-stânend' buyurmuşdur. Pes, bunda zerden murâd altun ma'nâsını alup nişâr-ı müjeden murâd sürûrından ziyâde kıan aqlayam dimekdir diyen kimse Gülistân'ın bu beytleriniñ ma'nâlarına vâsıl olmamışdır¹. Sürûrdan aqlamak müsellemdir,² ammâ kıan aqlamağı miñnet ü muşibetde isti'mâl iderler, sürûrda degil.³

بدعا آمده ام هم بدعا دست بر آر
که وفا با تو قرین باد و خدا یاور ما

Be-du'â âmedeem hem be-du'â dest ber-âr
Ki vefâ bâ-tu qarîn bād u Hudâ yâver-i mâ

Evvelki **be-du'â**'da **bâ** sebebiyyet yâ şıla yâ taşşışdır ve şânide şıla ma'nâsı ifâde ider. **Ber-âr**; **ber** harf-i isti'lâ, **âr** emr-i muhâtab, getür dimekdir, bi-hasebi'l-lüğa yukarı getür dimekdir, ammâ isti'mâlde qaldır demek olur. **Ki** harf-i beyan, du'âyı beyân ider. **Qarîn** yoldaş. **Yâver** yardımcı ma'nâsınadır.

Maşşül-i Beyt: Du'â sebebiyle veyâ du'âya gelmişim, sen de du'âya el qaldır. Ol du'â budur ki vefâ saña qarîn ü yoldaş ola, Allâh da bize yardımcı ola. Bu beyt cânâna vedâ' eylesini müş'irdir.

بسرت گر همه عالم بسر م تیغ زنند
نتوان برد هوای تو برون از سر ما

Be-seret ger heme 'âlem be-serem tîğ zenend
Ne-tuvân burd hevâ-yı tu birün ez-ser-i mâ

Be-seret; **bâ** harf-i taşşış. **Be-serem**; **bâ** harf-i şıla. **Hevâ** muhabbet ve ârzü ma'nâsınadır. **Ne-tuvân burd** ne-tuvân burden ma'nâsınadır.

Maşşül-i Beyt: Başın için, eger cemî' 'âlem başıma kıılıç ururlarsa, başımızdan seniñ muhabbetiñi çıkarmak mümkün degildir, zîrâ bizde muhabbetiñ

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

2 S: cā'iz.

3 S: kıan aqlamak muşibetde olur.

zâtîdir, ‘arizî degildir. **Be-seret**’in başını kâsem için tutanlar, kâsemle taḥşîş ma’nâlarını fark eylemezler imiş¹.

فلک آواره بهر سو کندم می دانی
رَشک می آیدش از صحبت جان پرور ما

Felek âvâre be-her sū konedem mî-dānî
Reşk mî-âvedeş ez-şoḥbet-i cān-perver-i mā

Âvâre divâne ve işsiz güçsüz, şuna buña gezmekdir. **Reşk** ğayret ü ḥased ma’nâsınadır. **Cân-perver** vaşf-ı terkibîdir, perveriden’den, cān besleyici ma’nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Felek beni her cānibe yeldürür ve yöpürdür², sen ḥod bilürsin, aña ğayret ü ḥased gelür bizim seniñle cāna cān kıatan muşāḥabetimizden. Ya’nî felek dâ’imâ dostı dostdan ve yâri yârdan ayırmaqla muḳayyeddır. İmdi beni şehir-i Yezd’e misâfir eylemekden murâdı pâdişâhla mülâkât idüp cevâyiz ü şîlâtını aldırmaqla degildir, belki senden ayırıp ırâk düşürmekdir, zîrâ gördi ki seniñle ittiḥâdımız fevķe’l-ḥaddır. Pes, reşkinden taḥammül idemeyüp bu bahâne ile aramıza fîrâķ düşürdi. Ḥazret-i Ḥâce cānânına bu beytle eyledügi seferden i’tizâr idüp buyurur: Benim eyledüğüm sefer ıztırârîdir, yoḥsa kimse ihtiyârıyla cānânından ayrılıp gitmez. Bu beytiñ ma’nâsında istifhâma irtikâb eyleyenler żarûretsiz³ irtikâb eylemişlerdir⁴.

گر همه خلق جهان بر من و تو حیف کنند
بکشد از همه انصاف ستم داور ما

Ger heme ḥalk-ı cihân ber-men u tu ḥayf konend
Bi-keşed ez-heme inşâf-ı sitem dâver-i mā

Ḥayf zulüm ma’nâsınadır. **Bi-keşed** lafz-ı müşterekdir fi’l-i muzâri’ ile em-r-i ğâyib beyninde. **İnşâf-ı sitem**, izâfetle, intişâf ma’nâsınadır ya’nî zâlimden eyledügi zulmüñ ḥayfın almaqla. Vâv-ı ‘âtîfa ile yazanlar ma’nâyı bilmediklerinden fâsid yazdılar⁵. **Dâver** ḥâkimdir.

1 <^{F+} Redd-i Sürûri ve Şem’î>

2 M: koşdurur.

3 M, T: żarûretsiz żarûrete.

4 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem’î>

5 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem’î>

Maḥşûl-i Beyt: Eger cemî' cihân halkı baña ve saña zulm iderlerse cemî'-sinden zulmü'n hayfını çeker bizim ḥâkimimiz ya'nî Allâhu Te'âlâ. Yâḥud cemî'inden zulmü'n hayfını çeksün bizim ḥâkimimiz. Bu taḫdîrce (23a) du'â olur.

روز باشد که بیاید بسلامت بازم
ای خوش آن روز که آید بسلامی بر ما

Rûz bâşed ki bi-y-âyed be-selâmet bâzem
Ey hoş ân rûz ki âyed be-selâmî ber-i mâ

Rûz aşlında rûzî idi, yâ vahdet için, zarûret-i vezn için yâ düşmüşdür. **Bâşed** bunda iḥbâr için olmak ve inşâ için olmak câ'iz. **Bâzem; mîm-i** mütekellim ma'nâ cihetinden **bi-y-âyed** lafzına muḳayyeddir, **bi-y-âyedem** taḫdîrinde. Ba'zî nüshada **yârem** vâḳi' olmuş, (^{M,T+} râ ile, ikisi de câyizdir.) **Ey hoş;** (^{M,T+} **ey** harf-i nidâ, münâdâsı maḥzûfdur,) **ey yârân-ı hoş** taḫdîrindedir.

Maḥşûl-i Beyt: İnşâ'a'llâhu Te'âlâ bir gün olur ki gine yâr baña selâmetle gelür, yâḥud 'aceb bir gün ola mı ki yâr baña selâmetle gele, yâ girü selâmetle gele. Ey yârân, hoş ol gün ki selâmla¹ benim yanıma gele, ya'nî ne mübârek gündür ol gün ki *Es-selâmu 'aleyke* diyü yanıma gele. Hâşılı, ben seferden gelem, cânân da selâm ile (^{M,T+} kapıdan) içertü gele 'âdet-i sâbıkası üzere.

هر که گوید سفر دور ندارد حافظ
گو درازئ سفر سر نبرد از سر ما

Her ki güyed sefer-i dür ne-dâred Ḥâfız
Gü dirâzî-i sefer ser ne-bered ez-ser-i mâ

Ḥâzret-i Ḥâce'niñ menâkıbında yazmışdır ki Ḥâce, Yezd şehrinden gayri tamâm 'ömrinde bir yere varmamışdır. Ol ise üç günlük yoldur ancak. Pes, bu beytde aña işâret idüp buyurur². **Gü dirâzî; gü** emr-i muḥâtabdır, ḫiṭâb-ı 'âmm ḳabilinden. **Dirâzî; yâ** maşdar. **Ser ne-bered** baş iletmez ya'nî baş çıkar-maz dimekdir ve câyizdir ki **ser** bunda sevdâ ve ârzü ma'nâsına ola.

1 M: selâm virerek.

2 <^{T+} Ḥâce mîm harfînde buyurmuş: Men k'ez-vaṭan sefer ne-guzidem be-'omr-i ḫîş / Der-'ışḳ-ı dîden-i tu hevâ-ḫâh-ı ğurbetem>. (Mîm harfî, 9. gazel, 2. beyit. Beytin aslına bakılarak **ne-kerdem** kelimesi yerine **ne-guzidem** yazılmıştır.)

T'de kerdem olarak yazılmış, gazelin aslına bakılarak düzeltildi. 9. gazel 6. beyit.

Maḥṣûl-i Beyt: Her kimse ki dirse Hâfız'ın uzak seferi yokdur ya'nî uzak sefere varmaz, sen aña söyle, sefer uzaklığı bizim başımızdan baş çıkarmaz, ya'nî âhiret seferi ki bî-nihâyet seferdir, hiç fikrimden ve hayâlimden gitmez demektir. Pes, gūyâ ki her gün seferdeyim, yâḥud sefer uzunluğu¹ hevâsı başımızdan gitmez. **Ne-dâred** yerine **ne-dârî** yazanlar siyâḡ u sibâḡ-ı beyte mütefaṭṭın olmamışlar². Ne-dârî'de ma'nâ-yı istifhâm i'tibâr idenler mu'tebir-i bed imiş³.

14

Ve lehu eyzan

Ez-Baḥr-i Remel

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

لطف باشد گر نپوشی از گداها روت را
تا بکام دل ببیند دیدهٔ ما روت را

Luṭf bâşed ger ne-püşî ez-gedâhâ rût-râ

Tâ be-kâm-ı dil bi-bîned dîde-i mâ rût-râ

Ġazel-i sâbık egerçi ekşer divânlarda nâ-yâbdır, ammâ anı Hâce'ye nisbet eylemek mümkündür, iki cihetden⁴. Birisi, menâḡbında Yezd'e varduġı tafşile muvâfıktır. Biri de bu ki Hâfız'ın revişine ve resmine⁵ münâsibdir. Ammâ bu ġazeli Hâce'ye nisbet eylemek ġâyetle müşkildir. Zîrâ evvel bu kim divânlarda ġâyetde kem-yâbdır. Şâniyen bu kim, beş beytli ġazelde üç beytiñ kâfiyesi mükerrer gelmek fi'l-cümle rüşdi olandan şâdır olmaz, *faẓlan 'an mişli hâze'l-fâzıl*⁶. Şâlişen, gedâ zevi'l-uḡûlden iken hâ ile cem' eylemek şâzdır⁷. Pes, bu ġazeli Hâfız'a isnâd eylemekde vehn, (^{M,T} za'f) var. Meger ki ibtidâ-i hâlinde ya'nî mübtedî iken söylemiş ola ve ba'zı kimse ol zamânda almış ola, sonra ba'zı divânına ilḡâḡ eyleye. Ammâ bu bendeniñ zanını budur ki bu ġazel Tebrizli Hâfız Şâne'niñ ola ki bu bir ḡarîf imiş, Târaḡçı Hâfız taḡallüs

1 S, M: uzaklığı.

2 <^T Redd-i Sürûri ve Şem'î>

3 S: mu'abbir imiş. <^T Redd-i Şem'î>

4 T: bir iki cihetden.

5 S, T: semtine.

6 Böyle Hâfız gibi faziletli birisi şöyle dursun.

7 S: Şâlişen, zevi'l-uḡûlde iki hâ ile cem' eylemek şâzdır.

idermiş¹. Şâm-ı şerîfde bir miqdâr gâzelini gördüm ki ekşer gâzelinin kâfiyeleri böyle fâsîd idi. (^{S,T+} Egerçi cehâletinden böyle kâfiyeleri cem' eylemegi hüner 'add ider imiş.) Hâşıl-ı kelâm, çünkü Hâce'nin ba'zı dîvânında bulundu, hâline göre şerh eylemek zarûrî oldu.

Ne-pûşî, pûşiden'den, örtmek ve giymek, bunda örtmek ma'nâsına nefy-i müstağbeldir, örtmezsin dimekdir. **Gedâhâ**'dan murâd 'uşşâktır. **Rût** aşlın-da **rûyet** idi, zîrâ beyân olunmuş idi ki her lafzın ki âhiri hûrûf-ı 'illetin biri ola, (23b) hâlet-i izâfetde bir yâ işbât iderler, bunda zarûret-i vezniçün sâkıf olmuşdur, yüzün dimekdir. **Tâ** harf-i ta'lîl. **Kâm** murâd. **Be-kâm-ı dil** gönül murâdınca dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Luṭf olur eger gedâlardan yüzünü örtmezseñ ya'nî gizlemezseñ, tâ ki gönül murâdınca gözümüz yüzünü göre. Bunda Hârût ve Mârût ki iki melekdir, diyâr-ı Bâbil'de (^{S,M+} bir çâhda) ayaklarından aşılp tâ kıyâmete dek mu'azzeblerdir, anları îhâm ider.

همچو هاروتیم دایم در بلای عشق زار
کاشکه هرگز ندیدی دیدهٔ ما روت را

Hemçu Hârûtîm dâym der-belâ-yı 'ışk zâr
Kâski hergiz ne-dîdi dîde-i mâ rût-râ

Maḥşûl-i Beyt: Hârût gibi dâym belâ-yı 'ışkda zârız, kâski gözümüz yüzünü görmeyeydi ki mübtelâ olmaḡ lâzım gelmeyeydi.

کی شدی هاروت در چاه زنخدانت اسیر
گر نگفتی شمه از حسن تو ماروت را

Key şudî Hârût der-çâh-ı zeneḡdânet esîr
Ger ne-goftî şemme'i ez-ḡusn-i tu Mârût-râ

Key şudî; **key** kaçan ma'nâsınadır. **Şudî;** **yâ** hikâyet-i hâl-i mâzî için gelmiştir. Ma'lûm ola ki fi'l-i mâzînin evveline mî veyâ âhîrine yâ-yı müfrede dâhil olsa hikâyet-i hâl-i mâzî ma'nâsını ifâde ider. Meşelâ **mî-şud** giderdi, **mî-âmed** gelürdi, **şudî** ve **âmedî** daḡı böyledir. **Ne-goftî**'de **yâ** hikâyet-i hâl-i mâzîdir.

1 S: bu bir harîf imiş ki buña Târaḡçı Hâfız dirler imiş.

Maḥşûl-i Beyt: Hârût kaçan çâh-ı zeneḥdânîna esir olurdu eger seniñ ḥüs-nüñden Mârût'a bir şemme dimeyeydi. Ya'nî ğammâzlık eyledüğüçün cezâsın buldı. Pes, her ğammâz cezâsın bulur.

بوی گل برخاست گویا ای پری اندر چمن
بلبلان مستند و گویا دیده ماروت را

Büy-ı gul ber-ḥâst gûyâ ey perî ender-çemen
Bulbulân mest'end u gûyâ dide-i Mârût-râ

Mısrâ'-ı evvelde **gûyâ** ba'zı nüshada **gûyî** düşmüş, **yâ** ile, ammâ biz bu nüshayı ihtiyâr eyledik, iki **gûyâ** tecnîs-i tām olmak için. **Dide-i Mârût;** **Mârût** bunda sâḥir ma'nâsındır ki **Mârût**'uñ şıfatıdır¹.

Maḥşûl-i Beyt: Ey perî, gûyâ ki çemende gül koḫusu peydâ oldu ki bülbül-ler çeşm-i sâhiriñe mest olup gûyendelik iderler. Gûyâ ve müterennim olan bülbüller seniñ Mârût gözüne mest olmuşlardır diyen terkîb-i beyte muṭâbık söylememişdir² ve mısrâ'-ı şânide **gûyâ** bedeli **gûyî** yazan da ḥabṭ-ı fâḥiş eylemişdir³.

می کشد جور و جفاهایت ز هجران ای صنم
لطف فرما تا ببیند حافظ ما روت را

Mî-keşed cevır u cefâḥâyet zi-hicrân ey şanem
Luṭf fermâ tâ bi-bined Ḥâfız-ı mâ rût-râ

Cefâḥâyet lafzında **tâ**-yı ḥiṭâb ma'nâ cihetinden **hicrân**'a muḫayyedir, **hicrânet** taḫdîrinde.

Maḥşûl-i Beyt: Ey şanem, hicrânıñdan cevır ü cefâlar çeker, imdi luṭf buyur, tâ bizim Ḥâfızımız rûyuñı göre.

Bu ğazelde **rût-râ** lafzı redîf ve mâ-ḫablinde elif ḥarf-i revî vâḳi' olmuşdur. Ve üç beytde **mâ** lafzı ki biz ma'nâsındır, mükerrer vâḳi' olup tekrâr-ı ḳâfiye 'ayb-ı fâḥiş olduğıçün bu ğazeli Ḥâce Ḥâfız'a nisbetde kemâl-i tereddüdle mütereddidiz. Nitekim⁴ sâbıḳan zıkr olındıydı.

1 <^{F+} ya'nî Mârût'uñ sâḥirlik şıfatıdır.>

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 <^{T+} Redd-i Sürûri>

4 T: nite.

15

**Ve lehu eyzan
Baḥr-i Remel
Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilün**

تا جمالت عاشقان را زد بوصل خود صلا
جان و دل افتاده اند از زلف و خالت در بلا

Tâ cemâlet 'aşîkân-râ zed be-vaşl-ı ḥod şalâ
Cân u dil uftâdeend ez-zulf u ḥâlet der-belâ

Tâ ibtidâ-i gâyet içündür, münzü ma'nâsına. **Zed** ma'nâ cihetinden **şalâ**'ya muḳayyedir, **şalâ zed** taḳdîrindedir. Ba'zı elfâz vardır ki Fâriside ki **zed** 'ibâ-retiyle müsta'meldir, Türkide anı **zed**'in ma'nâsıyla ta'bir ḳâbil degildir, meşelâ **bûse zed** gibi ki öpdî dimekdir.

Âşafî:¹ آستین مالید و دامن بر زد آن بیباک مست
وای جان من که افتادم ز پا رفتم ز دست
Âstîn mālîd u dâmen ber-zed ân bî-bâk mest
Vây cân-ı men ki uftâdem zi-pâ reftem zi-dest²

Ez-zulf u ḥâlet; muḳzâf maḥzûfdur, **ez-sebeb-i zulf u ḥâlet** dimekdir. **Belâ** ve **belvâ** ve **beliyye**³ ve **belve** bir ma'nâyadır, aslında sefer zaḥmetinden arıḳlaşmış⁴ devede isti'mâl iderler, (24a) sonra muḳlaḳ zaḥmet ü meşâḳḳatde isti'mâl eylediler.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ cemâlin kendi vaşlına 'aşîḳlara şalâ virelden beri cân-la gönül zulf ü ḥâlîñ sebebinden belâya düşmüşlerdir. Ya'nî seniñ ḥüsnüñ her-kesi kendüye 'aşîḳ eyleyelden⁵ beri cânla dilimiz dâne-i ḥâl ü dâm-ı zulfûñden ırzırâba düşdi, zirâ murâdın vaşla şalâ eylemekden, giriftâr eylemekdir.

1 T: Beyit:

2 O kaygısız, korkusuz sarhoş kolları sıvadı, eteğini bağladı, kışkırtıp tahrik etmeye başladı. Vay benim canım ki ayaktan düştü/yıkıldı ve elden gitti/dengesi altüst oldu.

3 T: belye (metin harekeli).

4 M: za'îf olmuş.

5 M: idelden.

آنچه جان عاشقان از دست هجرت می کشد
کس ندیده در جهان جز تشنگان کربلا

Ân-çi cân-ı ‘aşîkân ez-dest-i hecret mî-keşed
Kes ne-dîde der-cihân cuz teşnegân-ı Kerbelâ

Cân rûh-ı hayvânide ve **revân** insânide müsta‘meldir. Gâh olur ki **cân**’ı revân maḳâmında isti‘mâl iderler. (^{F+} **Hecret; hecr** hâ’nın fetḥi ve cîm’in sükû-nıyla ayrılık dımeḳdir, firâḳ ma‘nâsına, bir maşdarı da hicrândır, ikisi de naşara bâbından gelür.) **Teşnegân; kâf** hâ-i resmî bedeli yazılır, sâbıḳan beyân olunmuşdur. **Kerbelâ**, Hâzret-i İmâm Hüseyn şehîd olduğı şahrânın ismidir ki el-ân ḳabr-i şerîfleri andadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ol nesne ki ‘uşşâḳın cânı senin firâḳın elinden çeker, ol nesneyi kimse cihânda görmemişdir Kerbelâ şusuzlarından ḡayri. Anlar Hâzret-i İmâm ile yetmiş iki kimse idi¹.

ترك من گر می کند رندی و مستی جان من
ترك مستوری و زهدت کرد باید اولاً

Türk-i men ger mî-koned rindî vu mestî cân-ı men
Terk-i mestûrî vu zuhdet kerd bâyed evvelâ

Türk lafzında muzâf maḥzûfdur, ya‘nî maḥbûb-ı Türk-i men, yâhud maḥbûba isti‘âre ola. **Rind** bâde-nûş, **yâ** maşdariyyedir. **Cân-ı men** münâdâ, ḥarf-i nidâsı maḥzûfdur, **ey cân-ı men**. Kendi cânına ḥitâb idüp zâtını murâd ider.

Maḥşûl-i Beyt: Eger benim maḥbûb Türküm yâ maḥbûbüm bâde-nûşluk ve mestlik eyleyecek olursa ey benim rûḥum ya‘nî ey Hâfız, zâhidliği ve şüfiligi evvelden terk eylemek gereḳdir. Ya‘nî cânânım ki mey-nûş u bâde-perest ola, aña ittibâ‘ zarûrî olup zühdi ve taḳvâyı terk eylemek gerek.

وقت عیش و موسم شادی و هنگام شراب
پنج روز ایام فرصت را غنیمت دان هلا

Vaḳt-i ‘ayş u mevsim-i şâdî vu hengâm-ı şerâb
Penc rûz eyyâm-ı furşat-râ ḡanîmet dâñ helâ

1 M, T: Hâzret-i İmâm ile bile idi ve anlar ol ḥâzret ile yetmiş kimesne idi. F: Hâzret-i İmâm ile bile idi ve anlar ol ḥâzret ile seksen kimesne idi.

Helâ harf-i tenbîh ve te'kiddir. '**Ayş**, 'ayn'ın fethiyle, dirlik ya'nî hayât ma'nâsınadır. **Mevsim**, sîn'in kesriyle, zamân-ı müte'ayyinden ta'bîrdir. **Vaqt** ve **mevsim** ve **hengâm** ve **penc rûz**'ı bir beytde cem' eylemek leţâfetden hâlî degildir.

Maḥşûl-i Beyt: Zevk u şafâ ve şâdîlik¹ ve şarâb zamânıdır ya'nî faşl-ı bahâr-ıdır. İmdi beş gün miqdârı eyyâm-ı furşatı ğanîmet bil elbette. Ya'nî bahâr zamânı tîz geçer, furşatı ğanîmet bilüp 'ayş u nûş eyyâmını zâyî' eylememek gerekdir.

حافظا گر پایوس شاه دستت می دهد
یافتی در هر دو عالم رتبت عز و علا

Hâfızâ ger pây-bûs-ı şâh destet mî-dehed
Yâftî der-her du 'âlem rutbet-i 'izz u 'alâ

Hâfızâ münâdâ, âhirinde elif harf-i nidâdır. **Şâh**'dan murâd cânândır. **Rutbet** mertebe ma'nâsına. '**Alâ**, 'ayn'ın fethiyle, rif'at ya'nî yücelikdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, eger cânân ayağın öpmek el virürse iki 'âlemde 'izzet ü mertebe ve rif'at bulursın, ya'nî cânân ayağın öpmek sebab-i sa'âdetdir.

Bu ğazel de Hâce'niñ ekşer dîvânlarında bulunmaz. Bulunduğı taḫdîrce hâ kâfiyesinden şoñra² bulunur (^{S,T+} ve bi'l-cümle kâfiyesi şahîhdir ve fi'l-cümle Hâce'niñ selîkasına muvâfıktır, ammâ kem-yâb olduğundan tereddüdden hâlî degildir. Meger ibtidâ-yı hâlinde söyleyüp halk eline virmemiş ola veyâhud ba'zı kimesneye virmiş ola ve Hâce hazretleriniñ dîvânını cem' eyleyenin eline girmemiş ola ki dîvâna ilhâk eyleye³.)⁴

1 T: şâzlık.

2 M: hâ kâfiyesinde.

3 S: kendi dîvânını cem' eyleyene virmemiş ola ki dîvânına ilhâk eyleye.

4 M: Temme harfu'l-Elif. (Elif harfindeki gazeller burada son buldu.)

[BÂ HARFİ]

Ve lehu fi harfî'l-bâ'¹

16

Baḥr-i Remel

Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilün

گفتم ای سلطان خوبان رحم کن بر این غریب
گفت در دنبال دل ره گم کند مسکین غریب

Goftem ey sulṭān-ı ḥūban raḥm kon ber-în ḡarīb
Goft der-dunbāl-i dil reh gum koned miskīn ḡarīb

Hâce Hâfiz ḥazretlerinin bâ kâfiyesinde sâ-i müşelleşe ve cīm ve ḥâ ve ḥa kâfiyelerinde vâḳi' olan ḡazelleri ḡāyetle sust u vâhī (24b) vâḳi' olmuş. (S,T+ Ammā şād ve ḡād ve ṭā ve zā ve 'ayn'da vâḳi' olanlar mezkūr ḡazellerden a'la vâḳi' olmuş.) Ammā ḡayn'da ve fā'da ve ḡāf ve kāf ve lām'da vâḳi' olanlar daḥi a'lâdır. Bâḳisi merṭebe-i 'ulyâdadır. Kimi serḥadd-i i'câzda, kimi i'câza ḡarīb. Ḥâşıl-ı kelām, cemī' ḥurūfda berâber ve hemvâr şî'r demek Ḥazret-i Mollâ Cāmī'ye maḥşûşdur faḳaṭ.

Dunbāl, dāl'ın zammıyla, ḳuyruḳ ve ard ma'nâsınadır. **Reh gum koned** yolın yitürür demekdir, bunda ḥadd-i i'tidâlden tecâvüz ider ma'nâsınadır. **Ḡarīb** kendi memleketinde olmayan kimse, fa'ıl bi-ma'nâ fâ'ildir. Mâzisi ve muzârî'i şülâşide müsta'mel degildir, belki ifti'âl ile tefa'ulden müsta'meldir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey güzeller şâhı, bu ḡaribe raḥm eyle didim. Didi ki, miskīn ḡarīb, gönli ardınca yolın yitürür, ya'nī gönli hevâsına tâbi' olup ḥadd-i i'tidâlden tecâvüz ider. Ḥâşılı, dīvâne ve şeydâ olur ki diline uyanlar böyle olagelmişler. **Dunbāl** bunda ârzû ma'nâsına 'Acemde isti'mâldir ve **gum koned** bunda edebsizlik eyler ma'nâsına isti'mâldir, ya'nī sen miskīn baña söz söylemeñ edebsizlikdir diyen kimse 'indiyyât söylemiş².

1 S, T: Ve lehu fi harfî'l-bâ'î 'adeduhu erba'atun. (Bâ harfindeki ḡazellerin sayısı dörttür.)

2 <¹ Redd-i Şem'i>

گفتمش مگذر زمانی گفت معذورم بدار
خانه پروردی چه تاب آرد غم چندین غریب

Goftemeş me-gzer zemânî goft ma'zûrem bi-dâr
Hâne-perverdî çi tâb âred ğam-ı çendîn ğarîb

Me-gzer guzerîden'den müştak nehy-i muhâtabdır, geçme dimekdir, guzeş-ten'den diyen yañlış söylemiş¹. **Zemânî**'de **yâ** vahdet içündür. **Bi-dâr** emr-i muhâtabdır, dârîden'den, tut ma'nāsına. **Hâne-perverdî**, **perverden** beslemektir. **Hâne-perverdî**, dâl'la ve dâl'sız, (^{M,T+} şol kimseye dirler ki) içerüde büyüye ve taşra çıkup bigânelerle ihtilâf eylememiş ola, paşa-zâde ve beg-zâde² ve sayir erbâb-ı devlet evlâdı gibi³. Türkîde anası koynında yatur didikleri gibi. **Sâye-perver** de böyledir.

Âşafî⁴: در عرق مشکین لباسی شد ز مهر گرم من
بود چون گل سایه پرور طاقت گرما نداشت

Der-‘araḥ muşķin libāsî şud zi-mihr-i germ-i men
Bûd çun gul sâye-perver tākāt-ı germâ ne-dâşt⁵

Maḥşûl-i Beyt: Cânâna didim ki, eglen, bir zamân geçme. Cânân didi, beni ma'zûr tut, bir hâne-perverd bu kadar ğarîbîñ ğamına ne kadar tākāt getürür, istifhâm-ı inkârîdir, getürmez dimekdir. Ya'nî geçme demekden murâdınız 'uşşâk-ı ğam-zede izhâr-ı ğumûm eylesünlerdir, biz ise aña müteḥammil degiliz, zîrâ hâne-perver enzâr-ı bigâneye tākāt getürmez ki 'arz-ı humûmını istimâ' eyleyebile. **Hâne-perverd** oldur ki bir eviñ cema'atini besleye diyen ve bir nâzenin ğarîbîñ bu kadar ğamına (^{M,T+} ne) tākāt getürür diyen ḥaṭâ eylediler.⁶

خفته بر سنجاب شاهی نازنینی را چه غم
گر ز خار و خار سازد پستر و بالین غریب

Ḥufte ber sincâb-ı şâhî nâzeninî-râ çi ğam
Ger zi-hâr u ḥâre sâzed pister u bâlîn ğarîb

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 M, T: pâdişâh-zâdeler ve beg-zâdeler. 'Paşa-zâde' F hüshasında geçmektedir.

3 S: içerüde büyüyüp taşra çıkmayan pâdişâh ve beg-zâdeler gibi halk ile ihtilâf itmez.

4 T: Beyit:

5 O misk kokulu elbise giyen sevgili benim hararetili sevgimden dolayı kan ter içinde kaldı. O sevgili gül gibi hep gölgede/himaye altında yetiştiği için hararetin şiddetine dayanamadı.

6 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

Hufte (^{M,T+} lafz-ı müşterekdir,) yatmış ve uyumuş ma'nâsına. (^{S+} **Sincâb** Muskur diyârından gelür bir hayvânın derisidir ki ekşer kibâr evvel bahârda ve güz eyyâmlarında kürkini giyerler.) (^{M,T+} **Sincâb** kil ya'nî hâkister renginde bir hayvândır ki kürkine de sincâb dirler ki) 'Acem pâdişâhları kış vaktinde anı döşenüp örtünürlermiş¹. (^{S+} Bizim pâdişâhlarımızın harem-i hümayûnlarında kızlar pek a'lâ çalkafa örtünürler imiş.) (^{M+} Du'â-güy bu kıssayı hamselerde ve ba'zı kaşâyidde gördüğümünden sa'adetli pâdişâhın harem-i hâşşına hizmet eyleyenlerden istifsâr eyledim ki pâdişâh hazretleri kışın semmûr² veya vaşak veya gayri kürklerden nesne örtünüp döşenür mi? Yok didiler.) **Şâhî; yâ** harf-i nisbetdir, harf-i maşdar diyenler galağ eyledi³. **Nâzenîni-râ; nâz** lügatda fahr ma'nâsınadır ve **yâ** harf-i nisbet ve **nûn** te'kid-i nisbet içündür, nâzlı ma'nâsına, **râ** edât-ı mef'ûl. **Çi gam** istifhâm-ı inkârîdir. **Hâr** diken. **Hâre** de **hârâ** da kara taşâ dirler. **Pister** döşek. **Bâlin** yastık⁴. Leff ü neşr-i müretteb tarihiyle zikr olmuşdur. **Sâzed** sâziden'den fi'l-i muzâri' müfred gâ'ib şîgasıdır.

Maḥşûl-i Beyt: Pâdişâhâne sincâb üzerinde yatup uyumuş nâzenîne ne gam eger dikenden döşek ve kara taşdan yastık idinirse merd-i gârib. (25a) Ya'nî cânân ki zevk u şafâ ve refâhiyetde ola ve 'uşşâk-ı bî-nevâ ve bî-çâre ki derd ü belâ (^{M,T+} ve gam) u elemde ola, ol bunların hâlini ne bilür, her kişi çekdügin bilür ancak.

ای که در زنجیر زلفت جان چندین آشناست
خوش فتاد آن خال مشکین بر رخ رنگین غریب

Ey ki der-zencîr-i zulfet cân-ı çendîn âşinâst
Hoş futad ân hâl-i müşkîn ber-ruh-ı rengîn gârib

Ey harf-i nidâ, münâdâsı maḥzûf. **Çendîn** kem-i haberiyye ma'nâsındır. **Müşkîn** ve **rengîn**'de **yâ** nisbet ve **nûn** te'kid içündür. **Gârib** hoş lafzına muḳayyeddîr, hoş gârib vâқи' oldu demekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey cânân ki bu kadar âşinânın cânı zincîr-i zülfündedir, ruh-ı rengînin üzre ol müşkîn hâl ne 'aceb güzel vâқи' olmuş. Gârib bunda 'acib ma'nâsınadır, gârib lafzı rengîn lafzına maşrûf olmak daḥi câyizdir diyen gârib

1 S: 'Acem şâhları gâliben kürk örtünüp döşenürler imiş.

2 S, M: sâmur.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i> F: harf-i maşdar diyen galağ eyledi. <^{F+} Redd-i Şem'i>

4 S, M: yaşıdık.

söz söylemiştir¹. (^{S,T+} Mecmû'-ı beytiñ ma'nâsını; al ruhuñ üzre ol siyâh beñ hoş 'acib vâkı' oldı ki zülfünde âşınaların cânı giriftâr olduğına yüzünde olan hâl şâhiddir diyeniñ müdde'asına dört² şahid gerek³.)

بس غریب افتاده است آن مور خط گرد رخت
گرچه نبود در نگارستان خط مشکین غریب

Bes ġarīb uftāde-est ān mūr-ḥaṭ gird-i ruḥet
Gerçi ne-bved der-nigāristān ḥaṭ-ı muşkīn⁴ ġarīb

Bes bunda ziyāde ma'nâsınadır. **Mūr** kıarınca, **mūr-ḥaṭ**'dan murād teşbih tārīkiyle tâze zuhūr eyleyen şakıldır. **Gird** eṭrāf ma'nâsınadır. **Nigāristān** ve **Nigār-hâne** Çin'de bir hāneniñ ismidir ki Mānī-nām naḳḳāş⁵ peydā eylemiştir ve kendünün istihrāc eylediği nuḳûş-ı ġarībeyi anda naḳş eylemiş. Ve andan ġayrı her üstād ki bir naḳş-ı ġayr-ı mükerrer istihrāc eylemiştir, anda vardır⁶. Pes, pür-nuḳûş-ı ġarībe bir hānedir ki kitâblarda mezkûr ve maşṭûrdur.

Maḥşûl-i Beyt: Ziyāde 'acib vâkı' olmuş ol kıarınca gibi ḥaṭ, renkli ruhuñ eṭrâfında, eğerçi Nigār-hâne-i Çin'de ḥaṭṭ-ı müşkīn, ya'nî naḳş-ı müşkīn 'acib eṭgildir. Ya'nî cānânına tâze ḥaṭ ziyāde yaraşup yaşıduğunu söyler.

می‌نماید عکس می در رنگ روی مه‌وشت
همچو برگ ارغوان بر صفحهٔ نسرين غریب

Mî-numāyed 'aks-i mey der-reng-i rüy-ı mehveşt
Hemçu berg-i erġuvān ber-şafḥa-i nesrīn ġarīb

Mî-numāyed fi'l-i hāl, lâzım, görünür ma'nâsına. **Şafḥa** lügatda bir şeyiñ cānibine dirler. **Ġarīb**, **mî-numāyed**'e muḳayyeddir.

Maḥşûl-i Beyt: Ay gibi beyāz rüyüñ renginde şarābın 'aksi ġarīb ve 'acib görünür, şafḥa-i nesrīn üzre erġuvān yaprağı 'acib ve ġarīb görüldüğü gibi. Ya'nî bâde te'şirinden yüzünün ħumreti beyāz beşere ile mütelevvin⁷ olup ġāyet güzel görünür. Hâşılı, ağı aġ⁸ ve kızılı kızıl olup ḥüb yaraşmış.

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

2 T: dörd.

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

4 T'de beyitte ve şerhinde müşkīn kelimesi yerine aynı anlama gelen miskīn (miskli) kelimesi yazılmışdır.

5 S: Mānī-i zındık-ı naḳḳāş. T: Mānī-i naḳḳāş.

6 T: anda naḳş eylemiştir.

7 S, M: mülevven.

8 M, S: ağı aḳ.

گفتم ای شام غریبان طره شیرنگ تو
در سحرگاهان حذر کن گر بنالد این غریب

Goftem ey şâm-ı ġariban tūrra-i şeb-reng-i tu
Der-sehgergāhān hāzer kon ger bi-nāled īn ġarīb

Ey şām; **ey** harf-i nidā, münādā mahzūfdur, tağdiri, **ey cānān**'dır. **Tūrra** alından yukarı başın önüdür. 'Arabīde aña nāşiye dirler, şoñra nāşiyeniñ alın üzerine inen saçlarda isti'māl eylediler, zıkr-i maħall ve irāde-i hāll qābīlindendir, cem'î turer gelür, ta'nın zammı ve rā'nın fethiyle. **Şeb-reng** gice renkli, siyāhdan kināyetdir, **tūrra**'ya şıfatdır. **Sehgergāhān** elif nūn'la cem' olmuş hılāf-ı kıyās üzre. **Bi-nāled** fi'l-i-müstakbeldir, nāliden'den, inlemek ma'nāsına.

Maħşūl-i Beyt: Didim, ey ġarībler aħşāmı tūrra-i şeb-rengiñ olan cānān, seher vaktinde bu ġarīb inlerse hāzer eyle, zīrā seher vaktinde olan āh u nāle mü'eşşir olağandır. Taħvīfden murād cānān cānibinden iltifāt ricā itmekdir.

گفت حافظ آشنایان در مقام حیرتند
دور نبود گر نشیند خسته و غمگین غریب

Goft Hâfız âşinâyān der-maḡām-ı ḡayret'end
Dūr ne-bved ger nişined ḡaste vu ḡamgīn ġarīb

Ma'lūm ola ki bir kelimeniñ ki āhirinde mīm olsa (25b) aña yā-yı nisbī dāḡil olmalı olsa iki tārīkleidir. Birisi sā'ir elfāz gibi gāh yalnız yā idḡāl iderler, **ḡamī** ve **nemī** gibi. Ve gāh nūn ile te'kid iderler, **ḡamīn** ve **nemīn** gibi. Ve biri de yā ile nūndan evvel bir kāf-ı 'Acemīyle tavassuṭ iderler, **ḡamgīn** ve **nemgīn** gibi. Pes,

Maħşūl-i Beyt: Cānān Hâfız'ın mezkūr kelimâtını işidicek didi: Ey Hâfız, âşinālar maḡām-ı ḡayrettedir. Pes, seniñ gibi ġarīb bīmār u ḡam-nāk otursa ba'īd degildir. Ya'nı kādīmī âşinā olan 'uşşāḡ vuşlata vesīle ve zerī'a bulamayup ḡayretde ḡalıcāḡ, sen ki merd-i ġarīb u bīḡānesin¹, ḡamgīn u marīz oturmaḡ 'aceb degildir.

1 T: ḡalıccek, sen ki merdsin ve ġarīb ve bīḡānesin.

17

Ve lehu eyzan
Fâ'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

می دمد صبح و کله بست سحاب
الصبح الصبح یا اصحاب

Mî-demed şubḥ u kille best şehāb
Eş-şabūḥ eş-şabūḥ yâ aşḥāb

Mî-demed fi'l-i hāl, demiden'den müştakdır, yel esmek ve âdem üfürmek ve nebâtât bitmek ve bir nesne peydâ ve zâhir olmak, bunda ma'nâ-yı ahîr murâddır. **Kille**, kâf-ı 'Arabîniñ kesriyle ve lâm'ın fethiyle ve teşdiyle, perde, cem'i kilel gelür. **Şehāb** bulut. **Eş-şabūḥ** fi'l-i maḥfûzuñ mef'ûlidir, taḳdır-i kelâm **âtûni's-şabūḥ** dimekdir, şabâḥ bâdesini virûñ ma'nâsına. **Şabūḥ**'ı eylemege ziyâde hırşı olduğundan **şabūḥ** lafzını tekrâr getürdi. **Aşḥāb** şâhibiñ cem'idir, yârân dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Şabâḥ zâhir oluyor¹ ve şehāb da perde bağladı, ya'nî sünbülî havâ oldu. İmdi ey yârân, bâde getürün içelim, zîrâ bâde-nüşlar kıtında bulutlu günde ki buludı yüksek ola ve yağmur olmak ihtimâli olmaya, içki² mu'teberdür, 'ale'l-ḥuşuş ki çemende ola. Niteki *Maḳââmât-ı Harîrî*'niñ yigirmi dördinci maḳâmede buña işâret eylemişdir ve şurrâḥ bu vech üzre şerḥ eylemişler. Pes, şabâḥ şarâbını için³ diyen beytiñ ma'nâsını bilmedi⁴.

می چکد ژاله بر رخ لاله
المدام المدام یا احباب

Mî-çeked jâle ber-ruḥ-ı lâlê
El-mudâm el-mudâm yâ aḥbâb

Mî-çeked fi'l-i hâldir, çekiden'den, tamlamak⁵ ma'nâsına. **Jâlê** bunda çiy⁶ ma'nâsınadır. **Mudâm** şarâbdır. **Aḥbâb** ḥabîbiñ cem'idir, dostlar dimekdir.

1 T: oluyor.

2 T: içki.

3 S: içmek.

4 <T* Redd-i Şem'î> F: beytiñ murâdın bilmedi.

5 T: tamlamak.

6 (چ) şeklinde yazılan çiy anlamındaki kelime.

Maḥşûl-i Beyt: Lâleniñ ruḥı üzerine çiy tamlıyor¹. Ey dostlar bâde getürüñ içelim. Tekrâr te'kîd içündür, beyt-i sâbıkdaki gibi.

می وزد از چمن نسیم بهشت
پس بنوشید دائما می ناب

Mî-vezed ez-çemen nesîm-i Behişt
Pes bi-nüşîd dâ'imâ mey-i nâb

Mî-vezed fi'l-i ḥâldir, (F⁺ veziden'den,) yel esmek ma'nâsına. (Mⁱ,T⁺ **Behişt** bâ'nın fethiyle ve kesriyle lügatdır, cennet ma'nâsına.) **Pes** 'Arabîde fâ-i cevâb ma'nâsınadır. **Nâb** bunda ḥâliş ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Çemenden cennetiñ hoş kokuñu yeli eseyorır², imdi dâyimâ mey-i ḥâliş içüñ ey yârân. Bu beytde bi-nüşîd lafzını ḫarîne idüp iki beyt-i sâbıkda içüñ diyüp aşḥâb u aḥbâba mütekellimi idḫâl eylememek eṭvâr-ı kelâm-dan kemâl-i ğâfletdendir³.

تخت زمرد زدست گل بچمن
راح چون لعل آتشین دریاب

Taḥt-ı zumrud zede'st gul be-çemen
Râḥ-ı çun la'l-i âteşin der-yâb

Zumrud; bunda vezn içün mîm sâkin ve râ muḥaffef okunur, aşlında zâ'nın ve mîm'in zammeleri ile ve râ'nın teşdidiyledir. Bir yeşil⁴ cevherdir, ḫaḳḳında çok ḫavâş yazarlar. (S⁺ Murâd idenler müfredât-ı ḫavâşş kitâblarına mürâca'at eylesün). (Mⁱ,T⁺ Cümleden; ḫayyât u 'aḳârib ya'nî yılanlar ve 'aḳrebler ol cevheri getürenen kaçır ve yılan ol cevheri görse gözi kör olur. A'yân-ı nâsdan bir devletlü⁵ naḳl ider ki beriyyeden⁶ Âmid'e giderdim. Yoluñ kenârında bir yılan yatur gördüm, nâ-gâḥ başın ḳaldurup baña baḳdıġı gibi arḳası üzerine geldi. Ne oldu buña diyicek, yanımda ḳuzâtıdan bir ehl-i 'ilim ḳâdî var idi. Eytidi, yüzüġündeki ḳaş⁷ nedir. Didim ki zümruddür. Didi ki anı gördüġinden helâk

1 T: tamlıyorır.

2 S, M: esiyor.

3 <T⁺ Redd-i Şem'î>

4 T: yaşıl.

5 T: devletli,

6 T: beryecikdan. F: beryecikden (kelime harekeli yazılmış).

7 S, M: taş.

oldı. Didim ki bunuñ sırrını baña anlat¹. Pes, ol kâdî zümrüdün niçe havâşsını beyân eyledi. Ol zamândan berü hîç yanımdan zümrüdi eksik eylemem didi.) **Râh** şarâb. **Âteşin** âteşe mensüb ya'nî kırmızı, **la'l**e şıfatdır, âteşle vaşf eyledi, zîrâ la'liñ kırmızısı sâyir renklisinden mu'teberdir ve **râh** ile de hem-rengdir.

Maḥşûl-i Beyt: Gül çemende zümrüd taht kırmuşdur, ya'nî yeryüzini yeşil çemen kaplamışdır. İmdi kırmızı la'l gibi şarâb tedârük eyle. Bâde-nüşlar kaçında bahâr faşlında şûrb-i hamr sâyir fuşûlden mergûbrekdir. Ol cihetden bu gazeli bahâr faşlında bâde-nüşluk üzerine binâ² kılmışdır.

در میخانه بسته‌اند دگر
افتح یا مفتح الابواب

Der-i mey-hâne besteend diger
İftetiḥ yâ Mufettiḥa'l-(26a) ebvâb

Diger bunda siḥr-i ḥelâl qabilinden vâkı' olmuş, ya'nî iki mışrâ'a bile şarf eylemek kâbildir ve lafz-ı **diger** ki daḥi ma'nâsınadır diyen yañlış söyledi³, pes, bunda yine ma'nâsınadır veyâ te'kid içündür. **İftetiḥ** ifti'âl bâbından fi'l-i emr-i muḥâṭabdır, aç dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Meyhâne kapusını bağlamışlardır, yâḥud gine bağlamışlardır. Ey kapılar açıcı, aç, yâḥud gine aç.

در چنین موسمی عجب باشد
که ببنند می‌کده بشتاب

Der-çunîn mevsimî 'aceb bâşed
Ki bi-bendend meykede be-şitâb

Mevsim her nesneye muvâfiq zamâna dirler. **Meykede; kede** zarf-ı mekân-dır. Meykede ve ğamkede ve bütkede mey yeri ve ğam yeri ve büt yeridir. **Şitâb** ismdir, şitâbiden'den, ivi⁴ ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Buncılayın zamânda ya'nî bahâr zamânında 'acibdir ki meyḥaneyi iviyle⁵ ya'nî 'acele ile bağlayalar.

1 T: anlad.

2 T: mebnî.

3 <T> Redd-i Sürûri>

4 M: koşmak.

5 M: sür'at ile.

لب لعل ترا حقوق نمک
هست بر ریش سینهای کباب

Leb-i la'l-i tu-râ hûkûk-ı nemek
Hest ber-rîş-i sînehâ-yı kebâb

Nemek tuzdur, Şu'arâ-yı 'Acem tuzu ve yarayı¹ ve kırmızı tudağı şî'rlerinde cem' iderler, zîrâ yaraya² tuz saçınca kızarup ziyâde elem virür. İmdi gûyâ ki lebiniñ hasretinden şikâyetdir.

Beyt: بر سینۀ ریش دردمندان
لعلت نمکی تمام دارد

Ber-sîne-i riş-i derdmendân
La'let nemekî tamâm dâred³

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ la'l gibi lebiniñ mecrûh kebâb sîneler üzerinde çok nemek haḫḫı vardır. Ke'enne ki yaraların kızarması⁴ anıñ lebiniñ te'sîrindedir. Ve ba'zılar didiler, lebde fi'l-cümle nemegînlik vardır. Du'a-gûy didim, ben bilmem, dadan bilür. 'Men lem yezuḫ lem ya'rif⁵ meşhûrdur.

حافظا غم مخور که شاهد بخت
عاقبت برکشد ز چهره نقاب

Hâfizâ ğam me-ḥor ki şâhid-i baht
'Âkıbet ber-keşed zi-çihre niḳâb

Çihre, cîm-i 'Aceminiñ kesriyle ve hâ-yı resmîsiz, şekil ve sîmâ ma'nasında müsta'meldir, perî-çihr gibi, ammâ hâ-yı resmîyle maḥşûşdur yüze.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfiz, ğam yime ki tâlî'in, maḥbûbı en soñra⁶ çehresinden niḳâbı çeküp saña yüz gösterür, ya'nî tâlî'in murâdıñ virür, zîrâ her 'usrden soñra bir yûsr vardır (^{M,T+} dimekdir).

1 T: bâdeyi.

2 T: bâdeye.

3 163. gazel 8. beyit.

4 T: kırmızısı.

5 Tatmayan bilmez.

6 S: õñ ve soñ.

[18. GAZEL]

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Remel
Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilāt

صبح دولت می دمد کو جام همچون آفتاب
 فرصتی زین به کجا باشد بده جام شراب

Şubḥ-ı devlet mî-demed kû cām-ı hemçün âftâb
 Furşatı zîn bih kucâ bâşed bi-dih cām-ı şerâb

Kû kıvanç demektir, 'Arabîde eyne gibi istifhâmdır, hıṭâb-ı 'amm ıarîkı üzere.

Maḥşûl-i Beyt: Devlet şabâḥı zâhir oluyorı¹, kıvanç âftâb gibi rûşen cām, zıkr-i maḥall ve irâde-i ḥâll kıabilindendir, ya'nî bâde? Pes, bundan yegrek² fırsat kıanda olur, cām-ı şarâbı vir.

Bu ğazel Şâh Şucâ' taḥtına cülûs eyledüğü zamânda dinmişdir, zirâ ol, ziyâde 'ayyâş ve bâde-nûş pâdişâh idi ve anıñ zamânında kimse bâde-nûşları incidüp nesne dimezdi. Bu ğazel de ol zamân dinilmiştir.

Matla':³ در دور پادشاهی خطا بخش جرم پوش
 حافظ قرا به کش و مفتی پیاله نوش

Der-devr-i pâdişâh-ı ḥaṭâ-baḥş-ı curm-püş
 Hâfız kırâbe-keş şud u muftî piyâle-nüş⁴

خانه بی تشویش و ساقی یار و مطرب بذله گوی
 موسم عیشست و دور ساغر و عهد شباب

Ḥâne bî-teşvîş u sâķî yâr u muṭrıb bezle-güy
 Mevsim-i 'ayş'est u devr-i sāġar u 'ahd-i şebâb

Teşvîş tefîl bâbından maşdardır, taḥlîṭ ma'nâsınadır ya'nî kıarış murîş olmağ. **Bezle** laṭife. **Bezle-güy** vaşf-ı terkîbîdir, laṭife-güy ma'nâsına. **Ahd** bunda zamân ma'nâsınadır. **Şebâb** bunda yigitlikdir.

1 S, M: oluyor.

2 M: münâsib.

3 T: Beyit:

4 326. ğazel 1. beyit.

Maḥşûl-i Beyt: Hâne teşvîşsiz ya'nî intizâm-ı hâl üzere, sâķî ise yâr-ı muvâfık, muṭrib ise laṭîfeci, 'ayş u 'işret zamânı ve sâġar devri ya'nî vaķtı ve yigitlik eyyâmıdır. Hâşıl-ı kelâm, cemî' esbâb-ı 'işret âmâde ve müheyyâ¹. Hiç bir ci-hetden kuşûrî² yok.

از پی تفریح طبع و زیور حسن طرب
خوش بود ترکیب زرین جام با لعل مذاپ

Ez-pey-i tefrîḥ-i ṭab' u ziver-i ḥusn-i ṭarâb (26b)

Hoş buved terkîb-i zerrîn-câm bâ-la'l-i muzâb

Ziver zînet ma'nâsına. (^{S,M+} **Tefrîḥ-i ṭab'** izâfeti maşdarıñ mef'ûlinedir. **Ḥusn-i ṭarâb** beyâniyyedir. **Terkîb-i zerrîn-câm** da maşdarıñ mef'ûline izâfetidir. **Zerrîn-câm** vaşf-ı terkîbîdir.) **Muzâb** ism-i mef'ûldür, ifâl bâbından, erimiş ma'nâsına. **La'l-i muzâb** erimiş la'l, şarâbdan kinâyetdir. **Ḥusn-i ṭarâb** güzel şenlikdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ṭab'a feraḥ ve güzel şenlige zînet virmekiçün erimiş la'l ile, altun ḳadeḥ terkîbi hoşdur, ya'nî altun ḳadeḥden kıvıl bâde içmek ṭab'a feraḥ u şafâ ve güzel şenlige zînet virür.

شاهد و مطرب بدست افشان و مستان پای کوب
غمزه ساقی ز چشم می پرستان برده خواب

Şâhid u muṭrib be-dest-eḫşân u mestân pây-kûb

Ġamze-i sâķî zi-çerşm-i mey-perestân burde ḫâb

Be-dest-eḫşân; bâ ḫarf-i zâyid. **Dest-eḫşân** vaşf-ı terkîbîdir, eḫşâniden'den, el ḳarşıcı³, ya'nî avucı avuca ḳaḳıcı. **Pây-kûb** de vaşf-ı terkîbîdir, kûbiden'den, raḳḳâşa dirler. **Ġamze**, 'Arabîde ġamz, hâ'sız, göz ile işârete dirler, ammâ 'Acem, hâ ile, nâz ve şivede isti'mâl iderler. **Mey-perestân** elif ve nûn'la cem' olmuştur zevî'l-'uḳûlden olduġiçün, vaşf-ı terkîbîdir, meye ṭapıcı dimektür, ıştılâḫda bâdeye mülâzemet idenlerde isti'mâl iderler.

Maḥşûl-i Beyt: Şâhid ve muṭrib el ḳarşar⁴. Mestler ise raḳş ider. Sâķiniñ nâz u şivesi de bâde-nûşlar gözinden uyḳuyı almış. Hâşıl-ı kelâm, bu beyt bâde meclisiniñ ġâyet şafâsını tavşif ider.

1 S: ḫâzır ve müheyyâ. M: âmâde ve ḫâzır.

2 M: ḳorḳu.

3 S: eli ele ḳakıcı.

4 S: ḳaḳar.

خلوت خاصست و جای امن و نزهتگاه انس
هر که این صحبت بیاید یابد او صد فتح باب

Ḥalvet-i hâş' est u cây-ı emn u nuzhetgâh-ı uns
Her ki in şohbet bi-y-âyed yâbed ü şed fetḥ-i bâb

Nuzhetgâh; gâh ism-i mekândır, namâzgâh ve seyrangâh gibi. **Nuzhet** şâzılık dımeğdir, pes **nuzhetgâh** şâzılık yeri dımeğdir. **Uns**, hemzenin zam-mıyla öğür ya'nî ğam-güsâr, vahşet muqâbili, hâşıl-ı kelâm, kişinin hûyıyla hûylaşmak.

Mahşûl-i Beyt: Meclisimiz ḥalvet-i hâşdır, ağıyardan kimse yok. Cây-ı emndir, 'ases u dârûğa, ya'nî şubası (^{S,T+} ve yeñiçeri ağası) qorqısı yok. Dostlar hem-meşreb ve sürûr u şenlik yeridir. Her kimse bu meclisi bulup dâhil olursa ol kimse yüz fetḥ-i bâb bulur.

از خیال لطف می مشاطه چالاک طبع
در ضمیر برگ گل خوش می کند پنهان گلاب

Ez-ḥayâl-i luṭf-ı mey meşşâta-i çâlâk-ṭab'
Der-zamîr-i berg-i gul hoş mî-koned pinhân gulâb

Ez-ḥayâl; hayâl'den bunda murâd taḥayyül ve tefekkürdür. **Luṭf** lûğatda yumuşaklıktır, ammâ bunda iḥsân ve keremdir. **Meşşâta** mâşîṭânın mübâ-lağasıdır, düzgünci ḥatun dımeğdir. Zîrâ **muşt**, mîm'in zammı ve şînin sükû-nıyla, tarağa dirler ve düzgüncilerin işi ekşer tarağıla olduğıçün meşşâta didiler. **Çâlâk** ve **çust** ve **çapuk** çevik ma'nâsınadır. **Ṭab'** ıstılâhda şol şeydir ki meb-de'-i hareket ya'nî illet-i hareket ola, gerekse hareketinden şu'urı ve vuḳûfı ola, ḥayvân gibi, gerekse olmaya, eflâk gibi, ba'zılar kıatında. **Zamîr** ismdir, gizli ve şaklı ma'nâsına, cem'i zamâyir gelür. **Berg** bunda her nesnenin yapırağıdır. **Hoş** bunda eyi ma'nâsınadır. Bunda **meşşâta** çâlâk'e ve **çalâk** ṭab'a muzâf olmuştur, izâfet-i beyâniyye tarîkiyle. Ya'nî ṭab' ki meşşâta-i çâlâktır ve cem' eşyâda 'âmildir, bâdenin luṭfını ve keremini taḥayyül eyledüğinden gül-âbı gül yapırağı içinde güzel izmâr eyledi. Hâce'nin bu beyti ḥükemâ dili üzerine vâkı' olmuştur ki anlar cem' ef'âli ṭabâyi'a¹ isnâd iderler. Meşelâ nebâtatda ve ḥayvânatda tağziye ve tenmiye ve tevlid-i mişli ṭabâyi'a isnâd iderler ki anın adı kıatlarında (27a) vâhibü's-şuverdir. Pes,

1 M: ṭab'a.

Maḥşûl-i Beyt: Ṭab¹-ı çalâk ki tezyîn ve tertîb-i eşyâda meşşâta müşâbihdir, meyîñ ‘acâyib keyfiyyâtını ve ġarâyib ḥâlâtını taḥayyül ü tefekkür eyledi ve gördi ki bu keyfiyyât u ḥâlât gül-âbda yok. Pes, gül-âbı berg-i gülde izmâr¹ eyledi, bir mertebede ki âteşlere urmayınca bir қаtre gül-âb virmez dimekdir.

Beyt: بیار از آن می گلرنگ مشک بو جامی
شرار رشک و حسد در دل گلاب انداز
Bi-y-âr ez-ân mey-i gulreng-i muşk-bû câmi
Şerâr-ı² reşk u ḥased der-dil-i gul-âb endâz³

Pes, çalak-ṭab⁴ vaşf-ı terkîbîdir ve şîfat-ı meşşâtıdır diyen ḥaṭâ-i fâḥiş eyledi⁴. Çalâk-ṭab⁴ meşşâta ya‘nî bâd⁵ ki nebâtâtın^(F+ mecâzen) mürebbisidir diyen efḥaş-ı ḥaṭâyâ eyledi.⁶

تا شد آن مه مشتری درهای حافظ را بجان
می رسد هر دم بگوش زهره گلبانگ رباب
Tâ şud ân meh muşterî durhâ-yı Ḥâfiz-râ be-cân⁷
Mî-resed her dem be-güş-ı Zuhre gulbâng-ı rubâb

Tâ ibtidâ-i ġâyet içündür, münzû ma‘nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Ol meh Ḥâfiz’ın eş‘ârına cânla müşterî olalıdan teberrüken her meclisde anın eş‘ârı okunur oldu, bir mertebede ki her nefes Zühre’niñ güşına rübâbın ulu⁸ âvâzı irişür oldu. Veyâḥud Ḥâfiz şîrine cânân ḥarîdâr olalı şîrini rübâbla sâz eyleyüp şevḳle^(M,T+ çalar,) bir mertebe ki Zühre’niñ güşına rübâbın bâng-ı bülendi her nefes vâşıl olur. Ya‘nî cânân şîrine raġbet ideli her dem tâze sürûd ile çaldığı rübâbın bülend âvâzı güş-ı Zühre’ye irişür.

1 S: iḥfâ.

2 T: şerâb-ı. (Gazelde ‘şerâr’ olarak geçmektedir.)

3 309. gazel 4. beyit.

4 <^{T+} Redd-i Sürûri>

5 T: bâde.

6 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

7 S: kunûn.

8 M: bülend.

19

Ve lehu eyzan
Ez-Baħr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

ز باغ وصل تو یابد ریاض رضوان آب
 ز تاب هجر تو دارد شرار دوزخ تاب

Zi-bâğ-ı vaşl-ı tu yâbed riyâz-ı Rıdvân âb
 Zi-tâb-ı hecr-i tu dâred şerâr-ı düzah tâb

Riyâz, râ'nın kesriyle ve **ravz**, râ'nın fethiyle ve vâv'ın sükûniyle, ravza'nın cem'idir, çayır, çemen ma'nâsına, ammâ bunda cennet bağçeleri murâddır, zikr-i hâll ve irâde-i maħall qabilindendir. **Rıdvân**, râ'nın kesriyle, ve **rudvân**, zammıyla ve **merzât**, mîm'in fethi ve râ'nın sükûniyle ve **rızâ** bir ma'nâya maşdarlardır, ammâ bunda cennet kapucusı murâddır. **Âb**'dan murâd bunda yüz suyudur, âb-rû ma'nâsına. **Tâb** iki yerde bile ısıcağ ma'nâsınadır. **Hecr**, hâ'nın fethi ve cîm'in sükûniyle, maşdardır, ayrılık ma'nâsına. **Şerâr** âteş kıgılcımı. **Dûzah** cehennem.

Maħşûl-i Beyt: Seniñ vaşlın bağından ya'nî seniñle muvâşala ve mülâkât-dan cennetler revnağ u şafâ ve âb-rû bulur. Hâşılı, sende bir mertebe leţâfet ü şafâ vardır ki cinân bu kadar güzellekle ki meşhûrdur, saña vâşıl olmağdan, özge hûsn kesb ider. İmdi hicrânın da bunun 'aksidir, ya'nî seniñ firâkın ısıcağından dûzahın şerârı kızar, ya'nî seniñ hicrânın âteş ü harâreti bir mertebededir ki cehennemîñ ısıcağı bu kadar ki meşhûrdur, aña nisbet bâriddir.

بحسن عارض و قد تو برده اند پناه
 بهشت و طوبی و طوبی لهم و حسن مآب

Be husn-i ârež u qadd-i tu burdeend penâh
 Behişt u Tûbâ vu tûbâ lehum ve husne me'âb

Ârız 'Arabide yûzûn bir cânibi ve her cânibine 'arız dirler, râ'nın kesriyle, ammâ 'Acem râ'nın fethiyle okur. Nitekim kâfir'i fâ'nın fethiyle ve Hâtim'i tâ'nın fethiyle okıdılar. Evvelki **Tûbâ** cennetde bir ağacın ismidir ve ikinci **tûbâ** atyeb'in mü'ennesidir. Aşlı tûybâ idi, yâ vâv'a qalb olmuşdur mâ-qabli

mazmûm olduğün, ziyâde eylik ma'nâsına. **Me'âb**, mîm'in fethiyle ve elif-i memdûde ile, ism-i mekândır, âbe-ye'ûbu'dan, merci' ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ 'arız u ḳaddiñ güzelligine şıgınmışdır cennetle Tübâ. Ya'nî cennet 'arızından ḥüsn ü behcet iktisâb ider ve Tübâ, ḳaddiñden ḥüsn-i ḳıyâm. Pes, ḥasenât u sa'âdât u ḥüsn-i merci' anlarıñdır. Leff ü neşr-i müretteb tarîḳıyle behişt 'arıza göre ve tûbâ ḳadde göredir. **Lehum**; zamîr-i cem' 'arız u ḳadd u behişt u tûbâya raci'dir. Lehum yerine lehâ getürse aḥsen ü evlâ idi ve-illâ lehum zamîri cennet (27b) ve tûbâya râci' olmada musâmaḥa var¹, *fe-tedeḇber*.

چو چشم من همه شب جویبار باغ بهشت
خیال نرگس مست تو بیند اندر خواب

Çu çeşm-i men heme şeb cüybâr-ı bağ-ı behişt
Ḥayâl-i nergis-i mest-i tu bîned ender-ḥâb

Cüybâr bunda ırmaḳ ya'nî nehir ma'nâsınadır. **Nergis**'den murâd çeşmdir, teşbîh-i kinâye tarîḳıyle. Bu beytiñ mışrâ'-ı evveli mışrâ'-ı şânîye merhûndur. **Hâb** bunda düş ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Benim çeşmim gibi cennet ırmaḳı bütün gice seniñ çeşm-i mestin^(S,M+) ḥayâlini) düşinde görür. Ya'nî bütün gice çeşm-i mestin ḥayâli benim düşümden gitmediği gibi nehr-i behiştin de düşinden gitmez. Benim çeşmim gibidir cennet bağının ırmaḳı diyen mışrâ'-ı evvel şânîye merhûn olduğunı tefatṭun eylememiş².

بهار شرح جمال تو داده در هر فصل
بهشت ذکر جمیل تو کرده در هر باب

Bahâr şerḥ-i cemâl-i tu dâde der-her faşl
Behişt zıkr-i cemîl-i tu kerde der-her bâb

Şerḥ ve **faşl** ve **zıkr** ve **bâb** mürâ'ât-ı nazîrdir ve **cemâl** ve **cemîl** şan'at-ı iştikâḳ.

Maḥşûl-i Beyt: Bahâr ḥüsn ü behcet cihetinden her faşılda seniñ cemâlin şerḥini virmişdir, ya'nî güzelligini beyân eylemişdir. Cennet daḫi her bâbda

1 (الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحُسْنُ مَا بَ) "İman edip iyi işler yapanlara mutluluk ve müjde var, güzel bir gelecek var." Ra'd 13/29. Südi ikinci mısradaki *Tübâ lehum ve ḥusne me'âb* kısmının âyetten iktibas olduğunu dikkate almamış gibidir. Âyette geçen 'hum' zamiri ile iman edip iyi işler işleyenler kastedilmektedir.

2 <¹⁺ Redd-i Şem'i>

seniñ zıkr-i cemîliñ eylemişdir, ya'nî seniñ elṭâf-ı mâ-lâ-nihâyeñi nice yerde ve nice cihetden añmışdır. **Her bâb** bunda ihâm ıtarîkıyle vâkı' olmuştır, zîrâ cennetiñ kapuları sekizdir.

بسوخت این دل و جانم بکام دل نرسید
بکام اگر برسیدی نریختی خون آب

Bi-sûḥt in dil u cânem be-kâm-ı dil ne-resîd
Be-kâm eger bi-resîdi ne-rîḫtî ḥûn-âb

Bi-resîdî ve **ne-rîḫtî** yâ'ları hikâyet-i ḥâl-i mâzîdir.

Maḥşûl-i Beyt: Benim bu yüregim yandı ve cânım murâdına irişmedi. Eger cânım murâdına irişeydi yüregim kanlı şular dökmezdi. Ba'zı nüshada bu beyt böyle vâkı'dır.

بسوخت این دل خامم و کام دل نرسید
بکام اگر برسیدی بریختی خون آب

Bi-sûḥt in dil-i ḥâmem u kâm-ı dil ne-resîd
Be-kâm eger bi-resîdi bi-rîḫtî ḥûn-âb

Dil'e ḥâmlık işbâtı kan dökdüğündendir, ya'nî eger puḥte olsa kan dökmezdi. Evvelki **dil**'den murâd yürek, ikinciden gönül murâddır. **Bi-rîḫtî**, ba'nın kesriyle, istifhâm-ı inkârî olmak da câ'izdir.

Maḥşûl-i Beyt: Bu çig yürek yandı ve gönli murâdına irişmedi. Eger gönli murâdına irişeydi kanlı şu döker miydi, ya'nî dökmezdi.

لب و دهان ترا ای بسا حقوق نمک
که هست بر جگر ریش و سینهای کباب

Leb u dehân-ı tu-râ ey besâ ḥuḳûk-ı nemek
Ki hest ber-ciger-i riş u sinehâ-yı kebâb

Leb dudağa ve kenâra dirler, leb-i deryâ gibi. **Ey besâ;** **ey** harf-i nidâ, münâ-dâsı maḥzûf, ey cânân demekdir. **Besâ** çok demekdir, bisyâr gibi.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ leb ü dehânıñın ey cânân, nice tuz ḥaḳları vardır mecrûḥ ciger ve kebâb sîneler üzre. Ya'nî lebiñ ḥasretinden cigerler mecrûḥ ve sîneler kebâb olmuştur. Sâbıḳan bir beytiñ ma'nâsında leble nemek

münâsebeti zıkr olunmuşdı, tekrâra ihtiyâc yokdur. Seniñ leb ü dehânıñ nice tuz haqqı vardır diyen dadsız¹ söylemiş².

گمان مبر که بدور تو عاشقان مستند
خبر نداری از احوال زاهدان خراب

Gumân me-ber ki be-devr-i tu 'âşıkân mest'end
Haber ne-dârî ez-aḥvâl-i zâhidân-i ḥarâb

Gumân, kâf-ı 'Acemîniñ zammıyla, 'Arabîde zann ma'nâsına ve Türkîde sezmeğe dimer. **Me-ber** iletme. **Ne-dârî** fi'l-i nefy-i ḥâl, istifhâm-ı inkârî ma'nâsına, haberin yok mı dimer. **Ḥarâb** mest ma'nâsındır.

Maḥşûl-i Beyt: Gümân iletme ya'nî zann eyleme ki seniñ zamânında hemân 'âşıklar mestdir. Yâ mest-i evkâr zâhidlerden ya'nî aḥvâlinde haberin yok mı, anlar da 'âşıklar gibi seniñ hayrânındır, ḥâşılı, tamâm 'âlem âşûfte³ ve üftâdelerindirdir dimer.

مرا بدور لبث شد یقین که جوهر لعل
پدید می شود از آفتاب عالمتاب

Merâ be-devr-i lebet (28a) şud yaḳîn ki cevher-i la'l
Pedîd mî-şevved ez-âftâb-i 'âlem-tâb

Cevher gevherden mu'arrebdir, ya'nî Fârisî lafızdır, kâf-ı 'Acemîyi cîm'e ibdâl eylemişlerdir ki kânûn böyledir, niteki beng'e benc dirler. **Pedîd** zâhir dimer, 'Acem bâ-yı 'Acemî ile ve Rûmîler 'Arabîyle okurlar. **'Âlem-tâb** vaşf-ı terkîbidir ve **âftâb**'a şıfatdır, 'âleme ziyâ virici ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Baña seniñ lebin devrinde yaḳîn oldı ki la'l gevheri 'âleme ziyâ viren âftâbdan zâhir olur. Ya'nî seniñ yüzün güneşdir ki lebinin kızarması andandır, zîrâ şu'arâ lebi la'le teşbîh iderler. La'l ise rengi güneşden alır. Şöyle hikâyet olunur ki la'l ma'denden çıkınca beyâz çıkarmış. Pes, bunu tâze kanlı cigere baturup⁴ güneşe ḳorlar ki böyle kızarur.

1 M: tatsız.

2 <T> Redd-i Sürûri>

3 S, F: âlüfte.

4 M, S, T: yaturup. F: baturup.

Beyt:

گویند سنگ لعل شود در مقام صبر
آری شود ولیک به خون جگر شود

Güyend seng la'l şevêd der-mağâm-ı şabr
Arî şevêd velik be-hûn-ı ciger şevêd¹

نقاب باز گشا تا کی این حجاب کنی
ازین نقاب چه بر بسته بغیر حجاب

Nikâb bâz guşâ tâ key in hicâb konî
Ezîn nikâb çi ber-beste'i be-ğayr-i hicâb

Nikâb yüz örtisi, **bâz** bunda te'kîd içündür. **Tâ** intihâ-i gâyet içündür, ilâ ma'nâsınadır. **Key** bunda kaçan, 'Arabîde metâ ma'nâsınadır. **Tâ key** kaçana dek dimekdir. **Hicâb** lügatde perde, ıstılâhda utanmağ ma'nâsınadır. **Ber-beste'i**; **ber** bunda harf-i te'kiddir. **Hicâb** bunda ihticâb ma'nâsınadır, ya'nî hicâb içinde olmak.

Mağşûl-i Beyt: Nikâbını aç, niceye dek bu hicâbı idersin, ya'nî yüzüne perde çekersin, yâhud utanursın. Bu nikâbda hicâbdan gayrı ne bağlamışsın ya'nî ne hâşıl eylemişsin. (F+ Mısrâ'-ı şânide ihâm şan'atı var.)

بدید روی ترا گل فتاد در آتش
شنید بوی ترا گل ز شرم گشت گلاب

Bi-dîd rûy-ı tu-râ gul futâd der-âteş
Şenîd bûy-ı tu-râ gul zi-şerm geşt gul-âb

Bi-dîd; bâ'yı zürefâ-i 'Acem kesr ile ammâ rûstayîler zämme ile okudılar, hâşılı, ikisi de câ'izdir.

Mağşûl-i Beyt: Gül senin rüyünü gördü ve âteşe düştü, ya'nî rüyünü görüp şermende oldu ve kızardı ve senin büyünü işitti ve hicâbından eridi, gül-âb oldu. Hâşılı, bu iki hâl güle gâyet ü hicâbdan vâkî' oldu.

بعشق روی تو حافظ غریق بحر بلاست
که فوت می شود اینک بیا یکی دریاب

Be-ışk-ı rûy-ı tu Hâfız ğarîk-ı baħr-ı belâst
Ki fevt mî-şevêd înek bi-y-â yekî der-yâb

1 191. gazel 2. beyit.

Be-‘ışk; bā sebebiyyet ifâde ider, seniñ ‘ışkıñda diyen yañlış ma’nâ virdi¹. **Ġarık**, fa’ıl bi-ma’nâ mef’ûldur. **Yekî** bunda bir dimekdir, yâ-yı şâniye zâ’iddir. **Der-yâb** aña dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfiz seniñ rûyuña ‘âşık olmak sebebiyle belâ denizine müstağrakdır, işte fevt oluyorır², hâline gel bir tedârük eyle, ola ki böyle bir kâmil vücûd helâk olmaya. Bu beyt ba’zı nüshada bulunduğı içün yazıldı, ammâ Hâce’nin olduğına nazar var, zîrâ hem kâfiyesi maḥṭa’-ı şâniniñ³ ki divânlarda mevcûddur, kâfiyesiyle müttehiddir ve hem **ki** lafzı zâ’id vâki’ olmuşdur.

مهل که عمر بيهوده بگذرد حافظ
بکوش و حاصل عمر عزيز را درياب

Me-hil ki ‘omr bihûde bi-guzered Hâfiz
Bi-kûş u ḥaşıl-ı ‘omr-i ‘aziz-râ der-yâb

Me-hil, mîm’in fetḥi ve hâ’nın kesriyle, nehy-i muḥâtabdır, hiliden’den müştak, şalıvrme ya’nî koma, mâni’ ol. **Bihûde** zâyî’ ve ‘abeş ma’nâsına, vâv’ın ḥazfiyle **bihude** de dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfiz, koma ki ‘ömrün ‘abeş yere geçe, sa’y eyle ve ‘ömr-i ‘aziziñ kıymetini aña ki güzâf yere geçmeye.

Mezkûr ğazeliñ beş beyti Kemâleddîn Selmân’ın bir ḳaşıdesinde mevcûddur ki ol ḳaşıdeyi Mu’izzüddîn Sulṭân Üveys adına dimişdir ki maṭla’ı budur.

Beyt: ز سیم برف زمین شد چو قلزم سیماب
بیا و کشتی دریای لعل را درياب

Zi-sîm-i berf zemîn şud çu ḳulzum-ı sîm-âb⁴
Bi-y-â vu keştî-i deryâ-yı la’l-râ (28b) der-yâb⁵

1 <T+ Redd-i Sürûri>

2 S, M: oluyor.

3 F: maḥṭa’-ı maḥlaş-ı şâniniñ.

4 S: Zi-bîm-i berḳ zemîn şud çu ḳulzum-ı sîm-âb

5 Gümüş renkli kardan yeryüzü civa denizine dönüştü. Artık gel de kırmızı renkli şarap denizinin gemisine bin, yani gemi şeklindeki kadehi eline al. (Eskiden bazı kadehler gemi şeklinde yapılırdı.)

Bu kıtâde Hâce Selmân'ın şitâ'îyesidir¹ ki elli beytten mütecâvizdir. Pes, ma'lûm oldu ki nâsihler taşarruf idüp bir maṭla' u maḳṭa' peydâ idüp Hâce'ye isnâd eylemişlerdir, zîrâ tevârüd olmaḳ ihtimâli yok. Egerçi Hâfız ile Selmân mu'âşırlar idi ve aralarında teveddüd ü muḥabbet var imiş. Niteki Hâce Hâfız'ın bu beytinden ańlanur.

Beyt: شهش ه فضلا پادشاه ملك سخن
 جمال ملت و دين خواجه جهان سلمان
 Şehinşeh-i fuṣalâ pâdişâh-ı mulk-i suḥan
 Cemâl-i millet u dîn Hâce-i cihân Selmân²

1 S, M: meşşâ'îyesidir.

2 39. kıt'a 5. beyit. F: Niteki Hâce Hâfız'ın bir kıt'asından mefhûmdur. Kıt'a: (F'de 5 beyitten ibaret olan bu kitanın tamamı yazılmıştır.)

[TÂ HARFİ]

Harfu't-tâ'i ve 'adeduhu tis'üne gâzelen¹

20

Ez-Baḥr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

بجان خواجه و حق قدیم و عهد درست
که مونس دم صبحم دعای دولت تست

Be-cân-ı Hâce vu ḥaqq-ı kâdım u 'ahd-i durust
Ki mûnis-i dem-i şubḥem du'â-yı devlet-i tu'st

Be-cân; bâ harf-i ḳasem. **Hâce**'den murâd Kivâmuddîn'dir. **'Ahd** bunda ḳavl ü ḳarâr ma'nâsınadır, 'Arabîde veşâḳ u mevşîḳ dirler, va'de de² dirler. **Durust** bütün³ dimekdir. **Mûnis** bunda muşâḥib ü yâr ma'nâsınadır. **Dem** bunda vaḳt ma'nâsınadır, şubḥ-dem ve sepîde-dem gibi. **Du'â-yı devlet** maşdarıñ mef'ûline izâfeti ḳabîlindendir. **Tu'st tu** ile **est** lafzından mürekkebdır, terkîb ile **tu**'nuñ vâvı ve **est**'in elifi düşmüşdür.

Maḥşûl-i Beyt: Hâcenîñ cânı ve ḥaqq-ı kâdım ve bütün⁴ 'ahd ḥaqqıçün ki şabâḥ vaḳtinde benim yâr u mûnisim seniñ devletiñe du'â eylemekdir. Ğâyibden muḥâṭaba iltifât eyledi, zîrâ muḥâṭabı yine ḥâcedir. Ve câ'izdir ki muḥâṭabı cânân ola ve ḥâcenîñ cânına yemîn ba'de vefât-i ḥâce ola. Du'â-yı devleti dem-i şubḥa taḥşîş eyledi, zîrâ du'âlar müstecâb olmağa eşref-i evḳât şabâḥ vaḳtidir dimişler. Ḥaqq-ı kâdım didi, zîrâ Hâce Kivâmuddîn tamâm 'ömrinde velî-ni'meti olmuştır ve 'ahd-i durust didiği anıñ-çündür ki 'uhdesine almış imiş ki ḥâcenîñ devâm-ı devletiçün ba'zı nesneye meşgûl ola.

1 M: Ve lehu fi ḥarfî't-tâ'i *rahîmellâhu rûḥahu*. S: Fi ḥarfî't-tâ'i. ('Tâ' harfinde doksân gazel bulunmaktadır.)

2 T: va'deye de.

3 M: ṭoğrı.

4 M: ṭoğrı.

سرشک من که ز طوفان نوح دست ببرد
ز لوح سینه نیارست نقش مهر تو شست

Sirişk-i men ki zi-ṭūfân-ı Nûḥ dest bi-burd
Zi-levḥ-i sîne ne-yârest naqş-ı mihr-i tu şust

Sirişk ve **eşk** göz yaşı ma'nâsına müsta'meldir. **Ṭūfân** şu taşup bir yeri kaplamakçdır. **Dest bi-burd** ıstılâḥda ġâlib oldu ma'nâsında. **Dest-burd**, bâ'nın zammı ve râ'nın sükûnıyla, ġalebe ma'nâsınadır.

Bejt: با دست برد کلکت کان ابر درفشان است
تعریف خویش کردن امکان کان نباشد

Bâ-dest-burd-i kilket kân ebr-i dur-feşân'est¹
Ta'rif-i ḥiş kerdn imkân-ı kân ne-bâşed²

(S,T+ **Muṭarrizî:** دست برده است گاه عرض هنر

به سخا و وفا و عدل و عیار

نورت از مهر و لطف از ناهید
برت از ابر و حلمت از کوثر

Dest-burde'st gâh-ı³ 'arz-ı huner
Be-seḥâ vu vefâ vu 'adl u 'iyâr

Nüret ez-mihr u luṭfet ez-Nâhîd
Birret ez-ebr u ḥîlmet ez-kuhsâr)⁴

Levh lügatde taḥtaya dirler, **sîne**'ye izâfeti beyâniyyedir. **Ne-yârest**; yâres-ten ve yârîden kâdir olmak ma'nâsınadır. **Ne-yârest**, fetḥ-i râ ile, kâdir olmadı, nefy-i mâzîdir. **Mihr** bunda muḥabbet ma'nâsınadır. **Şust** fi'l-i mâzî, bunda şusten ma'nâsınadır.

1 T: dur-feşâned/der-feşâned

2 Senin kaleminin galebesiyle maden ocağı (sendeki şairlik yeteneği) inci saçan/yağdıran bir bulut gibi oldu. Gel gör ki maden ocağı kendisinin cevherle dolu olduğundan haberdar değil.

3 M, S: kâḥ-ı.

4 Hünerini arz ettiği zaman cömertliği, vefası, adaleti ve her şeyin değerini bilmesiyle herkese galebe etti. Ey memdûh, ışığın güneşten, lütfun Zühre yıldızından, iyiliklerin buluttan, hilmin/ağırbaşlılığın dağdan haber vermekte, onları hatırlatmaktadır. Bu şiir T'de Muṭarrizî ismi zikredilmeden F'de zikr edilerek birinci sırada bulunmaktadır.

Maḥşûl-i Beyt: Benim gözüm yaşı ki tûfân-ı Nûḥ'a gâlib oldu. Galebe bunda iki ma'nâya maḥşûrdur¹. Biri budur ki benim gözüm yaşının şuyı anın tûfânı şuyından artıktır demek ola, biri de budur ki anın tûfânı altı ay durdı ancak, ammâ benim gözüm yaşı cemî' 'ömrümde kâyim ve şâbitdir, hiç dükenmez².

Ma'lûm ola ki kitâblarda yazdıkları budur ki Ḥazret-i Nûḥ 'aleyhi's-selâm Receb ayının onuncı günü gemiye binüp Muḥarrem ayının onuncı günü ki 'aşûrâ günidir, gemiden çıktı ki cemî'an altı ay olur. Pes, imdi tûfân-ı Nûḥ 'azametiyle levḥ-i sînemden seniñ muḥabbetiñ naḥşını yumağa kâdir degildir. Bu beyt şan'at-ı ğuluvv ile vâkı' olmuşdur ve muḥâtabı cânânı ola veyâ Kıvâm ola.

بکن معامله وین دل شکسته بخر
که با شکستگی ارزد بصد هزار درست

Bi-kon mu'amele'i v'în dil-i şikeste (29a) bi-ḥar
Ki bā-şikesteġi erzed be-şed hezâr durust

Bi-ḥar, ḥa'nın fethiyle ve kesriyle, fi'l-i emr-i muḥâtab, şatun al dimerdir. **Şikesteġi**; yâ harf-i maşdar, şınıklık dimerdir³. **Erzed** fi'l-i muzâri', er-ziden'den, bahâya degmek ma'nâsındır. **Durust** bunda ihâm tārîkiyle vâkı' olmuşdur, zîrâ **durust** iki ma'nâda müsta'meldir. Biri şikeste muḥâbili bütün⁴, biri de altun ma'nâsına. Altuna kaşır eyleyen taḥşîr eyledi⁵.

Maḥşûl-i Beyt: Bir mu'amele eyle, bu şınık⁶ gönli şatun al, zîrâ şınıklıġıyla⁷ yüz biñ bütün gönle deger, ya'nî 'ışkın derd ü ġamıyla müte'eşşir olmayup câmid ḥükminde olan yüz biñ taş⁸ gibi gönüle deger, yâhud yüz biñ altuna deger. Ḥâşılı, ḥüsn-i mu'amele eyle ve benim 'ışk u muḥabbetle bîmâr gönlümi ele getirüp teselli eyle ki saña nice fevâid zuhûr eyleye.

ملامتم بخرابی مکن که مرشد عشق
حوالتم بخرابات کرد روز نخست

Melâmetem be-ḥarâbî me-kon ki murşid-i 'ışk
Ḥavâletem be-ḥarâbât kerd rûz-ı nuḥust

1 M, F: mutaşavverdir.

2 M: dinmez.

3 S: şınıkunluk ve şınıklık, Türkçe kırılmak ve ufanmak dimerdir. M: kırıklık dimerdir.

4 M: sağlam.

5 <F> Redd-i Şem'i>

6 M: kırık.

7 M: kırıklığıyla.

8 S, T: hacir.

Melâmet maşdardır, levm gibi, lâme-yelûmu'dan âzârlamak ve kaçımak ma'nâsınadır. **Harâbî; harâb** serhoş, **yâ** harf-i maşdar, serhoşluk dimekdir. **Murşid-i 'ışk; murşid** toğrı yola kulavuzlayana¹ dirler, 'ışk'a muzâf olmuştur, izâfet-i beyâniyye tarîkiyle. **Murşid-i 'ışk** Hudâ'dır diyen bilmedi². **Havâlet** ve **iḥâlet**, hemzenin kesriyle, bir kimseyi bir iş üzerine dikmege dirler. **Harâbât** meyhâne. **Nuḥust** evvel dimekdir. **Rûz-ı nuḥust** rûz-ı ezel ma'nâsınadır.

Mahşûl-i Beyt: Beni harâblık ve serhoşluk sebebiyle âzârlama, zîrâ 'ışk pîri ve mürşidi beni rûz-ı ezelde meyhâneye havâle eyledi, ya'nî benim rüsvây ve harâbâtî olduğum kendi ihtiyârımla degildir.

Beyt: حافظ به خود نپوشید این خرقه می آلود
ای شیخ پاک دامن معذور دار ما را

Hâfız be-ḥod ne-püşid in hırқа-i mey-âlûd
Ey şeyḥ-i pâk-dâmen ma'zûr dâr mâ-râ³

بصدق کوش که خورشید زاید از نفست
که از دروغ سیه روی گشت صبح نخست

Be-şıdḳ kūş ki ḥurşid zâyed ez-nefeset
Ki ez-durûğ siyeh-rûy geşt şubḥ-ı nuḥust

Şıdḳ, şâd'ın kesriyle, maşdardır, gerçek ma'nâsına, **bâ'sı** harf-i şıladır. **Zâ-yed**, yâ'nın fethiyle, fi'l-i muzâri'dir, zâyiden'den, toğmak ma'nâsına. **Durûğ** yalandır, şıdḳ muḳâbili. **Şubḥ-ı nuḥust** şubḥ-ı kâzibdir ki şubḥ-ı şâdıḳdan evvelrek⁴ ṭulû' ider, ardınca 'âlemi bir miḳdâr ḳarañlık⁵ başar, ba'dehu şubḥ-ı şâdıḳ ṭulû' ider.

Mahşûl-i Beyt: Şadâkate sa'y eyle ki nefesinden güneş toğa, ya'nî her söz ki ağzından çıḳa, şıdḳ bereketiyle güneş gibi herkese te'şir eyleye. Zîrâ şubḥ-ı kâzib, durûğından siyeh-rûy oldu, ya'nî beyâzlığını zulumât kapladı. Hâşılı, kızb cemî' edyân u milelde ḥarâmdır.

1 S, M: ḳulağuzlayana.

2 <F> Redd-i Şem'i>

3 6. gazel 13. beyit.

4 T: evvelrak.

5 S, M: ḳarañuluk.

دلا طمع مبر از لطف بی‌نهایت دوست
چو لاف عشق زدی سر بیاز چاپک و چست

Dilâ ṭama' me-bur ez-luṭf-i bî-nihâyet-i döst
Çu lâf-ı 'ışk zedî ser bi-bâz çâpuk u çust

Me-bur, bâ'nın zammıyla, nehy-i muhâtabdır, buriden'den. **Bi-bâz** emr-i muhâtabdır, bâziden'den, oynamak ma'nâsına. **Çâpuk**, cîm-i 'Acemî ile ve bâ-yı 'Acemînin zammıyla ve **çust**, cîm-i 'Acemînin zammı ve sîn'in sükûniyle, 'atf-ı tefsîrîdir, çevik (^{S,M+} ve tîz) ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Ey gönül, dostuñ nihâyetsiz luṭfından ṭama'ı kesme, çünkü 'ışk u muḥabbet lâfını urduñ, yolında başını çâpükâne oynat ya'nî fedâ eyle, zîrâ muḳtezâ-yı (^{M+} 'ışk u) muḥabbet câna ve başa ḳalmamaḳdır¹. Hâşılı, sen hemân ṭarîḳ-ı 'ışkda kâmil ol, ol dost senden iltifâtını kesmez.

شدم ز دست تو شیدای کوه و دشت و هنوز
نمی‌کنی بترحم نطق سلسله سست

Şudem zi-dest-i tu şeydâ-yı kûh u deşt u henûz
Ne-mî-konî be-terahḥum nıṭâḳ-ı silsile sust

Nıṭâḳ ve mınṭaḳa, nûn'ın ve mîm'in kesreleriyle, ḳuşaḳ ma'nâsınadır. **Sil-sile** zincîrdir. **Sust** gevşek² dimekdir. **Nıṭâḳ**'ın **silsile**'ye izâfeti beyâniyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ elînden kûh u şahrâ divânesi ya'nî Ferhâd u Mecnûn oldum ve hâlbuki daḥî terahḥum ile cefâ zincîrini **(29b)** süst ya'nî gevşek³ eylemezsin. Hâşılı, her ne ḳadar ki 'ışkıñ yolında ser-geşte ve ser-gerdân ve vâlih u ḥayrân oldumsa hiç baña merḥametle iltifât eylemediñ⁴.

زبان مور بر آصف دراز گشت و رواست
که خواجه خاتم جم یاوه کرد و باز نجست

Zebân-ı mûr ber-Âşaf dirâz geşt u revâst
Ki Hâce ḥâtem-i Cem yâve kerd u bâz ne-cust

1 M: baḳmamaḳdır.

2 S: gevşek.

3 S: gevşek.

4 S: hiç baña rahmetle iltifât olmadı. T, F: hiç baña merḥametle iltifât olmadı.

Zebân zâ'nın fethi ve zammıyla lügatdır. **Mûr** ve **mûrçe** kıvrıncadır. **Âşaf** bin Berhîyâ, Süleymân peygamberi'n¹ vezîri idi ve bu beytde **Hâce**'den murâd oldur, Hâzret-i Süleymân degildir ba'zıları zann eylediği gibi². **Dirâz geşt** uzadı demekdir. **Revâ** cevâz ma'nâsınadır, **revâ'st** câyizdir demekdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Hâtem-i Cem**; bunda **hâtem**'den murâd mühr-i Süleymân'dır ve **Cem**'den murâd kendileridir, mühr-i Süleymân demekdir. Niteki bir yerde gine dimişdir.

Beyt: خاتم جم را بشارت ده به حسن خاتمت
کاسم اعظم کرد ازو کوتاه دست اهرمن
Hâtem-i Cem-râ beşâret dih be-ḥusn-i hâtimet
K'ism-i a'zam kerd ezû kûtâh dest-i ehrimen³

'Alâ külli hâl, Hâce'ni'n sözinden fehmi olunur ki Cem Hâzret-i Süleymân ola. '*Ve'l-'ilmu 'inde'llâh*⁴. **Yâve kerd** yitirdi, zâyî' eyledi ma'nâsınadır. **Bâz** bunda te'kid içündür. **Ne-cust** nefy-i mâzîdir, custen'den, aramadı demekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Âşaf bin Berhîyâ'ya mûru'n dili uzadı, ya'nî kıvrınca aña zebân-dırâzlık eyledi ve revâdır aña eylediği dil uzunluğu. Zirâ hâce ya'nî Âşaf mühr-i Süleymân'ı yitirdi ve aramadı. Hâşılı, mührü'n zâyî' olduğun bildi ve Belkıs'a da i'lâm eyledi, ammâ tefahḥuş ve tefakḥud eylemedi⁵. Pes, mûr aña 'itâb ve ḥitâb idüp didi ki, sen arayup bulmasına kâdir iken ihmâl eylediñ. Ma'lûm ola ki Hâzret-i Süleymân'ın hâtemini dîve aldurup yine bulması kışşası muṭavvel kışşadır, zikri buraya münâsib degildir⁶.

مرنج حافظ و از دلبران حفاظ مجوی
گناه باغ چه باشد چو این گیاه نرست
Me-renc Hâfız u ez-dil-berân ḥifâz me-cûy
Gunâh-ı bağ çi bâşed çu in giyâh ne-rust

Hifâz ve **muḥâfaza** müfâ'ale bâbından maşdardır, bunda ri'âyet ü şıyânet murâddır, ma'nâ-yı lâzımîsi vefâdır. **Giyâh** tâze yeşil ota dirler.

1 M, S: Hâzret-i Süleymân '*aleyhi's-selâm*ı.

2 <T> Redd-i Sürûri ve Şem'î>

3 443. gazel 3. beyit.

4 Gerçek bilgi Allah katındadır/Doğrusunu Allah bilir.

5 T, F: tefahḥuşla teḳayyüd eylemedi.

6 S: Hâzret-i Süleymân'ın hâtemini dîv alup yine bulmasına müte'allık olan aḥvâl muṭavvel olup zikri bu maḥalle münâsib degildir.

Maḥṣûl-i Beyt: Ey Hâfiz, dilberlerin cevri ü cefâsından incinme ve anlardan ri'âyet ü vefâ umma. Mısrâ'-ı şânîyi buña meşel idüp dir: Bâğın günâhı nedir, çünkü anda bu nebât bitmedi. Ya'nî Allâhu Te'âlâ ki anları sitemkâr u cefâkâr halk eyledi, vefâ-dâr u dil-nevâz olmasalar anların şuçı ve günâhı bu huşûşda yok.

Beyt: بارها گفته ام و بار دگر می گویم
که من دلشده این ره نه به خود می پویم
Bârâ gofteem u bâr-ı diger mî-güyem
Ki men-i dil-şude in reh ne be-ḥod mî-püyem¹

[21. GAZEL]

Ve lehu eyzan²

Müctes

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

رواق منظر چشم من آشیانه تست
کرم نما و فرود آ که خانه خانه تست

Revâḳ-ı manzar-ı çeşm-i men âşiyâne-i tu'st
Kerem numâ vu furûd â ki ḥâne ḥâne-i tu'st

Revâḳ, râ'nın kesri ve fethi ve vâv'ın sükûnıyla aşlında evin önünde hayatın tavanına dirler, ammâ *Lûğat-i Nişâb-i Şıbyân*'da 'revâḳ eyvân' demiştir ve Şâhidî manzûmesinde 'büyük çardağdır eyvân' demiş. Pes, ma'lûm oldu ki revâḳ büyük çardağ ola. **Revâḳ**'ın râsını 'Acem meftûḥ okur. **Manzar** ism-i mekândır, nazar idecek yer, ba'dehu seyrângâh ma'nalarında isti'mâl eylediler. **Revâḳ**'ın **manzar**'a ve **manzar**'ın **çeşm**'e izâfeti beyâniyyedir. **Âşiyâne** ve **âşiyân** kuş yuvasıdır. **Furûd** ve **efrûd** bi-ḥasebi'l-lüğa aşağı dimekdir ve â elif-i memdûde ile emr-i muḥâtabdır, gel dimekdir, âyiden'den. Bunda **furûd** ile terkîb olup ḳon dimekdir, aşağı gel demek degildir, ba'zılar zann eylediği gibi³. **Kerem numâ**; **numâ**, nûn'un fethi ve zammı câyizdir, numâyiden'den, numûden'den degil, zann olunan gibi⁴.

1 371. gazel 1. beyit.

2 M: Ve lehu *rahîme rûḥahu*.

3 <^T+ Redd-i Sürûri ve Şem'i>

4 <^T+ Redd-i Sürûri>

Maḥşûl-i Beyt: Benim gözüm manzârı revâkı (30a) seniñ âşiyânındır ya'nî mekân u qarârgâhındır. İmdi kerem göster ve kon ki hâne hâneñdir. Ya'nî gözüm senden ğayra nazar eylemez ve senden ğayriyi qabûl eylemez. Pes, seniñ eyvânıñ ve mesnediñ olmuştur, ğayrı yere gitme dimekdir.

بلطف خال و خط از عارفان ربودی دل
لطیفهای عجب زیر دام و دانه تست

Be-luṭf-ı ḥāl u ḥaṭ ez-ʿarīfān rubûdî dil
Laṭīfehâ-yı ʿaceb zîr-i dām u dāne-i tuʾst

Ekşer nüshada **be-luṭf-ı ḥāl** vâkıʿ olmuş ve baʿzısında **be-zulf u ḥāl**. **Luṭf** ḥāl'e muẓâf olmuştur.

Maḥşûl-i Beyt: Hâl ü ḥaṭ leṭâfetiyle ʿarīfleriñ ve ʿaşıqların gönüllerini kapdın. ʿAceb laṭīfeler vardır seniñ dām u dāneñ altında. Ya'nî ʿarīfleri ve ʿaşıqları şayd eylemege ol nâzik ḥālî dāne ve ol laṭīf ḥaṭtı dām eylemişsin.

دلت بوصل گل ای بلبل سحر خوش باد
که در چمن همه گلبانگ عاشقانه تست

Dilet be-vaşl-ı gul ey bulbul-i şeh̄er hoş bād
Ki der-çemen heme gulbāng-ı ʿaşıqāne-i tuʾst

Hoş lafzı **dilet** lafzına maşrûfdur, **dilet hoş bād** dimekdir, bülbüli tehniyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey şehir bülbüli, gönülün gül vaşlıyle hoş olsun ya'nî şād olsun, ḥaşılı, saña vaşl-ı gül mühennâ olsun, zîrâ çemende cemīʿan ʿaşıqāne aşvât u terennümât seniñdir. Hiç senden ğayrı kimseniñ böyle sūz-nāk ü derd-nāk ü müʿeşşir nâleleri yokdur ve kimse seniñ âvâzından ğayrı âvâza kulaḳ dutmaz, ḥaşılı, ğayrıların aşvâtı keʿenne ki¹ hiç nesne degildir seniñ şavtıña nisbet.

علاج ضعف دل ما بلب حوالت کن
که این مفرح یاقوت در خزانه تست

ʿİlâc-ı zaʿf-ı dil-i mâ be-leb ḥavâlet kon
Ki in muferrih-i yâḳût der-ḥizâne-i tuʾst

Hizâne, ḥâ-i muʿceme-i meksûre ile, ḥazîne maʿnâsınadır, cemʿi ḥazâʾin gelir.

1 S, M: keʿennehu.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim gönlümüzün za‘fının ‘ilâc ve dermânını lebiñe ḥavâ-le eyle, ya’nî gönlümüzün çâresini lebiñle eyle. Zîrâ yâḳût cevherinden ḥâşıl olan ol müferriḥ ma‘cûn seniñ ḥazîne-i şâhâneñe maḥşûşdur ve senden gayrı kimsede bulunmaz.

بتن مقصرم از دولت ملازمت
ولی خلاصه جان خاك آستانه تست

Be-ten muḳaşşıram ez-devlet-i mulâzemetet
Velî ḥulâşa-i cân ḥâk-i âsitâne-i tu’s̱t

Taḳşîr’den murâd ‘aczdır. **Ḥulâşa-i cân** izâfeti beyâniyyedir. **Ḥulâşa** şâfi ve ḥâlîş ma’nâsındır. **Ḥulâşa-i cân** dildir diyen bilmemiş¹.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ der-i devletiñe mülâzemet eylemek ‘izzet ü sa‘âdetinden gerçi bîmâr u za‘îf tenle muḳaşşır u ‘acizim, velî cân-ı ḥâlîş u pâk seniñ eşiğîñ türâbıdır. Ya’nî sâ’ir ‘uşşâḳ gibi âsitân-ı sa‘âdet-me‘âba² mülâzım olan itlere³ sıklet u müzâyâḳa virüp küstâḥâne ol Cenâb-ı kibriyâ-nişâba zâhiren varup mülâzemet eylemezem, ammâ cân ü dil ol ḥâk-i kîmyâ-âşâra mülâzemetden bir dem ḥâlî degil.

من آن نیم که دهم نقد دل بهر شوخی
در خزانه بمهر تو و نشانه تست

Men ân neyem ki dehem naqd-ı dil be-her şūḫî
Der-i ḥizâne be-muhr-i tu vu nişâne-i tu’s̱t

Maḥşûl-i Beyt: Ben ol degilim ki pâk ve ḥâlîş gönlümi her bir şūḫa ve şenge virem, belki gönül ḥazînesi ḳapısı seniñ mührüñ ve seniñ nişânıñınladır. Zîrâ derün u birününü sen taşarruf idüp seniñ zabtındadır. Ḥâşılı, gönül senden gayrıya tenezzül eylemez.

Mısrâ‘: Ḳul olmaz degme bir şâha gönül ‘âlî-cenâb ister

تو خود چه لعبتی ای شهسوار شیرینگار
که توسنی چو فلک رام تازیانه تست

Tu ḥod çi lu’betî ey şeh-suvâr-ı şîrîngâr
Ki tevsenî çu felek râm-ı tâziyâne-i tu’s̱t

1 <T> Redd-i Şem‘î>

2 S: sa‘âdetiñ me‘âbına.

3 M: ayıklara. T: âyenlere/âtilere (?)

Hod böyle makamlarda mukhamdır, te'kid için gelir. **Lu'beti**; **yâ** harf-i hiṭâb. **Lu'bet** aslında mel'ûbun bih'dir, ya'nî zâr ile oynanan oyunlarda müsta'meldir, meşelâ nerd (^{S,T+} ve tavla) gibi. Şöñra 'Acem kûklla ve oğlancıklar kûklla gibi yapıdıklarında isti'mâl eylediler. Gâh olur ki **bâz** ile terkîb idüp **lu'-bet-bâz** dirler kûklacı cinsine, ammâ bunun gibi yerlerde çâpûk ü çâlâk ve haşarı ma'nâsınadır, **lu'bet-bâz** ma'nâsına değil, didikleri gibi¹. **Şeh-suvâr**; **şeh** şâhdan muhaffedir ve **suvâr** atlı ma'nâsına. Pes, (30b) **şeh-suvâr** atlı pâdişâh dimekdir. **Şîrîngâr**; **gâr** kâf-ı 'Acemî ile edât-ı fâ'ildir, Türkîde -ci ma'nâsına. Meşelâ cefâgâr ve sitemgâr, cefâcî ve zulumci dimekdir. Gâh olur ki elifini taḥḫifen ḥazf iderler, cefâger ve sitemger dirler, *fe-kıs*. **Tevsen** aslında güredir, vaḥşî ma'nâsına.

Beyt: چه خوش گفت بهرام صحرانشین
چو یکران توسن زدش بر زمین
Çi hoş goft Behrâm-ı şahrâ-nişîn
Çu yekrân-ı tevsen zedeş ber-zemîn²

Yekrân'dan murâd atdır ve **tevsen**'den vaḥşî. Ba'dehu muṭlaḳ at ma'nâsına isti'mâl eylediler, **yâ**'sı vaḥdet veyâ tenkîr içündür. **Râm** muṭî' ma'nâsına. **Tâ-ziyâne** kamçı.

Maḥşûl-i Beyt: Ey dad ve lezzet virici şeh-suvâr, sen ne çâpûk ü çâlâk vücûd-ı şerîfsin ki felek gibi bir vaḥşî veyâ vaḥşî at seniñ kamçıña râm u muṭî' olup ser-keşlik eylemez. Ya'nî sende bir taşarruf vardır ki felegî emriñe muşahḫar eylemişsin. Cânânı isti'zâmla mertebe-i iğrâka îşâl eylemiş. **Şîrîngâr**'a laṭif ve şîrîn işlû ve hûb-kâr diyen **gâr**'ın ma'nâsında işâbet eylemediler³.

چه جای من که بلغزد سپهر شعبده باز
ازین حیل که در انبانۀ بهانۀ تست
Çi cây-ı men ki bi-lağzed siphr-i şa'bede-bâz
Ezîn ḫıyel ki der-enbâne-i bahâne-i tu'st

Cây-ı men'de **cây** mukhamdır. **Çi cây-ı men** ben değil ma'nâsındadır. **Bi-lağzed**; **bâ** harf-i te'kid, **lağzed** fi'l-i muzâri', lağziden'den, balçıkda

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 Çölde bulunan Behram iyi bir cins atın kendisini yere fırlattığı zaman ne güzel söylemiş.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

tayınmak, zeleva ma'nâsındır¹. **Şa'bede**, şîn'in fethiyle ve 'ayn'ın sükûniyle ve bâ'nın fethiyle, maşdardır, dahrece bâbından. **Şa'bede-bâz** hoşka-bâz ve göz bayıcı² ma'nâsındır. **Sipîhr**, sîn'in ve bâ'nın kesriyle, felek ma'nâsındır. **Hı-yel**, hâ'nın kesri ve yâ'nın fethiyle, 'Arabîdir, cem'-i hîle'dir. **Enbâne** ve **enbân** dağarcığa dirler. **Enbâne**'nin **bahâne**'ye izâfeti beyâniyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Ben değil ki, hîle-bâz u hoşka-bâz felek bile sürçer ve düşer bu dürli dürli hîlelerden ki seniñ bahâneñ tağarcığındadır. Cânânına hitâb idüp dir ki, 'uşşâka firib virmek huşûşında ol kadar mekkârlık ve ğaddârlık kesb eylemişsin ki, felek bu kadar hîle-bâzlığla ve 'ayyârlıkla saña aldanup firifte olur. Qanda qaldı ki bî-çâre 'aşıklar.

سرود مجلس است اکنون فلك برقص آرد
که شعر حافظ شیرین سخن ترانه تست

Surûd-ı mecliset eknûn felek be-rağş âred
Ki şî'r-i Hâfız-ı şîrîn-suhan terâne-i tu'st

Surûd ırdr. **Eknûn** da **kunûn** da şimdi dımeğdir. **Terâne** ır³ içinde tene tın tın dimege dirler. Ol da birkaç nev'idir ki yine ehli bilür.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ meclisinde ırın ya'nî ırlamañ felegi rağşa getürür, zîrâ terennümâtın tatlı ve lezîz sözli Hâfız'ın şî'ridir. Hâşılı, meclisde ki sen Hâfız'ın şî'rini nağamât u terennümâta getüresin, felegi rağşa getürür, zîrâ ol ır iki lezîz şey'den⁴ mürekkeb olur, seniñ tatlu⁵ dehânıñla Hâfız'ın şîrîn şî'rinden.

1 M: çamurda sürçmek ma'nâsına.

2 M: göz bağcı.

3 M, S: ırlamak.

4 S: şu'beden.

5 T: kanlı.

22

Ve lehu eyzan¹
Fe'îlâtun Mefâ'ilün Fe'îlât

دل سراپردۀ محبت اوست
 دیده آینه دار طلعت اوست

Dil serâ-perde-i muhabbet-i üst
 Dîde âyine-dâr-ı ʔal'at-ı üst

Âyine-dâr 'ibâretini 'Ân şeb-i ʔadr' gâzelinin 'Şeh-suvâr-ı men ki meh âyî-ne-dâr-ı rûy-ı üst' beytiniñ şerhinde beyân eylemişiz, anda görülsün, egerçi maḥall-i beyânı bu beyt idi, ammâ ğafletle geçüp anda yazmışız. **Serâ-perde** evler içinde çekilen perdeye dirler, (^{S+} ve her evde ya'nî hâne ki bezden ola veyâ ʔumâşdan ola, cibinlik gibi, aña **serâ-perde** dirler,) 'Arabça surâdık dirler ve cem'î surâdıkât gelür, sîn'în zammıyla ikisinde bile, **serâ-perde**'den mu'arreb-dir. Pes, gönül anıñ muhabbetiniñ iç havlısıdır diyen bu perdeye giremedi². **Âyine-dâr** vaşf-ı terkibîdir, âyine dutıcı dimekdir, ya'nî dâ'imâ gözümde-dir, hiç gözüm-den gitmez. **ʔal'at** aşlında görmektir, sonra yüzde isti'mâl eylediler, Fâriside dîdâr gibi, aşlında dîd getürici ma'nâsına idi, ya'nî görme getürici.

Beyt: به دیدار مردم شدن عیب نیست
 ولیکن نه چندان که گویند بس

Be-dîdâr-ı merdum şuden 'ayb nîst
 Velikin ne çendân ki güyend bes³

Şonra yüzde isti'mâl eylediler.

Beyt: دیدار می نمایی و پرهیز می کنی
 بازار خویش و آتش ما تیز می کنی

Dîdâr mî-numâyî vu perhîz mî-konî
 Bâzâr-ı hîş (31a) u âteş-i mâ tîz mî-konî⁴

1 M: Ve lehu *rağiye* 'anbu.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

3 İnsanları ziyaret etmek, onları görmeye gitmek ayıp değil, fakat bu ziyaret insanların yeter artık diyeceği kadar sık olmamalıdır.

4 Yüzünü gösteriyor, sonra da kendini gizliyorsun. Böyle yapmakla kendi değerini artırıyor, bizim de aşk ateşimizi coşturuyorsun.

Maḥşûl-i Beyt: Gönül cânânın muḥabbetinin serâ-perdesidir, ya'nî serâ-perdede olanlar nâ-maḥremden mestûr (^{M,T+} u maḥfi¹) olduğu gibi anın muḥabbeti benim gönlümde ağıyardan şöyle maḥfidir. Göz de anın didârının âyine-dâridir, ya'nî gözümden hiç zâ'il ü ğâ'ib olmaz, âyineden bir şey'in 'aksi zâ'il olmadığı gibi, mādâmkî muḥâzîsindedir. Hâşılı, uyusam gönlümdedir ve uyanık iken gözümdeydir.

Bu ğazelin kâfiyesi başdan başa fâsiddir, zîrâ ḥarf-i revîsi yokdur. Ḥarf-i revî kâfiyede olan elfâzın ḥarf-i ahîr-i aşlîsidir ve ḥurûf-ı kâfiyenin aşlıdır ki ansız kâfiye olmaz, ammâ sâ'ir ḥurûf-ı kâfiye olmasa olur. Emri'nin bu ğazelindeki gibi.

Beyt: Şanma ey bülbül-i şeyda gül-i ter
İtdüğün âhı kulağına koyar

Bunda râ ḥarf-i revîdir ve ḥurûf-ı kâfiyeden revîden ğayrı bir ḥarf yokdur. Pes, Hâce'nin bu ğazelinde ḥarf-i revî tâ olmak ihtimâli yokdur, zîrâ ḥarf-i aşlî degildir. Pes, ḥarf-i aşlî muḥabbetde bâ'dır ve tal'atda 'ayn, minnetde nûn. Bâkîlerini bunlara kıyas eyle.

من که سر در نیاورم بدو کون
گردنم زیر بار منت اوست

Men ki ser der-ne-y-âverem be-du kevn
Gerdenem zîr-i bâr-ı minnet-i üst

Der ḥarf-i te'kid. **Ser der-ne-y-âverem** baş indirmem ve egmem diyecek yerde isti'mâl iderler. Mâzî ve muzâri' ve emr ü nehyi böyle gelür. Meşelâ ser der-ne-y-âverd ve ne-y-âvered ve bi-y-âvered ve me-y-âvered, *ve kıs.* **Be-du kevn;** bâ ḥarf-i şıla, iki 'âleme demekdir. **Gerden** boyun. **Zîr** alt ya'nî taht ma'nâsınadır. **Bâr** bunda yüküdür, ḥiml ma'nâsına. **Minnet** bunda menn-i tev-bîhî ma'nâsına olmak ensebdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ben ki iki 'âleme baş egmem ya'nî ziyâde istiğnâmdan hiç kimesneye ser-fürü eylemem, boynum cânânın minneti yükünü altındadır. Ya'nî bu bende-i kemterine ol kadar elṭâf-ı bî-nihâye ve a'ṭâf-ı bilâ-ğâye eylemişdir ki şermende-i kemâl-i iḥsân ve memnûn-ı iltifât-ı bî-pâyân-ı cânân olmuşumdur.

1 T: maḥfi.

تو و طوبی و ما و قامت یار
فکر هر کس بقدر همت اوست

Tu vu tûbâ vu mâ vu kâmet-i yâr
Fıkr-i herkes be-ğadr-i himmet-i ûst

Tu ehl-i zâhire¹ hîtab-ı 'âmmıdır. Böyle yerde **vâv**'lar ma'ıyyet ma'nâsını ifâde ider.

Maḥşûl-i Beyt: Ey zâhid, sen tûbâ ile ve biz kâmet-i yârlayız, ya'nî tûbâ saña ve kâmet-i yâr bize. Hâşılı, nesye² cennet seniñ olsun, nağd-ı dîdâr bizim olsun. Herkesiñ fikri himmeti miğdârıncadır, ya'nî kiminiñ murâdı cennet-i 'uğbâ ve kiminiñ (^{M+} murâdı) dîdâr-ı Mevlâ'dır.

من که باشم در آن حرم که صبا
پرده دار حریم حرمت اوست

Men ki bâşem der-ân ḥarem ki şabâ
Perde-dâr-ı ḥarîm-i ḥurmet-i ûst

Ki bunda ismdir, zât-ı ze'î'l-'uğûle delâlet ider. **Ḥarem** Mekke ve Medîne ḥaremlerinde müsta'meldir. Meşelâ Mekke ḥaremu'llâh ve **el-ḥaremân** Mekke ve Medîne'ye dirler. Bunda **ḥarem** Mekke ve Medîne ḥaremine teşbîh tārîkiyile zıkr olunmuşdur. **Perde-dâr** kapıcıya dirler. **Ḥarîm** havlıdır, **ḥurmet** inhitâk ve tehattüki ḥelâl olmayan eşyâda müsta'meldir, ya'nî ri'âyeti vâcib ola. **Ḥarîm**'in **ḥurmet**'e izâfeti beyâniyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Ol cânân ḥareminde ben kimim ki şabâ her yere dâhil olup herkese hem-râz iken anıñ ḥürmeti ḥarîminiñ kapıcısıdır, ya'nî içeriye dâhil olmağa kâdir olmayup kapılarda kalmışdır.

گر من آلوده دامنم چه زیان
همه عالم گواه عصمت اوست

Ger men âlûde-dâmenem çi ziyân
Heme 'âlem guvâh-ı 'işmet-i ûst

1 S: Tu aşl zâhiren.

2 M: naḥl-i.

Âlûde bulaşık ve bulaşmış. **Guvâh** tanık ya'nî şahid. **İşmet** hıfz ma'nâsı-nadır.

Maḥşûl-i Beyt: Eger ben ma'şiyetle âlûde-dâmen olup rüsvây-ı 'âlem oldum ise ne ziyân, ya'nî cânâna andan noḡşân ta'alluḡ eylemez. Zîrâ cemî' 'âlem cânânın perhîzkârlığını ve pâklığının şahididir.

دور مجنون گذشت و نوبت ماست
هر کسی پنج روز نوبت اوست

Devr-i Mecnûn guzeşt u nevbet-i mâst
Herkesî penc rûz nevbet-i ûşt

Devr bunda zamân ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Mecnûnunun devri ve nevbeti (31b) geçti. Şimdi nevbet bizimdir. Her kimsenin dünyâda nevbeti beş gündür. Ya'nî dünyâda bir kimse ne kadar meḡş eylese 'âḡibeti 'uḡbâya intîḡâldir. Ma'lûm ola ki de'b-i A'câmdır, müddet-i 'ömrden her ne kadar ise beş günle ta'bîr iderler.

ملکت عاشقی و گنج طرب
هر چه دارم ز یمن دولت اوست

Mulket-i 'âşîḡî vu genc-i ṡarab
Her ḡi dârem zi-yumn-i devlet-i ûşt

Mulket; tâ 'Acem taşarrufâtındandır. **Mulk**, mîm'in zammıyla, memleket ma'nâsınadır bunda, ammâ maşdar da gelür, pâdişâhlık ma'nâsına. **Genc** kâf-ı 'Aceminiñ fethiyle ḡazîne ma'nâsınadır ve zammıyla bucaḡ ma'nâsınadır, bunda ikisine de taḡammüli var, evvelkiye ḡaşr eyleyen de şânî'ye ḡaşr eyleyen de taḡşîr itdiler¹. **Yumn** maşdardır, yemune-yeymunu ya'nî ḡasune-yaḡsunu bābindan, mübâreklik ma'nâsına. **Devlet** aşlında iki ma'nâda müsta'meldir. Biri ḡarbde ya'nî şavaşda ḡaşma ḡâlib olmaḡ, biri de māl elden ele varmaḡa dirler ki zâtında māl ü mülküñ şânı oldur. Şoñra 'izzet ü iḡbâl ma'nâsında isti'mâl eylediler. Bunda **devlet-i ûşt**'den murâd devlet-i cânândır. Zâmîr-i ḡâyib Allâhu Te'âlâ'ya râcî'dir diyen ḡaṡâ eyledi², zîrâ Zât-ı Bârî'ye devletli ıtlâḡı tevḡfîfidir, ḡıbel-i şer'den icâzete mevḡûfdur, bu ise mesmû' degil.

1 T: evvelkiye ḡaşr eyleyen taḡşîr eyledi, şânî'ye ḡaşr eyleyen de. <T+ Redd-i Sürûri ve Şem'i>

2 <F+ Redd-i Şem'i>

Maḥşûl-i Beyt: 'Âşıklık memleketi ve şādîlik¹ hâzinesi veyâ güşesi her ne ki var ise bu mezkûrlardan, ol cānânın sa'adet ü iḳbālının mübârekligidendir. Ya'nî cānânın der-i devletine intisâb ideli pâdişâh-ı 'âlem oldum.

من و دل گر فدا شدیم چه باک
غرض اندر میان سلامت اوست

Men u dil ger fedâ şudîm çi bâk
Ġaraż ender miyân selâmet-i ûst

Maḥşûl-i Beyt: Eger ben ve gönülüm cānânın 'ışkında fedâ olduysağ² (S.M.+ helâkligimizden) mübâlât yok, ya'nî kayırmaz. Ġaraż ẗarîk-i muḥabbetde anın selâmetidir. Hâşılı, bizim helâkligimizden zarar müterettib olmaz, hemân cānânın vücûd-ı şerîfi ve zât-ı münîfi 'âfiyetde ve selâmetde olsun.

بی خیالش مباد منظر چشم
زان که این گوشه خاص خلوت اوست

Bî-ḥayâleş me-bâd manẗar-ı çeşm
Zân ki in güşe ḥâş-ı ḥalvet-i ûst

Me-bâd nehy-i ġâyibdir, emr-i ġâyib bâd gelür, buvîden'den müştakdır, bâ aşlında meftûhdur, ammâ isti'mâlde zamme ġalebe eylemiştir.

Maḥşûl-i Beyt: Benim çeşmim manzarı hergiz cānânın ḥayâlınsiz olmasun, zîrâ bu güşe-i didem aña maḥşûş ḥalvetdir, ġayra bunda yer yokdur, ya'nî gö-züm ve gönülüm anıyla muḳayyedir, andan ġayrıya naẗar eylemem dimekdir.

هر گل نو که شد چمن آرای
اثر رنگ و بوی صحبت اوست

Her gul-i nev ki şud çemen-ârây
Eşer-i reng u bûy-ı şoḥbet-i ûst

Çemen-ârây vaşf-ı terkîbidir, ârâyiden'den, çemen bezeyici dimekdir. **Şoḥbet** bunda muḳârenet ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Her tâze gül ki çemen bezeyici oldu, ol cānânın muḳâreti-nin reng ü bûyî eşeridir. Ya'nî gülzâr u gülîstânı müzeyyen eyleyen güller, reng ü bûyî cānâna muḳârenetden kesb eylemiştir.

1 T: şâzılığ.

2 S: oldı ısağ. M: olduğ isek. F: olduğ ısağ.

فقر ظاهر مبین که حافظ را
سینه گنجینه محبت اوست

Faqr-ı zâhir me-bîn ki Hâfiz-râ
Sîne gencîne-i maḥabbet-i üst

Faqr fâ'nın fethi ve zammıyla lügatdır. Faqır şol kimseye dirler ki kût-ı yevmiyeye mâlik ola, miskîn hîç nesneye mâlik olmayana dirler, ba'zılar 'aks eyledi. **Me-bîn** nehy-i hâzırdır, bîniden'den, görme dımeğdir, hıṭâb-ı 'âmmdır. **Hâfiz-râ**; bunda **râ** lâm-ı cârre ma'nâsınadır, Hâfiz'ın dımeğdir. **Gencîne** hâzîne, **gencür** hâzîne-dâr ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfiz'ın zâhiren faqrına bakma, zîrâ anın sînesi cânânın muḥabbeti hâzînesidir, ya'nî zâhiren faqır ise bâtinen ışık u muḥabbet-i cânânla memlûdur. (^{S,T+} Mısrâ'-ı evveli hılâfa şarf idüp kimsenin (32a) zâhir faqrına bakma diyen ḥabṭ-ı fâhiş eyledi¹. Ba'zı nüshada böyle vâkı' olur, 'Faqr-ı zâhir me-bîn ki Hâfiz-râst' didüğü evvelkiden aḥbaṭ u efḥaşdır². Hâşılı, bunun iki taḳdîri üzre bile bu beyt çıkmamışdır, *fe-te'emm*el.)

23

Ve lehu eyzan³

Ez-Baḥr-i Müctes

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

سر ارادت ما و آستان حضرت دوست
که هر چه بر سر ما می رود ارادت اوست

Ser-i irâdet-i mâ v'âsitân-ı Hâzret-i döst
Ki her çi ber-ser-i mâ mî-reved irâdet-i üst

İrâdet dilemek, (^{T+} murâd bundandır). **V'asitân**; **vâv** meftûh okunup hemze vaşl ile düşer, bu **vâv** da ma'ıyyet ma'nâsı ifâde ider. **Hâzret** ve **maḥzar** bir nesnenin yanına ve yakınına dirler. *Kellemtuhu bi-hâzreti fulanın ve bi-maḥzar-rihi*⁴ dirler. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Mî-reved** gider ve vâkı' olur ma'nâsınadır.

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 M: Ve lehu raḥîme rûḥahu.

4 Filanın yanında ve huzurunda onunla konuştum.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim irâdetimiz başı ve ḥâzret-i dostuñ âsitânı, ya'nî irâdet ü şafâ ile âsitân-ı keremine başımızı ḳoduḳ ki her ne başımızdan aşarsa irâdet anıñdır, (^{T+} ḥâşılı, biz teslim ü rızâ ile âsitânına bende olduḳ, başımızdan her ne geçerse irâdet ve rızâ anıñdır), biz anıñ irâdetine tâbi'iz. 'Ber-ser-i mâ mî-re-ved' ḥûb maḥalde vâḳi'dir, zîrâ âsitâne üzerinden gelüp geçmek ve gitmek¹ (^{M,T+} eksik) olmaz.

نظير دوست ندیدم اگر چه از مه و مهر
نهادم آینه در مقابل رخ دوست

Nazîr-i döst ne-dîdem egerçi ez-meh u mîhr
Nihâdem âyinehâ der-muḳâbil-i ruḥ-ı döst

Maḥşûl-i Beyt: Dostuñ ya'nî cânânıñ mişlini ve nazîrini görmedim egerçi aydan ve güneşden âyineler vaz' eyledim dostuñ yüzi muḳâbelesinde. Ya'nî ayıñ ve güneşin ol ḥaddi yoḳdur ki anıñ cemâl-i ber-kemâlini kemâhuve² nümüdâr³ ola, zîrâ aydan ve güneşden anıñ rûyı a'lâ ve erfa'dır. Bu beytde **döst** redd-i maḥla' vâḳi' olmuştur.

صبا ز حال دل تنگ ما چه شرح دهد
که چون شکنج ورقهای غنچه تو بر توست

Şabâ zi-ḥâl-i dil-i teng-i mâ çi şerḥ dehed
Ki çun şikenc-i varâḳhâ-yı gönçe tû-ber-tû'st

Teng, tâ'nıñ fethi ve nûn'uñ sükûniyla, dar ma'nâsınadır. Dili tenglikle vaş iderler, 'âşıkıñ gönli ziyâde bî-şabr u bî-ḳarâr olduḳına göredir. **Şerḥ** açmaḳdır. **Şikenc** bûklümdür. **Tû,** vāv-ı aşliyye ile, bunda ḳat ma'nâsınadır. Ma'lûm ola ki vāv da hâ gibi iki kısımdır; aşli ve resmî. Aşli mütellaffız olandır ve resmî kitâbet olunup telaffuza gelmeyendir.

Maḥşûl-i Beyt: Şabâ bizim teng dilimiz ḥâlini niçe şerḥ idebilür ki gonca yaprakları gibi bürüm ve bûklüm olup ḳat ḳatdır. Ya'nî bizim dilimizin perdeleri bî-ḥadd ü bî-pâyândır ve her perdesinde nice dürlü derd u elem ve süz u güdâz ve miḥnet⁴ u ḥasret vardır. Şabânıñ ise içeriye duḫûli yoḳdur, ancak

1 M: geçmek.

2 M, F: kemâhiye.

3 S: ḥişşe-dâr.

4 S: muḥabbet.

üstinden eser şavurur. Pes, bizim bunca âlâm u miñnetimizi¹ nice şerh idebilir. Bu beytde Hâce izdiñâm-ı hüümündan şikâyet ider.

نه من سبوكش اين دير رند سوزم و بس
بسا سرا كه درين كارخانه خاك سبوست

Ne-men sebû-keş-i in deyr-i rind-süzem u bes
Besâ serâ ki derin kâr-hâne hâk-i sebû'st

Sebû-keş vaşf-ı terkibîdir, **sebû** desti, ya'nî desti taşıyıcı. **Deyr** kilisâ. **Rind-süz** da vaşf-ı terkibîdir, rind yağıcı dimekdir. **U bes;** vâv'dan sonra **bes** ancak ma'nâsınadır². **Besâ** çok dimekdir, bisyâr ma'nâsına. **Serâ;** elif mübâlağa ifâde ider, ba'zılar harf-i nidâdır didiler, tağdır-i kelâm ey ne çok başlar dimekdir. **Kâr-hâne** bi-hasebi'l-lüğa iş evi. Aşlında hâne-i kâr idi, terkib-i izâfî idi, sonra tağdîm ü te'hîrle terkib-i mezcî idüp mu'ayyen hânelerde isti'mâl eylediler ki anda çok kimse bir işe meşğûl ola, dülgerler ve derziler ve sâ'ir ehl-i hîref³ gibi.

Maḥşûl-i Beyt: Bu rindleri yakup ve yandurup ıztırâb virici (32b) deyrde bâde-nûş u mey-hâr hemân ben degilim, belki çok kelleler bu kâr-hânede sebû toprağıdır, ya'nî bu eski dünyâ deyrinde 'ışk u muḥabbetle âlûde ve âlüfte ben degilim ancak, belki 'âbirîn⁴ ya'nî selef bu kâr-hânede 'ışk u muḥabbetle gidüp kelleleri türâbı bûy-ı⁵ 'ışk u muḥabbetle memlûdur.

مگر تو شانه زدی زلف عنبر افشان را
كه باد غاليه سا گشت و خاك عنبر بوست

Meger tu şâne zedî zulf-i 'anber-efşân-râ
Ki bād ġâliye-sâ geşt u hâk 'anber-bû'st

Meger bunda gûyâ ya'nî ke'enne ma'nâsınadır. **'Anber-efşân** vaşf-ı terkibîdir, efşâniden'den, 'anber saçıcı ma'nâsına. **Ġâliye** bir hoş çokulu terkibîdir, misk ü 'anber ü bândan⁶. Ve **ġâliye** didükleri anıñçündür ki bahâlıdır, zîrâ **ġâlî** bahâlıya dirler. Evvel bu mürekkebe **ġâliye** diyen Süleymân bin 'Abdul-melik'dir. **Ġâliye-sâ** vaşf-ı terkibîdir, sâyiden'den, ezilen dimekdir, müşk-sâ da böyledir. Niteki Kemâl Paşa-zâde⁷ buyurur:

1 S, M: âlâm-ı muḥabbetimizi.

2 M, S, T: **U bes;** vâv'dan sonra, ancak ma'nâsınadır. F nüshası tercih edildi.

3 M: hîrfet.

4 T, F: ġâbirîn.

5 T: yeri.

6 M, S: misk ü 'anberiyâtıdan.

7 M: Kemâl Paşa-zâde *rahîmehullâh*.

Beyt: Şubh-ı ikbâlîme çekdi şâm-ı miḥnet perdesin
Zülfî yüzinde ki kâfûr üzre oldu müşk-sâ¹

Bunuñ aşlı budur ki müşk ü ‘anber ü ğâliye ezildiği vaḳt ziyâde ḳoḳı vîrür. Pes, (^{S,T+} zülfe ve kâküle ve ğisûya ve ğayrılara ki müşk-sâ veya ğâliye-sâ ve ‘anber-sâ dirler, bunlara ziyâde) ḳoḳı isnâd eylemekiçün. ‘**Anber-bû** vaşf-ı terkîbidir, ‘anber ḳoḳulu dîmekdir. Bunda **sâ** lafzını teşbîh içün aḥz idenleri mu’âheze eylemek gerek².

Maḥşûl-i Beyt: Güyâ sen zülf-i ‘anber-efşânı ṭaradıñ, zîrâ bâd ğâliye ezici oldu ya’nî ziyâde mu’aṭṭar oldu ve ḥâk de ‘anber ḳoḳılıdır. Hâşılı, sen ‘anber şaçıcı zülfî ṭaradığın gibi ki bâd u ḥâk-i ‘âlem tamâm mu’aṭṭar oldu, bâd ‘ıṭr-ı ğâliye ile ve ḥâk ‘ıṭr-ı ‘anber ile.

نثار روی تو هر برگ گل که در چمنست
فدای قد تو هر سرو بن که بر لب جوست

Nişâr-ı rûy-ı tu her berg-i gul ki der-çemen'est
Fedâ-yı ḳadd-i tu her serv-bun ki ber leb-i cûst

Nişâr şaçının ismidir, maşdarı neşr gelür. **Serv-bun; bun** lûğatde dip ve ağaç ma'nâsına gelür, ammâ işṭilâḥda ocaḳ ma'nâsında müsta'meldir, meşelâ gül ocağı diyecek yerde gül-bun ve serv ocağı diyecek yerde serv-bun dirler. Hâşılı, bir şey'in ğürlüğinden ve keşretinden ta'bîrdir.

Maḥşûl-i Beyt: Her gül yaprağı ki çemendedir, seniñ rûyuña nişâr olsun, her serv ocağı ki ırmaḳ kenârındadır, seniñ ḳaddiñe fedâ olsun. Beytiñ lafzı ihbâr ammâ ma'nâsı inşâdır. Bunda **bun** lafzını dip ma'nâsına ve fidan³ ma'nâsına ṭutanlar işṭilâḥ-ı 'Acemden ğâfil imiş⁴.

زبان ناطقه در وصف شوق او لالست
چه جای کلک بریده زبان بیهده گوست

Zebân-ı nâtıḳa der-vaşf-ı şevḳ-i ü lâl'est
Çi cây-ı kilik-i burîde zebân-ı bîhude-ğûst

1 İbn-i Kemâl Divanı G. 1/3.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i ve İbn-i Kemâl Paşa>

3 T: fidâ.

4 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

Zebân-ı nâṭıka ya'nî kuvvet-i nâṭıka, vezn için kuvvet hâzıf olındı, izâfet beyânıyyedir veyâ lâmiyyedir mecâzen. **Şevk** bunda iştıyâk ma'nâsınadır. **Lâl** dilsizdir. **Kilk** 'Acemden kâf-ı 'Arabîniñ kesri ve lâ'm'ın sükûnıyla mesmû'-dur, ammâ Rûmîler kâf-ı 'Acemîniñ kesriyle isti'mâl iderler. **Bihûde-gû** vaşf-ı terkibîdir, zâyid ve bâṭıl söyleyici dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Kuvvet-i nâṭıka dili ol cânânın iştıyâkını vaşf eylemede dilsizdir ya'nî 'âcizdir ki ḥaḳîkatiyle vaşf idemez. Kanda qaldı dili kesik, zâyid ü bâṭıl söyleyici kalem. Hâşılı, nâṭıka ki ḥayy ü zindedir, şevk-i cânânın vaşfında gung¹ u lâl olınca kalem ki cemâdâtdan ola ve mezkûr iki alçaq şıfatla mevşûf ola, ḥaḳîkatiyle vaşf idebilür mi?

رخ تو در دلم آمد مراد خواهم یافت
چرا که حال نکو در قفای فال نکوست

Ruḥ-ı tu der-dilem âmed murâd ḥâhem yâft
Çi-râ ki ḥâl-i nikû der-ḳafâ-yı fâl-i nikû'st

Ruḥ-ı tu; taḳdîr-i kelâm **ḥayâl-i ruḥ-ı tu. Der-dilem; der** bunda bâ-yı şıla ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ ruḥuñ (33a) ḥayâli benim kuvvet-i müteḥayyileme geldi, inşâ'â'llâhu Te'âlâ murâd bulısaram, zîrâ dâ'imâ eyi ḥâl eyi fâl ardındadır. Ya'nî seniñ ruḥuñ ḥâtırında muşavver olmak mübârek fâldır, ardınca ḥâl-i vuşlat muḳarrerdir.

نه این زمان دل حافظ در آتش طلبست
که داغدار ازل همچو لاله خودروست

Ne in zamân dil-i Hâfız der-âteş-i ṭaleb'est
Ki dâğ-dâr-ı ezel hemçu lâle-i ḥod-rû'st

Dâğ-dâr vaşf-ı terkibîdir, bi-ḥasebi'l-lügât dâğ ṭutıcı dimekdir, ammâ be-ḥaseb-i iştılâḥ şâḥib-i dâğ ma'nâsınadır, mâl-dâr şâḥib-i mâl olduğı gibi, ḥâşıl-ı kelâm dâğı ve mâlı var dimekdir. **Ezel** evveli olmayana ve **ebed** âhiri olmayana dirler. İkisi de Zât-ı Bârîniñ şıfatlarıdır, ğayrıda isti'mâli tecevvüzendir. **Ḥod-rû** vaşf-ı terkibîdir. **Ḥod** kendi ve **rû**, rüyiden'den müştak, bitmek ma'nâsınadır, kendi bitici ya'nî kimse terbiyesiyle ḥâşıl olmayana dirler (S,T+ ḥudâyî ma'nâsına).

1 M: leng. T: ging (harekeli metin).

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız'ın gönli ancak bu zamânda taleb âteşinde değildir, ya'nî vişâl-i cânân için 'ışk âteşine hemân şimdi düşüp yanar değildir, belki lâle-i ḥod-rû gibi ezelden 'ışk âteşiniñ dağ-dârıdır. Hâşılı, yana gelmiş¹ yana gidenlerdendir.

Bu ğazeliñ kâfiyeleri ma'mûl vâkı' olmuştur. Meşelâ döst² lafzında tâ revî ve sîn redif-i zâyid ve vâv redif-i aşlî, ammâ döst³ lafzı maṭla'dan ğayrı yerde olsa vâv'ı revî ve sîn'i vaşl ve tâ'yı ḥurûc i'tibâr eylerdik.

24

Ve lehu eyzan Ez-Baḥr-i Remel Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlün

آن سیه چرده که شیرینی عالم با اوست
چشم میگون لب خندان دل خرم با اوست

Ân siyeh-çerde ki şîrînî-i 'âlem bâ-û'st
Çeşm-i mey-gün leb-i ḥandân dil-i ḥurrem bâ-û'st

Siyeh-çerde kıra yağız. **Şîrînî; yâ** harf-i maşdardır. **Çeşm-i mey-gün** şol gözdür ki aķı⁴ kıvıl ola. Hâce bunı maķâm-ı medḥde irâd eylemiştir, ammâ kıyâfet-nâmelerde evşâf-ı ḥüsn-i kâmilî zıkr eyledikleri yerde gözün eṭrâfı beyâz olmak mu'teberdir, ne kadar beyâz olsa a'lâdır dimişler. **Leb-i ḥandân; ḥandân** şıfat-ı müşebbehedir gülegen dımeķdir. Eger bundan murâd mütebes-sim-şekl ise müselleṃ, ve-illâ mübâlağa ile gülmek 'uyûbdan ma'düddür. Me-ger ki ḥandân lebini aña mülâzım olana işbât ideler. **Dil-i ḥurrem** şâd gönül (^{M,T+} ya'nî) şen ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Ol kıra yağız ki bu 'âlemiñ lezzeti ve zevķi anıñladır. Mey levnli göz ve gülegen dudak ve şen gönül anıñladır, ya'nî ḥandân-rû, mütebes-sim-leb, ḥurrem-dildir⁵, kerih-rû ve ğamgîn değildir.

1 S: yana gelüp gelmiş. M: yana gelüp.

2 S: rüst.

3 S: rüst.

4 T: ağı.

5 S: ḥandân ve mütebessim ve ḥurrem-dildir.

گرچه شیرین دهنان پادشهانند ولی
او سلیمان زمانست که خاتم با اوست

Gerçi şîrîn-dehenân pâdişehân'end velî
Û Süleymân-ı zamân'est ki hâtem bâ-üst

Şu'arâ meḥâbîb cinsiniñ dehanını nigîne¹ ve hâteme ve yüzüğe teşbîh iderler, zîrâ dehânda ḥurdelik ve müdevverlik mu'teberdir.

Beyt: دهان تنگ شیرینش مگر مهر سلیمان است
که نقش خاتم لعلش جهان زیر نگین دارد
Dehân-ı teng-i şîrîneş meger muhr-i Süleymân'est
Ki nakş-ı hâtem-i la'leş cihân zîr-i nigîn dâred²

Dehân'a ḥod şîrînlık lâzım olduğıçün mezkûrları şîrînlıkile cem' iderler.

Maḥşûl-i Beyt: Gerçi şîrîn-dehenler pâdişâhlardır, ammâ ol cânân Süleymân-ı zamândır ki hâtem anıñdır. Ya'nî her bir maḥbûb öz başına pâdişâhdır, ammâ bizim cânânımız başdır, zîrâ hâtem-i ḥüsn ü cemâl anıñladır. Hâşılı, hâtem-i meḥâbîbdır ki ḥüsn ü leṭâfet bunda ḥatm olmuştur.

خال مشکین که بر آن عارض گندمگونست
سر آن دانه که شد رهن آدم با اوست

Hâl-i müşkîn ki ber-ân 'âreẓ-ı gendum-gün'est
Sırr-ı ân dâne ki şud reh-zen-i Âdem bâ-üst

Gendum-gün buğday renklidir.

Maḥşûl-i Beyt: Müşkîn hâl ki ol cânânın 'ârız-ı gendum-günü üzerindedir, (M,T+ Âdem'in yolını uran dâneniñ sırrı ol hâl iledir. Ya'nî Hâzret-i) Âdem'in cennetden ḥurûcına sebep olan buğday dânesiniñ sırrı ruh-ı gendum-gününde olan hâl iledir. Her kim ki ol hâli görüp ṭama' iderse ḥuzûr u şafâ ve râḥata vedâ' ider. (33b)

دلبرم عزم سفر کرد خدا را یاران
چه کنم با دل مجروح که مرهم با اوست

Dilberem 'azm-i sefer kerd Hudâ-râ yârân
Çi konem bâ-dil-i mecrûḥ ki merhem bâ-üst

1 S: nükteye.

2 246. gazel 3. beyit.

Hudâ-râ; râ taḥṣîş ifâde ider.

Maḥşûl-i Beyt: Dilberim sefer niyyeti eyledi, Allâh için baña bir dermân eyleñ ey yârân, nice ideyin, dil-i mecrûḥa ne çâre ideyin ki merhem ol dilberimledir. Ya'nî gönül anıñ firâkına taḥammül idemeyüp ıztırâb ider, bir çâre eyleñ ki gönül bir mîqdâr sükûnet¹ ü qarâr bulsun.

روی خوبست و کمال هنر و دامن پاک
لاجرم همت پاکان دو عالم با اوست

Rûy-hüb'est u kemâl-i huner u dâmen-i pāk
Lâ-cerem himmet-i pākân-i du 'âlem bâ-ûşt

Rûy-hüb, yâ'nın sükûniyla, hüb-rû ma'nâsınadır. **Kemâl-i huner**; maşdar fâ'il ma'nâsınadır, kâmil-hüner demekdir. **Dâmen-i pāk** pāk-dâmen ma'nâsınadır. Hâşılı, bu mîşrâ'ın elfâzında taşarruf eylemeyince ḥaml-i şaḥîḥ olmaz. **Lâ-cerem** lâ-bud ve lâ-mehâlete ma'nâsınadır, ya'nî muḥaqqâḳ ve muḳarrer demekdir. **Himmet** hâ'nın kesri ve fetḥiyle lügatdir, ḳaşd u irâdet ma'nâsına. **Pākân**'dan murâd evliyâ ve enbiyâ ve melâ'ikedir.

Maḥşûl-i Beyt: Sefere 'azm eyleyen dilber hüb-rûdur ve kâmil-hünerdir ve pāk-dâmendir. Pes, elbette iki 'âlemiñ pāklarının himmeti anıñladır. Ya'nî bu ḳadar muḥassenât ki anda vardır, lâzımdır ki cemî' enbiyâ (T⁺ ve evliyâ) ve melâ'ike aña himmet eyleyeler.

با که این نکته توان گفت که آن سنگین دل
کشت ما را و دم عیسی مریم با اوست

Bâ-ki in nukte tuvân goft ki ân sengin-dil
Kuşt mâ-râ vu dem-i 'İsî-i Meryem bâ-ûşt

Goft bunda goften ma'nâsınadır, zîrâ **tuvân** muzâri' ma'nâsınadır ve ḳâ'i-de-i muḳarrereder ki mâzî' muzâri'a muḳârin olsa maşdariyyet ma'nâsını ifâde ider.

Maḥşûl-i Beyt: Bu nükteyi kime dimek mümkündür ki ol taş yürekli bizi helâk eyledi, ḥâlbuki Hâzret-i 'İsâ nefesine mâlikdir. Ya'nî Hâzret-i 'İsâ nefesinde ḥâşşa bu idi ki iḫyâ-yı mevtâ ider idi ve cānân ol nefese mâlik iken bizi

1 S, T: teskin.

helâk eyledi. Pes, bunu kime demek olur ki bir münâkız maşlaḥatdır. Cânâne-niñ kendiye istiğnâsından şikâyetdir.

حافظ از معتقدانست گرامی دارش
زان که بخشایش بس روح مکرم با اوست

Hâfiz ez-mu'tekidân'est girâmî dâreş
Zân ki baḥşâyîş-i bes rûḥ-ı mukerrem bâ-û'st

Mu'tekidân'dan murâd bunda muḥibbândır, zîrâ rûz-merrelerinde 'âşıḳa mu'tekid dirler. **Girâmî** kâf'ın kesriyle ve zammıyla lügatdır, 'azîz ve muḥterem ma'nâsına.

Gülistân: جامهٔ کعبه را که می پوشند
او نه از کرم پیله نامی شد

با عزیزی نشست روزی چند
لاجرم همچو او گرامی شد

Câme-i Ka'be-râ ki mî-püşend
Û ne ez-kirm-i pile nâmî şud

Bâ-'azîzî nişest rûzî çend
Lâ-cerem hemçu û girâmî şud¹

Dâreş; dâr emr-i muḥâtabdır, dârîden'den, tut dimekdir, şîn-i zamîr Hâ-fîz'a râcî'dir. **Baḥşâyîş** ism-i maşdardır, baḥşâyîden'den, esirgeyiş ve teraḥḥum ma'nâsınadır. **Rûḥ-ı mukerrem** enbiyâ ve evliyâ ervâhında müstâ'meldir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey cânân, Hâfiz muḥibb u mu'tekidlerdendir, anı 'azîz tut, zîrâ çok enbiyâ ve evliyâ ervâhı anınladır. Ya'nî Hâfiz pâk ü pâk-dâmen eḥibbâdandır, aña 'izzet ü hürmet eyle, zîrâ çok ervâh-ı ṭayyibeniñ aña him-meti mu'in u zâhîrdir. Hâşılı, ehlu'llâhdandır, sāyir eḥibbâ ve eḥillāya anı kıyâs eyleme.

1 Kâbe'nin üzerine örtülen ipek örtüsüne ipek böceğinden/kurdundan dolayı tazim edilmez. Belki o örtü belirli bir süre Kâbe'nin üzerinde kalarak şeref kazandığı için ona tazim edilir.

25

Ve lehu eyzan¹
Ez-Baḥr-i Muzâri²
Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilû Fâ'ilât

دارم امید عاطفتی از جناب دوست
 کردم جنایتی و امیدم بعفو اوست

Dârem umîd-i 'âtifetî ez-cenâb-ı döst
 Kerdem cinâyetî vu umîdem be-'afv-ı ü'st

'**Âtifetî** ve **cinâyetî**'de yâ'lar vahdet ve tenkîr için olmaḡ cāyızdır, biri-ne ḡaşr idenler taḡşîr eylediler². '**Âtifet** şefḡat, fâ'il vezni üzerine maşdardır. **Cenâb** ḡavlı ve eviñ eṡrâfî. **Cinâyet** günâh.

Maḡşûl-i Beyt: Döst ḡuzûrından merḡamet ümîdim var, yâ bir merḡamet ümîdim var. Günâh eyledim, yâ bir günâh eyledim, (34a) velî ümîdim 'afvınadır anıñ. Ya'nî dostdan ümîd-i merḡamet u şefḡatı ḡat' eylemem, zîrâ kerîmü's-şan ve 'âlî-cenâbdır. Ve egerḡi günâhım var, velî ḡufrân u 'afvına ümîdvârım, zîrâ 'Afuvv u ḡafûr'dur.

دانم که بگذرد ز سر جرم من که او
 گرچه پری وشست ولیکن فرشته خوست

Dânem ki bi-ḡzered zi-ser-i curm-i men ki ü
 Gerḡi perîveş'est velikin ferîşte-ḡûşt

Curm ve **cerîme** günâh. **Perîveş; perî** cinne dirler, **veş** edât-ı teşbîhdır. Pes, perîveş dinilse ṡabî'at nefret eylemez, ammâ cin gibi dinilse nefret eyler, zîrâ perî cinne didikleri ḡalḡ yanında meşḡur degildir.

Maḡşûl-i Beyt: Bilürem ki benim günâhım ucından ya'nî cihetinden geḡer, zîrâ cānân gerḡi perî gibidir, ammâ melek ḡuyludur. Bu beytde te'kidü'l-medḡ bimâ yüşbiḡu'z-zem şan'atı var. Zîrâ ki gerḡi **perîveş'est** ki didi, anı ḡüzellik ile tavşîf eyledi, şoñra ki **velîkin** didi, işiden ḡann eyler ki bunu zemm idiserdir, **ferîş-te-ḡûst** diycek bir medḡle daḡı medḡ idüp evvelki medḡi te'kid eyledi. Günâhım ve cürmüm başından ve hevesinden geḡer diyenler ḡaḡ edâyı eylemediler.³

1 M: Ve lehu raḡîme'llâhu rûḡahu.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

3 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

چندان گریستیم که هر کس که برگذشت
در اشک ما چو دید روان گفت کین چه جوست

Çendân giristim ki herkes ki ber-guzeşt
Der-eşk-i mâ çu دید revân goft k'in çi cû'st

Çendân ol kadar. **Ber-guzeşt**; **ber** harf-i te'kîd. **Der-eşk-i mâ**; **der** bun-da ez ma'nâsınadır. **Mâ** lafzı **eşk**'e münâsib vâkı' olmuşdur. **Eşk** ber-guzeşt'e muqayyedir. **Revân** şıfat-ı müşebbehedir, müşterek lafızdır, akmağ ve yürü-mek beyinde, ağan ve yürüyen ma'nâsına. Meşelâ âba ya'nî şuya şıfat olsa ağan ma'nâsınadır, ammâ serve ve gayrıya şıfat olsa yürüyen ya'nî şalınağan ma'nâsınadır. **K'in** aslında **ki in** idi, terkib olmağla **k'in** oldu. **Cû** yâ'yla ve yâ'sız müsta'meldir, ammâ izâfet hâletinde yâ'nın işbatı lâzımdır.

Maḥşûl-i Beyt: Ol kadar ağladık cânân 'ışkından ki her kimse ki bizim gö-zümüz yaşından geçüp revân ya'nî ağan gördi ise hayret¹ idüp didi ki bu ne ırmağdır. Ya'nî 'ışk-ı cânânda ol kadar girye ve bükâ el virdi ki seylâb u cüybâr peydâ olup revân oldu ki gören ve bu cüydan geçen didi ki bu ne cüydur.

سرھا چو گوی بر سر کوی تو باختم
واقف نشد کسی که چه کویست و این چه گوست

Serhâ çu gûy² ber ser-i kûy-ı tu bâhtim
Vâkıf ne-şud kesî ki çi kûy'est u in çi gû'st

Gûy bunda top ma'nâsınadır. **Ser-i kûy** maḥalle ucı ve soğak başı. **Bâhtim** müte'addidir, oynatdık ya'nî fedâ eyledik.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ maḥalleñ ucında başlarımızı top gibi oynatdık. Hiç kimse vâkıf u muṭṭâlî' olmadı ki bu top ne topdur ve bu maḥalle ne maḥalle-dir? Ya'nî cânân 'ışkına cânlar ve başlar fedâ eyledik, ammâ kimse bilmedi, bu cân u baş fedâ eyleyen kimdir ve kimiñ 'ışkınadır. Hâşılı, 'ışk-ı cânânı dilde cân gibi şaklarınız ağyardan.

بی گفت و گوی زلف تو دل را همی کشد
با زلف دلکش تو کرا روی گفت و گوست

Bî-guft u gûy zulf-i tu dil-râ hemî-keşed
Bâ-zulf-i dil-keş-i tu ki-râ rûy-ı guft u gû'st

1 S: ḥüzn.

2 M, S, T: Mâ ser çu gûy: F nüshası esas alındı.

Guft u gû bunda 'idâd-ı esmâdandır, ol cihetden **bî** dâhil olmağa şâlih olmuşdur, zîrâ **bî** cevâmide dâhil olur, müştakqâta dâhil olmaz, ma'nâsı dime kovma¹ ya'nî söz şav dimekdir. **Hemî-keşed; mî** hâl içündür ve **hâ** te'kid için, ammâ bunda murâd istimrârdır. **Dil-keş** vaşf-ı terkibîdir, gönül çekici dimekdir, iki ma'nâyı, biri gönül alıcı ve birisi gönül çekici ya'nî cerr (^{S,M+} u cez**b**) idici. **Ki-râ** mürekkebdır **ki** ile **râ**'dan. **Ki** ismdir **men** ma'nâsına, (34b) zât-ı zevi'l-ukûle delâlet ider, **râ** ise harf-i taḥṣîşdir. **Ki-râ** kimiñ dimekdir, kime diyen ḥaḳ ma'nâyı bilmedi². **Rûy** bunda vecihdir, cihet ma'nâsına. Ne vechi var dirler, ne aşlı var diyecek yerde.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ zülfün dili güft ü gûsuz ya'nî 'illetsiz (^{M,S+} ve bâhâ-nesiz) çeker alır. Pes, seniñ gönül alıcı zülfünle güft u gûya kimiñ vechi var? Ya'nî zülfün ki dil-i dîvâne-yi güft ü gûsuz kendü hâlinde tek dururken aldugı taḳdırce, pes seniñ gönül çekici zülfüne kimiñ mecâli var güft ü gû eylemege, bu taḳdırce bâ şıla ma'nâsını ifâde ider.

عمریست تا ز زلف تو بوی شنیده‌ام
زان بوی در مشام دل من هنوز بوست
'Omri'st tā zi-zulf-i tu bûyi şenideem
Zân-bûy der-meşâm-ı dil-i men henûz bûst

'Omri'st, yâ-yı vaḥdetle, bir zamân ve bir müddet dimekdir. **Bûyi; yâ** vaḥdet içündür. **Meşâm** geñiz ya'nî burunda ḳoḳı alan 'uzuv. **Henûz** el-ân ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ zülfünden bir ḳoḳı işidelden (^{M+} berü) bir zamândır ve ol zülfünden işitdügüm ḳoḳıdan gönlüm meşâmmında el-ân ḳoḳı var. Ya'nî zülfünün bûyi bir mertebe mü'eşşirdir ki nice zamândan beri ḳoḳusını duymuşum ve el-ân gönlüm meşâmmından, aldugüm ḳoḳu gitmez. Bunda şenide bûyide ma'nâsınadır, ya'nî ḥâssa-i sem'i ḥâssa-i şemm maḳâmında isti'mâl eyledi. Dillerinde bu isti'mâl ḳoḳdur.

Mıṣrâ': بوی بنفشه بشنو و زلف نگار گیر

Bûy-ı benefşe bi-şnev u zulf-i nigâr gîr³

1 Bu kelime ḳoma olarak da okunabilir.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

3 Menekşe kokusunu kokla ve sevgilinin saçını eline al.

هیچست آن دهان و نینم ازو نشان
مویست آن میان و ندانم که آن چه مویست

Hiç'est ân dehân ki ne-bînem ezû nişân
Mûy'est ân miyân u ne-dânem ki ân çi mûst

Hiç'est ân dehân; dehân' ı hîçlikile vaşf eyledi, zîrâ dehânın hürdesi mu'teberdir. Küçüklüğü¹ mu'teber olduğındandır ki şu'arâ cevher-i ferd ve cüz'-i lâ-yetecezzâ ve nokta-i mevhûm didiler. Ba'zılar külliyyen yok eyledi, şöyle ki nâm ve nişân kıomadı. Nitekim Kemâl buyurur:

Beyt: وصف دهن تنگ تو بسیار شنیدیم
رفتیم پی نام و نشان هیچ ندیدیم

Vaşf-ı dehen-i teng-i tu bisyâr şenidîm
Reftîm pey-i nâm u nişân hîç ne-didîm²

Mûy'est ân miyân; miyân'a mû ıtlâk eyledi, zîrâ **miyân** ne kıadar ince olsa mu'teberdir.

(^{T+} Kemâl)

Beyt: میان یار چو مویست نقش من دارد
خیالی بین که ازو نازکی همی بارد

Miyân-ı yâr çu mûy'est naqş-ı men dâred
Hayâlî bîn ki ezû nâzikî hemî-bâred³

Maḥşûl-i Beyt: Cânânın dehânı hîçdir ki andan nâm u nişân görmem. Miyânı da mûydur, ammâ bilmem ki ol ne mûdur. Dehân ve miyânı Şabûḫı bir beytd e ḫûb cem' eylemiş.

Beyt: میان مویی بود از کاکل عنبر فشان او
دهان هم یک سر مو باشد از موی میان او

Miyân mûyî buved ez-kâkul-i 'anber-feşân-ı û
Dehân hem yek ser-i mû bâşed ez-mûy-ı miyân-ı û⁴

1 M: kiçiligi.

2 Senin küçük ağzının vasıflarını çok duyduk. Bu adın peşine düştük, fakat ondan hiç bir nişân görmedik.

3 Sevgilinin beli kıl gibi incedir, onda benim nakşım vardır (ben de zayıflayıp kıl gibi oldum). Şu hayale bak ki bu kadar incelikle beraber ondan nezaket yağmaktadır.

4 Sevgilinin beli onun anber saçan misk kokulu saçının bir kılı gibi incedir. Ağzı ise onun kıl gibi ince beline kıyasla bir kılın ucu gibi küçük.

دارم عجب ز نقش خیالت که چون نرفت
از دیده‌ام که دم بدمش کار شست و شوست

Dârem 'aceb zi-nağş-ı hayâlet ki çün ne-reft
Ez-dideem ki dem-be-demeş kâr-ı şust u şû'st

Ma'nâda **şîn** zamîri **kâr**'a maşrûfdur. **Şust u şû** şusten'den ve şüyiden'den müştakdır. **Şusten** yumağ ve **şüyiden** arıtmak, bunda lâzım ma'nâsınadır. Pes, **şust u şû** yunma arınma ma'nâsına isimlerdir.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ hayâlin nağşından 'aceb tutarım ki nice gitmedi gözümünden ki dâ'imâ işi yunma ve arınmadır. Ya'nî 'ışk ıztırâbından bu kadar girye ve bükâ ki iderim ve gözümünden bu kadar ırmaqlar ki akar, ta'accüb iderim seniñ hayâlin nağşından ki gözümünden nice yunup ve arınup gitmez. Ba'zı nüshada hayâleş vâkı' olmuş, zamîr-i şînle, cânânın hayâli demek olur.

حافظ بدست حال پریشان تو ولی
بر بوی زلف دوست پریشانیت نکوست

Hâfız bed'est hâl-i perişân-ı tu velî
Ber-büy-ı zulf-i döst perişâniyet nikû'st

Büy bunda iki ma'nâya olmak mümkündür; hoş ve ümîd. Pes, hoşuya kaçır eylemek takşirdir¹.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, (35a) seniñ perişân u nâ-mazbûṭ hâlin yaramazdır, ammâ cânânın zülfi ümîdiyle yâ hoşusu sebebiyle perişânlığın eyüdüdür. (^{M,T+} Ya'nî eğerçi firâk perişânlığıyla hâlin beddir, ammâ vişâl cem'iyeti ümîdiyle perişânlığın eyüdüdür.) Zîrâ firâkın pâyânı vişâldir.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

26

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Remel
Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilāt

آن شب قدری که گویند اهل خلوت امشبست
 یا رب این تأثیر دولت از کدامین کوکبست

Ān şeb-i qadrî ki gûyend ehl-i ḥalvet imşeb'est
 Yâ Rab in te'sîr-i devlet ez-kudâmîn kevkeb'est

Ḳadrî'de **yâ** vaḥdet veyâ tenkîr içündür, vaḥdete kaşır idenler taḳşîr eylediler¹. **Ḥalvet** ve **ḥalâ** maşdarlardır, ḥalâ-yaḥlû ya'nî naşara bâbından. **İmşeb**; **im** aşlında **în** idi, şeb'de ve rûz'da ve sâl'da nûn mîm'e ḳalb olur lüzûmen. **Yâ Rab** bunun gibi maḳâmlarda 'acabâ ma'nâsınadır, niteki sâbıḳan zıkr olındı. **Kudâmîn**; **kudâm** ḳanḳı, **yâ** nisbet **nûn** te'kîd-i nisbet içündür ve ba'zılar didiler ki **kudâm** ve **kudâmîn** lügatdır, nisbet melḥûz degildir, *va'llâhu Tē'âlâ a'lem*². **Kevkeb** yıldızdır.

Maḥşûl-i Beyt: Ol ḳadir gicesi ki ehl-i ḥalvet zıkr iderler bu gicedir. 'Acabâ bu devlet te'sîri ḳanḳı kevkebe mensûbdur yâḥud ḳanḳı kevkebdendir. Ke'enne ki Ḥâce'ye bir gice vuşlat müyesser olmuş imiş. Pes, ṭâlî'iniñ te'sîrinden ta'accüb idüp buyurur: Yâ Rab, bu sa'âdet-i 'uzmâ ne yıldızın te'sîridir ki bu devleti hergiz ṭâlî'imden ricâ eylemezdim.

اندر آن موکب که در پشت صبا بندند زین
 با سلیمان چون برانم من که مورم مرکب است

Enderân mevkib ki ber-puşṭ-i şabâ bendend zeyn
 (S,T+ Bâ-Süleymân çün bi-rânem men ki mürem merkeb'est)

(^{M,S+} beytini bu beytden evvel yazmak gerek ve 'Şeh-suvâr-i men' beytini maḥlaşın üstinde muttasıl yazmak gerek ki tekrâr-ı ḳâfiye 'aybı bir miḳdâr ḥafî ola. Biz sonra mütenebbih olduk, yoḥsa ihmâl eylemezdik³.)

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 Doğrusunu Allah bilir/ En iyi bilen Allah'tır.

3 T ve F'de bu beyit ve şerhi Sûdî'nin tavsiyesi dikkate alınarak ikinci beyit olarak kaydedilmiştir.

تا بگیسوی تو دست ناسزایان کم رسد
هر دلی از حلقه در ذکر یارب یاربست

Tâ be-gîsû-yı tu dest-i nâ-sezâyân kem resed
Her dili der-ḥalkâ'ı der-zıkr-i yâ Rab yâ Rab'est

Tâ ḥarf-i ta'lîl. **Gîsû**, kâf-ı 'Acemîniñ kesriyle, saç bölüğüne dirler. *Hüsâmî*; 'Şaç bölüğüdür gîsû bilmez kişi nâ-dândır'¹. **Nâ-sezâyân** elif ve nûn'la cem' olmuş, zevî'l-ukûlden olduğüçün. **Nâ-sezây** yâ ile ve yâsız lügatdır, lâıyık olmayan kimseye dirler. (^{T+} *Şâhidî*;) 'Nâ-sezâ oldur ki lâıyık olmaya'. **Kem resed**; **kem** böyle maḳâmda külliyyen terkden 'ibâretdir, niteki sâbıḳan 'Râz-ı dehr kemter cû' didüğünde beyân oldı idi. Pes, eksik irişe diyen eksik söylemiş². **Her dili**; **yâ** vaḥdet veyâ tenkîr içün, vaḥdete ḳaşr idenler taḳşîr eylediler³. **Der-ḥalkâ**; **ḥalkâ** ḥâ'nıñ fethi ve lâm'ın sükûnıyle insân da'iresinde, ve ğay-ırıda lâm'ın fethiyledir, **yâ** vaḥdet içündür. **Yâ Rab**; **yâ Rab**'dan bunda murâd du'âdır.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ gîsûña nâ-sezâlarıñ eli irişmemek içün her dil veyâ her bir dil bir ḥalkâda yâ Rab zıkrindedir. Ya'nî dest-i ağyâr gîsûña degmek içün ḥalkâlarında olan diller yâ Rab yâ Rab diyü Allâh'a tazarru' ve niyâz iderler.

کشته چاه زرخدان توام کز هر طرف
صد هزارش گردن جان زیر طوق غبغبست

Kuşte-i çâh-ı zeneḥdân-ı tuem k'ez-her taraf
Şed hezâreş gerden-i cân zîr-i tavḳ-ı ğabğab'est

Zeneḥdân çeñe kemügi, bunda eñek murâddır. (^{M,T+} **Şed hezâreş**; **şîn-i** zamîr **çâh-ı zeneḥdân**'a râci'dir ve) ma'nâda **ğabğab**'a maşrûfdur. **Tavḳ** bunda çenberdir. **Ĝabğab**; aşl-ı lügatde **ğabğab** ve **ğabab**⁴ ḥorosuñ ve sığırın (^{S,M+} ya'nî ğavîñ) boynı altına şarkandır, ammâ 'Acem insânıñ eñek altında yumrıca küreye⁵ dirler ki Türk aña şaḳaḳ dir ki ol güzelleriñ muḥassenâtındandır. İmdi **tavḳ-ı ğabğab** didügi **ğabğab**'ın degirmiligidir.

1 S: Şaç bölüğüdür gîsû bilmez nâ-dân.

2 <^{F+} Redd-i Sürûri>

3 <^{F+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

4 F: ğab.

5 F: gövdeye.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ eñegin çukurınıñ helâki ve küştesiyim ki her cānibden yüz bîn cānıñ boynı anıñ ğabğabı çenberiniñ altındadır, ya'nî cānāna ğabğab bir meretebe ḥüsn ü leṭāfet virmişdir ki her gören aña esir u mübtelâ olur¹.

شهسوار من که مه آینه دار روی اوست
تاج خورشید بلندش خاک نعل مرکبست

Şeh-suvâr-ı men ki meh âyîne-dâr-ı rûy-ı ü'st (35b)
Tâc-ı ḥurşîd-i bulendeş ḥâk-i na'l-i merkeb'est²

Ba'zı nüshada 'na'l-i summ-i merkeb'est' düşmüş. **Şeh-suvâr** atlu pâdişâh. **Âyine-dâr** ekşer mâşıṭada isti'mâl iderler ve şol kimse ki bir âyine eline alur ve gezdürüp ele şunar ve âyineyi eline alup bağan bir aqçe veyâ birkaç manğır³ virür, aña da **âyine-dâr** ve âyine-gerdân dirler. Mısrâ'-ı şânide muḥtemelu'z-zıd-deyn şan'atı var, ya'nî **tâc** (^{M,T+} ḥâk ola veyâ **ḥâk** tâc) ola.

Maḥşûl-i Beyt: Benim şeh-süvârım ki mâh anıñ âyine-dârıdır ya'nî ḥidmetine mülâzımdır, bülend ḥurşidiñ tâcı anıñ atı na'liniñ toprağıdır veyâ atı na'liniñ toprağı bülend ḥurşidiñ tâcıdır. Bundan murâdı cānānı isti'zâmdır, ya'nî bir mertebede 'âlî-cenâbdır ki ay ḥidmetkârı ve güneş seyisidir.

عکس خوی بر عارضش بین کافتاب گرم رو
در هوای این عرق تا هست هر روزش تبست

'Aks-ı hey ber-'ârezeş bin k'âftâb-ı germ-rev
Der-hevâ-yı in 'arâk tâ hest her rûzeş teb'est

Hey, vâv-ı resmîyle, pey, vey kâfiyesinde vâkı' olur, 'arâk [ya'nî] ter ma'nâsınadır. **Germ-rev** tîz yürüyici dimekdir. [**Âftâb-ı germ-rev**']e yüzi ıssı güneş diyen ḥaṭâ-yı fâḥiş eyledi⁴. **Her rûzeş teb'est**; **her rûz**'dan murâd devâm u şebâtdır, ya'nî güneşe eşi'asınıñ kemâl-i ğalebesinden ḥassa-i başar baqmağa taḥammül idemediginden ditrer gibi görünür. Ol hey'ete⁵ **teb** ıtlâk eylemiş. **Teb**'le '**arâk**'ıñ münâsebeti olduğıçün '**arâk**'ı **teb**'le cem' eyledi.

Maḥşûl-i Beyt: Cānānıñ 'arız-ı pâki üzerinde deriñ 'aksini gör ki ziyâde tîz yürüyici güneş bu 'arâkıñ ârzûsından her gün ısıtma çeker. Ya'nî rûyınıñ

1 T'de bundan sonra 'Aks-i hey.' beyti bulunmaktadır.

2 Tve F'de bu beyit makta beytinden önce bulunmaktadır.

3 S, T: manğır.

4 <^{T+} Redd-i Sürûri>

5 M: ol ditremek şebâtına. F: Ol ditremek hey'etine.

kemâl-i leṭâfet ü şafâsından 'araḳı henüz menba'ında olup mesâmâtdan rûyuñ yüzine ḥurûc eylemeksizin 'aksini beşereniñ zâhirinde gör ki âfitâb-ı tîz-rev ki yürüyecek seyr idem diyü hergün bu hevâda, ya'nî 'aksini görmek ârzûsından maḥmûm gibi ditrer. Anıñ 'ârızı üzre olan 'araḳıñ 'aksini ya'nî leṭâfetini görem diyü 'aksi leṭâfetle tefsîr eyleyen kimesne şâ'iriñ murâdını añlamadı.

من نخواهم کرد ترك لعل يار و جام می
زاهدان معذور داریدم که اینم مذهبت

Men ne-ḥâhem kerd terk-i la'l-i yâr u câm-ı mey
Zâhidân ma'zûr dâridem ki inem mezheb'est

Kerd bunda kerden ma'nâsınadır, zîrâ muzâri'a muḳârindir. **La'l-i yâr**'dan murâd lebdir, teşbih-i muṭlaḳ ʔariḳiyle. **Zâhidân** münâdâ. **Dâridem**; **dârid** cem'-i emr-i muḥâṭabdır¹, **mîm** zamîr-i manşûb muttaşıl ma'nâsınadır. **İnem**; **in** ism-i işâretidir, **mîm**-i mütekellim ma'nâda **mezheb**'e muḳayyeddir, **mezhebem in'est** taḳdîrindedir.

Maḥşûl-i Beyt: Ben la'l-i yâri ve câm-ı meyi terk ider degilim. Ey zâhidler, beni ma'zûr ṭutuñ ki budur mezhebim, ya'nî 'ömrüm böyle geḫmişdir ve bu-nuñla mu'tâdım, baña bundan geḫmek ḫayli müşkildir.

Mıṣrâ': Ḫayli müşkildir kişi terk eylemek mu'tâdını²

اندران موکب که بر پشت صبا بندند زین
با سلیمان چون برانم من که مورم مرکبست

Enderân mevkib ki ber-pušt-i şabâ bendend zîn
Bâ-Süleymân çün bi-rânem men ki mürem merkeb'est³

Mevkib, mîm'in fethi ve kâf'ın kesriyle, bunda atlu⁴ bölügidir. **Pušt** arḳa. **Zîn** eger. **Pušt-i şabâ**'ya eger bağlamakdan ğaraḳ şabâya süvâr olmaḳdır. **Çün bi-rânem**; **rânden** sürmektir, bunda dizgin dizgine çatup yürümekden kinâ-yetdir ya'nî hem-'inân olmaḳ. **Mûr** ʔarınca. **Merkeb**'den bunda muṭlaḳ binit⁵ murâddır.

1 M, S: Dâridem cem'-i muḥâṭabdır.

2 Hayâlî Bey Divanı G 428/75-5.

3 T'de bu beyit Sûdî'nin görüşüne uyularak 2. beyit olarak yazılıp şerh edilmiştir.

4 S, M: atlar.

5 M, S: binek.

Maḥşûl-i Beyt: Şol atlular içinde ki şabâyı egerleyüp binerler¹, ben Hâzret-i Süleymân² nice hem-‘inân olabilürem ki binitim³ qarıncadır. Ya‘nî ḥüsn ü cemâl şâhibleri ki güzelliikle ğayr-ı mevcûdı mevcûd eylemege kâdirlerdir, ben anlarıñ arasında cânânımla nice hem-‘inân olabilürem ki elimde qarınca (36a) deñlü sermâyem yokdur. Ba‘zı nüshada **çün** yerine **key** vâkı‘ olmuş, kaçan ma‘nâsına. Pes, **key bi-rânem** lafzını **key ber-âyet** çıkarup ma‘nâsını; Süleymân‘la kaçan yukarı gelem diyen kimesne hem terkîbde ḥaṭâ eylemiş hem ma‘nâda⁴. Bu gâzelde iki beytde kâfiye mükerrer geldi. Pes, lâıyk bu idi ki beytiñ birini maṭla‘ıñ âhirinde yazalardı ki⁵ ‘uyûbdan ‘add olunmayaydı.

آب حیوانش ز منقار بلاغت می چكد
زاغ كلک من بنامیزد چه عالی مشربست

Âb-ı ḥayvâneş zi-minḳâr-ı belâğat mî-çeked
Zâğ-ı kilḳ-i men benâmized çi ‘âlî-meşreb‘est

Âb-ı ḥayvân âb-ı ḥayât dimekdir. **Ḥayvâneş**‘de **şîn-i** zamîr **zâğ-ı kilḳ**‘e râci‘dir izmâr ḳable‘z-zıkr ṭarîḳiyle. **Minḳâr** kuş burnı, ḳalemin burnını ya‘nî ucını aña teşbîh iderler. **Mî-çeked** fi‘l-i muzâri‘, ṭamlar⁶ dimekdir, çekiden‘den müştak. **Zâğ** qarğa⁷. **Kilḳ** ḳalem, siyâhlıḳda qarğaya teşbîh eylemiştir. **Benâmized** kelime-i taḥşindir, bâreke‘llâh dimekdir. **Benâmized** iki lafızdan mürekkebdır ve **be-nâm** lafzında olan bâ ḳasem içündür, Allâh adı ḥaḳḳı için dimekdir diyen kimesne hem terkîb didüğünde ve hem ma‘nâda ḥaṭâ eyledi⁸.

Maḥşûl-i Beyt: Benim ḳalemim zâğı bârekellâh ne ‘âlî meşrebdir ki minḳâr-ı belâğatından âb-ı ḥayvân ṭamlar⁹. Ğaraż kendiniñ belâğatını tavşifdir, ḳaleme isnâdı mecâzîdir. Minḳârıñ belâğata izâfeti isti‘âre ṭarîḳiyledir. **Benâmized** ekşer maḥallerde taḥşin ma‘nâsınadır, (S,T+ Allâh ḥaḳḳıçün ma‘nâsına daḥi gelür diyen kimse ḳasem ma‘nâsına gelür didüğünde ḥaṭâ eylemiş¹⁰.)

1 M: süvâr olurlar.

2 M, S: Hâzret-i Süleymân ‘aleyhi‘ş-selâmla.

3 M, S: binegim.

4 <T+ Redd-i Sürûri>

5 M: yazılmalı idi ki.

6 T: ṭamar.

7 S: qarğa.

8 <T+ Redd-i Sürûri>

9 S, T: ṭamar.

10 <T+ Redd-i Şem‘i>

آن که ناولک بر دل من زیر چشمی می زند
قوت جان حافظش در خنده زیر لبست

Ân ki nâvek ber-dil-i men zîr-i çeşmî mî-zened
Kût-ı cân-ı Hâfizeş der-ħande-i zîr-i leb'est

Nâvek koğuş okı ya'nî zenbürek okı, koğuşdan atıldığıçün koğuş okı dirler. **Zîr-i çeşmî**; yâ tenkîr içündür. **Zîr-i çeşm** göz altından ya'nî nihânî. **Kût-ı cân** ğidâ-yı rûh dimekdir. **Ĥande-i zîr-i leb** gülümsemek¹ ya'nî tebessüm.

Maḥşûl-i Beyt: Ol cânân ki yüregime göz altından ğamze okını urur, Hâfız cânınıñ azığı anıñ dudağ altında gülmesindedir², ya'nî Hâfız'a nihânî naẓar şalup tebessüm eylemesi³ rûhına ḥayât virür.

27

Ve lehu eyzan⁴

Ez-Baḥr-i Remel

Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlât

مطلب طاعت و پیمان و صلاح از من مست
که بپیمانه کشی شهره شدم روز الست

Me-ṭaleb ṭâ'at u peymân u şalâḥ ez-men-i mest
Ki be-peymâne-keşî şohre şudem rûz-ı elest

Me-ṭaleb nehy-i muḥâṭabdır, ṭalebîden'den müştak, ṭaleb eyleme dimekdir. **Ṭaleb** lafz-ı 'Arabî'dir, lafz-ı 'Arabîyi ki 'Acem taşarruf eyleye, ya'nî maşdar ve mâzî ve muẓârî' ve emir ve nehiy şîğalarına çeke, aña ma'mûl dirler, meşelâ ṭalebîden ve tırâziden gibi. **Ṭâ'at** aslında inḳıyâd ma'nâsınadır, soñıra 'ibâdetde isti'mâl eylediler. **Peymân** qavl ü qarârdır. **Şalâḥ** zıdd-ı fesâddır. **Mest** esrûk. **Peymâne-keş** vaşf-ı terkîbîdir, peymâne çekici, ma'nâ-yı lâzımîsi bâde içici. **Şohret** ve **şuhr** maşdarlardır, feteḥa bâbından, ammâ **şohret** bunda mef'ûl ma'nâsınadır.

1 S, M: gülmek. F: gülümsüme.

2 M: tebessüm eylemesindedir.

3 M: gülmesi.

4 M: Ve lehu raḥimehu'llâh.

Rubâî¹: گر شهره شوی به شهر شر الناسی
 ور گوشه نشین شوی همه وسواسی
 به زان نبود گر خضر و الیاسی
 کس شناسد تو را تو کس شناسی

Ger şohre şevî be-şehr şerru'n-nâsî
 V'er gûşe-nişîn şevî heme vesvâsî
 Bih zân ne-buved ger Hızr u İlyâsî
 Kes ne-şinâsed tu-râ tu kes ne-şinâsî²

Rûz-ı elest; elestu'de hemze istifhâm içündür. **Lestu** fi'l-i mâzî nefis-i mütekellim vahdedir leyse'den, leyse fi'ildir ef'âl-i nâkışadan, ammâ mâzîsi müsta'meldir ancak. **E-lestu** demek değil miyim demektir. **Rûz-ı elest**'den murâd Allâhu Te'âlâ ervâha (36b) ³ (أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ) didiği gündür. Bu bir muṭavvel baḥışdır, maḥalli tefsîrlerdir, bu değil⁴. (T⁺ Bunda murâd rûz-ı ezeldir.)

Maḥşûl-i Beyt: Benden ṭâ'at u 'ibâdet ve 'ahd u peymân ve 'amel-i şâlih ṭaleb eyleme, zîrâ ben rûz-ı ezelde bâde-nûşluğ-ıla meşhûr oldum. Ya'nî zühhâd u 'ubbâda lâyıḳ olan a'mâli benden ṭaleb eyleme ey ehl-i zâhir ki, ben rind-i bâde-nûş yaradıldım, benden sen didüğüñ gelmez.⁵

من همان دم که وضو ساختم از چشمه عشق
 چار تکبیر زدم يك سره بر هر چه که هست
 Men hemân-dem ki vuzû sâḫtem ez-çeşme-i 'ışḳ
 Çâr tekbîr zedem yeksere ber-her çi ki hest

Çâr tekbîr zedem; meyyit namâzı dört tekbîrle olur. Pes, bir nesneniñ külliyyen terki lâzım gelse aña **çâr tekbîr zedem** dirler, ya'nî ben andan geçdim⁶. Pes,

1 <T.F. Hayyâm> Ebû Sa'îd Ebu'l-Hayr'a ait bu rubâî T ve F nüshasında sehven Hayyâm'a ait olarak gösterilmiştir. <https://ganjoor.net/abusaeed/robaee-aa/sh663/>. Bu şiirin ikinci mısraı adı geçen sitede 'V'er ḥâne nişînî hemegî vesvâsî' olarak, üçüncü mısra ise 'Bih zân ne-buved ki hemçu Hızr u İlyâsî' şeklinde geçmektedir. Diğer mısralar aynıdır.

2 Şayet şehirde meşhûr olmuşsan insanların en şerlisi/kötüsü, şayet uzlete çekilip yalnız kaldıysan kuruntuların/hayallerin mahkûmı olmuşsun demektir. En iyisi Hızır ve İlyas gibi ol (insanların arasında bulun) fakat ne insanlar seni bilsin, ne de sen kimseyi bil.

3 "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" Arâf 7/172.

4 S, M: Maḥalli tefsîrlerde mezkûrdur.

5 M: benden seniñ maṭlûbuñ ḥuşûle gelmez.

6 T: çekdim.

Maḥşûl-i Beyt: Ben ol dem ki 'ışık çeşmesinden âbdest aldım, umûr-ı dñn-yânın cemî'ine bir uğurdan¹ çâr tekbîr urdum. Ya'nî ben ki 'âşık oldum, cânân muḥabbetinden ğayrı her ne ki reng-i ta'alluk qabûl eyler, andan külliyyen geçdim.

می بده تا دهمت آگهی از سر قضا
که بروی که شدم عاشق و بر بوی که مست

Mey bi-dih tâ dehemet âgehî ez-sırr-ı kazâ
Ki be-rûy-ı ki şudem 'âşık u ber-bûy-ı ki mest

Âgehî; yâ harf-i maşdar. **Kazâ**'dan murâd hük-m-i ilâhîdir.

Maḥşûl-i Beyt: Mey vir ki saña sırr-ı kazâ ve qaderden haber vireyin ki ki-miñ rûyına 'âşık oldum ve kimiñ bûyına mest oldum. Ya'nî bâde vir ki mest-i evkâr² olup bî-ihtiyâr râz-ı nihânı fâş idüp 'ışık ve 'âşıklığımı ve kime 'âşık olduğum ve kimiñ bûyına mest olduğum bir bir söyleyeyim³. Zîrâ bâde bir cevherdir ki elbette gönülde olanı izhâr ider. Niteki meşhûrdur, ayıklık ile fikr eyledüğünü serḥoşluk ile söyler dirler⁴.

کمر کوه کمست از کمر مور این جا
ناامید از در رحمت مشو ای باده پرست

Kemer-i küh kem'est ez-kemer-i mür in-câ
Nâ-umîd ez-der-i rahmet me-şev ey bâde-perest

Kemer-i küh tağ beleñi⁵. **Kem** eksik. **Kemer-i mür; kemer** bunda bel ma'nâsınadır. (^{S,T+} Evvelki kemer bir kıyalı, büyük tağdan yuvalanmış yum-rı kıya ma'nâsınadır, yâ büyük tağdan aşığa olan küçük tağ ma'nâsınadır ve ikinci kemer kıuşak ma'nâsınadır diyen kimse iki kemerin bile ma'nâsını bil-memiş⁶.) **İn-câ** didüğü ya'nî bâb-ı 'ışıkda. **Der-i rahmet** izâfet-i beyânıyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Tağ beleñi⁷ eksik ya'nî za'îfraqdır⁸ kıarınca belinden bunda, ya'nî 'ışık yükünü götürmede. Ey cânânın 'ışıkı bâdesin nüş eyleyen 'âşık, der-i

1 S: umûr-ı dünyâdan bir uğurdan.
2 T, F: mest u evkâr.
3 T: söyleyeyin.
4 T, F: ayıkla fikr eyledüğünü serḥoşla söyler dirler.
5 M: beli.
6 <^{F+} Redd-i Sürûri>
7 M: beli.
8 M: za'îfrekdir.

rahmet-i cānāndan nâ-ümîd olma. Ya'nî bâr-ı girân-ı 'ışk-ı cānāna tağlar mü-tehāmmil degil iken ey bâde-i muḥabbet-i cānānı nûş iden, sen taḥāmmül eyle ve merḥamet ve şefḳat-i cānāndan nâ-ümîd olma. Elbette zûr-ı muḥabbet seni cānāna vâsıl ider.

بجز آن نرگس مستانه که چشمش مرصاد
زیر این طارم فیروزه کسی خوش نشست

Be-cuz ân nergis-i mestâne ki çeşmeş me-resâd
Zîr-i in târum-ı firûze kesî hoş ne-nîşest

Be-cuz; bâ ḥarf-i zâyid, **şîn**-i zamîr nergise râci'dir ki **çeşm**'den kinâyetdir. **Çeşmeş me-resâd; me-resâd** nehy-i gâyibdir, resâniden'den, irişdirmek ma'nâsına, bunda du'â murâddır, yaramaz göz degmesün maḳâmında isti'mâl iderler. Bunda ḥaşv-i melîḥ vâki' olmuş. **Târum** râ'nın fethi ve zammıyla lügatdır, derim evine dirler¹ ki göçer evliler kûrup içinde oturlar. **Târum**'ı çardaḳla tefsîr eyleyen yûkarudan pervâz eylemiş². **Firûze** pîrûzeden mu'arrebdir, cevâhir cinsinden lâciverd³ renkli bir taşın ismidir. Bunda **târum-ı firûze**'den murâd felekdir teşbîḥ ṭarîkiyle.

Maḥşûl-i Beyt: Ol cānānın mestâne çeşminden ḡayrı ki (^{T+} inşâ' allâh⁴) aña yavuz göz degmesün, bu felek-i pîrûze-rengin altında ḡuzûr u refâhiyetle kimse oturmadı. Ya'nî çeşm-i cānân her iş ki işler, 'uşşâḳ gönlün mecrûḫ eylemek ve ḳanın dökme ve sâ'ir mezâlim ki andan şâdır olur, hiç kimsenin ḡaddi yokdur [ki] sen niçün (37a) böyle eyledin yâ eylersin diye. Bunun biriyle⁵ yerinde zevḳ u şafâ ile oturur, ammâ andan ḡayrı herkes eyledüğünün mûkâfât u cezâsını görür.

جان فدای دهن ت باد که در باغ نظر
چمن آرای جهان خوشتر ازین غنچه نیست

Cân fedâ-yı dehenet bâd ki der-bâḡ-ı nazar
Çemen-arây-ı cihân hoşter ezîn ḡonçe ne-best

Fedâ'da fâ meksûr olsa medd u ḳaşr cā'iz ve ammâ fâ meftûḫ olsa maḳşûr-dur ancak. **Fidye** ve **fidâ** ve **fedâ** bir ma'nâyadır, bir kimseye bir nesne virmekle

1 F: obaya dirler.

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 T, F: lâjiverd.

4 T ve F'de kısaltma şeklinde (شاله) olarak yazılmıştır.

5 M: Böyle iken.

kurtarmağa dirler, ammâ böyle maḳâmda ḳurbân ma'nâsınadır. **Bâd** emr-i ğâyib sigâsıdır, mevḳi'-i du'âda vâḳi' olmuş. **Bâğ-ı nazar**; taḳdîr-i kelâm **bâğ-ı 'ilm-i nazar**'dır, muzâf maḥzûfdur. **Çemen-arây** vaşf-ı terkibîdir, **cihân**'a muzâf olmuşdur, taḳdîr-i kelâm çemen-i cihân-ârây'dır. **Çemen-arây**'dan murâd ehl-i sünnet mezhebinde Hâllâḳ-ı 'âlemdir ve ḥükemâ mezhebinde Vâhibu's-suverdir ki sâbıkan zıkr olmuşdur bâ ḳâfiyesinde. **Gonçe**'dan murâd dehândır ki şu'arâ-yı 'Acem goncaya teşbih iderler, ammâ şu'arâ-yı Rûm goncaya lebi teşbih iderler ve *lâ-münâḳaşa*¹.

Maḥşûl-i Beyt: Cân seniñ deheniñe fedâ olsun ki 'ilm-i nazar bâğında cihân çemen-arâyı ya'nî Allâh (^{S.T+} yâ ṭab') bu goncadan eyürek gonca bağlamadı. Ya'nî seniñ dehânından mevzûn u maṭbû' u şîrin bâğ-ı 'âlemde bir dehân maḥlûḳ olmadı.

حافظ از دولت عشق تو سلیمانی شد
یعنی از وصل تواس نیست بجز باد بدست

Hâfız ez-devlet-i 'ışḳ-ı tu Süleymânî şud
Ya'nî ez-vaşl-ı tueş nîst be-cuz bâd be-dest

Suleymânî'de **yâ** tenkîr içündür, vaḥdet içün diyen ma'nâyı mülâḥaza eylememiş².

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız seniñ 'ışḳıñ devletinde Süleymân oldu ki vuḥûş u tuyûr u riyaḥa ḥükm iderdi. Maḳşûdını tefsîr idüp dir ki, ya'nî seniñ vaşlıından elinde yelden ğayrı nesne yok, ya'nî vişâliñden külliyyen maḥrûmdur.

1 Bu konuda tartışma yok, herkes aynı görüşte.

2 <^{T+} Redd-i Şem'i>

28

Ve lehu eyzan¹
Ez-Baḥr-i Remel
Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilāt

زاهد ظاهر پرست از حال ما آگاه نیست
هر چه گوید در حق ما جای هیچ اکراه نیست

Zāhid-i zāhir-perest ez-ḥāl-i mā āgāh nīst
Her çi güyed der-ḥaḳ-ı mā cāy-ı hīç ikrāh nīst

Zāhir-perest ehl-i zāhire dirler. **İkrāh** bunda istikrāh ma'nāsınadır, ve-illā ma'nā şaḥīḥ olmaz, (^{M,T+} zīrā müte'addīdir.)

Maḥşül-i Beyt: Ehl-i zāhir zāhid bizim ḥālimizden āgāh degil. Bizim ḥaḳḳımızda her ne söylerse hīç ikrāh yeri yok, ya'nī zāhidler 'āriflerin zıddı ve nakīzidir, ardlarınca gıybet ü mesāviden ḥālī degildir. Pes, Hâce buyurur ki bizim ḥaḳḳımızda her ne ki dirlerse ma'zūrlardır ve biz ol didüklerini kerih görüp incinmeziz. Zīrā anlar bizim ḥālimizi bilmezler, eger bilseler hīç iderler miydi?

در طریقت هر چه پیش سالک آید خیر اوست
در طریق مستقیم ای دل کسی گمراه نیست

Der-ṭarīḳat her çi piş-i sālīk āyed ḥayr-i üşt
Der-ṭarīḳ-i mustaḳīm ey dil kesī gum-rāh nīst

Ṭarīḳat'den murād bunda sülūkdur. **Gum-rāh** yol yitirici ya'nī azgün ma'nāsına ki 'Arabīde aña ḍāll dirler.

Maḥşül-i Beyt: Ḥālet-i sülūkda her ne ki sālīk önine gelürse anın ḥayırlı-sıdır. Ey gönül, toğrı yolda kimse gümrāh ya'nī azgün degildir. Ḥāşıl-ı kelām, sülūk ḥālinde her ne 'aḳebe ki sālīke vāḳi' olursa, 'aḳıbetine nazar idince anın ḥayırlı-sıdır, (^{M,T+} zīrā aña ol Ḥaḳ cānibinden terbiye ve irşāddır.) Bu beyt 'adem-i ikrāha ḥükm-i ta'lildedir.

1 M: Ve lehu *raḥime rūḥahu*.

تا چه بازی رخ نماید بیدقی خواهیم راند
عرصه شطرنج رندان را مجال شاه نیست

Tâ çi bâzî ruḥ numāyed beydaḳî ḥāhīm rānd
'Arşa-i şatranc-ı rindân-râ mecâl-i şāh nîst

Tâ bunda âyâ ma'nâsınadır, ta'accüb için. **Bâzî** oyundur. Bunda **bâzî** ve **ruḥ** ve **beydaḳ** ve **'arşa** ve **şatranc** ve **şāh** zikri mürâ'ât-ı naẓîr şan'atıdır. **'Arşa** iştilâhda şatranc bezine¹ dirler, ya'nî bisât-ı şatrancdır, (^{T+} **Şatranc**) şîn'in kesriyledir aşlında, ammâ feth-i şînle meşhûrdur. Bunda **şāh**'dan murâd kişt lafzıdır ki şāhı oynatmağîçün dirler, egerçi ḥalk, tâ'sız, kiş dirler, ammâ aşlî tâ iledir. Niteki Ḥazret-i Mevlânâ Câmî buyurur:

Beyt: به کشت و کار جهان دل مبنده که آخر کار
ز کشت مات شود شاه عرصه شطرنج

Be-kişt u kâr-ı cihân (37b) dil me-bend k'âḥir-i kâr
Zi-kişt mât şevd şāh-ı 'arşa-i şatranç²

Ve niteki Mevlânâ Âşafi buyurur:

Beyt: غنیمت است لب کشت و باده گرچه ز کشت
میان عرصه گریزان بود شاه شطرنج

Ganîmet'est leb-i kişt u bâde gerçi zi-kişt
Miyân-ı 'arşa gurîzan buved şeh-i şatranç³

Maḥşûl-i Beyt: 'Acabâ ne oyun yüz gösterir hele bir beydaḳ sürmek isteriz, zîrâ rindler şatrancının meydânında kişt dimege mecâl yokdur. Ya'nî âyâ ne şüret yüz gösterür, hele 'âşık olup bir miḳdâr yanup yakılmak isteriz, zîrâ 'uşşâḳ-ı rindânın ışık meydânında defaten vuşlata mecâl yokdur, âteş-i ışıkla puhte olup şâf ve pāk olmayınca. Mısrâ'-ı evvelî'n ma'nâsı beyânında; tâ ne oyun yüz gösterürse bir beydaḳ sürsek⁴ gerek diyen kimesne lafza muṭâbık ma'nâ virmemiştir⁵. (^{S,T+} Mısrâ'-ı şânî'nin ma'nâsının beyânında da; rindlerin

1 M: yerine.

2 Dünyanın ekin ve tarlasına (kiştine), işine gönül bağlama, çünkü sonunda satranç oyunundaki şāh bir kişt/şāh sözüyle mat olur.

3 Ekinlik (kişt) kenarı ve şarabı ganîmet bil. Gerçi kişt (şāh) sözüyle satranç oyunundaki şāh kaçmak mecburiyetindedir.

4 S: sürtmek.

5 <^{T+} Redd-i Sürûri>

şatırançı bisâtına şâh mecâli yokdur demek bi-‘aynihi böyledir ve şâh lafzını kışt ma‘nâsında ahz eylemeyüp âlet-i mahşûşı ahz eylemek beytiñ fehvâsından âgâh olmamağdan nâşidir¹.)

چيست اين سقف بلند ساده بسيار نقش
زين معما هيچ دانا در جهان آگاه نيست

Çist in saḳf-ı bulend-i sâde-i bisyâr naḳş
Zin mu‘ammâ hîç dâna der-cihân âgâh nîst

Saḳf ‘Arabîde tavâna dirler. **Sâde** bî-naḳş dimekdir. (^{S, M+} **Bisyâr naḳş** pür-naḳş dimekdir), şan‘at-ı tıbbâḳ ḳabîlindendir ki muṭâbaḳa da tezâd da dirler. **Mu‘ammâ** lügatde lafz-ı müşterekdir, ism-i mef‘ûl ve ism-i zamân ve mekân ve maşdar-ı mîmî beyninde, ammâ iştilâḥda mezkûr olan **mu‘ammâ** ism-i mekân ma‘nâsından me’ḥûzdur, bunda ta‘rîfi lâzım degil, murâd idinen mu‘ammâ kitâblarında görsün. **Dânâ** şıfat-ı müşebbehedir, ‘Arabîde ‘âlim ma‘nâsına.

Mahşûl-i Beyt: Nedir bu pür-naḳş sâde, yüce saḳf? Pür naḳş didügi ḥaḳîḳatde kevâkible müzeyyen olduğudur ve sâde didügi gündüz nücûm görünmeyüp sâde-veş mer’î olduğudur. Ve saḳf buyurduğı ehl-i şer‘ mezhebi üzre musatṭah olduğına işâretidir, ve-illâ ehl-i ḥikmet ü hey‘et mezhebi üzre küreviyyü’ş-şekildir². Bu mu‘ammâdan cihânda bir ‘âlim âgâh degildir, ya‘nî eflâk ü nücûm ḥaḳîḳatinden hîç kimse âgâh degildir. Hâşılı, bu ḳadar biñ yıldır maḥlûḳ olalı ki ne aşınur ve ne eskir ve ne çürür ne ḳurur³. Pes, bu mu‘ammânın ḥaḳîḳatini Allâhu Te‘âlâ bilir ancak.

اين چه استغناست يا رب اين چه قادر حكمتست
كاين همه زخم نهان هست و مجال آه نيست

În çî istiğnâst yâ Rab in çî ḳâdir ḥikmet’est
K’in heme zaḥm-ı nihân hest u mecâl-i âh nîst

Ba‘zı nüshada **in çî ḳâdir ḥâkim’est** vâḳi‘dir. **Yâ Rab** bunda ‘acabâ ma‘nâsınadır. **Ḳâdir ḥikmet** ḳâdir bir ḥikmet ma‘nâsınadır, ya‘nî ḥikmet-i maḳdûrîdir.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem‘î>

2 T: küriyyü’ş-şekildir.

3 S: biñ yıldır maḥlûḳ ola, aşınması ve eskimesi ve çürümesi ve ḳuruması yok.

Maḥşûl-i Beyt: 'Acabâ bu ne istiğnâdır ve hikmete kudretidir ki bu kadar gizli yara var ve âh eylemege mecâl yok. Ya'nî cânânîñ hikmete kudreti ve istiğnâsı 'acib kudretidir ve istiğnâdır ki 'aşıklar dillerine bu kadar zaḥm ururlar ve âh eylemege mecâlleri yok. Hâşılı, cânânenîñ vaz'ı ve hareketi ḥakîmânedir ki mütebâyin eşyânîñ cem'ine kâdirdir.

صاحب دیوان ما گویی نمی داند حساب
کاندرین طغرا نشان حسبه الله نیست

Şāḥib-i dîvân-ı mâ gūyî ne-mî-dâned ḥisâb
K'enderîn ṭuğrâ nişân-ı ḥasbeten li'llâh nîst

Şāḥib-i dîvân vezîr-i a'zamlarda isti'mâl olunur ve 'Acemde Nizâmü'l-Mülk-nâm bir vezîr-i a'zam gelmiştir ki Bağdâd'da Nizâmiye medresesi anıdır, anıñ da laḳâbı ba'zı tevâriḥde şāḥib-i dîvândır. **Ne-mî-dâned ḥisâb** ya'nî ḥisâb-ı ḥaşri bilmez, muzâfun ileyh maḥzûfdur. **K'enderîn; ki** 'adem-i 'ilme 'illetdir. **Ṭuğrâ** lafz-ı Fârisidir, berâtlarda ve aḥkâmda yazdıkları nişândır, 'Arabîsi tevḳî'dir, **(38a)** zîkr-i cüz' ve irâde-i küll kabîlindendir, ya'nî yazılan dan aḥkâmıñ bir cüz'idir, ammâ ḥaḳîkatde murâd dîvânlarda vezîrler icrâ eyledikleri aḥkâmdır. Ve bunda **ṭuğrâ** zîkri **ḥasbeten li'llâh** içündür ki aḥkâmıñ yukarı kenârında yazarlar. (^{S,M+} Rûm'da selâṭîn-i sâlife devrinde yazılan aḥkâm-da görmüşüz, **ḥasbeten** yazarlar) ancak, **li'llâh** lafzını yazmazlar. **Nişân** bunda ihâm tarîkiyle zîkr olmuştur, zirâ hem ṭuğrâya ve hem 'alâmete dirler. **Ḥasbeten li'llâh** da böyledir, ya'nî şekl-i kitâbet ki aḥkâm kenârlarında yazarlar ve hem ma'nâsı murâddır.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim vezîr-i a'zamımız gūyâ ki ḥisâb-ı ḥaşre 'âlim değil, ya'nî ḥaşr-i ecsâda ve ḥisâb u 'azâba kâ'il değil. Zirâ bu ṭuğrâda (^{T+} ya'nî) icrâ eylediği aḥkâmı ḥasbeten li'llâh nişânı yok. Hâşılı, icrâ eylediği aḥkâm 'adâlet üzre değil, şer'a ve kânûna uymaz. Zâhir, bunda Kivâmuddîn'den gayrı vezîr-i a'zam murâddır.

هر که خواهد گویا و هر چه خواهد گو بگو
کبر و ناز حاجب و دربان درین درگاه نیست

Her ki ḥâhed gū bi-y-â vu her çi ḥâhed gū bi-gū
Kibr u nâz-ı ḥâcib u derbân derîn dergâh nîst

Gû iki maḳâmda bile hîṭâb-ı ‘âmmdır. Ba‘zılar didiler ki, bu beyt vezîr-i şânî ki Kıvâmuddîn Ḥasan idi, ol zamânda anıñ huşuşında dinilmiştir.

Maḥşûl-i Beyt: Vezîr-i şânî vezîr-i a‘zam gibi değil, belki her kim ki gelmek isterse di gelsün ve her ne ki söylemek isterse di söylesün. Kapucınıñ bu kapuda istiğnâsı ve tekebbûri olmaz, ya’nî bir kimseye redd ü men‘ yokdur. Her kim isterse girer ve her ne isterse söyler. Bu bâbda kimseye zulm olmaz. Hâcib ve derbân kapucıya dirler. İki lafz-ı müterâdifi¹ bir beytde cem‘ eylemege haşv-i kabîlḥ dirler. Nâz ile hâcib beyninde vâv-ı ‘aṭf irâd idenler ma’nây-ı beytten âgâh degiller imiş.²

هر چه هست از قامت ناساز بی اندام ماست
ور نه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست

Her çi hest ez-kâmet-i nâ-sâz-ı bî-endâm-ı mâst
V’er ne teşrif-i tu ber-bâlâ-yı kes kûtâh nîst

Mollâ Lârî hikâyet iderdi ki bir gün Hâce’ye Kıvâmuddîn Ḥasan bir hîl‘at giydirir ve bu hîl‘at Hâce ḳaddine kûtâh gelür. Meger Hâce ḥazretleri-niñ ḳadd ü bâlâsı ḳadd-i i‘tidâlden mütecâviz imiş. Pes, Kıvâmuddîn laṭife tarîḳiyle Hâce’ye ‘**Teşrif-i mâ kûtâhî kerd**’diyicek Hâce de bu beyti bi’l-bedâhe söyler. **Nâ-sâz** uymaz dimekdir. **Bî-endâm** yakışıklısız. **Bâlâ** boy ya’nî ḳadde dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Her ne ḳuşûr ki var bizim endâmsız ve nâ-sâz ḳaddimizdendir, ve-illâ seniñ hîl‘atıñ kimse ḳâmetine kûtâh değil, ya’nî seniñ iḥsânıñ herkese kemâl üzredir. Ḳuşûr u noḳşân mevhûbun lehdedir ancak.

بر در میخانه رفتن کار يك رنگان بود
خود فروشان را بکوی می فروشان راه نیست

Ber-der-i mey-ḥâne reften kâr-ı yek-rengân buved
Ḥod-furûşân-râ be-kûy-ı mey-furûşân-râ râh nîst

Yek-rengân yek-reng’iñ cem‘idir, zâhiri bâṭına uyan kimseye ya’nî mürâyî olmayana dirler. **Ḥod-furûşân** vaşf-ı terkîbîdir, furûşiden’den müştak, kendin şatıcılar (^{S+} ma’nâsınadır ya’nî mürâyîler. **Mey-furûşân** da vaşf-ı terkîbîdir, bâde şatıcılar) (^{S,T+} ya’nî meyhânegiler.)

1 M: murâd.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem‘î>

Maḥşûl-i Beyt: Meyḥâne kapısına varmak sâde-dil bî-riyâ 'âşıklar işi-dir. Mürâyî ḥod-furûşlara meyḥânegiler maḥallesine yol yokdur, ya'nî bî-riyâ 'âşık-ı şâdıklar vâşıl olduğu maḥâma mürâyî zâhidler ve 'âbidler vâşıl olamaz¹ demekdir.

بندۀ پیر خراباتم که لطفش دائمست
ور نه لطف شیخ و زاهد گاه هست و گاه نیست

Bende-i pîr-i ḥarâbâtem ki luṭfêş dâ'im'est
V'er ne luṭf-i şeyḫ u zâhid gâh hest u gâh nîst

Ki ḥarf-i ta'lıdır. (38b)

Maḥşûl-i Beyt: Pîr-i meyḥâneniñ kûliyam ki luṭf u iḥsânı dâ'imdir, yoḥsa şeyḫ u zâhidiñ luṭfı gâh var ve gâh yokdur. Ya'nî pîr-i ḥarâbâtıñ her vaḫt ki yanına varsañ seni bir iki câmla 'âleme pâdişâh ider. Ammâ şeyḫ u zâhidiñ luṭfı ve feyzi dâymî degil, belki vâridât-ı² ilâhiyeye mevḫûfdur, müstefiz olursa ifâza iderler, ve-illâ eylemezler.

حافظ ار بر صدر ننشیند ز عالی مشربست
عاشق دردی کش اندر بند مال و جاه نیست

Hâfız er ber-şadr ne-nşined zi-'âlî-meşreb'est
'Âşık-ı durdî-keş ender bend-i mâl u câh nîst

Er ber-şadr ne-nişined ya'nî manşıb-ı kızâ ve tedrîs ve sâyir menâşıb-ı 'ulemâyı kıbûl eylemezse 'âlî-himmetlikdendir³. **Durdî-keş** vaşf-ı terkîbidir, durd çekici ya'nî içici. Durdiyy, yâ-ı müşeddede ile, 'Arabî'dir, şarâbıñ balçığı-na⁴ dirler, 'Acem, yâ'sız, durd isti'mâl iderler⁵. Niteki Âşafî buyurur:

Beyt: نریخت درد می و محتسب ز دیر گذشت
رسیده بود بلایی ولی بخیر گذشت
Ne-rîht durd-i mey u muḫtesib zi-deyr guzeşt
Resîde bûd belâyî velî be-ḥayr guzeşt⁶

1 S, M: olmaz.

2 M: irâdet-i.

3 F: 'âlî himmetliligindendir.

4 S: şarâbıñ dibine ve çamurına.

5 T, F: Ammâ 'Acem tahfif-i yâ'yla isti'mâl ider ve durd, yâ'sız, 'Acem isti'mâlidir.

6 Muhtesib/zabıta kiliseden/meyhanelen şarabın tortusunu (şarap kadehini) dökmeden geçip gitti. Bir bela çatmıştı ama, hayırla geçip gitti. (Tam da bir belaya çatık derken şükürler olsun ki belayı ucuz atlattık.)

Bu beytde ihâm-ı laţîf vardır¹. **Durdî-keş** zıkr-i maḥall ve irâde-i ḥâll qabîlindendir, zîrâ balçık içilmez, üzerinde olandır içilen.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız eger şadrda oturmazsa ya'nî bir manşıb qabûl eylemezse himmet bülendliğindendir, zîrâ 'aşık-ı bâde-nûş mâl ü manşıb qaydında degildir. Hâfız eger şadr üzre oturmazsa 'âlî-himmetliğindendir diyenler maḥşûd-ı beyti bilmemiştir.

29

Ve lehu eyzan² Ez-Baḥr-i Muzârî' Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mef'âlû Fâ'ilât

آن پیک نامه بر که رسید از دیار دوست
و آورد حرز جان ز خط مشکبار دوست

Ân peyk-i nâme-ber ki resîd ez-diyâr-ı döst
V'âverd ḥırz-ı cân zi-ḥaṭ-ı muşk-bâr-ı döst

Ba'zı nüshada **nâmver** düşmüş. **Peyk** ma'rûfdur, Rûm'da şâtır didikleridir. **Nâme-ber**; **nâme** mektûba dirler, **nâme-ber** vaşf-ı terkîbîdir, mektûb iletici ma'nâsınadır, aşlında berende-i nâme idi. **Ki** râbıt-ı sıfat bi'l-mevşûfdur. **Diyâr** lafz-ı 'Arabî'dir, dâr'ın cem'idir, evler demekdir, te'nîs-i ma'nevî qabîlindendir, ammâ böyle maḥâmlarda memleket ma'nâsında müsta'meldir, zıkr-i ḥâll ve irâde-i maḥall qabîlindendir. **V'âverd**; bunda vâv-ı 'aṭf meftûḥ okunup **âverd**'in hemzesi vaşl olmağ gerekdir ki mevzûn ola ve bu cümle **resîd** cümlesine ma'ṭûfdur. Pes, **ân peyk** mübtedâ ve beyt-i şânî ḥaberi olsa gerek. **Vâv**'ı irâd eylemeyen ve irâd eyleyüp ma'nâ-yı 'aṭfı ri'âyet eylemeyen murâda vâşl olmamıştır³. **Ḥırz** ta'vîzdir ki oğlancıkların qollarına (^{M,T+} ve boyunlarına) bağlarlar, ya'nî ḥalk ḥamâyil didigidir.

1 F: ihâm-ı laţîf vardır, *te'mmel, tedri*.

2 T: Ve lehu.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

Mısrâ‘: حرز جانهاست نام دلبر ما

Ḥırz-ı cānhāst nām-i dil-ber-i mā¹

Cân hamâyili dimekdir. Cānāneniñ mektûbına ta‘zîmen **ḥırz-ı cān** dimişdir. **Muşk-bār** vaşf-ı terkibîdir, müşk yağdırıcı, bāriden’den müştak. **Ḥaṭṭ’a** **muşk-bār** isnâdı mecâzîdir, cihet-i cāmî’a siyâhlıktır.

Maḥşûl-i Beyt: Ol mektûb iletici peyk ki dost diyârından geldi, irişdi, daḥi dostuñ müşk yağdırıcı ḥaṭṭından cān hamâyili getürdi.

خوش می دهد نشان جمال و جلال یار
خوش می کند حکایت عز و وقار دوست

Hoş mî-dehed nişân-ı cemâl u celâl-i yâr

Hoş mî-koned hikâyet-i ‘izz u vaḳâr-ı döst

Ba‘zı nüshada mısrâ‘-ı şânî böyle vâkı‘ olmuştur. ‘Tâ der-ṭaleb şevved dil-i ummîdvâr döst’. **‘İzz** hilâf-ı zilldir. **Vaḳâr** hilm ü rezânet ma’nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ol peyk-i nâme-ber dostuñ cemâl ü celâlî nişânını ḥûb virür ve dostuñ ‘izz ü vaḳârını güzel hikâyet eyler, ya’nî dostuñ evşâf-ı hamî-desini a‘lâ edâ ider. Ve mezkûr mısrâ‘ın ma’nası böyle olur ki dostuñ evşâf-ı cemîlesini ḥûb edâ ider, tâ ki dost ümîdli gönül ṭalebinde ola. Ya’nî cānânıñ evşâf-ı kemâlini zîkr eylemeden ğarażı ‘uşşâka (39a) raġbet virüp vaşlına ṭâlib eylemekdir.²

دل دادمش بمژده و خجلت همی برم
زین نقد کم عیار که کردم نثار دوست

Dil dâdemeş be-mujde vu haclet hemî-berem

Zîn naḳd-i kem-‘iyâr ki kerdem nişâr-ı döst³

Ba‘zı nüshada **zîn ḳalb-i naḳd-ı hîş** vâkı‘ olmuştur⁴. **Şîn** zamîri peyk’e rā-cî’dir. **Mujde** muştulukdur. **Bâ** harf-i şıladır. **Haclet** utanmak. **Kem** eksik, nâķış ma’nâsınadır. **‘İyâr**, ‘ayn’ın kesriyle, maşdardır, müfâ‘ale bâbından, ya’nî

1 Bizim sevgilimizin adı canları koruyan bir muskadır.

2 S: eylemedir.

3 S: Zîn ḳalb-i naḳd-ı hîş ki kerdem nişâr-ı döst

4 S: Zîn naḳd-i kem-‘iyâr vâkı’dir.

mekâyil ü mevâziniñ hıffet ü şıkletini bilmek¹ ki Türkîce² aña dara dimekle ta'bir olunur.

Maḥşûl-i Beyt: Ol peyke muştuluk diyü gönül virdim, hâlbuki utanuram bu 'ayârı eksik naḥddan ki dosta nişâr eyledim. (^{S,T+} Peyke dost didügi dostdan gelüp hırz-ı cân getürdügi içündür.)

شکر خدا که از مدد بخت کارساز
بر حسب آرزوست همه کار و بار دوست

Şukr-i Hüdâ ki ez-meded-i baht-ı kâr-sâz
Ber-ḥasb-i ârzüst heme kâr u bâr-ı döst

Şukr Allâh'a muzâfdir, izâfet-i maşdar ilâ mef'ûlihi. (^{S,T+} **Meded** yardım-dır). **Kâr-sâz** vaşf-ı terkibidir, sâziden'den, iş düzici ma'nâsına. **Haseb** miḳdâr ma'nâsınadır, zarûret-i vezniçün sîn sâkin kılınmışdır. **Kâr u bâr**; **kâr** iş, **bâr** ittibâ' kabîlindendir, iş gücü dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Şükür Allâh'a ki muvâfık ṭâlî' mededinden ârzümüz miḳ-dârıncadır dostuñ cemî' işi ve güci, ya'nî her nesneyi ki dost huşuşında istedik, Allâhu Te'âlâ müyesser eyledi.

سیر سپهر و دور قمر را چه اختیار
در گردشند بر حسب اختیار دوست

Seyr-i sipîhr u devr-i kamer-râ çi ihtiyâr
Der-gerdiş'end ber-haseb-i ihtiyâr-ı döst

Sipîhr felekdir. **Gerdiş** ism-i maşdardır, dönüş ma'nâsına. **Haseb**, sîn'in fethiyle bunda aşl üzre gelmişdir. Hâce'niñ devr-i kameri **seyr-i sipîhr**'e 'aţfın-dan bu anlanur ki **kamer**'in de **sipîhr** gibi müstaķil seyri ve devri ola sipîhrin seyrinden kaţ'-ı nazar. Ammâ öyle degil, belki kamerin başka felegi vardır bu görünen felek tahtında ya'nî felekliğinde³ ki kamer anıñ içinde merkûzdur bir tahtanın içinde bir miḳ merkûz olduğı gibi ki ol felege felek-i tedvîr dirler. Pes, kamer anıñla hareket ider ve başka hareketi yokdur. Şöyle ma'lûm ola ki **çi ihtiyâr** didügi hûkemâ mezhebini reddir, zîrâ anlar eflâkin seyr ü devri irâdidir dimişler ve muḥarriki⁴ kendi zâtındandır, ḥâricden degildir diyü işbât eylemişler.

1 S, T: almak.

2 T: Türkce.

3 S, T: kalınlığında.

4 S: merkez.

Maḥşûl-i Beyt: Eflâkiñ ve nücûmuñ eyledikleri seyr ü devrlerinde ihtiyâr-ları yokdur, belki dostuñ ihtiyârı ve irâdesi miḳdârınca gerdiş ü devrdedirler, ya'nî bunların seyri ve devri dostuñ emriyledir, kendileriniñ irâdeleriyle degil-dir. Eger dostdan murâd Zât-ı Bârî ise kelâm ḥaḳîḳatdır ve eger cānân ise me-câzîdir, şan'at-ı ğuluvv kabîlindendir. Bu beytiñ maзмûnına te'sîrât-ı nücûm u eflâki ḥaḳ eyleyenler ḥaḳ-ı kelâm eylemişler.¹

گر باد فتنه هر دو جهان را بهم زند
ما و چراغ چشم و ره انتظار دوست

Ger bād-ı fitne her du cihân-râ behem zened
Mâ vu çerâğ-ı çeşm u reh-i intizâr-ı döst

Bād-ı fitne izâfeti beyâniyye. **Behem zened** karış murış eyleye dimekdir. **Mâ vu çerâğ;** bu iki vāv sâbıkan beyân olınmışdır.² **Çerâğ** lügatde mûmuñ fetilesinde yanan âteşdir. **İntizâr** nazar ma'nâsınadır, ammâ ḥaḳḳatlanmak ma'nâsında isti'mâl iderler, (^{E+} **reh-i**) **intizâr** mecâzen katlandığı yola dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Eger fitne yeli iki 'âlemi birbirine katup karış murış ider-se biz çerâğ-ı çeşmle dostuñ intizârı yolında³. Ya'nî tamâm 'âlemi fitne ve âşüb ihâta iderse biz gözümüzi dostuñ intizârından ayırmazız. (39b) Çerâğ-ı çeşm'den murâd Hüdâ'dır teşbîh ṭarîḳiyle diyen ḥaḳa söyledi.⁴

كحل الجواهری بمن آر ای نسیم صبح
زان خاك نيكبخت كه شد رهگذار دوست

Kuḥlu'l-cevâhiri be-men âr ey nesîm-i şubḥ
Zân ḥâk-i nik-baḥt ki şud reh-guzâr-ı döst

Kuḥlu'l-cevâhir sürme cinsiniñ bir nev'idir. **Ḥâk**'i **nik-baḥt**'liğla sıfatladı dostuñ pây-mâli olduğıçün. **Reh-guzâr** geçid ya'nî geçecek yer.

Maḥşûl-i Beyt: Ey nesîm-i şubḥ, baña bir kuḥlû'l-cevâhir getür ol sa'âdetli ḥâkden ki dostuñ geçid yeri oldı. Ya'nî dostuñ pây-mâli olmağ-ıla devlet ü sa'âdet kesb eyleyen türâbı gözüme tütüyâ ideyim⁵.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 <^{M+} ya'nî ma'a ma'nâsına diyü.>

3 S: yoluyla.

4 <^{T+} Redd-i Şem'î>

5 T: gözümüze tütüyâ idelim.

مایم و آستانه یار و سر نیاز
تا خواب خوش کرا بود اندر کنار دوست

Mâyîm u âsitâne-i yâr u ser-i niyâz
Tâ hâb-ı hoş ki-râ buved ender-kenâr-i döst

Vâv'lar yine ma'hûd vâv'lardır. **Ser-i niyâz** izâfet-i beyâniyyedir. **Niyâz** lügatde 'arz-ı ihtiyâc ma'nâsınadır. Pes, **ser-i niyâz**'dan murâd hemân niyâzdır. **Hâb** bunda uyku ma'nâsınadır. **Kenâr** yan ya'nî 'inde ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Biziz ve âsitâne-i yâre 'arz-ı ihtiyâc eylemek, 'acabâ dostuñ katında tatlı uyku kime müyesser olur. Ya'nî biz âsitâne-i yârda hülûş-ı hâtırla ve şafâ-yı tav'ıla¹ niyâzla mülâzemetdeyiz. Âyâ, dostuñ hem-hâbı olup tatlı tatlı uyku kime naşîb ola?

دشمن بقصد حافظ اگر دم زند چه باک
منت خدایرا که نیم شرمسار دوست

Düşmen be-kaşd-ı Hâfiz eger dem zened çi bâk
Minnet Hudây-râ ki niyem şermsâr-ı döst

Dem zened nefes ura ya'nî tekellüm eyleye.

Maḥşûl-i Beyt: Düşmen Hâfiz kaşdına ya'nî haqqına söz söylese ne bâk, kayırmaz dimekdir. Minnet Allâh'a ki dostuñ şermsârı degilim, ya'nî dostuñ maḥbûlî olduğumdan sonra düşmen her ne söylese söylesün.

Beyt: Eger yârim benimle yâr olursa
Ne ğam 'âlem kamu ağyâr olursa

Bu ğazelde vâkı' olan dost Hudâ'dır diyen Hudâ'yı bilmez imiş².

1 T, F: taviiyyetle.

2 <¹⁺ Redd-i Şem'î>

30

Ve lehu eyzan
Ez-Baħr-i Remel
Fā'ilâtün Fā'ilâtün Fā'ilâtün Fā'ilât

مرحبا ای پیک مشتاقان بده پیغام دوست
 تا کنم جان از سر رغبت فدای نام دوست

Merhabâ ey peyk-i muştākân bi-dih peygâm-ı döst
 Tâ konem cân ez-ser-i rağbet fedâ-yı nâm-ı döst

Peyk-i muştākân'dan şabâ murâd olmak var yâhud peyk-i cânân. **Rağbet** meyl ma'nâsınadır. **Fedâ-yı nâm** maşdarıñ mef'ûline izâfeti qâbilindendir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey müştâḡ 'âşıklar peyki merhabâ! Dostuñ haberin vir, tâ rağbet cihetinden dostuñ nâmına cânımı fedâ eyleyeyin, ya'nî mübârek nâmını istimâ' idince bî-iḥtiyâr nâm-ı şerîfine cân u dili nişâr ideyin.

واله و شیدا است دایم همچو بلبل در قفس
 طوطی طبعم ز عشق شکر و بادام دوست

Vâlih u şeydâst dâym hemçu bulbul der-kafeş
 Tûṭî-i ṭab'em zi-ışk-ı şekker u bādâm-i döst

Vâlih ḡayrân. **Şeydâ** dîvâne. **Ḳafes** lügatlerde sâd ḡarfinde yazılır, ammâ devâvîn-i 'Acemde sîn ile de sâd ile de yazarlar, ḡuş ḡabs eyledikleri ḡafes. **Şeker**'i lebe ve dehâna isti'âre iderler. **Bādâm**'dan murâd çeşmdir, şu'arâ çeşmi **bādâm**'a teşbîh iderler.

Maḥşûl-i Beyt: Ḳafesde bülbül gibi dâ'im vâlih u şeydâdır ṭab'im ṭûṭîsi dostuñ şeker ü bādâmından, ya'nî dostuñ leb ü dehân u çeşminden¹. Tûṭîniñ ġıdâsı şeker ü bādâm olduġıçün bunları ṭûṭîyle cem' eyledi. Bu beytde mışrâ'-ı evvel mışrâ'-ı şânîye merhûndur.

زلف او دامست و خالsh دانه آن دام و من
 بر امید دانه افتادهام در دام دوست

Zulf-i ü dâm'est u ḡaleş dâne-i ân dâm u men
 Ber-umîd-i dâne'i uftâdeem der-dâm-ı döst

¹ T: leb ve dehân çeşminden.

Men lafzı mışrâ‘-ı şânîye merhûndur.

Maḥşûl-i Beyt: Ol cānânın zülfi duzağdır ve ḥālî dāne-i duzağdır ve ben bir dāne ümîdiyle dostuñ duzağına (40a) düşmüşüm. Ya‘nî zülfi u ḥālîne ta‘alluk idüp dām-ı ‘ışk u muḥabbete düşmüşüm.

سر ز مستی برنگیرد تا بصبح روز حشر
هر که چون من در ازل يك جرعه خورد از جام دوست

Ser zi-mestî ber-ne-gîred tâ be-şubḥ-ı rûz-ı ḥaşr
Her ki çun men der-ezel yek cur‘a ḥord ez-cām-ı döst

Ber-ne-gîred kıldırmaz. **Tâ** intihâ-yı ğāyet içündür. **Be-şubḥ; bâ** harf-i sıla, **şubḥ** muzâf olmuş **rûz**’a ve **rûz** ḥaşr’e. **Cur’a** kadeḥ ve ğayrı kâbın dibinde içmekden kılan şerbet veyâ şarâbdır.

Maḥşûl-i Beyt: Başını mestlikden ḥaşr gününüñ şabâhına dek kıldırmaz her kimse ki ezelde dostuñ cāmından benim gibi bir cür‘a içdi, ya‘nî ol kimsenin ki vücûdi ezelde ‘ışk u muḥabbet şarâbıyla sirişt oldu, ol kimse ḥaşr gününüñ şabâhına dek şarâb-ı ‘ışkla mest olup ayılmaz.

من نگفتم شمه از شرح شوق خود از انک
درد سر باشد نمودن بیش ازین ابرام دوست

Men ne-goftem¹ şemme‘i ez-şerḥ-i şevḳ-i ḥod ezân-k
Derd-i ser bâşed numûden² biş ezîn ibrâm-ı döst

Şemme lügatde bir koku ma‘nâsınadır, ammâ bunda murâd bir cüz’idir. **İbrâm** lügatde bir nesneyi muḥkem eylemekdir, ammâ bunda murâd teklîfdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ben kendü şevḳim şerḥinden cānâna bir şemme söylemedim³, zîrâ ki dosta şimden girü ibrâm baş ağrısıdır, ya‘nî izḥâr-ı muḥabbet kâfidir. Şerḥ-i şevḳ u iştîyâk-ı cānâne ibrâm u teklîf-i mâ-lâ-yuṭâğdır, zîrâ böyle evzâ‘dan meḥâbib cinsi ziyâde müte‘essir olur. Ḥâşıl-ı kelâm, şerḥ-i şevḳ u iştîyâkda nev‘an temedduḥ lâzım gelür, bu ise ‘âdeten bâriddir her kimden ki şâdir olursa, ḥuşûşen ‘aşıkın ma‘şûka.

1 S: bi-goftem.

2 S: Men ne-mî-ḥâhîm numûden.

3 S: söyledim.

میل من سوی وصال و قصد او سوی فراق
ترك كام خود گرفتم تا برآید كام دوست

Meyl-i men sūy-ı vişāl u kaşd-i ü sūy-ı firāk
Terk-i kām-ı hōd giriftem tā ber-āyed kām-ı dōst

Tā harf-i 'illetdir.

Maḥşûl-i Beyt: Benim meylim vişāl cānibinedir¹ ve cānānıñ kaşdı firāk cānibine. İmdi ben kendi murādım terkinini tutam, tā dostuñ murādı hāşıl olsun, ya'nī çünkü anıñ maḥşûdı firāk u hicrāndır, ben anıñ maḥşûdını ihtiyār eyledim.

گر دهد دستم کشم در دیده همچون توتیا
خاک راهی کان مشرف گردد از اقدام دوست

Ger dehed destem keşem der-dide hemçun tütüyā
Hāk-i rāhī k'ān muşerref gereded ez-aḡdām-ı dōst

Tütüyā göz otıdır. **Ḳadem** lügatde ṭabandır, ammā ḥalḳ ricl ya'nī ayak ma'nāsında isti'māl iderler.

Maḥşûl-i Beyt: Eger baña el virürse gözüme tütüyā gibi çekeyin şol bir toprağı ki dostuñ ṭabanlarından müşerref ola, ya'nī dostuñ ayağı toprağı baña el virüp müyesser olursa anı gözüme tütüyā gibi çekeyin. (^{S,T+} Tütüyâyı sürme ile tefsîr eyleyen tütüyâyı bilmez imiş².)

حافظ اندر درد او می سوز و بی درمان بساز
زان که درمانی ندارد درد بی آرام دوست

Hâfız ender-derd-i ü mî-sûz bî-dermân bi-sâz
Zân ki dermânî ne-dâred derd-i bî-ârām-ı dōst

Bi-sâz bunuñ gibi yerde ḳānî' ve rāzî ol dimekdir. **Dermânî'**de yā vaḥdet yā tenkîr içündür. **Bi-ârām** bir laḫza dînlenmeyen³ nesne.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, cānân derd ü elemінде yan ve yaḳıl ve dermân-sızlîḡla ḳānî' u rāzî ol, anıñçün ki dostuñ ârâmsız derdiniñ dermânı yoḡdur.

1 T, M, S: vişāl-i cānānadır. F nüshası tercih edildi.

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 S, M: dignenmeyen.

31

Ve lehu eyzan
Ez-Baħr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

صبا اگر گذری افتدت بکشور دوست
 بیار نفحه از گیسوی معنبر دوست

Şabā eger guzeri ūftedet be-kişver-i dōst
 Bi-y-ār nefħa'i ez-gīsū-yı mu'anber-i dōst

Şabā münādā. **Guzeri**'de **yā** vahdet veyā tenkīr içündür. **Uftedet**; **tā** zamīr-i muhāṭab. (^{S,T+} Uftedet yerine ūfted yazan 'aceb ne mülāḥaza eyledi'.) **Kişver** iklim ve memleket ma'nasınadır. **Nefħa'i**; **yā** vahdet içündür. **Gīsū** saçdan bir bölük. **Mu'anber** ism-i mef'uldür, 'anberden me'hūzdu, ammā māzisi ve muzāri'i ve sāyır müştakḳātı müsta'mel degil. (40b)

Maḥşül-i Beyt: Ey şabā, eger dost memleketine güzeriñ düşerse ya'nī uğrarsañ dostuñ 'anberli gīsūsından bir koḳı getir. Şabāya ḥiṭāb anıñçündür ki neşr-i nefeḥāt eyleyen şabādır. Ol hareket eylemeyince bŷy-ı gīsū-yı cānān dimāḡları mu'aṭṭar eylemez.

بجان او که بشکرانه جان برافشانم
 اگر بسوی من آری پیامی از بر دوست

Be-cān-ı ū ki be-şukrāne cān ber-efşānem
 Eger be-sŷy-ı men āri peyāmī ez-ber-i dōst

Be-cān; **bā** ḳasem içündür. (^{M,T+} **Be-şukrāne** şukrāneye yā şukrāne içündür.) **Ber-efşānem**; **ber** harf-i te'kid, **efşānem** fi'l-i muzāri' nefs-i mütekellim vahde. **Ez-ber**; **ber** ḳat ma'nasınadır ya'nī 'inde.

Maḥşül-i Beyt: Dostuñ cānı ḥaḳḳıçün ki şukrāneye yā şukrāne içün cān nişār iderin eger dost yanından benim tarafıma bir ḥaber getirürseñ. Bu üç beyt mütevāliyen şabāyla mükālemedir. (^{S,T+} Anıñ cānı ḥaḳḳıçün şukrāne ile cān şaçam² diyen yanlış edā eylemiş³.)

1 <^{T+} Redd-i Şem'i>

2 S: saçma.

3 <^{T+} Redd-i Sürüri>

و گر چنان که در آن حضرت نباشد بار
برای دیده بیاور غباری از در دوست

Vu ger çunân ki der-ân hâzretet ne-bâşed bâr
Berây-ı dîde bi-y-âver ğubârî ez-der-i döst

Vāv harf-i ‘aṭf. **Ger** eger¹. **Çunân** ki bunda şöyleki ma’nâsınadır, ve ger ancılayın ki diyen yañlış edâ eylemiş². **Der-ân; der** bunda bā-i şıla ma’nâsınadır. **Hâzretet; hâzret** yakın ve havlı ma’nâsınadır, **tâ** hitâb içündür. **Bâr** bunda icâzet ma’nâsınadır. Niteki bu beytde:

Beyt: تو داده بار هر کسی
من مرده از غیرت بسی

یکبار میرد هر کسی
بیچاره جامی بارها

Tu dâde bâr her heşî
Men murde ez-ğayret besî

Yek-bâr mîred herkesî
Bî-çâre Câmî bârhâ³

Bu beytde evvelki **bâr** icâzet ma’nâsınadır. **Berây-ı dîde; berây** edât-ı ta’lîldir, dîde için dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ve eger şöyle ki cānânın yanına veyâ havlısına saña icâzet olmazsa göze tûtiyâ olmağıçün dostuñ kapusından bir ğubâr getir.

من گدا و تمنای وصل او هیئات
مگر بخواب بینم خیال منظر دوست

Men-i gedâ vu temennâ-yı vaşl-ı ü heyhât
Meger be-ğâb bi-bînem ḥayâl-i manzar-ı döst

Men-i gedâ; men gedâya muzâf olmuşdur yâ-yı baṭniyle. **Temennâ** ve tekâzâ ve ğayrileri ya’nî tefâ‘ul ve tefâ‘ul bâbının nâķışdan maşdarları-nın ‘ayne’l-fi’llerini meftûḥ iderler lâme’l-fi’lleri elife ḳalb olmağıçün, ârzû

1 T, F: vāv harf-i ‘aṭf, ger’i eger’e ‘aṭf ider. (Bir önceki beyitte geçen ‘eger’ kastedilmektedir.)

2 <T> Redd-i Şem‘î>

3 Her alçağın yanına gelmesine izin veriyorsun, ben de gayretimden/kıskançlığımdan ölüyorum/ mahvoluyorum. Herkes bir kere, biçare Câmî ise defalarca ölmekte.

ma'nâsınadır. **Heyhât** aşlında feth üzre mebnîdir, ammâ böyle yerlerde sâkin okunur, ma'nâsı bu'ddur, müyesser değil demek ile tefsîr eyleyen ba'îd söylemiş¹. **Hâb** bunda düşdür. **Manzar** bunun gibi yerlerde yüzdür, zîrâ evvel insândan nazara gelen oldur, pes, manzar olmuş olur. Bunda **manzar** nazargâh demek şübheden hâlî değil².

Mahşûl-i Beyt: Ben gedâ ve fakîr ve anıñ vaşlını ârzü ve taleb eylemek ba'iddir ki hiç münâsebeti yokdur, meger düşde görem dostuñ manzarı hayâlini. Ya'nî vaşlını temennî eylemek benim haddim ve miqdârım değil, meger düşde hayâl-i rüyını görmek temennî eyleyem, zîrâ düşde görinen hayâldir ve ol herkese müyesserdur.

دل صنوبریم همچو بید لرزانست
ز حسرت قد و بالای چون صنوبر دوست

Dil-i şanevberiyem hemçu bîd lerzân'est
Zi-hasret-i qad u bâlâ-yı çun şanavber-i döst

Şanavberî'de yâ nisbet içündür. **Dil**'den bunda yürek murâddır ki anı şanevber kızoğına teşbîh eylemişlerdir. **Bîd** söğüt ağacına dirler. **Lerzân** şıfat-ı müşebbehedir, lerziden'den, ditregen ma'nâsına, söğüde ditremekliği şıfat iderler her dilde mecâzen, zîrâ haqîkatde ditreyen yaprağıdır, ağacı değil. **Qad u bâlâ** 'atf-ı tefsîri kabîlindendir, boy ve boş ma'nâsına³, **Qadd**'i **bâlâ**'ya muzâf idüp **bâlâ**'ya bülend ma'nâsını virenler terkîbde ve ma'nâda haftâ eylemişler⁴. **Şanevber**; bu **şanevber**'den dıraht-ı şanevber kendi murâddır ki dıraht-ı çamıñ bir nev'idir ki (41a) mahbûblar kâmetini aña teşbîh iderler.

Mahşûl-i Beyt: Benim şanevberî kalbim söğüd gibi ditregendir dostuñ şanevber gibi qadd ü bâlâsı hasretinden, ya'nî dostuñ şanevber gibi mevzûn kâmetini añup hasretinden yüregim söğüt gibi ditrer.

اگرچه دوست بچیزی نمی خرد ما را
بعالمی نفروشیم مویی از سر دوست

Egerçi döst be-çizî ne-mî-ğared mâ-râ
Be-âlemî ne-furüşîm müyi ez-ser-i döst

1 <T+ Redd-i Şem'î>
2 <T+ Redd-i Sürûri>
3 F: boy ve boşun ma'nâsına.
4 <T+ Redd-i Sürûri ve Şem'î>

Be-çîzî; yâ vahdet veyâ tenkîr içündür. **Ne-mî-ğared**, ħariden'den, şatun almaz. **Be-‘âlemî; yâ** tenkîr içündür. **Ne-furûşîm** nefy-i müstağbel, **ne-mî-ğared** gibi. **Mûyî**'de **yâ** vahdet ifâde ider.

Maḥşûl-i Beyt: Egerçi dost bizi hîç nesneye almaz, ammâ biz dostuñ başından bir kılı dünyâya şatmazız, ya'nî dost bizi hîçe şatarsa biz anıñ bir kılını bütün dünyâya şatmazız.

چه باشد ار شود از بند غم دلش آزاد
چو هست حافظ مسکین غلام و چاکر دوست

Çi bâşed er şevd ez-bend-i ğam dileş âzâd
Çu hest Ḥâfız-ı miskîn ğulâm u çâker-i döst

Çi bâşed ne olur dimekdir ya'nî ne lâzım gelür. **Er** egerden muḥaffefdir. **Dileş; şîn**-i zâmîr mışrâ'-ı şânide **Ḥâfız**'a râci'dir izmâr kıble'z-zikr tarîkiyle. **Ġulâm u çâker** bunda 'atf-ı tefsîrî vâkı' olmuş, kul ve kullukçı ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Ne olur ya'nî ne lâzım gelür eger göñli ğam kaydından âzâd u fâriğ olursa, çünkü miskîn Ḥâfız seniñ kuluñ ve kullukçuñdır. Ya'nî saña maḥşûş kullardan olıcağ göñlinde kayd-ı ğam gerekmez, zîrâ sen 'âlî-cenâbsın, kulların da saña uymak gerek, ḥâşılı, sâyirîñ¹ kullarından mütemeyyiz olmak gerek ğam çekmede.

1 S: sâyir

32

Ve lehu eyzan
Ez-Baħr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

بیا که قصر امل سخت سست بنیادست
 بیار باده که بنیاد عمر بر بادست

Bi-y-â ki ƣaşr-ı emel saħt sust bunyâd'est
 Bi-y-âr bâde ki bunyâd-ı 'omr ber-bâd'est

Bi-y-â ھiṭâb-ı 'âmmdır ve mışrâ'-ı şânîye merhûndur. **Ƙaşr-ı emel** izâfeti beyâniyyedir. **Ƙaşr** köşkdür. **Emel** ümîd ma'nâsına. **Saħt** lügatde ƣatı ma'nâsınadır, ammâ bunda ziyâde ma'nâsınadır. **Sust** geñşek¹. **Bunyâd** binâ ma'nâsına ve temel ma'nâsınadır².

Maħşûl-i Beyt: Gel ki ƣaşr-ı ümîd ziyâde geñşek³ bünyâdlıdır. İmdi bâde getür ki 'ömür bünyâdı bâd üzredir. Ya'nî ƣûl-i emellere düşüp zamân-ı istikbâli⁴ fıkr idüp anıñ teşvîşine düşmek bî-fâ'idedir, zîrâ 'ömre i'timâd yokdur. Pes, bâde getür, naħdı ya'nî hâzırı hoş görelim ki 'âlemde ħulûd u beķâ yokdur.

Beyt: Bu demi hoş görelim Ĥayretiyâ
 Bu deme irmedi ƣaldı niceler

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود
 ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزادست

Ġulâm-ı himmet-i ânem ki zîr-i ƣarĥ-ı kebûd
 Zi-her ƣi reng-i ta'alluĥ pezîred âzâd'est

Ġulâm bunda ƣuldur. **Himmet** hâ'nıñ kesriyle ve fetħiyle lügatdır, ƣaşd ma'nâsına. **Kebûd** gök boya. **Reng-i ta'alluĥ** izâfeti beyâniyyedir. **Pezîred** fi'l-i muzârî'dir, pezîriden'den, ƣabûl eyler ma'nâsına. **Âzâd** ƣul muĥâbili, hür ma'nâsınadır.

1 S: gevşek.

2 <^{T,F*} Bi-y-â ve bi-y-âr tecnîs-i zâyiddir, kezâlik bâd ve bâde. Saħt ve sust teẓâd. Ve ƣaşr ve bunyâd ve saħt mürâ'ât-ı naẓîr.>

3 S: gevşek.

4 S: istikbâlden.

Maḥşûl-i Beyt: Ol kişiniñ himmetiniñ kılıyam ki bu gök felegiñ altında ta'alluk rengini kabûl eyleyen şeyden¹ âzâddır. Ya'nî her nesne ki aña ta'alluk kâbildir umûr-ı dünyevîyeden, andan kurtulmuş ola, ben anıñ bendesiyim. Bu gazel Hâce'niñ bülend gazellerindendir ve bu beyt ehl-i 'irfân arasında çarb-ı meşel hükmindedir.

چه گویمت که بمیخانه دوش مست خراب
سروش عالم غییم چه مژدها دادست

Çi güyemet ki be-mey-hâne düş mest-i ḥarâb
Surûş-ı 'âlem-i gaybem çî mujdehâ dâde'st

Mest-i ḥarâb, izâfette, geçkin serhoşa dirler. Pes, **ḥarâb**'ı **mest**'e 'atf idenler zâyid eylemişler². **Surûş** ferîştedir. **Gaybem**; maşdar mef'ûline muzâf olmuşdur. **Mujdehâ** cem'-i mujde'dir, muştuluklar dimekdir. (^{T,F+} Ğayb ve gaybet ve ğiyâb ve ğayûb ve mağîb maşdarlardır.)

Maḥşûl-i Beyt: Ne diyeyin saña ki meyḥânede dün gice geçkin serhoş iken baña 'âlem-i gaybın ferîştesi ne muştuluklar virmişdir. **Çi** bunda mübâlağa ma'nâsını (41b) ifâde ider, ya'nî ne ulu muştuluklar virmişdir.

که ای بلند نظر شاهباز سدره نشین
نشیمن تو نه این کنج محنت آبادست

Ki ey bulend-naẓar šâh-bâz-ı sidre-nişîn
Nişîmen-i tu ne in kunc-i miḥnet-âbâd'est

Ki ḥarf-i râbıt-ı şıfatdır, beyân ider müjdeleri ki bu beytle beyt-i âtî olsa gerek. **Ey** ḥarf-i nidâ, münâdâsı **šâh-bâz**'dır, zarûret-i vezniçün şıfatından ki **bulend-naẓar**'dır, te'ḥîr olmuşdur, tağdîr-i kelâm **ey šâhbâz-ı bulend-naẓar**'dır, 'âlî-naẓar dimekdir. **Sidre-nişîn** vaşf-ı terkibîdir. **Sidre**'den murâd Sidre-tû'l-müntehâdır ki maḳâm-ı Hâzret-i Cibrîl-i Emin'dir³. **Nişîmen** nûn'ın fethiyle ve kesriyle lügatdır, oturacak yer ve kuşların ve sayır hayvânâtın giceyle yatağ idindüğü yerdir. **Miḥnet-âbâd** ḥarâb-âbâd gibi mübâlağa ifâde ider mecâzen, ya'nî miḥnet ü ḥarâbla 'imâret olan yerdir, ḥâşılı, şâfî miḥnet ü ḥarâbdan ta'bîrdir, ke'enne ki fâ'ili miḥnet ü ḥarâb ola. (^{S,T+} Pes, bu miḥnet için ma'mûr mekân diyen yañlış söyledi⁴.)

1 S ve T'de şey' kelimesi hemzesiz yazılmış.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

3 M, S: Hâzret-i Cibrîl-i Emin 'aleyhi's-selâmdır.

4 <^{T+} Redd-i Şem'î>

Maḥşûl-i Beyt: Sürûş-ı ‘âlem-i ğayb virdügi muştuluklar bu beytiñ ve bundan şoñra gelen beytiñ mazmûnıdır. Ki ey sidre-nişîn, bülend nazarlı şâh-bâz, bu miḥnet-âbâd bucağ seniñ nişîmeniñ degil, ya’nî bu süflî maḳâm saña lâyıḳ maḳâm degil dimekdir.

تراز کنگرۀ عرش می زنند صغیر
ندانمت که درین دامگه چه افتادست

Tu-râ zi-kungure-i ‘arş mî-zenend şafır
Ne-dânemet ki derîn dâmgēh çi uftâde’s

Tu-râ saña. **Kungüre** korkuluḳdur, minâre¹ ve köpri ve hişâr korkuluḳı gibi ki ‘Arabca aña şurfe dirler, şîn’in zammıyla ve râ’nın sükûnıyla, ‘avâm ğalaṭ idüp şerefe dirler, fetḥ-i şîn ü râ ile. **‘Arş** lügatde tavandır, saḳf ma’nâsına, ammâ iştilâḥda felek-i tâsî’a dirler. Felek-i atlas ve felekü’l-eḫlâk ve felek-i a’zam ve muḥaddid-i cihât da² dirler. **Şafır** kuş âvâzı ve şıklık, ammâ ekser toğan cinsiniñ âvâzında isti’mâl iderler. Bunda bunlardan ğayrı zî-rûhuñ âvâzına müste’ârdır. **Ne-dânemet**; **tâ** hitâb içündür, zâmir-i manşûb muttaşıl ma’nâsına. **Dâmgēh** dâmgâhdan muḥaffefdir ḳâ’ide-i mezkûre üzre, tuzak ḳuracak yer dimekdir. **Uftâde’s** vâḳi’ olmuş ma’nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Saña ‘arş korkuluḳından âvâz iderler, bilmem ki bu dünyâ dâmgâhında neñ vâḳi’ olmuşdur. Ya’nî seniñ maḳâmıñ ervâḫ-ı ḳuds maḳâmıdır ve seni ol maḳâma da’vet iderler, bilmezem bu ‘âlem-i şuġrâda neñ vâḳi’ oldu ki buña bu ḳadar teşebbûş ü ta’alluḳ eylemişsin. Sürûş-ı ‘âlem-i ğaybın kelimâtı bunda ḫatm oldu. (^{S,T+} Pes, bu beytiñ mısrâ‘-ı şânisini maşfûrun bih³ tutan kimseniñ kuşça ‘aḳlı yoḳdur⁴. Bilmezem seni, bu aḡ yerine neden düşdüñ diyü mısrâ‘-ı şâniyi şerḫ eyleyen yanından bir ma’nâ virdi⁵.)

نصیحتی کثمت یاد گیر و در عمل آر
که این حدیث ز پیر طریقتم یادست

Naşihâti konemet yâd gîr u der-‘amel âr
Ki in ḫadîş zi-pîr-i tarîḳatem yâd’est

1 S, T: maġâra.

2 T: muḥaddid de.

3 T: ‘uşfûr-ı yûmnâ.

4 <^{T+} Redd-i Şem’î>

5 <^{T+} Redd-i Sürûri>

Naşihatî; yâ vahdet içündür. **Yâd gîr; yâd** lafz-ı müşterekdir, aınmak¹ ve ezberlemek ma'nâsına, bunda ezberlemek ma'nâsınadır, zîrâ **gîr** lafzıyla veya **dâr** lafzıyla kayd olınsa ezber ma'nâsınadır, ammâ kerden lafzıyla muḳayyed olsa aınmak² ma'nâsınadır. **Der-ʿamel; der** harf-i şıla. **Âr** emr-i muḳâtabdır, ârîden'den, muzârî'i ared gelür. **Ki** harf-i ta'lîl. **În ḥadîs** didüğü işâretidir söyleyecek söze. **Yâd'est; yâd** bunda da ezber ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Sürûş-ı ʿâlem-i ğaybın sözi tamâm oldıysa Hâce kendü kelâmına ibtidâ idüp buyurur: Saña bir naşihat ideyin, ezberle (^{M,T+} ve ʿamele getür ki bu naşihat tarîkat pîrinden ezberimdedir, ya'nî ben ezberledim) ve ʿamele getürdüm. Sen de ezberle, ʿamele getür. Ol naşihat bu beytdir.

مجو درستئ عهد از جهان سست نهاد
که این عجوزه عروس هزار دامادست

Me-cû durustî-i ʿahd ez-cihân-ı sust-nihâd
Ki in ʿacûze ʿarûs-ı hezâr dâmâd'est

Me-cû (42a) nehy-i muḳâtabdır. **Nihâd** ḫilḳat ve ṭabîʿatdır. **ʿAcûz** tâ'sız, ʿArabîdir, ammâ ʿAcem tâ ile isti'mâl iderler, ḳocaḳarı dimekdir. **ʿArûs** ʿArabîde gerdek olmazdan evvel erkekte³ ve dîşide müşterekdir, gerdek olduḳdan soñra geline ʿırs dirler, ʿayn'ın kesri ve râ'nın sükûnıyla, ve güyegüye ḫıtan dirler ve daḫi ere zevc ve ʿavrete zevce dirler. **Dâmâd** güyegü⁴.

Maḥşûl-i Beyt: Geñşek ve alçaḳ ṭabîʿatlı cihândan ʿahd bütünlüğünü isteme, zîrâ bu ʿacûz dünyâ bîn güyegünün gelinidir. Hâşılı, dünyâ ki bir ḳaç gün murâdıñca ola, güyâ ki seniñle ʿahd eylemişdir ki muḳteẓâñca ola, pes, i'timâd idüp ʿahdine inanma ki alçaḳ ṭabîʿatludur. Zîrâ bu ʿacûze mekkâre ve ğaddâre bîn belki niçe bîn seniñ gibiniñ nikâhına girüp gelinlik eylemişdir ve hîç kimseniñ nikâhında ḳarâr eylememişdir, ya'nî niçe bîn erden artmış vefâsı yok cefâsı çok muḫtâledir. Mısrâ'-ı evveliñ ma'nâsında; ya'nî fânî dünyâdan beḳâ ṭaleb itme diyen maḳşûda vâşıl olmamış⁵. Ba'zı nüshada bu beytiñ mısrâ'-ı evveli böyle vâḳi'dir.

مرو به كف خضيب فلک ز ره زنهار

Me-rev be-keff-i ḫaḍîb-i felek zi-reh zinhâr

1 S, M: oḳımaḳ.

2 M: oḳımaḳ.

3 T: irkekde.

4 T: güyegi.

5 <^{T+} Redd-i Şem'î>

İki meşhûr yıldız var, birine el-keffu'l-ḥaḍīb ve birine el-keffu'l-cede¹ dirler. Pes, keff-i ḥaḍīb bir yıldızdır ki güneşle istivâ vaktinde bir burcda ve bir derecede cem' olsa ol vakt her ne du'â ki olsa Allâhu Te'âlâ emriyle maḳbûl olur. İmdi bunda keff-i ḥaḍīb terkib-i izâfî ṭarîḳiyle vâḳi' olmuş ve felege izâfet beyâniyyedir². Keff-i ḥaḍībden murâd felek kendidir.

غم جهان مخور و پند من مبر از یاد
که این لطیفه عشقم ز رهروی یادست

Ġam-ı cihân me-ḥor u pend-i men me-ber ez-yâd
Ki in laṭîfe-i 'ışķem zi-reh-revî yâd'est

Reh-rev'den murâd sâlikdir. **Yâd'**dan bunda murâd ḥâtırda olmaḳdır, gerekse iştirmekle ola, gerekse ezberlemekle, gerekse ilhâmla.

Maḥşûl-i Beyt: Cihân ğamını yeme ve benim naşîḥatim ḥâtırından giderme, zîrâ bu laṭîfe-i 'ışķ bir sâlikden ḥâtırımıdadır. Ḥâşılı, pend didüĝi ve laṭîfe-i 'ışķ didüĝi bu gelecek beytdir ki buyurur:

رضا بداده بده وز جبین گره بگشای
که بر من و تو در اختیار نگشادست

Rızâ be-dâde bi-dih ve'z-cebîn girih bi-ĝuşây
Ki ber-men u tu der-i ihtiyâr ne-ĝşâde'st

Rızâ elif-i maḳşûre ile maşdardır 'alime bâbından ve elif-i memdüde ile ismdir. **Dâde** bunda ism-i mef'ûldür, virilmiş ma'nâsına. **Bi-dih** emr-i muḥâṭabdır, dihiden'den, vir dimekdir, **bâ** te'kîd içündür. **Cebîn** alnın iki cânibi, teşniyesi cebînân gelür, alnın iki cânibi iki zülfün başına varınca. **Girih** lügatde düğüme ve düğmeye dirler, alın ve kaç buruşdurmaḳda isti'mâl iderler. Niteki Âşafî dimiş.

Beyt: در جبین چین و در ابرو گره افکنده هنوز
میل چین از سر آن ترک ختایی نشده

Der-cebîn çîn u der-ebrû girih (^{M,T} efkende henüz
Meyl-i çîn ez-ser-i ân Türk-i Ḥıṭâyî) ne-şude³

Alınla kaç buruşdurmada da çîn isti'mâl iderler. Niteki Âşafî buyurmuş.

1 S: cedmâ.

2 S: felege beyâniyye ṭarîḳiyle muzâf olmuş.

3 Alnını buruşturmuş, kaşını çatmış. O Hıta Türkünün başından hâlâ Çîn meyli/sevdası (Çîn ülkesinin âdetleri, alnını buruşturma arzusu) gitmemiş.

Beyt: ناز در سر چین در ابرو تندخوی من رسید
 فتنه را سر کرده اینک فتنه جای من رسید
 Nâz der-ser çîn der-ebrû tund-ḥûy-ı men resîd
 Fitne-râ ser-kerde inek fitne cây-ı men¹ resîd²

Maḥşûl-i Beyt: Virilmiş rızâ vir, daḥi alından buruşuğu aç, zîrâ benimle seniñ üzerine ihtiyâr kapusu açılmamıştır. Ya'nî Allâhu Te'âlâ virdigine kâni' u râzî ol, daḥi dünyâ kaşâvetiyle kaşını ve alnını çatma, zîrâ zimâm-ı ihtiyârı benim ve seniñ eline virmediler. İhtiyâr Allâh'ındır, her ne ki ezelde taḳdır eylediyse ol olur, ğam u ğuşşanın fâyidesi yokdur. Hâşıl-ı kelâm, bu beyt tamâm penddir anlayana.

نشان عهد و وفا نیست در تبسم گل
 بنال بلبل عاشق که جای فریادست
 Nişân-ı 'ahd u vefâ nîst der-tebessum-i gul
 Bi-nâl bulbul-i 'âşîk ki cây-ı feryâd'est

Tebessum gülmekdir³. **Tebessum-i gul**'den murâd gonca iken (42b) gül olup açılmasıdır. **Bi-nâl** emr-i muḥâṭabdır, nâliden'den. **Bulbul-i 'âşîk; bulbul** muzâfdir şîfatına. **Ki** ḥarf-i ta'lîldir. **Cây** maḥall ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Gülün tebessümünde ya'nî açılmasında 'ahd ü vefâ' alâmeti yokdur. İmdi ey 'âşîk bulbul, inle ki feryâd ü fiğân yeridir. Ya'nî gül ki seniñ ma'sûkuındır ve 'ahd ü vefâ şâhibi degil belki serî'ü z-zevâldır, 'ömri beş altı gündür ancak. Pes, bu miḳdâr vişâlin ardınca bir yıllık firâk ve hicrân gelür. İmdi inle ki maḥallidir.

حسد چه می‌بری ای سست نظم بر حافظ
 قبول خاطر و لطف سخن خدا دادست
 Ḥased çi mî-berî ey sust-naẓm ber-Hâfız
 Qabûl-i ḥâṭır u luṭf-i suḥan Ḥudâ-dâde'st

Ḥased bir kimseniñ ni'metiniñ zevâlin istemektir. **Qabûl-i ḥâṭır; qabûl**'uñ ḥâṭır'a izâfeti maşdarın fa'iline izâfetidir, ya'nî ḥâṭır bir nesneyi qabûl eylemek. **Luṭf-i suḥan** da öyledir, ya'nî söz laṭîf olmak. **Ḥudâ-dâd** Tañrı virgisine dirler.

1 S, T, F: fitne-cûy-ı men

2 Başında naz, kaşını çatmış olduğu hâlde benim kaba huylu sevgilim gelip çattı. Fitnenin elebaşısı işte tam da benim yanıma ulaştı (beni fitneye düşürmek isteyen sevgili yanıma ulaştı).

3 F: gülümsemekdir.

Bu söz anı gösterir ki bir kimse şu‘arâdan, Hâfiz’a hâsed idermiş ki nazmı alçağ ola. Nefs-i emirde nazmı alçağ olmak lâzım degil. Nihâyeti, Hâce nazmına nisbet zebûn ola, zîrâ Hâce’niñ ekser nazmı tabağa-i ‘ulyâdadır. Pes, Hâce bu nazımla mahşûd olmak zarûridir, zîrâ ‘*El-fâdılu mahşûd*’dur.

Maḥşûl-i Beyt: Ey nazmı zebûn, Hâfiz’ın nazmına ne hâsed idersin? Nazmı eyü olmada kendiniñ cürm ü cinâyeti yokdur, belki söz laṭif olmak ve hâṭır anı qabûl eylemek Allâh’ın virgisidir. Ya’nî her eylügen Allâh virür, bunu da baña Allâh virdi dir.

33

Ve lehu eyzan² Ez-Baḥr-i Remel Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilât

تا سر زلف تو در دست نسیم افتادست
دل سودا زده از غصه دو نیم افتادست

Tâ ser-i zulf-i tu der-dest-i nesîm uftâde’sṭ
Dil-i sevdâ-zede ez-ğuşşâ du nîm uftâde’sṭ

Tâ ibtidâ-yı gâyet içün, münzû ma’nâsınadır. **Nesîm** hoş qoqulu yel. **Sevdâ-zede;** **sevdâ** dört mizâcın biridir ki ṭabî‘ata gâlib olduqda cünûna irişdirir. Pes, sevdâ urmuş demek mecâzdır, sevdâ ulaşmaqdan kinâyedir. **Du nîm** iki yarım demekdir, zarûret-i kâfiye içün buña irtikâb eylemişdir, ve-illâ hezâr pâre yâ şad pâre yeriyydi. Zîrâ zulf nesîm eline düşince her bir kıllı birbirinden ayrı düşse gerek ve ‘aşıkıñ dili gayretinden hezâr pâre olur, ne du nîm. **Uftâde** bunda vuḳû‘ ma’nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ ser-i zülfün nesîm eline düşeli sevdâ-zede gönül reşkden iki pâre olmuşdur. Ya’nî nesîm seniñ zülfüne el urup perîşân u perâ-kende eyleyeli divâne gönül reşk ü hâsed qasâvetinden pâre pâre olmuşdur. (^{S,M+} **Uftâde’sṭ** aşlında **uftâde-est**’dir, zîrâ **est** isme dâḥil olur fi’le dâḥil olmaz, hâşılı, devâḥil-i ismdendir.)

1 Erdemli ve üstün olanlar kıskanılır.

2 M: Ve lehu eyzan *rahimehu’llâh*.

چشم جادوی تو خود عین سواد سحرست
این قدر هست که این نسخه سقیم افتادست

Çeşm-i cādū-yı tu ḥod ‘ayn-ı sevād-ı sihr’est
În kadar¹ hest ki in nuşḥa saqīm uftāde’sṭ

Cādū sihr idici, seḥḥāre ma’nāsındadır. **Sevād-ı sihr**; **sevād** muḳābil-i beyāzdır, bunda müsvedde ma’nāsına ismdir, ya’nī bir sihir müsveddesidir ki envā’-ı sihr bunda tesvīd olmuşdur. **Saqīm** iki ma’nāda müsta’meldir, biri bīmār ma’nāsına, biri de yañlış ma’nāsına. Bunda ihām tarīḳiyle vāḳi’ olmuşdur, zīrā çeşme nisbet bīmār münāsibdir ve müsveddeye nisbet yañlış ma’nāsı münāsibdir. **Sevād** da hem çeşme hem sihre münāsibdir. **‘Ayn** da terādūf tarīḳiyle çeşme münāsib ve ma’nā cihetinden ki bir ma’nāsı zāt-ı şey’dir², sevād-ı sihr münāsibdir.

Maḥşül-i Beyt: Seniñ seḥḥār gözün bi-‘aynihi sihir müsveddesidir, ya’nī her sihir ki var, (43a) anda tesvīd olup sābitdir. Ammā bu kadar var ki bu müsvedde saqīm vāḳi’ olmuşdur. Ya’nī çeşmiñ nüṣḥa-i sihrdir, ammā şaḥiḥ degil saqīmdır. Çeşme nisbet cādū ve ‘ayn ve sevād ve sihr ve saqīm mürā’āt-ı nazır kabīlindendir. Hāşılı, çeşmiñ seḥḥār u bīmārdır.

در خم زلف تو آن خال سیه دانی چیست
نقطه دوده که در حلقه جیم افتادست

Der-ḥam-ı zulf-i tu ān ḥāl-i siyeh dānī çist
Noḳṭa-i dūde ki der-ḥalḳa-i cīm uftāde’sṭ

Ḥam bükümüne dirler, **ḥāl** beñe. **Dūde** mürekkeb. Bu beytde su’āl ve cevāb şan’atı var. **Dānī çist** su’āldır ve mışrā’-ı şānī cevābdır. Hāce bu beytde teşbih-i hāş eylemiştir.

Maḥşül-i Beyt: Seniñ zülfün bükümünde ol siyeh beñ nedir? Bu su’āldır. Mürekkeb noḳṭasıdır ki cīm ḥalḳasına düşmüştür, cevābdır. Ya’nī cānānıñ ḥam-ı³ zülfünde vāḳi’ olān ḥāl cīm’in dā’iresinde olan noḳṭaya beñzer.

1 M, S: Lākin ān.

2 M: zātdır.

3 Topkapı nüshasında bazı varakların b kısmı a kısmıyla irtibatsızdır ve farklı gazellerle ilgilidir.

زلف مشکین تو در گلشن فردوس عذار
چیست طاووس که در باغ نعیم افتادست

Zulf-i müşkîn-i tu der-gulşen-i firdevs-i 'izâr
Çîst řāvûs ki der-bâğ-ı na'îm uftâde'st

Firdevs bostân ve cennetde bir bâğçeniñ ismidir, bunda murâd **cennet**dir. **Gulşen** firdevse ve **firdevs** cennete muzâfdir izâfet-i beyâniyye tarîkiyle, ya'nî 'izâr ki gulşen-i firdevsdir. **'İzâr** bunda şaķal biten yerdir. **Tāvûs** ma'rûf kuşdur, şe'âmetle meşhûr. **Na'îm**'den bunda cennet murâddır. Bu beytde su'âl ve cevâb şan'atı var. Mısrâ'-ı evvel **çîst** ile su'âldır, **tāvûs** mâ-ba'diyle cevâbdır.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ müşkli zülfün, firdevs gulşeni gibi 'izârında nedir? Bu su'âldır. Cennet bâğında vâkı' olan řāvûsdur, bu cevâbdır. Zülf-i müşkîniñi řāvûs ve 'izârını gulşen-i firdevse ve bâğ-ı cennete teşbîh eyledi.

دل من از هوس بوی تو ای مونس جان
خاک راهیست که در پای نسیم افتادست

Dil-i men ez-heves-i bûy-ı tu ey mûnis-i cân
Ḥâk-râhî'st ki der-pây-ı nesîm uftâde'st

Ez-heves; ez 'Arabîde min-i ecliyye ma'nâsınadır. **Heves**'iñ **bûy**'a izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfeti qâbilindendir ve **mûnis**'iñ **cân**'a izâfeti ism-i fâ'ilîñ mef'ûline izâfeti qâbilindendir. **Mûnis** bunda eglencedir. **Pây-ı nesîm; nesîm**'e **pâ** işbât eyledi isti'âre tarîkiyle.

Maḥşûl-i Beyt: Benim dilim seniñ büyüñ hevesini eylemekden ey cân eglencesi, bir yol toprağıdır ki bād-ı nesîm ayağına düşmüştür. Ya'nî ey cân eglencesi, benim gönlüm seniñ büyüñ ârzûsından bir yol türâbına beñzer ki bād-ı nesîm anı bir nefes bir yerde qarâr itdirmez, (^{S,T+} gâh şuña şavurur, gâh buña. Ḥâşılı, gönlümün bu cihetden bir dem qarârı yokdur, ziyâde bî-qarârdır.) Dili ḥâk-i râha teşbîh ve aña ḥâk-i râhı isti'âre hergiz işidilmiş ve görülmüş degildir ve cihet-i câmi'a da ma'lûm degil. Ammâ dilin ya'nî dil-i 'âşıkıñ ziyâde bî-qarârlığını¹ beyân eylemek için ḥâk-i râha ki murâd andan gubârdır, teşbîh eyledi.

1 T: bî-qarârlığın.

همچو گرد این تن خاکی نتواند برخاست
از سر کوی تو زان رو که عظیم افتادست

Hemçu gerd in ten-i hākī ne-tuvāned ber-hāst
Ez-ser-i kūy-i tu zān-rū ki 'azīm uftāde'st

Maḥşûl-i Beyt: Bu ten-i hākī toz gibi kâlkmağa kâdir degil, ya'nî toz kâlkduğı gibi bu kâlkamaz. Hâşıl-ı kelâm, seniñ ser-i kūyuñdan bu hāk gibi şaķıl ten kâlkmağa kâdir degil, ol cihetden ki 'azīm ya'nî muḥkem düşmüşdür. Bunda 'azīmi muḥkem yerine isti'māl eyledi kâfiye zarûretinden. 'Ez-ser-i kūy-ı tu' 'ne-tuvāned ber-hāst' lafzına muḥayyedir.

سایه سرو تو بر قالبم ای عیسی دم
عکس روحیست که بر عظم رمیم افتادست

Sāye-i serv-i tu ber-ķālebem ey 'İsī-dem
'Aks-i rūḥi'st ki ber 'azm-i remīm uftāde'st (43b)

Serv'den bunda murād ķāmet-i cānāndır. **Ķāleb**'den murād vücūd-ı Hâce'ce'dir, mu'arrebdir, Fārisisi **kālebed**'dir, lām'ın ve bā'nın fetḥalarıyla. **'Az**m kemikdür, ustuhān ma'nāsına. **Remīm** çürümüş, pūsīde ma'nāsına.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ ķāmetiñ gölgesi benim vücūdum üzere ey 'İsā nefesli, bir rūḥuñ 'aksidir ki çürümüş kemik üzerine düşmüşdür. Hâce kendiniñ vücūd-ı şerifini çürümüş kemige ve cānānıñ ķāmetiniñ sāyesini rūḥuñ 'aksine teşbīh eyledi. Ve bu teşbīhden lāzımdır ki vücūd-ı cānān rūḥ ola ve Hāzret-i 'İsā'yı¹ zıkr eyledüğü ihyā-yı mevtā eyledüğü içündür ve Hāzret-i 'İsā'nın laķābı Rūḥu'llāhdır. Bu beyt Hâce'niñ nāzik ebyātındandır. (^{S,T+} 'Aksi eşer ile tefsīr eyleyen tefsīriñiñ ma'nāsını kendü bilür ancak².)

آن که جز کعبه مقامش نبذ از یاد لب
بر در میکده دیدم که مقیم افتادست

Ān ki cuz Ka'be maķāmeş ne-bud ez-yād-ı lebet
Ber-der-i meykede دیدem ki muķīm uftāde'st

1 M, S: Hāzret-i 'İsā 'aleyhi's-selām.

2 <^{F+} Redd-i Şem'i>

Ân ki aşlında **ân kes ki** idi. **Cuz** gayr ma'nâsınadır. **Ne-bud** ne-bûd'dan muhaffefdir, yok idi ve degil idi ma'nâsına. **Meykede** meyhânedir, **kede** bir şey'in mekânından 'ibâretidir, meşelâ butkede¹, ğamkede, meykede dirler, büt-hâne, (^{S,M+} meyhâne), ğam-hâne ma'nâsınadır

Maḥşûl-i Beyt: Ol kimse ki maḳâmı Ka'be'den ğayrı degil idi, seniñ lebiñ zikrinden gördüm ki meyhâne ḳapusında muḳîm düşmüşdür. Ya'nî şol kimse ki kemâl-i şalâḥ u zühhdinden evḳât u sâ'ati (^{S,M+} her gâh) mescidlerde ve 'ibâdet-hânelerde geçürdi², şimdi gördüm ki seniñ lebiñ zikrinden meyhâne ḳapusında muḳîm ve mücâvir düşmüşdür. 'Ez-yâd-ı lebet' mısırâ'-ı şânîye merhûn u maşrûfdur. Meyle lebiñ zikrinde cihet-i câmi'a kıızılıktır, keyfiyet degildir.

حافظ دلشده را با غمت ای جان عزیز
اتحادیست که در عهد قدیم افتادست

Hâfiz-ı dil-şude-râ bâ-ġamet ey cân-ı 'azîz
İttiḥâdî'st ki der-'ahd-i ḳadîm uftâde'st

Dil-şude bi-hasebi'l-lüġa göñli gitmiş dimekdir, ammâ isti'mâlde 'aşîḳ ma'nâsınadır, zîrâ ḥaḳîḳatde göñli cânân elindedir, kendü taşarrufında degil, **râ** izâfet ma'nâsınadır, **dil-şude**'niñ dimekdir. Ba'zî nüshada **dil-şude** yerine **gum-şude** vâḳi' olmuşdur, ya'nî tarîḳ-i muḥabbetde kendini nâ-peydâ eylemiş dimekdir. 'Ahd-i ḳadîm'den murâd 'ahd-i ³«الَّهِتُ بِرَبِّكُمْ» 'Elestu birabbikum'dür.

Maḥşûl-i Beyt: Ey cân-ı 'azîz, Hâfiz-ı güm-şüdeniñ seniñ ġamıñla bir ittiḥâdı vardır ki 'ahd-i ḳadîmde vâḳi'dir, ya'nî seniñ ġamıñ çekmek aña ezelde muḳadderdir, kendü ihtiyâriyle degildir.

1 S: putkede.

2 S, M: geççerdi.

3 "Ben sizin Rabbiniz deġil miyim?" A'râf 7/172.

34

Ve lehu eyzan¹
Ez-Bahr-i Hezez
Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Mefâ'il

گل در بر و می بر کف و معشوقه بکامست
 سلطان جهانم بچنین روز غلامست

Gul der-ber u mey ber-kef u ma'sûka be-kâm'est
 Sulţân-ı cihânem be-çunîn rûz gulâm'est

Mışrâ'-ı evvelde üç kayda bile **mîm**-i mütekellim muḳadderdir, ya'nî **gul der-ber** ve **mey ber-kef** ve **ma'sûka be-kâm** kaydlarına. **Ber** bunda 'inde ma'nâsınadır. **Kef** ayadır. **Ma'sûka**'da hâ 'alâmet-i naḳldir ya'nî 'Arabîden 'Acemîye naḳlîñ nişânıdır, taşarrufât-ı A'câmdandır, gine ma'sûk murâddır. **Cihânem** lafzının **mîm**'i câyizdir ki **gulâm**'a kayd ola ve câyizdir ki **rûz**'a kayd ola. **Be-çunîn**; **bâ** harf-i şıla olmak câyiz ve zarf olmak câyizdir.

Maḥşûl-i Beyt: Gül yanımda ve bâde elimde ve ma'sûka murâdımcadır. (S,M+ Cihân pâdişâhı böyle günde kulumdur, yâhud) cihân pâdişâhı böyle gününe kıldur. Ya'nî gülîstânda ma'sûk-ı mülâyimle bâde içmek² cihân saltanatından yukarı bir zevkdir.

گو شمع میارید درین جمع که امشب
 در مجلس ما ماه رخ دوست تمامست

Gû şem' me-y-ârid derîn cem' ki imşeb
 Der-meclis-i mâ mâh-ı ruḥ-ı döst tamâm'est

Gû ḥiṭâb-ı 'ammdır işidene. **Me-y-ârid** nehy-i cem'-i muḥâtabdır, ârî-den'den. **Derîn**; **der** bunda bâ-yı şıla ma'nâsınadır. (44a) **Ki** harf-i ta'lîl. **İmşeb**; **im** aşlında **în** idi, nûn mîm'e tebdîl olmuşdur. **Mâh** ruḥ'a muzâf olmuşdur izâfet-i beyânîyye târîkiyle. **Tamâm** bunda kâfi ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey filân sen di, bu mecma'a şem' getürmeñ ki bizim mec-lisimizde dostuñ ay yüzi yeter³, ya'nî bezmimize anıñ yüzi mâhının zîyâsı kâfi-dir, şem'a ihtiyâc yokdur.

1 M: Ve lehu *raḍiye* 'anbu.

2 T, F: eylemek.

3 M: dostuñ ay yüzi bedirdir. T: dostuñ ay yüzi yeterdir.

در مذهب ما باده حلالست ولیکن
بی روی تو ای سرو گل اندام حرامست

Der-mezheb-i mâ bâde ḥalâl'est velikin
Bî-rûy-ı tu ey serv-i gul-endâm ḥarâm'est

Gul-endâm vaşf-ı terkibî aḳşâmındandır.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim mezhebimizde bâde ḥelâldir, ammâ ey gül-endâm serv, seniñ rûyuñsuz ḥarâmdır. Ya'nî mezheb-i 'uşşâḳda her acı cānānla ṭatlıdır, ammâ cānānsız şeker ise de zehr-i ḳâtildir.

در مجلس ما عطر میامیز که جان را
هر دم ز سر زلف تو خوش بوی مشامست

Der-meclis-i mâ 'ıtr me-y-âmîz ki cān-râ
Her dem zi-ser-i zulf-i tu ḥoş-bûy-ı meşâm'est

Der-meclis; der bâ-i şıla ma'nâsınadır. **'İtr** ḳoḳıya dirler. **'Atṭâr** bunuñ mübālağa ile ism-i fa'ilidir. **Me-y-âmîz** fi'l-i nehy müfred muḥātabdır, ḳarışdırma dımeḳdir. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Cān-râ** mısrâ-ı şāniye merhûndur. **Ḥoş-bûy** vaşf-ı terkibî aḳşâmındandır. **Meşâm** geñizde ḳoḳı alan 'uzıvdur ki aña ḥâsse-i şemm dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim meclisimizde 'ıtr-âmîzlik eyleme, zîrâ cānıñ her dem seniñ zülfüñ ucından dimāḡı (^{S,M+} mu'aṭṭar) ve meşâmmı ḥoş-bûdur. Ya'nî ey cānān bizim meclisimizde envâ-ı 'ıtrları getürüp 'aṭṭârlıḳ eyleme, zîrâ seniñ zülf ü gîsûñdan meşâmmımız her dem ve her sâ'at mu'aṭṭar u ḥoş-bûydu, 'ıtr-âmîzliğa ihtiyâc yôḳdur dımeḳdir. (^{T+} Bunda ḥıṭâb Ḥaḳk'a diyen ḥaṭâ söyledi. Zîrâ Ḥudâ'ya seniñ 'aṭâña ihtiyâcımız yôḳdur dımeḳdir¹.)

گوشم همه بر قول نی و نغمه چنگست
چشمم همه بر لعل تو و گردش جامست

Güşem heme ber-ḳavl-i ney u nağme-i çeng'est
Çeşmem heme ber-la'l-i tu vu gerdiş-i cām'est

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>. <^{F+} Redd-i Şem'î>

Heme bunda hemîşe ve dâ'im ma'nâsınadır, dükeli diyenler haṭâ eylediler¹. **Ḳavl-i ney'**den murâd bâng-ı neydir. **Nağme-i çeng'**den murâd âvâz-ı çengdir. **Gerdiş** ism-i maşdardır, dönüş ma'nâsına, bunda muṭlaḳ devr ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ḳulağım dâ'imâ ney âvâzıyla çeng âvâzınadır, ya'nî hemîşe bunları isti'mâ' eylemedeyim. Çeşmim de dâ'imâ seniñ lebiñe ve devr-i câma-dır, ya'nî hemîşe bunlara nâzırım. Hâşılı, dâ'imâ zevḳ u şafâyadır meylim.

از چاشنی قند مگو هیچ و ز شکر
زان رو که مرا از لب شیرین تو کامست

Ez-çâşnî-i ḳand me-gû hîç u zi-şekker
Zân-rû ki merâ der-leb-i şîrîn-i tu kâm'est

Çâşnî, yâ-yı aşliyye ile, lezzetdir, dad ma'nâsına. **Ḳand** 'Arabîde şekerdir. Bunda **şekker**'de teşdîd zarûret-i vezn içündür. (^{S,T+} Şeker kâf'ın teşdidiyle 'Arabîdir ve ne² Fârisîdir diyen bilmez imiş³.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey cânân, ḳand u şeker lezzetinden hîç aınma, ol cihetden ki benim murâdım seniñ tatlı lebiñdedir. Ya'nî ḳand u şeker aınmaḳdan murâd beni anıñla aldamaḳ ise ben anıñla aldanmam, zirâ maḳşûdum seniñ şîrîn du-dağıñdadır. Kâm ile leb cem'inde tenâsüb var.

تا گنج غمت در دل ویرانه مقیمست
همواره مرا کنج خرابات مقامست

Tâ genc-i ğamet der-dil-i vîrâne muḳîm'est
Hemvâre merâ kunc-i ḥarâbât maḳâm'est

Tâ ibtidâ-i ğâyet veyâ tevḳît içündür, (^{S,T+} tevḳîte ḳaşr eylemek taḳşîrdir⁴.) **Genc**'in **gam**'a izâfeti beyâniyyedir. **Hemvâre** lügatde düz ve toğrı ma'nâsına, ammâ bunun gibi yerlerde hemîşe ma'nâsınadır. **Kunc**, kâf'ın zammı ve nûn'un sükûniyle, bucaḳ ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey cânân, seniñ ğamın hâzinesi benim ḥarâb gönlümde muḳîm u şâbit olaldan, yâ mādâm ki şâbitdir, hemîşe meyḥâne bucağıdır benim maḳâmım. Ya'nî saña 'aşılı olup ğamına düşeli eglenemedigimden tahfif-i

1 <^{F+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 'Ve ne'nin 've-illâ' yani 'aksi takdirde' anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri>

4 <^{F+} Redd-i Şem'î>

ğam için hemîşe meyhâneye mülâzımım. Muķīm ve maķām zikrinde şan'at-ı (44b) iştikāk vardır.

از ننگ چه گویی که مرا نام ز ننگست
وز نام چه پرسى که مرا ننگ ز نامست

Ez-neng çi gūyî ki merâ nām zi-neng'est
V'ez-nām çi pursî ki merâ neng zi-nām'est

Neng ğayret u 'ār ma'nāsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Nengden ne söylersin, ya'nî baña nengi ne añarsın, benim adım nengdendir, ya'nî adım hemân nengdir. Daḥi adımdan ne su'al idersin ki benim addan 'ār u nāmûsum var, ya'nî nām-dār olmaķdan 'ār iderim. Ve câyizdir ki nām nenge murâdîf ola. Pes, ma'nâ böyle olur ki, nengden ne söylersin ki benim 'arım nengdendir, ya'nî nengden 'ār iderim.

میخواره و سرگشته و رندیم و نظرباز
وان کس که چو ما نیست درین شهر کدامست

Mey-hâre vu ser-geşte vu rindîm u naẓar-bâz
V'ân kes ki çu mâ nîst derîn şeh̄r kudâm'est

Naẓar-bâz her gördüğünü seven kimseye dirler. **Rind** mâsivâdan fâriğ ve **naẓar-bâz** Hudâyı her yerde hâzır görendir diyen kimse rindîñ ve naẓar-bâzın ma'nâsın bilmez imiş¹. **Rind** her menhîye mürtekibe dirler. **Ser-geşte** vâlih u ḥayrân ma'nāsınadır. **Kudâm** қаңғı² dımeķdir.

Maḥşûl-i Beyt: Bâde-nûşuz ve ser-geşte ve ser-gerdânız ve rind u naẓar-bâzız. Ol kimse ki bizim gibi degildir bu şehirde, қаңқы kimsedir. Ya'nî dünyâda her hevâ ki var, biz aña mürtekibiz ve bu şehir ki biz andayız, mezkûr hevâlara kimdir mürtekib olmayan. Maḥşûdı şehrinin feseķasına ta'rîzdir. Ne ân ki kendüsi bu hevâlara mürtekib ola, zirâ kendileri ehlu'llâhdan bir vücûd-ı şerîf imiş, ḥâşâ ki anlardan muḥâlîf-i şer'-i şerîf bir iş şâdır ola.

1 <F+ Redd-i Şem'i>

2 S, T: қаңқы.

با محتسبم عیب مگوئید که او نیز
پیوسته چو ما در طلب شرب مدامست

Bâ-muhtesibem 'ayb me-güyîd ki ü nîz
Peyveste çu mâ der-ṭaleb-i şurb-i mudâm'est

Muhtesibem'de **mîm** ma'nâda '**ayb**'a muḳayyeddîr, '**aybem** taḳdîrindedir. **Nîz** ḥarf-i 'aṭfdır, **nûz** da **henûz** da. **Şurb-i mudâm** ihâm ṭarîḳiyle vâḳi' olmuş, ya'nî iki ma'nâsı var; biri şurb-i dâ'im ve biri şurb-i bâde.

Maḥşûl-i Beyt: Benim 'aybımı muhtesibe söylemeñ, zîrâ ol daḥi bizim gibi şurb-i mudâm talebindedir, ya'nî muhtesible bir ḥâlliyiz dimekdir. Hâşıl-ı kelâm, Kızılbaş'dan evvel şer'-i şerîfe müte'allîḳ olan aḥvâlî muhtesibler icrâ iderdi, meşelâ şârib-i ḥamri ve târik-i şalâtı ve zinâ şâhiblerini ve şâhid-i zûrı hep muhtesib zabṭ iderdi. Ol cihetdendir ki şu'arâ bâde-nûşlar ile muhtesibi eş'arında cem' iderler. Bu da ma'lûm ola ki muhtesibi, ezhed u a'bed¹ u evra'-ı 'ulemâdan iderlerdi. Pes, Hâce buyurur ki bizim 'aybımızı muhtesibe ḡamz eylemek lâzım degil, zîrâ ol da bu 'aybla muttaşıfıdır. Bunda **şurb-i mudâm** yirine '**ayş-i nihân** getürüp ma'nâsını aña nisbet söyleyen ḳâfiyede ḥaṭâ-yı fâhiş eyledi².

حافظ منشین بی می و معشوق زمانی
کایام گل و یاسمن و عید صیامت

Hâfız me-nişîn bî-mey u ma'sûḳ zamânî
K'eyyâm-ı gul u yâsemen u 'îd-i şıyâm'est

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, bir zamân mey ü ma'sûḳsuz oturma, zîrâ gül ü yâsemen eyyâmı ve Ramazân bayrâmıdır, ḥâşılı, her vecihle yeme ve içme zamânıdır dimekdir. Yâsemenle yâsemîn bir ma'nâya olduḡıçün yâsemenle beyân eyledik ki meşhûrdır. Bunda '**îd** yerine **mâh** lafzı getüren beytîñ mazmûnından ḥaber-dâr³ degil imiş.

1 S: zâhid ve 'âbid.

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 S, M: ḥabîr.

35

Ve lehu eyzan¹
Ez-Baḥr-i Muzâri^c
Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilât

باغ مرا چه حاجت بسرو و صنوبرست
 شمشاد سایه پرور ما از که کمترست

Bâğ-ı merâ çi ḥâcet be-serv u şanevber'est
 Şimşâd-ı sâye-perver-i² mâ ez-ki kemter'est

Bâğ'dan murâd gönül bâğıdır, taḳdîr-i kelâm bâğ-ı dil-i merâdır. **Şanevber** fıstık ağacıdır ki çamın bir nev'idir. (45a) **Şimşâd** şîn'in fethi ve kesriyle lügatdir, çimşir³ ağacıdır. **Sâye-perver** gölgede beslenmiş, (^{S+} **hane-perver** de evde beslenmiş). **Ez-ki**; **ki** zevi'l-'uḳûlde ve **çi** ğayr-i zevi'l-'uḳûlde müsta'meldir. Pes, bunda cānāna nisbet **ki** demiştir, ve-illâ **çi** yeri idi.

Maḥşûl-i Beyt: Benim gönlüm bâğının serv ü şanevbere ne ihtiyâcı var, ya'nî ihtiyâcı yok. Bizim sâyede beslenmiş şimşadımız ya'nî cānānımız kimden eksikrekdir ya'nî kimden kalur? Hâşılı, bizim cānānımız servden ve şanevberden a'lâdır. Pes, ol var iken serve ve şanevbere kim bakar. Hâce'niñ cānān ḥuşûşında ez-ki kemter'est didiginde hayli kemlik var. Ammâ böyle dise 'Şimşâd-ı sâye-perverem ez-her du bihter'est' efḍal idi. Egerçi iki tārîkle bile kâfiye îtâ-yı celî ya'nî şâyegân kabîlindendir ki a'zam-ı⁴ 'uyûb-ı kâfiyedendir. Bâğ ve serv ve şanevber ve şimşâd ve sâye cem'inde şan'at-ı mürâ'ât-ı nazîr var.

ای نازنین پسر تو چه مذهب گرفته
 کت خون ما حلالتر از شیر مادرست

Ey nâzenîn puser tu çi mezheb girifte'i
 K'et ḥûn-ı mâ ḥalâlder ez-şîr-i mâder'est

Nâzenîn; yâ nisbet ve iki **nûn** te'kid ifâde ider, ziyâde nâzlı dimekdir. **K'et**; **ki** harf-i ta'lîl, **tâ** zamîr-i ḥitâb, terkîble hâ-yi resmî sâķit olmuşdur, kâf'da fetha ve kesre câyızdır. **Şîr** süt. **Mâder** ana.

1 M: Ve lehu 'afâ 'anhu
 2 S: ḥâne-perver-i.
 3 T: şimşir.
 4 T: ekber-i.

Maḥşûl-i Beyt: Ey nâzlı püser, sen ne mezhebdesin ya'nî tütmuşsun¹ ki saña bizim kıanımız anañ südinden ḥelâlrakdır? Ya'nî 'uşşâkıñ kıanı saña ne cihetden anañ südinden ḥelâlrakdır?²

چون نقش غم ز دور بینی شراب خواه
تشخیص کرده ایم و مداوا مقررست

Çun naqş-ı ğam zi-dür bi-bînî şerâb hâh
Teşhîş kerdeim u mudâvâ muḳarrer'est

Naqş-ı ğam mecâzdır, zîrâ **ġam**'da şûret, şekil olmaz, izâfet beyâniyyedir. **Mudâvâ** müfâ'ale bâbından maşdardır, 'Acem tâ'sız isti'mâl ider, mudârâ gibi, bunda 'ilâc ve devâ murâddır.

Maḥşûl-i Beyt: Çünkü ırakdan ğam şûretini göresin, şarâb iste 'ilâc için. Biz teşhîş eylemişiz bu marâzı ve şarâbdan 'ilâc muḳarrerdir. Ya'nî şarâb şâ-bûn-ı ğamdır, her bârî ki bir yerden ğam řârî olsa anıñ 'ilâcı şarâbdır.

از آستان پیر مغان سر چرا کشم
دولت درین سرا و گشایش درین درست

Ez-âsitân-ı pîr-i muġân ser çi-râ keşem
Devlet derîn serâ vu guşâyîş derîn der'est

Guşâyîş'den feth-i bâb murâddır.

Maḥşûl-i Beyt: Âsitân-ı pîr-i muġândan niçün baş çekem ya'nî niçün i'raz³ iderim? Devlet bu evde ve feth-i bâb bu kapudadır. Ya'nî pîr-i muġânıñ eşigini terk idüp nereye varayım? Zîrâ her ne ki murâd olunursa bunda ḥâşıldır ki feyyâzdır ve herkese feyzi (^{S,M+} isti'dâdına göre, belki) berâber vâşıldır. (^{S,T+} Bunda **serâ**'yı **ser-est**⁴ lafzıyla ta'bîr idüp ma'nâsını baş viren kimse diyen başdan serâyı fark itmedi⁵.)

در راه ما شکسته دلی می خرنند و بس
بازار خود فروش از آن سوی دیگرست

Der-râh-ı mâ şikeste-dilî mi-ḥarend u bes
Bâzâr-ı ḥod-furûş ez-ân süy-ı diġer'est

1 T: sen ne mezheb tütmuşsun.

2 Her iki 'ḥelâlrak' kelimesi M'de 'ḥelâlrak' olarak geçmektedir.

3 M: i'raz ve i'tiraz.

4 T: seret.

5 <^{T+} Redd-i Sürûri>

Şikeste-dilî'de **yâ** maşdariyyedir. **U bes; bes** lafzı vâv'la müsta'mel olunca (^{S,M+} ancak ma'nâsınadır, vâv'sız olunca) yeter ma'nâsına gelir. **Mî-harend** şatun alurlar. **Hod-furûş** vaşf-ı terkebîdir, furûşiden'den, şatmak ma'nâsına, **hod-furûş** kendin şatıcı dimekdir. **Ez-ân sūy-ı dîger'est; sūy** cānib ve **dîger** ğayri, (^{S,M+} ol ğayri) cānibdendir dimekdir. **Ez** bunda min-i ibtidâ'ıyye ma'nâsınadır, min-i ecliyye zann idüp ma'nâsını ol sebebden diyen kimse zann-ı fâsid eyledi¹. Ba'zı nüshada **ez-ân rāh-ı dîger'est**, ol ğayrı yoldandır dimekdir, mü'eddâ birdir.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim tārîkimizde (45b) gönül şınıklığının alurlar ancak. Hod-furûşluk bâzârı ğayri cānibdendir, yâhud ğayri tārîkdendir. Ya'nî tārîk-i 'ışk u muḥabbetde üftâdelik ve pestlik ve yokluk ve fenâ mu'teberdir. Hod-bînlik ve hod-pesendlik ve hod-furûşluk müdde'iler ve mürâyiler tārîki'dir ki tārîk-i 'ışk'ın tamâm nakîzidir.

دی وعده داد وصلم و در سر شراب داشت
امروز تا چه گوید و بازش چه در سرست

Dî va'de dâd vaşlem u der-ser şerâb dâşt
İmrüz tâ çi güyed u bâzeş çi der-ser'est

Dî dün dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Şarâb başında iken dün baña va'de-i vaşl viridi, bugün 'acabâ ne diye, başında ne hâlet ü fikr ü ferâset var. Ya'nî dün bâde keyfiyetiyle baña va'de-i vaşl eyledi, ammâ anın va'd u ikrârına i'timâd u i'tibâr yokdur, zirâ bir başı ve bîn dili var. Niteki şâ'ir demişdir.

Beyt: İnanma zülfiniñ 'ahdine Şâfi
Ki anın bir başı ve bîn dili var

Pes, zülf çok başlılığı andan ta'allüm eylemiştir. Hâşılı, dün (^{S,M+} mestâne) 'ahd-i vaşl eyledi, ammâ bugün 'acabâ ne keyfiyet ve ne hâletde ki hulf-i va'de eyleye mi yohsa ikrârına muşır² olup dura mı?

يك قصه بیش نیست غم عشق وین عجب
کز هرکسی که می شنوم نا مکررست

Yek kıssa biş nîst ğam-ı 'ışk v'în aceb
K'ez-herkesi ki mî-şinevem nâ-mukerrer'est

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

2 M: muḥkır.

Bîş, bâ-yı 'Arabîyle, ziyâde ma'nâsınadır. **Ġam-ı 'ışk'**dan murâd ahvâl-i 'ışk'dır.

Maḥşûl-i Beyt: 'İşk-ı cânân ġamı bir kışşadan ziyâde degildir ve bu 'acebdir ki her kimseden ki işidirim, ġayr-i mükerrer işidirim. Ya'nî cânân bir zât-ı şerîfdir, ammâ 'uşşâķ bî-ḡadd u bî-pâyân, pes, her 'âşık ġam-ı cânâneyi bir dürlü beyân ider. Zîrâ cânân her birisiyle bir nev'î mu'âmele ider ki ġayrıyla ol nev'î eylemez. Ya'nî 'uşşâķ bî-ḡadd olduġı gibi tecelliyât-ı cânân da bî-ḡaddir, pes, her 'âşıkâ meşrebi ve isti'dâdı ḡasebince tecellî eyler ve bundan lâzım ġelür ki kışşâş-ı ġam-ı cânân nâ-mükerrer ola.

باز آ که در فراق تو چشم امیدوار
چون گوش روزه دار بر الله اکبرست

Bâz â ki der-firâķ-ı tu çeşm-i¹ umîdvâr
Çun ġuş-ı rûze-dâr ber-Allâhuekber'est

Umîdvâr; vâr elifle ve elifsiz, nisbet ma'nâsını ifâde ider, -li dimekdir. **Rûze-dâr** vaşf-ı terkibîdir, oruc tutucu ma'nâsına. **Allâhuekber** bunda bir büyük depeniñ ismidir Şîrâz'da Hemedân cânibinde. Ḥâce'niñ cânânı meġer ol cânibe sefer eylemiş imiş. Pes, Ḥâce taḡassür tārîķiyle aña nidâ ider. **Allâhuekber** bunda iki ma'nâyadır, mü'ezzîn didüġi Allâhu Ekber ve ol depeniñ ismidir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey cânân, ġel ki seniñ firâķında benim ümîdli ġözüm, şâ'imîñ ķulaġı gibi Allâhuekber'edir. Ya'nî niçe ki rûze-dâr mü'ezzîniñ Allâhuekber bângına ķulaķ tutar ki ifṡâr eyleye, bizim de çeşmimiz Allâhuekber depesinedir ki sen ol cânibden tûlû' u ḡurûc eylesin.

شیراز و آب رکنی و آن باد خوش نسیم
عیش مکن که آب روی هفت کشورست

Şîrâz u Âb-ı Ruknî vu ân bâd-ı ḡoş-nesîm
'Aybeş me-kon ki âb-rûy-ı heft ķişver'est

Bunda **vâv**'lar ma'ıyyet ma'nâsını ifâde ider. **'Aybeş**'deki zamîr-i ġâyib Şîrâz'a râci'dir. **Ġişver** iķlîm ve memleket ma'nâsınadır. Lafz-ı **Şîrâz** mübtedâdır ve mışrâ'-ı şânî ḡaberdir.

1 S: çeşmem.

Maḥşûl-i Beyt: Şîrâz Âb-ı Rûknî ile ve ol güzel hoşulı yel ile, imdi Şîrâz'a 'ayb eyleme ki yedi iklimiñ yüzi şuyıdır. Me-kon lafzı hîṭâb-ı 'amm ifâde ider, ya'nî Şîrâz'a bu iki hâlde, ki andadır, 'ayb eyleme ki cemî' memâlikiñ âb-ı rûyıdır. Pes, aña 'ayb eḳâlim-i 'âlemiñ cem'ine ta'yibdir.

فرقت از آب خضر که ظلمات جای اوست
تا آب ما که منبعش الله اکبرست

Farḳ'est ez-âb-ı Hızr ki ḫulmât cây-ı ü'st
Tâ âb-ı mâ ki (46a) menba'eş Allâhuekber'est

Ba'zı nüshada **tâ âb** yerine **bâ-âb** vâkı'dir, bâ-yı ma'ıyyetle. **Menba'** şuyun yerden ḳaynayup çıḳduḡı mevzi'a dirler. **Âb-ı mâ**'dan murâd âb-ı Rûkn-â-bâd'dır ki sâbıkan beyân olındı. **Rûkn-âbâd** anıñçün dirler ki Seyyid Rûkneddîn ki mutavassıṭ şâhibidir, anıñ menba'ında ya'nî başında binâlar yapup şuf-falar bağlamışdır. Ve bunlarda bu ḳânündür ki bir kimse bir yeri ma'mûr idüp şenlendirse¹ aña nisbet idüp fulân-âbâd dirler, Ca'fer-âbâd gibi meşelâ. **Âb**'la **mâ**'nın cem'inde luṭf-ı ta'bîr var. Ol depeye **Allâhuekber** diyü ad ḳoduḳları anıñçündür ki şehir bu depeniñ dibindedir. Her kim ki Hemedân cânibinden gelürse şehri göremez depeye çıḳmayınca. Pes, depeye çıḳup şehri görünce bî-iḫtiyâr Allâhu Ekber dirmiş. Andan sonra galebe-i isti'mâl ile ol depeye 'âlem oldı.

Maḥşûl-i Beyt: Farḳ vardır âb-ı ḫayâtdan ki yeri ḫulümâtdır, bizim Rûkn-âbâd şuyumuza dek ki menba'ı Allâhuekber depesidir. Ya'nî anıñ mevzi'i ḫulümât ve bunun yeri Allâhuekber'dir, pes, farḳ lâzımdır. Ammâ **bâ-âb** nüshası üzre ma'nâ böyle olur ki bizim şuyumuzla âb-ı ḫayât ortasında farḳ vardır demek olur.

ما آب روی فقر و قناعت نمی‌بریم
با پادشه بگوی که روزی مقدرست

Mâ âb-ı rûy-ı faḳr u ḳanâ'at ne-mî-berîm
Bâ-pâdişeh bi-gûy ki rûzî muḳadder'est

Âb-ı rûy 'ırza ve yüz şuyına dirler. **Ne-mî-berîm** nefy-i müstaḳbel mütekellim ma'a ḡayrdır. **Faḳr**, fâ'nıñ fethi ve ḫammı câyiz, yokluk ma'nâsındır.

1 T: şineldise (metin harekeli). F: şenildise (harekeli). *Tarama Sözlüğü*'nde *şenelmek* ve *şeneltmek* fiili bulunmaktadır.

Ḳanāʿat maşdardır, ḳanīʿa-yekneʿudan, yaʿnī ʿalime bâbından, *ʿMen ḳanāʿa şebiʿa*¹ bundandır, ḳısmet-i ezeliye râzî olmak. **Rûzî**, yâ-yı aşliyye ile, rızḳ maʿnâsındır. **Bi-gûy** bunda ḥiṭâb-ı ʿamm maʿnâsını ifâde ider. **Muḳadder** muʿayyen dimer, yaʿnī Allâhu Teʿâlâ ezelde taʿyîn eyledigidir.

Maḥşûl-i Beyt: Biz faḳr u ḳanāʿat yüzi şuyın gidermeziz. Pâdişâha söyle ki rızḳ muḳadderdir. Yaʿnī biz faḳr u ḳanāʿat bâbını terk idüp ekâbir ḳapularına düşmeziz, zîrâ bilürüz ki Allâhu Teʿâlâ Rezzâḳ-ı muṭlaḳdır, herkesiñ rızḳını ezelde taḳdîr u taʿyîn eylemiştir, ne ihmâlle nâḳış olur ne saʿy-ile zâyid. Pes, pâdişâhlara ve paşalara ve beglere ve ğayrılara varup (^{S,T+} iki ḳat olup) selâm virüp temelluḳ (^{M,T+} u tabaşbuş) idüp dünyâ ḥuṭâmını ricâ eylemek maḥż-ı ḥaṭâ ve fesâddır.

حافظ چه طرفه شاخ نباتیست کلك تو
کش میوه دلپذیرتر از شهد و شکرست

Hâfız çî ṭurfe şâḥ-ı nebâtîst kilḳ-i tu
K'eş mîve dil-pezirter zi-şehd u şekker'est

Ṭurfe ʿaceb. **Şâḥ** dal ve budaḳ. **Nebât** şekerin mükerreri, **şâḥ** nebât'a mużâf olmuşdur. **Kilḳ**, kâf-ı ʿArabîniñ kesriyle ve lâm'ın sükûnıyla, aşlında ḳamış oḳa dirler, ammâ bunda ḳalem maʿnâsındır, (^{M,S+} ʿAcem böyle oḳur, ammâ) Rûmîler kâf-ı ʿAcemîniñ kesriyle oḳurlar. **K'eş; ki** şıfatla mevşûfı rabṭ eylemiştir, **şîn-i** zamîr **kilḳ**'e râcî'dir. **Dil-pezîr** vaşf-ı terkîbidir, pezîriden'den, gönûl ḳabûl idici maʿnâsına. **Şehd** mûmlı bal.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, ne ʿaceb nebât dalıdır seniñ ḳalemiñ ki meyvesi şehd u şekerden gönûl ḳabûl idicirekdir, yaʿnī seniñ ḳaleminde bir lezzet ü şafâ vardır ki şehd u şekerde yokdur. Şâḥ-ı nebât bunda iki maʿnâya olmak câyizdir, biri şeker ḳamışı ve biri de nebâtdan ki bir şâḥ taḥayyül idüp ḳaleme istiʿare eyleye.

1 Kanaat eden tok olur, açlık çekmez.

36

Ve lehu (46b) eyzan
Ez-Baḥr-i Remel
Fā'ilātün Fe'ilātün Fe'ilātün Fe'ilāt

روضه خلد برین خلوت درویشانست
 مایه محتشمی خدمت درویشانست

Ravza-i ḥuld-ı berin ḥalvet-i dervîşân'est
 Mâye-i muḥteşemî ḥidmet-i dervîşân'est

Ravza mübtedâ **ḥalvet** haber ola, yâ emr bi'l-'aks ola. **Ḥuld** cennettir. **Berîn; ber** Fâriside 'alâ ma'nâsınadır ve **yâ** nisbet, **nûn** te'kid içündür, yücerek cennet demekdir, Firdevs-i a'lâ ma'nâsına. **Mâye** bunda sermâye ma'nâsınadır. **Muḥteşemî**; Sürûrî ism-i mef'ûl şîğası üzre heybetlenmek ve ululuk demekdir dimiş, ammâ *Şîḥâḥ-ı Cevherî*'de ism-i fâ'il vezni üzre getürmüş ve ma'nâsını ḥacâletle tefsîr eylemiş. Bunda da mısrâ'-ı evvel gibi mübtedâ ve haber iki tarîk-ledir. **Ḥidmet** maşdardır, mef'ûline muzâf olmuştur.

Maḥşûl-i Beyt: Firdevs-i a'lâ bağçesi dervîşlerin ḥalvetidir veya dervîşlerin ḥalveti Firdevs-i a'lâ bağçesidir. 'Azamet u heybet sermâyesi dervîşlere ḥidmet-dir veya bi'l-'aks. Ya'nî dervîşlerin ḥalveti hemân ḥuld-i berindir zevk u şafâ ḥuşuşında ki aña mâlik ü kâdir olan hemân cennete kâdirdir ve anlara ḥidmet eylemek sermâye-i 'izzet ü sa'âdetdir. Dervîşândan bunda murâd ehlu'llâhdır.

گنج عزلت که طلسمات عجایب دارد
 فتح آن در نظر رحمت درویشانست

Kunc-i 'uzlet ki tılsımât-ı 'acâyib dâred
 Feth-i ân der-nazar-ı rahmet-i dervîşân'est

Kunc-i 'uzlet ki; 'uzlet halkdan kesilüp bir bucaḥ ihtiyâr eylemege dirler, izâfet beyâniyyedir. **Tılsımât** tılsımın cem'idir, zevî'l-'uḳûluñ gayrı olduğüçün elif ve tâyla cem' oldu. **Nazar-ı rahmet** izâfet-i maşdar ile'l-fâ'il qabilindendir.

Maḥşûl-i Beyt: 'Uzlet künci ki 'acâyib tılsımları var, anıñ fethi dervîşlerin rahmeti nazarındadır. Ya'nî vâşılın ki bir kimseye rahmetle nazar eyleyeler, künc-i 'uzlet ihtiyâr eylemek aña zarûrî olur, zîrâ (T⁺ güşe-i) 'uzlet ihtiyâr eylemeyince murâdlarına vâşıl olmazlar.

آنچه پیشش بنهد تاج تکبر خورشید
کبریایست که در حشمت درویشانست

Ân-çi pîşêş bi-nihed tâc-ı tekebbur hûrşîd
Kibriyâ'îst ki der-haşmet-i dervîşân'est

Ekşer¹ nüshada **ân-çi** yerine **ân ki** vâkı' olmuş, biz bu nüshayı ihtiyâr itdik ki² maḳâma bu münâsibdir. **Tekebbur** büyüklenmek. **Kibriyâ** 'azamet ya'nî ululuk. **Hışmet**; *Şihâh'da* hâ'nın kesriyle (^{S,M+} ismdir, istiḥyâ ma'nâsına. Aş-ma'î hışmet, kesr-i hâ'yla), ğazabdır didi, ammâ hâ'nın fethine hîçbirisi ta'ar-ruż eylemedi ve Sürûri **haşmet**'i heybetle beyân eyledi, ammâ ma'lûm degil ki nereden ahz eyledi ve hâ'nın hareketine hîç ta'arruż eylemedi. Lâkin halk isti'mâlinde **haşmet**, feth-i hâ'yla, 'azametdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ol nesne ki anın önünde hûrşîd tâc-ı tekebbûri kor ya'nî terk ider, bir 'azametdir ki dervîşlerin haşmetindedir. Ya'nî güneş bu kadar tekebbûr ü tereffu' ile dervîşlerin hayâsı kibriyâsı önünde tekebbûrlük eylemez. Hâşılı, bunların ri'âyet-i âdâb u erkânında şermendedir.

قصر فردوس که رضوانش بدربانى رفت
منظرى از چمن نزهت درویشانست

Qaşr-ı firdevs ki rıdvân'ş be-derbânî reft
Manzarî ez-çemen-i nuzhet-i dervîşân'est

Qaşr köşk. **Firdevs** cennet. **Rıdvân'ş**; **Rıdvân** bunda cennet kapucısıdır, **nûn** zarûret-i vezn için sâkin okunur. **Be-derbânî**; **bâ** harf-i şıla, **derbân** kapucı, **yâ** harf-i maşdar. **Manzarî** ism-i mekândır, **yâ** vahdet içündür. **Nuzhet** sürûr ve pâklikdir.

Maḥşûl-i Beyt: Cennet köşki ki Rıdvân anın kapucılığına vardı, imdi ol köşk bir nazargâhdır dervîşlerin nüzheti çemeninden. Çemen-i nüzhet izâfeti beyâniyyedir, ya'nî cennet (47a) dervîşlerin³ sürûr u ḥubûr ve zevk u şafâsından bir nümûnedir.

1 S: ba'zî.

2 M: ammâ fakîr bu nüshayı ihtiyâr eyledi ki. S'de bu kısım yok.

3 T: dervîşlik.

آنچه زر می شود از پرتو آن قلب سیاه
کیمیایست که در صحبت درویشانست

Ân-çi zer mî-şevd ez-pertev-i ân qalb-i siyâh
Kîmyâyî'st ki der-şoḥbet-i dervîşân'est

Mîşrâ'-ı evvelde muḥtemelu'z-zıddeyn şan'atı var. **Qalb-i siyâh** bunda iki ma'nâyadır. Birisi oldur ki altunda ve aqçede isti'mâl iderler. Birisi de qara göñül ma'nasına ki aña dil-i tîre dirler ki cilâ-yı naẓar-ı mürşidle müncelî¹ olmaya. **Şoḥbet** bunda mülâzemet ü muşâḥebetden² ibâretidir.

Maḥşûl-i Beyt: Ol nesne ki qara qalb, bakır³ ve qurşun gibi, anıñ eşer ü ziyâsından şâfi ve ḥâlîş altun olur, bir kîmyâdır ki dervîşlerin mülâzemet ü muşâḥabetindedir, ya'nî ehlu'llâha muşâḥib olan ne qadar nâķış u ebter ise de fâzıl u kâmil olur.

از کران تا بکران لشکر ظلمست ولی
از ازل تا بابد فرصت درویشانست

Ez-kerân tâ be-kerân leşker-i zulm'est veli
Ez-ezel tâ be-ebed furşat-ı dervîşân'est

Kerân ve **kerâne**, fetḥ-i kâf-ı 'Arabîyle, kenâr ma'nâsına ki Türkçe aña kı-
rañ⁴ dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Dünyânıñ bir ucından bir ucına dek zulüm 'askerîdir, ya'nî tamâm-ı dünyâyı (^{S,M+} zulüm) tıtmışdur, ammâ ezelden ebede dek furşat u nuşret dervîşleriñdir, ya'nî ne yere ki teveccüh iderlerse orayı fetḥ iderler.

دولتی را که نباشد غم از آسیب زوال
بی تکلف بشنو دولت درویشانست

Devletî-râ ki ne-bâşed ğam ez-âsîb-i zevâl
Bî-tekelluf bi-şînev devlet-i dervîşân'est

Âsîb, (^{S+} sîn'in kesri ve bâ'nın sükûniyla, muṭlaq âzâr ma'nâsına olup ve daḥi yan yana ve baş başa urup mecrûḥ olmak ki 'Arabîde şadme dirler ve âfet

1 S, T, F: mütecellî.

2 M: münâsebetden.

3 T: baġrı gibi.

4 M: kıran.

ü nekbet ma'nāsına da gelür.) (^{M,T+} yan başı gelmekdir.) **Āsīb-i zevāl** izâfeti beyâniyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Bir devletiñ ki zevāl zaḥmeti olmaya, ya'nî zevâlden maşûn u maḥfûz ola, zaḥmetsiz işit ki ol devlet dervîşleriñ devletidir.

خسروان قبله حاجات و دعائند ولی
سبیش بندگی حضرت درویشانست

Husrevân kıble-i ḥacât u du'â-end velî
Sebebeş bendeğî-i ḥazret-i dervîşân'est

Husrevân Husrev'in cem'idir ve **Husrev** mu'arreb-i Kısra'dır ki cem'i ekâsi-re gelür. Hâşılı, 'Acem pâdişâhlarına kısra dirler, egerçi Kısra, Hürmüz bin Nû-şirevân'ın oğlıdır, ammâ tağlib tarîkiyle sâ'ır 'Acem pâdişâhlarına ıtlâk iderler. Nitekim Rûm pâdişâhlarına Kayser, Çîn, (^{M,S+} Maçin) pâdişâhlarına Fağfûr ve Hind pâdişâhlarına Rây dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Pâdişâhlar ḥacât u du'â kıblesidir, ya'nî herkes anlara 'arz-ı ḥacât idüp du'â iderler ve bunun sebebi dervîşleriñ ḥuzûrında bende olmaqdır.

ای توانگر مفروش این همه نخوت که ترا
سر و زر در کنف همت درویشانست

Ey tuvânger me-furûş in heme naḥvet ki tu-râ
Ser u zer der-kenef-i himmet-i dervîşân'est

Ey ḥarf-i nidâ-yı 'âmm. **Tuvânger** kudret u kuvvet şâhibi ma'nâsınadır, ammâ bunda ğanî ve māl-dâr maḥşûddur, **ger** edât-ı fâ'ildir, Türkîde -ci ma'nâsına, **gâr**'dan muḥaffefdir, sitemgâr ve sitemger ve cefâgâr ve cefâger gibi. **Naḥvet** tekebbür ü 'azamet ma'nâsınadır. **Kenef** şıgıncaḡ yere dirler¹.

Maḥşûl-i Beyt: Ey ğanî ve māl-dâr kimse, bu kadar tekebbür ü ta'azzum şatma, zirâ seniñ başıñ ve mālın ve mülküñ² dervîşleriñ himmeti şıgıncaḡındadır. Ya'nî anlarıñ himmeti bereketindedir cemî' māl ü mâmelekin, şöyle ki anlar himmetlerini senden şarf eyleseler cümlesi telef olur³.

1 T: Kenef şıgıncaḡ.

2 M, S: mâmelekin.

3 S, T, F: eyleseler hep şaded-i telefde olur.

گنج قارون که فرو می رود از قهر هنوز
خوانده باشی که هم از غیرت درویشانست

Genc-i Kārūn ki furū mī-reved ez-kaḥr henūz
Hānde bāṣi ki hem ez-ğayret-i dervīṣān'est

Genc ya'nī emvāl. **Furū mī-reved** aşlında batmak ve ıalmak ma'nāsınadır, ammā bunda aşığa gider ma'nāsınadır. **Ez-kaḥr** ya'nī **ez-kaḥr-ı Hūdā**. **Henūz** daḥi dimekdir. **Bāṣi** fi'l-i muzāri' muḥāṭabdır, bāṣiden'den, **hānde bāṣi** okumuşın ola veyā okumuş olasın. (47b)

Maḥşül-i Beyt: Kārūn malı ki Allāh'ın kaḥrından el-ān batup gitmededir, tefsirlerde ve tārīḥlerde okumuşın ola ki dervīşlerin ğayretindendir. Bunda dervīşlerden murād fuḳarādır ki Kārūn'a «لَا تُفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ» *Lā tefreḥ inne'llāhe lā yuḥibbu'l-ferihin*¹ didiler. Pes, dervīşlerden murād Hāzret-i Mūsā'dır² diyen beytden maḳşūdı bilmedi³.

روی مقصود که شاهان بدعا می طلبند
مظهرش آینه طلعت درویشانست

Rūy-ı maḳşūd ki şāhān be-du'ā mī-ṭalebend
Maḫhareş āyine-i ṭal'at-i dervīṣān'est

Rūy-ı maḳşūd izāfeti beyāniyyedir. **Āyine-i ṭal'at** da öyledir. **Maḫhareş;** [maḫhar] ism-i mekāndır, zāhir ve peydā olacak yer, **şin** zamīri rūy-ı maḳşūda rāci'dir. **Ṭal'at**'dan bunda murād yüzdür.

Maḥşül-i Beyt: Maḳşūd yüzi ki pādişāhlar anı du'āyla ṭaleb iderler, anıñ maḫharı ya'nī zāhir ü peydā olacak yeri fuḳarānıñ yüzi āyinesidir, ya'nī ehlu'l-lāh'ın mübārek yüzini görmek hemān maḳşūd yüzini görmektir.

من غلام نظر آصف عهدم کو را
صورت خواجگی و سیرت درویشانست

Men ğulām-ı naẓar-ı Āṣaf-ı 'ahdem k'ü-rā
Şüret-i ḥāceġi vu sīret-i dervīṣān'est

1 "Böbürlenme, çünkü Allah böbürleneni sevmez." Kasas 28/76.

2 M, S: Hāzret-i Mūsā 'aleyhi's-selāmdır.

3 <1+ Redd-i Şem'i>

Âşaf-ı ‘ahd’dan murâd zamânının vezîr-i a‘zamıdır ki Kırâmuddîn Hâsan’dır. **K’ûrâ** aşlında **ki û-râ** idi terkible hâ-i resmî ile hemze hâzıf olmuşdur, ma’nası ki anın dimekdir, **râ** tahşîş ifade ider. **Hâcegî**; âhırinde hâ-i resmî olan lafza edât-ı cem‘ veya edât-ı maşdar dâhil olmalı olsa hâ’yı kâf-ı ‘Acemîye tebdîl iderler, hâcegân ve hâcegî ve bendegân ve bendegî dirler. **Sîret** hulk u hüy ma’nasınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ben zamâne vezîr-i a‘zamının nazarının kuluşam ki anın şüreti hâcegâne ve sîreti dervîşanedir, ya’nî zâhiri ekâbirâne ve bâtını faḳîrânedir. Ba’zı nüshada mısrâ‘-ı evvel böyle vâkı‘ olmuş. ‘Bende-i Âşaf-ı ‘ahdem ki derîn salṭanates’. (F+ Derîn salṭanates) bu salṭanatda ve ‘azametde dimekdir.

حافظ ار آب حیات ابدی می طلبی
منبعش خاک در خلوت درویشانست

Hâfız er âb-ı hayât-ı ebedî mî-ṭalebî
Menba‘eş hâk-i der-i ḥalvet-i dervîşanest

Er eger’den muḥaffefdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, eger mü’ebbed ḥayy olmaḳ âbını isterseñ ya’nî ebedî diri olup ölmek isterseñ, menba‘ı ya’nî ol âbın zuhûr idüp çıḳduğı yeri dervîşlerin ḥalvetinin ḳapusının toprağıdır. Ya’nî ebedî hayât isterseñ, dervîşler ḳapusı türâbına mülâzemet eyle.

حافظ اینجا بادب باش که سلطانی ملک
همه از بندگی حضرت درویشانست

Hâfız in-câ be-edeb-bâş ki sulṭânî-i mulk
Heme ez-bendegî-i ḥazret-i dervîşân’est

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, bunda ya’nî dervîşler âsitânesinde edeble ol ki memleket pâdişâhlığı cemî‘an dervîşlerin ḥuzûrına bende olmaḳdandır, ya’nî dünyâ salṭanatı fuḳarâya muḥabbet u meveddet eylemekdendir, ḥâşılı, pâ-dişâhlar ehlu’llâhın du‘âsına muḥtâclardır.¹

1 (S+ Bunda dervîşân redif vâkı‘ olmuş, ammâ kâfiyesi fâsiddir ki ḥarf-i revîsi yokdur. Niteki ‘Dil serâ-perde’ gazelinde tahḳîḳ oldu.)

37

Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec-i Ahreb
Mef'ülü Mefâ'ilün Mef'ülü Mefâ'ilün

در دیر مغان آمد یارم قدحی در دست
 مست از می و میخواران از نرگس مستش مست

Der-deyr-i muğân âmed yârem qadehî der-dest
 Mest ez-mey u mey-hârân ez-nergis-i mesteş mest

Der bâ-yı şıla ma'nâsınadır. **Yâr** lügatde yoldaşa dirler, cānāna yâr didikleri mecâzendir. **Qadehî**; **yâ** harf-i vahdet. **Qadehî** mübtedâ ve **der-dest** haberi ve bu cümle **âmed**'in fâ'ilinden hâldir, **mest ez-mey** de andan hâldir terâdüf tarîkiyle. **U mey-hârân**; **vâv** harf-i 'atf ve bu cümle-i hâliyye ma'tûfdur mâ-қablindeki cümle-i hâliyyeye. **Nergis**'den murâd çeşmdir, teşbih-i kinâye tarîkiyle.

Maḥşûl-i Beyt: Yârim muğân kilisâsına geldi ve bir qadeh bâde elinde mestâne geldi ve bâde-perestler (48a) anıñ çeşm-i mestinden mest geldiler. Ya'nî cānân bir qadeh bâde eline alup mestâne geldi ve bâde-nûş muşâhibleri anıñ mestâne çeşminden mest geldiler.

در نعل سمند او شکل مه نو پیدا
 وز قد بلند او بالای صنوبر پست

Der-na'l-i semend-i ü şekl-i meh-i nev peydâst
 V'ez-қadd-i bulend-i ü bâlâ-yı şanevber pest

(^{M,T+} **Na'l** müşterekdir, at na'lına ve başmağa dirler. **Semend**; *Tuḥfe-i Hüsâmî*'de demişdir.)

Mıṣrâ': Atıñ bozı hıng u қulası semend

(^{M,T+} **Qula** ata semend demişdir,) ammâ *Şıḥāḥ-ı Furs*'de dorı ata demişdir. **Şekl-i meh-i nev**; cānânıñ atı na'lını **māh-ı nev**'e teşbih meşhûrdur. **Pest** alçaq dimekdir, ammâ bunda alçaq murâd degildir, belki zelil ü ḥaḳîr ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Cânânî'nin semendi na'linde hilâl şekli zâhir ü bâhirdir ve anıñ bülend kıaddinden şanevber kıâmeti alçaq ve denîdir¹. Bu beyte hikâyet-i hâl-i mâzî ma'nâsını virmek zâhire muhâlifdir.²

آخر بچه گویم هست از خود خبرم چون نیست
وز بهر چه گویم نیست با او نظرم چون هست

Âḫir be-çi güyem hest ez-ḫod ḫaberem çun nîst
V'ez-behr-i çi güyem nîst bâ-û nazarem çun hest

Âḫir edât-ı te'kîd ü takrîrdir. **Be-çi güyem;** bâ harf-i sebep, ne sebeble ve ne vecihle dimekdir. **V'ez-behr-i çi;** vâv harf-i 'a'fıdır, mâ-ba'dini **be-çi** lafzına 'a'f ider. Mısrâ'-ı şânîyi vâv-ı 'â'ıfasız îrâd eylemek kıillet-i te'emmüldendir³.

Maḥşûl-i Beyt: Ne sebeble ve ne vecihle kendimden ḫaberim var diyebilürem, çünkü kendimden ḫaberim yokdur. Ya'nî *'Men 'arefe nefsehu'*⁴ da'vâsını ne vecihle eylerem, çünkü bende bu hâl yok. Ve daḫi niçün aña nazarımlı yok direm, çünkü aña nazarımlı var, ya'nî cânâna nazarımlı yok niçe diyebilürem, çünkü gönlüm ve gözüm aña nâzırdır.

شمع دل دمسازان بنشست چو او برخاست
و افغان نظر بازان برخاست چو او بنشست

Şem'-i dil-i dem-sâzân bi-nşest çu ü ber-ḫâst
V'efgân-ı nazar-bâzân ber-ḫâst çu ü bi-nşest

Dem-sâz muvâfık-ı muşâḫib ma'nâsınadır, hem-âvâz diyen ya'nıldır⁵. **Bi-ni-şest** bunda söyündi dimekdir, zîrâ bu lafz âteşde isti'mâl olsa söyünmek ma'nâsınadır. **Efgân** hemze ile ve ḫazfıyle lügatdır. **Nazar-bâz** gördüğünü sevene dirler. **Ber-ḫâst** kalkdı ya'nî peydâ ve zâhir oldu ma'nâsına. (^{S,T+} Gitdi ma'nâsına degildir ba'zılar zann eylediği gibi⁶.)

Maḥşûl-i Beyt: Muşâḫibleriñ gönlü şem'î söyündi ol cânân meclisden kalkıp gitmek isteyince, ya'nî meclisde gelüp⁷ karar eyleyince her birisi rûy-ı cânândan gönlünde bir şem' uyardı. Cânân kalkıp gidince bu şem'in

1 M: zelildir.

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 S: kıalak-ı te'emmüldür. <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'î>

4 Kendini bilen Rabbini bilir.

5 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

6 <^{T+} Redd-i Şem'î>

7 M: kıalup.

söyünmesi lâzım gelür, zîrâ vücûdî rüyının ‘aksinden idi. Rüyı ki gâ’ib oldu ‘aks aña teba’iyyetle gâ’ib olur. Daḥi cānān oturup qarār idince nazar-bāzlar müteşevvîk olup dost dost diyü feryād ı fiğāna başladılar. Hâşılı, gelüp oturunca şevk-i vişāl derûnlarında peydâ olup hû hû dimege başladılar. Bu beytde mısrâ’-ı şāniyi vāv-ı ‘āfıfasız irād eyleyen kuşûr eylemiş¹. Bu beytde iki mısrâ’da bile şan‘at-ı tezād vardır.

گر غالیه خوش بو شد در گیسوی او پیچید
ور وسمه کمانکش گشت در ابروی او پیوست

Ger ġāliye hoş-bū şud der-gīsū-yı ū piçid
V'er vesme kemān-keş geşt der-ebrū-yı ū peyvest

Ġāliye’nin taḥkîkî ‘Ser-i irādet-i mā’ ġazelinde geçmiştir. **Piçid** fi’l-i māzîdir, piçiden’den, lâzımla müte‘addi beyninde müşterekdir, gâh olur ki iki mef’ul alır, Türkîde şarmağ gibi. Bunda bir mef’ul almışdır, zîrâ ma’nā, gīsūsuna şarıl-
dı ve dolandır. **Vesme** vāv’ın fetḥi ve sîn’in sükûniyladır, **vesime**’den muhaf-
fedir, vāv’ın fetḥi ve sîn’in kesriyle, Arapça ‘ızlam dirler, ‘ayn’ın kesri ve zā’nın
sükûniyle, bir otdur ki anıñla saç ve şaḳal boyarlar. Rāstığa da² **vesme** dirler.
Ebrū kaşdır. **Peyvest** fi’l-i māzîdir, ulaştı ve kavuştu ma’nāsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Eger ġāliye güzel kokuñı oldu (48b) ise anıñ gīsūsına şarılup
tolandığındandır, ya’nî gīsūsına ta’alluk eyledi ve bu büyü kesb eyledi. Vesme
daḥi kemān-keş, ya’nî kemān şeklinde vāḳi’ oldıysa cānānıñ ebrūsına muttaşıl
olmağdandır. Hâşılı, vesme ebrûya vuşûl bulmayınca kemān şeklini bulmaz.
Kemān-keşi vesmeye nisbet mecâzdır, zîrâ vesme yay çekmez, belki ebrûya çe-
kilmek ile kemān şeklin bulur.

باز آی که باز آید عمر شده حافظ
هر چند که ناید باز تیری که بشد از شست

Bāz āy ki bāz āyed ‘omr-i şude-i Hâfız
Her çend ki n’āyed bāz tiri ki bi-şud ez-şest

Bāz āy girü gel. **Bāz āyed** rücū‘ eyleye dimekdir. **Şude** refte ma’nāsınadır.
N’āyed bāz girü gelmez ya’nî rücū‘ eylemez dimekdir. **N’āyed** aşlında **ne-āyed**
idi elif-i memdûde ile, pes zarûret-i vezniçün hemzesini ḥazf eyledi, **n’āyed**

1 <T+ Redd-i Sürûri>

2 S: Rāstıḳ taşına daḥi.

kalıldı, fa'lün vezni üzere. **Şest** bunda okı gezledüğün vaqt baş parmağdan ok ile kirişi kavrayan¹ yire dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Girü gel ki Hâfız'ın geçmiş 'ömri girü gele ya'nî rücû' eyleye, hâşılı, seniñ rücû'un sebebiyle tâze 'ömr kesb idüp civân ola, her ne deñlü ki kabzadan çıkan ok girü dönmezse. Ya'nî geçen 'ömür dönmek muhâldir, ammâ seniñ rücû'un sebebiyle tâze hayât bulur dimekdir. **Hest** lafzı ki vâkı'dir bir beytiñ kâfiyesinde, ma'mûl ıarîkiyledir, bâkîsi aşl üzerinedir.

38

Ve lehu eyzan²

Ez-Baḥr-i Remel

Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât

خواب آن نرگس فتان تو بی چیزی نیست
تاب آن زلف پریشان تو بی چیزی نیست

Hâb-ı ân nergis-i fettân-ı tu bî-çizi nîst
Tâb-ı ân zulf-i perişân-ı tu bî-çizi nîst

Hâb uyku ve düşdür, bunda uyku murâddır. **Fettân** mübâlağa ile fitneci dimekdir. **Tâb** bunda bûklümdür.

Maḥşûl-i Beyt: Ey cânân, seniñ ol fitneci gözünün uykusu ğarazsız degildir, elbette bir sebebi vardır, ya'nî teġâfülden 'ibâretdir ki 'uşşâka iltifât idüp yüzlerine bakmayayın dimekdir. Ve seniñ ol perişân zülfünün bûklümü daḥi bir ğarazsız degildir, belki 'uşşâk dillerini şayd eylemek içün kullâbdır.

از لب شیر روان بود که من می گفتم
کین شکر گرد نمکدان تو بی چیزی نیست

Ez-lebet şîr revân bûd ki men mî-goftem
K'in şeker gird-i nemekdân-i tu bî-çizi nîst

Revân şıfat-ı müşebbehedir, revîden'den, aķağan ma'nâsına. **Mî-goftem** evvelinde **mî** hikâyet-i hâl-i mâzî ma'nâsını ifâde ider, söylerdim dimekdir. **K'in**

1 T, F: karvayan.

2 M: Ve lehu raḥime'llâhu rûḥahu.

şeker; ki kavli ma'ûle rabt ider¹. Ekşer nüshada **ki** lafzı yokdur, ammâ olması hükm-i lüzûmdadır. **Şeker**'den murâd lebdir. **Nemekdân**'dan² murâd dehân-dır. (^{T+} **Gird** yerine nezd lafzını irâd eyleyen yanından irâd eylemiştir³. Zîrâ on nüsha miqdârı var yanımızda ve birisinde bu 'ibâreti görmedik.)

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ lebiñden henüz sût aķardı, ya'nî henüz tıfl idin ki ben⁴ söyledim, bu şeker seniñ tuzluğun⁵ eṭrafında bir 'illetsiz degildir, ya'nî 'uşşâkı bunuñla kendüñe meyl itdürmek içündür.

چشمه آب حیاتست دهانت اما
بر لبش چاه زرخدان تو بی چیزی نیست

Çeşme-i âb-ı ḥayât'est dehânet ammâ
Ber-lebeş çâh-ı zeneḥdân-ı tu bî-çizi nîst

Çeşme bunda bınar ma'nâsınadır. **Ber-lebeş; ber** bunda zarfıyyet ifâde ider. **Leb** lafzı müsterekdir, dudaķ ile kenâr beyninde, leb-i deryâ gibi. Leb kenâr ma'nâsınadır, (^{S,T+} kendi ma'nâsına degildir diyen leb bunda mecâzen zıkr oldu şanmı⁶. Ber-leb diyüp ve ma'nâsını lebiñ üzre dimeğın ma'nâsını lebiñden faẓla ve anıñ üzerine serper diyen kimse fûrsân-ı meydân-ı Fârisiden degil imiş⁷.) **Şîn** zamîri **dehân**'a râci'dir.

Maḥşûl-i Beyt: Dehânın âb-ı ḥayât bınarıdır⁸, ammâ kenârında çâh-ı zeneḥdânın bir sebebsiz degildir, belki dehânın âb-ı ḥayâtına meyl eyleyen aña düşüp mü'ebbed (49a) maḥbûs kılmaķ içündür.

جان درازئ تو بادا که یقین می دانم
در کمان ناولک مژگان تو بی چیزی نیست

Cân-dirâzi-i tu bâdâ ki yaķın mî-dânem
Der-kemân nâvek-i mujgân-ı tu bî-çizi nîst

İsti'mâlde dirâzlığı 'ömre şarf iderler, câna şarfı meşhûr degildir, 'ömrün uzun olsun dirler, cânın uzun olsun dimezler. **Dirâzi**'de **yâ** ḥarf-i maşdardır.

1 S: ki me'ûle rabt ider.

2 T, S, M: nemek'den. F nüshası tercih edildi.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri>

4 S, T: men.

5 S: dehânın.

6 <^{T+} Redd-i Şem'î>

7 <^{T+} Redd-i Sürûri>

8 S: yeridir.

Bādâ edât-ı du‘â’iyyedir, hayırda ve şerde müsta‘meldir, elifi hâzıf idüp **bād** da dirler, (^{S,T+} emr-i gâyibdir diyen bilmemiş¹.) **Nâvek-i mujgân** izâfeti beyâniyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ cân ve ‘ömrüñ uzunluğı olsun ki gerçekden bilürem ki seniñ nâvek-i mujgânıñ kemânda olmağ bî-ğarağ degildir. Ya‘nî Allâhu Te‘âlâ saña hayâtla ‘ömr-i tavîl müyesser eyleye, egerçi yakîn bilürem ki nâvek-i mujgânıñ kemân-ı ebrûda hâzır olmağ kolayına degildir, belki ben nâ-tuvâni helâk eylemek içündür.

مبتلایى بغم و محنت و اندوه فراق
ای دل این ناله و افغان تو بی چیزی نیست

Mubtelâyî be-ğam u miḥnet u endüh-i² firāk
Ey dil in nâle vu efgân-ı tu bî-çizî nîst

Endüh guşşa dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Gam u miḥnete ve firāk guşşasına mübtelâsın ey gönül, seniñ bu nâle ve efgânıñ ‘illetsiz degildir, ya‘nî ‘aşıksın ve muḳtezây-ı ‘ışk feryâd u fiğân u enîndir.

دوش باد از سر کویش بگلستان بگذشت
ای گل این چاک گریان تو بی چیزی نیست

Düş bād ez-ser-i kūyeş be-gulistân bi-guzeşt
Ey gul in çâk-ı giribân-ı tu bî-çizî nîst

Düş dün gice. **Çâk** yırtmaç ve yırtık ma‘nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Dün gice bād anıñ ser-i kūyından gülistâna uğradı. Ey gül, bu seniñ çâk-ı giribânıñ kolayına degildir, belki bâddan anıñ haberin almışsın ve şevkden çâk-ı giribân eylemişsin.

درد عشق ار چه دل از خلق نهان می دارد
حافظ این دیده گریان تو بی چیزی نیست

Derd-i ‘ışk er çi dil ez-ḥalḳ nihân mî-dâred
Ḥâfız in dîde-i giryân-ı tu bî-çizî nîst

1 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

2 M, S: endüh u.

Derd-i 'ışk muḳaddem mef'ulidir **nihân mî-dâred**'in ve **dil** fâ'ilidir. **Gir-yân** şîfat-ı müşebbehedir, ağlağan dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Gönül 'ışk derdini egerçi ḥalkdan gizler, ey Hâfız, seniñ bu dîde-i giryânın kolayına degildir. Ya'nî derd-i 'ışkı gönül egerçi gizler, ammâ göz yaşı izhâr u ibrâz ider. Pes, 'âşık olduĖuñ andan ma'lûmdur. Ba'zî nüshada 'în dîde-i giryân' yerine 'în sîne-i nâlân' düşmüşdür.

39

Ve lehu eyzan¹

Ez-Baḥr-i Müctes

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

برو بکار خود ای واعظ این چه فریادست
مرا فتاد دل از ره ترا چه افتادست

Bi-rev be-kâr-ı ḥod ey vâ'iz 'în çi feryâd'est
Merâ futâd dil ez-reh tu-râ çi uftâde'st

Bi-rev; bâ ḥarf-i te'kiddir, **rev** emr-i muḥâṭab, (^{S+} git var dimekdir.) **Merâ** benim dimekdir, 'Arabîde lî ma'nâsına. **Reh**'den murâd ṭarîḳ-i bî-ġamdır. **Uftâde'st** bunda vâḳi' ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey vâ'iz, kendü işiñe git, bu ne feryâddır, ya'nî baña naşîḥat idüp üstüme çağırmaḳ ne içündür. Benim gönلüm yoldan düşdi, (^{S,M+} ya'nî nizâm u intizâmdan düşen benim gönلümdür), saña ne vâḳi' olmuşdur, ya'nî beni melâmet idüp neylersin, saña benim 'âşık olup rüsvây olduğumdan ne ziyân var ve saña bundan ne oldı.

میان او که خدا آفریده است از هیچ
دقیقه‌ایست که هیچ آفریده نگشادست

Miyân-ı ũ ki Ḥudâ âferîde-est ez-hiç
Daḳîḳai'st ki hiç âferîde ne-ġsâde'st

1 M: Ve lehu raḥîme'llâhu rûḥahu.

Miyân bele ve ortaya dirler, ammâ bunda murâd beldir. **Daķika** derecenin¹ altmış hissesinden bir hissesine dirler, ammâ bunda mes'ele-i müşkileden 'ibâretidir. **Âferide**'den bunda maḥlûḳ murâddır. **Ne-guşâde'st** nefy-i mâzî müfred gâ'ib, açmamış dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Anın beli ki Allâhu Te'âlâ anı yokdan yaratmıştır, bir müşkil mes'eledir ki maḥlûḳdan bir maḥlûḳ anı feth eylememiştir. Miyânda bârîklik mu'teber olduğuçün gâh mûya teşbih iderler ve gâh ortadan yok iderler, nitekim dehânda ḥurdelik mu'teber olduğuçün (49b) gâh zerreye teşbih iderler ve gâh ma'dûm iderler.

گدای کوی تو از هشت خلد مستغنیست
اسیر بند تو از هر دو عالم آزادست

Gedâ-yı kûy-ı tu ez-heşt ḥuld mustağnî'st
Esîr-i bend-i tu ez-her du 'âlem âzâd'est

Gedâ bunda faķîr u müflis ma'nâsındadır, dilenci ma'nâsına degildir, (^{S,T+} ba'zılar zann eylediği gibi².) **Âzâd** ḥür ma'nâsındadır.

Maḥşûl-i Beyt: Senin maḥalleñ faķîri sekiz cennetden müstağnîdir. Senin bendin esîri ya'nî zülfüñ esîri iki 'âlemden âzâd u fâriğdir.

اگرچه مستی عشقم خراب کرد ولی
اساس هستی من زان خراب آبادست

Egerçi mestî-i 'ışkem ḥarâb kerd velî
Esâs-ı hestî-i men zân ḥarâb âbâd'est

Mestî'de **yâ** ḥarf-i maşdardır. **Esâs** temel ve bünyâd. **Âbâd** ma'mûr (^{S,M+} ve şen ve şenlikdir.

Maḥşûl-i Beyt: Egerçi 'ışk serhoşlığı beni ḥarâb eyledi, ammâ benim vücûdum bünyâdı ol ḥarâbdan ma'mûrdur), ya'nî 'ışkın ḥarâbı olmak ḥaķîkatde ma'mûr olmağdır.³

دلا مثال ز بیداد و جور یار که یار
ترا نصیب همین کرده است و این دادست

1 <^{F+} Ma'lûm ola ki her burc otuzar derecedir ve her derece altmış daķika, minhu, 'ufiye 'anhu.>

2 <^{F+} Redd-i Sürûri>

3 M: ḥaķîkatde ma'mûr olmağdır, *fe'fhem*.

Dilâ me-nâl zi-bidâd u cevri-yâr ki yâr
Tu-râ naşib hemîn kerdeest u in dâde'st

Me-nâl nehy-i hâzırdır, nâliden'den. **Bî-dâd** zulümdür, zîrâ **bî** harf-i selbdir ve **dâd** 'adldir', pes, 'adli selb idince zulüm olur. **Ki yâr** merhûndur mışrâ'-ı şânîye. **İn dâde'st**; bundaki **dâd** iki ma'nâya olmağ câyiz. Biri 'adl ma'nâsına ve biri **dâde**'den hâ-i resmî hâzır olup **dâd** kalmışdır, virmiş ma'nâsına, virdi ma'nâsına değil, zîrâ edât-ı haber ki **est** lafzıdır, isme mahşûşdur, fi'le dâhil olmaz.

Maḥşûl-i Beyt: Ey gönül, yârîñ cevri ü zulminden inleme, zîrâ yâr saña bunu naşib eylemişdir ancak. Bu ise yârdan maḥz-ı 'adâletdir, yâhud saña bunu naşib eylemişdir ve bunu virmişdir demek ola. Ya'nî yâr saña her ne ki virdiyse eger 'adl ü eger zulm, ol maḥz-ı 'aṭiyye ve iḥsândır, andan şikâyet câ'iz degildir. **Dâd** lafzını bunda virmiş ma'nâsına tahşîş eyleyen zulm eylemiş.²

بکام تا نرساند مرا لبش چون نای
نصیحت همه عالم بگوش من بادست

Be-kâm tâ ne-resâned merâ lebeş çun nây
Naşihat-ı heme 'âlem be-gûş-ı men bād'est

Kâm bunda ihâm ṯarîķiyle vâķi' olmuş ki ma'nâ-yı ḵaribi murâd ve ma'nâ-yı ba'îdi damâğdır, ihâmdan gâfil olanlar Hâce'niñ kaşdını bilmediler³. **Ne-resâned** fi'l-i nefy-i istikbâldir, resâniden'den ve **tâ** tevķit içündür, ma'nâsı mādâmkî iriştirmeye dimekdir. **Çun nây** sihr-i helâl ṯarîķiyle vâķi' olmuşdur, ya'nî mâ-kabline ve mâ-ba'dine şarf eylemek kâbildir.

Maḥşûl-i Beyt: Mādâmkî cānān beni nây gibi kâma iriştirmeye, cemî' 'âlemiñ naşihati kulağıma yeldir, ya'nî vuşlat-ı cānān müyesser olmayınca baña 'ışķ yolında nuşķ u pend mü'eşşir olmaz.

برو فسانه مخوان و فسون مدم حافظ
کزین فسانه و افسون مرا بسی یادست

Bi-rev fesâne me-ḥān u fusūn me-dem Ḥâfiz
K'ezîn fesâne vu efsūn merâ besî yād'est

1 M: 'adâletdir.

2 <F+ Redd-i Sürûri>

3 <F+ Redd-i Sürûri ve Şem'î>

Fesâne efsânenen muhaffefdir. Sâbıkan beyân olmuştur ki Türkîde ol nedir ki dimekle ta'bîr olunur, 'Arabça semr ve uşûre dirler, cem'î esâtîr gelür. **Fusûn** daîhi efsûndan muhaffefdir, hîle ve mekr ma'nâsına ve ol nesneye dirler ki ba'zı kimseler hâşşa diyü okur ve üfürür¹, hâşıl-ı kelâm okumak ve üfürmekdir, **me-dem** didigi anıñçündür. 'Arabça efsûna **rukye** dirler, râ'nın zammı ve kâf'ın sükûniyle. **K'ezîn; ki** harf-i ta'lîl, **ezîn** ez in'den muhaffefdir, terkîb ile **ki**'den hâ-i resmî ve **ez in**'den iki hemze gitmişdir, hâşılı, bunda **ezîn** teşbih ma'nâsına müsta'meldir. Niteki Gülistân'da 'Ezîn meh-pâre-i 'âbid-firîbî' teşbih maqâmında vâkı' olmuştur ve Vahîd-i Tebrîzî '*Arûz*'ında.

Mısrâ': Beşer dihed ezîn (50a) puser ki bih buved zi-hûr-ı 'in²

Ezîn puser didigi bunun gibi oğlan dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Yüri ey Hâfız, zâyid hikâyeler okuma ve göz bağcılık³ ve rukye idüp üfürme, ya'nî gerek olmayan işlere mürtekeb olma, zîrâ bunun gibi efsâne ve efsûn benim hâtırımda çokdur. **Ezîn**'den teşbih ma'nâsı müstefâd olduğunu bilmeyenler bunun gibi ebyâtın ma'nâsın muhâlif anırlar⁴.

40

Ve lehu eyzan⁵

Ez-Baḥr-i Remel

Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât

لعل سیراب بخون تشنه لب یار منست
وز پی دیدن او دادن جان کار منست

La'l-i sîr-âb be-hûn-teşne leb-i yâr-ı men'est
V'ez-pey-i دیدen-i ü dâden-i cân kâr-ı men'est

La'l bir mu'ayyen cevherin ismidir. **Sîr-âb** lûgatde şuya kanmış ma'nâsı nadır, mecâzen tarâvetden ve le'âfetden ve şafvetden 'ibâretidir. **Be-hûn teşne** kana şusamış, ziyâde kızzılıktan 'ibâretidir. **V'ez-pey; vâv** harf-i 'a'f, **pey** edât-ı

1 S: ba'zı kimesneler havâşş-ı kelâm okumak ve üfürmekdir.

2 Bu beytin birinci mısraı 'tâ' harfindeki 31. gazelin şerhinde şu şekilde geçer: 'Perî ne-dâred ey şanem be-rûşenî çünin cebin'. Beytin anlamı: Ey güzel, böyle parlak bir alna peri bile sahip değil. Hurilerden daha güzel olan bunun gibi bir çocuk insandan mı doğdu?

3 S, T: baycılık.

4 <^T Redd-i Sürûri ve Şem'î>

5 M: ve lehu raḥime'llâhu rûḥahu T: Ve lehu.

ta'ildir, edât-ı ta'ķibe de taḥammüli var, ya'nî görmekten şofra. Ū zamîri cā-yiz ki cānāna rāci' ola ve cāyiz ki **leb**'e ola.

Maḥşül-i Beyt: Kana şusuz tâze ve tarî la'l benim yârimiñ lebidir ve yâriñ lebini görmek için veyâ cānânı görmek için veyâ cānânı görmekten veyâ le-bini görmekten şofra cān virmek benim kârımdır. La'l zikr idüp leb ü hûn zikri ḥumretde münâsebet i'tibâriyledir ve leble cān zikri kinâyet tarîķiyledir ki cānla lebden kinâyet iderler.

شرم از آن چشم سیه بادش و مژگان دراز
هر که دل بردن او دید و در انکار منست

Şerm ez-ân çeşm-i siyeh bâdeş u mujgân-ı dirâz
Her ki dil-burden-i ü did u der-inkâr-i men'est

Bâdeş'de zamîr-i gâyib izmâr ḳable'z-zikr tarîķiyle mışrâ'-ı şânide **ki** lafzına rāci'dir.

Maḥşül-i Beyt: O çeşm-i siyâhdan ve müjgân-ı dirâzdan utansun ol kimse ki ol cānânıñ gönül almasını ve iletmesini gördi ve benim inkârımdadır. Ya'nî benim sevdâ ve cünûnuma ve rûsvâyılığuma inkâr iden şermende olsun¹, zîrâ ol çeşm ü müjgân ile her kime ki teveccüh iderse anı esîr-i kemend-i 'ışķ ider, ba'dehû dîvânelik zarûrîdir. Ve ba'zılar **inkâr-ı men**'den ğaraż 'ışķımı inkârdır, ya'nî sen 'aşķ degilsin didiler, *ve li-kullin vichetun*.

ساربان رخت بدروازه مبر کان سر کوی
شاهراهیست که سر منزل دلدار منست

Sârbân raḫt be-dervâze me-ber k'ân ser-i kūy
Şâh-râhi'st ki ser-menzil-i dil-dâr-ı men'est

Sârbân deveci. **Raḫt** ev esbâbı² ve ğayrısı. **Dervâze** küçe-bend ya'nî maḥal-le ḳapuları ki gice ḳapanur³ uğrıdan emîn olmak için, **ser-i kūy** buña ḳarîne-dir. Ve bu ḳapuya **dervâze** didikleri anıñçündür ki **vâz** da **bâz** da açık ma'nâ-sınadır ve ol ḳapu gündüz açık tûrduğıçün hâ-i taḥşîşle bu ḳapuya ism oldu, pençe ve deste gibi. **Dervâze** bunda şehir soķağıdır diyen mezkûr ma'nâdan ğâfil imiş⁴. **Me-ber** nehy-i muḥâṭab, iletme dimekdir. **Şâh-râh** ulu yol, zîrâ şâh

1 T, F: rûsvâılığuma inkâr ider.

2 S, M: eşvâbı.

3 T: ḳapalar.

4 <¹⁺ Redd-i Şem'i>

uluya dirler. Aşlında rāh-ı şāh idi, terkīb-i izāfiyle, şoñra tahfif kaçdıyle taqđim u te'hîr idüp terkīb-i mezcî eylediler ve **şāh-rāh** didiler. **Ser-menzil** kónak başı. **Dil-dār** vaşf-ı terkībîdir, dārîden'den, gönül tutıcı ya'nî 'uşşāk gönüllerini alup zabt eyleyicidir, diz-dār gibi, hışārın zabtı ve taşarrufi elinde olduğıçün.

Maḥşûl-i Beyt: Ey sārban, raht u esbābımı şehir kápısından taşra iletme, zîrā ol cānānıñ maḥallesi ucu bir şāh-rāhdır ki dil-dārımın menzili başıdır ya'nî mesîre ve seyrāngāhıdır. Zîrā maḥalle ve soḳak başları mecma'-ı dilberān olağandır. Pes, anı koyup¹ nereye giderin².

بندۀ طالع خویشم که درین قحط وفا
عشق آن لولئ سر مست خریدار منست

Bende-i ṭālî-i (50b) hışem ki derin қаht-ı vefā
'İşk-ı ān lûlî-i ser-mest ḥarîdār-ı men'est

Қаht kıtlık. **Қаht-ı vefā** ya'nî kimse kimseye vefā eylemez. **Lûlî** 'Acemîñ kāracı kısmı ki Şîrāz'la İsfāhān beyninde kónar göçerler. **Ser-mest** serhoş ma'nāsınadır. **Ḥarîd-ār** vaşf-ı terkībîdir, ārîden'den ḥarîd getürici, ma'nā-yı lâ-zımîsi şatun alıcısıdır.

Maḥşûl-i Beyt: Kendi ṭālî'imîñ kılıyam ki bu vefā kıtlığında ya'nî kimse kimseye vefā eylemeyecek zamānda ol lûlîniñ 'ışkı ve muḥabbeti benim ṭālî-bimdir, ḥāşılı, beni bî-ihtiyār cezḅ idüp 'aşıq eyledi. (^{S,T+} Bunda 'ışk-ı lûlîyi 'ışk-ı İlāhî ma'nāsına alan katı terzik söylemiş³.)

طبلۀ عطر گل و درج عبیر افشانش
فیض يك شمه ز بوی خوش عطار منست

Ṭabla-ı 'ıtr-ı gul u durc-i 'abîr-efşāneş
Feyz-i yek şemme zi-büy-ı hoş-ı 'aṭṭār-ı men'est

Ṭabla'dan murād bunda, yemişçiler üzerine yemiş koyup⁴ şatdıkları ṭabladır ve 'Arab'da ve 'Acem'de kânündür ki 'attārlar envā'-ı mubaḥḥarātı⁵ bir ṭablanıñ üzerine tertib idüp gezdürüp şatarlar. Ḥāce muṭabbak olmış güli **ṭab-la-i 'ıtr**'a teşbih eylemiş. **Ṭabla**'nın **'ıtr**'a ve **'ıtr**'ın **gul**'e izāfeti beyāniyyedir.

1 M: birağup.

2 S, M: gidersin.

3 <^{T+} Redd-i Şem'ı>

4 T, F: döküp.

5 M, S, T: metcerātı. F nüshası esas alındı.

Durc hoşkaya ve şandûka dirler. ‘**Abîr-efşân** vaşf-ı terkibîdir, efşâniden’den, ‘abîr şaçıcı ve silkici. **Durc** şîfâtına muzâfdır ve **şîn**-i zamîr güle râcî’dir. **Feyz** lügatde ırmağ taşup iki kenârını kaplamağa dirler, ammâ ıstılâhda bir kimseye bir eylik eylemege dirler. **Şemme** hoş kokuya dirler. **Bûy** [hoş] şîfatına muzâf olmuştur izâfet-i beyânîyye tarîkiyle ve şîfatla mevşûfuñ ‘**attâr**’ a izâfeti bi-ma’-ne’l-lâmdır.

Maḥşûl-i Beyt: Gül ‘ıtrı tablası ki gül kendi murâddır ve dürc-i ‘anber-efşân-ı ki yine kendi murâddır, bir cüz’î feyzdir benim ‘attârımın ya’nî cânânımın güzel kokuşundan. Ya’nî gül ol güzel kokuşu benim cânânımdan istifâze ve istifâde eylemiştir. Hâşılı, gülde olan koku cânânın güzel kokuşundan bir şemme ve zerredir.

باغبان همچو نسیم ز در باغ مران
کآب گلزار تو از اشک چو گلنار منست

Bâğbân hemçu nesîmem zi-der-i bâğ me-rân
K’âb-ı gulzâr-ı tu ez-eşk-i çu gulnâr-i men’est

Bâğbân; bân Fâriside edât-ı fâ’ildir, -ci ma’nâsına. Derbân ve şuturbân kapucı ve deveci ma’nâsına. Pes, **bâğbân** bağcı ya’nî bağçeci dimekdir. **Nesîmem** lafzında mütekellim zamîri **me-rân** lafzına muḳayyedir, **me-rânem** taḳdîrinde, beni sürme dimekdir. **K’âb; ki** ḫarf-i ta’lîl. **Gulzâr** ve **gulşen** güllük ma’nâsınadır. **Gulnâr** enâr çiçegidir, ‘Arab ta’rîb idüp cullunâr dirler, lâm’ın teşdidiyle¹.

Maḥşûl-i Beyt: Ey bâğbân, beni nesîm gibi bağın kapusından sürme, ya’nî nesîm bağın kapusunda karar eylemeyüp geçer gider, imdi beni öyle eyleme, girüp bağa seyr u temâşâ idüp bir yerde karar ideyin. Zîrâ seniñ gulzârının yüzi suyu benim gulnâr gibi gözüm yâşındandır, ya’nî seniñ bağın benim gözüm yaşıyla şuarılır.

شربت قند و گلاب از لب یارم فرمود
نرگس او که طیب دل بیمار منست

Şerbet-i² qand u gulâb ez-leb-i yârem fermüd
Nergis-i ü ki ḫabîb-i dil-i bîmâr-ı men’est

1 (T^F Pervîn ve perin Ülker yıldızına dirler, göz yaşını aña teşbih iderler.) T ve F’de fazla olarak bu cümle bulunmakta, ama beyitte **pervîn** kelimesi geçmemektedir.

2 M, S: Servet-i.

Ķand şeker. **Fermûd** fî'l-i mâzî, fâ'ili nergisdir. **Ķand**'le **gulâb**'ın ve **leb**'in ve **bîmâr**'la **nergis**'in¹ münâsebeti küllî ve meşhûr ve müstefîzdir, ammâ **gulâb**'la **leb**'in münâsebeti hâfîdir², meger derledüğü hinde.

Maḥşûl-i Beyt: Yârin lebinden baña gül-âbla şeker buyurdu anın nergis gibi çeşmi ki benim hasta gönlümün tabibidir.

آن که در طرز غزل نکته بحافظ آموخت
یار شیرین سخن نادره گفتار منست

Ân ki der-tarz-ı ģazel nukte be-Hâfız âmûht
Yâr-ı şîrîn-suḥan-ı nâdire-guftâr-i men'est

Ķarz nemt u üslûb ma'nâsınadır. **Şîrîn-(51a) suḥan** vaşf-ı terkîbîdir, muzâfıdır **nâdire-guftâr**'a, bu da şîfat ba'de's-şîfatıdır **yâr**'ın, ıarîḳ-i îzâfetle. (S,T+ **Nâdire; nâdir** dünyâda bir bulunan nesneye dirler, iki bulunsa nâdir di-mezler, âhirinde) **hâ** 'alâmet-i naḳldır, ya'nî 'Arabîden 'Acemîye naḳlîn nişâ-nıdır. **Nâdire-guftâr**'dan murâd oldur ki her söyledüğünü hîç kendinden ģay-rı kimse söylemege ḳâdir olmaya³. **Guftâr** aşlında vaşf-ı terkîbîdir, ârende-i guft idi, guft ḳavl ya'nî söz ma'nâsına ismdir. Pes, **guftâr** kelecî⁴ ma'nâsına ism ḳılınmışdır, refîtar ve dîdâr gibi, gerek söylenmiş olsun gerekse olmasun, suḥan gibi. Pes, **guftâr** sözüñ söylenmişine dirler diyen bu taḥḳîḳden âġâh degilmiş⁵.

Maḥşûl-i Beyt: Ol ki ģazel söylemek üslûbında Hâfız'a nükte öğretti, be-nim ṭatlı sözlî nâdire kelecikli⁶ yârimdir. Beytde ģâyibden muḥâṭaba iltîfât vardır.

1 M, S, T: Ķand'le gulâb'ın ve leb'in ve nergis'in bîmâr'la. Bu tarz sıralama anlamda karışıklığa sebeb olacağı için tarafımızdan yukardaki şekilde değıştirilmiştir.

2 M, S, T: hâfîdır. F nüshası esas alındı.

3 M, S: kendinden ģayrı kimse söylemedi, ya'nî söylemege ḳâdir olmaya

4 M: söz getirici

5 <T+ Redd-i Sürûri ve Şem'î>

6 M, S: ṭatlı sözlî nâdire söyleyici.

41

Ve lehu eyzan¹
Ez-Efrâd-ı Baḥr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât

روزگاریست که سودای بتان دین منست
 غم این کار نشاط دل غمگین منست

Rûzgārî'st ki sevdâ-yı butân dîn-i men'est
 Ğam-ı in kâr neşât-ı dil-i ğamgîn-i men'est

Rûzgārî'de **yâ** vaḥdet içündür. **Dîn** bunda 'âdet ma'nâsınadır. **Neşât**, nûn'ıñ fethiyle, maşdardır, 'alime bâbından, ammâ nûn'ıñ kesriyle nâşiîñ cem'idir.

Maḥşûl-i Beyt: Bir niçe zamândır ki maḥbûblar sevdâsı benim 'âdetimdir, ya'nî ḥayli zamândır ki 'ışk-ı civânân benim pîşemdir. Bu maḥbûblar sevmek işiniñ ğamı benim ğamlı gönlümün sevincidir, ya'nî bunlarıñ muḥabbeti ğamı benim maḥzûn dilimiñ sürür u ḥubûrıdır.

دیدن روی ترا دیده جان بین باید
 وین کجا مرتبه چشم جهان بین منست

Dîden-i la'l-i tu-râ دیده-i cân-bîn bâyed
 V'in kucâ mertebe-i çeşm-i cihân-bîn-i men'est

Dîden maşdardır, muzâf olmuşdur mef'ûline ki **la'l**'dir ve **la'l**'den murâd lebdır, teşbîh tarîkiyle. **Cân-bîn** vaşf-ı terkibîdir, cân görici ma'nâsına. **Bâyed** fi'l-i muzâri'dir, bâyiden'den, gerek olmak ma'nâsına. **V'in** vu in'den muḥaffef-dir. **Cihân-bîn** vaşf-ı terkibîdir, cihân görici ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ la'l-i lebiñ görmege cân görici göz gerek, bu ise benim cihân görici gözümün kanda mertebesidir? Ya'nî seniñ lebiñ cândır, anı görmege cân görmege mâlik göz gerek, ḥaşılı, ervâḥ müşâhedesine kâdir 'ayn gerek. Benim çeşmim ise ecsâmı görür ancak. Pes, seniñ cân gibi la'lin görmek, mertebesi degil. Şu'arâ beyninde lebe cân ıtlâkı meşhûrdur rûḥ-baḥş olduğı-çün.

1 M: Ve lehu 'afe'llâhu 'anhu.

يار من باش كه زيب فلك و زينت دهر
از مه روى تو و اشك چو پروين منست

Yâr-ı men bâş ki zîb-i felek u zînet-i dehr
Ez-meh-i rûy-ı tu vu eşk-i çu pervîn-i men'est

Zîb zînetdir. **Dehr** zamân.

Maḥşûl-i Beyt: Baña yâr ol ki, felegiñ ve zamânıñ zîb ü zîneti seniñ ay gibi yüzünden ve benim ülker gibi gözüm yaşındandır, ya'nî ikimizin münâsebeti var 'âleme zeyn virmede. Leff ü neşr-i mürettebdir. Meh-i rûy zîb-i felege maşrûfdur ve eşk-i pervîn zînet-i dehre.

تا مرا عشق تو تعليم سخن گفتن داد
خلق را ورد زبان مدحت و تحسين منست

Tâ merâ 'ışk-ı tu ta'lim-i suḥan goften dād
Ḥalk-râ vird-i zebân midḥat u taḥsin-i men'est

Tâ ibtidâ-i ğâyet içündür, münzû ma'nâsına. **Midḥat**, mîm'in kesri ve dâl'in sükûnı ve ḥâ'nın fethiyle, şenâ-i ḥâsen ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ol vaktten beri ki seniñ 'ışkın baña söz söylemek ta'limini virdi ya'nî baña edâ-yı kelâmda üstâd oldu, ḥalkın vird-i zebânı beni medḥ idüp baña taḥsîn eylemekdir.

دولت فقر خدايا بمن ارزانی دار
کين کرامت سبب حشمت و تمکين منست

Devlet-i fakr Ḥudâyâ be-men erzânî dâr
K'in kerâmet sebab-i ḥaşmet u temkîn-i men'est

Erzânî lâyıḳ ma'nâsınadır. **K'in; ki** ḥarf-i (51b) ta'lildir. **Temkîn** kudret ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Yâ Rab, fakr devletini baña lâyıḳ tut ya'nî lâyıḳ eyle, zîrâ bu fakrın kerâmeti benim câh u celâl u 'âzâmetime sebebdir. Bunda murâd fakr-ı ḥaḳîkîdir ki Ḥâzret-i Şadr-ı Nübüvvet¹ anıyla faḥr eylemiştir, ne fakr-ı zarûrî ki iflâs-ı bî-fâ'idedir, zamâne müflisleri gibi ki bulmadıklarından iflâs çekerler. İmdi Ḥâce buyurur ki Yâ Rab, baña enbiyâ ve evliyâ ihtiyâr eyledikleri fakrı erzânî buyur ki benim ḥaşmetime sebab ol fakrdır.

1 M, S: Ḥâzret-i Şadr-ı Nübüvvet *şalle'llâhu 'aleyhi ve sellem*.

واعظ شحنة شناس این عظمت گو مفروش
زان که منزله سلطان دل مسکین منست

Vâ'iz-i şaḥne-şinās in 'azamet gū me-furūş
Zān ki menzilgeh-i sulṭān dil-i miskīn-i men'est

Şaḥne nāyib ve şubaşı. **Şaḥne-şinās** vaşf-ı terkibî, **vâ'iz**'e şıfatdır, şubaşı bilici vâ'iz, ya'nî şubaşıyla âşinâlık idüp aña varıcı ma'nāsına. **Gū** emr-i muḥâtab, ḥiṭâb-ı 'ammdır. **Me-furūş** nehy-i muḥâtabdır. **Zān ki** edât-ı ta'lil, li-ecl ma'nāsına. **Menzilgeh** ism-i mekândır, namâzgeh ve seyrângah gibi.

Maḥşûl-i Beyt: Şaḥne-şinās vâ'ize baña bu ululuḡı şatma di, zîrâ benim dil-i miskînim pâdişâh menzildir ki şaḥne anıñ bir kûlıdır, ya'nî vâ'iz şaḥne ile âşinâ ise biz pâdişâhla âşinâyız. Bunda murâd vâ'iz-i ġayr-i mütte'izdir ki ekâbir kâpularına mülâzemet eyler, belki meclislerinde ba'zı eḡaḥik naḡl ider tâ ki eşḡab-ı mecma'a hoş gele ve bunı dâḡil-i meclis 'add eyleyeler ve muşâḡib-i yârân diyü ta'zîm u tebcil¹ ideler. *'E'üzü bi'llâhi min şurûri enfusina ve min sey-yi'âti a'mâlinâ*². Pes, Hâce ḡazretleri bunlara ḡüs-n-i ta'rîz t̡ariḡiyle irsâl-i ḡaber eyler ki erzâl-i³ nâsla iḡtilâṭdan inende⁴ maġrûr olma ki biz eşref-i nâsla muḡteliṭiz. Beytde sulṭândan murâd Ḥallâḡ-ı eşyâdır ki *'Kalbu'l-mu'mini beytu'llâh*⁵ i'tibâriyle kendiniñ dilindedir. Menzilgeh-i sulṭân dimekle aña işâret ider.

یا رب آن کعبه مقصود تماشاگه کیست
که مغیلاں طریقش گل و نسرین منست

Yâ Rab ân Ka'be-i maḡşûd temâşâgeh-i kîst
Ki muġaylân-ı t̡ariḡeş gul u nesrîn-i men'est

Ka'be-i maḡşûd izâfeti beyâniyyedir. **Ki** râbıt-ı şıfat bi'l-mevşûfdur. **Muġaylân** bir uzun dikenli ağacdır Mekke yollarında. **Nesrîn** nesterin çiçegi ya'nî gül-i nâşırî.

Maḥşûl-i Beyt: Yâ Rab, ol murâd ka'besi kimiñ temâşâgehidir ki yolınıñ muġaylân dikenini baña gül ü nesrindir. Ya'nî 'acabâ ol cānân kime 'arz-ı cemâl eyler ki anıñ ruḡabâ ve aġyârı baña gül ü gülşendir. Ḥâşılı, ol cānân ki ka'be-i

1 S: teclil.

2 Nefislerimizin şerrinden ve amellerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırım.

3 S, M: rezâyî-i. T: rizâl

4 S, M: inen.

5 Müminin kalbi Kâbe (Allahın evi) mesabesindedir.

mağsüddur, 'acabâ kimiñ maṭmaḥ-ı nazarıdır ve kimiñ temâşâgehi, ancılayın ka'be-i mağsûd ki anıñ firâḳ u hicrân muğaylanları veyâ ğumûm u humûm muğaylânları baña gül ü nesrindir, (^{M,T+} ya'nî benim gül ü nesrînimdir.) Gül nesrîne izâfetle de câyızdır, çiçek i'tibârıyledir.

از که دریاگری آموخت خیال تو مگر
رهنمایش شده این اشک چو پروین منست

Ez-ki deryâgerî âmûht ḥayâl-i tu meger
Reh-numâyeş şude in eşk-i çu pervîn-i men'est

Deryâgerî; ger edât-ı fâ'ildir, **yâ** ḥarf-i maşdardır. **Deryâger** bi-ḥaseb-i'l-lügat deryâcı dımeğdir, ammâ murâd ıstılâḥda ḳorşan didikleridir ya'nî deñiziñ ehl-i vuḳûfı. Pes, yüzgeç diyen kimse ma'nâ-yı beytten ğâfil imiş¹. **Reh-numâ** ḳulağuz.

Maḥşûl-i Beyt: Ey cānān, seniñ ḥayālîñ ḳorşanlığı kimden öğrendi, ğuyâ ki aña ḳulağuzluğı benim pervîn gibi ğözüm yaşı eyledi. Ya'nî deryâlar deñli ğözüm yaşıñdan seniñ ḥayâlin nice geçdi ve aşdı, var ise ğözüm yaşı yıldızını rehber eyledi ki gemicilerin ṯarîḳi yıldızla yürimeğdir, yoḥsa bu deryâları kendi re'yiyle aşamazdı.

حافظ از حشمت پرویز دگر قصه مخوان
که لبش جرعه کش خسرو شیرین منست

Hâfız ez-ḥaşmet-i Pervîz diger kışsa me-ḥân
Ki lebeş cur'a-keş-i ḥusrev-i şîrîn-i men'est

Pervîz (52a) Ḥüsrev bin Hürmüz'ün oğlıdır² ki Nüşirevân'ın ṯorunıdır ya'nî oğlının oğlu. Bunda **ḥusrev-i şîrîn**'den murâd muṭlaḳâ pâdişâhdır, ya'nî tatlu ve ğüzel pâdişâh ki kinâyetdir cānāndan.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, Pervîz'in 'azametinden kışsa oğuma (^{S,M+} ya'nî anıñ ululıgını tafşil ü beyân eyleme, zîrâ) anıñ lebi benim şîrîn cānānımın cür'a-keşidir, ya'nî kâse-lisi ve cür'a-ḥârıdır, ḥâşılı, ednâ ḥidmetkârı ṯabaḳasındandır. Ḥâşılı, benim cānānımın kışaş u ḥikâyât (^{S,M+} u aḥvâli) var iken anları oğuma ki kimse diñlemez³, zîrâ bunda olan ḥaşmet ü 'azamet anda yoğdur. Pes, bunun ḥikâyâtı da 'azîmdir.

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

2 S: Pervîz, Ḥüsrev'dir ki Hürmüz'ün oğlıdır.

3 S: diñlemez.

42

Ve lehu eyzan
Ez-Baħr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

منم که گوشه میخانه خانقاه منست
 دعای پیر مغان ورد صبحگاه منست

Menem ki güşe-i mey-hâne hâne-kâh-ı men'est
 Du'â-yı pîr-i muġân vird-i şubh-gâh-ı men'est

Menem ki; aṣl-ı kelâm **men ân kesem ki, ân kes** lafzı zarûret-i vezniçün hâzıf olmuştur. **Ki** râbıt-ı şıfatdır. **Hâne-kâh** şüfiler tekyesi, (^{S,M+} hâne-gâh'dan mu'arrebdir). **Şubh-gâh;** gâh edât-ı zarfdır, zamâna ve mekâna şâmildir, **şubh-gâh** şabâh vaqtı dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ben ol kesim ki mey-hâne güşesi benim hâne-kâhımdır. Câ'izdir ki güşe mübtedâ ola ve hâne-kâh haber ola, yâ emr bi'l-'aks ola, muḥtemelü'z-zıddeyn tariķi üzre. Pîr-i muġâna du'â eylemek benim şabâh vaqtinde virdimdir. Bu mıṣrâ' da evvelki gibi iki veche muḥtemildir.

گرم ترانه چنگ صبح نیست چه باک
 نوای من بسحرگاه عذرخواه منست

Gerem terâne-i çeng-i şabûh nîst çi bâk
 Nevâ-yı men be-seḥergâh 'ozr-hâh-ı men'est

Gerem; mîm-i mütekellim ma'nâ cihetinden **şabûh**'a maşrûfdur. **Terâne** *Şihâh-ı Furs*'de du-beytiye dirler didi ve du-beyti naġamâtdan bir nev'idir, ammâ bu zamânda terâne tenen tenen tenen dimege dirler. **Çeng**'i şabâh vaqtine taḥşîş eyledi, zirâ sâz cinsiniñ âvâzı ol zamânda ziyâde mü'eşşir olur. Niteki Zâhîr buyurur:

Beyt: چو زهره وقت صبح از افق بسازد چنگ
 زمانه تیز کند ناله مرا آهنگ

Çu Zuhre vaqt-i şabûh ez-ufuķ bi-sâzed çeng
 Zemâne tîz koned nâle-i merâ âheng¹

1 Zühre sabah şarabını içme vaktinde ufuktan çeng çalmaya başlayınca insanlar/felek benim inlememe/naġmeme çabuk uyar/uysun.

Şabûh bunda mecâzen şabâh vaktine demiştir, ve-illâ **şabûh** şabâh vaktinde şarâb içmege dirler, niteki ğabûk bunun 'aksinedir. **Nevây** âvâz ve düzen ve 'ilm-i nağamatdan bir makâmın adıdır, bunda muṭlak nağme murâddır. **Nevây** mübtedâ ve '**özr-ḥâh** haberi ve bi'l-'aks, muḥtemelü'z-ẓıddeyn tarîki üzere. '**Özr-ḥâh** vaşf-ı terkiibîdir, 'özür dileyici ma'nâsına, bundan murâd buradâ eylediği günâhlardan i'tizâr u tevbe ve istiğfârdır.

Maḥşûl-i Beyt: Eger benim çeng-i şabûh terânem ve âvâzım yoğise ne bâk, şabâh vaktinde 'özr-ḥâhım baña nevâ-yı çeng ü ergânündür. Ya'nî çeng u nây u 'ud ve ğayrı sâzlarla zevk u şafâm yoğise eşḥârda eylediğim ezkâr ve okuduğum evrâd ve itdüğüm tevbe ve istiğfâr baña nevâ-yı çeng u ergânunuñ u nâydır. Ba'zı nüshada mısrâ'-ı şânî böyle vâkı' olmuştur.

Nevây-ı men be-seḥer âh 'özr-ḥâh-ı men'est

Bu nüsha da virdigimiz ma'nâyı takrîr ider ve mezkûr ma'nâ '**özr-ḥâh** mübtedâ olduğu taḳdîrcedir. Ammâ haber olduğu taḳdîrce ma'nâ böyle olur ki; seḥer vaktinde eylediğim âh u nâle vü zârî, eylediğim taḳşîrâta 'özr-ḥâhımdır, *ve li-kullin vichetun*. (^{S,T} Vech-i şânîyi taḥşîş eyleyen taḳşîr eyledi¹.)

ز پادشاه و گدا فارغم بحمدالله
گدای خاک در دوست پادشاه منست

Zi-pâdişâh u gedâ fâriğem bi-ḥamdi'llâh
Gedây-ı ḥâk-i der-i döst pâdişâh-ı men'est

Pâdişâh ve **gedâ** cem'i tezâddandır. Beytiñ evvelinde ve âḥirinde pâdişâh zikri reddü'l-'acuz 'ale's-şadr ḳabilindendir. İki yerde **gedây** zikri de ol ḳabil-dendir².

Maḥşûl-i Beyt: El-ḥamdüli'llâh, pâdişâh u gedâdan fâriğim (52b) ki cānân-ın ḳapısı toprâğına mülâzemet eyleyen gedâ benim pâdişâhımdır. Ya'nî dūn-yâ pâdişâhlarından ve gedâlarından ferâğım var. Pes, benim pâdişâhım cānân âsitânesine yaşdanan³ gedâ-yı bî-nevâdır.

1 <^T Redd-i Şem'î>

2 S: gedây zikri kezâlik.

3 M: yaşlanan.

غرض ز مسجد و میخانه ام وصال شماسست
جز این خیال ندارم خدا گواه منست

Ġaraż zi-mescid u mey-ḥâneem vişâl-i şumâ'st
Cuz in ḥayâl ne-dârem Ĥudâ guvâh-ı men'est

Cuz ġayrı ma'nâsınadır. **Guvâh** tanıķ ya'nî şâhid.

Maḥşûl-i Beyt: Mescid ü meyḥânededen ġarażım siziñ vişâliñizdir, bundan ġayrı ḥayâlim ve fikrim yoķdur, Allâhu Te'âlâ şâhidimdir, ya'nî her yere ki var-sam fikrimde ve ḥayâlimde saña vâşıl olmaķdır.

Beyt: گه معتكف ديرم و گه ساكن مسجد

يعنى كه تو را ميطلبم خانه به خانه

Geh mu'tekif-i deyrem u geh sâkin-i mescid
Ya'nî ki tu-râ mî-ṭalebem ḥâne-be-ḥâne¹

مرا گدای تو بودن ز سلطنت بهتر
که ذل جور و جفای تو عز و جاه منست

Merâ gedây-ı tu būden zi-salṭanat bihter
Ki zull-i cevır u cefâ-yı tu 'izz u câh-ı men'est

Zull, zâl'in zammıyla, zillet ü ḥaķâret ma'nâsınadır. **Câh** manşıb.

Maḥşûl-i Beyt: Baña seniñ gedân olmaķ salṭanatdan yegdir, zîrâ seniñ cefân zillet ü ḥaķâreti 'izzet ü ḥürmetdir (^{M,T+} baña), ya'nî seniñ cefân baña 'ayn-ı vefâdır.

از آن زمان که برین آستان نهادم روی
فراز مسند خورشید تکیه گاه منست

Ez-ân zemân ki berîn âsitân nihâdem rûy
Firâz-ı mesned-i ḥurşid tekyegâh-ı men'est

1 Bazen kilisede, bazen mescitte itikâfa çekilmişim. Yani her yerde (ev ev) seni arıyorum.

Ez-ân zemân; ez ibtidâ-i gâyet içündür. **Firâz** bunda üst ma'nâsınadır. **Mesned** ism-i mekândır, çayanacak yer ma'nâsına, ammâ bunda mağâm ve qarârgâh murâddır, ya'nî felek-i râbî' ki felek-i şemsdir. **Hurşid** güneşdir. ^(M,T+) Yalnız **hur** da **şid** de güneşdir. **Tekyegâh;** tekye zeden çayanmağdır,) **tekyegâh** çayanacak yer dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ol zamândan beri ki âsitân-ı cânâna yüz kıdum, benim mağâm u tekyegâhım, ^(M,T+) ya'nî qarârgâhım) felek-i şemsden yukarıdır, hâşılı, ^(M,T+) kemâl-i) 'izzet ü rif'ate yetişdim.

مگر بتیغ اجل خیمه برکنم ورنی
رمیدن از در دولت نه رسم و راه منست

Meger be-tîğ-i ecel ḥayme ber-kenem v'er nî
Remiden ez-der-i devlet ne resm u rāh-ı men'est

Tîğ-i ecel izâfeti beyâniyyedir. **Ḥayme** çadır, taqdir-i kelâm **ḥayme-i vücūd-i mendir**. **Ber-kenem** koparam, çadırı kıldırmada bu lafzı isti'mâl iderler, nitekim 'Arab kâl' lafzını, meşelâ '*Kal'e'l-ḥayme*'¹ dirler. **Remiden** ürkmekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Meger ecel kılıcıyla vücūdum ḥaymesin kıldıram, yoḥsa devlet kıpusından ürüp kaçmak benim 'âdetim ve çarıkım degildir, ya'nî meger ölem ki cânân kıpusını terk idem, zîrâ devlet bu kıpuda ve sa'âdet bu bâbdadır.

گناه اگرچه نبود اختیار ما حافظ
تو در طریق ادب کوش و گو گناه منست

Gunâh egerçi ne-bûd ihtiyâr-ı mâ Ḥâfız
Tu der-çarık-i edeb kûş u gû gunâh-ı men'est

Maḥşûl-i Beyt: Vefâsız güzel sevmek günâhdır, ammâ bu günâhda benim ihtiyârım yok, ya'nî dilber sevmeye bî-ihtiyârım. Ey Ḥâfız, sen çarık-i edebe sa'y eyle ve di günâh benimdir. Ya'nî di ki ben vefâsız cânânı ihtiyârımla sevdim, hâşılı, bu ḥuşûşda ihtiyâr-ı cüz'î elimdedir. Ğarâz bunda ihtiyârı külliyyen selb eylememekdir, tâ ki mezheb-i Cebr lâzım gelmeye.

1 Çadırı kıldırdı.

43

Ve lehu eyzan¹
Ez-Baḥr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

شکفته شد گل حمرا و گشت بلبل مست
 صلاى سرخوشى اى صوفيان باده پرست

Şukufte şud gul-i ḥamrâ vu geşt bulbul mest
 Şalâ-yı serḥoşî ey şüfiyân-ı bâde-perest

Ḥamrâ aḥmeriñ mü'enneşidir, kırmızı demekdir, **gul**'e şıfatdır, egerçi gül mü'enneş degildir ne ma'nevî, ne lafzî, ne ḥaḳîkî. Ve bülbülün mest olduğı feryâd u fiğânda bî-ihtiyâr olduğıdır. **Şalâ-yı serḥoşî** den murâd serḥoşluğa ya'nî bâde-nüşluğâ da'vetdir. **Şüfiyân**'a nidâ ve ḥitâb istihzâdır, murâd şüretâ şüfi geçinüp ḥaḳîkatde şüfi olmayanlardır, ve-illâ şüfi-i ḥaḳîkiye kimseniñ sözi yok.

Maḥşül-i Beyt: Kırmızı gül açıldı ve bülbül feryâd u fiğâna başladı. (T⁺ İmdi) bâde-nüşluğa şalâdır. Ey bâde-nüş şüfiler, (S,T⁺ evvel bahâr oldu), 'ayş u 'işret zamânıdır.

اساس توبه که در محکمی چو سنگ نمود
 بین که جام زجاجی چه طرفه اش بشکست

Esâs-ı tovbe (53a) ki der-muḥkemî çu seng numûd
 Bi-bîn ki câm-ı zucâcî çi turfeeş bi-şikest

Esâs temel. **Zucâcî; zucâc** 'Arapça şırçaya dirler, **yâ** ḥarf-i nisbetdir. (S,T⁺ ḥarf-i vahdet diyen ḥaṭâ eyledi².) **Turfe** 'aceb demekdir. **Bi-şikest** bunda müte'addidir, (S,M⁺ şıdı³ demekdir.)

Maḥşül-i Beyt: Tevbe bünyâdı ki istiḥkâmda taş gibi muḥkem idi, nazar eyle ki şırça ḳadeḥ anı ne 'aceb şıdı⁴, ya'nî bir ḳadeḥ mey anı bozdı.

1 M: Ve lehu raḥime'llâhu rûḥahu.

2 <F⁺ Redd-i Kâfi>

3 M: kırdı.

4 S, M: kırdı.

بیار باده که در بارگاه استغنا
چه پاسبان و چه سلطان چه هوشیار و چه مست

Bi-y-âr bâde ki der-bârgâh-ı istîgnâ
Çi pâsbân u çi sultân çi hûşyâr u çi mest

Bârgâh; **bâr** bunda icâzetdir ve **gâh** zarf-ı mekân, icâzet yeri dimer. Begler ve paşalar ve pâdişâhlar âsitânelerine duhûl kapucılar icâzetine mevķûf olduğıçün **bârgâh** didiler. **Pâsbân** mürekkebdir **pâs**'la **bân**'dan. **Pâs** pâsiden'den müştakdır, qorumak ma'nâsına ve **bân** edât-ı fâ'ildir, -ci ma'nâsına, ma'nâ-yı terkibi qorucu dimer, hâfız ma'nâsına. **Hûş-yâr** da mürekkebdir **hûş**'la **yâr**'dan. **Hûş** (^{S,M+} kaba¹ Türkide) usdur ya'nî 'akıl ve **yâr** yoldaş, pes, ma'nâ-yı terkibi 'aklı yâr dimer, uslı ma'nâsına, ammâ ekşer ayıkda isti'mâl iderler.

Maḥşûl-i Beyt: Bâde getür ki cânânın bârgâh-ı istîgnâsında pâdişâh u gedâ ve mest u ayık berâberdir, zîrâ cümlesi² aña tâlîbdir. Pes, istîgnâsı cümlesine³ berâberdir, ya'nî katında cemî' 'uşşâk birdir, hiç birine ihtiyâcı yokdur.

ازین رباط دو در چون ضرورتست رحیل
رواق و طاق معیشت چه سربلند و چه پست

Ezîn ribât-ı du der çun zarûret'est rahîl
Rivâk u tâk-ı ma'îşet çi ser-bulend u çi pest

Ribât, râ'nın kesriyle, evli⁴ odaları, kervansarây diyenler işâbet eylemediler⁵. **Ribât-ı du der**den murâd dünyâdır ki bir qapusından gelür ve bir qapusından çıkar gidersin, ya'nî bir qapusı hayâta ve bir qapusı memâta açılır. **Rahîl** ismdir, rıhlet ma'nâsına. **Rivâk,** râ'nın kesriyle, ev öninde tavana dirler ve **tâk** kemere dirler, çartâk diyen bilmedi⁶. **Ser-bulend;** **ser** bunun gibi yerlerde muḥḥamdır, hemân bülend dimer.

Maḥşûl-i Beyt: Çünkü bu iki qapulu ḥânedan intikâl ü rıhlet lâzımdır, imdi ma'îşet tâk u revâkı yâ 'alâ imiş yâ ednâyimış, hep birdir. Ya'nî ölüm muḥarrer

1 S: (قیو)

2 S, T: cemî'i

3 S, T: cemî'ine.

4 S'de eveli (metin harekeli). M: ulu.

5 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

6 <^{F+} Redd-i şurrah cemî'an>

olduğdan şofra dünyâda yâ ekâbirâne geçinmişsin yâ faķîrâne, hiç tefâvüt yok. Ma'îşete tāk u revāk işbâtı mecâzendir. Hâşılı, bu 'âlem-i fânide a'lâ dirlik eyleyen de, ednâ dirlik eyleyen de ölür. Pes, her nice kâbil ise geçinmek gerek.

مقام عیش میسر نمی شود بی رنج
بلی بحکم بلا بسته اند عهد الست

Maķâm-ı 'ayş muyesser ne-mî-şevd bî-renc
Belâ be-ḥukm-i belâ besteend 'ahd-i elest

Maķâm-ı 'ayş izâfeti beyâniyyedir. **Belâ** üslûb-ı 'Arabî üzre okunmak gerekdir ki **belâ** ile tecnîs-i tām ola. **Be-ḥukm-i belâ** izâfeti de beyâniyyedir. 'Ahd-i elest'den murâd Allâhu Te'âlâ zerâriyye ya'nî zürriyet-i Âdem'e¹ «أَلَسْتُ²»² didigi zamândır ki tefsîrlerde mufaşşal yazılmışdır.

Maḥşûl-i Beyt: Dünyâ dirliği zahmet ü rencledir, zahmetsiz müyesser olmaz, zîrâ 'ahd-i elesti belâ ile bağlamışlardır, (^{S,M+} ya'nî ezelde Âdem oğlanlarına belâ ve meşakḳat ḥukm olunmuşdur. Ol tağyîr olmaz), elbette başlarından geçse gerek.

بهست و نیست مرنجان ضمیر و خوشدل باش
که نیستیست سرانجام هر کمال که هست

Be-hest u nîst me-rencân zamîr u ḥoş-dil bâş
Ki nîstiyest ser-encâm-ı her kemâl ki hest

Zamîr'den murâd ḥâţırdır. **Ser-encâm** (^{M,T+} da **encâm**) da 'âķıbeta dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Varla yogla³ ḥâţırını incitme ve ḥoş-dil ol ya'nî gönlünü ḥoş tut, zîrâ her kemâl ki dünyâda (53b) vardır, anıñ 'âķıbeti yokluğdur, hâşılı, her kemâlin nihâyeti zevâldir. Pes, benim falânım var ve filânım yok dimekle gönlüne teşvîş virme.

شکوه آصفی و اسب باد و منطق طیر
بیاد رفت و ازو خواجه هیچ طرفه نیست

Şukûh-ı Âşafî vu esb-i bād u mantıq-ı tayr
Be-bād reft u ezû ḥâce hiç ṭarfe ne-best

1 T: zürriyyât-ı 'âmme.

2 "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" A'râf 7/172.

3 S, M: varına yogına.

Şukûh heybet. **Âşafî; yâ'sı** harf-i nisbet. **Esb-i bād** ya'nî Hâzret-i Süley-mân peygamberin¹ tahtını yel götürürdi istediği yere. **Manṭık-ı tayr** ya'nî Hâzret-i Süleymân cemî' vuhûş u tıyûruñ dilin añlardı. **Hâce'**den câyizdir ki Âşaf murâd ola ki 'Acem hâce'yi vezîrde isti'mâl ider ve câyizdir ki Hâzret-i Süleymân² ola ve aña hâce ıtlâkı mecâzen ola. **Tarfe** ıstılâh-ı 'Acemde fâ'ide ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Âşaf bin Berhiyâ'nın 'azameti ve heybeti ve yel atı ki taht-ı Süleymân'ı götürürdi ve kuş dilini bilmek hep bunlar ile gitdi, ya'nî hebâ'en menşûr oldı ve Âşaf bunlara nisbet ve izâfet ile veyâ Hâzret-i Süleymân³ bunlara mâlik olmağla hîç fâyide bağlamadı, ya'nî dünyâda bâkî kalmayup fânî oldı.

ببال و پر مرو از ره که تیر پرتابی
هوا گرفت زمانی ولی بخاک نشست

Be-bâl u per me-rev ez-reh ki tîr-i pertâbî
Hevâ girift zemânî velî be-hâk nişest

Bâl u per bunda 'atf-ı tefsîrî tarîkıyle vâkı' olmuş, ammâ lügatda **bâl** kanat ve **per** (^{T+} kanat ve) yeledir ki **bâl**'dan⁴ e'amdır. **Tîr-i pertâbî; yâ** harf-i nisbet. **Pertâb** ve **pertâv** bâ ile ve vâv'la lügatdır, menzil okına dirler. **Hevâ girift** ya'nî havâyâ ağıdı. **Zemânî; yâ** vahdet içündür. **Be-hâk nişest** bunun gibi yerlerde toprağa batdı demekdir. Meşelâ **tâ per nişest** dirler, yelege dek batdı diyecek yerde ve bunun gibi yerlerde **nişest**'in mezkûr ma'nâsını bilmeyenler bunda dürlü dürlü ma'nâlar virdiler⁵ ve bunda **bâl'a** kuyruk ma'nâsını viren hayli tedebbür eylemiş⁶.

Maḥşûl-i Beyt: Kanatla ve yeikle yoldan çıkma ya'nî kudret ü kuvvet-i dünyâ ile yoldan ya'nî tarîk-i müstaḳîmden ve hadd-i i'tidâlden taşra çıkma. Zîrâ menzil okı bir zamân havâyâ ağır, 'âkıbet toprağa batar. Hâşılı, her bülen-diñ pesti ve her yokuşuñ inşi olur. Pes, âdem olan i'tidal ile deprenmek gerek ki soñra zaḥmet çekmeye.

1 M, S: Hâzret-i Süleymân 'aleyhi's-selâmın.

2 M, S: Hâzret-i Süleymân 'aleyhi's-selâm.

3 M, S: Hâzret-i Süleymân 'aleyhi's-selâm.

4 F: yâl'den.

5 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

6 <^{T+} Redd-i Sürûri>

زبان کلك تو حافظ چه شكر آن گوید
که گفته سخنش می برند دست بدست

Zebân-ı kilik-i tu Hâfiz çi şukr-i ân güyed
Ki gofte-i suhaneş mî-berend dest-be-dest

Kilk lügatda kâmiş oğa dirler, ammâ ıstılâhda kâleme ıtlâk iderler. **Kilk**'e **zebân** izâfeti isti'âre tarihiyledir. **Gofte-i suhaneş**; **suhân** muṭlaḳ sözdür, söylenmiş ve söylenmemişe 'âmmdır, ammâ **suhân-ı gofte** söylenmiş söze dirler, **suhân-ı nâ-gofte** (^{S,M+} söylenmemiş) söze dirler. Niteki bu beytde zâhirdir.

Beyt: بسی گفته اند این مثل در جهان
سخن گفته سیم است و ناگفته زر
Besî gofteend in meşel der-cihân
Suhân-gofte sîm'est u nâ-gofte zer¹

Ki bunda maḳûlle kavli rabṭ eylemiştir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfiz, seniñ kâlemiñ zebânı anıñ ne şükrini söyler, ya'nî ol hâliñ ve ol ma'nânıñ ki kâlemiñ söylenmiş sözini elden ele iledirler. Ya'nî kâlemiñ ucından çıkan elfâz-ı dürer-bârıñ ve ma'ânî-i gevher-dârıñ ki elden ele gezdirirler, şükrânesini zebân-ı² kâlem nice edâ edebilir?

1 Dünyada bu meseli çok söylemişlerdir, yani söz gümüşse sükût altındır.

2 S: (نیلن).

44

**Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Remel
Fā'ilātün Fe'ilātün Fe'ilātün Fe'ilāt**

زلف آشفته و خوی گرده و خندان لب و مست
پیرهن چاک و غزل خوان و صراحی در دست

Zulf aşufte vu hey-gerde vu ḥandān-leb u mest
Pîrehen-çāk u ğazel-ḥān u şurāḥî der-dest

Āşufte karış murış ma'nasınadır. **Hey**, vāv-ı resmîyle, (54a) terdir, 'arağ ma'nasına. **Hey-gerde** terlemiş dimekdir. **Ḥandān-leb** tudağı gülegen ya'nî mütebessim. **Pîrehen-çāk** gömleği yırtık. **Ğazel-ḥān** vaşf-ı terkîbidir, ğazel okuyıcı dimekdir. Bu iki beytde toköz şıfat, ba'zısı aḥvâl-i müte'âṭife ve ba'zısı aḥvâl-i müterâdifedir **âmed** lafzının fâ'ilinden. Ve 'Arab dilinden ğayrıda bu câyizdir muṭlaqâ.

نرگش عربده جوی و لبش افسوس کنان
نیم شب دوش ببالین من آمد بنشست

Nergişeş 'arbede-cûy u lebeş efsûs-konân
Nîm-şeb dūş be-bâlin-i men âmed bi-nişest

Nergişeş 'arbede-cûy; **nergîşeş** mübtedâ ve **'arbede-cûy** haberi, **nergis** çeşmden kinâyetdir. **'Arbede** lügatda bed-ḥüyluğa dirler, ammâ ıstılâḥda serhoş şavaşına dirler. **'Arbede-cûy** vaşf-ı terkîbidir, şavaşçı ma'nasına. **Efsûs**, elifle ve elifsiz, zulm ü hayf ma'nasında müsta'meldir, meşelâ hayf u dirîğ diyecek yerde **efsûs** dirler. *Şıḥāḥ-ı Fûrs*'de böyle beyân eyledi, ammâ *Vesiletü'l-Maḳâşid*'da ta'accüb u temeşşur ve tanz (^{S,T+} u ta'n) ma'nasınadır didi. *Ve'l-'ilmu 'inde'llâhi Tē'âlâ*¹. **Konân**'da elif ve nûn 'alâmet-i şıfatdır, ya'nî şıfat-ı müşebbehe 'alâmetidir, revân ve ḥandān ve sūzân ve giryân gibi. **Efsûs-konân** hayıflanıcı olduğu hâlde veyâ mütemeşşir olduğu hâlde. **Nîm-şeb** dün yarısı. **Dūş** dün gice. **Bâlin** yaşduğ.

1 Gerçek bilgi yüce Allah'ın katındadır.

Maḥşûl-i Beyteyn¹: Zülfi âşüfte olduğu hâlde ve terlemiş ve mütebessim ve mestâne ve pîrehen-çâk ve gâzel-hân ve şürâhî elinde, nergis mu‘arbid (^{S,M+} ya‘nî ‘arbede-cûy), lebi efsûs-konân olduğu hâlde, ya‘nî bu şifâtlar ile muttaşîf olduğu hâlde nışfu’l-leylde dün gice yaşadığım ucına geldi, oturdu. (^{S+} ‘Nergiseş ‘arbede-cûy u lebeş efsûs-konân’ın ma‘nâsını; gözi ceng arayıcı ve lebi laṭife idici diyen ‘indiyât söylemiş.) Ve **nergiseş ‘arbede-cûy**’uñ ma‘nâsını; anıñ çeşmi ceng ü ğavġâ ṭaleb idicidir diyen kimse de ‘indî söylemiş². Pîrehen-çâk ya‘nî sînesi açık diyen kimse de açık boymış³.

سر فرا گوش من آورد باواز حزين
گفت ای عاشق دیرینه من خوابت هست

Ser ferâ gûş-ı men âverd be-âvâz-ı ḥazîn
Goft ey ‘âşık-ı dîrîne-i men ḥâbet هست

Ba‘zı nüshada **dîrîne** yerine **şürîde** ve ba‘zısında **bî-çâre** ve ba‘zısında **dîvâ-ne** düşmüş, ammâ yanımızda bulunan nüshañın ekşerinde **dîrîne** vâkı‘ olduğu-çün bunu ihtiyâr eyledik. **Ferâ gûş**; **ferâ** bunda bâ-yı şıla ma‘nâsınadır. **Ḥazîn** bunda mülâyim ve ince ma‘nâsınadır.

(^{T+} **Gülistân**)

Mısrâ: چه خوش باشد آواز نرم و حزين

Çi hoş bâşed âvâz-ı nerm u ḥazîn⁴

Ḥazîn bunda **nerm**’le ‘aṭf-ı tefsîrî düşmüş ve her yerde ki **âvâz**’a sıfat vâkı‘ olsa böyledir⁵. Bu mısrâ’ın ma‘nâsında başı yukarı benim kulağıma getürdi âvâz-ı ḥazînle diyen ġarîb ma‘nâ virmiş⁶. **Dîrîne** eski ve çokdanki ma‘nâsına. **Ḥâbet** **hest** cümlesi maḳûl-i kavlden cüz⁷ vâkı‘ olmuş, ihbâren ve inşâ’en.

Maḥşûl-i Beyt: Cânân mezkûr evşâfla gelüp başını benim kulağıma getürdi ve âvâz-ı nermle didi ki ey benim eski ‘âşıkım, uykuñ vardır, yâ uykuñ mı var. Ya‘nî ben bu evşâfla başın ucına gelem, daḥi uyur mısın, ṭur yukarı⁸, getürdügüm bâdeyi nûş idüp aḥvâl-i dünyâyı ferâmûş idelim dimekdir.

1 M, S: Maḥşûl-i Beyt.

2 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

3 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

4 Bu şiirin ikinci mısraı *Gülistân*’da ‘Be-gûş-ı ḥarîfân-ı mest-i şabûḥ’ şeklindedir. Beytin anlamı: Yumuşak ve ince ses sabah vakti şarap içenlerin kulağına ne hoş gelir.

5 S: olsa bu öyledir.

6 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

7 S: ḥaber.

8 M: ḳalk.

عارفی را که چنین بادۂ شبگیر دهند
کافر عشق بود گر نبود بادۂ پرست

‘Ârifi-râ ki çunîn bâde-i şeb-gîr dehend
Kâfer-i ‘ışk buved ger ne-buved bâde-perest

‘Ârifi-râ; yâ harf-i vahdet ve râ edât-ı mef’ul. **Şeb-gîr**’in tahkîki ‘Düş ez-mescid süy-ı mey-hâne âmed pîr-i mâ’ gâzelinde geçmiştir. Hâşılı, **bâde-i şeb-gîr** gice içilen bâdedir, (54b) niteki nâle-i şeb-gîr ve râh-ı şeb-gîr gicede olan nâle ve seferdir. Pes, şeb-gîr oldur ki gicenin ihyâsına sebeb ola ve şehir vaktine daği şeb-gîr dirler (^{S.T+} ve şeb ma’nâsına daği vâkı’ olur diyen **şeb-gîr**’in ma’nâsını bilmez imiş.¹) İmdi bunda **bâde-i şeb-gîr** didüğü ol gice cânânı getürdüğü bâdedir. **Kâfer**, ‘Acem fâ’nın fethiyle okur, nitekim ‘ârez’i râ’nın fethiyle (^{M+} ve Hâtem’i tâ’nın fethiyle okurlar. **Kâfer** bunda kefr maşdarındandır, kâf’ın fethiyle), örtmek ma’nâsına ki ma’nâ-yı lâzımîsi inkârdır, küfr maşdarından, kâf’ın zammıyla, degildir.

Maḥşûl-i Beyt: Bir ‘arife ki mezkûr cânân getürdüğü bâde-i şeb-gîri vireler, münkir-i ‘ışkırdır ol ‘arîf eger bâde-perest ve mey-hâre olmazsa. Ya’nî bir ‘arife ki cânân iç diyü bâde şuna, eger içmeyüp mürâyilik iderse ol ‘arîf u ‘aşık degil, belki münkir-i ‘ışk u ‘ırfandır ve ﴿أَوَلَيْكَ كَالْأَنْعَامِ﴾² a dâhildir. Ma’lûm ola ki Hâce’ye dağl eylemişlerdir ki ‘arîf didikden sonra cânân elinden bâde alup içmemek nice râst gelür, zîrâ muḳtezâ-yı ‘ırfân cânâna her huşûşda teslimdir. Cevâb virmişler ki bâde-perest olmasa kâfir-i ‘ışk olurdu, bu ise bâde-perestdir. Pes, kâfir-i ‘ışk degildir.

برو ای زاهد و بر دردکشان خرده مگیر
که ندادند جز این تحفه بما روز الست

Bi-rev ey zâhid u ber-durd-keşân ḥurde me-gîr
Ki ne-dâdend cuz in tuḥfe be-mâ rûz-i elest

Hiṭâb **durd-keş**’lere **ḥurde-gîr** olan zâhidedir, ya’nî her zâhid-i huşke ki meşâlib-i³ nâsla muḳayyeddir, zâhid-i pâke ki kendi nefsiyle teḳayyud eyleyüp ḡayre muḳayyed olmaya, degil. **Durd-keş** vaşf-ı terkîbidir, şarâbın poşasını çekici dimekdir, zıkr-i maḥall ve irâde-i ḥâll kabîlindendir, zîrâ **durd** içilmez,

1 <^{T+} Redd-i Şem’î>

2 “Onlar hayvan gibidir, belki hayvandan daha aşağıdırlar.” A’râf 7/179.

3 S: meṭâlib-i.

üstinde olandır içilen. **Hürde me-gîr**'den murâd **durd-keş**'lere dahl eyleme demekdir. **Hürde-gîr** halkıñ orasına burasına dahl idene dirler. **Ki** harf-i ta'lîdir. **Rûz-ı elest**'den murâd ezel-i âzâldır ya'nî kaçâ ve kader.

Maḥşûl-i Beyt: Var ey zâhid-i ḥuşk, bâde-nûşlara ta'n u dahl eyleme¹, zîrâ bize rûz-ı ezelde bundan ğayrı tuḥfe virmediler. Ya'nî bâde-nûşluk bize rûz-ı elestden muḳadderdir, bizim ihtiyârımızla degil. İmdi bu taḳdîrce maḥall-i ta'n² olmaz.

آنچه او ریخت بیمانه ما نوشیدیم
اگر از خمر بهشتست وگر از باده مست

Ān-çi ū riḫt be-peymâne-i mâ nûşîdim
Eger ez-ḥamr-ı behîşt'est u ger ez-bâde-i mest

Bu beyt '**Ārifî-râ** beytinden muḳaddem yazılmaḳ gerek idi ki tamâm münâsib olaydı.

Maḥşûl-i Beyt: Ol nesneyi ki ol gice cânân bizim peymânemize dökdi, biz içdik, eger cennet şarâbı ve eger bâde-i ḳattâldır. Ya'nî eger mübâḥ ve eger ğayr-i mübâḥ, cânâna muḥâlefet eylemedik, her ne şundiysa içdik. İştîlâḥlarında bâde-i mest bâde-i ḳattâl dimekdir. Pes, mest idici bâde diyen bu ıstîlâḥı bilmez imiş³.

خنده جام می و زلف گره گیر نگار
ای بسا توبه که چون توبه حافظ بشکست

Ḥande-i cām-ı mey u zulf-i girih-gîr-i nigâr
Ey besâ tovbe ki çun tovbe-i Ḥâfız bi-şikest

Ḥande-i cām'dan murâd bâde ile pür olduḳda berrâḳ olmasıdır ve şevḳ virmesidir, zîrâ ḳadeḥ ki meclisde yürimege başlaya, bâde-nûşlara zevḳ u şevḳ u sürûr gelmege başlar. **Zulf-i girih-gîr**'den murâd zulf-i müca“addır ki ğâyetle merğûbdur, ya'nî yaş iken ururlar soñra açarlar (^{S,T+} ve țararlar), pes, zincîr şeklin gösterür. Egerçi **giriḥ** düğüme de dirler, ammâ düğümlü zulfün 'âlemi yokdur. Pes, düğümlü zulf dimekte naẓar var⁴ (55a) ve örülü zulfün de şafâsı yokdur, meger küllâbdânla öriile. Pes, nigârın örilmiş zulfü dimekte de

1 F: dahl u ta'arruż eyleme.

2 S, T: țanz.

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

4 <^{T+} Redd-i Sürûri>

nazar var¹. **Ey** harf-i nidâ, münâdâsı maḥzûf, taḳdîr-i kelâm **ey yârân**. **Besâ** bisyâr ma'nâsınadır, belki aşlında **bes** idi, elif mübâlağa için gelmiştir, ziyâde çok ma'nâsına. **Çun** edât-ı teşbîhtir.

Maḥşûl-i Beyt: Câm-ı meyiñ ḥandesi ya'nî şafâsı ve nigârîñ müca'ad zülfi, ey yârân, Hâfız tevbesi gibi nice nice tevbeyi şımışdır². Ya'nî bir meclisde ki câm-ı bâde devr eyleye ve zülf-i müca'ad şâḥibi nigâr ḥâzır ola, esâs-ı tevbe eger polâddan da olursa pâre pâre olur, 'ale'l-ḥuşûş ki tevbe şâḥibi hoş-ṭab' ola.

45

Ve lehu eyzan³ **Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilât**

زلفش هزار دل بیکی تار مو بیست
راه هزار چاره گر از چار سو بیست

Zulfeş hezâr dil be-yekî târ-ı mü bi-best
Râh-ı hezâr çâreger ez-çar sū bi-best

Yek yâ'nîñ fethiyle ve kesriyle lügatdır, ma'nası birdir, ammâ **yekî**, yâ ile, ma'nası birisi dimekdir ve gâh olur ki **yekî** de **yek** gibi bir ma'nâsına gelür, bunda da öyledir. **Târ** kıldır. **Müy**, yâ ile ve yâ'sız, saçdır. **Çâreger** çâreci ma'nâsınadır ya'nî çâre idici. **Çâr sū; sūy** yâ ile ve yâ'sız lügatdır, ammâ bu ğazelde yâ'sız vâḳi' olmuşdur. Cemî' ebyât⁴ **çâr sū** dört cânib dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Cânânîñ zülfi biñ gönli saçının bir kılıyla bağladı ve biñ çâregeriñ dört cânibden rāhını bağladı, ya'nî hîç bir cânibden çâreye imkân kıomadı. (^{S,T+} Anıñ zülfi biñ gönli kıl teli birisiyle bağladı diyen ğâyetle bigâne söyledi⁵. Kıl ucınca Fârisî bilen böyle söylemez.) Ve anıñ zülfi biñ gönli tel kıl ile⁶ bağladı diyen de târ'la müy'ı farḳ eylemez imiş⁷.

1 <^{T+} Redd-i Şem'i>

2 M: kırmışdır.

3 M: Ve lehu raḥime'llāhu rūḥahu.

4 Bütün beyitlerde çâr sū geçmemektedir. Burada bir kopukluk olabilir.

5 <^{T+} Redd-i Sürûri>

6 M: bir kıl ile.

7 <^{T+} Redd-i Şem'i>

تا هرکسی ببوی نسیمی دهند جان
بگشود نافه و در آرزو بیست

Tâ herkesî be-bûy-ı nesîmî dehend cân
Bi-gşûd nâfe'î vu der-i ârzû bi-best

Tâ harf-i ta'lîl. **Kesî**'de **yâ** vahdet içündür. **Bûy** bunda ümîd ma'nâsına ol-
mak mülâyimdir, hoşu dense de câyizdir. **Nesîmî**'de **yâ** vahdet içündür ve
nesîm rihden tecrîd olunmuşdur, hemân bûy ma'nâsınadır. **Bi-gşûd**; **bâ** harf-i
te'kîd, **guşûd** fi'l-i mâzî. **Nâfe** misk göbegidir, **yâ** vahdet veyâ tenkîr içündür.
Ârzû lügatda bir nesne özlemek, ammâ bunda murâd ma'nâsınadır, ya'nî kim-
seye murâdın virmedi.

Maḥşûl-i Beyt: Tâ her bir kimse bir güzel hoşu ümîdiyle cân vireler diyü
nâfe-i zülfini çözdü ve kimseye murâdın virmedi, ya'nî yanına yaklaştıurup
koçlatmadı¹. (^{S,T+} Nesîmi bunda ma'nâ-yı bûydan tecrîd eyleyen ma'nâ-yı
beytden bir şemme bûyı yok imiş².)

شیدا ازان شدم که نگارم چو ماه نو
ابرو نمود و جلوه گری کرد و رو بیست

Şeydâ ezân şudem ki nigârem çu mâh-ı nev
Ebrû numûd cilvegerî kerd u rû bi-best

Şeydâ divâneye dirler. **Ezân**; **ez** min-i ecliyye ma'nâsınadır, **ân** ism-i işâ-
retidir, ma'nâsı anıñçün dimekdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Nigâr** Rûm'da zen-i zîbâya³
ıtlâk iderler, ammâ 'Acem maḥbûba. **Cilveger** cilveci ya'nî 'arz-ı cemâl eyleyici,
yâ harf-i maşdardır ve **bi-best**'den murâd tesettürdür. Bu da ma'lum olsun ki
ay başlarında divânelerin cününü artmak 'âdetdir. Pes, bu beyt ol ma'nâ üzre
dinilmiştir.

Maḥşûl-i Beyt: Anıñçün divâne oldum ki nigârım mâh-ı nev gibi hilâl
ebrûsın gösterdi ve 'arz-ı cemâl eyledi ve mütesettir oldı. Ya'nî kendini gâh
izhâr ve gâh ihfâ eyledüğüçün divâne oldum, niteki periler divâneler gözine
kendilerini böyle idermiş.

1 S: koçutmadı. F: yanına yaklaştıırmadı.

2 <^{F+} Redd-i Şem'i>

3 T: zene.

ساقی بچند رنگ می اندر پیاله ریخت
این نقشها نگر که چه خوش در کدو بیست

Sâkî be-çend reng mey ender-piyâle riht
În naqşhâ niger ki çi hoş der-kedû bi-best

Reng boya ve hîle ve yankesici¹ ve naşib. Pes, bunda (55b) **be-çend reng** didigi nice dürlü şarâb demek ola, yâhud şarâbı nice hîle ile. Bu da ma'lûm da ki şarâb kapağının üzerine ba'zı eşkâl çizmek 'âdetdir, meşelâ serv gibi ve gemi gibi, ve ol kapağa cemâne dirler. Pes, bunda **în naqşhâ** didigi iki tarîkle vâkî' olmuş, biri ol kapağda olan naqışlar ve biri envâ'-i hamrdan kapağda bağladığı renklerdir ki **piyâle**'de zâhir olur, ma'nâ-yı haqîkîsi budur ve evvel, ihâmîsidir. **În** ism-i işâretidir, **kedû**'da vâkî' olan nuqûşdur ki **piyâle**'de zâhirdir.

Maḥşûl-i Beyt: Sâkî bâdeyi piyâleye nice renkle dökdi, ya'nî niçe renkli bâdeyi veyâ nice şun'la bâdeyi piyâleye doldurdi. İmdi seyr eyle, kedûda (^{S+} bu naqışları ne güzel bağladı, ya'nî kedûda) bağladığı nuqûş-ı ğarîbedir ki piyâle-de zâhir oldı.

یا رب چه غمزه کرد صراحی که خون خم
با نغمهای قلقلش اندر گلو بیست

Yâ Rab çi ğamze kerd şurâhî ki hûn-ı hum
Bâ-nağmehâ-yı kulquleş ender-gelû bi-best

Ba'zı nüshada **ğamze** yerine **curm** vâkî' olmuş ve **nağmehâ** yerine **na'rahâ** düşmüş. **Ğamze** gözle işârete dirler, ammâ bunda nifâğdan 'ibaretdir. **Şurâhî;** 'Arabîsi şurâhiyyedir, yâ-yı müşeddede ile ve tâ ile, ammâ 'Acem tâ'sız yâ-i muḥaffefe ile isti'mâl iderler, zurûf-ı hamrdandır, bülbüle gibi. **Hum** küp. **Nağmehâ** nağmenin cem'idir. **Nağme** kelâm-ı hafîye² dirler, ya'nî yapça yapça olan sözlere dirler. **Na'ra** 'Arabîde ğenizden çıkan şavta dirler, ammâ 'Acem haykırmakda³ isti'mâl ider. **Kulqul** şurâhîden veyâ kapağdan veyâ bir ağız tar kapdan bir nesne dökülürken çıkan şavta dirler, ihâm tarîkiyle zikr olunur, ke'enne ki iki **kul** lafzından mürekkebdir ki emirdir, kâle-yekûlu'dan gelür. **Gelû** kâf'ın fetḥi ve zammı lügatdir, boğaza dirler. **Bi-best** bunda lâzımdır, bağlandı ya'nî mün'aķid oldı ma'nâsına.

1 S, M: yaban keçisi.

2 S, M: hufyeye.

3 M: çokramada.

Maḥşûl-i Beyt: ‘Acabā ne nifāk veyā ne cürm eyledi şürāḥī ki küpün kanı kılķul nağmeleriyle veyā na‘ralarıyla boğazında düğümlendi ki kelāma ve tekellüme kâdir degil, ya‘nī ancak kılķul dimege mālīkdir, artuğa degil. Hāşılı, bir eksiklik işlemiştir ki hūn-ı hum ya‘nī şarāb, boğazında tırdı âde-minīn ta‘ām veyā şarāb tırduğı gibi ki, kılķul demekden gayrı kelāma mecālī yoktur.

مطرب چه پرده ساخت که در حلقهٔ سماع
بر اهل وجد و حال در های و هو بیست

Muṭrib çi perde sāht ki der ḥalka-i semā‘
Ber-ehl-i vecd u ḥāl der-i hây u hū bi-best

Ba‘zı nüshada **ḥalka** yerine **perde** düşmüş ve ba‘zısında **ḥālet**. **Muṭrib** şevķ u sūrūr viren kimsedir. **Çi** ta‘accübi mutazammın istifhām içündür. **Perde**’den bunda murād nağamāt perdeleridir, ‘Irāk, Işfahān ve Hicāz gibi. **Ḥalka** lām’ın sükûniyle insān dā’iresinde ve fethasıyla gayrısında müsta‘mel-dir. **Semā’** halka nüshasıyla olunca devr murāddır, ya‘nī şüfiler semā’ı ve ḥālet nüshasıyla da böyledir, ammā perde nüshasıyla sâz murāddır, çeng ü kânûn ve gayrısı gibi. Ve bu cümle-i zarfiye **bi-best** kelimesiniñ fâ’ilinden ḥāldir bu taqdırce, ammā evvelki iki nüsha üzerine ehl-i vecd u ḥālden ḥāldir, *fe-te’emmel*. **Vecd** ve **vucūd**, evvelki vāv’ın fethiyle ve cīm’in sükûniyle, ve şānisi vāv’ın ve cīm’in zammeleriyle, bir nesneyi bulmak, maṭlûbın bulmak gibi, ammā işlālâda mü’miniñ bātını veyā başireti nūr-ı tecellî idrāk eyleme-ge dirler ve bunun muķābili faķd’dır ki lûgatda yitmekdir. **Ḥāl** vecd’in ‘atf-ı tefsiridir, egerçi ḥaķīķatde aralarında fark-ı daķīķ vardır. **Hây u hūy**’dan murād şüfiler devr iderken (^{M,T+} eyledügi) hây u hūydur. **Bi-best** bunda bağ-ladı demekdir, zîrā **der**’e kayddır. (56a)

Maḥşûl-i Beyt: ‘Aceb muṭrib ne nağme eyledi ki ehl-i vecd u ḥāl semā‘ ḥāletinde ve ḥalkasında iken üzerlerine hây u hū kâpusını bağladı, ya‘nī feryād u fiğānların kesdirdi. Hāşılı, bunun perde-i nağmesiniñ bir mertebe te‘şiri oldu ehl-i vecd u ḥāle ki hây u hūların terk idüp bunun nağmesine meşğul oldılar. Yâhud muṭrib kendi perde-i semā‘da olduğı ḥâlde ehl-i vecd u ḥāl üzerine hây u hū kâpusını bağladı ve kendi nağme-i semā‘ına meşğul eyledi¹.

1 S, M: oldı.

دانا که زد تفرج این چرخ حقه باز
هنگامه باز چید و در گفتگو بیست

Dânâ ki zed teferruc-i in çarḥ-ı hoşka-bâz
Hengâme bâz çîd u der-i guftugû bi-best

Dânâ şîfat-ı müşebbehedir, dânen'den. **Çarḥ** ve **çarḥa** çıkırığa dirler ki cûlâhlar isti'mâl iderler, sonra teşbîh tārîkiyle felege ıtlâk eylediler. **Hoşka-bâz** vaşf-ı terkibîdir. **Çarḥ**'a hoşka-bâzlık isnâdı mecâzendir, kendi müdevver olduğuçün ve yıldızları kuḳlalara teşbîh eylemekle. **Hengâme** dernek. **Çîd** fi'l-i mâzîdir, çiden'den, derdi ve devşirdi ma'nâsına. **Guftugû** söz ve şav ma'nâsı-nadır.

Maḥşûl-i Beyt: Dâna seyr eyledi ve gördi ki bu felek hoşka-bâzı herkes ile bir nev'i hîle-bâzlık ve 'ayyârlık eyler ve herkesi (^{S,M+} dünyâ) müzahrefâtıyla fırifte idüp maḡrûr u ḡâfil ider. Pes, hengâmesini taḡıtdı ve söz ve şav kapusını bağladı. Ya'nî tecemmülât u ta'alluḳât-ı dünyâyı terk idüp aña muzâf ve mü-te'allik olan muşâhabet ve guft u gû ebvâbını sedd ve aña menûṭ aḫvâl-i kîl ü kâli külliyyen redd eyledi¹.

حافظ هر آن که عشق نورزید و وصل خواست
احرام طوف کعبه دل بی وضو بیست

Hâfız her ân ki 'ışk ne-verzîd u vaşl hâst
İhrâm-ı tavf-ı Ka'be-i dil bî-vuzû bi-best

Ne-verzîd; nûn harf-i nefy, verziden fi'l-i mâzî, çalışmak ve özenmek. **Tavf** ve **tavâf** maşdarlardır, bir nesneniñ eṭrâfını ṭolaşmak. **Ka'be-i dil** izâfeti beyâ-niyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, her ol kimse ki 'aşık olmaḳsızın ve 'ışkın miḡ-net u ḡamını² çekmeksizin vaşla tâlib oldu, gönül ka'besini tavâf eylemek için ihrâm âbdestsiz bağladı. Ya'nî gönül beytu'llâhdır, anı nâ-pâk ziyâret eyle-mege niyyet eylemek gibidir 'ışk derdini çekmeksizin vuşlat-ı cânâna tâlib olmaḳ.

1 S'de cümlelerin sıralaması bozuk.

2 T: miḡhan u ḡumûmını.

46

Ve lehu eyzan¹
Ez-Baħr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

خدا چو صورت ابروی دلگشای تو بست
 گشاد کار من اندر گرمهای تو بست

Hudâ çu şûret-i ebrû-yı dil-guşây-ı tu best
 Guşâd-ı kâr-ı men ender-girişmehâ-yı tu best

Dil-guşây vaşf-ı terkibîdir, gönül açıcı ma'nâsına. **Guşâde** ismdir, feth-i bâb ma'nâsına. **Girişmehâ** girişmenin cem'idir, kâf-ı 'Acemîniñ ve râ'nın kesri ve şîn'in sükûniyla, nâz u şive ma'nâsına, ammâ bunda göz ve kaşla işâret murâddır, aşl-ı vaz'da da göz ve kaşla işârete dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Allâhu Te'âlâ ki seniñ dil-güşâ ebrûnuñ şûretini baġladı ya'nî muḳavves ḥalk idüp naḳş eyledi, benim işimiñ feth-i bâbını seniñ girişmeleriñe müte'allik kıldı. Ya'nî ebrûnı muḳavves ḥalk idüp naḳş eylemekden murâdı Hudâ'nın benim kârımın küşâyışini anların işâret ve iltifâtına müte'allik kılmaḳdır. Hemân ki bende cânibine naẓar u iltifât oldu, her kârı feth-i bâb bulur, *ve-illâ felâ²*.

مرا و سرو چمن را بخاك راه نشاند
 زمانه تا قصب نرگسين قباى تو بست

Merâ vu serv-i çemen-râ be-ḥâk-râh nişând
 Zemâne tâ kaşab-ı nergisîn-ḳabâ-yı tu best

Ba'zı nüshada mışrâ'-ı evvel böyledir.

Merâ vu murğ-i (56b) çemen-zâr dil bi-burd ârâm

Ammâ ihtiyâr eyledüğimiz nüsha evlâ ve aḥrâdır. **Nişânden** dikmekdir, meşelâ ağacı yere dikmek gibi. Pes, serv ḥuşuşunda böyledir, ammâ kendi ḥuşuşunda murâd iḳ'ad ve iclâsdır, ya'nî kara topraġa oturtdı. **Nergisîn ḳabâ**

1 M: Ve lehu 'afâ 'anhu.

2 'Yoksa yok, aksi takdirde olmaz.' anlamında Arapça bir ibare.

bir cins kaftandır. Kırk yıla qarîbdır ki birisini bir Gürci¹ beg-zâdesiniñ üzerinde (^{M, T+} arz-ı Rûm'da) gördüm ve âdemîsiniñ birine su'âl eyledim ki bu cins kaftâna ne dirler didim. Didi ki buña kabâ-yı nergisî dirler. Çünki bu kışşadan evvel üstâdımdan bu beytiñ taḥkîkinde kabâ-yı nergisî ve kaçabın ma'nâlarını mufaşşal istimâ' eylemişdim, orada baña ziyâde rûşen oldı nice idügi ve nice giyilüp kuşanduğı. Ve mezkûr **kabâ-yı nergisîn**'iñ kendüye mahşûş kuşağı olur ki kendünün içinden geçer tuman uçkurı gibi ki yine uçları kiminiñ kullâbdân² ve kiminiñ ipekle işlenür. Ammâ biz gördüğümüzün uçları hâş oda oğlanlarının dest-mâlleri gibi şâfi altunla işlenmiş idi ve öñinde göbegi üzerine yapıyaşşı şarkup dururdu. Meger 'âdet bu kuşağda böyle imiş. Bu kuşağa³ **kaçab** dirler ki ol **kabâ**'nın zîneti anıñladır ve **kabâ**'yı **nergis**'e nisbet idüp **nergisîn** didikleri anıñcündür ki yakası girih girih olur nergis yaprakları gibi. Ve bu **kabâ** 'âdeten beyâz mişkâli cinsinden olur ve bu **kabâ** bu zamânda külliyyen mehcür ve metrûkdur, meger memâlik-i küffârda, meşelâ Fireng ve Macar cinsinde. **Nergisîn kabâ** ile **kaçab**'iñ ma'naları ḥaḳîkatıyla ma'lûm oldıysa⁴ (^{S, T+} pes, ba'zılarının bunda ğayr-ı ma'kûl 'indiyyâtına iltifât olunmasun cidden ki şudâ' ḥâşıl ider⁵.)

Mahşûl-i Beyt: Beni ve serv-i çemeni ḥâk-râha dikdi ya'nî bî-ihtiyâr idüp hayrette ḳodı zamâne seniñ nergisli kabânın kaçabını bend ideli, ḥâşılı, zamâne bu işi eyleyli bizi mecnûnlar gibi yol tûrâbına oturtdı. Yâhud benim ve murğ-i çemeniñ ki murâd bûlbûldür, dilden ârâm u qarârımızı iletirdi, ya'nî bizde şabr u taḥammül ḳomadı, zamâne bu işi işleyeli. Zîrâ anların 'âdeti üzre ol libâs ziyâde yaraşur, pes, seyr ideni⁶ ziyâde olur.

ز کار ما و دل غنچه صد گره بگشود
نسیم گل چو دل اندر پی هوای تو بست

Zi-kâr-ı mâ vu dil-i ğonçe şed girih bi-guşûd
Nesîm-i gul çu dil ender-pey-i hevâ-yı tu best

Girih düğüme dirler. **Bi-guşûd** lâzımla müte'addî beyninde müşterekdir, lâzım i'tibâr olunursa fâ'ili taḥtında müstetir zâmîr-i ğâ'ib, **şed girih**'e râcî'.

1 M: Gürcü.

2 S: kullâbdânla. T: kullâbdünla

3 S: kuşağa.

4 M: oldı.

5 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

6 S, T: seyrâncısı.

Müte'addî i'tibâr olunursa fâ'ili **nesîm-i gul** olur, sih'r-i helâl vechi üzre. **Pey** ard ve şoñ ve iz ve ta'lil ma'nâsına gelür, bunda tekmi'l-i vezn ve taḥsîn-i lafz için gelmişdir, şöyle ki, olmasa ma'nâya ḥalel gelmez. **Ender** bunda bâ-i şıla ma'nâsınadır. **Nesîm** lügatda hoş kokuşulu yeldir ve her yel ki gülzâra uğraya ve gülistândan geçse, elbette hoş kokuşulu olur.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim işimizden ve goncanın dilinden yüz düğüm açıldı, (^{S,T+} yâḥud nesîm yüz düğüm açdı) çünkü seniñ hevâña gönül bağladı. Ya'nî nesîm bunda iki kâr ider. Biri oldur ki kıbel-i küy-ı cânândan hubûb idüp her müşkil iş ki vardır anı bize fetḥ u keşf ider. Biri de oldur ki dil-i goncadan da girihi fetḥ ider ki açılıp gül olur. Nefs-i gonca ḥod şekl-i girihdir, anı nesîm açınca gül olması lâzımdır. Hâşılı, nesîm-i gül saña tâbî' olup 'aşık (**57a**) olalı maḥalleñden gâh u bî-gâh güzër eylemek aña zarûridir. Pes, gelüp bizim müşkil kârımızdan ve goncadan yüz girih fetḥ ider. (^{S,T+} Bunda gül nesîmi çün gönli seniñ hevân için bağladı diyen ve seniñ hevân ardında bağladı diyen sözüñ¹ ardın ve önün bilmez imiş².)

مرا ببند تو دوران چرخ راضی کرد
ولی چه سود که سر رشته در رضای تو بست

Merâ be-bend-i tu devrân-ı çarḥ râzî kerd
Velî çi sūd ki ser-rişte der-rızâ-yı tu best

Bend'den bunda murâd kûl olmakdır. **Devrân**'ı **çarḥ**'a isnâd mecâzendir, eyleyen ḥaḳîkatde Ḥudâ'dır. **Ser-rişte** lügatda iplik ucıdır, ammâ ıstılâḥda nihâyet-i kârdan 'ibâretidir.

Maḥşûl-i Beyt: Devrân-ı felek beni seniñ kaydına ve ḥabsine râzî eyledi ammâ ne fâyide, gâyet-i kârı ve nihâyet-i emri seniñ rızâña bağladı, ya'nî feleğin rızâsının ve benim rızâmın fâyidesi yok sen râzî olmayınca. Hâşılı, beni bend ü kayd eylemege sen râzî olursañ murâd ḥâşıl olur, ve-illâ benim ve çarḥın rızâsının i'tibârı yokdur, yoḥsa³ ser-rişte ya'nî ihtiyâr benim elimde olsa⁴ hergiz bendiñden ḥalâş olmak istemezdim.

1 T: sözün.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

3 S: yoḡsa.

4 T: benim elimde imişse.

چو نافه بر دل مسکین من گره مفکن
که عهد با سر زلف گره گشای تو بست

Çu nâfe ber-dil-i miskîn-i men girih me-fiken
Ki 'ahd bâ-ser-i zulf-i girih-guşây-ı tu best

Nâfe misk göbeline dirler, ol da gönca gibi düğüm şeklinde olduğün girih zıkr eylemiştir. **Girih me-fiken** demekden ğaraẓı teng-dil eyleme dımeğdir. **Ki** ħarf-i ta'lıldır **girih me-fiken** 'ibâretine. **Ser-i zulf** zülfün ucu dımeğdir. **Girih-guşây** vaşf-ı terkîbîdir, düğüm açıcı ma'nâsına. **Ser-i zulf e girih-guşâ**'lık isnâdı mecâzendır, zîrâ örölmüş zülf ucından açılır ve örölmemişin ucu düğömlenür¹.

Maḥşûl-i Beyt: Benim dil-i miskînime nâfe gibi girih bırakma ya'nî beni nâfe gibi teng-dil ü ħûnîn-ciger eyleme, zîrâ dilim senin girih-güşâ ser-i zülfün-le 'ahd u ħavl ü ħarâr bağladı ki anın ħayd u bendinde ola da'imâ.

تو خود حیات دگر بودی ای نسیم وصال
خطا نگر که دل امید در وفای تو بست

Tu ħod ħayât-ı diger bûdî ey nesîm-i vişâl
Ḥaṭâ niger ki dil ummîd der-vefâ-yı tu best

Ba'ẓı nüshada **zemân-ı vişâl** düşmüş. **Ĥod** böyle yerlerde te'kîd ifâde ider ancak. **Ḥayât-ı diger** izâfeti lâmiyyedir, ğayrının ħayâtı dımeğdir. (^{S,T+} Sen ħod bir ħayât daĥi idin diyen ve sen ħod özge ve laṭîf ħayât idin diyen, izâfet-i beyâniyye ile, beytin ma'nâsını bilmediler².) **Nesîm-i vişâl** izâfeti beyâniyyedir. **Ḥaṭâ** lafzı muḫaddem mef'ûlidir **niger**'in ki emr-i muḫâṭab şîğasıdır, nigeriden'den, baĥmaĥ ma'nâsına, taĥdîr-i kelâm **ḥaṭâ-râ niger** idi, zarûret-i vezniçün **râ** ħazf olunmuşdur. **Dil** mübtedâ, **best** haberi, **umîd** muḫaddem mef'ûlidir **best**'in. **Der-vefâ**'daki **der** bâ-yı şıla ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey vişâl nesîmî, sen ğayrının ħayâtı ve rûḥı imişsin ya'nî ğayrının maḥbûbı ve cânânı imişsin, ḥaṭâyı ğör ki gönöl senin vefâna ümîd bağladı. Ya'nî gönöl bilmedi ki sen ğayrının ħayât-efzâ ve şafâ-baḥşisin, pes, senin vefâna ümîd bağlayup saña ṭama' eyledi ve ḥaṭâ vâĥi' oldu.

1 S, T: açılır ve örölmemişün ucu düğölür.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

ز دست جور تو گفتم ز شهر خواهم رفت
بخنده گفت که حافظ برو که پای تو بست

Zi-dest-i cevr-i tu goftem zi-şehr hâhem رفت
Be-ḥande goft ki Ḥâfız bi-rev ki pây-ı tu بست

Zi-dest-i cevr; cevr'e dest işbât eyledi isti'âre ṯarîḳiyle. **Ḥande** gülmeniñ ismidir. **Ki** ism-i istifhâmdır, 'Arabîde (57b) men gibi, kim demekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Cânâna didim ki seniñ cevr ü cefâñ elinden şehirden gidi-
serem. Cânân daḥi ḥande ile didi ki ey Ḥâfız, ayağın kim bağladı var git, ya'nî
sen gidemeyeceğin ma'lûmumdur, baña inende¹ istiğnâ şatma, imdi göreyin
gidebilür misin demekdir.

47

Ve lehu eyzan² **Ez-Baḥr-i Müctes** **Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât**

درین زمانه رفیقی که خالی از خللست
صراحی می ناب و سفینه غزلست

Derin zemâne refîḳi ki ḥâlî ez-ḥalel'est
Şurâḥî-i mey-i nâb u sefine-i ḡazel'est

Refîḳî'de **yâ** vaḥdet içündür. **Şurâḥî**'de de yâ-i şâniye³ vaḥdet içündür, (^{S,T+} vaḥdet ma'nâsını vormeyenler maẓmûn-ı beytden âgâḥ degil imiş⁴.) **Ḥalel** bir işde fesâd bulunmaḳdır. **Nâb** ḥâliş ma'nâsınadır. **Sefîne** lügat-i 'Arabîde gemidir, ammâ ıştılâḥ-ı 'Acemde bir cins mecmû'adır ki uzununa⁵ açılır.

Maḥşûl-i Beyt: Bu zamânede ḥalelden ve zarardan ḥâlî bir yoldaş bir şurâḥî şâfi bâde⁶ ve ḡazel (^{S,T+} cöngi ve) mecmû'asıdır ya'nî ḡazel divânıdır. (^{S,T+} Meyi

1 S: bihûde.

2 M: Ve lehu raḳiye 'anhu.

3 M, S, T: yâ yine. F nüshası esas alındı.

4 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

5 M: üzerine.

6 M: şarâb-ı şâfi.

şürâhîye ‘aṭf idüp ma‘nâsını, şürâhî, daḥî şarâb-ı şâfi diyen kimse beytiñ ma‘nâsını bilmez imiş¹.)

جریده رو که گذرگاه عافیت تنگست
پیاله گیر که عمر عزیز بی بدست

Ceride rev ki guzergâh-ı ‘âfiyet teng’est
Piyâle gîr ki ‘omr-i ‘azîz bî-bedel’est

Ceride bunda ‘alâyiḡ u ‘avâyiḡdan berî ma‘nâsınadır. **Guzergâh** geçit yeri. **‘Âfiyet** Allâhu Te‘âlâ kıldan belâyı def’ eylemekdir, ammâ iştilâḡda perhîzkâr-lıḡa ve taḡvâyâ dirler. (^{S,T+} **Teng** tar dımeḡdir), (^{S+} ‘Arab ḡayyîḡ dirler.)

Maḡşûl-i Beyt: Mücerred gez ki ‘âfiyet geçidi ṭardır, ya‘nî zühd ü taḡvâ ṭarîḡi tecrid iktizâ ider, âlâyiḡ-i dünyâ ile bu yola gidilmez. Piyâle ṭut ya‘nî bâde nûş eyle ki ‘ömr-i ‘azîz bî-bedeldir, ḡaşıllı, bir kere gitdikden şoñra daḡi ele girmez, imdi ‘ayş u nûşla geçmek gerek. (^{S,T+} **Ceride rev**’iñ feḡvâsını ya‘nî dünyâda ḡuzûr yoḡdur diyen ḡarîb netice virmiş².)

نه من ز بی عملی در جهان ملولم و بس
ملالت علما هم ز علم بی عملست

Ne men zi-bî-‘amelî der-cihân melûlem u bes
Melâlet-i ‘ulemâ hem zi-‘ilm-i bî-‘amel’est

Maḡşûl-i Beyt: Cihânda ‘amelsizlikden hemân ben melûl ü muḡṭarib de-gilim ancaḡ, ‘ulemânıñ da melâleti ‘amelsiz ‘ilimdendir. Ya‘nî kıllet-i ‘amelden ḡam u ḡuşşa yemem, ‘ulemâ daḡi kıllet-i ‘amel içün muḡṭarib-hâl ü şikeste-bâl-dir. Ḥâce kendini bu ḡûkme idḡâl eylemekden murâdı ‘ulemâyâ terk-i ‘amel sebebiyle ta‘rîzdır.

بچشم عقل درین رهگذار پر آشوب
جهان و کار جهان بی ثبات و بی محلست

Be-ḡeşm-i ‘aḡl derîn reh-guzâr-ı pur-âşûb
Cihân u kâr-ı cihân bî-şebât u bî-maḡhal’est

Be-ḡeşm-i ‘aḡl; bâ ḡarf-i şıladır, mışrâ‘-ı şâniye muḡayyeddir. **Reh-guzâr** yol uğraḡı. **Pur-âşûb** pür-ḡalebe ve ḡavḡâ ve fitnedir. **Bî-maḡhal** bî-i‘tibâr ma‘nâsınadır.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

Maḥşûl-i Beyt: Bu ğavġası çok geçidde ‘aķıl gözine’¹ (S,T+ cihân ve) cihâna müte‘allik cemî‘ umûr şebâtsiz ve i‘tibârsızdır. Ya‘nî ‘ibret göziyle baksañ dünyâ ve mâfihâ hiç nesne degildir, zîrâ fânî ve serî‘ü’z-zevâldır. (S,T+ **Be-çeşm-i ‘aķl’**a bir **şev** ‘ibâretini taķdîr eyleyen, **be-çeşm-i ‘aķl şev** şüretinde, ‘aceb bî-‘aķl u bî-temyîz imiş.)

دلم امید فراوان بوصل روی تو داشت
ولی اجل بره عمر رهزن املست

Dilem umîd-i firâvân be-vaşl-ı rûy-ı tu dâşt
Velî ecel be-reh-i ‘omr reh-zen-i emel’est

Firâvân çok ma‘nâsınadır. **Be-vaşl; bâ** harf-i şıla. **Be-reh**’deki **bâ** zarf içündür. **Reh-zen** vaşf-ı terkîbidir, yol urıcı ma‘nâsına. **Emel** ümîd ma‘nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Gönîlüm seniñ rûyuñ vaşlına çok ümîd tutardı yâ tutdı, ya‘nî çok ümîdi var idi yâ vardır, ammâ ‘ömür tarîķinde ecel emel haramîsidir. Ya‘nî gönîlüm seniñ vişâliñe çok ümîdlenirdi, ammâ ecel ümîdleri ifnâ idüp vücûd virmez, ya‘nî emel şâhibini öldürmekle emel laġv olur.

بگیر طره مه چهره و قصه مخوان
که سعد و نحس ز تأثیر زهره و زحلست

Bi-gîr (58a) ṭurra-i meh-çihre’i vu kışsa me-ḥân
Ki sa’d u naḥs zi-te’şîr-i Zuhre vu Zuḥal’est

Çihre, cîm-i ‘Acemîniñ kesri ve hâ’nıñ sükûniyle, yüz ma‘nâsınadır. **Ki** harf-i beyân, **kışsa**’yı beyân ider. Seb’a-i seyyâreden ikisine **sa’dân** ve ikisine **naḥsân** dirler. Müşterî ve Zühre sa’dân, Müşterî sa’d-ı ekber ve Zühre sa’d-ı aşġar. Ve Züḥal ve Mirriḥ naḥsân, Züḥal naḥs-ı ekber ve Mirriḥ naḥs-ı aşġar.

Maḥşûl-i Beyt: Bir meh-peykeriñ ṭurrasın tut ya‘nî bir meh-peykere ta‘al-luķ idüp anı gönîl eglencesi eyle ve nücûmdan baḥş idüp kışsa-perdâz olma ki sa’d u naḥs-ı ‘âlem Zühre ve Zuḥal’iñ te’şîrindendir. Ya‘nî bu bahişleriñ saña fâyidesi yokdur, zîrâ mü’eşşir-i ḥaķîķî Allâhu Te‘âlâdır, bunların te’şîri olduġı taķdîrce Allâhu Te‘âlâ emriyledir. Mâh ve Zühre ve Müşterî ve sa’d ve naḥs cem’inde mürâ‘ât-ı nazîr şan‘atı var.

1 M: ‘aķıl ve ‘ârif gözine.

بهیچ دور نخواهند یافت هشیارش
چنین که حافظ ما مست باده ازلست

Be-hiç devr ne-ḥāhend yāft huşyāreş
Çünin ki Hâfız-ı mâ mest-i bâde-i ezel'est

Devr'den murâd bunda zamândır. **Huşyar** ve **mest** şan'at-ı tezâddır. **Huş-yāreş** lafzında **şîn**-i zamîr izmâr ḳable'z-zikr tarîkiyle Hâfız lafzına râci'dir.

Maḥşûl-i Beyt: Hiçbir zamânda anı ayık bulmayışarlardır, zîrâ ki¹ bizim Hâfızımız bâde-i ezel mestidir. Ya'nî Hâfız'ın bâde-i 'ışk keyfiyyeti zâtîdir, 'arîzî degildir ki gâh gele ve gâh gide, pes, Hâfız hemîşe mestdir bâde-i ezeli zûriyla. Hâşılı, sekr-i 'ışk ile sekrân olana şahv târî olmaz, da'imâ sekrân yürür.

48

Ve lehu eyzan

Ez-Bahr-i Hezec

Mef'ûlû Mefâ'ilû Mefâ'ilû Fe'ûlûn²

ما را ز خیال تو چه پروای شرابست
خم گو سر خود گیر که خمخانه خرابست

Mâ-râ zi-ḥayâl-i tu çi pervâ-yı şerâb'est
Ḥum gû ser-i ḥod gîr ki ḥum-ḥâne ḥarâb'est

Ḥayâl'le **şerâb** zikrî şu'arâ mezhebinde ol cihetdendir ki ḥayâl-i cânân gel-diginde 'âşık keyfiyyet-i 'ışkla mütekeyyif olup mest olur. **Pervâ** lügatda ferâğat ma'nâsınadır. Niteki **Daḳîḳî**'nin bu beytinde zâhirdir.

Beyt: ابو سعدان که از گیتی بر او بر بسته شد یدها

مظفر آنکه شمشیرش ببرد از دشمنان پروا

Ebû sa'dân ki ez-gîti berû ber-beste şud yedhâ³
Muẓaffer ân ki şimşîreş bi-burd ez-duşmenân pervâ⁴

1 S, T: buncılayın ki.

2 M: Mefâ'il.

3 S: ki ez-gîti pervîne şud yedhâ.

4 Uğurun/mutluluğun babası/kaynağı olan o kişiye dünyanın bütün elleri bağlı oldu, herkes ona hürmet ediyor, huzurunda el bağlıyor. O öyle muzaffer ve gâlip bir komutandır ki kılıcı düşmanlara rahatlık yüzü göstermedi.

Ve Emîr-i Mu'izzî¹ buyurur:

Beyt: قمر ز قبضه شمشیر توست ناایمن
زُحل ز پیکر پیکان توست ناپروا

Ƙamer zi-ķabza-i şimşîr-i tu'st nâ-îmin
Zuħal zi-peyker-i peykân-ı tu'st nâ-pervâ²

Pes, **pervâ-yı şerâb** didiği hayâl-i cânândan fâriğ olup şarâbla taķayyüd ma'nâsındır. **Gû** hîṭâb-ı 'âmmdır. (^{S,T+} Bir maḥalde iki fî'l-i emr-i ḥâzır cem' olsa şânî emr-i ğâyib olur diyen ma'nâ-yı terâķibe dâhil olmaz imiş³.) **Ser-i ḥod gîr** başın kaydın gör diyecek yerde isti'mâl iderler. **Ḥum**'a **ser-i ḥod gîr** demekde luṭf-ı edâ var, zîrâ anlar şarâbı küplerde şakllarlar ve küp ağızına bir degirmi kerpici koyup ağızını bir dürlü aķ balçığıla muḥkem şıvarlar ki ḳaynadığı ḥinde ṭaşup ṭaşra dökülmeye. Nitekim Âşafî buyurur:

Beyt: بس است بوی شراب آصفی که بر سر خاکت
حکیم دیر مثلث نهاد خشت سر خم

Bes'est bûy-ı şerâb Âşafî ki ber-ser-i ḥâket
Ḥakîm-i deyr muşelleş nihâd ḥişt-i ser-i ḥum⁴

Pes, Ḥâce **ḥum**'a **ser-i ḥod gîr** demekden murâdı başından ol kerpici giderme dursun, zîrâ biz hayâl-i cânândan fâriğ olup saña taķayyüd eylemeziz. **Ḥum-ḥâne ḥarâb** demekden murâdı, ya'nî biz içkiden ferâġat eyledik, pes, ḥum-ḥâne ḥâlî ḳalup ḥarâb olması lâzımdır.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ hayâlin seyrinden biz şarâb içmekden fâriğ olduk⁵, ya'nî hayâlin var iken andan fâriğ olup şarâb içmege muḳayyed olmak bize müyesser degil. İmdi ḥuma di, başın muḥkem ṭut ki meyḥâne ḥarâbdır, bizden aña kimse varmaz.

1 S: Mu'izzuddîn.

2 Ay senin kılıcının kabzasından güvende deġil, Zühal yıldızı da senin okunun temreninden kurtulamaz.

3 <^{F+} Redd-i Şem'î>

4 Asafî! Sana şarabın kokusu yeter. Çünkü kilisenin hakîmi içki küpünün ağızının kerpiciyi senin toprağının/kabrinin başında müselleş/üçgen şeklinde koydu, yani içki küpü dışarıya hiç şarap sızdırmadığı için kokusuyla yetinmelisin. (Burada 'hakîm-i deyr' tamlamasıyla kastedilenin Allah olması mümkündür. Mezarın toprağı da üçgen şeklinde ölünün üzerine örtülür. Dolayısıyla, artık öldüğün için içki içemezsin, sadece kabir toprağına şarap dökerlerse kokusuyla yetinmelisin anlamı düşünülebilir. Müselleş kelimesiyle üç kere kaynatılan şarap anlamı kastedilmesi de mümkündür.)

5 S, T: hayâlin seyrinden bize (^{T+} ne) şarâb içmek ferâġatdır.

گر خمر بهشتست بریزید که بی دوست
هر شربت عذیم که دهی عین عذابست

Ger ẖamr-ı behişt' est bi-rîzîd ki bî-dôst
Her şerbet-i 'azbem ki dihi 'ayn-ı 'azâb' est

'**Azb** lezîz ma'nâsınadır, '**azb**'la '**azâb** beyinde şan'at-ı iştişkâk var, '**ayn-ı azb u 'azâb** beyinde şebistân-ı hayâl vardır. Zîrâ '**azb**'de ve '**azâb**'da (58b) '**ayn** var.

Maḥşûl-i Beyt: (T⁺ Hâce ḥiṭâb-ı 'âmm tarîkiyle buyurur). Eger cennet şarâbı ise de yabana dökün ki dostsuz her tatlı şerbet ki baña virürsin, 'ayn-ı 'azâbdır. Ya'nî bir meclisde ki dost olmaya, anda cennet şarâbı da hâzır olursa yabana dökün, zîrâ ansız her tatlı şerbet ki baña şunarsın, semm-i helâhil ve zehr-i zaḳḳûmdur.

افسوس که شد دلبر و در دیده گریان
تحریر خیال خط او نقش بر آبست

Efsûs ki şud dil-ber u der-dîde-i giryân
Taḥrîr-i ḥayâl-i ḥaṭ-ı ü naḳş ber-âb' est

Efsûs dirîğ u ḥayf ma'nâsınadır. **Şud** bunda reft ma'nâsınadır. **Der-dîde-i giryân** mîşrâ'-ı şânîye merhûndur. **Taḥrîr** lûğat-i 'Arabda taḳvîmdir ya'nî doğrutmak, ammâ isti'mâlde¹ yazmak ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ḥayf ki cānân gitdi ḥâlbuki dîde-i giryânda anın ḥaṭṭı ḥayâliniñ kitâbeti şu üzre naḳışdır, ya'nî kendinden sonra² anın ḥaṭṭını dîde-i giryânda şekl eylemek şu üzre naḳış çekmekdir. Hâşılı, dîde-i giryân menba'-ı âbdır, pes, anın üzerine taḥrîr âb üzre taḥrîrdir. Asıl beytiñ nüktesi bundadır, ya'nî ḥaṭṭınıñ ḥayâlini gözde taṣvîr eylemek ne fâ'ide kendi göz karşısında olmayınca, bâḥuşuş ki şu üzre ḥaṭ emr-i muḥâldir. (S, T⁺ **Naḳş ber-âb** bunda istiḥkâm ma'nâsına olmak rûşendir demek ve Hâfız'ın bir beytini müdde'asına delil getürmek delâlet ider ki iki beytiñ ma'nâsını anlamamışdır³.

1 M: ıstîlâḥda.

2 F: gitdükden sonra.

3 <T⁺ Redd-i Şem'i>. <F⁺ Redd-i Sürûri>

به می پرستی ازان نقش خود بر آب زدم
که تا خراب کنم نقش خود پرستیدن

Be-mey-perestî ez-ân naqş-ı hod ber-âb zedem
Ki tâ harâb konem naqş-ı hod-perestîden¹⁾

بیدار شو ای دیده که ایمن نتوان بود
زین سیل دمام که درین منزل خوابست

Bidâr şev ey dîde ki îmin ne-tuvân bûd
Zîn seyl-i demâdem ki derîn menzil-i hâb'est

Dîde lügatda bebekdir, ammâ bunuñ gibi yerlerde göz murâddır, çeşm ma'nâsına, egerçi im'ân-ı naẓar olunsa bebege de taḥammülü vardır. **İmin**, hemzeniñ kesriyle, emîn ma'nâsına. **Seyl-i demâdem** seyl-i müte'âkıbdır ki arası kesilmez. **Menzil-i hâb**'dan murâd 'ayn ya'nî çeşmdir ki uyku aña nâzil olur. (^{S, T+} **Menzil-i hâb**'dan dünyâ murâddır diyenler dünyâdan haber-dâr degil imiş²⁾.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey dîde, bîdâr ol, gâfil olma ki emîn olmağ olmaz ya'nî emn ü ferâğat üzre olmağ câyiz degildir bu süyûl-ı müte'âkıbeden ki bu menzil-i hâb olan gözdedir. Ya'nî ey göz merdümü, gözünü aç, gâfil olma bu iki gözümünden mütevâliyen ışaşıp ağan süyûlden, mebâdâ ki seni toparlayup götür.

معشوقه عیان می گذرد بر تو ولیکن
اغیار همی بیند ازان بسته نقابست

Ma'sûka 'iyân mî-guzered ber-tu velikin
Âgyâr hemî-bîned ezân beste-nikâb'est

Ma'sûka; hâ-yı resmî 'alâmet-i nakıldır, 'arzadaki gibi. **'İyân**, 'ayn'ın kesriyle, müfâ'ale bâbından maşdardır, mu'âyene ma'nâsına, 'ayn'ın fetḥiyle isti'mâl gâlaṭdır. **Mî-guzered** fi'l-i muzâri', geçer ma'nâsına. **Âgyâr** gayrın cem'i'dir, ammâ şu'arâ ekşer raqîblerde isti'mâl iderler. **Hemî-bîned**; **hemî**'de **mî** edât-ı hâldir ve **hâ** harf-i te'kîd, görür dimekdir. **Nikâb** yüz örtüsüne dirler. Evvel zamânlarda diyâr-ı 'Acemîñ maḥbûbları nikâbla veyâ kâkül ve gîsûlarını yüzleri üzre indirüp pûşide-rû gezermiş. Ammâ Kızılbaş-ı evbâş *'La'netu'llâhi*

1 461. gazel 5. beyit.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

'aleyhim ve 'alâ a'vânihim¹ ve enşârihim² zuhûr ve hürûc ideli bu kânûn külliyyen³ mehcûr u metrûkdur. Pes, Hâce'nin **beste-nikâb** buyurduğu kendilerinin zamânına nisbetdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ma'sûka seniñ yanından âşikâre gezer ammâ ağıyar görür, andan ya'nî anıñçün münakkahtır ya'nî nikâb-dârdır. Hâşılı, cânânın saña istiğnâsı yok ve senden i'râz idüp nikâb bağlamaz, ammâ ruḳabâdan ihtirâz idüp tenekkür-i⁴ (59a) şûret eylemek içün nikâb bağlar.

گل بر رخ رنگین تو تا لطف عرق دید
در آتش رشتی از غم دل غرق گلابست

Gul ber-ruḥ-ı rengin-i tu tâ luṭf-ı 'arâḳ دید
Der-âteş-i reşk ez-ğam-ı dil ğarḳ-ı gulâb'est

Gul mübtedâ, **ğarḳ-ı gulâb** haberi. **Did** fi'l-i mâzî, fâ'ili zamîr-i müstetir râcî'dir **gul**'e ve mef'ûlün bih şarihi **luṭf-ı 'arâḳ**'dır ve ğayr-i şarihi **ber-ruḥ-ı rengin**. **Tâ** ibtidâ-ı ğâyet içündür, münzû gibi. **Der-âteş-i reşk** mef'ûlün fihidir⁵ **ğarḳ**'ın ve **ez-ğam-ı dil** mef'ûlün bih ğayr-i şarihidir **ğarḳ**'ın. **Rengin** sıfat-ı nisbiyyesidir **ruḥ**'uñ. **Âteş**'in **reşk**'e izâfeti lâmiyye olmaḳ câyız, reşke âteş isti'âresiyle veyâ izâfet-i beyâniyye ola. **Ğam-ı dil** izâfet-i lâmiyyedir. **Ğarḳ**'ın **gulâb**'a izâfeti bi-ma'nâ fîdir.

Maḥşûl-i Beyt: Cânâna hitâb idüp buyurur: Gül seniñ ruḥ-ı renginin üzerinde 'arâḳ'ın leṭâfet ü şafâsın görelî ḥased âteşinde gönül ğamından gül-âba ğarḳdır, ya'nî reşkten ve ḥasedden bunda bir âteş peydâ olur ki anıñ ḥarâretinden gül-âba müstağraḳdır, ya'nî gül-âb gülün deridir ki âteş-i reşk ḥarâretinden ḥâşıl olur. Gül ve rengin ve 'arâḳ ve âteş ve gül-âb cem'i mürâ'ât-ı nazîr ḳabilindendir.

در کنج دماغ مطلب جای نصیحت
کین حجره پر از زمزمه چنگ و ربابست

Der-kunc-i dimâgem me-ṭaleb cây-ı naşîḫat
K'in ḥucra pur ez-zemzeme-i çeng u rubâb'est

Kunc bucaḳdır, 'ammdır içeri bucağa ve taşraki bucağa, ammâ peygüle içeri⁶ bucağa ıtlâḳ olunur ancak. **Dimâğ** beyniye dirler ve beyni ṭuran yere

1 S: aḳvâlihîm.

2 Allah'ın lâneti onların, yardımcı ve destekçilerinin üzerine olsun.

3 T: bi'l-küllîye.

4 S, M: tenkîr-i.

5 S, T: fihisidir.

6 S: içre.

ümmü'd-dimâğ dirler. **K'in**; **ki** harf-i ta'lîl. **Hücre**'den murâd bunda **kunc-i dimâğ**'dır. **Me-taleb** fi'l-i nehy-i muhâtabdır, talebiden'den, ma'muldür, tırâzî-den gibi, taleb eyleme dimekdir. **Zemzeme** âvâze. *Tuhfe-i Şâhidî*:

Mısra': Zemzeme âvâze şulle ferc-i zen

Rubâb kemânçe ya'nî ıklık.

Maḥşûl-i Beyt: Benim başımın beynisinde ya'nî bucağında naşîhate yer taleb eyleme, zîrâ bu hücre ya'nî künc-i dimâğ çeng ü rebâb zemzemesinden toludur. Ya'nî ben naşîhat-pezir degilim ve benden bu işi isteme, zîrâ dimâğım çeng ü rebâb âvâzına mu'tâddır, bundan hazz eylemez. Hâşılı, dimâğımda naşîhat şîgacaḳ yer yok, zîrâ envâ'-ı sâzlar âvâzlarından toptoludur.

راه تو چه راهیست که از غایت تعظیم
دریای محیط فلکش عین سراست

Râh-ı tu çi râhi'st ki ez-gâyet-i ta'zîm
Deryâ-yı muḥîṭ-i felekeş 'ayn-ı serâb'est

Çi istifhâm-ı ta'accübîdir. **Ki** harf-i beyândır, (^{M+} ta'accübî beyândır.) **Ta'zîm**'den murâd bunda 'azametdir. **Deryâ-yı muḥîṭ-i felekeş**; **deryâ**, şıfatına muzâfıdır ve **deryâ-yı muḥîṭ**'in **felek**'e izâfeti müşebbehun bihi'n müşebbehe izâfetidir. **Felekeş**'de **şîn**-i zâmîr **râh**'a râc'idir, ma'nâ cihetinden **serâb**'a muḳayyedir. **Deryâ-yı muḥîṭ** küre-i arzı ihâta eyleyen deryâdır, felegi aña teşbîh ider ihâta'da ve 'azametde. **'Ayn** bunda iki ma'nâ ifâde ider. Biri zât ma'nâsını, biri de teşbîh tārîḳiyle çeşme ma'nâsını. **Serâb** ısıcaḳ zamânda şûre yerlerde nişfu'n-nehârda ırâḳdan şu gibi görinen hey'ete dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ 'ışkıñ tārîḳi ne 'aceb ulu tārîḳdir ki kemâl-i 'azametinden deryâ-yı muḥîṭ-i felek ya'nî felek-i a'zam aña nisbet serâb bınarıdır, yâhud nefsi serâbdır. Hâşılı, seniñ 'ışkıñ yolu bir 'azîm yoldur ki eflâk ü 'anâşır aña göre 'adem meşâbesindedir ki nefsi emrde serâb öyledir.

سبزست در و دشت بیا تا نگذاریم
دست از سر آبی که جهان جمله سراست

Sebz'est der u deşt bi-y-a tâ ne-guzârîm
Dest ez-ser-i âbî ki cihân cumle serâb'est

Der girivenîñ etegidir. **Girive** beleñe¹ dirler, ya'nî tağ beleñine ve anıñ dibi 'âdeten dere şekli olur, gūyâ ki ol beleñi aşup geçmege bir kapıdır. Ekşer keklik öyle yerde olağandır, ol cihetden kebk-i derî dirler. (59b) **Deşt** ovaya dirler. **Bi-y-â** hitâb-ı 'âmmdır her işidene. **Tâ** bunda hattâ ma'nâsınadır. **Ne-guzârîm** nefy-i müstakbel nefs-i mütekellim ma'a gayrihidir, mef'ûlün bihi mışrâ'-ı şâninin evvelinde **dest** lafzıdır, ma'nâsı, geçürmeyelim ya'nî elimizi geçürmeyelim bir şu başından, ya'nî elimizden kırmayalım bir şuyun² başını, hâşılı, dâ'imâ bâde-nuş olup bir dem hâlî olmayalım demekdir. **Serâb**'dan bunda murâd hamr duran zarfdır, küp gibi, (^{S,T+} fuçu gibi). Ba'zı nüshada **bi-guzârîm** düşmüşdür, fi'l-ḥaḳîka **bi-y-â** 'ibâretine de mülâyimdir. Pes, ma'nâ ḳalb tarîķi üzre olur. Taḳdır-i kelâm; gel bir şuyı elden geçürelim, yâhud ḳalbe muhtâc olunmaya, taḳdır-i kelâm böyle olur. Gel bir şubâşından eli geçürelim, ya'nî imrâr ma'nâsına, terk ma'nâsına degil. Maḳşûd, şarâbı elden kırmayalım, içelim ki cihân cümle serâbdır. **Ser-i âb**, izâfet ile, şu başı demekdir. **Ser** bunda taraf³ ma'nâsınadır diyüp ve Meşnevî'niñ bu beytini sened getüren⁴

Beyt: عاشقی گر زین سر و گر زان سر است
عاقبت ما را بدان سر رهبر است
Âşıkî ger zîn ser u ger zân ser'est
Âḳıbet mâ-râ bedân ser reh-be'r'est⁵

müdde'asında da senedinde de ḥaṭâ eylemiş. **Ser** bunun gibi yerlerde baş ve uç ma'nâsına gelür. (^{S,T+} Nihâyeti, ma'nâsını tefatṭun idemediginden 'indiyât söyler⁶.)

Maḥşûl-i Beyt: Ova ve tağ yeşil⁷ oldu. Gel, tâ elimizi geçürmeyelim bir şu başından ki cihân cümle serâbdır ya'nî fânî-i maḥz'dır, hiç beḳâsı yokdur serâb gibi. Hâşılı, tamâm dünyâ, ya'nî 'anâşır u eflâk serâb-mişâldir, ḥaḳîkatde bir nîst-i hest-nümâdır ya'nî bir ḥayâldir ki ırâḳdan mer'idir, ammâ ol cânibe varsañ ol hey'eti gördüğün yerde hiç nesne bulmazsın. Yâhud gel, tâ elimizi bir şu başından geçürelim, ya'nî bir bıñar başını ele getürelim veyâ bir şu başını

1 T: bileñe (metin harekeli).

2 S: şunuñ.

3 S, M: zarf.

4 <^{T+} Redd-i Şem'î>

5 Âşık bazen bu sevdada, bazen diğerk sevdadadır. Sonunda bize bu seveda ve arzu rehberlik yapar, bizi hedefe ulaştırır.

6 T: idemediginden söyler.

7 T: yeşil.

elden geçürelim. Ya'nî bâdeye müdâvemet idelim ki dünyânın ötesi yokdur, hemân hâb u hayâldir serâb gibi ki hîç i'timâda lâıyık degil. Bu iki beytde kâfiye tekrâr gelmek delâlet ider ki birisi Hâce'nin olmaya. Fi'l-haķıķa dıvânların ekşerinde evvelki beyt gelür ancak ve ba'zısında ikisi bile gelür. Fe-ammâ ikisinini de tarzı Hâce tarzına beñzer, hâşılı, (^{M,T+} tetmîm-i) fâyide için (^{M,T+} meh-mâ-emken) ikisi de beyân olundu.

در بزم دل از روی تو صد شمع بر افروخت
وین طرفه که بر روی تو صد گونه حجابست

Der-bezm-i dil ez-rûy-ı tu şed şem' ber-efrûht
V'in tırfe ki ber-rûy-ı tu şed gûne hicâb'est

Bezm meclis. **Ber-efrûht**; **ber** harf-i te'kid, **efrûht** fi'l-i mâzî, lâzımla müte'addi beyninde müşterekdir, lâzım olursa **bezm** dile muzâf okunur, müte'addi olursa **bezm** izâfetden maķtû' okunur. **V'in tırfe**; **vâv** hâliyyedir. **Tırfe** 'aceb ma'nâsınadır. **Hicâb** perde.

Maḥşûl-i Beyt: Gönül bezminde seniñ rûyuñdan yüz şem' yalınlandı, yâḥud meclisde gönül seniñ rûyuñdan yüz şem' uyardı. Bu ise bir 'aceb hâldir ki seniñ rûyuñ üzerinde yüz dürlü perde var, ya'nî rûyuñ kat kat perdeler altında iken gönül bezminde andan yüz şem' uyandı.

بی روی دلارای تو ای شمع دل افروز
دل رقص کنان بر سر آتش چو کبابست

Bî-rûy-ı dil-ârây-ı tu ey şem'-i dil-efrûz
Dil raķş-konân ber-ser-i âteş çu kebâb'est

Dil-ârây vaşf-ı terkîbîdir, (^{M,T+} ârâyiden'den, gönül bezeyici ma'nâsına.) (^{T+} **Dil-efrûz** vaşf-ı terkîbîdir), efrûziden'den, gönül yalınlandırıcı ma'nâsına. **Raķş-konân**; **raķş** şıçramakdır, **konân** sıfat-ı müşebbehedir, raķş idegen ma'nâsına. **Ber-ser-i âteş**; **ber** harf-i isti'lâ, **ser** taḥsîn-i lafz u tekmi'l-i vezn için gelmiştir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey gönül yalındandırıcı (60a) şem', seniñ gönül bezeyici rûyuñsuz gönül âteş üzre raķş idegendir kebâb gibi. Ya'nî seniñ rûyuñ fırâķından gönül hicrân âteşi üzerinde raķķâşdır kebâb gibi, (^{M,T+} hâşılı, yanmadan ve yakılmadan kebâb gibi) qarârı yokdur, ıztırâbdadır.

حافظ چه شد ار عاشق و رندست و نظرباز
بس طور عجب لازم ایام شبابست

Hâfız çi şud er 'âşık u rind'est u nazâr-bâz
Bes tavr-ı 'aceb lâzım-ı eyyâm-ı şebâb'est

Çi şud istifhâm-ı inkârî, ya'nî nesne lâzım gelmez. **Er** eger'den muhaffefdir. **Rind** bunda bâde-nüşdur. **Nazar-bâz** vaşf-ı terkibîdir, bâziden'den, nazâr oynadıcı ma'nâsına, ammâ ıstılâhda gördüğünü sevicî, maymûn 'ışıklı, (^{S,M+} hâşılı, maḥbûb-dosta dirler). **Tavr** 'âdet ve üslûbdur. **Şebâb** bunda yigittik ma'nâsı nadır.

Maḥşûl-i Beyt: Eger Hâfız 'âşık u bâde-nüş u nazâr-bâz oldıysa ne lâzım gelür ya'nî nesne lâzım gelmez. Mısrâ'-ı şânî ḥüküm-i ta'lilde vâkı'dir. Zîrâ çok tavr u 'âdet ü üslûb lâzımdır civânlık zamânına. Ya'nî civânlık ve tâzelik zamânı çok eṭvâr-ı ğaribe ve evzâ'-ı 'acibe iktizâ ider, imdi Hâfız envâ'-ı televvünle mütelevvin oldıysa 'aceb degildir ki civândır, civânlık muḥtezâsını virür.

49

Ve lehu eyzan

Ez-Baḥr-i Müctes

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

کنون که بر کف گل جام باده صافست
بصد هزار زبان بلبش در اوصافست

Kunûn ki ber-kef-i gul câm-ı bâde-i şâf'est
Be-şed hezâr zebân bulbuleş der-evşâf'est

Kunûn şimdi, **eknûn**'dan muhaffefdir. **Kef** aya, 'Arabîde fâ müşeddeddir, ammâ 'Acem muhaffef isti'mâl ider. **Kef** i'n **gul**'e izâfeti müşebbehun bihi'n müşebbehe izâfeti kıabilindendir, hâşılı, izâfet-i beyâniyyedir. Ve **kef-i gul**'e **câm-ı bâde** isti'âre eyledi, zîrâ gül-i muṭabbak gûyâ ki bir **câm-ı bâde**'dir kı-zıllıkda, ammâ ḥaḳîkatde **kef-i** (^{M,T+} **gul** ve **câm-ı**) **bâde** bir şeyden 'ibâretdir. **Şâf** şâfiden muhaffefdir, fâş fâşiden olduğu gibi.

Beyt: فاش می گویم و از گفته خود دلشادم
بندۀ عشقم و از هر دو جهان آزادم
Fâş mî-güyem u ez-gofte-i hod dil-şâdem¹
Bende-i 'ışkem u ez-her du cihân âzâdem²

Be-şed; bâ ma'a ma'nâsınadır. **Zebân**'da zâ'nın fetḥi ve zammı lügatdır. (^{M+} **Bul-buleş;**) **şîn**-i zamîr güle râci'dir ve ma'nâ cihetinden **evşâf** a muḳayyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Şimdi ki kefi gülde şâfi bâde câmı var ya'nî bir tolu câm-ı bâde var, yüzbîñ dil ile bülbül anıñ evşâfındadır. Hâşılı, Hâce bu ğazeli didükde³ bahâr imiş ki gül açılıp bülbül feryâd u figân u nâle eylediği zamân imiş.

بخواه دفتر اشعار و راه صحرا گیر
چه وقت مدرسه و بحث کشف کشف است
Bi-ḥâh defter-i eş'âr u râh-ı şahrâ gîr
Çi vaḳt-i medrese vu baḥş-i keşf-i Keşşâf' est

Defter-i eş'âr'dan murâd ğazel divânıdır. Ba'zı nüshada **şahrâ** yerine **bostân** düşmüş ve **baḥş** yerine **ders** düşmüş. **Keşf** bunda ihâm tarîkiyle vâki' olmuş, zîrâ hem **Keşşâf** ın hâşiyesi olan **Keşf** e taḥammüli var ve hem ma'nâ-yı lügavî-si ki açmaḳdır. Ammâ **vâv**-ı 'atıfâ ile zîkr olsa, niteki ba'zı nüshada öyledir, hâşiyeye-i **Keşşâf** a maḥşûş olur ancak.

Maḥşûl-i Beyt: Çünkü bahâr zamânınıdır ve gül dahî böyledir, imdi bir ğazel divânı taleb eyle ve şahrâ ve bostân yolın tut ya'nî ol cânibe 'azm eyle. Medrese vaḳti degil ve Keşf-i (^{M,T+} Keşşâf) baḥşiniñ zamânı degil. Hâşılı, (^{S,T+} ders ve ders-hâne ile taḳayyüd zamânı degil) 'ayş u nûş zamânıdır.

ببر ز خلق و ز عنقا قیاس کار بگیر
که صیت گوشه نشینان ز قاف تا قافست
Bi-bur zi-ḥalḳ u zi-'Anḳâ kıyâs-ı kâr bi-gîr
Ki şıyt-ı gûşe-nişînân zi-Ḳâf tâ Ḳâf' est

1 S: der-şâdem.

2 416. ğazel 1. beyit.

3 M: inşâdında.

Bi-bur emr-i muhâtabdır, burîden'den, (^{M,T+} kesil dimekdir). **Kıyâs** oranlamak¹ (^{M+} ya'nî numûne), kâse-yakîsu'dan maşdardır. **Şıyt** çav², ya'nî bir nesne (^{S,T+} çavlanup) meşhûr olmak. **Gûşe-nişîn** vaşf-ı terkibîdir, nişînden'den, bucağa oturıcı ma'nâsına. **Ķâf** muṭlak tağdır cebel ma'nâsına, ba'dehu dünyâyı ihâta eyleyen cebele 'alem oldu, bunda murâd oldur. (60b)

Maḥşûl-i Beyt: Halkdan kesil ve maşlahatı 'Anḳâ'dan kıyâs eyle, ya'nî halk-ı 'âlemden munḳatı' u münzevî ol ve dünyâ işini 'Anḳâ'dan kıyâs tut ki gûşe-nişînleriñ şöreti ve çavı Ķâf'dan Ķâf'a dekdir, (^{S,M+} ya'nî 'Anḳâ halkdan munḳatı' u münzevî olduğıçün şöreti tamâm 'âlemi ihâta eylemiştir³).

فقیه مدرسه دی مست بود و فتوی داد
که می حرام ولی به ز مال اوقافت

Faḳîh-i medrese dî mest bûd u fetvâ dâd
Ki mey ḥarâm velî bih zi-mâl-i evḳâf'est

Dî dün dimekdir, ems ma'nâsına. **Bih** yeg dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Medrese faḳîhi ya'nî müderrisi⁴ dün mest idi ya'nî mest iken fetvâ virdi ve didi ki şarâb egerçi ḥarâmdır ammâ vaḳıf mālından yegdir. Zîrâ şarâb ḥaḳḳu'llâhdır ve mâl-i evḳâf ḥuḳûḳ-ı 'ibâddır ve ḥaḳḳu'llâh tevbe ile sâḳıṭ olur, ammâ ḥuḳûḳ-ı 'ibâd olmaz. Pes, yegligi bu cihetdendir.

بدرد و صاف ترا حکم نیست خوش درکش
که هر چه ساقی ما کرد عین الطافت

Be-durd u şâf tu-râ ḥukm nîst hoş der-keş
Ki herçi sâḳî-i mâ kerd 'ayn-ı elṭâf'est

Durd durdiyy'den muḥaffefdir, yâ-yı müşeddede ile. 'Arab yâ ile isti'mâl ider ve 'Acem yâsız.

(^{S,M+} **Âşâfi**)

Beyt: نریخت درد می و محتسب ز دیر گذشت
رسیده بود بلایی ولی بخیر گذشت

1 M: örnek.

2 M: şöret.

3 S: şöreti tamâm 'âlemi ihâta eylemiştir Ķâf'dan Ķâf'a dek.

4 S: monlâsı.

Ne-rîht durd-i mey u muhtesib zi-deyr guzeşt
Resîde bûd belâyî velî be-ḥayr guzeşt¹

Bu beytde ihâm-ı laṭîf var. **Şâf** şâfiden muḥaffedir. **Hoş** eyi ma'nâsınadır. **Der-keş**; **der** ḥarf-i te'kîd, **keş** emr-i muḥâṭabdır keşiden'den, **der-keş** çek dîmekdir, iç ma'nâsına. Türkîde de çekmek (^{S+} içmek) ma'nâsında müsta'meldir. Nitekim şâ'ir buyurur:

Mısrâ': Mey-i nâbı bedel-i mâ yeteḥallel çekdim²

Elṭâf luṭfuñ cem'idir, lügatda yumuşak ma'nâsınadır, ammâ işṭilâḥda eylik ma'nâsınadır. Ba'zı nüshada **dem der-keş** vâk'idir, ya'nî dime³, sâkit ol dîmekdir, zîrâ **dem** nefesdir ve **keş** emirdir, çek dîmekdir, pes, nefes çek dîmek söyleme dîmekdir, (^{S,T+} bu isti'mâldir.)

Maḥşûl-i Beyt: Hâce bir muḥâṭab tecrîd idüp buyurur: Bâde dürdine ve şâfisine seniñ ḥükmün geçmez, ya'nî baña şâfî virün, bâde-i dürd-âmîz virmeñ dîmek seniñ vazîfeñ degil. Zîrâ bu maşlaḥat sâķîniñ kârıdır ve bizim sâķimiz ise 'âdildir, her ne işlerse hemân luṭf kendidir. Hâşılı, bâde meclisiniñ âdâbı⁴ sâķî bir 'âdil kimse olmağdır ve cemî' umûr-ı meclis aña mufevvâz olmağdır. Pes, ol kimse ki meclisde ḥâkim olmuş oldu, her ne kim ḥükm iderse kimse men' idemez. İmdi Hâce buyurur; bizim sâķimiz ya'nî sâķî-i Ezel her ne işlediyse 'ayn-ı elṭâfdır. Dürdden murâd dünyâ küdürâtıdır ve şâfdan murâd dünyâ zevk u şafâsıdır. Hâce ḥazretleri kelâm-ı câmi' irâd idüp buyurur: Dün-yâ kudüretiyle mükedder olma ve şafâsıyla mağrûr olma, zîrâ her ne ki ezelde sâķî-i 'ezel eylemişdir ya'nî ḥükm eylemişdir, zühûr eylese gerek, kimseye kıl ü kâl gerekmez⁵.

حديث مدعيان و خيال همكاران
همان حكایت زردوز و بوریا بافت

Ḥadiş-i mudde'iyân u ḥayâl-ı hem-kârân
Hemân ḥikâyet-i zer-dûz u būriyâ-bâf'est

1 Muhtesib/zabıta kiliseden/meyhaneden şarabın tortusunu (şarap kadehini) dökmeden geçip gitti. Bir bela çatmıştı ama, hayırla geçip gitti. (Tam da bir belaya çattık derken şükürler olsun ki belayı ucuz atlattık.)

2 Baki Divanı G. 327/7 (ikinci mısra).

3 M: söyleme, T: tınma.

4 T: de'bi.

5 S, T: degmez.

Hadîs haber ma'nâsınadır ya'nî söz. Bunda **mudde'iyân**'dan murâd kendileriyle gâzelde¹ berâberlik da'vâsını idüp ellerinden maşlahat gelmeyen kimse-lerdir. **Hayâl** bunda taḥayyül ü tefekkürdür ki şu'arâ (M,T+ nazm-ı) kelâm eyle-dikte eylerler. (S,M+ **Hem-kâr** hem-pîşe ya'nî şan'atdaş dimekdir ve **elif** ve **nûn** edât-ı cem'îdir.) **Zer-düz** vaşf-ı terkibîdir, düziden'den. Rûm'da taḥrîf idüp zer-düz (61a) dirler şırma için işleyenlere. **Bûriyâ-bâf** vaşf-ı terkibîdir, bâfiden'den, örmek ve toḡumaḡ ma'nâsına. **Bûriyâ** ḡarḡı ḡamışından örülür bir dürlü ḡaşırdır, Anaṡolı vilâyetinde ve diyâr-ı 'Arab'da ḡoḡ olur. (T+Bûriyâ-bâf bûriyâ toḡıyıcı dimekdir.) Ḥaşılı, müdde'ileri **bûriyâ-bâf** a ve kendilerini **zer-düz**'e teşbîh eyler. Sâbıḡan bir beytde müdde'ileri sust-nazm dimekle ta'bîr eyledi.

(S,T+ **Beyt:** حسد چه می بری ای سست نظم بر حافظ
قبول خاطر و لطف سخن خدادادست

Hased çi mî-berî ey sust-nazm ber-Ḥâfız
Ḳabûl-i ḡaṡır u lutf-i suḡan Ḥudâ-dâde'st²)

Maḡşûl-i Beyt: Süst-nazm müdde'ilerin kelimât u nazmı ve bizim aḡrân u emşâlimizîñ muḡayyel ü muşanna' eş'arı hemân zer-düz ile bûriyâ-bâf ḡışşasıdır. Ya'nî bir gün bûriyâ-bâf zer-düzlar bâzârına girer ve da'vâ ider ki biz sizinle (M,T+ hem-pîşe ve) hem-şan'atız, zîrâ biz de sizin gibi şâḡib-i destḡâhız³, sizin de bizim de kârımız âletledir, bî-alet olmaz. Pes, Ḥâce buyurur: Süst-nazm müdde'ilerin bizimle hem-pîşelik da'vâsı bunun gibidir⁴.

خמוש حافظ و این نکته‌ای چون زر سرخ
نگاه دار که قلاب شهر صرافست

Ḥamûş Ḥâfız u in nuktehâ-yı çun zer-i surḡ
Nigâḡ dâr ki ḡallâb-ı şehṡ şarrâf'est

Hamûş ve **ḡamûş** ve **ḡamuş** ve **ḡamuş** emr-i muḡâṡabdır ḡamûşiden'den, ḡâḡ elif taḡfifle ve ḡâḡ vâv ve ḡâḡ (S,T+ vâv'sız ve ḡâḡ) ikisin bile. **Ḥâfız** münâ-dâ, ḡarf-i nidâ maḡzûfdur. **Nuktehâ** üslûb-ı 'Acem üzre zevi'l-ḡuḡulûñ ḡayrı olduḡuçün hâ ile cem' olmuşdur. **Nukte** lûḡat-i 'Arabîde bir çubuk uciyla yere ura (M,T+ ura) bir nişân peydâ eylemekdir. Bu ma'nâ ekşer tefekkür ve taḡay-yür vaḡtlerinde olur ki insân bir nesneye düşünür ve bî-şu'ûr bu işi işler. **Nukte**

1 M, T: şâ'irlikde.

2 32. gâzel 11. beyit.

3 S, T: tizḡâhız.

4 S: müdde'ilerin bizimle hem-pîşelik da'vâsını ider, da'vâsı bunun gibidir.

aşlında maşdardır, nekete-yenkutu ya'nî naşara bâbından, kudret¹ gibi. Şoñra kulûbda mü'essir olan kelâm-ı laţîfe ıtlâk eylediler. **Zer**; sâbıkan beyân olındı idi ki **zer** 'ammdır gümüşe ve altuna, qarîne ile taşşış kesb ider. Meşelâ **zer-i surh** ve **zer-i tılâ** demekle hâliş altun murâd olur. Pes, Hâce'niñ **zer-i surh** didigi hâliş altundur. **Nigâh dâr**; **nigâh** lafzı dâştan ve dâriden'le ve bunların müştakqâtıyla müsta'mel olsa hıfz u şiyânet ma'nâsınadır, (^{S,M} ammâ kerden, koniden ve bunların müştakqâtıyla müsta'mel olsa bakmak ya'nî nazar eylemek ma'nâsınadır). **Ki** harf-i ta'lîl. **Qallâb** mübâlağayla ism-i fâ'ildir qalpazan² ma'nâsına. **Şarrâf** da mübâlağayla ism-i fâ'ildir, ya'nî aqçeyi altuna ve altunı aqçeye bozıcılar.

Maşşûl-i Beyt: Ey Hâfız, epsem ol ve bu hâliş altuna beñzer eş'arında olan nükteleri hıfz eyle ve kimseye ifşâ³ eyleme, zîrâ şehrin qallâbı şarrâfdır. Ya'nî süst-nazm ve bed-eş'ar müdde'î şâ'ir-i pür-zür⁴ yerine geçmiştir. Seniñ hâliş altun gibi eş'arını sırka ider ve kendiniñ ol nâ-merbûţ u nâ-mevzûn terzikâtını yerine geçirür.

50

Ve lehu eyzan

Ez-Bahr-i Müctes

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

اگر بلطف بخوانی مزید الطافست
و گر بقهره برانی درون ما صافست

Eger be-luţf bi-hânî mezîd-i elţâf⁵ est
Vu ger be-qahra⁵ bi-rânî derûn-i mâ şâf⁵ est

Bu gâzel evvelki gâzele nazîre vâkı' olmuş ve ekşer devâvînde bulunmadı, ammâ ba'zısında bulunduğün ve üslûb-ı (^{M,T} nazmı Hâce nazmının üslûbına muvafık olduğün) kitâbet olındı. **Bi-hânî** fî'l-i muzâri' muhâtabdır, fî'l-i şart vâkı' olmuşdur. **Mezîd** maşdar-ı mîmîdir, zâde-yezîdü'den, ziyâde ma'nâsına. **Elţâf** luţfuñ cem'idir, eylikler dimekdir. **Bi-rânî** fî'l-i muzâri' muhâtabdır,

1 T: küdret.

2 T: qalb-zen.

3 S, M: işâ'at.

4 S: pür-zer.

5 T: be-qahr.

râniden'den, sürmek ma'nāsına, ma'tûfdur şartıyye-i evvele. (61b) **Şâf** bunda yine şâfî ma'nāsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Eger bizi luṭfile kendi cānibine da'vet iderseñ ziyāde luṭf-dur ve eger ḳahrile yanından sürerseñ derūnumuz ya'nî ḥatırımız şâfîdir ya'nî münfa'îl ü müte'eşşir olmaz. Ḥâşıl-ı kelām, senden her ne ki ḥaḳkımızda şâdır olursa eger luṭf u eger ḳahr maḳbûlümüz ve mergûbumuzdur, ḥiçbir vecihle gönlümüz mükedder olmaz demekdir.

بنامه وصف تو کردن نه حد امکانست
چرا که وصف تو بیرون ز حد اوصافست

Be-nāme vaşf-ı tu kerden ne ḥadd-ı imkân'est
Çi-râ ki vaşf-ı tu bîrûn zi-ḥadd-ı evşâf'est

Eger **be-nāme** yerine **be-ḥāme** vâkı' olsa evlâ ve aḥrâ idi ki isti'māle muvâfıḳ olurdu¹. **Be-nāme**'deki **bâ** ma'a ma'nāsına ola veyâ zarfıyyet ma'nāsına. **Vaşf** vāsıfın ḥālidir ve şıfat mevşûfuñ. **Çi-râ ki** maḳām-ı ta'lilde vâkı' olmuştur, zîrâ ki ma'nāsına. **Vaşf-ı tu** da izāfet maşdarının mef'ûline izāfeti ḳabilindendir. **Evşâf** vaşfın cem'idir. Eger **evşâf** bedeli vaşşâf vâkı' olsa ziyāde ḥûb olurdu, zîrâ **vaşf** 'ibāretine münāsib olurdu.

Maḥşûl-i Beyt: Nāme ile yâ nāmede seniñ vaşfın ya'nî seni vaşf eylemek (S,M+ ḥadd-i imkân degil, ya'nî seniñ evşâfın dâ'ire-i imkāna şıḡmaz, zîrâ seni vaşf eylemek) ḥadd-i evşâfdan bîründür. Ḥâşılı, sende ol ḳadar cemāl ü kemāl vardır ki vaşşâf evşâfında 'ācizdir.

بچشم عشق توان دید روی شاهد ما
که نور صورت خوبان ز قاف تا قافست

Be-çeşm-i 'ışḳ tuvān دید rûy-ı şāhid-i mā
Ki nûr-ı şûret-i ḥûbān zi-Ḳāf tā Ḳāf'est

Be-çeşm-i 'ışḳ ya'nî **be-çeşm-i Ḥudā-bîn**. **Şāhid** bunda dilber ma'nāsına-dır. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Nûr** nārın ziyāsına dirler. **Şûret** ya'nî **rûy-ı ḥûbān**. **Zi-Ḳāf tā Ḳāf'est** ya'nî tamām 'ālemi iḥāta eylemiştir.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim cānānımızın rûyını 'ışḳ gözüyle görmek olur, zîrâ ḥûbların rûyı nûrî Ḳāf'dan Ḳāf'a dek cihānı ṭutmuştur, ammâ herkes görmez,

1 M: be-ḥāme vâkı' olsa evveli ve āhiri eyledügi isti'māle muvâfıḳ olurdu.

çeşm-i Hudâ-bîne mâlik olan görür ancak. Niteki Hâzret-i Mevlânâ Câmî bu-
yurur:

Beyt: جهان مرآت حسن شاهد ماست
فشاهد وجهه في كل ذرات

Cihân mir'ât-i husn-i şâhid-i mâst
Fe-şâhid vecchêhû fî kulli zerrât¹

ز مصحف رخ دلدار آیتی برخوان
که آن بیان مقامات کشف کشف است

Zi-muşhaf-ı ruḥ-ı dil-dâr âyetî ber-ḥân
Ki ân beyân-ı maḳâmât-ı keşf-i Keşşâf'est

Muşhaf ın **ruḥ**'a izâfeti beyâniyyedir ve **ruḥ**'uñ **dil-dâr**'a izâfeti lâmiy-
ye. **Dil-dâr** vaşf-ı terkibîdir, dâriden'den, gönül tutucu ya'nî 'uşşâḳ gönlini
aḥz idüp zabt idici. **Âyet** nişâna dirler. Qur'ân-ı şerîfde söz başları surḥla
ve ğayri nesne ile nişânladığıçün iki nişânın arasında vâḳi' olan kelâm-ı
şerîfe âyet didiler mecâzen². **Ber-ḥân**; **ber** harf-i te'kiddir. **Ki** râbıt-ı şîfat
yâ harf-i ta'lîl. **Keşf** bunda ihâm ıarîḳiyle vâḳi' olmuştur, beyt-i sâbıkda
(^{M,T+} vâḳi' olduğu) gibi.

Maḥşûl-i Beyt: Cânânın ruḥı muşhafından bir âyet oḳu, ya'nî rüy-ı dil-dâr-
da eşer-i şun'-ı Yezdân'ı müşâhede eyle demekdir.

Beyt: ای نور خدا در نظر از روی تو ما را
بگذار که در روی تو بینم خدا را

Ey nûr-ı Hudâ der-naẓar ez-rüy-ı tu mâ-râ
Bi-gzâr ki der-rüy-ı tu bînîm Hudâ-ra³

Ancılayın âyet ki keşf-i Keşşâf maḳâmâtını beyân ider, ya'nî hâşiye-i Keşşâf'ı
beyân veyâ Keşşâf'ı fetḥ ve Keşf maḳâmâtını beyân. Ya'nî rüyünde olan eşer-i
şun'-ı Hudâ'yı pâk müṭâla'a eylemekile tefsîr-i Keşşâf'ın müşkil maḳâmâtı hep
beyân olup keşf olur.

1 Cihân bizim sevgilimizin (Allah'ın) güzelliğinin aynasıdır. O hâlde her zerrede onun yüzünü/güzelliğini
seyr eyle.

2 M: kelâm-ı şerîfe âyet dirler.

3 Ey yüzünde Tanrı'nın nuru görünen sevgili. Bırak da yüzünü seyredelim ve orada Tanrı'yı görelim.

چو سرو سرکشی ای یار سنگدل با ما
چه چشمه‌است که بر روی تو ز اطرافست

Çu serv-i ser-keşî ey yâr-ı seng-dil bâ-mâ
Çi çeşmhâst ki ber-rûy-ı tu zi-eṭrâf'est

Serv'i **ser-keşî** 'ibâretine muzâf okumağ câyizdir ve maḳtû' 'anî'l-izâfet okumağ câyiz. **Ser-keş** vaşf-ı terkibîdir, keşiden'den, baş çekici ma'nâsına, ya'nî kimseye ser-fürû eylemez, ekşer mu'ânid ma'nâsında isti'mâl iderler, **yâ** harf-i ḥiṭâbdır iki vech (62a) üzre bile. **Seng-dil**; **dil** bunda yürekdir, taş yürekli demektir. **Çi** bunda mübâlağa ma'nâsını ifâde ider. **Çeşmhâ** çeşmiñ cem'idir, **hâ** ile cem' olmuşdur ğayr-i zevi'l-'uḳûlden olduğıçün. Gâh olur ki elif ve nûn'la cem' iderler zevi'l-'uḳûle teşbîh ṭarîkıyle.

Beyt: دل شیشه و چشمان تو هر گوشه برنش
مستند مبدا که به ناگه شکنندش

Dil şîşe vu çeşmân-ı tu her gûşe berendeş
Mestend mebâdâ ki be-nâgeh şikenendeş¹

Maḥşûl-i Beyt: Ey yâr-ı seng-dil, bizimle serv gibi ser-keşsin, yâḥud serv-i ser-keş gibisin, ammâ eṭrâf ve eknâfdan mübâlağa gözler seniñ rûyuña nâzırdır. Ya'nî bizimle serv-i ser-keş gibi istîğnâ üzresin, ammâ eṭrâfdan ne gözler seniñ rûyuña nâzırdır, ḥâşılı, bizden mu'rız ve sâyirlere meyyâlsin, rûyuñı murâdca seyr itdürürsin ve temâşâlandurursın.

ترا که مایه خلدست نزل و همتا نیست
ازین مثال گزینم روان در اعرافست

Tu-râ ki mâye-i ḥuld'est nuzl u hemtâ nîst
Ezîn mişâl-i guzînem revân der-A'râf'est

Tu-râ zamîr-i manşûb munfaşıl ma'nâsına, saña dimektir. **Ki** râbıt-ı beyân. **Mâye** tamlık ve aşıl ma'nâsınadır. **Ḥuld** cennet. **Nuzl** konan kimseye çekilen yemek, 'imâretlerdeki gibi. **Nuzl** mu'aḥḥar mübtedâ, **mâye** muḳaddem haber. **Hemtâ** beñdeş ya'nî mânend, ma'tûfdur **mâye**'ye. **Ezîn** maḳâm-ı teşbîhde isti'mâl iderler, nitekim sâbıḳan beyân olındı idi.

1 Gönül şîşe gibi nazik, gözlerin ise sarhoş, her köşede onu kapıp götürenler (keskin şeyler) var, dikkat et, ansızın bu şîşeyi kırmasınlar.

(S,M+ Ez-Gülistân)

Mısrâ¹: ازین مهپاره عابد فریبی
 ملائک صورتی طاووس زیبی
 که بعد از دیدنش صورت نیند
 وجود پارسایان را شکیبی
 Ezîn meh-pâre-i ‘âbid-firibî
 (S+ Melâyik-şüretî tâvûs-zibî)
 <T+ Ki ba‘d ez-dîdenêş şüret ne-bended
 Vucûd-ı pârsâyân-râ şikîbî>²

Bunuñ gibi bir meh-pâre demekdir.

Vahîd-i Tebrîzî

Mısrâ³: بشر دهد ازین پسر که به بود ز حور عین
 Beşer dihed ezîn puser ki bih buved zi-ğūr-i ‘în
 <T+ Mısrâ‘ı evveli budur.

پری ندارد ای صنم به روشنی چنین جبین
 Perî ne-dâred ey şanem be-rüşenî çunîn cebîn>⁴

(^{S,T+} Şan‘at-ı tecnîs-i haţ da vâkı‘ olmuş), iki mısrâ‘da bile bunuñ gibi demekdir. Ve niteki Mevlânâ Âşafî buyurur:

Beyt: دستت آزرده مبدا شود اغیار مکوش
 ور نه میخوام ازین کشته تو را صد باشد
 Destet âzurde mebâdâ şeved ağıyâr me-kuş
 V’er ne mî-ğâhem ezîn kuşte tu-râ şed bâşed⁵

1 S, M: kıt‘a.

2 Zahitleri aldatan, fitneye düşüren melek suretli, tavus gibi güzel böyle bir ay parçasını/sevgiliyi gördükten sonra artık zahitlerde/sofularda sabır u tahammül kalmaz.

3 S, M: beyt.

4 Ey güzel, böyle parlak bir alna peri bile sahip değil. Hurilerden daha güzel olan bunun gibi bir çocuk insandan mı doğdu?

5 Rakipleri öldürme, bundan elin incinir, rahatsız olursun. Şayet böyle bir durum olmasaydı isterdim ki yüzlerce rakibi öldüresin.

Bunda da **ezîn** teşbîh ifade ider. **Mişâl-i guzînem**; **mişâl** lügatde örnek ma'nâsınadır. **Guzîn**, kâf-ı 'Acemîniñ zammı ve zây-ı mu'cemeniñ kesriyle, muhtâr ma'nâsına, ya'nî üründilmiş. **Mişâl**'in **guzîn**'e izâfeti beyâniyyedir. **Revân** bunda hâşıl ve mevcûd ma'nâsınadır. **A'râf**; Kûr'an'da vâkı' olan **A'râf** cennetle cehennem arasında bir divârdır didiler.

Maḥşûl-i Beyt: Cânâna hitâb idüp buyurur: Saña nüzûl mâye-i hulddur ya'nî cennet ni'metidir ve seniñ ki nazîrin yokdur, bu mişâl-i muhtârım gibi A'râf'da mevcûd ve hâşıldır ancak. Ya'nî bir kimse ki nüzûl-i cennet, ta'amı ola ve nazîri olmaya, anıñ mişâli A'râf'da hâşıldır ancak. ^(S+) Ve câyizdir ki ez harf-i ibtidâ ola, min ma'nâsına ve in ism-i işâret ola mişâl-i güzîne ve mîm-i zamîr ma'nâ cihetinden revâna muḳayyed ola ve revândan rûh-ı insânî murâd ola. Pes,

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ ta'amıñ cennet ni'meti ve seniñ hâlîñ böyle olduğın-dan benim cânım A'râf'dadır. Hâşılı, seniñ maḳâmıñ hûr gibi cennet olduğın-dan benim rûḫum A'râf'da qarâr ider. Bunuñ gibi ma'ânî, şu'ârâdan, iddi'âidir, taḥkîkî degil. Bu cihetdendir ki bunlardan aḳsâm-ı mübâlağa ki iğrâḳ ve ḡuludur, tecvîz eylediler, *fe-te'emm*el.)

Bu ḡazel ekşer devâvîn-i Hâce'de mevcûd olmaduğı gibi bu beyt de mevcûd olan ḡazeliñ ekşerinde yokdur ve bu beyte herkes bir dürlü ma'nâ virmişdir, ammâ terkîb müteḥammil olduğı ma'nâ bundan ḡayri olmak mümkün degil.

عدو که منطق حافظ طمع کند در شعر
همان حدیث همای و طریق خطافست

'Adû ki mantıḳ-ı Hâfız ṭama' koned der-şî'r
Hemân ḡadıṣ-i humây u ṭarîḳ-i Ḥuṭṭâf'est

'**Adû** aşlında vâv'ıñ teşdidiyledir, ammâ 'Acem taḥfif-i vâv'la isti'mâl (62b) ider. **Mantıḳ** maşdar-ı mîmîdir, nuṭluḳ ma'nâsına. **Humây** bir mübârek ḳuşdur ki her kimseye ki ḡölgesi düşe, yâ pâdişâh olur veyâ bir ulu devletlü olur, Hindustânda ve Hıṭâ ve Ḥoten'de ve deşt-i Ḳıpçâḳ'da bulunur, ammâ dirisi ele girmez, belki ol şaḫrâlarda lâşesini bulurlar, şeker-reng olur, şâfi beyâz olmaz, meşelâ saḡsağan şeker-reng olsa hümây gibi olurdu, ammâ ayakları olmaz, Şâm-ı şerîfde bir 'Acem bâzergânında birisini görmüşüm. **Ṭarîḳ** bunda muḳḫamdır. 'Hemân ḡikâyet-i Humây u Ḥuṭṭâf' dise ma'nâ râst gelürdi. **Hemân** tekmîl-i vezniçün getürmüşdir ancak. **Ḥuṭṭâf**, ḡâ-yı mu'cemeniñ zammıyla ve ṭâ-yı mühmeleniñ teşdidiyle, ḳırlanḡıç ḳuşıdır.

Maḥşûl-i Beyt: ‘Adû ki şî‘rinde Hâfiz’ın elfâzını ve kelâmını ve kelimâtını kâşd¹ ider, ya‘nî benim şî‘rim Hâfiz’ın şî‘ri gibidir, elfâzda ve edâda ve zarâfetde ve nezâketde dir. İmdi ‘adûnuñ şî‘rde Hâfiz’a öykünmesi hümâ kuşıyla kırlanğıç kuşu kıışşasıdır ki kırlanğıç hümâyâ dir ki sen bülend-pervâz iseñ ben tîz-perim, sen bir günde alduğun menzili ben bir sa‘atde alurum. İmdi Hâce buyurur ki ‘adû-yı süst-nazm dahî tîz söyler ve çok söyler, ammâ söyledügi hep terzîkâtdır, kimse ne okur ve ne yazar.

51

Ve lehu eyzan² Ez-Baḥr-i Muzâri‘ Mef‘ûlû Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilât

خلوت گزیده را بتماشا چه حاجتست
چون کوی دوست هست بصحرا چه حاجتست

Ḥalvet-guzîde-râ be-temâşâ çi ḥâcet’est
Çun kûy-ı döst hest be-şahrâ çi ḥâcet’est

Ḥalvet yalnızlık. **Guzîde** lâzımla müte‘addî beyninde müşterekdir, bunda müte‘addîdir, **ḥalvet** muḥaddem mef‘ûlîdir, üründilmiş ya‘nî ihtiyâr eylemiş ma‘nâsına. **Râ** edât-ı taḥşîş. **Be-temâşâ** ḥâcet’e müte‘allîkdir. (S,T+ **Çun** edât-ı ta‘lîl. **Be-şahrâ** da ḥâcet’e müte‘allîkdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Yalnızlık ihtiyâr ideniñ temâşâyâ ne ihtiyâcı var. Cânân maḥallesi var iken şahrâyâ varmak ne ḥâcet. Ḥalvetden murâd kûy-ı cânândır.

جانا بحاجتی که ترا هست با خدای
کآخر دمی پرس که ما را چه حاجتست

Cânâ be-ḥâcetî ki tu-râ hest bâ-Ḥudây
K’âḥir demî bi-purs ki mâ-râ çi ḥâcet’est

Cânâ münâdâ, **elif** harf-i nidâ. **Be-ḥâcetî**; **bâ** harf-i sebeb, **yâ** vaḥdet içündür. (S,T+ **Be-ḥâcetî**’niñ başını kâsem için tutan ḥurûfuñ ma‘nâsını fark

1 S: faşl.

2 M: Ve lehu raḥimehu’llâh.

eylemez imiş¹.) **Ki** rābıt-ı şıfat. **Tu-râ** seniñ dimekdir. **Bâ-Hudây**; **bâ** harf-i şıla, **bâ-i** müfredde ma'nasına². **Âhîr** edât-ı te'kid. **Demî**; **dem** nefes, **yâ** vahdet içündür. **Bi-purs** emr-i muhâtabdır, **bâ** harf-i te'kid. **Mâ-râ** bizim dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey cānān, bir ḥācet için ki seniñ Hudā'ya var, bir nefes su'al eyle ki bizim ḥācetimiz nedir? Ya'nî seniñ Hudā'dan bir ümîdîñ vardır, ol ümîd ḥāşıl olmağičün (T⁺ bir nefes) bizim ihtiyācımızdan su'al eyle. Ḥāşılı, sen ki bizim ḥācetimizi ḥāşıl eylesen, Kādıyü'l-Ḥācāt daḥi seniñ ḥācetiñi kaza ider.

ارباب حاجتیم و زبان سؤال نیست
در حضرت کریم تمنا چه حاجتست

Erbāb-ı ḥācetim u zebān-ı su'al nîst
Der-ḥazret-i kerim temennâ çi ḥācet'est

Erbāb rabbiñ cem'idir, her nesneniñ şāḥibine rab dirler ve Zāt-ı Bārî'ye de ismdir, ğayre ıtlākı cāyız degil meger izāfetle. **Su'al** dilenmek ve şormağ. **Ḥazret** yakınlığa ve eviñ ḥayātına dirler. **Kerim** cömerde dirler. **Temannâ** tefa'ul bâbından maşdardır, nākışdan tefa'ul bâbınıñ maşdarınıñ 'ayne'l-fi'lini 'Arab meksûr okur ve 'Acem meftûḥ. **Temennâ** bir nesneyi ârzü eylemektir.

Maḥşûl-i Beyt: Ḥācet şāḥibleriyiz ve dilenmege dilimiz yokdur ya'nî dilenmege kudretimiz yokdur, ḥāşılı, dilenmege dilimiz varmaz³. Mısrâ'-ı şānî maḥām-ı ta'lildedir. Zîrâ Kerimin ḥuzûrında bir nesne temennî eylemege ihtiyāc yok, ya'nî 'arz-ı ḥācet eylemeksizin kerim izhâr-ı kerem eyler. (63a)

محتاج قصه نیست گرت قصد جان ماست
چون رخت از آن تست بیغما چه حاجتست

Muhtâc-ı kışsa nîst geret kâşd-ı cān-ı mâst
Çun raḥt ez-ân-ı tu'st be-yağmâ çi ḥācet'est

Kışsa hikāye ma'nāsınadır. **Muhtâc** muzâfdir **kışsa**'ya ve **kâşd** cān'a ve **cān** mâ'ya izāfet bi-ma'ne'l-lām cem'an. **Raḥt** esbâb⁴ u metâ'dır. **Ez-ân-ı tu'st**; **ez-ân** lafzı izāfetle maḥām-ı taḥşışde müsta'meldir. Meşelâ **ez-ân-ı tu** seniñ ve **ân-ı men** benim diyecek yerde isti'mâl iderler.

1 <T⁺ Redd-i Şem'i>

2 S: bâ harf-i şıla yâ harf-i müfred ma'nāsınadır.

3 T: var.

4 S: eşvâb.

Maḥşûl-i Beyt: Eger seniñ kaşdıñ bizim cānımız ise uzun kışşalara ve te'vîl-
lere ihtiyâc yok, bildigiñden qalma. Mısrâ'-ı şânîyi evvele đarb-ı meşel şekli
idüp dir: Çünkü esbâb u metâ' seniñdir, yağmâya ne hâcet. Ya'nî bizim cānımı-
za meyl eyledüğüñ hînde ba'zı hikâyât ü te'vîlâta irtikâb kendi mülk ü esbâbını
yağmâ tarîkıyle aḥz eylemek gibidir. Zîrâ cān u dil seniñdir, anâ kaşd eyledü-
ğüñ hînde ne tereddüd gerek, hemân ḥükmün icrâ eyle cān üstine.

جام جهان نماست ضمير منير دوست
اظهار احتياج خود آنجا چه حاجتست

Cām-ı cihân-numāst zāmîr-i munîr-i dōst
İzhâr-ı ihtiyâc-ı ḥod ân-câ çi ḥâcet'est

Cām lügatda şırça kıadeḥdir, ammâ bunda izâfetle taḥşîş kesb eylemişdir.
Cihân-numa vaşf-ı terkîbîdir, nümâyiden'den ki lâzımla müte'addi beyninde müş-
terekdir, bunda müte'addidir, cihân gösterici dimekdir, **gîti-numâ** da '**âlem-numâ**
da dirler. Şol bir meşhûr kıadeḥdir ki selâtin u mülûk-i mâziye tevârüşen anâ mâlik
olurlardı ve 'âlemin 'adlini ve zulmini ve nîzâm u intizâmını andan seyr iderler-
di. **Zāmîr** bunda gönül ma'nâsınadır. **Munîr** ism-i fâ'ildir, enâre-yünîru'dan ya'nî
if'âl bâbının ecvefinden, şıfatdır **zāmîr**'e ve muzâfdır **dōst**'a, **zāmîr** de fâ'ildir
cihân-numâ'nın (^{S,M+} veya mu'aḥḥar mübtedâ ve **cām-ı cihân-numâ** muḥaddem
haber). **İzhâr** muzâfdır **ihtiyâc**'a ve **ihtiyâc** ḥod lafzına ve **ḥod**, vāv-ı resmîyle,
bundaki ma'nâsınadır. **Ân-câ** zarf-ı mekân, anda dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Dostuñ nûrânî gönli cām-ı cihân-nümâdır, ya'nî cihânıñ
peydâ ve pinhânını¹ kendüye gösterir. Pes, böyle olıcaḥ kışı kendiniñ ihtiyâcını
izhâr idüp 'arz eylemege ihtiyâc yok, ya'nî taḥşîl-i ḥâşıldır.

آن شد که بار منت ملاح بردمی
گوهر چو دست داد بدریا چه حاجتست

Ân şud ki bâr-ı minnet-i mellâḥ burdemî
Gevher çu dest dâd be-deryâ çi ḥâcet'est

Ân ism-i işâretidir ba'ide, muşârûn ileyhi maḥzûf, **ân hâl şud** taḥdirinde.
Bâr bunda yükdür, (^{S,T+} ḥiml) ma'nâsına, (^{S,T+} bi'l-kesri.) **Minnet** maşdardır,
menne-yemunnu'dan menni ve minneten, naşara bâbından. Bunda menn-i
tevbîḥî murâddır ki eşna'-ı minendir. **Bâr-ı minnet** izâfeti beyâniyyedir ve

1 S: nihâyeti.

minnet'in **mellâh**'a izâfeti maşdarın fâ'iline izâfeti kabîlindendir, bi-ma'-ne'l-lam. **Mellâh** keştibân, gemici dımeğdir. **Burdemî** burden'den müştâğdır, fi'l-i mâzî nefis-i mütekellim vahde şîğasıdır, âhîrindeki **yâ** 'âlâmet-i hikâyetdir, ya'nî fi'l-i mâzîniñ âhîrine lâhîk olur, hikâyet-i hâl-i mâzî kaçd olunur, meşelâ refte-mî ve kerdemî ve burdemî gibi. Cemî' şîğa-i' mâziye dâhil olup bu ma'nâyı ifâde ider, sâbıkan zıkr olmış idi. **Gevher**, kâf-ı 'Acemîniñ fethiyle, ma'nası meşhûr. Gâh olur ki cîm-i 'Arabîyle ta'rib idüp cevher dirler. **Çu dest dâd; çu** ta'lîl içündür, çünkü ma'nâsına. **Dest dâd** el virdi ya'nî mâlik olduğ dımeğdir. **Be-deryâ; bâ** harf-i şıla. **Deryâ**'dan muzâf maḥzûfdur, taḥdîr-i kelâm **be-zaḥ-met u ıztırâb-ı deryâ**'dır.

Maḥşûl-i Beyt: Ol hâl girdi ki mellâhın minneti yükün çekerdim, ya'nî baña minnetler gösterürdi (63b) gemisiyle deryâda gevher taleb eyledüğüm. İmdi gevher el virdi, şimden girü deryâya ihtiyâc ḳalmadı ki keştîye muhtâc olup mellâhın (^{S,M+} minneti) yükün çekelim². İmdi bu beytde ğarîb isti'âre var. Kûy-ı cânânı deryâya teşbih eyledi zâmîrinde ve buña bir keştî ve bir keştibân isti'âre eyledi. Keştibân ḥâris-i maḥalle ya'nî paspân ve keştî anıñ iznidir emnle gelüp gitmege ve gevher vuşlat-ı cânândır veyâ cânân kendidir. Hâşılı, şâ'ir dir ki; bize vuşlat-ı cânân ki kûyına gelüp gidüp mellâhın minneti yükün çekmege bâ'ış idi, el virdi. Şimdiden girü³ maḥalle mülâzemetin idüp pâsbânın minneti yükün çekmekden ḳurtulduğ.

ای عاشق گدا چو لب روح بخش یار
می داندت وظیفه تقاضا چه حاجتست

Ey 'aşîḳ-ı gedâ çu leb-i rûḥ-baḥş-ı yâr
Mî-dânedet vazîfe teḳâzâ çî ḥâcet'est

Gedâ bunda yoḥsul ma'nâsınadır. **Rûḥ-baḥş** vaşf-ı terkîbidir, baḥşîden'den, rûḥ bağışlayıcı ma'nâsına. **Mî-dânedet; tâ** ma'nâ cihetinden **vazîfe**'ye muḳay-yedir. **Teḳâzâ** tefâ'ul bâbından maşdardır. 'Arab tefa"ul bâbı gibi bunuñ da nâḳışdan 'ayne'l-fi'lini meksûr okur, *şıyaneten li'l-yâ't*⁴, ammâ 'Acem 'ayne'l-fi'lini meftûḥ okur, yâ'larını elife ḳalb eylemekiçün. Tefâ'ul ve tefa"ul ve tefa'lül bâbından nâḳışın maşdarlarını böyle taşrîf⁵ iderler.

1 S: şıyeğ-i.

2 T: çekevüz.

3 M, T: şimden girü.

4 'yâ' harfini korumak için.

5 S, T: taşarruf.

Maḥşûl-i Beyt: Ey fakîr ‘âşık, çünkü cānânın cān bağışlayıcı lebi seniñ vazî-feñi bilür, tekâzâya ne hâcet? Dânişi lebe isnâd mecâzendir. Gûyâ ki ‘âşık leb-i cānânenen buse tekâzâ idermiş. Aña binâ’en dir ki; leb-i cānân vazîfeñi bildik-den şoñra ilhâh u ibrâma hâcet yok, elbette vazîfeñi virür.

ای پادشاه حسن خدا را بسوختیم
آخر سؤال کن که گدا را چه حاجتست

Ey pâdişâh-ı ḥusn Ḥudâ-râ bi-sûḥtîm
Âḥir su’âl kon ki gedâ-râ çi hâcet’est

Ḥudâ-râ’da **râ** taḥşîş ifâde ider. **Ḥudâ-râ** su’âl kon lafzına muḳayyed-dir, ammâ **bi-sûḥtîm** lafzına muḳayyed olunca ḳasem içün olur. **Âḥir** te’kîd içündür.

Maḥşûl-i Beyt: Ey ḥusn pâdişâhı, yandık, Allâh içün olsun su’âl eyle ki gedâya ne hâcetdir? Yâḥud Allâh ḥaḳḳıçün, yandık, su’âl eyle ki gedâya ne hâcetdir?

ای مدعی برو که مرا با تو کار نیست
احباب حاضرند باعدا چه حاجتست

Ey mudde’î bi-rev ki merâ bâ-tu kâr nîst
Aḥbâb ḥâzır’end be-a’dâ çi hâcet’est

Mudde’î bunda düşmen ma’nâsınadır ki **aḥbâb** aña ḳarînedir ve **a’dâ** zikri bu ḳarîneyi mü’eyyid ü mü’ekkiddir. **A’dâ** ‘adû’nuñ cem’idir, düşmânlar demekdir. **Be-a’dâ**’daki **bâ** ḥarf-i şıla, a’dâya dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey müdde’î var ki benim seniñle işim yok. Dostlar ḥâzırlardır, ya’nî dostlar ḥâzır iken düşmânlara ne hâcet?

حافظ تو ختم کن که هنر خود عیان شود
با مدعی نزاع و محاکا چه حاجتست

Ḥâfiz tu ḥatm kon ki huner ḥod ‘iyân şevd
Bâ-mudde’î nizâ’ u muḥākâ çi hâcet’est

Ḥatm kon; **ḥatm**’dan muzâfun ileyh maḥzûf, taḳdîr-i kelâm **ḥatm-i suḥan kon.** **‘İyân**, ‘ayn’ın kesriyle, mu’âyene ma’nâsına, müfâ’ale bâbından maşdar-dır. **Mudde’î** bunda e’ammdır evvelde, ya’nî düşmâna ve raḳîbe şâmilidir, zirâ

bunlar rak'ibe de müdde'î dirler, ya'nî (^{S,T+} da'vâ-yı) 'ışık u muhabbet eyler, ammâ da'vâsında kâzibdir, pes, müdde'î anıñçün dirler. **Nizâ'** lügatda bir nesneyi çekişdirmekdir, zîrâ müfâ'ale ekser müşâreket beyne'l-işneyn için gelür, ammâ bunda murâd çekişmekdir. **Muhâkâ** da müfâ'ale bâbından maşdardır. 'Acem bu maşdarı tâ'sız isti'mâl ider, müdârâ gibi. **Muhâkâ** lafz-ı müşterekdir, hikâyetle müşâbehet beyninde.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, sen sözüñi ḥatm eyle ya'nî tatvîl-i kelâm eyleme. Hüner elbette zâhir olur (64a) her kanda ise. Pes, müdde'î ile nizâ' u cidâl ü mükâlemeye ne ihtiyâc? Ya'nî müdde'ilerle bahş u cidâl¹ emr-i zâ'iddir, seniñ fazlın ve kemâlin gün gibi rûşendir, kimseye pûşide degildir. Müdde'î ne dirse disün.

52

Ve lehu eyzan²

Ez-Bahr-i Remel

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilât

صحن بستان ذوق بخش و صحبت یاران خوشست
وقت گل خوش باد کز وی وقت میخواران خوشست

Şahn-ı bostân zevk-bahş u şohbet-i yârân hoş'est
Vaqt-i gul hoş bād k'ez-vey vaqt-i mey-ḥārân hoş'est

Şahnu'd-dâr eviñ ortası, ammâ bunda bostân ortası dimekdir. **Zevk-bahş** vaşf-ı terkibîdir, bahşiden'den, zevk bağışlayıcı. **Şohbet** maşdardır şahibe'den ya'nî 'alime bâbından, şād'ın zammı ve ḥā'nın sükûniyle, muşâhabet ma'nâsına, muzâfdır **yârân**'a ve **şohbet**'in **yârân**'a izâfeti maşdarın fa'iline veyâ mef'ûline izâfeti kabilindendir. **Vaqt-ı gul hoş bād** ya'nî zamân-ı gül hoş olsun, ḥâşılı, gülün ḥâli hoş olsun, zikr-i maḥall ve irâde-i ḥâll kabilindendir. Türkîde de vaqt-i hoş dirler, ḥâli hoş diyecek yerde. **K'ez-vey; ki** harf-i ta'lîl, **ez** min ve 'an ma'nâsınadır, **vey** zamîr-i merfû' munfaşıldır (^{S,T+} huve ma'nâsına). **Mey-ḥārân** mey-ḥârîñ cem'idir. **Mey-ḥār** vaşf-ı terkibîdir, ḥârîden'den, lafz-ı müşterekdir yemekle içmek (^{M,T+} beyninde, bunda içmek) ma'nâsınadır.

1 S: bahş u mirâ ve cedel.

2 M: Ve lehu raḥimehu'llâh.

Maḥşûl-i Beyt: Şahn-ı bostân zevk u şafâ bağışlayıcıdır, yârânın şoḥbeti de hoşdur. Gülün vaḳti ve ḥâli hoş olsun, zîrâ anın kudûmiyle mey-ḥârların vaḳti ve ḥâli eyüdü, ya'nî gül bahâr zamânı gelür, ol faşıl-da ise bâde artuk¹ içilür. Niteki Hâce buyurmuşdur.

Beyt: نگویمت که همه سال می پرستی کن
سه ماه می خور و نه ماه پارسا می باش
Ne-güyemet ki heme sâl mey-perestî kon
Se mäh mey ḥor u nuh mäh pārsâ mî-bāş²

‘Ârifler buyurmuş ki **se mäh** buyurduğu faşl-ı bahârdır. Pes, mey-ḥârların vaḳti ve ḥâli gül faşlında hoş olmak lâzımdır ki içki ziyâde raġbetle olur. Pes, güle ḥayr du‘â lâzımdır.

از صبا هر دم مشام جان ما خوش می شود
آری آری طیب انفاس هواداران خوشست
Ez-şabâ her dem meşâm-ı cân-ı mâ hoş mî-şevêd
Ârî ârî ṭib-ı enfâs-ı hevâ-dârân hoş'est

Şabâ lügatda gün ile gice berâber olduğu vaḳt şarkdan esen yele dirler. **Dem** bunda ihâm tarîkiyle vâḳi'dir, zâhiren vaḳt ma'nâsınadır, ammâ şâ'iriñ murâdı nefesdir. **Meşâm** geñizde ḳoḳı alan yer. **Meşâm**'ı **cân**'a isnâd isti'âre tarîkiyledir. **Ârî ârî** te'kid-i lafzî ḳabilindendir. **Ṭib** lügatda pâkdır, (^{S,M+} ḥabîşin muḳâbili), ammâ ekşer revâyiḥ-i tayyibede isti'mâl olunur. **Enfâs** nefesin cem'idir, nün'un ve fâ'nın fethalarıyla. **Hevâ-dârân** hevâ-dâr'ın cem'idir, zevî'l-uḳûlden olduğuçün elif nün'la cem' olmuşdur. Ve **hevâ-dâr** vaşf-ı terkibidir, dâriden'den, ṭutmaḳ ma'nâsına ya'nî mâlik olmaḳ, mâl-dâr gibi, şâḥib-i mâl ma'nâsına. İmdi **hevâ-dâr** demek muḥabbet-dâr dimekdir ya'nî şâḥib-i muḥabbet. Pes, falân filânın hevâ-dârıdır ki dirler, ya'nî muḥabbetin ṭutar, muḥibbi ve dostıdır dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Şabâdan her nefes bizim cânımızın damâġı hoş-bü olur, ya'nî enfâs-ı tayyibesinden mu'aṭṭar olur. Mısrâ'-ı şânîyi buña temşil idüp buyurur: Belî belî, hevâ-dârların nefesleri ḳoḳusu eyi olur. Şabâya nisbet hevâ-dârlık ġayetle ḥûb vâḳi' olmuş. Hâşılı, aḥbâbın nefeslerinin ṭibi eyidir,

1 M: ziyâde.

2 320. gazel 3. beyit.

şabâ ise hevâ-dâr u muhibdir ki bize kıbel-i kûy-ı cânândan belki nefes-i cânândan aḥbâr işâl ider. Pes, anıñ nefesi ṭayyib olmak gerek ki iki ma'nâda bile hevâ-dârdır.

ناگشوده گل نقاب آهنگ رحلت ساز کرد
ناله کن بلبل که فریاد دل افکاران خوشست

Nā-guşûde gul niḳâb âheng-i rıḫlet sâz kerd
Nâle kon bulbul ki feryâd-ı dil-efgârân hoş'est

Nā-guşûde; guşûde lâzımla mûte'addî (^{S,T+} beyinde müşterekdir, bunda mûte'addîdir.) **Gul** fâ'ili ve **niḳâb** mef'ûli. **Nâ** edât-ı selb, **nā-guşûde** açmak-sızın. **Âheng** bunda kaçd ma'nâsınadır. **Rıḫlet** ismdir irtihâl (64b) ma'nâsına ya'nî göçmek. **Sâz kerd** düzdi ve koşdı. **Kon** emr-i muḥâtabdır. **Ki** harf-i ta'lîl. **Dil-efgârân** elif ve nûn'la cem' (^{M,T+} olmuş.) **Dil-efgâr** gönli mecrûḥ, (^{M,T+} zîrâ **efgâr**, hemzenin şübûtiyle ve suḫûṭıyla ve kâf-ı 'Acemîyle, mecrûḥ) ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Gül niḳâbın açmaksızın irtihâl kaçdını ya'nî göçmek kaçdını müheyyâ eyledi, ḥâşılı, gül muṭabbak olmaksızın henüz ḡonca iken (^{S,T+} gülîstândan göçmek tedârükün eyledi. Zîrâ gülî ḡonca iken de) divşirirler. Pes, ey bülbül, nâle eyle ki gönli mecrûḥ 'âşıkların feryâd u figânı hoşdur ya'nî mü'eşşir ve süznâkdir, zîrâ cânândan muhâcir ve müfâriḳ oluyor. Âheng ve sâz ve nâle ve feryâd cem'î mürâ'ât-ı nazîr kabîlindendir.

مرغ شبخوان را بشارت باد کاندر راه عشق
دوست را با ناله شبهای بیداران خوشست

Murğ-i şeb-ḥân-râ bişâret bād k'ender rāh-ı 'ışḳ
Döst-râ bâ-nâle-i şebhâ-yı bîdārân hoş'est

Şeb-ḥân vaşf-ı terkîbidir, ḥâniden'den, gice okıyıcı ki bülbülден kinâyetdir. **Bişâret**, bâ'nın kesriyle, muştuluk ma'nâsınadır. **Döst-râ; rā** edât-ı taḥşîşdir, dostuñ dimekdir. **Bîdārân** cem'î **bîdâr**'dır uyanlıklar dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Murğ-i şeb-ḥâna muştuluk olsun ki 'ışḳ yolında ya'nî tarîḳ-i meveddet ü muḥabbetde cânânın gicelerle uyanık olan 'âşıkların feryâd u nâlesiyle zevḳi var, ya'nî bîdârların nâle-i şeb-girleriyle hoşdur, zîrâ ehl-i derdın nâle-i şeb-giri mü'eşşir ü süznâkdir. (^{S,T+} **Döst-râ**'daki rā'nın ziyâdesine ḥükm eyleyen zâyid söylemiş¹.)

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

از زبان سوسن آزادهام آمد بگوش
کاندین دیر کهن کار سبکباران خوشست

Ez-zebân-ı sūsen-i âzâdeem âmed be-gūş
K'enderin deyr-i kuhen kâr-ı sebuk-bârân hoş'est

Zebân-ı sūsen; bunda **zebân**'dan murād **sūsen**'in yaprağıdır teşbîh tarîkiyle ve sūseni ve servi âzâdeliğ-ile vaşf iderler, zîrâ bunlar cemî' zamânda tâze olup yeşermededir¹, sâyir dırahtlar ve nebâtât gibi (^{M,T+} gâh bâ-berg u) gâh bî-berg olmazlar. Hâşılı, dest-i hâzân ve Dey tecâvüzinden ve te'addisinden² âzâdedirler ve meyve ve hâşıl şâhibleri degillerdir ki bunlara şibyân seng u çüb atmak lâzım gele. Pes, her cihetden âzâdelerdir. Niteki Hâce buyurur: **Kâr-ı sebuk-bârân hoş'est.** (^{S,M+} İmdi)

Maḥşûl-i Beyt: Sūsen-i âzâdenin zebânından kulağıma geldi ki bu eski deyrde ya'nî (^{M,T+} dünyâda) yeynî³ yüklilerin işi eyüdü, ya'nî ta'alluḡ-ı dünyâdan mücerred olanın kârı hoşdur, niteki serv u sūsen bâr u hâşıl ta'alluḡından sâlim olduḡıçün dâ'imâ tâze ve terdir.

نیست در بازار عالم خوشدلی و زان که هست
شیوه رندی و خوش باشی عیاران خوشست

Nîst der-bâzâr-ı 'âlem hoş-dilî v'er zân ki hest
Şive-i rindî vu hoş-bâşî-i 'ayyârân hoş'est

Bâzâr-ı 'âlem izâfeti beyâniyyedir. **Hoş-dilî; hoş-dil** gönline (^{M,T+} ğam u) ğuşşa getürmeyen kimseye dirler, **yâ** harf-i maşdardır. **V'er** vu eger'den muḥaffedir, **zân** daḡi ez-ân'dan. **Ki** hoş-dilî beyân için gelmiştir. **Şive** lügatda eyü iş işlemege ve kendini güzel göstermege dirler. **Rind** bâde-nûşa dirler, **yâ** harf-i maşdar. **Hoş-bâşî; hoş-bâş** vaşf-ı terkibîdir, bâşiden'den eyi hâlde geçinüp ğam u ğuşşa çekmeyene dirler. **'Ayyâr**, yâ'nın teşdidiyle, lügatda at, feresde ve esedde⁴ müsta'meldir, ya'nî şu'na bu'na gezmeye dirler. Esb şenliginden bir yerde karar idemeyüp aşğa ve yukarı gezer ve esed aç olduḡda şayd taleb eylemek için tek durmaz gezer, ammâ ıştılâḡda **'ayyâr** şol kimseye dirler ki ziyâde 'âkıllılığından bî-pervâ olup ḡalî'ül-'izâr gezer, ḡalḡ muḡayyed olduḡı i'tibârât-ı

1 M: yaşamadadır. S: yeşerür.

2 S: dest-i hâzân ve te'addî tecâvüzinden.

3 S: yeñüli.

4 T: lügatda feresde ve esedde.

cüz'iyeye muḳayyed degil. Pes, Hâce'niñ **hoş-bâşî-i 'ayyārân** buyurduğı bunların hoş-hâl olup âzâde geçinmelerinden kinâyetdir. Bu da ma'lûm ola ki **hoş-bâşî** rindî 'ibâretine 'aṭf olup ikisi de **'ayyâr**'a kayd olmaḳ var, yâ **şîve**'ye 'aṭf olunup **rindî** aña kayd olmaya.

Maḥşûl-i Beyt: 'Âlem bâzârında gönül (65a) hoşluğı ve ferâğatı yokdur, ya'nî 'âlemde âsûde-hâl ü fâriğ-bâl geçinür yokdur.

Beyt: درین عالم کسی بی غم نباشد
اگر باشد بنی آدم نباشد

Derîn 'âlem kesî bî-ğam ne-bâşed
Eger bâşed benî Âdem ne-bâşed¹

Beyt: هر کس بقدر خویش گرفتار محنت است
کس را نداده اند برات مسلمی

Herkes be-ḳadr-i hîş giriftâr-ı miḥnet'est
Kes-râ ne-dâdeend berât-ı musellemî²

Ve eger var ise rindlik ile 'ayyârların hoş-bâşlığı pîşesidir³, (^{S+} yâḥud 'ayyârların rindliği ve hoş-bâşlığı pîşesidir) hoş-dillik. 'Âlem bâzârında ya'nî 'âlemde şafâ-yı ḳalb ile geçinür var ise bu iki şıfatla muttasıf olandır. (^{S,T+} Bu beytde **ve'r zân ki hest'**in ma'nâsında ve eger andan ki vardır diyen henüz ıstılâhlarından âgâh degil imiş⁴.)

حافظا ترك جهان گفتن طريق خوشدلست
تا نپنداری که احوال جهانداران خوشست

Hâfızâ terk-i cihân goften ṡarîḳ-i hoş-dil'est
Tâ ne-pindârî ki aḥvâl-i cihân-dârân hoş'est

Terk-i cihân goften ma'nâsı cihânı terk eyledim dimeḳdir, ya'nî **goften** bunda kendi ma'nâsınadır söylemek dimeḳdir, eylemek ma'nâsına degil ba'zı-lar ḳann eyledüğü gibi⁵, (^{S+} belki eylemek ma'nâ-yı lâzımıdır.) **Tâ** bunda ten-bîh içündür. **Ne-pindârî** fi'l-i nefy-i müstaḳbel, **yâ** zamîr-i muḥâṭab, ma'nâsı

1 Bu dünyada dertsiz bir kimse yoktur. Eğer varsa da o insanoğlu olmaz.

2 Herkes kendi değerine/büyüklüğüne göre sıkıntılara maruzdur. Kimseye mihnetlerden kurtuluş beratı/belgesi verilmemiştir.

3 S, T: Ve eger şöyleki vardır, rindlik pîşesidir ve 'ayyârların hoş-bâşlığı pîşesidir.

4 <^{T+} Redd-i Şem'î>

5 <^{T+} Redd-i Şem'î>

âgâh ol, zann eylemeyesin. **Cihân-dârân** cem‘-i cihân-dâr’dır, (^{S+} bunda murâd dünyâ-dâr ve mâl-dârdır) ya’nî ehl-i dünyâ.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, dünyâyı terk eyledim demek gönül hoşluğu tarîkidir, ya’nî gönül hoşluğuna tarîk-i vuşûldür, hâşılı, şafâ-yı kalb u sürûr-ı enderûn¹ dünyâ terkindedir, kesbinde degil. Pes, imdi âgâh ol, zann eylemeye- sin ki dünyâ-dârların ya’nî ehl-i dünyâ ahvâli ve eṭvârı eyidir. Hâşılı, dünyâyâ bir kimse ne kadar artuḡ tevaḡḡul eylese derd ü belâsı artuḡ olur, ammâ hiç eylemese hiç olmaz dimekdir.

53

Ve lehu eyzan Ez-Efrâd-i Baḥr-i Remel Fâ‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilât

يا رب آن شمع دل افروز ز کاشانه کیست
جان ما سوخت پیرسید که جانانه کیست

Yâ Rab ân şem‘-i dil-efrûz zi-kâşâne-i kîst
Cân-ı mâ sūht bi-pursîd ki cānâne-i kîst

Yâ Rab aşlında Yâ Rabbi’dır, bâ-yı müşeddedenin kesriyle. **Yâ** harf-i nidâ, **Rabbî** münâdâ, muzâfun ileyh **yâ**-i mütekellimdir. Aşlında **Rabbî** idi, yâ’yı ḥazf idüp bâ’yı tahfîf u teskîn eylediler, **Yâ Rab** oldu, ‘acabâ ma’nâsına. **Ân** lafzından fetḥayı bâ’ya naql eylemekle meftûḡ okunur. **Şem‘** ‘Arabîde şîn’in fetḥi ve mîm’in kesriyledir, mîm’i sâkin okumaḡ ‘Acem taşarrufatındandır, meydânın mîm’ini meftûḡ okumaḡ gibi. **Dil-efrûz** vaşf-ı terkibîdir, efrûzî-den’den, hemzenin şübûtiyla ve suḡûtiyla lügatdır, bunda vaşl ile sâḡıṡ olmuş- dur, bi-ḥasebi’l-lüḡa ma’nâsı gönül yalınlandırıcı ya’nî gönüle şevḡ virüp rûşen kılcı ma’nâsına. **Kâşâne** kış evine dirler, tâb-ḥâne ma’nâsına. **Cân-ı mâ sūht** cümlesinin râbıtı maḡzûfdur, taḡdîr-i kelâm **ki cân-ı mâ sūht**’dur, vezin için ḥazf olunmuşdur. Pes, bu cümle **şem‘-i dil-efrûz**’a sıfat olur, yâḡud cümle-i müste’nife ola. Pes, ol birisi gibi i’râbda maḡalli olmaz, cümle-i ibtidâ’iyye olur. **Bi-pursîd** ki fi’l-i cem‘-i muḡâṡab, cümle-i müste’nifedir. **Cānâne-i kîst** bi-pursîd’in mef’ûlun biḡ şariḡidir ya’nî mes’ûlün ‘anhdır.

1 S: sürûruñ.

Maḥşûl-i Beyt: ‘Acabâ ol gönüller müteşevvîk eyleyen şem‘ kimiñ ḥâne-sindendir ya‘nî kimiñ ferzendidir. Cânımızı yaqdı, şoruñ kimiñ cānânesidir ve kimiñ dil-rübâsıdır. Hâce dil-rübâsının evin bilmek ister ki gâh u bî-gâh der-i devlet-me‘âbına ilticâ eyleye.

حاليا خانه برانداز دل و دین منست
تا هم آغوش که می‌باشد و همخانه کیست

Hâliyâ ḥâne-ber-endâz-ı dil u dîn-i men'est
Tâ hem-âgûş-ı ki mî-bâşed u hem-ḥâne-i kîst

Hâliyâ şimdiki hâlde demekdir, ḥalâ ma‘nâsına, (^{S,M+} ba‘zı) küttâbla (^{M,T+} bu ‘ibâretde) bahşimiz geçmişdir ki da‘vâ ider ki **ḥâliyâ** ğalaṭdır, ‘Acem **ḥalâ** dir, **ḥâliyâ** dimes diyü ve du‘â-güy (65b) bu beytle ilzâm eylemişim. **Hâne-ber-endâz** ḥâne yıkıcı demekdir, vaşf-ı terkibîdir, endâziden’den, atmak ma‘nâsına, muzâf olmuştur **dil**’e ve **dîn**’e ‘atf ile, **dil**’e ve **dîn**’e **hâne** isti‘âresinden şoñ-ra. Ve **dil u dîn** ‘atıfla **men**’e muzâf olmuştur. **Tâ** bunda ta‘accüb içündür. **Hem-âgûş**; **hem** edât-ı cem‘iyyetdir¹, hem-ḥücre ve hem-sofra gibi. Pes, **hem-âgûş** kucağdaş demekdir ve hem-ḥâne evdeşik² ma‘nâsına. **Mî-bâşed**; **mî** edât-ı hâldir **ḥâliyâ** qarînesiyle. **Bâşed** fi‘l-i muzâri’dir, bâşiden’den. Hâce’ye i‘tirâz eylemişlerdir ki zanla cānânını el ile hem-âgûş eylemek münâsib degildir diyü. Ba‘zılar cevâb virmişler ki cānânına incinmek ḥâletinde söylemişdir ve ba‘zılar bu cevâbı redd eylediler ki ‘âşık ma‘şûkına her ne deñlü ki incine, bu vâdiden gelmek lâyıf degil ve ‘ale’l-ḥuşûş Hâce gibi şâḥib-i devlet. Ve ba‘zılar didiler ki **ki** lafzı bunda atasından ve anasından ‘ibâretdir, ya‘nî kanķı atanıñ veyâ ananın ķoynunda yatur demekdir, niteki beyt-i sâbıkda kimiñ ferzendidir dinilmişdi.

Maḥşûl-i Beyt: Ol şem‘-i dil-furûz ḥâliyâ benim dil ü dînimin evini ḥarâb idicidir. ‘Acabâ kimiñle hem-ḥâb ve hem-pisterdir ve kimiñle hem-ḥânedir. Hâşılı, beni ḥarâb u yebâb eyledi, âyâ kimi ma‘mûr eyleyüp ihyâ eyler.

باده لعل لبش کز لب من دور مباد
راح روح که و پیمانده پیمانہ کیست

Bâde-i la‘l-i lebeş k’ez-leb-i men dūr me-bâd
Râḥ-ı rûḥ-ı ki vu peymân-dih-i peymâne-i kîst

1 S: edât-ı cem‘dir.

2 M: evdeşik.

Bâde'niñ **la'l**'e izâfeti müşebbehin müşebbehün bihe izâfeti qabilindendir veyâ 'aksince. Ve **la'l**'iñ **leb**'e izâfeti müşebbehun bihiñ müşebbehe izâfetidir, hâşılı, beyâniyyedir. Ve bunıñ gibi yerlerde **la'l**'iñ kızıl renklisi murâddır, ğay-rısı degil. **K'ez-leb-i men dūr me-bād**; bunıñ gibi cümle-i mu'terizalara 'ilm-i Bedī'de haşv-i melih dirler, ya'nī medhi müş'ir olan cümle-i mu'terizalara ki mā-ḳabline ve mā-bā'dine hīç bir vecihle ta'alluḳı olmaya. Pes, **bāde** mübte-dā ve **rāḥ-ı rūḥ** haberi. **Rāḥ** bunda süci¹ ma'nāsınadır, ammā **rūḥ**'dan kim-se haber virmedi, hattā peygamberimiz daḥi bu ḳadar nebāhat şāḫibi iken². (M,T+ Nitekim İbn-i Kemāl buyurur:)

Beyt: Rāz-ı lebini ḳanda duyar her ğabī anuñ
Dirler ki sırr-ı rūḥı Nebī daḥi bilmedi³

Ki bunda ismdir, men-i istifhāmiyye ma'nāsına, **rūḥ**'uñ muẓāfun ileyhi vāḳi' olmuşdur. **Peymān-dih** vaşf-ı terkibidir, 'ahd u iḳrār virici ma'nāsına, muẓāf olmuşdur **peymāne**'ye. Ve bu ğazelde redif vāk'i olan **kīst** lafızlarındaki **ki** ismdir istifhām içün, **est** lafzına muḳārenetle hā-i resmī **ya**'ya tebdil olmuşdur. Bu bir muṭṭarid ḳā'idedir, zabṭ eylemek gerek.

Maḥşül-i Beyt: Ol cānānıñ la'l gibi bāde-i lebi (T+ inşā'a'llāh⁴) benim du-dağımdan ıraḡ olmasun, kimiñ rūḥunuñ rāḥıdır, ya'nī kimiñ cānına cān ḳatar ve kimiñ peymānesine peymān-dihdir, ya'nī kimiñle hem-ḳadeḥ olmaḡa pey-mān virmişdir. Bu beytiñ de mısrā'-ı şānīsiniñ maẓmūnı ḥuşuşunda Hâce'ye i'-tirāz eylemişlerdir ki cānānını ibtizāle düşürmüşdür diyü. (S,T+ Peymān-dih'den soñra vāv-ı 'aṭıfa irād idüp ma'nāsını aña göre viren kimse feḫvā-yı kelāma vāşıl olmamışdır⁵.)

می دهد هر کسش افسونی و معلوم نشد
که دل نازک او مایل افسانه کیست

Mi-dehed her keseş efsūnī vu ma'lūm ne-şud
Ki dil-i nāzik-i ū māyil-i efsāne-i kīst

Mi-dehed virür, fi'l-i muẓāri' müfred ğāyibdir. **Her keseş; şīn** zamīri (66a) **şem'-i dil-efrūz**'a rāc'idir. **Efsūnī; efsūn** ḫile ve mekr ve oḳuyup üfürecek ya'nī

1 M: şarāb. S: ḥamr.

2 M: hattā Resūlu'llāh *şalle'llāhu 'aleyhi ve sellem* daḥi bu ḳadar nebāhat şāḫibi iken. S: hattā Resūlu'llāh *şalle'llāhu 'aleyhi ve sellem* daḥi haber virmedi bu ḳadar nebāhat şāḫibi iken.

3 İbni Kemāl Divanı G. 351/5.

4 T: kısaltma olarak (شاله) şeklinde yazılmaktadır.

5 <T+ Redd-i Sürürü ve Şem'i>

ruk'ye, **yâ** harf-i vahdet veyâ tenkîr. **Vu ma'lûm ne-şud** cümlesi hâliyyedir. **Ki** harf-i beyândır, **ma'lûm ne-şud**'ı beyân ider. **Nâzik** zarîf ü ter dimekdir, **dil**'e şıfatdır. **Efsâne** bunda lügaz ve uşûre ma'nâsınadır, ya'nî Türkîde ol nedir ki dimekle ta'bîr olunur. **Mâyil**'in **efsâne**'ye izâfeti ism-i fâ'ilîn mef'ûline izâfeti kabîlindendir.

Maḥşûl-i Beyt: Ol şem'î dil-efrûza herkes efsûn u hîle ve mekr u ruk'ye virür, ya'nî her kimesne kendüye meyl itdürmege sa'y eyler, ammâ ma'lûm olmadı ki anıñ nâzik ü ter gönli kimiñ efsânesine ve ruk'yesine mâyildir. Hâşılı, herkes anı kendüye taḥşîş eylemek içün nice kışsa ve hikâye okur, ammâ ma'lûm olmadı ki kimiñ kışşasına (^{S,T+} ve hikâyesine) mâyildir.

یا رب آن شاه وش ماه رخ زهره جبین
در یکتای که و گوهر یكدانه کیست

Yâ Rab ân şâh-veş-i mäh-ruḥ-ı Zuhre-cebîn
Durr-i yektâ-yı ki vu gevher-i yekdâne-i kîst

Şâhveş; veş edât-ı teşbîhdır, şâh gibi dimekdir. **Cebîn** alındır, [**Zuhre-cebîn**] Zühre alınlı dimekdir ya'nî berrâk alınlı. **Durr** lügatda dâl'ın zammı ve râ'nın teşdidiyle inci dimekdir. **Durr-i yektâ** şol inciye dirler ki bir şadefde bir tane ola, 'âdeten ol ayrı olagelmışdir, ol cihetden mu'teberdir. **Ki** ismdir men-i istifhâmiyye ma'nâsına. **Gevher-i yekdâne** dürr-i yektâ¹ ma'nâsınadır, belki aña 'aṭf-ı tefsîridir.

Maḥşûl-i Beyt: 'Acabâ ol Zühre alınlı, ay yüzlü, pâdişâh gibi şem'î dil-efrûz kimiñ dürr-i yektâsı ve kimiñ gevher-i yekdânesidir, ya'nî kimiñ ferzendidir ve kimiñ ciger köşesidir. (^{S,T+} **Şâh-veş**'den sonra ve **ruh**'dan sonra vâv-ı 'âṭıfa işbât eyleyen Fârisî lezzetinden bî-behre imiş².)

دولت صحبت آن شمع سعادت پرتو
باز پرسید خدا را که بیروانه کیست

Devlet-i şoḥbet-i ân şem'î sa'âdet-pertev
Bâz pursîd Hudâ-râ ki be-pervâne-i kîst

Devlet-i şoḥbet; devlet muzâfıdır **şoḥbet**'e yâ-yı batnîyle. **Şoḥbet**, şâd'ın zammıyla, bunda muşâḥabet ma'nâsınadır. **Pertev** ziyâ ve eşer. **Bâz** bunda

1 T: dürr-i yekdâne.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

tekid içündür ancak. (^{S,T+} Girü¹ şoruñ diyen ilerüsini ve girüsini teşhîş eylemez imiş.) **Pursîd** cem‘-i emr-i muhâtabdır. **Hudâ-râ; râ** edât-ı tahşîş, Allâh için dimekdir. **Be-pervâne-i kîst; pervâne** bunda haţt-ı hümayûn ma‘nâsınadır ki pâdişâhlardan bir kimseye bir maşlahatdan ötüri çıkar ve ol haţtı taşrada şâhîbine îşâl edene pervâneci dirler ki selâtin-i ‘Acem’de ol bir manşıbdır. **Be-per-vâne**’deki **bâ** harf-i şıla ma‘nâsına ola veyâ ma‘iyyet ma‘nâsına veyâ sebebiyyet ma‘nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Ol sa‘âdet pertevli şem‘în muşâhabeti devleti, Allâh için şoruñ (^{S,M+} kimiñ pervânesidir veyâ) kimiñ pervânesi sebebiyledir, ya‘nî kâtib-i ezel bu devleti kimiñ başına yazdı ve kime taḳdîr eyledi.

گفتم آه از دل دیوانه حافظ بی تو
زیر لب خنده زنان گفت که دیوانه کیست

Goftem âh ez-dil-i divâne-i Hâfız bî-tu
Zîr-i leb ḥande-zenân goft ki divâne-i kîst

Bî-tu ya‘nî **bî-vişâl-i tu**. **Zîr-i leb** dudak altında, Türkîde bıyık altında dirler. **Ḥande-zenân; ḥande** gülmeniñ ismidir, **zenân** şîfat-ı müşebbhedir. Bunda ba‘zı elfâz **zen**’le terkîb olur, ammâ Türkîde anı urmağla ta‘bîr yakışmaz, cümleden; **ḥande zed** dirler güldi diyecek yerde, **ḥande-zenân** gülerek dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ol cânâna didim, ah Hâfız’ın divâne gönlinden, seniñ firâkıñda ‘acabâ nice olur hâli? Dudak altında gülerek didi ki kimiñ divânesidir? Ya‘nî cânân tecâhül tārîkiyle nâz cihetinden kimiñ divânesidir didi, ya‘nî ben anı divâne (**66b**) eylemedim² ve andan ḥaberim yok, kim divâne eyledi ise aña şikâyet eyle dimekdir.

1 T: giri.

2 S: eyledim.

54

Ve lehu eyzan
Ez-Baħr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

اگرچه عرض هنر پیش یار بی ادیبست
 زبان خموش ولیکن دهان پر از عربیست

Egerçi 'arz-ı huner pîş-i yâr bî-edebî'st
 Zebân ħamûş velikin dehân pur ez-'Arabî'st

'**Arz-ı huner** izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfetidir. **Bî** edât-ı selbdir, ammâ cevâmide maḥşûşdur. **Edebî'st**; **yâ** ħarf-i maşdardır. **Zebân**'dan **mîm**-i mütekellim maḥzûfdur, aşlında **zebânem ħamûş**'dur. **Dehân**'da da **mîm** maḥzûfdur, aşlında **dehânem** idi. **Pur ez-'Arabî'st**; **yâ** ħarf-i nisbet, taqdir-i kelâm ez-'ilm-i 'Arabî'dir.

Maḥşûl-i Beyt: Egerçi yârıñ öninde hüner 'arz eylemek edebsizlikdir. Dili-miz sâkit, ammâ ağızımız 'Arabîden toptoludur. Hâce zarâfetle yârine 'arz-ı hüner idüp buyurur: 'İlm-i 'Arabîden behre-dârım, egerçi mütemeddiḥ degilim. 'Arabîyi taḥşîş eylediginden anılanur ki kendilerine nisbet dilleri hüner olmaya.

پری نهفته رخ و دیو در گرشمه حسن
 بسوخت عقل ز حیرت که این چه بوالعجبیست

Perî nuhufte ruḥ u dîv der-girişme-i ħusn
 Bi-sûḥt 'aql zi-ḥayret ki in çi bu'l-'acebî'st

Perî nuhufte ruh; Hâce'niñ cânânı birkaç gün taşra çıkup görünmez ve gûşe-i ħâmede oturmağı ihtiyâr eyler. Raķib-i nâ-dân ise gelüp Hâce'niñ karşı-sına rağmen kendini zâhir ü nümâyân eyler. Pes, Hâce ol ħâlîñ vaşında bu beyti buyurur. **Girişme** bunda nâz ma'nâsına. **Der-girişme-i ħusn** güzellik nâzında dimekdir. **Bi-sûḥt 'aql zi-ḥayret**; **bi-sûḥt** bunda fi'l-i lâzımdır, 'akla yanmak isnâdı mecâzdır. **Bu'l-aceb**; **bû** ebû'dan muḥaffefdir, baba dimekdir, peder ma'nâsına. 'Arab bir ma'nâda mübâlağa kaçd eylese yâ eb'le ta'bîr ider veyâ ümmle. Meşelâ ebû'l-fesâd ve ümmü'l-ḥabâyiş dirler, gûyâ ki fesâd ve ḥabâyiş bunlardan tevellüd ider. (^{S,T+} Pes, bunda **bû** ziyâde ma'nâsınadır diyen lûgat ü ıstılâḥ u isti'mâlden gâfil imiş.) '**Acebî**'de **yâ** ħarf-i maşdardır.

Maḥşûl-i Beyt: Perî ruhın gizlemiş ya'nî görünmez. Dîv ise güzellik nâzın-dadır, ya'nî perî yerine geçmiş güzellik 'arz ider. 'Aqıl ḥayretten yandı ki bu ne bu'l-'aceblikdir¹, ya'nî mübâlağa ile 'acebdir ki şeytân melek ü perî işini işler. Ḥâşılı, perî gibi cilve-i nâzdadır.

سبب مپرس که چرخ از چه سفلہ پرور شد
که کام بخشی او را بہانہ بی سببست

Sebeb me-purs ki çarḫ ez-çi sifle-perver şud
Ki kām-baḥşî-i ü-râ bahâne bî-sebebîst

Sifle-perver ve **dûn-perver** vaşf-ı terkibîdir, alçağ besleyici dimekdir. **Kām-baḥşî**; **kām-baḥş** de vaşf-ı terkibîdir murād-baḥş gibi, murād bağışlayıcı ma'nāsına, **yā** ḥarf-i maşdardır.

Maḥşûl-i Beyt: Sebeb şorma ki felek neden alçağ besleyici oldu, ya'nî denî-leri² 'aziz eyledi ve eyileri ve 'azizleri zelîl eyledi (^{M,T+} ve eyler.) Zîrâ anıñ murād bağışlayıcılığına bahâne sebebsizlikdir, ya'nî edāniyi terbiye eylemege sebep lâ-zım degil, hemân denî ve sifle olmak terbiyesine kâfidir.

Beyt: فلک بہ مردم نادان دہد زمام مراد
تو اہل فضلی و دانش ہمین گناہت بس
Felek be-merdum-i nâ-dân dehed zimâm-ı murād
Tu ehl-i faẓlî vu dāniş hemîn gunâhet bes³

درین چمن گل بی خار کس نہچید آری
چراغ مصطفوی با شرار بولہبست

Derîn çemen gul-i bî-ḥâr kes ne-çid ârî
Çerâğ-ı Muştafavî bâ-şerâr-ı Bû Lehebîst

Derîn çemen'den murād dünyâdır. **Gul-i bî-ḥâr** dikensiz gül ya'nî naķîzsiz şey. **Ne-çid** nefy-i müstaḥbeldir. **Ârî**, elif-i memdûde ile, ne'am ma'nāsına, evet⁴ dimekdir. **Çerâğ** mumuñ fetilesinde yanan âteşe dirler. **Muştafavî** Muştafa'nıñ ism-i mensûbıdır, ya'nî Muştafa'nıñ şeref-i islâmî ve nübüvvet nûrî. **Şerâr** âteş kıgılcımıdır. **Bî** ebî'den muḥaffedir, **bû** ebû'dan olduğı gibi. **Ebî**'niñ yerine

1 T: yandı ki bu'l-'acebdir.

2 M: edāniyi.

3 314. gazel 7. beyit.

4 T: eved.

ebû da cāyızdır. **Lehebi'st; leheb** âteş yalınına dirler, **yâ** harf-i nisbetdir (67a) **Muştafavî**'deki gibi. Pes bu iki yâ'yı harf-i maşdar i'tibâr iden işâbet eylemedi¹.

Maḥşûl-i Beyt: Dünyâ çemeninde kimse dikensiz gül divşirmedi. Elbette gül kıanda var ise dikenî bilebilir² (S.T.+ ve māl kıanda var ise anda bir mār muḥarrerdir) ve kıanda ki şādlik var ise ğam 'aḳabincedir. Niteki *Gûlistân*'da buyurur:

Beyt: جور دشمن چه کند گر نکشد طالب دوست
گنج و مار و گل و خار و غم و شادی بهمند
Cevr-i duşmen çi koned ger ne-keşed t̄alib-i dōst
Genc u mār u gul u ḥār u ğam u şādî behem'end³

Genc u mār buyurduĝının aşlı budur ki bir mālî ki define iderler, kırık yıldan soñra ol defineyi bir ejder taşarruf ider dirler. *Ve'l-uhdetu 'ale'r-rāvi*⁴. Niteki Āşafî bir teşbih-i ḥāşda buyurur:

Beyt: غم تو در دل و پیچیده دود آه به رو
چو مار گنج که گنجینه را نگه دارد
Ġam-ı tu der-dil u pîçide dūd-ı âh berû
Çu mār-ı genc ki gencîne-râ nigh dâred⁵

Dîvân-ı Āşafî'de muḥayyel, bî-naẓîr beyt çokdur, ammâ bu beyt serdârlarındandır. Ḥâşıl-ı kelâm, eşyâ ezdâdıyla mütebeyyindir⁶. Pes, her bir eyiniñ zamânında bir yaramaz zıddı olur. Meşelâ Ḥâzret-i İbrâhîm'in Nemrûd ve Mûsâ'nın Fira'vun ve Ḥâzret-i Muştafâ'nın iki zıddı zuhûr eyledi⁷, biri Ebû Cehil ve biri Ebû Leheb. Pes, Ḥâce buyurur: Her şey'in dünyâda bir zıddı var, nitekim Ḥâzret-i Muḥammed'in⁸ nûr-ı nübüvvetine şerâr-ı Ebû Leheb zıd idi. Şerâr'dan murâd ezâ ve cefâ ve şirret-i Ebû Leheb'dir. Pes, andan Ḥâzret⁹ müte'ezzî idi. Gâh u bî-gâh Ḥâzret'i rencide iderdi. İmdi Ḥâce buyurur: Dünyâda dâ'imâ

1 <T+ Redd-i Şem'î>

2 M: gül kıanda var ise bir ḥār muḥarrerdir.

3 Sevgilinin talibi duşmanın cevri çekmeyip de ne yapabilir, çekmemek için elinde bir çare var mıdır? Çünkü bu dünyada hazine ile yılan, gülle diken, üzüntü ile sevinç beraber bulunur.

4 Sorumluluk rivayet edene aittir/Günahı söyleyenin boynuna.

5 Aşkın gamı gönülde saklı, o gamdan çıkan ah dumanı ise kıvrım kıvrım onun üzerinde çıkıp yükseliyor. Tıpkı hazinenin üzerinde hazineyi bekleyen kıvrım kıvrım bir yılan gibi.

6 M: müte'ayyindir.

7 M, S: Ḥâzret-i İbrâhîm 'aleyhi's-selâmın Nemrûd ve Ḥâzret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâmın Fira'vun ve Ḥâzret-i Muḥammed Muştafâ şalle'llâhu 'aleyhi ve sellem'in iki zıddı zuhûr eyledi.

8 M, S: Ḥâzret-i Muḥammed şalle'llâhu 'aleyhi ve sellem'in.

9 M, S: Ḥâzret 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâm.

zevk u şafâ olmaz, belki her sevincin 'aķabince bir miñnet ü elemi olur. Zîrâ dünyâ bu vech üzre mañlûķdur ve hîlķatini tağyîr eylemege ķâdir degil.

بنیم جو نخرم طاق خاتقاه و رباط
مرا که مصطبه ایوان و پای خم طنیست

Be-nîm cev ne-ĥarem řāk-ı ĥâneķāh u ribāt
Merā ki maştaba eyvān u pāy-ı ĥum şanebîst

Be-nîm; bā ĥarf-i muķābele. **Nîm** yarım, niřf ma'nâsınadır. **Cev** arpa. **Ne-ĥarem** fi'l-i nefy-i müstaķbel, ĥarîden'den, şatun almam dımeķdir. **Tāk** kemer. **Ĥâneķāh** şüfîler tekyesi. **Ribāt**, râ'nın kesriyle, evli¹ odaları, cem'i ribâţât gelür. **Maştaba** cemî' nüşhada řād iledir, ammā (^{T+} İmām) Muţarrizî *Maķāmât-ı Ĥarîrî*'niñ otuzıncı maķāmeniñ řerĥinde sîn'le yazar bu 'ibâretle ki *'El-meştabetu ĥānu'l-ğurebā'i, ve fi'l-cümeli el-mesāţibu² ed-deķāķinu ĥavle'l-mes-cidi, vāĥiduhu el-meřtabetu³*. Ammā *Lügat-i Sāmî*'de⁴ maştabe cāygāh-ı ĥurebā dimiş, řād'la. **Eyvān** hemzeniñ kesriyledir aşlında, ammā 'Acem fetĥile oķur ve büyük çarřaķta ve şeh-nişinlerde isti'māl iderler. Niteki Şāĥidi lügatde dimişdir.

Mıřrā': Çardağa ve revağa di hem daĥi eyvān

Ve *Tuĥfe-i Ĥüsāmî*'de büyük çardaķdır **eyvān** dimiş. **Tānebi**'de iĥtilāf eylediler, ba'zılar didiler ki yā'sı ĥarf-i nisbetdir ve ba'zıları aşıldır. Yā-yı nisbî diyenler didiler. Tınābla⁵ ya'nî çadır (^{S,T+} ipiyle ķurılan nesnedir,) çadır ve çerğeh ve ķara ev gibi. Ve yā-yı aşliyye ile diyenler didiler ki öñi açıķ evdir ki bağlarda ve bağçelerde yazın gölgelemek içün yaparlar⁶. Ammā Ĥāce'niñ kelāmından añlanan budur ki kendileriniñ memleketine maĥşuş bir maķbûl ĥāne ola, zîrâ maķām-ı medĥde vāķi' olmuş. (^{S,T+} **Tānebi** poyrazlıķdır diyen 'indî bir ma'nâ söylemişdir⁷.) **Pay-ı ĥum**'dan bunda murād küp dibidir.

Maĥşûl-i Beyt: Yarım arpaya şatun almam ĥâneķāĥın ve ribāţıñ kemerini, ya'nî yanımda bunlar ĥiç nesne degil (**67b**) baña ki (^{S,M+} maştaba eyvāndır,

1 S: evelü (harekeli metin). T: (اولی). F: **evli** (harekeli).

2 M, S: ĥānu'l-ğurebā'i fi'l-maĥalli. El-mesāţibu.

3 T: el-vāĥidetü maştabetun. Anlam: Mastabe garipler hanı demektir. Mesatib cami etrafındaki dükkanlar anlamındadır, tekil şekli mastabe'dir.

4 M: İmāmî'de. S: Esāmî'de.

5 S, M: şaneble.

6 S, T: peydā iderler.

7 <^{T+} Redd-i şem'i>

ya'nî evvân mertebesindedir ve küp dibi hâne-i şanebîdir, ya'nî şanebî hük-mindedir. Hâşılı, baña ki) maştaba evvân ve pây-ı hum şanebîdir, hâneğâhıñ ve medreseniñ ve ribâtıñ kemerini hiçe almam demekdir. Ya'nî anlarla bunlardan müstağnî ve fâriğim. (^{S,T+} Ribâtı kemere 'atf idüp ma'nâsını çârtâk diyen hem lügatde ve hem ma'nâda haţâ eylemiştir¹.) (^{T+} Bana ki misâfir-hâne ya'nî meyhâne şuffadır ve küp dipi çadır ipidir diyen efşâş-i haţâyâ eylemiştir².) Beytde muhtemelu'z-zıddeyn şan'atı vardır.

جمال دختر رز نور چشم ماست مگر
که در نقاب زجاجی و پرده عنیست

Cemâl-ı duhter-i rez nûr-ı çeşm-i mâst meger
Ki der-nikâb-ı zucâcî vu perde-i 'inebî'st

Duhter-i rez şarâbdan kinâyetdir, aşma kıızı demekdir, aşlı aşmadan mü-revellid olduğu için. **Nûr-ı çeşm**'den murâd bunda merdûm-i didedir, zîrâ nûrî ve ziyâyı ol görür. **Meger** ke'enne ma'nâsınadır. **Zucâc**, zâ'nıñ zammıyla, lügatde şırçaya dirler, qarûra ma'nâsına ve **yâ** harf-i nisbetdir, ammâ kehğhâllar ıstılâhında ruţûbât-ı 'ayndan bir ruţûbetiñ ismidir. Ve **'inebî**, ya-yı nisbî ile, hem şarâbdan kinâyetdir ve hem göz perdelerinden bir perdeniñ ismidir.

Ma'lûm ola ki Allâhu Te'âlâ gözi yedi perde ile üç ruţûbetden hâlk eylemiştir. Evvelkisi perde-i şulbiyye, andan sonra meşîmiyye, andan sonra şebekiyye, andan sonra ruţûbet-i zücâciyye, (^{M,T+} andan celîdiyye,) andan sonra perde-i 'ankebûtiyye, andan sonra ruţûbet-i bîdiyye, andan sonra perde-i 'inebiyye, andan sonra qarîne, andan mülteħime, ha'nıñ kesriyle. Niteki nazm eylemişlerdir.

Kıt'a:³

کرد آفریدگار تعالی به لطف خویش
چشمت به هفت پرده و سه آب منقسم
سلب و مشیمه شبکه زجاجی پس جلید
پس عنكبوت بیض و عنب قرن و ملتحم
Kerd Âferîdgâr-ı Te'âlâ be-luţf-ı hîş
Çeşmet be-heft perde vu se âb munķasim

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

3 T: nazm.

Sulb u meşîme şebeke zucâcî pes celid
Pes ‘ankebût biğ u ‘ineb karn u multehîm¹

Pes, Hâce bu beytde bir ruṭûbetle bir perdeye işâret idüp bâdeyi merdüm-i çeşmi hükminde icrâ eyledi ki bâde gâh perde-i ‘inebîdedir ya’nî şıķılmazdan evvel ve gâh ruṭûbet-i zücâciyededir meclise geldikde.

Maḥşûl-i Beyt: Duḥter-i rez cemâli ya’nî şarâb cemâli güyâ ki bizim gözümüzün nûrıdır ki zücâcî niķâbda ve ‘inebî perdededir, ya’nî gâh şîşe içinde maḥfûz u gâh ‘ineb içinde mestürdur. Hâşılı, şarâbı bu iki hâletde göze teşbîh ider. Ol iki hâletde, nihâyeti, perdelerden birisiyle ve ruṭûbâtdan biriniñ zikriyle iktifâ eyledi.

دوای درد خود اکنون از آن مفرح جوی
که در صراحی چینی و شیشه حلبیست

Devâ-yı derd-i ḥod eknûn ez-ân muferrîḥ cûy
Ki der-şurâḥî-i çinî vu şîşe-i Ḥalebî’st

Devâ dermân, ‘Arapça ‘ilâca dirler. **Derd** ağrıdır. **Ḥod** kendi. **Eknûn** şimdi. **Cûy** emr-i muḥâtabdır, cûyiden’den, iste dimekdir, ḥiṭâb-ı ‘âmmıdır. **Ki** ḥarf-i râbıt-ı şıfat bi’l-mevşûfdur. **Çinî**; **yâ** ḥarf-i nisbet. Ve **şîşe-i Ḥalebî’st** Ḥâleb’e mensûb şîşe dimekdir. Selâṭîn-i ‘Osmâniyeden evvel a’lâ şîşeler Ḥâleb’den çıkardı, aşlında Tarsûs’da peydâ olup Ḥâleb’e gelürdi ve Ḥâleb’den ‘âleme mün-teşir olurdu. Niteki Şeyḥ Sa’dî ḥazretleri Gülistân’da ol ma’ḥûd bâzergânla ki bir gice şeyḥi cezîre-i Kiş’de kendi odasına iletse gerek ve şabâḥa dek perîşân söylemeden şeyḥi uyutmasa gerek, anda dir ki: ‘Pulâd-ı Hindî be-Ḥâleb u abgîne-i Ḥalebî be-Yemen’. Bu didikleri Frenkden şîşe çıķmazdın evvel imiş, ammâ bu zamânda mu’teber Firengî şürâḥîsidir.

Maḥşûl-i Beyt: Kendi derdiñe devâyı ol müfferriḥden ṭaleb eyle ki çinî şürâḥîdedir ve şîşe-i Ḥâlebîdedir, ya’nî bâde ki kendi zamânında bu iki zarfda olması mu’teber imiş.

هزار عقل و ادب داشتم من ای خواجه
کنون که مست خرابم صلاى بى ادبيست

Hezâr ‘aql u edeb dâstem men ey ḥâce
Kunûn ki mest-i ḥarâbem şalâ-yı bî-edebî’st

1 Hemen önceki paragrafta şiirin anlamı verilmektedir.

Hâce bunda (68a) 'izzetlü ve hürmetlü ma'nâsınadır. **Mest-i harâb**, izâfetle, geçkin serhoşdur, (^{S,T+} vâv-ı 'âtıfa ile yazanlar bilmez imiş¹), **şalâ**'ya muzâf olmuştur. **Bî-edebî**'ye izâfet maşdar ilâ mef'ûlihi ma'nâsına, edesizliğe şalâ, ya'nî 'umûmen edebi terke şalâ. Zîrâ mest-i harâbdan her ne edesizlik ki dirsin, gelür.

Maḥşûl-i Beyt: Ey 'azîz, bundan evvel biñ 'aql u edebim var idi benim, ammâ şimdi ki geçkin serhoşum, edesizliğe şalâ, ya'nî her ne terk-i edeb ki var benden gelür, zîrâ lâ-ya'kîlim. (^{S,T+} **Şalâ-yı bî-edebî'st** 'ibâretiniñ ma'nâsını edesizlik şalâsıdır, ya'nî anıñ zamânıdır diyen bu 'ibâretiñ ma'nâsını virme-mişdir².)

بیار می که چو حافظ مدام استظهار
بگریه سحری و نیاز نیم شبیست

Bi-y-âr mey ki çu Hâfız mudâmem istizhâr
Be-girye-i şeheri vu niyâz-ı nîm-şebî'st

Bi-y-âr mey hiṭâb-ı 'âmmdır. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Çu Hâfız; çu** ḥarf-i teşbih. **Mudâmem; mudâm** dâ'im ma'nâsınadır, (^{T+} izâfeti lâmiyye ve **mîm** ma'nâ cihetinden **istizhâr**'a muḥayyedir.) **İstizhâr** istifâl bâbından maşdardır, bir şeyi arka idinmek. **Bâ** ḥarf-i şıla, **girye** ağlamanın ismidir, ḥande gülmeniñ ismi olduğu gibi. **Şeheri**; yâ-yı nisbîdir. **Niyâz** 'arz-ı ḥâcet. **Nîm-şebî**; yâ-yı nisbîdir.

Maḥşûl-i Beyt: Bâde getür ki dâ'im benim arķalandığım şehir vaḳtinde ağlamamadır ve dün yarısında³ (^{S,T+} Allâh'a) 'arz-ı ḥâcetimedir. Ya'nî bâde içdügüm şu iki ḥâle göredir ve bu iki ma'nâya istizhârladır, yoḥsa bunlardan gayrı Allâh'a lâyık 'amelim yokdur ki aña ṭayanup bu işe irtikâb idem.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 M: nıṣfu'l-leylde.

55

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Muzâri^c
Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilât

خوشتَر ز عیش و صحبت باغ و بهار چیست
 ساقی کجاست گو سبب انتظار چیست

Hoşter zi-'ayş u şoḥbet-i bāğ u bahār çist
 Sâkî kucâst gû sebeb-i intizâr çist

Hoşter; hoş bunda eyi dimekdir ve **ter** tafdîl içündür. '**Ayş**, 'ayn'ın fethiyle, dirlik ma'nâsına, ammâ 'Acem zevk u şafâda isti'mâl iderler. **Şoḥbet** muşâḥabet ma'nâsınadır. **Bâğ**; Rûm'da bâğçe didiklerine 'Acem bâğ dirler. **Bahâr** ma'tûf-dur **bâğ**'a. **Çist; çî** niñ hâ-yı resmîsi yâ'ya kalb olmuştur, kîst lafzında olduğu gibi. **Kucâ** kanda dimekdir. **Gû** ḥiṭâb-ı 'âmmdır. **İntizâr** katlanmak.

Maḥşûl-i Beyt: Bâğ u bahârda şoḥbet ve 'ayş eylemeden yegrek nedir. Sâkî kıandadır, söyle, intizâra sebeb nedir? Ya'nî bu faşılta 'ayş u 'işreti te'hîriñ aşlı nedir. (^{S,T+} Şoḥbet'den şoñra¹ vâv-ı 'âṭıfa irâd eyleyen bu beytiñ ma'nâsını bilmez imiş².)

هر وقت خوش که دست دهد مغتنم شمار
 کس را وقوف نیست که انجام کار چیست

Her vaqt-i hoş ki dest dehed muğtenem şumâr
 Kes-râ vuḳûf nîst ki encâm-ı kâr çist

Vaqt-i hoş izâfeti mevşûfuñ şıfatına izâfeti qabilindendir. **Ki** râbıt-ı şıfat. **Dest dehed** el virür ma'nâsınadır. **Muğtenem** ism-i mef'ûldür, ifti'âl bâbından, ğanîmet ma'nâsına. **Şumâr** bunda emr-i muḥâtabdır, şay dimekdir. **Kes-râ vuḳûf nîst; kes** kimse dimekdir, **râ** taḥşîş içündür, **vuḳûf** maşdardır duḥûl vezni üzre, 'ilim ma'nâsına. **Ki** ḥarf-i beyân, 'adem-i vuḳûfı beyân ider. **Encâm-ı kâr** işiñ şoñı ya'nî âhiri.

Maḥşûl-i Beyt: Her eyi vaqt ki el virür, anı ğanîmet bil, zîrâ kimse 'âlim degil ki işiñ âhiri ve 'âkıbeti nedir. Ya'nî her zamân ve her sâ'at ki zevk u şafâyla

1 T: Şoḥbet'den ve bâğ'dan şoñra.

2 <^{T+} Redd-i Şem'i>

mürûr eyler, anı Allâh'dan bir ni'met hisâb eyle. Ya'nî irt e günün¹ hâline nâzır olma, zîrâ bir kimse işin şö'nî ya'nî irteniñ hâline vâkıf degil ki nice gelür ve nice geçer.

Beyt: غم ناآمده خوردن به نقدم رنجه میدارد
همان بهتر که با فردا گذارم کار فردا را
Ġam-ı nâ-âmede ħorden be-naqdem rence mî-dâred
Hemân bihter ki bâ-ferdâ guzârem kâr-ı ferda-râ²

پیوند عمر بسته بمویست هوش دار
غمخوار خویش باش غم روزگار چیست
Peyvend-i 'omr beste be-müyîst hûş dâr
Ġam-ĥâr-ı ĥîş bâş ġam-ı rûzgâr çîst

Peyvend ulaşıq. **Be-müyîst**; **bâ** ĥarf-i muşâĥabet ve **yâ** ĥarf-i vaĥdet. **Hûş dâr**; **hûş** us ya'nî (68b) 'akıl, **dâr** emr-i muĥâtabdır, dârîden'den, 'aklıñ uyar diyecek yerde isti'mâl iderler, ya'nî 'aklıñ cem' eyle dimekdir. **Ġam-ĥâr** vaşf-ı terkîbidir, ġam yiyici ma'nâsına. **Ĥîş**, vâv-ı resmîyle, bunda kendi dimekdir. **Bâş** emr-i muĥâtabdır, bâşiden'den, ol dimekdir. **Ġam-ı rûzgâr** izâfeti lâmiyyedir, yâ-yı bañnî taĥdîrinde.

Maĥşûl-i Beyt: Eyyâm-ı 'ömrüñ peyvendi ve ittişâli bir kıl ile baġlıdır, ya'nî 'ömürde devâm u şebât yokdur, serî'ü'z-zevâldir. 'Aklıñ uyar ya'nî cem' eyle, kendi nefsiñ ġamını yiyici ol, rûzgârıñ (^{S.M+} ve zamânıñ) ġamı nedir? Hâşılı, eyyâm u evġât u ezmine ġamın yimek ki filân ay küsûf yâ filân ay ĥüsûf yâ filân yıl ħaĥt veya filân yıl ruhş, (^{S+} râ'nıñ zammı ve ĥâ'nıñ sükûnıyla, ucuzluk) olur diyü ġam çekmek 'ağıldan degildir.

معنی آب زندگی و روضه ارم
جز طرف جویبار و می خوشگوار چیست
Ma'nî-i âb-ı zindegî vu ravza-ı İrem
Cuz ĥarf-ı cûybâr u mey-i hoş-guvâr çîst

Zindegî; ma'lûm ola ki her kelimeniñ âĥirinde hâ-yı resmî ola, aña yâ-yı nisbî veya yâ-yı maşdarî (^{S.M+} veya elif ve nûn-ı cem') lâĥıq olsa hâ-yı resmîden

1 M: ferdânîf.

2 Henüz yok olan, gelmeyen sıkıntının tasasını çekmek şu andaki huzuruma/keyfime hâlel veriyor. En iyisi yarının işini yarına bırakmak, bugün onun tasasını çekmemek.

bedel bir kâf-ı ‘Acemîyle tavassuť iderler, zindegî ve bendegî (^{S,M+} ve hâcegân ve bendegân) gibi. **Ravza** lügatda çemendir, ammâ bunda bağçe murâddır, zıkr-i hâll ve irâde-i maħall ıtarîķiyle. **İrem** cennet bağçeleriniñ birisiniñ ismi-
dir, taħķiķi ziyâde beyâna muħtâcdır, burası maħalli degil. **Cuz** ğayr ma’nâ-
sınadır. **Tarf**, râ’nın sükûnıyla, ıarafdan muħaffefdir, râ’nın fethiyle. **Cüybâr**
lügatlerde ırmaķ kenârıdır dirler, ammâ bunun gibi yerlerde muılaķ ırmaķdır.
Hoş-guvâr; hoş eyi demekdir ve **guvâr**, gûvâriden’den, sıñmek, meşelâ ta’am
sıñmek ve şarâb sıñmek gibi.

Maħşûl-i Beyt: Âb-ı ğayâtın ve İrem bağınıñ ma’nâsı ırmaķ kenârıyla a’lâ
sıñıcı bâdeden ğayrı nedir? Leff ü neşr-i (^{M+} ğayr-i) müretteb ıtarîķiyle ıaraf-ı
cüybâr ravza-i İrem’den ve mey-i hoş-güvâr âb-ı zindegiden kinâyetdir. Ya’nî
cennet didikleri ırmaķ kenârı ve âb-ı ğayvân didikleri mey-i hoş-güvârdan ğay-
rı degildir.

مستور و مست هر دو چو از يك قبیله اند
ما دل بعشوة كه دهيم اختيار چیست

Mestûr u mest her du çu ez-yek kabîle-end
Mâ dil be-‘işve-i ki dihîm ihtiyâr çîst

Mestûr’dan murâd ehl-i taķvâdır ya’nî şalâh. **Kabîle** bir atadan müteşâ‘ib
u müteferriķ olan evlâddır, cem’i kabâyil gelür. **‘İşve**’de ‘ayn’ın fethi ve kesri
câyiz. Lâmi’î Çelebi manzûmesinde buyurur:

Mısrâ: ‘İşve gönül aldamaķ cilve şalınmaķdır

Ammâ ‘Acem ekşer nâz u şivede isti’mâl ider, lâkin bunda fenn-i vaż¹ murâd-
dır. **Dihîm** fi’l-i muzâri‘ mütekellim ma’a ğayrihidir, dihiden’den, bunda vire-
lim demekdir.

Maħşûl-i Beyt: Şâlih u tâlih her ikisi bile çünki bir atanın evlâdıdır ve bir
atadan müteferriķ u müteşâ‘ibdir, biz gönlümüzü kimiñ şivesine (^{S+} ve fennine)
virelim, ihtiyâr nedir, ya’nî cânib-i muħtâr kanķısıdır? Ğazret-i Ğâce’niñ bu
beyti şüret-i istiftâda² vâķi‘ olmuşdur. (^{S+} Bunda bir kabileden murâd Cenâb-ı
Ğuds’dur diyen ğaıa söylemiş³.)

1 S: fenn ü şun’.

2 T: istiğnâda.

3 <^{T+} Redd-i Şem’i>

راز درون پرده چه داند فلک خموش
ای مدعی نزاع تو با پرده دار چیست

Râz-ı derûn-ı perde çi dâned felek hamûş
Ey mudde'î nizâ'-ı tu bâ-perde-dâr çîst

Râz gizli iş. **Derûn** iç ma'nâsına ya'nî bir nesnenin içerüsü. **Çi dâned** ne bilür, ya'nî bilmez. **Hamûş** emr-i muhâtabdır. (^{S,T+} **Mudde'î** bunda 'âlim geçi-nüp câhilâne va'z eyleyendir ve ba'zılar didiler ki) **mudde'î** bunda ol kimsedir ki kendüyi 'ârif u muvaḥḥid iddî'â idüp ḥavâdis-i (69a) 'âlemi eflâk ü nücû-ma isnâd idüp gâh şûkr ü gâh şikâyet izhâr idüp gam çeker. **Nizâ'** çekişmek-dir. **Perde-dâr** lügatda perde tutucudur, ammâ ıstılâḥda kapucıya dirler. Felege **perde-dâr**lık isnâdı mecâzendir, zîrâ **felek** perdedir, **perde-dâr** ḥaḳîḳatde Al-lâh'dır ki eflâki şaklayup hıfz iden oldur.

Maḥşûl-i Beyt: Perde içinde ya'nî ardında gizli işi felek ne bilür. Sen epsem ol¹ ey müdde'î, senin perde-dâr ile nizâ'ın nedir? Ya'nî aḥvâl ü eṭvâr u ḥavâdis-i rûzgârı eflâke izâfet idüp anlardan gâh şâkir ü gâh şâkî olmak ziyâde cehliden nâşîdir. Eflâk ü nücûmun umûr-ı 'âlemde te'sîrin ḳabûl eyledüğümüz taḳdîrce² Allâh'ın emriyledir ve bunların bu te'sîrde ihtiyârı ve istiḳlâlî yokdur.

سهو و خطای بنده گرش نیست اعتبار
معنی عفو و رحمت آمرزگار چیست

Sehv u ḥaṭâ-yı bende gereş nîst i'tibâr
Ma'nî-i 'afv u raḥmet-i Âmurzgâr çîst

Sehv u ḥaṭâ; **sehv** ḡaflet ma'nâsınadır, **ḥaṭâ** şavâb muḳâbili ya'nî egri, bun-da cûrm murâddır. **Gereş**'deki zamîr Ḥudâ'ya râcî'dir, ma'nâda **bende**'ye de **i'tibâr**'a da muḳayyed olmak câyiz. **İ'tibâr** bunda mu'teber ma'nâsınadır, ya'nî maşdar mef'ûl ma'nâsınadır. **'Afv** maşdardır, 'afâ-ye'fû'dan ya'nî naşara bâbın-dan, bir kimsenin günâhını terk idüp 'ikâb eylememeye dirler. **Raḥmet** esir-gemektir. **Âmurz-gâr**, âmurziden'den, yarlıgayıcı, ḡaffâr ma'nâsına, **gâr** edât-ı fâ'ildir -ci ma'nâsına, kerdgâr gibi ve perverdgâr gibi, kerden ve perverden'den.

Maḥşûl-i Beyt: Bendenin ḡaflet ü ḥaṭâsı eger Allâh katında mu'teber değil-se, pes Allâh'ın raḥmet ü 'afvının ma'nâsı nedir? Ya'nî 'ibâdın cerâyim ü ḥaṭâsı

1 T: hamûş, epsem ol.

2 S, M: te'sîrin görüp ḳabûl eyledüğümüz taḳdîrce.

hayyiz-i i'tibârda olmasa Allâh'a 'Afuvv u Ğafûr u Raḥîm şıfatlarını isnâd eylemegiñ ne fayidesi olurdu? Bu şıfatları ise Ğudâ'ya izâfet ü nisbet zarûrîdir ki naşşla şâbit olmuştur. Pes, bendeniñ zünübına i'tibâr var imiş. İmdi tağlarca günâhımız olursa bu şıfatlara i'timâd idüp mercûdur ki günâhlarımızı maḥv u 'afv eyleye. Hâşılı, bu taḫdîrce¹ lâzım budur ki günâhı olmayana (^{M,T+} ğufrân olmaya). Niteki Nevâyî na't-ı Resûl'de buyurur:

Beyt: Seniñ şefâ'atiñ ümmîdi çün irür mümkün
Günâhkâr biravdur² ki yokdur anda günâh

زاهد شراب کوثر و حافظ پیاله خواست
تا در میانه خواسته کردگار چیست

Zâhid şerâb-ı kevşer u Hâfiz piyâle hâst
Tâ der-miyâne hâste-i Kerdgâr çîst

(^{M,T+} **Zâhid** ve **Hâfiz**) **hâst** lafzında tenâzu' eylediler. Pes, birisiyle 'amel itdürüp birisine izmâr ideriz³. **Tâ** bunda 'acâba ma'nâsınadır. **Miyâne** 'Arabîde vasaṭ ma'nâsınadır, sîn'in fethiyle, ya'nî bir şey'in (^{T+} eñ) ortası. **Hâste-i** (^{S,T+} **Kerdgâr**; **kerd** fa'l vezni üzere bir ismdir, niteki guft fu'l vezni üzere bir ismdir, guftâr dirlar, kelecî ma'nâsına, **gâr** edât-ı fâ'ildir, -ci ma'nâsına, sitemgâr zulümci ve cefâgâr cefâcî ma'nâsına. İmdi **kerdgâr**, kâf-ı 'Arabîniñ fethiyle, 'amelci ya'nî işçi dimekdir.) (^{M,T+} **hâste** bunda) maṭlûb ma'nâsınadır. **Kerd-gâr** fa'al ma'nâsınadır, kerden'den, kâf'ın fethiyle, perverdgâr perverden'den olduğu gibi, (^{S,T+} kâf'ın ve dâl'ın kesriyle okuyan lûğat-i Fûrsden âgâh degil imiş⁴.) **Hâste**'nin **Kerdgâr**'a izâfeti ism-i mef'ûlün kâyim-i maḫâm fâ'iline izâfeti kabîlindendir.

Maḫşûl-i Beyt: Zâhid kevşer şarâbı ve Hâfiz piyâleyi istedi, zıkr-i maḫall ve irâde-i hâll kabîlindendir, ya'nî 'ışk u muḫabbet şarâbını. (69b) 'Acabâ bu ikisiniñ arasında Ğudâ'nın maṭlûbı nedir? Ya'nî zâhidiñ maṭlûbı mıdır maḫbûli, yohsa 'âşıḫ'ın mı? (^{S,T+} Bunda **çîst**'i kîst ma'nâsına alup ve hâste 'ibâretine fâ'il ve Kerdgâr'ı mef'ûl i'tibâr iden 'Acem zebânından bî-ḫaber imiş⁵.)

1 S, T: taḫrîre.

2 **Birav** Çağataycada 'birisi' anlamındadır. M: Günâhkâr oldur.

3 M, T: birisiyle 'amel idüp birisine i'timâd ideriz.

4 <^{T+} Redd-i Şem'i>

5 S: külliyyen bî-ḫaber imiş.

56

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Remel
Fā'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlât

ماهم این هفته شد از شهر و بچشمم سالیست
 حال هجران تو چه دانی که چه مشکل حالیت

Mâhem in hefte şud ez-şehr u be-çeşmem sâlî'st
 Hâl-i hicrân tu çi dâni ki çi muşkil hâlî'st

Mâhem; mâh bunda kinâyetdir cânândan, zıkr-i müşebbehun bih ve irâde-i müşebbeh kabîlindendir. **Şud** bunda reft ma'nâsınadır. **Sâlî'st; yâ** harf-i vaḥdetdir. **Hâl-i hicrân** cevâb-ı su'âl-i muḳadderdir. Ke'enne sâ'il Hâce'ye i'tirâz eyledi ki yedi gün bir yıl mıḳdârı nice olur? Cevâb virür ki firâḳı'n ve hicrânı'n bir günü belki bir sâ'ati bir yılcadır, degil ki yedi gün, bunu çeken bilür ancak. Bu cihetdendir ki **tu çi dâni** buyurur.

Maḥşûl-i Beyt: Cânânım bu hafta şehirden gitdi, lâkin benim gözüme bir yıldır, zîrâ hicrânı'n hâli böyledir. Sen hicrân hâlini ne bilürsin ki ne müşkil hâldir. Niteki şâ'ir buyurur:

Baña bir yılca gelür gerçi saña dün gibidir

Ya'nî söyledigim sözün ma'nâsını hicrânı'n beliiyyât u şedâyidini çeken bilür. Sen ki çekmemiş olasın, ne müşkil hâl olduğunu ne bilürsin? Mâh ve hefte ve şehr ve sâl zıkrî mürâ'ât-ı nazîr kabîlindendir. Rûz lafzını da zıkr eylese ekmel olurdu.

مردم دیده ز لطف رخ او در رخ او
 عکس خود دید و گمان برد که مشکین خالیست

Merdum-ı dîde zi-luṭf-ı ruḥ-ı ü der-ruḥ-ı ü
 'Aks-i ḥod did u gumân burd ki muşkin hâlî'st

Merdum lafz-ı müştarekdir, ol cihetden **dîde**'ye izâfet eyledi, göz bebeği dîmekdir. Ba'zılar kıatında (^{S+} **dîde** ve **merdum**) lafzân-ı müterâdifândır. Pes, izâfet beyâniyye olur. **Luṭf** bunda leṭâfet ma'nâsınadır. **Ruḥ** yañaḳdır, gâh olur

ki yüz ma'nâsında müsta'meldir. **Hod** kendi dimekdir. **Gumân burd**; gumân burden sezmekdir, **gumân burd** sezdi dimekdir. **Muşkîn; yâ** nisbet ve **nûn** te'kîd içündür. (^{T+} **Hâl** beñ.)

Maḥşûl-i Beyt: Gözbebeği ol cānânın ruḥının leṭâfet ü nezâketinden anın ruḥında ya'nî cānânın ruḥında kendi nazîrini gördi ve müşkîn hâl sezdi¹. Ya'nî cānânın âyîne-i rûyında merdum-ı dîde kendi 'aksini görüp ruḥında bir müşkîn hâl sezdi ol 'aksi.

می چکد شیر هنوز از لب همچون شکرش
گرچه در شیوه گری هر مژده اش قتالیست

Mî-çeked şîr henûz ez-leb-i hemçun şekerêş
Gerçi der-şivegeri her mujeeş kıttâlî'st

Mî-çeked fi'l-i ḥâldir, çekiden'den, tamar² dimekdir. **Şîr** sütdür. **Henûz** el-ân ma'nâsınadır. **Hemçun; çun** teşbîh için ve **hem** te'kiddir. **Şekerêş**'deki zamîr mezkûr mâha râc'idir. **Şivegeri; şive** nâz ma'nâsına, **ger** edât-ı fâ'ildir, -ci ma'nâsına, âhîrindeki **yâ** harf-i maşdar, şivecilik dimekdir. **Muje** kirpik. **Kıttâlî'st; yâ** vaḥdet içündür.

Maḥşûl-i Beyt: Ol cānânın şeker gibi lezîz lebinden el-ân anası südi tamar³, egerçi şive ve nâz bâbında her bir müjesi 'uşşâk helâk eylemek için bir kıttâldir.

ای که انگشت نمایی بکرم در همه شهر
وه که در کار غریبان عجبت اهمالیت

Ey ki engušt-numâyî be-kerem der-heme şehîr
Veh ki der-kâr-ı ġaribân 'acebet ihmâlî'st

Ey harf-i nidâ, münâdâ maḥzûfdur, **ey ân ki** taḥdîrindedir. **Engušt-numâ** vaşf-ı terkîbidir, numâyiden'den, parmakla gösterilici ma'nâsına. **Be-kerem; bâ** ma'a ma'nâsınadır veyâ zarf için. **Veh** ve **vâh** (^{M,T+} edât-ı) taḥassür ü teğâbündür. **'Acebet; tâ** zamîr-i ḥiṭâb. **İhmâlî'st; yâ** edât-ı tenkîr, (^{S,T+} vaḥdet diyen vaḥdeti ve tenkîri teşhîş eylemez imiş⁴.)

1 M: zann eyledi.

2 M: tamlar.

3 M: tamlar.

4 <^{T+} Redd-i Şem'î>

Maḥşûl-i Beyt: Ey ol cānān ki cemīʿ şehirde keremde parmakla gösterilicisin (70a) ya'nî keremle meşhûrsun. Vāh ki ḡarībler¹ işinde 'aceb ihmālîñ var. Hâşılı, herkese iḥsān u luṭf üzeresin, ammā ḡurabāya ihmāl üzeresin, ke'enne ki Hâce ḡurebādandır.

بعد ازینم نبود شائبه در جوهر فرد
که دهان تو بر آن نکته خوش استدلالیست

Ba'd ezînem ne-buved şâ'ibe der-cevher-i ferd
Ki dehân-ı tu ber-ân nukte hoş istidlâlî'st

Ezînem aşlında **ez inem**'dir, vaşl-ile hemze sâkîṭ olmuşdur, **ez** min ve 'an ma'nāsına ḡarfdir, **in** ism-i işâretdir ḡarîbe, **mîm** zâmir-i mütekellim vaḥdedir. Bunda **şâ'ibe** şekk ma'nāsınadır. **Cevher-i ferd** (^{M,T+} cüz'-i) lâ-yetecezzâ ma'nāsınadır, ya'nî bir cüz'dür ki hiç tecezzîye qâbil degil. Mütekellimîn aña vücûd virdiler ve cemīʿ eşyâ bu eczâdan müterekkibdir (^{S,T+} didiler), ammâ ḡükemâ buña qâ'il olmadılar ve eşyâ heyûlâ ve şüretden mürekkebdır didiler. İki cānibiñ bile edillesi kütüb-i ḡikemiyyede maşṭûr u mezkûrdur. **Ki** ḡarf-i ta'lîl. **İstidlâlî'st**; bunda da **yâ** ḡarf-i tenkîrdır, vaḥdete de qâbiliyyet vardır.

Maḥşûl-i Beyt: Bundan sonra cevher-i ferdiñ vücûdında şekkim olmaz mütekellimîn mezhebi üzre, ya'nî cevher-i ferd mevcûd imiş. Zîrâ seniñ dehân-ıñ bu nukte üzre eyü istidlâldır veya bir eyü istidlâldır². Hâşılı, seniñ dehân-ıñ cevher-i ferdiñ vücûdına delîl-i rüşendir ki ḡurdelikde cüz'-i lâ-yetecezzâ ḡük-mindedir.

مژده دادند که بر ما گذری خواهی کرد
نیت خیر مگردان که مبارک فالیست

Mujde dâdend ki ber-mâ guzerî ḡâhî kerd
Niyet-i ḡayr me-gerdân ki mubârek fâlî'st

Mujde muştuluḡ. **Guzerî**; **guzer** ismdir, guzerîden'den, geçmek ma'nāsına, **yâ** tenkîr içündür. **Hâhî** fi'l-i muzâri' muḡâṭab, ḡâhîden'den, **kerd** bunda kerd-den ma'nāsına, zîrâ qâ'idedir ki mâzî muzâri'a muḡârin olsa maşṭar ma'nāsını ifâde ider. **Niyet** qaşḡ ma'nāsınadır. **Me-gerdân** nehy-i muḡâṭabdır, (^{S,T+} ger-dâniden'den), döndürme dimekdir. **Ki** ḡarf-i ta'lîl. **Fâlî'st**; **yâ** vaḥdet içündür.

1 S: ḡayrılar.

2 S, M: bir eyü edille ile istidlâldır.

Maḥşûl-i Beyt: Muştuluk virdiler ki yanımızdan güzër idisersin ya'nî ge-
çisersin. Bu bir niyyet-i ḥayrdır, imdi niyyet-i ḥayrı döndürme ki bir mübârek
fâldır. Ya'nî yanımızdan geçmege niyyet eylemişsin, bu mübârek niyyetdir, (^{S,T+}
imdi) tağyîr eyleme (^{S,T+} bu niyeti ki mübârekdir.)

کوه اندوه فراق بچه حیلت بکشد
حافظ خسته که از ناله تنش چون نالیست

Küh-ı endüh-ı firâket be-çi ḥilet bi-keşed
Ḥâfiz-ı ḥaste ki ez-nâle teneş çun nâlî'st

Küh, vāv'ın şübüt u suḫûṭıyla, tağdır, cebel ma'nâsına. **Endüh**; bu daḥi
vāv'ın şübütuyla ve suḫûṭıyla, guşsa ma'nâsınadır. **Küh**'un **endüh**'a izâfeti
beyâniyyedir. **Nâle** inildi. **Nâl** (^{T+} vâsîṭi) kâlem içindeki beyâz tellere dirler.
Nâlî'st; yâ tenkîr içündür.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ firâkıñ guşsası dağını ne ḥile ve ne fenle Ḥâfiz çeker
ki nâleden anıñ teni nâl gibi za'îfdır. Ya'nî dağlarca hicrân yükine nice mü-
teḥammil olabilür ki 'ışk u muḥabbet derdinden teni nâl gibi za'îf u naḥîfdır.

57

Ve lehu eyzan Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

اگرچه باده فرح بخش و باد گلبرزست
به بانگ چنگ مخور می که محتسب تیزست

Egerçi bâde ferâḥ-baḥş u bād gul-bîz'est
Be-bâḡ-ı çeng me-ḥor mey ki muḥtesib tîz'est

Ferah-baḥş vaşf-ı terkibîdir, (^{S,M+} baḥşiden'den, ferâḥ bağışlayıcı dimerdir.
Gul-bîz de vaşf-ı terkibîdir), biziden'den, biḥten'den deḡil ba'zılar zann eyledü-
gi gibi¹, bi-ḥasebî'l-lüḡa çiçek eleyici ma'nâsınadır, ammâ işlâḥda çiçek dökici
dimerdir. **Me-ḥor** nehy-i muḥâtabdır, bunda içme ma'nâsınadır **mey** karîne-
siyle. **Muḥtesib tîz'est**; **muḥtesib**'den terḥîbin² aşlı budur ki 'Acemde evvel

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 S: muḥtesib terbiyesiniñ.

bu fırka-i dâle ya'nî Kızılbaş-mel'un hurûc eylemeksizin cemî'an nehy-i münkeri muhtesibler eyler-imiş. Meşelâ târik-i şalâtı ve şarib-i hamrı ve zânîyi ve bi'l-cümle ehl-i fışkı münkerâtdan men' eyleyen muhtesibler imiş ve muhtesib evra' u ezhed-i 'ulemâdan olurmuş, niteki Şultân Hüseyn Baykara zamânında Mîr Hüseyn Mu'ammâyî idi. **Tîz** lügatda keskin ma'nâsınadır, (70b) ammâ bunda yavuz murâddır.

Maḥşûl-i Beyt: Egerçi bâde feraḥ bağışlayıcıdır ve bâd çiçek döküp saçıcıdır, ya'nî bahârîn vaḫti ve revnağıdır, imdi çeng ü çeḡâne âvâzıyla şarâb içme ki muhtesib ḥiddetlidir ve yavuzdur. Hâşılı, egerçi bâde içecek zamândır, lâkin muhtesib ḥiddetinden emîn olmağıçün maḥfi içmek gerek.

صراحی و حریفی گرت بچنگ افتد
بعقل نوش که ایام فتنه انگیزست

Şurâhî'î vu ḥarîfî geret be-çeng ufted
Be-'aql nûş ki eyyâm fitne-engîz'est

Şurâhî'de yâ vaḫdet içündür¹. **Ḥarîfî; ḥarîf** iki ma'nâya gelür; Birisi hem-pîşe ya'nî hem-şan'at ve biri de bâde muşâḥibi.

Beyt: هلالی چون حریف بزم رندان شد بخوان مطرب
الا یا ایها الساقی ادر کاسا وناولها

Hilâlî çun ḥarîf-i bezm-i rindân şud bi-ḥân muṭrib²
'Elâ yâ eyyuh'e's-sâḡî edir ke'sen ve nâvilha'

Ammâ bunda maḥbûb murâddır. Niteki Âşafî *Şikâyet-nâme*'sinde îrâd buyurmuş.

Beyt: نه قدح نوش حریفی که به رنگ آمیزی
رخ او لاله و گل را همه شرمندہ کند

Ne ḡadeḥ-nûş ḥarîfî ki be-reng-âmîzî³
Ruḥ-ı ü lâle vu gul-râ heme şermende koned⁴

1 S: Şurâhî yâ-yı zarfı içündür.

2 Hilâlî içki meclisine katılınca ey çalgıcı, şarkı söylemeye başla.

3 S: bezmgâh mî-ziyî.

4 O şarap içen sevgilinin yanağı rengârenk olmasıyla lale ve gülü utandırıyor.

Hârifden bunda maḥbûb murâddır mışrâ‘-ı sâni kârinesiyle. **Geret; ger** edât-ı şart, **tâ** zâmîr-i hîṭâb, **çeng**’e maşrûfdur, **be-çenget** taḳdîrinde, ḥâşılı, **ger be-çenget ufted** taḳdîrindedir. **Be-çeng; bâ** harf-i şıla, **çeng** lûgatde kaynaḳdır¹, meşelâ arslan ve şâhin kaynağı² gibi, ammâ bunda avuç murâddır. **Fitne-engîz** vaşf-ı terkîbîdir, engîziden’den, fitne kıparıcı ma‘nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Bir şurâhî bâde ve bir bâde muşâhibi (S,M+ maḥbûb) eger elîfe düşerse ya‘nî girerse ‘aql-ile iç ki eyyâm fitne kıparıcıdır. Ya‘nî perhîz zamânıdır, içki zamânı degildir, zîrâ hamre muḥkem yasaḳ var, (M,T+ içeni taş gemisine kırlar³), (M+ hadden ziyâde içeni Mısır’da Ebûkır kıal’asına nefy iderler ve kimini limâna gönderirler.) **Be-‘aql nûş** demekden ğarażı, ya‘nî ‘aqlın başında iken meclisden kıalk, yohsa tutilursın⁴.

در آستین مرقع پیاله پنهان کن
که همچو چشم صراحی زمانه خونریزست

Der-âstîn-i murakḳa‘ piyâle pinhân kon
Ki hemçu çeşm-i şurâhî zemâne ḥûn-rîz’est

Âstîn yeñ. **Murakḳa‘** pâre pâre yamalı hırḳa ki ba‘zı Hindiler giyer, bunda murâd muṭlaḳâ şûfiler hırḳasıdır, bunuñla şûfilere ta‘rîz ider. **Çeşm-i şurâhî**’den murâd ağızdır ki bâde andan dökülür. **Ḥûn-rîz** vaşf-ı terkîbîdir, rîziden’den, kıan dökici dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Hırḳanın yeñinde piyâleyi gizle, kimse görmesün, zîrâ şurâhî gözi gibi zamâne kıan dökicidir. Ḥâşılı, içdüğüñi kimseye kıuyurma ki şûfilere bed-nâm u rüsvây idersin. Murâd mürâyî şûfilere ta‘rîzdir.

ز رنگ باده بشویم خرقها در اشك
که موسم ورع و روزگار پرهیزست

Zi-reng-i bâde bi-şüyîm hırḳahâ der-eşk
Ki mevsim-i vera‘ u rûzgâr-ı perhîz’est

Bi-şüyîm bunda emr-i mütekellim ma‘a ğayrihidir, kıuyalım dimekdir. **Ve-ra‘** ve **perhîz** ‘atf-ı tefsîridir.

1 M: pençedir.

2 M: pençeleri.

3 S: içeni ḥabse kırlar.

4 S: kıuyulursın.

Maḥşûl-i Beyt: Bâde renginden ya'nî lekesinden hırkalarımızı göz yaşı içinde yuyalım, ya'nî selefde eyledüğümüz bâde-nüşluklara peşimân olup tevbe idüp ol kadar yaş dökelim ki hırkalarda olan şarâb lekeleri hep arınup pâk olsun, zîrâ vera' mevsimi ve perhîz zamânıdır. Bu da mürâyî şüfilere ta'rîzdir. Bu ğazel Dilşâd'ın salṭanatı zamânında dinilmişdir ki ḥamre ve sayir menâhiye bir mertebe yasağ eylemiş idi ki sözünü tutmayanı envâ'-ı 'uḫûbetle ḳatlı iderdi.

سپهر برشده پرویز نیست خون افشان
که ریزه‌اش سر کسری و تاج پرویزست

Sipîhr-i ber-şude pervîzenî'st ḥûn-efşân
Ki rîzeş ser-i Kisrâ vu tâc-ı Pervîz est

Sipîhr, sîn'in ve bâ-yı 'Acemîniñ kesreleriyle, felekdir. **Ber-şude**; **ber** harf-i isti'lâ, **şude** refte ma'nâsına, **ber** terkîbî ile mürtefi' dimekdir. **Pervîzenî'st**; **pervîzen**, bâ-yı 'Acemîniñ fethiyle, elege dirler, **yâ** harf-i vahdet. **Ḥûn-efşân** vaşf-ı terkîbîdir, efşâniden'den, ḳan saçıcı dimekdir. Ba'zı nüshada **ḥûn-pâlâ** düşmüş, pâlâyiden'den, süzmek ma'nâsına, meşelâ yoğurt süzmek gibi. Pes, **ḥûn-pâlâ** ḳan (71a) süzüci ma'nâsınadır, ma'nâ-yı lâzımisi ḳan dökmekdir. **Rîzeş**; **rîze** dökündi, meşelâ seng-i rîze dirler taş dökündisine, ammâ bunda elekden geçen nesnedir **rîze** didüğü. Şu'ara felegi nucûmla ğîrbâle¹ teşbîh eylemişlerdir, ammâ elege teşbîhi meşhûr² degildir, **şîn** zamîri **pervîzen**'e râcî'dir. **Rîze**'niñ âhîrinde hâ-yı resmî olduğıçün hemze-i müctelibe ile tavassuṭ eylediler. **Kisrâ**'da kâf-ı 'Arabîniñ kesri ve fethi câyizdir ve râ'yı 'Arab meftûḫ ve 'Acem meksûr okur, Ḥüsrev lafzından mu'arrebdir. 'Acem pâdişâhlarına Ḥüsrev dirler, Rûm pâdişâhlarına Ḳayser ve Çîn pâdişâhlarına Fağfûr ve Hind pâdişâhlarına Rây didikleri gibi. Ammâ bunda **Kisrâ**'dan murâd Ḥürmüz bin Nûşîrevân'ın oğlıdır ki ismi **Pervîz**'dir, egerçi zâhiren 'aṭf teğâyür iktizâ ider. Ve câ'izdir ki ol nesliñ her birisi ola ve câyizdir ki **Nûşîrevân** kendi murâd ola (S,T+ *binefsihi*.)

Maḥşûl-i Beyt: Mürtefi' felek ḳan saçıcı bir elekdir ki³ dökündisi Kisrâ'nın kellesi ve Pervîz'in tâcıdır, ya'nî felek ekâbir ü e'âzım-ı selâṭîni esirgemez, bî-pervâ öldürür, esâfil ü eşâğire ḥod ne i'tibâr⁴. Ḥaşılı, helâk eylemedik ne kebîr ḳalur, ne şağîr.

1 S: ğîrbâle.

2 M: meşhûd.

3 S, T: bir elekdir ḳan saçıcı ki.

4 S: ḥod i'tibâr yok.

مجوی عیش خوش از دور واژگون سپهر
که صاف این سر خم جمله دردی آمیزست

Me-cûy ‘ayş-ı hoş ez-devr-i vâzgûn-ı sipihr
Ki şâf-ı in ser-i hum cumle durdî-âmîz’est

Vâzgûn ve **bâz-gûn**, zâ-yı ‘Arabî ile, başı aşağı ya’nî tersine. **Şâf** şarâbın üstüne dirler, şâfî ma’nâsına ve **durdî**, yâ ile ve yâ’sız, altına dirler. **Durdî-âmîz** vaşf-ı terkîbîdir, âmîziden’den, şâf mukâbili, ya’nî durdî ile karşıcı, hâşılı, başı aşağı olıcağ **durdî-âmîz** olması zarûridir, zîrâ **durdî** esfele mâyildir.

Maḥşûl-i Beyt: Felegîn tersine devrinden gökçek¹ dirlik isteme, ya’nî felekden huzûr u şafâyla geçinmegi taleb eyleme, zîrâ bu küp başının şâfisi dîr-dî-âmîzdir, ya’nî zevk u şafâsı belâ ve miḥnetle karşıklıdır. Felegî başı aşağı bir küpe teşbîh eyledi. Hâşılı, ‘âlemde şafâ kedersiz ve bal belâsız ve gül dikensiz olmaz, zîrâ her şey’in zıddı yanından münfekk olmaz.

عراق و فارس گرفتی بشعر خوش حافظ
بیا که نوبت بغداد و وقت تبریزست

‘Irâk u Fars giriftî be-şîr-i hoş Hâfız
Bi-y-â ki nevbet-i Bağdâd u vaqt-i Tebrîz’est

‘**Irâk**’dan bunda murâd ‘Irâk-ı ‘Acem’dır ki Işfahân’dır ve **Fârs**’dan murâd Şîrâz’dır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, ‘Irâk ve Fârs’ı güzel şi’rile teşhîr eylediñ. Gel ki Bağdâd’ı teşhîr nevbetidir ve Tebrîz’i feth eylemek vaqtidir. ‘Irâk ve Fârs ve Bağdâd ve Tebrîz cem’i mürâ’ât-i nazîr kabîlindendir. Hâşılı, tamâm ‘âlemi laṭîf şi’riñle musahḥar eyliyorsın demekdir.

1 M: güzel.

58

Ve lehu eyzan
Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

بنال بلبل اگر با منت سر یاریست
 که ما دو عاشق زاریم و کار ما زاریست

Bi-nāl bulbul eger bā-menet ser-i yārī'st
 Ki mā du 'āşık-ı zārīm u kār-ı mā zārī'st

Bi-nāl emr-i muḥaṭābdır. **Bulbul** münādā, ḥarf-i nidā maḥzūfdur. **Bā-menet**; **bā** muşāḥabet içündür, **tā** (^{S,T+} zamīr-i) ḥiṭāb. **Ser** bunda sevdā ve hevā ve muḥabbet ma'nāsınadır. **Yārī'st**; **yār** bunda yoldaş ve **yā** ḥarf-i maşdar. **Ki** emre 'illetdir. **Zārīm**; **zār** zelil ü ḥakīr, 'āşık'a şıfatdır ve muzāfun ileyhdır izāfet-i beyāniyye ile. **U kār-ı mā**; **vāv** ḥāliyyedir. **Zārī'st**; zārīden inlemekdir, **zārī** inildi demekdir. Ma'lūm ola ki zār'la zārī lafızları mābeynini ekşer ehl-i Fûrs geçinenler fark eylemez imiş. Ḥattā murğ-i zārle merğ-zār beynini teşhîş eylemek kaçd eyledikleri yerde ḥaṭā eylediler¹.

Maḥşûl-i Beyt: (71b) Ey bülbül, eger benimle yârlık ve yoldaşlık hevâsı var ise inle ve feryād eyle, zîrâ biz ikimiz bile 'āşık-ı zār u zeliliz ve işimiz inlidedir. Ya'nî sen güle 'āşık ve ben cānāna 'āşık, 'āşıkıñ ise ḥālî feryād u fiğāndır. Pes, eger baña yâr iseñ bile feryād u fiğān idelim.

در آن زمین که نسیمی وزد ز طره دوست
 چه جای دم زدن نافهای تاتاریست

Der-ân zemīn ki nesīmī vazed zi-ṭurra-i dōst
 Çi cāy-ı dem zeden-i nāfehā-yı Tātārī'st

Vezed fi'l-i muzāri', vezīden'den, eser (^{S,M+} ya'nî yel eser) demekdir. **Dem zeden** lügatda şolumağdır, ammā işılâḥda teneffüs ü tekellüm eylemekdir. **Nāfehā** nāfe'niñ cemidir, misk göbeği demekdir. **Tātārī'st**; **Tātār** şınıf-ı meş-hūruñ ismidir, **yā** ḥarf-i nisbet.

¹ <^{T+} Redd-i Deḳâyıku'l-Ḥakāyık>

Maḥşûl-i Beyt: Ol yerde ki cānânın ıttırasından bir nesīm eser ya'nî bûy-ı ıttıra-ı cānân zuhûr ider, Tatar'a mensûb nâfeleriñ teneffüsine ne maḥâldir? Ya'nî ol maḥâmde ol teneffüs eylemege lâıyık degil, ḥâşılı, anda bûy-ı nâfeye i'tibâr yoḡdur.

بیار باده که رنگین کنیم جامهٔ زرق
که مست جام غروریم و نام هشیاریست

Bi-y-âr bâde ki rengin konim câme-i zerḡ
Ki mest-i câm-ı ġurûrim u nâm huşyârîst

Ba'zı nüshada **zerḡ** yerine **delḡ** vâkı' olmuş, ḡırḡa ma'nâsına. (^{S,T+} **Câme-i zerḡ** izâfeti lâmiyyedir, isti'âre tārîḡiyle,) şûfilere ta'rîzdır¹. **Ki** ḡarf-i ta'lil iki yerde bile. **Câm-ı ġurûr** izâfeti beyâniyyedir. **Mest**'in **câm-ı ġurûr** terkibine izâfeti lâmiyyedir. **Huşyârîst**; **huşyâr** huşyardan muḡaffefdir, ayık dimekdir, **yâ** ḡarf-i nisbet, (^{S,T+} maşdariyyet ma'nâsını aḡz idenler işâbet eylememişler².)

Maḥşûl-i Beyt: Ḥiṡâb-ı 'amm tārîḡiyle; bâde getür ki riya ḡırḡasını renkle-yelim, zîrâ ġurûr bâdesiniñ mestiyiz, ammâ adımız huşyâra mensûbdur. Ya'nî biz mest-i ġurûr olup adımız huşyâr olmaḡ riya ḡırḡasından nâşidir, imdi bu ḡırḡayı bâde ile renklemeḡ gerek ki bu iki şıfatın izâlesine sebep ola. (^{S,T+} Mısrâ'-ı şânîniñ ma'nâsında; zîrâ ġurûr câmina mestiz ve huşyârlıḡ adı vardır diyen ġarîb ma'nâ taşvîr eylemiş³.)

خیال زلف تو پختن نه کار خامانست
که زیر سلسله رفتن طریق عیاریست

Ḥayâl-i zulf-i tu puḡten ne kâr-ı ḡâmân'est
Ki zîr-i silsile reften tārîḡ-i 'ayyârîst

Ḥâmân ḡâm'ın cem'idir, nâ-puḡte ma'nâsına. **Zîr** alt ma'nâsınadır. **Silsile** zincîr. **'Ayyârîst**; **'ayyâr** mübâlaḡa ile ism-i fâ'ildir, her şeyin 'ayârın alıcı ya'nî mubaşşır, **yâ** maşdariyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ zülfün ḡayâlini bişürmek ya'nî zülfüne giriftâr olmaḡı taḡayyül eylemek ḡâmlar ve nâ-puḡteler işi degil, zîrâ zencîre giriftâr olup zencîr altında yürimeḡ 'ayyârlar işidir, bönler ve aḡmaḡlar işi degildir. Zîrâ bön

1 M: Zerke izâfeti lâmiyyedir isti'âre tārîḡiyle.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

ve ahmaḳ vehhâm olur, kendüyi varṭaya düşürmez. Ba'zılar didiler ki 'ayyârların başka ṭarîḳi vardır, meşâyih ṭarîḳi gibi. Pes, ol ṭarîḳe ve silsileye, 'ayyâr olup fenninde mâhir olmayan dâhil olamaz.

لطیفه ایست نهانی که عشق ازو خیزد
که نام آن نه لب لعل و خط ژنگاریست

Laṭîfe'îst nihânî ki 'ışḳ ezû hîzed
Ki nâm-ı ân ne leb-i la'l u ḥaṭṭ-ı jengârîst

Laṭîfe bir mevşûf-ı mahzûfuñ şıfatıdır, taḳdîr-i kelâm **hâlet-i laṭîfe**. **Nihânî** gizli, mahfî ma'nâsına. **Ki** râbıt-ı şıfat. **Hîzed** lügatda ḳalḳar dimekdir, hîzî-den'den, ammâ bunda peydâ ve zâhir olur dimekdir. **Ki** râbıt-ı şıfat ba'de şıfat. **Leb-i la'l** kırmızı dudakdır teşbîh ṭarîḳiyle. **Ḥaṭṭ-ı jengârîst**; tâze şakalı şu'arâ gâh **ḥaṭ** ya'nî yazıya ve gâh tâze sebzeye (^{S,T+} ve gâh **jengâr**'a) teşbîh iderler ki renkte sebzeye ḳarîbdır. **Jengârî**'de **yâ** nisbet içündür.

Maḥşûl-i Beyt: Bir gizli¹ hâlet-i laṭîfedir ki 'ışḳ andan zâhir olur ki ol şîrîn laṭîfeniñ adı kırmızı dudak ve ḥaṭṭ-ı sebz degildir. Ya'nî 'aşîḳ gönlini ḳapup cezb eyleyen ḥaṭṭ u hâl ü leb-i sûrh² degildir, belki ân (72a) didikleri hâletdir ki esbâb-ı hûsnûñ cemî'sinden hüveydâ olur³. Niteki şa'ir buyurur:

Beyt: Dilberde murâd ân olur endâm degüldür
Keyfiyyet olur meyde ğaraż câm degüldür⁴

Ba'zı nüshâda **ezû hîzed** yerine **ez-ân hîzed** düşmüşdür. Pes, iki mışrâ'da bile **ân** lafzını irâd eylemekde ihâm-ı laṭîfe imâ var, *fe-tedebber*.

جمال شخص نه چشمست و زلف و عارض و خال
هزار نکته درین کار و بار دلداريست

Cemâl-ı şahş ne çeşm'est u zulf u 'ârez u hâl
Hezâr nukte derîn kâr u bâr-ı dil-dârîst

Bu beyt beyt-i sâbıkı mübeyyindir. **Derîn; der** zarf içündür, **în** ism-i işâret, **kâr u bâr-ı dil-dârî**'ye işâret olmaḳ câ'iz ve mezkûr esbâb-ı hûsne olmaḳ câ'iz. **Kâr u bâr** iş güç ma'nâsında isti'mâl iderler, hâşılı, (^{S,M+} **bâr**) ittibâ'

1 S, M: gizlüce.

2 M: leb-i la'l.

3 S: cemî'inden hûbdur.

4 Necatî Bey Divânı G. 174/1.

ķabîlindendir. **Dil-dârî'st; dil-dâr** vaşf-ı terkîbîdir, dârîden'den, gönûl tıttıcı ma'nâsına, ammâ iştlâhda gönûl ele getürıcı ya'nî hâtır ri'âyet idıcı ma'nâsında müsta'meldir, **yâ** harf-i maşdardır.

Maḥşûl-i Beyt: Güzellik cemâli ya'nî güzelliği mezkûr esbâbla değildir, belki bu dil-dârlık kârında ya'nî hâtır ri'âyetinde biñ nükte var, ya'nî ri'âyet-i hâtır envâ'-ı vechile olur ki 'aşıkın ķalbini cezb eyleyen oldur, yâḥud bu esbâb-ı ḥüsnde dil-dârlık işi ya'nî gönûl ele getürmek biñ dürlüdüdür.

Ve câ'izdir ki **kâr u bâr** dil-dâra muzâf olmayup mevķûf okuna ve ḥâşıl-ı ma'nâ; bu kâr u bârda dil-dârlık hezâr nüktedir, ya'nî kâr u bâr-ı 'ışķ u maḥabbetde dil-dârlık biñ nüktedir. Ḥâşılı, cemâl mezkûr esbâba münḥaşır degildir, belki ḥüsni-ı ḥulķ u envâ'-ı dil-dârlık mezkûr esbâba zamm olmaķ gerek ki erbâb-ı 'ışķın gönûlini firifte eyleye.

Beyt:

بس نکته غير حسن بيايد که تا کسی
مقبول طبع مردم صاحب نظر شود

Bes nukte ğayr-i ḥusn bi-bâyed ki tâ kesî
Maķbûl-i ṭab'-ı merdum-i şâḥib-naẓar şevêd¹

قلندران حقيقت بنيم جو نخرند
قبای اطلس آن کس که از هنر عاریست

Ķalenderân-ı ḥaķîķat be-nîm-i cev ne-ḥarend
Ķabâ-yı atlas-ı ân kes ki ez-huner 'ârî'st

Ķalenderân'dan murâd mücerredândır, niteki ba'zı nüshada **burehneġân** düşmüşdür, ba'zı nüshada **ḥaķîķat** yerine **ṭarîķat** vâķi'dir, maķşûd birdir. **Nîm** cev'e muzâfdır. **Ne-ḥarend** nefy-i müstaķbel, ḥariden'den, şatun almazlar demekdir ya'nî i'tibâr eylemezler. **Ķabâ-yı atlas** izâfeti beyâniyyedir. **'Ârist; 'ârî**, yâ-yı aşliyye ile, çıplaķ dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ḥaķîķat (^{T+} ü ṭarîķat) mücerredleri ya'nî ehlu'llâh yarım ar-paya almazlar ol kimseniñ atlas kaftânını ki hünerden çıplaķ ola ya'nî ḥâlî ola. Ḥâşılı, ma'rifetsizleri ehl-i ma'rifet ḥiçe şaymaz, her ne ķadar ki ağır ķumâşlarla müteḥallî ve mütezeyyin olursa.

1 191. gazel 8. beyit.

بر آستان تو مشکل توان رسید آری
عروج بر فلک سروری بدشواراست

Ber-âsitân-ı tu muşkil tuvân resîd ârî
'Urûc ber-felek-i serverî be-duşvârî'st

Tuvân tuvâned ma'nâsınadır, ol sebebdan **resîd** resîden ma'nâsınadır. **Ârî** lafzı mışrâ'-ı şânîye merhûndur. **'Urûc** bir yüksek yere çıkmaktır. **Felek-i serverî** izâfeti beyânîyyedir ve **yâ** harf-i maşdar. **Be-duşvârî'st**; **bâ** ma'a ma'nâsınadır, **duşvâr** güç ya'nî müşkil ma'nâsınadır ve **yâ** harf-i maşdardır.

Maḥşûl-i Beyt: Cânânını isti'zâm idüp buyurur: Seniñ eşigine irişmek müşkil olur¹ ya'nî âsitânına irişmek müşkildir, belî, serverlik felegine çıkmak çetînlîkledir². Ya'nî küberâ ve 'uzemâ maḳâmına vâsıl olmaḳ müşkildir, herkesiñ maḳdûrî degil. Hâşılı, seniñ âsitânına irişmek serverlik felegine 'urûc ve âsumân-ı sa'âdete şu'uddur.

سحر گرشمه وصلش بخواب می دیدم
زهی مراتب خوابی که به ز بیداراست

Seḫer girişme-i vaşleş be-ḥâb mî-didem
Zihî merâtib-i ḥâbî ki bih zi-bidârî'st

Girişme lügatda gözle ve kaşla işarete dirler. **Girişme**'niñ **vaşl**'a izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfetidir veya fâ'iline, **şîn** zamîri cânâna râci'dir. **Be-ḥâb**; **bâ** zarf içündür, **ḥâb** (^{S,M+} lügatda uyḳudur, (72b) ammâ) bunda düşdür. **Mî-didem**; **mî** mâzî evvelinde hikâyet-i ḥâl-i mâzî ifâde ider. **Zihî** edât-ı taḫsindir ve gâh fi'l-i ta'accüb ma'nâsında müsta'meldir, **zih** de, yâsız olıcaḳ, böyledir. **Merâtib-i ḥâbî** izâfeti lâmiyyedir ve **yâ**'sı vaḫdet içündür, (^{S,T+} nisbet için aḫz eyleyeni mu'aḫzeze gerekdir³). **Ki** râbıt-ı şıfat. **Bidârî**; **bîdâr** şıfat-ı müşebbehe'dir, yaḳzân ma'nâsına, uyanık dimekdir, **yâ** maşdariyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Seḫer vaḳtinde düşde cânânıñ vaşlına işâret (^{M,T+} veya vaşlınıñ işâretini) görürdüm. Ne hoşdur bir düşüñ mertebeleri ki yegdir uyanıklıḳdan. Ya'nî bir düş ki anda vişâle işâret ola, ol uyanıklıḳdan yegdir ki anda vişâle imâ ve işâret olmaya. Hâşılı, vuşlat şafâ virür düş ise de.

1 T: müşkil erişmek olur.

2 M: güçdür. S: çengeliledir.

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

جفاى دوست بغایت رسید و مى ترسم
که انتهای جفا ابتدای بیزاریست

Cefâ-yı dōst be-ğâyet resîd u mî-tersem
Ki intihâ-yı cefâ ibtidâ-yı bîzârî'st

Cefâ-yı dōst mübtedâ, **resîd** haberi. **Be-ğâyet** resîd'e müte'allîkîdir, mef'û-lün bih gayr-ı şarihidir. **U mî-tersem**; **vāv** hâliyyedir. **Ki** harf-i ta'lîl veyâ harf-i beyân. **İntihâ** gâyetdir, Türkçe uç ma'nâsına. **Bîzârî'st**; [**bîzâr**] şîfat-ı müşeb-behedir, berî ma'nâsına, **yâ** maşdariyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Dostuñ cevır u cefâsı nihâyete vardı ya'nî ḥadden aşdı, hâl-buki qorqarın ki cefânın gâyeti ve pâyânı bîzârlıgıñ ibtidâsıdır. Ya'nî qorqarın ki benden bîzârdır ki ziyâde cefâya muqayyeddır, ola ki andan uşanam diyü.¹ Ammâ bîñ cefâ daḥi iderse² ben andan ferâğat eylemem.

Beyt: Bîñ cefâ görsem ey şanem senden
Bu ne sözdür ki uşanam senden

(^{S,T+} Mısrâ'-ı şânî maḥûfun minh ya'nî ol qorqduğı nesneyi beyândır. (^{S+} Ve câ'izdir ki maḥûfun minh muqadder firâk ola ve mısrâ'-ı şânî aña 'illet ola.)
(^{S,T+} Ammâ ol ki maḥûfun minh taqdir idüp mısrâ'-ı şâniyi ḥavfe 'illet eyledi, bu taḥşîşde ḥabt-ı fâḥiş eyledi³.)

دلش بناله میازار و ختم کن حافظ
که رستگاری جاوید در کم آزاریست

Dileş be-nâle me-y-âzâr u ḥatm kon Hâfiz
Ki restgârî-i câvid der-kem-âzârî'st

Nâle ismdir, inildi ma'nâsına. **Me-y-âzâr** nehy-i muḥâtabdır, âzârî-den'den, hemze yâ'ya qalb olmuşdur sâbıqan beyân olan vech üzre. **Ḥatm kon** tamâm eyle dimekdir, ya'nî nâleñi uzatma, düket dimekdir. **Ki** harf-i ta'lîldir **me-y-âzâr**'a. **Restgârî**; **restgâr** 'Arabça müfliḥ dimekdir, ehl-i felâḥ u şalâḥ ma'nâsınadır. **Rest** ismdir resten'den ve **gâr** edât-ı fâ'ildir, -ci ma'nâsına, kerdgâr ve perverdgâr ve sitemgâr bu qabildendir ve **yâ** harf-i maşdardır. **Câvid** ebe-dî dimekdir, câvidân da (^{S,M+} ve câvidân da) dirler. **Kem-âzârî**; **kem** eksik

1 M: Ya'nî ġalibâ benden bîzârdır ki beni usandırmak için ziyâde cefâ eylemektedir.

2 T: irişürse.

3 T: 'illet eyledi, ḥabt-ı 'aşvâ eyledi. <^{T+} Redd-i Şem'î>

dimekdir, ammâ böyle yerlerde terk-i külliden 'ibâretidir, hiç olmamak ma'nâsına. Meşelâ, **kem gû** hiç söyleme ve **kem kon** hiç eyleme dimekdir, *ve kıs*¹. Pes, **kem-âzârî** âzârsızlık dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Gönlüni nâle ile incitme ve ḥatm eyle² ya'nî nâleyi uzatma, düket ey Hâfız. Zîrâ ebedî şalâḥ³ külliyyen terk-i âzâradadır. Hâşılı, ebedî felâḥ u necât hiç bir şey'i incitmemededir ve 'ale'l-ḥuşûş cânânı.

59

Ve lehu eyzan Ez-Baḥr-i Remel Fa'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât

عيب رندان مكن ای زاهد پاکیزه سرشت
که گناه دگران بر تو نخواهند نوشت

'Ayb-ı rindân me-kon ey zâhid-i pâkîze-sirişt
Ki gunâh-ı digerân ber-tu ne-ḥâhend nuvişt

Ba'zı nüshada **ki gunâh-ı digerî** vâkı' olmuş, ammâ rindân cem'ine **digerân** münâsib olduğıcün bunu ihtiyâr eyledik. 'Ayb'ın **rindân**'a izâfeti maş-darın mef'ûline izâfeti qâbilindendir. **Me-kon** nehy-i muḥâṭabdır, eyleme dimekdir. **Pâkîze-sirişt**; **pâkîze** ve **pâk** bir ma'nâyadır, arı (73a) dimekdir, ṭâhir ma'nâsına. **Sirişt** ḥilqat ma'nâsına ismdir. **Pâkîze-sirişt** (^{T+} terkîb-i mez-cî qâbilindendir, vaşf-ı terkîbî degildir ba'zılar zann eyledüğü gibi⁴.) **Zâhid**'i **pâkîze-sirişt**'le vaşf ta'rîz tarîkiyledir, murâd 'aksidir, ya'nî mühmil-i sirişt, zîrâ rindlere 'ayb eyler. Hâce ise kendini⁵ iddi'âen rindlerden 'add eyler. **Ki** ḥarf-i 'illetdir. **Digerân**, dâl'in kesriyle ve kâf-ı 'Acemîniñ fethiyle, **diger**'in cem'idir, gayr dimekdir, **diger** de dirler, yâ ile. **Ne-ḥâhend nuvişt**; **ne-ḥâhend** nefy-i müstaḥbeldir, ḥâhiden'den, dilemezler dimekdir, **nuvişt** fi'l-i mâzîdir, muzârî'a muḳârin olmağla maşdar ma'nâsı virilür, **ne-ḥâhend nuvişt** yazmayısarlar dimekdir.

1 S: ve kıs 'alâ hâzâ.

2 S: incitme ve ḥatm kon ya'nî ḥatm eyle.

3 S: müfliḥin. T: müfliḥlik.

4 S, M: Pâkîze-sirişt vaşf-ı terkîbidir. <^{T+} Redd-i Sürürî>

5 T: kendüi.

Maḥşûl-i Beyt: Ey pāk yaradılışlı zâhid, rindlere ya'nî bâde-nüşlara 'ayb eyleme, zîrâ ğayrılarının günâhını senin üzerine yazmayışarlar, niteki bu ma'nâ manşûşdur. Qavluhu Te'âlâ: ¹«وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى»

من اگر نیکم و گر بد تو برو خود را باش
هر کسی آن درود عاقبت کار که کشت

Men eger nikem u ger bed tu bi-rev ḥod-râ bâş
Herkesî ân direved 'âkıbet-i kâr ki kışt

Tu bi-rev ḥod-râ bâş; bi-rev'de **bâ** te'kid içündür ve **rev** emr-i muḥâṭabdır, git dimekdir. **Ḥod-râ bâş;** taqdir-i kelâm **ḥod-râ meşğûl bâş,** żarûret-i vezni-çün ḥazf olmuşdur, kendi işiñe² meşğûl ol dimekdir. **Bâş** emr-i muḥâṭabdır, bâşiden'den, ol dimekdir. **Kesî; yâ** vaḥdet içündür. **Direved,** dâl'in kesri ve râ'nın ve vâv'ın fetḥaları ile, fi'l-i muzâri'dir, direvîden'den, (^{S,T+} biçmek), buğday ve arpa biçmek (^{S,T+} meşelâ³). **Kışt** bunda kâf-ı 'Arabînin kesri ve şîn'in sükûnıyla fi'l-i mâzîdir, kıştan'den, ekdi dimekdir. Aşlında lafz-ı müşterekdir ismle fi'il beyninde. İsm olunca iki ma'nâda müsta'meldir. Birisi ekin ma'nâsına, niteki Ḥazret-i Mevlânâ Câmî buyurur:

Beyt: یافت چشم از نم خلل تا در تو تخم مهر رست
خانه ویران شد ز باران گرچه خرّم گشت کشت
Yâft çeşm ez-nem ḥalel tâ der-tu toḥm-ı mihr rust
Ḥâne virân şud zi-bârân gerçi ḥurrem geşt kışt⁴

Birisi de tarla ma'nâsınadır, niteki Âşâfî buyurur:

Beyt: جز تخم مهر قابل کشت دلم نبود
رویت ز قطره های عرق آب و دانه داد
Cuz toḥm-ı mihr qâbil-i kışt dilem ne-bûd
Rûyet zi-kaṭrehâ-yı 'araḳ âb u dâne dâd⁵

Kâr'la **kışt**'in cem'inde terâdüf-i şekli var, zîrâ **kâr** da **kışt** ma'nâsına gelür ki

1 "Hiçbir günahkâr bir başka günahkârın yükünü taşımaz." İsra 17/15.

2 M: maşlaḥatına.

3 M: buğday ve arpa biçmek ma'nâsına.

4 Gözüm senin sevginin tohumu onda yeşersin diye sürekli yaş akıtarak zarara uğradı. Ev aşırı yağmurdan yıkıldı, ama tarla canlandı.

5 Benim gönlüm sadece sevgi tohumunun ekilmesine elverişli, onda başka bir şey yetişmez. Yüzün ise ter damllarıyla o tarlaya su ve dane vermekte.

sâbıkan Mevlânâ Câmî'nin bir beytinde zıkr olmuştı.

Beyt: به کشت و کار جهان دل مبند که آخر کار
ز کشت مات شود شاه عرصه شطرنج
Be-kişt u kâr-ı cihân dil me-bend k'âhir-i kâr
Zi-kişt mât şevd şâh-ı 'arşa-i şaṭranc¹

Ammâ bunda ya'nî Hâce'nin beytinde terâdüf tārîkiyle vâkı' olmamış, belki bunda **kâr** emir ma'nâsındır, 'âkıbetu'l-emr demekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Zâhîde hitâb idüp buyurur ki, ben eger eyi ve eger yaramazım, ya'nî eger şâlih u eger tâlihim, sen ne istersin benden, var kendi (^{S,T+} işiñe meşgûl ol, her kimse 'âkıbetü'l-emr anı biçer ki ekdi, ya'nî) herkes ekdügin biçer. Hâşılı, her kimse kendi 'amelîyle cezâsın bulur². Pes, bizim şâlih u tâlih olduğumuzdan saña ne fâyide var, ne ziyân. 'Tu bi-rev ḥod-râ bâş' terkibiniñ ma'nâsını 'yüri, kendüñiçün ol, ya'nî kendi tedbîrinde ol'³ diyenler işâbet eylemediler⁴.

ناامیدم مکن از سابقه لطف ازل
تو چه دانی که پس پرده که خوبست و که زشت
Nâ-umîdem me-kon ez-sâbıka-i luṭf-ı ezel
Tu çi dâni ki pes-i perde ki ḥûb'est u ki zişt

Nâ-umîdem me-kon beni me'yûs eyleme. **Ez-sâbıka-i luṭf-ı ezel; sâbıka** bunda muḥadder rahmetiñ sıfatıdır, **rahmet-i sâbıka** demekdir. **Luṭf-ı ezel;** (^{S,T+} taḳdîr-i kelâm **luṭf-ı ezel-i Hudâ**'dır, bu işâretidir) meşhûr ḥadıṣ-i şerîfin maзмünına⁵, *'Innî ene'llâhu sebaḳat rahmeti 'alâ ḡaḍabî*⁶. **Tu çi dâni** sen ne bilürsün, istifhâm-ı inkârîdır, ya'nî bilmezsin demekdir. **Ki pes-i perde; ki** bunda ma'nâ-yı istifhâmı beyândır. **Pes-i perde; pes** bunda ard ma'nâsındır, perde ardında demekdir, 'âlem-i ḡaybdan ta'bîrdir. **Pes-i perde** ve **ḡayb** didüğümüz bize göredir, ve-illâ Hudâ'ya nisbet perde (73b) ve ḡayb olmaz, aña izâfetle hiç gizli yokdur, hep âşikâredir. İki yerde **ki** lafzı ismdir, men-i

1 Dünyanın ekin ve tarlasına (kiştine), işine gönül bağlama, çünkü sonunda satranç oyunundaki şah bir kişt/shâh sözüyle mat olur.

2 M: cezâlanur. T: cezâ bulur.

3 M: ya'nî işiñe meşgûl ol.

4 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

5 M: meşhûr ḥadıṣ-i şerîfin maзмünına, *kemâ kâle'llâhu Te'âlâ fi'l-ḥadıṣi'l-kudsî*. (Allahu Teala bir kudsi hadiste buyurduğu gibi.)

6 Şüphesiz ki Allah benim. Rahmetim gazabımı geçmiştir (rahmetim gazabımdan öncedir.)

istifhâmiyye ma'nâsına. **Hüb** ve **zişt** cem'i teẓād kabîlindendir. **Hüb** merhûm u mağfûr ve **zişt** merdûd u maṭrûd ma'nâsınadır, ya'nî Hüdâ kıtında maḳbûl kim ve merdûd kimdir, sen ne bilürsin dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey zâhid, Allâh'ın ezeli lutfınıñ rahmet-i sâbıkasından beni nâ-ümîd ü me'yûs eyleme, zîrâ sen ne bilürsün ki Allâhu Te'âlâ kıtında maḳbûl kim ve merdûd kimdir. Câyizdir ki biz rindlikden¹ tevbe sebebiyle maḳbûl ve sen ğurûr-ı zühdle² merdûd olasın.

همه کس طالب یارند چه هشیار چه مست
همه جا خانه عشقست چه مسجد چه کنشت

Heme kes tâlib-i yâr'end çi hüşyâr çi mest
Heme câ ḥâne-i 'ışk'est çi mescid çi kunişt

Maḥşûl-i Beyt: Her kimse yâriñ tâlibidir, ayık ne, serhoş ne? Her yer ḥâne-i 'ışktır, mescid ne, kilise ne? Ya'nî her 'âkil ve lâ-ya'ḳil yâriñ tâlibidir, ya'nî şâlih u tâlih^(S,M+) olanların cümlesi tâlibdir,) ve her gûşe ḥâne-i 'ibâdetdir; mescid ve deyr³. Hâşılı, dîn-i İslâm sayır edyân gibi değil ki şalât u 'ibâdet bir yere maḥşûş ola ve ğayrı yerde câyiz olmaya, belki her yer ki ṭâhir ola, 'ibâdete kıâbildir, mescid olsun meyḥâne olsun. Niteki şâ'ir buyurur:

Beyt: معتكف دیرم و گاه ساکن مسجد
یعنی که تو را میطلبم خانه به خانه

Geh mu'tekif-i deyrem u gâh sâkin-i mescid
Ya'nî ki tu-râ mî-ṭalebem ḥâne-be-ḥâne⁴

(^{M+} Ve daḥi şâ'ir buyurur:

Beyt: هر جا که روم جمال تو میبینم
ای دوست از آن سبب شدم هر جایی

Her câ ki revem cemâl-i tu mî-bînem
Ey dōst ez-ân sebeb şudem her-câyî⁵

1 S: azġunluġdan.

2 S: ġurûr u zühdle.

3 M: ve mescid ve kiliseniñ ḥâne-i 'ibâdetdir her gûşesi, mescid ve deyren. S: ḥâne-i 'ibâdetdir mescid ve deyren.

4 Bazen kilisede itaifta iken bazen de mescitte otururum. Yani her yerde seni arıyorum.

5 Nereye gidersem senin cemalini görüyorum, ey sevgili bu sebepten hercâyî (avare, derbeder, şıpsavdi) oldum.

نه من از خلوت تقوا بدرافتادم و بس
پدرم نیز بهشت ابد از دست بهشت

Ne men ez-ḥalvet-i taqvā be-der uftādem u bes
Pederem nîz behîst-i ebed ez-dest bi-hîst

Ba'zı nüshada **ḥalvet** yerine **hâne** ve ba'zısında **perde** düşmüştür. **Ḥalvet-i taqvā** izâfeti beyâniyyedir. **U bes; vāv**'dan sonra **bes** ancak ma'nâsınadır. **Behîst-i ebed**; behîstde bâ'nın fethi ve kesri câyiz, cennet dımeğdir. **Bi-hîst; bâ** harf-i te'kid, ef'âle dâhil olan bâ-yı müfrede meksûr okunur ancak, şalivirdi dımeğdir ya'nî terk eyledi. **Peder**'den murâd Hâzret-i Âdem'dir¹ ki cenneti koyup² bu 'âlem-i süflîye düşdi.

Maḥşûl-i Beyt: Ḥalvet ü taqvâdan taşra hemân ben (^{M,T+} düşmedim, ya'nî şalâh u taqvâdan sonra rind-i bâde-nüş hemân ben) degilim, belki Hâzret-i Âdem³ daḥi bir 'işyân sebebiyle cennet-i ebedîyi elden şalivirdi ya'nî terk eyledi.

سر تسلیم من و خشت در میکدها
مدعی گر نکند فهم سخن گو سر و خشت

Ser-i teslîm-i men u ḥîst-i der-i meykedeḥâ
Mudde'î ger ne-koned fehîm suḥan gû ser u ḥîst

Ser-i teslîm'den murâd kemâl-i teslîmle baş kımağdır. **Ḥîst** bunda kerpiçdir, **vāv** ma'îyyet ma'nâsını ifâde ider, nitekim sâbıkan beyân olındı idi. **Der-i meykedeḥâ** meyhâneler kıpusı. **Mudde'î**'den bunda murâd ḥaşındır. **Ser u ḥîst**; bunda da **ḥîst** kerpiç ma'nâsınadır, (^{T+} ḥarbe ve gürz diyen 'indiyyât söylemiş⁴. **Gû** ḥiṭâb-ı 'âmmdır.)

Maḥşûl-i Beyt: Benim teslîmim başı meyhâneler kıpusının kerpiçiyle olsun, ya'nî meyhâneler kıpusının kerpiçini yaşdanırın, başım andan ayırmazam⁵, ḥâşılı, bâde zevkîni felege virmem. Eger müdde'î bu sözü'n ma'nâsını fehîm eylemezse aña di; başını kerpice ur⁶. Niteki Rûm'da başın taşâ ursun, bildüğinden kıalmasun diler.

1 M, S: Hâzret-i Âdem 'aleyhi's-selâmdır.

2 M: bırağup.

3 M, S: Hâzret-i Âdem 'aleyhi's-selâm.

4 <^{T+} Redd-i Şem'î>

5 M: kerpiçini yasdık idüp yaslandık, andan ayrılmazız.

6 S, M: urasın.

باغ فردوس لطیفست ولیکن زنه‌ار
تا غنیمت شم‌ری سایهٔ بید و لب کشت

Bâğ-ı firdevs laţîf' est velikin zinhâr
Tâ ġanîmet şumurî sâye-i bîd u leb-i kîşt

Firdevs cennetde bir bâğçenin ismidir, **bâğ**'ın **firdevs**'e izâfeti beyâniyye'dir. **Tâ ġanîmet**; **tâ** bunda tenbih içündür, **ġanîmet** bunda fırsat mağâmında müsta'meldir. **Şumurî** fi'l-i muzâri' muhâtabdır. **Sâye** gölge. **Bîd** söğüt ağacı. **Leb** bunda kenâr ma'nâsınadır. **Kîşt** bunda ekin ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Firdevs¹ bâğçesi hûb u laţîfdır, ammâ zinhâr elbette fırsat sayasın ekin kenârında ve söğüt gölgesinde oturup şohbet eylemegi. Ya'nî dñn-ya zevkını fevt eyleme², 'uqbâda Allâh kerîmdir, hâşılı, bu nağdi ol nesye için (74a) terk eyleme dimekdir.

بر عمل تکیه مکن زان که در آن روز ازل
تو چه دانی قلم صنع بنامت چه نوشت

Ber-'amel tekye me-kon zân ki der-ân rûz-ı ezel
Tu çi dâni qalem-i şun' be-nâmet çi nuvişt

Tekye kerden ṭayanmağdır, **tekye me-kon** ṭayanma dimekdir. **Der-ân rûz-ı ezel**; **ân** ism-i işâretidir, bunda muḫḫamdır, **der-rûz-ı ezel** dimekdir. **Qalem-i şun'**; tağdiri **qalem-i kâtib-i** (M,T+ **şun'**). **Be-nâmet**; **bâ** harf-i şıla. **Nuvişt** fi'l-i mâzî.

Maḥşûl-i Beyt: 'Ameliñe i'timâd eyleme³, anıñçün kim rûz-ı ezelde qalem-i kâtib-i şun' ne bilürsin adını ne yazdı, ya'nî su'adadan mı yazdı, eş-kiyâdan mı yazdı kim ne bilür? Hâşılı, i'timâd faẓlu'llâhadır, keşret-i 'amele degil.

حافظا روز اجل گر بکف آری جامی
یک سر از کوی خرابات برندت به بهشت

Hâfızâ rûz-ı ecel ger be-kef âri cāmî
Yekser ez-küy-ı ḫarâbât berendet be-behişt

1 T: cennet.

2 T: terk eyleme.

3 S: 'Ameliñe i'tikâd ve i'timâd eyleme.

Rûz-ı ecel'den murâd (^{S,M+} rûz-ı) inkıtâ'-ı hayâtıdır. **Yekser** bir kezden ve bir uğurdan dimekdir. **Berendet**, bâ ve râ ve dâl-ı meftûhe ile ve tâ-i hitâbla, fî'l-i muzâri' muhâtabıdır. **Be**, hâ-i resmîyle, harf-i şiladır ve hâ-i resmîsiz olup **behişt**'e imlâ olmağıdır kâ'ide, ammâ nüshalar böyle bulunmağın nüshalara tâbi' olup hâ-i resmîyle yazıldı.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, eger ahîr günde avucuña bir câm getirürseñ meyhâne maḥallesinden seni bir uğurdan cennete iletürler, ya'nî 'azâb-ı ka-bir (^{M,T+} olmağsızın) ve su'al-i Mûnker ve Nekîrsiz toğrı cennete gidersin dimekdir¹.

گر نهادت همه اینست زهی نیک نهاد
وز سرشت همه اینست زهی خوب سرشت

Ger nihâdet heme in'est zihî nîk nihâd
V'ez-siriştet heme in'est zihî hûb sirişt

Bu beyt ve 'Ber-'amel tekye me-kon' beyti ekşer nüshada yokdur, ammâ ba'zısında mevcûd olduğıçün (^{M,T+} tetmîm-i fâ'ide içün) şerḥ olındı. **Nihâdet**; **nihâd** ve **sirişt** ḥillkat ma'nâsınadır, ya'nî lafzân-ı müterâdifândır. Niteki Şâhidî manzûmesinde irâd eylemiş.

Mısrâ': Ṭab'la ṭabî'atdır âdemiñ nihâd u sirişt

İkisinde bile **tâ** hitâb içündür. **Heme in'est** iki yerde bile tamâm bu ise ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Eger seniñ ṭabî'atın tamâm bu ise ne eyi ṭabî'at olur² ve eger ḥillkatın daḥi tamâm bu ise ne güzel ḥillkat olur. İki yerde **in'est** buyurduğı bu gazelde mecmû'-ı ebyâtın maẓmûnına işâretidir, ya'nî ebyât-ı sâbıkada mezkûr olan ḥaḳâyık³ eger kendi ḥâlîn ise sa'âdet seniñ dimekdir. Bunda şâ'ir Hâfız-nâm bir muhâtab tecrid idüp aña hitâb eyler.

1 M: toğrı cennete gidersin dimekdir. '*Talebu'l-cenneti bilâ-'amelin zenbun*' hadîs-i şerîfine muvâfık değıl bu ma'nâlar. Huşûşan bu naḳdı ol nesye içün terk eyleme demek ḥaṭâ olduğı kütüb-i mu'teberde maşṭûrdur. '*Men kâle lâ etruku'n-naḳde bi'n-nesyeti feḳad kefer*'. Kezâ fî ḥulâşati'l-Fetâvâ. **Arapça ibarelerin anlamı:** Salih amel işlemeden cennete girmeyi istemek günâhtır. Kim peşin olan dünyâyı veresiye olan cennete değışmem derse şüphesiz küfre düşmüş olur.

2 S, M: ne eyi ṭabî'at ve ne güzel ṭabî'at olur.

3 S, M: ḥaḳâyık ve deḳâyık.

60

Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

کنون که می دمد از بوستان نسیم بهشت
 من و شراب فرح بخش و یار حور سرشت

Kunûn ki mî-demed ez-böstân nesîm-i behîşt
 Men u şerâb-ı feraḥ-baḥş u yâr-ı ḥûr-sirişt

Kunûn eknûn'dan muḥaffedir, şimdi dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Mî-demed** fi'l-i ḥâl, demiden'den, bunda yel esmek ma'nâsınadır. **Büstân** vâv'la Fârisîdir ve vâv'sız 'Arabîdir. **Nesîm** hoş koḡulu yel. **Behîşt**, bâ'nın fethi ve kesri ile, cennet dimekdir. **Ferah-baḥş** vaşf-ı terkîbîdir, baḥşiden'den, feraḥ bağışlayıcı ya'nî sevindirici. **Ḥûr-sirişt** vaşf-ı terkîbî (^{M,T+} aḡsâmındandır.) **Ḥûr** 'Arabîde aḡver'in ve ḥûrân'ın cem'idir, ammâ 'Acem müfred maḡâmında isti'mâl ider, (^{S,T+} zîrâ elif ve nûn'la cem' idüp) ḥûrân dirler.

Beyt: حوران بهشتی را دوزخ بود اعراف
 از دوزخیان پرس که اعراف بهشت است
 Ḥûrân-ı behîştî-râ duzaḡ buved A'râf
 Ez-dûzaḡhiyân purs ki A'râf behîşt'est¹

Sirişt bunda ismdir, yaradılış ya'nî ḥulḡ ma'nâsına, ḥûr yaradılışlı dimekdir. Bundaki iki **vâv** ma'îyyet ma'nâsını ifâde ider ki sâbıḡan mükerrer beyân olmuşdur.

Maḡşûl-i Beyt: Şimdi ki bostândan cennetiñ hoş koḡulu yeli eser ya'nî bahâr eyyâmıdır ki bostânlardan tatlı koḡulu yeller eser, benim² şarâb-ı feraḥ-baḥşla ve yâr-ı ḥûr-siriştle. Ḥâşılı, bahârı yâr ile bâde-nüşluḡda geḡçürürin, ya'nî bâde ve yârdır muşâḡibim, bunlardan müfâriḡ olmam dimekdir.

1 Cennetteki huriler için A'râf cehennem gibidir. Bir de cehennemliklerden sor, onlara göre A'râf cennet gibi.

2 T: menem.

گدا چرا نزند لاف سلطنت امروز
که خیمه سایه ابرست و بزمگه لب کشت

Gedâ (74b) çi-râ ne-zened lâf-ı salṭanat imrûz
Ki ḥayme sāye-i ebr'est u bezmgeh leb-i kişt

Gedâ bunda fakîr ma'nâsınadır. **Ki** harf-i ta'lîl. **Ḥayme** çadır. Ba'zı nüshada **çetr** vâkî' olmuş, fi'l-vâkî' **salṭanat** lafzına **çetr** ḥayme'den ensebdir. **Sāye** gölge. **Ebr** bulut. **Bezmgeh; bezm** meclis, **geh** gâh'dan muḥaffefdir, zarf-ı mekân ma'nâsına. **Leb-i kişt** ekin kenârı.

Maḥşûl-i Beyt: Gedâ bu gün niçün salṭanat ya'nî pâdişâhlık lâfını ve da'vâ-sını eylemeye ki bulut gölgesi çadır ve çetr mertebesinde ve ekin kenârı şöhetgâhdır. Sâbıķan mürûr eylemiş idi ki ırmaķ ve ekin kenârı ve söğüt gölgesi meclis ķurmağıçün ziyâde maķbûldür yanlarında.

چمن حکایت اردیبهشت می گوید
نه عارفست که نسیه خرید و نقد بهشت

Çemen hikâyet-i Urdîbiḥîşt mî-güyed
Ne 'ârif'est ki nesye ḥarîd u naķd bi-hîşt

Urdîbiḥîşt; bunda Urdîbiḥîştten murâd Sulṭân Celâleddîn Melik-şâh bin Alp Arslan Selçukî târihinde olan Urdîbeḥîşt'dir ki faşl-ı rebî'în ikinci aydır. Ya'nî çemen bu aydan ḥaber virür, zirâ nebâtâtın kemâl ü neşv ü nemâsı bu aydadır. Hâşılı, Hâce bu gâzeli didükde bu ay imiş ki 'âlemiñ gâyetle ḥüsn ü behcet ü revnaķı zamânıdır. **Nesye** viresi ma'nâsınadır, ḥâzıra ve naķde muķâbil isti'mâl olunur.

Maḥşûl-i Beyt: Çemen Urdîbiḥîşt ayından ḥaber virür, ya'nî bahârın orta ayıdır dir, zirâ çemeniñ tamâm ḥareketi bu aydadır. İmdi 'ârif degildir ol kimse ki nesyeyi şatun ala ve naķdi terk eyleye, ya'nî cennet ümidiyle böyle zamânda dünyâ zevķini terk eyleye dimekdir.

بمی عمارت دل کن که این جهان خراب
بر آن سرست که از خاک ما بسازد خشت

Be-mey 'imâret-i dil kon ki in cihân-ı ḥarâb
Ber-ân ser'est ki ez-ḥâk-i mâ bi-sâzed ḥîşt

‘İmâret maşdardır, ‘amere-ya‘muru bâbından ya‘nî naşara bâbından. **Ta‘mûr** ğalaṭdır bu ma‘nâda, zîrâ **ta‘mûr** mu‘ammer eylemekdir ya‘nî çok ‘ömr virmekdir, hâşılı, Zât-ı Bârî’ye şıfatdır, ğayre ıtlâkı şaḥîḥ degildir. **Ber-ân ser’est; ser** bunda hevâ ve ârzû ma‘nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Bâde ile gönlünü ma‘mûr eyle, bu cihân-ı ḥarâb ol sevdâ üzerinedir ki bizim vücûdımız toprağından kerpiç eyleye, ya‘nî bizi ifnâ idüp, çürüdüp toprak eyleyüp ve toprağıımızı kerpiç eylemek hevâsındadır. Hâşılı, ‘âkıbet fenâ muḥarrer olduğdan sonra bu günü bâde ile hoş görelim, (T⁺ irt e günün issi var.)¹

وفا مجوی ز دشمن که پرتوی ندهد
چو شمع صومعه افروزی از چراغ کشت

Vefâ me-cûy zi-duşmen ki pertevî ne-dehed
Çu şem‘-i şavma‘a efrûzî ez-çerâğ-ı kunişt

Pertevî’de **yâ** tenkîr içündür, vaḥdet için tutanlar bilmediler². **Efrûzî**; taḳ-
dır-i kelâm **hâhî efrûzî**’dir, bir fi‘l-i muḥâṭab taḳdîriyle, yalınlandırmak isteye-
sin dimekdir. **Pertev** ziyâ ve aydınlıktır. **Şavma‘a** aşlında ma‘bed-i naşârâdır,
sonra ta‘mîm eylediler. **Kunişt** kilisâ.

Maḥşûl-i Beyt: Düşmândan vefâ isteme, zîrâ ziyâ virmez şavma‘anın şem‘i-
ni ki kilisâ çerâğından yalınlandırmak isteyesin. Ya‘nî düşmândan vefâ istemek
aşḥâb-ı şavma‘anın feyz ü nûrını ehl-i küniştten taleb eylemek gibidir. Hâşılı,
nice ki nûr u feyz-i ehl-i şavma‘a ehl-i deyrden istifâde olmaz, düşmândan vefâ
istifâde olmaz dimekdir.

مکن بنامه سیاهی ملامت من مست
که آگهست که تقدیر بر سرش چه نوشت

Me-kon be-nâme-siyâhî melâmet-i men-i mest
Ki âgeh’est ki taḳdîr ber-sereş çi nuvişt

Nâme-siyâh günâhkârdan kinâyetdir, (75a) **yâ** ḥarf-i maşdar. **Ki** ismdir,
men-i istifhâmiyye ma‘nâsına. **Āgeh** āgâh’dan muḥaffefdir, muṭṭalî‘ ma‘nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Ben mesti nâme-siyâhlığ-ıla melâmet eyleme ya‘nî günâh-
kârlığla ta‘n eyleme, zîrâ kim muṭṭalî‘dir ki taḳdîr ḳalemi başına ne yazdı. Ya‘nî

1 S: fenâ muḥarrer olduğdan sonra bu günün hoş güzeli, irtenin issi var.

2 <T⁺ Redd-i Şem‘î>

câyizdir ki ben tevbe sebebiyle mağfûr olam ve sen ğurûr-ı 'ibâdet u tâ'atla mübtelâ ve giriftâr olasın, pes, bir kimseye ta'n u teşnî' câ'iz degil.

قدم دریغ مدار از جنازه حافظ
که گرچه غرق گناهست میرود ببهشت

Ğadem dirîğ me-dâr ez-cenâze-i Ĥâfız
Ki gerçi ğarķ-ı ğunâh'est mî-reved be-behişt

Ğadem'den bunda murâd ayakdır. **Me-dâr** nehy-i muhâtabdır, dirîğ tutma demekdir. **Cenâze**, cîm'in fethiyle, meyyitdir 'âmmе қatında, ammâ şahîh cîm'in kesriyledir, serîr üzerinde olan meyyite dirler, ammâ üzerinde meyyit olmasa na'aş dirler ve serîr dirler. **Ki** ĥarf-i ta'lîl. **Ğarķ-ı ğunâh'est**; taķdîri **ĝarķ-ı baħr-ı ğunâh'est**. **Mî-reved** fî'l-i ĥâldir, revîden'den, bi'l-fi'l gidiyor¹ demekdir. **Be-behişt**; bâ ĥarf-i şıla.

Maħşûl-i Beyt: Ĥâfız'ın ^(S,M+) cenâzesinden, ya'nî cenâzesine varmağa ĥademîn dirîğ tutma ey zâhid, zîrâ egerçi ğunâh deñizine ĝarîkdir², ammâ cenete gidiyor.

Bu beyt Ĥâce'den tefe"ül tarîķiyle vâķi' olmuş³. Şöyle rivâyet olunur ki Ĥâce'niñ bir münkiri var imiş ki ĥâl-i ĥayâtında Ĥâce'ye ta'n u teşnî' idermiş. Ĥâzret-i Ĥâce vefât idince cenâzesine varmağa mümteni' olur ve ĝayrıları da varmadan men' idermiş. Ĥâce'niñ aħıbbâsından birisi meger ol meclisde ĥâzır bulunup eyitmîş ki: Ĥâce'niñ da'vâsı bu idi ki benim dîvânım her ne niyyetle feth u keşf olursa ĥaseb-i ĥâl vâķi' olur, geliñ dîvânını açalım görelim ne gelür. Dîvânını açınca Allâh'ın emriyle bu beyt gelür. Pes, ol münkir tevbe idüp ĥâzır cemâ'atle ĥalkup meyyitine ĥâzır olmuşlar⁴.

1 T: gideyorur/gideyürür (metin harekeli).

2 S, T: ĝarķdır.

3 M: vâķi' olmuş. Ĥikâyet.

4 S: Bu beyit Ĥâce'den tefe"ül tarîķiyle vâķi' olmuş. Ĥikâyet olunur ki Ĥâce'yi inkâr ideniñ birisi ĥîn-i vefâtında kendüsi cenâzesine varmayacağından ĝayrı ĥalkı daħı men' şadedinde olduķda Ĥâce'niñ eħıbbâsından birisi anıñ dîvânı keşf-i esrâr ider diyüp feth olunduķda bu beyt-i kerâmet-âşâr zühûr itmekle ol münkir tevbe idüp ĥâzır cemâ'atle namâzına varmışdır. *Ğaddesellâhu rûĥabu'l-azîz*.

61

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Remel
Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlât

برو ای زاهد و دعوت مکنم سوی بهشت
 که خدا در ازل از اهل بهشتم نسرشت

Bi-rev ey zâhid u da'vet me-konem süy-ı behişt
 Ki Ḥudâ der-ezel ez-ehl-i behiştım ne-sirişt

Ey zâhid ḥiṭâb-ı 'âmmdır. **Me-konem** nehy-i muḥâṭabdır. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Ne-sirişt** nefy-i mâzî, maḳşûd, ḥalḳ eylemedi demekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Var ey zâhid, beni cennet cānibine da'vet eyleme, zîrâ ezel-de Allâhu Te'âlâ beni ehl-i cennetden yaratmadı, ḥâşılı, benim cennete varmam meşiyetu'llâha müte'alliḳdır. ^(S,T+) seniñ da'vetiñle olmaz.)

يك جو از خرمن هستی نتواند برداشت
 هر که در کوی فنا در ره حق دانه نکشت
 Yek cev ez-ḥırmıen-i hestî ne-tuvāned ber-dâşt
 Her ki der-kûy-ı fenâ der-reh-i Ḥaḳ dāne ne-kişt

Cev arpa. **Hestî**'den murâd vücûddur. **Ber-dâşt** bunda maşdar ma'nāsındır, zîrâ muzâri'a muḳârındır. **Her ki; ki** bunda ismdir, 'Arabîde men ma'nāsına. **Ne-kişt** nefy-i fi'l-i mâzî, ekmedi demekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Varlık ḥarmanından bir arpa ḥâşıl ḳaldıramaz her kimse ki ṭarîḳ-i kûy-ı fenâda Allâh yolına dāne ekmedi, ya'nî dünyâya gelüp ḥasbeten li'llâh bir iş işlemeyen, vücûda gelmeden aña bir arpa miḳdârı ^(M+) fâyide) ḥâşıl olmaz, zîrâ 'Ed-dunyâ mezra'atu'l-âḥireti¹dir.

تو و تسبیح و مصلا و راع و زهد و صلاح
 من و میخانه و ناقوس و ره دیر و کنشت
 Tu vu tesbîḥ u muşallâ vera' u zuhd u şalâḥ
 Men u mey-ḥāne vu nâḳûs u reh-i deyr u kunişt

1 Dünya âhiretin tarlasıdır.

Bu beytde **zuhd**'le **vera**' ve **deyr**'le **kunişt** beyninde vâkı' olan **vāv**'lar 'aţıf içündür, sâ'iri ma'ıyyet ma'nâsınadır. **Nâķūs** kilisâlarda bir demirden¹ bir taķ-tadır ki aşarlar ve zamân-ı cem'ıyyeti² i'lâm için çalarlar³. **Muşallâ**'dan murâd seccâdedir, zîrâ anlar seccâdeye **muşallâ** dirler. **Deyr u kunişt** 'aţf-ı tefsîridir.

Maķşûl-i Beyt: Zâhîde hıţâb idüp buyurur: Tesbîh ü seccâde ve ţarîķ-i zühd ü vera' seniñ, meyĥâne ve nâķūs ve ţarîķ-i deyr ü künişt benim, ya'nî ol saña bu baña. Hâşılı, ģurûrla zühd ü taķvâ seniñ, şüret-i fışķda 'ibâdet-i Hâķ bizim.

Beyt: وقت آن شیرین قلندر خوش که در اطوار سیر
ذکر و تسبیح ملک در حلقه زَنار داشت

Vaķt-i (75b) ân şîrîn ķalender ĥoş ki der-eţvâr-ı seyr
Zikr u tesbîh-i melek der-ĥalķa-i zunnâr dâşt⁴

<^{T+} Bu dîvânda ki behiştle mey zikri cem' oldu, ihâm ţarîķiyledir. Zîrâ Şîrâz nevâĥisinde bir köy vardır ki adı Behişt'dir ve şarâbı eylikle meşĥûrdur. Niteki dâl ķâfiyesinde tafşil olsa gerek in-şâ'allâhu Te'âlâ.>

منعم از می مکن ای صوفی صافی که حکیم
در ازل طینت ما را بمی ناب سرشت

Men'em ez-mey me-kon ey şûfi-i şâfi ki Hâķim
Der-ezel ţînet-i mâ-râ be-mey-i nâb sirişt

Men'em maşdarıñ mef'ûline izâfeti ķabîlindendir. **Şûfi-i şâfi; şûfi**'yi şafvetle vaşf⁵ istihzâ ţarîķiyledir, zîrâ edâsı⁶ şûfiyi taĥķîrdir dâ'imâ. **Hâķim**'den murâd Allâhu Te'âlâdır. **Ĥînet; ĥîn** balçıķdır. **Ĥînet**'den murâd mādde-i vücûd-ı insândır ki Allâh Te'âlâ *'Ĥammertu ĥînete Âdem'* buyurmuşdur. **Nâb** şâfi ve ĥâliş ma'nâsınadır⁸. **Sirişt** fi'l-i mâzî, yoĥurdı dimekdir.

Maķşûl-i Beyt: Ey şûfi-i şâfi, beni meyden men' eyleme, zîrâ Hâliķ-i eşyâ ezelde bizim balçıķımızı şâfi ve ĥâliş bâde ile yoĥurdı. Ya'nî bizim şarîb-i ĥamr olduĥumuz ezelidir, 'arîzî ve taķlîdî degildir ki seniñ sözünle memnû' olavuz.

1 S: timürden.

2 S: ki aşarlar, bilâ-teşbih, ezân yerine.

3 T: aşarlar ve ezân yerine i'lâm için çalarlar.

4 69. gazel 7. beyit.

5 S: Şûfiyi şâfi sıfatla vaşf.

6 M, T: de'bi.

7 Âdem'in çamurunu (yaratıldığı balçıķı) kendi kudret elimle yoĥurdum.

8 S: nesnedir.

صوفی صافی بهشتی نبود هر که چو من
خرقه در میکدها در گرو باده نهشت

Şûfî-i şâfi behîştî ne-buved her ki çu men
Hırka der-meykedeâ der-girev-i bâde ne-hîşt

Behîştî'de *yâ* nisbet¹ içündür. **Her ki; ki** bunda ismdir, 'Arabîde men gibi. **Çu** teşbîh içündür. **Girev**, kâf-ı 'Acemîniñ kesriyle, rehindir, ıtu ma'nâsına. **Ne-hîşt** fi'l-i nefy-i mâzî, ıomadı dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Cennete lâıık şâfi şûfi olmadı her kimse ki benim gibi hırkasını meyḥânelerde şâfi şarâba rehin ıomadı.

راحت از عیش بهشت و لب حورش نبود
هر که او دامن دلدار من از دست بهشت

Râḫat ez-'ayş-ı behîşt u leb-i ḥûreş ne-buved
Her ki ü dâmen-i dil-dâr-ı men ez-dest bi-hîşt

Ḥûreş'teki zamîr mışrâ'-ı şânide **ki** lafzına râci'dir, izmâr ḳable'z-zikr tarîkıyle.

Maḥşûl-i Beyt: 'Ayş-ı cennetden ve leb-i ḥûrdan lezzet almaz her kimse ki kendi dil-dârı etegini elden ıodı. Ya'nî dil-dârına ḥidmet ü ḥürmet eylemeyen ḥûr u ḡilmânla cennetde muḡtenim olmaz. Bu iki beytiñ ḳâfiyeleri birdir, teḡâyüri nefy ü işbâtladır ancak. Bu ise ḳâfiye şaḥîḥ olmaḡa kifâyet eylemez.

حافظا لطف حق ار با تو عنایت دارد
باش فارغ ز غم دوزخ و ایمن ز بهشت

Hâfizâ luṭf-ı Ḥaḳ er bâ-tu 'inâyet dâred
Bâş fâriḡ zi-ḡam-ı düzaḡ u imin zi-behîşt

İmin emîn ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfiz, eger Allâh luṭfınıñ seniñle 'inâyeti olursa cehen-nem ḡamından fâriḡ ve cennet ârzüsünden emîn ol. Ya'nî Allâh'ın 'inâyeti ki seniñle yâr ola, düzaḡdan ve 'azâbından ḥavf eylemezsin ve cennet ârzüsünden emîn olursun, zirâ bu taḳdîrce cennet saña lâzım olur.

1 T: vaḫdet.

62

**Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Remel
Fa'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlât**

ای نسیم سحر آرامگه یار کجاست
منزل آن مه عاشق کش عیار کجاست

Ey nesîm-i seḥer ârâmgeḥ-i yâr kucâst
Menzil-i ân meh-i 'âşîk-kuş-i 'ayyâr kucâst

Ârâmgeḥ ârâmgeḥ'dan muḥaffefdir, dinlenecek yer dimerdir. **'Âşîk-kuş** vaşf-ı terkîbîdir, 'âşîk öldürücü ma'nâsına. **'Ayyâr** mubaşşır, simsâr ma'nâsındır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey seḥer nesîmi, yârîñ ârâmgehi ya'nî râḥat yeri kândadır? Ol 'âşîk-küş mâhîñ menzili kândadır, ya'nî 'âşîk depeleyici cânânîñ menzili ve hânesi kândadır?

شب تارست و ره وادی ایمن در پیش
آتش طور کجا موعد دیدار کجاست

Şeb-i târ'est u reh-i Vâdî-i eymen der-pîş
Âteş-i Tûr kucâ mev'id-i didâr kucâst

Târ ve **târik** kârañlık¹. **Vâdî** dere. **Vâdî-i eymen** bir mu'ayyen derenîñ ismidir ki Ḥazret-i Mûsâ'ya² Allâhu Te'âlâ³ anda tecellî eylemiştir. **Tûr** her çağa dirler, cebel gibi, ammâ bunda Tûr-ı Mûsâ⁴ murâddır ki tecellî anda (76a) vâkı'dir. Ḥazret-i Mûsâ kavm-i Fira'vundan firâr idüp Medyen cānibine vardı ki Ḥazret-i Şu'ayb peygamberîñ memleketidir, anda Şu'ayb peygambere (T⁺ bir rivâyetde) sekiz yıl ve bir rivâyetde on yıl çobanlık eyledi ve Şu'ayb peygamber bu ḥidmete muḳabil kızlarının birini nikâhla aña virdi⁵. Ve Ḥazret-i Mûsâ ba'de zamânin şıla-i rahm ârzüsünü idüp vaṭan-ı aşlîsine ki Mışır'dır, hâtunıyla teveccüh eyledi. Ḥikmetu'llâh, hâtununu bir gice yolda⁶ burî tutdı ki hāmîle

1 M: Târ bunda kârañlık. S: Târ ve târik kârañluluk.

2 M, S: Ḥazret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâma.

3 S: Allâh Tebâreke ve Te'âlâ.

4 S: Tûr-ı Mûsâ 'aleyhi's-selâm.

5 S: Ḥazret-i Şu'ayb 'aleyhi's-selâm bu ḥidmete muḳabil kızlarının birini nikâhla Ḥazret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâma virdi.

6 M: yolda ol gice.

hâtunların emrâzındandır ve gice şovuk idi, âteşe muhtâc oldılar ve Hâzret-i Mûsâ Tûr dağı cânibine naẓar eyledi ve bir âteş gördi. Meger Allâh'ın nûr-ı tecellîsi imiş. Hâzret-i Mûsâ¹ anı âteş şanup hâtununa eyitdi ki siz bunda² turuñ, ben varayın, âteş getüreyin diyü ol cânibe müteveccih olur. Anda varınca Hâzret-i 'İzzet'in kelâmını işitdi, niteki Qur'an'da buyurmuşdur: ﴿فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ يَا مُوسَى﴾³ Hâce'niñ bu beyti anıñ ser-güzeştine telmiğdir. **Mev'id** maşdar-ı mîmî'dir yâ ism-i mekândır.

Maḥşûl-i Beyt: Gece târ ya'nî karanlık ve Vâdi-i Eymen yolu önümüzde. Âteş-i Tûr kıanda ve va'de-i didâr kıandadır? Şeb-i târdan murâd fırâk şeb-i târidir ve Vâdi-i Eymen râhı önümüzde, ya'nî râh-ı 'ışka sâlikiz, önümüzde-dir, andan munkaṭı' olmazız. Âteş-i Tûr'dan murâd tecellî-i ruḥsâr-ı cânândır. Mev'id-i didârdan murâd va'de-i vuşlatdır.

هر که آمد بجهان نقش خرابی دارد
در خرابات پیرسید که هشیار کجاست

Her ki âmed be-cihân naḩş-ı ḩarâbî dâred
Der-ḩarâbât bi-pursîd ki ḩuşyâr kucâşt

Naḩş-ı ḩarâbî dâred; murâd **naḩş**'dan şüretidir ve **ḩarâbî**'den murâd fenâdır, ya'nî her kimse ki bu 'âlem-i fânîye geldi, anda fenâ 'âlâmeti var, zîrâ müteğayyirdir ki envâ'-ı eşkâle girer ve her nesne ki müteğayyirdir, ḩâdişdir ve her ḩâdiş fânîdir⁴. Pes, **naḩş-ı ḩarâbî dâred** didügi kâziye-i zarûriyyedir. **ḩarâbât** meyḩâne, ammâ bunda 'âlem-i fânî murâddır ki şıfatı ḩarâb-âbâddır. Niteki Âşâfî buyurur:

Beyt: دل آباد را خراب مکن
بهر این عالم خراب آباد
Dil-i âbâd-râ ḩarâb me-kon
Behr-i in 'âlem-i ḩarâb-âbâd⁵

1 S: Mûsâ 'aleyhi's-selâm. Bu paragraftaki peygamber isimlerinden sonra M ve S'de 'aleyhi's-selâm ibaresi bulunmaktadır.

2 M: burada.

3 T: 'Felemmâ etâhâ' el-âych. **Anlam:** "Âteşin bulunduğu yere gelince ona şöyle nida edildi. Ey Musa! Şüphesiz ki Rabbin benim. Ayakkabılarını çıkar. Şüphesiz sen mukaddes bir vadiye bulunuyorsun." Tâhâ 20/11-12.

4 M: her nesne ki müteğayyirdir, ḩâdiş ü fânîdir.

5 Bayındır/mamûr gönlü bu yıkılmaya namzet (harablarla dolu) dünya için harab etme.

Bi-pûrsîd emr-i muhâtabdır, bâ-i te'kid ile. **Ki** harf-i beyân. **Huşyâr** ayık demektir, hûşyâr'dan muhaffefdir.

Maḥşûl-i Beyt: Her kimse ki cihâna geldi fenâ naḫşın tutar, ya'nî 'âlâmet-i fenâsı bilesincedir, zîrâ taḡayyürden ḥâlî degildir. Mısrâ'-ı şânîyi bu maẓmûna mişâl îrâd ider ki; ḥarâbâtıdan şoruñ ki hûşyâr kıandadır? Ya'nî 'âlem-i fânîde eccl peymânesin nûş idüp sekerât-ı mevtle mest olup gitmeyen kimdir? Hâşılı, cihâna gelen 'âlâmet-i fenâyla bile gelür, ya'nî bâķi kıalmaz gider, meyḥâneye girüp¹ bâde nûş idüp sekrân olmaķ lâzım olduğu gibi. Mısrâ'-ı şânîyi tecâhül-i 'arîf ṯarîķiyle ırsâl-ı meşel idüp buyurur: 'Der-ḥarâbât bi-pursîd' ilâ âḫir. Şâriḫler bi-pursîd yerine me-pursîd yazmışlar, ammâ ḥiç bir nüşhada mîm'le bulmadık ve görmedik.²

آن کسست اهل بشارت که اشارت داند
نکته‌ها هست بسی محرم اسرار کجاست

Ān kes'est ehl-i bişâret ki işâret dâned
Nuktehâ hest besî maḥrem-i esrâr kucâst

Ān kes'est muḫaddem haber, **ehl-i bişâret** mu'aḫḫar mübtedâ. **Ki işâret dâned**; **ki** harf-i râbiṭ-ı şıfat. **İşâret** muḫaddem mef'ûlidir **dâned**'iñ ve bu cümle-i fi'liyye şıfatıdır **kes**'iñ. (76b) (^{S,T+} Sürûrî mısrâ'-ı evvelîñ terkîbini böyle yazdıķdan sonra 'Ān kes-est ehl-i işâret ki bişâret dâned' demekdir demiş ki **ān kes'est** muḫaddem haberdir, **ehl-i işâret** mu'aḫḫar mübtedâdır ve bu cümle (^{S,M+} mu'aḫḫar) mübtedâdır, **bişâret dâned** haberidir, ya'nî ehl-i işâret ol kimsedir ki beşâret bilür, *intehâ*. Üç yerde ḥaṭâ eylemiş³. Evvelâ, **bişâret** yerine **işâret**, **işâret** yerine **bişâret** demiş. Şâniyen, bu cümle mübtedâdır didüğinde ḥaṭâ eylemiş, zîrâ mübtedâ cümle olmaz, müfred olur. Şâlişen, **bişâret dâned** haberidir didiginde ḥaṭâ eylemiş ki ol haber degildir, şıfatdır, taḫķiķ olunan gibi. İmlâda da ḥaṭâ eyemişdir ki **ān kes-est** yazmışdır, hemze-i müctelibe ile.) **Nuktehâ** nukteniñ cem'idir, kelâm-ı daķiķedirler ya'nî ince söze. **Besî** çokluķ demekdir. Ba'zı nüşhada **besî** yerine **velî vâķi'** olmuş. **Maḥrem-i esrâr** sırdaş demekdir. (^{M,T+} **Kucâst**); **sîn**'le **tâ** edât-ı haberdir, **kucâst** kıanda demekdir.

1 S, M: gidüp.

2 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

3 <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem'i>

Maḥşûl-i Beyt: Muştuluğuñ ehli ve lâıyıkı oldur ki remz ü işâretle muşâḥabet eylemege mâlik ola, ya'nî cānānıñ vişâli müjdesine ol kimse ehildir ki rumûz-ı 'ışkı bile. 'Işkıñ nükteleri çokdur, maḥrem-i esrâr kıandadır? Ya'nî 'ışkıñ deķâyık-ı ħurdesi çokdur, ammâ esrâr-ı 'ışķa maḥrem kıanı ki anıñla muḥâtaba¹ ve mükâleme eyleyevüz.

هر سر موی مرا با تو هزاران کاریست
ما کجاییم و ملامتگر بی کار کجاست

Her ser-i mûy merâ bâ-tu hezârân kârî'st
Mâ kucâyım u melâmetger-i bî-kâr kucâ'st

Ser-i mûy kııl ucu dimekdir. **Melâmetger** (^{S+} münkir), âdem âzârlayıcı. **Bî-kâr kucâ'st**; **bî-kâr** işsiz.

Maḥşûl-i Beyt: Cānāna ḥiṭâb idüp buyurur: Seniñle benim her kıılıñ² ucı- nıñ biñ işi vardır, ya'nî saña biñ ta'alluķı var. Öyle olıcaķ biz kıandayız, işsiz ve güçsüz melâmetger kıandadır? Hâsılı, bizim saña biñ dürlü peyvend ü 'alâķa- mız var ve anıñ zerre deñlü 'alâķası yokdur, (^{S,T+} pes, ol bizim ḥâlimizi ne bilür, her ne söylerse ma'zûrdur. Melâmetger bî-kâr didügi) ya'nî 'alâķa ve peyvendi yokdur saña dimekdir. (^{S,T+} Biz kıandayız ve melâmetiniñ te'siri olmayan melâ- metçi kıandadır diyen lafza muṭâbık ma'nâ virmedi³.)

عقل دیوانه شد آن سلسله مشکین کو
دل ز ما گوشه گرفت ابروی دلدار کجاست

'Akl divâne şud ân silsile-i muşķin kū
Dil zi-mâ gûşe girift ebrû-yı dil-dâr kucâ'st

Silsile lügatda zencire dirler. Şu'arâ zülfi ve gîsüyı zincire teşbîh iderler, **muşķin**'le anıñçün şıfatladı. **Kū** kıanı. **Zi-mâ gûşe girift** ya'nî bizden i'râz idüp bir gûşe ihtiyâr eyledi. **Ebrû-yı dil-dâr kucâ'st** ya'nî dile muḥtâr u güzide gûşe ebrû-yı dil-dâr kıandadır ki görelim dil anda mıdır?

Maḥşûl-i Beyt: 'Aklımız divâne oldu, cānānıñ müşķin silsile-i zülfi kıanı ki anıñla bend idelim, mebādâ ki bir fesâd eyleye. Gönümüz de bizden bir gûşe tutdı ya'nî ferâğat eyledi. Ebrû-yı dil-dâr kıandadır ki yoklayalım anda mıdır?

1 T: muḥākâ.

2 S, M: kıılımıñ.

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

باده و مطرب و گل جمله مهیاست ولی
عیش بی یار مهیا نشود یار کجاست

Bâde vu muṭrib u gul cumle muheyyâ'st veli
'Ayş bî-yâr muheyya ne-şevêd yâr kucâ'st

Muheyyâ ism-i mef'ûldür, hâzırlanmış (^{S,T+} ve yaraşlanmış) dimekdir. Ba'zı nüshada mısrâ'-ı şânide **muheyyâ** yerine **muhennâ** vâkı' olmuş, yâ'dan bedel nûn'la, siñmek¹ ma'nâsına, ya'nî ta'âm ve şarâb siñmek, Fâriside **guvâr** dirler. Bu taḳdîrce 'ayş lafzı **bî-yâr** lafzına izâfetle okunmaḳ da câ'iz².

Maḥşûl-i Beyt: Esbâb-ı meclis cemî'an hâzır u müheyyâdır, ammâ dirlik yârsız müheyyâ olmaz, yâr ḳandadır ki 'ayş anıñla mükemmel ola. Yâhud yârsız dirlik bize siñmez, ḳandadır yâr ki 'ayş anıñla mühennâ ve güvâr ola.

دلم از صومعه و خلوت شیخست ملول
یار ترسا بچه کو خانهٔ خمار کجاست

Dilem ez-şavma'a vu ḫalvet-i şeyḫ'est melûl
Yâr-ı tersâ-beçe kû ḫâne-i ḫammâr kucâ'st

Maḥşûl-i Beyt: Gön'lüm şavma'adan ve ḫalvet-i şeyḫden igrendi³. (77a) Yâr-ı tersâ-beççe ḳanı, ḫâne-i ḫammâr ḳandadır? ḫammâr mübâlağayla ism-i fâ'ildir, ḫamr şatıcı ma'nâsına.

حافظ از باد خزان در چمن دهر مرنج
فکر معقول بفرما گل بی خار کجاست

Hâfız ez-bâd-ı ḫazân der-çemen-i dehr me-renc
Fikr-i ma'ḳûl bi-fermâ gul-i bî-ḫâr kucâ'st

Bâd-ı ḫazân'dan murâd firâḳ u hicrândır ve **çemen-i** (^{M,T+} **dehr**'den murâd) dünyâdır. **Gul-i bî-ḫâr** dikensiz gül dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, dünyâ çemeninde firâḳdan incinme, ma'ḳûl fikir buyur, dikensiz gül ḳandadır? Ya'nî vişâl ardınca firâḳ vâkı' olursa incinme, zîrâ gül dikensiz ve genc ejdersiz ve şâdlık⁴ ğamsız olmaz.

1 M: hażım.

2 S, M: okunmaḳ gerek.

3 S, M: yigrendi.

4 T: şâzlık.

Beyt: جور دشمن چه کند گر نکشد طالب دوست
 گنج و مار و گل و خار و غم و شادی بهمند
 Cevr-i duşmen çi koned ger ne-keşed t̄alib-i dōst
 Genc u mār u gul u hār u ġam u şādī behem'end¹

63

Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefā'ilün Fe'ilātün Mefā'ilün Fe'ilāt

خمی که ابروی شوخ تو در کمان انداخت
 بقصد خون من زار ناتوان انداخت

Hamī ki ebrū-yı şūh-ı tu der-kemān endāht
 Be-kaşd-ı hūn-ı men-i zār-ı nā-tuvān endāht

Ham büklüm, **yā** harf-i vahdet. **Ki** rābıt-ı şıfat. **Şūh** bunda maḳbūl ve maṭ-bū' ma'nāsınadır. Mısrā'-ı şānī tetābu'-ı izāfāt qābilindendir ki **kaşd** hūn'a ve **hūn** men'e ve **men** zār'a ve **zār** nā-tuvān'a muzāfdir. **Men**'iñ **zār**'a izāfeti ve **zār**'iñ **nā-tuvān**'a izāfeti beyāniyye, hāşılı, mevşūfuñ şıfatına izāfeti qābilindendir.

Maḥşūl-i Beyt: Bir ham ki seniñ şūh kaşıñ kemāna atdı ya'nī muḳavves şe-kil eyledi, ḥaḳıḳatde eyleyen Allāh'dır, cānāna ve ebrūya isnād mecāzendir, ben zār-ı nā-tuvānıñ kanı kaşdına şaldı. Ya'nī ebrūlarıñ yay şekline şaldıġıñ, hāşılı, ḳurulmuş yay şüretinde olduġı andan ġamzeñ oġın atup beni helāk eylemek-dir. (^{S,T+} Murād, helāk itmekden ötüri ebrūñı buruşdurduñ diyen mefhūm-ı beytiñ yöresine uğramamışdır².)

شراب خورده و خوی کرده کی شدی بچمن
 که آب روی تو آتش در ارغوان انداخت

Şerāb ḥorde vu ḥey kerde key şudī be-çemen
 Kī āb-ı rüy-ı tu āteş der-erġuvān endāht

1 Sevgilinin talibi düşmanın cevri çekmeyip de ne yapabilir, çekmemek için elinde bir çare var mıdır? Çünkü bu dünyada hazine ile yılan, gülle diken, üzüntü ile sevinç beraber bulunur.

2 S: mefhūm-ı beytiñ ma'nāsının yanına uğramamışdır. <^{T+} Redd-i Şem'i>

Horde lafzında hâ-yı resmîye hâ-yı terettüb dirler, ma'nası şarâb içüpdür. **Hey** 'arağ, (^{M,T+} der) ma'nasına. **Kerde**'deki **hâ** da hâ-yı terettübdür, derleyüp dimerdir, (^{S,T+} hâ-yı terettübün ma'nasını bilmeyen şarâb içmişle ve derlemişle çemene kaçan gitdiñ dimiş¹.) **Key** kaçan dimerdir. **Şudî** bunda **reftî** ma'nasına fi'l-i mâzî müfred muhâtabdır. **Be-çemen; bâ** harf-i şıla. **Ki** harf-i ta'lîl. **Âb-ı rûy** 'ırz ma'nasınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Şarâb içüp ve derleyüp kaçan vardın çemene ki seniñ yüzün şuyı² ya'nî şafveti ve leṭâfeti ergüvâna âteş bırağdı, ya'nî ergüvânın kızar-ması³ güyâ ki anıñ rûyının ğayretindendir.

بیك گرشمه كه نرگس بخود فروشی کرد
فریب چشم تو صد فتنه در جهان انداخت

Be-yek girişme ki nergis be-ḥod-furûşî kerd
Firib-i çeşm-i tu şed fitne der-cihân endâht

Be-yek; bâ harf-i sebeb. **Girişme** nâz. **Ki** harf-i râbıt-ı sıfat. **Be-ḥod-furûşî; bâ** harf-i muşâḥabet mecâzen, **ḥod** kendi ma'nasınadır, **furûş**, furûşiden'den, vaş-ı terkibîdir, **yâ** harf-i maşdar, **be-ḥod-furûşî** kendini satıcılığla dimerdir, bunda ğurûr murâddır. **Firib** ismdir, aldama⁴ ma'nasına.

Maḥşûl-i Beyt: Bir nâz sebebiyle ki nergis ḥod-furûşluğla ya'nî ğurûrla⁵ eyledi, ol sebeble seniñ çeşmiñ firibi ve mekri nergise ta'aşşuben cihâna yüz fitne şaldı. Ya'nî ben var iken girişme seniñ ne vazîfeñdir diyü 'âlemi fitne ile pür eyledi.

ز شرم آن كه بروی تو نسبتش کردند
سمن بدست صبا خاك در دهان انداخت

Zi-şerm-i ân ki be-rûy-ı tu nisbeteş kerdend
Semen be-dest-i şabâ ḥâk der-dehân endâht

Zi-şerm; zi ez lafzından muḥaffefdir, ibtidâ-yı ğâyet içündür, **şerm** ismdir, utanma ma'nasına. **Ân** ism-i işâret. **Ki** harf-i beyân. **Be-rûy; bâ** harf-i şıla. **Nisbet**'den murâd teşbihdir ve **şin** zamîri **semen**'e râci'dir izmâr ḳable'z-zikr

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

2 T: yüzün şufî.

3 T: kırmızısı.

4 S, M: aldamağ.

5 T: yüz ğurûrla.

tarîkiyle. **Semen** ak gül. **Hâk der-dehân endâht**; Türkide toprak ağzıma dir-ler, tenezzüh ve teberri maḳâmında, ya'nî hâşâ buña lâyıḳ degil diyecek yerde (^{M+} müsta'meldir).

Maḥşûl-i Beyt: (77b) Ol utanmadan ki seniñ rûyuña anı teşbîh eylediler, semen şabâ eliyle ağzıma toprak atdı. Ya'nî hâşâ ne lâyıḳım ben ki beni anıñ rûyına teşbîh eyleyeler diyü tenezzüh ü teberri eyledi.

ببزمگاه چمن دوش مست بگذشتم
چو از دهان توام غنچه در گمان انداخت
Be-bezmgâh-ı çemen düş mest bi-gzeştem
Çu ez-dehân-ı tuem gönçe der-gumân endâht

Bezm meclis, **bezmgâh** meclis yeri, **çemen**'e izâfeti beyâniyyedir. **Düş** bun-da dün gice dimekdir. **Çu** edât-ı ta'lîl. **Ez-dehân-ı tuem**; **ez** min ma'nâsına harfdır, **dehân**'ın **tuem** lafzına ve **tu** lafzının **mîm**-i mütekellime izâfeti lâmiyyedir. **Gönçe** mübtedâ ve **endâht** haberi.

Maḥşûl-i Beyt: Dün gice mestâne çemen bezmgâhına uğradım gönca seniñ dehânından beni gümâna şalınca. Ya'nî 'acabâ gönca dehân-ı cânâna beñ-zer mi diyü şübheye düşünce bezmgâh-ı çemene vardım ki görem¹ fi'l-vâḳi' gönca, dehânıña beñzer mi diyü.

بنفشه طره مفتول خود گره می زد
صبا حکایت زلف تو در میان انداخت
Benefşe turra-i meftûl-i ḥod girih mî-zed
Şabâ ḥikâyet-i zulf-i tu der-miyân endâht

Turra-i meftûl; **turra**'nın ma'nası sâbıḳan iki yerde beyân olmuştur. (^{S+} **Benefşe turra** ilâ-âḫirihi **bezmgâh-ı çemen**'in aḥvâlin beyândır, ya'nî çemene vardıkda benefşeyi böyle gördüm dimekdir.) **Meftûl** ism-i mef'ûldür, bükülmüş dimekdir, (^{S,T+} ip ve iplik büküldüğü gibi.) **Girih mî-zed**; **girih** dü-gümdür, **mî-zed** ḥikâyet ḥâl-i mâzî, ururdı² ya'nî düğüm ururdu. **Benefşe**'niñ bir bükümi vardır ki anı düğüme teşbîh iderler.

Maḥşûl-i Beyt: Benefşe kendiniñ turra-i meftûlini düğümlerdi, ya'nî dü-gümler iken şabâ bu taḳrîble seniñ zülfün ḥikâyetini aralığa bıraḳdı, zîrâ zülf-i tâbdârı benefşeye teşbîh eylemişler.

1 S: gözüüm, M: gördüm.

2 T: dururdu.

من از ورع می و مطرب ندیدمی هرگز
هوای مغیجگانم باین و آن انداخت

Men ez-vera' mey u muṭrib ne-didemī hergiz
Hevā-yı muğbeçegānem be-în u ān endāht

Ne-didemī hikāyet-i ḥāl-i māzī, görmezdim dimerdir. (^{S,T+} görmedim idi ve görmemiş idim diyenler 'ibāretiñ ḥaqqını viremişler¹.) **Īn** muṭrib'e işāretidir ve **ān** mey'e, leff ü neşr-i ġayr-ı müretteb tarīkiyle.

Maḥşûl-i Beyt: Ben zühd ü taḫvâdan hergiz mey ü muṭrib görmezdim ya'nî bilmezdim, ammā meyhāneci oğlancıklarının muḥabbeti ve hevâsı muṭ-ribe ve meye bıraktı beni, ya'nî mey içüp sâz dîñlemek anlarla 'alâka ve ihtilâṭ-dan ḥâsıl oldu, zirâ ihtilâṭla anların rengiyle renklenmek lâzımdır.

کنون بآب می لعل خرقه می شویم
نصیبه ازل از خود نمی توان انداخت

Kunûn be-âb-ı mey-i la'l hırka mî-şüyem
Naşibe-i ezel ez-hod ne-mî-tuvân endāht

Naşibe'deki **hâ** taşarrufât-ı 'Acemdendir, 'arzadaki gibi.

Maḥşûl-i Beyt: Şimdi kırmızı şarâb şuyıyla hırkamı yuram, ammā ne fâ'i-de, ezelî ve muḥadder naşibi kendiden kişi yumaḳ ya'nî gidermek olmaz, (^{S,T+} Ya'nî benim bâde-nüşluğum ezelidir, 'arızî esbâbla gitmez.) Endāht bunda endāhten ma'nâsınadır.

نبود نقش دو عالم که رنگ الفت بود
زمانه طرح محبت نه این زمان انداخت

Ne-bûd naqş-ı du 'âlem ki reng-i ulfet bûd
Zemâne tarḥ-i maḥabbet ne ĩn zamân endāht

Naqş'dan murâd şüretir. **Ulfet** bir kimseniñ hūyıyla alışmaḳ ya'nî üns bağlamaḳ. **Reng-i ulfet** izâfeti beyâniyyedir. (^{S,T+} **Tarḥ** bunda bünyâd ya'nî temel veyâ resm ü kânûn ma'nâsınadır, birine kaşır idenler taḳşir eylemişlerdir².)

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

Maḥşûl-i Beyt: İki ‘âlemin şüreti yoğiken ervâh arasında âşinâlık ve ülfet ve dostluk varıdı, zamâne muḥabbet bünyâdını veyâ kâ‘idesini hemân bu zamân salmadı. (^{S,T+} Zamâne muḥabbet temelini bu zamân atmadı diyen rûz-merrele-rinden ğâfil imiş¹.) Ya’nî ‘âşık u ma‘şûk (78a) beyninde olan ‘alâka-i muḥabbet ezelîdir ki ervâh beyninde vâkı‘ olmuştur.

خراب خط عذار توام تعالی الله
چه کلك بود که این نقش دلستان انداخت

Ḥarâb-ı ḥaṭṭ-ı ‘izâr-ı tuem Te‘âle’llâh
Çi kilik bûd ki in naqş-ı dil-sitân endâht

Ḥarâb ḥaṭ’a ve **ḥaṭ** ‘izâr’a ve **‘izâr** tu’ya ve **tu** mîm-i mütekellime muzâf olmuştur tetâbu‘-ı izâfâtla. **Te‘âle’llâh** ‘ibâretini ğâh teberri ve tenezzühde ve ğâh ta‘accüb maḳâmında isti‘mâl iderler. **Dil-sitân** vaşf-ı terkibîdir, sitâniden’den, almaḳ ma’nâsına, **dil-sitân** gönül alıcı ma’nâsınadır ya’nî maḳbûl ü maṭbû‘ dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ ‘izârın ḥaṭtının ḥarâbı ya’nî ‘âşık u divânesiyim. ‘Acabâ ne ḳalem idi ki bu gönül alıcı naqşı şaldı ya’nî yazdı ki böyle maḳbûl ü maṭbû‘dur.

مگر گشایش حافظ درین خرابی بود
که بخشش از لش در می مغان انداخت

Meger guşâyış-i Ḥâfız derin ḥarâbî bûd
Ki baḫşış-i ezeleş der-mey-i muġân endâht

Meger ke’enne ma’nâsınadır. **Guşâyış** fetḥ-i bâb. **Ḥarâbî**’den murâd mestlikdir. **Ki** ḥarf-i ta’lîl. **Baḫşış** ism-i maşdardır, baḫşiden’den. **Ezeleş;** (^{S,T+} zamîri) **Ḥâfız**’a râci‘dir. **Der-mey-i muġân**’da muzâf muḳadderdir, **der-şurb-i mey-i muġân** dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Güyâ Ḥâfız’ın fetḥ-i bâbı bu mestlik ve ḥarâblıkda imiş ki Allâh’ın ḳadîmî iḥsânı anı muġân bâdesine bıraḳdı ya’nî bâde-nûşluġa düşürdi. Ḥâşılı, kendiden degildir bâde-nûş olduġı, belki ḥükm-i ezelîdir ki üzerine cârîdir.

1 T: rûz-merremizden. <^{T+} Redd-i Şem‘i>

جهان بکام من اکنون شود که دور زمان
مرا بیندگی خواجه جهان انداخت

Cihân be-kâm-ı men eknûn şevd ki devr-i zamân
Merâ be-bendeğî-i Hâce-i cihân endâht

Maḥşûl-i Beyt: Hâce-i cihândan murâd Kivâmuddîn Ḥasan'dır ki Hâce (S,T+ Ḥâfız'ın mürebbisidir, Hâce anın) ri'âyetine i'tirâf idüp buyurur ki cihân benim murâdımca şimdi olur ki devr-i zamân beni Âşaf-ı 'ahdiñ kulluğına¹ şaldı ve bıraktı, ya'nî anın mülâzemetini müyesser eyledi.

64

Ve lehu eyzan Ez-Baḥr-i Müctes Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

بکوی میکده هر سالکی که ره دانست
دری دگر زدن اندیشه تبه دانست

Be-kûy-ı meykede her sâlikî ki reh dânist
Der-i dige zeden endîşe-i tebeh dânist

Ba'zı nüshada mışrâ'-ı evvel böyle vâkı'dir. 'Be-kûy-ı bâde-furûşân kesî ki reh dânist'. **Der-i dige** izâfeti beyâniyye olmaḡ var ve lâmiyye olmaḡ da câ-yiz. **Endîşe**'niñ **tebeh**'e izâfeti mevşûfun şıfatına izâfeti qabilindendir. **Tebeh** tebâh'dan muḥaffedir, fâsid dimerdir.

Maḥşûl-i Beyt: Meyḥâne maḥallesine her 'âşıq-ı rind ki yol bildi ya'nî mey-furûş qapısını aḡladı ve bildi, ġayrı qapuyı veyâ ġayrının qapısını (S,T+ qakmağı) fıkır-i fâsid bildi. Hâşılı, ġayrı qapuya ve ġayrının qapısına varmağı fıkır-i fâsid bildi.

بر آستانه میخانه هر که یافت رهی
ز فیض جام می اسرار خانقه دانست

Ber-âsitâne-i mey-ḥâne her ki yâft rehi
Zi-feyz-i cām-ı mey esrâr-ı ḥâneqah dânist

1 T: Âşaf gibi 'ahdiñ kulluğına.

Feyz lügatda şu taşup vâdîniñ iki cânibini kaplamağa dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Meyḥâne âsitânesine her kimse ki yol buldı, (^{M,T+} bâde) kadehiniñ¹ feyzinden esrâr-ı ehl-i ḥâneḳâhı bildi. Ya'nî bâde keyfiyetiyle ehl-i hâl olur, şöyle ki ehl-i keşf olur, aña nesne maḥfi ḳalmaz.

زمانه افسر رندی نداد جز بکسی
که سرفرازى عالم درین کله دانست

Zemâne efser-i rindî ne-dâd cuz be-kesî
Ki ser-firâzî-i 'âlem derîn kuleh dânist

Efser tâc. **Ser-firâzî**, yâ-yı maşdariyye ile, vaşf-ı terkîbîdir, firâziden'den, aşl efrâziden'dendir, keşret-i isti'mâliçün hemze ḥazf olunmuşdur. **Ser-firâz** başı yüce, 'âlî-cenâb u bülend-mertebe olan ekâbirden kinâyetdir.

Maḥşûl-i Beyt: Zamâne rindlik tâcını ya'nî salṭanatını bir kimseden gay-riye virmedi, ancılâyın kimse ki 'âlemiñ devlet ü rifatını bu külâhda bildi. Ḥaşılı, rindliği pâdişâhlık bilen kimseye virdi, zamâne (78b) rindlik tâcını her kimseye virmedi.

ورای طاعت دیوانگان ز ما مطلب
که شیخ مذهب ما عاقلی گنه دانست

Verâ-yı tâ'at-ı divânegân zi-mâ me-taleb
Ki şeyḫ-i mezheb-i mâ 'âḳilî guneh dânist

Verâ bunda gayr ma'nâsınadır. **Tâ'at**'iñ **divânegân**'a izâfeti maşdarıñ fâ'i-line izâfetidir. **Şeyḫ** mezheb'e ve **mezheb** mâ lafzına muzâfdır. **'Âḳilî**'de yâ maşdariyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Dīvânelerin tâ'atından gayrı tâ'atı bizden isteme, ḥiṭâb 'âmmdır, zîrâ bizim mezhebimizîñ şeyḫi ve pîri 'âḳıllığı günâh bildi. Ya'nî biz ki mecânîn 'uşşâḳız, bizden 'ibâdât u tâ'at mükellefiyetini² taleb eyleme, zîrâ biz mertebe-i teklîfden sâḳıṭız.

هر آن که راز دو عالم ز خط ساقی خواند
رموز جام جم از نقش خاک ره دانست

Her ân ki râz-ı du 'âlem zi-ḥaṭṭ-ı sâḳî ḥând
Rumûz-ı cām-ı Cem ez-naḳş-ı ḥâk-i reh dânist

1 S: kadehiñ.

2 T: mükellefini. S, M: teklifini.

Haṭṭ-ı sâkî'den murâd **haṭṭ-ı 'izâr-ı sâkî'**dir veyâ **haṭṭ-ı** (^{M,T+} **vech-i sâkî'**)dir. Süre-i Fâtîha ki Kelâm-ı Şerîf'in mücmelidir, ehl-i te'vîl vech-i insân-dan istihrâc ider. Süre-i Fâtîha'nın fehvâsı hüd iki 'âlemiñ sırrıdır, zîrâ mufaşşalı ki Qur'an-ı Şerîf'dir, iki 'âlemiñ esrârını cāmî'dir. Pes, **haṭṭ-ı sâkî'**den maḳşûd **haṭṭ-ı vech-i sâkî'**dir, pes, **haṭṭ-ı vech-i sâkî'**den Kelâm-ı Şerîf'in maẓmûnını okuyan iki 'âlemiñ esrârına muṭṭâlî' olur. **Rumûz** remziñ cem'idir ve **remz** aş-lında kaç ve dudağla işaretdir, ammâ bunda **rumûz**'dan esrâr murâddır. Niteki Hâce buyurur:

Beyt: به سرّ جام جم آنکه نظر توانی کرد
که خاک میکده کحل بصر توانی کرد

Be-sırr-ı cām-ı Cem ân ki nazar tuvânî kerd
Ki hâk-i meykede kuhl-i başar tuvânî kerd¹

Naḳş-ı hâk-i reh'den murâd yollardaki görünen izlerdir. İmdi

Maḥşûl-i Beyt: Her ol kimse ki iki 'âlemiñ sırrını **haṭṭ-ı vech-i sâkî'**den okudu, cām-ı Cem'in rumûz u esrârını hâk-i rāhın nuḳûşından aıladı ve bildi. Hâşılı, iki 'âlemiñ sırrına muṭṭâlî' olan, cām-ı Cem'in sırrı anıñ yanında umûr-ı cüz'iyedendir ki nuḳûş-ı hâk-i rāhdan anı fehmi eylemege kâdirdir. (^{S,T+} Bunda sâķiyyi sāğarla tefsîr idüp ve **haṭṭ-ı sāğardan** murâd şarâbdır diyen ve Ḥasan-ı Dehlevî'nin meşhûr beytini müdde'asına delîl îrâd eyleyen serḥoş 'aceb gevezelik eylemiş². Meşhûr beyt budur:

Beyt: حطّ ساغر کجاست بگرفتست
دل من از کتابت اشعار

Haṭṭ-ı sāğar kucâst bi-griftest
Dil-i men ez-kitâbet-i eş'âr³

Haṭṭ-ı sāğar'dan bunda murâd sırça kadehîñ eṭrâfına altun şuyuyla beyt yazarlar, oldur ve kitâbet-i eş'âr buyurduğı da buña qarînedir. Ve mezkûr serḥoş maḥşûl-i beyti beyân eylediğı yerde dimişdir. Hâşıl-ı ma'nâ budur ki hâk-i reh-de olan nuḳûş nice bî-i'tibâr ise cām-ı Cem'in remizleri dağı ol kimse qatında bî-i'tibârdır, (^{S,T+} *intehâ*. Pes, bu kimse bu beytiñ hiç bir yerini anlamamışdır⁴).

1 125. gazel 1. beyit.

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 Gönüm şiir yazmaktan bıktı/tiksindi, şarap kadehinin üzerindeki yazılar/nakışlar nerede?

4 <^{T+} Redd-i Şem'î>

دلم ز نرگس ساقی امان نخواست بجان
چرا که شیوۀ آن ترك دل سیه دانست

Dilem zi-nergis-i sâķī emān ne-hāst be-cān
Çi-rā ki şive-i ān Türk-i dil-siyeh dānist

Nergis'den murād gözdür teşbîh-i kināye tarîķiyle. **Be-cān**'daki bā muşāḥa-bet veyā şıla ma'nāsınadır. **Çi-rā** edât-ı ta'lildir, zîrā ma'nāsına, (^{T+} edât-ı su'al diyen bilmedi.) **Türk-i dil-siyeh**'den murād çeşm-i sâķīdir ki andan **nergis**'le kināyet eylemiş idi ve **dil-siyeh**'den murād bebegidir, ya'nî bebek siyāh olmak i'tibāriyledir ve bî-emān olduğu dil-siyeh olduğuçündür¹.

Maḥşûl-i Beyt: Benim gönlüm cānımla çeşm-i dil-siyāh-i sâķiden amān dilemediler, yāḥud gönlüm cānla ya'nî cān virmek sebebiyle amān dilemedi, (79a) yāḥud gönlüm kendi cānına amān dilemedi. (^{M,T+} Zîrā ol) gönlü kara bî-rahm Türk'ün şivesini ve fennini² bildi ki amān virmeyiserdir, (^{S,M+} pes terk-i taleb-i emān eyledi.)

ز جور کوب طالع سحرگهان چشم
چنان گریست که ناهید دید و مه دانست

Zi-cevr-i kevkeb-i ṭālī' seḡergehān çeşmem
Çunān girîst ki Nāhîd دید u meh dānist

Ṭālī'den murād baht u devletdir ki **kevkeb**'in āna izāfeti şaḥîḥ ola. **Seḡer-gehān** elif ve nūn'la cem' olması şuzûzendir, zîrā zevi'l-'uḡûlün gayrıdır, seḡer vaḡtlerinde dimekdir. **Çunān girîst** 'ibāreti mübālağayı müfiddir. **Nāhîd** se-b'a-i seyyāreden aşağıdan yukarı üçüncü feleğin yıldızıdır ki āna 'Arapça Zühre dirler, niteki eflāk tertibiyle 'Arabî esāmisini nazm eylemişler.

Beyt: قمرست و عطارد و زهره
شمس و مریخ و مشتری و زحل
Kamer'est u 'Uṭārid u Zuhre
Şems u Mirriḡ u Muşterî vu Zuḡal

Ve Fārisice esāmisi:

1 S: bî-emān olduğuından siyeh olduğuçündür.

2 S: diḡḡatini.

Beyt: کواکب مه و تیر و ناهید دان
 چو خورشید و بهرام و برجیس و کیوان
 Kevâkib Meh u Tîr u Nâhîd dān
 Çu Hürşîd u Behrām u Bercîs u Keyvân¹

Maḥşûl-i Beyt: Bahtım yıldızının cevrenden evkât-ı seherde gözüm ancılâ-yın ağladı ki Zühre yıldızı gördi ve ay bildi. Ya'nî girye ve bükâ 'anâşîrdan tecâvüz idüp ecrâm-ı 'ulviyyeye ya'nî eflâk ü nücûma vâşıl oldu. Hâce bu beytde nuḥûset-i tâlî'inden şekvâ ider.

خوش آن نظر که لب جام و روی ساقی را
 هلال یکشبه و ماه چارده دانست
 Hoş ân nazar ki leb-i câm u rûy-ı sâķî-râ
 Hilâl-i yek-şebe vu mâh-ı çârdeh dânist

Leb lafz-ı müşterekdir, dudağa ve kenâra dirler, bunda iki ta'bîre bile mesâğ var, meşelâ câmîn dudağı ve kenârı demek câ'iz, (^{S,T+} pes, birine kaşır eyleyen taķşîr eylemiş²). Bu beyt 'alâ sebîlî't-teşbih leff ü neşr-i müretteb tarîķi üzre zıkr olmuş. **Yek-şebe** bir gicelik dimekdir. (^{S,M+} **Mâh-ı çârdeh**; taķdîri) **mâh-ı çârdeh-şebe**'dir, zarûret-i vezniçün **şebe** hâzîf olmuşdur, on dört gicelik ay demekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ne güzel ve ne hûb nazardır ol ki leb-i câmı hilâl-i yek-şebe ve rûy-ı sâķîyi mâh-ı çârdeh-şebe bildi, ya'nî bu iki teşbihî bilen ve anlayan nazar hoşdur. Zâhir bunda nazardan murâd tertîb-i umûr-ı ma'lûmedir taşavvurâtıdan ve taşdikâtıdan, dânist karînesiyle.

حدیث حافظ و ساغر که میزند پنهان
 چه جای محتسب و شحنه پادشه دانست
 Hâdiş-i Hâfız u sāğar ki mî-zened pinhân
 Çi cây-ı muḥtesib u şaḥne pâdişeh dânist

Hâdiş'den murâd bunda kışşadır. **Ki** harf-i râbıt-ı sıfatdır, (^{S,T+} ismdir diyüp ve ma'nâsını Hâfız ve sāğar sözünü kim gizli urur ya'nî kim gizli söyler diyen

1 Bu iki beytin birinde seyyarelerin Arapça isimleri, diğerinde ise Farsça isimleri sıralanmaktadır.

2 <^{T+} Redd-i Şem'i>

ehl-i Fûrs ‘idâdından degildir¹.) **Çi cāy-ı muhtesib**; cāy bunuñ gibi yerlerde müstedrekdir², Şîrâzilere mahşûş edâdır. **Şahne** şubaşıya dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfiz kışşasını ve gizlice sāğar urduğunu ya’nî içdüğünü ne muhtesib ü şahne, pâdişâh bile bildi. Sâbıķan zıkr olmuş idi ki ol zamānlarda ‘Acem diyârında nâhî-i münkerât muhtesibler olurmuş, ol cihetden şahne ile muhtesibi bir yerde zıkr eyledi. Hâşılı, Hâfiz’ın cemî‘ gizli aḥvâlini a’yân-ı nâs bildiginden ğayrı pâdişâh bile bildi. Bundan ma’lûm olur ki Hâce selâṭîn-i ‘ahd ile ihtilâṭ eylermiş.

بلند مرتبه شاهی که نه رواق سپهر
نمونه ز خم طاق بارگه دانست

Bulend-mertebe şâhî ki nuh revâķ-ı sipihr
Numûne’i zi-ḥam-ı ṭâķ-ı bârgeh dānist

Bulend-mertebe terkîb-i mezcî³, muḥaddem şıfatıdır **şâh**’ın. Ma’lûm ola ki ‘Arap dilinden ğayrıda taķdîm-i şıfat ‘ale’l-mevşûf cā’izdir. **Şâhî**’de yâ vaḥdet içündür ve **şâh** beyt-i sâbıķda mezkûr pâdişehden (79b) bedeldir. **Ki** ḥarf-i râbıt-ı şıfat ba’de şıfatıdır **şâh**’ın. Ve beytiñ âḥirindeki **dānist** fi’ildir ef’âl-i ḳulûbden ve fâ’ili zamîr-i müstetir, **şâh**’a râcî’dir ve mef’ûl-i evveli **nuh revâķ-ı sipihr**’dir ve ikinci mef’ûli **numûne’i zi-ḥam-ı ṭâķ-ı bârgeh**’dir ve fi’l-i mâzî fâ’ili ve iki mef’ûliyle şıfatıdır **şâh**’ın.

Maḥşûl-i Beyt: Mezkûr pâdişâh bir bülend mertebeli şâhdır ki ṭoķuz felek eyvânını kendi bârgâhı kemeriniñ ḥamından bir örnek⁴ bildi, ya’nî egme-cinden⁵ ve bûklüminden. Zîrâ kemer nefsinde egilmiş ve bûkûlmüşdür, felek daḥi böyledir. Hâşıl-ı kelâm, mezkûr pâdişâh bir şâh-ı bülend-mertebedir ki bu şıfatla muttaşıfıdır. (^{S,T+} Sürûrî bu beytiñ i’râbında böyle dimişdir ki **bulend-mertebe** mübtedâdır ve **nuh revâķ, dānist**’in fâ’ilidir ve mübtedânın ḥaberi. Mecmû’i **nuh revâķ-ı sipihr** ve maẓmûn-ı mısrâ’-ı şânîdir, *tedebber tedri*. Bu i’râbdan anılanan oldur ki esālîb-i terâķîb-i ‘Arabî ve ‘Acemîden bî-behre ola.)

1 <^{T+} Redd-i Sürûrî>

2 M: müsneddir.

3 S, M: vaşf-ı terkîbîdir.

4 S: egrilik.

5 S: almacıķdandan.

65

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Remel
Fā'ilātün Fe'ilātün Fe'ilātün Fe'ilāt

سینه ام ز آتش دل در غم جانانه بسوخت
 آتشی بود درین خانه که کاشانه بسوخت

Sîneem z'âteş-i dil der-ğam-ı cānâne bi-sūḥt
 Âteşî bûd derin ḥâne ki kâşâne bi-sūḥt

Mısrâ'-ı şânideki **bi-sūḥt** lâzımla müte'addi olmak câ'iz, ammâ mısrâ'-ı evvelde lâzımdır ancak. **Kâşâne** kış evi.

Maḥşûl-i Beyt: Cānân ğamından gönül âteşinden sîne-i sūzânım yandı, zîrâ bu ḥânedede bir âteş vardı ki kâşaneyi yakdı yâḥud kâşâne ol âteşden yandı. Ḥâneneden murâd dildir ve kâşâneneden murâd sîne.

تم از واسطه دوری دلبر بگداخت
 جانم از آتش مهر رخ جانانه بسوخت

Tenem ez-vâsiṭa-i dūrî-i dil-ber bi-gudāḥt
 Cānem ez-âteş-i mihr-i ruḥ-ı cānâne bi-sūḥt

Vâsiṭa sebebidir bunda. **Dūrî**'de **yâ** maşdariyyedir, ıraklık dimekdir. **Bi-gudāḥt**; **bâ** harf-i te'kid, **gudāḥt** fi'l-i mâzî ğâyib, eridi dimekdir. **Mihr** iki ma'nâya gelür, ikisine de bunda taḥammülü var, muḥabbet ve güneş, (^{S,T+} birine kaş eyeyen takşir eylemiş.¹). **Gudāḥt** ve **sūḥt** lâzım ve müte'addi beyninde müsterek lafızlardır, ammâ bunda ikisi de lâzımdır.

Maḥşûl-i Beyt: Tenim dilberin ıraklığı sebebiyle eridi, cānım da cānânın ruḥı muḥabbetinin âteşinden yandı, yâḥud yüzi güneşi âteşinden yandı. Mihr güneş ma'nâsına olunca ruḥa izâfeti beyâniyye olur, (^{S,T+} ammâ muḥabbet ma'nâsına olunca âteşin mihriz izâfeti beyâniyye olur) ve mihrin ruḥa izâfeti maşdarın mef'ûline² izâfeti qabilindendir.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 T: mef'ûlün mef'ûline.

هر که زنجیر سر زلف پری رویی دید
دل سودا زده اش بر من دیوانه بسوخت

Her ki zencîr-i ser-i zulf-i perî-rûyî دید
Dil-i sevdâ-zedeeş ber-men-i dîvâne bi-sûht

Her ki; ki ismdir, ‘Arabîde men ma’nâsına ya’nî kim. **Zencîr**’in **ser-i zulf** e izâfeti müşebbehun bihiñ müşebbehe izâfeti kabîlindendir, hâşılı, beyâniyyedir ve **ser**’iñ **zulf** e izâfeti lâmiyyedir. **Perî-rûyî; perî-rûy** vaşf-ı terkîbî (^{S,T+} aqsâmındandır), **yâ-i** âhiri vaḥdet-i ferdiye içündür. **Sevdâ-zede; sevdâ** dört mizâcın birisidir, **zede** urmuş dımeğdir, sevdâ urmuş ya’nî sevdâ gâlebe eylemiştir dil dımeğdir, **şîn** zamîri beytiñ evvelinde **ki** lafzına râci’dir.

Maḥşûl-i Beyt: Her kimse ki bir perî-rûyuñ zülfi zincîriniñ ucını¹ gördi, anıñ sevdâyî gönli ben dîvâneye yandı. Ya’nî bir perî-rûyuñ zincîr-i (^{M,T+} ser-i) zülfini gördüğinden bilür ki ben nice mübtelâyım. Pes, baña gönli teraḥḥum idüp acımağdan sevdâ gâlebe eyler, (^{S,M+} ya’nî gönli mağlûb-ı sevdâ olur), sevdâ-zede didüğü anıñçündür. Zencîr ve zulf ve perî ve sevdâ ve dîvâne zıkri mürâ’ât-ı nazîr şan’atıdır.

سوز دل بین که ز بس آتش اشکم دل شمع
دوش بر من ز سر مهر چو پروانه بسوخت

Sûz-ı dil bîn ki zi-bes âteş-i eşkem dil-i şem’
Dûş (80a) ber-men zi-ser-i mihr çu pervâne bi-sûht

Sûz-i dil; sûz ismdir, yanma ve yağılma ma’nâsına. **Ki** ḥarf-i beyân. **Bes** çok. **Âteş-i eşkem; âteş**’den bunda murâd ḥarâretdir, **eşk**’e izâfeti mecâzendir. **Dil-i şem’** mısra’-ı şânîye merhûndur. **Dûş** dün gice. **Ser-i mihr; ser** bunda cihet ma’nâsınadır, **mihr** muḥabbet ma’nâsına. **Pervâne** lafz-ı müşterekdir iki ma’nâ beyninde, biri kelebek, biri yumuş oğlanı ki Rûm ilinde aña der oğlanı dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Gönliümün yangınıñı gör ki gözüm yaşıñın çok âteşinden, ya’nî ziyâde ḥarâretinden şem’in dili ya’nî fetilesi dün gice benim üzerime muḥabbet cihetinden pervâne gibi yandı. Hâşılı budur ki Hâce ḥiṭâb-ı ‘amm tarîkiyle buyurur ki, yüregimin yangınıñı gör ki ol yangından eşkime ziyâde ḥarâret hâşıl eyledüğinden şem’in dili baña rahm eyledüğinden dün gice

1 S, T: zülfi ucu zincirin.

muhabbet ucından benim üzerime pervâne gibi yandı. Ya'nî pervâneniñ şânı kendin şem' âteşine urup yakmağdır, imdi şem'in dili de pervâne gibi beni acıyup yandı. Eş'ârda **dil-i şem'** ki dirler, fetile murâddır. Nihâyeti, ba'zı yerlerde ihâm tarîkiyle zıkr olunur. (^{S,T+} Ammâ 'Acem zebân-ı şem' ve Türk şem'in dili diseler fetilede yanan âteş murâddır.)

آشنایان نه غریبست که دلسوز منند
چون من از خویش برفتم دل بیگانه بسوخت

Âşinâyân ne ġarib'est ki dil-süz-ı men'end
Çun men ez-ḥîş bi-reftem dil-i bigâne bi-sûḥt

Ġarib bunda 'acib¹ ma'nâsınadır. **Dil-süz** vaşf-ı terkibîdir, süziden'den, gönli yanağan². **Men'end**; **men** ben dimekdir ve **nûn** ve **dâl** est'in cem'idir, müfredi **men'est** gelir. **Çun** bunda ta'lîl içündür, çünkü ma'nâsına. **Ḥîş** bunda kendi ma'nâsınadır, ammâ ḥîşim ihâmından hâlî degil, zîrâ **bigâne**'ye muḳârindir.

Maḥşûl-i Beyt: Âşınalar benim için dil-süz ya'nî gönli yangın olduğu 'acib³ ve ġarib degildir, çünkü ben kendimden gitdim, (^{S,T+} ya'nî kendimden geçdim,) bigâneniñ gönli baña yandı. Ya'nî çünkü ben bî-ḥod u bî-ḳarâr oldum, yâdıñ gönli baña rahm idüp yandı. Hâşılı, benim hâlimi görüp âşınaların gönli rahm idüp yandığı ġarib degildir, ġarâbet bigânelerin gönli benim için yanmadadır. (^{S,T+} Âşinâyân yerine âşinâyî yazup ma'nâsında; 'aceb degildir bir âşinâ ki benim dil-süzumdur, ya'nî bir âşinâ baña teraḥḥum ide diyeniñ yazdığı fâsid ve ma'nâ virdüğü efseddir⁴.)

خرقه زهد مرا آب خرابات ببرد
خانه عقل مرا آتش خمخانه بسوخت

Ḥırḳa-i zuhd-i merâ âb-ı ḥarâbât bi-burd
Ḥâne-i 'aql-i merâ âteş-i ḥum-ḥâne bi-sûḥt

Zuhd'e **ḥırḳa** izâfeti isti'âre tarîkiyledir, zîrâ zühdün ḥırḳası olmaz, zâhidiñ olur, ḥâşılı, izâfet beyâniyyedir ya'nî zühd ḥırḳası. **Âb-ı ḥarâbât**'dan murâd şarâbdır. **'Aql**'a **ḥâne** izâfeti de isti'âre tarîkiyledir mezkûr gibi. **Âteş-i ḥum-ḥâne** edâsından murâd⁵ kırmızı şarâbdır.

1 M: 'acâyib. S: 'aceb.

2 S: yangın.

3 M: 'acâyib. S: 'aceb.

4 <^{T+} Redd-i Şem'i>

5 S, T: âteşden murâd.

Maḥşûl-i Beyt: Benim hırka-i zühdümi bâde iletirdi (^{S,M+} ya'nî bâde içmek sebebiyle zühdi terk eyledim ve 'aqlım hânesini de bâde-i surh yakdı¹). Ya'nî bâde içmek sebebiyle 'aqlım gidüp mest ü lâ-yâ'kıl oldum, dimekdir.

چون پیاله دلم از توبه که کردم بشکست
همچو باده جگرم بی می و میخانه بسوخت

Çun piyâle dilem ez-tovbe ki kerdem bi-şikest
Hemçu bâde cigerem bî-mey u mey-hâne bi-sûht

Lâmi'î Çelebi manzûmesinde **piyâle** boş kadeh dimişdir, ammâ (^{S,M+} söyir) lügatlerde **piyâle** şarâb kadehi dimiş. **Bi-şikest** fi'l-i mâzîdir, lâzımla müte'addî mâbeyninde müşterekdir, ammâ bunda lâzımdır. **Bâde** şarâbın kaynamışına² dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Eyledigim tevbeden gönlüm piyâle gibi şındı, ya'nî gayetle nâdim oldum. Cigerim de bâde gibi mey ü meyhânesiz yandı, ya'nî mey ü meyhâne firâkında ve ârzüsında cigerim bâde gibi kaynadı ve pişdi. Bâdeye nisbet kaynamağ ve pişmek (80b) münâsibdir, yanmağ degil, kâfiye ve redif zarûretinden sûht lafzı ihtiyâr olunmuşdur³. Ba'zı nüshada mışrâ'-ı şânî böyle vâkı'dir. 'Hemçu lâle cigerem bî-mey ü mey-hâne bi-sûht' Sûht lafzına lâle ve lâleye piyâle gayet münâsibdir. Böyle olıcağ kâfiyede tekrâr olmazdı.

ماجرا کم کن و باز آ که مرا مردم چشم
خرقه از سر بدر آورد و بشکرانه بسوخت

Mâcerâ kem kon u bâz â ki merâ merdum-i çeşm
Hırka ez-ser be-der âverd u be-şukrâne bi-sûht

Mâcerâ kem kon; Hâce cânâna hitâb idüp buyurur: Mâcerâyı terk eyle, ya'nî müfârağat ve muhâcereti terk eyle gel veyâ aramızda cârî olan ahvâl-i bürûdet ve huşûneti terk eyle gel, ya'nî geçenden geç, *medâ mâ-medâ*⁴ dimekdir. Sâbıkan beyân oldu ki **kem** böyle maqâmlarda terk-i külliden 'ibâretidir ve **bâz** bunun gibi yirlerde te'kid için gelür, girü ma'nâsına olmağ lâzım degil. (^{S,T+} Pes bu mışrâ'ın ma'nâsında, mâcerâyı eksik eyle, girü gel diyen iki lafzın bile isti'mâlinden külliyyen gâfil imiş ve girü gel diyen de **bâz**'ın isti'mâlinden

1 S: kadeh yakdı.

2 T: kaynamasına.

3 S: sûht lafzını eylemiş.

4 Geçen geçdi.

ğâfil imiş¹.) **Merâ** benim dimekdir. **Merdum-i çeşm**; **merdum** bunda bebekdir, tağdir-i kelâm merdum-i çeşm-i men'dir. **Merâ merdum-i çeşm** müşrâ'-ı şânîye merhûndur. **Hırka** aşlında pâredir, meşelâ bez pâresi ve çuka pâresi gibi. Şoñra fuķarânın 'abâdan² ferâcelerinde isti'mâl eylediler, gerekse yamalı olsun, gerekse olmasun, ammâ bunda öñi bütün cübbe ma'nâsınadır ki **ez-ser be-der âverd** aña ķarînedir, zîrâ öñi açık libâs başdan çıķmaz, arkadan çıkar, **ez-ser ber-âverd**'den murâd başdan çıkarmaktadır. **Be-şukrâne**; **bâ** harf-i sebeb, **şukrâne** bir murâd huşûliçün namâz kılmak veya aķçe vermek veya ķurbân kesmekdir³, iştîlâhlarında aña **şukrâne** dirler. Ma'lûm ola ki A'câm bâde-nuş-larının âdâbındandır⁴ ki iki dostuñ arasında bir şeker-âb vâķi' olsa ba'ʿdehu şulh eyleseler, şulha tâlib olan ķanķısı ise pîrâhenin çıkarup (^{S,M+} muşâlaķa) şukrânesine yâķar. Hâce hâzretleri bu kışşaya telmîh idüp buyurur: **Mâcerâ kem kon**. Nihâyeti, 'âdetleri gömlek yâķmaķdır, ammâ bunda hırķa zıķr eyledi⁵, zîrâ fuķarânın ekşeri gömlek bulmayup mezkûr cübbeyi giyer veya zarûret-i vezniçün **pîrâhen** yerine **hırķa** dimiş ola, (^{S,T+} veya mecâzen **pîrâhen**'e **hırķa** dimiş ola) ve bebek başdan hırķayı çıkarup yâķmak siyâhlığından⁶ kinâyetdir, güyâ ki aşlında aķ imiş ve çıkarup yâķmağla ķararmış. İsti'âre tarîķiyle bebege **hırķa** işbât idüp yâķdı.

Maḥşûl-i Beyt: Cânâna ḥitâb idüp buyurur: Mâcerâyı terk eyle ve gel ki benim gözümüñ merdümü hırķasını başından çıkarup yâķdı ya'nî şulh eyledik. Şimdiden girü⁷ geçenden geç, *medâ mâ-medâ*⁸. Min-ba'd muşâfât üzere olalım, añma geçen aḥvâli ki küdüret⁹ virür.

ترك افسانه بگو حافظ و می نوش دمی
که نخفتم شب و شمع بافسانه بسوخت

Terk-i efsâne bi-gû Ḥâfız u mey nûş demî

Ki ne-ḥuftım şeb u şem' be-efsâne bi-sûḥt

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 T: 'ibâdet.

3 S, T: bir murâd huşûliçün, ḥâşılı, bir ḥayırlı aşlaḥat ḥâşıl olduğıçün namâz kılırlar veya aķçe ulaşıdururlar veya ķurbân keserler.

4 T: de'bindendir.

5 S: gömlek yâķmaķdır, hırķa didi.

6 T: siyâhlığından.

7 M, T: şimden girü.

8 Geçen geçdi.

9 M: keder.

Terk-i efsâne bi-gû'nuñ ma'nası efsaneyi terk eyledim di. **Ki** harf-i ta'lil. **Ne-huftım**, fi'l-i (^{S,T+} nefy-i) mâzî mütekellim ma'a gayrih, uyumadık dımekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, efsâneniñ terkinı söyle ya'nî efsaneyi terk eyledim di¹, (^{S,M+} ḥâşılı, efsaneyi terk eyle dımekdir) ve bir nefes bâde iç, zîrâ gıce uyumadık ve şem' efsâne ile yandı. (^{M,T+} **u şem'**; **vâv** ḥâliyyet ifâde ider, ya'nî ḥâlbuki şem' efsâne ile yandı), ḥâşılı, bâtıl yere yandı dımekdir.

66

Ve lehu eyzan Ez-Baḥr-i Remel Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât

عارف از پرتو می راز نهانی دانست
گوهر هر کس ازین لعل توانی دانست

‘Ârif ez-pertev-i mey râz-ı nihânî dānist
Gevher-i herkes ezîn la'î tuvânî dānist

Ba'zı nüshada 'ârif yirine şüfî vâkı' olmuş. **Pertev, (81a)** bā-yı 'Acemîniñ ve tâ'nın fethiyle, ziyâ ma'nâsındır ve bir nesneniñ eşerine dirler. **La'î**den murâdı meydır, teşbîh ṭarîkiyle.

Maḥşûl-i Beyt: 'Ârif meyiñ ziyâ ve şafâsından gizli râzı bildi, ya'nî mey eşi'a şaldı ve maḥfî olan aḥvâl anıñ eşi'asından zâhir ü hüveydâ oldu. Niteki muẓî olan eşyânın şânındandır mer'î olmayan eşyâyı irâ'et eylemek. Mey gizli eşyâyı gösterdüğü gibi herkesiñ cevherin daḥi bu mey-i la'îden bilmege kâdîrsin, zîrâ meşhûrdur ki şarâb herkesiñ gevherin izhâr ider dirler. Bu maṭla'da Hâce gaybetden ḥiṭâba iltifât eyledi ve mısrâ'-ı şânîyi ḥükm-i ḍarb-ı meşelde irâd eyledi.

قدر مجموعه گل مرغ سحر داند و بس
که نه هر کو ورقی خواند معانی دانست

Ḳadr-i mecmû'a-i gul murğ-i seḥer dāned u bes
Ki ne her k'û varaqî ḥānd ma'ânî dānist

1 söyle anlamında.

Mecmû'a-i gul izâfeti beyâniyyedir ve **murğ-i seher** lâmiyyedir, ednâ mülâbese ile. **U bes** ancak dımeıdır, sâbıkân beyân olunmuştur, vâkı' olduğı yirde haşır ifâde ider. **Ki** harf-i ta'lil-i haşır. **Varakî** de yâ vahdet içündür. **Ma'ânî** ihâm tarîkıyle vâkı'dır, ma'nânın cem'ine ve 'ilm-i ma'ânıye dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Gül mecmû'asının kıadrini bülbül bilür ancak, ğayrı murğ bilmez. Zîrâ her kimse ki bir varağı okudı, ma'ânıye bilür degildir. Pes, her murğ ki feryâd u fiğânla muttasıfır, gülün kıadrin bilür degildir. Hâşılı, her nesnenin ehli var, imdi ma'sûkuñ kıadrini yine 'aşığ bilür, ğayrı ne bilür.

عرضه کردم دو جهان بر دل کار افتاده
بجز از عشق تو باقی همه فانی دانست

'Arza kerdem du cihân ber-dil-i kâr-uftâde
Be-cuz ez-'ışk-ı tu bâkî heme fânî dânist

Kâr-uftâde başına iş düşmüş, mücerreb kimsede isti'mâl olunur.

Maḥşûl-i Beyt: Dil-i mücerrebe iki 'âlemi 'arz eyledim, senin 'ışkıñı bâkî bildi ve sâ'irini hep fânî. Dânist'in fâ'ili dildir, **bâkî** bunda sâ'ir ma'nâsınadır, anıñçün sâ'irle tefsîr eyledik, taqdîr-i kelâm, bâkıyi hep fânî bildi. (^{S,M+} bâkî-râ heme fânî dânist dımeıdır.)

سنگ و گل را کند از یمن نظر لعل و عقیق
هر که قدر نفس باد یمانی دانست

Seng u gil-râ koned ez-yumn-i nazar la'l u 'âkığ
Her ki kıadr-i nefes-i bād-ı Yemânî dânist

Yumn mübârek ma'nâsınadır. **La'l** seng'e nisbet, (^{S,T+} 'âkığ' gil'e nisbet) zıkr olunmuştur, zîrâ 'âkığ deryâdan çıkdıkdı bal mumı gibi mülâyim çıkar, sonra ba'zı mu'alece ile kıaynadırlar ki böyle kıvâm bağlar. Nâşır-ı Tûsî *Cevher-nâ-me'sinde* (^{S+} ya'nî *Sûğât-nâ-me'sinde*) buyurmuştur ki 'âkıkle 'anberiñ ma'denini kimse bilmemiştir. İkisini de deryâ kenârında divşürürler ve ba'zı mu'aleceler ile terbiye iderler ki bu şürete girer. **Nefes-i bād-ı Yemânî**; bu 'ibâretle telmiğ ider meşhûr ḥadış-i şerîfe ki Hâzret-i Peyğamber¹ buyurmuştur. *'İnnî le-ecidu nefesêr-Rahmânî min kıbeli'l-Yemen.*² Bu ḥadış-i şerîfle Üveys-i Kârenî'nin nice yıl sonra geleceğine işâret buyurmuştur. **Yemânî**'de elif yâ-yı nisbiniñ

1 M, S: Resûl-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem *şalle'llâhu 'aleyhi ve sellem*.

2 Ben Rahmân'ın Yemen tarafından gelen nefesini hissediyorum.

birisinden ‘ivâzdır, zîrâ (^{S,M+} ‘Arabîde) yâ-yı nisbet müşeddeddir. Şâm’ın nisbetinde Şâmî dirler, elif-i memdüde ile, i’lâl sebebiyle yâ’ları sâkıf olup tenvîle okunur, Yemânin ve Şâmin dirler. **Nefes-i bād** izâfeti beyâniyyedir.

Mahşûl-i Beyt: Seng ü gili¹ yümn-i iltifâtla la’l ü ‘aķık eyler her kimse ki nefes-i bād-ı Yemânî kıadrin bildi, ya’nî bu ĥadîs-i şerîf işâret buyurduğı ma’nânın kıadrini bildi, ĥaşılı, Üveys-i Kârenî ĥazretlerine muĥabbet eyledi, yâĥud muṭlaķâ evliyâ kıadrin bildi. Her kimse ki ehlu’llâĥa muĥabbet idüp anlarıñ kıadrin bilüp ve anlarıñ silkine münselik oldu, seng ü mederi **(81b)** la’l ü ‘aķık eylese ģarîb degil.

آن شد اکنون که ز ابنای عوام اندیشم
محتسب نیز درین عیش نهانی دانست

Ān şud eknûn ki zi-ebnâ-yı ‘avâm endişem
Muĥtesib nîz derîn ‘ayş-i nihânî dānist

Ba’zı nüshada **efsûs-ı ‘avâm** vâķi’dir ve ba’zında ‘ayş yerine **râz** düşmüşdür. **Ān** işâretidir muķadder i’tibâra. **Şud** bunda reft ma’nâsınadır tecevvüzen². **Efsûs** ta’n, teşnî ve temeshur ma’nâsınadır. **Ebnâ** ibn’ın cem’idir, oğullar dimekdir. **Endişem** fi’l-i muzâri’ mütekellim vahdedir, endişiden’den, kıayırmaķ, mübâlât ma’nâsına. **Muĥtesib** mübtedâdır, **dānist** ĥaberi ve ‘ayş-ı nihânî ĥaberiñ ma’mulidir. **Derîn** terķibindeki **în** işâretidir ‘adem-i endişeye. Pes, ma’nâ böyle olur ki muĥtesib de ebnâ-i ‘avâmdan veyâ efsûs-ı ‘avâmdan ‘adem-i endişede ‘ayş-ı nihânî bildi, ya’nî ĥalkdan ‘adem-i mübâlâtta ‘ayş-ı nihânî bildi. Veyâ ism-i işâret ‘ayş-ı nihânîye râci’ ola ve bu cümle-i zarfiyye **dānist**’in mef’ûl-i fihi ola ve mef’ûl-i bih maĥzûf ola, ya’nî **merâ** lafzı. Pes,

Mahşûl-i Beyt: Ĥâce buyurur ki. Ol i’tibâr gitdi ki ebnâ-i ‘avâmdan veyâ efsûs-ı ‘avâmdan pervâ çekem ve kıayıram, ya’nî kıayırmam dimekdir. Mışrâ’-ı şânî evvele ĥükm-i ta’lilde vâķi’dir. Zîrâ muĥtesib daĥi bu mezkûrda ‘ayş-ı nihânî ya’nî gizli zevķ u şafâyı bildi dimekdir, yâĥud muĥtesib daĥi (^{S,M+} beni) bu ‘ayş-ı nihânide bildi. (^{S,T+} Ya’nî ‘avâma ne i’tibâr ki muĥtesib bile beni bu ‘ayş-ı nihânide bildi.) Muĥtesibi taĥşîşin aşlı bu kim añlarda nâĥi-i münkerât muĥtesiblerdir, niteki sâbıķan beyân olındı idi.

1 M: Tâş ve toprağı.

2 S: mecâzen.

ای که از دفتر عقل آیت عشق آموزی
ترسم این نکته بتحقیق ندانی دانست

Ey ki ez-defter-i 'aql âyet-i 'ışk âmûzî
Tersem in nukte be-tahkîk ne-dânî dânist

Ba'zı nüshada **ne-dânî** yerine **ne-tânî** vâkı'dır **ne-tuvânî** ma'nasına, (^{S,T+} **ne-dânî**'nin de ma'nası yine budur.) **Ey** harf-i nidâ, münâdâ 'amm, mahzûf-dur, **ey ân kes ki** taqdirindedir. **Ki** harf-i râbıt-ı sıfat. **Defter-i 'aql** izâfeti beyâniyyedir. **Âyet-i 'ışk** izâfeti de beyâniyyedir. **Âmûzî** fi'l-i muzâri' muhâtab, bi'l-fi'l öğrenürsin demekdir. **Tersem** fi'l-i muzâri' mütakellim vahde, müt'e'al-liktir **ne-dânî**'ye, (^{S,T+} **tersem ne-dânî** taqdirindedir. **În nukte** mef'ûlun bih şarihidir **dânist**'in. **Be-tahkîk** müt'e'allıktır **ne-dânî**'ye)

Maḥşûl-i Beyt: Ey ol kimse ki 'aql defterinden 'ışk âyetin öğrenürsin, ya'nî 'aqlıla mertebe-i 'ışka vâsıl olmak dilerdin, hâşılı, edille-i 'aqliye ve berâhîn-i nakliye ile 'ışk dersini öğrenürsin. Korkarım ki bu nukte-i 'ışkı tahkîkle bilmege kâdir olmayasın, zîrâ 'aql ve 'ışk ezdâddandır. (^{S,M+} İmdi bunda **âmûzî**'ye ma'nâ-yı şartiyyet tazmîn idüp *Bostân*'dan bir beyt sened getüren ne bu beyti anlamış, ne *Bostân* beytini.

Beyt: دگر هر چه باشد مرادت خوری

ز دوران بسی نامرادی بری

Diger herçi bâsed murâdet ħorî
Zi-devrân besî nâ-murâdî berî¹

Beytin evvelini **diger** anlamış ve bu tekellüfe düşmüşdür, ammâ) (^{M+} **vu ger** aňlasa), (^{S,M+} vâv'la, taqdire muhtâc olmazdı. Hâce'nin murâdı okuyup öğrenürsin, ammâ haqîkatla bilemezsin ya'nî öğrenemezsin.) İmdi haqîkatiyle öğrenmegi selbdir, nefis-i öğrenmegi degil.) (^{S,T+} Mısrâ'-ı evveli 'Ey ki ez-defter-i 'ışk âyet-i 'aql âmûzî' yazup şerh eyleyen murâdı bilmemiş².)

می بیاور که ننازد بگل باغ جهان
هر که غارتگری باد خزانی دانست

Mey bi-y-âver ki ne-nâzed be-gul-i bağ-ı cihân
Her ki gâretgerî-i bād-ı ħazânî dânist

1 Şayet gönlünün her arzu ettiği şeyi yersen dünyada çok sıkıntı çekersin.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

Nâz fahr ma'nâsınadır, **ne-nâzed** fahr eylemez dimerdir. **Bâğ-ı cihân** izâfeti beyânîyyedir. **Gâretgeri**; **gâret** yağmâ, **ger** edât-ı fâ'ildir, **yâ** harf-i maşdar. **Bâd-ı hazânî** izâfeti lâmiyyedir, **hazânî**'de **yâ** nisbet içündür.

Maḥşûl-i Beyt: Mey getir ki bâğ-ı cihânın güliyle fahr eylemez her kimse ki bâd-ı hazânın yağmâcılığın bildi. Ya'nî dünyânın emvâl ü esbâb u eşkâliyle¹ fahr eylemez 'âkıbetiniñ fenâ ve zevâlini bilen kimse.

دلبړ آسایش ما مصلحت وقت ندید
ور نه از جانب ما دل نگرانی دانست

Dil-ber âsâyiş-i mâ maşlahat-i vaqt ne-did
V'er ne ez-cânib-i mâ dil-nigerânî dânist (82a)

Âsâyiş ism-i maşdardır, diñleniş² ya'nî huzûr ma'nâsına. **V'er ne** vu eger ne'den muḥaffefdir, 'Arabide ve-illâ ma'nâsına. **Dil-nigerânî** vaşf-ı terkibîdir, elif ve nûn ziyâdesiyle, mübâlağa ile teveccühle intizâra dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Dilber bizim huzûr u şafâmızı vaqtin maşlahatına münâsib görmedi, ya'nî âsâyiş ü râhatımızı te'hîr eyledi, yoḥsa bizim cânibimizde göñ-lün intizâr u incizâb u meylini bildi. Ya'nî bizim vaşla tâlîb ü râğıb olduğumuzu bildi, ammâ vaqtin hâline münâsib ü muvâfık görmedi, ol cihetden te'hîr eyledi ve ihmâl itdi.

حافظ این گوهر منظوم که از طبع انگيخت
ز اثر تربيت آصف ثانی دانست

Hâfız in gevher-i manzûm³ ki ez-ṭab' engih̄t
Z'eşer-i terbiyet-i Âşaf-ı şânî dânist

Gevher-i manzûm'dan⁴ murâd şî'ridir. **Engih̄t** fi'l-i mâzî müfred gâyib, ḳopardı dimerdir, ammâ bunda ṭabī'atdan ih̄râc idüp izhâr eyledi ma'nâsınadır. **Âşaf-ı şânî**'den murâd Ḳıvâmuddîn Ḥasan'dır ki Ḥâce'niñ mürebbîsîdir ve bu divânda her yerde ki Âşaf-ı şânî veyâ Âşaf zıkr olsa murâd Ḳıvâmuddîn Ḥasan'dır. Ḥâce bu beytde şan'at-ı tecrîd ri'âyet idüp kendini gâyib yerine ḳodı.

1 M: emvâl ü esbâbıyla. S: emvâl ü eşvâb u eşkâliyle.

2 S, T: digneniş.

3 M: manzûme.

4 M: manzûmeden.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız bu manzûm gevheri ya'nî eş'ârî ki ṭab'ından kopardı ya'nî iḥrâc u izhâr eyledi, Âşaf-ı şânîniñ terbiyesi eşerinden bildi, ya'nî Kıvâ-muddîn Ḥasan terbiyesi sebebiyle (^{S,T+} böyle) cevâhir-i¹ nazma mâlik oldu, zîrâ aşḥâb-ı devletiñ nazarı kîmyâdır, toprağa nazar eyleseler (^{S,T+} kibrît-i aḥmer u) iksîr-i ekber² iderler.

67

Ve lehu eyzan
Ez-Efrâd-ı Baḥr-i Muzâri'
Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilât

حسن باتفاق ملاحـت جهان گرفت
 آری باتفاق جهان می توان گرفت

Ḥusnet be-ittifâḳ-i melâḥat cihân girift
 Ârî be-ittifâḳ cihân mî-tuvân girift

Ḥusn güzellik. (^{S,M+} **Melâḥat**) lügatde tuzluluktur³, ammâ lezzet ma'nâsında müsta'meldir. **İttifâḳ** melâḥat'a muzâf olmuştur. **Ârî** evet dımeḳdir, 'Arabî-de ne'am ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ güzelliğîñ melâḥat ittifâḳıyla cihânı ṭutdı ya'nî 'âlem halkınıñ firifte eyledi. Evet ittifâḳla cihânı ṭutmaḳ olur.

افشای راز خلوتیان خواست کرد شمع
 شکر خدا که سر دلش در زبان گرفت

İfşâ-yı râz-ı ḥalvetiyân ḥâst kerd şem'
 Şukr-i Ḥudâ ki sırr-ı dileş der-zebân girift

İfşâ if'al bâbından maşdardır, fâş eylemek ma'nâsına. **Ḥalvetiyân** ḥalveti'niñ cem'idir, ḥalvete mensûblar dımeḳdir. **Ḥâst kerd**; mâzî mâziye muḳâ-rin olsa ikincisinden ma'nâ-yı (^{M+} maşdarî) murâddır, **ḥâst kerd**en taḳdîrinde, fâ'ili **şem'**dir. **Şukr-i Ḥudâ** maşdarıñ mef'ûline izâfeti ḳabilindendir. **Ki**

1 M: gevher-i.

2 M: iksîr-i aḥmer.

3 S: tuzluktur.

harf-i beyân. **Sırr-ı dileş;** **şîn** zamîri **şem**^o a râci'dir. **Der-zebân girift; girift** (^{M,T+} bunda alırdı¹ ma'nâsınadır,) (^{S+} bulaşık ve nâ-pâk²) bir nesneye âteş alışmak gibi, (^{S,T+} tutmak ma'nâsına diyen haţâ eyledi³.)

Mahşûl-i Beyt: Şem' ehl-i hâlvetiñ sırrını ifşâ eylemek istedi. Allâh'a şükür ki diliniñ sırrı zebânına ya'nî fetîlesine alırdı. Hâşılı, şem'îñ dilinde hâlvetiler haqqında nâr-ı hâsed peydâ olup râzlarını fâş eylemek istedi, Allâh'a şükür ki diliniñ sırrı ya'nî âteş-i hâsed zebânına alırdı, ya'nî fetîlesine ki nutqa mâlik olmadı. Pes ifşâ-yı râz idemedi. Zebândan fetilede yanan âteş murâddır. Şükür Allâh'a ki gôñliniñ sırrını dilinde tutdı diyen haţâ eyledi⁴.

می‌خواست گل که دم زند از رنگ و بوی دوست
از غیرتش صبا نفس اندر دهان گرفت

Mî-hâst gul ki dem zened ez-reng u bûy-ı döst
Ez-ğayreteş şabâ nefes ender-dehân girift

Ba'zı nüshada 'Ez-ğayret-i şabâ nefeseş der-dehân girift' vâkı'dir, ammâ ikisiniñ me'âli birdir. **Mî-hâst** hikâyet-i hâl-i mâzîdir. **Dem zened; dem**'den (82b) murâd nefes ya'nî tekellümdür, tekellüm eyleye dimekdir, **şîn** zamîri **gul**'e râci'dir. **Nefes ender-dehân girift** sözünü ağızında tutdı ya'nî söyletmedi.

Mahşûl-i Beyt: Gül dilerdi⁵ ki dostuñ reng ü bûyından nutk eyleye, ya'nî reng u bûyda dosta öyküne⁶, ammâ şabâ gayretten nefesini ağızında tutdı ya'nî söyletmedi, hâşılı, reng u bûy-ı yâre öykündürmedi dimekdir. Ağızını açdırmadı dinilse vechi var, ya'nî gonca şeklinden çıkarmadı. Câ'izdir ki girift bunda fi'l-i lâzım ola, hâşılı, şabânıñ gayretinden nefesi ağızında tutıldı, ya'nî ağızın açup nutqa mâlik olmadı.

زین آتش نهفته که در سینه منست
خورشید شعله‌ایست که در آسمان گرفت

Zîn âteş-i nuhufte ki der-sîne-i men'est
Hurşîd şu'le'îst ki der-âsmân girift

1 M: iletirdi.

2 S: bulaşık ve nâ-pâk ve.

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

4 <^{T+} Redd-i Sürûri>

5 S, M: istedi.

6 M: fahriye ide.

Nuhufte gizli. **Ki** (^{M+} harf-i) râbıt-ı şıfatdır iki mısra'da bile. **Hurşîd** mübtedâ, **şu'le'îst** haberidir. **Der-âsmân; der** bâ-i şıla ma'nâsına. **Girift** bunda alışdı demekdir, sâbıkan zıkr olunan gibi.

Maḥşûl-i Beyt: Bu gizli âteşden ki benim sinemdedir, güneş bir şu'ledir ki âsumâna alışdı¹, ya'nî âsumân sînemin âteşinden tutuşdı ve hurşîd andan bir şu'ledir. (^{S,T+} Sürûrî bu beytiñ i'râbında dimiş ki mışrâ'-ı evvel mübtedâ ve mışrâ'-ı sâni haberi, *intehâ*. Bu i'râbdan anlanan budur ki i'râbdan ḥazẓı yoğımış. Bu beytde girift 'ibâretini tıtdı demekle ta'bîr idenler tıtdılar kâpdılar değil imiş².)

آسوده بر کنار چو پرگار می شدم
دوران چو نقطه عاقبتم در میان گرفت

Âsûde ber-kenâr çu pergâr mî-şudem
Devrân çu nokṭa 'âkıbetem der-miyân girift

Âsûde dinlenmiş³, râhat olmuş ma'nâsına. **Pergâr**, bâ-i 'Acemîniñ fetḥi ve kâf-ı 'Acemî ile, Türkçe pergel didikleri âletdir. **Mî-şudem** ḥikâyet-i ḥâl-i mâzî, olurum demekdir. **'Âkıbetem**'iñ **mîm**'i ma'nâda **miyân**'a maşrûfdur.

Maḥşûl-i Beyt: Kenârda pergâr gibi âsûde-ḥâl (^{S,T+} olurum ya'nî âsûde-ḥâl) geçinürdüm, 'âkıbet devrân (^{S,T+} beni nokṭa gibi) ortada tıtdı ya'nî ortaya tutup getürdi. Ḥâşılı, ḥalk'dan külliyyen 'uzlet eyleyüp ḥuzûrda idim, 'âkıbet devrân beni nokṭa-i dâ'ire gibi ortaya ya'nî halk arasına tutup getürdi. Pergâr ve devrân ve nokṭa ve miyân mürâ'ât-ı nazîr şan'atıdır.

آن روز شوق ساغر می خرمم بسوخت
کآتش ز عکس عارض ساقی در آن گرفت

Ân rûz şevk-i sāğar-ı mey ḥirmenem bi-sūḫt
K'âteş zi-'aks-i 'ârez-ı sâķî der-ân girift

K'âteş; ki harf-i râbıt-ı şıfat. **'Ârez** 'Arabîde râ'nın kesriyledir, ammâ 'Acem fetḥ-i râ ile isti'mâl ider, kâfer ve Ḥâtem de böyledir. Ḥâfız'ıñ beytiniñ şerhinde üçini bile edillesiyle taḥkîk eylemişiz. Bunda **girift** alışdı ve te'şîr eyledi demekdir.

1 M: ulaşıdı.

2 T: tıtlar kâpılır değil imiş. <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 S, T: dinlenmiş/dignenmiş.

Maḥşûl-i Beyt: Bâde sāğarının şevki benim vücûdum (^{S,T+} ḥarmanını) ol (^{M,T+} gün) yakdı ve yandırdı ki sâķınıñ ‘arızı ‘aksiniñ âteşi ol meyde te’sîr idüp aña alışdı. Şarâbın kızarması ke’enne ki sâķınıñ ‘arızı ‘aksindendir ki Hâce’niñ vücûdı ḥarmanını yakdı. Bunuñ gibiler iddi‘â’ı olur, taḥķikî olmaz, şu‘arânıñ da‘âvisindendir. Bunda girift lafzını tıttı ma’nâsına tıtanlar tıttıñ-ṭab‘ imiş¹.

خواهم شدن بکوی مغان آستین فشان
زین فتنها که دامن آخر زمان گرفت

Hâhem şuden be-kûy-ı muğân âstîn-feşân
Z’in fitnehâ ki dâmen-i âḥîr zemân girift

Şuden reften ma’nâsınadır. **Kûy-ı muğân** meyḥâneler². **Âstîn** yeñ. **Âstîn-feşân** vaşf-ı terķibîdir, feşâniden’den, saçmak ve silkmek, kinâyedir te-baḥturdan ya’nî şalını yürümekden³. **Fitnehâ** fitneniñ cem’idir. Ma’lûm ola ki her kelimeniñ ki âḥirinde hâ-i resmî ola, lâle, jâle ve gönçe ve Hâce gibi, hâ ile (^{S,T+} cem’) olduğı ḥinde edât-ı cem’ ol hâ’nıñ yerine yazılır, kendiniñ hâsı yazılmaz. **Dâmen-i âḥîr zemân**; **âḥîr** bunda sükûn-ı râ ile okunur, zarûret-i vezniçün. **Âḥîr zemân**’a **dâmen** izâfeti isti‘âre ṭarîķiyledir, izâfet-i beyâniyyedir, zîrâ **dâmen** âḥîr kendidir.

Maḥşûl-i Beyt: Kûy-ı muğâna yeñimi silkerek gidiserem (83a) bu fitnelerden ki âḥîr zamân etegini tıttı. Ya’nî âḥîr zamânda vâķi‘ olan fitnelerden kırtulmak için kûy-ı muğâna şalını şalını varısaram. Murâdı, hoş-hâl ü müreffehü’l-bâl giderim. (^{S,T+} Âstîn-feşân isti‘câlden kinâyettir diyenler isti‘mâl-den ğâfletlerinden ‘indî söylemişler⁴.)

می خور که هر که آخر کار جهان بدید
از غم سبک برآمد و رطل گران گرفت

Mey ḥor ki her ki âḥîr-i kâr-ı cihân bi-dîd
Ez-ğam sebuk ber-âmed u rıṭl-ı girân girift

Mey ḥor; **mey** muḥaddem mef’ûlidir **ḥor**’uñ, ki emr-i muḥâṭabdır. **Ki** ḥarf-i ta’lîl. **Âḥîr-i kâr** işiñ soñı. **Sebuk** lûğatde yeynidir⁵, ammâ bunuñ gibi

1 M: girift lafzını tıttı diyenler ḥaṭâ eyledi. <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem’î>

2 S: meyḥânegiler.

3 M: ya’nî şalını şalını yürümeye dirler.

4 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem’î>

5 S: yeñüldir.

yerlerde fevrî ya'nî tîz ma'nâsınadır. **Rıtl**, râ'nın fethi ve kesriyle ve tâ'nın sükû-nıyla, nısf-ı batmân ma'nâsınadır lügatde, ammâ böyle yerlerde büyük kadeh-dir. **Girân** bunda, kâf-ı 'Acemîniñ kesriyle, ağır ma'nâsınadır, **sebuk**'ün naķîzi. **Rıtl**'ı **girân**'la vaşf eylemesi  toluluğı i'tibâriyledir, ya'nî yarım batmân (^{S,T+} b deyle)  tolu ağır kadehi ele aldı.

Ma    l-i Beyt: Mey i , z r  her kimse ki cih n n  on  isini g rdi,  amdan fevr   ıkk dı ve r tl-ı gir n  utdu. Ya'n  her kimse ki d ny n n ser ' 'z-zev l ve f n -i ma  z olduğun g rdi ve bildiyse¹ 'ale'l-fevr  am-ı d ny dan  ıkk dı ve 'ay  u n  a m b   r olup ağır kade ler ele aldı.

بر برگ گل بخون شقایق نوشته اند
ك ن كس كه پخته شد مى چون ارغوان گرفت

Ber-berg-i gul be-h n-ı  ak y k nuvi teend
K  n kes ki pu te  ud mey-i  un erg v n girift

 ak y k l leye dirler. **Pu te** lafz yla b deyi ih m ider, z r  b den n bir adı **pu te**'dir. **Mey,  un erg v n-girift** 'ib retine muz f olmu dur, erg v n gibi mey demekdir².

Ma    l-i Beyt: Berg-i g l  zerine  ak y k h n yla yazm  lardır ki ol kimse ki pu te oldu, erg v n gibi kıızıl b de  utdu ya'n  i di. H ce iddi' a ider ki, berg-i g l n kızarđıđı z tından degildir, belki  zerine  ak y k n  anıyla m  r -ı   n -ni n ma  m n n  yazm  lardır, andan kızar r. Ma  m n-ı (^{T+} m  r ) budur: Ol kimse ki pu te-r y ve m cerrib-i r zg r oldu, kırmızı b de n   eyledi, ya'n  elezz-i ezv k b de-n  luk zevkidir. Pes, pu te-r y bu zevki terk eylememek gerek.

مى ده بجام زر كه صبح صبحيان
چون پادشه بتيغ زرافشان جهان گرفت

Mey dih be-c m-ı zer ki  ab  -ı  ab  hi  n
 un p di  h be-t  -i zer-e    n cih n girift

 ab    a n va tinde  ar b i mege dirler,  a n va tinde i ilen  ar ba dirler diyen 'ind  s ylemi ³. **Zer-e    n cih n girift; zer-e    n** va f-ı terk b dir, e    n-

1 S: bil p.

2 S'd  paragrafın birinci c mlesi en sonda bulunmaktadır.

3 <^{T+} Redd-i   m' >

den'den, silkmek ve saçmak, ekser kağıddâ isti'mâl olunur, kılıçda isti'mâli meşhûr¹ degil, meger ki gılâfî **zer-efşân** ola.

Maḥşûl-i Beyt: Bâde iç altun kadehle ki şabâh vâktinde şabûḥ idenlerin şabûḥı pâdişâh gibi altun sepilmiş kılıçla cihânı tıttı, ya'nî keyfiyyeti vücûd 'âlemini ihâta eyledi. (^{S,M+} Yâhud şabûḥ idenlerin şabâḥı 'âlemi altunlu kılıçla rûşen eyledi, ya'nî vücûdları 'âlemine nûr u ziyâ virdi.) Bu beyt dîvânlarda bulunmadı ammâ şâriḥler yazmışlar, pes, ihmâli lâıyık görölmedi.

حافظ چو آب لطف ز نظم تو می چکد
حاسد چه گونه نکته تواند بر آن گرفت

Hâfiz çu âb-ı luṭf zi-naẓm-ı tu mî-çeked
Hâsîd çi gûne nukte tuvâned ber-ân girift

Âb-ı luṭf izâfeti beyâniyyedir. **Mî-çeked** fi'l-i muzâri', çekiden'den, tamar-maḳ² ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfiz, çünkü seniñ nazmıñdan âb-ı leṭâfet tamar³ ya'nî nazmıñ laṭîf u âb-dârdır, hâsîd ne vechile üzerine nûkte tıttımağa kâdirdir, ya'nî daḥl ü ṭa'n eylemege kâdir degildir. (^{S,M+} Ba'zı nüshada maḥlaş beyti böyle vâkı'dir.)

فرصت نگر که فتنه چو در عالم اوفتاد
حافظ بجام می زد و از غم کران گرفت

Furşat niger ki fitne çu der-'âlem üftâd
Hâfiz be-câm mî-zed u ez-ğam kerân girift

Furşat, niger'iñ muḳaddem mef'ûlidir. **Ki** ḥarf-i beyân. **Üftâd** vâv'la da vâv'sız da lügatdır. **Be-câm mî-zed** ya'nî kendini câm-ı bâdeye urdı ya'nî (83b) bâde içmege başladı. **Kerân** kenâr ma'nâsınadır, Türkçe kırañ dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Furşata nazar eyle ki çünkü 'âleme fitne düşdi, Hâfiz câm-ı bâdeye urdı ve ğamdan kenâr tıttı, ya'nî câm-ı bâdeye mübâşir⁴ olup ğamdan kurtuldı.

1 M, T: ma'hûd.

2 M: tamlamak.

3 M: tamlar.

4 M: meşğûl.

68

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Muzâri^c
Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mef'îlû Fâ'ilât

ساقی بیا که یار ز رخ پرده برگرفت
 کار چراغ خلوتیان باز درگرفت

Sâķi bi-y-â ki yâr zi-ruḥ perde ber-girift
 Kâr-ı çerâğ-ı ḥalvetiyân bâz der-girift

Sâķi münâdâ, edât-ı (^{M, T+} nidâ) maḥzûfdur. **Ber-girift** kaldırdı demektir. **Ḥalvetiyân**, ḥalveti'nin cem'idir. **Bâz der-girift** gine alırdı ya'nî tutuşdı.

Maḥşûl-i Beyt: Ey sâķi, gel ki yâr ruḥından perde ve hicâbı kaldırdı ve giderdi, gine ehl-i ḥalvetin çerâğı işi yalınlandı ya'nî çerâğları rûşen oldu. Ya'nî ehl-i ḥalvetin çerâğları söyünmüştü, yine uyarıldı. Hâşılı, cânânın rûyını çerâğa teşbîh ider ve rûyını örtüp perde içine çekmesini çerâğın söyünmesine ve perdeyi kaldırıp yüzini gösterdiğini girü çerâğın yalınlanmasına (^{M+} teşbîh ider.) (^{S, T+} Mısrâ-ı şânînin ma'nâsını; ḥalvetilerin çerâğı işini girü tutdı diyen maḥşûd-ı beyti bilmemiş¹.)

آن شمع سرگرفته دگرچهره برفروخت
 وین پیر سالخورده جوانی ز سر گرفت

Ân şem'-i ser girifte dige çihre ber-furûḥt
 V'in pîr-i sâl-ḥorde civânî zi-ser girift

Şem'-i ser-girifte burnı alınmış şem', bunda **ser**'den murâd mikrâz ile alınan şem'in yanmış fetilesidir, meşelâ Türkîde şem'in burnı dirler, 'Acem ser-i şem' dir, ammâ bunda burnı söyünmemek² için alınan **şem'** murâddır **diger çihre ber-furûḥt** karînesiyle, girü çehresin yalınlandırdı demektir, beyt-i sâ-bıķı tenvîrdir. **Sâl-ḥorde** (^{S, M+} çok) yaşamışdan kinâyetdir, zîrâ **sâl** yıldır, **ḥorde** yemiş demektir. **Civânî zi-ser girift** yigitligi başdan tutdı ya'nî istînâf eyledi demektir.

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

2 T: söyünmek.

Maḥşûl-i Beyt: Ol söyünmüş şem‘ gine çehresin yalınlandırdı. Bu pîr-i sâl-ḥorde daḥi anıñ çehresini rüşen eylediginden yeñiden civānlık tıttı ya‘nî başdan yigit oldu. Hâşılı, çehresini mestür u püşide tıttuğundan bize küllî za‘f u herem tārî olmuşdı. Pes, çehresini ki keşf eyledi, anıñ şevk u zevkinden yeñiden civānlık kesb eyledim. Bu iki beyt bu ma‘nâyı iş‘âr ider ki cānānı¹ bir ‘arıza sebebiyle çehresini püşide ve mestür tıttarmış. Ba‘dehu ki ‘arıza ber-tarāf oldu, rüy-ı pākini mekşûf u nümāyān eyledi². (^{S,T+} Mısrā‘-ı evvelin ma‘nāsında ol ‘uşşākından ferāgat eylemiş dilber girü ‘arz-ı cemāl eyledi diyen maḥşûda vāşıl olmamış³.)

آن عشوه داد یار که تقوی ز ره برفت
وان لطف کرد دوست که دشمن حذر گرفت

Ān ‘işve dād yār ki taḫvā zi-reh bi-reft
V’ān luṭf kerd dōst ki duşmen ḥazer girift

Ba‘zı nüshada ‘Ān cilve kerd yār ki taḫvā zi-reh bi-reft’ vāki‘dir (^{S,T+} ve ba‘zısında ‘Ān cilve kerd yār ki mufti zi-reh bi-reft’) ve ba‘zısında yār yerine bāde vāki‘ olmuşdur. Pes, ol iki nüsha ile dört şekil olur ve aşl-ı nüsha ile beş belki altı, yedi. Ammā biz mektûbı şerḥ ideriz bir vechile ki cemī‘i andan müstahrec ve müstenbaṭ ola *inşā’-ı llāhu Te‘ālā*. **Ān** ism-i işaretdir ‘işve’ye. Lāmi‘i Çelebî manzûmesinde ‘işve gönül aldamaḥ dimiş. **Dād** fi‘l-i māzî müfred ġāyibdir, ‘işve fā‘ili. **Ki** rābıt-ı sıfat. **Taḫvā** mübtedā, **zi-reh bi-reft** haberi ve bu cümle sıfatıdır ‘işve’niñ. **Taḫvā** da **tuḫā** da perhîzkārılığa dirler. **Zi-reh bi-reft** ya‘nî taḫvā ḳalḳdı gitdi. **V’ān luṭf kerd dōst** ya‘nî mübālağa ile luṭf eyledi ki **duşmen ḥazer girift; duşmen**’den murād raḳībdir.

Maḥşûl-i Beyt: ‘İşk ol ‘işve ve cilveyi virdi ki taḫvā yoldan ḳalḳdı, ya‘nî ‘ışḳda bir ḥālet ü keyfiyyet vardır ki ‘āşıkı zühdi-i ḥuşkdan sālīm eyler ve müfti-ye (84a) fetvā virmegi unutturur, bāde de bu ḥālet ü keyfiyyeti virür. Dost daḥi ol luṭf u iḥsānı eyledi ki raḳīb ḳorḳdı ki dost bizi kendüye taḫşiş eyleye ve andan tamām i‘rāz eyleye. Yāḥud yār ol cilve ve ‘işveyi eyledi ki ehl-i taḫvāyı taḫvādan ve müfti-yi fetvādan usandırdı, ya‘nî bunlara yārın ‘ışḳı bir ḥālet ü keyfiyyet virdi ki bi‘l-külliye anları mu‘tād ḥidmetlerinden ḳaldırıp (^{T+} kendüye) ta‘alluḳ u ta‘aşşuḳ ṭabī‘atını virdi. (^{S,T+} Bu beytde mısrā‘-ı evvelin

1 S: cānānı şevk u zevkinden yeñiden civānlık kesb eyledi, bir ‘arıza sebebiyle çehresini püşide ve mestür tıttarmış.

2 S, M, T: eyleye.

3 <^{T+} Redd-i Şem‘i>

ma'nasında ğayr-ı münāsib taṭvîl-i kelâm idenlerin zevâidine iltifât olunmasun ki hîç nesneyi müfid degildir¹.)

زنهار ازین عبارت شیرین دلفریب
گوی که پسته تو سخن در شکر گرفت

Zinhâr ezîn 'ibâret-i şîrîn-i dil-firîb
Güyî ki peste-i tu suḥan der-şeker girift

Zinhâr ve **zînhâr** yâ ile ve yâsız lügatdır, bunda amân ma'nâsınadır. **Dil-firîb** vaşf-ı terkîbîdir, firîbîden'den, gönül aldayıcı dimekdir. **Güyâ ki peste-i tu**; bir nüshada **güyâ** bulundu, sâ'irinde hep **güyî**, yâ ile, bulundu, yâ'dan elif münāsibdir², egerçi ki nâdirdir. **Peste**'den murâd dehânıdır, zîrâ şu'arâ dehânı **peste**'ye teşbih iderler. **Der-şeker girift** şeker içinde tutdu ya'nî şekerle kapladı dimekdir, (^{S, T+} şeker-i bādâm ve şeker-i noḥud ve şeker-i kişniz³ gibi. Zîrâ bunları şekerle kapladı diyecek yerde) **şeker girift** dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Amân seniñ gönül aldayıcı tatlı elfâz u 'ibâretinden. Ke'en-ne ki seniñ dehânın sözini şekere kapladı ve baturdı, ya'nî seniñ tekellümünde bir dad ve lezzet vardır ki işiden bî-ihtiyâr saña firifte ve âşüfte ve âlüfte olur. Güyâ ki sözüñi şekere taldurup çıkarursın. (^{S, T+} Câ'izdir ki bu muḥâtaba cānānla ola ve) cā'izdir ki tecrîd tarîkiyle Hâce kendüye ḥiṭâb eyleye. Ya'nî nazmında bir dad ve bir lezzet vardır ki mertebe-i siḥirdedir ki istimâ' eyleyeni mağlûb-ı 'aql eyler, imdi amân bu siḥirden (^{S, T+} amân. Bunda ba'zılarını muṭavvel, nâ-münāsib kelâmına iltifât olunmaya⁴.)

بار غمی که خاطر ما خسته کرده بود
عیسی دمی خدا بفرستاد و برگرفت

Bâr-i ğamî ki ḥâṭır-ı mâ ḥaste kerde bûd
İsâ-demî Ḥudâ bi-firistâd u ber-girift

Bâr bunda yükdür. **Ġamî**'de **yâ** vahdet içündür. **Ki** râbıt-ı sıfat. **Ḥâṭır-ı mâ** muḥaddem mef'ûlidir **ḥaste kerde bûd**'uñ ve bu cümle sıfatdır **ġam**'a. **Ḥaste kerde bûd** mecrûḥ eylemiş idi. **Bi-firistâd**; **bâ** harf-i te'kid, **firistâd** fi'l-i mâzî ğâyib, gönderdi dimekdir. **Ber-girift** fi'l-i mâzî, kaldırdı dimekdir.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 S: yâ'dan elif bedel münāsibdir.

3 S, M: kişniç.

4 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

Maḥşûl-i Beyt: Bir ğam yükü ki bizim hâşırımızı mecrûḥ eylemişidi ya'nî bizi muḥkem incitmişidi, Allāhu Te'âlâ bir 'Îsâ nefesli cân ṭabibi irsâl eyledi ve ol ğamı kaldırdı ve giderdi. Ya'nî cânân firâkıyla hâşırımız mağmûm u meh-mûm idi. Allāhu Te'âlâ bize bir cânân irsâl eyledi ki ol ğam yüklerini¹ külliyyen kaldırdı.

هر سرو قد که بر مه و خور حسن می فروخت
چون تو درآمدی پی کار دگر گرفت

Her serv-kaḍ ki ber-meh u ḥur ḥusn mî-furūḥt
Çun tu der-âmedi pey-i kâr-ı diger girift

Hur, vâv-ı resmî ile, güneşe dirler. **Mî-furūḥt** şatardı, ḥikâyet-i ḥâl-i mâzî-dir. **Pey-i kâr-ı diger girift** gayrı işin ardın tutdı ya'nî ḥüsn-furûşluğı terk idüp gayrı kâra mübâşir oldı, zîrâ sen gelmekle bizâ'a ve sermâyesi bî-i'tibâr olup kesâda düşdi.

Maḥşûl-i Beyt: Her serv boylı maḥbûb ki aya ve güneşe ḥüsn şatardı ya'nî ḥüsn cihetinden tefevvuk iderdi, çünkü sen geldiñ, güzelliğ şatıcılığı terk idüp gayrı işe mübâşir oldılar. Zîrâ sen olduğı yerde anlarıñ ḥüsnine revnağ u revâc u revâyiş kalmadı. Pey-i kâr-ı diger girift'in ma'nâsını; ya'nî da'vâdan ferâğat eylediler diyen 'indî söylemiş².

زین قصه هفت گنبد افلاک پر صداست
کوته نظر بین که سخن مختصر گرفت

Zîn kışşa heft gunbed-i eflâk pur şadâst
Kûteh nazar bi-bîn ki (84b) suḥan muḥtaşar girift

Zîn ezîn'den muḥaffefdir. **Kışşa**'dan murâd ḥikâyet-i 'ışk u muḥabbetdir. **Gunbed**, kâf-ı 'Acemîniñ zammıyle, ḳubbedir, ta'rib idüp **cunbed** de³ dirler. Ba'zı nüshada **eflâk** yerine **gerdûn** vâkı'dir. **Şadâ**, yanḳuya dirler. **Kûteh-naazar** nâḳış-naazar ma'nâsınadır. **Suḥan muḥtaşar girift**; bir nesneyi azacığ ve cüz'i i'tibâr eylese **muḥtaşar girift** ve **muḥtaşar dâşt** dirler, bunda sözde vâkı'dir, ya'nî 'ışk kışşasını cüz'i ve ḳalil 'add eyledi dimekdir.

1 S, T: ol ğamları.

2 <T+ Redd-i Şem'i>

3 S: cünbüze.

Maḥşûl-i Beyt: 'İşk u muḥabbet hikâyesinden yedi felek kubbesi pür-şadâdır ammâ kâşır-nazarı¹ gör ki bu ḥuşûşda sözi muhtaşar tutdı ya'nî kâlîl i'tibâr eyledi. Hâşılı, aḥvâl-i 'işk u muḥabbeti bilmeyen cüz'i şanur.

حافظ تو این دعا ز که آموختی که یار
تعویذ کرد شعر ترا و بزر گرفت

Hâfız tu in du'â zi-ki âmūhtî ki yâr
Ta'vîz kerd şi'r-i tu-râ vu be-zer girift

Hâfız münādâ, ḥarf-i nidâ maḥzûfdur. **Ki** bunda ismdir, kim ma'nâsına. **Âmūhtî** fi'l-i mâzî² müfred muḥâṭab, bunda lâzım vâkı'dir. **Yâr** mışrâ'-ı şânîye merhûndur. **Ta'vîz** ve **ta'avvuz**³ ḥamâyil ma'nâsında isti'mâl ider. **Be-zer girift** altunla kapladı demekdir. (^{M, T+} Ma'hûd kıssadır ki ḥamâyili altun zürûf içine vaz' iderler.) Ba'zı nüshada **be-zer** yerine **zeber** vâkı'dir, ezber ma'nâsına, (^{M, T+} ki anlar **zeber** lafzını üç yirde isti'mâl iderler; üst ma'nâsına ve ezber) ve ḥareket-i fethaya da zeber dirler. Pes,

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, bu du'âyı sen kimden öğrendiñ ki yâr seniñ şi'riñi ḥamâyil idüp altunla kapladı veyâ ḥamâyil idüp ezberledi. Ya'nî seniñ şi'rinde bir ḥâşşa vardır ki yâr bülend-pervâz u müstağnî iken bu kadar ta'zîm u tekrîm ider.

1 S: muhtaşar-nazarı.

2 M, S, T: fi'l-i muzâri'.

3 S, T: 'ûze

69

Ve lehu eyzan¹
Ez-Baḥr-i Remel
Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilāt

بلبلی برگ گلی خوش رنگ در منقار داشت
 و اندران برگ و نوا خوش نالهای زار داشت

Bulbuli berg-i guli hoş-reng der-minḳār dāšt
 V'enderān berg u nevā hoş nālehā-yı zār dāšt

Bulbuli'de **yā** vahdet içündür. **Berg**, kāf-ı 'Acemîyle, bunda yaprakdır ya'nî nebâtât cinsiniñ yaprağı. **Guli**'deki **yā** vahdet içündür ve **berg**'in **gul**'e izâfeti lâmiyyedir. **Hoş-reng** güle şıfatdır, güzel renkli demekdir. **Minḳār** kuş burnına dirler, aşlında ism-i âletdir, naḳırdan ki ma'nâsı (^{S,T+} bir nesneyi) bıçaqla veya bir gayri âletle oymaktır. **V'enderān**; **vāv** ḥarf-i 'aṭf, mutazammındır ma'nâ-yı ḥâliyyeti, **ender** ḥarf-i zarf, **ân** ism-i işâretdir mâ-ba'dinde **berg u nevā**'ya, **enderān**'ın hemzesi **vāv**'la vaşl olur. **Berg u nevā** 'aṭf-ı tefsîridir, her yerde ki **berg** lafzı **nevā** ile veya **sâz**'la, **berg u sâz** gibi, zıkr olsa **berg**'den anda nî'met murâddır, **nevā** ḥod nî'met ma'nâsındadır. *Şıḥâḥ-ı Fûrs*'de **berg** sâz-ı mihmânî dimiş, ya'nî konukluk yarağı ve esbâbı. **Hoş** bunda eyi ma'nâsındadır, ma'nâ-yı 'iltizâmisi muḥkemdir. **Nālehā** nāle'niñ cem'idir, inildiler demekdir, âhirinde hâ-yı resmî olan kelime hâ ile terkib olsa, ya'nî edât-ı cem' olan hâ'yla, lâlehâ ve gonçehâ ve jālehâ gibi, hâ-yı resmî kitâbetden sâkıṭ olur, ḡaflet olunmaya. **Zār** lügatda zelil ma'nâsındadır, zâr ü zelil dirler 'aṭf-ı tefsîri ṭarîḳiyle. Gâh olur ki zâr u za'îf dirler, za'îfe 'aṭf-ı tefsîri ṭarîḳiyle². Ammâ, **zârî**, yâ ile olıcaḳ zârîden'den müştâḳ olur, inildi ma'nâsına. Pes, feryâd u fiğân u nâleye 'aṭf-ı tefsîri vâḳi' olur. Pes, **zâr**'la, **zârî**'niñ beyninde (^{M,T+} farḳ) fâḥişdir. Ğarâbet³ bundadır ki Rûm'un ekşer ehl-i Fûrsi ikisiniñ arasını farḳ eylemedi. Ḥattâ birisi ki kendüye ḥüsn-i zannı ḡâlibdir, **hoş nālehā-yı zār dāšt**'in ma'nâsında hoş zâr ve nâleler ṭutdı dimiş⁴. Bu iki mısrâ'da bile **dāšt** dāştı taḳdîrindedir, ya'nî hikâyet-i ḥâl-i mâzîdir, (85a) ve-illâ ma'nâ müstaḳîm olmaz.

1 M: Ve lehu eyzan *rahimehu'llâh*.

2 S: Gâh olur ki zâr u za'îf, 'aṭf-ı tefsîri ṭarîḳiyle.

3 S: ḡarâyib.

4 <^{I+} Redd-i Şem'i>

Maḥşûl-i Beyt: Bir bülbül bir güzel renkli gül yaprağını minḳârında tı-tardı¹ ve ol güle vuşlat ḥasreti ile² hoş zâr u ḥazîn³ nâleleri var idi. Bunda **dâşt** lafzını var idi demekle ta'bir eyledik, zîrâ muḳtezâ-yı isti'mâl böyledir. Meşelâ mâl-dâr'ın ma'nâsı mâlî var dimekdir, bi-ḥasebi'l-isti'mâl mâl tı-tutıcı degildir, egerçi muḳtezâ-yı (T+ isti'mâl-i) lûgat böyledir.

گفتمش در عین وصل این ناله و فریاد چیست
گفت ما را جلوهٔ معشوق در این کار داشت

Goftemeş der-‘ayn-ı vaşl in nâle vu feryâd çîst
Goft mâ-râ cilve-i ma'sûḳ der-in kâr dâşt

Goftemeş; şîn-i zamîr bülbüle râci'dir. **'Ayn-ı vaşl'**dan murâd maḥz-ı vaşl-dır. **Cilve** 'arz-ı ḥüsn ü cemâle dirler. **Derîn kâr; in** işâretidir **nâle** ve **feryâd** lafzına.

Maḥşûl-i Beyt: Bülbüle didim: Maḥz-ı vaşlda bu nâle ve feryâd nedir? Bülbül didi: Cilve-i ma'sûḳ bizi bu işde tı-tırdı, ya'nî ma'sûḳ 'arz-ı ḥüsn ü cemâl eyledi ve bizi feryâd u fiğâna düşürdü. Ḥâşılı, feryâd u fiğânım bî-sebeb degildir, egerçi 'ayn-ı vaşldayım.

یار اگر ننشست با ما نیست جای اعتراض
پادشاه کامران بود از گدایان عار داشت

Yâr eger ne-nşest bâ-mâ nîst cây-ı i'tirâz
Pâdişâh-ı kâm-rân bûd ez-gedâyân 'âr dâşt

Kâm-rân; kâm murâd, **kâm-rân** vaşf-ı terkîbîdir, râniden'den, sürmek ma'nâsına, murâd sürici dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Yâr eger bizimle oturup tırtmazsa ya'nî muhteliṭ olmazsa maḥall-i i'tirâz degil. Zîrâ kâm-rân pâdişâhdır, gedâlardan 'âr tıtar ya'nî 'ârı var.

در نمی‌گیرد نیاز و ناز ما با حسن دوست
خرم آن کز نازنینان بخت برخوردار داشت

Der ne-mî-gîred niyâz u nâz-ı mâ bâ-ḥusn-i dîst
Ḥurrem ân k'ez-nâzeninân baht-ı ber-ḥordâr dâşt

1 T: tıtdı.

2 S, T: vuşlat ni'metinde.

3 M: hoş.

Der ne-mî-gîred te'sîr eylemez dimekdir. **Niyâz** 'arz-ı hâcet ve **nâz** fahr ma'nâsınadır. **Bâ-husn-i döst**; **bâ** bunda harf-i şîladır. **Hurrem** şâd ma'nâsına. **Nâzenînân** cem'-i **nâzenîn**, ism-i mensûb-ı **nâz**'dır hîlâf-ı kıyâs üzre, zîrâ nûn-ı evvelî'nî nisbete dahli yokdur, ammâ nûn-ı şânî te'kid-i nisbet içündür. **Ber-hordâr** (^{S, T+} iki) vaşf-ı terkîbîden mürekkebdır, birisi **ber-hor**, biri de **dâr** lafzıyla terkîbdır, (^{S, T+} ammâ isti'mâlde bir vaşf-ı terkîbî) hükümündedir. **Ber** yemiş ma'nâsınadır, **hor** ise, horden'den, yemek ma'nâsınadır, **dâr** ise, dârî-den'den, tutmağ ma'nâsınadır, **ber-hor-dâr** tutucu bahtı ola dimekdir¹.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim niyâz u nâzımız dostuñ güzelligine te'sîr eylemez, ya'nî her ne kadar ki tazarru' u niyâz eyledik, kemâl-i güzelliginden dost bize hîç iltifât eylemedi. İmdi sa'âdetli oldur ki nâzenînlerden ber-hordâr ya'nî naşîbli (^{S, T+} ve neticeli) tâlî'i ola, ya'nî güzellerden fâyideli bahtı ola, hâşılı, güzellerden hazz u zevk almış sitâresi ola².

خیز تا بر کلك آن نقاش جان افشان کنیم
کاین همه نقش عجب در گردش پرگار داشت

Hîz tâ ber-kilk-i ân naḳkâş cân efşân konîm
K'in heme naḳş-ı 'aceb der-gerdiş-i pergâr dâşt

Hîz hîṭâb-ı 'ammdır, ḳalḳ dimekdir. **Kilk**, 'Acemden iki kâf-ı 'Arabî ile³ mesmû'dur, ammâ Ervâm kâf-ı evveli 'Acemî oḳurlar, hâşılı, ikisi de kâf'ı mek-sûr oḳur. **Cân-efşân** vaşf-ı terkîbîdir, efşânîden'den, silkmek ve saçmağ ma'nâsına. Ve câ'izdir ki vaşf-ı terkîbî olmayup **efşân** ism ola, nişâr (^{S, T+} ya'nî saç) ma'nâsına ve **cân**, **konîm** lafzının muḳaddem mef'ûli ola⁴, cânı efşân idelim demek ola. Vech-i şânî eṣaḥḥdır, zîrâ vech-i evvel **hod-râ** lafzını taḳdîr eylemege muḥtâcdır, **hod-râ cân-efşân konîm** demek olur. **K'in**; **kâf** harf-i ta'lîl, **in** ism-i işâretdir **heme naḳş** 'ibâretine. **Gerdîş** ism-i maşdardır, gerdîden'den, dönüş ma'nâsına. **Pergâr** Türkçe pergel didikleri âletdir.

Maḥşûl-i Beyt: Hîz ya'nî ḳalḳ, tâ ol naḳkâşın ḳalemine kendimizi cân-efşân idelim veyâ cânı efşân idelim ki (85b) devr-i pergârda bu kadar nuḳûş-ı 'acî-besi vardır. Ya'nî eflâk ü 'anâşırı küreviyyü's-şekl⁵ ya'nî müdevver yaratdı ve içlerinde 'acâyib maḥlûḳât ḥalḳ eyledi dimekdir.

1 M: Ber-hordâr baht tutucu ola dimekdir.

2 M: hazz ve zevk itmiş sitâreli ola.

3 T: iki kâf bile 'Arabî.

4 S: ve cân mübtedâ, konîm haber, lafzının muḳaddem mef'ûli ola.

5 S, T: küriyyü's-şekl.

گر مرید راه عشقی فکر بدنامی مکن
شیخ صنعان خرقه رهن خانه خمار داشت

Ger murîd-i rāh-ı 'ışkî fikr-i bed-nāmî me-kon
Şeyh-i Şan'ân hırka rehn-i hâne-i hammâr dâşt

Murîd rāh'a ve **rāh** 'ışk'a ve **'ışk** yâ-yı hîṭāba¹ muzâfıdır ve **murîd**'in **rāh**'a izâfeti ism-i fâ'iliñ mef'ûline izâfeti kabîlindendir. **Şeyh-i Şan'ân** Abdurrez-zâk-ı Yemenî hazretleridir ki 'Düş ez-mescîd sûy-ı mey-hâne-âmed pîr-i mâ' gazelinde tafsîli geçmiştir. **Hırka** fuḳarâ geydüğü ferâceye dirler. **Rehn** tutıya dirler. **Hammâr** mübâlağayla ism-i fâ'ildir, hamr satıcı ma'nasına.

Mahşûl-i Beyt: Eger 'ışk'ın yolına ṭâlib iseñ bed-nâmlık fikrini eyleme. Ya'nî 'âşıklık bed-nâmlıktır, imdi 'ışk yolına sülûk eylemege ṭâlib ü rāğ'ib iseñ bed-nâmlık fikrini terk eyle. Mıṣrâ'-ı şânî hüküm-i ta'lilde vâkı'dir. Taḳdîr-i kelâm, zîrâ Şeyh-i Şan'ân böyle 'azîmü's-şân mürşid iken Kayseriyye şehri kâfir elinde iken bir kâfir kızına 'âşık olup hıznîrlarına çobanlık idüp, (^{T+} kızla şûrb-i hamr eyleyüp) hîç bed-nâmlık fikrini eylemedi. Hâşılı, kız şeyhden hamr taleb eyledi, şeyh ise efḫar-ı nâsdan idi, hîç bir nesneye mâlik degil idi, vardı bir hammâra hırkasını bir miḳdâr şarâba rehn eyledi ve getürdi ve kızla içdi. Pes, Hâce'niñ 'Hırka rehn-i hâne-i hammâr' buyurduğu mezkûr Şeyh-i Şan'ân'ın kıssasına telmîhdir. (^{S,M+} Nitekim Âşafî buyurur:

Beyt: ز صنعان خرقه پوشی در خرابات مغان آمد
د دانست اینکه خواهد ساخت ترسا زاده عورش
Zi-Şan'ân hırka-püşî der-ḥarâbât-ı muḡân âmed
Ne-dânist in ki hâhed sāht tersâ-zâde-i 'üres²)

(^{S,T+} Şan'ân lafzını, şaḥîl³, nûn'suzdur diyen echel-i 'ibâd⁴ kendi zu'mıyla izhâr-ı cehl eylemiş⁵.)

1 T: yâ-yı mütekellime.

2 Şan'ân diyarından hırka giyen bir sûfî meyhaneye geldi. 'Ûr (üryan, tek gözlü yani sadece dünyayı düşünüp âhiretten habersiz) hristiyan kızının kendisine ne yapacağından haberi yok.

3 T: hîç.

4 S: echel 'ibâret.

5 <^{T+} Redd-i Şem'î>

وقت آن شیرین قلندر خوش که در اطوار سیر
ذکر و تسبیح ملک در حلقه زنار داشت

Vaqt-i ân şîrîn kâlerder hoş ki der-eṭvâr-ı seyr
Zîkr u tesbîḥ-i melek der-ḥalkâ-i zunnâr dâşt

Ân ism-i işâretidir mezkûr şeyḥe, **şîrîn kâlerder** didüğü anıñçündür ki hırkasını şarâba rehin idüp ‘üryân qaldı. **Eṭvâr** cem‘-i ṭavr’dır, aḥvâl ma‘nâsına. **Seyr**’den murâd sülûkdur, ya’nî aḥvâl-i sülûkde. **Zunnâr** naşârânıñ ‘âlâmât-ı küfrden bir ‘âlâmetidir ki kuşaklarına bend idüp kuşakdan aşğa sarqıdırlar, ḥâşılı, görmege mevķûfdur. **Der-ḥalkâ-i zunnâr** didiği anıñçündür ki **zunnâr** bir niçe halka olur, **tesbîḥ** de halkadır, anıñçün ‘Zîkr u tesbîḥ-i melek der-ḥalkâ-i zunnâr dâşt’ didi.

Maḥşûl-i Beyt: Ol şîrîn kâlerderiñ ya’nî Şeyḥ-i Şan‘ân’ıñ¹ vaḳti ve hâli hoşdur ki melekiñ zîkr ü tesbîḥini zunnâr halkalarında tutardı ya’nî eylerdi, ḥâşılı, şüret-i küfrde şerâyiṭ-i İslâmı ri‘âyet eylerdi. Bunuñ tafşiline muṭṭâlî‘ olmak isteyen kendiniñ seyr ü sülûki ḥuşûşunda dinilmiş bir kitâb var ki aña ‘Abdurrezzâḳ-ı Yemenî kışşası dirler ve *Mantıku’t-Ṭayr*’da daḥi bir mufaşşal hikâyesi vardır, anda görsün².

چشم حافظ زیر بام قصر آن حوری سرشت
شیوه جنات تجری تحتها الانهار داشت

Çeşm-i Hâfiz zîr-i bâm-ı qaşr-ı ân ḥûrî-sirişt
Şîve-i cennât-ı tecrî taḥtehâ’l-enhâr dâşt

Bâm eviñ ṭamına dirler. **Ḥûrî**; bu ism bu şüretde gelmek taşarrufât-ı ‘Acemdendir, zîrâ **ḥûr** (^{S,M+} cem‘-i aḥver) u ḥav râ’dır. Pes, aña yâ-yı nisbî ziyâde eylemeli olsalar yâ vâḥidine redd iderler veyâ cem‘-i kılletle cem‘ iderler, andan soñra nisbet iderler. Ammâ ‘Acem **ḥûr** lafzını müfred i’tibâr idüp elif ve nûn ile cem‘ idüp ḥûrân dirler.

1 M: Şeyḥ-i Şan‘ân ḥâzretleriniñ.

2 S, M: görülsün.

Beyt:¹

حوران بهشتی را دوزخ بود اعراف
از دوزخیان پرس که اعراف بهشت است

Hürân-ı behiştî-râ duzağ buved A'raf
Ez-dûzağhiyân purs ki A'raf behişt'est²

Ve **yâ**-yı nisbî de idhâl iderler. **Sirişt** hilkat ma'nâsınadır, **hürî-sirişt** hürî yaradılışlı demekdir. **Cennât** cennetiñ cem'idir, bağçeler **(86a)** demekdir. **Tecrî** fî'l-i muzârî'müfred mü'enneş gâyibe. **Tahtehâ; taht** alt ma'nâsınadır, muğabili fevğdir, üst ma'nâsına, **hâ** zamîri cennâta râci'dir. **El-enhâr** nehriñ cem'idir, ırmaqlar demekdir, **tecrî** niñ fâ'ilidir. **Tecrî** fâ'iliyle ve mef'ûlün fihi ile mağhal-len mecrûr, şıfatıdır **cennât** ın.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız'ın gözi ol hürî-sirişt cânânın kaşrı tamının altında (^{M+} ya'nî tahtında) ırmaqlar akan cennetler şivesin tutdı, ya'nî ol hâli var demekdir. Hâşılı, cânânın kaşrını cennete teşbîh eyledi ve kendiniñ gözi yaşını cennetiñ içinde akan ırmaqlara beñzetdi³.

Hâce'ye bu beytde iki vech ile dahl eylemişler. Birisi oldur ki zîr-i bâm-ı kaşr dimiş, zîr-i kaşr gerek idi, zîrâ enhâr bâm-ı kaşrın altında cārî degildir, kaşrın altında cārîdir. Şāniyen bu kim enhâr cennâtın tahtında cārîdir dimiş, hâl ân ki cennetin içinde cārîdir, altında degil. Ba'zılar cevâb virmiş ki bunuñ gibiler müsâmaḥât-ı ş'riyedendir, zarar virmez. Su'âl-i şāniye böyle cevâb da mümkündür, (^{S,T+} diyevüz). Bu 'Arabî terkib âyet-i kerîmeden⁴ muḫtebes ola, ba'zı taşarrufla. Aşlında 'cennâtun tecrî tahtehâ'l-enhâr' idi, zarûret-i vezniçün tenvîni isḫâṭ eylemiş. Ba'zı müffesirîn (^{S,T+} zamîre) bir muzâf taḫdîr eyledi, ya'nî 'tahte eşcârihâ' demekdir. Ma'lûm ola ki Naẓm-ı şerîfîn⁵ cemî' mevâzı'ında 'min tahtihâ'dır, illâ sûre-i Berâ'e'niñ âhirinde cemî' kurrânın ittifâkıyla 'tahtehâ'dır, min'siz. İllâ İbn-i Keşîr ḥazretleri bunda da min-i cārre ile okur.

1 S, M: Mişâl.

2 Cennetdeki huriler için A'raf cehennem gibidir. Bir de cehennemliklerden sor, onlara göre A'raf cennet gibi.

3 M: teşbîh eyledi.

4 S: kübrâdan.

5 M: Furkân-ı şerîfîn.

70

Ve lehu eyzan¹
Baḥr-i Muzâri‘
Mef‘ülü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilât

دیدى که یار جز سر جور و ستم نداشت
 بشکست عهد وز غم ما هیچ غم نداشت

Dîdî ki yâr cuz ser-i cevır u sitem ne-dâşt
 Bi-şkest ‘ahd v’ez-ğam-ı mâ hîç ğam ne-dâşt

Dîdî ḥiṭâb-ı ‘amm ıarîkıyle iḥbâr u inşâya taḥammüli var, (^{S+} inşâdan murâd istifhâmdır.) **Yâr** mübtedâ, **ne-dâşt** haberi ve **cuz ser-i cevır u sitem**, **ne-dâşt**’e müte‘allîkdir ve **bi-şkest** haber ba‘de haberdır ve **‘ahd**, **bi-şkest**’iñ mef‘ûlidir ve haberleriñ taḥtında müstetir zamîrler **yâr**’a râci‘dir ve mübtedâ haberleriyle ve müte‘allakâtıyla mef‘ûlidir **dîdî**’niñ. **V’ez-ğam-ı mâ**; vâv ma‘nâ-yı ḥâliyyeti mutazammındır. **Hîç ğam ne-dâşt**; ğam muḳaddem mef‘ûlidir **ne-dâşt** lafzınıñ. **Cuz** ğayr ma‘nâsınadır. **Ser** sevdâ ve ârzü ma‘nâsındadır. **Cevır u sitem** müterâdifandır.

Maḥşül-i Beyt: Gördüñ veyâ gördüñ mi ki yâr cevır ü sitemden ğayrı ârzü ve hevâ ṭutmadı ya‘nî cevır ü sitemden ğayrı hevâsı yok. ‘Ahdi şıdı ve² bizim ğamımızdan hîç ğam ṭutmadı, ya‘nî bizim ğam-nâk olduğımızdan ğamı olmadı.

یا رب مگیرش ار چه دل چون کبوترم
 افکند و کشت و عزت صید حرم نداشت

Yâ Rab me-gîreş er çi dil-i çun kebüterem
 Efkind u kuşt u ‘izzet-i şayd-ı Ḥarem ne-dâşt

Me-gîreş; **me-gîr** fi‘l-i nehy-i muḥâtabdır, **şîn** zamîri yâre râci‘dir, Yâ Rab, yâri mu‘âḥeze eyleme dimekdir. **Erçi** egerçi’den muḥaffefdir. **Çun** edât-ı teşbîh. **Kebüter** gügercin, **mîm** zamîr-i mütekellim vaḥdedir. **Efkind** yıkdı ve **kuşt** depeledi. **Vâv** ḥâliyyedir. **‘İzzet**’iñ **şayd**’a izâfeti maşdarıñ mef‘ûline izâfeti kabîlindendir ve **şayd**’iñ **Ḥarem**’e (^{S,T+} izâfeti) lâmiyyedir.

1 M: Ve lehu raḥîme’llâhu rûḥahu.

2 S: ‘Ahdi kırdı ya‘nî bozdı ve.

Maḥşûl-i Beyt: Yâ Allâh, yâri mu'âheze eyleme ya'nî 'afv eyle, egerçi benim kebûter gibi dilimi¹ yıkdı ve öldürdi ve Harem şaydına 'izzet ü hürmet eylemedi. Ma'lûm ola ki Mekke-i Mûkerreme'niñ² etrâfında mu'ayyen yerler vardır ki aña Harem dirler ki anda av avlamak câ'iz degildir. Pes, bir kimse (^{S,T+} anda) bir şayd şikâr eylese ğarâmetin çeker. İmdi Hâce'niñ Harem buyurduğu bu Harem'dir teşbîh tarîkiyle.

بر من جفا ز بخت من آمد و گر نه یار
حاشا که رسم لطف و طریق کرم نداشت

Ber-men cefâ zi-baht-ı men âmed u ger ne yâr
Hâşâ ki resm-i luṭf u tarîk-ı kerem ne-dâşt

Ber-men benim üzerime ya'nî bana. **Vu ger ne** ve-illâ ma'nâsınadır. **Resm** 'âdet ve kânûn.

Maḥşûl-i Beyt: Baña cefâ kendi tâlî'imden geldi, yohsa yâr hâşâ ki resm-i luṭfı ve tarîk-ı keremi tutmaya, ya'nî (^{S,M+} hâşâ ki luṭfı (86b) ve keremi) olma-ya. Hâşılı, yârîñ resm-i luṭfı ve tarîk-ı keremi vardır, imdi benim başıma gelen belâlar kendi sitâremdendir, yârdan degil.

با این همه هر آن که نه خواری کشید از او
هر جا که رفت هیچ کسش محترم نداشت

Bâ-în heme her-ân ki ne hârî keşîd ez-vey
Her câ ki reft hiç keseş muḥterem ne-dâşt

Bâ-în heme; in ism-i işâretidir luṭf u kerem-i yâre, ya'nî yârîñ bu cümle luṭf u keremiyle. **Her-ân ki; ki** ismdir, kim ma'nâsına, her ol kimse ki dimekdir. **Ne** ma'nâda **keşîd**'e muḳayyedir, **ne-keşîd** taḳdîrinde. **Hârî; hâr** zelîl ma'nâsınadır ve **yâ** harf-i maşdardır. **Her câ, reft**'iñ muḳaddem mef'ûlidir. **Keseş**'de **şîn** zamîri **her ân ki**'deki **ki** lafzına râci'dir. **Muḥterem** hürmetli dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Yârîñ bu cümle luṭf u keremiyle her ol kimse ki andan zillet ü hârlık³ çekmedi, her yere ki girdi, hiç (^{M,T+} kimse) aña hürmet eylemedi. Ya'nî her kimse ki cânânîñ zûll ü haḳâretini çekmedi, hergiz hiç kimseden 'izzet ü hürmet bulmadı.

1 S: benim kebûterim gibi.

2 M, T: Hâzret-i Mekke'niñ.

3 T: hevân. S: hevâdan.

ساقی بیار باده و با محتسب بگوی
انکار ما ممکن که چنین جام جم نداشت

Sâkı bi-y-âr bâde vu bâ-muhtesib bi-gûy
İnkâr-ı mâ me-kon ki çunîn cām Cem ne-dâşt

Ba'zı nüshada **muhtesib** yerine **mudde'î** vâkı'dır. **İnkâr**'ın **mâ**'ya izâfeti maşdarın mef'ûline izâfetidir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Cām, ne-dâşt**'ın muḳaddem mef'ûlidir. **Cem** mübtedâ, **ne-dâşt** haberi.

Maḥşûl-i Beyt: Ey sâkı, bâde getir ve müdde'îye ve muhtesibe söyle, bize inkâr eyleme ki buncılayın cāmı Cem tutmazdı, ya'nî böyle cāmı Cem'in yoğıdı¹, hâşılı, biz mâlik olduğımız bâdeye (^{S,T+} ve cāma) Cem mâlik olmamışdır.

هر راهرو که ره بحریم درش نبرد
مسکین برید وادی و ره در حرم نداشت

Her rāh-rev ki reh be-ḥarīm-i dereş ne-burd
Miskîn burîd vâdî vu reh der-Ḥarem ne-dâşt

Rāh-rev vaşf-ı terkibîdir, reviden'den, yola gidici dimekdir, murād sâlik-i rāh-ı 'ışqdır. **Ḥarīm** avlı, **reh** muḳaddem mef'ûlidir **ne-burd**'uñ. **Burîd** fi'l-i mâzî müfred ğâyibdir, fa'ili tahtında müstetir, râci'dir miskîne ki 'ibâretidir **rāh-rev**'den. **Vâdî** dere. **Reh-i Ḥarem**'den murād Mekke ḥaremidir.

Maḥşûl-i Beyt: Her 'âşık-ı sâlik ki cānânın ḳapusu ḥarîmine yol iletmedi ya'nî ḳapusına vâşıl olmadı, miskîn rāh-rev ḳaṭ'-ı vâdî-i Ḥarem eyledi, ammâ Ḥarem'e yol tutmadı ya'nî Ḥarem'e vâşıl olmadı. Hâşılı, sa'y-i belîğ idüp der-i ḥarīm-i cānāna vâşıl olmayan 'âşık (^{M,T+} ḳaṭ'-ı) beyābān idüp Mekke'ye vâşıl olmayan ḥâcî gibidir.

حافظ ببر تو گوی فصاحت که مدعی
هیچش هنر نبود و خبر نیز هم نداشت

Hâfiz bi-ber tu gûy-ı feşâhat ki mudde'î
Hiçş huner ne-bûd ḥaber nîz hem ne-dâşt

1 M: yoğ idi.

Bi-ber fi'l-i emr-i muhâtabdır, beriden'den, (^{M,T+} ilet dımekdir), (^{S,T+} bur-den'den diyen iştiķāk aḥvâlini bilmez imiş¹.) **Gûy-ı feşâḥat** izâfet-i beyâniy-yedir. **Gûy** ıopdur ki 'Arabîde küre dirler. **Feşâḥat**'i ḥaķıķatle bilmek isteyen ma'ânî kitâblarına mürâca'at eylesün ki anda **feşâḥat**'i üç kısıma taķsım eyler ve her kısmını 'alâ ḥidetin² ta'rîf-i ḥâşla ta'rîf eyler. Zâhir budur ki bunda **feşâḥat fi'l-kelâm** murâd ola, ḥâşılı, söz 'aybdan ḥâliş ü pāk olmaķdır. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Mudde'î**den bunda murâd ḥaşımdır. **Hıçeş**'de **şîn** zamîri **mudde'î**ye râcî'dir. **Huner** 'aybın naķîzi ki 'Arabca menķabet dirler, mîm'in ve ķâf'in ve bâ'nın fethalarıyla. **Ne-bûd** fi'l-i nefy-i mâzî, (^{M+} 'Arabîde) mâ-kâne ma'nâsına³. Aş-lında buved idi, müşterekdir fi'ille ḥarf mâbeyninde. Ḥarf olıcaķ ḥikâyet-i ḥâl-i mâzî ifâde ider. 'Arabîde kâne gibi, meşelâ *'Kâne Zeydun ķâ'imen'* diseñ Zeyd ķâ'im idi dimekdir, kezâlik 'Zeyd kâyim bûd' diseñ. Ammâ fi'ıl olıcaķ gine kâne gibidir, oldu ma'nâsını ifâde ider, bunda nûn-ı nâfiye ile leyse ma'nâsına-dır, 'hunereş nîst' ma'nâsına, **ne-dâşt** ķarînesiyle. **Nîz** ve **nûz** ve **henûz**, ba'zılar bunları ḥurûf-ı 'âţıfadan 'add eyledi. İmdi **ḥaber nîz hem ne-dâşt**'ın ma'nâsı ḥaberi de yok dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Ḥâfız, sen feşâḥat ıopını⁴ (87a) ķap ve götür, ya'nî (^{T+} nazm-ı) kelâmı pāk eyle ki muḥâşımın ḥiç ḥüneri yok ve ḥünerden ḥaberi de yok. İmdi ol seniñle ḥuşûmet idemez, zîrâ ki sen pür-ḥüner ve ol bî-ḥünerdir.

1 <^{T+} Redd-i Şem'ı>

2 T: 'alâ ḥaddihi. (tanımıyla ve çerçevesiyle) S, M: 'alâ ḥidetin. (tek başına, ayrı ayrı)

3 S: Ne-bûd fi'l-i nefy-i mâzî ifâde ider, 'Arabîde kâne ma'nâsına.

4 S: ıopunu.

71

Ve lehu eyzan¹
Ez-Baḥr-i Hezec
Mef'ülü Mefā'ilü Mefā'ilü Mefā'il

بی مهر رخت روز مرا نور نماندست
 وز عمر مرا جز شب دیجور نماندست

Bî-mihr-i ruḥet rûz-ı merâ nûr ne-mânde'st
 V'ez-'omr merâ cuz şeb-i deycûr ne-mânde'st

Mihr'in **ruḥ**'a izâfeti beyâniyyedir ve **ruḥ**'uñ **tâ**'ya izâfeti lâmiyyedir ve **rûz**'uñ **merâ**'ya lâmiyye. **Mihr** bunda güneş ma'nâsınadır. **Ne-mânde'st** aşlında **ne-mânde-est**'dir, zarûret-i vezniçün hâ-yı resmî ḥazf olmuştur. Niteki Âşafî buyurur:

Beyt: نه همین بر سر کویت سر ما افتاده ست
 هر که در کوی تو افتاد ز پا افتاده ست

Ne hemîn ber-ser-i küyet ser-i mâ uftâde'st
 Her ki der-kûy-ı tu uftâd zi-pâ uftâde'st²

Aşlında uftâde-estdir, zîrâ est lafzı isme maḥşûşdur, fi'le dâhil olmaz. **V'ez-'omr**; [**'omr**] râ'nın sükûniyla okunmak gerek, râ'nın kesriyle okuyup **merâ**'ya muzâf eylesek **râ** zâ'id olur. (^{S,T+} Pes, **merâ**'ya izâfetle okuyan **râ**'nın zâ'id olmasını teşhîş eylemedi³. 'Ömürden şeb-i deycûrdan gayrı kalmamıştır diyenler **merâ**'nın ma'ânisini⁴ ihâta eylememiştir⁵.) **Deycûr** kârañlık, 'Arabîde zalâm ma'nâsınadır. **Şeb-i deycûr** kârañlık gice ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ ruḥuñ güneşinsiz benim günümüñ nûrî ḳalmamışdır, ya'nî günüm gicedir. Daḥî 'ömürden baña⁶ kârañlık giceden gayrı ḳalmamışdır, ya'nî cânânın fırâḳıyla 'âlem gözüme târ u târikdir.

1 M: Ve lehu raḥîme rûḥahu.

2 Senin köyüne sadece bizim başımız düşmemiş, sana sadece biz âşık olmamışız. Belki senin köyüne yolu düşen herkes ayaktan düşmüştür, yani artık bir daha iflah olmaz.

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

4 S, M: ma'nâsını.

5 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

6 S, T: benim.

هنگام وداع تو ز بس گریه که کردم
دور از رخ تو چشم مرا نور نماندست

Hengâm-ı vedâ'-ı tu zi-bes girye ki kerdem
Dûr ez-ruḥ-ı tu çeşm-i merâ nûr ne-mânde'st

Hengâm vakt dimekdir. **Vedâ'**, vâv'ın fethiyle, ismdir, tevdî' ma'nâsına, selâm teslim, kelâm teklîm ma'nâsına ism olduğu gibi. **Vedâ'**ın **tu** lafzına izâfeti maşdarıñ fâ'iline (^{S,M+} veyâ mef'ûline) izâfeti kabîlindendir, ya'nî seniñ bize vedâ'ın veyâ bizim saña vedâ'ımız ma'nâsına. **Zi-bes; zi** ya'nî zâ-yı müsem-mâ-yı meksûre **ez** lafzından muḥaffedir, (^{S,T+} min ve 'an ma'nâsına), **bes** bunda bisyâr ma'nâsına bir ismdir. **Girye** ismdir, ağlama ma'nâsına, ḥande ism olduğu gibi gülme ma'nâsına. **Kerdem** fi'l-i mâzî mütekellim vaḥde ma'nâsına, eyledim dimekdir. **Dûr ez-ruḥ-ı tu** 'ibâretiniñ zâhîren iḥbâr u inşâya taḥammüli vardır, ya'nî du'â olmaḡ var, seniñ ruḥuñdan ıraḡ ola ma'nâsına, nitekim Türkîde dostlardan ve ḥâzırlardan ıraḡ olsun dirler maḡâm-ı du'âda. Ammâ murâd inşâdır maḡall qarînesiyle, iḥbâr degildir, *te'emmeli tedri*. **Çeşm-i merâ nûr ne-mânde'st; çeşm-i merâ** izâfeti lâmiyyedir, benim gözümün nûrî ḡal-mamışdır (^{M,T+} dimekdir).

Maḡşûl-i Beyt: Seniñ vedâ'ın vaktinde çok girye ki eyledim, (^{T+} ya'nî çok girye eyledigimden) ya'nî çok ağladığımdan, seniñ ruḥundan ıraḡ ola, gözü-mün nûrî ḡalmamış. Ya'nî Allâhu Te'âlâ seniñ ruḥuñı bî-nûr olmaḡdan şaḡla-ya, çok ağlamaḡdan benim gözüm bî-nûr oldu. (^{M,T+} Bu beytiñ kâfiyesi redd-i matlâ' vâḡi' olmuşdur ve) bu beytiñ ma'nâsını iḥbârî tutanlar feḡvâ-yı beyte vâşıl olmamışdır¹.

می رفت خیال تو ز چشم من و می گفت
هیئات ازین گوشه که معمور نماندست

Mî-reft ḡayâl-i tu zi-çeşm-i men u mî-goft
Heyhât ezîn ḡuşe ki ma'mûr ne-mânde'st

Mî-reft, ḡikâyet-i ḡâl-i mâzî, giderdi dimekdir ve **mî-goft** de böyledir. Mısrâ'-ı (^{M,T+} şânî) **mî-goft**'uñ maḡûl-i ḡavlidir. **Heyhât** 'Arabîde ismdir, es-mâ-i ef'âlden, ba'ude ya'nî ıraḡ oldu ma'nâsına, ammâ 'Acem ekşer taḡassûr ü taḡazzûn maḡâmında isti'mâl ider. **Ezîn** bunda bunuñ gibi dimekdir, niteki bir

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

iki kere beyân oldıydı. **Ki** harf-i râbıt-ı şıfat veyâ harf-i ta'lîl, ya'nî taḥazzüne 'illet ola.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ ḥayâlin benim gözümde giderdi ve söylerdi: Ḥayf, bunun gibi gûşe ki ma'mûr ḳalmamışdır ya'nî ḥarâb olmuşdur. Ḥâşılı, gözüm seyl-i giryeden ḥarâb oldu ve ḥayâlin anda ḳarâr idemeyüp göçüp gitdi ve giderken söylerdi; yazık ki bunun gibi laṭif gûşe ḥarâb olmuşdur. Mısrâ'-ı şânîniñ ma'nâsını; ya'nî bu gûşe şimden girü ḥarâb olur diyen heyhât ki bu beytiñ ma'nâsına vâşıl olmamış.

وصل تو اجل را ز سرم دور همی داشت
از دولت هجر تو کنون دور نماندست

Vaşl-ı tu ecel-râ zi-serem dūr hemî-dâşt
Ez-devlet-i hecr-i tu kunûn dūr ne-mânde'st (87b)

Ecel lügatda bir şey'in müddetine dirler, ammâ 'Acem mevtde isti'mâl ider. **Dūr hemî-dâşt**'ın ma'nâ-yı lügavîsi ırâḳ tûtardı, ammâ isti'mâlde ırâḳlaşdırır-dı demekdir. **Hejr**, hâ'nın fetḥi ve cîm'in sükûnıyla, maşdardır, ayrılık¹ ma'nâsına. **Kunûn** eknûn'dan muḥaffefdir, şimdi demekdir. **Dūr ne-mânde'st** ırâḳ ḳalmamışdır ya'nî (^{S,M+} yakın olmuşdur.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ vaşlın eceli başımdan ırâḳlaşdırırdı, ammâ seniñ firâḳın devletinde şimdi ırâḳ ḳalmamışdır) ya'nî ecelim yaklaşmışdır. Ḥâşılı, vaşlının dirisi idim, şimdi vaşlın gidüp hicrânın geldi, ölmek lâzım oldu.

نزدیک شد آن دم که رقیب تو بگوید
دور از درت آن خسته مهجور نماندست

Nezdik şud ân dem ki raqib-i tu bi-güyed
Dūr ez-deret ân haste-i mehcūr ne-mânde'st

Nezdik ve **nezdiket** yakın ma'nâsına². **Dem** bunda vaḳt ma'nâsınadır. **Dūr ez-deret** ḥaşv-i melîḥdir, ya'nî cānāna du'âdır, **dūr ez-ruḥ-ı tu** gibi. (^{S,M+} Ve cā'izdir ki ḥaşv-i melîḥ olmaya, iḥbâr-ı ḥâliş ola, ḳapundan ırâḳ, ya'nî ḳapuñ firâḳında). (^{S,T+} İḥbâr ma'nâsını taḥşîş idenler³ işâbet eylemediler⁴.)

1 S: ırâḳ.

2 T: nezdik ve nezd vaḳt ma'nâsına.

3 T: İḥbâr ma'nâsını virenler.

4 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

Maḥşûl-i Beyt: Ol vâkı̄t yakı̄n oldı ki seniñ raḳı̄bı̄n diye, seniñ ḳapuñdan ırâḳ ola, o mehcûr (^{S,M+} ḥasta) ḳalmamışdır ya'ñi ölmüşdür.

من بعد چه سود ار قدمی رنجه کند دوست
کز جان رمقی در تن رنجور نماندست

Min-ba'd çı sūd er ḳademī rence koned dōst
K'ez-cān ramaḳı̄ der-ten-i rencûr ne-mānde'st

Min-ba'd şimden şoñra dimekdir. **Sūd** fâ'ide. **Ḳademī**'de **yā** tenkır içündür, (^{S,T+} vaḥdet içün tıtanlar ḡalaṭ eyledi¹.) **Ramaḳı̄**; **ramaḳ** cānıñ baḳıyyesine ya'ñi şoñına dirler. **Rencûr** marıze dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Şimden girü² ne fâ'ide cānān ḳadem rence³ ḳılursa, zırā (^{M,T+} marıziñ) teninde cāndan ramaḳ (^{M,T+} u eşer) ḳalmamışdır ya'ñi ölmüşdür. Ya'ñi ben ki öldüm, şimden şoñra cānānıñ gelmesinden ne fâ'ide?

در هجر تو گر چشم مرا آب نماند
گو خون جگر ریز که معذور نماندست

Der-hecr-i tu ger çeşm-i merā āb ne-māned
Gū ḥün-ı ciger rız ki ma'zûr ne-mānde'st

Ma'zûr maşdardır ism-i mef'ûl vezni üzre, meysûr yûsr ve ma'sûr 'usr ma'nāsına olduğı gibi.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ firâḳı̄nda eger benim gözümün şuyı (^{M,T+} ya'ñi yaşı) ḳalmazsa, ḥıṭāb-i (^{M+} āmm) ṭarıḳı̄yle dir ki (^{S+} gözüme di ki) ciger ḳanıñı dök ki 'özr ḳalmamışdır, ya'ñi ciger ḳanıñı dökmemeye 'özr yokdur, dökme lā-zımdır.

صبرست مرا چاره هجران تو لیکن
چون صبر توان کرد که مقدور نماندست

Şabr'est merā çāre-i hicrān-ı tu likin
Çün şabr tuvān kerd ki maḳdûr ne-mānde'st

1 <^{T+} Redd-i Şem'ı>

2 M: şimden şoñra.

3 S, M: rencide.

Şabr muḳaddem haber, (^{S,T+} **çâre-i hicrân** mu'aḥḥar mübtedâ). **Çün**, vâv'ın imâlesiyle, nice dimekdir, keyfe ma'nāsına. **Maḳdûr** mef'ûl vezni üzerine maş-dardır.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ hicrânıñın çâresi baña şabırdır, ammâ nice şabr eylemek olur ki maḳdûr ya'nî ḳudret ḳalmamışdır, ḥâşılı, hicrâna çâre şabırdır, ammâ şabra mecâl ḳalmamışdır.

حافظ ز غم از گریه نپرداخت بخنده
ماتم زده را داعیۀ سور نماندست

Hâfiz zi-ğam u girye ne-perdâht be-ḥande
Mâtem-zede-râ dâ'îye-i sūr ne-mânde'st

Ne-perdâht muḳayyed olmadı. **Mâtem-zede** yaşlı kimseye dirler. **Dâ'îye** bâ'îş. **Sūr** düğün, bunda şenlik murâddır.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfiz ğamdan ve ağlamadan gülmege (^{M+} veyâ gülmekle) muḳayyed olmadı, zîrâ yaslı kimseye (^{S,M+} ya'nî Hâfiz'a) şenlik bâ'îşi ḳalmamışdır. Ya'nî Hâfiz ğam u ğuşşadan mâtem-zede ḥükminde, mâtem-zedeniñ ise şenlige bâ'îşi olmaz. Mısrâ'-ı şânî ḥükm-i ta'lildedir mısrâ'-ı evvele nisbet.

72

Ve lehu eyzan¹
Ez-Baḥr-i Müctes²
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

ز گریه مردم چشمم نشسته در خونست
 بین که در طلبت حال مردمان چونست

Zi-girye merdum-i çeşmem nişeste der-ḥûn'est
 Bi-bîn ki der-ṭalebet ḥâl-i merdumân çûn'est

Girye ismidir, ağlama ma'nasına. **Merdum-i çeşm** göz bebegidir. **Ḥâl-i merdumân; merdumân** ihâm tarîkiyle vâ'ki olmuş, ol sebebdan elif ve nûn'la cem' olmuşdur, ve-illâ eger hemân bebek murâd olsa elif ve nûn'la cem'i şâzz olurdu.

Maḥşûl-i Beyt: (88a) Ağlamadan gözüüm merdümi kana oturmuşdur ya'nî kana garḳ olmuşdur, gör ki seni ṭaleb eylemede merdümleirîn ḥâli niçedir. Hâşılı, saña ṭalib olan çok kan yudmak gerek ki vüşûl el vire.

بیاد لعل تو و چشم مست میگونست
 ز جام غم می لعلی که می خورم خونست

Be-yâd-ı la'l-i tu vu çeşm-i mest-i mey-gûnet
 Zi-câm-ı ğam mey-i la'li ki mî-ḥorem ḥûn'est

Ba'zı nüshada 'Be-yâd-ı tu bî-çeşm-i mest-i mey-gûnet' vâkı'dir. **Câm-ı ğam** izâfeti beyâniyyedir. **La'li**'de **yâ** vahdet veyâ tenkîr içündür. **Ki** (^{M+} ḥarf-i) râbiṭ-ı şîfat.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ leb-i la'lin yâdıyla daḥi mey gibi çeşm-i mestiñ yâdıyla ğam piyâlesinden kırmızı şarâb ki içirim, қандır (^{M,T+} veyâ bir kırmızı şarâb ki içirim, қандır.)

ز مشرق سر کوی آفتاب طلعت تو
 اگر طلوع کند طالعهم همایونست

1 M: Ve lehu raḥîme rûḥahu.

2 M: Ez-Baḥr-i Remel.

Zi-maşrık-ı ser-i kūy âftâb-ı tal'at-ı tu
Eger tūlū' koned t̄ālī'em humāyūn'est

Maşrık'ın **ser'**e izâfeti beyâniyyedir ve **ser'**in **kūy'**a izâfeti lâmiyye. **Ser** baş ve uc ya'nî bir nesnenin ucu ve gâyeti. **Âftâb'**in **tal'at'**a izâfeti de beyâniyyedir ve **tal'at'**ın **tu** lafzına izâfeti lâmiyyedir. **Âftâb** mübtedâ¹ ve cümle-i şartiyye haberi. **Humāyūn** mübârek.

Maḥşûl-i Beyt: Ser-i kūyūn maşrıkından senin tal'atın âftâbı eger tūlū' iderse sitârem mübârekdir. Hâşılı, maḥalle'n ucunda âftâb-ı tal'atını görürsem bahtım aḥteri hümāyündür demekdir.

حکایت لب شیرین کلام فرهادست
شکنج طره لیلی مقام مجنونست

Hikâyet-i leb-i şîrîn kelâm-ı Ferhâd'est
Şikenc-i t̄urra-i Leylî maḫâm-ı Mecnûn'est

Hikâyet'in **leb'**e izâfeti maşdarın mef'ûline izâfetidir ve **leb'**in **şîrîn'**e izâfeti beyâniyyedir². **Hikâyet** mübtedâ, **kelâm** haberi. **Şikenc** ve **şiken**³ büküm-dür. (S,T+ **T̄urra**) ma'rûf. **Maḫâm-ı Mecnûn'est**; taḫdîr-i kelâm **maḫâm-ı dil-i Mecnûn'est**, zîrâ 'aşıkların dilinin maḫâmı zūlf ü t̄urra ve gîsüdür.

Maḥşûl-i Beyt: Ferhâd'ın kelâmı ve muşâḥabeti Şîrîn'in lebi hikâyesidir, ya'nî Ferhâd dâ'imâ leb-i Şîrîn'i zâkirdir, zîrâ 'Men aḥabbe şey'en ekşere zikre-hu'⁴. Ve Leylâ'nın t̄urrasının şikenci Mecnûn gönlinin maḫâmıdır, ya'nî dil-i Mecnûn dâ'imâ şikenc-i t̄urra-i Leylî'dedir. Hâşılı, her 'aşık cânânı semtin-dedir.

دلم بجو که قدت همچو سرو دلجویت
سخن بگو که کلامت لطیف و موزونست

Dilem bi-cū ki ḳadet hemçu serv-i dil-cūy'est
Suḫan bi-gū ki kelâmet laṭîf u mevzūn'est

Dilem bi-cū gönlümi tefakḫud u ta'ahhüd eyle demekdir, ya'nî gönlümi yokla ve tesellî vir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Serv-i dil-cūy'est**; **serv** dil-cūy'a muzâf

1 S: muḳayyed.

2 S, M: lâmiyyedir.

3 S, M: şikem.

4 Bir şeyi seven onu çok zikreder.

olmak cā'iz ve maqtû' okunmak cā'iz. **Dil-cû** vaşf-ı terkibîdir, bi-hasebi'l-lûğa gönül isteyicidir, ammâ isti'mâlde gönül alıcı ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Gönlümi ele alup mütesellî eyle, zîrâ seniñ kaddîñ serv gibi dil-cûdur veyâ serv-i dil-cû gibidir. Söz söyle, zîrâ kelâmıñ laṭîf u mevzûndur, her vecihle şâfa virür.

ز دور باده بجان راحتی رسان ساقی
که رنج خاطر م از جور دور گردونست

Zi-devr-i bâde be-cân rāḥatî resân sâķî
Ki renc-i ḥâṭırem ez-cevr-i devr-i gerdûn'est

Zi-devr-i bâde; taḳdîr-i kelâm **zi-devr-i meclis-i bâde'**dir, bâde meclisiniñ devrinden. **Be-cân;** bā harf-i şıla. **Rāḥatî'**de yā^(S,T+) harf-i) tenkîr. **Resân** emr-i muḥâtabdır, resâniden'den, irişdir demekdir. **Sâķî** münâdâ. **Ki** harf-i ta'lîl. **Renc** zaḥmet. **Gerdûn** felek^(S,T+) ve kañlı, bunda felek murâddır.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey sâķî, bâde devrinden cânımıza rāḥat irişdir, ya'nî bir kaç piyâle şun, zîrâ cevr-i devr-i gerdûndan ḥâṭırımıñ renci ve elemi var. Pes, bâde şun ki keyfiyyetiyle renc ü elemden ḥalâş bulayım.

از آن زمان که ز چنگم برفت رود عزیز
کنار دامن من همچو رود جیحونست

Ez-ân zamân ki zi-çengem bi-reft rûd-ı 'azîz
Kenâr-ı dâmen-i¹ men hemçu rûd-ı Ceyḥûn'est

Ba'zı nüshada 'Zi-çemişem bi-reft yâr-i 'azîz' vâķî'dir. **Çeng** pençe^(T+) ve kaynağ). **Rûd** bunda püser ma'nâsınadır, Ḥorasan dili üzre, uşak ma'nâsına. **Rûd** dere olmak i'tibârıyla çeşme münâsibdir ve sâz kılı olmak i'tibârıyla **çeng**'e münâsibdir. **Kenâr-ı dâmen** ekşer nüshada izâfetle (88b) vâķî'dir ve ba'zında **kenâr u dâmen** 'atıfladır **Rûd-ı Ceyḥûn;** rûd bunda deredir. **Ceyḥûn** Ḥorâsân ile Semerkand beyninde bir büyük derenin² ismidir, anarısına³ Mā-verā'ü'n-Nehr dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Ol zamândan beri ki elimden püser-i 'azîz gitdi, benim etegimiñ kenârı veyâ benim etegim ve yanıñ Ceyḥûn ırmağı gibidir, ya'nî keşret-i girye ve bükâdan eṭrâfım ırmağlar ve deryâlar oldu.

1 S: dide-i.

2 S: ırmağ.

3 S: ötesine.

چه گونه شاد شود اندرون غمگینم
باختیار که از اختیار بیرونست

Çi gûne şâd şevend enderûn-i gamgînem
Be-ihtiyâr ki ez-ihtiyâr bîrûn'est

Enderûn da **derûn** da içeri ma'nâsınadır, bunda kalb murâddır. **Ġamgîn**; kâf (^{M,T+} ve yâ) ve nûn nisbet ma'nâsını ifâde ider. **Be-ihtiyâr**, **şâd şevend**'e müte'allîkdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Bîrûn** yâ'yla ve yâ'sız lügâtdır, taşra (^{M+} demekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Benim ğamlı gönlüm ihtiyârıyla nice şâd olur ki ihtiyârdan taşradır, ya'nî ihtiyârı elinde degil.

ز بیخودی طلب یار می کند حافظ
چو مفلسی که طلبگار گنج قارونست

Zi-bi-ḥodî taleb-i yâr mi-koned Hâfız
Çu muflisî ki talebgâr-ı genc-i Kârûn'est

(^{M,T+} **Bî-ḥodî**;) **bî-ḥod** lâ-ya'kıl ma'nâsına ve **yâ** harf-i maşdardır. **Taleb-i yâr**; **taleb**'in **yâr**'a izâfeti maşdarın mef'ûline izâfetidir. **Muflisî**; **muflis** şol kimsedir ki aqçe ve altun şâhibi iken manķır harçlamağa muḥtâc ola, zîrâ fels, fâ'nın fetḥi ve lâm'ın sükûnıyla, manķıra dirler, cem'-i kılleti eflus ve cem'-i keşreti fûlûs gelür. **Talebgâr**; **gâr** edât-ı fâ'ildir, gâh olur ki elifi ḥazf idüp **ger** dirler, sitemger ve cefâger gibi. **Kârûn** Hâzret-i Mûsâ peygamberin¹ akrabasından bir kimsedir ki keşret-i mâlla meşhûrdur.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız bî-ḥodluğundan yâra tâlibdir bir müflis gibi ki genc-i Kârûn'a talebgârdır². Ya'nî Hâfız gibi gedâ, yâra tâlib olmak (^{S,T+} bir müflis mâl-i Kârûn'a tâlib olmak) gibidir.

1 M, S: Hâzret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm.

2 T: bir müflis gibi ki genc-i Kârûn'a talebgârdır, ya'nî Hâfız gibi ki genc-i Kârûn'a talebgârdır.

73

Ve lehu eyzan¹
Ez-Efrâd-ı Baḥr-i Remel²
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât

مردم دیده ما جز برخت ناظر نیست
 دل سرگشته ما غیر ترا ذاکر نیست

Merdum-i dîde-i mâ cuz be-ruḥet nâzır nîst
 Dil-i ser-geşte-i mâ ḡayr-i tu-râ zâkir nîst

Merdum bunda bebekdir ve **dîde** göz. Gâh olur ki **dîde**'yi **merdum** ma'nâsına isti'mâl iderler.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim gözümüzün merdümi seniñ ruḥuñdan ḡayrıya nâzır degildir ve bizim ḡayrân gönümüz (^{S,T+} senden ḡayrısı zâkir degildir. Ya'nî gözümüz dâ'imâ ruḥuña nâzır ve gönümüz) dâ'imâ seni zâkirdir. Bunda zıkr'dendir, zâl'ın zammıyla ki ḡalb ile aınmağa dirler ve zâl'ın kesriyle, dilile ya'nî lisânla aınmağa dirler.

اشکم احرام طواف حرمت می بندد
 گرچه از خون دل ریش دمی طاهر نیست

Eşkem iḥrâm-ı ṭavâf-ı ḡaremet mî-bended
 Gerçi ez-ḡün-ı dil-i riş demî ṭâhir nîst

Bunda **ḡarem**'den murâd cânân ḡaremidir. **Dil-i riş** izâfeti mevşûfuñ şıfâtına izâfetdir, **riş** bunda mecrûḡ ya'nî yaralı ma'nâsınadır. **Demî; dem** bunda vaḡt ma'nâsınadır, bir ma'nâsı da ḡandır ki **ḡün**'la müterâdifdir, pes, bunda tenâsüb tarîkiyle zıkr olmuştur ve **yâ** harf-i vaḡdet. **Ṭâhir** pâkdir. Ba'zı nüṣḡa-da **zâhir** vâki'dir, noḡta-i zâ'yla.

Maḥşûl-i Beyt: Benim gözüm yaşı seniñ ḡaremiñi ṭavâf eylemege iḥrâm baḡlar, egerçi yaralı yürek ḡanından bir dem ve bir nefes ṭâhir ve pâk degildir. İḥrâm baḡlamaḡın ise cümle-i şerâyiṭindendir³ ṭahâret-i kâmile. Ammâ **zâhir**⁴

1 M: Ve lehu raḡime rūḡahu.

2 M: Ez-Baḥr-i Müctes.

3 M: eşrâtındandır.

4 S: zâ.

nüşhası üzere ma'nâ; Egerçi dil-i rişin hünından bir dem zâhir ü âşikâre ve nümâyân degildir, ya'nî kıana müstağrakdır.

عاشق مفلس اگر قلب دلش کرد نثار
مکنش عیب که بر نقد روان قادر نیست

‘Âşık-ı muflis eger kalb-i dileş kerd nişâr
Me-koneş ‘ayb ki ber-nağd-i revân kâdir nîst

Ba'zı nüshada **kalb-i dilet** vâkı'dır, pes, hitâb cānānadır. 'Âşık-ı muflis izāfeti beyāniyyedir. **Muflis** altun ve akçe harc eylemege kâdir iken manğır harc eylemege muhtâc olana dirler. **Kalb-i dileş; (89a) kalb'**in **dil'e** izāfeti şıfatıñ mevşûfa izāfetidir, aşl-ı kelām **dil-i kalbeş** idi, vezin için taqdim ü te'hîre irtikâb eyledi. **Kalb** iki ma'nāya gelür. Biri yaramaz altun ve akçe ki geçmeye, biri de yürek ma'nāsına. İmdi bunda kalb evvelki ma'nāyadır, ammâ dille mürâdif olduğu cihetden dilile zikri tenāsüb tarîkıyledir, **şîn** zamîri 'âşıkâ râcî'dir. **Nağd-i revân** izāfeti beyāniyyedir, **revân** bunda ihâm tarîkıyle zikr olmuşdur, bir ma'nası rāyicdir ya'nî geçer altun ve akçe (^{M,T+} ve bir ma'nası rûh-ı insānîdir.)

Maḥşûl-i Beyt: 'Âşık-ı müflis eger saña ey cānān, alçağ gönlini nişâr eyle-diye aña 'ayb eyleme, zîrâ cān nağdine veyâ rāyic nağde kâdir degildir. (^{S,T+} Hâşılı,) 'Es-seḥā bimā meleke¹ dir.

عاقبت دست بدان سرو بلندش برسد
هر کرا در طلبت همت او قاصر نیست

‘Âkıbet dest bedân serv-i bulendeş bi-resed
Her ki-râ der-ṭalebet himmet-i ü kâşır nîst

Ba'zı nüshada **serv-i bulendet** vâkı'dır, tâ-yı hitâbla. (^{S,T+} 'Âkıbet dest'in aşlı 'âkıbet desteş idi, zarûret-i vezn için **şîn** zamîri **bulend'e** muḳayyed oldı.) **Bedân** aşlında **be-ân** idi, hemze dāl'a kalb olmuşdur. **Bedîn** de aşlında **be-în** idi, hâşılı, iki ism-i işâretde hemze dāl'a kalb olur. **Serv-i bulendeş; şîn** zamîri mışrâ'-ı şânide **her ki-râ**'daki **ki** lafzına râcî'dir (^{S,T+} izmâr ḳable'z-zikr tarîkıyle. **Bi-resed; bâ** harf-i istikbâl, **resed** fi'l-i muzâri', residen'den. **Bi-resed**'in fâ'ili **dest**'dir. **Himmet-i ü kâşır nîst; ü** zamîri **ki** lafzına râcî'dir.)

1 Cömertlik ve ihsan ancak sahip olunan şeylerle yapılır.

Maḥşûl-i Beyt: ‘Âkıbet eli seniñ ol serv-i bülendiñe ya‘nî kâmetiñe irişür, her kimiñ ki seniñ talebinde (^{T+} himmeti kâşır degildir. Ya‘nî her kimiñ ki seniñ talebinde) sa‘y ü himmeti kâmindir, elbette bir gün saña vâsıl olur.

از روان بخشی عیسی نزنم پیش تو دم
زان که در روح فزایی چو لب ت ماهر نیست

Ez-revân-baḥşî-i ‘İsâ ne-zenem pîş-i tu dem
Zân ki der-rûh-fezâyî çu lebet mâhir nîst

Revân-baḥşî; revân rûḥ-ı insânî, **revân-baḥş** vaşf-ı terkîbîdir. baḥşîden’den, **yâ** ḥarf-i maşdardır. **Ne-zenem pîş-i tu dem** seniñ önün’de nefes urmam ya‘nî tekellüm eylemem. **Zân** edât-ı ta‘lîl. **Ki** ḥarf-i beyân. **Rûḥ-fezâyî** vaşf-ı terkîbîdir, fezâyiden’den, hemzeniñ ḥazfîyle, aşlı efzâyiden’dir, **yâ** ḥarf-i maşdardır. **Mâhir** kâmil ma‘nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ önün’de ‘İsâ’nın rûḥ bağışlayıcılığında nefes¹ urmam ya‘nî tekellüm eylemem, zîrâ rûḥ artırıcılıkta seniñ lebiñ gibi mâhir degildir, ya‘nî ḥayât-efzâlıkda lebiñde olan mahâret Hâzret-i ‘İsâ’da yoktur.

من که در آتش سودای تو آهی نزنم
کی توان گفت که بر داغ دلم صابر نیست

Men ki der-âteş-i sevdâ-yı tu âhî ne-zenem
Key tuvân goft ki ber-dâğ-ı dilem şâbir nîst

(^{S,T+} **Âhî**’de **yâ** tenkîr içündür, vahdet için degildir ba‘zılar zann eylediği gibi². **Ber dâğ-ı dilem**;) **mîm** zamîri **nîst** lafzına muḳayyeddir ma‘nâ cihetinde, **şâbir nîstem** taḳdîrindedir.

Maḥşûl-i Beyt: Ben ki seniñ muḥabbetiñ âteşinde âh eylemem, (^{S,T+} kaçan demek olur ki dâğ-ı dile şâbir degilim. Dâğ’ın ğayn’ını sâkin okuyup) kaçan demek olur ki dâğa gönlüm şâbir degildir diyen ‘aceb taşarrufâta (^{M,T+} mâlik imiş³.)

بسته دام قفس باد چو مرغ وحشی
طاير سدره اگر در طلبت طاير نیست

Beste-i dâm-ı kafes bād çu murğ-i vaḥşî
Ṭâyir-i Sidre eger der-talebet ṭâyir nîst

1 M: dem.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem‘î>

3 <^{T+} Redd-i Sürûri>

Dâm-ı kafes izâfeti beyâniyyedir. **Kafes** lafzını ‘Arab şâd’la okur, ammâ ‘Acem sîn’le. **Tâyir-i Sidre; tâyir** lafz-ı müşterekdir, hem murğa ya’nî kuşa dirler ve hem uçıcı ma’nâsına, ya’nî ism-i fâ’ildir târe-yetîrû’dan. Pes, bunda evvelkisi murâd olunca **murğ-i Sidre** demekdir, ya’nî Hâzret-i Cibrîl-i emîn¹ ki anın maḳâmı Sidretü’l-Müntehâ’dır ki bir yere uçmak istese andan pervâz ider ve yine (^{S,T+} anda) konar. Şânîsi murâd olunca perende ya’nî uçıcı ma’nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Murğ-ı vahşî gibi kafes dâmında beste ve maḥbûs olsun murğ-i Sidre eger seniñ talebinde tâ’ir ü perende degil ise. Ya’nî seniñ dâmında ol kadar lutf ve şafâ vardır ki saña beşer tâlib olmaḳdan gayrı eşref-i melâ’ike tâlib olmazsa hergiz tayerâna mâlik olmasun.

روز اول که سر زلف تو دیدم گفتم
که پریشانی این سلسله را آخر نیست

Rûz-ı evvel ki ser-i zulf-i tu دیدem (89b) goftem
Ki perişânî-i in silsile-râ âḫir nîst

Rûz-ı evvel’den murâd ² «أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ» günidir. **Silsile** zincîrdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ol gün ki seniñ zülfün ucını gördüm, didim ki bu silsilenin perişânlığına nihâyet yokdur. Ya’nî zülf perişân olduḳça diller perişân olur. İmdi dillerin maḳâmı ve müsteḳarrı zülfdür, pes, zülf ki perişân ola, diller perişân olur. İmdi zülfün perişânlığına ḡâyet olmayınca dillerin perişânlığına (^{M,T+} ḡâyet olmaz.)³

سر پیوند تو تنها نه دل حافظ راست
کیست آن کش سر پیوند تو در خاطر نیست

Ser-i peyvend-i tu tenhâ ne dil-i Hâfiz-râst
Kîst ân k’eş ser-i peyvend-i tu der-ḥâṭir nîst

(^{M+} **Ser-i peyvend**); **ser** sevdâ ve ârzû ma’nâsındadır, **peyvend** ittişâl ü vuşûl ma’nâsına. **Tenhâ** yalnız. **Hâfiz-râst**; **râ** taḫşîş ifâde ider, **sîn** ve **tâ** edât-ı ḫaber. **Ân k’eş**; **şîn** zamîri **kîst** lafzında **ki**’ye râci’dir.

Maḥşûl-i Beyt: Saña vâşıl olmaḳ sevdâsı yalnız Hâfiz ḡönlünün degildir. Kimdir ol kimse ki saña vuşlat hevâsı anın ḫâtırında olmaya? Ya’nî herkesin ḫâtırında saña vâşıl olmaḳ ârzûsı vardır.

1 S: Hâzret-i Cibrîl ‘âleyhi’s-selâm.

2 “Ben sizin Rabbiniz degil miyim?” A’râf 7/172.

3 M’de cümle sıralaması deḡişik.

74

Ve lehu eyzan¹
Ez-Efrâd-ı Baḥr-i Muzâri²
Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilât

راهیست راه عشق که هیچش کناره نیست
 و آنجا جز آن که جان بسپارند چاره نیست

Râhî'st rāh-ı 'ışk ki hîçeş kenâre nîst²
 V'ân-câ cuz ân ki cân bi-sipârend çâre nîst

Râhî'st; (^{S,T+} rāh-ı 'ışk,) **yâ** harf-i vahdet. **Ki** harf-i rābıt-ı şıfat. **Kenâr** ve **kenâre** bir ma'nâyadır, kırañ dimekdir. **Bi-sipârend** (^{T+} sipâriden'den), bunda teslîm ma'nâsınadır. **Çâre** 'ilâc ve dermân.

Maḥşûl-i Beyt: 'Işk yolu bir yoldur ki aña hîç kenâr u nihâyet yokdur ve anda cân teslîm eylemekden ğayrı çâre yokdur, ya'nî 'ışk yolına giren cândan geçmek gerek ki maṭlûba vâsıl ola.

ما را ز منع عقل مترسان و می بیار
 کآن شهنه در ولایت ما هیچ کاره نیست

Mâ-râ be-men'-i 'aql me-tersân u mey bi-y-âr
 K'ân şaḥne der-vilâyet-i mâ hîç kâre nîst

Be-men'-i 'aql; **bâ** ma'a ma'nâsınadır ve **men**^oîñ 'aql'a izâfeti maşdarıñ fâ'i-line veyâ mef'ûline izâfetidir. **Me-tersân** fî'l-i nehy-i muḥâṭab, tersâniden'den, kôrķutma dimekdir³. **K'ân şaḥne;** **ki** harf-i ta'lîl, **ân** ism-i işâretidir **şaḥne**'ye. **Kâre;** (^{M,T+} **kâr**) iş ve **hâ-yı** resmî taḥşîş ve liyâķat ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Bizi 'aql men'iyle ya'nî 'aql mâni' veyâ memnû' olmağ-la kôrķutma ve mey getir⁴. Zîrâ 'aql şaḥnesi bizim vilâyetimizde işe lâyıķ u münâsib degildir, ya'nî 'ışk kârḥânesinde 'aqlıñ nüfûzı yokdur. Hâce 'aqla şıḥne dimişdir ve Hüsrev-i Dehlevî 'ışka.

1 M: Ve lehu 'afâ 'anhu.

2 <^{M,S+} Baḥr'est baḥr-i 'ışk ki hîçeş kenâre nîst. Bu nüsha ziyâde münâsibdir ki kenâre kâfiye olduĝün.> Mısrânın anlamı: Aşk denizi öyle bir denizdir ki sahili yoktur.

3 S: kôrķutmaĝa dirler.

4 S: memnû' olmağla kôrķutmaĝı gör.

Beyt: عشق تو شحنه ایست که سلطان عقل را
موی جبین گرفته به چاوشی آورد
‘İşk-ı tu şihne’st ki sulṭān-ı ‘aql-rā
Mūy-ı cebīn girifte be-çāvişi āvered¹

Hâşılı, ‘ışkla ‘aql ziddandır, zīrā ‘ışk cerī ve bī-pervādır, ammā ‘aql hâyif ü vehhāmdır. Pes, ‘aşıq ‘ağılla bir iş işleyemez, belki muḳtezāy-ı ‘ışkla ‘āmildir.

هر گه که دل بعشق دهی خوش دمی بود
در کار خیر حاجت هیچ استخاره نیست
Her geh ki dil be-‘ışk dihi hoş demī buved
Der-kār-ı ḥayr ḥācet-i hiç istiḥāre nīst

Geh gāh’dan muḥaffefdir, vaḳt ma’nāsına. **Ki** rābıṭ-ı şıfat. **Dihī** fi’l-i muzā-rī‘ müfred muḥāṭab, dihi’den, virmek ma’nāsına. **Demī**’de **yā** vaḥdet veya tenkīr içündür, (^{S,T+} yā-yı maşdarī tutanlar ma’nâyı bilmez imiş².) **İstiḥāre** bir şeyin ḥayrını ṭaleb eylemektir ba’zı şerāyiṭle. Taşīli bu maḥalle münāsib degildir.

Maḥşül-i Beyt: Her vaḳt ki gönlü ‘ışka viresin, ol vaḳt hoş vaḳtdır, ya’nī ‘aşıq olduğun vaḳt iyi vaḳtdır. Ḥayırlı işde hiç istiḥāreye ḥācet yokdur³. Hâşılı, ‘ışka gönül virmek bir ḥayırlı maşlaḥatdır, istiḥāreye tevaḳḳuf idüp te’ḥīr cā’iz degildir.

از چشم خود پیرس که ما را که می کشد
جانا گناه طالع و جرم ستاره نیست
Ez-çēşm-i ḥod⁴ bi-purs ki mā-rā ki mī-kuşed
Cānā gunāh-ı ṭālī‘ u curm-i sitāre nīst

İkinci **ki** ismdir, (90a) kim ma’nāsına. **Ṭālī**‘ ve **sitāre** ‘atf-ı tefsīridir. **Curm**, cīm’in zammı ve rā’nın sükūnıyla, suç ma’nāsınadır.

1 Senin aşkın öyle bir şihne/zabıttır ki padişah mesabesindeki akli perçeminden yakalayıp çavuşun huzuruna getirir.

2 <^{T+} Redd-i Şem’i>

3 S, T: degildir.

4 S: ḥiş.

Maḥşûl-i Beyt: Kendi gözünden şor ki bizi kim öldürür, ya'nî bizi helâk eyleyen gözündür, tâlî'in günâhı ve sitârenin cürmi yokdur. Hâşılı, şikâyetimiz senin çeşmindendir, tâlî' u sitâreden degildir.

او را بچشم پاک توان دید چون هلال
هر دیده جای جلوه آن ماهپاره نیست

Û-râ be-çeşm-i pāk tuvân دید çun hilâl
Her dîde cây-i cilve-i ân mâh-pâre nîst

Û-râ'daki **û** cānāna rāci'dir. **Dîd** diden ma'nāsınadır. (^{S,T+} **Dîde**) bunda çeşm ma'nāsınadır. **Cilve** (^{S,T+} bunda şalınmak ma'nāsınadır.) Lâmi'î Çelebi manzûmesinde **cilve** şalınmağdır¹ demiştir.

Maḥşûl-i Beyt: Ol cānānı çeşm-i pākla görmek olur, hilâl gibi. Her dîde ol mâh-pârenin cilvegâhı ya'nî cây-ı cilvesi degildir. Hâşılı, cism-i laţîfdir, anı görmege çeşm-i laţîf gerek.

فرصت شمر طریقه رندی که این نشان
چون راه گنج بر همه کس آشکاره نیست

Furşat şumur tarîka-i rindî ki in nişân
Çun rāh-ı genc ber heme kes âşkâre nîst

Şumur emr-i muḥâtabdır, şumuriden'den. **Tarîka** lafzında **hâ**-yı resmî 'alâmet-i nakıldır, 'arza ve ma'sûka gibi.

Maḥşûl-i Beyt: Rindlik tarîkasını furşat şay, zirâ bu rindlik nişânı rāh-ı genc gibi herkese rûşen u vâzılı degildir, ya'nî bu bir sa'âdetdir, herkese müyes-ser olmaz, define gibi.

نگرفت در تو گریه حافظ بهیچ روی
حیران آن دلم که کم از سنگ خاره نیست

Ne-grift der-tu girye-i Hâfız be-hiç rûy
Ḥayrân-ı ân dîlem ki kem ez-seng-i ḥâre nîst

Ne-grift te'sîr eylemedi. **Der-tu; der** bâ-i şıla ma'nāsına. **Rûy** bunda vech ve tarîk ma'nāsınadır, **be-hiç vech u tarîk** dimekdir. **Ḥayrân** ân lafzına muzâf olmuşdur, lâm ma'nāsına. **Ki** harf-i ta'lîl. **Ḥâre** bunda kara taşdır.

1 S: şalınağandır.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız'ın gıryesi saña hiç vecihle te'sir eylemedi. Ol diliñ ya'nî seniñ diliñiñ ḥayrânıyam, zîrâ seng-i ḥâreden eksik degil, ya'nî katılığda ve peklikde kara taşdan kalmaz.

75

Ve lehu eyzan¹
Ez-Efrâd-ı Baḥr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât

ساقیا آمدن عید مبارک بادت
وان مواعید که کردی مرواد از یادت

Sâkiyâ âmeden-i 'îd mubârek bâdet
V'ân mevâ'id ki kerdî me-revâd ez-yâdet

Sâkiyâ münâdâ, elif harf-i nidâ. **Âmeden-i 'îd** izâfeti maşdarıñ fâ'iline izâfeti qabilindendir, bayrâmıñ gelmekligi dimekdir. **Bâdet; bâd** emr-i gâyibdir, bevîden'den, bâ'nıñ fethiyle ve **tâ**-yı ḥiṭâb ma'nâ cihetinden **mubârek**'e muqayaddir, **mubâreket bâd** taqdirinde. **Mevâ'id** cem'-i mev'ûd'dur, ism-i mef'ûl, va'de olunmuş ma'nâsına. **Me-revâd** nehy-i gâyibdir, revîden'den. Ma'lûm ola ki 'âlâmet-i emr-i gâyib ve nehy-i gâyib dâl-i istiqbâliñ mâ-qablinde bir elif ziyâdeligidir. Meşelâ me-konâd eylemesün, me-guşâd açmasun, me-süzâd yakmasun dimekdir². Pes, bunda **me-revâd** gitmesün dimekdir. (^{M+} **Yâd** bunda ḥâtır ma'nâsınadır.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey sâķi, bayrâmıñ gelmesi saña mübârek olsun, daḥi ol mev'ûdlar ki eylediñ, ḥâtırından gitmesün. Bu söz anı gösterür ki (^{M,T+} sâķi) 'îd-i şerîfden şoñra va'de-i 'aķd-i şoḥbet eylemiş imiş. Pes, tenbîh eyler ki ol va'deyi ferâmüş eyleme diyü.

برسان بندگی دختر رز گو بدرآی
که دم همت ما کرد ز غم آزادت

Bi-resân bendegî-i duḡter-i rez gû be-der ây
Ki dem-i himmet-i mâ kerd zi-ġam âzâdet

1 M: Ve lehu raḥime'llâhu rûḥahu.

2 S, M: Meşelâ bi-konâd, me-konâd eylemesün. Bi-guşâd, me-guşâd açmasun. Bi-süzâd, me-süzâd yakmasun dimekdir.

Bi-resân fî'l-i emr-i muhâtab, resâniden'nden, müte'addidir, beyt-i (^{M,T+} sâ-bıķda) sâķiye hıtab ider. **Bendeģi**, yâ-yı maşdarıye ile, kulluk dimekdir. **Duĥter** kıız. **Rez** (^{M,T+} degek ya'nî) aşma çubuğı. Rez kıızı şarâbdan kinâyetdir. **Gü be-der ây** yine sâķiye hıtabdır, ey sâķî, rez kıızına taşra gel di. **Ki** ĥarf-i ta'lîl. **Dem** bunda nefes ma'nâsına. **Âzâdet** tâ'sı ma'nâda **ġam**'a muķayyedir, **zi-ġa-met âzâd kerd** taķdirinde.

Maĥşûl-i Beyt: Ey sâķî, bizden rez kıızına¹ bendelik irişdir. Di, taşra çık ki bizim himmetimiz nefesi seni ġamdan âzâd eyledi. Hâşılı, eşhür-i ĥarâm gelmekle şarâba yaşağ olağandır² ve 'id-i hümayûn gelmekle icâzet olur. Hâce ĥazretleri bu ma'nâyı kinâyetle ta'bîr buyurur, 'ârif olan ańlar.

در شكفتم كه درين مدت ايام فراق
برگرفتي ز حريفان دل و دل مي دادت

Der-şikiftem ki derîn muddet-i eyyâm-ı firāk
Ber-girifti zi-ĥarîfân dil u dil (90b) mî-dâdet

Der-şikiftem; der ĥarf-i zarf. **Şikiftem**, şîn'ın ve kâf'ın kesreleriyle ve zam-meleriyle ve fâ'nın sükunıyla, lafz-ı müşterekdir, ta'accüb ve yarmaķ ve yarıl-maķ beyninde ya'nî lâzım ve müte'addi beyninde, bunda ta'accüb ma'nâsına-dır, ta'accübdeyim dimekdir³. **Muddet** zamân, **eyyâm**'a izâfeti izâfet-i 'amm ile'l-hâşş kabîlindedir ve **eyyâm**'ın **firāk**'a lâmiyyedir. **Ber-girifti zi-ĥarîfân dil** ĥarîflerden gönül⁴ kaldırdın ya'nî çekdiń aldıń. **Vu dil mî-dâdet;** mî ĥarfî fî'l-i mâzî evveline dâhil olsa ĥikâyet-i ĥâl-i mâzî kaşd olunur, ammâ bunda ma'nâ-yı te'kid ifâde ider ancak, **tâ** hıtab ifâde ider ve evvelinde **vâv** hâliyyet, ya'nî ĥâlbuki gönlün virdi, ya'nî ĥarîfândan gönlünü kaldırmağı (^{S,T+} gönlün) kabûl eyledi dimekdir. (^{S,T+} Bu beytiń ma'nâsında, götördün şol ĥarîflerden gönlünü ki saña gönül virdiler diyen meydân-ı Fürsün fârislerinden degil imiş⁵.)

Maĥşûl-i Beyt: Ey sâķî, duĥter-i reze di ki, ey duĥter-i rez, ta'accübdeyim ki bu firāk eyyâmı zamânında ĥarîflerden gönlünü⁶ kaldurup çekdiń ve aldıń, ĥâlbuki bunlardan gönlünü almağı gönlün kabûl eyledi, ya'nî üç ay miķdârı

1 M, T: duĥterine.

2 S: yaşaķ oldu ya'nî olağandır. M: yaşaķ oldu.

3 M: lafz-ı müşterekdir, ta'accüb ma'nâsınadır. S: lafz-ı müşterekdir açmaķ ve açılmaķ beyninde, ya'nî lâzım ve müte'addi, bunda ta'accüb ma'nâsınadır, ta'accübdeyim dimekdir.

4 T: gönlünü.

5 <^{T+} Redd-i Sürûri>

6 S: gönli miķdârı.

muhtefi olup hariflere didârîñ göstermediñ, ta‘accübdeyim ki diliñ buña nice mütehammil oldu. Bu beyti beyt-i evvelden muḳaddem yazanlar ma‘lûm oldu ki bu ebyâtîñ maḳşûdını bilmediler.¹

شكر ايزد كه ازين باد خزان رخنه نيافت
بوستان سمن و سرو و گل و شمشادت

Şukr-i İzed ki ezîn bād-ı ḥazān raḥne ne-yāft
Bōstān-ı semen u serv u gul u şimşādet

Şukr’üñ **İzed**’e izāfeti maşdarîñ mef‘ûline izāfeti kabîlindendir. **Ki** harf-i ta‘lîl. **Ezîn; in** ism-i işâretdir, üç ay miḳdârı muhtefi ve muhtesib olup kimseye didâr göstermedigine, **bād-ı ḥazān**’dan murād budur. **Raḥne ne-yāft; raḥne** gedikdir, ‘Arabça şulme dirler, sâ-yı müşellese ile. Murād, bu yasaḳlardan ve ḥabslerden² noḳşān u ḳuşūr³ bulmadı.

Maḥşûl-i Beyt: (S+ Şükür Allāh’a ki bu bād-ı ḥazāndan raḥne-dār olup mütezarrir olmadı) seniñ semen ü serv ü gül ü şimşādîñ bostanı. Hâşılı, bu ḥaḳāret ey duḡter-i rez, seniñ zātîña hîç te’sîr eylemedi⁴.

چشم بد دور کز آن تفرقات باز آورد
طالع نامور و دولت مادرزادت

Çeşm-i bed dūr k’ez-ān tefriḳaet bāz āverd
Ṭālî‘-i nāmver u devlet-i māder-zādet

Çeşm-i bed dūr du‘ā-i leh’dîr⁵ duḡter-i rez’e. **K’ez-ān; ki** harf-i ta‘lîl, **ez** harf-i ibtidā, **ān** işâretdir tefriḳaya, beyt-i sâbıḳda bād-ı ḥazāna işâret eylediği gibi ve ikisi de bir ma’nadan kināyetdir. **Tefriḳa** lafzıyla nice müddet rindāndan müfāraḳat idüp tenhā küplerde ve fuçılarda maḥbûs u maḥşûr ḳalduğudur⁶. Hâşılı, bu ḡazel ol ma’nâyı işrāb ider ki şarāba niçe zamān yaşaḳlar ola, Dilşād Ḥatun zamānında gibi, sonra Şāh Şucā’ gelüp bâde-nûş olmağın bâdeye icāzet vire. Niteki bā ḳāfiyesinde ‘Şubḡ-ı devlet’ ḡazelinde geḳmişdir ve niteki şîn ḳāfiyesinde gelecekdir *inşā’ allāhu Tē’ālā*. **Bāz āverd** bi-ḥasebi’l-lüḡa girü getürdi, ammā bi-ḥasebi’l-iştilāḡ kurtardı dimekdir. **Ṭālî‘-i nāmver; ṭālî‘**’iñ **nāmver’e**

1 <T+ Redd-i Sürürî ve Şem’î>

2 M: muhtesiblerden.

3 S: noḳşān olan ḳuşūr.

4 S ve M’de cümle sıralaması farklı.

5 M, S: du‘adır.

6 T: olduğıdır.

izâfeti mevşûfuñ şîfatına izâfeti kâbilindendir, hâşılı, beyâniyyedir, **devlet-i mâder-zâd** da böyledir. **Nâmver** adlı ya'nî meşhûr dimekdir, **nâm**'la **ver**'den mürekkebdir, [**ver**] nisbet ma'nâsını ifâde ider, behrever ve rûzever (^{M,T+} naşîbli ve rûzeli dimekdir.) '*Ve kıs 'alâ hâzâ*'. Ba'zılar didiler ki **nâm-ver** nâm-âver'den muhaffefdir, tahfif-i hemze ile, ammâ bunlara münâkaşa eylemek olur ki elif-i memdûde tahfifi kıyâsî degil. Ol cihetdendir Mollâ'ya¹ dahl eylemişler nemeğîn (^{M,T+} ve ğamğîn'in) aşlı nem-âğîn ve ğam-âğîndir didüğine². Ma'lûm ola ki Fâriside âhîrî mîm olan kelimeyi nisbet eylemeli olsañ edât-ı nisbeti bir kâf-ı 'Acemî-i meksûre ile tavassuţ idersin, gamğîn ve nemeğîn (^{M,T+} ve sehmgîn gibi. **Mâder-zâd**; **mâder** anadır, vâlide ma'nâsına, **zâd** fi'l-i mâzî müfred ğâ-yib, zâden'den), lâzım ve müte'addî gelür, toğmak ve toğurmağ. İmdi **devlet-i mâder-zâd** anasından bile toğdığı devlet³ ya'nî anası karnında muğadder olan (91a) devlettir. (^{S,T+} Ba'zı Fârisî bilmeyenler⁴ nâmzed ile nâmzâd'ı fark eylemeyeüp yavuklıya nâmzâd dirler dimiş, nâmzed mağâmında⁵.)

Maḥşûl-i Beyt: Yaramaz göz ırağ olsun ey duḡter-i rez ki ol tefriķa ve ayrılıkdan seni ḡalâş eyledi şöhretli ṭâlî'in ve mâder-zâd devletiñ. Bunda bizim ṭâlî'miz ve mâder-zâd devletimiz diyü ṭâlî'i ve devleti mütekellime işbât eyleyen siyâķ u sibâķ-ı kelâmdan âġah degil imiş⁶.

شادى مجلسيان در قدم مقدم تست
جای غم باد هر آن دل که نخواهد شادت

Şâdî-i meclisiyân der-ķadem-i mağdem-i tuşt
Cây-i ġam bād her-ân dil ki ne-ḡâhed şâdet

Şâdî'de **yâ** ḡarf-i maşdar. **Meclisiyân**'da **yâ** ḡarf-i nisbet ve **elif** ve **nûn** edât-ı cem'dir, ehl-i meclis dimekdir. **Ķadem** lûġat-i 'Arabda tabandır⁷. **Mağdem** maşdar-ı mîmîdir, ķudûm ma'nâsına. **Ķadem**'in **mağdem**'e izâfeti isti'âre tariķiyledir.

Maḥşûl-i Beyt: Ehl-i meclisîñ şâdîligi, ey duḡter-i rez, seniñ mübârek ayaġîñ gelmesindedir. Ġam yeri olsun her ġoñûl ki seni şâd istemez, ya'nî

1 T: Monlâ'ya. (Molla kelimesiyle Kemalpaşazâde'nin kastedildiğini düşünmek mümkündür, çünkü *Dekâyku'l-Hakâyık*'da Paşazâde bu görüşü savunmaktadır.)

2 S, M: ġam-âğîn dirler.

3 S: devlet-i mâder-zâd, zâden'den, fi'l-i mâzî müfred ġâ'ib, anasından bile toğdığı devlet.

4 T: bilmeyen fakîrler.

5 <^{T+} Redd-i Şem'î>

6 <^{T+} Redd-i Şem'î>

7 S: şebâtîr.

ğam-nâk olsun ol gönül ki seni şādān ve ḥandān istemez ve seniñ maḥbûs u muḥtefî olduĖuñ ister. (^{S,M+} Meclisde olanlarıñ ya‘nî ehl-i meclisiñ şādılığı seniñ ḳademiñ gelmegindedir.) (^{S,T+} Meclisde olanlarıñ şādılığı seniñ maḳdemiñ ḳademindedir diyen Ėarîb taşvîr-i ma‘nâ eylemiş.¹)

حافظ از دست مده دولت این کشتی نوح
ور نه طوفان حوادث ببرد بنیادت

Hâfız ez-dest me-dih şoḥbet-i in keştî-i Nûḥ
V'er ne tûfân-ı ḥavâdiş bi-bered bunyâdet

Hâfız münādâ, ḥarf-i nîdâ maḥzûfdur. **Keştî-i Nûḥ**'dan murâd pereme şeklinde olan ḳadeḥdir. Ba‘zı kimseler anı gümüşden ve ba‘zılar bakırdan ve ba‘zılar ağaçdan iderler, Rûm abdâlları gibi. **V’er ne** vu eger ne‘den muḥaffefdir, ‘Arabîde ve-illâ ma‘nâsına. **Tûfân** şuyuñ ve yağmuruñ Ėâlib olup eşyâyı ḳaplamaĖa dirler. **Ḥavâdiş** ḥâdiş’niñ cem‘idir, nekbet ma‘nâsına. **Tûfân-ı ḥavâdiş** izâfeti beyâniyyedir. **Bunyâd**'dan murâd vücûdudur.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, bu Nûḥ keştisiniñ şoḥbetini elden virme ya‘nî (^{M,T+} ḳadeḥ şoḥbetini) şalıvirme, ḥâşılı, bâde-nûşlar şoḥbetini terk eyleme demekdir, yoḥsa ḥavâdiş tûfânı vücûduñ bünyâdını Ėötürür. Ya‘nî bâde şoḥbetinden ayrılma, yoḥsa cemî‘ Ėumûm u humûm u belıyyât-ı² rûzgâr bünyâd-ı vücûduñ telef ider.

1 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

2 S, M: nekebât-ı.

76

Ve lehu eyzan¹
Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

شنیده‌ام سخنی خوش که پیر کنعان گفت
 فراق یار نه آن می‌کند که بتوان گفت

Şenideem suhanî hoş ki pîr-i Ken'ân goft
 Firâk-ı yâr ne ân mî-koned ki bi-tvân goft

Suhanî'de **yâ** vahdet içündür, **hoş** şıfatıdır **suhan**'ın. **Ki** harf-i râbıt-ı sıfat. **Pîr-i Ken'ân** Hâzret-i Ya'kûb peygamber². Mısrâ'-ı şânî **pîr-i Ken'ân**'ın ma'kûl-i kavlidir. **Bi-tvân goft**; (^{M+} **goft**) goften ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Hâce buyurur ki, bir güzel söz işitmişim ki Hâzret-i Ya'kûb³ didi. Yârîñ firâkı ol hâleti eylemez ki demek mümkün ola, ya'nî yârîñ firâkı bir işler ki kâbil-i ta'bîr degil.

حدیث هول قیامت که گفت واعظ شهر
 کنایتیست که از روزگار هجران گفت

Hadîş-i hevl-i kıyâmet ki goft vâ'iz-i şehîr
 Kinâyetîst ki ez-rûzgâr-ı hicrân goft

Hevl korkı. **Ki** râbıt-ı şıfat. **Hadîş-i hevl-i kıyâmet** evvelki **goft**'uñ ma'kûl-i kavlidir ma'nâ cihetinden, eğerçi şûretâ ibtidâ-yı kelâmdır ve **kinâyetîst** haberî. **Ki** yine harf-i râbıt-ı şıfatıdır ve mecmû'-ı ma'kûl ü kavlı redîf vâkı' olan **goft**'uñ mef'ûlidir⁴.

Maḥşûl-i Beyt: Vâ'iz-i şehîr didigi kıyâmet korkısı bir kinâyetdir ki rûzgâr-ı hicrândan söyledi, hâşılı, kıyâmet 'azâbı didikleri yârîñ firâkı 'azâbıdır.

نشان یار سفر کرده از که پرسم باز
 که هر چه گفت برید صبا پریشان گفت

1 M: Ve lehu quddise sirruhu.

2 M, S: Hâzret-i Ya'kûb peygamber 'aleyhi's-selâmdır.

3 M, S: Hâzret-i Ya'kûb 'aleyhi's-selâm.

4 S, T: ma'kûlidir.

Nişân-ı yâr-i sefer-kerde ez-ki purseml bâz
Ki her çi goft berîd-i şabâ perîşân goft

Sefer-kerde sefer eylemiş. **Ez-ki; ki** bunda ismdir, kim ma'nāsına. **Bâz** bunda te'kid ifâde eyler. (^{S,T+} **Bâz**'a bunda girü ma'nası virenler isti'mâli bilmez imiş¹.) **Ki** harf-i ta'lîl. **Berîd-i şabâ** izâfeti beyâniyyedir. **Berîd** 'Arabîde ilçiyedirler, ammâ şu'ârâ-yı 'Acem peyk ma'nasında isti'mâl iderler.

Maḥşûl-i Beyt: Sefer eylemiş ya'nî sefere gitmiş yârîñ nişânı ve ḥaberini kimden şorayım? Zîrâ şabâ peyki her ne ki didiye perîşân didi. Ya'nî berîd-i şabâ perîşân-gü'dur², (91b) ḥaberine i'timâd yokdur bir şaḥîḥ ḥaber virür olsa.

غم کهن بمی سالخورده دفع کنيد
که تخم خوشدلی اینست و پیر دهقان گفت

Ġam-ı kuhen be-mey-i sâl-ḥorde def konîd
Ki toḥm-ı hoş-dilî in'est u pîr-i diḥkân goft

Ġam-ı kuhen eski ġam, **kuhen**'iñ kâf'ı maẓmûmdur dâ'imâ, ammâ hâ'sı maẓmûm ve meftûḥ olmaḳ³ câ'izdir, meger ki ḳâfiyede vâqî' ola, ol taḳdîrce birine maḥşûş olur. Meşelâ **sûsen** ve **rûşen** ḳâfiyesinde hâ meftûḥ okunur ve **bun** ve **kon** ḳâfiyesinde (^{M,T+} maẓmûm. **Suḥan** da böyledir. Meşelâ **sûsen** ve **rûşen** ḳâfiyesinde sîn maẓmûm ve ḥâ meftûḥ okunur.) (^{S,T+} **Bun** ve **kon** ḳâfiyesinde sîn meftûḥ) ve ḥâ maẓmûm. **Sâl-ḥorde** sâbıḳan geçmişdir ki yaşamışdan⁴ ta'bîrdir, ammâ bunda eski şarâb murâddır. **Hoş-dilî; yâ** harf-i maşdar. **Toḥm** bunda kinâyetdir sebebdan. **Dihkân** ikinci, mu'arrebdir, ta'ribi ve inşirâfî ve 'adem-i inşirâfî tafşile muḥtâcdır, ammâ bu maḥallî degil⁵.

Maḥşûl-i Beyt: Eski ġamı eski şarâbla def eyleñ⁶. Zîrâ hoş-dillige ve şafâ-yı ḥâṭıra sebep ü bâ'îş budur, pîr-i diḥkân da böyle didi. Def-i ġamı köhne şarâba⁷ ḥavâle eyledi, zîrâ köhnesiniñ sevrete u ḥumeyyâsı⁸ ziyâde olur.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 S: perîşân görür.

3 M: okunmaḳ.

4 S, M: yaşamadan.

5 S: bunda maḥallî degil.

6 M: Eski şarâbla def-i ġam eylemek gerek.

7 S: Def-i ġamı keremine.

8 M: ḥumeyyesi.

فغان که آن مه نامهربان دشمن دوست
بترك صحبت یاران خود چه آسان گفت

Fiğân ki ân meh-i nâ-mihrbân-ı duşmen-döst
Be-terk-i şoḥbet-i yârân-ı ḥod çi âsân goft

Nâ-mihrbân'da, **nâ** edât-ı nefy u selbdir. **Mihr** bunda muḥabbet ma'nâsınadır, **bân** edât-ı fa'ildir, bağbân ve derbân gibi, bağcı ve kapucu dimekdir, bunda da muḥabbetçi, (^{M,T+} ya'nî ehl-i muḥabbet) dimekdir. (^{S,T+} Pes, **mihrbân** vaşf-ı terkibîdir diyen bilmez imiş¹.) **Duşmen-döst** vaşf-ı terkibî aḫsâmındadır, düşmen sevice ma'nâsına. **Be-terk-i şoḥbet**; **bâ** harf-i te'kid. (^{S,M+} **Terk**), **âsân goft**'uñ muḫaddem mef'ulidir, ya'nî ol nâ-mihrbân yârânıñ şoḥbetini terk eyledim dimiş ve âsân u bî-pervâ dimiş. Pes, Hâce bundan tegâbun çeker ki niçün böyle bilâ-fıkr u reviiye yârânı terk eyledim didi. (^{S,T+} Pes, bunda **goft** 'kerd' ma'nâsınadır diyen kavli ve fi'li fark eylemez imiş².)

Maḥşûl-i Beyt: Fiğân ki ol düşmen sevice muḥabbetsiz kendi yârânı şoḥbetini [terk itmeyi] ne kolay söyledi, ya'nî yârânımıñ muşâḫabetini terk eyledim didi, ammâ âsân u bî-pervâ didi. Hâşılı, bunu didüğine nâdim ü peşimân olmaduğına ḥayıflanur³, zîrâ kendi de metrûk yârâna dâhildir.

من و مقام رضا بعد ازین و شکر رقیب
که دل بدرد تو خو کرد و ترك درمان گفت

Men u maḫâm-ı rızâ ba'd ezîn u şukr-i raqîb
Ki dil be-derd-i tu ḥû kerd u terk-i dermân goft

Maḫâm-ı rızâ izâfeti beyâniyyedir. **Şukr**'uñ **raqîb**'e izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfetidir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Ḥû kerd** imtizâc eyledi ve alışdı dimekdir. **Terk-i dermân goft** ya'nî dermânı terk eyledim didi. Beyt-i sâbıkdaki gibi te'vile ihtiyâc yok.

Maḥşûl-i Beyt: Şimden girü ben, daḫi maḫâm-ı rızâ. Ya'nî her ne ki cânân-dan gelürse râzî ve şâbir olup şâkî olmayam, zîrâ gönül seniñ derdiñle imtizâc idüp alışdı ve dermânıñ terkini söyledi. (^{S,T+} Dil seniñ derdiñe ḥûy eyledi diyenler bâ'nıñ ma'ânisini iḥâṭa eylememişler⁴.)

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 S: şıklınur. (Sıklımkak fiilinin dönüşlülük eki (-n) almasıyla oluştuğu düşünülebilir.)

4 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

گره بیاد مزن گرچه بر مراد وزد
که این سخن بمثل باد با سلیمان گفت

Girih be-bād me-zen gerçi ber-murād vezed
Ki in suhan be-meşel bād bā-Süleymān goft

Girih düğümdür. **Be-bād**; bā harf-i şıla. **Me-zen** nehy-i muhātabdır. **Ve-
zed**, fi'l-i muzāri', veziden'den, yel esmek. **Ki** harf-i ta'lil. **İn suhan** mışrā'-ı
evvelin maẓmūnına işaretdir. **Be-meşel**; muzāf maḥzūfdur, **be-ṭarīḳ-i meşel**
taḳdīrinde. **Bā-Süleymān**; bā harf-i şıla. **Goft**'un fā'ili **bād**'dır.

Maḥşül-i Beyt: Bāda 'aḳd-i ḳalb idüp i'timād eyleme, egerçi murād üzre
esse, ya'nī murādınca eserse de bāda tekye eyleme, zīrā bī-ḳarārdır ve bir yerde
şābit olmaz. Zīrā bu sözi meşel ṭarīḳiyle bād Ḥāzret-i Süleymān'a¹ didi. Pes,
Süleymān'ın ki fermānında idi, aña (92a) vefā eylemeyince ḡayrıya eylememesi
bī-ṭarīḳi'l-evlādır. Maḳşūd, dünyāya i'timād² eyleme her ne ḳadar ki saña el
virürse de, zīrā bād ḥükmindedir ki geḳüp gitmek üzeredir. Hāşılı, niteki saña
ḡayrıdan geldi, senden de ḡayrıya öyle gider. Pes, (S⁺ me'al budur ki devlet-i
dunyā ve 'ömr bī-vefādır ki her biri bī-beḳādır, bunlara i'timād ḳılmaḳ ḥaṭā-
dır,) (M,T⁺ māl ü manşiba i'timād idüp maḡrūr olma zinhār.)

بمهلتی که سپهرت دهد ز راه مرو
ترا که گفت که این زال ترك دستان گفت

Be-muhleti ki sipihret dehed zi-rāh me-rev
Tu-rā ki goft ki in zāl terk-i destān goft

Be-muhleti; bā harf-i sebeb ve yā harf-i vaḥdet. **Sipihret**'de tā zāmīr-i
ḥiṭāb. **Ki** ismdir kim ma'nāsına. **Zāl** bunda ḳoca ḳarı ma'nāsınadır ve **destān**
bunda mekr ü ḥile ma'nāsınadır.

Maḥşül-i Beyt: Bir mühlet sebebiyle ki saña felek virür, yoldan gitme³ ya'nī
çıḳma. Saña kim didi ki bu ḳoca ḥile-bāz (S,M⁺ ḳarı) ḥile ve mekrini terk söyle-
di, ya'nī ḥile ve mekrini terk eyledim didi⁴. Hāşılı, felek bir iki gün murādınca
döndüğine maḡrūr olma ki mekri vardır, saña muḥabbetinden degildir. Nite-
kim Şeyḫ 'Aṭṭār buyurur⁵.

1 M, S: Ḥāzret-i Süleymān 'aleyhi's-selāma.

2 S: meyl.

3 S: saña feleğin virdügi yoldan gitme.

4 M: ḥile ve mekri terk eyledi.

5 S, T: Nitekim buyurmuşlardır.

Beyt: چرخ مردم خوار اگر روزی دو مردم پرورست
نیست از شفقت مگر پرواری او لاغرست
Çarḫ-ı merdum-ḥâr eger rûzî du merdum-perver'est
Nîst ez-şefḫat meger pervârî-i û lâġer'est¹

مزن ز چون و چرا دم که بنده مقبل
قبول کرد بجان هر سخن که سلطان گفت
Me-zen zi-çûn u çî-râ dem ki bende-i muḫbil
Ḳabûl kerd be-cân her suḫan ki sulṭân goft

Ba'zı nüshada **sulṭân** yerine **cânân** vâkı'dır, ammâ **bende**'ye **sulṭân** ensebdir. **Çûn**, vâv-ı aşliyye ile, niçe demekdir, keyfe ma'nâsına. **Çî-râ**, cîm-i 'Acemî-niñ fethi ve kesriyle, niçün demekdir, aşlında **çî** ile **râ**'dan mürekkebirdir. Bu iki lafız (^{M,T+} dillerinde ya'nî) isti'mâllerinde ta'allül ü bahânedan kinâyetdir. **Dem** bunda nefes ma'nâsınadır, **çûn u çîrâ**'dan nefes urma, ya'nî (^{M,T+} ta'allül ü) bahâne eyleme. **Muḫbil** şâhib-i iḳbâl ya'nî sa'âdetli demekdir. (^{S,T+} **Be-cân; bâ** ma'a ma'nâsınadır.)

Maḫşûl-i Beyt: Saña bir emir vârid olsa ta'allül ü bahâne eyleme, ḳabûl eyle, zîrâ sa'âdetlü ḳul cânla ḳabûl eyledi her sözi ki pâdişâh söyledi. İmdi cânândan vârid olan evâmir ü nevâhî buña ḳıyâsdir, muḫâlefet eyleme.

گفت حافظ از اندیشه تو آمد باز
من این نگفتم آن کس که گفت بهتان گفت
Ki goft Ḥâfız ez-endîşe-i tu âmed bâz
Men in ne-gofteem ân kes ki goft buhtân goft

Ki ismdir kim ma'nâsına. **Endîşe** fikir, bunda murâd cânân ġamın yimekdir. **Âmed bâz** 'udül ü terk ü ferâġatdan 'ibâretedir. **Buhtân** be-ṭarîḳ-i buhtân taḳdîrindedir.

Maḫşûl-i Beyt: Kim didi ki Ḥâfız seniñ hevâ ve muḫâbbetiñden 'udül ü i'râz eyledi? Ḥâce ṭarîḳ-i iltifâtla buyurur: Ben bunu dimedim, ol kimse ki didi, buhtân ve iftirâ ṭarîḳiyle didi, ya'nî düşmân sözidir. Hiç ben seniñ 'ıḣḳıñı terk ider miyim?

1 İnsan yiyen/öldüren gaddar felek şayet iki günlük hayat müddetince insana nimet veriyor ve onu besliyorsa bu onun şefkatinden değildir. Onun hâli boğazlayacağı hayvanı semiz yapmak için besleyen kimse gibidir.

Ve lehu eyzan¹
Ez-Bahr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât

صبحدم مرغ چمن با گل نوخاسته گفت
 ناز کم کن که درین باغ بسی چون تو شکفت

Şubh-dem murğ-i çemen bâ-gul-i nev-hâste goft
 Nâz kem kon ki derin bâğ besî çun tu şukuft

Şubh-dem şabâh vakti. **Murğ-i çemen** bülbül. **Nev-hâste** tâze açılmış gül. **Nâz kem kon** nâzı külliyyen terk eyle demekdir, (^{T+} nâzı eksik eyle demek degil ba'zılar zann eylediği gibi².) **Besî** çok. **Çun** edât-ı teşbih. **Şukuft** açıldı, fi'l-i mâzî, lâzım.

Maḥşûl-i Beyt: Şabâh vakti bülbül tâze açılmış güle didi. Nâzı terk eyle ki, bu bağda niçe senin gibi gül açıldı.

گل بخندید که از راست نرنجیم ولی
 هیچ عاشق سخن سخت بمعشوق نگفت

Gul bi-ḥandîd ki ez-râst ne-rencîm velî
 Hiç 'âşık suḥan-ı saḥt be-ma'şûḳ ne-goft

Râst müsterekdir toğrıyla gerçek beyninde. (^{S+} **Ne-rencîm** incinmeziz). **'Âşık** mübtedâ, **ne-goft** haberi.

Maḥşûl-i Beyt: Bülbülün güftârına gül güldi ki, gerçekten incinmeziz, ammâ hergiz bir 'âşık ma'şûḳına pek (^{S+} ve katı) söz söylemedi. Ya'nî ey bülbül, senin sözün ḥaḳdır ve ḥaḳdan incinmezüz, lâkin hergiz bir 'âşık ma'şûḳına saḥt u duruş söyleyi gelmemişdir³. Ḥâce'nin bu sözi 'âşıkla ma'şûḳun muşâhabe-tinden kinâyetdir.

1 M: Ve lehu raḥîme rûḥahu.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

3 M: söylememişdir.

تا ابد بوی محبت بمشامش نرسد
هر که خاک در میخانه برخساره نرفت

Tā-ebed bûy-ı maḥabbet be-meşāmeş ne-resed¹
Her ki ḥāk-i der-i mey-ḥāne (92b) be-ruḥsāre ne-ruft

Tā intihā-i ḡayet içündür. **Bûy-ı muḥabbet** izāfeti beyāniyyedir. **Ne-ruft** fi'l-i nefy-i māzî, süpürmedi dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ebede dek dimāğına muḥabbet қоқусу irişmez ya'nî āḥir-i 'ömrine dek, her kimse ki meyḥāne қapusının топраğını ruḥsāresiyle süpürme-ye. Ya'nî pîr-i muğāna muḥabbet idüp mülāzemet (^{S,T+} ü ḥidmet) eylemeyenin meşāmmına bûy-ı muḥabbet vāşıl olmaz. **Be-meşāmeş**'de şîn-i zāmîr mışrâ'-ı şânide **ki** lafzına rācidir izmār қable'z-zikr tarîķiyle.

گر طمع داری از آن جام مرصع می لعل
ای بسا در که بنوک مژغات باید سفت

Ger ṭama' dâri ez-ân cām-ı muraşşa' mey-i la'l
Ey besā dur ki be-nûk-i mujeet bâyed suft

Ba'zı nüşhada **ey besā dur ki** yerine **durr u yâķût** vâķi'dir. **Dur**'den murād eşk-i ḥālîşdir ve **yâķût**'dan murād ḥûn-ı nâbdır². **Muraşşa'** gümüşe veyâ altuna cevāhir berkinmiş olan nesneye dirler. **Ey** ḥarf-i nidā, münādā³ maḥzûf. **Be-nûk; bâ** ma'a ma'nāsına. **Nûk** nûn'un fetḥi ve zammıyla lügatdır, her nesnenin sivri ucuna dirler. **Bâyed** fi'l-i muzâri', gerek dimekdir. (^{M,T+} **Suft** bunda māzîdir maşdar ma'nāsına, zîrâ muzâri'e muķārindir, delmek dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Eger ṭama' tûtarsa'n ya'nî ṭama'ın var ise ey yâr ki pîr-i muğānı'n ol muraşşa' қadeḥinden bâde içesin, nûk-i müje ile ey yâr çok (^{M,T+} incü) delmek gereksin⁴. Ya'nî ḥidmet ü mülāzemet ü tazarru' ile çok yaş dökmek gereksin ki ol müyesser ola.

1 S: ne-resîd.

2 S, M: ḥûn-âbdır.

3 M, T: münādā-yı 'āmm.

4 S: gerek.

در گلستان ارم دوش چو از لطف هوا
زلف سنبل بنسیم سحری می آشفّت

Der-gulistân-ı İrem dūş çu ez-luṭf-ı hevâ
Zulf-i sunbul zi-nesîm-i şehîrî mî-âşuft

Gulistân-ı İrem izâfeti beyâniyyedir. Bundan¹ murâd ol bâğ-ı İrem'dir ki Şîrâz'da Şâh Şucâ'ın bâğçesidir ki meşhûr seyrângâhıdır Şîrâz'ın. Ve Kır'ân'daki² (S,T+ bâğ-ı) İrem ki bir cennetiñ ismidir, anı ihâm ider. **Zulf-i sunbul** izâfeti de beyâniyyedir. **Mî-âşuft**; âşuften delürmek ve qarış murış olmak. Hâşılı, nesîm hubûb eylediği vaḳt, sünbüller³ hareket idüp gâh biri birine qarışup ve gâh ayrılır, bu hâletden **âşuft** lafzıyla ta'bîr eylemiş. (S,T+ Bu mışrâ'ın ma'nâsını sünbülün zülfi perîşân oldı ya'nî açıldı diyen kimse maḳşûdı anlamamış⁴.)

Maḥşûl-i Beyt: İrem gülistânında dün gice çünki leṭâfet-i hevâdan zulf-i sünbül nesîm-i şehîrîden qarış murış olurdu⁵.

گفتم ای مسند جم جام جهان بینت کو
گفت افسوس که آن دولت بیدار بخفت

Goftem ey mesned-i Cem cām-ı cihân-bînet kû
Goft efsûs ki ân devlet-i bîdâr bi-ḥuft

Murâd **mesned-i Cem**'den, beyt-i sâbıkda mezkûr u maşṭûr olan gülistân-ıdır⁶ ve **çemen**'den murâd güldür ki cemî' şükûfeniñ sulṭânıdır. Niteki (S+ Hâce) buyurur:

Beyt: افسر سلطان گل پیدا شد از طرف چمن
مقدمش یا رب مبارک باد بر سرو و سمن

Efser-i sulṭân-ı gul peydâ şud ez-ṭarf-ı çemen
Maḳdemeş yâ Rab mubârek bād ber-serv u semen⁷

Ve niteki buyurur:

1 S: hevâ'dan. T: bunda.

2 M: Kır'ân-ı 'azîmdeki.

3 M: sünbül zulf.

4 <T+ Redd-i Şem'i>

5 M'de Maḥşûl-i Beyt'ten sonra 93a'da geçen bir Maḥşûl-i Beyt'in ilk cümlesi konulmuş.

6 S, T: gülistândır ki beyt-i sâbıkda mezkûr u maşṭûrdur.

7 443. gazel 1. beyit.

Beyt: تخت زمرد زدست گل به چمن
راه چون لعل آتشین دریاب

Taht-ı zümrud zede'st gul be-çemen
Râh-ı çun la'l-i âteşin der-yâb¹

Ve **câm-ı cihân-bîn**'den murâd gül-i muṭabbaḳdır ki ḳadehe beñzer. Ve **cihân-bîn** vaşf-ı terkibîdir, cihân görici ma'nâsına. Ve **câm**'a **cihân-bîn**'lik vaşfını işbât eylemek mecâzdır, cihânı görmege sebep olduğıün, zîrâ ḫaḳîḳatde cihânı gören aña nâzır olanlardır. Pes, murâd **cihân-bîn**'den, cihân-nümâdır, niteki ekşer isti'mâlde böyledir. **Kû** edât-ı istifhâmdır, ḳanı ma'nâsına. **Goft** fi'l-i mâzî, zamîr-i fâ'il tahtında müstetir, kinâyetdir gülistândan. **Efsûs** dirîğ u ḫayf ma'nâsınadır. (^{M,T+} **Ki** harf-i ta'lîl, **efsûs**'a 'illetdir ve mâ-ba'di tetimme-i maḳûl-i ḳavldır. **Devlet-i bî-dâr** uyanık devlet, ya'nî devlet-i ğâlib ve) baht-ı bîdâr da dirler, ya'nî fâli-i müsâ'id ma'nâsına. **Bi-ḫuft** fi'l-i mâzî, bi-ḫasebi'l-lüğa uyudu dimekdir, ammâ murâd zâ'il oldu ve ğitdi dimekdir. **Devlet-i bîdâr**'dan murâd eyyâm-ı verddir ki serî'ü'z-zevâldır ki gülistânın i'tibârı ve şafâsı ol eyyâmladır. (93a)

Maḫşûl-i Beyt: Dün gice Şâh Şucâ'ın bağ-ı İrem-nâm bağçesiniñ gülistânında leṭâfet-i hevâdan ki nesîm-i şehêriden zûlf-i sünbül perîşân u âşüfte olurdı, Gülistâna didim: Ey gül pâdişâhının tahtı, câm-ı cihân-bîniñ ḳanı, ya'nî gül ḳanı? Gülistân didi: Ḫayf, ol devlet-i bîdâr uyudu ya'nî zâ'il oldu ğitdi. (^{S,T+} Bu beytiñ ma'nâsında sünbülü muḫâṭab idinüp ve goft fi'liniñ fâ'ilini sünbül ṭutan kimse bu iki beytden maḫşûdı hîç añlamamış. 'Zulf-i sunbul nesîm-i şehêrî mî-âşuft' bu mîşrâ'ın ma'nâsını; sünbül-i zûlf şehêr yeliyle ḳarışdı diyen kimse ğarîb Fârisî bilürmiş².)

سخن عشق نه آنست که آید بزبان
ساقیا می ده و کوتاه کن این گفت و شفت

Suḫan-ı 'ışḳ ne ân'est ki âyed be-zebân
Sâḳiyâ mey dih u kûtâh kon in goft u şunuft

Kûtâh kısa dimekdir. **Kûtâh kon** bi-ḫasebi'l-lüğa kısa eyle ma'nâsınadır, ammâ böyle maḳâmlarda ṭayy eyle ma'nâsınadır, ya'nî külliyyen terk eyle dimekdir. **Goft u şunuft**; bu iki lafz fi'l şüretinde ismlerdir, dime ve işitme (^{S,T+} ma'nâsına).

1 17. gazel 4. beyit.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

Maḥşûl-i Beyt: ‘İşk sözi ve muşâhabeti ol nesne degildir ki dile gele, ya’nî ‘ışk emr-i hâlîdir, kâlî degil, ‘aşıklar añlar ‘ışk ne hâletdir, bî-derd olanlar ne bilür? İmdi ey sâkî bâde vir ve terk eyle bu dimeyi ve işitmeyi. Ya’nî ‘ışk güft u gûyla bilinmez, kıl ü kâlî terk idüp bâde getür¹. (^{S,T+} Bu mısra’da kısa eyle bu dimegi ve işitmegi diyen kimse takşîr eylemiş².)

اشك حافظ خرد و صبر بدریا انداخت
چه کند سوز غم عشق نیارست نهفت

Eşk-i Hâfız hîred u şabr be-deryâ endâht
Çi koned süz-ı ğam-ı ‘ışk ne-yârest nuhuft

Ne-yârest fi’l-i nefy-i mâzî, kâdir olmadı ma’nâsına. **Nuhuft** (^{S,T+} bunda nuhuften) ya’nî maşdar ma’nâsındır, gizlemek dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız’ın gözi yaşı ‘aql ü şabrını deryâya atdı. Ya’nî bundan evvel ‘aql ü şabr kuvvetiyle bükâ ve giryesini zabt iderdi ve gözinden yaş çıkar-mazdı, ammâ şimdi girye ve bükâsı ğâlib olup eşki tuğyân idüp hîred ü şabrı maġlûb oldu. Eşki deryâya atdı buyurduğı keşret-i giryeden kinâyetdir, ke’enne ki eşk deryâdır, hîred ve şabrı ğarķ eyledi. Mısra’-ı şânîyi mezkûre hük-m-i ta’lilde irâd idüp buyurur: Neylesün, ‘ışkıñ ğamının ħarâretini gizlemege kâdir olmadı, pes ol cihetdendir keşret-i giryesi.

1 M: getür dimekdir.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

78

Ve lehu eyzan¹
Ez-Baḥr-i Remel
Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlât

دل و دینم شد و دلبر بملامت برخاست
گفت با ما منشین کز تو سلامت برخاست

Dil u dînem şud u dil-ber be-melâmet ber-ḥâst
Goft bâ-mâ me-nişîn k'ez-tu selâmet ber-ḥâst

Şud bunda reft ma'nâsınadır. **Melâmet** ve **levm** ve **levme**, lâ'm'ın fetḥalarıyla, âzârlamak. **Ber-ḥâst** kalktı.

Maḥşûl-i Beyt: Dilim ve dînim hevâ-yı 'ışkla gitdi, dilber daḥi melâmete kalktı, ya'nî rüsvây olduğumiçün beni levm eylemekle kalkup dilber didi²: Bizimle oturma, zîrâ senden selâmet kalktı, ya'nî selâmetden melâmete düşdüñ. Şimden girü bizimle oturup çurma³ ki bî-neng ü nâm olduñ.

که شنیدی که درین بزم دمی خوش بنشست
که نه در آخر صحبت بندامت برخاست

Ki şenîdî ki derîn bezm demî hoş bi-nişest
Ki ne der-âhir-i şoḥbet be-nedâmet ber-ḥâst

Ki ismdir kim ma'nâsına, muḳaddem mef'ûlidir **şenîdî**'niñ ve **şenîdî** fi'l-i mâzî muḥâṭabdır, ḥiṭâb-ı 'âmm tarîkiyle. Takdîr-i kelâm, **ki-râ şenîdî**, istifhâm-ı inkârî üslûbıyla. **Demî**'de **yâ** vahdet içündür. **Nedâmet** maşdardır, peşimânlık ma'nâsına. **Ki** lafzı iki yerde bile ḥarf-i râbıttır.

Maḥşûl-i Beyt: Kimi işitdiñ ki meclis-i dünyâda (^{S,M+} bir sâ'at ḥuzûr u şafâyla oturdu ki âḥir-i şoḥbetde peşimânlıqla ol meclisinden⁴ kalkmadı. Ya'nî bezm-i dünyâda) her kim ki bir iki gün mesrûr oldu, ardınca beş on gün mağmûm oldu, zîrâ dünyânın ḥilḳati bu vaz' üzerinedir.

1 M: Ve lehu 'afâ 'anhu.

2 S, T: levm eylemege çurdu, dil-ber didi.

3 T: oturma ve çurma.

4 T, S: şoḥbetden.

شمع اگر زان رخ خندان بزبان لافی زد
پیش عشاق تو شبها بغرامت برخاست

Şem‘ eger zân ruḥ-ı ḥandân be-zebân lâfi zed
Piş-i ‘uşşâk-ı tu şebhâ be-ğarâmet ber-ḥâst

Zebân lafz-ı (93b) müşterekdir, lisânla şem‘in fetilesinde yanan âteş bey-ninde. Pes, bunda **zebân** ihâm ıtarîkiyle mezkûrdur. **Lâfi**’de **yâ** vahdet veya tenkîr içündür. **Ğarâmet** ödekdir, ya‘nî ödemesi lâzım olan nesne, deyn ü diyet gibi.

Maḥşûl-i Beyt: Şem‘ eger ol ruḥ-ı ḥandândan zebânıyla lâf urdıysa ya‘nî kendini ol ruḥ-ı ḥandâna teşbîh idüp öykündiyse seniñ ‘uşşâkıñ öñinde nice giceler eyledügi lâfın ğarâmetiçün ayağ üzre dikilüp (^{S,M+} tırdı. Hâşılı, şabâha dek ayağ üzre dikilüp) tırduğı seniñ ‘uşşâkıñ öñünde eyledügi küstâhlıktan i‘tizâr için ki hem yanup yaqılır, hem göz yaşın döker.

در چمن باد بهاری ز کنار گل و سرو
بهوا داری آن عارض و قامت برخاست

Der-çemen bād-ı bahārî zi-kenâr-ı gul u serv
Be-hevâ-dârî-i ân ‘ârez u kâmet ber-ḥâst

Bahârî’de **yâ** harf-i nisbet. **Be-hevâ-dârî**’de **bâ** sebebiyyet ifâde ider¹. **Hevâ-dâr** vaşf-ı terkibîdir, muḥıbb ma‘nâsına (^{S+} ve **yâ** harf-i maşdar.) (^{T+} Pes, **hevâ-dârî** muḥabbet ma‘nâsınadır.)

Maḥşûl-i Beyt: (^{S,T+} Çemende bahâr yeli gül ile serviñ katından ya‘nî ya-nından ol cānânın ‘ârızı ve kâmeti) muḥabbetiyle kâlkdı, ya‘nî peydâ olup cānân cānibine esdi, geldi. Yel kâlkdı dirler esdi ma‘nâsına, Türkîde de isti‘mâl-dir. Hâşılı, ‘ârızı hevâsıyla güli terk eyledi ve kâmeti hevâsıyla servi, leff ü neşr-i müretteb ıtarîkiyle.

مست بگذشتی و از خلوتیان ملکوت
بتماشای تو آشوب قیامت برخاست

Mest bi-gzeştî vu ez-ḥalvetiyân-ı melekût
Be-temâşâ-yı tu âşûb-ı kıyâmet ber-ḥâst

1 S: bâ sebebdır.

Halvetiyân halvetî'niñ cem'idir, halvete mensûblar dimekdir. Melâ'ike ma'âmına 'âlem-i **melekût** dirler. Pes, **halvetiyân-ı melekût**'dan murâd melâ'ikedir. **Âşûb** qarışıklığa ve fitneye dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Cânâna ḥiṭâb idüp buyurur: Sen mest geçdiñ ve melâ'ike-den seniñ temâşân sebebiyle fitne-i kıyâmet¹ kâlkdı ya'nî peydâ oldu. Hâşılı, seniñ mestâneliğîñ beşerden geçüp meleklerle fitne ve âşûb şaldı.

پیش رفتار تو پا برنگرفت از خجلت
سرو سرکش که بناز قد و قامت برخاست

Piş-i reftâr-ı tu pâ ber-ne-girift ez-ḥaclet
Serv-i ser-keş ki be-nâz-ı ḳad u ḳâmet ber-ḥâst

Reftâr vaşf-ı terkîbidir, arîden'den, bîmâr ve didâr gibi, reft ve bîm ve dîd getürici ma'nâsına, **reft** bunda ismdir, yürüme ma'nâsına. Pes, ma'nâ seniñ yürüyüşün öñinde demek olur. **Ber-ne-girift** ḳaldırmadı. **Ḥaclet** maşdardır, utanmak ma'nâsına. **Ser-keş** vaşf-ı terkîbidir, baş çekici ma'nâsına, ya'nî kimseye baş egmez ve munḳâd olmaz. **Be-nâz-ı ḳad u ḳâmet; bâ** bunda ma'iyet ma'nâsını ifâde ider, ḳaddi ve ḳâmetiyle nâzlanmak dimekdir. **Ber-ḥâst** bunda ṭurdi ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ yürüyüşün ḳatında veyâ öñinde utandığından ayağın ḳaldırmadı ser-keş serv ki ḳadd ü ḳâmetiyle nâzlanmağa ṭurdi (^{T+} ya'nî ḳalkdı²). Ya'nî serv-i ser-keş ki (^{T+} boyıyla) faḥrlanmağa ṭurdi, seniñ reftârın yanında ayağın (^{M,T+} ḳaldırıp) reftâra mâlik olmadı ḥacletden ve ḥayretten.

حافظ این خرقة بینداز مگر جان بیری
کاتش از خرقة سالوس و کرامت برخاست

Hâfız in ḥırḳa bi-y-endâz meger cân bi-berî
K'âteş ez-ḥırḳa-i sâlûs u kerâmet ber-ḥâst

În ḥırḳa'dan murâdî riyâ ḥırḳasıdır, ḥırḳa-i fuḳarâyı riyâ ile giyenlere ta'rîzdir. **Meger** bunda **bâşed ki** ma'nâsınadır, ola ki cân ḳurtarasın dimekdir. **K'â-teş; ki** ḥarf-i ta'lîl, ḥırḳayı atmağa 'illetdir. **Sâlûs** riyâ ma'nâsına ismdir, cäsüs ve câmûs vezni üzre.

1 S, T: fitne ve kıyâmet.

2 M: ḳalkdı.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfiz, bu giydiğin riyâ hırkasını gider, ola ki âteş-i dü-zaḥdan cân kırtarasın. Zîrâ riyâ ve kerâmet hırkasından âteş zâhir oldu, ya'nî riyâ ile hırka giyüp kerâmet şatanlar rüsvây-ı 'âlem oldılar. Pes, bu şıfatı gider sende var ise, rüsvây-ı (^{S,T+} 'âlem) olmayasın. (94a) Hırka-i sâlûs u kerâmet'den âteş kalkmak, rüsvây olmakdan kinâyetdir.

79

Ve lehu eyzan¹
Ez-Baḥr-i Muzâri^c
Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilat

روی تو کس ندید و هزارت رقیب هست
 در غنچهٔ هنوز و صدت عندلیب هست

Rûy-ı tu kes ne-dîd u hezâret raqîb hest
 Der-ğonçe'i henûz u şedet 'andelîb hest

Hezâret'in tâ'sı ma'nâ cihetinden **raqîb**'e muḳayyeddir ve **şedet** tâ'sı **'andelîb**'e.

Maḥşûl-i Beyt: Cânâna ḥiṭâb idüp buyurur: Seniñ rûyuñı kimse görmedi, ḥâlbuki biñ raqîbiñ var. Goncadasın henûz, ya'nî perde içindesin, ḥâlbuki yüz² 'andelibiñ var. Hâşılı, ḥânenen ıraşra çıkmamış, anañ ḳoynındasın, lâkin 'âlem tamâm mübtelâñdır³. Âḫirinde hâ olan lafızda hemze vaḥdet içündür ve ḥiṭâb içündür (^{S,T+} ve maşdariyyet için olur, ğonçe'i lafzında) maşdariyyet zâhirdir diyen kimse mükerrer ḥaṭâ eylemiş, zîrâ bu ma'anî yâ'nındır, hemzeniñ degil, niteki sâbıḳan beyân olmuştur. Şâniyen, ğonçe'i'de maşdariyyet zâhirdir didü-ği de ḥaṭâdır ki anda yâ ḥiṭâb içündür ve hemze-i müctelibe yâ'yı mâ-ḳabline işâl içündür.

گر آمدم بکوی تو چندان غریب نیست
 چون من درین دیار فراوان غریب هست

Ger âmedem be-kûy-ı tu çendân ğarîb nîst
 Çun men derîn diyâr firâvân ğarîb hest

1 M: Ve lehu raḥîme rûḥahu.

2 S: yüz biñ.

3 S: anañ ḳoynındasın, el-ân 'âlem mübtelâñdır.

(^{M,T+} **Firāvân** çok dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Eger seniñ maḥalleñe geldim ise ol kadar ‘aceb¹ degildir. Mısrâ‘-ı şânî ḥükm-i ta‘lildedir. Zîrâ benim gibi bu diyârda çok² ğarîb var. Hâşılı, benim seniñ maḥalleñe gelmem ğarîb degildir, zîrâ ğurebâ maḳâmıdır, ğarîb ise ğarîbe mâyildir ki ‘*El-ġarîbu ile‘l-ġarîbi yemilü*’³. (^{S,M+} **Diyâr**’dan bunda murâd kûy-ı cânândır.)

هر چند دورم از تو که دور از تو کس مباد
لیکن امید وصل توام عن قریب هست

Her çend dürem ez-tu ki dūr ez-tu kes me-bād
Lâkin umîd-i vaşl-ı tuem ‘an qarîb hest

Dūr ez-tu kes me-bād cümle-i du‘â‘iye, ḥaşv-i melîḥdir⁴.

(^{M,T+} **Maḥşûl-i Beyt:** Her ne kadar senden ırak isem, kimse senden ırak olmasun, ammâ seniñ vaşl-ıñ ümîdi yaķındır, ya‘nî ‘an-ķarîb vâşıl olmaķ ümîdi vardır. Hâşılı, zâhiren senden ba‘îdim, ammâ vaşl ümîdi ķarîbdir.

در عشق خانقاه و خرابات فرق نیست
هر جا که هست پرتو روی حبیب هست

Der-‘ışķ ḥâneķāh u ḥarâbât farķ nîst
Her cā ki hest pertev-i rûy-ı ḥabîb hest

Maḥşûl-i Beyt: Tārîķ-ı ‘ışķda ḥâneķāhla meyhâne beyninde farķ yokdur, her yer ki vardır anda dostuñ yûzi pertevî vardır. Ya‘nî eger şavma‘a-i zâhid ve eger deyr-i rāhibdir, cemî‘inde Ḥudâ ḥâzırdır ve âşâr-ı cemāl ü celālî münkeşif ü mütecellidir⁵.

آنجا که کار صومعه را جلوه می دهند
ناقوس دیر راهب و نام صلیب هست

Ān-cā ki kār-ı şavma‘a-rā cilve mî-dehend
Nāķûs-ı deyr-i rāhib u nām-ı şalîb hest

1 M: ‘acâyib.

2 M: çok.

3 Garip olan kimse garibe meyl eder.

4 <^{T+} Cümle-i du‘â‘iye ki eşnâ-yı beytde vâķi‘ olur, ‘ilm-i Bedî‘de aña ḥaşv-i melîḥ dirler.>

5 S, M: müncelidir.

Kâr-ı şavma^a’dan murâd eşnâf-ı ‘ibâdâtdır. **Nâkûs** kilisâlarda bir demür¹ tahtadır ki evkât-ı mu‘ayyenlerinde² çalarlar (^{M,T+} vaqt-i şalavâtı beyân içün). **Deyr** kilisâ. Ve **nâkûs**’uñ **deyr**’e izâfeti lâmiyyedir, **deyr**’iñ de **râhib**’e izâfeti böyledir. **Râhib** keşiş, cem‘i ruhban gelür, râ’nıñ zammı hâ’nıñ sükûniyle. **Şalib** kâfirlerin götürdüğü haçdır ki balçağla kılıç şeklindedir, cem‘i şulub gelür, şâd’ıñ ve lâm’ıñ zammeleriyle. Ve şulbân ‘*alâ vezni ruhban*’ (^{M+} dañi gelür.)

Maḥşûl-i Beyt: Ol yerde ki şavma‘a işine ya‘nî ‘ibâdetine cilve ya‘nî hüsn ü cemâl virürler, (^{T+} ya‘nî şavma‘anın ‘ibâdâtını maḥbûl ü muḥterem tutarlar), râhib deyriniñ nâkûsı ve nâm-ı şalibi anda vardır. (^{S,T+} Ya‘nî Hüdâ’ya şavma‘adan ‘ibâdet olındığı gibi o diyârda da olur). Hâşıl-ı kelâm, Hallâk-ı ‘âleme cemî‘ eşyâ ta‘abbüd üzredir ve her yerde hâzırdır ve cemî‘ edyân u milelde ma‘bûdudur.

Beyt: گه معتكف ديرم و گه ساكن مسجد
يعنى كه تو را ميطلبم خانه به خانه
Geh mu‘tekif-i deyrem u geh sâkin-i mescid
Ya‘nî ki tu-râ mî-ṭalebem ḥâne be-ḥâne³

Beyt: در صومعه و مدرسه و دير و كنشت
ترسندۀ دوزخ اند و جويای بهشت
Der-şavma‘a vu medrese vu deyr u kunişt
Tersende-i düzaḥ‘end u cüyâ-yı⁴ Behişt⁵

Hâşıl, şavma‘a-i zâhid ve deyr-i râhib ḥaḳîḳat ve mecâz gibi mütelâzimândır. Niteki Hâce buyurur:

Beyt: در كارخانه عشق از كفر ناگزير است
آتش كه را بسوزد گر بولهب نباشد
Der-kâr-ḥâne-i ‘ışk ez-kufr nâ-guzîr’est
Âteş ki-râ bi-süzed ger Bû Leheb ne-bâşed⁶

1 S, M: timür.

2 M: şalavâtda. T: şalâtda.

3 Bazen kilisede, bazen mescitte itikâfa çekilmişim. Yani her yerde (ev ev) seni arıyorum.

4 S: ḥürâ-yı.

5 Manastırda, medresede, kilisede bulunanların hepsi cehennemden korkanlar ve cennete talip olanlardır.

6 152. gazel 3. beyit.

Hâşılı, (94b) eşyâ ezdâd ile mütebeyyindir. Pes, zıddân bile gerek ki mütebeyyin ola, rûz u şeb gibi.

عاشق که شد که یار بحالش نظر نکرد
ای خواجه درد نیست وگر نه طیب هست

‘Âşık ki şud ki yâr be-hâleş nazar ne-kerd
Ey hâce derd nîst u ger ne tabîb hest

Evvelki **ki** ismdir kim ma’nâsına, ikincisi harf-i râbıtdır, mâ-ba’dini mâ-ķab-line rabt ider. **Ey hâce** hitâb-ı ‘âmmıdır, ey ‘azîz dimekdir. **Derd** lügatda ağrıya dirler, (^{S,T+} niteki *Tuhfe-i Hüsâmî*’de

Mısrâ’: Derd ağrı ve düzd uğrı derûn iç ve der kapu
dimiş.) Şöñra ba’zı beliyelerde isti’mâl eylediler.

Maḥşûl-i Beyt: Hâce Hâfız istifhâm-ı inkârî tarîķiyle buyurur: Kim ‘âşık oldu ki yâr anıñ hâline nazar eylemedi? Ya’nî elbetde yâr gerçekten ‘âşıķa iltifât eyler. Ammâ ey ‘azîz, derd yokdur, ve-illâ tabîb vardır, ya’nî cānān tabîbdır, ehl-i derdi ve ‘ışķı bilür, bilicek elbette ‘ilâc eyler. Hâşılı, müşķil ehl-i derd olmaķdır, ve-illâ dermān muķarrerdir.

Beyt: ز بخت ماست گنه ور نه خاطر لایلا
بگرد بادیه در جست و جوی مجنون است

Zi-baht-i māst guneh v’er ne hâṭır-ı Leylâ
Be-gird-i bâdiye der-cust u cüy-ı Mecnûn’est¹

Beyt: عاشقان هر چند مشتاق جمال دلبرند
دلبران بر عاشقان از عاشقان عاشق ترند
‘Âşıkān her çend muştâķ-ı cemāl-i dil-ber’end
Dil-berān ber-‘âşıkān ez-‘âşıkān ‘âşıkter’end²

فریاد حافظ این همه آخر بهره نیست
هم قصه غریب و حدیثی عجیب هست

1 Leylâ’ya kavuşamadıysak günah/kusur bizim bahtımıza aittir. Yoksa Leylâ’nın gönlü de çölde sürekli Mecnun’u aramaktadır.

2 Her ne kadar âşıklar sevgilinin cemaline müştak ve ona kavuşmaya arzulu olsalar da aslında sevgililer âşıklarına kavuşmaya âşıklardan daha çok isteklidirler.

Feryâd-ı Hâfız in heme âhir be-herze nîst
Hem kıssa'î ğarib u hadîsî 'acib hest

În heme bu kadar ve bu denli demekdir. **Âhir** edât-ı te'kiddir, niteki evvelki gazelde beyân olunmuşdur. **Be-herze; bâ** harf-i zâ'id, te'kid ifade ider ancak¹. **Herze** bî-fâide zâ'id söze dirler. **Hem** edât-ı te'kid. **Kıssa'î ğarib** ve **hadîsî 'acib** terkipleri tavşifidir ve ya'ları vahdet içündür.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız'ın 'ışk-ı cânânda eylediği feryâd u fiğân 'abeş yere degildir, bir ğarib kıssa ve bir 'acib hadîş vardır². Ya'nî Hâfız 'ışk-ı cânânda deg-me nesneden bu denli feryâd u fiğân eylemez, gine bir ulu iş zühûr eylemişdir ki anı nâlân ve giryân eylemişdir.

80

Ve lehu eyzan³

Bahr-i Müctes

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

بدم زلف تو دل مبتلای خوشتنت
بکش بغمزه که اینش سزای خوشتنت

Be-dâm-ı zulf-i tu dil mubtelây-ı hîşten'est
Bi-kuş be-ğamze ki îneş⁴ sezâ-yı hîşten'est

Mubtelâ-yı hîşten izâfeti lâmiyyedir, kendiniñ mubtelâsıdır, ya'nî kendi kendini mubtelâ eylemişdir. **Sezâ-yı hîşten'est** (^{T+} izâfeti lâmiyyedir), kendiniñ lâyıktır.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ zülfün duzağına gönül kendini mubtelâ eylemişdir, ibtilâsına ğayrı kimse sebep olmamışdır. İmdi ğamzeñle anı helâk eyle ki kendiniñ lâyıktır ki niçün böyle müşkil duzağına kendini giriftâr eyledi kimse cebr eylemeksizin.

1 T: Be-herze; bâ harf-i şıla, te'kid ifade ider.

2 M: bir ğarib ve bir 'acib hadîşdir.

3 M: Ve lehu raḍiye 'anhu.

4 M, T: ü-râ.

گرت ز دست برآید مراد خاطر ما
بدست باش که خیری بجای خوشتنت

Geret zi-dest ber-âyed murâd-ı hâfır-ı mâ
Be-dest bâş ki hayrî be-cây-ı hîştenest

(^{M,T+} Mısrâ'-ı şânînin evvelinde nüshalar muhtelifdir, ammâ biz bu nüshayı ihtiyâr eyledik, *ve li-kullin vichetun*.) **Be-dest bâş** tîz ol dimekdir. **Hayrî**'deki **yâ** vahdet içündür.

Maḥşûl-i Beyt: Eger seniñ eliñden gelürse gön'lümüzün murâdını ḥâşıl eylemek, tîz ol ki kendi yerinde bir ḥayırdır, ya'nî maḥallinde bir ḥayırdır.

بجانت ای بت شیرین من که همچون شمع
شبان تیره مرادم فنای خوشتنت

Be-cânet ey but-i şîrîn-i men ki hemçun şem'
Şebân-ı tîre murâdem fenâ-yı hîşten'est

Be-cânet; bâ ḥarf-i taḥşîş veyâ kâsemdir. **But-i şîrîn** izâfeti beyâniyyedir ve bunuñ **men**'e izâfeti lâmiyyedir. **Ki** ḥarf-i beyân. **Şebân** şeb'in cem'idir (^{M,T+} şüzüzzen). **Tîre** bunda ḳarañu ma'nâsınadır. **Şebân-ı tîre** izâfeti beyâniyyedir. **Fenâ-yı hîşten** izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfeti ḳabilindendir.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ cânıñ içün (^{S,T+} ve¹ başıñ içün) ey benim tatlı bütüm ya'nî maḥbûbüm ki şem' gibi ḳarañu gicelerde kendimi ifnâ eylemek murâdındır.

چو رای عشق زدی با تو گفتم ای بلبل
مکن که آن گل خود رو برای خوشتنت

Çu rây-ı 'ışk zedî bâ-tu goftem ey bulbul
Me-kon ki ân gul-i ḥod-rû be-rây-ı hîşten'est

Rây lafz-ı müsterekdir, fîkr ma'nâsına olması meşhûrdur. (95a) Hind pâ-dişâhına da Rây dirler, niteki beyân olundu. **Rây**'in **'ışk**'a izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfetidir. **Bâ-tu; bâ** ḥarf-i şıla. **Me-kon** nehy-i muḥâtabdır, koniden'den, mef'ûli maḥzûfdur, **me-kon rây-ı 'ışk** veyâ **rây-ı 'ışk** (^{M,T+} **me-kon**) taḳdîrindedir. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Gul-i ḥod-rû** vaşf-ı terkîbidir, kendi kendine bitici gül,

1 S: veyâ.

ya'nî bir kimse terbiyesiyle vücûd bulmuş degil. Egerçi ki **gul-i hod-rû** yaban güline de dirler¹, ammâ cânândan kinâyet olduğıçün yaban güline ıtlâkı münâ-sib degil. (^{S,T+} Nitekim ba'zılar öyle zann eylemişlerdir².) **Be-rây-ı hîştenest; bâ** ma'a ma'nâsınadır, **rây** fikirdir, **be-rây-ı hîşten** izâfeti lâmiyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Hâce bülbüle hîṭâb idüp buyurur: Çünki 'ışk fikrini ya'nî 'âşık olmak tedbirini urduñ ya'nî eylediñ ey bülbül, saña sözüm ve naşîha-tim budur ki 'ışk fikrini eyleme. Zîrâ ol gül-i hod-rû ya'nî kimseniñ söziyle ve naşîhatiyle 'âmil olmayan gül kendi re'yi iledir, ya'nî hod-re'y ve hod-pe-senddir, kimse re'yine tâbî' olmaz. İmdi çok zaḥmet çekersin ey 'andelîb, bu fikirden ferâğat eyle. (^{S,T+} Bunda **rây** lafzını **berây** ma'nâsına ya'nî lâm-ı cârre ma'nâsına alup ma'nâsını, ol hod-rû gül kendi içündür, aşlâ saña fâ'idesi yok-dur diyen 'aceb taşarruflar eylemişdir³. Hâşılı, hem lafızda ḥaṭâ eylemiş ve hem ma'nâda, (^{T+} *cezâhu'llâh*⁴.)

بمسك چین و چگل نیست بوی گل محتاج
که نافه‌اش ز بند قبای خوشتنت

Be-misk-i Çîn u Çigil nîst bûy-ı gul muḥtâc
Ki nâfehâş zi-bend-i kabâ-yı hîşten'est

Be-misk; bâ harf-i şıla. **Çîn** lafz-ı müştarekdir, biri piç ü şiken ma'nâsına ki maḥbûblarıñ zülfinde ve gîsûsında olur. Gâh olur ki ebrûlarına da **çîn** işbât iderler, biri de Türkistân'da bir şehriñ adıdır ki çînî kâseler andan gelür, güzelleri ğâyet çok olur ve cemî'isi⁵ ak yüzlü ve kara gözlü ve kara kaşlı olur. Eş'âr-ı 'Acemde güzelleri çokluğla ve ğayet güzellekle meşel olmuşdur, biri de **çîn** vaşf-ı terkîbîden cüz' olur, 'araç-çîn ve hûşe-çîn gibi. **Çigil** Türkistân'da bir güzeli çok yere dirler ki cemî'isi⁶ büt-perestlerdir. (^{S,M+} Aşlında) ol memleketde bir mu'azzam kilisâya dirlermiş⁷, ki ğalebe-i⁸ isti'mâlle (^{S+} ol kilisâ vâkı' olduğu memleket) 'alem olmuşdur. **Ki** harf-i ta'lîl. **Nâfehâş; nâfe** misk göbeğine dirler ve **hâ** edât-ı cem'dir ve **şîn** zamîri bûy-ı güle râci'dir. Bunda gülün revâyiḥ-i ṭayyibesine **nâfe**'leri isti'âre eyledi. **Bend-i kabâ; bend** bağdır, (^{S,T+} **kabâ**) öñi

1 S, T: güline de şâdıktır.

2 T: niteki ba'zılar itmişlerdir. <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

4 Allah onun yaptığının karşılığını versin.

5 M: cümlesi.

6 M: cümlesi.

7 S: bir kilisâya dirlermiş, mu'azzam kilisâ imiş.

8 S: taḥkiye-i.

açık kaftân. 'Acem, kaftânlarını şol koltuğu altından bağlar, **bend-i kabâ**'dan murâd ol bağlardır. (^{S,T+} **Bend-i kabâ**'dan düğme ma'nâsını aḥz eyleyenler kendi memleketlerine kıyasla aḥz eylemişler.¹⁾

Maḥşûl-i Beyt: Gülün laṭîf ü feraḥ-baḥş koḡusu Çîn ü Çigil'in miskine muḥtâc degil, zîrâ laṭîf nâfe gibi koḡuları kendi kaftânının iligindendir ya'nî bağındandır. Güle bend-i kabâ işbât eylemek isti'âre tarîkiyledir, kabâdan murâd çiçegidir ve bendden murâd biri biriyle muttaşıl u mümtezic olmaḡdır. Hâşılı, bir kimse ki bir fende mâhir ü kâmil olsa, ol fende ġayrıdan istigâseye muḥtâc degil. Bu bir kışşadan ḥişşedir. (^{S,T+} Büy-y gul yerine ḥusn-i gul zikr idenler münâsebet mülâḥaza eylemezimiş²⁾)

مرو بخانه ارباب بی مروت دهر
که گنج عافیت در سرای خوشتنت

Me-rev be-ḥâne-i erbâb-ı bî-muruvvet-i dehr
Ki kunc-i 'âfiyetet der-serây-ı ḥişten'est

Me-rev fi'l-i nehy-i muḥâtabdır. **Erbâb** cem'-i rab, aşḡâb ma'nâsına. **Ki** harf-i ta'lîl. **Kunc** bucaḡ. '**Āfiyet** ismdir, Allāhu Te'âlâ kûlından bir belâyı def eylemege dirler. **Kunc-i 'āfiyet** izâfeti beyâniyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Dehriñ ya'nî zamânın mürüvvetsiz ehl-i devletiniñ evine gitme, zîrâ saña 'āfiyet bucağı kendi sarâyındadır, **(95b)** yâḥud seniñ 'āfiyet bucağıñ kendi sarâyındadır. Hâşılı, kendi eviñ bucağında tevekkül ü ḡanâ'at ile geçinmek zamânın meḡâdir bilmez, mürüvvetsiz erbâb-ı devletine varmaḡdan evlâ ve aḥrâdır.

بسوخت حافظ و در شرط عشق و جانبازی
هنوز بر سر عهد و وفای خوشتنت

Bi-sûḡt Hâfız u der-şarṭ-ı 'ışḡ u cân-bâzî
Henüz be-ser-i 'ahd u vefâ-yı ḥişten'est

Cân-bâzî; (^{T+} **cân-bâz**) vaşf-ı terkibîdir, cân oynadıcı ma'nâsına ve **yâ'sı** maşdariyyedir. **Ser-i 'ahd;** **ser** bunda muḡḡamdır, te'kid ifâde ider. '**Ahd** kavlı ü ḡarâr ma'nâsındır. **Vefâ**'yı '**ahd**'e 'atf tefsîri ḡabilindendir.

1 <^{T+} Redd-i Sürûr>. <^{S+} Çigil be-kesr-i evvel u şânî vu sükûni'l-lâm şehrişt ez-Türkistân ki merdum ân-câ be-ġâyet ḡoş-rû mî-bâşed. Min Burhân> (Anlam: Çigil birinci ve ikinci harfin esre ve lâm harfinin sükunıyla okunur, Türkistân'da bir şehirdir ki oranın insanları son derece güzel yüzlü olmuşt. Burhân-ı Kâtî'dan).

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız yandı hâlbuki ‘ışk ve cānbâzlık şartında olan evvelki ‘ahd ü vefâsı üzerinedir, ya’nî fânî oldu ve cānânı ‘ışkında ve muḥabbetinde kendi ‘ahdi ve vefâsı üzeredir. Hâşılı, cāndan geçdi ve cānāndan geçmedi.

81

**Ve lehu eyzan
Bahır-i Hafif
Fā’ilātün Mefā’ilün Fe’ilāt**

حال دل با تو گفتم هوست
خبر دل شنفتم هوست

Hâl-i dil bâ-tu goftenem heves’est
Haber-i dil şineftenem heves’est

Goftenem ve **şineftenem** ve gayrıları âhîr-i gâzele varınca maşdarlardır, fâ’iline muzâf.

Maḥşûl-i Beyt: Gönlüm hâlini saña söylemege hevesim vardır, gönül haberin senden işitmege hevesim vardır. Hâşılı, gönül benden gidüp seniñ dām-ı zülfünde karar eyledi, (^{S,T+} anıñ haberin) saña söyleyüp senden anıñ ahvâl ü aḥbârını işitmek hevesim vardır.

طمع خام بین که قصه فاش
از رقیبان نهفتم هوست

Ṭama’-ı ḥām bîn ki kışsa-i fâş
Ez-raḳîbân nuhuftenem heves’est

Ṭama’-ı ḥām vücūd bulmaz ṭama’dır. **Fâş** aşlında fâşî idi, ‘Acem ya’nıñ terkiyle isti’mâl eyler.

Maḥşûl-i Beyt: Hām ṭama’ı gör ki meşhûr kışşayı ya’nî ‘ışk u muḥabbet-i cānânı ruḳabâdan gizlemek¹ hevesim vardır.

1 S, M: raḳîbden.

شب قدری چنین عزیز و شریف
با تو تا روز خفتمم هوسست

Şeb-i qadri çunîn 'azîz u şerîf
Bâ-tu tâ rûz huftenem heves'est

Qadri'de **yâ** vahdet içündür. **Huften** yatmak ve uyumak. **Tâ** intihâ-i gâyet içündür.

Maḥşûl-i Beyt: Buncılayın 'azîz u şerîf bir qadir gicesi seniñle şabâḥa dek yatmağa hevesim vardır, ya'nî seniñle yatmak ârzû iderim¹.

وه که دردانه چنین نازک
در شب تار سفتتم هوسست

Veh ki durdâne'i çunîn nâzik
Der-şeb-i târ suftenem heves'est

Durdâne'i de **yâ** vahdet içündür, hemze vahdet içündür diyen işâbet eylememiş², zîrâ vahdete manşûş olan yâ'dır bi'l-ittifâk, hemze (^{M,T+} harf-i) müctelibedir yâ'yı mâ-ḳabline işâl için.

Maḥşûl-i Beyt: Ah ki, buncılayın nâzik dürdâneyi qarañu gicede delmek ârzûmdur, ya'nî bu gâzel gibi cevheri gice söylemek isterem. Dür delmegi şî'r söylemekden kinâyet eylemiş. Niteki Hâce buyurmuşdur.

Beyt: غزل گفتی و در سفتی بیا و خوش بخوان حافظ
که بر نظم تو افشاند فلک عقد ثریا را

Gâzel goftî vu dur suftî bi-y-â vu hoş bi-ḥân Ḥâfız
Ki ber-naẓm-ı tu eḫşâned felek 'ıḳd-i Şureyyâ-râ³

Şu'arâ naẓm-ı kelâmı ekşer gicelerde iderler. Ol cihetdendir ki şeb-i târ'a taḫşîş eyledi.

ای صبا امشبم مدد فرمای
که سحرگه شکفتمم هوسست

Ey şabâ imşebem meded fermây
Ki seḫergeh şukuftenem heves'est

1 S: şabâḥa dek yatmak ister ya'nî seniñle yatmak ârzû iderim. T: şabâḥa dek yatmak isterim.

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 8. gâzel 9. beyit.

Şabâ'dan bunda murâdı feyz-i Raḥmānîdir. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Şukuften** açılma, bunda lâzımdır.

Maḥşûl-i Beyt: Böyle laṭîf baḥirde şî'r söylemege feyz (^{S,T+} u faẓl-ı) Raḥmāniden istimdād idüp buyurur: Ey şabâ, bu gice baña (^{S,T+} meded) buyur, ya'nî 'avn u kuvvet buyur ki şehir vaktinde açılma hevesimdir. Hâşılı, bu gice baña mu'âvenet eyle, bir laṭîf ğazel diyüp şehir vaktinde süḥan-şinâslara okuyup cezlân¹ u şādân olayım.

از برای شرف بنوک مژه
خاک راه تو رفتنم هوسست

Ez-berây-ı şeref be-nûk-ı muje
Ḥāk-i rāh-ı tu ruftenem heves'est

Şeref rif'at ma'nâsınadır. **Be-nûk; bâ** isti'ânet içündür. **Nûk**, nûn'ın fetḥi ve zammı lügatdır, bir nesnenin sivri ucu, demren gibi ve qalemin kesilen² cānibi gibi. **Muje** kırıpık, **mujgân** da dirler. **Ruften** süpürmek.

Maḥşûl-i Beyt: Şeref kesb eylemek için kırıpık ucuyla senin yoluñ toprağını süpürmek ârzümdür, (96a) ya'nî iktisâb-ı devlet ve ictilâb-ı 'izzet için gezdiğiñ yolları (^{S,T+} kırıpigimle) süpürüp gözüm yaşıyla şulamağ isterim³.

همچو حافظ برغم مدعیان
شعر رندانه گفتنم هوسست

Hemçu Ḥâfiz be-rağm-ı mudde'iyan
Şî'r-i rindâne goftenem heves'est

Be-rağm; bâ ḥarf-i şıladır, **rağm**'da rā'nın zammı ve fetḥi ve kesri cā'iz, maşdardır, aşl-ı lügatda bir kimsenin yüzini⁴ yere sürtmekdir, ruğāmdandır ki mürâdif-i türâbdır ya'nî toprak. Niteki *Nişâb-ı Şıbyân*'da⁵ gelmiştir.

Mısrâ': Turâb u ruğām u şerâ ḥāk u tîn u gil

dimiş, ammâ bunun gibi yirlerde nisbet ve körlük ma'nâsınadır, filânın körlüğüne dirler. **Mudde'iyan**'dan murâd ḥuşamâdır.

1 S, M: ḥandân.

2 S, M: keskin.

3 S, M: isterin.

4 M: burnın.

5 M: Sübḥa-i Şabâ'ın'de.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız gibi, düşmânlar körlüğüne rindâne eş'âr söylemek hevâ ve ârzûmdur, ya'nî mecâzî gâzeller¹ söylemege hevesnâkim müdde'iler rağmına.

82

Ve lehu eyzan²
Baḥr-i Muzâri'
Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilât

ای هدهد صبا بسبا می فرستمت
 بنگر که از کجا بکجا می فرستمت

Ey hudhud-i şabâ be-Sebâ mî-firistemet
 Bi-nger ki ez-kucâ be-kucâ mî-firistemet

Hudhud-i şabâ izâfeti beyâniyyedir. **Hudhud** alaca ibik didikleri kuşdur ki Hâzret-i Süleymân peygamberin³ peyklerindendir. **Sebâ** Hâzret-i Süleymân'ın hatunı Belkıs'ın⁴ memleketidir. **Mî-firistemet**; **mî** edât-ı hâl, **mî-fi-ristemet** fi'l-i hâl, **mîm** zamîr-i merfû' muttaşıl ma'nâsına fâ'ili ve **tâ** zamîr-i manşûb muttaşıl ma'nâsına mef'ûli, firistiden'den müştâk. **Bi-nger** fi'l-i emr-i muḥâtabdır, nigeriden'den. **Be-kucâ**; **bâ** harf-i şıla, **kucâ** kıanda dimekdir, mekândan istifhâmdır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey şabâ hüdühüdi! Seni Sebâ'ya irsâl iderin. Gör ki nereden nereye dek seni irsâl iderin. Ya'nî ey şabâ, seni küy-ı cânâna gönderirin ki 'aşık-ların Sebâ'sı küy-ı cânândır. Nâzar eyle ki seni ne 'azîz ü şerîf maḳâma gönderi-rin. 'Uşşâk esrâr-ı 'ışkî keşf eylemege hem-râz ve hem-zebân bulmadıklarından şabâ ile muşâḥabet ü muḥâkâ iderler. Bu cihetdendir ki şabâya berîd-i 'uşşâk u peyk-i müştâkân dirler.

حیفست طایری چو تو در خاکدان غم
 زینجا باشیان وفا می فرستمت

1 S: mecâz ve gâzeller.

2 M: Ve lehu raḥîme rûḥahu.

3 M, S: Hâzret-i Süleymân 'aleyhi's-selâmın.

4 S: Hâzret-i Belkıs'ın.

Ḥayf' est ṭâyirî çu tu der-ḥâkdân-ı ğam
Zîn-câ be-âşiyân-ı vefâ mî-firistemet

Ṭâyir'den bunda murâd kuşdur. **Hâkdân** çöplükdür. **Hâkdân-ı ğam** izâ-feti beyâniyyedir. **Be-âşiyân**; bâ harf-i şıla, **âşiyân** yuva. **Âşiyân-ı vefâ** izâfeti de beyâniyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Ḥâce hüdhüd-i şabâya ḥiṭâb idüp buyurur: Seniñ gibi bir murğ ğam çöplüğünde olmak ḥayfdır. Ya'nî dünyâ ki ğam mezbeleliğidir, anda seniñ gibi ṭâyir-i bülend-pervâz ḥayfdır. Pes, bundan seni âşiyân-i vefâya ya'nî küy-ı cânâna göndereyim.

در راه عشق مرحله قرب و بعد نیست
می بینمت عیان و دعا می فرستمت

Der-râh-ı 'ışk merḥale-i kurb u bu'd nîst
Mî-bînemmet 'iyân u du'â mî-firistemet

Merḥale konacak yer. **Mî-bînemmet** fi'l-i ḥâl, **mîm**-i mütekellim fâ'ili ve **tâ** mef'ûli. **'İyân**, 'ayn'ın kesriyle, mu'â'ale bâbından maşdardır, mu'âyene ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Hüdhüd-i şabâdan ḥiṭâbı cânâna tevcîh idüp buyurur: Ṭarîk-ı 'ışkda menzil-i kurb u bu'd yokdur. Âşikâre görürüm seni ve du'â gönderürüm. 'Âşık'ın 'ışkı kemâl bulıcağ her nereye ki baksa¹ kendi cânânını görür, pes, bu kelâm aña göredir. Ḥâşılı, **mî-firistem** bunda mî-konem ma'nâsını mutazammındır, ve-illâ ma'nâ cihetinde istikâmet bulunmaz.

هر صبح و شام قافله از دعای خیر
در صحبت شمال و صبا می فرستمت

Her şubḥ u şâm kâfile'i ez-du'â-yı ḥayr
Der-şoḥbet-i şemâl u şabâ mî-firistemet

Ḳâfile, kafele-yekfulu'dan ya'nî naşara bâbından ism-i fâ'ildir, aşlında **ṭâ'i-fe-i ḳâfile** idi, keşret-i isti'mâl ile mevşûf terk olındı, maşdarı kuful gelür, lügatde seferden dönmege dirler, ammâ iştilâḥda ve isti'mâlde cemâ'at-i misâfirine dirler, gerekse gitmesün, gerekse gitsün ve gerekse seferden dönsün², ammâ 'asker cemâ'ati olmamak şartıyla ve âhırinde **yâ** vahdet içündür, bir ḳâfile

1 S: kemâl buldukda her nereye bakarsa.

2 S: gerek gitsün ve gitmesün seferden dönsün.

dimekdir, hemze vahdet içündür diyen ma'hûd cehlîni izhâr eylemiş¹. **Şemâl**, şîn'in fethiyle, lodoz² yeline dirler. (96b) Anın muqâbilinde esen yile cenûb dirler, cîm'in fethiyle. **Şohbet**'den bunda murâd muqârenet ü muşâhabetdir.

Maḥşûl-i Beyt: Her şabâḥ ve aḥşâm ḥayır du'adan bir kâfile ya'nî ed'îye-i keşîre şîmâl ü şabâ rîḥıyla irsâl iderim. Zîrâ bunlar berîd-i 'aşîkân u peyk-i müştâkândır, ḥâşılı, her vecihle esrâr-ı 'uşşâka maḥremlerdir.

ای غایب از نظر که شدی هم‌نشین دل
می‌گویمت دعا و ثنا می‌فرستم

Ey gâ'yib ez-naẓar ki şudî hem-nişîn-i dil
Mî-güyemet du'â vu şenâ mî-firistemet

Ey ḥarf-i nidâ, münâdâ maḥzûfdur, taqḍîr-i kelâm **ey cānân-ı gâ'yib ez-naẓar**'dır. **Ki** ḥarf-i râbîṭ-ı sıfatdır. **Şudî** fi'l-i mâzî müfred muḥâtabdır. **Hem-nişîn-i dil;** hem edât-ı muqârenet, hem-hücre ve hem-ḥâne ve hem-suf-ra gibi. **Hem-nişîn**'in **dil**'e izâfeti ism-i fâ'ilîn mef'ûline izâfetine qarîb bir ma'nâdır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey nazardan gâ'yib cānân ki dile muqârin ü muşâhib olduñ, saña du'â iderim leyl ü nehâr ve saña şenâ irsâl iderim. Murâdî Ḥâce'niñ, zâhîren ve bâṭinen du'â ve şenâña meşğûlum, zâhîren zebânla müşâfaheten, bâṭinen nâme ve mektûbla. (^{S,T+} Bunda ba'zılarının bârid taşarrufâtına iltifât olunmasun ki 'indiyât u hezeliyyâtıdır³.)

تا لشکر غمت نکند ملک دل خراب
جان عزیز خود بنوا می‌فرستم

Tâ leşker-i ğamet ne-koned mülk-i dil ḥarâb
Cân-ı 'azîz-i ḥod be-nevâ mî-firistemet

Tâ ḥarf-i ta'lîl. **Mulk**, mîm'in zammı ve lâm'ın sükûnıyla, bunda memleket ma'nâsınadır. **Dil** bunda gönül ma'nâsınadır. Aşl-ı terkîb **mülk-i dilem**'dir, zarûret-i vezn içün ve mîşrâ^c-ı şânide ism-i zâhir ve zamîr-i mütekellim qarînesiçün **mîm** ḥazf olundu. (^{S,T+} **Ḥarâb** mef'ûl-i şânîsidir **ne-koned** fi'lîniñ ki fi'l-i nefy-i müstaḥbeldir, taşyîr ma'nâsına.) **Ḥod** bunda kendi ma'nâsınadır.

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

2 S, M: yıldız.

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

Be-nevâ; **bâ** bunda ma'iyet ifâde ider ve **nevâ** bunda berg u sâz u azık ma'nâ-sınadır, aşl-ı terkib **be-resm-i nevâ**'dır.

Maḥşûl-i Beyt: Tâ kim seniñ ğamıñ 'askeri benim dilimiñ mülkini ḥarâb eylemeye diyü kendi cân-ı 'azizimi 'asker-i ğama azık diyü gönderirim. (S,M+ Cā'izdir ki **be-nevâ**'nın bâ'sı ḥarf-i zâ'id ola.)

تا مطربان ز شوق منت آگهی دهند
قول و غزل بساز و نوا می فرستمت

Tâ muṭribân zi-şevk-i menet âgehî dehend
Qavl u ğazel be-sâz u nevâ mî-firistemet

Tâ ḥarf-i ta'lil. **Muṭribân** muṭribiñ cem'idir, bunda sâzendeler ve güyenderler murâddır. **Şevk** ve **iştîyâk** nefsiñ bir nesneye çekilmesine dirler, ya'nî ziyâde mâyil olmasına. **Menet;** **tâ** zamîr-i ḥiṭâbdır. **Âgehî;** **yâ** ḥarf-i maşdar. **Dehend** fi'l-i muzârî' cem'-i ğâyibdir. **Qavl** ve **ğazel** her birisi 'ilm-i engâmıñ bir nev'idir, niteki bu fenne ḳarışana¹ ma'lûmdur. **Be-sâz;** **bâ** ma'a ma'nâsınadır ve **sâz** bunda düzen ma'nâsınadır ve muṭlak çalgı² âletlerine **sâz** dirler. **Nevâ** nağamâtdan bir nağmeniñ ismidir. Hâşılı, nağme-i **İsfahân** ki uşûl-i erba'anıñ birisidir, anıñ iki fer'i vardır. Birisi **Hüseynî** ve birisi **Nevâ**'dır ve ba'zı ehl-i nağme bunlara perde ıştılâḥ eyledi, *ve lâ munâḳaṣate fi'l-iştılâḥ*³. **Nevâ** lafz-ı müşterekdir, çalgı âletlerinden bir âlete **Nevâ** dirler, ammâ bu zamânda bu âlet mehcûr u metrûkdur ve bi'l-cümle bunda **nevâ** ihâm ṭarîkiyle vâkı'dir.

Maḥşûl-i Beyt: Muṭribler benim şevkimden seni âġâḥ eylemek için ḳavl ü ğazel taşnîf idüp sâz u nevâyla saña gönderirim. Bu maḳâmda ḳavl ü ğazel ve sâz u nevâyı bilmeyen ḥayli (S,T+ nâ-sâz u bârid 'indî) söylemiş⁴, iltifât olunmasun. Hâşılı, Hâce'niñ murâdı budur ki eş'arımı maḳâmât u naġamât ṭarzıyla⁵ saña irsâl eyledüğüm anıñ içündür ki muṭriblerden iştidiġiñ zamânda benim saña olan şevk u iştîyâkıñ bilesin.

ساقی بیا که هاتف غیم بمژده گفت
با درد صبر کن که دوا می فرستمت

Sâkı bi-y-â ki hâtif-i ġaybem be-mujde goft
Bâ-derd şabr kon (97a) ki devâ mî-firistemet

1 M: 'ârif.

2 S: çalgı.

3 Terimlerde tartışma olmaz.

4 S: taşarruflar eylemiş. <T+ Redd-i Şem'i>

5 S: türleriyle.

Hâtif bunun gibi yirlerde gaybdan gelen âvâza dirler ki şâhîbi görünmeye. **Be-mujde**; muzâf maḥzûfdur, **be-ṭarîḳ-ı mujde** ^(M,T+) demekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey sâķi, gel ki hâtif-i ğayb baña muştuluk ṭarîķiyle didi: Derd-i dile şabr eyle ki saña devâ gönderirim. Veyâ derde şabr eyle, bâ ḥarf-i şıla olduķı taḳdırce. ^(S,M+) Veyâ derdde şabr eyle, bâ ḥarf-i zarf olduķı taḳdırce.)

در روی خود تفرج صنع خدا بکن
کآیینۀ خدای نما می فرستمت

Der-rûy-ı ḥod teferruc-i şun'-ı Ḥudâ bi-kon
K'âyîne-i Ḥudây-numâ mî-fristemet

Teferruc'uñ **şun**'a izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfetidir ve **şun**'uñ **Ḥudâ**'ya maşdarıñ fa'iline. Bunda **şun**'dan murâd maşnû'dur, ya'nî Allâh'ın maḥlûķı¹. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Ḥudây-numâ** vaşf-ı terkîbîdir, Ḥudâ'yı gösterecek âyine demekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Kendi rûyuñda Allâh'ın şun'ını teferrûc eyle ki saña Ḥudâ'yı gösterecek âyine gönderirim. Câ'izdir ki bu beyt hâtif müjdesiniñ tetimmesi ola. Hâşılı, saña âyine-i kalbi gönderirim, pes, aña rûy-ı ber-kemâlini muḳâbil eyle ve nazar şal ki anda şun'-ı Ḥudâ'yı belki nûr-ı Ḥudâ'yı müşâhede eyleyesin. Niteki vâķi'dir:

Beyt: ای نور خدا در نظر از روی تو ما را
بگذار که در روی تو بینیم خدا را

Ey nûr-ı Ḥudâ der-naẓar ez-rûy-ı tu mâ-râ
Bi-gzâr ki der-rûy-ı tu bînim Ḥudâ-râ²

حافظ سرود مجلس ما ذکر خیر تست
تعجیل کن که اسب و قبا می فرستمت

Hâfız surûd-ı meclis-i mâ zîkr-i ḥayr-i tu'st
Ta'cîl kon ki esb u ḳabâ mî-fristemet

Surûd ır'a³ dirler. **Zîkr-i ḥayr** ḥayırlı zîkir. **Ḳabâ** öñi açık ḳaftandır.

Maḥşûl-i Beyt: Hâce tecrîd ṭarîķiyle buyurur: Ey Hâfız, bizim meclisimizîñ

1 S ve M'de bu cümle 'Maḥşûl-i beyt'ten önce bulunmaktadır.

2 Ey yüzünde Tanrı'nın nuru görünen sevgili. Bırak da yüzünü seyredelim ve orada Tanrı'yı görelim.

3 S: ırlamağa.

sürüdü seni hayırla aınmağdır. Tîz ol imdi ki saña atla¹ kaçtân gönderirim, gel meclisimizi müşerref eyle. Bunda kabâdan murâd yağmurluk olmak var, zîrâ ekâbir e'izzeden bir kimseyi meclisine da'vet eylese bir atla bir yağmurluk gönderirler, 'ale'l-huşûş ki gün yağmurlu ola.

83

Ve lehu eyzan²
Bahr-i Muzâri'
Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

ای غایب از نظر بخدا می سپارمت
جانم بسوختی و بدل دوست دارمت

Ey gâ'ib ez-naẓar be-Hudâ mî-sipâremet
Cânem bi-sûhtî vu be-dil döst dâremet

Ey harf-i nidâ, münâdâsı maḥzûf, taḳdîr-i kelâm **ey cānān-ı gâ'ib ez-naẓar**'dır. **Be-Hudâ**; **bâ** harf-i şıla. **Mî** edât-ı hâl. **Sipâremet** fi'l-i muzâri', **mîm** zâmîr-i merfû' muttasıl, fâ'ili ve **tâ** zâmîr-i manşûb muttasıl, mef'ûli. Mü'eddâ-yı kelime şimdiki hâlde ısmarlarım seni demekdir. **Bi-sûhtî**; **bâ** harf-i te'kîd, **sûhtî** fi'l-i mâzî müfred muḥâṭabdır, **yâ** zâmîr-i muḥâṭab, fâ'ili, yaḳdîr demekdir. **Vu be-dil**; **vâv** harf-i hâl ve **bâ** harf-i zarfveyâ ma'îyyet. **Dâremet** vech-i sâbîḳ üzere fi'l-i muzâri', **mîm** zâmîr-i merfû' muttasıl, fâ'ili ve **tâ** zâmîr-i manşûb muttasıl, mef'ûli. Bu i'râbı tekrâr eylemekden ğarâz hâṭırlarda kemâl-i intikâşla müntekîş olsun ki âḫîr-i ğazele dek ekşer bu kâfiye böyle vâḳi' olmuşdur, icrâsına kâdir ola ve sâ'irleri de bu üslûb üzere icrâ eyleyeler³.

Maḥşûl-i Beyt: (^{S,M+} Hâzret-i Hâce'niñ cānânına nâme yerine irsâl buyurdukları ğazellerindendir, buyurur ki,) ey naẓardan gâ'ib olan cānān, seni Allâh'a ısmarladım. Cânımı yaḳdîr, hâl buki gönülde veyâ gönülle seni dost tutarım ya'nî severim demekdir. Hâşılı, her ne kadar ki cefâ görsem senden, gönülüm usanmaz, gerekse yaḳın ol ve gerekse ırâḳ.

1 M: esb ile.

2 M: Ve lehu raḥîme rûḥahu.

3 M, T: sâ'ir yerlerde ki vâḳi' ola, bu üslûb üzere icrâ eyleye.

Beyt: Bîñ cefâ görsem ey şânem senden
Bu ne sözdür ki uşanam senden

تا دامن کفن نکشم زیر پای خاک
باور مکن که دست ز دامن بدارمت

Tâ dâmen-i kefen ne-keşem zîr-i pây-i hâk
Bâver me-kon ki dest zi-dâmen bi-dâremet

Tâ intihâ-yı gayet içündür yâ tevķit içündür. **Dâmen**'in **kefen**'e izâfeti isti'âre tārîkiyledir. **Ne-keşem** fi'l-i nefy-i müstaķbel. **Pây**'ın **hâk**'e izâfeti de isti'âre tārîkiyledir, zîrâ **hâk**'da **pâ** olmaz¹. **Bâver** ism-i câmidir, istiklâlen isti'mâli yokdur, belki dâšten ve kerden müştakķâtiyle müsta'meldir, niteki bunda (97b) kerden murâdifi koniden'in nehy-i muhâtabıyla müsta'meldir, mü'edda-yı 'ibâret inanma dimekdir. **Ki** harf-i beyân. **Bi-dâremet**; **bâ** harf-i istikbâl.

Maḥşûl-i Beyt: Toprağın ayağı altına kefenim etegini çekmeyince (^{S,M+} ya'nî ölmeyince) inanma ki elim eteğinden (^{T+} tutam ya'nî elim eteğinden) çekem. Hâşılı, ölince² 'ışkını terk eylemezem dimekdir.

محراب ابروان بنما تا سحرگهی
دست دعا برآرم و در گردن آرمت

Miḥrâb-ı ebruvân bi-numâ tâ şehergehî
Dest-i du'â ber-ârem u der-gerden âremet

Miḥrâb'ın **ebruvân**'a izâfeti müşebbehun bihi'n müşebbehe izâfeti, hâşılı, izâfet-i beyâniyyedir. **Ebruvân** ebrû'nuñ cem'idir ḥilâf-ı kıyâs üzre. **Bi-numâ** emr-i muhâtabdır. **Tâ** harf-i ta'lîl. **Şehergehî**; **geh** gâh'dan muḥaffefdir ve **yâ** harf-i vaḥdet. **Dest-i du'â**; **du'â**'ya **dest** işbâtı isti'âre tārîkiyledir, ya'nî izâfet-i beyâniyyedir. **Ber-ârem**; **ber** harf-i isti'lâ, 'Arabîde 'alâ gibi. **Ârem** fi'l-i muzâri' nefsi-i mütekellim vaḥde siğâsıdır, (^{S,T+} âriden'den ki muḥaffefdir) âveriden'den. **Der-gerden**; **der** harf-i şıladır, **bâ** ma'nâsına. **Âremet** mezkûr âriden'den ma'hûd fi'l-i muzâri'dir.

Maḥşûl-i Beyt: Baña ebrûlârın miḥrâbını ya'nî ebrûlârın göster, tâ kim bir şehir vakti du'â elini kaldıram, ya'nî du'âya el kaldırıp (^{S,M+} saña du'â idüp) iki

1 S: zîrâ hâkda pâ olmaz, şîb olur.

2 S: öñince. ('ölince' 'ölünceye kadar' anlamındadır.)

kollarımı boynuña hamâyıl idem ki ‘ayn-i kemâl irişmeye ya’nî saña yaramaz göz degmeye. Maşşûd, saña yaramaz göz degmemek için iki elim kıldırıp du‘â idüp gerdeniñe hamâyıl yerine atmağdır¹. (^{S,T+} Du‘â elin kıldıram, seni boyuna götürem diyen kelâma ‘aceb netice virmiş. Ya’nî yaramaz göz degmek için saña du‘â iderim diyen de ğarîb netice virmiş².)³

گر بایدم شدن سوی هاروت بابلی
صد گونه جادویی بکنم تا بیارمت

Ger bāyedem şuden sūy-ı Hārūt-ı Bābilī
Şed gūne cādüyī bi-konem tā bi-y-āremet

Bāyed fi’l-i muzāri‘ müfred ğāyibdir, bāyiden’den, gerek olmak ma’nāsına, **mīm** bunda zāmīr-i manşub muttaşıl mef’ûli, (^{S,M+} ma’nâda ammâ **şuden**’e nâzırdır, **şudenem** tağdırinde) ve **şuden** reften ma’nāsına, fā’ilidir (^{S,M+} **bā-yed**’iñ.) **Hārūt-ı Bābilī**; **Hārūt**’uñ **Bābil**’e izāfeti ednâ mülābese iledir anda maḥbûs olduğıçün, **yā** ḥarf-i nisbet. **Bābil** Bağdād’la Hille arasında bir yerin ismidir. Aşlında hişārlı bir büyük şehir imiş, ammâ bu zamân şöyle münderis ü munṭamis olmuşdur ki hişārdan ve diyārdan eşer⁴ zāhir degildir. (^{S,M+} Ve ba’zılar didiler ki, Hārūt ve Mārūt⁵ Hindistân diyārında olandır, Bağdād diyārında olan degildir, *Ve’l-‘ilmu ‘inde’llāh*⁶.) **Cādüyī**’de **yā**-yı şāniye maşdarıyyedir. **Bi-konem**; **bā** ḥarf-i istikbāl, **konem** fi’l-i muzāri‘ mütekellim vaḥde. **Tā** ḥarf-i ta’lil. **Bi-y-āremet**; **bā** ḥarf-i istikbāl, **y’āremet**’iñ **yā**’sı hemzeden mübeddeldir, aşlında **āremet**’dir. Ma’lûm ola ki bir kelimeniñ ki evvelinde hemze olsa aña bā-yı istikbāl veyā mīm-i nāhiye veyā nûn-ı nāfiye dāḥil olsa hemze yā’ya mübeddel olmak muṭṭariddir⁷, meşelâ bi-y-āyed ve ne-y-āyed (^{S,T+} ve me-y-āyed) gibi.

Maşşûl-i Beyt: Hārūt-ı Bābilī cānibine baña gitmek lâzım olursa yüz dürlü cāduluğ iderim, tā ki seni getürem. Hâşılı, her ne vechile ki mümkin ü müyes-serdir, seni getürmege sa’y iderim. Meşelâ siḥir ki ‘ameli küfr ü ḍalāletdir, hiç bir vechile daḥi seni getürdemezsem bi’z-zarûre anıñla getürmege sa’y iderim.

1 T: artmağdır. S: ardmağdır.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem’i>

3 <^{T+} Emri: Çeşm-i bed degmesün ol nâzik u simin teniñe.

Zer hamâyıl kılayın gel kolumı gerdeniñe>

4 M: eşerimmâ. (*her hangi bir iz anlamında*)

5 S: Hārūt ve Mārūt-ı Bābilī.

6 Gerçek bilgi Allah katındadır.

7 M: muḥarrerrdir.

Maṭla'-ı gâzeliñ şerhinde zıkr olmuştur ki¹ nâme yerine irsâl buyurdukları gâzellerdendir. Pes, bu da âvî aña mebnîdir². Hâşılı, cânânla bu'd-i cismânî vâkı' olmağın (^{M,T+} mübalâğa ile) 'arz-ı iştîyâk eyler.

بارم ده از کرم بر خود تا بسوز دل
در پات دمبدم گهر از دیده بارمت

Bârem diḥ ez-kerem ber-i ḥod tā bi-sûz dil
Der-pât dembedem guher ez-dîde bâremet

Bâr bunda icâzet ma'nâsınadır. Niteki Hâzret-i Mevlânâ Câmî buyurur:

تو داده بار هر خسی
من مرده از غیرت بسی
یکبار میرد هر کسی
بیچاره جامی بارها

Tu dâde bâr her ḥasî
Men murde ez-ğayret besî
Yek bâr mîred herkesî
Bî-çâre Câmî bârhâ³

Evvelki **bâr** icâzet ma'nâsınadır, **mîm**-i zamîr ma'nâ cihetinden **dih** şîğasına muḳayyedir, (98a) mef'ûlidir, zarûret-i vezniçün taḳdîm olunmuştur, aşl-ı kelâm **bâr dihem**'dir. **Dih** emr-i muḥâṭab şîğasıdır. baña icâzet vir dimekdir. **Ber-i ḥod; ber** bunda ḳat ma'nâsınadır, muzâf olmuştur **ḥod**'a. Ba'zı nüshada **sûy-ı ḥod** düşmüşdür⁴, ikisiniñ ma'nâsı birdir. **Tâ** ta'lîl içündür, ḥattâ ma'nâsınadır. **Pât; aşlî pâyēt** idi, zarûret-i vezn için **yâ** sâḳıṭ olmuş. **Dembedem** ihâm tarîḳiyle zıkr olmuştur. **Bâremet** fi'l-i muzâri', bârîden'den müştâḳ, bunda müte'addî vâkı' olmuş, (^{M,T+} yağdırırım dimekdir. Bu beytde iki **bâr** reddü'l-'a-cuz ale's-şadr tarîḳiyle vâkı' olmuş.)

Maḥşûl-i Beyt: Kerem-i luṭfuñdan baña (^{S,M+} kendi yanına) icâzet vir. Tâ gönül ḥarâretiyle ayağına dembedem gözden güher yağdırayım, ya'nî ayağına düşüp göz yaşı dökeyim.

1 S: zıkr olmuştur ki.

2 M: mübtenîdir.

3 Her değersizin yanına gelmesine izin veriyorsun, ben de gayretimden/kıskaçlığımdan öliyorum/mahvoluyorum. Herkes bir kere, biçare Câmî ise defalarca ölmekte.

4 M: vâkı'dir.

صد جوی آب بسته‌ام از دیده در کنار
بر بوی تخم مهر که در دل بکارمت

Şed cüy âb besteem ez-dîde der-kenâr
Ber-büy-ı tohm-ı mihr ki der-dil bi-kâremet

Besteem ya'nî bend eylemişim. **Kenâr** yan ma'nâsına. **Büy** ümîd ü ricâdır. **Mihr** bunda muhabbet ma'nâsınadır. **Bi-kâremet** fi'l-i muzâri', kârîden'den, ekmek ma'nâsına ve kâştan ve kıştan, kâf-i 'Arabîniñ kesriyle, ve kârîden ve berzîden hep bir ma'nâya gelür, ya'nî yere tohum saçmak. **Tohm-ı mihr** izâfeti beyâniyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Yanımda¹ göz yaşımдан yüz şu ırmağı bend eylemişim² (T⁺ ya'nî irkmişim ve бүгemişim) seniñ gönlüne muhabbet tohumını ekmek ümidiyle. Hâşılı, eṭrâfım ağlamakdan göller ve deryâlar oldu, ol ümîdle ki sen görüp rahm eyleyüp baña mâyl olasın. (S,T⁺ Ya'nî anıñ recâsına³ ki gönlümde ekem saña diyen 'aceb taşvîr-i ma'nâ buyurmuş⁴.) Ba'zı nüshada bu beyt böyle vâkı' olmuş.

می‌گیرم و مرادم ازین سیل اشکبار
تخم محبتست که در دل بکارمت

Mî-giryem u murâdem ezîn eşk-i seyl-bâr
Tohm-ı maḥabbet'est ki der-dil bi-kâremet

Seyl-bâr vaşf-ı terkibîdir, bārîden'den, yağdırmak, ya'nî müte'addî ma'nâsına, seyl yağdırıcı ma'nâsına keşret-i bükâdan kinâyetdir. **Tohm-ı maḥabbet** izâfeti beyâniyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Ağlarım ammâ murâdım bu seyl yağdırıcı gözümün yaşından muhabbet tohumudur ki gönlüne ekem. Hâşılı, keşret-i bükâdan maḥşûdum gönlüne merḥamet⁵ düşürüp kendüme mâyl itmekdir. (S,T⁺ Bunun da neticesinde; muhabbet tohumudur ki gönülde ekerim saña diyen 'aceb rüstâyî-ṭab'-imiş⁶. Hâşılı, bu iki beytiñ neticesinde ḥaṭâ gönlî şâ'ire izâfetindendir.)

1 S: yağmakdan.

2 S: irkmişim.

3 S: merḥabâsına.

4 <T⁺ Redd-i Sürûri>

5 M: muhabbet.

6 <T⁺ Redd-i Sürûri>

خونم بریخت وز غم هجرم خلاص داد
منت پذیر غمزۀ خنجر گذارمت

Hünem bi-rîht v'ez-ğam-ı hecrem hâlâş dād
Mînnet-pezîr-i ğamze-i hancer-guzâremet

Bi-rîht ve **dād** fi'li **ğamze**'ye müteveccihlerdir tenâzu¹ tarîkiyle. **V'ez-ğam; vāv**-ı 'atf bunda meftûh okunmak gerek, vezne hâlel gelmeye. **Minnet-pezîr** vaşf-ı terkîbîdir, (^{S,T+} pezîrîden'den), minnet qabûl idici ma'nâsına, muzâf olmuştur **ğamze**'ye. Ve **ğamze** gözden ve kaşdan şâdır olan harekete dirler, ammâ bunun gibi yirde işve ve nâz ma'nâsındadır, muzâf olmuştur **hancer-guzâr**'a ki vaşf-ı terkîbîdir, guzârîden'den, ma'nâsı hançer geçirici demekdir, **mîm**-i mütekellim ma'nâ cihetinden **minnet-pezîr**'e muqayyedir, pes, bunda i'tirâz¹ tarîkiyle vâki'dir. **Hancer-guzâr** bahâdır evşâfındandır ve **tâ**-yı zâmîr ma'nâ cihetinden muzâfun ileyhidir **hancer-guzâr**'ın.

Maḥşûl-i Beyt: Qanımlı dökdi ve hicrân ğamından baña hâlâş virdi ya'nî beni hicrân ğamından kırtardı. Bu cihetden seniñ hançer-güzâr ğamzeniñ minnet-pezîriyim ya'nî memnûnıyım. Hâşılı, beni katl idüp hicrân elinden kırtardığını cânıma minnet bilürem. (^{S,T+} Mısrâ'-ı şânîniñ ma'nâsında; seniñ hançer ödekli ğamzeniñ minnetin qabûl idiciyim diyen kimse zāl'la zâ'yı fark eylemez-imîş² ki bir nesneyi edâ eylemege zâ'yla müsta'meldir.) Ve bu hancer-guzâr ve nîze-guzâr zāl'ladır³, bahâdırlıktan kinâyetdir.

خواهم که پیش میرمت ای بیوفا طیب
بیمار باز پرس که در انتظارمت

Hâhem ki piş mîremet ey bî-vefâ ṭabîb
Bîmâr bâz purs ki der-intizâremet

Hâhem fi'l-i muzâri¹ mütekellem vahdedir. **Ki** harf-i beyân. (^{S,T+} **Mîremet** fi'l-i muzâri¹ mütekellem vahde), **mîm** zâmîr-i merfû¹ fâ'ili ve **tâ** zâmîr-i manşûb mef'ûlidir. **Ey** harf-i nidâ ve münâdâ **ṭabîb**, zarûret-i vezniçün te'hîr olunmuşdur, taqdır-i kelâm **ey ṭabîb-i bî-vefâ**'dır. **Bîmâr** muqaddem mef'ûlidir **bâz purs**'uñ. **Bâz** bunda te'kid ifâde ider ancak. **Purs**, pā'nıñ (98b) zammıyla,

1 S: i'tirâz. (Burada i'tirâz kelimesinin cümle-i mu'teriza tabirinde görüldüğü gibi ara cümlesi, cümle dışı unsur anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.)

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

3 M: zâ iledir.

emr-i muhâtabdır, pursiden'den, şor dimerdir. **Ki** harf-i ta'lildir. **İntizâremet; mîm-i** mütেকellim muzâfun ileyhdır ve mecmû'-ı muzâf ve muzâfun ileyh muzâf olmuşdur **tâ-yı** muhâtaba.

Maḥşûl-i Beyt: Ey vefâsız ṭabīb, seniñ (^{S,M+} önünde) ölmek isterim, bīmār-ıñı¹ şor ki intizârındayım. Ya'nî cān virmegim seniñ 'iyâdeñe mevķûfdur, bīmār-ıñı şor ki intizârındayım demekden maḫşûdı bu ma'nâdır ve mışrâ'-ı şân-ıñıñ fehvâsı budur. (^{S,T+} Bunda bīmār bāz purs'ıñ ma'nâsını ḫastañı girü şor diyen ilerisini ve gerisini teşḫiş ider şaḫıṣ degil imiş².)

حافظ شراب و شاهد و رندی نه وضع تست
فی الجملة می کنی و فرو می گذارمت

Hâfız şerâb u şâhid u rindî ne vaż'-ı tuşt
Fi'l-cumle mî-konî vu furû mî-guzâremet

Şâhid'i 'Acem maḥbûbda isti'mâl ider, zâhir budur ki melekden müste'âr-
dır, zîrâ 'Arab firîşteye **şâhid** dirler. Ve **rindî**; 'Acem 'ayyâra ve envâ'-i menâhiye
mürtekeb olana rind dirler ve **yâ** harf-i maşdar. **Važ'** lügatda ḫomaḫdır, ammâ
bunuñ gibi yerlerde ḫâl ü şân u kâr ma'nâsında müsta'meldir. **Fi'l-cumle** az
çok³ ma'nâsında müsta'meldir. **Mî-konî** fi'l-i muzâri' muhâtab, **yâ** zâmîr-i
ḫitâbdır. **Vâv** bunuñ gibi yerlerde istidrâk içündür, lâkin ve ammâ ma'nâsına.
Furû mî-guzâremet; furû bunda te'kîd içündür. **Mî-guzâremet** fi'l-i ḫâl veya
istimrâr (^{S,M+} mütেকellim vaḫde), **mîm** zâmîr-i mütেকellim fâ'ili ve **tâ** mef'ûli.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, şarâb (^{M+} içmek) ve güzel sevmek ve 'ayyârlık
eylemek seniñ ḫalîñ ve kâr-ıñ degildir. Gerçi az ve çok idersin, ammâ seni terk
idüp ihmâl iderim. Ya'nî sen bu işleri egerçi işlersin, lâkin ben seniñ ḫalîñle
muḫayyed olmazam ve seni dâ'ire-i i'tibârdan ıṣķât iderim. Bunda **mî-konî**'den
soñra⁴ gelen vâv zâ'iddir diyen vâv istidrâk ma'nâsını ifâde eylediğini bilmez
imiş⁵. (^{S,T+} Mışrâ'-ı şân-ıñıñ ma'nâsını; fi'l-cümle idersin, ben seni aşağı alurım
diyene de ḡarîb ma'nâ virmiş⁶.)

1 S, M: bî-çareñi.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

3 S: az ve çok. M: azıcık.

4 T: lâkin'den soñra.

5 <^{T+} Redd-i Sürûri>

6 <^{T+} Redd-i Şem'i>

84

Ve lehu eyzan¹
Ez-Baḥr-i Hezec
Mef'ûlû Mefâ'ilû Mefâ'ilû Fe'ûlûn²

یا رب سببی ساز که یارم بسلامت
 باز آید و برهاندم از بند ملامت

Yâ Rab sebebi sâz ki yârem be-selâmet
 Bâz âyed u bi-rhânedem ez-çeng-i melâmet

Sebebî'de **yâ** vahdet içündür. **Sâz** emr-i muḥâṭabdır, sâzîden'den, eyle demekdir. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Be-selâmet**; **bâ** ma'a ma'nâsınadır. (^{S,M+} **Bâz** bunda girü ma'nâsınadır.) **Bi-rehânedem** fi'l-i muzâri' ğâyib, zâmîr-i fâ'ili tahtında müstetir, yâre râci'dir ve **mîm** zâmîr-i manşûb muttaşıl, mef'ûli, beni kırtara dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Yâ Rab, bir sebep eyle ki yârim selâmetle girü gele ve beni melâmet pençesinden kırtara. Ya'nî anıñ hicrânından bî-tâb u şâkat olup bî-ihtiyâr benden ba'zı evzâ'-ı ğarîbe şâdır (^{M,T+} olur) ki ḥalkıñ levmine³ (^{S,T+} sebep) olur. İmdi yâ Rab, bir sebep eyle ki yârim gele ve beni ḥalkıñ melâmetinden kırtara.

خاك ره آن یار سفر کرده بیارید
 تا چشم جهان بین کنم جای اقامت

Ḥāk-i reh-i ân yâr-i sefer-kerde bi-y-ârîd
 Tâ çęşm-i cihân-bîn konemeş cây-ı ikâmet

Sefer-kerde sefer eylemiş ya'nî (^{M,T+} sefere) gitmiş. **Tâ** ḥarf-i ta'lîl, hattâ ma'nâsınadır. **Cihân-bîn** vaşf-ı terkibîdir, bîniden'den, cihân görici dimekdir. **Cây-ı ikâmet** tıracak yer dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ol sefer eylemiş yârîñ yolu toprağın getürüñ, tâ cihân görici gözümü aña menzil ve maḳâm eyleyeyim, ya'nî anıñ ğubâr-ı râhını gözüme tütüyâ yerine çekeyin ki dâ'imâ andan ziyâ ve nûr kesb eylesün.

1 M: Ve lehu eyzan *rahime'llâhu rûḥahu*.

2 T: mefâ'il.

3 S: ḥalkıñ melâmetinden levmine.

فریاد که از شش جهتم راه بیستند
آن خال و خط و زلف و رخ و عارض و قامت

Feryâd ki ez-şeş cihetem rāh bi-bestend
Ân hâl u haţ u zulf u ruḥ u ‘âreż u kâmet

Cihetem’deki **mîm**-i mütekellim ma‘nâ cihetinde **râh**’a muḳayyedir. **Şeş cihet** zikr eyledi ve esbâb-ı ḥüsnenden daḥi altı nesne getürdi.

Maḥşûl-i Beyt: Feryâd u fiğân ki altı cānibden yolunu bağladılar cānânın ol hâl ü haţṭ u zulf ü ruḥ u ‘arîz u kâmeti, ya‘nî benî cemî‘ cihâtdan kaţ‘ idüp kendine müte‘allik kıldılar.

امروز که در دست توام مرحمتی کن
فردا که شوم خاک چه سود اشک ندامت

İmrûz ki der-dest-i tuem merḥametî kon (99a)
Ferdâ ki şevem ḥâk çi sūd eşk-i nedâmet

Merḥametî’de **yâ** vahdet veyâ tenkîr içündür. **Eşk**’den murâd ağlamakdır. **Nedâmet** maşdardır nedime’den ya‘nî ‘alime bâbından, peşimânlık ma‘nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Bugün ki seniñ elindeyim ey cānân, baña merḥamet eyle. Zîrâ yarın ki toprak olam (^{S+} ya‘nî ölem), ne fâ’ide peşimân olup ağlamak? Ya‘nî bugün ki dünyâda sağım ve ḥâlbuki baña ri‘âyet eylemek eliñden ge-lür, pes, merḥamet idüp ri‘âyet eyle, zîrâ yarın öldüğümden şofra benî acıyup peşimân olsañ gerek, ammâ şofn peşimânlık fâ’ide virmez.

ای آن که بتقریر و بیان دم زنی از عشق
ما با تو نداریم سخن خیر و سلامت

Ey ân ki be-taqrîr u beyân dem zenî ez-ışk
Mâ bâ-tu ne-dârim suḥā ḥayr u selâmet

Dem bunda nefes ma‘nâsınadır. **Dem zenî** bi-ḥasebî’l-lüga nefes urursun dimekdir, ammâ maḳşûd tekellümdür. **Ḥayr u selâmet** diyü ‘Acem ‘Var Al-lâh’a işmarladık’ diyecek yirde isti‘mâl iderler.

Maḥşûl-i Beyt: Ey şol kimse ki taqrîr u beyân ile ‘ışkdan söz söylersin, ya‘nî ‘ışkı kıl ü kâlle beyân idersin, bizim seniñle sözümüz yok, var git ḥayr u selâmetle. Zîrâ ‘ışk ḥâldir kâle şıgmaz, ḥâşılı, ‘ışk şırf tevḥîd u taşavvufdur ki ḥâlidir, kâlî degildir.

Beyt: Taşavvuf terk-i kıl ü kâle dirler
Hemân vecd u semâ' u hâle dirler¹

Pes, imdi bizim seniñle sözümüz yok, zîrâ biz 'ışkı hâl idinmişüz ve sen kıl ü kâli. Pes, aramızda mesâfe-i ba'ide² var, biz seniñle söyleşemeziz.

درویش مکن ناله ز شمشیر احبا
کین طائفه از کشته ستانند غرامت

Dervîş me-kon nâle zi-şemşîr-i ehibbâ
K'in tâ'ife ez-kuşte sitânend ğarâmet

Dervîş münâdâ, harf-i nidâsı maḥzûfdur. **Ehibbâ** habîbiñ cem'idir, dostlar ma'nâsına. (^{S,T+} Maḥbûb'ın cem'idir diyen bilmez imiş³.) **K'in; ki** harf-i 'illet, **in** işâretidir **tâ'ife**'ye ki 'ibâretidir **ehibbâ**'dan. Bunda **ġarâmet**'den diyet murâd-dır ya'nî kıan bahâsı⁴.

Maḥşûl-i Beyt: Ey dervîş, dostlar kılıcından nâle ve feryâd u fiğân eyleme, zîrâ bu ehibbâ didikleri⁵ tâ'ife maḥtûlden diyet alurlar. (^{S,T+} Ya'nî 'âşıkların kıatlı derler ve kıolumuz yoruldu diyü seniñ kıatlıñden diyet alurlar⁶.)

در خرقه زن آتش که خم ابروی ساقی
بر می شکند گوشه محراب امامت

Der-ḥırqa zen âteş ki ḥam-ı ebrû-yı sâkı
Ber-mî-şikened gûşe-i miḥrâb-ı imâmet

Der-ḥırqa; der bâ-i şıla ma'nâsınadır. **Ber-mî-şikened; ber** harf-i te'kid, **mî-şikened**, fi'l-i muzâri', zamîr-i fâ'il taḥtında müstetir **ḥam-ı ebrû**'ya râci'-dir, (^{S,T+} ma'nâsı şır'dır⁷, ya'nî şikest ider, kırar.)

Maḥşûl-i Beyt: Hâce beyt-i sâbıkda mezkûr olan dervîşe ḥiṭâb idüp buyurur: Hırkıya âteş ur ki sâķınıñ ḥam-ı ebrûsı imâmet miḥrâbının köşesini yıkar ve ḥarâb eyler. Hâşılı, sâķınıñ ḥam-ı ebrûsı tamâm 'âlemi kendüye meyl itdürüp râki' u sâcid eyledi. Şimden girü zühd ü taḳvâ ve şüfilik işi öldi. Miḥrâb-ı

1 Uzun, Mustafa, *Dede Ömer Râşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*, Basılmamış Doktora Tezi, MÜ İlahiyat Fak., İstanbul 1982. (s. 134, 182. beyit)

2 S: bu'd-ı ba'ide. T: bün-ı ba'id.

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

4 T: ya'nî kıan bahâ. M: Bunda ğarâmetden murâd kıan bahâsıdır.

5 S: didiğîñ.

6 T: seniñ kıatlıñden maḥtûlden diyet alurlar.

7 şımak (kırmak) fiilinin geniş zamanı.

imâmete kim baş eger sâķiniñ gûşe-i ebrûsı var iken, ki ol, gûşe-i mihrâbı şır¹, ya'nî 'ırzına kesr virür ki kimse aña teveccüh eylemez.

حاشا که من از جور و جفای تو بنالم
بیداد لطیفان همه لطفست و کرامت

Hâşâ ki men ez-cevr u cefâ-yı tu bi-nâlem
Bî-dâd-ı laţîfân heme luţf'est u kerâmet

Bî-dâd; bî edât-ı selbdir ve **dâd** 'adle dirler, pes **bî-dâd** zulüm dimekdir. Bunda **kerâmet** maşdardır, kerem ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Hâce cānāna ḥiţâb idüp buyurur: Hâşâ ki ben seniñ cevr ü cefândan inleyüp şikâyet idem. Mısrâ'-ı şānî ḥükm-i ta'ilde vâķi'dir. Zîrâ laţîfleriñ zulmi hep luţf u iḥsândır, zîrâ '*Kullu fı'lin mine'l-laţîfi laţîfun*'²dur.

کوته نکند بحث سر زلف تو حافظ
پیوسته شد این سلسله تا روز قیامت

Kûteh ne-koned baḥş-i ser-i zulf-i tu Hâfız
Peyveste şud in silsile tâ rûz-ı kıyâmet (99b)

Kûteh kûtâh'dan muḥaffefdir kâ'ide-i sâbıķa üzre. **Peyveste** ulaşıķ. **Silsile** zencîr. **Zulf**i zencîre teşbîh iderler. **Tâ** intihâ-i ġâyet içündür, ilâ ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız seniñ ser-i zülfün baḥşini kûtâh eylemez, ya'nî ḥikâyet ü beyânında takşîr eylemez, ḥâşılı, bu bir muṭavvel kışşadır ki bunu (^{M,T+} muḥtaşar) eylemez. Zîrâ bu silsile muttaşıldır kıyâmet ġünine dek, ya'nî teselsüline ḥadd u ġâyet kıyâmetdir. Niteki Hâzret-i Mevlânâ Câmî buyurur:

Beyt: هرگز حدیث زلف تو کوته نمی شود
این گفت و گوی تا به قیامت مسلسل است

Hergiz ḥadiṡ-i zulf-i tu kûteh ne-mî-şevad
În guft u ġüy tâ be-kıyâmet muselsel'est³

1 M: yıķar.

2 Latiften/güzelden gelen her fiil latiftir/güzeldir.

3 Senin zülfünden bahis asla kısa olmaz. Bu söz ta kıyamete kadar uzar gider.

85

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Muzâri¹
Mef'ûlû Fâ'ilatün Mef'ûlû Fâ'ilatün

زان یار دنوازم شکرست با شکایت
 گر نکته دان عشقی خوش بشنو این حکایت

Zân yâr-ı dil-nevâzem şukrî'st bâ-şikâyet
 Ger nukte-dân-ı 'ışkî hoş bi-şnev in hikâyet

Dil-nevâz vaşf-ı terkibîdir, nevâziden'den, gönül ohşayıcı dimekdir, ri'âyet-i hâtırdan ta'bîrdir. **Nukte-dân** da vaşf-ı terkibîdir, dânen'den, nükte bilici ma'nâsına, muzâf olmuştur **'ışkî** ye, ism-i fâ'ilî'n mef'ûline izâfeti gibi, âhîrindeki **yâ** zamîr-i muhâtabdır, eger **'ışkî**n nüktedânı iseñ dimekdir. **Hoş** bunda eyi ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ol dil-nevâz yârdan şükürle şikâyetim var, ya'nî dil-nevâz olduğu cihetden şâkirim, ammâ beyt-i şânide buyurduğu gibi hiç bir hizmetiminî kadrini bilmediginden şâkiyim¹. Eger **'ışkî**n nüktedânı iseñ bu hikâyeti eyü işit, zîrâ şükr ü şikâyet mütezâddandır. Bir maḥalde cem'i muḥâlîf görünür. **Şukrî'st**'deki yâ tenkîr içündür, vaḥdet için degildir².

بی مزد بود و منت هر خدمتی که کردم
 یا رب مباد کس را مخدوم بی عنایت

Bî-muzd bûd u minnet her ḥidmeti ki kerdem
 Yâ Rab me-bâd kes-râ maḥdûm-ı bî-'inâyet

Muzd kirâdır ya'nî ücret. **Ḥidmeti**'de **yâ** vaḥdet içündür. **Me-bâd** nehy-i ḡâyibdir. **Maḥdûm**'da izâfet de câ'iz 'adem-i izâfet de. **'Inâyet** irâdet ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Cânâna her bir ḥidmet ki eyledim ücretsiz ve minnetsizdir. Yâ Rab, kimseniñ maḥdûmı irâdetsiz veyâ kimseniñ irâdetsiz maḥdûmı olmasun, ya'nî meḳâdîr-i 'uşşâkı bilmez maḥdûmı olmasun.

1 S: şâkirim.

2 <¹⁺ Redd-i Şem'î>

رندان تشنه لب را آبی نمی دهد کس
گویی ولی شناسان رفتند ازین ولایت

Rindân-ı teşne-leb-râ âbî ne-mî-dehed kes
Güyî velî-şinâsân reftend ezîn vilâyet

(^{S,T+} **Rindân**’ın **teşne-leb**’e izâfeti beyâniyyedir.) **Teşne-leb** vaşf-ı terkibîdir, dudağı şusuz dimekdir. (^{S+} **Âbî**’de **yâ** vahdet içündür, bir içim şu dimekdir.) Ba’zı nüshada **câmî** düşmüş, bir kadeh dimekdir. Câ’izdir ki bunda **âb**’dan murâd bâde ola. **Velî-şinâsân** vaşf-ı terkibîdir, **velî-şinâs**’ın cem’i, velî bilici ma’nâsına. **Ezîn vilâyet** bu vilâyetden. Murâd memleket-i Şîrâz’dır. Bunda **rind**’lerden murâd evliyâdır mecâzen.

Maḥşûl-i Beyt: Teşne-leb rindlere kimse bir içim şu veyâ bir kadeh bâde virmez. Ke’enne velî biliciler bu memleketden gittiler, ya’nî mekâdir-i nâsı bilenler bu memleketde kalmadı, sürüldi.

در زلف چون کمندش ای دل میپچ کآنجا
سرها بریده بینی بی جرم و بی جنایت

Der-zulf-i çun kemendeş ey dil me-pîç k’ân-câ
Serhâ burîde bînî bî-curm u bî-cinâyet

Der-zulf; **der** harf-i şıla, (^{S,T+} bâ) ma’nâsına. **Kemend** okruğdur, Türkîsi müsta’mel degildir, Fârisîsi müsta’meldir. **Me-pîç** fi’l-i nehy-i muḥâtabdır, pîçiden’den. **K’ân-câ;** **ki** harf-i ta’lîl, **ân-câ** anda ya’nî kemend gibi zülfdde. **Burîde**, bâ’nın zammı ve râ’nın kesriyle, ism-i mef’ûldür, kesilmiş ma’nâsına. **Curm** günâh, **cinâyet** ‘aṭf-ı tefsîridir.

Maḥşûl-i Beyt: Ol cānânın kemend gibi zülfine tolaşma ey gönül, zirâ ol zülfdde günâhsız ve cinâyetsiz kesilmiş başlar görürsün, ya’nî aña dolaşan cāndan ve başdan geçmek gerek.

چشمت بغمزه ما را خون خورد و می پسندی
جانا روا نباشد خون ریز را حمایت

Çeşmet be-ğamze mâ-râ ḥûn ḥord u mî-pesendi
Cânâ revâ ne-bâşed ḥûn-rîz-râ ḥimâyet

Sâbıkan zıkrı oldu ki **ğamze** gözden ve kaçdan şadır olan harekete ve şiveye dirler. **Mâ-râ; râ** bunda tahşîş ifâde ider, bizim dimekdir. (100a) **Hord** fi'l-i mâzî, müşterekdir yemek ve içmek mâbeyninde. **Vāv** harf-i hâl. **Mî-pesendî** fi'l-i muzâri¹ muhâtabdır, **yâ** harf-i hîtab, beğenürsün, ya'nî lâıyık görürsün. **Cânâ** münâdâ, âhirindeki elif harf-i nidâdır. **Revâ** câ'iz ma'nâsınadır. **Hûn-rîz** vaşf-ı terkîbîdir, rîziden'den, kan dökici dimekdir, **râ** harf-i şıla. **Himâyet** maşdardır, hamâ-yehmîden ya'nî çarabe-yedribu bâbindan, remâ-yermî gibi, bir nesneyi korumak, meşelâ bağ ve çayır korumak gibi. İsm-i fa'ili hâmi ve ism-i mef'ûli maḥmî gelür. Maḥmiye-i Edirne dirler, maḥfûza ve maşûna ma'nâsına¹.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ çeşmiñ ğamze isti'ânetiyle bizim kıanımı içdi, sen de lâıyık görürsün bunu. Ey cân, hûn-rîzi ya'nî kâtili himâyet câ'iz degildir. Ya'nî çeşmiñ ğamze oklarıyla kıanımı dökdi ve sen lâıyık görürsün. İmdi çeşm-i hûn-rîziñi ey cân, himâyet câ'iz degildir, Hâce gibi vücûd-ı şerifiñ demini sefk eylediğiçün.

درین شب سیاهم گم گشت راه مقصود
از گوشه برون آی ای کوکب هدایت

Derin şeb-i siyâhem gum geşt râh-ı maḥşûd
Ez-güşe'i birün ây ey kevkeb-i hidâyet

(^{M,T+} **Şeb-i siyâh**'dan murâd hicrân kıarañu gicesidir. **Maḥşûd**'dan murâd vişâldır. **Kevkeb-i)** **hidâyet**'den murâd cânândır.

Maḥşûl-i Beyt: Bu firâkıñ kıarañu gicesinde râh-ı vişâl nâ-bedîd oldu. Ey hidâyet kevkebi olan cânân, bir köşeden taşra çıķ, tâ ki râh-ı maḥşûd bedîd² olup vişâl hâşıl ola. (^{M+} Hidâyet maḥlûba vâşıl olan böyle delâlet eylemege dirler.)

از هر طرف که رفتم جز وحشتم نیفزود
زنهار ازین بیابان وین راه بی نهایت

Ez-her taraf ki reftem cuz vaḥşetem ne-y-efzûd
Zinhâr ezîn beyâbân v'în râh-ı bî-nihâyet

Ez-her taraf; ez bunda bâ-yı şıla ma'nâsınadır. **Vaḥşetem; mîm-i** mütekellime izâfeti lâmiyyedir, **vaḥşet** halkdan ürküp kaçmaķdır. **Ne-y-efzûd** fi'l-i nefy-i mâzî, efzûden'den, artmadı dimekdir. **Zinhâr** amân ma'nâsınadır. **Beyâbân**'dan murâd firâķ beyâbânıdır veya 'ışķ beyâbânıdır.

1 S: Maḥmiye dirler, maḥfûz ve maşûn ma'nâsına.

2 M: pedid.

Maḥşûl-i Beyt: Vâdî-i firâkıñ veyâ ‘ışkıñ her cânibine ki vardım, vaḥşetinden gayrı nesne ziyâde olmadı ya’nî vaḥşetim arttı. Amân bu beyâbândan ve bu nihâyetsiz yoldan. Ya’nî hicrân veyâ ‘ışk beyâbânını ol kadar ki gezdim, baña vaḥşetden gayrı nesne ḥâşıl olmadı. İmdi amân firâk beyâbânından ve anıñ nihâyetsiz râhından (T⁺ veyâ ‘ışk beyâbânından ve anıñ nihâyetsiz râhından.)

این راه را نهایت صورت نمی توان بست
کش صد هزار منزل بیشست در بدایت

În rāh-râ nihâyet şûret ne-mî-tuvân best
K’eş şed-hezâr menzil biş’est der-bidâyet

În rāh didigi rāh-ı ‘ışk u muḥabbetdir veya beyt-i sābıkda mezkûr olan rāh-ı firâk’dır. **K’eş; ki** ḥarf-i ta’lîl, **şîn**-i zamîr **rāh**’a râci’dir. **Biş’est; biş** artık, ziyâde ma’nâsına. **Bidâyet** evveldir, nihâyet muḳâbili.

Maḥşûl-i Beyt: Bu rāh-ı ‘ışkıñ nihâyetine şûret bağlamak olmaz, ya’nî buña nihâyet ta’yîn eylemek olmaz, zîrâ bunuñ evvel ḳonağında yüz biñ menzilden ziyâdedir. Ḥâşılı, ṭarîḳ-i ‘ışka ḥadd ü ḡâyet virmek olmaz, zîrâ bunuñ evveli yüz biñ menzilden ziyâdedir, tâ âḫiri ne olıırdır? Ba’zı nüshada **ne-mî-tuvân** yerine **kucâ tuvân** düşmüş.

ای آفتاب خوبان می جوشد اندرونم
یک ساعت بگنجان در سایه حمایت

Ey âftâb-ı ḥübân mî-cüşed enderûnem
Yek sâ’atem bi-guncân der-sâye-i ḥimâyet

Ba’zı nüshada **ḥübân** yirine **ḥübî** düşmüş, yâ-i maşdariyye ile, güzellik demektir. **Mî-cüşed** fi’l-i ḥâl, cüşiden’den, ḳaynar ma’nâsına ki ‘Arabca fevr u ḡaly dirler. (T⁺ **Enderûnem**;) **enderûn** iç ma’nâsına, bunda murâd yürek ve cigerdir, **mîm**-i mütekellime izâfeti lâmiyyedir. **Yek sâ’atem**’iñ **mîm**’i ma’nâ cihetinde **bi-guncân** ‘ibâretine muḳayyedir. **Bi-guncân** fi’l-i emr müfred muḫâṭabdır, guncâniden’den, elif ve nûn-ı ta’dîye ile, ya’nî aşlı gunciden’dir, lâzım, şıḡmak ma’nâsına. Şoñra elif ve nûn gelmekle müte’addî oldu, şıḡdırmak belki şıḡındırmak ma’nâsınadır.¹

1 M: şıḡmak ma’nâsınadır. T: müte’addî oldu, belki şıḡındırmak ma’nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey güzeller âfitâbı, yüregim ve cigerim hâralet-i 'ışkdan kaynar. Bir sâ'at beni himâyetiñ ve 'inâyetiñ gölgesinde şğındır ya'nî âsûde-ḥâl eyle. **Sâye-i himâyet** izâfeti beyâniyyedir.

هر چند بردی آبم روی از درت نتابم
جور از حبیب خوشتر کز مدعی رعایت

Her çend burdî âbem rûy ez-deret ne-tâbem
Cevr ez-ḥabîb hoşter k'ez-mudde'î ri'âyet

Her çend her ne deñlü dimekdir. **Âb**'dan (100b) murâd yüz şuyıdır ya'nî 'ırz. **Ne-tâbem**, fi'l-i nefy-i istikbâl, tâbiden'den, döndürmem dimekdir. Mısrâ'-ı şânî ḥükm-i ta'lildedir.

Maḥşûl-i Beyt: Her ne deñlü ki yüzüm şuyını iletidiñ ya'nî 'ırzım zâyî' eylediñ, yüzümü kapuñdan döndürmem ya'nî âsitân-ı sa'âdet-me'âbîñı¹ terk eylemem. Zîrâ ḥabîbden cevır ü cefâ, hoşrağdır² düşmânıñ ri'âyetinden, zîrâ '*Kullu fi'lin mine'l-meliḥi meliḥ*³'dir.

عشقت رسد بفریاد ار خود بسان حافظ
قرآن ز بر بخوانی در چارده روایت

'İşk et resed be-feryâd er ḥod besân-ı Hâfız
Ḳur'ân zeber bi-ḥânî der-çârdeh rivâyet

Ba'zı nüshada mısrâ'-ı şânî böyledir: 'Her heft sub' ḥânî der-çârdeh rivâyet'. Ba'zısında böyledir: 'Ḳur'ân sub' ḥânî der-çârdeh rivâyet'. '**İşk et; tâ**'sı ma'nâ cihetinde **feryâd**'a muḳayyeddir, **be-feryâdet** taḳdîrinde. **Besân** edât-ı teşbîhdir. (^{S,T+} **Sân** edât-ı teşbîhdır diyen ḥaṭâ eylemiş⁴), (^{S+} zîrâ **sân** da **besân** da edât-ı teşbîhdır.) **Zeber** ezber'den muḥaffefdir, bir nesneyi ezberden okumak ma'nâsına. Za'yı meksûr okuyup harf-i ibtidâ aḥz eylemek ve ber lafzını sîne ma'nâsına alup sînedden okumak demek lafızda ve ma'nâda ḥaṭâ eylemekdir⁵. **Der-çârdeh rivâyet;** Ma'lûm ola ki şüyûḥ-ı kıra't yedidir, niteki buyurmuşlardır.

1 M: sa'âdetiñi.

2 M: hoşterdir.

3 Tatlı/güz el kimseden gelen her fiil tatlıdır/güzeldir.

4 <^{T+} Redd-i Şem'î>

5 <^{T+} Redd-i Sürûri>

Rubâ¹: استاد قرائت بشمر پنج و دو پیر
 بو عمرو علا و نافع و ابن کثیر
 پس حمزه و ابن عامر و عاصم دان
 زین جمله کسائی شمر و هفت بگیر
 Üstâd-ı kırâ'at bi-şumur penc u du pîr
 Bû 'Amr-i 'Alâ vu Nâfi' u İbn-i Keşîr
 Pes Hamza vu İbn-i 'Âmir u 'Âşım dān
 Zîn cumle Kisâ'i şumur u heft² bi-gîr³

Ve her bir şeyhiñ ki râvîsi var. Bunda tafşîli taṭvîle mü'eddi olur, murâd idinen kütüb-i kırâ'atda görsün.

Mahşûl-i Beyt: (^{M,T+} Nüşha-i) evvel: Seniñ feryâdıña 'ışk irişür eger hoş Hâfız gibi Qur'an-ı şerîfi on dört rivâyetde ezberden okursañ. Ya'nî vüşûl ile'llâh 'ışk ile olur, kırâ'at-ı seb'ayı on dört rivâyetle ezber okumağla olmaz. (^{T+} Ve-illâ) bu üslûb üzere Qur'an-ı şerîfi okuyanlar evliyâ'u'llâh olmak gerek idi. Her heft sub⁴ yedi sub⁴ demektir, sîn'in zammı ve bâ'nın sükûnıyla, yediden bir, niteki şümün sekizden bir ve 'öşr ondan bire dirler. Bunun aşlı budur ki Haccâc-ı zâlim zamânında Qur'an-ı şerîfi yedi hisşeye taḫsîm eylediler ve ol hisşelere esbâ' didiler ve girü otuz kısma taḫsîm eylediler ve ol aḫşâma eczâ didiler. Pes, Hâce'niñ heft sub⁴ buyurduğu tamâm (^{T+} Muşḫaf'dan kinâyetdir, ya'nî tamâm) Muşḫaf-ı şerîfi on dört rivâyet üzere okursañ da vüşûl ile'llâha sebep 'ışk u muḥabbetdir, mücerred kırâ'atı⁴ ri'âyet degildir.

1 M: Kıt'a.

2 M: şefet.

3 Kıraat imamlarını beş ve iki yani yedi pîr olarak say. Bunları Ebu Amr-i 'Alâ, Nâfi', İbn-i Kesîr sonra Hamza, İbn-i Âmir ve Âşım olarak bil, bu cümleden olarak Kisâ'i'yi de sayarak sayıyı yediye tamamlama (veya Kisâ'i'yi say da dudağını/ağzını kapat.)

4 S, M: kıra'ata.

86

Ve lehu eyzan¹
Baḥr-i Hezec
Mefā'ilün Mefā'ilün Mefā'ilün Mefā'ilün

مدام مست می دارد نسیم جعد گیسویت
 خرابم می کند هر دم فریب چشم جادویت

Mudāmem mest mī-dāred nesīm-i ca'd-ı gīsūyet
 Ḥarābem mī-koned her dem firib-i çeşm-i cādūyet

Mudām lafz-ı müsterekdir, devām ma'nāsına (^{S,T+} ve bāde ma'nāsına), (^{T+} devām ma'nāsına olunca) (^{M,T+} dā'im beni mest tutar demek olur.) Bāde ma'nāsına olunca şarāb beni mest tutar dimekdir, (^{S,T+} ammā maḳşūd evvelkidir, ikinci degildir.) **Ca'd** kıvrıkcıdır, niteki sābıkan beyān oldındı idi. **Gīsū** saç bölüğine dirler. **Firīb** ismdir, aldama ma'nāsına. **Çeşm-i cādū** izāfeti beyāniyyedir.

Maḥşül-i Beyt: Seniñ gīsūn ca'dınıñ nesimi beni dā'im mest tutar, ya'nī gīsūnuñ tatlı kokuşu her zamān beni esrük tutar ve çeşm-i cādūnuñ firibi beni dā'im ḥarāb eyler. Müdām ve mest ve ḥarāb mürā'āt-ı nazīr kabīlindendir.

پس از چندین شکیبایی شبی یا رب توان دیدن
 که شمع دیده افروزیم در محراب ابرویت

Pes ez-çendin şekibāyī şebī yā Rab tuvān dīden
 Ki şem'-i dide efrūzim der-miḥrāb-ı ebrūyet

Şekibāyī; (^{S,T+} **şekibā** şıfat-ı müşebbehedir), şabūr ma'nāsına, yā-yı şāniye ḥarf-i maşdardır, şabūrluḳ dimekdir. **Tuvān dīden** mümkin midir görmek. **Ki** beyān-ı imkān. **Şem'-i dīde** izāfeti beyāniyyedir. **(101a) Efrūzīm** fī'l-i muzā-ri' mütekellim ma'a ḡayrih, efrūziden'den, yalınlandırmak ma'nāsına ya'nī rū-şen eylemek. **Miḥrāb-ı ebrūyet;** **tā** zamīr-i muḥāṭab ve **miḥrāb-ı ebrū** izāfeti beyāniyyedir, ya'nī müşebbehun bihiñ (^{M,T+} müşebbehe) izāfetidir.

Maḥşül-i Beyt: Bu kadar şabırlıḳdan sonra 'aceb bir gice görmek mümkin midir ki dīde şem'ini seniñ miḥrāba müşābih ebrūlarında ziyālanduravuz²,

1 M: Ve lehu raḥime'llāhu rūḥahu.

2 M, S: ziyālandırırız.

ya'nî bu deñlü cefâ ve cevriñden şofra 'aceb bir gice dîdâr-ı vişâl¹ müyesser olur mı dimekdir.

سواد لوح بینش را عزیز از بهر آن دارم
که جان را نسخه باشد ز لوح خال هندویت

Sevâd-ı levh-i bîniş-râ 'azîz ez-behr-i ân dârem
Ki cân-râ nüşa'î bâşed zi-nağş-ı hâl-i hindüyet

Sevâd kıaralık², muķābili beyâzdır ki aķlıķıdır. **Levh** tahta. **Bîniş** ism-i maşdardır, görüş ma'nāsına. **Sevâd**'ın **levh**'a izāfeti lâmiyyedir (^{S,T+} ve **levh**'iñ) **bîniş**'e beyāniyye. **Levh-i bîniş**'den murādı merdüm-i çeşm ya'nî bebekdir. **Ez-behr** li-ecl ma'nāsınadır ya'nî ta'lîl. **Nuşa** mişâl ve örnekdir, **yâ**'sı vaḥdet içündür. (^{S,T+} **Nuşa**'i **bâşed** bir nüşa ola olur diyen ḥaķķ-ı ma'nâyı ri'āyet eylemedi³.) **Hindü**'nuñ vāv'ı nisbet içündür Türkideki gibi, meşelâ Mısırlı ve Şāmlı dirler, Mısırlı ve Şāmlı diyecek yirde. Ma'lûm ola ki (^{S,T+} kelime) âḥirinde elif ve vāv ve yâ olsa, izāfet ḥālinde bunlardan şofra yâ işbât eylemek lâzımdır. Bu ğazeliñ kâfiyesinde vâķi' olduğı gibi.

Maḥşül-i Beyt: Levh-i bîniş sevâdını anıñçün 'azîz tıtarım ya'nî gözümün kıara bebegini anıñçün gözümde ḥıfz idüp 'izzet ü ḥürmet iderim ki cāna bir mişâl ü nüşa ola seniñ Hind'e mensüb ḥālîñ nağşından ya'nî siyāh bebekden. Ḥāşılı, bebegi ḥāle ve ḥālî bebege teşbîḥ çok vâķi' olmuşdur. İmdi seniñ ḥālîne beñzediğiçün bebegi gözde yādigār diyü ḥıfz eylerim.

تو گر خواهی که جاویدان جهان يك سر بیاری
صبا را گو که بردارد زمانی برق از رویت

Tu ger ḥāhî ki cāvîdān cihān yek-ser bi-y-ārayî
Şabā-râ gū ki ber-dāred zemānî burķa' ez-rüyet

Cāvîdān ve **cāvîd**⁴ ebedî dimekdir. **Yek-ser** bir kezden ve bir uğurdan dimekdir. **Bi-y-ārayî**; **bā** ḥarf-i te'kid, **y'arāyî**; aşlı **ārāyî** idi, hemze yā'ya kıalb olmuşdur, niteki sābıķan zıkr olındı idi, ārāyîden'den müştak, bezeyesin dimekdir. **Burķa**', bā'nıñ zammı ve rā'nıñ sükünü ve kāf'ıñ fetḥi ve zammıyla, yüz örtüsine dirler.

1 S, T: dîdâr u vişâl.

2 M, S: kıarañıluķ.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri>

4 T: cāvîdān ve cāvîdān.

Maḥşûl-i Beyt: Eger isterseñ cihânı ebedî bir uğurdan bezeyüp müzeyyen eylesesin, şabâya söyle ki bir zamân yüzünden (^{M,T+} burqa'ı qaldıra ki tamâm 'âlem yüzünden) müzeyyen ü münevver ola. Zîrâ rûyuñ nûr-ı maḥz'dır, her ne yere ki eşi"ası düşerse orayı¹ münevver ü müzeyyen ider.

و گر رسم فنا خواهی که از عالم براندازی
برافشان تا فرو ریزد هزاران جان ز هر مویت

Vu ger resm-i fenâ hâhî ki ez-'âlem ber-endâzi
Bi-y-efşân tâ furû rized hezârân cân zi-her müyet

Ber-endâzi; ber ḥarf-i te'kîd, **endâzi** fi'l-i muzâri' muḥâtabdır, endâzi-den'den, atasın ve bırağasın dimekdir. **Bi-y-efşân;** bâ ḥarf-i te'kîd, **y'efşân;** yâ hemzeden munḫalib, fi'l-i emr-i mûhâtabdır, efşâniden'den, silk dimekdir, silkin demek degildir (^{S,T+} ba'zılar zann eyledigi gibi) . **Tâ** ḥarf-i tâ'lîl. **Furû** lûğatde aşğa ma'nâsınadır, bunuñ gibi yerlerde te'kîd ifâde ider ancaq. **Rized** fi'l-i muzâri' müfred gâyibdir, rîziden'den, bunda döküle dimekdir. (^{T+} **Efşân** ve **rîzed** ikisi bile [**zi-**]her mûy'a müteveccihdir tenâzu' tarîkiyle veyâ **efşân** lafzına **gîsû** veyâ **zulf** taq'dir idevüz ki tenâzu'a muḥtâc olmaya.) (^{S,M+} **Bi-y-efşân**'ın mef'ûli muḫadder zülf veyâ gîsû veyâ kâküldür, ḥaşılı, aḫsâm-ı mû'dan bir nesnedir ve **rîzed**'in fâ'ili **hezârân cân**'dır, *fe-te'emm*el.)

Maḥşûl-i Beyt: Ve eger isterseñ ki resm u ḫânûn-ı fenâyı cihândan atup gideresin, ya'nî ḫânûn-ı fenâyı² def' eylesesin, zülfüñi ve gîsûñı silk, tâ her bir kılından nice biñ cân döküle. Ya'nî ervâḫ-ı mücerredeye ḥod fenâ fâri olmaz, ḥaşılı, ecsâm u eşbâḫ 'âlemden merfû' olur ve şâfi ervâḫ ḫalır. Ervâḫ ḥod bâḫî ve ebedîdir, fânî olmaz. Pes, 'âlemden resm-i fenâ ḫalkar.

من و باد صبا مسکین دو سرگردان بی حاصل
من از افسون چشمت مست و او از بوی گیسویت

Men u bād-ı şabâ miskîn du sergerdân-ı bî-ḥaşıl
Men ez-efsûn-ı çeşmet mest u ü ez-büy-ı gîsüyet (101b)

Men mübtedâ ve **şabâ** ma'tûf ve mîşrâ'-ı şânî ḫaberî. **Miskîn** bunda müş-terek vâḫi' olmuştur **men** ile **şabâ** beyninde. **Men**'e şîfat olunca, meskenetden şîfat-ı müşebbehedir. **Şabâ**'ya şîfat olunca, yâ-i nisbet ve nûn-ı te'kîdle miske

1 M: o yeri.

2 S: ya'nî ervâḫ-ı ḫânûn-ı fenâyı.

mensûb olur, miskli demek olur. (^{S,T+} **Miskîn** ‘ibâretini hemân şabâya taḥşîş idenler kelâmda taşarrufa mâlik degiller imiş¹.) **Ser-gerdân** bi-ḥasebi’l-lüğa başı çigzinegendir, ammâ ıstılâḥda müteḥayyir ma’nâsınadır, **men** ve **şabâ**’ya sıfat ba’de şıfatdır ve **bî-ḥâşıl**’a izâfeti beyâniyyedir. **Efsûn** siḥr ü ḥiledir.

Maḥşûl-i Beyt: Ben miskîn ve bād-ı şabâ miskîn iki ḥâşılsız sergerdânız. Ben siḥr-i çeşmiñden mestim ve şabâ bûy-ı gîsûñdan mestdir. Miskînlıkde şerik olduğumuz gibi, mestânelıkde de şerikiz. Ben ve miskîn bād-ı şabâ iki bî-ḥâşıl ser-gerdânuz diyen mısrâ‘-ı evvel şânîye merhûn olduğunu anlamamış².

زهی همت که حافظ راست کز دنی و از عقبی
نیاید هیچ در چشمش بجز خاک سر کویت

Zihî himmet ki Ḥâfız-râst k’ez-dunyî vu ez-‘uḳbî
Ne-y-âyed hiç der-çeşmeş be-cuz ḥâk-i ser-i küyet

Zihî, zâ’nın fetḥi ve kesriyle, kelime-i taḥşîn ve ta’accübdür. **Ki** râbıt-ı şıfatdır. **Ḥâfız-râst**; **râ** edât-ı taḥşîş ve **sîn** ve **tâ** edât-ı haber, Ḥâfız’ındır demek olur. **K’ez**; **ki** taḥşîn-i himmete ‘illetdir ve zâ-yı müfrede ibtidâ içündür, min ma’nâsına. **Dunyâ** ve **‘uḳbâ**; ‘Arabîde **dunyâ** elifle yazılır ve elifle okunur, ammâ **‘uḳbâ** yâ ile yazılır ve elifle okunur, ammâ ‘Acem yâ ile (^{T+} yazar ve yâ’yla) okur. Mûsâ ve ‘İsâ ve Yâhyâ ve ğayrıları bu ḳabildendir. **K’ez-dunyî vu ez-uḳbî** mısrâ‘-ı şânîye merhûndur.

Maḥşûl-i Beyt: ‘Aceb himmet ki Ḥâfız’ındır ya’nî Ḥâfız’ın himmeti ne ‘aceb himmetdir ki dünyâdan ve âḥiretten seniñ maḥalleñ ucu toprağından ğayrısı gözine gelmez ya’nî gözine görünmez, ḥâşılı, seniñ ser-i küyuñ ḥâkini gözine tûtiyâ bilür, (^{S,T+} ğayrını kara toprak.)

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem’î>

2 <^{T+} Redd-i Şem’î>

87

Ve lehu eyzan¹
Ez-Baḥr-i Hezec
Mef'ûlû Mefâ'ilû Mefâ'ilû Fe'ûlûn²

المنة لله که در میکند بازست
 زان رو که مرا بر در او روی نیازست

El-minnetu li'llâh ki der-i meykede bâz'est
 Zân rû ki merâ ber-der-i û rûy-ı niyâz'est

Minnet maşdardır, menne yemunnu'dan ya'nî naşara bâbından, bir maş-darı da menn'dir, tâ'sız, ḥâşılı, muzâ'afdır. Ma'lûm ola ki minnet iki kısımdır. Birisi tevbiḥî ve birisi tenbihî. Tevbiḥî oldur ki, bir kimseye bir eylik eylesin, şofra ol eyledigîñ eyliği başına kaçasın, ya'nî ben saña filân iyiligi eylemedim mi diyü³. Bu minnet mezmûmdur 'aqlen ve şer'an, zîrâ naşş ile menhidir. *Ḳavluhu Te'âlâ*; ⁴ «لَا تُبْطِلُوا صِدْقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى» Tenbihî oldur ki bir kimse evlâdına ve etbâ'nına 'alâ sebili'l-isti'tâf dir ki benim size ri'âyetim sâ'iriñ evlâd u etbâ'ına ri'âyeti gibi degildir, belki vücûhla anlardan ziyâdedir. Bu minnet mezmûm degildir ve âyet-i kerîme ile manşûşdur. *Ḳavluhu Te'âlâ*; ⁵ «بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ» Pes, minnet bunda tevbiḥî olduğu taḳdîrce maḳşûd i'tirâf olur ki minnet Allâh'a lâyıḳdır, ya'nî bu kadar ni'am ki bize i'tâ eylemişdir ve dâ'im ider, eger bundan ötüri bize tevbiḥ eylese lâyıḳdır. İḥbâr maḳşûd degildir, ya'nî bize minnet eyledi veya minnet eyler demek degildir. Ammâ minnet tenbihî olduğu taḳdîrce i'tirâf da iḥbâr da olmaḳ câ'izdir. Pes, *Gülistân* evvelinde 'Minnet Ḥudâ'ya' demek fâsiddir, zîrâ Ḥudâ Mennân'dır, memnûnun 'aleyh degildir. Bu taḥkîḳ (^{S.T+} ma'lûm) olduğdan şofra imdi minnet Ḥudâ'ya ki meyhâne ḳapusu açıḳdır diyenler Mennân'ı memnûn-ı 'aleyhden fark eylememişlerdir⁶. **Û** zamîri **meykede**'ye râci'dir. **Niyâz**'a **rûy** işbâtı isti'âre ṯarîḳiyledir. **Niyâz** 'arz-ı ihtiyâca dirler.

1 M: Ve lehu *radîye* 'anbu.

2 T: mefâ'il.

3 S, M: eyledim diyesin.

4 "Sadakalarınızı başa kakmak ve eza etmek suretiyle boşa çıkarmayın." Bakara 2/264.

5 "Sizi imana kılavuzladığı için Allah size lütufta bulunmuştur." Hucurat 49/17.

6 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

Maḥşûl-i Beyt: Minnet Allâh'ındır ki meyḥâne ḳapusu açıktır. Ol (102a) yüzden ki anıñ ḳapusındadır rûy-ı niyâzım. Ya'nî meykede ḳapusu meftûḥ olduğu için memnûn-ı Hudâ'yız, zîrâ meftûḥ olması murâdımızdır, ol yüzden ki rûy-ı niyâzım bâb-ı meykededir. Hâşılı, rûy-ı niyâzım bâb-ı meykedede (^{S,T+} olduğuçün meftûḥ u güşâde olması murâdımızdır), (^{S+} ya'nî meykede ḳapusu meftûḥ) olduğuçün Allâh'a şükr ideriz demekdir. (^{S,T+} Ol yüzden ki baña anıñ ḳapusına niyâz yüzi vardır diyen, ol sebebden ki anıñ ḳapusu üzre benim niyâz yüzüm vardır diyen ma'nâyı ğarîb taşvîr eylemişler¹.)

خمها همه در جوش و خروشد ز مستی
وان می که در آنجاست حقیقت نه مجازست

Humhâ heme der-cüş u hurûş'end zi-mestî
V'an mey ki der-ân-câst ḥaḳîḳat ne mecâz'est

Humhâ ḥum'uhn cem'idir, küpdür. **Cüş** ismdir, cüşiden'den, ḳaynama ma'nâsına. **Hurûş** da ismdir, (^{S,T+} hurûşiden'den), çokrama² ma'nâsına. Murâd **hum**'lardan³, 'uşşâktır ki 'ışk mestâneliginden cüş u hurûşdadırlar. **V'an mey;** vâv harf-i hâl. **Mey**'den murâd 'ışk u muḥabbetdir. **Ki** harf-i râbıt-ı şıfatdır.

Maḥşûl-i Beyt: 'İşk u muḥabbet mestliginden 'uşşâk-ı cânân⁴ cemī'an cüş u hurûşdadırlar ve ol mey ki anlardadır ya'nî ol 'ışk u muḥabbet ki anlardadır, ḥaḳîḳıdır⁵, mecâzî degildir. Hâşılı, anlarda olan keyfiyyet bâde-i ḥaḳîḳat keyfiyyetidir, bâde-i mecâz keyfiyyeti degildir.

از وی همه مستی و خروشت و تکبر
وز ما همه بیچارگی و عجز و نیازست

Ez-vey heme mestî vu hurûş'est u tekebbur
V'ez-mâ heme bî-çâregî vu 'acz u niyâz'est

Vey zamîr, kinâyetdir cânândan. (^{S,T+} Hum'lara ircâ' idenler 'aceb lâ-ya'ḳil serḥoşlar imiş⁶.)

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 M: taşma.

3 M: humhâ'dan.

4 S: 'uşşâk ve cânân.

5 S, M: ḥaḳîḳatdır.

6 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

Maḥşûl-i Beyt: Ol cānāndan şādır olan hep mestlik ve ḥurūş u tekebbürdür ve bizden şādır olan hep bî-çārelıdır ve ‘acız ü niyāzdır, ya‘nî ol cānāndan istiğnā ve tekebbürdür zuhûra gelen ve bizden tenezzül ü nā-murādlık (^{S,T+} ve derdmendlik)dir. Zîrā aña lâıyık ol ve bize¹ lâıyık budur.

رازى كه بر غير نگفتم و نگوييم
با دوست بگويم كه او محرم رازست

Rāzi ki ber-i ḥalḫ ne-goftim u ne-güyim
Bā-dōst bi-güyim ki ü maḥrem-i rāz'est

Rāzi'de **yā** ḥarf-i vaḥdet. **Ki** ḥarf-i rābıt-ı şıfat. **Ber-i ḥalḫ**; **ber** kıat ya'nî 'inde ma'nāsına, muẓāf olmuştur **ḥalḫ**'a, yā-yı baṭnîyle. **Bā-dōst**; **bā** ḥarf-i şıla. **Bi-güyim** fi'l-i müstaḫbel veyā fi'l-i emr-i mütekellim ma'a ğayrih. **Ki** (^{M,T+} ḥarf-i) ta'lil.

Maḥşûl-i Beyt: Bir rāzi ki ḥalḫ yanında² söylemedik ve söylemeziz, ol rāzi dosta söyleriz veyā söyleyelim, zîrā dost maḥrem-i rāzdır. Ḥāşılı, hıç kimseye söylemedigimiz rāzi dosta söyleriz. (^{S,T+} Bunda dostdan murād Ḥudā'dır diyen cāhil, dostı düşmenden fark ıder nā-dān degil imiş³.)

شرح شکن زلف خم اندر خم جانان
كوته نتوان كرد كه اين قصه درازست

Şerḫ-i şiken-i zulf-i ḥam-ender-ḥam-ı cānān
Kūteh ne-tuvān kerd ki in kışşa dirāz'est

Şiken ve **şikenc** büküm⁴ dımekdir, meşelā kıumāşlarda bükmekden ḥāşıl olan büküm yeri gibi. **Ḥam** bügri ve egri (^{S,M+} ve büküm ma'nāsınadır.)

Maḥşûl-i Beyt: Cānānın burumı ve bükümü çok zülfini şiken ü şikenci-ni şerhini kısa kıılma kıılmaz, zîrā bu uzun kıışşadır, ziyāde taṭvile muḥtācdır. Dirāz ve kūtāh tezād kıabılindendir.

1 S: bizden.

2 M: kıatında.

3 S: dostı destiden fark eylemez nā-dān imiş. <^{T+} Redd-i Şem'î>

4 S, M: büküm.

بار دل مجنون و خم طره لیلی
رخساره محمود و کف پای ایازست

Bâr-ı dil-i Mecnûn u ħam-ı ħurra-i Leylî
Ruĥsâre-i Maĥmûd u kef-i pâ-y-i Ayâz'est

Bâr bunda yükdür ki kinâyetdir miñnetden ve bu iki **vâv** muķârenet içündür, 'aţf için degildir. Niteki Ĥazret-i Şeyĥ Sa'dî'niñ bu beytinde öyledir.

Beyt: دست مجنون و دامن لیلی
روی محمود و خاک پای ایاز

Dest-i Mecnûn u dâmen-i Leylî
Rûy-ı Maĥmûd u ĥâk-i pâ-y-ı Ayâz¹

Maĥşûl-i Beyt: Mecnûnuñ ıztırâb-ı ĥâtırı ĥam-ı ħurra-i Leylî ileidir ve Sulţân Maĥmûduñ yüzi Ayâz'ın tabanıyladır, ya'nî ol iki şey mütelâzımândır, bu ikisi mütelâzımân olduğı gibi. Ya'nî Mecnûn ki 'âşıkdır, aña Leylî'den belâ ve meşakķat lâzımdır ve Maĥmûd egerçi pâdişâĥ ve Ayâz bendesidir, ammâ muķtezâ-yı 'ışık oldur ki ma'sûķ nâzda ve 'âşık niyâzda ola. (^{S,T+} Bu beytiñ iki mışrâ'ında bile vâv-ı muķâreneleri irâd eylemeyüp bir mışrâ'ını mübtedâ ve ĥaber i'tibâr eyleyen² (102b) lafızda ve ma'nâda ĥaţâ eylemiş³.)

بردوخته‌ام دیده چو باز از همه عالم
تا دیده من بر رخ زیبای تو بازست

Ber-düĥteem dîde ĥu bâz ez-heme 'âlem
Tâ dîde-i men ber-ruĥ-ı zibâ-yı tu bâz'est

Ber-düĥte; ber ĥarf-i te'kîd, **düĥte** dikmiş ya'nî yummuş. **Bâz** bunda toğandır. **Tâ** ibtidâ-i ġâyet içündür, (^{S,T+} zamânda münzû gibi). **Zibâ** yaraşık dimekdir. **Bâz** bunda açık ma'nâsınadır.

Maĥşûl-i Beyt: Tamâm-ı 'âlemden gözi toğân gibi dikmişim ya'nî yummuşum ol vaĥtden beri ki gözüm seniñ zibâ yüzüne açıkdır. Ya'nî seni görüp seveli dünyâ gözüme görünmez oldu, zîrâ muķtezâ-yı 'ışık budur⁴.

1 Mecnun'un eli Leyla'nın eteğıyle, Sultan Mahmud'un yüzü ise Ayaz'ın ayağının toprağıyla birlikte.

2 S: her bir mışrâ' ayn-ı mübtedâ ve ĥaber i'tibâr eyleyen.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri>

4 S: muķtezâ-yı 'ışıkdır.

در کعبه کوی تو هر آن کس که در آید
از قبله ابروی تو در عین نمازست

Der-Ka'be-i küy-ı tu her ân kes ki der-âyed
Ez-ķible-i ebrû-yı tu der-'ayn-ı nemâz'est

Der harf-i şıla. **Der-âyed** gire dimekdir **der** vâsıtasıyla, gele demek de-
gildir ba'zılar didiği gibi¹. **Ka'be**'nin **küy**'a izâfeti beyâniyyedir. **Ķible-i**
ebrû da böyledir ve **'ayn**'in **nemâz**'a izâfeti fî ma'nâsınadır, namâz içinde-
dir demek olur.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ Ka'be gibi küyuña² her kimse ki dâhil oldı, seniñ
ebrûñ ĳiblesinden namâz içindedir. Hâşılı, 'uşşâķa küyuñ Ka'be ve ebrûlarıñ
ķible ve miḥrâbdır. Pes, küyuña dâhil olan hemân Ka'be'ye dâhildir ve ebrûla-
ruña teveccüh eyleyen hemân ĳibleye teveccüh eylemiştir.

ای مجلسیان سوز دل حافظ مسکین
از شمع بپرسید که در سوز و گدازست

Ey meclisiyân süz-ı dil-i Hâfız-ı miskîn
Ez-şem' bi-pursîd ki der-süz u gudâz'est

Ey harf-i nidâ, münâdâ maḥzûfdur, taķdır-i kelâm **ey yârân-ı meclisiyân**,
şıfatıdır **yârân**'ın ve **meclisî**'niñ cem'idir, **yâ**-yı nisbîyle. **Süz-ı dil** (^{S,T+} ilâ âhi-
rih³) merhûndur mışrâ'-ı şânîye ve muķaddem mef'ûlidir **bi-pursîd** 'ibâreti-
niñ. **Ki** harf-i (^{S,M+} beyân yâ harf-i ta'lîl. **Süz** ismdir süziden'den ve **gudâz** ism-
dir gudâziden'den, yanma ve erime dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey meclise) mensûb yârân, Hâfız-ı miskîniñ yüregi yanğı-
nını şem'den şoruñ ki süz u güdâzdadır, ya'nî ehl-i derd bilür ehl-i derdîñ
hâlini.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 M: Ka'be-i küyuña.

3 Metinde (اى) kısaltmasıyla gösterilmiştir.

88

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Remel
Fā'ilātün Fe'ilātün Fe'ilātün Fe'ilāt

حاصل کارگه کون و مکان این همه نیست
 باده پیش آر که اسباب جهان این همه نیست

Ḥāşıl-ı kârgēh-i kevn u mekân in heme nîst
 Bâde pîş âr ki esbâb-ı cihân in heme nîst

Kârgēh kârgâhdan muḥaffefdir, iş işlenen yere dirler, kâr-hâne ma'nâsına-dır, (^{S,T+} dükkân diyen yanlış söylemiş¹.) **Kevn u mekân**'dan murâd cihândır. (^{S,M+} **În heme nîst**) rûz-merrelerinde² hiç nesne değildir demekdir. (^{S,T+} Bu deñ-lü yokdur diyenler rûz-merrelerinden gâfiller imiş³.)

Maḥşûl-i Beyt: Dünyâ kâr-hânesinin ḥāşılı ve maḥşûli hiç nesne değildir. İmdi bâde getir ki esbâb u (^{S,T+} emti'a-i dünyâ hiç nesne değildir, ya'nî dünyâ ve) mâfihâ i'timâd u i'tibâra lâyık değildir.

از دل و جان شرف صحبت جانان غرضست
 همه آنست وگر نه دل و جان این همه نیست

Ez-dil u cân şeref-i şoḥbet-i cānân ğarâz'est
 Heme ân'est u ger ne dil u cân in heme nîst

Şoḥbet bunda muşâḥabet ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Dil ü cāndan ğarâz cānânın şeref-i şoḥbetidir, (^{S,T+} hep ol-dur ğarâz) ve-illâ dil ü cân hiç nesne değildir. (^{S,T+} Dil ü cân bu dükeli yokdur diyenler terzîki ve saḳîmi şaḥîḥden⁴ teşhîş eylemez imiş. Ḥāşılı, bu ğazelin âhi-rine dek bir beyte şaḥîḥ ma'nâ virmemişler⁵, hep 'indiyyât-ı ğayr-ı ma'ḳûldür virdikleri ma'nâ, zîrâ işlâḥ u isti'mâlden gâfillerdir.)

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 M: rûz-merre ta'birlerinde.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

4 T: ğayr-i şaḥîḥden.

5 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

دولت آنست که بی خون دل آید بکنار
ور نه با سعی و عمل باغ جنان این همه نیست

Devlet ân'est ki bî-hûn-ı dil âyed be-kenâr
V'er ne bâ-sa'y u 'amel bâğ-ı cinân in heme nîst

Ba'zı nüshada **âyed** yerine **ufted** düşmüş, ammâ ma'nâ birdir. (^{S,T+} **Sa'y**'i 'amel'e muzâf kılup ma'nâsını 'amel sa'y'i ile diyen cemî'an nüshalara muhâlif olduğundan gayri ma'nâsında ziyâde şafâ yokdur¹.) **Cinân**, cîm'in kesriyle, cen-netin cem'idir. **Bâğ**'in **cinân**'a izâfeti beyâniyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Devlet oldur ki hûn-ı dilsiz gele yanına, ya'nî zaḥmetsiz ve ta'absız hâşıl ola, yoḥsa sa'y ü 'amelle ya'nî (103a) 'ibâdet ü t̤a'atla hâşıl olan cinân hîç nesne degildir. Maḥşûd budur ki 'amel ü 'ibâdet mûcib-i cennet degildir. Ya'nî (^{M,T+} vişâl-i) cānân devleti oldur ki zaḥmetsiz sühûletle müyes-ser ola, ve-illâ esbâb u ḥutâm-ı dünyâ ile bâğ-ı cinân-i vişâl² ziyâde mu'teber degildir.

منت سدره و طوبی ز پی سایه مکش
که چو خوش بنگری ای سرو روان این همه نیست

Minnet-i Sidre vu T̤ubâ zi-pey-i sâye me-keş
Ki çu ḥoş bi-ngerî ey serv-i revân in heme nîst

Ma'nâ-yı **minnet**'i sâbıkan taḥkîk³ eylemişüz, bunda da ol ma'nâyadır. **Pey** bunda ta'lîl içündür. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Ḥoş** bunda eyi ma'nâsındır. **Bi-ngerî** fi'l-i muzâri' muḥâtab, nigeriden'den, nazâr eylesesin dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Sâye için Sidre ve T̤ubâ minnetin çekme, ya'nî gölgelen-mek⁴ için bunların minnetin götürme, zîrâ im'ân-ı nazâr eylesen ey serv-i revân, bunların minneti hîç nesne degildir.

پنج روزی که درین مرحله مهلت داری
خوش بیاسای زمانی که زمان این همه نیست

Penc-rûzî ki derin merḥale muhlet dâri
Ḥoş bi-y-âsây zamânî ki zamân in heme nîst

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 M: bâğ-ı cinân ve vişâl-i cānân

3 M: beyân.

4 M: gönül gölgelemek.

(^{M,T+} **Penc-rûzî; yâ** harf-i tenkîr,) (^{T+} harf-i maşdar veya harf-i vahdet i'tibâr idenler bilmediler¹. Penc rûz ıstılâhlarında) (^{M,T+} kılllet-i zamândan kinâyetdir. Nitekim Şeyh Sa'dî *Gülüstân*'ında buyurmuştur:

ای پنجاه رفت و در خوابی
مگر این پنج روز دریابی
Ey ki pencâh رفت u der-ḥābî
Meger in penc rûz der-yābî²)

Bir kimsenin yüz yıl 'ömri olsa mecmû'-ı 'ömrden, penc rûzla ta'bir iderler âhîri fenâ olduğu için, gûyâ ki beş gündür, belki hîç meşâbesindedir. Niteki Hüsrev buyurur:

Beyt: خلیفه زاده حقی به صورت و معنا
به پنج روز فانی چرا شوی مغرور
Halife-zâde-i ḥaqqî be-şûret u ma'nâ
Be-penc rûz-i fânî³ çi-râ şevî mağrûr⁴

Bi-y-âsây emr-i muhâtabdır, âsâyiden'den, diñlen dimekdir, râḥat ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Beş gün ki bu menzil ü merhalede mühlet-i 'ömrün var, a'lâ ve âsûde ol bir zamân, zîrâ zamân diyü i'tibâr eyledigîñ hîç nesne degil. Ya'nî 'ömre ve zamâna i'timâd⁵ yokdur. Pes, bir kaç gün ki dünyâdasın, ḥużûr idüp şafâ sür, zîrâ zamân-ı 'ömre i'tibâr yokdur.

بر لب بحر فنا منتظریم ای ساقی
فرصتی دان که ز لب تا بدهان این همه نیست
Ber-leb-i baḥr-ı fenâ muntaẓırîm ey sâqî
Fırşatî dān ki zi-leb tâ-be-dehân in heme nîst

Leb bunda kenâr ma'nâsınadır, **baḥr**'a izâfeti lâmiyyedir ve **baḥr**'ın **fenâ**'ya izâfeti beyâniyyedir. **Baḥr-i fenâ**'dan murâd bu cihândır ki gelen fenâ deñizine

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 Ey ömründen elli yıl geçtiği hâlde hâlâ uykuda olan gâfil! Bari kalan beş günde ahiretin için gerekli olanları tedarik eyle.

3 M: rûzî ḥâlî. T: rûze-i fâlî.

4 Hem suret hem da mânâ cihetinden gerçek halife olan kimse, niçin bu üç beş günlük fânî dünyaya aldaniyorsun?

5 M: i'tibâr.

dalup gider, hiç kimse (^{S,T+} bâkî) kalmaz. **Fırsatî**'de **yâ** tenkîr içündür, vahdet içün degildir¹. **Ki** harf-i ta'lîl.

Maḥşûl-i Beyt: Baḥr-i fenâ kenârında² muntazırız ey sâkî, ya'nî baḥr-i fenâ kenârındaḥumârdan helâkolmağamüşrifolup muntazırız mütevaḳḳıf-ı iḥsânınız. Ey sâkî, bize câm-ı lebâleb şunmağa fırsat bil, zîrâ fırsat serî'ü'z-zevâldır. Meşeldir ki *'El-fırşatu seyyfun'* ya'nî fırsat bir keskin kılıçtır, ḥâşılı, *serî'ül-maḍiyy'dir*³, kılıç gibi. Ḥâşılı, lebden dehâna dek hiç nesne olmadığı gibi zamân-ı fırsat da hiç nesne degildir.

از تهتک ممکن اندیشه و چون گل خوش باش
زان که تمکین جهان کذران این همه نیست

Ez-tehettuk me-kon endîşe vu çun gul hoş bâş
Zân ki temkîn-i cihân-ı guzerân in heme nîst

Tehettuk maşdardır, tefa“ul bâbından, perdenin yırtılmasına dirler, fi'l-i lâ-zımdır, şülâşisi müte‘addidir, heteke dirler perde yırttı diyecek yirde. **Tehettuk** bunda ‘ırz perdesi yırtılmasından kinâyetdir ki ma'nâ-yı lâzımisi rûsvâyılıktır. **Temkîn** kudret ma'nâsınadır. **Guzerân**, şıfat-ı müşebbehedir, guzeriden'den, geçegen ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Tehettükden ya'nî ‘ırzın perdesi yırtılmağdan endîşe eyleme (^{M,T+} ya'nî kayırma) ve gül gibi hoş ol. Ya'nî gül gönca perdesinde iken mestûr u maşûn idi, göncanın perdesi yırtılıp taşra çıktı ve ‘azîz ü maḳbûl oldu. İmdi (^{S,T+} ‘ışk) senin perde-i ‘işmetini hetk eylemesinden kayırma ki sonra muhterem u mükerrerem olasın. Zîrâ ‘âşıklılık nâmûsla cem‘ (^{M,T+} olmaz. Pes, ‘ışkla perde-i nâmûs) mehtûk olmağdan endîşe eyleme, zîrâ cihân-ı guzerânın kudret u kuvvet virmesi hiç nesne degildir. (^{S,T+} Ya'nî perde-i ‘işmeti hıfz u şıyânet eylemege kudret u kuvvet virmesi hiç nesne degildir, zîrâ şebâtı yok, guzerândır.)

زاهد ایمن مشو از بازی غیرت زنهار
که ره از صومعه تا دیر مغان این همه نیست

Zâhid imin me-şev ez-bâzî-i ğayret zinhâr
Ki reh ez-şavma'a tâ deyr-i muġân in heme nîst (103b)

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 M: denizinde.

3 Geçiş çabuk/çabuk geçen.

Zâhid münâdâ, harf-i nidâ mahzûfdur. **İmin**, hemzeniñ kesri ve ya'nıñ sükûnı ve mîm'in kesriyle, emîn ma'nâsına. **Me-şev** nehy-i muhâtabdır, şevî-den'den, olma dimekdir. **Bâzî** oyun ma'nâsınadır.

Mahşûl-i Beyt: Ey zâhid, zinhâr bâzî-i gayretten emîn olma, ya'nî Allâh'ın gayretinden ve mekrinden emîn olma, (T⁺ hâşılı, 'ibâdetiñe mağrûr olma), zîrâ şavma'adan deyr-i muğâna dek olan tarîk-i mesâfe¹ hiç nesne degildir. Ya'nî aralarında tefâvüt ziyâde mu'teber degildir, zîrâ ikisi de ma'beddir ve ikisinde bile hâlik-ı eşyâyadır 'ibâdet. Gerçi zâhiren biri mihrâba ve biri şaneme müteveccihdir ve mümkündür ki zâhid ğurûr-ı zühd ü riyâ ile cehenneme ve râhib kabûl-i İslâmla cennete vara. Hâşılı, 'ibâdet-i hâşşanın şerefi mekinledir, mekânla degil, meger ki Haremeyn-i Şerifeyn ola. Anlarda da kezâlik hulûş-ı tavîyyet şartdır ve anlar da bir zamân ma'bed-i müşrikîn idi, andan sonra Ma'bûd-ı bi'l-hakk (S,M⁺ ki Allâhu Te'âlâdır,) ma'bed-i müslimîn eyledi. Pes, zât-ı Vâcibü'l-vücûd'a nisbet deyr ü şavma'a 'ibâdete göre berâberdir. Ne şavma'ada 'ibâdet (S,T⁺ aña) müfid ü ne kilisâda (T⁺ dârr²), zîrâ ikisiniñ de Hâlik'ı oldur.

دردمندی من سوخته زار و نزار
ظاهرا حاجت تقریر و بیان این همه نیست

Dermendî-i men-i sūhte-i zâr u nizâr
Zâhirâ hâcet-i taqrîr u beyân in heme nîst

Dermendî-yi men; derd ağrıdır, veca' ma'nâsına, **mend** Fâriside edât-ı nisbetdir, derdli dimekdir, devletmend devletli ve sa'âdetmend sa'âdetli dimekdir ve yâ-yı evvel harf-i maşdar ve şânî izâfet için gelmişdir, **men**'e muzâfdir izâfet-i lâmiyye ile ve **men**'in sūhte'ye izâfeti beyâniyyedir, yâ-yı batnî (S⁺ taqdiriyle) ve **sūhte**'niñ **zâr**'a kezâlik. **Zâr**'ın taḥkîkî sâbıkan mürûr eylemişdir. **Nizâr** lügatda arık dimekdir, ammâ bunda za'îf u naḥîf ma'nâsına. **Dermendî** mübtedâ ve mişrâ³-ı şânî haberi. **Zâhirâ**; bunuñ gibi elfâzda kıyâs, terkibde³ vâkı' olduğu yerde tenvînle okumağdır, ammâ 'Acem şüret-i vakf icrâ ider ve tenvîn elife ibdâl idüp okur.

Mahşûl-i Beyt: Ben zâr u nizâr sūhteniñ derdmendliğini zâhiren taqrîr u beyân ihtiyâcî hiç nesne degildir. **Zâhirâ** bunda üç yere muḳayyed olmağa kâbildir, derdmendî lafzına ve hâcet ve 'in heme nîst' 'ibâretine, *fe-te'emmell tedri*.

1 M, T: tarîk ve mesâfe.

2 S: dâll.

3 S, M: Tüirkide.

نام حافظ رقم نیک پذیرفت ولی
پیش رندان رقم سود و زیان این همه نیست

Nâm-ı Hâfız raqam-ı nîk pezüreft veli
Piş-i rindân raqam-ı sūd u ziyân in heme nîst

Ba'zı nüshada 'Raqam-ı neng pezüred heyhât', istifhâm-ı inkârî tarîkiyle, ya'nî ne-pezüred.

Maḥşûl-i Beyt: Hâce tecrîd tarîkiyle buyurur: Hâfız'ın nâmı eyi ad qabûl eyledi ammâ ne fâ'ide? Rindler yanında sūd u ziyân raqamı hîç nesne degildir. Ya'nî Hâfız'ın nâmı eylikle meşhûr oldu, ammâ rindler qatında i'tibâr zâta ve cevheredir, ad iyiligine ve yaramazlığına degildir. Ammâ mezkûr nüsha¹ üzere ma'nâ; Hâfız'ın nâmı neng u 'âr raqamını ya'nî nişânını qabûl ider mi, ya'nî eylemez. Zîrâ rindler qatında sūd u ziyân raqamı ve nişânı (^{M,T+} hîç nesne degildir. Hâşılı, 'âlemin ne fâ'idesine i'tibâr iderler, ne ziyânına, zîrâ) hîç nesne bâkî degildir, (^{S,T+} hep güzerândır.)

89

Ve lehu eyzan Baḥr-i Müctes Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

چه لطف بود که ناگاه رشحه قلمت
حقوق خدمت ما عرضه کرد بر کرم

Çi lutf bûd ki nâ-gâh reşha-i qalemet
Huqûk-i ḥidmet-i mâ 'arza kerd ber-keremet

Reşha sızıntı ya'nî bir nesneden² sızan nesne. **Ber-keremet; ber** bunda bā-yı şıla ma'nâsındır, **keremet** tâsı ḥiṭâb içündür. 'Arza'yı **kerem**'e, (^{S,M+} **reşha'yı qalem**'e) isnâd mecâzdir, murâd zâtdır, **ber-ḥazretet** dimekdir.

1 S: nüsaḥ.

2 S, M: kimseden.

Maḥşûl-i Beyt: Ne luṭf idi ki nâ-gâh seniñ qâlemiñ sızıntısı¹ bizim hîdmetimiz ḥaqlarını ḥazretiñe ‘arz eyledi. Ḥâce ḥazretlerine eḥibbâsının birisi niçe zamân mektûb irsâl eylemekde ihmâl eylemiş imiş. Ba‘dehu bir mektûb irsâl idüp ol mektûbda Ḥâce’niñ hîdmet-i sâbıkasını zıkr ider. Pes, Ḥâce ḥazretleri ol şâhib-i sa‘âdetiñ kemâl-i ihmâline nisbet mektûbı ve anda zıkr olan ḥuḳûḳ-ı hîdmet-i sâbıkayı qâleme isnâd ider, ya’nî (104a) bizim ḥuḳûḳ-ı hîdmet-i sâbıkamızı sen külliyyen ferâmûş eylemiş idiñ, ammâ qâlemiñ luṭf idüp saña aındırdı demekdir. Bu ğazeli mezkûr mektûbuñ cevâbında yazup irsâl eylemişdir.

بنوك خامه رقم کرده سلام مرا
که کارخانه دوران مباد بی رقمت

Be-nûk-ı ḥâme raqam kerde’i selâm-ı merâ
Ki kâr-ḥâne-i devrân me-bâd bî-raqamet

Nûk, nûn’uñ fetḥi ve zammıyla, her nesneniñ sivri ucu. **Ḥâme** qâlem. **Raqam**, râ’nıñ ve kâf’iñ fetḥalarıyla, ismdir, yazı ma’nâsına, bunda kitâbet ma’nâsınadır. **Kerde’i selâm-ı merâ**; **kerde** fi’l-i mâziden bir kısımdır, (^{S,T+} bu-nuñ gibi elfâza ism-i mef’ûl itlâk idenler ne ‘Arabî bilürler, ne Fârisî ve ma’nâ cihetinden hiç ḥareket-i fikriyesi yoğımış,), âhirindeki **yâ** ḥiṭâb içündür. **Selâm** mef’ûlün bihidir **kerde’**niñ, muzâfdır **merâ** lafzına, benim selâmımı demekdir. Yâḥud **selâm’ı** (^{M,T+} muzâf) kılmayavuz, belki sâkin okuyup **kerde’**ye iki mef’ûl i’tibâr idevüz, ce’ale’ye i’tibâr eyledigimiz gibi. Evvelkisi ‘Acem üslûbıdır, ikincisi Rûm, *ve li-kullin vichetun*. **Ki** ḥarf-i râbıt-ı du‘â, mâ-ba’di du‘âdır². **Kâr-ḥâne’**niñ **devrân’a** izâfeti beyâniyyedir, **kâr-ḥâne-i devrân**dan murâd cihândır. **Me-bâd** nehy-i ğâyib, maḳâm-ı du‘âda vâkı‘ olmuş. **Bî-raqamet**; **raqam** bunda iki i’tibârlıdır. Biri kendiniñ raqam eyledügidir, ya’nî kendiniñ raqam eylediği mekâtib ve resâ’il. Biri de kâr-ḥâne-i devrânda merḳûm olmak ma’nâsına, ya’nî kâr-ḥâne-i devrânda raqam olunmaḳdan ḥâlî olmayasın demekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Qâlem ucıyla benim selâmımı raqâm eylemişsin veyâ baña selâm raqam eylemişsin ki (^{S,T+} kâr-ḥâne-i devrân seniñ merḳûmâtıñsız olmasun veyâ) kâr-ḥâne-i devrânda merḳûm olmakdan ḥâlî olmayasın. İkisiniñ de me’âli dünyâ durdukça dur demekdir. Ḥâşılı, ğazel irsâl eylediği dostâ tûl-i ‘ömr ile du‘âdır.

1 M, T: reşhası.

2 S: Ki ḥarf-i râbıt-ı mâ-ba’didir.

نگویم از من بی دل سهو کردی یاد
که در حساب خرد سهو نیست بر قلمت

Ne-güyem ez-men-i bî-dil be-sehv kerdî yâd
Ki der-ḥisâb-ı ḥired sehv nîst ber-ḳalem

Bu beyt ke'enne ki cevâb-ı su'âl-i muḳadderdir, zîrâ evvel reşhayı ḳaleme isnâd eyledi, 'arz-ı ḥidmet-i sâbıḳayı soñra selâmı nûk-ı ḳaleme. Pes, nûk-ı ḳalemle olan gûyâ ki kendiden sehv ile vâḳi' olmuş, ḳaşden degil. İmdi bu i'tirâzı def' içün bu beyt zıkr olmuşdur. **Kerdî yâd; yâd** (^{M,T+} **kerden**) a'nmaḳdır. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. (^{M,T+} **Ḥired**) 'aḳıl. **Ber-ḳalem**; (^{M+} **ber** 'alâ ma'nâsına,) (^{S,T+} **ber** yerine **der** yazanlar sehv eylemişler¹.)

Maḥşûl-i Beyt: Ben dimezem ki, ben bî-dilden² sehv ile yâd eylediñ ya'nî beni sehv ile andıñ, zîrâ 'aḳıl ḥisâbında ḳalemiñ üzere sehv cârî degil. Ya'nî seniñ ḳalemiñ ḥaṭâ eylemez, ḥâşılı, ḳalemiñden sehv şâdir olmaz.

مرا ذلیل مگردان بشکر این توفیق
که داشت دولت سرمد عزیز و محترمت

Merâ zelil me-gerdân be-şukr-i in tevfiḳ
Ki dâşt devlet-i sermed 'azîz u muḥterem

Me-gerdân nehy-i muḥâtabdır, gerdâniden'den, eyleme dimekdir. **Ki** ḥarf-i beyân-ı **tevfiḳ**. **Sermed** bî-evvel ve bî-âḥır.

Maḥşûl-i Beyt: Beni zelil ü ḥaḳîr eyleme bu tevfiḳ şükrânesiçün ki devlet-i sermed seni 'azîz ü muḥterem tutdı, ya'nî devlet-i ezeli ve ebedî seni 'izzetli ve ḥürmetli eyledi. (^{S,T+} Bu tevfiḳ şükrine beni ḥor eyleme diyen ḡarîb edâ eylemiş³.)

بیا که با سر زلفت قرار خواهم بست
که گر سرم برود برندارم از قدمت

Bî-y-â ki bâ-ser-i zulfet qarâr ḥâhem best
Ki ger serem bi-reved ber-ne-dârem ez-ḳadem

Ber-ne-dârem'in mef'ûli **serem**'dir.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 S: bî-diliden. M: bî-dili.

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

Maḥşûl-i Beyt: Gel ki seniñ zülfün uciyla ‘ahd u peymân bağlayısaram¹ ki başım giderse ayağıñdan başım (^{M+} kaldırmazam ve) kaldırmayam, ya’nî her kanda giderseñ ḥâk-i pâyiñ olayım.

ز حال ما دلت آگه شود ولی وقتی
که لاله بردمد از خاک کشتگان غمت

Zi-ḥâl-i mâ dilet âgeh şevved velî vaqtî
Ki lâle ber-demed ez-ḥâk-i kuşteğân-ı ğamet

Vaḳtî’de **yâ** vaḥdet içündür. **Ki** beyân-ı vaḳt içündür. **Kuşteğân** kuşte’niñ cem’idir, maḳtûller dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ gönľün bizim ḥâlimizden ḥaber-dâr olur, (^{M,T+} ammâ bir vaḳtde ḥaber-dâr olur) ki lâle (104b) bite seniñ ğamıñ maḳtûlleriniñ ḥâ-kindin. Ya’nî öldüğümüzden sonra bizim aḥvâlimizden âġâḥ olup qadrimiz bilürsin.

صبا ز لطف تو با هر گلی حدیثی راند
رقیب کی ره غماز داد در حرمت

Şabâ zi-zulf-i tu bâ-her gulî ḥadişî rând
Raḳîb key reh-i ğammâz dâd der-ḥaremet

Bâ-her gulî; bâ ḥarf-i şıla ve **yâ** ḥarf-i vaḥdet. **Ḥadişî**’deki **yâ** da vaḥdet içündür. **Key** kaçan. **Der-ḥaremet;** der bâ-yı şıla ma’nâsınadır. **Ğammâz**’dan murâd **şabâ**’dır ki kağı kokuñ nesneye uğrasa² anıñ kokuşını ‘âleme neşr eyler. Pes, bu i’tibârla aña ğammâz dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Şabâ seniñ zülfünden her güle bir söz sürdi ya’nî sevk-i kelâm eyledi. Raḳîb, ğammâza seniñ ḥaremiñe kaçan yol virdi³? Ya’nî şabâ seniñ ḥaremiñe dâḥil olmasa ser-i zülfün bûyını ‘âleme neşr eylemezdi. Pes, raḳîb aña ḥaremine duḥûle ne vaḳt izin virdi ki böyle ğammâzlık eyler.

روان تشنهٔ ما را بجرعهٔ دریاب
چو می دهند زلال خضر ز جام جمت

Revân-ı teşne-i mâ-râ be-cur’a’î der-yâb
Çu mî-dehend zulâl-i Hızır zi-câm-ı Cemet

1 M: bağlamağ isterim.

2 S: her kokuñ nesneye ki uğrasa.

3 S: virildi. (Raḳîb-i ğammâz şeklinde sıfat tamlaması olarak düşünöldüğü için fiil edilgen şekline çevrilmiş olsa gerek.)

Ba'zı nüshada mışrâ'-ı evvel böyle vâkı'dır. 'Turâ zi-hâl-i dil-i hastegân çi ğam ki mudâm'. **Revân** rûh-ı insânî. **Der-yâb** bunda tefak্কud eyle ya'nî yokla demekdir. **Zulâl-ı Hızır**'dan murâd âb-ı hayvândır ve **câm-ı Cem**'den murâd câm-ı cihân-nümâdır¹.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim şusuz cânımızı bir cür'a ile kıandır, çünkü saña câm-ı Cem'den âb-ı hayât vireler. Ya'nî bâde içdigiñ² zamânda bizim şusuz cânımızı bir cür'a ile teselli eyle. Hâşılı, bâde-nüş olduĖuñ vakt bizi bir cür'a ile yâd idüp ferâmüş eyleme.

دلم مقیم در تست حرمتش می دار
بحکم آن که خدا داشتست بی الم

Dilem muķîm-i der-i tu'st ḥurmeteş mî-dâr
Be-ḥukm-i ân ki Hudâ dâşte'st bî-elemet

Ḥurmeteş; bunda maşdar mef'ûl ma'nâsınadır, ya'nî muḥterem demekdir. **Mî-dâr** emr-i muḥâtabdır, dârîden'den, tut demekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Benim gönlüm seniñ kapuñda muķîmdir, anı muḥterem tut ya'nî aña ḥürmet ü 'izzet eyle, ol ḥükümle ki (^{S,T+} Hudâ seni elemsiz ve zahmetsiz tutmuşdur. Ya'nî) Hudâ seni elemden sâlim tutduğuğün sen daḥi kapuñda muķîm olan gönlümü ḥürmetli ve 'izzetli tut.

کمینگهست و تو خوش تیز می روی هس دار
مکن که گرد بر آید ز شهره عدمت

Kemîngeh'est u tu hoş tîz³ mî-revî huş dar
Me-kon ki gerd ber-âyed zi-şeh-reh-i 'ademet

Kemîngeh'est mübtedâ-i maḥzûfa ḥaberdir, taķdîr-i kelâm **în cihân kemîngeh'est**. **Vu tu**'da vâv ma'nâ-yı hâliyyet ifâde ider. **Hoş** bunuñ gibi yerlerde eyi ma'nâsınadır, **nîk** lafzına mürâdifdir, ma'nâ-yı lâzımîsi muḥkemdir. **Tîz mî-revî** tîz gidersin demekdir, bî-pervâlıkdan ve ġafletten kinâyetdir. **Huş** hûş'dan muḥaffedir. [**Huş dâr**] 'aķlıñ tut ya'nî 'aķlıñ uyar ma'nâsına. **Huş dâr, me-kon** lafzına muķayyedir, ya'nî uşlu ol, tîz-revlik eyleme. **Ki** ḥarf-i ta'lîl, nehve 'illetdir. (^{S,T+} **Gerd ber-âyed;**) **gerd** toz, **ber-âyed** çıkar demekdir, bunda

1 M: câm-ı cihândır.

2 S: içildüği.

3 S: zûd.

çıka ma'nâsındadır. '**Ademet** tâ'sı ma'nâ cihetinden **gerd**'e muqayyeddir, **ger-det ber-âyed** dimekdir. **Şeh-reh** şâh-râhdan muhaffeddir, aşlında râh-ı şâh idi, pâdişâh yolu dimekdir ya'nî ulu yol. '**Adem**'e **şeh-reh** işbatı mecâzendir. 'Adem şeh-rehinden tozu kalkmak helâk ü fenâ olmakdan kinâyetdir.

Maḥşûl-i Beyt: Hâce hitâb-ı 'âmm tarîkiyle veyâ hitâb-ı hâşş tarîkiyle ol irsâl-ı gâzel buyurduğu dostadır: Bu 'âlem pusı yeridir ya'nî maḥâm-ı tehlikedir, hâlbuki sen muhkem bî-pervâ ve gâfil gidersin. Bu gidişi eyleme ya'nî gâfletle revîşi terk eyle, yoḥsa 'adem şâh-râhdan tozuñ kalkar, ya'nî ölüp¹ âşâr-ı fenâñ zühûr ider. Hâşılı, gurûr u gâflet helâklik esbâbindandır, terk eyle ki helâk olmayasın. (S.T+ Kemîngehî'st 'ibâretini yâ'yla yazup vâv-ı hâliyyeyi terk iden nüshalara muhâlif olmakdan (105a) gayri şaḥîḥ ma'nâ da ifâde eylemez². Mısrâ'-ı şânîniñ ma'nâsında; tîz-revlik itme ki toz kalkar saña 'adem şâh-râhdan diyen kimse gârib ma'nâ taşvîr eylemiş³. Ve mısrâ'-ı evvelîñ ma'nâsında; pusı yeri vardır, sen tîz bî-bâk gidersin 'aḫıl tût diyen de evvelkiden ağreb ma'nâ taşvîr eylemiş⁴. Ve mısrâ'-ı şânîniñ ma'nâsında; gâflet eyleme ki 'adem şâh-râhdan saña toz gelür diyen kimse ma'lûmdur ki beytiñ ma'nâsına vâşıl olmamış⁵.)

همیشه وقت تو ای عیسی صبا خوش باد
که جان حافظ دلخسته زنده شد بدمت

Hemişe vaqt-i tu ey 'İsî-i şabâ hoş bād
Ki cān-ı Hâfiz-ı dil-ḥaste zinde şud be-demet

'İsâ'nın **şabâ**'ya izâfeti beyâniyyedir. **Şabâ**'ya nisbet yâd âşinâdır. **Ki** du'âya 'illetdir. **Be-demet**; bunda **dem** nefes ma'nâsındadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey 'İsaveş şabâ, dâ'imâ seniñ evḫât u aḫvâliñ hoş olsun, zîrâ Hâfiz-ı dil-ḥasteniñ cānı seniñ cān-baḥş u rûḥ-efzâ nefesiñle zinde oldu. Ya'nî kıbel-i küy-ı cānāndan hubûb eylemekle cān-ı Hâfiz-ı miskine ḥayât virdiñ.

1 S, T: 'adem olup.

2 <T+ Redd-i Sürûri>

3 <T+ Redd-i Sürûri>

4 <T+ Redd-i Şem'i>

5 <T+ Redd-i Şem'i>

90

**Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Hezec
Mef'ûlû Mefâ'ilû Mefâ'ilû Fe'ûlûn**

ای شاهد قدسی که کشد بند نقابت
وی مرغ بهشتی که دهد دانه و آبت

Ey şâhid-i ḳudsî ki keşed bend-i niḳâbet
V'ey murğ-i behiştî ki dehed dâne vu âbet

Şâhid 'Acem maḥbûba ve 'Arab ferîşteye ıtlâk ider¹. Bunda **ḳuds** lafzıyla münâsib vâḳi' olmuş ve (^{M,T+} **ḳuds**,) ḳâf' ın zammı ve dâl' ın zammı ve sükûniyle, ṭuhr² ma'nâsına ism de olur maşdar da, **yâ** ḥarf-i nisbet, ey melek gibi pâk maḥbûb dimekdir. **Niḳâb** yüz örtüsü. **Ki** ismdir, men-i istifhâmiyye ma'nâsına. **Behiştî**; **yâ** ḥarf-i nisbet. **Ki**; bu da sâbık gibi ismdir. **Dâne** ve **âb** me'kûlat u meşrûbâtan kinâyetdir. Ḳâfiyede (^{S,T+} vâḳi') olan **tâ**'lar zamîr-i ḥiṭâbdır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey ḳuds maḥbûbı veyâ ferîştesi, kim çeker niḳâbın baḡını, ya'nî niḳâbın baḡını kim çözer, ḥâşılı, didâr-ı muṭaḥharın seyriyle kim müşerref olur, baḡ çözmek yüzün görmekten kinâyetdir, ya'nî vişâlin kime müyesserdir? Daḡi ey cennet ḳuşı, dâne ve âbını kim virür, ya'nî me'kûlât u meşrûbâtını kim tedârük eyler? Ḥâce'niñ cânânı misafir oldukça bu ḡazeli yazup göndermiş.

خوابم بشد از دیده درین فکر جگرسوز
کاغوش که شد منزل و مأواکه خوابت

Ḥâbem bi-şud ez-dîde derin fikr-i ciger-sûz
K'âğûş-ı ki şud menzil u me'vâgeh-i ḥâbet

Ḥâbem; **ḥâb** bunda uyku ma'nâsınadır, **mîm** ma'nâ cihetinden **dîde**'ye muḳayyeddır, **ez-dîdeem** taḳdîrinde. **Bi-şud**; **bâ** ḥarf-i te'kid, **şud** bunda ref't ma'nâsınadır. **Ciger-sûz** vaşf-ı terkîbîdir, sūziden'den, ciger yandırıcı ma'nâsına, **fikr**'e şıfatdır. **K'âğûş**; **ki** ḥarf-i beyân-ı **fikr-i ciger-sûz**. **Âğûş**, elif-i mem-dûde ile, kucaḳ ma'nâsınadır, 'Arapça ḳavs³ dirler. **Ki** yine ismdir. **Me'vâ** 'atf-ı

1 S: Şâhid maḥbûb, 'Arab ferîşteye ıtlâk ider.

2 S, M: ṭahûr.

3 S: tûs.

tefsîrdir **menzil**'e. **Geh** gâh'dan muhaffedir, bunda muhhamdır, olmasa da ma'nâya hâlel virmez, zarûret-i vezn için gelmiştir. **Hâb** uyku, bunda redd-i 'acuz 'ale'-ş-sadr vâkî'dir.

Maḥşûl-i Beyt: Gözümden¹ uyku gitdi bu ciger-süz fikirden ki kimiñ kucağı menzil-i hâbın oldu, ya'nî (^{S,T+} kimiñ) koyunda yatup uyursun. Hâce'ye bu beyt huşûşında i'tirâz eylemişlerdir ki (^{M,T+} cānānı) 'ālî-cenāb degil imiş, hâkķında sū-i zann idüp (^{M,T+} kimiñ) kucağında yatur ve kimiñ koyuna girer dir. Ba'zı nüshada bu beyt bulundu².

رفتى ز کنار من دلخسته بنگاه
تا جای که شد منزل آسایش و خوابت

Reftî zi-kenâr-ı men-i dil-ḥaste be-nâ-gâh
Tâ cāy-ı ki şud menzil-i âsâyiş u hâbet

Kenâr yan ma'nâsınadır. **Be-nâ-gâh; bâ** zâyiddir. **Tâ cāy-ı ki; tâ** edât-ı ta'accübdür. **Ki** ism-i istifhâm. **Menzil-i âsâyiş** izâfeti lâmiyyedir. **Âsâyiş** ism-i maşdardır, diñleniş ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Nâ-gâh ben dil-ḥasteniñ yanından gitdiñ, (^{S+} menzil-i hâbın neresi ve kimiñ yeri oldu. Ya'nî) (^{T+} 'acabâ kimiñ yeri ve mekânı menzil-i âsâyişin ve menzil-i hâbgâhın oldu? Ya'nî) 'acabâ kimiñ evi âsâyişgâhın (^{S+} ve hâbgâhın) olmağla müşerref ü mu'azzez oldu (**105b**) dimekdir.

هر ناله و فرياد که کردم نشنیدی
پیداست نگارا که بلندست جنابت

Her nâle vu feryâd ki kerdem ne-şenîdî
Peydâst nigârâ ki bulend'est cenâbet

Ki kerdem; ki harf-i râbıt-ı şîfat. **Peyda** zâhir ma'nâsına. **Nigârâ; nigâr** lügatda naķışdır, ammâ 'Acem maḥbûba ıtlâķ ider, âhirinde **elif** harf-i nidâdır, ey nigâr dimekdir. **Ki** harf-i beyândır **peydâ**'yı. **Bulend** bâ'nın fethiyle ve zammıyla lügatdır. **Cenâb** havlı ve ḥayât ma'nâsınadır ki 'Arab aña finâ'ü'd-dâr dir.

Maḥşûl-i Beyt: Her nâle ve feryâd u fiğân ki eyledim, iştmediñ. Pes, ma'lûmdur ey nigâr ki cenâbın bülend ve refî'dir. Ya'nî kemâl-i rifâtden kim-seniñ nâlesi saña irişmez ki işidesin. Niteki dimişler.

1 M: gözümlüñ öñinden.

2 S: bulunmadı.

Beyt:

یارب غم ما را که به عرض تو رساند

کانجا که تویی باد رسیدن نتواند

Yâ Rab ğam-ı mâ-râ ki be-ʿarz-ı tu resâned

Kʿân-câ ki tuyî bâd resîden ne-tuvâned¹

درویش نمی‌پرسی و ترسم که نباشد

اندیشهٔ آمرزش و پروای ثوابت

Dervîş ne-mî-pursî vu tersem ki ne bâşed

Endîşe-i âmirziş u pervâ-yı şevâbet

Dervîş; taḳdîr-i kelâm **dervîş-râ**’dır, **râ** ki edât-ı mef’ûldur, ḥazf olunmuş-
dır zarûret-i vezn içün ve ḳarîne (^{S,T+} ḳâ’im) olduğiçün, zîrâ **ne-mî-pursî**’niñ
muḳaddem mef’ûlidir, şormazsın demekdir. Bu kelâmıñ iki ciheti var. Birisi
ḥiṭâb-ı ‘amm, ya’nî ‘umûmen erbâb-ı devlete ḥiṭâb ola. Pes, dervîşden muṭlaḳâ
faḳîr murâd olur. Birisi de ḥiṭâb-ı ḥâşdır, ya’nî cânâna ḥiṭâb ola. Pes, dervîşden
kendi Hâce murâd olur, *ve li-kullin vichetun*. **Tersem ki ne-bâşed; tersem**
fi’l-i muzâri’ mütekellim vaḥde, ḳorḳarım demekdir. **Ki** (^{M+} ḥarf-i) beyândır
ḳorḳuyı. **Ne-bâşed** fi’l-i nefy-i müstaḳbel, olmaz ve olmaya ve degil ma’nâsına
gelür. **Endîşe** fikir ve re’y ve tedbîr ma’nâlarında müsta’meldir. **Âmirziş** ism-i
maşdardır, yarlıgayış ma’nâsına, ammâ bunda yarlıganış ma’nâsındır, (^{S,M+}
âmirziden’den müstaḳ. **Pervâ**) (^{M+} bunda meyl ma’nâsına.) (^{M,T+} **Şevâbet** tâ’sı
zamîr-i muḥâṭabdır, ma’nâ cihetinde **ne-bâşed** lafzına muḳayyeddir, **ne-bâşe-**
det taḳdîrinde.) **Şevâb u meşûbet** ṭâ’atîñ cezâsına dirler, (^{S,T+} meşelâ bir kişi bir
ḥayr eylese anıñ cezâsına şevâb u meşûbet dirler.)

Maḥşûl-i Beyt: Dervîşi şormazsın ya’nî hâlini tefâḳḳud eylemezsin. Ḳorḳa-
rım ki seniñ olmaya ya’nî (^{S,T+} seniñ) yoḳdur yarlıganış fikri ve şevâb kesb ey-
lemek re’y ü tedbîri. Ya’nî dervîşin hâlini tefâḳḳud u tedârük eylemedigiñden
ḳorḳarım ki sende mezkûr aḥvâl olmaya, ya’nî yarlıganmaḳ fikri ve şevâba meylil.

ای قصر دل افروز که منزلگه انسی

یا رب مکناد آفت ایام خرابت

Ey ḳaşr-ı dil-efrûz ki menzilgeh-i unsî

Yâ Rab me-konâd âfet-i eyyâm ḥarâbet

1 Acaba bizim gamımızı kim senin huzuruna ulaştırabilir? Çünkü senin olduğun yere rüzgâr bile ulaşamıyor.

Dil-efrûz vaşf-ı terkibîdir, efrûziden'den, (^{M,T+} gönül) yalınlandırıcı ya'nî gönül rûşen idici ma'nâsına, lâzımı gönüle sürür viricidir. **Menzilgeh**'de **geh** muḫḫamdır, meger ki **menzil**'i maşdar-ı mîmî i'tibâr eyleyevüz¹, nüzülgeh ma'nâsına. **Unsî**'de **yâ** ḫiṭâb içündür. **Me-konâd** du'âdır fi'l-i nehy-i ğâyib şeklinde. **Âfet** belâdır, **'âhet** de dirler.

Maḫşûl-i Beyt: Hâce kaşr-ı cānānâ ḫiṭâb idüp buyurur: Ey gönül sevindirici kaşr, ancılayın kaşr ki dostluk ve aşinalık menzilgâhısın, Allâh'dan dilerim ki seni âfet-i eyyâm harâb eylemesün.

دورست سر آب درین بادیه هـش دار
تا غول بیابان نفریید بسرابت

Dür'est ser-i âb derin bâdiye huş dâr
Tâ gül-i beyâbân ne-firîbed be-serâbet

Ser-i âb, izâfetle, pınarbaşı demekdir. **Huş dâr** 'aqlıñ cem'eyle ma'nâsındır. **Tâ** harf-i ta'lîl. **Gül** yaban âdemisine dirler², egerçi halk arasında dîv ve yaban âdemisi olmak meşhûrdur. Ammâ ḥadîs-i şerîfde nefy idüp '*Lâ gül*³ dimişdir. Eger 'âlemde vücûdı olsa 'umûm üzre selb idüp (^{S,T+} '*Lâ gül*') dimezdi. **Be-serâbet**; gün ortasında ısıcaḫ zamânda ırâḫdan şu gibi görinen hey'ete **serâb** dirler, ammâ gün evvelinde ve âḫirinde görünene âl dirler, **tâ**'sı ma'nâ cihetinden **ne-firîbed**'e muḫayyedir.

Maḫşûl-i Beyt: Bu bâdiye-i 'ışḫda (106a) ser-çeşme-i vişâl ırâḫdır. 'Aqlıñ cem'eyle ki seni gül ya'nî raḫîb kızbile⁴ aldamaya, ya'nî saña va'de-i vişâl-i cānân idüp seni tehlikeye düşürmesün demekdir.

تیری که زدی بر دلم از غمزه خطا رفت
تا باز چه اندیشه کند رأی صوابت

Tîrî ki zedî ber-dilem ez-ġamze ḫatâ reft
Tâ bâz çi endîşe koned re'y-i şavâbet

Tîrî niñ **yâ**'sı vaḫdet içündür. **Ki** harf-i râbıt-ı şıfat. **Ber-dilem**; **ber** bunda bā-yı şıla ma'nâsınadır. (^{S,M+} **Reft** bunda şâdır oldı ma'nâsınadır. **Tâ** bunda 'acabâ ma'nâsınadır.) **Bâz** bunda te'kid içündür, yine ma'nâsına olmak da mümkündür. **Şavâb** toğrı ma'nâsına, muḫâbili ḫilâfıdır⁵ ki egri ma'nâsınadır.

1 T: eyleyesin.

2 S: Gül-ı beyâbân yaban ıssına dirler.

3 Gül yoktur.

4 S: gözile

5 T'de ḫilâf kelimesinin altına ḫatâ kelimesi yazılmış.

Maḥşûl-i Beyt: Bir ok ki yüregime urduñ, ğamzeden ḥaṭā şadır oldu. ‘Acabâ yine ne tedbîr ider ki re’y-i şavâbıñ? Ya’nî bir ok daḥi cânıma urur mı yoḥsa anıñla iktifâ ider mi? Yâ ma’nâ böyle ola ki; ğamzeden yüregime urduĝuñ ok râst nişâna varmadı, ḥaṭā vâķi‘ oldu. ‘Acabâ toĝrı fikriñ ya’nî re’y-i şâ’ibiñ bundan soñra ne tedbîr ider, bir ok daḥi atar mı yüregime, yoḥsa terk idüp ihmâl ider mi? Hâşılı, atduĝuñ¹ ğamze okı ḥaṭalıydı. Bir ğamze okı daḥi veyâ müjĝân okı atar mısın, tedbiriñ nedir?²

تا در ره پیری بچه آیین روی ای دل
باری بغلط صرف شد ایام شبابت

Tâ der-reh-i pîrî be-çi âyîn revî ey dil
Bârî be-ĝalaṭ şarf şud eyyâm-ı şebâbet

Tâ bunda ‘acabâ ma’nâsına. **Âyîn** üslûb u kânûna dirler. **Bârî** bunda hele ma’nâsınadır. **Be-ĝalaṭ; bâ** harf-i şıla veyâ ma’a ma’nâsınadır. **Şebâb** bunda ismdir, yigitlik ma’nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: ‘Acabâ pîrlik tarîķında ve vaķtinde ne âyîn ü ne kânûn ile sülûk idisersin ey gönûl, hele eyyâm-ı şebâbıñ ĝalaṭ yere şarf oldu (^{M,T+} veyâ ĝalaṭ ile şarf oldu). Hâşılı, ĝurûr u ĝafletle geĉdi.

راه دل عشاق زد آن چشم خماری
پیداست ازین شیوه که مستست شرابت

Râh-ı dil-i ‘uşşâķ zed ân çeşm-i ĥumârî
Peydâst ezîn şîve ki mest’est şerâbet

Ĥumârî; yâ-yı nisbîdir. **Peydâ** zâhir ma’nâsınadır. **Mest’est şerâbet;** bunuñ gibi yerlerde **mest** kıattâl ma’nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ol maḥmûrâne çeşm ‘uşşâķıñ gönli yolını urdı, ya’nî tîr-i ğamze ve müjĝânla ‘uşşâķ gönüllerini ḥarâb eyledi. Bu şîve ve şan’atdan zâhirdir ki şarâbıñ kıattâldır. Ya’nî ziyâde mestânelikdendir çeşmiñ dilleri ḥarâb eylediği ve ziyâde mestânelik şarâbıñ kıattâllığındendir. (^{S,T+} **Mest’est şerâbet** ma’nâsını şarâbıñ mest idicidir diyenler ışıłâḥ u isti’mâlden ĝâfil imişler³.)

1 S: itdügüñ

2 M: Bir ğamze okı daḥi atar mı yüregime veyâ müjĝân okı atar mısın, tedbiriñ nedir.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem’î>

حافظ نه غلامیست که از خواجه گریزد
لطفی کن و باز آ که خرابم ز عتاب

Hâfiz ne ğulâmî'st ki ez-ğâce gurized
Luţfî kon u bâz â ki ħarâbem zi-'itâbet

Ġulâmî'st; yâ'sı vaĥdet veyâ tenkîr içündür. **Ki** râbıt-ı şıfat. **Luţfî; yâ** tenkîr içündür, vaĥdet de mümkindür. **Bâz â ki; bâz** bunda 'avdet u 'udül ma'nâsına. **'İtâb** ve **'iteb** maşdardır, âzârlamak ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfiz bir kûl degildir ki efendisinden kaçā, ya'nî biñ cefâ görse ħâcesinden kaçar gider degildir. İmdi luţf eyle, ħışm u ğazabdan girü gel ya'nî 'udül eyle ki 'itâbından ħarâbım. Ħâşılı, cevır ü cefâdan ötüri seni bıraĝup gitmez, ammâ 'itâbından ziyâde müte'ellimdir. İmdi luţf idüp 'itâbı terk eyle.

91

Ve lehu eyzan

Ez-Baḥr-i Hecez

Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Mefâ'il

آن ترک پری چهره که دوش از بر ما رفت
آیا چه خطا دید که از راه خطا رفت

Ân Türk-i perî-çihre ki düş ez-ber-i mâ reft
Âyâ çî ħaṭâ دید ki ez-râh-ı ħaṭâ reft

Ki ħarf-i râbıt-ı şıfat. **Ber** bunda ħat ya'nî 'inde ma'nâsınadır. **Âyâ** edât-ı istifhâmdır, 'acabâ ma'nâsına. **Çi ħaṭâ;** bunda (^{S,T+} **ħaṭâ**) ħilâf-ı şavâbdır. **Râh-ı ħaṭâ** ihâm ṯarîķiyle vâķi' olmuştur, ya'nî memleket-i **Ħıṭâ** ve mezkûr ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Ol perî-çehre güzel ki dün gice bizim yanımızdan gitdi. 'Acabâ bizden ne ħaṭâ gördi ki ṯarîķ-i memleket-i **Ħıṭâ**'dan gitdi veyâ cihet-i ħaṭâdan gitdi ya'nî ħaṭâ eyledi gitdi, (^{S,M+} yâĥud ne ħaṭamız gördi ki ħaṭamız içün gitdi.) Bunda **(106b)** **Ħıṭâ** memleket ma'nâsına olunca evvelki ħaṭâyla tecnîs-i tām olur. Ħâce'niñ bu ğazeli misâfir olan cānânınadır¹.

1 S: misâfir cānibinedir.

تا رفت مرا از نظر آن چشم جهان بین
کس واقف ما نیست که از دیده چها رفت

Tâ reft merâ ez-naẓar-ı çeşm-i cihân-bîn
Kes vâkıf-ı mâ nîst ki ez-dîde çihâ reft

Tâ ibtidâ-i gâyet içündür, zamânda müz ile münzû gibi. **Merâ** bunda benim dimekdir. **Cihân-bîn** vaşf-ı terkibîdir, bîniden'den, cihânı görücü göz dimer. **Vâkıf-ı mâ** izâfeti ism-i fâ'ilî'n mef'ûline izâfetidir. **Çihâ** çî'nin cem'i'dir, **mâ** ile cem'i luṭfdan hâlî degildir ve **dîde**'yle¹ **mâ**'nın cem'i de laṭıfdir. 'Alâ küll-i hâl **mâ** maḥzende² vâkı'dir. **Çihâ** da iki veche müteḥammildir. Birisi **mâ** münâsebetiyle eşk ü sirişkden kinâyet ola, keşret-i bükâ ve gırye ma'nâsına. Biri de cānânın esbâb-ı ḥüsninden kinâyet ola, kıâmet ü ruh u ruḥsâr u çeşm u ebrû ve kâkül ü gîsû ve sâ'ir esbâb-ı ḥüsn. Zîrâ ol cānân gözden gidince esbâb-ı ḥüsn de gider. Pes, **ez-dîde çihâ reft** dimek (^{S,M+} şaḥîḥdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ol cihân görücü gözüm nazarımdan gideli kimse bizim vâkıfımız degildir ki gözden neler gitdi, ya'nî ol cānân bizi terk idüp gideli gözümden neler gıtdüğünü kimse bilmez.

بر شمع نرفت از گذر آتش دل دوش
آن دود که از سوز جگر بر سر ما رفت

Ber-şem' ne-reft ez-guzer âteş-i dil dūş
Ân dūd ki ez-sūz-i ciger ber-ser-i mâ reft

Guzer ismdir, guzeriden'den, geçme ma'nâsına. (^{S,M+} **Âteş-i dil**; şem'in dili fetilesidir. **Dūş** bunda dün gice dimer.)

Maḥşûl-i Beyt: Dün gice şem'in fetilesi üzerinden ol dütün gitmedi ki³ sūz-i cigerden bizim başımızdan gitdi. Ya'nî dün gice ol sūz u güdâz ve ol dūd-i dil ki ciger ḥarâretinden bizim başımızdan geçdi ve gitdi, şem'in üzerinden⁴ fetilesi âteşinden geçüp gitmedi. Ḥâşılı, bizim sūz-ı cigerimizi'n dūdı şem'in fetilesi âteşini'n dūdından ziyâde idi.

1 S, M: didiler.

2 S: maḥrecinde.

3 S, T: Dün gice fetilesi âteşini'n güzerinden şem'in üzerinden ol tütün gitmedi ki.

4 S: fetilesinden.

دور از رخ او دمبدم از چشمه چشم
سیلاب سرشک آمد و طوفان بلا رفت

Dür ez-ruḥ-ı ü dembedem ez-çeşme-i çeşmem
Seylâb-i sirîşk âmed u tûfân-ı belâ reft

Dür ez-ruḥ-ı ü anın ruhından ırak ya'nî ruḥı firâkından. **Dembedem;** dem'den murâd nefesdir, bunda ziyâde ḥûb vâkı' olmuştur.

Maḥşûl-i Beyt: Ol cānānenin ruhından ırak ya'nî ruḥı firâkından nefes be-nefes ya'nî her sâ'at gözüm çeşmesinden göz yaşı seyli geldi ve belâ tûfânı çıktı gitdi. Ya'nî gözümden göz yaşı tûfânı akdı gitdi, keşret-i bükâ ve giryeden. (S,M+ Ve cā'izdir ki **dür ez-ruḥ-ı ü**'dan murâd du'â ola.) (S,T+ Bunda reft lafzını vâkı' oldu demekle şerhe ihtiyâc yokdur¹.)

از پای فتادیم چو آمد غم هجران
در درد بماندیم چو از دست دوا رفت

Ez-pây futâdîm çu âmed ğam-ı hicrân
Der-derd bi-mândîm çu ez-dest devâ reft

Maḥşûl-i Beyt: Ayakdan düşdük çünkü ğam-ı hicrân geldi, ya'nî hicrân ğamı gelicek ayakdan düşdük ya'nî sürçdük ve yıkıldık. Ve derd içinde kaldık, çünkü elden devâ gitdi. Ya'nî cānān ki derde dermândı, ol gidicek derd de kaldı. (S,T+ Hâşılı), cānān ki ṭabîb-i derd-i cān u dil idi², ol gitdi ve biz derd içinde kaldık.

دل گفت وصالش بدعا باز توان یافت
عمریست که عمرم همه در کار دعا رفت

Dil goft vişâleş be-du'â bâz tuvân yâft
'Omri'st ki 'omrem heme der-kâr-ı du'â reft

Vişâleş; zāmîri cānāna rāci'dir. **Be-du'â;** bā harf-i sebeb. **Bâz** te'kid içündür. **'Omri'st;** bunun gibi yerlerde 'ömür zamāndan kināyetdir ve **yâ'sı** vahdet içündür. **Der-kâr-ı du'â** ya'nî du'â işinde ve cā'izdir ki **kâr** bunda muḫḫam ola, taḫdîr-i kelām **der-du'â reft** demek ola.

1 <T+ Redd-i Şem'î>

2 S: cānān ki ṭabîbdır, derd-i cān u dil eyledi.

Maḥşûl-i Beyt: Gönül didi ki cānān vişālını du‘ā sebebi ile bulmak olur. Böyle olunca bir zamandır ki ‘ömrüm cemī‘an du‘āda veyā du‘ā ḥuṣūşında gitdi. Hâşılı, dil böyle diyeli bir müddetdir ki tamām-ı ‘ömrüm vişālî için du‘āda geçdi¹. (^{S,T+} Bunda bāz lafzına girü ma‘nāsını virenler işābet eylememişler².)

احرام چه بندیم چو آن قبله نه اینجاست
در سعی چه کوشیم چو از مروه صفا رفت

İhrām çi bendim çu ān kıble ne in-cāst (107a)

Der-sa‘y çi kûşim çu ez-Merve Şafā reft

Bunda **kıble**’den murād cānāndır. **Der-sa‘y; der** bunda bā-yı şıla ma‘nāsınadır, (^{S,T+} zarf için tutanlar işābet eylemediler³) ve **sa‘y** bunda **Şafā** ile **Merve**’niñ arasında pekçe yedi kere yilmege dirler Şafā’dan Merve’ye ve Merve’den Şafā’ya ki bunlar birer mevzî’in ismidir, ḥacc eyleyenler bilür, ḥāşılı, menāsik-i ḥacdandır. Ba‘zı nüshada **Merve** yerine **Ka‘be** düşmüş, ammā **Şafā**’ya **Merve** ensebdir. **Şafā** bunda ihām ṭarīkiyle vāki’dir.

Maḥşûl-i Beyt: İhrām ne bağliyalım, çünkü ol kıble ya’nî cānān anda degildir, ya’nî ol cānānıñ maḥallesiniñ ziyāretine niye kaçd idelim, çünkü ol anda degil. Ve anıñ cānibine (^{M,T+} gitmege) ne sa‘y idelim, çünkü (^{S+} küyından kendi gidince) (^{M,T+} Merve’den ya’nî küy-ı cānāndan şafā gitdi. Ya’nî küy-ı cānān cānibine ne sa‘y idelim, çünkü küyından şafā gitdi.) Hâşıl-ı kelām, küyının şafāsi kendiniñ vüçüd-ı şerifiyledir. Küyından kendi gidince⁴ şafāsi bile gitmiş olur. Bunda kıble cānāndan, Merve küyından kināyetdir.

دی گفت طیب از سر حسرت چو مرا دید
هیہات کہ رنج تو ز قانون شفا رفت

Dî goft ṭabīb ez-ser-i ḥasret çu merā did

Heyhāt ki renc-i tu zi-ḳānūn-ı şifā reft

Dî dün dimekdir, ems ma‘nāsına. **Ez-ser; ez** min ma‘nāsınadır, (^{S,T+} **ser** bunda uçdur, cihet ma‘nāsına. **Çu** bunda çünkü ma‘nāsınadır.) **Heyhāt** ‘Arabīde ıraklaşdı dimekdir, ammā Fāriside taḥassür ü tegābün maḳāmında

1 S, M: gitdi.

2 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem‘î>

3 <^{T+} Redd-i Sürürî ve Şem‘î>

4 T: küyından gitdi, gidince.

isti'mâl iderler, derdâ, vâhasretâ, vâhayfâ dimekdir. **Renc** maraz u eleme dirler. **Ķānūn-ı şifâ**, izâfetele, bunda **ķānūn-ı şifâ**'dan murād ma'nâyı lügavîsidir ya'nî üslûb-ı 'ilâc dimekdir, bunda ihâm tarîķiyle vâķi' olmuş, zîrâ **Ķānūn** 'ilm-i tıbbda bir kitâbıdır İbn-i Sinâ'nın ve **Şifâ** mantıķ u hikmet ü kelâmda bir kitâbıdır. (S,T+ Her birisi 'ilm-i tıbbda bir kitâbdır diyenler bilmez imiş¹.)

Maḥşûl-i Beyt: Dün tabib beni görünce ḥasret cihetinden didi. Derdâ ki seniñ renciñ şifâ üslûb u ķānūnından geçdi ve gitdi, ya'nî marazıñ şifâ-pezîr degildir, ya'nî mevt muķarrerdir.

ای دوست بپرسیدن حافظ قدمی نه
زان پیش که گویند که از دار فنا رفت

Ey dōst be-pürsiden-i Ḥâfız ķademî nih
Zân pîş ki güyend ki ez-dâr-ı fenâ reft

Be-pursiden-i Ḥâfız; bâ ḥarf-i şıla. **Pursiden** maşdardır, mef'ûline muzâf. Bunda murād 'iyâdetdir ki marîziñ ḥâlini şormağa dirler. **Ķademî; yâ**'sı vaḥdet veyâ tenķir içündür. **Nih**, nûn'ın kesri ve hâ-yı aşliyyeniñ sūkûniyle, emr-i muḥâṭabdır, nihîden'den, ķo dimekdir. **Zân pîş**, (S,M+ **zân zemân-ı pîş**) taķdîrindedir. **Dâr-ı fenâ**'dan murād dünyâdır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey dost, Ḥâfız'ı şormağa ya'nî 'iyâdet eylemege ķadem ķo ya'nî gel dimekdir, ol zamândan öñdin² ki diyeler ki dâr-ı fenâdan gitdi. Ya'nî ey dost, gel Ḥâfız'ı 'iyâdet eyle ol günden ve ol zamândan öñdin ki dirler vefât itdi, *raḥmetu'llâhi 'aleyh*.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

2 M: evvel.

92

Ve lehu eyzan
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

جز آستان توام در جهان پناهی نیست
 سر مرا بجز این در حواله گاهی نیست

Cuz âsitân-ı tuem der-cihân penâhî nîst
 Ser-i merâ be-cuz in der havâlegâhî nîst

Penâhî'de **yâ** vahdet veya tenkîr içündür. **Be-cuz**'de **bâ** zâyiddir. **Havâle** ihâlenin ismidir, ekşer düyûnda müsta'meldir, meşelâ medyûn da'iniñ deynini bir gayriye döndürmege **ihâle** ve **havâle** dirler, **gâhî**; **gâh** ism-i mekândır, **yâ** harf-i vahdet veya tenkîrdir.

Maḥşûl-i Beyt: Cihânda senin eşigiñden gayri baña şıgıncaḳ yer yokdur ve benim başıma bu kapudan gayri bir havâlegâh yokdur, ya'nî bir mercî' u me'vâ¹ yokdur.

عدو چو تیغ کشد ما سپر بیندازیم
 که تیغ ما بجز از ناله و آهی نیست

'Adû çu tîğ keşed mâ siper bi-y-endazîm
 Ki tîğ-i mâ be-cuz ez-nâle'i vu âhî nîst

Siper bi-y-endazîm cengi terk ideriz² demekdir, rûz-merrelerinde teslim ü inkıyâddan kinâyetdir. **Nâle'i** ve **âhî**; **yâ**'ları tenkîr içündür, vahdet için degildir³.

Maḥşûl-i Beyt: 'Adû bizimle ceng eylemek için çünkü kılıç çeke, biz anıñ-la cengi terk ideriz, ya'nî (^{S+} muṭî' u) munḳâd olup aña uymazız. Zîrâ bizim tîğimiz âh u nâleden gayri degildir. Hâşılı, (107b) biz zu'afâyız, bizim âlet-i ḫarbimiz âh u nâledir.

چرا ز کوی خرابات روی برتابم
 کزین بهم بجهان هیچ روی و راهی نیست

1 S, T: me'al.

2 S: cengi itmeziz.

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

Çi-râ zi-küy-ı harâbât rûy ber-tâbem
K'ezîn bihem be-cihân hiç rûy u râhî nîst

Ber-tâbem fi'l-i muzârî' mütekellim vaħde, tâbiden'den, döndürmek ma'nâsına. **K'ezîn; ki** ħarf-i ta'lîl, zâ-yı müfrede ħarf-i ibtidâdır, min ma'nâsına, **în** ism-i işâretidir, taq'dir-i kelâm **ki ez in**'dir, terkible hâ-i resmî ve iki hemze ħazf olunmuştur. (^{S+} **Bihem; bih** yeg ve eyü ma'nâsınadır), **mîm**-i mütekellim ma'nâ cihetinden **râhî** lafzına muķayyedir. **Rûy** bunun gibi maķâmda te'kid ifâde ider ancak. **Râhî**'niñ **yâ**'sı ħarf-i tenkîr veyâ vaħdet.

Maḥşûl-i Beyt: Meyhâne maḥallesinden niçün yüzüm döndüreyim¹, ya'nî andan yüzüm döndürmem. Zîrâ cihânda baña hiç bundan yeg rûy u râh yoktur, ya'nî baña bu yoldan eyrek ve yigrek bir yol yoktur.

زمانه گر فکند آتشم بخرمین عمر
بگو بسوز که بر من بیرگ کاهی نیست

Zemâne ger fikened âteşem be-ħirmen-i 'omr
Bi-gû bi-sûz ki ber-men be-berg-i kâhî nîst

Âteşem'deki **mîm**-i mütekellim ma'nâ cihetinde **'omr**'e muķayyedir. **Bi-gû bi-sûz; bi-gû**'nuñ mef'ûli ikiden hâlî degil, **zemâne** ola veyâ **ħirmen-i 'omr**. **ħirmen-i 'omr** izâfeti beyâniyyedir. Ya'nî **bi-sûz** müte'addî i'tibâr olunursa **zemâne**'dir ve lâzım i'tibâr olunursa **ħirmen-i 'omr**'dur.

Maḥşûl-i Beyt: Zamâne eger ħirmen-i 'ömrüme âteş birağursa ya'nî beni yakup yandırırsa zamâneye yak di ħirmen-i 'ömri veyâ ħirmen-i 'ömrüme yan di ki benim katımda 'ömrüm ħirmeni bir saman yaprağınca degildir ya'nî yanımda hiç i'tibârı yoktur. 'Ömre âteş birağmağdan murâd helâk eylemektir. (^{S,T+} Mısrâ'-ı şânîniñ ma'nâsını, di yak ki benim üzerimde bir şaman yaprağı yoktur diyen ħarîb şerḥ eylemiş².)

غلام نرگس جماش آن سهی قدم
که از شراب غرورش بکس نگاهی نیست

Gulâm-ı nergis-i cemmâş-ı ân sehî-ğaddem
Ki ez-şerâb-ı ħurûreş be-kes nigâhî nîst

1 T: döndüreyin.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

Cemmâş tanz¹ ve göz ucuyla bakmak ve bir ma'nâdan ötüri uğrılayın² boylamak, meşelâ avcılar av boylamak gibi. **Şerâb-ı gurûr** izâfeti beyâniyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Ol toğrı kâmetliniñ cemmâş göziniñ kılıyam ki şarâb-ı gurûrdan kimseye nazarı ve iltifâtı yokdur, ya'nî gurûr-i ḥüsn anı kimseye bakdırmaz.

چنین که از همه سو دام راه می بینم
بجز حمایت زلفش مرا پناهی نیست

Çunin ki ez-heme sũ dâm-ı râh mî-bînem
Be-cuz ḥimâyet-i zulfêş merâ penâhî nîst

Sũ cânib ma'nâsınadır. **Dâm** duzağ. **Ḥimâyet** ḥıfz u şıyânet ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Buncılayın ki cemî' cânibden dâm-ı râh görürüm ya'nî her cânibden kuyûd-ı dünyâ beni ihâta eylemişdir, ol cânânın zülfi ḥimâyetinden gayrı şıgıncağım³ yokdur. Ya'nî kuyûd-ı dünyâdan beni ḥalâş eyleyen anın zülfidir, ḥâşılı, zülfi duzağına giriftâr olunca gayrı duzağdan sâlim olurum, maḥşûdum da budur.

عنان کشیده رو ای پادشاه کشور حسن
که نیست بر سر راهی که داد خواهی نیست

‘Inân-keşide rev ey pâdişâh-ı kişver-i ḥusn
Ki nîst ber-ser-i râhî ki dâd-ḥâhî nîst

Keşide bunun gibi yerlerde çekerek ma'nâsınadır. **Rev**, râ'nın fethi ve vâv'ın sükûniyle, emr-i muḥâtabdır, revîden'den, git dimekdir. **Kişver** iklim. **Kişver-i ḥusn** izâfeti beyâniyyedir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Ber-ser-i râhî; yâ** vahdet içündür, **ser** bunda uç ma'nâsınadır, bir yol ucu üsti dimekdir. **Ki** harf-i beyân-ı **ser-i râh**'dır. **Dâd-ḥâh** vaşf-ı terkibîdir, ḥâhîden'den, **dâd** 'adle dirler, **dâd-ḥâh** 'adl isteyici ya'nî mütezallim, ḥâşılı, şikâyetçi dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey güzellik memleketiniñ şâhı, dizgini çekerek git, ya'nî uyanın⁴ başını çekerek git, zîrâ bir yol ucu üsti yokdur ki anda bir dâd-ḥâh ya'nî bir

1 T: ṭannâz.

2 S: uğrasın (?).

3 M: şıgıncağım.

4 M, T: atın.

şikâyetçi olmaya. Hâşılı, âheste git, zîrâ şikâyetçi çokdur, tâ ki herkesi işüdüp dinlemeğe kıbîl ola. (^{S,T+} Uyanı çekilmiş git diyen haqq-ı edâyı idememiş¹.)

مباش در پی آزار و هر چه خواهی کن
که در شریعت ما غیر ازین گناهی نیست

Me-bâş der-pey-i âzâr u her çi hâhî kon
Ki der-şerî'at-i mâ ğayr ezîn gunâhî nîst (108a)

Me-bâş nehy-i muhâtabdır, bâşiden'den. **Der-pey; der** harf-i te'kîd, **pey** bunda ard ma'nâsınadır. **Âzâr** ismdir, âzârîden'den, incinme ve incitme, lâzım-la mü'teddî beyninde müsterekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Âzâr ardınca olma ve her ne ki dilerseñ eyle, zîrâ bizim şerî'atımızda bundan ğayrı günâh yokdur, ya'nî bundan 'azîm dimekdir, 'aza-meti nefiydir, zâtını nefiy degildir. Her ne isterseñ eyle didüğünde emr ü izin murâd degildir, belki murâd bu günâha nisbet sâ'ir günâhlar ke'enne ki günâh degildir. Pes, bunları işlemek aña göre gûyâ ki günâh degildir. Hâşılı, dil-âzâr-lıktan, ziyâde ictinâba emirdir.

عقاب جور کشیدست بال در همه شهر
کمان گوشه نشینی و تیر آهی نیست

'Uḳab-ı cevır keşide'st bâl der-heme şehir
Kemân-ı gûşe-nişînî vu tîr-i âhî nîst

'**Uḳâb**, 'ayn'ın zammı ve kâf'ın tahfifiyle, kırtal² kuşu ki tavşancıl dirler, **cevır**'e izâfeti beyâniyyedir. (^{S,T+} Aşlı teşdîd-i kâf'ladır diyen yañlış söylemiş³.) **Bâl** bunda kuş kınadıdır. **Gûşe-nişîn** vaşf-ı terkîbîdir, nişîniden'den, bir köşede oturıcı ma'nâsına. Mısrâ-ı şânî ihbâra ve inşâya müteḥammildir, ya'nî istifhâm olmağ da mümkündür.

Maḥşûl-i Beyt: Zülüm 'uḳâbı tamâm-ı şehre kıanat yaymışdır ya'nî cevır tamâm-ı şehre sirâyet eylemişdir, bir gûşe-nişîn velîniñ kemân gibi kıaddi ve tîr gibi âhı yokdur ki zâlimi kıahr eyleye. Yâhud yok mıdır ki (^{S+} zâlimi helâk eyleye.) (^{S,T+} Hâşılı, bir müstecâbu'd-da've yokdur veyâ yok mıdır ki) cezâsın vire.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 S: kıarkal.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

خزینۀ دل حافظ بزلف و خال مده
که کارهای چنین حد هر سیاهی نیست

Hazîne-i dil-i Hâfız be-zulf u hâl me-dih
Ki kârâ-yı çunîn hadd-i her siyâhî nîst

Hazîne'niñ **dil'**e izâfet-i beyâniyyedir ve bunların **Hâfız'**a izâfeti lâmiyyedir. **Ki** harf-i ta'lîl.

Maḥşûl-i Beyt: Hâce cânâna ḥiṭâb idüp buyurur ki; Hâfız'ın gönli ḥazînesini zülfile ḥâliñe virme, ya'nî çünki gönlini aldıñ, sende ṭursun, bu siyâhlara virme. Zîrâ böyle işler ya'nî gönül ri'âyeti ve şıyâneti her bir siyâhın haddi degildir. Hâşılı, Hâfız'ın dili bir 'azîz dildir, anı her kâdrin bilmeze virme, sen şakla.

93

Ve lehu eyzan **Ez-Baḥr-i Muzârî'** **Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilû Fâ'ilât**

ساقی بیار باده که ماه صیام رفت
درده قدح که موسم ناموس و نام رفت

Sâkı bi-y-âr bâde ki mâh-ı şıyâm reft
Der-dih kadeḥ ki mevsim-i nāmūs u nām reft

Sâkı münādâ, harf-i nidâ maḥzûfdur. **Der-dih;** (^{M,T+} der harf-i te'kîd, **dih** dâl'ın kesri ve hâ'nın sūkunıyla emr-i muḥâṭabdır.) **Mevsim** zamândan kinâyetdir, mevsim-i hac gibi. **Nāmūs** vaḳâr ma'nâsına. (^{M+} **Nām** bunun gibi yerlerde şöhret ma'nâsınadır.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey sâkı, bâde getür ki mâh-ı şıyâm gitdi. Kadeḥ vir ki 'âr¹ u nāmūs mevsimi gitdi. Ya'nî Ramâzân'da içki olmayup² 'âr u nāmûsa ri'âyet idecek zamândır, imdi ol eyyâm gitdi, 'ayş u nüş eyyâmı geldi.

1 S: nām.

2 S: içmegi olmayup. M: içki almayup.

وقت عزیز رفت بیا تا قضا کنیم
عمری که بی حضور صراحی و جام رفت

Vaqt-i 'azîz reft bi-y-â tâ qazâ konîm
'Omri ki bî-ḥuẓûr-ı şurâhî vu câm reft

(^{M,T+} 'Omri'de yâ vahdet içündür.)

Maḥşûl-i Beyt: Sâķiye ḥitâb idüp buyurur: Vaqt-i 'azîz gitdi¹, gel ki qazâ idelim bir 'ömri ki şurâhî ve câmsız gitdi, ya'nî bâdesiz geçen evkâtı tedârük idelim.

در تاب توبه چند توان سوخت همچو عود
می ده که عمر در سر سودای خام رفت

Der-tâb-ı tovbe çend tuvân sūht hemçu 'ūd
Mey dih ki 'omr der-ser-i sevdâ-yı ḥâm reft

Tâb şu'le. (^{S,T+} **Tâb**'ı bunda ḥarâret ma'nâsına aḥz idenleri 'araḳ-ḥâneye ko-maḳ gerek.) (^{M,T+} **Tâb**'ın **tovbe**'ye izâfeti beyâniyyedir. **Ser** bunda uç ve cihet ma'nâsına. **Sevdâ-yı ḥâm**'dan murâd bunda **tovbe**'dir.)

Maḥşûl-i Beyt: Tevbe şu'lesinde ya'nî âteşinde niçe bir 'ud gibi yanmaḳ olur, ya'nî tevbe idince bâdeden ferâġat eylemek lâzım gelür, bu ise mü'ellimdir, zaḥmet virür. İmdi ey sâķî, mey vir ki 'ömrüm ḥâm sevdâ cihetinde gitdi. Tevbeye sevdâ-yı (^{M,T+} ḥâm) didüġi anıñçündür ki ri'âyetine kâdir olmayup bozmaḳ lâzım gelür. (^{T+} Mısrâ-ı şânîniñ taḥkîķinde; şarâb vir ki 'ömür sevdâ-yı ḥâm başında gitdi diyen ḥaḳḳ-ı edâyı eylememiş.)

مستم کن آنچنان که ندانم ز بیخودی
در عرصه خیال که آمد کدام رفت

Mestem kon ânçunân ki ne-dânem zi-bî-ḥodî
Der-'arşa-i ḥayâl ki âmed kudâm reft

(^{M,T+} 'Arşa-i ḥayâl izâfeti beyâniyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Sâķiye ḥitâb idüp buyurur: Ancılayın mest eyle beni ki bî-ḥodluḳdan bilmeyem ḥayâlim meydânına kim geldi ve ḳanḳısı gitdi. Ḳâfiye zarûretiçün **kudâm** demişdir (108b) ve-illâ **kucâ** maḳâmı idi. Ya'nî beni şöyle

1 S: geldi.

mest eyle ki¹ (^{M,T+} ‘arşa-i) hayâlîme kim geldi ve (^{S,M+} kim gitdi ve) nereye gitdi bilmeyem. (^{S,T+} Mısrâ^c-ı şânîniñ taḥkîkînde hayâl meydânına kim geldi ve kankı gitdi diyen ğarîb hayâl eylemiş.)

بر بوی آن که جرعهٔ جامت بما رسد
در مصطبه دعای تو هر صبح و شام رفت

Ber-büy-ı ân ki cur‘a-i câmet be-mâ resed

Der maştaba du‘â-yı tu her şubḥ u şâm reft

Büy bunda ümîd ma‘nâsınadır. **Maştaba** şuffe-i meyḥâne ve ğarîbândır. **Reft** bunda vâkı‘ ve şâdır oldı ma‘nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Ol ümîdle ki cāmın cür‘ası bize irişe diyü şabâḥ ve aḥşâm maştabada saña hayır du‘âlar vâkı‘ ve şâdır oldı. Hâşılı, bize iḥsânın degmek ümîdiyle şabâḥ ve aḥşâm² maştabalarda³ du‘ânıza meşğûlüz.

دل را که مرده بود حیاتی بجان رسید
تا بویی از نسیم تواس در مشام رفت

Dil-râ ki murde bûd ḥayâti be-cân resid

Tâ büyi ez-nesim-i tueş der-meşâm reft

(^{M,T+} **Dil-râ** diliñ dimekdir. **Ki** râbıt-ı sıfat. **Ḥayâti**’de **yâ** vaḥdet veyâ tenkîr içündür. **Be-cân; bâ** ḥarf-i şıla, taḥdîr-i kelâm **dil-râ be-cân resid**.) **Dil**’e **cân** işbâtı isti‘âre tarîkiyledir.

Maḥşûl-i Beyt: Dil ki mürde idi⁴, (^{S,T+} cânına ḥayât irişdi meşâmmına seniñ nesimiñden bir çoḳı varaldan beri⁵. Ya‘nî seniñ nesimiñ ki büy-ı cân virür, diliñ damağına irişelden beri mürde⁶ iken tâze cân buldı,) (^{M+} seniñ nesiminden bir çoḳı damağına irişdikden sonra tâze cân buldı.) (^{S,T+} Mısrâ^c-ı evveliñ taḥkîkînde, gönül için ki meyyit idi, bir ḥayât câna irişdi diyen ğarîb terkîb tertîb eylemiş⁷.)

1 S: Ya‘nî şöyle eyle ki.

2 S, T: şâm.

3 T: meşâtibde.

4 S: Diliñ ki müddet idi.

5 S, M: virelden berü.

6 S: müddet.

7 <^{T+} Redd-i Sürûri>

زاهد غرور داشت سلامت نبرد راه
رند از ره نیاز بدارالسلام رفت

Zâhid gürür dâşt selâmet ne-burd râh
Rind ez-reh-i niyâz be-Dâru's-selâm reft

Selâmet; aşlı **be-selâmet** idi, **bâ** zarûret-i vezniçün hâzıf olunmuşdur.
(^{M,T+} **Dâru's-selâm** cennetdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Zâhid eyledüğü zühdden gürür tutardı ya'nî gürürü var idi, selâmetle yol iletmedi, ya'nî (^{S,T+} selâmetle) murâdına vâşıl olmadı. Ve câyizdir ki muḥadder bâ harf-i şıla ola, ya'nî selâmete yol iletmedi demek ola. Ammâ rind ẗarîḳ-i 'acız u niyâzdan cennete gitdi. Hâşılı, zâhid gürür sebebiyle cehenneme ve rind tazarru' u niyâz sebebi ile cennete gitdi. (^{S,T+} Mıṣrâ'-ı evvelin taḥḳîkinde; zâhidiñ gürürü var idi, selâmet iletmedi yolu diyen ve zâhid 'ameyliyle gürür tutdı, yolu selâmet iletmedi diyen ğarîb terkîbler tertîb eylemişler¹.)

نقد دلی که بود مرا صرف باده شد
قلب سیاه بود ازان در حرام رفت

Naḳd-i dili ki bûd merâ şarf-ı bâde şud
Ḳalb-i siyâh bûd ezân der-ḥarâm reft

(^{M,T+} **Naḳd-i dili** izâfet-i beyâniyyedir. **Şarf** ın **bâde**'ye izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfeti ḳabilindendir. **Ḳalb-i siyâh** oldur ki mümevveh olmaya ya'nî ḳaplı ve yaldızlı olmaya. **Der-ḥarâm;** der harf-i şıla.)

Maḥşûl-i Beyt: Benim gönlüm naḳdı ki var idi, şarâba² şarf oldı, (^{M,T+} ya'nî gönlümü bâdeye virdim). Ḳalb-i siyâh idi, anıñçün ḥarâma gitdi, (^{T+} ya'nî günâhkâr gönül idi, anıñçün ḥarâma meyl eyledi.³)

دیگر مگو نصیحت حافظ که ره نیافت
گمگشته که باده شیرین بکام رفت

Dîġer me-gû naşîḥat-i Hâfiz ki reh ne-yâft
Gum-geşte'i ki bâde-i şîrîn be-kâm reft

1 T: terġîb eylemiş. Bu cümlede iki kere geçen 'selâmet' kelimesi S'de 'selâmete' olarak yazılmıştır. <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 M, T: bâdeye.

3 S: Siyâh-ḳalb olmaġla ḥarâma gitdi.

(^{M,T+} **DİĞER** bunda daḥi dimekdir, girü demek degildir¹.) **Naşîḥat**'iñ **Hâfız**'a izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfetidir. (^{M,T+} **Kİ** ḥarf-i ta'lîl. **Gum-geşte**'i'de **yâ** vaḥdet içündür,) (^{T+} hemzeyi vaḥdet içün diyen ḥaṭâ eylemiş².) (^{M,T+} **Kİ** râbıt-ı şîfat. **Bâde-i şîrîn** izâfeti beyâniyyedir.) **Ne-yâft** mışrâ'-ı şânîye merhündür. **Be-kām**; **şîn** zamîri ḥazf olunmuşdur, aşlında **be-kāmeş** idi, **gum-geşte**'ye râcî'dir. Bir nüshada **şîrîn** yerine **mihreş** vâkı' olmuş, böyle olunca zamîr taḳdîrine ihtiyâc kalmaz.

Maḥşûl-i Beyt: Daḥi Hâfız'a naşîḥat eyleme, zîrâ 'âlem-i zâhire yol bulmadı ya'nî bu 'âlem-i şuğrâya gelmedi bir azgün ki anıñ damağına bâde-i şîrîn veyâ bâde-i muḥabbet gitdi. Bâde-i şîrînden murâd (^{S+} bâde-i) muḥabbetdir. Hâşılı, Hâfız şarâb-ı muḥabbet-i cânânı nûş idüp vâdî-i muḥabbetde güm olmuş, imdi Hâfız'a naşîḥat eyleme. Hîṭâb 'âmmdır. Zîrâ bir güm-geşte ki bâde-i muḥabbet anıñ damağına vardı, ol daḥi vâdî-i muḥabbetden bu 'âleme yol bulmadı, (^{M,T+} ya'nî şarâb-ı muḥabbet-i cânânı terk eylemedi.) (^{T+} Bu beytiñ taḥkîkinde; ya'nî bir azmış kimse ki tatlu şarâb damağına gitmiş ola, aña yol bulmadı) (^{T,S+} diyü naşîḥat itme diyen kimse bu beytiñ murâdını anlamamış³. Zîrâ mefhûm-ı beytde diyü lafzını iḳtizâ ider nesne yoḳdur.)

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

94

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün**

غمش تا در دلم مأوی گرفتست
سرم چون زلف او سودا گرفتست

Ğameş tâ der-dilem me'vâ girifte'st
Serem çun zulf-i ü sevdâ girifte'st

Ğameş; şîn'de muzâf zarûret-i vezniçün ħazf olunmuşdur, (^{M,T+} taqđir-i kelâm) ğam-ı 'ışkeş'dir, (^{T+} zarûret-i vezniçün ħazf olunmuşdur.) (^{M,T+} **Tâ** ibtidâ-i ğâyet içündür, zamânda münzû gibi. **Me'vâ** menzil ma'nâsına.) **Girifte'st** aşlında **girifteest** idi, (^{M+} zarûret-i vezniçün) hâ-yı resmî ve hemze-i müctelibe ħazf olunmuşdur, (^{M,T+} tutmuşdur demekdir. **Girifte** ismdir, zamân-ı mâziye delâlet ider, Türkide tutmuş lafzı gibi fi'il degildir, zîrâ fi'le edât-ı haber lâhık olmaz.) **Serem** mübtedâ ve **sevdâ girfte** haberi ve bu cümle-i ismiyye **ğameş**'iñ haberidir (109a) ve câ'izdir ki **serem** muğaddem mef'ul ola **girifte** lafzına ve **sevdâ** fâ'ili, taqđir-i kelâm **serem-râ sevdâ girifteest** ola.

Maḥşûl-i Beyt: Cānānīñ 'ışkı ğamı benim göñlümde menzil tūtalı ya'nī ben āña 'āşık olalı başım anıñ zūlfı gibi sevdâ tūtmuşdur, ya'nī başım sevdâ-zede olmuşdur. Zūlfüñ sevdâsı ḥissīdir ki ḥāricdeki siyāhlıġıdır, ammā başımın sevdâsı 'ışk sevdâsıdır ki anı çeken bilür. Lākin eş'arda¹ bu kadar münāsebet kifāyet ider.

لب چون آتش آب حیاتست
ز آبش آشی در ما گرفتست

Leb-i çun âteşē āb-ı ḥayāt'est
Zi-ābeş âteşi der-mâ girifte'st

Leb mübtedâ, **āb-ı ḥayāt** haberi. **Leb**'i ḥumretde âteşe teşbīh eylemişdir. **Zi-ābeş; şîn**-i zamīr **leb**'e rāci'dir. **Āb** ihām tārīkiyle zikr olmuşdur, zîrâ ma'nâ-yı muṭābıkisi şudur ki bunda āb-ı ḥayātdan kināyetdir ve ma'nâ-yı iltizāmīsi şafvetdir. (^{M,T+} **Āteşi**'deki **yā** vahdet içündür veyā tenkīr. **Der-mâ; der**

1 M: Lākin 'āşıkā da. T: Ammā eş'arda.

bâ-i şıla ma'nâsına, **mâ** bunda biz dimekdir, naḥnu ma'nâsına.) **Âb** ve **âteş**'le zikri tenâsüb ṭarîkiyledir. ^(M,T+) **Girifte'st; girifte** âteş ile zıkr olsa te'sîr ma'nâsı nadır, ya'nî âteş alışmak ma'nâsına.)

Maḥşûl-i Beyt: Ol cānânın âteş gibi lebi âb-ı ḥayâtdır. Anı şoran ^(M,T+) ve emen) ebedî ḥayât bulur. Ol lebiñ âbindan ya'nî âb-ı ḥayâtından veyâ şafvet ü leṭâfetinden bize âteş alışmışdır. Ḥâşılı, lebiñ âteşe müşâbih olması bize küllî ^(M+) âteş ü) ḥarâret virmişdir. Âb ve âteş cem'i şan'at-ı tezâddır. ^(S,T+) Mısrâ'-ı şâninin ma'nâsını; anıñ şuyından bir âteş bizde tutmuşdur diyen ve ol lebiñ leṭâfetinden bizde bir âteş tutmuşdur ya'nî zâhir olmuşdur diyen girifte'niñ ma'nâsını bilmemiş¹.)

همای همتم عمریست کز جان
هوای آن قد و بالا گرفتست

Humâ-yı himmetem 'omrî'st k'ez-cân
Hevâ-yı ân qad u bâlâ girifte'st

^(M,T+) **Humâ-yı himmetem** izâfet-i beyâniyyedir.) **K'ez-cân** mısrâ'-ı şânîye merhûndur. **Hevâ** bunda ihâm ṭarîkiyle mezkûrdur, ya'nî ârzü ve cev² ma'nâsına. **Qad u bâlâ** 'atf-ı tefsîrîdir, ^(M,T+) boy dimekdir. ^(S,T+) **Bâlâ**'yı **qadd**'e şîfat tutanlar zîr u bâlâdan söylemişlerdir³.)

Maḥşûl-i Beyt: Benim himmetim hümâsı nice zamândır ki cân u gönül-den ol cānânın qadd ü bâlâsı hevâsını tutmuşdır, ya'nî bunca zamândır ki aña vâşıl olmak ârzûsın ıder.

شدم عاشق ببالای بلندش
که کار عاشقان بالا گرفتست

Şudem 'âşık be-bâlâ-yı bulendeş
Ki kâr-ı 'âşıkân bâlâ girifte'st

^(M,T+) **Bâlâ-yı bulend** izâfet-i beyâniyyedir.) **Ki** ^(M,T+) ḥarf-i) ta'lîl. ^(M,T+) **Bâlâ** bunda yüce ma'nâsınadır ya'nî evc.)

Maḥşûl-i Beyt: Ol cānânın bülend qaddine 'âşık oldum, zîrâ 'âşıkların işi evc ile şeref tutmuşdur, ya'nî ^(M+) 'âşıklar işidir rif'at u 'uluvv ile muttaşîf olmağ.

1 S: zâhir olmuşdur diyen ma'nâyı bilmemiş. <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

2 S, T: ârzü ve mâ-beyne's-semâ'i ve'l-arzî cev^v (S: cev^vu's-semâ) ma'nâsına

3 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

İmdi) (^{T+} ‘âşıklar işi) rif‘at u ‘uluvvla muttaşif olduğuçün bālâ-yı bülendine ‘âşık oldum, benim de kârım refi‘ ola. (^{S,T+} ‘Âşıkların kârı yüce tutmuştur diyen ve ‘âşıkların işi bülend tutmuştur diyen maḥalli bilmemişlerdir¹.)

چو ما در سایه الطاف اویم
چرا او سایه از ما وا گرفتست

Çu mâ der-sâye-i elṭâf-ı üyîm
Çi-râ û sâye ez-mâ vâ-girifte’s

(^{M,T+} **Sâye-i elṭâf** izâfeti beyâniyyedir. **Üyîm** lafzı mütekellim ma‘a’l-ğayr zamîrine muzâf olmağla **vâv**’dan sonra **yâ** zuhûr eylemiştir, nitekim sâbıkan zikr olunmuş idi ki kelimenin âhiri vâv veyâ elif olsa hâlet-i izâfesinde bir yâ zâhir olur.) **Vâ-girifte’s** girü tutmuştur ya’nî men‘ u dirîğ tutmuştur.

Maḥşûl-i Beyt: Çünkü biz ol cânânın elṭâfi gölgesindeyiz. Niçün ol bizden sâye-i vişâlini men‘ eylemiştir ya’nî dirîğ tutmuştur? Hâşılı, çünkü biz aña mensûbuz ve elṭâf-ı bî-ğâyetine i’tirâf eyleriz, lâıyık budur ki ol vişâlini bizden dirîğ eylemeye. **Çi-râ** ‘ibâreti istifhâm-ı inkârî de olmak câ’izdir, ya’nî dirîğ tutmamıştır².

نسیم صبح عنبر بوست امروز
مگر یارم ره صحرا گرفتست

Nesîm-i şubḥ ‘anber-bû’s imrûz
Meger yârem reh-i şaḥrâ girifte’s

‘**Anber-bû** vaşf-ı terkibîdir, (^{M+} ‘anber hoşulu demekdir. **Meger** bunda ke’enne ma’nâsınadır. **Reh**’in **şaḥrâ**’ya izâfeti lâmiyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Bu gün şabâḥ nesîmî ‘anber hoşulıdır, ke’enne yârim şaḥrâ yolın tutmuştur ya’nî şaḥrâya varmışdır ki nesîm aña mülâkâtla ‘anber-bû olmuştur.

ز دریای دو چشمم گوهر اشک
جهان در لؤلؤ لالا گرفتست

Zi-deryâ-yı du çeşmem gevher-i eşk
Cihân der-lu’lu’-i lâlâ girifte’s

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem‘î>

2 S: tutmuştur.

Deryâ-yı du çeşm izâfeti beyâniyyedir. **Gevher-i eşk** ^(M,T+) izâfeti de böyledir ve) mübtedâdır ve **girifte'st** haberi ve **cihân** mef'ûli. **Lâlâ** bunda yaldırayıcı ma'nâsınadır. (^(S,T+) Bî-naẓîr ma'nâsınadır diyen bî-naẓîr imiş¹.)

Maḥşûl-i Beyt: İki gözüm deryâsından eşkim güheri cihânı lû'lü'-i lâlâyla pür eyledi ya'nî ^(M,T+) 'âlemi lû'lü'-i lâlâyla doldurdu. Şöyle ki 'âlem lû'lü'den **(109b)** görünmez oldu. (^(S,T+) Cihânı lû'lü'-i lâlâyla batırdı ve ğarq eyledi diyen 'aceb batkın ṭabî'at imiş².)

حدیث حافظ ای سرو سمنبر
چو وصف قد تو بالا گرفتست

Ḥadîş-i Ḥâfız ey serv-i semen-ber
Çu vaşf-ı kıdd-i tu bālâ girifte'st

^(M,T+) **Serv**'in **semen-ber**'e izâfeti beyâniyyedir. **Ber** bunda sîne ma'nâsınadır, **semen** ak güle dirler ya'nî ak çiçeğe, semen sîneli dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ḥâfız'ın kelâmı ey semen-ber serv, seniñ kıddiñ vaşfı gibi evc tutmuşdur ya'nî refî' olmuşdur. (^(M,T+) Ḥâşılı, evşâf-ı kıddiñ bülend olduğu gibi Ḥâfız'ın kelâmı da vaşf-ı kıddiñ sebebiyle rif'at tutup şâhib-i rif'at olmuştur.)

95

Ve lehu eyzan

Ez-Efrâd-ı Behr-i Remel

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

میر من خوش میروی کاندرا سرا پا میرمت
ترك من خوش می خرامی پیش بالا میرمت

Mîr-i men hoş mî-revî k'ender ser-â-pâ mîremet
Türk-i men hoş mî-ḥırâmî pîş-i bālâ mîremet

^(M,T+) **Mîr-i men** münâdâ, ḥarf-i nidâsı maḥzûfdur. **Hoş mî-revî** güzel gidersin dimekdir, ya'nî hûb yürüyüşün var. **K'ender; ki** ḥarf-i beyân-ı **hoş mî-revî**'dir. **Ender** bâ-i şıla ma'nâsına. **Ser-â-pâ** başdan ayağa ez-ser-tâ-be-pâ ma'nâsınadır.) **Mîremet** ^(M,T+) fi'l-i) muzâri' mütekellim vaḥdedir, **tâ** zâmîri

1 <^{T+} Redd-i Şem'i>

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

ma'nâ cihetinde **ser-â-pâ'**ya mu'kayyedir. **Türk-i men**¹ münâdâ, harf-i nidâ ma'zûfdur, (^{M,T+} **men**'e) izâfeti lâmiyyedir. (^{M,T+} **Hoş mî-hurâmî** fi'l-i muzâri' muhâtab, **yâ** harf-i hîtab, güzel şalınursun dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey benim begim, güzel yürürsün ki başdan ayağıña öleyim², (^{M,T+} ya'nî kâmetiñe kurbân olayım), belki cemî' a'zâña kurbân olayım dimekdir. Ey benim Türküm ya'nî maḥbûbum, güzel şalınursın, kâmetiñ öñinde öleyim, ya'nî kâmetiñe kurbân olayım. (^{T+} Mısrâ'-ı evvelîñ ma'nâsını; benim begim, hoş gidersin başdan ayağa ölürüm saña ve helâkim diyen kimse ma'nâyı hûb taşvîr eylemiş³. Ve ey benim mîrim, hoş ve laṭîf gidersin, seniñ başdan ayağıñda ölem diyen de sâbîka peyrevlik eylemiştir⁴.)

گفته بودی کی بمیری پیش من تعجیل چیست
خوش تقاضا می کنی پیش تقاضا میرمت

Gofte bûdi key bi-mîrî pîş-i men ta'cîl çîst
Hoş tekâza mî-konî pîş-i tekâza mîremet

(^{M,T+} Hâce cānânına hîtab idüp buyurur⁵: Ey cānân, **gofte bûdî** ya'nî dimiş idiñ. **Key** kaçan. **Bi-mîrî**, fi'l-i muzâri' muhâtab, ölürsün dimekdir. **Pîş-i men** benim önümde. Hâce buyurur: **Ta'cîl çîst** ta'cîl nedir, ya'nî ne iversin.) **Hoş** bunda eyü (^{S,T+} dimekdir, muhkem) ma'nâsına, (^{M,T+} nitekim sâbîkan zikr olundu.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey cānân, dimiş idiñ ki benim önümde kaçan ölürsün? Ey benim cānım, ta'cîl nedir ya'nî 'acele ne içündür, 'aceb muhkem tekâzâ idersin. Tekâzâñ öñinde öleyim, hâşılı, tekâzâña kurbân olayım. (^{S,T+} Mısrâ'-ı evvelîñ terkibinde **key** yerine **ki** yazup ma'nâsını; dimiş idiñ ki ölürsün benim önümde, ta'cîl nedir diyen kimse lafızda ve ma'nâda ḥaṭâ eylemiş⁶.) (^{T+} Mısrâ'-ı şânîniñ ma'nâsında; hoş tekâzâ idersin, seniñ tekâzâñ öñinde ölem diyen ḥaḳḳ-ı edâyı idememiş⁷.)

1 M, T: Türk de.

2 M: başdan ayakdan olayım.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri>

4 <^{T+} Redd-i Şem'i>

5 S'de bu cümle 'Maḥşûl-i Beyt'ten sonra bulunmaktadır.

6 <^{T+} Redd-i Sürûri>

7 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

عاشق مهجور و مخمورم بت ساقی کجاست
گو خرامان شو که پیش قد رعنا میرمت

‘Āşık-ı mehcûr u maḥmûrem but-i sâķi kucâst
Gû hırâmân şev ki pîş-i kıdd-i ra’nâ mîremet

(^{M,T+} ‘Āşık-ı mehcûr izâfeti beyâniyyedir.) Gû hıṭâb-ı ‘âmmdır.

Maḥşûl-i Beyt: ‘Āşık-ı mehcûrum ya’nî hicrâna düşmüş ‘âşıkım ve maḥmûrum, bût-i sâķi kıdadır? Söyle bût-i sâķiye (^{S,T+} hırâmân ol ya’nî) gel ki (^{T+} senin kıdd-i ra’nân öninde öleyim. Hâşılı, bût-i sâķiye gel di ki) senin hırâmân kıâmetiñe fedâ olayım. (^{T+} Mısrâ’-ı şânîniñ ma’nâsını; di şalın ki kıdd-i ra’nân öninde ölürüm saña diyen ğarîb terkîb tertîb eylemiş¹.)

آن که عمری رفت تا بیمارم از هجران او
گو نگاهی کن که پیش چشم شهلا میرمت

Ān ki ‘omrî reft tâ bîmârem ez-hicrân-ı ũ
Gû nigâhî kon ki pîş-i çeşm-i şehlâ mîremet

(^{M,T+} Ān ki aşlında ān kes ki idi, kes’i zarûret-i vezniçün ḥazf eylemiştir. Ki ḥarf-i râbıṭ-ı şıfat. ‘Omri; yâ vaḥdet, bir zamân dimekdir. Ez-hicrân-ı ũ; ba’zı nüshada ez-mujgân-ı ũ vâķi’dir.) Gû hıṭâb-ı ‘âmmdır. (^{M,T+} Nigâhî; yâ vaḥdet içündür. Ki ḥarf-i ta’lîl, hattâ ma’nâsına. Çeşm-i şehlâ izâfeti beyâniyyedir.) Şehlâ koyun ala göze dirler, ya’nî koyun gözi gibi göze dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Ol kimse ki bir zamândır tâ anıñ hicrânından veyâ müjgânından bîmârım, sen aña di ki bir nigâh eyle ki çeşm-i şehlân öninde öleyim. Ya’nî ol cânân ki beni hicrânı veyâ müjgânı bîmâr (^{M,T+} eyledi), baña iltifât eyle di, çeşm-i şehlâña fedâ olayım. (^{S,T+} Mısrâ’-ı şânîniñ ma’nâsını; di bir nazar kıl ki çeşm-i şehlân öninde ölürüm saña diyenin ğarîb nazarı varmış².)

گفته لعل لبم هم درد بخشد هم دوا
گاه پیش درد و گه پیش مداوا میرمت

Gofte’i la’l-i lebem hem derd baḥşed hem devâ
Gâh pîş-i derd u geh pîş-i mudāvâ mîremet

Mudāvâ müfâ’ale bâbından maşdardır, ‘Acem bu maşdarın tâsını ḥazf ider.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

Maḥşûl-i Beyt: Cānāna ḥiṭāb idüp buyurur ki ey cānān, sen dimişsin ki benim la'l gibi kırmızı dudağım hem derd bağışlar hem devā. Cevāb virür ki gāh seniñ derdiñ öñinde ve gāh müdāvāñ öñinde öleyim, ya'nī lebiñe ḳurbān¹ olayım ki derd de dermān da andandır. (^{S,T+} Gāh derd öñinde ve gāh dermān öñinde öleyim saña diyen 'ayn-ı sâbıkı söylemiş².)

خوش خرامان میروی چشم بد از روی تو دور
دارم اندر سر خیال آن که در پا میرمت

Hoş hırāmān mī-revī çeşm-i bed ez-rüy-ı tu dūr
Dārem ender-ser ḥayāl-i ān ki der-pā mīremet

Hırāmān (^{M,T+} şıfat-ı müşebbehedir, şalınağan ma'nāsına, ammā) bununı gibi yirde şalınuraḳ ma'nāsınadır. 'Çeşm-i bed ez-rüy-ı tu dūr' cümle-i mu'terizādır ki du'āda vāḳi' olmış ki 'ilm-i Bedī'³de ḥaşv-i meliḥ dirler, (^{M,T+} seniñ yüzünden yaramaz göz ırağ olsun demekdir. **Ḥayāl-i ān** izāfeti lâmiyyedir. **Ki** ḥarf-i beyāndır **ān** lafzını.) **Mīremet**; tā'sı ma'nā cihetinden **pāy**'a (^{M,T+} muḳayyedir), (110a) **der-pāyet** (^{S,T+} **mīrem**) taḳdīrinde.

Maḥşûl-i Beyt: Yine cānāna ḥiṭāb idüp buyurur ki³ şalını şalını güzel gider-sin, yaramaz göz senden ırağ olsun, başımda ol ḥayāl vardır ki ayağıñda öleyim, ya'nī başımda ol sevdā vardır ki pāy-mālīñ olup ölem.

گرچه جای حافظ اندر خلوت وصل تو نیست
ای همه جای تو خوش پیش همه جا میرمت

Gerçi cāy-ı Hâfiz ender ḥalvet-i vaşl-ı tu nīst
Ey heme cāy-ı tu hoş pīş-i heme cā mīremet

(^{M,T+} **Cāy-ı Hâfiz** izāfeti lâmiyyedir. **Ḥalvet-i vaşl** de böyledir. **Ey** ḥarf-i nidā, münādā maḥzûfdur, taḳdīr-i kelām ey cānāndır. **Mīremet**; tā'sı ma'nā cihetinde **cāy**'a muḳayyedir, **cāyet** demekdir⁴.)

Maḥşûl-i Beyt: Gerçi seniñ vaşlın ḥalvetinde Hâfiz'a yer yokdur, ey cānān, seniñ her yerin hoş ve laṭifdir, her yeriniñ öñinde öleyim. Ya'nī her yerin maḳbûl ü maṭbû'dur, pes, her yerine fedā⁵ olayım.

1 M, T: fedā.

2 <^{T+} Redd-i Sürür>

3 M, T: ḥiṭāb ider ki.

4 S: cā, cāyet taḳdīrindedir.

5 S: ḳurbān. M: ḳurbān, fedā.

96

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Remel
Fā'ilâtün Fā'ilâtün Fā'ilâtün Fā'ilât

مدتی شد کاتش سودای او در جان ماست
 زان تمناها که دائم در دل ویران ماست

Muddetî şud k'âteş-i sevdâ-yı û der-cân-ı mâşt
 Zân temennâhâ ki dâ'im der-dil-i vîrân-ı mâşt

(^{M,T+} **Muddetî**; **yâ** harf-i vaḥdet. **K'âteş**; **ki** harf-i beyân-ı **muddet**'dir. **Sev-dâ** bunda muḥabbet ve ârzû ma'nâsınadır ve **âteş**'in [sevdâ'ya] izâfeti beyâniyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Bir zamân oldu ki ol cānânın muḥabbeti âteşi bizim cānımızdadır, ol ârzûlardan ki ya'nî ol ârzûlardan ötürü ki dâ'im bizim yıkık dilimizdedir. Ya'nî dilimizde dâ'imâ ârzû-yı vişâli mezkûr olduğuçün cānımızda (^{S,M+} âteş-i) sevdâsı şâbitdir.

مردم چشمم بخوناب جگر غرقند ازان
 چشمه مهر رخس در سینه نالان ماست

Merdum-i çeşmem be-hûn-âb-ı ciger ğarķ'end ezân
 Çeşme-i mihr-i ruḥeş der-sîne-i nālân-ı mâşt

(^{M,T+} **Hûn-âb** kanlı şu, cigere izâfeti lâmiyyedir.) **Ez-ân** edât-ı ta'lîl, mışra-ı şāniye merhûndur. (^{M,T+} **Çeşme**'nin **mihr**'e ve **mihr**'in **ruḥ**'a izâfeti beyâniyyedir ve **ruḥ**'un **sîne**'ye izâfeti lâmiyyedir, ḥāşılı, ruḥını çeşme-i âfitâba teşbîh ider. **Sîne**'nin **nālân**'a izâfeti beyâniyyedir, **nālân**'ın **mâ**'ya izâfeti lâmiyyedir. Sâbıkan zıkr olındı idi ki) la'l aşlında bir ak taşdır. Anı tâze cigere batururlar ve güneşe kırlar ki (^{M,T+} bu) rengi alır. İmdi merdüm-i dîdeyi seng-i la'le teşbîh idüp hûn-âb-ı cigere ğarķ idüp çeşme-i mihr-i ruḥında terbiye ider.

Maḥşûl-i Beyt: Benim merdüm-i çeşmim hûn-âb-ı (^{S,T+} cigere) ğarķdırlar¹, anıñçün çeşme-i mihr-i ruḥı (^{M,T+} sîne-i nālânımdadır. Ya'nî merdüm-i dîdemi hûn-âb-ı cigerde kıztartmak için çeşme-i mihr-i ruḥı) sînemden gitmez.

1 S: ğarķdururlar.

آب حیوان قطره زان لعل همچون شکرست
قرص خور عکسی ز روی آن مه تابان ماست

Âb-ı hayvân қадре'î zân la'l-i hemçun şekker'est
Қурс-ı ҳур 'aksî zi-rûy-ı ân meh-i tâbân-ı mâşt

(^{M,T+} **Қадре'î**'nin **yâ**'sı vahdet içündür. **Қурс-ı ҳур** izâfeti beyâniyyedir, **қурс** çörekdir, **ҳур**, vâv-i resmî ile, güneşe dirler, güneş çöregi, cirm-i şems murâddır. **Meh-i tâbân** izâfeti de beyâniyyedir, **tâbân** sıfat-ı müşebbehedir, yaldı-rağan ma'nâsına.)

Maḥşûl-i Beyt: Ol cānān'ın şeker gibi tatlu dudağından âb-ı hâyât bir қа-
redir. Güneş çöregi de bizim meh-i tâbânımız'ın rûyından bir 'akstir. Ya'nî
mâh güneşden nûr u ziyâ (^{S,T+} aldığı gibi an'ın rûyından güneş nûr u ziyâ) alur
dimekdir. Hâşılı, lebi lezzetde gâyetde lezîz ve rûyı leṭâfetde nihâyetdedir¹.

تا نفخت فيه من روحى شنیدم شد یقین
بر من این معنی که ما زان وی و او از آن ماست

Tâ 'nefahtu fihi min rûhî' şenîdem şud yaqîn
Ber-men in ma'nî ki mâ zân vey u û ez-ân-ı mâşt

Maḥşûl-i Beyt: ²﴿فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾ *ilâ âḥirih* âyetin işidelden
berü baña bu ma'nâ yaqîn oldı ki biz an'ın ve ol bizimdir. Hâşılı, Allāhu Te'âlâ
melâ'ikeye buyurdı ki; Kaçan ki Âdem'in bünyesini tamâm itdim ve aña rûḥ
üfürdüm,³ *ilâ âḥirih*. Pes, bundan ańlanur ki benî Âdem'in ervâhı nefḥa-i
Raḥmân imiş. İmdi cānānla bizim rûḥumuzun aşlı bir imiş. Pes, biz an'ın ve ol
bizim olmak muḥarrerdir⁴.

هر دلی را اطلاعی نیست بر اسرار عشق
محرم این سر معنیدار علوی جان ماست

Her dili-râ ıttılâ'î nîst ber-esrâr-ı 'ışk
Maḥrem-i in sır-ı ma'nî-dâr-ı 'ulvî cān-ı mâşt

1 M: Hâşılı, lebi lezzetde nihâyetde ve rûyı gâyet leṭâfetde dimekdir. T: Hâşılı, lebi lezzetde nihâyetde ve rûyı leṭâfetde gâyetde.

2 "Ona belirli bir biçim verip de ruhumdan üflediğim zaman önünde hemen secdeye kapanın." Hicr 15/29.

3 S: tamam idem ve aña rûḥ üfürem.

4 M, T: lâzımdır. (Bu paragraftaki 'ilâ âḥirih'i kısaltması T'de (a) olarak gösterilmiştir.)

(^{M,T+} **Dilî**'nin **ya'sı** vahdet içündür. **İttılâ'**niñ vahdete ve tenkire taḥam-müli var. **Ma'nî-dâr-ı 'ulvî**; **ma'nî-dâr** vaşf-ı terkibîdir, dâriden'den.) **'Ulvî**, yâ-i nisbetle, şıfat ba'de'-ş-şıfatıdır (^{S,T+} **sırr**'iñ. **'Ulvî**'yi **cân**'a şıfat tutanlar **sırr**'a muṭṭalî' degillerdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Her bir gönlün esrâr-ı 'ışka ittılâ'ı yokdur, bu ma'nâ-dâr 'ulvî sırrıñ maḥremi bizi cânımızdır. Ya'nî esrâr-ı 'ışka muṭṭalî' olan bizim gibi 'âşıklar (^{S,T+} ve şâdıklar)dır, her ter-dâmen sırr-ı (^{M,T+} 'ışka) muṭṭalî' degildir.

چند گوی ای مذكر شرح دین خاموش باش
دین ما در هر دو عالم صحبت جانان ماست

Çend gūyî ey muzekkir şerḥ-i dîn ḥāmūş bâş
Dîn-i mâ der-her du 'âlem şoḥbet-i cānân-ı mâşt

(^{M+} **Muzekkir** ism-i fâ'ildir tef'îl bâbından, vâ'iz ma'nâsına. **Şerḥ-i dîn** izâ-feti lâmiyyedir, maşdarıñ mef'ûline izâfeti kabîlinden. **Dîn-i mâ**; bundaki **dîn** 'âdet ma'nâsınadır. **Şoḥbet-i cānân** izâfeti de sâbık izâfet gibidir, **şoḥbet**'den murâd muşâḥabetdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey vâ'iz, dîniñ şerḥini niçe bir söylersin, epsem ol, ya'nî dîni niçe bir şerḥ eylersin, epsem ol. Zîrâ biz dîniñ ve mezhebiñ ma'nâlarını bilürüz, eger kâdir iseñ sırr-ı¹ 'ışkı şerḥ eyle, dinleyelim². (^{S,T+} İmdi) bil ki bizim dînimiz iki 'âlemde cānânla muşâḥabetdedir. 'Der-her du 'âlem' 'ibâreti dîne de şoḥbete de kayd olmak şâhiḥdir.

حافظا تا روز آخر شکر این نعمت گزار
کآن صنم از روز اول مونس و مهمان ماست

Hâfızâ tâ rûz-ı âḥir şukr-i in ni'met guzar
K'ân şanem ez-rûz-ı evvel münis u miḥmân-ı mâşt

(^{M,T+} **Hâfızâ** münâdâ. **Tâ** intihâ-i ḡâyet içündür.) **İn ni'met** buyurduğı mışrâ'-ı şânîniñ maзмünına işâretedir. **Guzâr** bunda zâ ile yazılmak gerek, (110b) zîrâ edâ ma'nâsına olan, zâ ile lügatdır, nemâz guzârden ve vâm guzâr-den gibi, (^{S,T+} zâl'la yazanlar yañlış edâ eylemişler.) **Rûz-i âḥir**'den murâd rûz-i vefâtıdır ve **rûz-i evvel**'den murâd rûz-i velâdetdir veyâ rûz-i elest'dir.

1 S: dîn-i.

2 S, M: dinleyeyin.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfiz, ölince bu ni‘metiñ şükrini edâ eyle ki ol şanem rûz-i evvelde mûnis u mihmânımızdır. Ya‘nî rûz-i evvelde mûnis u mihmânımız olduğıçün ölince şâkir-i ni‘met ol. Hâşılı, cânâna gönül vireli bize iltifât üzere olmuştur ve mihmân-dârlığa qabûl eylemiştir ve her ṯarîkle bize ‘ayn-i ‘inâyetle nazar eylemiştir. Pes, ölince bu ni‘metiñ şükrini edâ iderim.

97

**Ve lehu eyzan
Baḥr-i Müctes
Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât**

خیال روی تو در هر طریق همراه ماست
نسیم موی تو پیوند جان آگه ماست

Ḥayâl-i rûy-ı tu der-her ṯarîk hem-reh-i mâ‘st
Nesîm-i mûy-ı tu peyvend-i cân-ı âgeh-i mâ‘st

Ḥayâl mübtedâ, **hem-reh-i mâ‘st** ḥaberi. **Nesîm** mübtedâ, **peyvend** ḥaberi. ^(M,T+) **Ḥayâl**’iñ **rûy**’a ve **rûy**’uñ **tu** lafzına izâfeti lâmiyyedir. **Nesîm-i mûy-ı tu** izâfeti de böyledir. **Peyvend-i cân** izâfeti de lâmiyyedir. **Cân-ı âgeh** izâfeti beyâniyyedir ve bunun **mâ**’ya izâfeti lâmiyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ rûyuñ ḥayâli her ṯarîkde bize hem-râhdır, ya‘nî her hâlde ki olsaḫ rûyuñ ḥayâli bizim yoldaşımızdır, kuvvet-i müteḥayyilemizden gitmez. Mûyuñ nesîmi de âgâh cânımızıñ muttasılıdır, ya‘nî qoḫusu cân-ı âgâhımıza ulaşıqdır, andan ayrılmaz, ḥâşılı, her ne hâlde olsam mûyuñ bûyî cân damağından gitmez.

برغم مدعیانی که منع عشق کنند
جمال چهره تو حجت موجه ماست

Be rağm-ı mudde‘iyânî ki men‘-i ‘ışk konend
Cemâl-i çihre-i tu ḥuccet-i muvecceḥ-i mâ‘st

^(M,T+) **Rağm** körlükdür, reşk ma‘nâsına da gelür.) ^(S,M+) **Mudde‘iyânî**’de **yâ** vaḥdet-i nev‘iyyedir.) ^(S+) bir dürlü) ^(S,M+) müdde‘iler dimekdir.) ^(M+) **Ki** râbıt-ı şıfat. **Men‘-i ‘ışk** izâfeti lâmiyyedir, ya‘nî maşdarıñ mef‘ûline izâfetidir) ^(T,M+) ve

konend'in muḳaddem mef'ûlidir. **Cemâl** güzelliştir. **Çihre** yüz. **Cemâl** mübte-dâ, **huccet** haberi ve **cemâl**'in **çihre**'ye ve **çihre**'nin **tu** lafzına izâfeti lâmiyyedir ve **huccet-i muvecceh** izâfeti beyâniyyedir.) **Cemâl-i çihre**'ye nisbet **muvecceh** tenâsüb tarîkîyla mezkûrdur. **Huccet-i muvecceh** muşahḫah¹ ma'nâsınadır.

Maḫşûl-i Beyt: Şol müdde'iler körlüğüne ki 'ışık-ı cānânı men' iderler ya'nî 'ışıkı inkâr iderler, ol müdde'ilerin men'ini redd eylemege seniñ yüzün² güzelliği bizim huccet-i kâṭı'amızdır. Zîrâ seniñ rûyuñ gören elbette 'aşık olur. (^{M,T+} Pes, anıñ men'i bu hâletle merdûd olur) ve daḫi nizâ'a mecâlî kıalmaz.

بین که سبب زرخدان تو چه می گوید
هزار یوسف مصری فتاده در چه ماست

Bi-bîn ki sîb-i zeneḫdân-ı tu çi mî-güyed
Hezâr Yûsuf-ı Mısrî futâde der-çeh-i mâ'st

(^{M,T+} **Sîb** elma, **zeneḫdân**'a izâfeti beyâniyyedir. **Çeh** kuyudur, çâh'dan muḫaffedir.) **Tu** lafzının vāv'ı resmîdir, ammâ bunda vezniçün aṣlî gibi okunur, (^{S,T+} ḡaflet olunmaya.)

Maḫşûl-i Beyt: Gör ki seniñ sîb-i zeneḫdânın ne söyler. (^{S,T+} Maḫşûl-i kavlı mısrâ'-ı şânîdir. Ya'nî seniñ sîb-i zeneḫdânın dir ki bîñ Yûsuf-ı Mısrî düşmüşdür bizim çâhımıza. Hâşılı), Yûsuf gibi bîñ maḫbûb benim 'ışkıma giriftârdır. (^{T+} Mısrâ'-ı evvelde) (^{S,T+} sîb yerine çâh yazanlar cemî' nüshalara muḫâlif yazdıklarından ḡayri ma'nâda rekâket ü seḫâfet olmak zarûridir³.)

اگر بزلف دراز تو دست ما نرسد
گناه بخت پریشان و دست کوتاه ماست

Eger be-zulf-i dirâz-ı tu dest-i mâ ne-resed
Gunâh-ı baḫt-ı perîşân u dest-i kûteh-i mâ'st

(^{M,T+} **Zulf-i dirâz** izâfeti beyâniyyedir.) (^{M+} **Gunâh-ı baḫt** izâfeti lâmiyyedir ve **baḫt**'ın **perîşân**'a izâfeti beyâniyyedir.) (^{M,T+} **Dest-i kûteh** de böyledir, **kûteh** kûtâh'dan muḫaffedir, kısa dimekdir.) **Dest-i kûteh** iflâs u faḫrdan kinâyetdir, zîrâ muḫâbilinde yed-i tûlâ dirler, vüs'atden ta'bîrdir. Hâşılı, **dest-i kûteh** bunda iki ma'nâya maşrûfdur⁴, *fe-te'emmell*.

1 M: şaḫîḥ.

2 M, T: rûyuñ.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

4 S: iki ma'nâyadır, iki ma'nâya maşrûfdur.

Maḥşûl-i Beyt: Eger seniñ zülf-i dırâzına bizim elimiz irişmezse günâh bizim perîşân bahtımızıñ ve dest-i kütâhımızıñdır. Hâşılı, eger saña vuşlat müyesser olmazsa tâlî'imiz noḳşânından ve elimiz kısalığından (^{S,T+} ve ırlığından) ve yufkalığındandır, ya'nî 'âli-cenâbsın¹, fuḳarâya iltifâtın yok.

بحاجب در خلوت سرای خاص بگو
فلان ز گوشه نشینان خاک درگه ماست

Be-hâcib-i der-i ḥalvet-serây-ı ḥâş bi-gû
Filân zi-gûşe-nişînan-ı ḥâk-i dergeh-i mâst

(^{M,T+} **Be-hâcib**; bā harf-i şıla, **hâcib** bunda ḳapucı ma'nâsınadır, **hâcib**'iñ **der**'e izâfeti lâmiyyedir ve **der**'iñ **ḥalvet-serây**'a da böyledir.) **Ḥalvet-serây** terkib-i mezcîdir (^{M,T+} ve **ḥâş**'a izâfeti beyâniyyedir.) **Bi-gû**'nuñ maḳûli mışrâ'-ı şânîdir. **Filân** elfâz-ı kinâyedendir. Bunda murâd Hâce'dir. (^{M,T+} **Gûşe-nişînan** gûşe-nişî'n'iñ cem'idir, köşede oturucılar, **gûşe-nişînan**'iñ **ḥâk**'e izâfeti lâmiyyedir, **ḥâk**'iñ **dergeh**'e de böyledir.)

Maḥşûl-i Beyt: Hâş ḥalvet-sarâyıñ ḳapucısına söyle, falân bizim dergâhımız ḥâkiniñ gûşe-nişînlerindendir, ya'nî dergâhımızıñ ve âsitânemiziñ mülâzımlarındandır².

بصورت از نظر ما اگرچه محجوبست
همیشه در نظر خاطر مرفه ماست

Be-şûret ez-naẓar-ı mâ egerçi maḥcûb'est
Hemîşe der-naẓar-ı ḥâtır-ı mureffeh-i mâst

(^{M,T+} **Be-şûret**; bā'sı bunda zarfiyyet ifâde ider, zâhirde dimekdir.) **Maḥcûb** bunda dūr ve mehcūr ma'nâsınadır. (^{M,T+} **Hemîşe** dâ'im dimekdir.) **Mureffeh** ism-i mef'ûldür tefîl bâbından, şulâşisi refehe-yerfehu gelür, feteḥa bâbından, maşdarı refâhet ve refâhiyet gelür, (^{M,T+} râ'nın fethiyle ikisinde bile ve taḥfif-i yâ ile), ma'nâsı vüs'at ü âsüde-hâl geçinmekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Falân didüğümüz kimse egerçi şûretâ bizim nazarımızdan maḥcûb u dūr u (111a) mehcûrdur, ammâ dâ'imâ ḥâtır-ı mureffehimizîñ nazarındadır. Ya'nî egerçi zâhiren bizden mehcūr u memnû'dur, ammâ gönölümüzden hiç gitmez, ḥâşılı, muḥabbet-ı bâ'ınîye bu'd-ı şûrî mâni' degil dimekdir.

1 S: 'âli-câhsın.

2 S: gûşe-nişînlerindendir.

اگر بسائلی حافظ دری زند بگشای
که سالهاست که مشتاق روی چون مه ماست

Eger be-sâ'ili Hâfız derî zened bi-guşây
Ki sâlhâst ki muştâq-ı rûy-ı çun meh-i mâst

(^{M,T+} **Be-sâ'ili**; **bâ** harf-i sebeb, **sâ'ili** dilenci, **yâ** harf-i maşdar, dilencilikle demekdir. **Derî**'de **yâ** harf-i tenkirdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Rûy-ı çun meh** izâfeti beyâniyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Eger dilencilik tarîkiyle Hâfız kapu kaçarsa aç kapuyı, zîrâ yıllardır ki bizim ay gibi¹ rüyumuzuñ müştâkıdır, ya'nî niçe zamândır ki bizim muḥabbetimize giriftâr 'uşşâkdandır. Hâce bu beytde taşriḥ eyledi. (^{S,T+} Bu² beytten maḫşûdı; eger Hâfız sâ'illik ile bir kere kapu kaçsın, aç diyen kimse burayı bir hoşça açamamış³.)

98

Ve lehu eyzan

Baḥr-i Remel

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilât

گر ز دست زلف مشکینت خطایی رفت رفت
ور ز هندوی شما بر ما جفایی رفت رفت

Ger zi-dest-i zulf-i muşkinet ḫaṭâyî reft reft
V'er zi-hindü-yı şumâ ber-mâ cefâyî reft reft

Ger edât-ı şart. Evvelki **reft** fi'l-i şart ve mâ-ḳabli aña müte'allik ve ikinci reft cezâ-i şart. **Zulf** ve **muşḳ** ve **ḫaṭâ** ve **Hind** zikri şan'at-ı mürâ'ât-ı nazîrdir. **Zulf** e **dest** işbâtı isti'âre tarîkiyledir. **Zulf** üñ **muşḳin**'e izâfeti mevşûfuñ şıfatına izâfeti ḳabilindedir ya'nî beyâniyyedir (^{M,T+} ve **muşḳin**'iñ **tâ**-yı ḫiṭâba izâfeti lâmiyyedir. **V'er**; aslı vu eger'dir.) **Hindü**'dan murâd zülfdür yâ çeşmdir teşbîḥ tarîkiyle. Bunda ma'nâ-yı mecâzî üzere **Hindü** bende ma'nâsına olmaḳ

1 S: mişilli.

2 S, T: iki.

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

rûşendir (^{S,T+} zülf ma'nāsına olmakdan diyen kimsenin meşammına nesim-i zülf-i cānān hubūb eylememiştir¹.) Bu gâzeliñ kâfiyesinde vâkı' olan elfâzda yâ-yı şâniye vahdet ifâde ider ve evvelkisi yâ-yı aşlıyyedir. Bu gâzeliñ ebyâtında vâkı' olan şart u cezâ hep zıkr eyledüğümüz gibi i'râb olur.

Maḥşûl-i Beyt: Eger seniñ zülf-i müşkîniñ elinden bir ḥaṭâ gitdiyse ya'nî vâkı' ve şâdir oldıysa gitdi, (^{S,T+} ya'nî giden gitdi, *medâ mâ medâ*, ḥâşılı, ḥaṭâ-sından geçdik. Ve dahî eger seniñ hindû zülfüñden bizim üzerimize bir cefâ cārî ve vâkı' oldıysa gitdi,) añmazız anı. (^{S,T+} Ḥâşılı, senden ve esbâb-ı ḥüsnüñden her ne sitem ki bize gelürse ma'fuvdur ve biz anı) ḥüsn-i kabûl ile kabûl idüp redd eylemeziz. (^{S,M+} Ḥaṭâyı dest-i zülfe) ve cefâyı hindüya isnâddan murâd cānândır, ammâ şu'ara te'eddüben müte'allikâtına işbât iderler, cānânı böyle me'âyibden² tenzîh içün.

برق عشق ار خرمن پشمینه پوشی سوخت سوخت
جور شاه کامران ار بر گدایی رفت رفت

Berķ-i 'ışķ er ḥirmen-i peşmîne-püşî sūht sūht
Cevr-i şāh-ı kām-rān er ber-gedāyī reft reft

Ba'zı nüshada **ḥirmen** yerine ḥırķa vâkı' olmuş. (^{M,T+} **Berķ** 'Arabîde şimşek ma'nāsınadır, 'ışķ'a izâfeti beyâniyyedir. **Er**³ kâ'ide-i sâbıkâ üzre i'râb olur.) **Berķ-i 'ışķ** mübtedâ ve cümle-i şart u cezâ haberi. (^{M,T+} **Peşmîne-püş** vaşf-ı terkibidir, püşiden'den. **Ḥirmen**'in **peşmîne-püş**'a izâfeti lâmiyyedir ve beyâniyye olmağa müteḥammildir. Bunda) **peşmîne-püş** 'aşık-ı gedâdan kinâyetdir. İkinci **sūht** lâzım ve müte'addî olmağ kabildir. (^{M,T+} **Cevr-i şāh** izâfeti lâmiyyedir) (^{M+} ve maşdarıñ fâ'iline) ve **şāh**'ın **kām-rān**'a izâfeti beyâniyyedir. **Kām-rān** vaşf-ı terkibidir, rāniden'den, murâd sürici dimekdir. **Cevr-i şāh** mübtedâ ve **er ber-gedāyī ilā āḥirih** cümle-i şart u cezâ haberi, kâ'ide-i mezkûre üzre i'râb olur.)

Maḥşûl-i Beyt: 'Aşk berķi ve âteşi bir peşmîne-püşuñ vücûdı ḥirmenin yakdı ise yakdı gitdi, ya'nî bir 'aşık-ı gedânıñ vücûdını 'ışķ odı⁴ yakdıysa yakdı gitdi, nesne lâzım gelmez, andan, şikâyet eylemeziz, zîrâ 'aşıkıñ şânı 'âteş-i

1 <^{T+} Redd-i Şem'i>

2 T: ma'aniden.

3 M, T: eger.

4 M, T: âteşi.

‘ışka yanmaqdır. Ve kām-rān pâdişâhıñ cevri eger bir gedā üzerine vâkı‘ oldu ise oldu gitdi, *medā mā medā*. Mısrâ‘-ı şānī mısrâ‘-ı evvele temsîl ü tenvîrdir. Ya‘nī ‘aşk bir kâhâr pâdişâhdır ki ne işlerse andan sorulmaz, (^{M,T+} *fe-te’emmel*). Bu gazeliñ cemī‘ ebyâtı bu minvâl üzerine gelür, ğaflet olmaya.

گر دلی از غمزه دلدار باری برد برد
ور میان جان و جانان ماجرای رفت رفت

Ger dili ez-ğamze-i dil-dâr bârî burd burd
V’er-miyân-ı cân u cānân mâcerâyî reft reft

Bu iki mısrâ‘da bile şart u cezâ zıkr olan üslûb üzeredir.

Maḥşûl-i Beyt: Eger bir ‘âşık (^{M,T+} göñli) ğamze-i dil-dârdan bir yük götür-diye götürdi gitdi, ya‘nī bir zahmet ü meşakḳat çekdiyse çekdi gitdi, daḥi ol añılmaz. Ve daḥi eger cānla cānân ortasında bir mâcerâ vâkı‘ oldıysa (^{M,T+} oldu gitdi), ya‘nī ‘âşık ile ma‘şûḳ ortasında bir bürüdet ü küdüret vâkı‘ oldıysa oldu (^{S,T+} gitdi), bir daḥi añılmaz.

از سخن چینان ملالتها پدید آید ولی
گر میان همنشینان ناسزایی رفت رفت

Ez-suḥan-çinân melâmethâ pedid ayed velî
Ger-miyân-ı hem-nişinân nâ-sezâyî reft reft

(^{M,T+} **Suḥan-çinân** cem‘-i suḥân-çin’dır, vaşf-ı terkibîdir, çiniden’den, söz divşirici dımeğdir, murâd ğammâzdır. **Pedid**, bâ-yı ‘Acem ile, âşikâre dımeğdir. **Hem-nişinân** cem‘-i hem-nişin’dır, bile oturıcılar ya‘nī muşâhibler. **Nâ-sezâyî**; **sezâ** lâyıḳ, **nâ-sezâ** lâyıḳ olmayan¹, **yâ** harf-i vaḥdet.)

Maḥşûl-i Beyt: Ğammâzlardan dürlü dürlü âvâzlar ve melâmetler zuhûra gelür, ya‘nī ta‘ân u ğammâzlar ‘uşşâḳı (111b) levî eylemekden ḥâlî degiller, ammâ yârân u dostân mâbeyninde bir nâ-sezâ ve nâ-ma‘ḳûl vâkı‘ ‘oldıysa ‘afv oldu gitdi. Ḥâşılı, ğammâz u ta‘ândan cevri ü cefâ ve levî u âzârdır zâhir olan cemī‘ zamânda, ammâ ‘uşşâḳ arasında her ne deñli mâcerâ ki vâkı‘ olsa mestûr ḳalur, daḥi añılmaz.

1 M: Nâ-sezâyî; nâ-sezâ lâyıḳ olmayan.

در طریقت رنجش خاطر نباشد می بیار
هر کدورت را که بینی چون صفایی رفت رفت

Der-ṭarīkat renciṣ-i ḥāṭır ne-bāşed mey bi-y-ār
Her-kudûret-râ ki bîni çun şefâyî reft reft

Renciş inciniş ma'nâsına ism-i maşdardır¹, lâzımla müte'addi beyninde² müşterekdir. (^{M,T+} **Kudûret** bulanık dimerdir, **şafâ** anın muḳâbilidir.) **Şafâyî**'deki **yâ** tenkîr içündür, (^{S,T+} vahdet için tutanlar beyte şafâ virmemiş³.)

Maḥşûl-i Beyt: Ṭarīk-i 'uşşâkda (^{M,T+} ḥāṭır) incitmek ve incinmek olmaz ya'nî cā'iz degildir. (^{M,T+} İmdi) her kudûreti ki (^{M,T+} gördün,) şafâ gibi ol küdüret geçdi gitdi, daḥi ol kudûret a'nılmaz. (^{S,T+} Evvelki reft'in fâ'ilini şafâ lafzı tutanlar ma'nâya şafâ virmemişler⁴.)

عشقبازی را تحمل باید ای دل پای دار
گر ملالی بود بود و گر جفایی رفت رفت

İşk-bâzî-râ taḥammül bâyed ey dil pây dâr
Ger melâlî bûd bûd u ger cefâyî reft reft

(^{M,T+} **İşk-bâzî**; **yâ** harf-i maşdardır⁵, **İşk-bâz** vaşf-ı terkibîdir, bâziden'den, be-ḥaseb-i lügât 'ışk oyununu oynayıcı, ammâ isti'mâlde tâze tâze dilber sevici dimerdir. **Pây dâr** şâbit-ḳadem ol dimerdir.)

Maḥşûl-i Beyt: 'Âşıklığa taḥammül gerek, ey gönül, şâbit-ḳadem ol⁶, ya'nî 'âşık ṭarīk-ı 'ışkda her cefâyâ ve belâyâ şâbir gerek. Pes, eger bir melâl vâkı' oldı ise (^{M,T+} 'ışk içinde oldı ve eger bir cefâ vâkı' oldı ise oldı) gitdi. Ya'nî ṭarīk-ı 'ışkda her ne ki vâkı' olsa 'âşık aña müteḥammil olup ḳıl ü ḳâlî terk eylemek gerek. (^{S,T+} Mısrâ'-ı şânînin ma'nâsını; eger bir melâl idi, idi diyen ma'nâ-yı beyte ḥayli melâl virmiş⁷.)

1 S: isimdir.

2 S: ortasında.

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

4 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

5 M: yâ harf-i vahdet veyâ harf-i maşdardır.

6 S: şâbit ol.

7 <^{T+} Redd-i Sürûri>

عیب حافظ گو مکن واعظ که رفت از خانقاه
پای آزادی چه بندی گر بجایی رفت رفت

‘Ayb-ı Hâfız gû me-kon vâ‘iz ki reft ez-hâneḳâh
Pây-i âzâdî çi bendî ger be-câyî reft reft

(^{M,T+} ‘**Ayb**’ ın **Hâfız**’a izâfeti lâmiyyedir.) **Gû** hitâb-ı ‘âmmdır. (^{M,T+} **Me-kon** fi’l-i nehy-i muḥâṭab. **Vâ‘iz** münâdâ, ḥarf-i nidâ maḥzûfdır. **Ki** ḥarf-i ta‘lîl. **Âzâdî**; **yâ**’sı vaḥdet veyâ tenkîr içündür.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey (^{M,T+} vâ‘iz), Hâfız eger ḥâneḳâhdan gitdiyse aña ‘ayb eyleme, bir âzâdın ayağını ne bağlarsın, eger bir yere gitdiyse gitdi vardı. Ya’nî Hâfız eger ḥâneḳâhı terk idüp (^{T+} bir ḡayrı yere) gitdi ise ey vâ‘iz, sen aña mâni‘ olma, zîrâ bir âzâd kimsedir ya’nî bî-ḳayd şaḥşdır. Eger bir yere gitdiyse aña mâni‘ olma, zîrâ bî-ḳayd¹ olanlar istedügi yerde olurlar.

99

Ve lehu eyzan

Ez-Baḥr-i Müctes

Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilât

هر آن خجسته نظر کز پی سعادت رفت
بکنج میکده و خانه ارادت رفت

Her ân ḥuceste-naẓar k’ez-pey-i sa‘âdet reft
Be-kunc-i meykede vu ḥâne-i irâdet reft

(^{M+} **Huceste** ḳutlı dimekdir, mübârek ma‘nâsına.)

Maḥşûl-i Beyt: Her ol mübârek nazarlı ki sa‘âdet ardınca gitdi ya’nî devlet ü sa‘âdete ṭâlib olup gitdi, meyḥâne bucağına ve irâdet ḥânesine gitdi. Hâşılı, meyḥâne köşesine ve ḥâne-i irâdete varan sa‘âdete ṭâlib olmuş gitmişdir, zîrâ sa‘âdet oraya² varmaḳdır. Ḥâne-i irâdetden murâd teslim u inḳıyâddır. Ya’nî hîç bir ṭarîḳile dil-âzâr olmaya, belki her ḥuşûşda teslim u inḳıyâd üzre ola. Fi’l-vâḳi‘ bundan eyü sa‘âdet mi olur?

1 S, M: lâ-ḳayd.

2 S, T: anda.

بجام نیم منی کشف کرد سالک راه
رموز غیب که در عالم شهادت رفت

Be-câm-ı nîm menî keşf kerd sâlik-i râh
Rumûz-ı ğayb ki der-âlem-i şehâdet reft

Câm-ı nîm mennî yarım batmân şarâb alır kadehe dirler. **Mennî**'nin yâ'sı (^{S,T+} nı vahdet¹ için tutan teferrüd eylemiş², belki **yâ**) harf-i nisbetdir (^{S,M+} eger aşlı mennî ise veyâ elifden münkalıbdır eger aşlı mennâ ise, 'İsâ ve Mûsâ gibi, *fe-te'emm*el.)

Maḥşûl-i Beyt: Sâlik-i râh-ı 'ışık yarım batmân şarâbla 'âlem-i şehâdet-de vâkı' olan rumûz-ı ğaybı³ keşf eyledi, ya'nî cânânın her maḥfî işini yarım batmân şarâbla bildi. Hâşılı, 'âşık nîm mennîyi nûş eylemekle bu 'âlem-i zâhırde cânânın cemî' (^{S,M+} rumûz-ı) ğaybîsine muṭṭalı' oldu, yâhud cânân nûş eylemekle mestûr u maḥfî işlerini beyân eyledi (^{M,T+} ve 'âşık muṭṭalı' oldu.) (^{S,T+} Câm yerine rıtl yazan 'aceb ne mülâhaza eyledi. Câm-ı nîm mennden murâd 'ışkıdır diyen daḥî 'aceb ne fikir eyledi⁴.)

بیا و معرفت از من شنو که در سخنم
ز فیض روح قدس نکته اسدفادت رفت

Bi-y-â vu ma'rifet ez-men şinev ki der-suhanem
Zi-feyz-i Rûh-ı kûdus nukte istifâdet reft

(^{M,T+} **Bi-y-â** ve **şinev** şîğaları hitâb-ı 'âmm tarîkiyle emirlerdir. **Kûdus** bunda kâf'ın ve dâl'in zammeleriyledir. **Rûh-ı kûdus** Hâzret-i Cibrîl-i Emîndir.) Kıyâs **istifâdet-i nukte** idi, zarûret-i vezniçün ve kâfiye için taḥdîm ü te'hîr vâkı' oldu⁵.

Maḥşûl-i Beyt: Gel, daḥî ma'rifet-i 'ışkı benden işit, zirâ sözümde ya'nî eş'arımda Hâzret-i Cibrîl'in feyzinden nukte istifâde eylemişim⁶. Anınçün (**112a**) şî'rim 'âşıkâne vâkı' olmuşdur. Gel imdi bâb-ı ma'rifet-i 'ışkı benden işit ve öğren.

1 S: nisbet.

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 S: rumûzını.

4 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

5 S: te'hîr olundu.

6 S: istifâdet-i nukte vâkı'dir.

مجو ز طالع مولود من بجز رندی
که این معامله با کوکب ولادت رفت

Me-cû zi-ṭālî-i mevlûd-ı men be-cuz rindî
Ki in mu'amele bâ-kevkeb-i velâdet reft

Me-cû fi'l-i nehydir¹ hıṭâb-ı 'amm tarîkiyle. **Ṭālî'** yıldızdır. **Ṭālî'-i mevlûd** ol burcdur ki oğlan doğduğu vakt ufq-ı semâda vâkı' ola ya'nî maşrık cānibinde, nitekim medḥal-i manzûmede yazmışdır:

Meşnevî:² طالع ان برج باشد مشفق
که برآینده باشد از مشرق
هر که زاید ز مادر آن هنگام
طالعش آن نهند در احکام

Ṭālî' ân burc bâşed ey muşfik
Ki ber-âyende bâşed ez-maşrık

Her ki zâyed zi-mâder ân hengâm
Ṭālî'eş ân nihend der-aḥkâm³

Pes, burcını ve sâ'ir aḥvâlini tetebbu' idüp **ṭālî'-i mevlûd** yazarlar. **Kevkeb-i velâdet**'den de murâd **ṭālî'-i mevlûd**'dur. Hâşılı, bir oğlan doğdukdâ evvel maşrık cānibinden ṭulû' iden burcı andan sonra sâ'atini andan ol sâ'atiñ kevkebin ve muḳâbele ve terbi' u tesdîs u sayir aḥvâlini tetebbu' iderler. Andan sonra **ṭālî'-i mevlûd**'ın istiḥrâc iderler. Meşelâ Şems ve Kâmer ve Müşterî ve gayriler, her ne ise.

Maḥşûl-i Beyt: Hâce buyurur ki; benim ṭālî'-i mevlûdumdan rindlikden gayrı nesne isteme, zîrâ bu rindlik mu'amelesi ṭālî'-i velâdetle vâkı' oldı. Ya'nî benim kevkeb-i velâdetim Zühre yıldızdır ki 'ayş u 'işret ve sâz u naḡamât aña müte'alliḳdir. İmdi benim rindliğim ve 'ayyâşlığım ṭālî'-i mâder-zâdla bile vâkı'dir, 'arîzî ve taḳlîdî degildir⁴.

1 T: Me-cû emirdir.

2 S, M: Kıı'a.

3 Ey şefkatli kimse, talih çocuk doğduğunda doğu tarafında vaki olan burçtur. Kim annesinden o burcun vuku bulduğu zamanda doğarsa talihi hüküm bakımından o burca göre söylenir.

4 S'de cümle sıralaması bozuk.

ز بامداد بدست دگر بر آمده
وظیفه می دوشین مگر زیادت رفت

Zi-bâmdâd be-dest-i diger ber-âmede'i
Vazîfe-i mey-i dūşîn meger ziyâdet reft

Bâmdâd irtē (^{T+} ve tañla) ma'nāsına. **Be-dest-i diger ber-âmede'i** isti'mâllerinde şoluña kâlkımışsın diyecek yerde zıkr iderler, ya'nî perîşân-ı tavr kâlkımışsın. (^{M,T+} **Vazîfe**'niñ **mey**'e izâfeti lâmiyyedir ve **mey**'iñ **dūşîn**'e beyâniyyedir.) **Ziyâdet**; bunun gibi **tâ**'lar Ârabîde kısa yazılır ve aña tâ-i merbûta dirler, ammâ 'Acem uzun yazar ve aña tâ-i muṭavvele dirler. (^{S,T+} Bu **tâ**'yı zamîr-i muḥâṭab tutup **yâd** lafzını Fârisî i'tibâr idüp¹, dūn giceniñ şarâb vazîfesi meger ḥâṭırından gitdi diyen kimse kâfiyeden gâfil olduğundan gayri ma'nâ cihetinden hiç âgâh degil imiş².)

Maḥşûl-i Beyt: İrteden şoluña kâlkımışsın ya'nî müteğayyirü'l-hâl³ ve perîşân-ı tavr kâlkımışsın. Dūn giceniñ şarâb vazîfesi yoḥsa ziyâde (^{M,T+} mi vâkı') oldu? Hâşılı, bu şabâḥ döşekden kâlkımañ sâ'ir şabâḥlarda kâlkımaña beñzemez, meger gice bâdeyi artıḳ içdiñ ki bu gün aḥvâlîñ sâ'ir günleriñ aḥvâline beñzemez.

مگر بمعجزه کوشد طبیب عیسی دم
چرا که کار من خسته از عیادت رفت

Meger be-mu'cize kûşed ṭabib-i 'İsî-dem
Çi-râ ki kâr-ı men-i ḥaste ez-ıyâdet reft

Be-mu'cize; bâ ḥarf-i isti'ânet, ḥarf-i şıla degildir (^{S,T+} ba'zılar zann eyledigi gibi⁴). **Kûşed** fi'l-i muzâri' müfred gâyibdir, kûşiden'den, çalıṣa dimekdir. **Çi-râ** edât-ı ta'lîl. (^{M,T+} **Ki** ḥarf-i beyân. **Kâr-ı men** izâfeti lâmiyye ve **men**'iñ **ḥeste**'ye beyâniyye. **İyâdet** ḥastanîñ ḥâlini ve ḥâṭırını şormağa dirler.)

Maḥşûl-i Beyt: 'İsâ nefesli ṭabib benim marazıma meger mu'cize (^{S,T+} ile sa'y) eyleye, zirâ ben ḥastanîñ işi 'iyâdet mertebesinden (^{S+} geçdi ve) gitdi. Ya'nî ṭabib meger ki Ḥâzret-i 'İsâ⁵ gibi mu'cize kuvvetiyle iḥyâ-yı mevtâyâ kâdir ola

1 zi-yâdet şeklinde, yani senin hatırından.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

3 S: müteğayyir.

4 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

5 M, S: Ḥâzret-i 'İsâ 'aleyhi's-selâm.

ki beni bu marâz-ı 'ışkdan hâlâş idebile, zîrâ ben maḳâm-ı 'iyadetden geçmiş mevte müşrif bir marîzim.

هزار شکر که حافظ ز کنج میکده دوش
بکنج خانقاه طاعت و عبادت رفت

Hezâr şukr ki Hâfız zi-kunc-i meykede dūş
Be-kunc-i ḥāneḳāh-ı ṭā'at u 'ibâdet reft

(^{M,T+} **Be-kunc; bā** harf-i şıla. **Kunc'**uñ **ḥāneḳāh'**a izâfeti lâmiyye ve **ḥā-neḳāh'**ıñ **ṭā'at'**e beyâniyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Bîñ şükür ki Hâfız dün gice meyḥâne bucağından ṭā'at u 'ibâdet ḥāneḳāhı bucağına gitdi, ya'nî bâde-nûşlukdan tevbe ve istiğfâr idüp zühd ü taḳvāya meyl eyledi.

100

Ve lehu eyzan

Ez-Baḥr-i Remel

Fā'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât

شربتۍ از لب لعلش نچشیدیم و برفت
روی مه پیکر او سیر ندیدیم و برفت

Şerbeti ez-leb-i la'leş ne-çeşidim u bi-reft
Rûy-ı meh-peyker-i ü sîr ne-didim u bi-reft

(^{M,T+} **Şerbeti; yâ** harf-i vaḥdet. **Leb-i la'l** izâfeti beyâniyyedir. **Rûy'**uñ **meh-peyker'**e izâfeti de böyledir, bunuñ **û** lafzına izâfeti lâmiyyedir. **Peyker** şûret ma'nâsınadır. **Sîr**, kesre-i mechûle ile, çok dimekdir, ammâ kesre-i ma'rûfe ile şarımsak ma'nâsınadır.)¹

Maḥşûl-i Beyt: Cānânıñ la'l gibi lebi şerbetini ṭatmadık gitdi ve anıñ ay şûretli yüzini ṭoyınca görmedik gitdi. Hâşılı, (112b) cānānla murādça vişâl olmadıgına taḥassür ü teğābün çeker. Hâce'niñ bu gâzeli de sefere gitmiş cānānı ḥaḳḳındadır.

1 S: Sîr çok ve şarımsak dimekdir.

گویی از صحبت ما نیک به تنگ آمده بود
بار بر بست و بگردش نرسیدیم و برفت

Güyî ez-şoḥbet-i mâ nîk be-teng âmede bûd
Bâr ber-best u be-gerdeş ne-resîdîm u bi-reft

Güyî fi'l-i muzâri' muhâtabdır, diyeydiñ dimekdir, ekşer ke'enne maḳâ-mında müsta'meldir. (^{M,T+} **Şoḥbet** bunda muşâḥabet ma'nâsınadır.) (^{T+} Nîk lügatde iyi, ammâ bunuñ gibi yerlerde muḥkem ma'nâsınadır.) (^{M,T+} **Be-teng; bâ** ḥarf-i şıla, **teng** lügatde ʔar dimekdir, 'Arabide ʔayyîḳ ma'nâsına, ammâ böyle maḳâmda maşdariyyet ma'nâsında müsta'meldir, ya'nî ʔarlıḳ ma'nâsına. **Âmede bûd** gelmiş idi dimekdir. **Bâr** bunda yükdür. **Ber-best; ber** ḥarf-i te'kîd, **best** fi'l-i mâzî, yük yirden ʔaldırılmaḳla bağlandıḳıñ **ber** lafzıyla isti'mâl eylemiş. **Be-gerdeş ne-resîdîm; bâ** ḥarf-i şıla, **gerd** toz, cânâna raci' olan **şîn**'e izâfeti lâmiyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Güyâ ki cânân bizim muşâḥabetimizden muḥkem ʔarlıḳa geldi idi (^{S,T+} ya'nî muḥkem ʔarılımışdı) ki, yükin bağladı ve tozına irişmedik gitdi. Ya'nî bizden melâletle¹ gitdi, (^{M,T+} anıñçün 'aceleyle gitdi) ki tozına irişmedik.

بس که ما فاتحه و حرز یمانی خواندیم
وز پی اش سورهٔ اخلاص دمیدیم و برفت

Bes ki mâ Fâtiḥa vu ḥırz-ı Yemânî ḥândîm
Ve'z-peyeş sûre-i İhlâş demîdîm u bi-reft

Ḥırz-ı Yemânî bir meşhûr uzun du'âdır ki 'Arabî ve Fârisî şerḥleri var. Ğâ-yetle mübârek du'âdır, ḥuşûşen tedmîr-i a'dâ içün aña meşḡûl olunsa ziyâde mü'eşşirdir.

Maḥşûl-i Beyt: Çünkü biz Fâtiḥa ve ḥırz-ı Yemânî du'âsın okuduk ve sûre-i İhlâş okuyup ardınca üfürdük, ammâ hiç te'şîr eylemedi ve gitdi. Ya'nî murâ-dımız bunlara meşḡûl olmaḳdan anı seferden döndürmek idi, ammâ dönmedi gitdi. Hâşılı, bunlara meşḡûl olmamızın hiç fâ'idesi olmadı, vardı gitdi.

1 S: melâmetle.

عشوه می داد که از کوی ارادت نروم
دیدى آخر که چنان عشوه خریدیم و برفت

‘İşve mî-dād ki ez-kûy-ı irâdet ne-revem
Dîdî âhir ki çunân ‘işve harîdîm u bi-reft

Lâmî’î Çelebi manzûmesinde ‘işve gönül aldamağ dimiş. (^{M,T+} **Mî-dād**, hikâyet-i hâl-i mâzî, virürdi dimekdir. **İrâdet**’den muzâfun ileyh mahzûfdur, taqdir-i kelâm **irâdet-i şumâ** idi, qarîne kâ’im olduğuçün hâzıf olunmuşdur. **Kûy-ı irâdet** izâfeti beyânıyyedir. **Dîdî** hitâb-ı ‘âmmıdır, istifhâmı mutazam-
mın. **Âhir** edât-ı te’kîd. **Harîdîm** fi’l-i mâzî mütekellim ma’a’l-ğayr, lûgatde şatun alduk ma’nâsınadır, ammâ bunda kabûl eyledik dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Bize ‘işve ve firîb virürdi ki siziñ irâdetiñiz maḥallesin-
den gitmezem¹ diyu. Gördüñ mi, şöyle ‘işve ve firîbi kabûl eyledik ve gitdi,
ya’nî bu kavliyle bize firîb virdi ve gitdi. (^{S,T+} Mısrâ’-ı evvelîñ ma’nâsını; şîve
iderdi ki irâdet maḥallesinden gitmezem diyen kimse bu ma’nâda hayli şîve
eylemiştir².)

گفت از خود ببرد هر که وصالم طلبد
ما بامید وی از خویش بریدیم و برفت

Goft ez-ḥod bi-bured her ki vişâlem talebed
Mâ be-ummîd-i vey ez-ḥiş burîdîm u bi-reft

Bi-bured fi’l-i emr müfred gâ’ibdir, (^{M,T+} kesilsün dimekdir.) (^{S,T+} **Bi-bured**
yerine **bi-burem**, mîm’le yazan kaṭ’a ma’nâ-yı beyte vâşıl olmamış³.)

Maḥşûl-i Beyt: Cânân didi ki vişâlîme tâlib olan kendiden kesilsin, ya’nî
ârzû-yı nefsanîlerden kesilsin. Hâce buyurur ki biz vişâlî ümîdiyle kendi vü-
cûdumuzdan bile kesildik, ammâ fâ’idesi olmadı (^{M,T+} gitdi). (^{S,T+} **Bi-bured**
şûret-i muzârî’de emr-i gâ’ib olmağ mümkündür diyen ma’nâ-yı iştirâki bil-
mez-imiştir⁴.)

1 S: gitmem.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

3 <^{T+} Redd-i Sürûri>

4 <^{T+} Redd-i Şem’î>

شد چمان در چمن حسن و لطافت لیکن
در گلستان وصالش نچمیدیم و برفت

Şud çemân der-çemen-i ĥusn u leţâfet likin
Der-gulistân-ı vişâleş ne-çemîdîm u bi-reft

Şud bunda iki ma'nâya olmak mümkündür, (^{M,T+} oldı ve gitdi ma'nâsına. **Çemân** şıfat-ı müşebbehedir, çemîden'den, şalınağan ma'nâsına, ammâ bunda salınarak ma'nâsınadır. **Çemen-i ĥusn** izâfeti beyâniyyedir. **Gulistân-ı vişâl** de böyledir.)

Maḥşûl-i Beyt: Çemen-i ĥusn ü leţâfetde şalınarak gitdi yâhud şalınağan oldı, ammâ vişâli gülistânında biz şalınmadık gitdi ya'nî bize vişâli müyesser olmadı gitdi. Çemen ve çemân mâbeyninde şan'at-ı iştikâk var.

همچو حافظ همه شب ناله و زاری کردیم
کای دریغا بوداعش نرسیدیم و برفت

Hemçu Ḥâfız heme şeb nâle vu zârî kerdîm
K'ey dirîğâ be-vedâ'eş ne-resîdîm u bi-reft

K'ey; ki ĥarf-i ta'lîl. (^{M,T+} **Ey** ĥarf-i nidâ, münâda maḥzûfdur, taḥdî-ri, **ey yârân**'dır.) **Dirîğâ** maḥâm-ı taḥassür ü teğâbünde müsta'mel lafızdır. (^{M,T+} **Be-vedâ'eş; bâ** ĥarf-i şıla. **Vedâ'**, vâv'ın fethiyle, tevdi' ma'nâsına ismdir,) (^{T+} niteki selâm teslîm ma'nâsına ismdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ḥâfız gibi bütün gice nâle ve feryâd u fiğân eyledik ki ḥayfâ, vedâ'ına irişemedik gitdi. Ya'nî cânân şöyle 'acele ile gitdi ki bize tevdi' müyesser olmadı.

101

Ve lehu eyzan
Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilât

دردا که یار در غم و دردم بماند و رفت
 مارا چو دود بر سر آتش نشاند و رفت

Derdâ ki yâr der-ğam u derdem bi-mând u reft
 Mâ-râ çu dūd ber-ser-i âteş nişând u reft

Derdâ; **elif** harf-i nudbedir. (^{M,T+} **Bi-mând**; **bâ** harf-i te'kîd, **mând** bunda müte'addiddir, **çodı** dimekdir. **Dūd** tütündür. **Nişând** dikdi, ya'nî bir maş-laḥat üzerine bir kimseyi ta'yîn eylemek, ḥavâle ma'nâsına.)

Maḥşûl-i Beyt: Ḥayfâ ki yâr beni ğamla derd içinde **çodı** ve gitdi. Bizi tütün gibi âteş üzerine dikdi¹ ve gitdi, (^{S,M+} ya'nî bizi ḥasret âteşine yanar **çodı** ve gitdi.) Ḥâce'niñ bu ğazeli de misâfir cânânına didüġi ġazellerdendir. (113a)

مخمور بادۀ طرب انگیز عشق را
 جامی نداد و زهر جدایی چشانند و رفت

Maḥmûr-ı bâde-i tarab-engîz-i 'ışk-râ
 Câmî ne-dâd u zehr-i cudâyî çeşând u reft

(^{M,T+} **Bâde**'niñ **tarab-engîz**'e izâfeti beyâniyyedir ve **maḥmûr**'uñ **bâde**'ye izâfeti lâmiyyedir. **Tarab-engîz** vaşf-ı terkîbîdir, engîziden'den, tarab kıparıcı dimekdir ya'nî şenlik peydâ idici. **Tarab-engîz**'iñ **'ışk**'a izâfeti de lâmiyyedir, **râ** edât-ı mef'ûl, ma'nâ cihetinde **maḥmûr**'a muḳayyeddur. **Câmî**'de **yâ** vaḥ-det. **Çeşând** fi'l-i mâzî müfred ġâ'ib, tâtırdı² dimekdir, müte'addidir, çeşâniden'den. **Zehr-i cudâyî** izâfeti beyâniyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: **'ışk**ıñ şenlik peydâ idici³ bâdesiniñ maḥmûrına bir cām virmedi ve ayrılık zehrini tâtırdı⁴ ve gitdi, ya'nî **'aşık**-ı dil-ḥastaya bir cām-ı vişâl virmedi ve firâk zehrini tâtırdı⁵ ve gitdi. (^{S,T+} Cudâyî yerine gedâyî yazan 'aceb gedâ-çeşm imiş.⁶)

1 S: dökdi.

2 T: tâtırdı.

3 M, T: tarab-engîz.

4 T: tâtırdı.

5 T: tâtırdı.

6 <^T Redd-i Sürûri>

چون صید او شدم من مجروح خسته را
در بحر غم بماند جنیت براند و رفت

Çun şayd-ı ū şudem men-i mecrûh-ı hâste-râ
Der-baħr-i ğam bi-mând cenîbet bi-rând u reft

(^{M,T+} **Men-i mecrûh-ı hâste-râ; men-i mecrûh** izâfeti beyâniyyedir¹ ve) **hâste** men'in şıfatıdır ve bu terkîb merhûndur mışrâ'-ı şâniye². (^{M,T+} **Baħr-i ğam** izâfeti beyâniyyedir. **Bi-mând** fi'l-i mâzî müfred ğâ'ib, ĳodı dimekdir, lâzımla müte'addı beyninde müşterekdir.) **Cenîbet** ekâbir öninde çekilen yedege dirler. (^{M,T+} **Bi-rând**, fi'l-i mâzî müfred ğâ'ib, sürdi dimekdir, müte'addı ve ef'al evvelinde olan **bâ**'lar te'kid içündür.³)

Mahşûl-i Beyt: Çünkü ol cânânın şaydı ya'ni 'âşık-ı mübtelâsı oldum, ben yaralı hastayı ğam denizinde ĳodı ve atın sürdi ve gitdi. Ya'nî beni 'âşık eyledi ve vişâlin müyesser eylemeksizin aldı, yüriyi virdi⁴ ve baña hiç rahm eylemedi.

گفتم مگر بحيله بقيدش در آورم
از من رميد و توسن بختم رماند و رفت

Goftem meger be-ħile be-ķaydeş der-âverem
Ez-men remîd u tevsen-i baħtem remând u reft

Meger bunda olaki ma'nâsınadır. **Be-ħile** ve **be-ķaydeş** bâ'ları **der-âverem** 'ibaretine müte'allıktır. (^{M,T+} **Remîd** fi'l-i mâzî müfred ğâ'ib, ürkdi dimekdir, lâzım şîğasıdır.) **Tevsen** gûre ve⁵ vahşî olan ata⁶ ve sâ'ir hayvânâta dirler, ammâ bunda muṭlaķ at⁷ murâddır. (^{M,T+} **Tevsen-i baħt** izâfeti beyâniyyedir.) **Remând** (^{T+} fi'l-i mâzî müfred ğâ'ib, ürkütdi dimekdir,) fi'l-i müte'addıdır, **elif** ve **nûn** edât-ı ta'diyedir⁸.

1 T: Men-i mecrûh-ı hâste-râ izâfeti beyâniyyedir.

2 S: hâste men'in şıfatıdır ve câizdir ki mecrûh hâste'ye muzâfıdır, beyâniyye ile ve bu terkîb merhûndur mışrâ'-ı şâniye.

3 M: sürdi dimekdir, evvelinde olan bâ'lar te'kid içündür.

4 M: eylemeksizin gitdi.

5 M: ya'nî.

6 T: Tevsen gure olan ata.

7 S: at muṭlaķâ.

8 S: Remând mâzî, elif ve nûn edât-ı ta'diyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Didim ola ki atı¹ hîle ile kayda getürem ya'nî kendüme mâ'il idüp muḳayyed kılam². Ol ise benden ürkdi ve ṭâlî'im tevsenini ürküttdi ve gitdi. Ya'nî beni bed-baḫtlıkda ve bed-sitârelıkde³ ḳodı ve gitdi.

خون دلم چو در دل من جای تنگ یافت
گلگون ز راه دیده بصرها دواند و رفت

Hün-i dilem çu der-dil-i men cây-ı teng yâft
Gul-gün zi-râh-ı dide be-şahrâ devând u reft

Gul-gün al ve açık doru⁴ at. (^{M,T+} **Şahrâ** ova, 'Arabîdir. **Devând u reft**;) **devând** (^{M,T+} fi'l-i mâzî müfred ġâ'ib, yildirdi demekdir, fi'l-i müte'addîdir,) elif ve nûn edât-ı ta'diyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Yüregim ḳanı ki yüregim içinde yerin ıar buldı, râh-ı dide-den (^{T+} gülğünü) şahrâya yeldirdi ve gitdi. Ya'nî yüregim ḳanı ki içine şıġmadı, anı göz yolından taşra dökdi. Hâşılı, gözümden aḳan (^{M,T+} ḳanlar yüregim) ḳanlarıdır ki içine şıġmayup taşra dökülür⁵.

چو بنده را سعادت خدمت نداد دست
بوسید آستانه و خدمت رساند و رفت

Çu bende-râ sa'âdet-i ḥidmet ne-dâd dest
Bûsîd âsitâne vu ḥidmet resând u reft

Bende'den murâd kendidir. (^{M,T+} **Sa'âdet-i ḥidmet** izâfeti beyâniyyedir. **Resând**) (^{T+} fi'l-i mâzî müfred ġâ'ib), (^{M,T+} iriştirdi demekdir, müte'addîdir, **elif** ve **nûn** ta'diye içündür.)

Maḥşûl-i Beyt: Çünkü ben bendeye ol cānânın ḥidmeti devleti el virmedi, ya'nî ḥidmet-i sa'âdet-baḫşına dâhil olmadı, âsitânesini öpdı ve tevdi' ḥidmetini iriştirdi ve gitdi.

گل در حجاب بود که مرغ سحرگهی
آمد بیاغ حافظ و فریاد خواند و رفت

Gul der-ḥicâb bûd ki murġ-i şehergehi
Âmed be-bâġ-ı Hâfız u feryâd ḥând u reft

1 S, M: anı.

2 S: kendüme mâ'il idüp hîle idem ve hîle ile muḳayyed kılam.

3 S: bed-baḫtlıkda ve sitârelıkde.

4 T: ıori.

5 M: dökülüp gitdi.

Der-ḥicâb bûd ya‘nî der-ğonçe bûd. ^(M,T+) **Ki** ḥarf-i beyân. **Murg-i şeh-gehî** den murâd bûlbûldür.)

Maḥşûl-i Beyt: Gül ḥicâbda ya‘nî ğoncada idi ki bûlbûl Hâfiz’ın bağına geldi ve feryâd okudu ve gitdi. Ya‘nî gülün mestûrluğundan muḫtarib olup gelüp şikâyet ṭarîkiyle bağ-ı Hâfiz’a feryâd u fiğân eyledi ve gitdi.

102

Ve lehu eyzân

Ez-Baḥr-i Hezec

Mef‘ûlü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Mefâ‘il

کس نیست که افتاده آن زلف دوتا نیست
در رهگذر کیست که دامی ز بلا نیست

Kes nîst ki uftâde-i ân zulf-i du-tâ nîst
Der-reh-guzer-i kîst ki dâmî zi-belâ nîst

^(M,T+) **Reh-guzer** geçide dirler, **kîst** lafzına izâfeti beyâniyyedir. **Dâmî**’de yâ vahdet içündür.)

Maḥşûl-i Beyt: Kimse yokdur ki ol ^(M,T+) iki ḫat) zûlfün üftâdesi olmaya. Kimiñ yolındadır ki belâdan bir duzaḫ olmaya. Ya‘nî herkes ḥâlince bir nesneye mübtelâdır. Nitekim buyurmışlar:

Beyt: هر کس بقدر خویش گرفتار محنت است
کس را نداده اند برات مسلمی
Herkes be-ḫadr-i ḥîş giriftâr-ı miḥnet’est
Kes-râ ne-dâdeend berât-ı musellemî¹

Uftâde-i ân zulf didi, uftâde-i cānân dimedi, zîrâ şu‘arâ te’eddüben ‘ışkı ve muḫabbeti esbâb-ı ḥüsne ta‘lîḫ iderler, ^(M,T+) cānâna eylemezler), meşelâ zûlf ü gîsû ve ḫaṭṭ u ḥâl ü ruh u ruḫsâr u sâ’ir esbâb, ne ki var ise. ^(T+) Mısrâ-ı şânî-niñ ma’nâsını; kimiñ uğrağı vardır ki belâdan bir ağ yokdur diyen ḫaḫ ta‘bîri eylememiş².)

1 Herkes kendi değerine/büyüklüğüne göre sıkıntılara maruzdur. Kimseye mihnetlerden kurtuluş beratı/ belgesi verilmemiştir.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

روی تو مگر آیینۀ نور الهیست
حقا که چنینست و درین روی و ریا نیست

Rûy-ı tu meger âyîne-i nûr-ı¹ ilâhî'st
Hâkķā ki çunîn'est u derîn rûy u riyâ nîst

Ba'zı nüshada **nûr** yerine **şun**^c ve ba'zında **luţf** vâkı'dir². **Rûy u riyâ** 'atf-ı tefsîrî kâbilindendir.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ yüzün ke'enne nûr-ı ilâhî âyinesidir. Gerçek bun-cılayındır ve bu sözde hiç riyâ yokdur. Rûy u riyâ'da olan rûy yüze söylemek ma'nâsına diyen kimse 'aceb bunu ne yüzle söyledi³. (^{S,T+} Hâkķā lafzı şubût u kâsem ma'nâsına müsta'meldir diyen kimse 'aceb kâsem ma'nâsına ne maķâm-da müsta'meldir⁴?)

زاهد دھدم توبه ز روی تو زھی روی
هیچش ز خدا شرم و ز روی تو حیا نیست

Zâhid dehedem (113b) tovbe zi-rûy-ı tu zihî rûy
Hiçş zi-Hudâ şerm u zi-rûy-ı tu hayâ nîst

Dehed iki mef'ûle ta'diye (^{M,T+} ider ve mef'ûl-i şânîsi) gâh şariḥ olur ve gâh gayr-ı şariḥ, bunda ikisi de şariḥ vâkı'dir, biri **mîm**-i mütekellim ve biri **tovbe**. (^{M,T+} **Zihî** bunda 'aceb ma'nâsınadır. **Hiçş**; **şin**-i zamîr **zâhid**'e râci'dir. **Şerm** ismdir, utanma ma'nâsına. **Hayâ** da bunda bu ma'nâyadır.)

Maḥşûl-i Beyt: Zâhid baña seniñ yüzünden ya'ni ışığından tevbe virür. 'Aceb yüz ya'ni ne pek yüzi var dimekdir. Hiç anıñ Allâh'dan şermi ve seniñ yüzünden hayâsı yokdur. Ya'ni hiç bunun gibi yüzden tevbe mi olur, yâ bunu sevmede ihtiyâr mı olur?

ای شمع سحر گریه بحال من و خود کن
کین سوز نهانی نه ترا هست و مرا نیست

Ey şem'-i şehîr girye be-hâl-i men u hûd kon
K'in sûz-ı nihânî ne tu-râ hest u merâ nîst

1 S: luţf-ı.

2 S: Ba'zı nüshada luţf yerine nûr ve ba'zında şun^c vâkı'dir.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri>

4 <^{T+} Redd-i Şem'i>

Şem^ç-i şehir izâfeti lâmiyyedir, (^{T,S+} **şem^ç**’i **şehir**’e izâfetden kaç^ç eyleyen ma’nâ-ya kaç^ç’a vukûfî yogımış¹.) (^{M,T+} **K’in; ki** harf-i ta’lil. **Nihânî; yâ** harf-i nisbet.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey şehir şem’i, benim hâlîme ve kendi hâlîne ağla, zîrâ bu gizli yangın öyle degildir ki seniñ ola ve bizim olmaya, belki nihânîsi² bizde, âşikâresi sendedir. Pes, ikimiz için bile saña ağlamak lâzımdır. (^{S,T+} Mısrâ^ç-ı şânîde hest yerine nîst yazan ve ma’nâsını; bu gizlû harâret saña yok ise bize yok degildir diyen ğarîb taşarruf idüp ‘acîb taṣvîr-i ma’nâ buyurmuş³.)

الله شهيد و كفى الله شهيدا
كين گريه كم از ريزش خون شهدا نيست

Allâhu şehîdun ve kefe’llâhu şehîden
K’in girye kem ez-rîziş-i ħûn-i şuhedâ nîst

(^{M,T+} **Şehîd** ism-i fâ’il mübâlağasıdır. **Kefe’llâh**; fi’l-i **kefâ** ekşer bâ-yı zâyi-de ile müsta’meldir, *bi-ḥasbike dirhemun*⁴ gibi. Bunda zarûret-i vezniçün ḥazf olunmuşdur. **Şehîden** temyizlikle manşûbdur, **elif** ‘alâmet-i naşbdır, zîrâ ten-vînîñ mâ-ḳabli meftûḥ olsa ḥâlet-i vaḳfda elife ḳalb olmaḳdır ḳâ’ide. **K’in; ki** harf-i ta’lil, **in** ism-i işâretidir **girye**’ye. **Rîziş** ism-i maşdardır, rîziden’den, dökülüş demekdir. **Rîziş**’niñ **ħûn**’a ve **ħûn**’uñ **şuhedâ**’ya izâfeti lâmiyyelerdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Allâh şâhiddir ve şehâdet cihetinde kâfidir ki bu girye ki bizde var, şuhedâ ḳanınıñ dökülüşinden eksik degil. Ya’ni bizim gözümüz yaşın dökmek anların ḳanını dökmekçe günâh var. (^{S,T+} Bunda rîziş dökülen nesne-niñ ismidir diyen rîze⁵ ile rîzişi fark eylemez imiş⁶.)

نرگس طلبد شیوة چشم تو زهی چشم
مسکین خبرش از سر و در دیده حیا نيست

Nergis talebed şîve-i çeşm-i tu zihî çeşm
Miskîn ḥabereş ez-ser u der-dîde ziyâ nîst

Talebed fi’l-i muzârî‘ müfred ġâ’ib, iḥbâr u inşāya taḥammüli var, ya’ni fi’l-i şart-ı maḥzûf ola, taleb iderse demekdir. (^{M,T+} **Şîve-i çeşm** izâfeti lâmiyyedir.

1 S: izâfetden kaç^ç-ı naẓar eyleyen ma’nâya kaç^ç’a vukûfî yogımış. <T+ Redd-i Sürûri>

2 S: nihâyeti.

3 <T+ Redd-i Sürûri>

4 Sana bir dirhem yeter.

5 S: zîr.

6 <T+ Redd-i Şem’î>

Zihî edât-ı ta'accübdür. **Habereş**; **şîn**-i zamîr **nergis**'e râcî'dir.) (^{S,T+} **Habereş** yerine **hiredeş** yazan cemî' nüshalara muhâlif olduğundan gayrı ma'nâ cihe-tinden ziyâde hafâ var¹.) **Ẓiyâ**; ekser nüshada **ziyâ** yirine **hayâ** vâkî'dir, gerçi man'âsı var, ammâ kâfiye mükerrer olmak lâzım gelür, huşûşen müteķârîb. Hâlbuki **ziyâ**'nın ma'nâsı **dide**'ye nisbet ziyâde rûşendir.

Maḥşûl-i Beyt: Nergis seniñ gözün şivesini taleb eyler veyâ taleb eylerse 'aceb göz, ya'nî ne münâsebet? Hiç cānān göziyle² nergis bir olsun mı ki anıñ şivesini taklîd eylemek ister. Miskîn nergis başından hiç haberi yok ve gözinde hiç ziyâ yok. 'Başından haberi yok' kinâyetdir 'adem-i ta'aḫḫulden³, zîrâ 'aḫıl başda olur. Ve 'didesinde ziyâ yok' kinâyetdir ekmeḥ olmasından ki anıñla mevşûfdur. (^{S+} Ekmeḥ anadan gözsüz toḡana dirler.)

از بهر خدا زلف میارای که ما را
شب نیست که صد عربده با باد صبا نیست

Ez-behr-i Hudâ zulf me-y-ârây ki mâ-râ
Şeb nîst ki şed 'arbede bâ-bâd-ı şabâ nîst

(^{M,T+} **Me-y-ârây** nehy-i müfred muḫâṭab, ârâyiden'den, bezeme ve donatma dımeḵdir. **Ki** ḫarf-i ta'lîl.) **Mâ-râ** lafz-ı mürekkeb, müşterekdir, ammâ bunda bizim dımeḵdir, (^{T+} bize dımeḵ degildir ba'zılar zann eyledüḡi gibi⁴.) **'Arbede** aşlında maşdardır, (^{M+} 'arbede-yu'arbidu-'arbedeten,) dahrace bâbından, serḫoş şavaşına ve cengine dirler, ammâ bunda muṭlaḫ şavaş murâddır, anıñçün **bâd-ı şabâ** ile **'arbede** ider.

Maḥşûl-i Beyt: Allâḫ içün zülfünü tezyin eyleme, zîrâ bizim bir gice yok-dur ki bâd-ı şabâ ile yüz cengimiz olmaya. Ya'nî zülfünü tezyîn idüp bâd-ı şabâ eline virürsin. Biz ise reşkten taḫammül idemeyüp her gice anıñla yüz 'arbede ideriz.

دی می شد و گفتم صنما عهد بجای آر
گفتا غلطی خواجه درین عهد وفا نیست

Dî mî-şud u goftem şanemâ 'ahd be-cây âr
Goftâ ḡalaṭî ḫâce derîn 'ahd vefâ nîst

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 M, T: çeşmi ile.

3 S: ta'alluḫdan.

4 S: ben dımeḵ degildir. <^{T+} Redd-i Sürûri>

(^{M,T+} **Mî-şud** hikâyet-i hâl-i mâzidir, giderdi dimerdir.) (^{M+} ‘**Ahd** bunda va‘de ve zamân ma‘nâsına.) **Ġalaṭî;** (^{M,T+} **ġalaṭ**, ġayn’ın ve lâm’ın fetḥalarıyla,) (^{M+} ġalıṭe-yaġlatu ya‘nî) (^{S,M+} ‘alime bâbından maşdardır), **yâ** harf-i ḥiṭâbdır, (^{S,T+} harf-i nisbet diyenler ġalaṭ söyledi¹), (^{M,T+} ġalaṭsın dimerdir ya‘nî ġalaṭ idersin ma‘nâsına, bunda fi‘l-i) muzâri‘ muḥâṭabdır ve Câmî’nin *Yûsuf u Züleyhâ*’sında fi‘l-i nefy-i muḥâṭabdır.

Beyt: الا تا نعلطی تا که نگویی
 که از ما عاشقی از وی نکویی

Elâ tâ ne-ġlaṭî tâ ki ne-ġüyî
Ki ez-mâ ‘âşîkî ez-vey nikûyî²

(^{S,T+} Ve nûn ḥazfinden sonra fi‘l-i muzâri‘ muḥâṭabdır diyen ‘aceb ‘indiyât tulumu³ imiş⁴.) (^{M,T+} **Hâce** münâdâ, harf-i nidâsı maḥzûf.) ‘**Ahd** bunda ihâm tarîkiyle vâkı‘dir, zamân ma‘nâsına ve mısrâ‘-ı evvelde zıkr eylediği ‘ahd ma‘nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Dün cānân (114a) giderdi ve didim. Şanemâ, ‘ahdi yerine getir. Cānân da didi: Ġalaṭ eylersin ey hâce, bu ‘ahdde ve bu zamânda vefâ yokdur, ya‘nî ben eyledüğüm ‘ahdde veyâ bu zamânda vefâ yokdur.

چون چشم تو دل می برد از گوشه نشینان
دنبال تو بودن گنه از جانب ما نیست

Çun çeşm-i tu dil mî-bered ez-ġüşe-nişînân
Dunbâl-i tu būden guneh ez-cānib-i mâ nîst

Dunbâl’den bunda murâd arddır.

Maḥşûl-i Beyt: Çünkü senin çeşmin gönli ġüşe-nişînlerden ya‘nî zühhdâ u ‘ubbâddan alır, pes saña tâbî olmak ġünâhı ve şu‘ı bizim cānibimizden değil. Ya‘nî dünyâdan tamâm munḳaṭı‘ olanlardan ki senin çeşmin gönüllerin alıp saña ta‘aşşuk iderler, pes biz ki ışk-bâz ve ışk-pîşe olavuz, saña gönül virme-mege kâdir mi oluruz ve ihtiyarımız mı var. Hâce mısrâ‘-ı şânîyi Şeyḥ Sa‘dî’nin beytinden tazmîn eylemiştir.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 S: nikûhî. Anlam: Dikkat et, yanılıp da ‘âşık olmak bizden, vefa ve iyilik ise sevgiliden’ demeyesin.

3 T, F: ṭolması.

4 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

(^{S,T+} **Beyt:** دنبال تو بودن گنه از جانب ما نیست

با غمزه بگو تا دل مردم نستاند

Dunbâl-ı tu būden guneh ez-câlib-i mâ nîst

Bâ-ğamze bi-ğû tâ dil-i merdum ne-sitâned¹⁾

باز آی که بی روی تو ای شمع دل افروز

در بزم حریفان اثر نور و صفا نیست

Bâz ây ki bî-rûy-ı tu ey şem'-i dil-efrûz

Der-bezm-i harîfan eşer-i nûr u şefâ nîst

Bâz bunda te'kîd ifâde ider ancağ. (^{M,T+} **Dil-efrûz** vaşf-ı terkîbîdir, efrûzî-den'den, gönül yalınlandırıcı ya'nî gönle ziyâ ve şafâ virici dimerdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Girü gel ey cānân-ı dil-fürûz². Seniñ rüyüñsuz bâde-nüşlar bezminde nûr u şafâ eşeri yokdur, ya'nî sensiz ḥarîfler meclisiniñ revnağ-ı ve leṭâfeti yokdur.

گر پیر مغان مرشد ما شد چه تفاوت

در هیچ سری نیست که سری ز خدا نیست

Ger pîr-i muğân murşîd-i mâ şud çi tefâvut

Der-hiç serî nîst ki sırrı zi-Ḥudâ nîst

Maḥşûl-i Beyt: Eger pîr-i muğân bizim murşîdimiz oldıysa³ ne tefâvüt? Ya'nî murşîdimiz pîr-i muğân olmağla müslümân olmağ ortasında tefâvüt yokdur. Zîrâ bir baş yokdur ki anda esrârullahdan bir sırr olmaya⁴, zîrâ Allâhu Te'âlâ bir şey⁵-i bâtıl yaratmamışdır. Pes, pîr-i muğân ḥalkında⁵ da bir sırrı vardır, nihâyet bize maḥfidir.

گفتن بر خورشید که من چشمه نورم

دانند بزرگان که سزاوار سها نیست

Goften ber-i ḥurşîd ki men çeşme-i nûrem

Dânend buzurgân ki sezavâr-ı Suhâ nîst

1 Senin ardına takılıp düşmenin günahı/suçu bize ait değildir. Sen gamzene söyle de insanları kendine âşık eylesin.

2 M, T: Ey cānân-ı dil-fürûz, gel ki.

3 S: olursa.

4 S: sırrullahdan bir esrâr olmaya.

5 S, M: ḥilkatinde.

(^{S,T+} **Goften** yerine goftî yazan hergiz ma'nâ cānibine vüṣûli yoğ-imiş¹.) **Sühâ** bir küçük² yıldızdır ki anıñla ḥiddet-i başarı imtiḥān iderler, zîrâ şemse ḡarîb görineğendir³, ol cihetden degme kes anı göremez.

Maḥşûl-i Beyt: Güneş katında ben çeşme-i nûrum dimek ulular bilür ki Sühâ'nın lâıyıkı degil⁴. Ya'nî cānân katında ḡayr-ı maḥbûb ḥüsn ü güzellik da'vâsın eylemek hemân Sühâ güneş katında çeşme-i nûrum diyü da'vâ eylemekdir. (^{S,T+} Goften lafzınının fa'ili bir maḥzûf Sühâ'dır ki mezkûr Sühâ anıñ müfessiridir diyen 'aceb sāhî imiş⁵.)

تیمار غریبان سبب ذکر جمیلست
جانا مگر این قاعده در شهر شما نیست

Timâr-ı ḡariban sebeb-i zıkr-i cemil'est
Cânâ meger in kâ'ide der-şehr-i şumâ nîst

Timâr'ın **ḡaribân**'a izâfeti maşdarın mef'ûline izâfeti qabîlindendir. (^{M,T+} **Sebeb**'in **zıkr**'e izâfeti lâmiyye ve **zıkr**'in **cemil**'e beyâniyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: ḡarîblere timâr eylemek zıkr-i cemile sebebedir. Ey cānân, bu kâ'ide siziñ şehrinizde ke'enne yoğdur, zîrâ ben ḡaribim ve baña hiç nazarın yoğdur. Zıkr-i cemile ṭalib degil misin yohsa? Ya'nî eylikle añılmaq istemez misin?

عاشق چه کند گر نخورد تیر ملامت
با هیچ دلاور سپر تیر قضا نیست

'Âşık çi koned ger ne-ḡored tîr-i melâmet
Bâ-hîç dil-âver siper-i tîr-i kâzâ nîst

Çi koned ger ne-ḡored ya'nî neye qâdirdir ki yimeye dimekdir.

(^{S,T+} **Maḥşûl-i Beyt:** 'Âşık⁶ neye qâdirdir ki melâmet tîrini yemeye,) ya'nî ḡalqdan âzâr okını yimeye. Ḥâşılı, 'uşşâk ḡalqın ṭa'nını çekegelmişler, hiç bir dilâver ü bahâdırla tîr-i kâzâya siper yoğdur, ya'nî kimse kâzâ ve qader tîrini def idemez. İmdi 'uşşâk melâmet tîrini çekmek muqadderdir, hîç bir vecihle

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 M: küçücük.

3 M: görünendir.

4 S: Güneş katında dime ki ben çeşme-i nûrum, ulular bilür ki Sühâ'nın lâıyıkı degildir.

5 <^{T+} Redd-i Şem'î>

6 Bu kelime F nüshasında bulunmaktadır.

anı def eylemeğe kâdir degildir¹. 'Âşık neylesün yimeyüp melâmet okını diyen
ğarib edâ eylemiş².

در صومعه زاهد و در خلوت صوفی
جز گوشه ابروی تو محراب دعا نیست

Der-şavma'a-i zâhid u der-ḥalvet-i şûfî
Cuz gûşe-i ebrû-yı tu miḥrâb-ı du'â nîst

Maḥşûl-i Beyt: Zâhidiñ şavma'asında ve şûfîniñ ḥalvetinde seniñ ebrûñ
gûşesinden gayrı miḥrâb-ı du'â yokdur. Ya'nî zâhid ü 'âbid ü şûfî hep seniñ
'âşıkların ve saña du'âcılardır demekdir.

ای چنگ فرو برده بخون دل حافظ
فکرت مگر از غیرت قرآن خدا نیست

Ey çeng furû-burde be-ḥûn-ı (114b) dil-i Hâfız
Fikret meger ez-ğayret-i Qur'an-ı Hudâ nîst

(^{M,T+} **Ey** harf-i nidâ, münâdâsı maḥzûf. **Çeng** kaynak ve pençe. **Furû-bur-**
de bunda baturmuş demekdir. **Fikret**'in **tâ**'sı hitâb içündür. **Ğayret**'in **Qur'an**'a
ve **Qur'an**'ın **Hudâ**'ya izâfeti lâmiyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız'ın kanına pençesin batıran cānân, Allâh kelâmı-
nıñ gayretinden fikriñ yok mıdır? Ya'nî hâfız-ı Qur'an'a ri'âyet lâzım iken sen
zulm idersin, şağın, Allâhu Te'âlâdan kork, zîrâ gayret-i Qur'an vardır.

1 S: anı def mümkün degildir.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

103

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Remel
Fā'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlât

روشن از پرتو رویت نظری نیست که نیست
منت خاک درت بر بصری نیست که نیست

Rûşen ez-pertev-i rûyet nazārî nîst ki nîst
Minnet-i ḥâk-i deret ber-başarî nîst ki nîst

Nazārî ve **başarî** ve gayrileriñ, ğazel âhirine varınca **yâ'**ları vaḥdet içündür.

Maḥşûl-i Beyt: Bir nazar yokdur ki seniñ rûyuñ pertevinden ve ziyâsından rûşen degildir. Bir başar yokdur ki ḥâk-i deriñ minneti anıñ üzerinde olmaya. Ya'nî cemî' 'âlem rûyuña nâzır ve her başarda tûtiyâ-yı ḥâk-i deriñ (^{M,T+} zâhirdir).

ناظر روی تو صاحب نظرانند آری
سر گیسوی تو در هیچ سری نیست که نیست

Nâzır-ı rûy-ı tu şâhib-nazarân'end ârî
Ser-i gîsû-yı tu der-hîç serî nîst ki nîst

Ba'zı nüshada **şûr-i gîsû** ve ba'zında **bûy-ı gîsû** ve ba'zında **sırr-ı gîsû** düşmüş, (^{M+} teşdîd ile), *ve li-kullin vichetun*. Ammâ **ser** evlâdır ki ikinci **ser**'le tecnîs-i tâm şan'atıdır. Bu **ser** sevdâ ma'nâsına olur. **Nâzır**'iñ **rûy**'a izâfeti ism-i fâ'iliñ mef'ûline izâfeti qâbilindendir ve **rûy**'uñ **tu**'ya lâmiyye. **Nazarân**'da elif ve nûn edât-ı cem'idir ve **nûn** ve **dâl** est'iñ edât-ı cem'idir. **Ârî** ne'am gibi edât-ı taşdıktır¹, mışrâ'-ı şâniye merhûndur.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ rûyuña şâhib-nazarlar nâzırlardır ya'nî seniñ 'uşşâk u giriftârlarıñ 'ilm-i nazara mâlik e'âzım-ı nâsıdır, edânî degil. Hiç bir baş yokdur ki anda seniñ gîsûñ hevâsı ve ârzûsı olmaya. Zıkr-i cüz' irâde-i küll qâbilindendir, murâd cânân kendidir, ya'nî her serde seniñ muḥabbetîñ vardır.

اشك من ار ز غمت سرخ برآمد چه عجب
خجل از کرده خود پرده دری نیست که نیست

Eşk-i men er zi-ġamet surḥ ber-âmed çi 'aceb
Ḥacil ez-kerde-i ḥod perde-deri nîst ki nîst

1 M: Ârî evet dimektir, Ârabide ne'am, edât-ı taşdıktır.

(^{S,T+} Ba'zı nüshada **Eşk-i ğammâz-ı men ez-surh ber-âmed** çi 'aceb. **Ber-âmed** yerine **ber-âyed** yazanlar maķâm muķtezâsından ğâfil imiş.) (^{M,T+} **Surh ber-âmed** kıyardı dımeķdir.) **Hacil** sıfat-ı müşebbehedir, (^{M,T+} hacile-yaħcelu'dan ya'nî) 'alime bâbından, (^{M,T+} utanağan dımeķdir), maşdarı haclet gelür. Bir kimse ziyâde utanmaķdan ħayret ve dehşet almağa dırler. **Kerde** bunda ism-i mefûldür, işlenmiş (^{M,T+} dımeķdir, **hod** bunda kendi dımeķdir, **kerde-i hod** kendini işlenmiş) ya'nî kendinin işi. (^{M,T+} **Perde-der** vaşf-ı terkîbîdir, derîden'den, perde yırtıcı dımeķdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Eger benim senîñ ğamıñdan gözüm yaşı kıyardıysa 'aceb degil, zîrâ bir perde-der yoķdur ki kendi kerdesinden ya'nî işinden hacil olmaya. Yaş kızarmaķ ķan olmasından 'ibâretidir. Yaşa perde-derlik isnâdı 'aşıkıñ sırrını fâş eyledüğü içündür. Ħacil kimseye ħumret lâzım olduğıçün surh ber-âmed lafzıyla cem' eyledi. Hâşılı, gözüm yaşı ķan oldıysa 'aceb degildir, zîrâ ol benim sırr-ı 'ışkımı fâş eylemişdir. Pes, cezâsıdır, çeksin. (^{S,T+} Mışrâ'-ı şânîniñ taḥķîķinde; ya'nî her kimse ki perdesin yırtup açıla ve aḥvâli münkeşif ola, kendü 'amelinden şermende¹ degil yoķdur diyen kimse ancaķ kendi anlar bu taḥķîķi.)

آب چشم که برو منت خاک در تست
زیر صد منت او خاک دری نیست که نیست

Âb-ı çeşmem ki berû minnet-i ḥâk-i der-i tu'st
Zîr-i şed minnet-i û ḥâk-i derî nîst ki nîst

(^{M,T+} **Âb-ı çeşm** izâfeti lâmiyyedir. **Ki** ḥarf-i râbıt-ı sıfat.)

Maḥşûl-i Beyt: Benim gözüm yaşı ki senîñ ķapuñ toprağının anıñ üzerinde minneti var, zîrâ ķapuñ toprağı anı cezûb idüp zâyî' eylemez belki şuarır. İmdi bir ķapu toprağı yoķdur ki anıñ yüz minneti altında degildir, zîrâ her ķapunun toprağını günde niçe kere şular, hâşılı, keşret-i bükâdan kinâyetdir.

تا بدامن ننشیند ز نسیمت گردی
سیل اشك از نظرم رهگذری نیست که نیست

Tâ be-dâmen ne-nîşined zi-nesîmet gerdî
Seyl-i eşk ez-naẓaram reh-guzerî nîst ki nîst

1 S: şerminden.

Tâ harf-i ta'îl. ^(M,T+) **Nesîmet** tâ'sı ma'nâ cihetinde **dâmen**'e muqayyedir, **dâmenet** taqdirinde.)

Maḥşûl-i Beyt: Cânânına ḥiṭâb idüp buyurur: Seniñ dâmeniñe nesîmden bir toz ḳonmasun içün bir reh-güzer yoḳdur ki anda naẓarımından ya'nî dîdemden göz yaşı seyli olmaya, ya'nî ^(M,T+) tamām) yolları seniñ içün şularım. ^(S,T+) Mıṣrâ'-ı evvelîñ ma'nâsını; anıñ etegine ḳonmağa yeliñden bir toz diyen murâd-ı kelâma vâsıl olmamış¹.) Ba'zı nüṣhada **seyl-hîz** vâkı' olmuş, seyl-âb ma'nâsına. Bunı ḳalkıcı seyl ile tefsîr idenler ıstılâḥ ma'nâsından² ğâfil imiş³.

نازكان را سفر عشق حرامست حرام
كه بهر گام در آن ره خطری نیست كه نیست

Nâzikân-râ sefer-i 'ıṣḳ ḥarâm'est ḥarâm
Ki be-her gâṃ der-ân reh ḥaṭarî nîst ki nîst

^(M,T+) **Nâzikân** zarîfler dimekdir. **Sefer-i 'ıṣḳ** izâfeti beyâniyyedir ya'nî 'ıṣḳ. **Ki** harf-i ta'îl.) **Gâṃ**, kâf-ı 'Acemî ile, adım dimekdir⁴. **(115a)** ^(M,T+) **Ḥaṭar** bunda ḳorḳu dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Nâziklere ve zarîflere 'ıṣḳ seferi ya'nî 'âşıklık ḥarâmdır ḥarâm. Zîrâ bir ḥaṭar ve bir ḳorḳu yoḳdur ki ol yoluñ her adımında ^(M+) olma-ya). Ya'nî 'ıṣḳ yolınıñ her bir adımında niçe dürlü belâlar var ki nâzikler aña taḥammül idemez.

Beyt: نازكان را عشق ورزیدن نزید جان من
شیر مردان بلاکش پا درین غوغا نهند

Nâzikân-râ 'ıṣḳ verzîden ne-zîbed cân-ı men
Şîr-i merdân-ı belâ-keş pâ derîn ğaġvâ nihend⁵

تا دم از شام سر زلف تو هر جا نزنند
با صبا گفت و شنیدم سحری نیست كه نیست

Tâ dem ez-şâm-ı ser-i zulf-i tu her câ ne-zened
Bâ-sabâ goft u şenîdem seḥerî nîst ki nîst

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 S: ıslâḥ ma'nâsına olmadan.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri>

4 S: gâṃ adım.

5 A benim canım! Âşık olmak naziklere yaraşmaz. Bu meydana ayak koyanlar aslan gibi belâkeş/tahammül sahibi kimse olmalıdır.

Tâ harf-i ta'lîl. (^{M,T+} **Dem** bunda nefes ma'nâsınadır. **Şâm**'ın **ser**'e izâfeti beyânıyyedir ve **ser**'in **zulf**e lâmiyye.)

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ ser-i zülfün şâmından her yerde nefes urmasun içün ya'nî söz söylemesün içün bir şehir yoḡdur ki şabâyla dimem ve işitmem olma-ya. Ya'nî râz-ı ser-i zülfünü her yerde fâş eylemeye diyü şabâyla her şehir güft ü gūdayım.

مصلحت نیست که از پرده برون افتد راز
ور نه در مجلس رندان خبری نیست که نیست

Maşlaḡat nîst ki ez-perde birün ufted râz
V'er ne der-meclis-i rindân ḡaberî nîst ki nîst

Maḥşûl-i Beyt: Maşlaḡat degildir ki râz perdeden taşra düşe, (^{S,T+} ya'nî fâş ola. Ve-illâ bir ḡaber yoḡdur ki meclis-i rindânda olmaya.) Ya'nî rindler her râza vâkıflardır, ammâ ifşâsını lâyıḡ görmezler.

من ازین طالع شوریده برنجم ورنی
بهرمند از سر کویت دگری نیست که نیست

Men ezîn ṭâli'-i şûride be-rencem v'er nî
Behremend ez-ser-i küyet digeri nîst ki nîst

(^{M,T+} **Şûride** karış murış dimekdir. **Be-rencem**; **bâ** harf-i zarf), **renc** zaḡmet ü meşakḡat ve **mîm** zâmîr-i mütekellim. Câyizdir ki **bi-rencem**, bâ'nîñ kesriyle, fi'l-i muzârî' ola, (^{S,T+} pes, **bâ** harf-i te'kid olur, şâniye ḡaşr idenler taḡşîr eylediler¹.) (^{M,T+} **V'er** vu eger'den muḡaffefdir.) **Nî** edât-ı nefy. (^{M,T+} **Behremend** naşîbli dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Bu ṭâli'-i şûrîdeden ben rencdeyim veyâ incinirim. Ve-illâ bir ḡayrı kimse yoḡdur ki ser-i küyüñdan behremend olmaya. Ya'nî herkes ser-i küyüñdan maḡzûzdu, ammâ ben ṭâli'-i bedden zaḡmetdeyim.

از حیای لب شیرین تو ای چشمه نوش
غرق آب و عرق اکنون شکری نیست که نیست

Ez-ḡayâ-yı² leb-i şîrîn-i tu ey çeşme-i nûş
Ḡark-ı âb u 'araḡ eknün şekerî nîst ki nîst

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

2 S: ḡayâl-i.

Nûş bunda bal ma'nāsına olmak münāsibdir. **Şeker**'e nisbet **'arāk** bunda müskirâtdan olan **'arāk**'dır, zîrâ aña da şeker koyup içerler, (^{M+} der ma'nāsına olan **'arāk** ihāmısidir¹.) Bunda **'arāk** gül-âb ma'nāsına olmak rüşendir² diyen hayli derlemiştir³ ve der ma'nāsına diyen de mezkûr ma'nâdan gaflet eylemiştir⁴. Zîrâ **'arāk** bunda ihâm tarihiyle zîkr olmuş. Pes, der'e tahşîş ma'nâ-yı ihāmisine hâlel virür⁵.

Maḥşûl-i Beyt: Ey bal çeşmesi, seniñ lebiñden hayâ eyledüğinden bir şeker yokdur ki âb u 'arağa garğ olmaya. Ya'nî lebiñ bir mertebe şîrindir ki (^{M,T+} şeker) hicâbından âb-ı 'arağa garğ olup eridi ve şu oldu.

نه من دلشده از دست تو خونین جگرم
کز غم عشق تو پر خون جگری نیست که نیست

Ne men-i dil-şude ez-dest-i tu hûnîn cigerem
K'ez-ğam-ı 'ışk-ı tu pur-hûn cigeri nîst ki nîst

(^{M,T+} **Men**'iñ **dil-şude**'ye izâfeti beyâniyyedir. **Dil-şude** gönli gitmiş demekdir, 'aşıkdan kinâyetdir. **Hûnîn**; **yâ** harf-i nisbet ve **nûn** te'kid-i nisbet içündür. **K'ez**; **ki** harf-i illet. **Ğam**'iñ **'ışk**'a ve **'ışk**'iñ **tu**'ya izâfeti lâmiyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ eliñden hemân ben dil-şude cigeri kanlı degilim, belki bir ciger yokdur ki seniñ 'ışkıñ ğamından pür-hûn degildir. Ya'nî ancak beni hûnîn-ciger eylemediñ, belki tamâm-ı 'âlem 'ışkıñ elinden hûnîn-cigerdir.

شیر در بادیۀ عشق تو روباه شود
آه ازین راه که در وی خطری نیست که نیست

Şîr der-bâdiye-i 'ışk-ı tu rûbâh şeved
Âh ezîn râh ki der-vey ḥaṭarî nîst ki nîst

(^{M,T+} **Bâdiye** şahrâ. **Rûbâh** dilki.)

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ 'ışkıñ şahrâsında arslan dilki⁶ olur. Ah bu 'ışk yolından ki bir ḥaṭar yokdur ki anda olmaya. Ya'nî 'ışk vâdîsi bir maḥşûf vâdîdir ki anda ḳorḳıdan arslan gibi bahâdırlar zebûn olur.

1 S: der ma'nāsına ihāmısidir.

2 S: münāsibdir.

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

4 <^{T+} Redd-i Sürûri>

5 S: hâleldir.

6 S, M: dilkü.

از وجود این قدرم نام و نشان هست که هست
ور نه از ضعف در آنجا اثری نیست که نیست

Ez-vücûd in kâderem nâm u nişân hest ki hest
V'er ne ez-za'f der-ân-câ eşerî nîst ki nîst

În kâderem; mîm (^{M,T+} ma'nâ cihetinden) **vücûd**'a muqayyedir.

Maḥṣûl-i Beyt: Vücûdumdan (^{S,M+} bu kadar) nâm u nişân vardır ki vücûdum vardır, ya'nî vücûdum varlığına nâm u nişânım var. (^{M,T+} Hâşılı, vücûdumdan eşerimmâ¹ var idüğine nâm u nişân vardır), yoksa bir eşer yokdur za'fdan ki anda ya'nî vücûdumda olmaya. Ya'nî vücûdumdan hemân bir ad kalmışdır, ammâ her za'f ki taşavvur olunur, anda vardır. (^{S,T+} Mısrâ-ı evvelin² taḥkîkinde, ya'nî vücûdum hemân vücûd-ı maḥsûsdur ki aşlâ anda kibr ü enâniyyetden bir şemme yokdur diyen ma'nâsından bir şemme aılamamış³.)

غیر ازین نکته که حافظ ز تو ناخشنودست
در سرپای وجودت هنری نیست که نیست

Ġayr ezîn nukte ki Hâfız zi-tu nâ-ḥoşnûd'est
Der-serâpây-ı vücûdet hunerî nîst ki nîst

Maḥṣûl-i Beyt: Bu nükteden ġayrı ki Hâfız senden nâ-ḥoşnûddur⁴ ya'nî râzî degildir, bir hüner yokdur ki **(115b)** başdan ayağa vücûdunda olmaya. Ya'nî her hüner ki⁵ vardır, seniñ vücûd-ı şerîfinde vardır, illâ bu kadar var ki katı cevvar olduğından Hâfız senden râzî ve ḥoşnûd degildir. **Nukte** bunda 'ayb ma'nâsınadır, niteki yine bu dîvânda **nukte** bu ma'nâya vâkı'dir⁶,

Beyt: حافظ چو آب لطف ز نظم تو میچکد
حاسد چگونه نکته تواند بر آن گرفت

Hâfız çu âb-ı luṭf zi-naẓm-ı tu mî-çeked
Ḥâsîd çi güne nukte tuvâned ber-ân girift⁷

1 herhangi bir eser anlamında.

2 S: şâniniñ.

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

4 T: ḥoşnûddur.

5 S: Ya'nî helâ ki.

6 T: niteki yine bu dîvânda vâkı'dir. M, S: niteki bu beytde daḥî maḥṭta' ve maḥlaşlarıdır, vâkı'dir. F nüshası tercih edildi.

7 67. gazel 11. beyit.

diyen iki beytde bile nükte'yi anlamamış¹. **Nukte** sābıkan beyân olundu idi ki kelâm-ı daķıķa dirler. Ya'nî her nükte var sende, ammâ vefâ nüktesi yok dimekdir.

104

Ve lehu eyzan Ez-Baħr-i Remel Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlât

نظر پیر مغان موجب عیش و طربست
روضه میکده را آب و هوای عجبست

Nazar-ı pîr-i muğân mücib-i 'ayş u ıarab'est
Ravza-i meykede-râ âb u hevâ-yı 'aceb'est

(^{M,T+} **Nazar-ı pîr-i muğân** izâfeti lâmiyyedir ve **pîr**'iñ **muğân**'a beyâniyyedir ve **mücib**'iñ **'ayş**'a ism-i fâ'iliñ mef'ûline izâfeti kabîlindendir ve **ravza**'nıñ **meykede**'ye ve **âb u havâ**'nıñ **'aceb**'e beyâniyyedir. **Nazar**'dan bunda murâd iltifâtdır.)

Maħşûl-i Beyt: Pîr-i muğânıñ nazâr ve iltifâtı 'ayş u ıarabı mücibdir ve meykede ravzasının 'aceb âb u hevâsı vardır. Âbdan murâd yine bâdedir ve hevâdan murâd sevdâ ve ârzûdur.

سر ارباب کرم در قدم او اولیست
غیر ازین شرح و بیان جرأت ترک ادبست

Ser-i erbâb-ı kerem der-ıadem-i ü evlî'st
Ġayr ezîn şerħ u beyân cur'et-i terk-i edeb'est

(^{M,T+} **Ser**'iñ **erbâb**'a ve **erbâb**'iñ **kerem**'e izâfeti lâmiyyedir. **ıadem-i ü** izâfeti de böyledir. **Evlî**, lâm'iñ kesri ve yâ'nıñ sükûniyle üslûb-ı 'Acemdir ve lâm'iñ fetħi ve elifle üslûb-ı 'Arabdır, 'alâ külli ĥâl ism-i tafđildir. **İn** ism-i işâ-rettdir mışrâ'-ı evvele veyâ mâ-ba'dindeki **şerħ u beyân**'a. **Cur'et**'iñ **terk**'e ve **terk**'iñ **edeb**'e izâfetleri maşdarıñ mef'ûline izâfetidir.)

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

Maḥşûl-i Beyt: Erbâb-ı keremiñ ve aşḥâb-ı seḥân-ıñ başı ol cānân-ıñ ḳade-minde olmaḳ evlâ ve aḥrâdır¹. İmdi bu zıkr eyledigimiz şerḥ u beyândan ğayrı veyâ bundan ğayrı şerḥ u beyan terk-i edebe cür'etdir. (^{S,T+} Cür'et ile terk'in beyninde vâv-ı 'âtıfa îrâd eyleyüp ma'nâsını, bundan ğayrı şerḥ u beyân cür'et-dir ve terk-i edebdir diyen 'aceb cür'et eylemiş².)

قصه جنت و آوازه بیت المعمور
شرحی از جلوه خمخانه بنت العنبت

Ḳıṣṣa-i cennet u âvâze-i Beytu'l-Ma'mûr
Şerḥi ez-cilve-i ḥum-ḥâne-i bintu'l-'ineb'est

(^{M,T+} **Beytu'l-Ma'mûr;** ṭûfân-ı Nûḥ'dan evvel³) Mekke-i Mükerreme⁴ ye-rinde kırmızı yâḳûtdan bir ma'bed var idi Mekke gibi. Ṭûfân olacaḳ zamânda⁵ âsumâna ref' oldı ve Ḥazret-i İbrâḥîm peygamber⁶ Mekke-i Mükerreme'yi anıñ yerine binâ eyledi⁷. Ve mezkûr **Beytu'l-Ma'mûr** Mekke'niñ muḥâzâsindedir dirler. (^{M,T+} **Şerḥi'**de yâ vahdet içündür.) **Bintu'l-'ineb** üzüm kıızı dimekdir, kinâyetdir şarâbdan, 'Acem duḡter-i rez didigi gibi şarâba⁸.

Maḥşûl-i Beyt: Cennet kıṣṣası ve Beytü'l-Ma'mûr âvâzesi ve şöhreti bâde meyhânesiniñ cilvesinden bir şerḥdir, ya'nî anlar ḥum-ḥâne cilvesinden ve leṭâfetinden kinâyetdir. Bunda bintu'l-'ineb yerine beytü'l-'ineb yazan, nûn'uñ yerine yâ'yla, fikirsiz yazmışdır⁹, zîrâ bu maḳâmda beytü'l-'inebiñ ma'nâsı yokdur.

خاطر عاطر ما باده لعلی طلبد
ممسك اندر طلب نقره و جذب ذهبست

Ḥaṭır-ı 'âṭır-ı mâ bâde-i la'li ṭalebed
Mumsik ender-ṭaleb-i nuḳre vu cezb-i zeheb'est

'**Âṭır** 'ıṭrındandır ki güzel ve tatlı ḳoḳıya dirler. **La'li;** yâ'sı vahdet içündür veyâ tenkîr, (^{T,S+} nisbet için degildir ba'zılar ḳann eyledigi gibi¹⁰.) (^{M,T+} **Mum-**

1 T: olmaḳ evlâdır.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

3 S: Ḥazret-i Nûḥ '*aleyhi's-selâm*dan evvel.

4 M, T: Mekke-i Müşerrefe.

5 S: Ṭûfân olıcaḳ zaman.

6 M, S: Ḥazret-i İbrâḥîm peygamber '*aleyhi's-selâm*.

7 M, T: anıñ yerinde yapdı.

8 S: Bintü'l-'ineb ya'nî duḡter-i rez şarâbdan kinâyetdir.

9 S: Bunda Beytu'l-Ma'mûr yerine bintu'l-'ineb yazan fikirsiz yazmışdır. <^{T+} Redd-i Sürûri>

10 S: nisbet için degildir. <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

sik ender-ṭaleb-i nukre ya'nî gümüş ṭalebinde ve altun cezbindedir. **Cezb** çekmekdir¹.)

Maḥşül-i Beyt: Bizim hâtırımız cevher-i bâdeyi ṭaleb ider, ammâ mümsik akçe ve altun ṭaleb ider. Ol ṭaleb bu ṭaleb ile berâber olsun mı?

در ازل بر سر هرکس قلمی رفت خموش
کعبه و بتکده و جنت و دوزخ سببست

Der-ezel ber-ser-i herkes kalemî رفت hamûş
Ka'be vu butkede vu cennet u düzah sebeb'est

(^{M,T+} **Kâlemî**'de **yâ** vahdet içündür veyâ tenkîr içündür. **Reft** bunda vâkı' oldı ma'nâsına.) **Kâlem**'den murâd kalem-i kazâ ve kâderdir.

Maḥşül-i Beyt: Ezelde her kimsenin başına kazâ ve kâder kâlemi cârî olmuşdur, sa'âdet ve şekâvet ve şalâh ve fesâddan her ne ki ol kimseden şâdır olacak ise. Pes, Ka'be ve büthâne ve cennet ve cehennem esbâb-ı zâhirîdir. Ne için yaradıldığını hâlik-ı eşyâ bilür (^{S,T+} ancak).

گنج بی مار میسر نشود قصه مخوان
دولت مصطفوی را لهب بو لهبست

Genc bî-mâr muyesser ne-şevd kıssa me-hân
Devlet-i Muştafavî-râ leheb-i Bû Leheb'est

Bu beytin maẓmûnı sâbıkan² geçmiştir. **Muştafavî** ism-i mensûb-i Muştafâ'dır şüzûzen³. Kıyâs, Muştafâyî idi, zîrâ kelimenin beşinci veyâ altıncı harfi elif olsa kâ'ide, nisbet hâletinde anı hâzfdır. **Leheb** âteşin yalınına dirler, dîrâm da dirler⁴. (^{S,T+} **Leheb** yerine ṭaleb yazan hergiz beytin maẓmûnından haber-dâr degil imiş⁵.)

Maḥşül-i Beyt: Hâce hitâb-ı 'âmm tarîkiyle buyurur: Mâl mârsız müyesser olmaz, efsâneyi terk eyle. Görmez misin ki Hâzret-i Muḥammed'in nübüvvet devletine Bû Leheb-i mel'ûnuñ lehebi ya'nî ezâ (116a) ve cefâsı ve Hâzret-i İbrâhîm'e Nemrûd'un ve Hâzret-i Mûsâ'ya⁶ Fir'avn-ı mel'ûnuñ ezâ (^{M,T+} ve cefâsı) muḳârindir. Hâşılı,

1 T'de parantez içerisindeki bu kısım 'Maḥşül-i Beyt'ten sonra yazılmış.

2 S: sâbıka.

3 M: ism-i mensûbdur şüzûzen. S: ism-i mensûbdur.

4 S: leheb dîrâm ma'nâsına.

5 <^{T+} Redd-i Sürûri>

6 M, S: Hâzret-i Muḥammed *şalle'llâhu 'aleyhi ve sellemîn* (...) Hâzret-i İbrâhîm *'aleyhi's-selâma* (...) Hâzret-i Mûsâ *'aleyhi's-selâma*.

(^{T+} **Mısrâ**): گنج و مار و گل و خار و غم و شادی بهمند

Genc u mâr u gul u hâr u ğam u şādî behem'end¹

Ma'lûmdur ki eşyâ ezdâd ile mütebeyyindir.²

گوهر پاک بود جوهر حشمت لیکن

بعمل کوش که حشمت نه باصل و نسبت

Gevher-i pāk buved cevher-i hışmet lîkin

Be-'amel kûş ki hışmet ne be-aşl u neseb'est

Gevher-i pāk'dan murâd aşl-ı³ pâkdir ya'nî neseb-i pāk ve **cevher**'den murâd mâdde ve heyûlâdır. **Hışmet**, hâ'nın kesriyle, lügatde utanmak ve ğazab ma'nâsınadır, ammâ işlâlâ ve isti'mâlde 'azamet ma'nâsınadır. (^{M,T+} **Be-'amel**; **bâ** harf-i şıla. **Kûş** emr-i muhâtabdır, kûşiden'den, çalış ve dürüş⁴ ma'nâsına, ya'nî sa'y eyle dimekdir.) **Ki** harf-i ta'lîl.

Maḥşûl-i Beyt: Ululuk mâddesi ve heyûlası aşl ü neseb-i pâkdir, ya'nî 'azamet u haşmet aşlî ve zâtîdir, müktesebî degildir. **Lîkin** mısrâ'-ı şânîye merhûndur. Ya'nî zikrolunan haşmet dünyevîdir, ammâ uhrevîsi hüşn-i 'amel ü şalâh ile olur. Pes, imdi 'amele sa'y eyle ki haşmet ü 'azamet-i 'uqbâ aşl ü neseble⁵ degildir belki hüşn-i 'amel ileidir.

دل حافظ بهمین راه بتوفیق خدای

جاودان سعی کنان روز شب اندر طلبست

Dil-i Hâfız be-hemîn rāh⁶ be-tevfîk-i Hudây

Câvidân sa'y-konân rûz u şeb ender-ţaleb'est

Dil-i Hâfız mübtedâ ve mısrâ'-ı şânî (^{M,T+} ta'addüd-i haber) kıabilinden-dir. (^{M,T+} **Dil**'in **Hâfız**'a izâfeti ve **tevfîk**'in **Hudâ**'ya lâmiyyedir. **Câvidân** ve **câvidân** ebedî dimekdir.) **Konân** şıfat-ı müşebbehedir, (^{M,T+} **sa'y-konân**) sa'y idegen dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız'ın gönli Allâh'ın tevfiğiyle bu 'ışk u muḥabbet tarîkında ebedî sa'y idegendir. Ya'nî 'ışk u muḥabbet tarîkında ve sülûkinde gice gündüz⁷ sâ'idir ki hiç fütûr gelmez.

1 Hazine yılanla, gül dikenle, keder mutlulukla birliktedir.

2 S: ezdâd ileidir.

3 M: 'ışk-ı.

4 T: ıruş.

5 Bu iki paragraftaki üç adet neseb kelimesi S'de nisbet olarak yazılmıştır.

6 S: re'y.

7 S, T: dâ'imâ.

105

**Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezez
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'il¹**

خم زلف تو دام کفر و دینست
ز کارستان او یک شمه اینست

Ĥam-ı zulf-i tu dām-ı kufr u dīn'est
Zi-kāristān-ı ū² yek şemme īn'est

(^{M,T+} **Ĥam-ı zulf-i tu** izâfetleri lâmiyyedir, **dām-ı kufr** izâfeti beyâniyyedir. **Kāristān-ı ū** da lâmiyyedir³. **Dām-ı kufr u dīn**'den murād kâfiri ve müslümânı şikâr ider dimekdir, muzâf maḥzûfdur, taḥdîr-i kelâm **dām-ı ehl-i kufr u ehl-i dīn**'dir. **Kāristān** çok iş işlenen yere dirler, kâr-ḥâne gibi. Nigāristān ve Nigār-ḥâne dirler çok nuḡûş işlenen yere. **Şemme** azacığ kôḡı, ḥâşılı, bir şey'in kılletinden kinâyetdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey cānân, seniñ ḥam-ı zülfün ehl-i İslâmın ve ehl-i küfrün tızağıdır, ya'nî bunları şayd idüp cezâb itmege kullâbdır. Seniñ zülfün kâristânından bu bir şemmedir, ya'nî ehl-i küfr ü dīni dām-ı zülfle şayd u şikâr eylemek seniñ kem pîşeñdir. Zülfe isnâd mecâzendir âlet-i şayd olduğıçün. (^{M,T+} Ba'zı nüshada) **zi-kāristān-ı tu** düşmüş, pes, tecevvüze irtikâba ihtiyâc⁴ olmaz.

جمالت معجز حسنت لیکن
حدیث غمزہات سحر مبینست

Cemâlet mu'ciz-i ḥusn'est lîkin⁵
Ĥadîş-i ġamzeet siḥr-i mubîn'est

(^{M,T+} **Cemâlet** mübtedâ, **mu'ciz-i ḥusn'est** haberi, ya'nî cemâlin güzellik mu'cizesidir, ya'nî güzelliğe cem'î güzellere ġâlibsın, saña beñzer dünyâda bir güzel yokdur. **Ĥadîş-i ġamzeet; ḥadîş-i ġamze** izâfeti beyâniyyedir. **Siḥr-i**

1 M: fe'ülün.

2 S: tu.

3 T: kâristān-ı ū da böyledir.

4 S: mecâl.

5 S: ḥusn'est u lîkin.

mubîn de böyledir, **mubîn** ism-i fâ'ildir, ebâne-yubînu ya'nî if'âl bâbindan, lâzım da gelür müte'addî de. Lâzım olıcağ aşikâre sihir demek olur,) (^{M+} müte'addî olunca) (^{M,T+} mu'cize-i hüsnî gösterici sihir demek olur.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey cānān, seniñ cemālîñ güzellik mu'cizesidir, ya'nî nihāyet-i hüsn buña münḥaşırdır. Çeşmiñ ğamzesi ḥadîsi de¹ aşikâre sihirdir, ya'nî ğamze-i şehḥārîñ daḥî sihirde mümtāzdır, yāḥud mübeyyin-i (^{M,T+} mu'cize-i) cemāl-i cānāndır. (^{M+} Ba'zı nüshada);

لبانت معجز عیسیست لیکن
حدیث طره ات جبل المتینست

Lebānet mu'ciz-i 'İsî'st lîkin
Ḥadîş-i ṭurraet ḥablu'l-metîn'est

Lebān leb'in cem'idir şüzüzen. **Mu'ciz-i 'İsî** ya'nî ihyâ-yı mevtâda. (^{M,T+} **Ḥadîş-i ṭurraet** izâfeti beyāniyyedir. **Ḥablu'l-metîn** izâfeti de böyledir, muḥkem ip dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ lebleriñ ihyâ-yı 'uşşâğda mu'ciz-i 'İsâ'dır, ammâ ṭurrañ ḫaşr-ı vişâle 'urûc eylemege muḥkem ḥabldır ya'nî kemend-i vişâldır. İki vecihle bile beytde te'kidü'l-medḥ bimâ yüşbiḥu'z-zem var.

بدان چشم سیه صد آفرین باد
که در عاشق کشی سحر آفرینست

Bedān çeşm-i siyeh şed âferin bād
Ki der-'âşık-kuşî sihr-âferîn'est

Bedān aşlında be-ān idi, hemze dāl'a ibdāl olmuşdur. Ba'zı nüshada **berān** vâkı'dir, ammâ me'al birdir. (^{M,T+} **Çeşm-i siyeh** izâfeti beyāniyyedir. **Âferîn** edât-ı taḥşindir. **Bād** emr-i ğâyibdir, maḫām-ı du'âda isti'mâli ekşerdir. **Ki** ḫarf-i ta'lîl-i taḥşindir. **'Âşık-kuşî**; **'âşık-kuş** vaşf-ı terkibîdir, kuşiden'den, kâf-ı 'Arabîniñ zammıyla, 'âşık öldürici dimekdir,) (^{T+} ya'sı ḫarf-i maşdardır. **Sihr-âferîn** de vaşf-ı terkibîdir, âfrîniden'den, yaradıcı ma'nāsına, **sihr-âferîn** sihr yaradıcı dimekdir, mübālağayla şehḥār dimekdir.²)

Maḥşûl-i Beyt: Ol çeşm-i siyâh-ı cānāna yüz taḥşîn olsun, zirâ 'âşık öldüricilikde şehḥār-ı mümtāz-ı bî-naẓîrdır.

1 S, T: çeşmiñ ğamzesi de.

2 M: 'âşık öldürici dimekdir ya'nî şehḥār ma'nāsına.

عجب علميست علم هيات عشق
که هفتم آسمان هفتم زمينست

‘Aceb ‘ilmî’st ‘ilm-i hey’et-i ‘ışk
Ki heftum âsmân heftum zemîn’est

(^{M,T+} ‘İlmî’st’deki **yâ** harf-i vahdetdir. ‘İlm’in **hey’et**’e ve **hey’et**’in ‘ışk’a izâfetleri beyâniyyedir.) ‘İlm-i **hey’et** harekât-ı eflâk ü seyr-i nücûmdan bahş eyler bir ‘ilimdir. Bunda ‘ilm-i **hey’et**’den murâd ‘ışk kendidir isti’âre tārīkiyle. (^{M,T+} **Ki** harf-i beyân-ı ‘aceb’dir.) **Heftum âsmân** yedinci felektir ki Zühâl yıldızının felekidir. Bunda **heftum** yirine **heştum** yazanlar gâflet eylemişler, zîrâ ehl-i (^{M,T+} şer’) dilinde tabakât-ı âsumân u zemîn yedişerdur, sekiz degildir, ammâ ehl-i hikmet ü hey’et lisânında tabakât-ı eflâk (^{M,T+} ü ‘anâşır) toktuzdur. ‘İşk ‘ilm-i **hey’et**’dir didüğü mecâzendir, ‘ışkın ‘uluuv-i mertebesin beyân eylemek içün¹ aña ‘ilm-i **hey’et** isti’âre eyledi.

Maḥşûl-i Beyt: ‘İşk ‘ilm-i hey’eti bir ‘aceb ‘ilimdir ki yedinci felek aña nisbet yedinci tabaka-i zemîndir, ya’nî yedinci felek bu kadar rif’atle aña göre pestdir.

نپنداری که بدگو رفت و جان برد
حسابش با کرام الکاتبینست

Ne-pindârî² ki bed-gû رفت u cân burd
Ḥisâbeş bâ-Kirâmu’l-Kâtibîn’est

(^{M,T+} **Cân burd** be-ḥaseb-i lügat cân iletirdimektir, ammâ bunda murâd cân kırtardı dimektir.)

Maḥşûl-i Beyt: Sen zann eylemeyesin ki bed-gû ya’nî zemmâm (116b) u gıybet-gû öldi ve cân kırtardı, ya’nî ölmek ile cânını taḥlîş eyledi dime, zîrâ kirâmu’l-kâtibîn ile ḥesâbı bâkîdir. Ya’nî dünyâ elemin görmediyse âḥiretde ‘azâb-ı Ḥudâ³ bâkîdir. Anda her kîşî eyledüğün bulur⁴.

1 S: eylemediğün.

2 S: tu pindârî.

3 S: ‘azâbı.

4 S: herkes itdüğün bulur.

ز چشم شوخ تو جان چون توان برد
که دایم با کمان اندر کمینست

Zi-çeşm-i şūḥ-ı ū cān çün tuvān burd
Ki dāyim bā-kemān ender-kemīn'est

(^{M,T+} **Şūḥ** bunun gibi yirlerde ısıcaḳ kanlı dimekdir, ya'nī maṭbū' u mev-zūn hareketli ma'nāsına¹.) (^{T+} Çün, vāv-ı aşliyye ile, nice dimekdir, 'Arabīde keyfe ma'nāsınadır.) (^{M,T+} **Burd** bunda burden ma'nāsınadır.) (^{T+} **Kemīn** pusı dimekdir.)

Maḥşūl-i Beyt: Ol cānānīn maṭbū' u mevzūn (^{S,T+} u ḥaşarı) gözinden² nice cān kırtarmak olur ki dāyim kemān-ı ebrū ile kemīnedir. Ya'nī iki kemān ebrū ile dā'imā pusıdadır ki cānı şikār eylemek ister. (^{S,T+} Pes, andan cān nice ḥalāş olur.)

مشو حافظ ز کید زلفش ایمن
که دل برد و کنون در بند دینست

Me-şev Ḥāfız zi-keyd-i zulfēş imin
Ki dīl burd u kunūn der-bend-i dīn'est

(^{M,T+} **Keyd** mekr ve ḥile.)

Maḥşūl-i Beyt: Ey Ḥāfız, anın zūlfı mekrinden emīn olma, zīrā gönli aldı ve ilet-di, şimdi dīn almak kaydındadır. Zülfe isnād mecāzendır, zīrā alup ile-den³ cānāndır. Ba'zı nüshada maḥlaş beyti böyle vāḳi'dir:

ز جام عشق می نوشید حافظ
مدامش رندی و مستی ازینست

Zi-cām-ı 'ışḳ mey nūşid Ḥāfız
Mudāmeş rindī vu mestī ezīn'est

(^{M,T+} **Cām-ı 'ışḳ** izāfeti beyāniyyedir. **Nūşid** fi'l-i māzī müfred gāyib. **Mu-dāmeş**; zamīri **Ḥāfız**'a rāci'dir.)

1 S: şūḥ ḥaşarı.

2 S, T: çeşminden.

3 S: giden.

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız câm-ı 'ışkdan bâde¹ nûş eyledi. Pes, anıñ hemîşe rindliği ve mestliği bundandır, ya'nî (^{S,T+} câm-ı) 'ışkdan bâde nûş eyledüğündendir. Ve ba'zı nüshada böyle vâkı'dır:

بجان می کش چو حافظ نازش ای دل
که ناز نازنینان نازنینست

Be-cân mî-keş çu Hâfız nâzeş ey dil
Ki nâz-ı nâzenînan nâzenîn'est

Maḥşûl-i Beyt: Ey gönül, ol cânânın nâzını Hâfız gibi cânla çek, zîrâ nâzlı dilberin nâzı maḥbûldür ve şîveleri mevzûn u maḥbû'dur. Hâşılı, *Kullu fî'lin mine'l-melîḥî melîḥun.*²

106

Ve lehu eyzan Ez-Baḥr-i Remel Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât

روزه يك سو شد و عيد آمد و دلها برخاست
می ز میخانه بجوش آمد و می باید خواست

Rûze yek sū şud u 'îd âmed u dilhâ ber-ḥâst
Mey zi-mey-ḥâne be-cûş âmed u mî-bâyed ḥâst

Bu ğazel ve 'Sâkiyâ âmeden-i 'îd' ğazeli ve 'Sâkî bi-y-âr bâde ki mâh-ı şıyâm reft' ğazeli 'îd-i şıyâmda dinilmiş ğazellerdir. Câ'izdir ki cümlesi³ bir 'îdde dinile (^{M+} ve câ'izdir ki her birisi bir 'îdde dinile⁴). (^{M,T+} **Yek-sû** yek cânib ya'nî bir cânib dimekdir⁵. **Şud** bunda iki ma'nâya müteḥammildir, oldı ve gitdi ma'nâsına. **Dilhâ ber-ḥâst** gönüller kalkdı ya'nî cûş u ḥurûşa geldi dimekdir. **Mey zi-mey-ḥâne**; bir nüshada **be-mey-ḥâne** vâkı' olmuş, **bâ** ile, bâkîsi zâ iledir, ammâ kıyâs **bâ** ile olmağdır), meyḥânede ma'nâsına. **Mî-bâyed**; **mî** lafzında

1 S: mey.

2 Güzel kimseden gelen her fiil güzeldir.

3 M, T: cemî'i.

4 S: câ'izdir ki her biri vâkı' olmağdır.

5 T: yeksû yek cânib.

iki vech câyızdır ki, ya'nî mîm'in fethiyle **mey**, bâde ma'nâsına veyâ mîm'in kesriyle edât-ı hâliyye ola, *ve li-kullin vichetun*.

Maḥşûl-i Beyt: Şavm ber-ṭaraf oldu veyâ bir cânibe gitdi ve bayrâm geldi ve gönüller müteşevvik olup sükûndan¹ kalkdı ve cûşa geldi. Şarâb da meyḥânede cûşa geldi². İstemek gerek veyâ (^{S+} mey) dilemek gerek. Evvelkide mey muḳadder i'tibâr olunur ve şânide melfûz.

نوبت زهد فروشان گران جان بگذشت
وقت شادی و طرب کردن رندان برخاست

Nevbet-i zuhd-furûşân-ı girân-cân bi-guzeşt
Vaḳt-i şadî vu ṭarab kerden-i rindân ber-ḥâst

(^{M,T+} **Zuhd-furûşân** zuhd-furûş'un cem'idir, furûşiden'den, zühhd şatıcılar demekdir. **Girân-cân** da vaşf-ı terkîbidir, ağır cânlı demekdir. **Ṭarab kerden**, **rindân**'a muẓâfdir, izâfet-i lâmiyye ile. **Ber-ḥâst** peydâ oldu ma'nâsına.)

Maḥşûl-i Beyt: Ağır cânlı zühhd şatıcı mürâyîler zamânı geçdi, ya'nî mâh-ı şavm geçdi, (^{T+} şadlık vaḳtı) ve rindler şevḳ u zevḳ u şadlık idecek vaḳt peydâ oldu ya'nî 'ayş u 'işret zamânı peydâ oldu ve geldi. Hâşılı, 'id-i hümayûn gelmekle bu aḫvâl zuhûr eyledi.

چه ملامت رسد آنرا که چو ما باده خورد
این نه عیست بر عاشق رند و نه خطاست

Çi melâmet resed ân-râ ki çu mâ bâde ḥored
În ne 'ayb'est ber-i 'âşık-ı rind u ne ḥaṭâ'st

Ba'zı nüshada **resed** yerine **ḥored** düşmüş ve mısrâ'-ı şânî böyle vâkı'dir: 'În ne 'ayb'est u ne in bî-ḥaberî vu ne ḥaṭâ'st'. **Çi** bunda mübâlağa ifâde ider, istifhâm-ı inkârî olmaḳ da ḳâbildir.

Maḥşûl-i Beyt: Ne mübâlağa melâmet ü âzâr³ irüşür ol kimseye ki bizim gibi bâde içer. Bu ḥod 'âşık-ı rindin yanında 'ayb u ḥaṭâ degildir, (^{M,T+} ya'nî 'uşşâḳ u rind yanında bâde-nüşluk sehv ü ḥaṭâ degildir,) eger zühhd ü 'ubbâd yanında ḥaṭâ ise de.

1 S: sükûtdan.

2 S: Şarâb da meyḥânenen.

3 S: âvâz.

باده نوشی که درو روی و ریایی نبود
بهتر از زهد فروشی که درو روی و ریاست

Bâde-nüşî ki derû rûy u riâyî ne-buved
Bihter ez-zuhd-furûşî ki derû rûy u riâyâst

(^{M,T+} Nüşî'de yâ vahdetiçündür. Ki harf-i râbıt-ı şıfat.) Rûy u riâyâ 'atf-ı tefsîrîdir. (^{M,T+} Furûşî'de yâ vahdet içündür. Ki harf-i râbıt-ı şıfat.)

Maḥşûl-i Beyt: (117a) Bir bâde-nüş ki anda rûy u riâyâ olmaya, yegdir şol bir zühd-furûş mürâyiden ki anda rûy u riâyâ ola. Zîrâ şürb-i¹ hamr ma'şiyeti tevbe ile sâkıt olur, ammâ riâyâ küfürdür, tevbe ile maḥv olmaz.

ما نه رندان ریایم و حریفان نفاق
آن که او عالم سرست برین حال گواست

Mâ ne-rindân-ı riâyîm u ḥarîfân-ı nifâk
Ân ki ü 'âlim-i sır'est berîn ḥâl guvâst

Maḥşûl-i Beyt: Biz riâyâ rindleri ya'nî mürâyî (^{M,T+} rindler) degiliz, (^{M,T+} daḥi nifâk ḥarîfleri ya'nî münâfık ḥarîfler degiliz², ḥâşılı, bizde riâyâ ve nifâk olmaz.) Ol ki, ya'nî Allâhu Te'âlâ ḥazreti ki esrâra 'âlimdir, bizim bu ḥâlimize şahiddir, ya'nî Allâhu Te'âlâ bilür ki biz mürâyî ve münâfık degiliz.

فرض ایزد بگزاریم و بکس بد نکنیم
وانچه گویند روا نیست نگویم رواست

Farz-ı İzed bi-guzârîm u be-kes bed ne-konîm
V'ân-çi güyend revâ nîst ne-güyîm revâst

(^{M,T+} Bi-guzârîm zâ ile yazılmağ gerek, zâl'la yazanlar ḥaṭâ yazdılar³.)

Maḥşûl-i Beyt: Allâh'ın farzını edâ ideriz ve kimseye yaramaz eylemeziz ve her nesneye ki Şâri' câ'iz degildir der, biz dimeziz câ'izdir. Ya'nî Allâh'ın ve peygamberin buyruğunu⁴ tutarız ve hiç bir kimseye cefâ ve ezâ eylemeziz.

1 T: şarâb-ı.

2 M: daḥi nifâk ḥarîfleri degiliz.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

4 S: buyurduğunu.

چه شود گر من و تو چند قدح باده خوریم
باده از خون رزانت نه از خون شماس

Çi şevêd ger men u tu çend qadeh bade xorim
Bade ez-hûn-ı rezân'est ne ez-hûn-i şumâ'st

Çi şevêd istifhâm-ı inkârî, ya'nî nesne lâzım gelmez demekdir. **Men u tu** hitâb-ı 'âmmdır. **Rezân** rez'în cem'idir (^{S,T+} şüzûzen), (^{M,T+} aşma çubukları demekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ne olur ya'nî ne lâzım gelür eger ben seniñle birkaç qadeh (^{S,T+} bade) içerse, ya'nî nesne lâzım gelmez. Zîrâ bade aşmalar kanından hâşıl-
dır, siziñ kanıñızdan hâşıl degildir, ya'nî içerse, hâkku'llâhdır, hâkku'-ı 'ibâd
degildir ki andan kimseye zarar müterettib ola.

این نه عیست کزین عیب خلل خواهد بود
ور بود عیب چه شد مردم بی عیب کجاست

În ne 'ayb'est k'ezîn 'ayb ḥalel ḥâhed būd
V'er buved 'ayb çî şud merdum-i bî-'ayb kucâ'st

Maḥşûl-i Beyt: Bu bade-nüşluk bir 'ayb degildir ki bundan bir kimseye
ḥalel ü zarar hâşıl ola. Ve eger 'ayb olursa ne oldı, 'ayıbsız âdem kıanda olur?
Ya'nî 'ayb hemân bade-nüşluğa maḥşûş degildir, belki 'uyûb vardır ki bu aña
göre¹ hiç nesne degildir².

حافظ از چون و چرا بگذر و می نوش دمی
نزد حکمش چه مجال سخن چون و چراست

Hâfız-ez çûn u çî-râ bi-gzer u mey nûş demî
Nezd-i ḥukmeş çî mecâl-i suḥan-i çûn u çî-râ'st

(^{M,T+} **Çûn** nice, **çî-râ** niçûn demekdir, ya'nî Hâlık-ı eşyâ hâkku'nda bu nice-
dir ve bu niçûn böyledir dinilmez, hâşılı, işledigi işlerde güftüğü şahîḥ degildir,
zîrâ ³﴿لَا يُسْئَلُ عَمَّا يُفْعَلُ﴾dir. Hemân kıazâya rızâ gerek.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, çûn ü çîrâ ve güft ü gûdan geç ve bir sâ'at mey
iç. Zîrâ Allâh'ın emri ve ḥukmî kıatında çûn u çîrâ sözine mecâl yokdur. Ya'nî
her ne iş ki Allâh'dan şâdır ve her ne emr ki vâkı' olur, i'tirâza mecâl yok, zîrâ
ef'âlinde muḥtâdır.

1 S: buña göre.

2 <^{M+} Şâ'ib: Âh eger mestî numûdi her ḥarâmî çûn şarâb
Ân zamân ma'lûm gerded der-cihân ḥuşyâr/ayık/aklı başında olduğı anlaşıldı.
o zaman dünyada kimin ḥuşyâr/ayık/aklı başında olduğı anlaşıldı.

3 "Allah yaptığından hesaba çekilmez, ama onlar hesaba çekilirler." Enbiya 21/23.

107

Ve lehu eyzan
Ez-Baħr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

دلم ملال گرفت از جهان و هر چه دروست
 درون خاطر من کس نگنجد الا دوست

Dilem melâl girift ez-cihân u her çi derû'st
 Derûn-i hâţır-ı men kes ne-gunced illâ dōst

Maḥşûl-i Beyt: Benim gönlüm cihândan ve cihân içinde olandan usandı ve igrendi¹, ya'nî cihânda hiç nesneye meylim ve ta'allukum yokdur, zîrâ benim hâţırıma dostdan gayrı kimse ve nesne şıgmaz.

اگر ز گلشن وصلت بما رسد بویی
 دلم چو غنچه ز شادی نگنجد اندر پوست

Eger zi-gulşen-i vuşlat be-mâ resed bûyî
 Dilem çu gonçe zî-şâdî ne-gunced ender-pōst

(^{M,T+} **Gulşen-i vuşlat** izâfeti beyâniyyedir. **Vuşlat** vâv'ı meftûh okunursa **tâ** zamîr-i hiţâb olur, ammâ maзмûm okunursa maşdar olur, **vaşl** ma'nâsına. **Bûyî**'de **yâ** vahdet içündür. **Şâdî**'de **yâ** maşdardır.) **Ne-gunced**, (^{M,T+} kâf-ı 'A-cemîniñ zammıyla,) nefy-i müstaḳbeldir, şıgmaz dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Eger vaşl gülşeninden bize bir **koķı** irüşürse ya'nî fi'l-cümle vaşl müyesser olursa gönlüm sevinmeden gonca gibi derisine şıgmaz, hâşılı, kemâl-i sürûdan gönlüm içine şıgışmaz².

نصیحت من دیوانه در طریقت عشق
 همان حکایت دیوانه و سنگ و سبوست

Naşîhat-men-i divâne der-ṭarîkat-i 'ışķ
 Hemân hikâyet-i divâne'i vu seng u sebûst

1 S, M: yigrendi.

2 S: şıgmaz.

(^{M,T+} **Naşihat**'in **men**'e izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfetidir, **men**'in **dîvâne**'ye beyâniyyedir ve **tarikat**'in 'ışk'a lâmiyye ve **hikâyet**'in **dîvâne**'ye böyledir.)

Hikâyet-i dîvâne budur ki Hâmîdüddîn-i Belhî ki şâhib-i *Mağâmât-ı Fârisî*dir, Enverî'ye dîvâne Hüseyn-nâm bir meczûbla¹ bir desti düşâb-ı a'lâ irsâl ider ve eline bir mektûb virür ki bunu bile işâl eyle diyü. Meczûb ise kemâl-i bî-pervâlığından yolda giderken sebûyî bir küçük taş'a tokundurur, kırar² ve Enverî'ye destinin boğazıyla kulpını mektûbla (^{M,T+} iledür teslim ider). Enverî mektûbı okıyup dîvânenen bekmezi isteyicek (117b) kulpını virür. Enverî niçe oldı düşâb diyü su'al itdikde dîvâne cevâb virür ki³ bir küçük senge elimden tokunup münkesir oldı⁴. Yâ bunu niye getürdün (^{M,T+} dir), haberimi taşdık eylemeñ için getürdüm (^{M,T+} dir). Pes,

Maḥşûl-i Beyt: Tarîk-ı 'ışkda ben dîvâneye naşihat eylemek hemân dîvâne Hüseyn'le seng u sebû hikâyesidir. Ya'nî sebû senge tokunınca şikest olması lâzımdır, baña da 'ışk ğalebâtında⁵ naşihat buncılayındır, ya'nî bu hâletde baña naşihat eylemek tutulmayup zâyî' olmuştur⁶. Zîrâ naşihat tutmağa şabır lâzımdır, 'aşıkda ise şabra mecâl yok.

بگو بزاهد خلوت نشین که عیب مکن
ازان که گوشه محراب ما خم ابروست

Bi-gû be-zâhid-i ḥalvet-nişîn ki 'ayb me-kon
Ezân ki gûşe-i mihrâb-ı mâ ḥam-ı ebrûst

Bi-gû hitâb-ı 'âmmdır. (^{M,T+} **Halvet-nişîn** vaşf-ı terkibîdir, nişîniden'den, ḥalvetde oturıcı dimekdir. **Ezân** mağâm-ı ta'lilde vâkı'dir, ya'nî 'ayb me-kon'a 'illetdir. **Gûşe-i mihrâb-ı mâ** izâfetleri lâmiyyedir. **Ḥam-ı ebrû** da böyledir.

Maḥşûl-i Beyt): Zâhid-i ḥalvet-nişîne söyle ki 'ayb eyleme ḥam-ı ebrû bizim gûşe-i mihrâbımız olduğıçün, ya'nî ḥam-ı ebrû gûşe-i mihrâbımız olduğı-nı 'ayb eyleme.

1 S: Enverî'ye bir dîvâne ile ki Hüseyn meczûb dimekle ma'rûf idi.

2 S: ufadur. T: fadır.

3 M, T: Enverî de niçe oldı düşâb, dîvâne, dir. Dîvâne cevâb virür ki.

4 M, T: bir küçücük seng elimden aldı.

5 S: ğaleyânında.

6 S, T: olmasıdır.

میان کعبه و میخانه هیچ فرقی نیست
بهر طرف که نظر می کنی برابر اوست

Miyân-ı Ka'be vu mey-hâne hîç farqî nîst
Be-her taraf ki nazar mî-konî berâber-i ûst

Farkî'de **yâ** tenkîr içündür. **Mî-konî** hîṭâb-ı 'âmmdır. (^{M,T+} **Berâber** karşı ma'nâsına.) (^{S,T+} **Ûst** yerine **döst** yazan **ûst**'ı dostdan fark eyemez imiş.)

Maḥşûl-i Beyt: Ka'be ile büthâne beyninde hîç fark yokdur, zîrâ her cânibe ki nazar eylersin, cânânın berâberi ve karşısidir, ya'nî 'aşîk-ı şâdık her cânibe ki nazar şalsa anda cânânı görür.

قلندری نه بر ریشست و موی یا ابرو
حساب راه قلندر بدان که موی بموست

Qalenderî ne ber-rîş'est u mûy yâ ebrû
Ḥesâb-ı râh-ı qalender bedân ki mûy-be-mûst

(^{M,T+} **Qalenderî** ya'sı maşdariyyedir. **Rîş** bunda şakaldır. **Mûy be-mû** kıl-be-kıl dimekdir, ya'nî inceden inceyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Qalenderlik saç ve şakal ve kaç ve bıyık¹ tırâş eylemekle degildir, zîrâ ḥesâb-ı tarîk-ı qalenderân kıl-be-kıldır, ya'nî inceden incedir². Hâşılı, dervîşlik ve qalenderlik mâsivâyı terk itmekleedir, şüretle degildir.

گذشتن از سر مو در قلندری سهلست
چو حافظ آن که ز سر بگذرد قلندر اوست

Guzêsten ez-ser-i mû der-qalenderî sehl'est
Çu Hâfiz ân ki zi-ser bi-gzered qalender ûst

Ser bunda sevdâ (^{M,T+} ve hevâ) ve ârzû ma'nâsınadır. (^{M,T+} **Sehl** kolay ma'nâsına.)

Maḥşûl-i Beyt: Qalenderlikde mû sevdâsından³ geçmek cüz'dir, ya'nî kolaydır, her kimse ki Hâfiz gibi başdan geçdi, qalender oldur. Ya'nî qalenderlik terk-i mû ve tırâş-ı ebrûda degildir⁴, belki terk-i cân u serdedir. Bu gâzeliñ iki beyti ma'mûl tarîkiyledir, ya'nî (^{M,T+} kâfiyesi) ma'mûldür ve bu gâzel nice divânda bulunmayup bir divânın kenârında bulındığı içün yazıldı.

1 M: saç ve şakal ve bıyık. S: saç ve şakal ve kaç ve kabak

2 S, M: inceden inceye.

3 M, T: mâsivâdan.

4 S: terk-i tırâş-ı ebrû degildir.

108

Ve lehu eyzan
Ez-Baħr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

حدیث سرو که گوید پیش قامت دوست
 که سر بلندی و سرو سهی ز قامت اوست

Hâdiş-i serv ki gûyed be-pîş-i kâmet-i döst
 Ki ser-bulendî vu serv-i sehî zi-kâmet-i ûst

(^{M,T+} **Hadiş** bunda sözdür.) **Ki** edât-ı istifhâmdır. Yine **ki** edât-ı ta'lildir. **Ser-bulendî**'de **ser** te'kid için gelmiştir, (^{M,T+} olmasa da ma'nâya hâlel gelmezdi). **Sehî** doğru dımeğdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ol cānānıñ kâmeti kâtında veyâ öninde serviñ sözini kim söyler ya'nî anıñ kâddi öninde servi kim añar? Zîrâ serviñ bülendliği ya'nî rif'atı¹ ol cānānıñ kâmetindendir. Hâşılı, serv-i sehî 'uluvv-i rif'atı cānānıñ kâmetinden kesb eylemiştir. Pes, cānān kâddi kâtında serv-i sehîyi zıkr eylemek alçaqlıktır.

خیال قامت سروش نمی کنم زان رو
 که سرو اگرچه بلندست قامتش خود روست

Ḥayāl-i kâmet-i serveş ne-mî-konem zân-rû
 Ki serv egerçi bulend'est kâmeteş ḥod-rûst

Serveş; şîn zamîrî bunda muḥḥamdır, bir yere râci' degildir. Ve **ḥayāl** bunda taḥayyül ma'nâsınadır. **Zân-rû** maḥâm-ı ta'lilde (^{M,T+} vâkı'dır.) **Ki** beyân-ı ta'lildir. **Ḥod-rû** vaşf-ı terkibîdir, (^{M,T+} rûyiden'den, kendi bitici dımeğdir, ya'nî) bir kimse terbiyesine muḥârin olmamış dımeğdir².

Maḥşûl-i Beyt: Serviñ kâmetini taḥayyül eylemem ya'nî ḥayâle getürmem, ol cihetden ki serv egerçi bülenddir, ammâ ḥod-rûdur. Ya'nî serviñ kâmetiniñ bülendliği maḥbûl degildir, zîrâ odun³ **(118a)** kâbilinden bir taşlağdır. (^{S,T+} Anıñ kâddini serve teşbîh eylemezem diyen 'indî söylemiş⁴.)

1 S: bülendliği ve rif'atı.

2 M, T: olmuş degildir. M'de cümle sıralaması farklı.

3 S: uzun.

4 <^{T+} Redd-i Şem'î>

خیال قامت سروش مقیم دیده ماست
ازان که سرو سهی را مقام بر لب جوست

Ḥayāl-i kâmet-i serveş muḵīm-i dide-i māst
Ezân ki serv-i sehî-râ maḵâm ber-leb-i cûst

Ḥayāl'in kâmet'e izâfeti maşdarıñ mef'ûlinedir ve **kâmet'in serv'e** müşebbehin müşebbehun bihe izâfetidir, ^(M,T+) ḥâşılı, beyâniyyedir.) ^(T+) **Muḵīm-i dide-i māst** izâfetleri lâmiyyedir ve **serv-i sehî**'niñ beyâniyyedir.) ^(M,T+) Ve **leb-i cû** lâmiyye.)

Maḥşûl-i Beyt: Ol cānānıñ serv gibi kâmeti ḥayâli bizim dîdemizde muḵîmdir ya'nî ḥayâl-i ḳaddi dâ'imâ gözümüzdedir. Zîrâ serv-i sehîdir, ḥâlbu-ki serv-i sehîniñ maḵâmı ırmaḳ kenârıdır. Benim gözüm de ırmaḳdır ki seniñ serv gibi ḳaddiñ ḥayâli hemîşe anda muḵîmdir.

صبا از زلف و خط و خال او حدیثی چند
بمشك گفت از انست كین چنین خوش بوست

Şabâ ez-zulf u ḥaṭ u ḥâl-i ü ḥadîşî çend
Be-muşk goft ezân'est k'in çunîn ḥoş-bûst

Ḥadîşî çend 'ibâreti mışrâ'-ı şânîye merhûndur. ^(M,T+) **Be-muşk**; bā harf-i şıla, mef'ûl-i şânîsidir) **goft** lafzınıñ. Ve **goft**'uñ fâ'ili **şabâ**'dır ve **ḥadîşî çend** mef'ûl-i evveli ya'nî maḵûl-i ḳavlidir. ^(M,T+) **Ezân** edât-ı ta'lîldir. **K'in** aşlında **ki in** idi, **ki** harf-i ta'lîl, **in** ism-i işâretdir **çunîn**'e. **Ḥoş-bû** vaşf-ı terkîbidir, bûyiden'den, güzel ḳoḳulu demekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Şabâ seniñ zülf u ḥaṭ u ḥâlînden miske¹ bir niçe söz söyledi, anıñçün böyle ḥoş-bûdur. Bunları şabâ miske zıkr eylemekden böyle ḥoş-bûdur. Eger bunlara muḳârin olsa ne mertebe bûyâ olurdu².

فراز بدر منیرش خطیست لیکن کس
نداند آن که هلالست یا خم ابروست

Firâz-i bedr-i munîreş ḥaṭ'ist lîkin kes
Ne-dâned ân ki hilâl'est yâ ḥam-i ebrûst

1 M: müşke.

2 T: miske zıkr eylemekden böyle ḥoş-bûdur. Eger bunlara muḳârin olsa ne mertebe bûyâ olurdu.

(^{M,T+} **Firâz** lafz-ı müsterekdir, bunda üst ve üzeri ma'nâsına, **bedr**'e izâfeti lâmiyyedir ve **bedr**'in **munîr**'e beyâniyyedir ve **munîr**'in **şîn**'e lâmiyye.) **Bedr-i munîr** (^{M,T+} teşbîh-i) kinâye tārîkiyle yüzinden 'ibarettir. (^{M,T+} **Haṭî'st; yâ** harf-i vahdet, haberidir **firâz**'ın.) **Likin kes** mısrâ'-ı şânîye merhûndur. (^{M,T+} **Kes** mübtedâ ve **ne-dâned** haberi. **Ân ki; ân** ism-i işâretidir **hatt**'a, **ki** harf-i beyân-ı ism-i işâretidir. **Yâ** harf-i 'atf, 'Arabîde em ve ev harfleri gibi. **Ham-ı ebrû** izâfeti lâmiyyedir veya beyâniyye.)

Maḥşûl-i Beyt: Ol cānânın bedr-i münîr gibi rûyının üzerinde bir haṭ var, ammâ hîç bir kimse bilmez ki bu haṭ hilâl midir yoḥsa ham-ı ebrû-yi cānân mıdır, tecâhül-i 'arif tārîkiyle. Ebrû-yı cānânı hilâle teşbîh eylemiş.

هزار جان گرامی فدای آن که سرش
فتاده در خم چوگان زلف او چون گوست

Hezâr cān-ı girāmî fedâ-yı ân ki sereş
Futâde der-ham-ı çevgân-ı zulf-i û çun gûşt

Girāmî, kâf-ı 'Acemînin zammı ve kesriyle, azîz demekdir. (^{M+} **Cân-ı girāmî** beyâniyye. **Fedâ-yı ân** lâmiyye. **Ki** harf-i râbıt-ı şîfat.) **Sereş; şîn** zamîri anın müşârun ileyhine râcî'dir ki 'âşıkdan kinâyetdir ve izâfeti lâmiyyedir ve mısrâ'-ı şânîye merhûndur (^{M,T+} ve mübtedâdır, haberi **futâde**'dir. **Ham-ı çevgân-ı zulf** beyâniyyelerdir ve **zulf** uñ **û**'ya lâmiyye.)

Maḥşûl-i Beyt: Bîñ cān-ı pāk-i 'azîz ol 'âşıkın¹ fedâsı olsun ki anın başı top gibi cānânın ham-ı çevgân-ı zülfine düşmüşdür. Ya'nî başını güy gibi (^{M,T+} ham-ı) çevgân-ı zülf-i cānânda oynada, hâşılı, cānân yolında serden geçse. Mısrâ'-ı evvelde **sereş** yerine teneş yazan ma'nâ-yı beytten âgâh olmamış.

تو از دهانش طلب کام دل اگر جویی
چو حافظ از پی چشمش مرو که عربده جوست

Tu ez-dehânş taleb kām-ı dil eger cüyî
Çu Hâfız ez-pey-i çeşmeş me-rev ki 'arbede-cûşt

Tu hitâb-ı 'âmmdır. (^{M,T+} **Dehâneş**'de **şîn** zamîr, mâḳablindeki nûn zarûret-i vezniçûn sâkin okunmak gerek. **Taleb** emr-i muḥâtabdır, talebînden'den, iste demekdir, **kām-ı dil** mef'ûli. **Eger cüyî** cümle-i şartiyye, mâ-ḳabli cezâsı.

1 M: cānânın.

Pey bunda ard ma'nāsına. 'Arbede-cū vaşf-ı terkibîdir, cüyiden'den, savaş iste-yici¹ dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey 'aşık, eger gönül murādını dilerseñ dehânından dile ki kām-ı dil dehânındadır. Hâfız (^{M,T+} gibi) çeşmi ardınca gitme ki 'arbede-cū ve fitne-engîzdir, ya'nî çeşmine uyup gitme ki (^{M,T+} ceng-cū ve şehhâdır, olmaya ki) seni fitneye düşüre.

109

Ve lehu eyzan Ez-Baḥr-i Müctes Mefā'ilün Fe'ilâtün Mefā'ilün Fe'ilât

سخن شناس نه دلبرا خطا اين جاست
چو بشنوی سخن اهل دل مگو که خطاست

Suḥan-ı şinās ne'i dil-berā ḥaṭā in-cāst
Çu bi-şnevî suḥan-ı ehl-i dil me-gū ki ḥaṭāst

Ba'zı divānlarda mıṣrā'lar muḥaddem mu'aḥḥar yazılmışdır². (^{M,T+} **Suḥan-şinās** vaşf-ı terkibîdir, şināsiden'den. **Ne'i; yā** ḥiṭāb içündür. **Dil-berā**; elif ḥarf-i nidā.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey dilber, söz anlayıcı degilsin, ḥaṭā bundadır. Pes, çünkü ehl-i dil sözünü işidesin, (^{M,T+} dime ki ḥaṭādır.) Ya'nî seniñ söz anlamadığından ehl-i dilinñ sözi saña ḥaṭā görindi³, ve-illâ anlar ḥaṭā söz söylemezler.

سرم بدنئی و عقبی فرو نمی آید
تبارك الله ازین فتنها که در سر ماست

Serem be-dunyî vu 'uqbî furû ne-mî-âyed
Tebâreke'llâh ezîn fitnehâ ki der-ser-i mâst

1 T: şavaşçı.

2 S: vâkı' olmuşdur.

3 M: ya'nî seniñ söz anlamadığındandır ehl-i dilinñ sözi saña ḥaṭā göründüğü.

(^{M,T+} **Be-dunyî**; bâ'sı harf-i şıla.) **Furū ne-mî-āyed** egilmez¹ dimekdir, (^{S,T+} isti'mâlden âgâh olmayan başım aşağı gelmez demişdir².) **Tebâreke'llâh**; bu 'ibâret ta'accübi mutazammın taḥsîn içündür.

Maḥşûl-i Beyt: Başım dünyâya ve âhirete egilmez³ ya'nî tenezzül eylemez. Taḥsîn bu fitnelere ki bizim başımızdadır. (^{S,T+} Hâşılı, cânândan gayriye baş indirmem, Allâh münezzehdir bu fitneden ki bizim başımızdadır ki hiç nesneye baş egmeziz.)

در اندرون من خسته دل ندانم کیست
که من خموشم و او در فغان و در غوغاست

Der-enderûn-ı men-i ḥaste-dil ne-dânem kîst
Ki men ḥamûşem u û der-fiğân (118b) u der-gavğâst

(^{M,T+} **Enderûn** içeri ma'nâsınadır, **men**'e izâfeti lâmiyyedir ve **men**'iñ **ḥaste-dil**'e beyâniyyedir.) **Kîst** kimdir (^{S,T+} dimekdir, nedir demek degildir ba'zılar zann eylediği gibi⁴. **Û** zamîri **kîst**'de **ki** 'ibâretine râci'dir.) (^{M,T+} **Ki** harf-i ta'lîl. **Ḥamûşem** fi'l-i muzâri' nefis-i mütekellim vaḥde, epsem olurum dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: (^{M,T+} Bilmezem) ben dil-ḥasteniñ içerisinde kim vardır ki ben tınmam ve ol kimse feryâd u fiğân u gavğâdadır. Ya'nî dîvâne gönlümdür ki 'âlemi nâle ve efğânla⁵ pür eyledi, ammâ ben şabr idüp hiç tınmam⁶.

دلَم ز پرده برون شد کجایی ای مطرب
بنال هان که ازین پرده کار ما بنواست

Dilem zi-perde birûn şud kucâyî ey muṭrib
Bi-nâl hân ki ezîn perde kâr-i mâ be-nevâst

Dilem (^{M,T+} **zi-perde birûn şud**;) **perde**'den murâd ihtiyâr u rızâ perdesidir, ya'nî 'ışk u muḥabbet gâlebesinden gönlüm bî-ihtiyâr oldu, ḥâşılı, ḥâlet-i şalâḥ u intizâmıdan çıkdı. (^{M,T+} **Kucâyî muṭrib** kıandasın ey muṭrib? **Bi-nâl** emr-i muḥâtabdır.) **Hân** edât-ı tenbîh, âgâh ol dimekdir. Kelime-i teskindir, ṭur dimekdir diyen bu beyti müdde'âya delil getürdüğü garîbirdir⁷.

1 S, T: inmez.

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 S, T: inmez.

4 <^{T+} Redd-i Sürûri>

5 S: feryâd u fiğân.

6 S: şabr idüp hiç dınmadım ve dınmazam.

7 <^{T+} Redd-i Ḥaḳâyık >

Beyt: کردم بر اوج برج مه خویشان طلوع
هان ای حکیم طالع مسعود من نگیر
Kerdem ber-evc-i burc-i meh-i hîştên ʔulû
Hân ey ʔakîm ʔâlî'-i meş'ud-i men niger¹

Bi-nāl emr-i hâzırdır ʔiʔâb-ı 'amm ʔarîʔiyle, **muṭrib**'e degildir diyen beytîñ ma'nâsına vâşıl olmamış². **Ezîn perde** didüğinden **muṭrib**'in nağamâtı perdesi murâddır. (^{M,T+} **Be-nevâ'st**;) **nevâ**'dan (^{M,T+} bunda) murâd ser u sâ mân u in-tizâm-ı hâldir, ya'nî kişi müreffehü'l-hâl olmağdır.

Maḥşûl-i Beyt: Gön lüm perde-i şabr u iḥtiyârdan ʔaşra oldı ve gitdi. ʔan-dasın ey muṭrib, âgâh ol, inle ki seniñ perde-i nağamâtıñdan bizim kârımız muntazamdır. Hâşılı, seniñ perde-i (^{S,T+} sâz u) nağamâtıñdan gön lüm teskîn olur ve ʔarâr bulur.³

مرا بکار جهان هرگز التفات نبود
رخ تو در نظر من چنین خوش آراست
Merâ be-kâr-ı cihân hergiz iltifât ne-bûd
Ruḥ-i tu der-naẓar-ı men ʔunin ḥoşş ârâst

Bu beytde ʔâfiye ma'mûldür tecezzî ʔarîʔiyle. (^{M,T+} **Merâ** benim dimekdir. **Be-kâr-ı cihân**; **bâ** harf-i şıla, **kâr-ı cihân** izâfeti lâmiyyedir.) (^{T+} **Ruḥ-i tu** izâfeti de lâmiyyedir. **Naẓar-ı men** izâfeti de böyledir.) (^{M,T+} **Ḥoşş**; **şîn-i** zamîr **kâr-ı cihân**'a râci'dir. **Ârâst** fi'l-i mâzî müfred gâ'ib, bezedi dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Benim cihân maşlahatına ve işine hergiz iltifâtım yok idi, ammâ seniñ ruḥuñ benim naẓarımda anı böyle güzel⁴ bezedi. (^{M,T+} Ya'nî seniñ ruḥuñ esbâb-ı ḥüsnle müzeyyen ü ârâste olduğıün kâr-ı cihân benim gözüme ârâste ve pîrâste görünür), ya'nî seniñ ḥüsnün 'âleme zînet virdüğüün dünyâ gözime müzeyyen görünür.

نخفته ام ز خیالی که میبزم شبها
خمار صد شبه دارم شرابخانه کجاست
Ne-ḥufteem zi-ḥayâlî ki mî-pezem şebhâ
Ḥumâr-ı şed şebe dârem şerâb-hâne kucâst

1 Kendi ayımın burcunun zirvesinden doğdum. Ey hakîm/bilge, gel de benim mesut talihime bak.

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 S: gön lüm teskîn ve ʔarârdır. T: teskîn ve ʔarâr bulur.

4 S: göziyle.

(^{M,T+} **Ne-ḥufteem** fi'l-i mâzî mütekellim vaḥde, uyumamışım dimekdir. **Ḥayālî; yâ** vaḥdet içündür. **Ki** râbıt-ı sıfat.) **Mî-pezem** fi'l-i muzâri' mütekellim vaḥde, peziden'den, pişürürüm dimekdir. [**Şed**] **şebe;** hâ-i resmî bunun gibi yerlerde miḳdâr ma'nâsı ifâde ider, yüz gice miḳdârı dimekdir, ammâ Türkîde -lik dimekle ta'bîr iderler, meşelâ yüz gicelik dirler.

Mahşûl-i Beyt: Nice gicedir uyumamaşım (^{M,T+} şol bir ḥayâlden ki pişürürüm), ya'nî meşâḳḳ-ı¹ firâḳ-ı cânân taḥayyülinden niçe gicedir ki uyumamışım. Pes, yüz gicelik ḥumârım var, şarâb-hâne kıandadır? Ya'nî ḥumârı dâfi' olan yine ḥamrdır², imdi baña meyḥâneyi gösteriñ, def'-i ḥumâr ideyin.

چنین که صومعه آلوده شد ز خون دلم
گرم بیاده بشوید حق بدست شماست

Çunin ki şavma'a âlûde şud zi-hûn-ı dilem
Gerem be-bâde bi-şuyîd ḥaḳ be-dest-i şumâ'st

(^{M,T+} **Âlûde şud;** Farîside ism-i mef'ûl böyle gelür, ya'nî ef'al-âmmeniñ birisiyle, meşelâ **kerde şud** işlendi ve **refte şud** gidildi ve **âmâde şud** yaraḳlandı³, ve *ḳıs sa'irehâ 'aleyhâ*⁴. **Bi-şüyîd** fi'l-i muzâri' cem'-i muḥâṭabdır, yursuñuz⁵ dimekdir. **Ḥaḳ be-dest-i şumâ'st** ḥaḳ siziñ eliñizde dimekdir ya'nî lâyıḳ ve ḥaḳıḳdır ma'nâsına.)

Mahşûl-i Beyt: Buncılayın ki şavma'a benim ḥûn-i dilimden mülevveş ü âlûde oldu, eger beni bâde ile yursañuz ḥaḳ siziñ eliñizdedir ya'nî lâyıḳdır. Bu beytde Ḥâceye i'tirâz eylemişler ki şavma'a ḥûn-i dil ile âlûde olmaḳdan kendini bâde ile yumaḳ lâzım gelmez, şavma'ayı yumaḳ gerek idi. Cevâb virmişler ki zıkr eylediği ḥûn-i dil çeşminden revân olan ḥûn-ı dildir. Pes, evvel kendini âlûde ider, andan soñra şavma'ayı. İmdi buyurur ki beni bâde ile yuyuñ⁶, soñra şavma'a içinde oturan yunsun⁷.

ازان بدیر مغانم عزیز می دارند
که آتشی که نمیرد همیشه در دل ماست

1 M: müştâḳ-ı.

2 S, M: ḥumârdır.

3 M, S: ḥâzırlandı.

4 Diğerlerini buna kıyas et.

5 S, M: yuyuñuz.

6 S: yuñ.

7 M: yusin. T: yusun.

Ezân be-deyr-i muğānem ‘azîz mî-dârend
Ki âteşi ki ne-mîred hemîşe (119a) der-dil-i mâst

(^{M,T+} **Ezân** edât-ı ta‘lîl. **Be-deyr-i muğānem**; **bâ** harf-i zarf, **deyr-i muğān** izâfeti lâmiyyedir, **mîm**-i zamîr ma‘nâ cihetinde ‘**azîz**’e muḳayyeddir. **Ki** harf-i ta‘lîl. **Âteşi**’de **yâ** vahdet içündür. **Ki** harf-i râbıt-ı şîfat. **Ne-mîred** fi‘l-i nefy-i müstaḳbel, miriden’den, söyünmez¹ demekdir, zîrâ âteşte isti‘mâli bu ma‘nâyadır. **Hemîşe** dâ’im demekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Anıñçün deyri muğānda beni ‘azîz tutup hürmet iderler, zîrâ bir âteş ki hîç söyünmez, bizim gönlümüzdedir, ya‘nî âteş-i ‘ışık u muḥabbet veyâ âteş-i bâde. Hemîşe lafzı mâ-ḳabline de şarf olmaḳ câyiz mâ-ba‘dine de, birine ḳaşr eylemek taḳşîrdir². Bu söz âteş-perest muğāna göredir, büt-pe-rest olana göre³ degil.

چه ساز بود که بنواخت دوش آن مطرب
که رفت عمر و دماغم هنوز پر ز نواست

Çi sâz bûd ki bi-nvâht dūş ān muṭrib
Ki reft ‘omr u dimāgem henûz pur zi-nevâst

Ḳıllı sâzlarda çalmaḳdan **nevâht**’la ta‘bîr iderler, meşelâ çengde ve ḳânûnda ve şiş-ḥânedede⁴ çeng çalıcı ma‘nâsına⁵. Evvelki **ki** harf-i râbıt-ı şîfatdır, ikinci **ki** harf-i beyân. (^{M,T+} **Reft** ‘omr gitdi ‘ömür, ya‘nî öldüm.) **Nevâ** bunda şavt u nağme ma‘nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: (^{S,T+} Hâce) istifhâm-i ta‘accübî çarîḳiyle su‘âl buyurur: Dün gice muṭrib çalduğı ne sâz idi ki öldüm ve dimāğım henûz nevâdan pürdür, ya‘nî bu sâzın ‘aceb (^{S,T+} te’şîri var) ki lezzeti dimāğımdan gitmez.

ندای عشق تو دوشم در اندرون دادند
فضای سینه ز شوقم هنوز پر ز آواست

Nidâ-yı ‘ışık-ı tu dūšem der-enderûn dâdend
Fezâ-yı sîne zi-şevḳem henûz pur z’âvâst

1 T: söyünmaz.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem‘î>

3 M, T: nisbet.

4 T: şiş-ḥânedede.

5 M: şiş-ḥânedede. Çeng-nevâz çeng çalıcı ma‘nâsına. S: şiş-ḥânedede çeng-nevâz.

(^{M,T+} **Nidâ** maşdardır, müfâ'ale bâbindan, çağırmak ma'nâsına **Nidâ-yı** 'ışk-ı tu izâfetleri lâmiyyedir. **Düşem; mîm**'i ma'nâ cihetinde **enderûn**'a muhayyedir, **enderûnem** dimekdir. Murâd **enderûn**'dan, gönüldür. **Der** bunda bâ-yı şıla ma'nâsınadır, **enderûnuma** dimekdir. **Dâdend** fi'l-i mâzî cem'-i gâ'ib, virdiler dimekdir. **Fezâ** şahrâya dirler, **sîne**'ye izâfeti beyâniyyedir. **Zi-şevk'em; mîm**'i ma'nâ cihetinde **sîne**'ye muhayyedir, **fezâ-yı sîneem** taķ-dirinde.) **Āvâ** âvâz ma'nâsınadır. (^{M,T+} **Āvâ**'nın hemzesi mâ-ķabline vaşl olmak gerekdir, vezne ĥalel gelmeye.)

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ 'ışkıñ nidâsını ya'nî ĥaberini dün gice benim gön-lüme virdiler, (^{S+} ya'nî gön-lüme 'ışķdan ĥaber virdiler.¹) Pes, sînemîñ şahrâsı, şevķden el-ân pür-âvâzdır. Ba'zı nüşhada **âvâ** yerine **şadâ** vâķi'dir. Fi'l-ĥaķîķa nidâya şadâ gâyet münâsibdir, zirâ şadâ yanķuya dirler, (^{M,T+} ya'nî bir taĥda veya bir ķubbede nidâ eyleseñ ardınca şadâ peydâ olur.) Ve ba'zı nüşhada nidâ yerine nevâ vâķi'dir. Pes, bu âvâ'ya ziyâde münâsibdir.

از آن زمان که بحافظ رسید صوت حبیب
ز شوق کوه دل او هنوز پر ز صداست

Ez-ân zamân ki be-Hâfız resîd şavt-ı ĥabîb
Zi-şevķ kūh-ı dil-i ũ henüz pur zi-şadâst

Ba'zı nüşhada bu beytiñ ķâfiyesinde **şadâ** yerine **âvâ** vâķi'dir ve beyt-i sâ-bıķda **âvâ** yerine **şadâ** ve bi'l-cümle böyle olmak münâsib idi, ammâ ekşer nüsaḥ yazılan gibi vâķi'dir.

Maḥşûl-i Beyt: Ol zamândan beri ki Hâfız'a şavt-ı ĥabîb irişdi, anıñ kūh-ı dili şevķden henüz pür-şadâdır, ya'nî şavt-ı ĥabîb lezzeti dilinden ĥiç gitmez.

1 T: Seniñ 'ışkıñ nidâsını ya'nî ĥaberini dün gice benim gön-lüme 'ışķıñdan ĥaber virdiler.

[ŞE HARFİ]

Ve lehu eyzan fi harfi's-şâ'i¹

110

Baḥr-i Remel
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtدرد ما را نیست درمان الغیث
هجر ما را نیست پایان الغیثDerd-i mâ-râ nîst dermân el-ğiyâs
Hecr-i mâ-râ nîst pâyân el-ğiyâs

El-ğiyâs meded demekdir. **Hecr**, hâ'nın fethiyle, maşdardır, ayrılık² ma'nâsına, firâk gibi.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim derdimize dermân yok meded. Bizim hicrânımıza³ pâyân yok meded.

دین و دل بردند و قصد جان کنند
الغیث از جور خوبان الغیثDîn u dil burdend u qaşd-ı cân konend
El-ğiyâs ez-cevr-i ḥübân el-ğiyâs

Qaşd'ın **cân**'a izâfeti maşdarın mef'ûline izâfetidir ve **cevr**'in **ḥübân**'a izâfeti maşdarın fâ'iline⁴.

Maḥşûl-i Beyt: Dîn ü dilimizi iletdiler ve cânımıza qaşd eylediler. Meded ḥübların cevr ü siteminden meded.

در بهای بوسه جانی طلب
میکنند این دلستانان الغیثDer-bahâ-yı bûse'i cânî taleb
Mî-konend in dil-sitânân el-ğiyâs

1 S: Fi harfi's-şâ'i.

2 S, M: ayrılmaç.

3 S: hecrimize.

4 M: maşdarın fâ'iline izâfetleri gibidir.

(^{M,T+} **Büse'i** de ve **cânî** de yâ vahdet içündür.) **Ṭaleb** mışrâ¹-ı şânîye merhündür. (^{M,T+} **Mî-konend**, fîl-i muzârî² cem³-i ġā'ib, eylerler dimekdir. **Dil-sitānān** cem³-i dil-sitān'dır, **dil-sitān** vaşf-ı terkibîdir, sitāniden'den, gönül alıcılar dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Bir büse bahasında bir cân ṭaleb iderler bu gönül alıcı maḥ-bûblar, meded. Bu beytde Hâce'ye i'tirâz eylemişler ki sen bir büseye bir cân virmegi çok şanup istigâse idersin. 'Âşık ḥod bir büseye biñ (^{M,T+} cân) virür. Tek (^{M+} hemân) cânân qabûl eylesün.

خون ما خوردند این کافردلان
ای مسلمانان چه درمان الغیاث

Hûn-i mâ ḥordend in kâfer-dilân
Ey muselmânân çi dermân el-ğıyâş

(^{M,T+} **Kâfer-dilân** kâfer-dil'in cem'idir), kâfir yürekli dimekdir, ma'nâ-yı lâzımîsi merḥametsizdir.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim kınımızı içdiler bu bî-rahm cânânlar. Ey müselmân-lar, nedir dermân, meded! Bu beytde de Hâce'ye i'tirâz eylemişler, *fe-te'emmeli*.

داد مسکینان بده ای روز وصل
از شب یلدای هجران الغیاث

Dâd-ı miskinân bi-dih ey rûz-i vaşl
Ez-şeb-i yeldâ-yı hicrân el-ğıyâş

Dâd 'adl ma'nâsına. (^{M,T+} **Bi-dih** emr-i muḥâṭabdır, dihiden'den, vir di-mekdir.) **Dâd**'ın **miskînân**'a izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfeti qabîlindendir. **Rûz-ı vaşl** izâfeti beyâniyye, **şeb-i yeldâ-yı hicrân** izâfetleri de böyledir¹. **Şeb-i yeldâ** kış gicelerinden en² uzun giceye dirler, irtesi gün döner. (^{S,T+} Nâsın i'tikâ-dı budur ki ol gice bakır gemisi deryâda gezer.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey vaşl günü, miskinlerin dâdını vir ya'nî hicrândan intişâf eyle. Hicrân şeb-i yeldâsından meded, ḥâşılı, hicrân gicesiniñ ṭulinden şikâ-yetdir³.

1 S, M: Rûz-ı vaşl ve şeb-i yeldâ-yı hicrân izâfetleri beyâniyyedir.

2 S: iki.

3 S: kinâyetdir.

هر زمانی درد دیگر می رسد
زین حریف بی دل و جان الغیث

Her zemânî derd-i dîger mî-ressed
Zîn harîf-i bî-dil u cân el-ğîyâş

(^{M,T+} **Zemânî**'de **yâ** tenkîr içündür. **Derd-i dîger** bir gayri derd ya'nî tâze tâze derd dimekdir.) **Mî-ressed** fî'l-i hâl, fâ'ili zamîrdır ve (^{M,T+} **derd**) merhûndur (^{M,T+} mîşrâ^c-ı şânîye). **Harîf**den bunda ğam u ğuşşa murâddır ki kendiyle müşâhib olup yanından ayrılmaz.

Maḥşûl-i Beyt: Her zamân bir tâze derd irüşür bu bî-dil ü cân müşâhibden ki ğam u ğuşşadır, meded.

همچو حافظ روز و شب بی خویشن
گشته ام گریان و سوزان الغیث

Hemçu Hâfız rûz u şeb bî-hîşten
Geşteem giryân u sûzân el-ğîyâş

(^{M,T+} **Hîş** ve **işten** kendi dimekdir, **bî-hîşten** bî-hod u bî-ṭâḳat dimekdir. **Giryân** ve **sûzân** şîfat-ı müşebbehelerdir, ağlağan ve yanağan ma'nâsına.)

Maḥşûl-i Beyt: Gice ve gündüz Hâfız gibi bî-hod olup ağlağan ve yanağan¹ olmuşum, meded. (119b)

1 M, T: giryân u sûzân.

[CİM HARFİ]

Ve lehu eyzan fî ḥarfî'l-cîm¹

111

Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

سزد که از همه دلبران ستانی باج
 که بر سر همه خوبان کشوری چون تاج

Sezed ki ez-heme'i dil-berân sitânî bâc
 Ki ber-ser-i heme hûbân-ı kişverî çun tâc

Sezed ^(M,T+) fi'l-i muzâri' müfred gâ'ib, lâyıķ ma'nâsına), 'Arabîde yenbağî gibi². **Ki** ḥarf-i beyân. **Heme'i**; âhîrinde yâ-yı baṭnî zarûret-i vezniçûn gelmiş-dir ve hemze izâfet içündür. ^(M,T+) **Sitânî** fi'l-i muzâri' muḥâṭab, **yâ** 'alâmet-i ḥiṭâbdır, sitâniden'den, almak ma'nâsına. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Kişverî**; **kişver** iklim, **yâ** zamîr-i ḥiṭâb.) **Tâc** 'Arabîdir, iklîl de dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Cânâna ḥiṭâb idüp buyurur: Lâyıķdır ki cemî' âlem dilberlerinden bâc alasin, zîrâ cemî' memleket hûblarının başı üzerinde tâc gibisin, ya'nî cemî'an dilberlerin ser-firâz pâdişâhısın ve hep dilberlerin başı üzerinde yerin var.

دو چشم مست تو آشوب جمله ترکستان
 بچین زلف تو ماچین و هند داده خراج

Du çeşm-i mest-i tu âşûb-i cumle Türkistân
 Be-çîn-i zulf-i tu Mâçîn u Hind dâde ḥarâc

^(M,T+) **Âşûb** bunda fitne ma'nâsınadır.) **Türkistân** Semerķand ve Buḥārâ ve anârisi Hind'e varınca **Türkistân**'dır. ^(M,T+) **Çîn-i zulf** izâfeti lâmiyyedir.) **Mâçîn** Türkistân nihâyetinde bir şehirdir. **Türkistân** ve **Çîn** ve **Mâçîn** ve **Hind** cem'iyyeti mürâ'ât-i nazîrdır.

1 M: Ve lehu eyzan. S: Fî ḥarfî'l-cîm.

2 S: Sezed 'Arabîde yenbağî ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ iki mest çeşmiñ cemi‘ Türkistân memleketiniñ fitnesidir. Seniñ çin-i zülfüne Mâçin ü Hind ḥarâc virmişdir.

بیاض روی تو روشتر آمد از رخ روز
سواد زلف تو تاریکتر ز ظلمت داج

Beyâz-ı rûy-i tu rûşenter âmed ez-ruḥ-i rûz
Sevâd-ı zulf-i tu târikter zi-zulmet-i dâc

Beyâz aklık ma‘nâsına, kâğıd da dirler ve **rûy**’a izâfeti beyâniyyedir. **Ruḥ-i rûz** izâfeti de böyledir. **Sevâd-ı zulf** izâfeti de böyledir¹. **Zulmet-i dâc** aşlında (^{S+} **zulmet-i**) **şeb-i dâc**’dır, (^{M,T+} ya‘nî **dâc**’e muzâf maḥzûfdur), zîrâ **dâc** zulmet ma‘nâsınadır. Pes, **dâc**’a muzâf taqdîr eylemesek şey³ (^{S+} kendi) nefsine muzâf (^{S,T+} olmak) lâzım olur, aşl-ı lûğat **dâcî**’dir, yâ ile, ammâ ‘Acem yâsız okur, fâş lafzı gibi. **Ducâ** da (^{M,T+} zulmete) dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ yüzün aklıgı gün yüzinden rûşenrekdir², (^{M+} ya‘nî gün yüzinden aydınlıktır³.) Seniñ zülfün sevâdı kırañu giceden (^{S,T+} kırañu-rağdır, ya‘nî) ziyâde siyâhdır.

ازین مرض بحقیقت شفا کجا یابم
گر از تو درد دل من نمی رسد بعلاج

Ezîn marâz be-ḥaḳîḳat şifâ kücâ yâbem
Ger ez-tu derd-i dil-i men ne-mî-resed be-‘ilâc

Ezîn marâz’dan ğaraız marâz-ı ‘ışk’dır ve bu ‘ibâret **kucâ yâbem** lafzına müte‘allıktır. **Ger** edât-ı şart’dır, ekşer nüshada **ger** yerine **ki** vâkı‘dir, ta‘lîl içün, ammâ biz edât-ı şart nüshasını terciḥ eyledik. **Ne-mî-resed** fi‘l-i nefy-i müstaḳbel, cümle-i şartiyye, irişmezse demekdir. Cümle-i cevâbiyyesi mısrâ‘-ı evveldir veyâ mısrâ‘-ı evvelin medlûli gibi bir cümledir. (^{M,T+} **Be-‘ilâc**; **bâ** harf-i şıla), ‘ilâc müfâ‘ale bâbindan maşdardır, bunda devâ ve dermân ma‘nâsınadır, **ne-mî-resed**’e müte‘allıktır.

Maḥşûl-i Beyt: Benim yüregim ağrısına eger senden ‘ilâc irişmezse ben bu marâzdan ya‘nî marâz-ı ‘ışkdan kıanda şifâ bulurum? Ya‘nî bunun ‘ilâcı seniñ şerbet-i vişâlinidir, eger müyesser olursa şifâ-pezir olurum, ve-illâ firâḳ eceliyle⁴ ölürüm.

1 S: Beyâz’ın rûy’a ve ruḥ’uñ rûz’a ve sevâd’ın zulf’e izâfetleri beyâniyyedir.

2 M: ziyâde rûşendir.

3 T: ya‘nî aydınlıktır.

4 ‘firâḳ-ı ecel ile’ şeklinde de okunabilir.

دهان تنگ تو داده بآب خضر بقا
لب چو قند تو برد از نبات مصر رواج

Dehân-ı teng-i tu dâde be-âb-ı Hızır beka¹
Leb-i çu kând-i tu burd ez-nebât-ı Mısr revâc

Dehân'ı tenglikle vaşîf meşhûrdur, zîrâ ıtlarlığı küçüklüğünü müstelzimdir ve küçüklüğü mu'teberdir². Bir mertebe ki ba'zılar cüz'-i lâ-yetecezzâ ve cevher-i ferd ve nokta-i mevhûm didiler ve ba'zılar 'nîst ü' didiler, hâşılı, zevâyâ-yı 'ademe irsâl eylediler. (^{M,T+} **Dehân-ı teng** izâfeti beyâniyyedir ve **teng**'in **tu**'ya lâmiyyedir. **Dâde** virmiş dimekdir, mâziden kısımddır. **Be-âb-ı Hızır**; bā harf-i şıla³, **âb-ı Hızır** izâfeti lâmiyyedir ednâ mûlabese ile, zîrâ **âb**'dan bunda murâd âb-ı hayâtdır, pes, **Hızır**'a izâfeti mecâzdır andan içdüğüçün.) **Hızır** hâ'nın fethi ve dâdın kesriyle efsâhdır hâ'nın kesri ve dâd'ın sükûnundan. **Be-kâ**'dan murâd hayât-ı ebedidir, (^{M,T+} ya'nî âb-ı hayâta ebedî hayât virdi, ya'nî hayât-ı ebedî virdi. **Leb-i çu kând** izâfeti beyâniyyedir. **Nebât-ı Mısr** lâmiyyedir ednâ mûlâbese ile.) **Revâc** maşdardır, râce-yerücudan (^{M,T+} ya'nî naşara bâbından,) geçer akçe ve altunda müsta'meldir, (^{M,T+} dirhem u dînâr-ı râyic dirler, geçici akçe ve altun dimekdir.) Bunda murâd revâc iletmekden, kesâda düşürmekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey cânân, seniñ dehân-ı tenginñ âb-ı hayâta hayât u be-kâ virmiş, ya'nî âb-ı hayât ihyâ hâşşasını seniñ dehân-ı tenginñden kesb eylemiş. Ve seniñ kând gibi şîrin lebiñ nebât-ı Mısr'dan revâc u nefâkı iletlüp⁴ anı kesâda düşürmüş. Hâşılı, seniñ lebiñ var iken nebât-ı Mısr'ın kimse adını ve dadını añmaz⁵.

چرا همی شکنی جان من ز سنگ دلی
دل ضعیف که هست او ز نازکی چو زجاج

Çi-râ hemî-şikenî cân-ı men zi-seng-dilî
Dil-i za'îf ki hest ü zi-nâzikî çu zücâc

(^{M,T+} **Çi-râ**'da cîm'in fethi ve kesri lûgatdır, aşlında **çi**'dir cîm'in kesri ve hâ-i resmîyle. **Hemî-şikenî** fi'l-i muzâri' müfred muḥâtabdır, evvelinde **hâ**

1 S: hayât.

2 S: Dehânın teng olması küçük olmasını müstelzimdir ve bu mu'teberdir.

3 S, M: zarf.

4 M: nefâk ile.

5 M: bilmez.

te'kîd ifâde ider ve **mî** ma'nâ-yı hâliyyeti. **Cân-ı men** münâdâdır, harf-i nidâsı mahzûf ve izâfeti lâmiyyedir. **Seng-dilî; yâ** harf-i maşdar ve **seng-dil** vaşf-ı terkîbî, taş yürekli dimekdir. **Za'îf, hemî-şikenî**'niñ mef'ûlün bihidir ve izâfeti beyâniyyedir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Zucâc** şırçaya dirler.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey benim cânım, niçün seng-dillikden benim dil-i za'îfimi şikest idersin ki nezâket (120a) ü leṭâfetden şırça gibidir. Hâşılı, Hâce Hâfiz'ın nâzik ü laṭîf göñlini şımaḳ¹ lâyıḳ u münâsib degildir. (S,T+ Niçün şırsın benim cânım seng-dillikden diyen maḳşûd-ı beyte vâşıl olmamış². Bu beytde ḥiṭâb Ḥudâ'yadır diyen efḥaş-ı ḥaṭâyâ³ eylemiş⁴, zîrâ Ḥudâ'ya seng-dillik işbâtı lâzım gelür.)

چه گونه بسته بمویی میان بگشاده
تن چو فیل و سرونی بسان کنبد عاج

Çi güne beste be-müyî miyân bi-gşâde
Ten-i çu fil u surûnî besân-ı gunbed-i 'âc

Beste ve **guşâde** aşlında **beste'i** ve **guşâde'i**'dir, yâ-yı ḥiṭâb ile, zarûret-i vezn için ḥazf olunmuşdur. (M,T+ **Be-müyî; yâ**'sı vahdet içündür.) **Miyân**'ı **müy**'la bağlamak mü-miyân olmasından kinâyetdir. **Bi-gşâde** mışrâ⁵-ı şânîye merhûndur. **Ten-i çu fil** izâfeti beyâniyyedir. **Ten-i**'de yâ vahdet içündür diyen işâbet eylememişdir⁵, zîrâ anda yâ mektûb olmaz, (M,T+ yâ-yı baṭnîdir, zarûret-i vezniçün işbât olur). **Surûnî** ve **surîn** ve **surûn**, yâ'yla ve vâv'la, ucaya⁶ dirler ya'nî kalın etlere dirler⁷, ammâ ḥayvânâtda şağrı ma'nâsınadır, **yâ**'sı tenkîr içündür. **Besân** edât-ı teşbîh. **Gunbed** kûbbe ma'nâsınadır. **'Âc** fil kemigi. Fil gibi teni ve 'âc gibi sürûnı açmaḳdan ğaraḫ semirdüp kalınlatmaḳdır⁸.

Maḥşûl-i Beyt: Ne vech ile belini bir kıl ile bağlamışsın, (S,T+ ya'nî müy gibi miyâna mâlikisin ve fil gibi teni ve 'âc gibi surûnı açmışsın) ya'nî semirdüp

1 M: kırmak.

2 <T+ Redd-i Sürûri>

3 S: fâhiş ḥaṭâ.

4 <T+ Redd-i Şem'i>

5 <T+ Redd-i Şem'i>

6 S: uca.

7 S: ya'nî kalın etlere laḥm dirler.

8 T: kalınlandırmakdır.

kalınlattımışsın¹? Hâşılı, mûy gibi miyâna ve fil gibi ‘azîm cüsseye ve ‘âc gibi beyâz surûna neden mâlik olmuştun? Beste ve guşâde’niñ fâ‘ili Allâh’dır diyen gaflet eylemiş², zîrâ Allâh’a su‘âl müteveccih olmaz. ³ ﴿لَا يُسْتَلُ عَمَّا يَفْعَلُ﴾

خط تو خضر و دهان تو آب حیوانست
قد تو سرو و میان تو موی و بر چون عاج

Haṭ-ı tu Hızr u dehân-ı tu âb-ı hayvân’est
Kad-i tu serv u miyân-ı tu mûy u ber çun ‘âc

Lafz-ı ‘âc tekrâr geldüğinden zâhirdir ki bu beyt veyâ beyt-i sâbık Hâce’niñ degildir, ammâ tetmîm-i fâ‘ide içün şerh olunur.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ haṭṭıñ Hızır’dır ya’nî yeşil ve tâzedir⁴ ve dehânıñ âb-ı hayvândır ya’nî yenbû‘-ı âb-ı hayâtıdır. Kaddiñ de servdir, ya’nî bülendlikde ve mevzûnluḡda. Ve miyânıñ mûyudur incelikde. Ve sine ve pehlûlarıñ ‘âc gibidir beyâzlıkda.

فتاد در سر حافظ هوای چون تو شهی
کمینه بنده خاک در تو بودی کاج

Futâde der-ser-i Hâfız hevâ-yı çun tu şehî
Kemîne bende-i ḡâk-i der-i tu bûdi kâc

(^{M,T+} **Der-ser; der** bunda ḡarf-i şıla ma’nâsına. **Kemîne bende;**) **kemîne;** (^{M,T+} **kem** eksik), **yâ** ḡarf-i nisbet ve **nûn** te’kîd-i nisbet içündür ve **hâ**-yı (^{S,T+} resmî) taḡşîş içündür, ya’nî bu vaşfı **bende**’ye taḡşîş ider. **Kemîne** bende’niñ şıfatıdır, zârûret-i vezniçün muḡaddem olmuştur. **Bende-i ḡâk-i der-i tu** izâfetleri lâmiyyelerdir. **Kâc** kâş ma’nâsınadır. (^{M,T+} Türkçe kâşki dimerdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Hâfız’ın başına seniñ gibi bir pâdişâhıñ muḡabbeti düşmüşdür, ya’nî seniñ muḡabbetiñ dimerdir, *mişlûke lâ-yebḡalu*⁵ kabîlindendir. Kâşki seniñ ḡapuñ toprağının en eksikli ḡulı olaydı, ya’nî seniñ ḡuluñ olaydı kâşki dimerdir. (^{S,T+} Eksikli seniñ ḡapuñ toprağı ḡulı olaydı kâşki ve daḡi kâşki kemîne seniñ ḡâk-i deriñ bendesi olaydı diyenler ḡarîb taşvîr-i ma’nâ buyurmuşlar.)

1 T: kalınlandırmışsın.

2 <^{T+} Redd-i Şem‘î>

3 “Allah yaptığından hesaba çekilmez ama onlar hesaba çekilirler.” Enbiya 21/23.

4 M: ter ü tâzedir. T: yaşıl ve tâzedir.

5 Seniñ gibi biri cimrilik yapmaz.

[HÂ HARFİ]

Ve lehu eyzan fî harfî'l-hâ'î¹

112

Bahır-i Müctes

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

اگر بمذهب تو خون عاشقست مباح
صلاح ما همه آنست کان تراست صلاح

Eger be-mezheb-i tu hûn-i 'âşık'est mubâh
Şalâh-ı mâ heme ân'est k'ân tu-râşt şalâh

Şalâh yarar demekdir, muķâbil-i fesâddır.

Maḥşûl-i Beyt: Eger seniñ mezheb ü milletiñde 'âşık'ın kanın dökmek mübâh² ise imdi bizim şalâhımız oldur ki seniñ şalâh'ındır. Ya'nî her ne ki saña yararsa bize yarar, eger kan dökmek eger cân almak.

سواد زلف تو بنمود جاعل الظلمات
بیاض روی تو بگشود فالح الاصباح

Sevâd-ı zulf-i tu bi-nmûd câ'ilu'z-zulümât
Beyâz-ı rûy-i tu bi-gşûd fâliķu'l-işbâh (120b)

Ba'zı nüshada böyle vâķi'dir:

سواد زلف سیاه تو جاعل الظلمات
بیاض روی چو ماه تو فالح الاصباح

Sevâd-ı zulf-i siyâh-ı tu câ'ilu'z-zulümât
Beyâz-ı rûy-ı çu mâh-ı tu fâliķu'l-işbâh

1 M: ve lehu. S: Fî harfî'l-hâ'î.

2 S: murâd.

Câ'il bunda hâlik ma'nâsınadır. **Fâlik** lügatda yarıcı¹, ammâ bunda hâlik ma'nâsınadır. (^{M,T+} **Sevâd-ı zulf-i tu** izâfetleri lâmiyyelerdir. **Beyâz-ı rûy-ı çu mâh-ı tu** da böyledir.) **Câ'il** ve **fâlik**'dan muzâf maḥzûfdur, taḳdîr-i kelâm **şun'-i câ'il** ve **şun'-i fâlik**'dir.

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ zülfün sevâdı² şun'-i câ'ilü'z-zulümât gösterdi ya'nî Hüdâ zulümâtı halk eyledüğünü gösterdi, zîrâ zulf-i siyâh anıñ mec'ulindendir. Ve seniñ rûyuñ beyâzı (^{M,T+} şun'-i) fâlikü'l-ışbâhı açdı ve gösterdi ya'nî şabâhı keşf eyledüğünü gösterdi. Hâşılı, zülfün zulümât-ı şebden nişândır ve rûyuñ beyâz-ı şubḥdan 'âlâmetdir. Sevâd mübtedâ ve bi-nmüd haberi ve câ'il, bi-nmüd'ün mef'ûli. Ve mışrâ'-ı şânide beyâz mübtedâ ve bi-gşûd haberi (^{S,T+} ve fâlikü'l-ışbâh bi-gşûd'ün mef'ûli. Sevâdı câ'il'e ve beyâzı fâlik'a mef'ûl tutan işâbet eylememiş³.) (^{S,M+} Ve câ'izdir ki taḳdîrsiz ma'nâ şaḥîḥ ola.

Maḥşûl-i Beyt: Câ'ilü'z-zulümât) (^{M+} ya'nî hâlik-ı zulümât) (^{S,M+} seniñ zülfün sevâdını gösterdi ya'nî vücûda getürdi ve fâlikü'l-ışbâh seniñ rûyuñ beyâzını izhâr eyledi ya'nî halk eyledi.) (^{S,T+} Bu beytiñ neticesinde, seniñ zülfün sevâdı maḥzar-ı câ'ilü'z-zulümâtdır ve yüzün beyâzı maḥzar-ı fâlikü'l-ışbâhdır diyen 'indî söylemiş⁴.)

ز دیده‌ام شده يك چشمه در کنار روان
که آشنا نکند در میان آن ملاح

Zi-dideem şude yek çeşme der-kenâr revân
Ki âşinâ ne-koned der-miyân-ı ân mellâḥ

Âşinâ bunda şuda yüzmek ma'nâsınadır (^{T+} ve **mellâḥ** gemiciye dirler.) **Kenâr**'dan murâdı kendiniñ yanıdır. **Revân** şıfat-ı müşebbehedir, revîden'den, aḳağan⁵ ma'nâsınadır. (^{S,T+} **Revân** bunda cân ma'nâsınadır diyen rûḥ-ı şânî 'aceb cân imiş⁶.)

Maḥşûl-i Beyt: Dîdemden yanımda (^{M+} 'aceb) bir çeşme aḳmışdır ki gemici⁷ ol çeşme ortasında yüzmek idemez ya'nî yüzgeçlik idemez, bâ-ḥuşûş ki bunlar yüzgeç olur. Zâhiren bu beytiñ ma'nâsı böyledir ve bunda mübâlağa

1 M: yaradıcı.

2 S: sevâsı.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri>

4 <^{T+} Redd-i Şem'i>

5 S: aḳmak.

6 <^{T+} Redd-i Şem'i>

7 S: mellâḥ.

yokdur, belki nefs-i emirde böyledir¹, zîrâ çeşmeden akan şuda yüzülmez. Ammâ çeşme yerine bahır getürse her tarîkiyle mübâlağa bulunurdu, zîrâ murâd-ı keşret-i girye ve bükâdır. Ammâ **ne-koned** yirine bi-koned zîkr eylese murâd-ı hâşıl olurdu.

لب چو آب حیات تراست قوت روح
وجود خاکئ ما را ازوست لذت راح

Leb-i çu âb-ı hayât-ı tu-râ'st kuvvet-i rûh
Vücûd-i hâkî-i mâ-râ ezû'st lezzet-i râh

Ba'zı nüshada mışrâ'-ı evvel böyle vâkı'dir: 'Lebet ki âb-ı hayât'est u kût-i rûh derû'st'. (M,T+ **Leb-i çu âb-ı hayât** izâfetleri beyâniyyedir ve **hayât**'ın **tu-râ**'ya izâfeti lâmiyyedir ve **kuvvet**'in **rûh**'a izâfeti maşdarın mef'ûlinedir. **Vücûd**'un **hâkî**'ye beyâniyyedir ve **hâkî**'niñ **mâ**'ya lâmiyyedir. Ve **lezzet-i râh** izâfeti maşdarın fa'iline izâfetidir. **Hâkî**'niñ **yâ**'sı nisbet içündür. **Ezû'st; ü** zamîri **leb**'e râci'dir.)

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ âb-ı hayât gibi lebiñdir kuvvet-i rûh, ya'nî seniñ lebiñde kuvvet-i rûh var. Bizim vücûd-i hâkîmizde lezzet-i râh andandır, ya'nî bizim vücûd-i süflimize lezzet-i bâde andandır. Hâşılı, seniñ lebiñden hem cisme kuvvet ve hem rûha kuvvet hâşıldır. Ammâ mışrâ'-ı mezkûrın ma'nâsı; seniñ lebiñ ki âb-ı hayâtıdır ve rûh kûtı² ki andadır, bizim hâke mensûb vücûdımıza lezzet-i râh andadır.

ز چنگ زلف کمندت کسی نیافت نجات
نه از کمانچه ابرو و تیر چشم نجات

Zi-çeng-i zulf-i kemendet kesî ne-yâft necât
Ne ez-kemânçe-i ebrû vu tîr-i çesm³ necâh

(M,T+ **Çeng-i zulf-i kemendet** izâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Kemânçe-i ebrû** ve **tîr-i çesm** izâfetleri de böyledir.) **Çeng** bunda kaynağ ma'nâsı nadır, ya'nî arslan ve kaplan ve ba'zı tıyûr-ı şikâriñiñ kaynağı. Gâh olur ki insân pençesinde de isti'mâl olunur. **Kemend** Türkçe okruğa dirler, ammâ halkıñ katında okruk **kemend**'den ahfâdır. **Necât** ve **necâh** halâş ma'nâsınadır.

1 S: belki murâd nefs-i emirdir.

2 Bu kelime kuvveti olarak da okunabilir.

3 S: çesm-i tîr.

Kemânçe tasğîr-i kemân'dır, yaycağız dimekdir. İkliğa ya'nî rebâba kemânçe didikleri¹ (121a) ednâ mülâbese ileidir².

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ kemend-i zülfüñ kaynağından kimse necât bulmadı ya'nî şikâr eylemedik kimse kıomadı. Daḥi kemânçe-i ebrûndan ve tîr-i çeş-miñden kimse ḥalâş bulmadı ya'nî tamâm-ı 'âlem esîr-i kemend-i 'ışkıñdır.

صلاح و توبه و تقوى ز ما مجو هرگز
ز رند و عاشق و مجنون كسى نجست فلاح

Şalâḥ u tovbe vu taqvî zi-mâ me-cû hergiz
Zi-rind u 'aşîḳ u Mecnûn kesî ne-cust felâḥ

(^{M,T+} **Taḳvâ** vâv'ın fethiyle 'Arabîdir ve kesriyle taşarrufât-ı 'Acemdir. **Me-cû** nehy-i muḥâtabdır, cüyiden'den, dileme ve isteme dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Bizden hergiz şalâḥ u tevbe ve taḳvâ isteme, zîrâ rind u 'aşîḳ u Mecnûn(^{M,T+} dan kimse) şalâḥ u felâḥa ṭâlib olmadı, ya'nî bunlar mertebeleri reklîfden sâḳıṭ olmuşlardır. Felâḥ u şalâḥ ise mükellefin aḥvâlidir. Pes, mezkûrlardan felâḥ u şalâḥ gelmez.

نداد لعل لبث بوسه بصد تلبیس
نیافت کام دلم زو بصد هزار الحاح

(^{S,T+} Ne-dâd la'l-i lebet bûse'i be-şed telbîs
Ne-yâft kâṁ dilem z'û be-şed hezâr ilḥâḥ)

(^{T+} **La'l-i lebet** izafeti beyâniyye.) (^{S,T+} **Bûse'i; yâ** vahdet içündür ve **hemze** harf-i tevessül, (^{T+} yâ-yı vahdeti mâ-ḳabline îşâl içündür, hemze vahdet için diyenler mezkûr ḳâ'ideyi bilmez imiş³.)

(^{S,T+} **Maḥşûl-i Beyt:** Seniñ la'l-i lebiñ bir bûseyi yüz telbîs ile virmedi, gön-lüm andan murâdın bulmadı yüzbiñ ilḥâḥ u ibrâmla. Ya'nî her ne ḳadar ki ilḥâḥ u ibrâm eyledimse la'l-i lebiñ öpmek müyesser olmadı.)

پیاله چیست که با یاد تو کشیم مدام
و نحن نشرب شربا كذلك الاقداح

Piyâle çîst ki bâ-yâd-ı tu keşîm mudâm
Ve naḥnu neşrebu şurben kezâlike'l-aḳdâḥ

1 S: Yaya kemânçe didikleri.

2 S, M: münâsebetledir.

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

(^{M,T+} **Bâ-yâd**; **bâ** harf-i şıla veyâ muşâhabet. **Yâd** anımaştır, zikir ma'nâsına. **Mudâm** lafz-ı müşterekdir şarâb ve devâm mâbeyninde. **Nahnu** biz dımeğdir. **Neşrebu** fi'l-i muzârî' mütekellim ma'a ğayrih, şeribe-yeşrebu'dan ya'ni 'alime bâbından, iğeriz dımeğdir. **Şurben** maşdardır¹, **neşrebu** fi'lini te'kîd iğün gelmişdir, mef'ûli mağzûfdur, tağdır-i kelâm 'neşrebu mudâmete'l-hubbi'. **Kezâlike**; **kâf** harf-i teşbîh, **zâlike** ism-i işâret. **Ağdâh** kağdehîn cem'idir.)

Mağşûl-i Beyt: Piyâle nedir ki biz seniñ yâdıñla² dâ'imâ anı çekvüz³ veyâ seniñ zikriñe ya'ni 'ışkıñıa. Yâğud ma'nâ böye ola ki piyâle nedir ki biz seniñ yâdıñla andan müdâm çekvüz⁴. Müdâm keşim'in mef'ûlidir ezû tağdiriyle, ya'ni ez-piyâle, zamîr piyâleye râci' ola. Dağı kemâl-i şevğden müdâm iğeriz. (^{S,T+} Müdâm) iğdigimiz gibi kağdeğleri bile iğeriz, ya'ni zarfı mağrûfla bile iğeriz. Bu beyt divânlara bulunmayup şerğlerde bulundığıçün⁵ tetmîm-i fâ'ide iğün yazıldı. Egerçi çokluğ şafâsı yoğdur.

دعای جان تو ورد زبان حافظ باد
مدام تا که بود متصل مسا و صباح

Du'â-yı cân-ı tu vird-i zebân-ı Hâfiz bâd
Mudâm tâ ki buved muttaşıl mesâ vu şabâğ

(^{M,T+} **Du'âyı cân-ı tu** izâfetleri lâmiyyedir ve **du'â'nın cân'a**) (^{T+} izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfeti kağılındındır. **Vird-i zebân-ı Hâfiz**) (^{M,T+} izâfetleri de böyledir. **Vird'in zebân'a** izâfeti maşdarıñ fâ'ilinedir.) **Bâd** mağâm-ı du'âda vâki' olsa 'Arabide âmin ma'nâsınadır. **Tâ** tevğit iğündür, 'Arabide mâ gibi. **Muttaşıl** (^{M,T+} ism-i fâ'ildir, ifti'âl bâbından, şülâsisi vaşdır,) aslı muvtaşıldır, vâv tâ'ya ibdâl olunup idğâm olunmuşdur. **Mesâ** nağiz-i **şabâğ**'dır. Pes, birbirine nice muttaşıl olur. (^{M,T+} İmdi,) dâ'im mādāmki mesâ ve şabâğ biribirine muttaşıl ola dımeğde nice (^{M,T+} cihetden) semâcet var⁶, *te' Emmel tedri*.

Mağşûl-i Beyt: Seniñ cânıñıa du'â eylemek Hâfiz zebânının virdi olsun mādāmki mesâ ve şabâğ biri biri ardınca gelür, ya'ni kıyâmete dek.

1 M: maşdar-ı muğlağ.

2 M, T: zikriñle.

3 S: çekeriz.

4 S: çekeriz.

5 S: bulunup.

6 <^{T+} Redd-i Şem'i>

113

Ve lehu eyzan
Ez-Baħr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

بین هلال محرم بخواه ساغر راح
 که ماه امن و امانست و سال صلح و صلاح

Bi-bîn hilâl-i Muħarrem bi-hâh sâġar-ı râh
 Ki mâh-ı emn u emân'est u sâl-i şulh u şalâh

Bu beyt telmîhdir Şâh Şucâ'ın Lâr pâdişâhıyla¹ müşâlaħa eyledüġine. Ya'nî bundan evvel² Lâr'ın pâdişâhıyla³ İlġâniler muķâtele ve muħârebe üzere idi. Pes, Şâh Şucâ' ki taht-ı salġanata cûlûs eyledi, işitdi ki Timur 'Arab ve Rûm üzere 'asker çeküp gelür⁴, vardı⁵ ve eṭrâfda muħâlîf olan selâṭinle ya'nî Lâr pâdişâhıyla ve ġayrilerle ki kendiniñ babasıyla şikâķ üzere idi, muşâlaħa eyledi ve Timur ile⁶ kıṭâl eylemek içün müheyyâ oldu⁷. (^{F+} Rivâyet olunur ki otuz biñ erle Hülâġü'ya muķâbil oldu, bunuñ biriyle Hülâġü'nuñ 'askeri yüzbiñdin ziyâde idi.) (^{T,F+} Rivâyet⁸ olunur ki yarısını helâk eyledi. 'Âķıbet Hülâġü 'askeri yek-dil ü yek-cihet olup hücum eyleyüp katle irişdirmişler. Dirler ki Hülâġü bunuñ şecâ'at u şehâmetini görüp ziyâde beġenmiş, ġattâ çok sa'y eylemiş ki diri ṭuta, ammâ muħkem şavaşçı olduġundan diri ṭutmaġa müyesser olmayup katl eylemişler.) Pes, bu beyt ol zamânda eṭrâf pâdişâhları ile olan muşâlaħa ve emn ü emâna telmîhdir.

Maħşûl-i Beyt: Hilâl-i Muħarrem'i ve anıñ sâġara müşâbehetini gör ve bâde sâġarını ṭaleb eyle. Ya'nî hilâl sâġara müşâbih olduġuçün ke'enne ki bâde içmege işâret ider, zîrâ emn ü emân ayıdır ve şulh u şalâh yılıdır. **Mâh-ı emn u emân'**da iki ma'nâ melġûzdur. Birisi oldur ki ke'enne ki muşâlaħa ol ayda vâķi'dir. Birisi de oldur ki Muħarrem eşur-i ġurumdandır ki anda kıṭâl ġarâmdır. Zîrâ eşur-i ġurum (121b) dördtür. Birisi ferddir (^{S,T+} ya'nî yalnız)

1 M: Lâr'ın şâhıyla.

2 M: aķdem.

3 M: şâhıyla.

4 T, F: işitdi ki Hülâġü ki Cengiz ġanıñ (^{F+} oġlı) oġlıdır ya'nî torunı. 'Acem üstine 'asker çeküp gelür.

5 S, M: gelüp vardı.

6 T, F: Hülâġü ile.

7 S: olup. T: müteheyyi' oldu.

8 F: Ĥikâyet.

ve üç serddir ya'nî mesrûddur ki biri biri ardınca gelür. Ferd Receb ayıdır ve mesrûd Zî'l-ka'de ve Zî'l-hicce ve Muḥarrem. Pes, Muḥarrem eşhur-i ḥurumdan olduğün emn u emân ayıdır ve muşâlaḥa bu senede olduğün¹ şulḥ u şalâḥ senesidir.

نزع بر سر دنیای دون گدا نکند
بیادشه بنه ای نور دیده کوی فلاح

Nizâ' ber-ser-i dünyâ-yı dūn gedâ ne-koned
Be-pâdişeh bi-nih ey nūr-i dide kūy-i felâḥ

Nizâ' müfâ'ale bâbından maşdardır, çekişmek dimekdir. (^{M,T+} **Be-pâdişeh;** **bâ** harf-i şıla. **Bi-nih** emr-i muḥâtabdır, nihîden'den, ḳo dimekdir. **Be-pâdişeh bi-nih** ya'nî) pâdişâha terk eyle ki aña münâsibdir. **Ey nūr-i dide** ḥiṭâb-ı 'âmmdır.

Maḥşûl-i Beyt: Gedâ dünyâ-yı dūn üzerinde nizâ' u cidâl eylemez. Ey nūr-i dide, kūy-i felâḥı pâdişâha ḳo ya'nî pâdişâha vir ki şâḥib-i dünyâdır ve şalâḥ-ı dünyâ anıñladır. Felâḥ lügatde fevz u necât ma'nâsınadır, murâdına zafer bulmağa dirler².

عزیز دار زمان وصال را کان دم
مقابل شب قدرست و روز استفتاح

'Azîz dâr zemân-ı vişâl-râ k'ân dem
Muḳâbil-i şeb-i ḳadr'est u rûz-i istiftâḥ

(^{M,T+} **Zemân-ı vişâl** izâfeti lâmiyyedir. **K'ân dem;** **ki** harf-i ta'lîl. **İstiftâḥ** bunda feth ma'nâsınadır.)

Maḥşûl-i Beyt: Zamân-ı vişâli 'azîz tût, zîrâ ol dem (^{T+} ya'nî ol sâ'at) ḳadir gicesine ve feth-i (^{M,T+} bâb) günine muḳâbıldır. Ya'nî zamân-ı vişâl bî-naẓırdır, ḳadrini bilmek gerek, 'ömür gibi serî'üz-zevâldır.

بیار باده که روزش بخیر خواهد بود
هر آن که جام صبحی نه‌د چراغ صبح

Bi-y-âr bâde ki rûzeş be-ḥayr ḥâhed būd
Her ân ki câm-ı şabûḥı nihed çerâğ-ı şabâḥ

1 S: muşâlaḥa bu ayda veyâ bu senede olduğün.

2 M: ya'nî murâda zafer bulmaḳ. T: murâdıyla zafer bulmaḳ. F: ya'nî murâdıyla zafer bulmaḳ.

Bi-y-âr hitâb-ı 'âmm'dır. **Ki** harf-i ta'lîl. **Rûzeş; şîn-i** zamîr mışrâ'-ı şânîde (^{M+} ya'nî ism-i işâret) **ân**'ın müşârûn ileyhine râcî'dir (^{M,T+} ki **kes**'den 'ibâret-dir.) **Her ân ki**'ye râcî'dir diyen müşârûn ileyhi bilmez imiş¹. (^{M,T+} **Bûd** bunda bûden ma'nâsınadır. **Her ân ki** aşlında **her ân kes ki** idi, zarûret-i vezniçün ve karîne kâ'im olduğün **kes** hazırlı oldu.) **Şabûh** şabâh vaktinde şarâb içmek-dir, (^{S,T+} içilür şarâba dimezler ba'zılar zann eyledüğü gibi³), **yâ** harf-i nisbet, (^{M,T+} şabûha mensûb câm dimekdir. **Çerâğ-ı şabâh** izâfeti beyâniyyedir) eger nefs-i şabâh murâd olursa, lâmiyyedir âfitâb murâd olursa.

Maḥşûl-i Beyt: Bâde getür ki günü hayr-ile geçiserdir her ol kimse ki şabûha mensûb câmı şabâh çerâğı eyleye. Ya'nî câm-ı bâdeyi çerâğ-ı şabâh (^{S+} iç-tiyâr) eyleye iki ma'nâyâ, ya'nî şabâh ve âfitâb.

کدام طاعت شایسته آید از من مست
که بانگ شام ندانم ز فالق الاصباح

Kudâm tâ'at-ı şâyeste âyed ez-men-i mest
Ki bâng-i şâm ne-dânem zi-fâliķu'l-işbâh

(^{M,T+} **Kudâm** kankı. **Şâyeste** lâyıķ u münâsib. **Ki** harf-i ta'lîl. **Bâng-i şâm** aḥşâm ezânından 'ibâretdir. **Fâliķ** lügatda yarıcı veyâ yaradıcı ma'nâsınadır, **fâliķu'l-işbâh**) tañ yeri ağarmasından kinâyetdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ben mestden kankı lâyıķ tâ'at u 'ibâdet gelür ki aḥşâm ezânını şabâh ezânından teşhîş eylemem⁴. Ya'nî şarâb-ı 'ışķ-ı cânân beni bir mertebe mest eylemişdir ki aḥşâmla şabâhı fark eylemem⁵.

دلا تو غافلی از کار خویش و می ترسم
که کس درت نگشاید چو گم کنی مفتاح

Dilâ tu gâfilî ez-kâr-ı hîş u mî-tersem
Ki kes deret ne-guşâyed çu gum konî miftâh

(^{M,T+} **Gâfilî**'de **yâ** hitâb içündür.) **Kâr**'dan murâd 'ameldir. (^{M,T+} **Ki** harf-i

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

2 M, T: taķdır.

3 <^{T+} Redd-i Sürûrî>. (^{S+} Şabûh şabâh vaktinde şarâb içmek olıcaķ 'Hâtî'-ş-şabûhe heyyû yâ eyyuhe's-sukârâ' nice râst gelür. Merḥûm, şabûhı 'Hâtî'-ş-şabûh' tefsirinde 'aksin yazmışdır. Merḥûm-ı mezbûr tâ'n u teşnî' ârzûsiyla bulduğun yazup itdüğü hayır ürkütüğü kurbagaya degmez ki nice bunun emşâli kelâmı vardır.)

4 M: eylemezem.

5 M: eyleyemem.

beyân-ı **tersem**'dir. **Deret**; tâ'sı ma'nâ cihetinden **ne-guşâyed**'e muqayyedir. **Miftâh**'dan muzâfun ileyh maḥzûfdur, taḥdîr-i kelâm **miftâh-ı 'amel** dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey gönül, sen kendi 'ameliñden gâfilsin. Korkarım ki kimse (^{S,T+} saña) bâb-ı vuşlat-ı cānânı feth eylemeye çünkü miftâh-ı ḥidmet-i cānânı güm eylesin. Ya'nî çünkü cānāna lâıyık ḥidmet eylemeyesin, saña kimse vuşlat kapusını açmaya. Korkarım ki kimse seniñ kapuñı açmaya (^{S,T+} çünkü miftâhı zâyi' idesin diyen beytiñ ma'nāsını feth idememiş¹.)

بیوی وصل چو حافظ شبی بروز آور
که بشکفد گل بخت ز جانب فتاح

Be-büy-ı vaşl çu Hâfiz şebî be-rüz âver
Ki bi-şkufed gul-i baḥtet zi-cānib-i fettâh

(^{M,T+} **Be-büy**; **bâ** ma'a ma'nāsınadır ve **büy** ümîd ma'nāsına. **Âver** emr-i muḥâtabdır, âveriden'den, getir dimekdir.) (^{M+} **Ki** harf-i ta'lîl.) (^{S,M+} **Bi-şkufed** fi'l-i muzâri' müfred gâ'ib, bunda açıla dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Hâfiz gibi vaşl² ümîdiyle bir giceyi teveccüh-i şâdıqla güne getir ya'nî şabâḥa (^{M,T+} çıkar), tâ ki fettâh cānibinden baḥtın güli açıla, (122a) ya'nî maḥşûduñ ḥâşıl ola.

زمان شاه شجاعست و دور حکمت و شرع
براحت دل و جان کوش در صباح و رواح

Zemân-ı Şâh-ı Şucâ' est u devr-i ḥikmet u şer'
Be-râḥat-ı dil u cān kûş der-şabâḥ u revâḥ

Beytde vâkı' olan izâfetler hep lâmiyyelerdir ve **revâḥ** bunda naḳîz-i **şabâḥ**'dır.

Maḥşûl-i Beyt: Şâh Şucâ' zamânıdır ve ḥikmetle şer'at (^{S,T+} murâdca) icrâ olunacak devirdir ya'nî 'adl u dâd zamânıdır. Pes, imdi dil ü cān rāḥatına sa'y eyle şabâḥ u aḥşâm, ya'nî ḥuzûr idüp şafâ ve 'ayş u 'işret eyle. Hâşılı, Şâh Şucâ' bir 'ayyâş u ehl-i 'ayş u 'işret pâdişâh idi ki Hâce bir iki yerde anıñla tefâḥur ider, Hâzret-i Mevlânâ Câmî, Sulṭân Hüseyn Bayḳarâ ile (^{S+} faḥr) eyledügi gibi. *Raḥmetu'llâhi 'aleyhim ecma'in*³.

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

2 M: vişâl.

3 Allah'ın rahmeti hepsinin üzerine olsun.

[HÂ HARFİ]

Ve lehu eyzan fî ħarfi'l-ĥâ'i¹

114

Ez-Bahr-i Hezec
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün

دل من در هوای روی فرخ
بود آشفته همچون موی فرخ

Dil-i men der-hevâ-yı rûy-i Ferruĥ
Buved âşufte hemçun müy-i Ferruĥ

Bu beytde vâkı' olan izâfetler hep lâmiyyelerdir. (^{M,T+} **Hevâ** bunda muĥabbet ma'nâsınadır. **Âşufte** karış murış dimekdir.) **Ferruĥ** ve **ĥurrem** lafzları aşl-ı vaz'-ı lügatlerinde muĥaffedir, zîrâ dillerinde teşdîd yokdur, ba'dehu müşdeded isti'mâl eylediler ve teşdîd ekser râ ile mîmde vâkı'dir.

Maĥşûl-i Beyt: Benim gönlüm Ferruĥ'un rûyî hevâsında ve muĥabbetinde Ferruĥ'un müyî gibi âşufte ve perişandır.

بجز هندوی زلفش هیچ کس نیست
که برخوردار شد از روی فرخ

Be-cuz hindû-yi zulfêş hîç kes nîst
Ki berĥordâr şud ez-rûy-i Ferruĥ

(^{T,M+} **Hindû-yi zulf** izâfeti beyâniyye), **şîn**-i zamîr **Ferruĥ**'a râcî'dir izmâr kıble'z-zıkr târîķiyle. **Ki, kes nîsti** beyândır. **Berĥordar** iki vaşf-ı terkîbidir, 'Be-bûy-i nâfe'i' beytiniñ şerhinde müstevfâ beyân eylemişiz, (^{M,T+} murâd iden anda görsün).

Maĥşûl-i Beyt: Ferruĥ'un hindû-yi zülfinden ĥayrî hîç kimse yokdur ki berĥordar ola rûy-i Ferruĥ'dan. Ya'nî hemân hindû-yi zülfidir rûyî vişâlınden behremend ve berĥordar olan ancak. Ya'nî şöyle pâk-dâmendir ki andan hîç kimse mütemetti' olmaz zülfinden ĥayrî.

1 S: Fî ħarfi'l-ĥâ'i. M: Ve lehu eyzan fî ħarfi'l-ĥâ'i, *rahîme'llâhu rûĥahu ve nevvere ĥarîĥahu*. (Allah onun ruhuna rahmet etsin ve kabrini nurlandırsın.)

سیاه نیکبختست آن که دائم
بود همراه و هم زانوی فرخ

Siyâh-ı nîk-baht 'est ân ki dâ'im
Buved hem-râh u hem-zânû-yı Ferruḥ

(^{M,T+} **Siyâh-ı nîk-baht** beyâniyyedir.) **Ân ki dâ'im** mışrâ'-ı şânîye merhûn-
dur. İki 'ibâretde **hem** lafzı edât-ı muḳârenetdir.

Maḥşûl-i Beyt: Eyü ṭâlî'lü siyâhdır ol ki dâ'im Ferruḥ'un hem-râh u hem-zânûsı ola. Murâd siyâhdan, zülfidir. Hem-zânû ta'bîrinden ma'lûmdur ki zülfleri dirâz olurmuş, niteki beytiñ şerhinde edillesiyle zıkr eylemişiz.

شود چون بید لرزان سرو بستان
اگر بیند قد دلجوی فرخ

Şevêd çun bîd-i lertzân serv-i bostân
Eger bîned ḳad-i dil-cûy-i Ferruḥ

(^{M,T+} **Bîd** sögüt ağacı.) **Lertzân** şîfat-ı müşebbehedir, (^{M,T+} lertzîden'den. **Ḳadd-i dil-cû** izâfeti beyâniyye ve **dil-cû** vaşf-ı terkîbîdir,) cûyîden'den, gönül isteyici, ma'nâ-yı lâzımîsı gönül alıcıdır.

Maḥşûl-i Beyt: Serv-i bostân sögüt gibi ditregen olur eger Ferruḥ'un ḳadd-i dil-cûyını görürse. Ya'nî hırâmân ḳâmetini serv görürse gayretten bî-ihtiyâr ditrer.

بده ساقی شراب ارغوانی
بیاد نرگس جادوی فرخ

Bi-dih sâķî şerâb-ı erguvânî
Be-yâd-i nergis-i cādû-yi Ferruḥ

(^{M,T+} **Bi-dih** emr-i muḥâtabdır. **Sâķî** münâdâ, ḥarf-i nîdâsı maḥzûf. **Şerâb-ı erguvânî** beyâniyyedir, **yâ**'sı ḥarf-i nisbet.) **Şerâb-ı erguvânî** kırmızı şarâb. (^{M,T+} **Be-yâd**; **bâ** ḥarf-i şıla. **Yâd**'ın **nergis**'e izâfeti lâmiyyedir ve **nergis**'in **câ-dû**'ya beyâniyye ve izâfetleri yâ-i batnî taḳdîriyledir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey sâķî, şarâb-ı erguvânîyi vir Ferruḥ'un nergis cādûsı yâ-dına ya'nî anın 'ışkına.

دوتا شد قامتہم ہمچون کمانی
ز غم پیوستہ چون ابروی فرخ

Du tâ şud kâmetem hemçun kemânî
Zi-ğam peyveste çun ebrû-yi Ferruḥ

Du tâ iki kâat, ^(M,T+) **tâ** bunda kâat ma'nâsınadır). **Kemânî yâ**'sı tenkîr içündür, vahdet degil (^{T+} ba'zılar zann eyledüğü gibi¹.) (^(M,T+) **Peyveste** bunda muttaşıl ve dâ'im ma'nâsınadır.) Bu beytde edât-ı teşbihiñ biri müşebbehun bih ile müstedrekdir², *te' Emmel tedri*. **Peyveste** ebrû'ya nisbet yerinde vâkı'dir.

Maḥşûl-i Beyt: Kâmetim ğamdan kemân gibi iki kâat oldu (^(S,T+) dâ'imâ) ebrû-yi Ferruḥ gibi.

نسیم مشک تاتاری خجل کرد
شمیم زلف عنبربوی فرخ

Nesîm-i muşk-i Tâtârî hacil kerd
Şemîm-i zulf-i 'anber-bûy-i Ferruḥ

Kerd'in fâ'ili **şemîm-i zulf**dur ve mef'ûli **nesîm-i muşk**'dür. (^(M,T+) **Tâtârî**'de **yâ** harf-i nisbet. **Hacil** şîfat-ı müşebbehedir, utanağan ma'nâsına. **Nesîm-i muşk-i Tâtârî** izâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir. **Şemîm-i zulf-i 'anber-bûy** da böyledir. **'Anber-bûy** 'anber қоқулу demekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Tatara mensûb müşküñ nesîmini şermende eyledi Fer-rûḥ'ın 'anber қоқулу zülfinin şemîmi ya'nî râyiḥası.

اگر میل دل هر کس بجایست
بود میل دل من سوی فرخ

Eger meyl-i dil-i her kes be-câyîst
Buved meyl-i dil-i men sūy-ı Ferruḥ

(^(M,T+) **Meyl-i dil-i her kes** izâfetleri lâmiyyedir. **Be-câyîst**; **yâ**-yı şânîye vahdet içündür. **Meyl-i dil-i men** izâfetleri lâmiyyelerdir, **yâ**-yı baṭnîyle, iki yirde bile.)

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

2 M: müşterekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Eger herkesiñ gönliniñ (122b) meyli bir yere muḳayyed ü müte‘allık ise benim gönlümüñ meyli Ferruḥ cānibinedir, ya‘nî aña muḳayyed ü müte‘allıktır. Hâşılı, benim cānānım Ferruḥ’dur.

غلام همت آنم که باشد
چو حافظ چاکر هندوی فرخ
Ġulām-ı himmet-i ānem ki bāşed
Çu Hâfız çāker-i hindū-yi Ferruḥ

Ġulām-ı himmet-i ānem izāfetleri lâmiyyelerdir. **Ki** ḫarf-i beyān-ı **ān**. **Bā-şed** mışrā‘-ı şāniye merhūndur. **Çāker** kulluḳçı. **Hindū**’dan (^{M,T+} bunda) murād kuldur, zīrā anlarıñ kulları ekşer hindilerdir ve aḳ ḳul anlarda girān-bahā’dır, ekābir-i nāsa müyesserdır (^{M,T+} anlara mālīk olmaḳ ancak.)

Maḥşûl-i Beyt: Ol kimseniñ himmetiniñ ḳulıyam ki Hâfız gibi Ferruḥ’uñ kulluḳçısı ve ḳulı ola. Hâşılı, Ferruḥ aḡayı seveniñ ḳulıyam. Bu gazelde Ferruḥ’a vāḳi‘ olan izāfetler lâmiyyedir. Sābıḳan zıkr olınmış idi ki Hâce’niñ ba‘zı ḫurūfda vāḳi‘ olan gazelleri ziyāde süst u vāhīdir. Bu dört gazel ol cümledendir.

[DÂL HARFİ]

Ve lehu eyzan fi-ḥarfi'd-dâl¹

115

Baḥr-i Remel

Fā'ilātün Fe'ilātün Fe'ilātün Fe'ilāt²

دیدى اى دل که غم عشق دگر بار چه کرد
چون بشد دلبر و با یار وفادار چه کرد

Didî ey dil ki ğam-ı 'ışk diger bâr çi kerd
Çün bi-şud dil-ber u bâ-yâr-ı vefâ-dâr çi kerd

Didî fi'l-i mâzî müfred muḥâṭab, mutaẓammındır ma'nâ-yı istifhâmı, (^{M,T+} gördün mi demekdir). **Ki** ḥarf-i beyân-ı **didî**. (^{M,T+} **Ğam-ı 'ışk** izâfeti lâ-miyyedir.) **Diger bâr** bi-ḥasebi'l-lüğa bir kere daḥi demekdir, ammâ isti'mâlde ğine ma'nâsınadır. **Çün** edât-ı istifhâmdır, 'Arabîde keyfe ma'nâsınadır, nice gitdi dilber demekdir, (^{S,T+} edât-ı ta'lîl tutan ma'lûl maḫşûd-ı beyte vâsıl ol-mamış³.) (^{M,T+} **Bâ** bunda edât-ı şıladır, bâ-yı müfred gibi.) **Çün bi-şud, ğam-ı 'ışk** dan bedeldir. (^{M,T+} **Vefâ-dâr** vaşf-ı terkibîdir, dârîden'den, vefâ tutucu ma'nâ-sına, ya'nî vefâ idici demekdir.)

Maḫşûl-i Beyt: Ey gönül, gördün mi 'ışk'ın ğamı yine ne eyledi. Dilber nice gitdi ve yâr-ı vefâ-dâra neyledi. Hâşılı, yârîñ ya'nî cānânîñ⁴ kendüyi vâdî-i firâḫ u hicrânda koyup gitdiginden şikâyetdir.

آه از آن نرگس جادو که چه بازی انگيخت
واه از آن مست که با مردم هشیار چه کرد

Âh ez-ân nergis-i cādū ki çi bâzi engiḫt
Vâh ez-ân mest ki bâ-merdum-i huşyâr çi kerd

1 M: Ve lehu eyzan fi-ḥarfi'd-dâl *rahimellâhu rûḥahu ve nevvare ḍariḥahu*. S: Fi ḥarfi'd-dâli '*adeduhu mi'etun ve seb'atün ve sittüne gazelen*. (Allah onun ruhuna merhamet etsin ve kabrini nurlandırсын. Bu harfteki gazellerin sayısı 167'dir.) (S'de sehven ḥamsetün olarak yazılan kelime F nüshasında doğru olarak seb'atün olarak yazılmıştır.)

2 S: Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'il.

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

4 M: yârîñ. S: cānânîñ.

Nergis-i cādū çeşmden¹ kinâyetdir. (^{M,T+} **Bâzî** oyuna dirler.) **Engîht** kopardı ya'nî peydâ eyledi, (^{S,T+} karşıdırdı diyen halât-ı kelâm eylemiş².) (^{M,T+} **Bâ** edât-ı şıla. **Merdum-i huşyâr** izâfeti beyâniyyedir.) Çeşm'e nisbet **cādū** ve **mest** ve **merdum** mürâ'ât-ı nazîr kabîlindendir. Ve **mest** ve **huşyâr** (^{M,T+} tezâd).

Maḥşûl-i Beyt: Âh ol çeşm-i cādūdan³ ki ne lu'b peydâ eyledi. Vâh bu mestânenen ya'nî çeşm-i cānāndan ki merdūm-i hüşyāra ne iş eyledi⁴. Hâşılı, cānānīn mestāne ve fettān çeşminden şikāyetdir.

اشك من رنگ شفق یافت ز بی مهری یار
طالع بی شفقت بین که درین کار چه کرد

Eşk-i men reng-i şafak yâft zi-bî-mihri-i yâr
Ṭālî-i bî-şefekat bîn ki derîn kâr çi kerd

Mışrâ'-ı evvelde olan izâfetler lâmiyyelerdir (^{M,T+} ve **ṭālî-i bî-şefakat** izâfeti beyâniyye). **Şefekat**, (^{M,T+} şîn'ın ve fâ'nın ve kâf'ın fetḥalariyle,) muḥabbet ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Benim gözüm yaşı (^{S,M+} yārīn) muḥabbetsizliğinden şafak rengini buldı ya'nî kızıl kan oldı. Şefkatsiz ve muḥabbetsiz ṭālî'i gör ki bu işde ne eyledi. Şafakla şefekat tecnîs-i zâyiddir. Şafak aḥşāma karşı gögün kenârında görinen kızıl bulutlara dirler.

برقی از منزل لیلی بدرخشید سحر
وه که با خرمن مجنون دل افگار چه کرد

Berķī ez-menzil-i Leylî bi-dıraḥşîd şeh̄er
Veh ki bâ-ḥirmen-i Mecnûn-i dil-efgār çi kerd

Berķ şimşek, (^{M,T+} **yā** vahdet içündür. **Menzil-i Leylî** izâfeti lâmiyyedir). **Bi-dıraḥşîd**; **bā** harf-i te'kid, **dıraḥşîd** fi'l-i mâzî müfred gâ'ibdir, fa'il zamîri taḥt-ı fi'lde müstetir **berķ**'e râci'dir, **seḥ̄er** mef'ûlün fihidir **dıraḥşîd**'in. (^{M,T+} **Ki** harf-i beyân. **Bā** harf-i şıla. **Ḥirmen-i Mecnûn** izâfeti beyâniyye, **ḥirmen**'den murâd vücûdudur mecâzen.) **Dil-efgār** vaşf-ı terkibîdir, **efgār** kâf-ı 'Acemîyle ve hemzenin şübûtiyle ve suḫûtiyla lügatdir, dili mecrûḥ dimekdir.

1 S: çeşm-i -i siyâhdan.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

3 S, T: cānāndan.

4 S, M: işledi.

Maḥşûl-i Beyt: Leylâ menzilinden şehir bir şimşek parladı¹ ve yaladı. Veh ki Mecnûn-i dil-fiğârî'n vücdû hîrmenine neler eyledi ya'nî yakdı ve yandırdı ve kül eyledi, zîrâ şimşek her neye misâs idüp yapışursa anı yakar. Hâşılı, berķ-i 'ışķ-ı Leylâ (^{S,T+} şehir) sârî olup Mecnûn-ı nâ-murâdî'n hîrmen-i vücdûdını iḥrâķ eyledi.

ساقیا جام میم ده که نگارنده غیب
کس ندانست که در گردش پرگار چه کرد

Sâķiyâ cām-ı meyem dih ki nigārende-i ğayb
Kes ne-dānist ki der-gerdiş-i pergār çi kerd

Ba'zı nüshada 'Sâķiyâ bâde (123a) bi-y-āver ki' düşmüş ve ba'zısında 'Sâķiyâ bâde bi-gerdān' vâķi' olmuş. (^{M,T+} **Sâķiyâ** münādâ. **Cām-ı mey** izâfeti lâmiyyedir.) Ve **dih** (^{M,T+} emr-i muḥâṭabdır, vir dimekdir,) (^{S,M+} mef'ûl-i evveli zamîr-i mütekellimdir ve mef'ûl şânîsi **cām-ı mey**'dir. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Nigārende** ism-i fâ'il, nigāriden'den, naḳkâş ma'nâsına,) (^{M,T+} **ġayb**'e izâfeti lâmiyyedir.) Bu terkîb mısrâ'-ı şânîye merhûndur. **Ne-dānist** (^{M,T+} fi'l-i mâzî müfred ġâ'ib,) bilmedi dimekdir. **Ki** ḥarf-i beyân-ı (^{M,T+} **ne-dānist**'dir. **Gerdiş** ism-i maşdardır, dönüş ma'nâsına. Ma'lûm ola ki böyle **şîn**'le ya'nî mâ-ķabli meksûr şîn'la gelen elfâza ism-i maşdar dirler, meşelâ reviş ve cunbiş ve dāniş şîn'leri gibi. **Pergār** Türkçe pergel didikleri iki ayaklı âletdir ki dâ'ireyi anıñla çizerler. **Gerdiş**'in **pergār**'a izâfeti lâmiyyedir ve maşdarı'n fâ'iline izâfetidir.) **Pergār**'a (^{M,T+} nisbet) **gerdiş** münâsibdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey sâķî, baña cām-ı mey vir ki ğayb naḳkâşı ya'nî Hudâ-yı Te'âlâ kimse bilmedi ki gerdiş-i pergârda ne şan'at işledi. Ya'nî fâ'il-i muḥtâr eşyâyı nice ḥalķ eyledi ve nice taşvîr eyledüğünü kimse bilmedi ve anlamadı. Pes, bu ma'nâdan baḥş müntic degil. İmdi bâde vir ki bu ķıl ü ķâlî terk idüp âsâyîş idelim dimekdir.

آن که بر نقش زد این دائرة مینایی
نیست معلوم که در پرده اسرار چه کرد

Ān ki ber-naḳş zed in dâ'ire-i minâyî
Nist ma'lûm ki der-perde-i esrâr çi kerd

1 S, M: yarıldı.

(^{M,T+} **Ān** ism-i işaretdir hâlik-ı eşyâya. **Ki** râbıt-ı şıfat.) **Ber-naķş; ber** lafzı taşhîf olmağa kâbildir, ya'nî bir nokta ile ve üç nokta ile olmak mümkündür. Bir nokta ile olunca naķş üzerine urdu dimekdir, ya'nî bî-naķş vaz' eylemedi. Üç nokta ile olunca naķışla memlû vaz' eyledi dimekdir, (^{S,M+} ya'nî nücûm u kevâkible ârâste ve pîrâste hâķ eyledi dimekdir,) *ve li-kullin vichetun*. (^{M,T+} **Dâ'ire-i mînâyî** izâfeti beyâniyyedir, **mînâ** yeşil şırçaya dirler, âhîrindeki **yâ** harf-i nisbet, mînâya mensûb dimekdir.) **Hâsılı**, felegi yeşil şırçaya teşbih eylemişler¹.

Maḥşûl-i Beyt: Ol Hâlik-ı eşyâ bu yeşil² felegi mûnaķķaş u müzeyyen yaratdı, kimse bilmedi³ ki perde-i esrârda ne iş işledi, ya'nî sa'îd kimi hâķ eyledi ve şaķî kimi⁴ ve mu'ammer kimi ve kâlîlül-'ömr kimi, *ilâ gayri'n-nihâye*⁵. **Hâsılı**, esrâr-ı gaybiyyesine kimse muṭṭalî⁶ degildir ki bu eşyâyı nice ve ne tarîķile hâķ eyledi.

فكر عشق آتش غم در دل حافظ زد و سوخت
یار دیرینه ببیند که با یار چه کرد

Fikr-i 'ışķ âteş-i ģam der-dil-i Hâfız zed u süḥt
Yâr-ı dîrîne bi-bînid ki bâ-yâr çi kerd

Fikr-i 'ışķ izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfetidir. (^{M,T+} Ve **âteş-i ģam** izâfeti beyâniyye. **Der** harf-i şıla. **Dil-i Hâfız** izâfeti lâmiyyedir. **Zed** fi'l-i mâzî müfred ģâ'ib, zamîr-i fâ'il taḥtında müstetir **fikr-i 'ışķ**'a râcî'dir ve mef'ûli **dil-i Hâfız**. **Süḥt** bunda lâzımla müte'addî beyninde müsterekdir, dil-i Hâfız yandı veyâ dil-i Hâfız'ı yakdı dimekdir.) **Yâr-ı dîrîne** izâfeti beyâniyyedir. **Yâr-ı dîrîne**'den murâdî 'ışķdır (^{S,T+} ki yâr-ı mâder-zâdesidir, Hüdâdır diyen Hüdâ'yı bilmedi⁶.) **Dîr** geç⁷ ve kâdim ma'nâsınadır (^{M,T+} ve **yâ** nisbet içündür ve **nûn** te'kîd içündür. **Bi-bînid** emr-i cem'-i muḥâṭabdır, görûn dimekdir. **Ki** harf-i beyân-ı **bi-bînid**'dir. **Bâ-yâr; bâ** harf-i şıla.)

Maḥşûl-i Beyt: 'İşķ fikri ģam u ģuşşâ âteşini Hâfız'ın gönline urdu ve yakdı. Eski yâri görûn ki kendi yârine ne iş işledi. Ya'nî 'ışķ Hâfız'ın yâr-ı dîrînesidir ve muşâhib-i kâdimi⁸, görûn nâ-murâda ne işler işledi, ya'nî yakdı ve ifnâ eyledi Hâfız'ı.

1 M: eylemiştir.

2 Bu beytin şerhindeki üç adet yeşil kelimesi T'de yeşil olarak yazılmıştır.

3 M: bilinmedi.

4 S: şaķî kimi hâķ eyledi.

5 Bunun gibi farklılıklar sayılamayacak kadar çoktur.

6 <^{T+} Redd-i Şem'î>

7 S: geç.

8 S: kâdimisi.

116

Ve lehu eyzan
Baħr-i Hezec
Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ülün¹

سحر بلبل حکایت با صبا کرد
 که عشق روی گل با ما چها کرد

Seħer bulbul hikâyet bâ-sabâ kerd
 Ki 'ışķ-ı rûy-i gul bâ-mâ çihâ kerd

Seħer'den murâd şabâh vaqtidir. **Bulbul** mübtedâ ve mâ-ba'di haberi. **Ki** ħarf-i beyân-ı **hikâyet**. (^{M,T+} **Bâ** ħarf-i şıla.) **Şabâ** günle gice berâber olduĸda şark cānibinden esen yele² dirler, ammâ şu'arâ dilinde kûy-i cānān kıbelinden hubûb iden riħa dirler, her ne vaķt eserse. (^{M,T+} **'İşk-ı rûy-i gul** izâfetleri lâmiyedir. **Bâ-mâ**; **bâ** ħarf-i şıla. **Çihâ** çiniñ cem'idir, mübâlağayı mutaẓammındır.) **Kerd** fi'l-i mâzî müfred ġā'ib (^{M,T+} eyledi demekdir), zāmîr-i fâ'il taķtında müstetir, **'ışķ**'a râci'dir.

Maħşûl-i Beyt: Seħer vaķtinde bûlbûl şabâya hikâyet eyledi ki rûy-ı ġülüñ **'ışķı** bize neler eyledi, ya'nî bizi âvâre ve bî-çâre³ ve nālân ü giryân eyledi.

از آن رنگ رخم خون در دل انداخت
 وزین گلشن بخارم مبتلا کرد

Ez-ân reng-i ruħem ħûn der-dil endâĥt
 V'ezîn ġulşen be-ħârem mubtelâ kerd

(^{M,T+} **Ez-ân**; **ân** ism-i işâretdir **reng-i ruħ**'a.) **Reng-i ruħem** (^{M,T+} izâfeti lâmiyyedir), **mîm**-i mütekellim ma'nâ cihetinden **dil**'e muķayyedir, **der-dilem** taķdîrinde. **Endâĥt** (^{M,T+} fi'l-i mâzî müfred ġā'ib, zāmîr-i fâ'il taķtında müstetir beyt-i evveldeki **'ışķ**'a râci'dir ve mef'ûl-i (123b) evveli **ħûn**'dur ve şānisi **der-dilem**'dir. **V'ezîn**; **vāv** ħarf-i 'aţf, **kerd**'i **endâĥt**'e 'aţf içündür. **Zîn**; **zâ** ħarf-i ibtidâ, **în** ism-i işâretdir **ġulşen**'e. **Be-ħârem**; **bâ** ħarf-i şıla,) **mîm**-i mütekellim (^{M,T+} ma'nâ cihetinde) **ġulşen**'e muķayyedir, **kerd**'iñ mef'ûlün biħ ġayr-i şariħidir ve zāmîr-i mütekellim mef'ûl-i evvel-i şariħi ve **mubtelâ** şānisi⁴.

1 S: Mefâ'il.

2 S: yile. T: şarkdan esen yele.

3 S: bî-cân.

4 S'de cümle sıralamaları karışık.

Maḥşûl-i Beyt: ‘Işk-ı (^{S,T+} rûy-ı gül) ol reng-i ruḥ-ı gülden yüregime kan bıraktı ya’nî yüregimi hûn eyledi, daḥi bu gülşenden beni ḥâra mübtelâ eyledi. Hâşılı, gül ‘arz-ı cemâl idüp beni ‘aşık eyledi ve bir iki gün yüzüme gülüp nâ-bedîd oldu ve anıñ ‘ışkı beni gülşeniñ ḥâr u ḥasına mübtelâ eyledi. Hâşılı, gül gidüp ḥâr u ḥas gülşeniñ dâmânını tutduğundan şikâyetdir¹. (^{S,T+} **Endâht** ve **kerd** lafızlarının fâ’illerini gül tutan maḥşûd-ı beyte vâsıl olmamış².) Bunun gibi yerlerde dilden murâd yürekdir, gönül degil³, (^{S,T+} ba’zılar ḡann eylediği gibi⁴.)

غلام همت آن نازنینم
که کار خیر بی روی و ریا کرد

Ġulâm-ı himmet-i ân nâzeninem
Ki kâr-ı ḥayr bî-rûy u ri-yâ kerd

(^{M,T+} **Ġulâm-ı himmet** izâfeti lâmiyyedir. **Himmet** (^{T+} ḥâ’nıñ fetḥi ve kesriyle lügatdır,) ḡaşd ma’nâsına. **Ki** ḥarf-i râbıt-ı şıfat.

Maḥşûl-i Beyt: Ol nâzeniniñ himmeti ḡulıyam ki ḥayr işini bî-rûy u ri-yâ işledi. Ya’nî ḥayr işi ḥasbeten li’llâh işleye, süm’a ve ri-yâyla işlemeye.

خوش باد آن نسیم صبحگاهی
که درد شب نشینان را دوا کرد

Hoşş bâd ân nesîm-i şubgâhî
Ki derd-i şeb-nişînân-râ devâ kerd

(^{M,T+} **Hoşş;**) **şîn-i** (^{M,T+} zamîr) izmâr ḡable’z-zıkr ṡarîḡiyle **kerd**’iñ muzmer fâ’iline râci’dir. (^{M,T+} **Bâd** maḡâm-ı du’âda vâḡi’ olmuş, olsun dimekdir. **Bâd**’iñ **nesîm**’le cem’inde tenâsüb ri’âyeti var⁵. **Nesîm-i şubḡgâhî** izâfeti beyâniyyedir, **yâ**’sı ḥarf-i nisbet. **Ki** ḥarf-i râbıt-ı şıfat, aşl-ı kelâm **ân ki** idi, **ân**’iñ müşârün ileyhi **kerd**’iñ fâ’ili ve **şîn-i** mezkûruñ mercî’-i ileyhidir. Ve câ’izdir ki aşl-ı kelâm **her ki** ola. Pes, **ki** ism olur, kim ma’nâsına ve **her** ḡazf olduğdan sonra ḡarfıyyete mübdel olur, ya’nî ḥarf-i beyân olur.) (^{T+} **Şeb-nişînân** şeb-nişîn’iñ cem’idir, iḡyâ-yı leyl eyleyenler dimekdir. **Devâ** dermân ma’nâsına.)

1 S: kinâyetdir.

2 <^{T+} Redd-i Şem’î>

3 T: bunun gibi yerlerde dilden murâd yürek degildir.

4 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem’î>

5 T: bâd’iñ nesîm’le cem’iyyeti tenâsübe ri’âyetdir.

Maḥşûl-i Beyt: Şabâḥ nesîmi ol kimseye hoş olsun ki şeb-nişînlerin ya'nî iḥyâ-yı leyl eyleyen 'uşşâḳ-ı mehcûrların derdine devâ eyledi¹. (^{S,T+} Hoşes; zâmîri Hüdâ'ya râcî'dir zihinde melhûz olmak i'tibârıyla diyen Hüdâ'ya iftirâ eylemiş².)

من از بیگانگان دیگر ننام
که با من هر چه کرد آن آشنا کرد

Men ez-bîgânegân diger³ ne-nâlem
Ki bâ-men her çi kerd ân âşinâ kerd

(^{T+} **Bîgânegân** cem'-i bîgâne'dir, âhîrinde hâ-i resmî olan kelimeye elif ve nûn-ı cem' dâhil olmalı olsa hâ-i resmîyi kâf-ı 'Acemîye ibdâl iderler, hâcegân ve bendegân gibi.) (^{M,T+} **Diger** bunda daḥî ma'nâsına. **Ne-nâlem** inlemem demektir,) (^{T+} fi'l-i nefy-i müstaḳbeldir.) (^{M,T+} **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Bâ** ḥarf-i şıla. **Âşinâ** bunda biliş dîmekdir, muḳâbili **bîgâne**, tezâd şan'atıdır.)

Maḥşûl-i Beyt: Daḥî ben bîgânelerden inlemem, zîrâ bâña her ne ki eyledi ise ol âşinâ eyledi. Âşinâdan murâd cânândır ve bîgânededen murâd aḡyârdır⁴. İmdi bâña cefâ iden yârdır, aḡyâr degil. (^{T+} Bu beytde diger'in ma'nâsını girû diyen ileriye ve geriye bilmez imiş⁵.)

گر از سلطان طمع کردم خطا بود
ور از دلبر وفا جستم جفا کرد

Ger ez-sultân ṭama' kerdem ḥaṭâ bûd
V'er ez-dil-ber vefâ custem cefâ kerd

Ṭama', (^{M,T+} ṭâ'nın ve mîm'in fetḥalarıyla, ma'rûf. **Ṭama'**, mîm'in fetḥıyla) ümîd ma'nâsınadır diyen işâbet eylemedi⁶, zîrâ ol **ṭam'**dir, mîm'in sükûniyle, ricâ ma'nâsına⁷.

Maḥşûl-i Beyt: Eger pâdişâhdan esbâb u emvâl ṭama' eyledimse ḥaṭâ imiş ve eger dilberden vefâ istedimse cefâ eyledi. Ḥâşılı, Hüdâ'dan istemek gerek ki andan ḡayrıdan istemek zerî'a-i hüsrândır.

1 T: <^{T+} İḥyâ-yı leyl iden şabâḥ nesîmi hoş olsun ki iḥyâ-yı leyl idenlerin derdine devâ eyledi.> Derkenardaki bu metin farklı bir mürekkep ve farklı bir yazıyla yazılmış.

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 S: hergiz.

4 S: Âşinâdan murâd cânândır ve bîgânededen aḡyâr.

5 <^{T+} Redd-i Şem'î>

6 <^{T+} Redd-i Şem'î>

7 S: Zîrâ ümîd ricâ ma'nâsına ṭama'dır.

بهر سو بلبل عاشق در افغان
تعم در میان باد صبا کرد

Be-her sū bulbul-i ‘āşık der-efgān
Tena“um der-miyān bād-ı şabā kerd

(^{M,T+} **Bā** harf-i zarf. **Sū** cānib ma‘nāsına.) (^{T+} **Bulbul-i ‘āşık** izāfeti beyā-niyye. **Tena“um** tefa“ul bābından maşdardır, ni‘met içinde olmak ma‘nāsına.)

Maḥşül-i Beyt: Bülbül-i ‘āşık her cānibde efgān (^{S,M+} u nāle) ve zārī eyle-mededir, ammā ortalıkda tena“umı (^{S+} ya‘nī ni‘met içinde olmağı) bād-ı şabā eyledi.

نقاب گل کشید و زلف سنبل
گره بند قبای غنچه وا کرد

Nikāb-ı gul keşīd u zulf-i sunbul
Girih-bend-i qabā-yı gönçe vā-kerd

Bu beyt (^{S,T+} **bād-ı şabā**)nın tena“umını beyān ider. **Nikāb-ı gul**’den (^{M,T+} murād) perde-i göncedir, pes, izāfeti lāmiyyedir. Ve cā’izdir ki isti‘āre tārīkiyle aña bir **nikāb** işbāt eyleye, pes, izāfeti beyāniyye olur. Ve **zulf-i sunbul** beyāniyye. **Girih-bend** düğme. **Qabā-yı gönçe**’den (^{M,T+} murād) yeşil¹ zarfidir. **Va-kerd** açdı demekdir.

Maḥşül-i Beyt: Bülbül şabānıñ dest-dırāzlığından² şikāyet idüp dir: [Şabā] nikāb-ı gülü çekdi veyā gülün nikābını çekdi, zulf-i sünbülü de. [Şabā] gönçe-niñ libās u qabāsının³ düğmelerin de çözdü, hāşılı, bu kadar dest-dirāzlıklar eyledi diyü şikāyet eyledi. Maḥşūd budur ki Allāhu Te‘ālā bād-ı şabāyı bunlara ḥidmetkār eylemişdir. Eger ol bunların her biriniñ ḥāline nisbet nevāziş-i dest virmese bunlar bu tāb u tārāveti bu fetḥ u güşāyişi kıanda bulurlardı, belki çürürdi veyā kıururdu (124a) (^{M,T+} bi’l-cümle.)

Mısrā‘:⁴ ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند

Ebr u bād u meh u ḥurşīd u felek der-kār’end⁵

1 T; yaşıl.

2 S, T; şabādan ve dest-dırāzlığından.

3 S; libāsının.

4 S; Beyt.

5 Bulut, rüzgār, ay, güneş ve felek hepsi birlikte çalışıyor ki sen eline bir ekmek getirebilesin ve gafletle yemeyesin. (Sa’di’ye ait şiirin ikinci mısraı da anlama dāhil edilmiştir.)

بشارت بر بکوی می فروشان
که حافظ توبه از زهد و ریا کرد

Bişâret ber be-kûy-ı mey-furûşân
Ki Hâfız tovbe ez-zuhd u riya kerd

Bişâret, (^{M,T+} bâ'nın kesriyle, maşdardır,) dirâyet vezni üzre, muştuluk ma'nâsınadır. (^{M,T+} **Ber** fi'l-i emr-i muhâtabdır, beriden'den, ilet dimekdir.) (^{M+} **Be-kûy**; **bâ** harf-i şıla. **Mey-furûşan** cem'-i mey-furûş'dur, furûşiden'den, vaşf-ı terkibîdir, şarâb satıcı dimekdir) (^{M,T+} ya'nî meyhâneci. **Ber** lafzının mef'ûl-i şarihi **bişâret** ve gayr-i şarihi **be-kûy**'dur. **Kûy**'un **mey-furûşân**'a izâfeti lâmiyyedir. **Ki** harf-i beyân-ı **bişâret**'dir.)

Maḥşûl-i Beyt: Hâce hîṭâb-ı (^{M,T+} 'âmm) ṭariқиyle buyurur: Meyhâneciler maḥallesine muştuluk ilet ki Hâfız zühd ü riyâdan tevbe eyledi, ya'nî min-ba'd zerḳ u riyâyı terk eyledi. (^{S,T+} Bunuñ gibi yerlerde zühdi riyâyâ muzâf idenler 'aceb ne mülâhaza eylediler¹.)

وفا از خواجهگان شهر با من
کمال دولت و دین بوالوفا کرد

Vefâ ez-hâcegân-ı şehîr bâ-men
Kemâl-i devlet u dîn Bu'l-vefâ kerd

Vefâ, **kerd**'in muḳaddem mef'ûli, **Bu'l-vefâ**'ya râci' zamîr fâ'ili.

Maḥşûl-i Beyt: Şehir hâcelerinden baña vefâyı Kemâleddîn Bu'l-vefâ eyledi, ya'nî baña ri'âyet ü i'zâz u ikrâm eyleyen Hâce Bu'l-vefâ'dır.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

117

**Ve lehu eyzan
Baḥr-i Remel
Fā'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlât**

بلبلی خون جگر خورد و گلی حاصل کرد
باد غیرت به صدش خار پریشان دل کرد

Bulbulî ḥün-i ciger ḥord u gulî ḥâşıl kerd
Bâd-ı ğayret be-şedeş ḥâr perîşân-dil kerd

Bu ğazel Hâce'niñ oğlınıñ vefâtına merşiyesidir. (^{M,T+} **Bulbulî**'de **yâ** vaḥdet içündür, bülbulden murâd Hâce kendisidir. **Gulî**'nin de **yâ**'sı vaḥdet içündür ve murâd gül den oğlıdır. **Ḥün-i ciger** izâfeti lâmiyyedir.) **Ḥord** müşterekdir yemekle içmek beyninde, (^{M,T+} bunda murâd içmekdir,) (^{T+} yemek diyenler ma'nâ-yı iştirâki bilmediler¹.) (^{M,T+} **Bâd-ı ğayret** izâfeti lâmiyyedir.) **Be-şedeş**; (^{M,T+} **şîn-i**) zamîr (^{M,T+} bülbulâ râci'dir ve) ma'nâda **ḥâr**'a muḳayyedir, (^{M,T+} **be-şed**) **ḥâreş** taḳdîrinde.

Maḥşûl-i Beyt: Bir bülbul ciger kanını içüp bir gül ḥâşıl eyledi ya'nî niçe zaḥmet çeküp bir gül taḥşîl eyledi, ammâ ğayret yeli yüz dikenle ol bülbulî perîşân-ḥâtîr² eyledi. Ya'nî gülî yağmâlayup dikenî yerine ḳomağla perîşân-dil eyledi, ḥâşılı, yâr gidüp ağyar ḳalmağıla perîşân oldu.

طوطی را بهوای شکری دل خوش بود
ناگهش سیل فنا نقش امل باطل کرد

Ṭūṭî'i-râ be-hevâ-yı şekerî dil ḥoş bûd
Nâ-geheş seyl-i fenâ naḳş-ı emel bâṭıl kerd

(^{M,T+} **Ṭūṭî'i**; **yâ** vaḥdet içündür. **Be-hevâyi**; **bâ** sebebiyye, **hevâ** ârzû ma'nâsına. **Şekerî**; **yâ** ḥarf-i vaḥdet veyâ tenkîrdir. **Hevâ**'nın **şeker**'e izâfeti lâmiyyedir.) **Nâ-geheş**; **şîn-i** zamîr **ṭūṭî**'ye râci'dir ve ma'nâ cihetinden **emel**'e muḳayyedir. **Seyl-i fenâ** izâfeti beyâniyyedir. **Naḳş-ı emel** de böyledir³. **Seyl-i fenâ** mübtedâ, **bâṭıl kerd** haberi. **Ṭūṭî**'den murâd kendidir ve **şeker**'den (^{M+} murâd) oğlı.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 T: perîşân.

3 S: seyl-i fenâ ve naḳş-ı emel beyâniyye.

Maḥşûl-i Beyt: Bir tûṭîniñ bir şeker ârzûsiyle gönli hoş idi ya'nî ârzû iderdi ki bir şekere mâlik olaydı, ammâ nâ-gehân seyl-i fenâ naḡş emelini bâṭıl eyledi. Ya'nî ben de bir oğul şâhibi oldum diyü mesrûr idim, ammâ ecel seyli geldi ve fenâya virdi ve eyledüğüm ümîdi bâṭıl eyledi. ^(M,T+ Hâşılı,) oğul ḥaḡḡında niçe dürlü ümîdim var idi ammâ hep lağv oldu.

قرة العين من آن میوه دل یادش باد
که خود آسان بشد و کار مرا مشکل کرد

Ḳurretu'l-'ayn-ı men ân mîve-i dil yâdeş bād
Ki ḥod âsân bi-şud u kâr-ı merâ muşkil kerd

Ḳurretu'l-'ayn gözün aydını, **men'e** izâfeti lâmiyyedir¹. **Ân** ism-i işâretidir **Ḳurretu'l-'ayn'a**, ^{(S+ mîve-i dil} olmaḡ i'tibâriyle) **Mîve-i dil** izâfeti lâmiyyedir. **Yâdeş** aşlında **be-yâdeş** idi, zarûret-i vezniçün ^{(T,M+ bâ-yı} zarfiyye) ḥazf olındı, **şîn-i** zamîr **Ḳurretu'l-'ayn'a** râci'dir. **Ki** ḥarf-i beyân-ı **yâd'**dır. **Ḥod** bunda kendi ma'nâsınadır. ^{(M,T+ Âsân} kolay dimekdir, **muşkil'e** muḡâbildir.) **Bi-şud;** **bâ** ḥarf-i te'kîd, ^{(M,T+ şud} bunda reft ma'nâsınadır). **Kâr-ı merâ** ^(M,T+ izâfeti) lâmiyyedir ve **kerd'**in mef'ûl-i evveli, ve şânîsi **muşkil'**dir.

Maḥşûl-i Beyt: Ol gönül meyvesi, gözüm nûrı yâdında ya'nî ḥâṭırında² olsun ki kendi kolay gitdi ve benim işimi müşkil eyledi. Ya'nî kendi öldi ve kurtuldu, ammâ baña işi müşkil eyledi ki firâḡına şabr idemezem.

ساربان بار من افتاد خدا را مددی
که امید کرمم همراه این محمل کرد

Sârbân bâr-ı men uftâd Ḥudâ-râ mededî
Ki umîd-i keremem hem-reh-i in maḡmil kerd

Sârbân münâdâ, deveci dimekdir. ^{(M,T+ Bâr} yüküdür,) **men'e** izâfeti lâmiyyedir. ^{(M,T+ Ḥudâ-râ;} **râ** bunda ḥarf-i taḡşîş, ^{(M,T+ Allâh} için dimekdir. **Mededî;** **yâ** ḥarf-i vaḥdet veyâ tenkîrdir.) **Ki** ḥarf-i 'illet. ^{(M,T+ Umîd} recâ ma'nâsındır), **kerem'e** izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfetidir, **mîm-i** mütekellim ma'nâda **maḡmil'e** muḡayyedir ve **kerd'**in (124b) mef'ûl-i evvelidir ve mef'ûl-i şânîsi **hem-reh,** ^{(M,T+ muzâf} olmuştur **in** lafzına ve) **in** ism-i işâretidir **maḡmil'e**³.

1 S: beyâniyye.

2 S, M: ḥâṭırında.

3 S: in, maḡmil'e işâretidir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey sârbân, benim esbâbım¹ ve yüküm düşdi. Allâh için meded eyle ki seniñ keremiñ ümîdi beni bu maḥmile (^{M+} hem-râh u) yoldaş eyledi. Sârbândan murâd bu muşibetde kendiye tesellî viren bir şâdık dostdur ve yüki düşmekden murâd oğlınıñ fevt olmasıdır. Hâşılı, ey yâr-ı şâdık, ben mâtem-zede oldum, baña bir tesellî vir ki seniñ keremiñ ümîdi beni saña yoldaş eyledi, ya'nî baña tesellî vir, yoḥsa helâk olurum.

روی خاکی و نم چشم مرا خوار مدار
چرخ فیروزه طربخانه ازین کهگل کرد

Rûy-i ḥākī vu nem-i çeşm-i merâ ḥâr me-dâr
Çarḥ-ı firûze tarab-ḥâne ezîn kehgil kerd

(^{M,T+} **Rûy-ı ḥākī** izâfeti beyâniyye ve **yâ'sı** ḥarf-i nisbet. **Nem-i çeşm**; **nem** yaş ma'nâsınadır, ammâ bunda murâd göz yaşıdır, **çeşm**'e izâfeti lâmiyyedir. **Ḥâr**, elif-i aşliyye ve vâv-ı resmîyle, ḥaḳîr ve zelîl ma'nâsınadır, **me-dâr** nehy-i muḥâtabdır, dârîden'den, [**ḥâr me-dâr**] ḥaḳîr tutma dımeḳdir.) **Çarḥ-ı firûze** izâfeti beyâniyyedir, aşlında pîrûze'ydi, bâ-yı 'Acemîyle, ta'rîb idince bâ'yı fâ'ya tebdîl iderler, (^{M,T+} yeşil felek dımeḳdir.) **Tarab-ḥâne** (^{S,T+} ḥâne-i) şâdî dımeḳdir, şenlik evi ma'nâsına. (^{M,T+} **Kehgil** şamanlı balçık.)

Maḥşûl-i Beyt: Benim topraklı yüzümle gözüm yaşını ḥâr u ḥaḳîr tutma, zîrâ yeşil felek şenlik evini bu şamanlı balçıkdan eyledi. Ya'nî benim ğubâr-âlûd² şarî çehremle çeşm-i nem-nâkimi taḥḳîr eyleme, ḥiṭâb 'âmmdır. Zîrâ biz Allâh dostlarındanız, bizi gören elbette mesrûr olur, zîrâ ehlu'llâhı gören cezlân u ferḥân olur.

آه و فرياد که از چشم حسود مه چرخ
در لحد ماه کمان ابروی من منزل کرد

Âh u feryâd ki ez-çeşm-i ḥasûd-ı meh-i çarḥ
Der-laḥad mâh-ı kemân-ebrû-yı men menzil kerd

(^{M,T+} **Çeşm**'in **ḥasûd**'a izâfeti beyâniyyedir), **meh**'e **çeşm-i ḥasûd** işbâtı mecâzdır (^{M,T+} ve **meh**'in **çarḥ**'a izâfeti lâmiyye. **Laḥad** kabirdir. **Kemân-ebrû** vaşf-ı terkîbî aḳsâmındandır. **Mâh**'in **kemân-ebrû**'ya izâfeti beyâniyyedir.)

1 M: eşvâbım.

2 S: ğubârî.

Maḥşûl-i Beyt: Âh u feryâd ki mâh-ı felekiñ ḥasûd çeşminden, benim kemân-ebrû mâhım laḥidde menzil eyledi, ya'nî benim reşk-i (^{M,T+} mâh-ı) felek olan mâhım ḳabirde medfûn oldu.

نزدی شاه رخ و فوت شد امکان حافظ
چه کنم بازئ ایام مرا غافل کرد

Ne-zedî şâh-ruḥ u fevt şud imkân Ḥâfız
Çi konem bâzî-i eyyâm merâ ğâfil kerd

Maḥşûl-i Beyt: (^{M+} budur ki) Şâh-ruḥ urmadıñ¹, imkân fevt oldu ey Ḥâfız. Ya'nî fevt olan oĝluñı irken evermediñ ki andan evlâd ḳalup anlarla eglenirdiñ². Nice idüp neyleyeyin, eyyâm oyunu beni ğâfil eyledi, ya'nî evermesini te'hîr idüp ğaflet eyledim³. Beytde ḥiṭâbdan tekellüme iltifât var, (^{M,T+} *kemâ lâ yehfâ* ⁴.)

118

Ve lehu eyzan

Bahr-i Müctes

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

بیا که ترک فلک خوان روزه غارت کرد
هلال عید بدور قدح اشارت کرد

Bi-y-â ki Türk-i felek ḥân-ı rûze ğâret kerd
Hilâl-i 'id be-devr-i ḳadeḥ işâret kerd

Bi-y-â münâdâ, ḥiṭâb-ı 'âmm ṭarîḳiyle. **Türk-i felek** izâfeti beyâniyye. Bunlar Tatar'a Türk dirler ve şânlarındanr yağmâcılık ve ğâretgerlik. (^{M,T+} **Ḥân-ı rûze** izâfeti de beyâniyyedir, **ḥân** bunda ta'âmdır ve **rûze** oruç. **Ġâret** yağmâ. **Hilâl-i 'id** izâfeti lâmiyyedir ednâ mülâbese ile. **Be-devr-i ḳadeḥ**; **bâ** hârf-i şıla, **devr-i ḳadeḥ** izâfeti lâmiyyedir.) **Devr-i ḳadeḥ**'de ihâm var. Birisi ḳadeḥiñ müdevverliği ki tedvîri hilâle beñzer ve birisi ḳadeḥiñ meclisde devr eylemesi.

Maḥşûl-i Beyt: Gel ki felek Türk'i ve yağmâcısı rûze ta'âmını yağmâ eyledi

1 T, F: virmediñ.

2 S: anıñla egleneydiñ. T: anlarla egleneydiñ.

3 T: evermesinde ğaflet eyledim.

4 Gizli olmadığı (açıkça görüldüğü) gibi.

ya'nî şavm ayı geçdi ve hilâl-i 'îd ya'nî mâh-ı Şevvâl devr-i kadehe işâret eyledi, iki ma'nâ ile. Hâşılı, rûze geçüp 'îd-ı şerîf gelmekle zevk u şafâya mübâşir olmağ gerek. Türk-i felek'den murâd mâh-ı nev olmağ rûşendir diyene ne münâ-sebet diriz. Mâh-ı Ramazân'dır diyene de böyle diriz.

ثواب روزه و حج قبول آن کس برد
که خاک میکند عشق را زیارت کرد

Şevâb-ı rûze vu hacc-ı kabûl ân kes burd
Ki hâk-i meykede-i 'ışk-râ ziyâret kerd

(^{M,T+} **Şevâb-ı rûze** izâfeti lâmiyyedir ve **hacc-ı kabûl** beyâniyye.) **Ân** ism-i işâretidir **kes**'e. **Burd** (^{M,T+} fi'l-i mâzî müfred gâ'ib), fa'ili **kes**'e râci' olan zâmîrdir. (^{S,T+} **Ki** harf-i râbıt-ı şîfat). (^{T+} **Hâk**'in **meykede**'ye izâfeti lâmiyye) (^{M,T+} ve **meykede**'niñ **'ışk**'a izâfeti beyâniyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Oruc şevâbını ve maḥbûl hacc şevâbını ol kimse buldı ki 'ışk meyḥânesinin türâbını ziyâret eyledi. Ya'nî 'aşık'ın rûze ve (^{M,T+} haccı 'aşık olmayan'ın rûze ve) haccından maḥbûl ü mebrûrdur, belki 'aşık-ı pāk olmaya-nın 'ibadeti ḥayyiz-i i'tibârda¹ degil.

مقام اصلی ما گوشه خراباتست
خداش خیر دهد آن که این عمارت کرد

Maḳâm-ı aşli-i mâ gûşe-i ḥarâbât'est
Ḥudâş ḥayr diḥâd ân ki in 'imâret kerd

(^{M,T+} **Maḳâm-ı aşli** izâfeti beyâniyye ve **aşli**'niñ **mâ**'ya izâfeti lâmiyye ve **gûşe-i ḥarâbât** da böyledir.) **Ḥudâş**; zâmîri izmâr ḳable'z-zıkr tarîḳiyle **ân**'ın maḥzûf müşârün ileyhine râci'dir. **Ḥayr diḥâd** cümle-i du'â'ıyyedir, (^{M,T+} diḥî-den'den, emr-i gâ'ib şîğasıdır, vîrsün dimekdir. **Ki** râbıt-ı şîfat.) **În 'imâret**'den murâd **gûşe-i ḥarâbât**'dır.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim maḳâm-ı aşlimiz gûşe-i meyḥânedir. Allâhu Te'âlâ ḥayr vîrsün ol kimseye ki bu 'imâreti eyledi (125a) ya'nî meyḥâne yaptı.

خوشا نماز و نیاز کسی که از سر درد
بآب دیده و خون جگر طهارت کرد

1 S: ḳabûlde.

Hoşâ nemâz u niyâz-ı kesî ki ez-ser-i derd
Be-âb-ı dîde vu hûn-ı ciger tahâret kerd

Hoşâ; elif harf-i mübâlağadır. ^(M,T+) **Kesî;** yâ vahdet. **Ki** harf-i râbıt-ı şîfat.)
Ser uç ve cihet ma'nâsınadır.

Maḥşûl-i Beyt: Gâyetle eyidir şol bir kimseniñ namâz u niyâzı ki derd cihetinden ya'nî derdle ve cân u gönülde göz yaşıyla ve hûn-ı cigerle tahâret eyledi. Ya'nî şâfi derûnla ve hûlûş-ı ṭaviyyetle riyâsız ve süm'asız namâz u niyâza kâ'im ola, hâşılı, 'ibâdet ü ṭâ'ati ḥasbeten li'llâh ola, dünyâ için olmaya.

بروی یار نظر کن ز دیده منت دار
که کار دیده همه از سر بصارت کرد

Be-rûy-i yâr nazar kon zi-dîde minnet dâr
Ki kâr dîde heme ez-ser-i beşâret kerd

^(M,T+) **Be-rûy-i yâr;** bâ harf-i şîla, **rûy-i yâr** izâfeti lâmiyye.) ^(S,T+) Yâr'dan murâd Ḥudâ'dır diyen yâr'ı ve Ḥudâ'yı bilmez imiş¹.) ^(M,T+) **Kon** emr-i muḥâtabdır, koniden'den. **Dâr** da emr-i muḥâtabdır, dâriden'den. **Ki** harf-i ta'lîl. **Kâr**, râ'nın sükûniyle, muḥaddem mef'ûlidir **kerd**'in.) **Beşâret** ^(M,T+) maş-dardır başura-yebşuru'dan) ya'nî ḥasune bâbından, 'ilim ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Rûy-ı yâra nazar eyle, dîdeden minnet ṭut aña nazarı, ya'nî rûy-ı cânânı seyr eylemegi dîdeden minnet bil, zîrâ dîde cem' işleri 'ilim cihe-tinden eyledi. Hâssa-i başara 'ilim isnâdı mecâzendir. Ya'nî dîde ehl-i nazardır, her işi ḥakîmâne işler². ^(S,T+) Mısrâ'-ı evveliñ neticesinde; ya'nî benim gözüm saña ta'dâd-ı ni'met iderse anı qabûl kııl diyen kimse ma'nâsını kendi bilür ancaḳ³. *'El-ma'nâ fî baṭni'ş-şâ'ir*⁴. Murâd,) dîde laṭîf ni'met idügin iş'ardır diyen murâdı bilmemiş⁵, egerçi dîde laṭîf ni'metdir *bilâ-keḷâm*⁶.

بهای بادۀ چون لعل چیست جوهر عقل
بیا که سود کسی برد کین تجارت کرد

Bahâ-yı bâde-i çun la'l çîst cevher-i 'aql
Bi-y-â ki sūd kesî burd k'in ticâret kerd

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

2 S: ya'nî ehl-i nazar her işi ḥakîmâne işler. T: ehl-i nazardır, bir işi ḥakîmâne işler.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri>

4 Gerçek anlam şairin gönlündedir.

5 <^{T+} Redd-i Şem'î>

6 Tartışmasız. Bu hususta söz/tartışma yok.

(^{M,T+} **Bahâ-yı bâde** izâfeti lâmiyye ve **bâde**'nin **çun la'l'e**¹ izâfeti beyâniyyedir. **Cevher-i 'aql** izâfeti de böyledir.) **Bi-y-â** hitâb-ı 'âmm. (^{M,T+} **Ki** harf-i beyân-ı **bi-y-â**. **K'in; ki** râbıt-ı şıfat. **În** ism-i işâretidir **ticâret**'e.)

Maḥşûl-i Beyt: Beytde su'âl ü cevâb şanâtı var. La'l gibi kırmızı bâdenin bahâsı nedir? Bu su'âldir, cevher-i 'aql, cevâbıdır. Ya'nî şarâb içen 'aqlın aldırır, pes, şarâbın bahâsı 'aql olur. Gel ki fâ'ideyi bir kimse iletirdi ki bu ticâreti eyledi, ya'nî bâde içüp mest olandır fâ'ide iden.

فغان که نرگس جماش شیخ شهر امروز
نظر بدرد کشان از سر حقارت کرد

Fiğân ki nergis-i cemmâş-ı şeyḥ-i şeh'r imrûz
Nazar be-durd-keşân ez-ser-i ḥaḳâret kerd

Nergis çeşmden kinâyetdir ve **cemmâş** (^{S,T+} bunda) göz ucuyla bakmaştır. (^{M,T+} **Nergis-i cemmâş** izâfeti beyâniyye ve **şeyḥ-i şeh'r** lâmiyyedir. **Be-durd-keşân; bâ** harf-i şıla, **durd-keşân** vaşf-ı terkibîdir, **durd-keş**'in cem'îdir, dürd çekici ya'nî bâde içici.)

Maḥşûl-i Beyt: Fiğân ki şeyḥ-i şehri'n nergis-i cemmâşı ya'nî² kıyın kıyın bakıcı çeşmi³ bugün dürd-keşlere ḥaḳâret cihetinden nazar eyledi ya'nî taḥḳîr nazarıyla bakdı. (^{S,T+} Mısrâ'-ı evvelin neticesinde; fiğân şehir şeyḥini'n uğrıl-yın⁴ şikâr gözleyici gözi diyen maḥalle münâsib ma'nâ virmemiş⁵.)

نماز در خم آن ابروان محرابی
کسی کند که بخون آب دل طهارت کرد

Nemâz der-ḥam-ı ân ebruvân-ı miḥrâbî
Kesî koned ki be-ḥûn-âb-ı dil ṭahâret kerd

Ebrûvân ebrû'nu'n cem'îdir (^{M,T+} şuzûzen. **Ebrûvân-ı miḥrâbî** izâfeti beyâniyyedir, **yâ** harf-i nisbet. **Be-ḥûn-âb; bâ** harf-i muşâḥabet.) **ḥûn-âb** kanlı şü.

Maḥşûl-i Beyt: Ol (^{S+} miḥrâba mensûb ya'nî) miḥrâb gibi ebrûların ḥamında şol kimse namâz kıılır ki, ḥûn-âb-ı dille ṭahâret eyledi Ya'nî miḥrâb-ı

1 M: bâde'nin la'le.

2 T: nergis ya'nî.

3 S: şeyḥ-i şehri'n nergis-i cemmâşı ya'nî kıyın kıyın bakışı ve kıyın kıyın bakıcı çeşmi.

4 T: uğrın.

5 <^{T+} Redd-i Sürûri>

ebrû-yı cânâna şol kimseye nazar lâyıkdır ki gönlinde ârzû-yı nefsanî olmaya, belki cemî' ârzûlardan tab'ı pāk ü mücellâ ola.

اگر امام جماعت طلب کند امروز
خبر دهید که صوفی بمی قصارت کرد

Eger imâm cemâ'at taleb koned imrüz
Haber dihid ki şüfi be-mey kaşâret kerd

İmâm, (^{M,T+} **ṭaleb**) **koned**'in muḳaddem mef'ûli ve tahtında cemâ'ate râcî' zamîr fâ'ili. **Ṭaleb koned** fi'l-i şart. **Dihîd** fi'l-i emr-i cem'-i muḥâṭab, haber virin dimerdir, ḥiṭâb-ı 'âmmdır ve cevâb-ı şart. **Ki** harf-i beyân-ı haber **dihîd**'dir. **Şüfi** ya'nî **imâm**. **Be-mey**, **bâ** ma'a ma'nâsınadır. **Kaşâret** maşdardır, (^{M,T+} kaşara-yekşuru'dan ya'nî) naşara bâbindan, (^{M,T+} bez çırpıcılar bezi tokmağla çırpmağ,) kışaru's-şevb bundandır, (^{M,T+} ammâ bunda yuyup arıtmak murâddır.)

Maḥşûl-i Beyt: Eger cemâ'at imâmı taleb iderse bugün, cemâ'ate haber virin ki imâm-ı şüfi libâsını bâde ile yuyup arıtdı, kurumayınca cemâ'ate varmaz¹. (^{S,M+} Ve câyizdir ki imâm cemâ'ate muzâf ola ve taleb koned'in fâ'ili de imâm ola² ve mef'ûli bir muḳadder şüfi ola) (^{S+} ve mezkûr sūfi anı beyân eyleye). Ma'lûm ola ki şu'arânın de'bindendir şüfilere ve zâhidlere envâ'-i ta'rîzâtla ta'rîz eylemek. Zirâ şu'arânın ekşeri 'ayyâş u rind-i bâde-perest olur, anlar ise bunlara daḥl ü ta'rîz eylemekden ḥâlî degillerdir. (^{S,T+} Bunda imâmı şüfinin gayrisini anlayan anlamamış³.)

حدیث عشق ز حافظ شنو نه از واعظ
اگرچه صنعت بسیار در عبارت کرد

Hadiş-i 'ışk zi-Hâfız şinev ne ez-vâ'iz
Egerçi şan'at-ı bişyâr (125b) der-'ibâret kerd

(^{M,T+} **Hadiş-i 'ışk** izâfeti lâmiyye.) **Şinev**, (^{M,T+} şin'in kesri ve nûn'un fethi ile, fi'l-i emr-i muḥâṭabdır,) ḥiṭâb-ı 'âmmdır, (^{M,T+} işit dimerdir.)

Maḥşûl-i Beyt: 'İşk haberini Hâfız'dan işit, vâ'izden işitme egerçi vâ'iz 'ibâretinde ve elfâzında çok şan'at eyledi ya'nî muşanna' va'z eyledi. Hâşılı,

1 S, M: ya'nî kurumayınca imâmete varmaz.

2 M: câyizdir ki imâm cemâ'ate muzâf ola ve koned'in fâ'ili de ola.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri>

vâ'iz her ne kadar ki elfâz u 'ibâret-i tûmturağ ile¹ va'z iderse 'ışkdan haber vir-mege kâdir degildir. İmdi 'ışk haberin Hâfiz'dan işit ki ehl-i 'ışk oldur ve ebvâb u fuşûl-i 'ışkı o² bilür, vâ'iz bilmez. (^{S,T+} Mısrâ^c-ı şânîniñ ma'nâsını; egerçi çok şan'atı 'ibâretde eyledi diyen bârid 'ibâret eylemiş³.)

119

Ve lehu eyzan⁴ Ez-Bahr-i Müctes Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

بَابِ روشن می عارفی طهارت کرد
علی الصباح که میخانه را زیارت کرد

Be-âb-ı rûşen-i mey 'arifi tahâret kerd
'Ale's-şabâh ki mey-hâne-râ ziyâret kerd

(^{M,T+} **Be-âb-ı rûşen-i mey** izâfetleri⁵ beyâniyyedir ve **bâ** ma'a ma'nâsınadır.)
'**Ârifi; yâ** vahdet-i nev'iyye içündür. '**Ale's-şabâh** 'ibâreti sihri-i helâl tarîkiyle vâkı' olmuş, ya'nî **tahâret kerd**'e ve **ziyâret kerd**'e müte'allik olmağa da kâbil-dir. Niteki bu beyt öyledir:

Beyt: که نمک ریزد به خم گه بشکند پیمانه را
 محتسب تا چند در شور آورد میخانه را

Geh nemek rîzed be-ḥum geh bi-şkened peymâne-râ
Muhtesib tâ çend der-şûr âvered mey-hâne-râ⁶

Muhtesib lafzını mâ-ḳabline ve mâ-ba'dine şarf eylemek mümkün-dür. (^{M,T+} **Ki** harf-i râbıt-ı sıfat.) **Mey-hâne-râ** muḳaddem mef'ûl-i evvelidir (^{S,T+} **kerd**'in) ve **ziyâret** mef'ûl-i şânisi.

1 T: elfâz, 'ibârat ve tûmturağla.

2 S, M: ol.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri>

4 M: Ve lehu raḳiye 'anhu.

5 M: Be-âb-ı rûşen izâfeti.

6 Bazen içki küpüne tuz döküyor, bazen kadehi kırıyor. Muhtesib/zabita ne zamana kadar meyhanede karışıklık/huzursuzluk çıkaracak?

Maḥşûl-i Beyt: Âb-ı rûşen-i mey ile ya'nî bâde-i şâfi ve ḥâliş ile bir 'ârif tahâret eyledi şabâh¹ vâktinde ki meyḥāneyi ziyâret eyledi. Ya'nî bâde içüp ve mest olup dünyâ küdürâtını ḥâtırından çıkarup ḥâliş ü pâk olan bir 'ârifdir ki şeherde bir bâde-furûş meyḥānesini² ziyâret eyleye.

همین که ساغر زرین خور نھان گردید
ھلال عید بدور قدح اشارت کرد

Hemîn ki sāğar-ı zerrîn-i ḥur nihân gerdîd
Hilâl-i 'îd be-devr-i ḳadeḥ işâret kerd

Ba'zı nüshada mışrâ'-ı şânî böyle vâkı'dır. 'Hilâl-i ebrû-yı sâķī be-mey işâret kerd'. **Hemîn** bunda şöyle ki demekdir. (^{M,K+} **Ki** harf-i beyân. **Sāğar** ḳadeḥ. **Zerrîn**; yâ harf-i nisbet ve **nûn** harf-i te'kîd ve **ḥur**, vâv-ı resmîyle, güneş demekdir.) **Sāğar-ı zerrîn**'in **ḥur**'a izâfeti müşebbehün bihiñ müşebbehe izâfetidir, ḥâşılı, beyâniyyedir. (^{M,T+} **Gerdîd** fi'l-i mâzîdir, gerdiden'den, şayrûret ma'nâsına. **Hilâl-i 'îd** mübtedâ ve **işâret kerd** haberi. **Be-devr-i** **ḳadeḥ**'de iki ma'nâ melḥûz olduğına ḡazel-i sâbıķda taḥķik olunmuşdur.

Maḥşûl-i Beyt: Şöyle ki altun ḳadeḥ gibi güneş nihân oldu ya'nî gurub eyledi, hilâl-i 'îd devr-i ḳadeḥe işâret eyledi, zıkr olan iki tarîķ ile. Ḥâşılı, mübârek Ramazân'da (^{M,T+} 'âdeten) fussâķ şurb-i ḥamrdan el çekerler, ammâ ba'zısı bî-iḥtiyâr bayrâm gicesi şürbe başlar. Pes, Ḥâce'nin işâreti bu ba'za göredir.

دلم ز حلقه زلفش بجان خرید آشوب
چه سود دید ندانم که این تجارت کرد

Dilem zi-ḥalka-i zulfes be-cân ḥarîd âşûb
Çi sûd did ne-dânem ki in ticâret kerd

(^{M,T+} **Dilem**; **dil**'in **mîm**-i mütekellime izâfeti lâmiyyedir. **Zi-ḥalka-i zulfes**; **zi** ez'den muḥaffefdir, harf-i ibtidâdır.) (^{M,T+} **Halka-i zulf** izâfeti lâmiyye ve **şîn**'e izâfeti de böyledir.) (^{S,T+} **Zi-ḥalka** yerine **be-ḥalka** yazan ba'yla za'nın ma'nâsını fark eylemez-imiş³.) **Be-cân**; **bâ** harf-i muḳâbele. **Ḥarîd** fi'l-i mâzî (^{M+} müfred ḡayıbdır), zâmir-i fâ'ili taḥtında müstetir **dil**'e râci'idir, **âşûb** mef'ûli. **Dîd**'in de fâ'ili zâmir-i **dil**'dir. (^{M,T+} **Ne-dânem** nefy-i müstaḳbel mütekellim vaḥdedir. **Ki** harf-i beyân-ı **ne-dânem**. **În** ism-i işâretidir **ticâret**'e.)

1 S: şehir.

2 S, M: feyz-ḥānesini.

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

Maḥşûl-i Beyt: Gönlüm zülfi ḥalkasında fitne ve âşûbı cânla şatun aldı ya'nî cân virdi ve aldı, ḥâşılı, zülfi zinciri ḥalkasına giriftâr oldu ve asib u âşûb u fitneye düşdi. Bilmem ne fâyide gördi gönlüm ki bu ticâreti eyledi.

امام خواجه که بودش سر نماز دراز
بخون دختر رز خرقة را قصارت کرد

İmâm-ı ḥâce ki bûdeş ser-i nemâz-ı dirâz
Be-ḥûn-ı duḥter-i rez ḥırķa-râ ḳaşâret kerd

(^{M,T+} **Ki** ḥarf-i râbıt-ı şıfat. **Ser** bunda hevâ ve ârzû ma'nâsına, **nemâz**'a izâfeti lâmiyyedir ve **nemâz**'ın **dirâz**'a beyâniyye. **Be-ḥûn**; **bâ** ma'a ma'nâsına-dır ve **ḥûn**'uñ **duḥter**'e izâfeti beyâniyyedir ve **duḥter**'iñ **rez**'e lâmiyyedir.) **Ḥırķa-râ**, **kerd**'iñ mef'ûl-i evveli ve **ḳaşâret** mef'ûl-i şânisi. **İmâm** mübtedâ ve mısrâ'-ı (^{M,T+}şânî) ḥaberi.

Maḥşûl-i Beyt: Ḥâce imâm ki anıñ uzun namâz ḳılmaḳ sevdâsı var idi, ḥûn-ı duḥter-i rez ile ya'nî bâde ile ḥırķasını ḳaşâret eyledi ya'nî yudı ve arıtdı. Ḥâce imâma fışķ ile ta'rîz murâddır, ḡazel-i sâbıķda şûfî imâma eylediği gibi.

بیا به میکده و وضع قرب جاهم بین
اگرچه چشم بما زاهد از حقارت کرد

Bi-y-â be-meykede vu vâz'-ı ḳurb-ı câhem bîn
Egerçi çesm be-mâ zâhid ez-ḥaḳâret kerd

(^{M+} **Be-meykede**; **bâ**'sı ḥarf-i şıla. **Vâz'-ı ḳurb** izâfeti beyâniyyedir ve **ḳurb**'uñ **câh**'a izâfeti maşdarıñ fâ'iline izâfetidir. **Çesm**, **kerd**'iñ mef'ûl-i evveli, **be-mâ** mef'ûl-i şânisi. **Ez-ḥaḳâret**, **kerd**'e müte'allıḳdır, ya'nî mef'ûlün bih ḡayr-i şarîḥidir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ḥâce ḥiṭâb-ı 'âmm tarîķiyle buyurur: Gel meyḥâneye ve benim mañşıbımın ḳurb vâz'ını (^{M,T+} gör). Ya'nî pîr-i muḡâna ziyâde ḳaribiz ve şadr-ı meclisde câlisiz, egerçi zâhid gözini bize ḥaḳâret cihetinden eyledi ya'nî bize ḥaḳâretle baḳdı. Ḥâşılı, meyḥânede kemâl-i 'izzetdeyiz egerçi ehl-i zühd bize ḥaḳâret ü ihânetle nazar eyledi. (126a)

نشان عهد محبت ز جان حافظ پرس
اگرچه خانه دل محنت تو غارت کرد

Nişân-ı 'ahd-i maḥabbet zi-cân-ı Hâfız purs
Egerçi ḥâne-i dil miḥnet-i tu ḡâret kerd

(^{M,T+} **Nişân-ı ‘ahd** izâfeti ilâmiyedir ve ‘ahd’iñ **maḥabbet**’e maşdarıñ mef’ûline izâfetidir. **Cân-ı Hâfız** lâmiyyedir. **Purs** emr-i muḥâtabdır, pursiden’den, şor dımekdir.) **Hâne-i dil** (^{M,T+} izâfeti beyâniyyedir,) aşlında¹ **hâne-i dileş** idi, (^{M+} zarûret-i vezniçün zamîr-i **şîn**’i ḥazf eylediler.)

Maḥşûl-i Beyt: (^{S,T+} ‘Ahd-i) muhabbet nişânını (^{M+} cân-ı) Hâfız’dan şor, egerçi seniñ miḥnetiñ hâne-i dilini ğâret ü yağmâ eyledi. Ya’nî ey cânân, seniñ muḥabbetine vefâ ve ‘ahd (^{M,T+} eylemek) (^{S,T+} cân-ı) Hâfız’ ıñ şânındandır², egerçi seniñ miḥnet-i (^{M,T+} ‘ışkıñ) şabr-hâne-i dilini yağmâladi. Hâşılı, her ne kadar ki seniñ cevır ü cefânı çekdiyse vefâ-dârlığı terk eylemedi dimekdir. Bu ğazel ğazel-i sâbıkıñ nazîresi şeklidir.

120

Ve lehu eyzan³

Ez-Baḥr-i Müctes

Mefâ’ilün Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilât

چو باد عزم سر کوی یار خواهم کرد
نفس بیوی خوشش مشکبار خواهم کرد

Çu bād ‘azm-i ser-i kūy-i yār ḥāhem kerd
Nefes be-būy-ı ḥoşeş muşk-bār ḥāhem kerd

‘**Azm** niyyet, **ser**’e izâfeti maşdarıñ mef’ûline izâfetidir. (^{M,T+} **Ser-i kūy-i yār** izâfetleri lâmiyyedir. **Kerd** bunda kerden ma’nâsınadır, zîrâ mâzî muzâri’a muḥârin olsa kıâ’ide budur. **Nefes** aşlında **nefesem**’dir, **mîm** zarûret-i vezn içün ḥazf olmuştur. **Be-būy-ı ḥoşeş**; **bâ** harf-i sebeb, **būy-ı ḥoş** izâfeti beyâniyyedir, **şîn** zamîri **ser-i kūy-ı yār**’e râci’dır.) **Muşk-bār** (^{M,T+} vaşf-ı terkibidir, bāriden’den,) müşk yağdırıcı.

1 M, T: aşı-ı kelâm.

2 S, M: nişânındandır.

3 M: Ve lehu raḥîme’llâhu rûḥahu.

Maḥşûl-i Beyt: Bâd gibi ser-i kûy-ı yâre kaçd idiserem. Nefesimi anın güzel kokusuyla müşk-bâr idiserem, ya'nî ḥāk-i ser-i kûyından nefesimi mümessek idüp müşk yağdırıcı idiserem.

هر آب روی که اندوختم ز دانش و دین
نثار خاک ره آن نگار خواهم کرد

Her âb-ı rûy ki endüḥtem zi-dâniş u dîn
Nişâr-ı ḥāk-i reh-i ân nigâr ḥâhem kerd

(^{M,T+} **Ki** râbıt-ı şıfat. **Endüḥtem** fi'l-i mâzî nefis-i mütekellim vaḥde, kazan-dım dimekdir ya'nî kesb eyledim. **Zi-dâniş; zâ** min-i beyâniyye ma'nâsına, ka-zandığı **âb-ı rûy**'ı beyândır. **Nişâr**'ın **ḥāk**'e izâfeti maşdarın mef'ûline izâfetidir ve **ḥāk**'ın **reh**'e ve **reh**'in **ân nigâr**'a lâmiyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: 'İlm ü dînden her yüzi şuyı ki kesb eyledim, ol nigârın yolının¹ toprağına şaçu eylesem gerek, ya'nî ḥāk-i pâyine bezl eylesem gerek.

بهرزه بی می و معشوق عمر می گذرد
بطالتم پس از امروز کار خواهم کرد

Be-herze bî-mey u ma'sûḳ 'omr mî-guzered
Beṭâletem pes ez-imrûz kâr ḥâhem kerd

(^{M,T+} **Be-herze**;) (^{T,F+} **bâ** bile ma'nâsınadır,) **herze** bâṭıl ve zâyıl ma'nâsına, ekşer kelâm-i zâyidde isti'mâl olunur, beṭâletle dimekdir. (^{M,T+} **Kâr ḥâhem kerd** kazâ idiserem dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Meysiz ve ma'sûḳsuz² 'ömrüm zayı' ve bâṭıllıḡla geçiyor³, beṭâletimi bu günden sonra kazâ idiserem, ya'nî bu günden sonra mey ü ma'sûḳıla (^{S,T+} taḳayyüd) idiserem (^{M+} demek olur.) (^{S,T+} Ma'sûḳdan murâd Bârî Te'âlâdır diyen ma'sûḳı bilmez-imiş⁴.)

صبا کجاست که این جان خون گرفته چو گل
فدای نکھت گیسوی یار خواهم کرد

Şabâ kuca'st ki in cân-ı ḥûn-girifte çu gul
Fidâ-yı nekh-et-i gîsû-yı yâr ḥâhem kerd

1 S: kûyının

2 M: ma'sûḳasız.

3 T: geçeyorır.

4 <^{T+} Redd-i Şem'î>

(^{M,T+} **Cân**'ın **hûn-girifte**'ye izâfeti beyâniyyedir. **Hûn-girifte** kan tutmuş demekdir.) **Çu gul** sihr-i helâl tarîkiyle vâki' olmuş, ya'nî mâ-ķabline ve mâ-ba'dine şarf olunmak ķabildir. **Fidâ**; fâ meksur okunsa elifde medd ü kaçır câyizdir, ammâ meftûh okunsa maķşûrdur ancak. **Nekhet** ağızın tatlı kokuşına dirler, meşelâ oğlancıkların (^{S+} ağızında) anası südi ki bir dürlü (^{M,T+} güzel) kokuş, aña **nekhet** dirler. (^{M,T+} **Gisû** saç bölüğüne dirler.) **Fidâ**'nın **nekhet**'e izâfeti maşdarın mef'ûline izâfetidir ve bâķisi lâmiyyedir

Maḥşûl-i Beyt: Şabâ ķandadır ki bu kan tutmuş cânı gül gibi yâriñ gisûsının güzel kokuşına fedâ idiserem. Ya'nî şabâ bûy-ı gisû-yı yâri getürsün, aña 'ivaz cân-ı hûn-girifteyi bezl ü fedâ ideyin, zirâ şabâ berîd-i 'âşîķân u peyk-i müştâķandır.

چو شمع صبحدم شد ز مهر او روشن
که عمر در سر این کار و بار خواهم کرد

Çu şem'-i şubḥ-demem şud zi-mihr-i ü rûşen
Ki 'omr der-ser-i in ķâr u bâr ḥâhem kerd

(^{M,T+} **Şem-i şubḥ-dem** izâfeti lâmiyye. **Şem-i şubḥ-dem**'den murâd bunda şemsdir, **mihr** 'ibâreti buña delîldir, şabâḥ vaķtinde yanan şem' de olmak câyizdir, ya'nî za'îf olur. **Mihr** bunda muḥabbet ma'nâsınadır.) (^{S,T+} Mısrâ-ı evvelîñ ma'nâsını; şem' gibi şabâḥ vaķti baña anıñ muḥabbetinden rûşen oldu diyen şem' izâfetden kaç' eylemiş, bu ise kaç'â câ'iz degil¹.) **Ki** ḥarf-i beyân-ı **rûşen**'dir, (^{S,T+} ḥarf-i ta'lîl tutan beyte şaḥîḥ ma'nâ virmemiş².) **'Omr, kerd**'in mef'ûl-i evveli ve mef'ûl-i şânisi maḥzûf olan **şarf** lafzıdır, (^{M,T+} **şarf**) **ḥâhem kerd** taķdırinde.

Maḥşûl-i Beyt: Şabâḥ vaķtiniñ şem' gibi³ anıñ muḥabbetinden baña rûşen u vâzilḥ oldu ki 'ömrümi 'ışķ ķâr u bârında şarf idiserem. Ya'nî aña muḥabbetimiñ ğalebesinden añladım ki 'ömrüm anıñ sevdâsında maşrûf olısardır.

بیاد چشم تو خود را خراب خواهم ساخت
بنای عهد قدیم استوار خواهم کرد
Be-yâd-ı çeşm-i tu ḥod-râ ḥarâb ḥâhem saḥt
Binâ-yı 'ahd-i ķadîm ustuvâr ḥâhem kerd

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

3 S: Şabâḥ vaķtidir, şem' gibi.

(^{M,T+} **Be-yâd-ı çeşm**; **bâ** harf-i şıla veyâ ma'a ma'nâsınadır. **Yâd** anmak-
dır, zıkr ma'nâsına, **çeşm**'e izâfeti maşdarın mef'ûline izâfeti qâbilindendir ve
çeşm'in **tu**'ya izâfeti lâmiyyedir. **Hod-râ**, **sâht**'in muḳaddem mef'ûl-i evve-
lidir ve **harâb** mef'ûl-i şânisi. **Sâht** bunda sâhten ma'nâsınadır, zîrâ muzâri'e
muḳarindir. **Binâ-yı 'ahd-i qadîm** izâfetleri beyâniyyedir. **Ustuvâr** muḳkem
ma'nâsınadır.)

Maḥşûl-i Beyt: Cânâna ḥitâb idüp buyurur ki; seniñ çeşmin yâdiyle ken-
dümi ḥarâb idiserem, binâ-yı 'ahd-i qadîmi muḳkem idiserem. Ya'nî kendümi
ḥarâb eylemekle 'ahd-i qadîmin binâsını muḳkem idiserem, zîrâ seniñle 'ahdi-
miz bu idi ki baña fenâ tārî olunca ışkıñı terk eylemeyem.

نفاق و زرق نبخشد صفای دل حافظ
طریق رندی و عشق اختیار خواهم کرد
Nifâḳ u zerḳ (126b) ne-baḥşed şefâ-yı dil Hâfız
Târîḳ-i rindî vu 'ışḳ iḥtiyâr ḥâhem kerd

Şafâ-yı dil (^{M,T+} izâfeti) maşdarın mef'ûline izâfeti qâbilindendir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, nifâḳ u riyâ gönüle şafâ bağışlamaz. Şimden girü
'ışḳ u rindlik tārîḳini iḥtiyâr idiserem.

121

Ve lehu eyzan¹
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

کنون که در چمن آمد گل از عدم بوجود
بنفشه در قدم او نهاد سر بسجود

Kunûn ki der-çemen âmed gul ez-'adem be-vucûd
Benefşe der-ḳadem-i û nihâd ser be-sucûd

(^{M,T+} **Kunûn** ve **eknûn** şimdi dimekdir. **Ki** harf-i beyân veyâ râbıt-ı şîfat.
Der-çemen; **der** harf-i zarf. **Be-vucûd**; **bâ** harf-i şıla.) (^{T+} **Der-ḳadem**; **der**
harf-i zarf.) (^{M,T+} **Ḳadem-i û**; **û** zamîri **gul**'e râci'dir. **Be-sucûd**; **bâ** harf-i şıla.)

1 M: Ve lehu raḥîme rûḥahu.

Maḥşûl-i Beyt: Şimdi ki çemende gül 'ademden vücûda geldi, benefşe anın kıademinde başını secdeye kıodı. Benefşe secde ile anın kıademine baş kıodı diyen ḥaḳ edâyı eylememiş¹. Ma'lûmdur ki ekşer benefşe dāmân-i nihâl-i gülde biter ve başı önüne düşmüş olur, gūyâ ki secdeye varmışdır.

بنوش جام صبحی بنالۀ دف و چنگ
بیوس غبغب ساقی بنغمۀ نی و عود

Bi-nüş cām-ı şabûḥī be-nâle-i def u çeng
Bi-bûs ğabğab-ı sâķī be-nağme-i ney u 'ûd

(^{M,T+} **Cām-ı şabûḥī** izâfeti beyāniyye,) aşlında **cām-ı bâde-i şabûḥī** idi, kıarîne kāyim olduğı içün bâdeyi ḥazf eyledi. (^{M,T+} **Ğabğab** Türkçe şaķağa dirler, **sâķī**'ye izâfeti lâmiyyedir. '**ûd** bunda çeşte üslûbında bir sâzın ismidir, ammâ bunuñ teknesi büyük olur.)

Maḥşûl-i Beyt: Nâle-i def ü çengle cām-ı bâde-i şabûḥīyi nüş eyle ya'nî bâdeyi sâz u sözle iç, andan soñra nağme-i ney ü 'ûdla sâķîniñ şaķağını² öp, ḥâşılı, zevķ ve kām-ranlık eyle fırsat el virmiş iken. Bu beyt beyt-i evvelde olan emriñ cevâbıdır, ya'nî gül zamânıdır, sâz u nağamâtle bâde-nüş olmak gerek.

بدور گل منشین بی شراب و شاهد و چنگ
که همچو دور بقا هفته بود معدود

Be-devr-i gul me-nişin bî-şerâb u şâhid u çeng
Ki hemçu devr-i beķâ hefte'i buved ma'dûd

(^{M,T+} **Be-devr-i gul; bâ** ḥarf-i zarf ve izâfeti lâmiyyedir, murâd vaķt-i güldür. **Me-nişin** nehy-i muḥâṭabdır, nişiniden'den. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Hemçu; hem** edât-ı te'kiddir ve **çu** edât-ı teşbih. **Beķâ** aşlında **beķâyeş** idi güle râci' zâmîrle, zarûret-i vezn ve kıarîne kāyim olduğı içün ḥazf olundu. **Hefte'i; hemze** edât-ı tevessül ve **yâ** ḥarf-i vaḥdet, bir hafta miķdârı dimekdir. **Buved** fi'l-i muzâri' müfred ğâyib, zâmîr-i fâ'ili güle râci'dir, ma'nası olur dimekdir,) (^{T+} veyâ edât-ı ḥaber.) (^{M,T+} **Ma'dûd**'dan murâd mu'ayyendir.)

Maḥşûl-i Beyt: Gül zamânında şarâb ve şâhid ve çengsiz oturma, zîrâ devr-i gül, devr-i beķâ-yı (^{S,T+} gül) gibi bir hafta olur mu'ayyen, ḥâşılı, gül

1 <^{T+} Redd-i Şem'i>

2 M: çenesi altını.

serî'ü'z-zevâldır, imdi zamânını şafâyla geçürmek gerek. Hâce zamân-ı güli, (M,T+ zamân-ı) beğâsına teşbîh eyledi, zîrâ zamân-ı beğâsı gülün açılıp yaprağı dökülince, bu ise bir haftada olur, ammâ¹ devr-i gül bir ay gider. Ammâ çünkü be-her hâl güzêrândır ve pây-dâr degildir, bir hafta belki bir gün belki bir sâ'at miğdârî² degildir. (S,T+ Mısrâ'-ı şânîniñ ma'nâsını; ki beğâ devri gibi bir hafta ma'dûd olur, ya'nî zamân-ı gül mümtedd olmaz diyene *'El-ma'nâ fi batni'-ş-şâ'ir*³ diriz⁴. Zîrâ gül-i dünyâ ma'dûd u mu'ayyen bir haftadır diyene de öyle diriz⁵.)

شد از بروج ریاحین چو آسمان روشن
زمین باختر میمون و طالع مسعود

Şud ez-burûc-i reyâhîn çu âsmân rûşen
Zemîn be-ahter-i meymûn u tâlî'-i mes'ûd

(M,T+ **Şud** fi'l-i mâzî gâ'yib,) (T+ muğaddem haber ve **zemîn** mu'aḥḥar mübtedâ.) (M,T+ **Burûc** burcuñ cem'idir,) **burc**; lügatde ḥişârîñ burcî kull'esidir ve gâh olur ki ḥişâra **burc** dirler. Kavlulu Te'âlâ: ﴿وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشَيَّدَةٍ﴾⁶ Cem'-i kılleti ebrâc gelür Ve kevâkib-i şâbiteniñ feleginde on iki burc i'tibâr eylemişler, ya'nî felegi on iki ḥişşeye berâber⁷ taqsim eylemişler ve her bir ḥişşesine bir ad virmişler. Meşelâ burc-ı ḥamel diyü kuzu şeklinde bir niçe yıldızın ictimâ'ından (M+ ta'bîrdir) ve burc-ı sevr (S+ diyü) öküz şeklinde bir niçe yıldızın ictimâ'ından ta'bîrdir, *ve kırs*. **Reyâhîn** reyḥânîñ cem'idir, hoş koḡulu otlar demekdir. Yer yüziniñ otlarını felek-i şâbitâtın nücûm ve kevâkible müzeyyen ve muraşşâ' burûcına teşbîh (S,T+ eylemiş) ve müşebbehun bihi müşebbehe muzâf kılmış, ḥâşılı, izâfeti beyâniyyedir. Ammâ eger **reyâhîn** yerine envâr u ezḥâr zıkr eylese teşbîh enseb idi. **Zemîn** (M,T+ **şud**'uñ) fâ'ilidir. **Be-ahter**, **şud**'e müte'allıktır, **meymûn**'a izâfeti beyâniyyedir ve **tâlî'-i mes'ûd** da böyledir.

Maḥşûl-i Beyt: Bürûc-ı reyâhînden âsumân gibi rûşen oldu zemîn ahter-i meymûn u tâlî'-i mes'ûdla. Bu ġazel bahâr evşâfında vâkı' olmuşdur.

1 S, M: ve.

2 M: bir hafta belki bir gün belki bir sâ'atçe. T: bir hafta belki bir sâ'atça.

3 Gerçek anlam şairin gönlündedir.

4 <T+ Redd-i Sürûri>

5 <T+ Redd-i Şem'i>

6 "Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalayacaktır. Yüksek kulelerde olsanız bile." Nisa 4/78.

7 S: on iki burca. T: on iki burc kışşaya berâber. F: on iki kışşaya berâber.

بیاغ تازه کن آیین دین زردشتی
کنون که لاله برافروخت آتش نمرود

Be-bâğ tâze kon âyîn-i dîn-i Zerdüşti
Kunûn ki lâle ber-efrûht âteş-i Nemrûd

(^{T+} **Be-bâğ**; **bâ** harf-i zarf.) (^{S,T+} **Âyîn** üslûb ve kânûn demekdir.) **Zerdüşti**; **yâ** harf-i nisbet. **Zerdüş** ve **zerâduşt** âteş-perestlerin¹ piri, (127a) ya'nî evvel âteşe tapmağı peydâ eyleyen zâlimdir ki İbrâhîm peygamberin² milletinin³ bir ulusıdır, dâl'ı ba'zıları meftûh okurlar, ammâ ıtlâk üzre câ'iz degil. Niteki bu beytde vâkı'dir:

Beyt: بهل آیین پر زین و زرادشت
بشرع احمد مختار ده پشت

Bi-hil âyîn-i pur zeyn u zerâduşt
Be-şer'î Ahmed-i Muhtâr dih puşt⁴

Zerdüş zerâduşt'dan muhaffefdir. **Nemrûd**, nûn'uhn zammıyladır asl-ı lûgat, ammâ 'Acem meftûh okur, şöhret de fetâhadır.

Maḥşûl-i Beyt: Bağda Zerdüş'te mensûb dinin ve milletin âyîn ü üslûbını tâze eyle, ya'nî âteş gibi kırmızı⁵ bâdeyi bâğa getürüp nûş eyle şimdi ki lâle âteş-i Nemrûd'ı yalınlandırdı, ya'nî kırmızı lâleler açıldı. Hâşılı, lâle ve gül⁶ zamânında âteş-perestler gibi bâde-i hamrâ nûş eylemek gerek

ز دست شاهد نازک عذار عیسی دم
شراب نوش و رها کن حدیث عاد و ثمود

Zi-dest-i şâhid-i nâzik-izâr-ı 'İsî-dem
Şerâb nûş u rehâ kon hadîş-i 'Âd u Şemûd

(^{M,T+} **Dest**'in şâhid'e izâfeti lâmiyye ve şâhid'in nâzik-izâr'a beyâniyye. **Şâhid** bunda maḥbûb ma'nâsınadır ve) **nâzik** laṭîf (^{M,T+} ma'nâsına. **izâr** şaḳal biten yer, ammâ ekşer yañaḳda isti'mâl iderler. **Nâzik-izâr**'ın **'İsî-dem**'e izâfeti beyâniyyedir.) (^{S,T+} **'İsî-dem**'i 'atıfla irâd eyleyen üslûb-ı 'Aceme muḥâlîf

1 T: put-perestlerin.

2 M, S: Hâzret-i İbrâhîm 'aleyhi's-selâmın

3 M: kavminin.

4 Zerdüş dininin ayinini/ibadetini bırak da Hz. Peygamber'in dinine sarıl/destek ver.

5 T: kırmızı.

6 S: mül.

irâd eylemiş.) ^(M,T+) **‘İsî-dem** ‘İsâ nefesli ya’nî ihyâ-yı mevtâ ider ma’nâsına.) ^(M,T+) **Reha kon** şalivir ya’nî terk eyle demekdir.) **‘Âd** kavm-i Hüd’a ve **Şemüd** kavm-i Şâlih’a dirler, *şalle’llâhu ‘aleyhimâ ve ‘alâ nebiyyinâ* ¹.

Maḥşûl-i Beyt: ‘İsâ nefesli nâzik-‘izâr maḥbûbuñ elinden bâde nûş eyle ve ‘Âd ve Şemud kıışşalarını terk eyle. Ya’nî milel-i ḥâliye² ve ümem-i sâlifeniñ aḥbâr u âşârını terk eyle ki andan saña çokluk fâ’ide³ ḥâşıl olmaz.

جهان چو خلد برین شد بدور سوسن و گل
ولی چه سود که در وی نه ممکنست خلود

Cihân çu ḥuld-i berîn şud be-devr-i süsen u gul
Velî çi sūd ki der-vey ne mumkin’est ḥulūd

^(M,T+) **Ḥuld-i berîn** izâfeti beyâniyyedir. **Be-devr-i süsen;** bā ḥarf-i zarf ve izâfeti lâmiyyedir. **Vey** zâmiri **cihân**’a râci’dir. **Ki** ḥarf-i ta’lil. **Ḥulūd** maş-dardır, ebedî olmak ma’nâsına.)

Maḥşûl-i Beyt: Cihân süsen ü gül zamânında cennet gibi oldu, ammâ ne fâ’ide ki anda cennetdeki gibi ḥulūd ^(M,T+) ya’nî beḳâ) mümkün degil. Ḥâşılı, cihân-ı fânî her ne kadar ki ezhâr u envârla müzeyyen olup ḥuld-i berîne beñzerse de lâkin zîneti serî’ü’z-zevâldır, ^(M,T+) ya’nî ḥâlid degildir.)

چو گل سوار شود بر هوا سلیمان وار
سحر که مرغ درآید بنغمه داوود

Çu gul suvâr şevêd ber-hevâ Suleymân-vâr
Şeḥer ki murğ der-âyed be-nağme-i Dâvūd

Çu ^(M,T+) bunda) ta’lil ^(M,T+) içündür, çünkü ma’nâsına. ^(M,T+) **Suvâr şud ber-hevâ** ya’nî şâḥıñ üzerinde nümâyân ola, ya’nî gül budağından zâhir ola. **Suleymân** peygamber havâ üzerinde süvâr olduğı gibi.) ^(S,T+) Mısrâ^c-ı şânî ev-vele zarf vâḳi’ olmuş.) **Seḥer ki;** **ki** ḥarf-i beyân. ^(M,T+) **Murğ**’den murâd bül-büldür.) **Der-âyed;** **der** ḥarf-i te’kid. ^(M,T+) **Be-nağme;** bā ḥarf-i şıla, **Dâvūd**’a izâfeti lâmiyyedir.)

1 Allah o iki peygambere ve peygamberimize rahmet etsin. M: ‘Âd kavm-i Hüd’a ve Şemüd kavm-i Şâlih’a dirler. *Şalla’llâhu ‘alâ cemî’i’l-enbiyâ ḥâşşeten ‘alâ nebiyyinâ Muḥammed. Allâhumme zidhu şerefen ve keremen ve meḥâbeten ve tâ’zîmen.* (Allah bütün peygamberlere bilhassa bizim peygamberimize rahmet etsin. Ya Rab! Onun şerefini, kerametini, heybetini ve tazimini arttır.)

2 T’de bu kelimenin altına küçük harflerle ‘mâziye’ kelimesi yazılmış.

3 S: nesne.

Maḥşûl-i Beyt: Çünkü gül havâ üzre süvâr ola Ḥazret-i Süleymân¹ havâ üzre süvâr olduğu gibi, şehir vaqtinde ki bülbül nağme-i Dâvûd'a gele, ya'nî terenümata ve feryâda başlaya.

بخواه جام لبالب بیاد آصف دهر
وزیر ملک سلیمان عماد دین محمود

Bi-ḥāh cām-ı lebāleb be-yād-ı Âşaf-ı dehr
Vezîr-i mulk-i Süleymân 'İmād-i dîn Maḥmûd

Bu beyt beyt-i evvele cevâb vâki'dir. (^{M,T+} **Bi-ḥāh** fi'l-i emr-i muḥâtab, bâ-yı te'kîdle, iste dimekdir.) **Lebāleb** ve **mālāmāl** toptolu dimekdir. (^{M,T+} **Be-yād;** **bā** harf-i şıla, **yād** bunda aınmağdır zikir ma'nāsına, **Âşaf**a izâfeti lâmiyye'dir, **Âşaf**ın **dehr**'e izâfeti de böyledir.) **Âşaf** Süleymân peygamberin² vezîrinin ismidir, Âşaf bin Berhiyâ dirler. Vezîrlere Âşaf ve pâdişahlara Süleymân dirler ta'zîmen. Zîrâ Âşaf evliyâdan idi, niteki kelâm kitaplarında mübeyyendir. **Vezîr-i mulk-i Süleymân** izâfetleri lâmiyyedir. **Mulk-i Süleymân** Şîrâz'dır ki Ḥazret-i Süleymân peygamberin³ tahtıdır, niteki kütüb-i tevârihde mastûr (^{S,M+} u mezkûrdur.) **'İmād-ı dîn** vezîrin lağabıdır ve **Maḥmûd** ismi. **Vezîr-i mulk-i Süleymân** Âşaf'dan bedeldir ve **'İmād-ı dîn** vezîrden bedel ve **Maḥmûd** 'İmad-ı dîn'den 'atf-ı beyândır.

Maḥşûl-i Beyt: (^{S,T+} Çünkü) gül mezkûr olan gibi ola, cām-ı lebāleb iste Âşaf-ı dehrin yādına ki ol vezîr-i mülk-i Süleymân'dır ki lağabı 'İmād-ı dîn'dir ve ismi Maḥmûd. Ḥâşılı, bu lağabla mülakḥab ve bu 'alemlle mu'lem olan vezîrin 'ışığına bâde iç.

ز عیش کام ابد جو بدولتش حافظ
که باد تا بابد ظل رافتش ممدود

Zi-'ayş-ı kām-ı ebed cû be-devleteş Ḥâfız
Ki bād tâ be-ebed zıll-ı re'feteş memdûd

'**Ayş**, 'ayn'ın fethiyle, lügatda dirlikdir, ammâ bunun gibi yerlerde zevk u sefâ murâddır. **Kām-ı ebed** izâfeti beyâniyye, [**kām**] bunda murâd dimekdir. **Cû** emr-i muḥâtabdır, cüyiden'den, iste dimekdir. **Be-devleteş; şîn-i** zâmîr

1 M, S: Ḥazret-i Süleymân 'aleyhi's-selâm.

2 M, S: Süleymân 'aleyhi's-selâmın.

3 M, S: Ḥazret-i Süleymân 'aleyhi's-selâmın.

vezîr Maḥmūd'a rācî'dir. **Hâfız** münādâ, ḥarf-i nidâsı maḥzûf. **Ki** ḥarf-i râbıt-ı du'â. **Bâd** edât-ı du'â'ıyye. **Tâ** intihâ-yı gâyet içün, ilâ ma'nâsına. **Be-ebed; bâ** ḥarf-i şıla. **Zıll-i re'fetes; zıll'ın re'fet'**e izâfeti beyâniyye ve **şîn'**e lâmiyye, **şîn-i** zamîr vezîr Maḥmūd'a rācî'dir. **Re'fet** şefkat ya'nî esirgemek, re'âfet de gelür delâlet gibi, ḥasune bâbından, feteḥa ve 'alime bâbından da müsta'meldir. Pes, bu iki bâbdan maşdarı re'fen, fa'len vezni üzre gelür, 'ayn'ın fethiyle. İsm-i fâ'ili ra'ûf gelür fa'ul vezni üzre. Ra'uf da gelür, fa'ul vezni üzere, mübâlağa ile esirgeyici ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, anıñ eyyâm-ı devletinde 'ayş u şafâdan ebedî devlete tâlib ol ki anıñ zıll-ı şefkat ü re'feti ebede dek memdûd u dâ'im u şâbit olsun. Ba'zı nüshada maḥlaş beyti böyle vâkı'dir.

بیار باده که حافظ مدامش استظهار
بفضل رحمت غفار بود و خواهد بود

Bi-y-âr bâde ki Hâfız mudâmeş istizhâr
Be-fâzıl-ı rahmet-i Ğaffâr bûd u ḥâhed bûd

Mudâmeş; şîn-i (^{M,T+} zamîr ma'nâ cihetinde) **istizhâr**'a muḥayyeddîr, (^{M,T+} **mudâm istizhâreş** taḳdîrinde. **Be-fâzıl-i rahmet-i Ğaffâr; bâ** ḥarf-i şıla ve izâfetler lâmiyyelerdir. **Bûd** ḥikâyet-i ḥâl-i mâzî ma'nâsınadır ve **ḥâhed bûd** bunda **bûd** bûden ma'nâsınadır.)

Maḥşûl-i Beyt: Bâde getür ki Hâfız'ın dâ'imâ istizhârı ya'nî¹ arḳalanması günâhlar yarlıgayıcı² Allâh'ın rahmetiniñ fazlınadır (^{S,T+} ve şimden girü (127b) rahmetiniñ fazlına olısardır³.)

1 S: ve.

2 S: bağışlayıcı.

3 S: şimden girü rahmetiñ olısardır.

122

Ve lehu eyzan¹
Baḥr-i Muzâri²
Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mef'îlû Fâ'ilât

صوفی نهاد دام و سر حقه باز کرد
 بنیاد مکر با فلک حقه باز کرد

Şûfî nihâd dâm u ser-i ḥoḳḳa bâz kerd
 Bunyâd-i mekr bâ-felek-i ḥoḳḳa-bâz kerd

Şûfî mübtedâ, **niḥâd** haberi, (^{M,T+} fi'l-i mâzîdir nihâden'den, ḳodı dimekdir, bunda ḳurdı dimekdir **dâm** ḳarînesiyle ve **dâm** mef'ûlün bihidir **niḥâd**'iñ. **Vâv** harf-i 'aţf ve mâ-ba'di **niḥâd**'a ma'tûfdur, taḳdîr-i kelâm **u bâz kerd ser-i ḥoḳḳa**'dır. **Bâz kerd** açdı,) **ser-i ḥoḳḳa** mef'ûlün bihidir.² Mısrâ'-ı şânî haber-i şânîsidir **şûfî**'niñ, ya'nî tekerrür-i (^{S,T+} haber) ḳabilindendir. **Ser-i ḥoḳḳa** izâfeti lâmiyyedir, (^{M,T+} bunda) **ser**'den murâd ḳapağıdır, zîrâ açılan ḳapağıdır. **Bunyâd-ı mekr** izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfetidir.³ **Bunyâd** iki ma'nâda müsta'meldir, (^{M,T+} lafz-ı müsterekdir.) Birisi binâ ma'nâsına ve birisi ibtidâ, bunda murâd şânîsidir. (^{M,T+} **Bâ-felek**; **bâ** harf-i muşâḥabet, felekle dimekdir. **Mekr** ḥile ma'nâsına.) **Hoḳḳa-bâz** (^{M,T+} vaşf-ı terkibîdir, bâziden'den, ḥoḳḳa oynadıcı dimekdir), taḳdîr-i kelâm 'Bunyâd-ı mekr kerd bâ-felek-i ḥoḳḳa-bâz'. **Hoḳḳa-bâz** felege şıfattır

Maḥşûl-i Beyt: Şûfî dâm-ı tezvîri ḳurdı⁴ ve ḥile ve riyâ ḥoḳḳasını açdı, ya'nî mürâyilige mübaşir olup mekr u ḥileye başladı felek-i ḥoḳḳa-bâzla. Hâşılı, ḥile-bâzlıkda mekkârlıkda üstâd-ı mâhir olan felekle ḥile-bâzlığa⁵ ve mekkârlığa başladı, ya'nî insâna ḥile ve riyâ şatmakdan geçüp felege ḥile-bâzlığa başladı.

بازئ چرخ بشکندش بیضه در کلاه
 زیرا که عرض شعبده با اهل راز کرد

Bâzî-i çarḫ bi-şkenedeş bîza der-kulâh
 Zîrâ ki 'arz-ı şa'bede bâ-ehl-i râz kerd

1 M: Ve lehu *raḥîme rûḥahu*.

2 S: ser-i ḥoḳḳa mef'ûlün bihidir kerd'iñ.

3 S: Bunyâd-ı mekr, maşdar mef'ûline muzâfdır.

4 M: ḳodı.

5 T: ḥile-sâzlığa.

(^{M,T+} Bâzî-i çarḥ izâfeti lâmiyye ve bâzî, yâ-i aşliyye ile, oyun¹ ma'nâsına-
dır. Bi-şkenedeş; bâ ḥarf-i te'kîd,) şikened müşterekdir fi'l-i muzârî' ile emr-i
ğâyib beyninde, bunda ikisi de olmak mümkündür, şır veya şısın demek ola²,
şîn-i zamîr şüfiye râci'dir. (^{M,T+} Bîza bunda yumurta ma'nâsına.) Kulâh börke
dirler. (^{M,T+} Zîrâ edât-ı ta'lîl. Ki ḥarf-i beyân.) 'Arz-ı şa'bede izâfeti maşdarıñ
me'ûline izâfetidir. (^{S,T+} Şa'bede, şîn'in fetḥiyle, maşdardır dahrece bâbindan³.
Ehl-i râz izâfeti maşdarıñ me'ûline izâfeti qabilindendir.) Ehl-i râz'dan murâd
felekdir. Kerd'in fâ'ili şüfi'ye râci' (^{M+} zamîr)dir.

Maḥşûl-i Beyt: Çarḥ'ın ve dehr'ın oyunu ve ḥaşarlığı şüfiniñ külâhında yu-
murda şır veya şısın⁴, ya'nî rüsvây ider veyâ rüsvâ eylesün, zîrâ ehl-i râza ḥile⁵ ve
mekr eyledi. Bu kelâm telmîḥ tarîkiyledir, ya'nî hengame-gîrler ve ḥoḳḳa-bâz-
lar ḥalkı güldürmek için bir bön kimseye dir ki, gel seniñ saçında yumurda
gizleyelim. Pes, yumurdayı başına ḳor, andan sonra külâhını veyâ taqyesini ba-
şına geçürür. Ba'dehu bir yumruḳ urup yumurdayı ufadır⁶, ol miskiniñ yüzine
ve gözine akıdup anı rüsvây ider. İmdi şüfi-i mürâyî de ḥalk-ı 'âleme ḥile ve
mekr ü şa'bede-bâzlık 'arz eylemek sebebiyle kendüyi rüsvâ idüp ḥalka gülünç
eyler.

ساقی بیا که شاهد رعناى صوفیان
دیگر بجلوه آمد و آغاز ناز کرد

Sâkı bi-y-â ki şâhid-i ra'nâ-yı şüfiyan
Diger be-cilve âmed u âğâz-ı nâz kerd

(^{M,T+} **Sâkı** münâdâ. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Şâhid**'in **ra'nâ**'ya izâfeti beyâniyye ve
şüfiyân'a lâmiyyedir.) **Ra'nâ** lügatda iki yüzlüye dirler, ammâ bunda muṭlaḳâ
güzel dimekdir. (^{M,T+} **Be-cilve**; **bâ** ḥarf-i şıla. **Cilve** 'arz-ı cemâl ma'nâsınadır.
Âğâz ibtidâ ma'nâsına, **nâz**'a izâfeti maşdarıñ me'ûline izâfeti qabilindendir.)
Bunda **şâhid-i ra'nâ** zikri şüfilere ta'rîz (^{M,T+} tarîkiyle)dir. Ke'enne ki şüfiler
maḥbûb-dost ve dilber-perestdirler.

Maḥşûl-i Beyt: Ey sâkı, seyre ve teferrüce gel ki şüfileriñ dilber-i ra'nâ ve
zîbâsı 'arz-i cemâle geldi ve nâza başladı. İmdi bâde şun ki bu seyr şevkiyle nûş

1 T: zebûn.

2 M: olmak mümkündür, kırar dimek ola.

3 S: Şa'bede dahrece bâbindan maşdardır.

4 M: kırar yâhud kırsın.

5 S, M: 'arz-ı ḥile.

6 M: kırar. T: fadır.

idelim. Şâhid'den bunda murâd ma'şûk-ı hâkîkîdir diyen (^{S,T+} ve mürşiddir diyenler) şâ'iriñ murâdını fehm eylememişler¹.

این مطرب از کجاست که ساز عراق ساخت
و آهنگ بازگشت ز راه حجاز کرد

În muṭrib ez-kuca'st ki sâz-ı 'Irâk sāht
V'âheng-i bâz-gešt zi-râh-ı Hicâz kerd

(^{M,T+} Bunda **muṭrib**'den murâd sâzende maḳûlesidir **sâz** ḳarînesiyle.) **'Irâk**'dan bunda murâd (^{M,T+} 'ilm-i nağmeden) uşûl-ı erba'anıñ ikinci aşlıdır. **Sâz**'ıñ **'Irâk**'a izâfeti beyâniyyedir. (^{S,T+} Ve bunda **'Irâk** ihâm tarîkiyle vâkı' olmuşdur.) (^{M,T+} **Sâht** fi'l-i mâzî müfred ğâyibdir, düzen virdi demekdir.) **V'âheng; vâv** harf-i 'atfdır, **âheng** de ihâm tarîkiyle zıkr olmuşdur², ḳaşd ma'nâsına ve sâzende ve güyende âhengi. **Bâz-gešt** de ihâm tarîkiyle zıkr olunmuşdur, rücû' ma'nâsına ve bir nağmeden bir nağmeye intikâl ma'nâsına.

Beyt: سوی حجاز کن آهنگ و بازگشتی کن
که گوشهای عجم آذری مقام تو نیست

Sûy-ı Hicâz kon âheng u Bâz-gešt kon
Ki gûşhâ-yı 'Acem Âzerî maḳâm-ı tu nîst³

Zi-râh-ı Hicâz buña ḳarînedir. Uşûl-i erba'a Râst ve 'Irâk ve Zîr-efkend ve Işfahân. Râst'ın iki fer'i var, Zengûle ve 'Uşşâḳ. 'Irâk'ın da iki fer'i var, Mâye ve Bûselik. Ve Zîr-efkend'ın (^{S,T+} de iki fer'i var,) Buzurg ve Rehâvî. Ve Işfahân'ın Hüseynî ve Nevâ. (^{M,T+} Mâye) ve Bûselik âvâzesi Hicâz'dır. Âvâze bir nice (128a) nağmeninîñ fer'idir, ya'nî iki fer'den bir âvâze mütevellid ü münşa'ibdir. Niteki Mâye⁴ ve Bûselikden Âvâze-i Hicâz münşa'ibdir. Ve Hicâz da ihâm tarîkiyle mezḳûrdur ve bir nice belediñ ismidir ve Mâye ve Bûselik ki bu iki nağme ki 'Irâk'ın fer'leridir, bu iki nağmeden mütevellid ü münşa'ib bir âvâzenin ismidir. Hâşıl-ı kelâm, bu beytde vâkı' olan elfâzın ekşeri ihâm tarîkiyle zıkr olmuş. Hâce ḫâzretleri bu beytde bu fende mahâretin izhâr eylemiş⁵.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

2 S: V'âheng, vâv-ı 'atıfla, ihâm tarîkiyle vâkı'dir.

3 Hicaz makamına yönel, sonra Bazgešt makamıyla şarkı söyle. Çünkü senin makamın/muhatabın Acem kulakları değildir.

4 S: Mâyâh.

5 M: izhâr buyurmuş. Bu cümlelerde nüshalar arasında sıralamada görülen kısmî problemler tarafımızdan düzeltilmiştir.

Maḥşûl-i Beyt: Bu üstâd u mâhir muṭrib ne yerdendir ki ‘Irâk nağmesi-ne düzen virdi ve Bâz-geşt âhengini nağme-i Hicâz’dan eyledi. Ya’nî Hicâz ‘Irâk’ın müteferri‘âtındandır bildi ve aña bâz-geşt eyledi ve gayrı nağme-ye intikâl eylemedi¹. Ba’zı nüshada sâz-ı ‘Irâk yerine râh-ı ‘Irâk vâkı’dir, ikisinden de murâd nağme-i ‘Irâk ve nağme-i Hicâz’dır. Bu maḥâmâtдан bî-haber olanlar bu maḥâmde ‘aceb nâ-sâz ‘indiyyât² söylemişler ki istimâ‘ı şudâ‘ virür³.

ای دل بیا که ما پناه خدا رویم
زان چه آستین کوتاه و دست دراز کرد

Ey dil bi-y-â ki mâ be-penâh-ı Hudâ revîm
Zân-ç’âstîn-i kûteh u dest-i dirâz kerd

(^{M,T+} **Be-penâh-i Hudâ revîm**; bā harf-i şıla, **penâh** şıgıncaç, **Hudâ**’ya izâ-feti lâmiyye. **Revîm**, fi’l-i muzâri‘ mütekellim ma‘âl-ğayr, revîden’den, gide-lim dimekdir **Zân-çi** aşlında **ez-ân-çi**’dir. **Âstîn** yeñ. **Kûteh** kısa, kûtâh’dan muḥaffef. **Âstîn-i kûteh** ve **dest-i dirâz** izâfetleri beyâniyyedir.) **Kerd** lafzını bunlara isnâd mecâzdır, aşlında (^{M+} yeñin kışa) eyleyen şûfilerdir ki bunların şâhibleridir⁴, zirâ bu evşâfla anlar mevşûfdur

Maḥşûl-i Beyt: Ey gönül, gel ki Allâh’ın penâhına varalım ya’nî Allâh’a şıgınalım ol nesneden ki yeñi kısa ve eli uzunlar eylediler. Ya’nî ri-yâ ve mekr işinden Allâh’a şıgınalım dimekdir veyâ hufyeten işledikleri nâ-meşrû‘ u nâ-ma’kûl işlerden.

Beyt: صوفی پیاله پیمای زاهد قرا به پرداز
ای کوتاه آستینان تا کی دراز دستی
Şûfî piyâle-peymâ zâhid kırâbe-perdâz
Ey kûteh-âstînân tâ key dirâz-destî⁵

1 M: eyledi.

2 M: ‘aceb söz.

3 S: istimâ‘ı gûl ve şudâ‘ virür. <^{T+} Redd-i Sürûrî ve Şem’î>

4 M: muşâhibleridir.

5 511. gazel 7. beyit. Beyitte ‘zâhid’ yerine ‘Hâfiz’ geçmektedir.

صنعت ممکن که هر که محبت نه راست باخت
عشقش بروی دل در معنی فراز کرد

Şan'at me-kon ki her ki maḥabbet ne rāst bāḥt
'İşkēş be-rüy-ı dil der-i ma'nā firāz kerd

Şan'at-me-kon buyurduğu ğaybetden ḥiṭāba iltifâtdır ya'nî beyt-i sābıkda olan ğaybetden, murād ḥile ve mekr eyleme dimekdir. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. (^{M,T+} **Her ki**'deki **ki** ismidir kes ma'nāsına. **Ne** edât-ı nefy, ma'nā cihetinde **bāḥt**'e muḳayyedir.) **'İşkēş**; **şîn-i** zamîr mışrâ'-ı evvelde **ki**'ye râcî'dir ve ma'nā cihe-tinden **dil**'e muḳayyedir, **be-rüy-ı dîleş** taḳdîrinde. **'İşkēş** mübtedâ ve **firāz kerd** haberi ve mâbeynehumâ **kerd**'e müte'allîk. **Be-rüy-ı dil**; **bâ** ḥarf-i şıla, **rüy-ı dil** izâfeti lâmiyyedir. **Rüy** bunda muḳḥamdır, olmasa da ma'nâya ḥalel virmezdi. **Der-i ma'nā** (^{M,T+} izâfeti de) lâmiyyedir, (^{M,T+} **ma'nā**'ya **der** izâfeti) isti'âre ṭarîkiyledir. **Firāz kerd** ḳapadı dimekdir ıstîlâhen.

Maḥşûl-i Beyt: (^{M,T+} Şan'at me-kon, ya'nî) tezvîr ü ri-yâ eyleme, zîrâ her kimse ki muḥabbetde rāst-rev ü (^{M,T+} rāst-bâz olmadı, ya'nî pāk-rev ü) pāk-bâz olmadı, 'ışk¹ anıñ yüzine ma'nā ḳapusını ḳapadı. Hâşılı, ṭarîḳ-i muḥabbete ḥazḳ-ı nefisle ve ârzü-yı ṭab'ile varan kimseniñ üzerine 'ışk² feyz ḳapusını bend ider ki vaşl-ı cānāndan bî-behre olur.

فردا که پیشگاه حقیقت شود پدید
شرمنده رهروی که عمل بر مجاز کرد

Ferdâ ki pîşgâh-i ḥaḳîḳat şevved pedîd
Şermende reh-revî ki 'amel ber-mecâz kerd

(^{M,T+} **Ferdâ** yarın. **Ki** ḥarf-i râbıt-ı şıfat veyâ ḥarf-i beyân.) **Pîşgâh** şadr-i meclis ve ḳapu üzerinde olan şâh-nişîn, **ḥaḳîḳat**'e izâfeti beyâniyyedir. **Şevved** fi'l-i muzâri' müfred ğâyibdir, zamîr-i fâ'il taḥtında müstetir, râcî'dir **pîşgâh**'a³. Hâşılı, zamîr ismidir **şevved**'iñ ve **pedîd**, (^{M,T+} bâ-yı 'Acemîyle,) haberi, zîrâ **şevved** ef'al-i nâḳışadandır (^{T+} yaşıru ma'nāsına⁴.) **Şermende** ism-i fâ'ildir, şermî-den'den, taḳdîr-i kelâm **şermende bâd**'dır, zarûret-i vezniçün lafz-ı **bâd** ḥazf⁵

1 S: 'ışk reh-revî.

2 S: 'ışk reh-revî.

3 S: Şevved muzâri', zamîr-i fâ'il taḥtında müstetir, râcî'dir pîşgâha.

4 S: zîrâ şayr ma'nāsına olan ef'al-i nâḳışadandır.

5 M, T: taḳdır.

olunmuştur, (^{M,T+} şermende olsun, ya'nî utanıcı olsun demekdir. **Reh-revî**; yâ harf-i vahdet, **reh-rev**, iki rā'nın fetḥalarıyla, vaşf-ı terkibîdir, revîden'den, yola gidici ma'nāsına. **Ki** harf-i rābıt-ı şıfat. **Amel** iş ma'nāsına, muḳaddem mef'ülün bihidir **kerd**'iñ. **Ber** harf-i isti'lâ, 'alâ ma'nāsına. **Mecâz** ism-i mekândır, cāze-yecûzu'dan) (^{T+} ya'nî naşara bâbının ecvefinden, geçecek mekân demekdir. **Ber-mecâz, kerd**'iñ) (^{M,T+} mef'ülün bih ğayr-i şarîḥdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Yarın ya'nî kıyâmet güninde ki her kişiniñ ḥaḳîḳat ü me-câzı âşikâre olur. Şermende ve şermsâr bir sâlik olsun ki dünyâda 'ameli mecâz üzre ola, ya'nî riyâ ve zerḳle ola.

ای کبک خوش خرام کجا میروی بایست
غره مشو که گربه عابد نماز کرد

Ey kebk-i hoş-ḥirâm kucâ mî-revî bi-îst
Ġirre me-şev ki (128b) gurbe-i 'âbid nemâz kerd

(^{M,T+} **Kebk** keklik. **Hoş-ḥirâm** vaşf-ı terkibîdir, ḥirâmîden'den, güzel şalını-cı, **kebk**'iñ buña izâfeti beyâniyyedir.) **Kucâ** (^{M,T+} kanda demekdir,) mekândan istifhâmdır¹, 'Arabîde eyne gibi. **Mî-revî** fi'l-i muzâri' muḥâṭab, (^{M,T+} gidersin demekdir, ya'nî kanda gidersin demekdir). **Bi-îst**; **bâ** harf-i te'kid, **îst** emr-i muḥâṭabdır, istîden'den, dur demekdir, ya'nî gitme qarâr eyle². **Ġirre**, ğayn'ıñ kesriyle (^{M,T+} ve rā-i müşeddedeniñ fetḥı ve tā-yı te'nîşle,) mağrûr ma'nāsına ismdir. **Me-şev** (^{M,T+} nehy-i muḥâṭabdır, şevîden'den, olma demekdir,) lâ-tekûn ma'nāsına, ef'al-i nâḳışadandır. (^{M,T+} **Ki** harf-i beyân-ı **Ġirre me-şev**'dir. **Gurbe**, kâf-ı 'Acemîniñ zammı ve rā-i mühmele-i sâkine ile, kedi ma'nāsına.) (^{S+} **Gur-be**'niñ) 'âbid'e izâfeti mevşûfuñ şıfatına izâfetidir ya'nî beyâniyye. (^{S,T+} Müşeb-behun bihiñ müşebbehe izâfeti kabîlindendir diyen maḳşûd-ı şâ'iri bilmemiş³.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey hoş-ḥirâm kebk ya'nî civân-ı hoş-ḥirâm, nereye gider-sin, ṭur gitme. Şaḳın mağrûr olma ki 'âbid-i mürâyî muşallî ve namâz-güzârdır, andan baña zarar müterettib olmaz diyü. Belki edâ eyledügi namâz u niyâz esbâb-ı pâ-bend u dâm-ı firîbdir.

Bu telmiḥdir şol meşhûr kışşaya ki bir gurbe-i ḥile-sâz bir gün gerdenine tesbîḥler taḳup zühd ü taḳvâya başlar. Kebkiñ birisi bir gün bunuñ bu ḥâlini görüp miskîn, firîbinden bî-reyb olup yanına varur. (^{M,T+} Görür ki muḥkem

1 S: istifşârdır.

2 S: istîden'den, gitme, qarâr eyle demekdir.

3 <^{T+} Redd-i Şem'i>

zühhd ü taḳvāya meşğûl olup hîç buña iltifât eylemez. Pes, mekrinden ġâfil olup varup) sâ'ir yoldaşlarına haber ider, gelüp görürler fi'l-vâḳi' didüğü gibi gurbe 'âbid olmuş. Pes, Hudâ'ya şükr ü ḥamd iderler ve gurbe-i ḥile-bâz¹ ile istinâs iderler. Gurbe şol kadar şabr ider ki bu mazlûmlar, yanında yatup yuvalanmağa başlarlar. (^{S+} Hemân üçin bir uğurdan tutup ya'nî) birisin bir eliyle (^{S,T+} ve birisin bir eliyle) ve birisin ağzıyla² ḳapar. Bâḳîsi kaçup yoldaşlarına haber virürler ki, (^{M,T+} ey, ne) zâhid! Evvel birer birer³ şikâr iderdi, şimdi üçümüzi bir uğurdan ḳapdı. Pes, Hâce civân-ı hoş-hırâma bu telmiḥi temsil idüp buyurur ki 'âbid-i ḥile-bâz u mekkârın yanına varma. Mebādâ ki seni ġâfil ü mağrûr idüp şikâr eylemeye.

حافظ مکن ملامت رندان که در ازل
ما را خدا ز زهد ریا بی نیاز کرد

Hâfız me-kon melâmet-i rindân ki der-ezel
Mâ-râ Hudâ zi-zuhd-i ri-yâ bî-niyâz kerd

Ekşer kütüb-i 'Acemde **riyâ**'yı **zuhd**'e 'atıfla yazar ve ba'zısında bilâ-vâv yazar. Vâv'la olıcaḳ ma'nâ âşikâredir, ammâ vâv'sız olıcaḳ tecevvüze irtikâb lâ-zımdır. Meşelâ ri-yâya mecâzen zühhd işbât eyleyevüz veyâ ri-yâya bir yâ-yı nisbî taḳdır idevüz⁴, **zuhd-i ri-yâyi** taḳdırinde, *ve li-kullin vichetun*. **Melâmet-i rindân** (^{M,T+} izâfeti) maşdarın mef'ûline izâfetidir.

Maḥşûl-i Beyt: Hâce tecrîd tarîḳıyla buyurur: Ey Hâfız, bâde-nüşları âzâr eyleme, zirâ ezelde⁵ Hudâ bizi zühhd ü ri-yâdan (^{S,T+} veyâ zühhd-i ri-yâdan) bî-iḥ-tiyâc ḥalk eyledi. Ya'nî bizi zühhâd, 'ubbâd mürâyilerden⁶ yaratmadı (^{S+} ki ḥalka daḥl ü ṭa'n idevüz. Zirâ bu iş mürâyilerindir, sen ḥod mürâyî degilsin ki rindlere ta'riz eylesin, belki rindlerin birisisin.)

1 S: ḥile-sâz.

2 S: ayağıyla.

3 M: evvel birimizi. T: evvel birimiz.

4 S: ideriz.

5 S: evvelde.

6 S: ri-yâyilerden.

123

Ve lehu eyzan¹
Bahr-i Remel
Fâ'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilât

سالها دل طلب جام جم از ما می کرد
 و آنچه خود داشت ز بیگانه تمنا می کرد

Sālḥā dil ṭaleb-i cām-ı Cem ez-mā mī-kerd
 V'ān-çi ḥod dāšt zi-bīgāne temennā mī-kerd

(^{M,T+} **Sālḥā** sāl'ın cem'idir üslub-ı 'Acem üzere, bunda nice yıllar dimekdir. **Dil** lafz-ı müşterekdir gönül ile yürek beyninde, bunda) **dil**'den gönül murâd-
 dır ki yürek anın zarfıdır. Niteki Hâzret-i Mevlâna Câmî buyurur:

Beyt: نیست این پیکر مخروطی دل
 بلکه هست این قفس و طوطی دل
 گر تو طوطی ز قفس شناسی
 بخدا ناس نه ای نسناسی
 Nist in peyker-i maḥrûṭi dil
 Belki hest in kafes u ṭûṭi dil
 Ger tu ṭûṭi zi-kafes ne-şnâsi
 Be-Ḥudâ nâs ne'i nesnâsi²

(^{M,T+} **Ṭaleb**'in **cām**'a izâfeti maşdarın mef'ûline izâfetidir ve **cām**'ın **Cem**'e lâ-miyye. Bunda **dil** mübtedâ ve mâ-ba'di haberi. **Ez-mâ, mī-kerd**'e müte'allik ve **mī** bunda hikâyet-i hâl-i mâzî ifâde ider, eylerdi dimekdir. **V'ān-çi; vāv** bunda ma'nâ-yı hâliyyeti ifâde ider. **Ḥod dāšt** kendi tutardı dimekdir ya'nî kendini vardı. **Zi-bīgāne; zâ**-yı müfred ibtidâ içündür, **bīgāne** yâd dimekdir. **Temennâ**; tefâ'ul ve tefâ'ul bâbının nâķışından maşdarların 'ayne'l-fi'lini 'Acem meftûḥ ider lâme'l-fi'lini elife ibdâl eylemekiçün, temennâ ve teķâzâ gibi.) **Temennâ** bir nesneyi ârzü ile istemege dirler³.

1 M: Ve lehu raḍiye 'anhu.

2 Bu koni şeklinde olan organ (kalp) gönül değildir. Bilakis bu organ bir kafes, gönül ise onun içindeki tût kuşu gibidir. Şayet sen kafesle kuşu ayıramıyorsan Allah'a yemin olsun ki sen insan değil, maymunsun.

3 S: Temennâ bir nesneyi ârzü itmek.

Maḥşûl-i Beyt: Nice yıllar gönül bizden cām-ı Cem talep eylerdi ya'nî es-râr-ı gaybiyeyi gösterir bir âyine isterdi, ammâ hâlbuki kendüde olanı ya'nî mâlik olduğunu bîgânenen isterdi. Hâşılı, cām-ı Cem ve âyîne-i İskender (S⁺ kendüde iken veyâ) kendi iken bizden isterdi.

Beyt: مظهر ذات و صفت عالم و ادم باشد
جام جم را که شنیدی دل آدم باشد

Maẖhar-ı zât u şîfât 'âlem u âdem bâşed
Câm-ı Cem-râ ki şenîdi dil-i âdem bâşed¹ (129a)

Ya'nî enbiyâ ve evliyâ mâlik olduğu cevhere herkes mâlikdir, nihâyeti, mâ-likiyetinden âgâh degildir. Pes, mürşid-i kâmil olanlara vâsıl olmağla mâlik olduğundan haber-dâr olur. *'Evşâleni'llâhu Tê'âlâ ileyhi ve iyyakum*². Bundandır ki beyt-i şânîde buyurur:

گوهری کز صدف کون و مکان بیرون بود
طلب از گمشدگان لب دریا می کرد

Gevherî k'ez-şâdef-i kevn u mekân bîrûn bûd
Taleb ez-gum-şudegân-ı leb-i deryâ mî-kerd

(^{M,T+} **Gevherî**'de **yâ** vahdet içündür, **gevher**'den bunda murâd enbiyâ ve evliyâ kulûbında mestûr ve mektûm olan sırru'llâhdır ki *'Kalbu'l-mu'mini bey-tu'llâh*³ anıñ ma'nâsıdır ki ol sırr kevn ü mekân şadefinden hâricdir. **Şadef** inci hâşıl olan zarfa dirler ki ol zarf istiridye kapaqları gibidir, nihâyeti, **şa-def** ayrı olur, hâşılı, **şadef** bedihiyyâttandır, ta'rîfe ihtiyâcî yokdur. **Kevn u mekân** bu 'âlemden 'ibâretedir. **Bîrûn**, yâ ile ve yâ'sız ya'nî **birûn**, taşra di-mekdir. **Bûd** bunda edât-ı haberdır, est ma'nâsına⁴. **Gevherî**, yâ-yı vahdetle, mübtedâ ve mâ-ba'dî şıfatı, mısrâ'-ı şânî haberî. **Ez-gum-şudegân**; **ez** edât-ı ibtidâ, **gum-şudegân** gum-şude'niñ cem'idir, yitmişler ma'nâsına, **leb**'e izâfeti ve **leb**'iñ **deryâ**'ya lâmiyyedir. **Deryâ**'dan murâd **deryâ-yı 'ışk**'dır.) Taqdir-i kelâm⁵ **leb-i deryâ-yı 'ışk**'dır.

Maḥşûl-i Beyt: Bir gevher ki kevn ü mekân şadefinden hâricdir, anı 'ışk deryâsı kenârında güm olmuşlardan talep eylerdi, ya'nî deryâ-yı şuhûda

1 Allah'ın zatının ve sıfatlarının tecelli ettiği/göründüğü yer âlem ve insandır. Bütün dünyayı gösterdiği söylenen Cem'in kadehi ise insanın gönlüdür.

2 Allah beni de sizi de ona ulaştırısın.

3 Müminin kalbi Kâbe (beytullah) mesabesindedir.

4 T: bûd bunda dimekdir haber ve râst ma'nâsına.

5 S: taqdiri.

müstağrak olanlardan taleb iderdi. Güm olanlardan ise¹ haber gelmez. Zîrâ ‘Ân-râ ki haber şud haberî bâz ne-y-âmed’. Beytiñ ma’nâ-yı haķîķisine vâşıl olmayanlar gum-şudegân’dan murâd meşâyih kisvesinde olan nâķış mürşidlerdir (^{M,T+} dimiş²). Bu kelâm maṭla’ın mışrâ’-ı evvelinde ‘ez-mâ’ ‘ibâretinden ğafletden nâşidir. Ve bigâne buyurduğı tevâzu’ ve tenezzül kâsdıyladır³, ve-illâ kendiler baħr-i haķîķatde âşinâ-yı kâmilidir ve güm-şudegândan yine kendiler murâddır, (^{M,T+} ya’nî baħr-i tevḥîde dalmış dimekdir.)

Beyt: ‘İlm-i ledün baħrine ṭalalı dir Gülşeni
Yetmezem ḳa’rına her nice kim boylaram⁴

مشکل خویش بر پیر مغان بردم دوش
کو بتأیید نظر حل معما می کرد

Muşkil-i hîş ber-i pîr-i muġân burdem düş
K’û be-te’yîd-i naẓar ḥall-i mu’ammâ mî-kerd

(^{M,T+} **Muşkil-i hîş** izâfeti lâmiyyedir. **Ber** buda ‘inde ma’nâsınadır. **Düş** lügatda müşterekdir, ammâ bunda dün gice dimekdir, ezelden ‘ibâretidir. **K’û**, **ki** ile **û**’dan mürekkebdir, **ki** râbıt-ı sıfat veyâ ḥarf-i ta’lîl, **vâv** zamîr-i ğâyib, **pîr-i muġân**’a râci’dir.) **Be-te’yîd-i naẓar** izâfeti⁵ maşdarın fâ’iline izâfetidir. **Ḥall-i mu’ammâ** izâfeti de maşdarın mef’ûline izâfetidir⁶. Ve **ḥall**, **mî-kerd**’in mef’ûlün bih şariḥidir.

Maḥşûl-i Beyt: Dün gice kendi müşkilimi pîr-i muġân ḳatına iletdim ki ol pîr-i muġân dikkat-i naẓarla mu’ammâ ḥall iderdi, ya’nî fetḥ-i müşkilât-ı ‘ışķ iderdi. (^{S,T+} ‘Ber-i pîr-i muġân’ yerine ‘bâ-pîr-i muġân’ yazan cemî’ nüşḥalara muḥâlif yazdı⁷.)

دیدمش خرم و خندان قدح باده بدست
و اندران آینه صد گونه تماشا می کرد

Dîdemeş ḥurrem u ḥandân ḳadeḥ-i bâde be-dest
V’enderân âyine şed güne temâşâ mî-kerd

1 M: olmuşlardan.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem’î>

3 S: ṭarîķiyledir.

4 (^{S+} Ḥâşılı, mışrâ’-ı evvelde ‘mâ’ ve şânide ‘bigâne’ ve râbî’de ‘gum-şudegân’dan kendiler murâddır.)

5 S: naẓara izâfet.

6 S: Ḥall-i mu’ammâ mef’ûline.

7 <^{T+} Redd-i Şem’î>

(^{M,T+} **Didemeş** fi'l-i mâzî mütekellim vahde ve) **şîn-i** zamîr pîr-i muğâna râci'dir ve **didem**'in mef'ûl-i evvelidir ve mef'ûl-i şânisi **hurrem**'dir (^{M,T+} ve **handân** ma'fûfdur **hurrem**'e). **Qadeh-i bade** izâfeti lâmiyyedir ve hâldir, şîn-i zamîrden veyâ mef'ûl-i şâniden bedel ola. **V'enderân**; (^{M,T+} **vâv** harf-i 'atf'), **ender** edât-ı zarf, **ân** ism-i işâretidir **âyine**'ye ki **qadeh-i bade**'den kinâyetdir ve andan murâd câm-ı cihân-nümâdır ki qalb-i 'aşîkdan 'ibâretidir. **Şed güne temâşâ**'dan tecelliyât-ı İlahiye murâddır, ya'nî envâ'-ı tecelliyâtı seyr iderdi demekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Beyt-i sâbık bu beyte¹ merhûn u mevķûfdur. Ya'nî müşkilimi pîr-i muğâna iledicek anı şâd u handân, qadeh-i bade elinde gördüm ve ol qadeh-i badede yüz dürlü tecelliyât-ı İlâhiyye seyr iderdi ki qalb-i 'arifîn hâli böyledir.

گفتم این جام جهان بین بتو کی داد حکیم
گفت آن روز که این گنبد مینا می کرد

Goftem in câm-ı cihân-bîn be-tu dâd Ḥakīm
Goft ân rûz ki in gunbed-i mînâ mî-kerd

Pîr-i muğânı mezkûr evşâf ve aḥvâl ile göricek âna didim ki bu **câm-ı cihân-bîn**'i ya'nî qalb-i Ḥudâ-bîn'i, zirâ bunda murâd **câm-ı cihân-bîn**'den dil-i 'arifdir. (^{M,T+} **Be-tu; bâ** harf şıla. **Key** kaçan.) **Ḥakīm** Allâhu Te'âlâ. **Goft** u'n fâ'ili pîr-i muğândır ki mürşid-i kâmilten 'ibâretidir. **Gunbed** (^{M,T+} zâl-i mu'ce-me iledir aşlında, ammâ isti'mâl dâl-i mühmele iledir, qubbe ma'nâsına,) Arapça cünbüze dirler, (^{M,T+} cîm'in ve bâ'nın zammeleriyle.) **Gunbed**'in **mînâ**'ya izâfeti müşebbehun bihi'n müşebbehe izâfetidir, (^{M,T+} hâşılı, beyâniyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Pîr-i muğâna didim ki bu câm-ı cihân-bîni saña Ḥakīm ne vaķt virdi? (^{S,M+} Pîr-i muğân cevâb virdi) ki ol gün ki bu günbed-i mînâyı ya'nî yeşil şırça gibi qubbeyi yaradurdu, ya'nî 'âlemi ḥalk eyledüğü zamânda². Hâşılı, baña bu qalb-i Ḥudâ-bîni mu'tî ezelde i'tâ eyledi ya'nî elest güninde³.

گفت آن یار کزو گشت سر دار بلند
جرمش آن بود که اسرار هویدا می کرد

1 M: Sâbık beytde.

2 M: ya'nî ḥalk eyledi, ol zamânda.

3 M: rûz-i elestd.

Goft ân (129b) yâr¹ k'ezû geşt ser-i dâr bulend
Curmeş ân bûd ki esrâr huveydâ mî-kerd

Goft'uñ fâ'ili cā'izdir ki pîr-i muğân olan veyâ **ân yâr**, ki Mañşûr'dan 'ibâ-rettdir. (^{M,T+} **K'ezû**; **ki** râbıt-ı şıfat, **ez** min-i ibtidâ ma'nâsınadır, **vāv** zamîr-i ğâyib, **yâr**'e râcî'dir, aşl-ı terkib **ki ez-û** idi, hâ-i resmî ve hemzeler terkible hâzıf olunmuş. **Geşt** ef'âl-i nâkışadan fî'l-i mâzî müfred ğâyibdir, **ser-i dâr** ismi, **bulend** haberi.) **Ser-i dâr** izâfeti lâmiyyedir². **Ser-i dâr** bülend olması Mañşûr gibi bir vücûd-ı şerîf anda asılmağla müşerref olmasıdır. (^{M,T+} **Curmeş**; **şîn-i** zamîr **yâr**'e râcî'dir. **Ki** harf-i beyân.) **Esrâr, mî-kerd**'iñ mef'ûl-i evveli ve **huveydâ**, (^{M+} hâ'nın zammı ve vāv'ın fethi ile, âşikâre ma'nâsına,) mef'ûl-i şânîsi.

Mañşûl-i Beyt: Pîr-i muğân didi veyâ ol yâr ki ser-i dâr andan bülend ü şâhib-rıfat oldu, didi: Cürmi ve günâhı ol idi ki esrâr-ı Hudâ'yı âşikâre eylerdi, ya'nî Ene'l-Hâk söylerdi, hâşılı, ulûhiyyet da'vâsını eylerdi.

بی دلی در همه احوال خدا با وی بود
وو نمی دیدش و از دور خدا را می کرد

Bî-dilî der-heme ahvâl Hudâ bâ-vey bûd
V'û ne-mî-dîdeş u ez-dûr Hudâ-râ mî-kerd

Bî-dil iki ma'nâda müsta'meldir. Biri yüreksiz ya'nî korkak ve biri de gönül-süz ya'nî gönli gitmiş (^{S,M+} ya'nî 'âşik dimekdir,) (^{M,T+} **yâ** harf-i vahdet. **Der** harf-i zarf. **Heme ahvâl** cemî' ahvâl dimekdir. **Vey** zamîr-i ğâyibdir **bî-dil**'e râcî'. **Bûd** idi ma'nâsına, **bâ-vey bûd** anıñla idi dimekdir.) **Vāv**; iki vāv'la ba'zı nüshada böyle bulunmağın³ bunu ihtiyâr eyledik. **Vāv**-ı evvel hâliyye ve şânî **û**'dan muhaf-fedir ki zamîr-i ğâyibdir **vey** gibi, **bî-dil**'e râcî'dir, hâlbuki ol bî-dil dimekdir. (^{M,T+} **Ne-mî-dîdeş**; **şîn-i** zamîr Hudâ'ya râcî' ve [zamîr-i] müstetir **bî-dil**'e⁴. **U ez-dûr**; **vāv** harf-i 'atf.) **Hudâ-râ**; **râ** bunda müsterekdir cemî' ma'ânîsi beyninde, ya'nî kâsem ve taşîş ve mef'ûliyyet (^{S,M+} ve ğayrileri) beyninde. Mağşûd budur ki muşâhabetinde her kişi Hudâ'yı ğâyib menzilesine⁵ tenzil idüp Allâh haqqıçün ve Allâh içün ve Allâh'a ve Allâh'ın dir, hâlbuki Allâh andan taretü'l-ayn mün-fekk degil. ⁷ ﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ﴾ ⁶ ﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ﴾

1 M: pîr.

2 M: Serdâr-ı bülend izâfeti lâmiyyedir.

3 M: böyle olmağın. S: bulunmağın.

4 M: müsterekdir bî-dile.

5 M, T: yerine.

6 "Biz insana şah damarından daha yakınız." Kaf 50/16.

7 "Nerede olursanız olun Allah sizinle beraberdir." Hadid 57/4.

Qıṭ'a: دوست نزدیکتر از من به من است
وین عجب تر که من از وی دورم
چکنم با که توان گفت که او
در کنار من و من مهجورم
Dōst nezdikter ez-men be-men'est
V'in 'acebter ki men ez-vey dūrem
Çi konem bā-ki tuvān goft ki ū
Der-kenār-ı men u men mehcūrem¹

Maḥşûl-i Beyt: Bir 'aşîḳ-ı ṭālib-i vişāl-i cānān cemī' aḥvâlde cānān kendiyle idi veyâ kendiyledir, ḥālbu ki ol 'aşîḳ-ı bî-çāre cānānı görmeyüp ırâḳdan cānān muşāḥabetini eylerdi. Ya'nî cānānı görmeyüp ğāyibâne anı'n kelâmını eylerdi. (^{S,T+} Ba'zılar bunda dîvānlarda bulunmayan bir mışrâ' ihdâs eylediler ki hiç ma'nâsı yoktur.

Mışrâ': Bî-dilî-râ² ki Ḥudâ der-heme cā bā-û bûd³

Ba'zılar ıslâḥ-ı ma'nâ için râ'nın ziyâdesine ḥükm eylediler. İhdâs-ı mışrâ' eyledüğü fâsiddir ve râ'nın ziyâdesine ḥükmi efsed⁴. Ḥudâ-râ yerine Ḥudâyâ yazanlar şâ'iri'n murâdın anlamamışlar⁵.)

آن همه شعبده عقل که می کرد اینجا
سامری پیش عصا و ید بیضا می کرد
Ān heme şa'bede'i 'aql ki mî-kerd īn-cā
Sāmīrī piş-i 'aşā vu yed-i beyzā mî-kerd

Ān ism-i işâretidir bir muḳadder şa'bede'ye ki mez kūr şa'bede anı tefsîr ider, (^{M,T+} **hemze** ḥarf-i tevessül ve **yâ** ḥarf-i vaḥdet veyâ tenkîr⁶.) **Ki** ḥarf-i beyân-ı şîfat⁷, mertebesi 'akl'dan muḳaddemdir, ammâ zarûret-i vezniçün te'ḥîr olındı. (^{M,T+} **Mî-kerd**; **mî** ḥikâyet-i ḥâl-i mâzîdir.) **Kerd** (^{M,T+} fi'l-i mâzî

1 Dost (Allah) bana benden yakın, acayip olan şu ki ben ondan uzağım. Ne yapabilirim, kime nasıl söyleyebilirim ki o benim yanımda ben ise hicran/ayrılık azabı çekmekteyim.

2 M, T: Mey-i dil-râ.

3 Bir âşığa ki Tanrı her yerde onunla birlikte idi.

4 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

5 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

6 T: yâ ḥarf-i vaḥdet.

7 M, T: ki râbıt-ı şîfat.

müfred gayibdir,) ef'âl-i nâkışadan, ismi 'aql ve haberi **ân heme şa'bede**. **Sâmirî** Benî İsrâ'îl'den ol şahıştır ki Hâzret-i Mūsâ münâcâta vardıkdan soñra ba'zı sehharlıgıla altundan peydâ eyledüğü buzağıyı söyledüp¹ kavm-i Mūsâ'ya tefriķa şaldı, niteki tefsirlerde maşûr u mezkûrdur. 'Aşâ'dan murâd Hâzret-i Mūsâ'nın 'aşasıdır. **Beyzâ** bunda **yed**'e şıfatdır, aşında lafz-ı müşterekdir, güneşle ebyazın mü'enneşi beyninde, bunda ma'nâ-yı âhîr² murâddır, zîrâ **yed** mü'enneş-i ma'nevîdir, pes, şıfatı muṭâbık olmak gerek, beyâz el demekdir ki Hâzret-i Mūsâ'nın bir mu'cizesi ol idi ki eli güneş gibi yaldırdı. Ve bir mu'cizesi ol idi ki 'aşasını yere bıraktıkda ejder (M,T+ gibi) olurdu. Bunlar meşhûr mu'cizeleri idi, (M,T+ bundan gayrı mu'cizatının nihâyeti yok.) **Sâmirî** mübtedâ ve **mî-kerd** haberi ve bâķisi ya'nî **pîş-i 'aşâ** (S,T+ *ilâ âhîrihi*) da **mî-kerd**'e müetallık.

Maḥşûl-i Beyt: Ol cemî' ḥîle-sâzlıklar³ ve ḥoḳḳa-bâzlıklar ki 'aql bu 'âlemde şimdiye dek⁴ eylerdi 'ışkın öninde, Sâmirî Mūsâ'nın 'aşası ve yed-i beyzâ öninde eylerdi. Pes, nice ki Mūsâ'nın bu iki meşhûr mu'cizesi Sâmirî'nin eylediği siḥri ibtâl eylerdi, 'ışk daḥi (130a) 'aqlın ḥîle-sâzlıklarını ve siḥr-perdâzlıklarını⁵ ancılayın ibtâl eyler. Ya'nî 'ışk 'aqla ḡâlibdir dimekdir. Nitekim Hâce Hüsrev-i Dehlevî buyurur:

Beyt: عشق تو شحنه ایست که سلطان عقل را
موی جبین گرفته به چاوشی آورد
'İşk-ı tu şıḥne'ist ki sulṭân-ı 'aql-râ
Mûy-ı cebîn girifte be-çâvişi âvered⁶

(S,T+ Mısrâ'-ı şânîniñ ma'nâsında gūyâ Sâmirî 'aşâ ve yed-i beyzâ ya'nî bu iki mu'cize katında ki murâd Mūsâ '*aleyhi's-selâm*dir, ḥoḳḳa-bâzlık eyledi diyen ma'nâ-yı beyti ḥiç añlamamış⁷. Sâmirî yerine sāḥirî yazup ma'nâsında sāḥirliği 'aşâ ve yed-i beyzâ öninde iderdi diyen de hem-çünân⁸.)

1 S: peydâ eyledüğü buzağı söyleyüp ya'nî söyledüp.

2 S, T: aḥîr.

3 S: ḥîle-bâzlıklar

4 S: şimdilik.

5 M: ḥoḳḳa-bâzlıklarını.

6 Senin aşkın öyle bir şahne/zabıtır ki padişah mesabesindeki akli perçeminden yakalayıp çavuşun huzuruna getirir.

7 <T+ Redd-i Şem'i>

8 <T+ Redd-i Sürûri>

فیض روح القدس ار باز مدد فرماید
دیگران هم بکنند آنچه مسیحا می کرد

Feyz-i Rûhu'l-Ḳudus er bâz meded fermâyed
Digerân hem bi-konend ân-çi Mesîhâ mî-kerd

(^{M,T+} **Rûhu'l-ḳudus** Hâzret-i Cibrîl-i Emîn'dir,) anıñ feyzi cânib-i Hâḳ'dan¹ işâl eylediği vahiydir. (^{M,T+} **Er** eger'den muḥaffef edât-ı şartdır.) **Bâz** bunda te'kid ifâde ider ancak. (^{S,T+} Eger girü meded buyura diyenler **bâz**'ın mevârid-i isti'mâlinde gâfil imişler².) (^{M,T+} **Digerân** diger'in cem'idir, gayrılar dimekdir.) **Hem** bunda te'kid ifâde ider.

Maḥşûl-i Beyt: Hâzret-i Cibrîl'in feyzi meded buyurursa Hâzret-i 'İsâ buyurduğu ihyâ-yı mevtâyı ve ibrâ-yı ekmeḥ u abraşı gayrılar da iderler. Ya'nî mü'eyyed min-'indî'llâh olduğdan sonra herkes bu aḥkâmı icrâ ider.

گفتمش زلف چو زنجیر بتان از پی چیست
گفت حافظ گله از دل شیدا می کرد

Goftemeş zulf-i çu zıncır-i butan ez-pey-i çist
Goft Hâfız gile'i ez-dil-i şeydâ mî-kerd

Goftemeş; zamîri (^{M,T+} ya'nî **şîn**) cā'izdir ki sâbıḳan mezkûr olan pîr-i muḡâna râcî' ola veyâ ma'ḥûd cānâna. **Pey** bunda ta'lîl içündür. (^{M,T+} **Gile** şikâyet ve **yâ** tenkîr içündür. **Şeydâ** dîvâne, **dil**'in aña izâfeti beyâniyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Pîr-i muḡâna veyâ cānâna didim: Maḥbûbların zıncır gibi zülfi ne içündür? Pîr-i muḡân veyâ cānân cevâb virdi ki Hâfız dîvâne gönlinde şikâyet eyledi. Pes, bütleriñ silsile-i zülfi Hâfız'ın dîvâne gönlini bağlayup uslatmak içündür didi. (^{S,T+} Ol pîr-i muḡân; Ey Hâfız, delü gönlinde şikâyet ya'nî bağlayacak delü gönül çok, ḳanḳı birin bağlayayın dir, mısrâ'-ı şânîyi böyle beyân eyleyen kimse bu beytiñ ma'nâsından hergiz ḥaber-dâr olmamış³. Şerhiniñ⁴ minhusinde mî-kerd lafzının fâ'ili zamîr-i silsiledir diyen ḡarîb ḥükm eylemiş⁵.)

1 S: Cenâb-ı Hâḳ'dan.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

3 <^{T+} Redd-i Sürûri>

4 M: şerhinde, minhu'sinde.

5 <^{T+} Redd-i Sürûri>

124

**Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Remel
Fā'ilātün Fe'ilātün Fe'ilātün Fe'ilāt**

دوستان دختر رز توبه ز مستوری کرد
شد سوی محتسب و کار بدستوری کرد

Dōstān duḡter-i rez tovbe zi-mestūrī kerd
Şud süy-ı muḡtesib u kār be-destūrī kerd

(^{M,T+} **Dōstān** münādā, ḫarf-i nidāsı maḡzūf. **Duḡter-i rez** izāfeti lāmiyye. **Duḡter** ve **duḡt** kızdır. **Rez** asma çubuḡı.) **Duḡter-i rez** şu'arā dilinde¹ bāde-den kināyetdir. **Tovbe zi-mestūrī kerd**; bu söz anı gösterür ki şarāba bir zamān yasaḡ ola, yā Ramażān gelmek sebebiyle veyā bir ḡayrı sebebile, ba'dehu icāzet ola. Niteki Dilşād Ḥatun'un salṭanatı zamānında olmuşdı ki tafşılı bunda gelse gerek² inşā'a'llāhu Te'ālā. **Tovbe** (^{M,T+} maşdardır, tābe-yetübu'dan ya'nī) naşara bābının ecvef-i vāvisinden, rücū' ma'nāsına. **Kerd**'in ismi **duḡter-i rez** ve ḡaberi **tovbe**'dir. (^{M,T+} **Şud** burada reft ma'nāsınadır. **Süy-ı muḡtesib** izāfeti lāmiyyedir, **süy** cānib ma'nāsınadır.) Ba'zı müshada **ber-i muḡtesib** vāḡi' olmuş, muḡtesib ḡatına dimekdir³. **Kār be-destūrī kerd**; **kār**'dan murād ihticāb ve tesettürden çıkmakdır. **Be-destūrī**; **bā** ma'a ma'nāsına, **destūr** icāzet, **yā** ḫarf-i maşdar.

Maḡşül-i Beyt: Ey dostlar, duḡter-i rez ihticāb u tesettürden tevbe ve rücū' eyledi, muḡtesib ḡatına vardı ve işini ya'nī mestürlükden çıkmakı icāzetle eyledi. Bu ef'ali duḡter-i reze isnād mecāz-ı (^{S,T+} 'aḡlī) ḡabılindendir, ya'nī isnād-ı (^{M,T+} sebebi). '*Benā el-emīru'l-medinete*'⁴ gibidir. Zīrā muḡtesibe varan bāde-furūşdur⁵ bādeyi satmaḡa icāzet almaḡıçün. Ḥāşılı, muḡtesib yanına varmaḡa sebep bāde satmaḡa icāzetdir

آمد از پرده بمجلس عرقش پاک کنيد
تا بگويد بحريفان که چرا دوری کرد

Āmed ez-perde be-meclis 'araḡeş pāk konid
Tā bi-ḡüyed be-ḡarīfān ki çī-rā dūrī kerd

1 S: lisān-ı şu'arāda.

2 T: bundan soñra gelse gerek.

3 S: ber-i muḡtesib de nüşadır.

4 Padişah şehri bina etti. (Şehri bina eden padişah deḡil, ustalardır.)

5 S: mey-furūşdur.

Ba'zı nüshada 'Tâ ne-güyend harîfân ki çi-râ dūri kerd'. (^{M,T+} **Be-meclis; bâ** harf-i şıla.) '**Arakeş**; zamîri duhter-i reze râci'dir. **Tâ** harf-i ta'il. (^{T+} **Be-harîfân; bâ** harf-i şıla. **Ki** harf-i beyân¹. **Çi-râ** niçün.) **Dūri** lügatda ıraklık, ammâ bunda eğlenmek ma'nâsınadır, zîrâ eğlenmek ıraklığa lâzımdır, pes, zîkr-i melzûm ve irâde-i lâzım kabîlindendir, hâşılı, mecâz-ı mürseldir. (^{M,T+} **Dūri**'niñ **yâ'sı** maşdariyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: (130b) Duhter-i rez perdeden meclise geldi, terini siliñ ve pāk eyleñ, tâ ki müsterîḥ olup âsûde-hâl ola ve bâde-nüşlara eglendiginiñ 'illetini beyân eyleye. Ammâ ba'zı nüshanıñ maḥşûli; tâ ki harîfler bunıñ terini alnında görüp dimeyeler², niçün bu kadar ıraklık eylediñ ki böyle eğlenmek lâzım gele.

جای آنست که در عقد وصالش گیرند
دختر مست چنین کین همه مستوری کرد

Cây ân'est ki der-'aḳd-i vişâleş girend
Duhter-i mest çünin k'in heme mestûri kerd

Cây ân'est ki anıñ maḥallidir demekdir, **ki** harf-i beyân-ı maḥaldır. (^{M,T+} **Der-'aḳd-i vişâleş**;) **şin**-i zamîr duhter-i reze râci'dir izmâr ḳable'z-zîkr tarîkiyle. (^{M,T+} '**Aḳd-i vişâl** izâfeti beyâniyyedir.) **Vişâl**'den murâd nikâḥdır³. Niteki ba'zı nüshada **der-'aḳd-i nikâḥeş ârend**⁴ vâқи'dir. **Duhter-i mest** izâfeti beyâniyye ve siḥr-i ḥelâl vâқи' olmuş, ya'nî **duhter-i mest** mübtedâ ve mâ-ba'di şıfatı ve **cây ân'est** haberî.

Maḥşûl-i Beyt: Anıñ maḥallidir ki anı 'aḳd-i vişâlde tûtalar veya 'aḳd-i nikâḥa getüreler. Duhter-i mest ya'nî (^{M+} şarâb-ı) ḳattâl (^{M,T+} buncılayın) ki bu kadar mestûrluḳ eyledi. Ya'nî nice yıl gizlendi, şöyle ki kimse adın anmağa ḳâdir degil idi⁵.

Ḥâce'niñ bu üç beyti⁶ telmîḥdir Dilşâd Ḥatun'ın ḥîn-i salṭanatda eylediği yasaḡlara ki târiḥ-i İlḥânilerde maşṭûrdur. Ya'nî Dilşâd Ḥatun bir ḳaç yıl⁷ niyâbeten pâdişâḥlık eyledi, fevâḥiş u füsûḳa bir mertebe yasaḡ eyledi ki

1 M: be-harîfân; bâ harf-i beyân.

2 T, F: bunıñ derini görüp tınmayalar.

3 S: 'Aḳd-i vişâl nikâḥdır.

4 M: nikâḥeş girend.

5 S: olmadı.

6 S: Ḥâcenîñ bu üç beytten murâdı.

7 S: gün.

hamr içeni katl iderdi, hadd urmağla iktifa eylemezdi. Şoñra oğulları yigit olup umûr-ı salţanatın taşarrufına (^{M,T+} kâdir ü) mâlik oldılar ve taht-ı salţanata cûlus eylediler, ziyâde ‘ayyâş u bâde-nûş oldılar, hiç kimseniñ şûrb-i hamrına mâni‘ ve muzâhîm olmazlardı. ‘Ale’l-huşûş Şâh Şucâ‘ ki hem saħî ve hem şecî‘ pâdişâh kopardı, anıñ zamânında memleket kemâl-i ħubûr u sūrûr üzere idi. Niteki Hâce buyurur:

Beyt: در دور پادشاه خطا بخش جرم پوش
حافظ قرايه كش شد و مفتی پیاله نوش
Der-devr-i pâdişâh-ı ħaţâ-baĥş-ı curm-pûş
Hâfiz kırâbe-keş şud u muftî piyâle-nûş¹

Bunda pâdişâhdan murâd Şâh Şucâ‘dır, niteki Hâce bir beytde taşrîh eylemişdir.

Beyt: قسم به حشمت جاه و جلال شاه شجاع
که نیست با کسم از بهر مال و جاه نزاع
Kasem be-ĥaşmet-i câh u celâl-i Şâh Şucâ‘
Ki nîst bâ-kesem ez-behr-i mâl u câh nizâ‘²

İmdi Hâce ĥâzretleri bâde-nûşlar zebânından şarâbı tehniye eyler ki Dil-şâd’ın salţanatı zamânında nice yıl gûşelerde münzevî ve muĥtefi olup nâm u nişânı yoğiken (^{S,T+} meclislere) gelüp nümāyan oldu. (^{S,T+} Bu üç beyt mezkûr kışşaya telmîĥ olduğunu bilmeyenler her bir beytiñ ma’nasında ġarîb te’viller eylemişler ki istimâ‘ şudâ‘ ĥâşıl ider³.)

مژدگانی بده ای دل که دگر مطرب عشق
راه مستانه زد و چارهٔ مخموری کرد
Mujdeganî bi-dih ey dil ki diger muţrib-i ‘ışķ
Râh-ı mestâne zed u çâre-i maĥmûrî kerd

Mujdegânî ve **mujdegâne** muştuluĥ eyleyen kimseye virilen nesneye dirler, aķçe gibi ve eşvâb⁴ gibi. Muştuluĥ kendi degildir (^{S,T+} ba‘zılar zann eyle-

1 326. gazel 1. beyit.

2 344. gazel 1. beyit.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem‘î>

4 S, T: esbâb.

düğü gibi¹.) (^{M,T+} **Diger** bunda gine demekdir. **Muṭrib-i** 'ışk izâfeti beyâniyyedir.) **Râh-ı mestâne**; **râh**'dan bunda murâd perde-i nağmedir. **Mestâne**'niñ ha-yı resmîsi bunda taḥşîş u nisbet ma'nâsını ifâde ider, mestlere maḥşûş u mensûb perde çaldı demekdir, izâfeti lâmiyyedir. **Çâre-i maḥmûrî** de böyledir, (^{M,T+} ya'nî maḥmûrluğa çâre eyledi.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey gönül, müjdegâne vir ki (^{M,T+} gine) 'ışk muṭribi mestâne perde çaldı ve maḥmûrluğa çâre eyledi, ya'nî bir perde çaldı ki ḥumâr u şudâ'ı başımızdan giderdi. Bu beyt de telmîḥdir ki Dilşâd'ın kendi salṭanatı zamânında (^{S,M+} âlât-ı) lehvi muṭlaḳâ ref eylemişidi. Niteki merḥûm ve maḡfûrun-leh Sultân Süleymân-ı Ġâzî² âhir 'ömrinde ref eylemişdi. Hattâ rivâyet iderler ki hâzînedede bulunan a'lâ ve girân-bahâ (131a) sâzları hep pâre pâre idüp âteşe yakdı.

نه شكفت ار گل طبعم ز نسیمش بشكفت
مرغ شبخوان طرب از برگ گل سوری كرد

Ne şukuft er gul-i ṭab'em zi-nesîmeş bi-şukuft
Murğ-i şeb-ḥân ṭarab ez-berg-i gul-i sûrî kerd

Ne harf-i selbdir. **Şukuft**, şîn'in kesriyle ve zammıyla, (^{S,T+} lafz-ı) müsterekdir, (^{M,T+} şukuftenden,) 'aceblemek ve açılmağ beyninde³. (^{M+} Evvelkisi ismdir, 'aceb ma'nâsına) (^{M,T+} ve şânîsi bâ-yı te'kidle fi'l-i mâzîdir. **Er** eger'den muḥaffedir. **Gul-i ṭab** izâfeti beyâniyye ve **mîm-i** mütekellime izâfeti lâmiyyedir.) **Zi-nesîmeş**; (^{M,T+} şîn'e muḡâf maḡzûfdur, taḳdîr-i kelâm) **zi-nesîm-i vişâleş**'dir⁴, (^{M,T+} zarûret-i vezniçün **vişâl** firâḳa mübeddel oldı, **şîn-i** zamîr cânâna râcî'dir, egerçi lafzen mezkûr degil, ammâ gönülde dâ'imâ hâzırdır. İki yerde **şukuft** lafzı tecnîs-i tâmdır. **Murğ-i şeb-ḥân** izâfeti beyâniyyedir, **şeb-ḥân** vaşf-ı terkibîdir, ḥaniden'den, gice okuyıcı kuş ki murâd bülbüldür. **Ṭarab** şâdlık. **Berg** burda yaprağdır, **gul**'e izâfeti cüz'ün külle izâfeti qabilindendir, **gul**'ün **sûrî**'ye izâfeti beyâniyyedir.) **Gul-i sûrî** gül-âb çıkardıkları güldür ki aña Edirne güli dirler. (^{M,T+} **Murğ-i şeb-ḥân** mübtedâ ve mâ-ba'di haberi.)

Maḥşûl-i Beyt: Ne 'aceb ya'nî 'aceb degil eger benim ṭab'ım güli ol cânânın vişâli nesîminden açıldıysa. Zîrâ bülbül berg-i gül-i sûrî cihetinden ve sebebinden (^{M,T+} ṭarab u) şâdlık eyler, ya'nî ma'sûḳası⁵ arz-ı cemâl eyler, pes, ol

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

2 S: maḡfûrun-leh Süleymân Ḥan.

3 M, T: ma'nâsına.

4 S: zi-nesîm-i vişâleş demekdir.

5 S: ma'sûḳı.

şādān u ferhān olur. Bunda da nesīm-i vişāl hubūb eyler, pes, ṭab'-ı 'āşık güşayiş bulur. Evvelki **ne şukuf**'ı açılmadı ma'nāsına alup taḥkikinde; ṭab'ım güli eger açılmadıysa anıñ rāyihasından açıldı diyen ma'nā-yı beyti (^{S,T+} keşf idüp) açamamış¹. Gül-i sūrī kırmızı gül ma'nāsınadır (^{S,T+} diyen²) ıtlāk (^{M,T+} üzere) cā'iz degil.

نه بهفت آب که رنگش بصد آتش نرود
آنچه با خرقه صوفی می انگوری کرد

Ne be-heft āb ki rengeş be-şed âteş ne-reved
Ān-çi bā-ḥırқа-ı şūfi mey-i engūrī kerd

(^{M+} **Ne** edāt-ı nefy ve selbdir.) **Be-heft āb** yedi şuyla dimekdir. Ya'nī bir nesne libāsdan veyā zūrūfdan³, necis olsa mezheb-i Şafi'ide bir kere toprağa sürtmekden soñra yedi kere mā-i ṭāhir ile ğasl olmak gerek ki ṭāhir ola. Ammā mezheb-i Hānefi'de⁴ üç kere mā-i ṭāhir ile yumaḳ kifayet ider. İmdi (^{S,T+} bunda yedi deryā ābıyla diyen bu taḥrirden ğāfil imiş⁵.) **Ki** ḥarf-i beyān. **Rengeş**; **şīn**-i zamīr mışrā'-ı şānide **ḥırқа** lafzına gider izmār ḳable'z-zıkr ṭarīḳıyla ki Fāriside muṭlaḳā cā'izdir. (^{M,T+} **Bā-ḥırқа**; **bā** ḥarf-i şıla. **Ḥırқа-ı şūfi** izāfeti lā-miyye.) (^{T+} **Be-şed**; **bā** ḥarf-i sebeb.) (^{M,T+} **Ne-reved** fi'l-i nefy-i müstaḳbel, gitmez dimekdir, fā'ili **ān-çi**'dir. **Engūrī**; **yā**'sı yā-yı nisbīdir. **Mey-i engūrī** izāfeti beyāniyyedir.)

Maḥşül-i Beyt: Yedi şuyla degil ki rengi yüz âteş ile gitmez ol nesne ki şūfiñiñ ḥırқasına mey-i engūrī eyledi. Ya'nī ḥırқа-i şūfide olan şarāb rengi Şāfi' mezhebi üzere yumaḳla gitmez, belki ol rengi yüz kere âteşe urmaḳla⁶ izāle eylemez. Hāşılı, mürāyī şūfilere ta'rīzdır, niteki şu'arānıñ de'bidir, 'ale'l-ḥuşuş ki Hāce'niñ.

حافظ افتادگی از دست مده زان که حسود
عرض و مال و دل و دین در سر مغروری کرد

Hāfiz uftadeḡi ez-dest me-dih zān ki ḥasūd
İrz u māl u dil u dīn der-ser-i maḡrūrī kerd

1 <^{T+} Redd-i Şem'ī>

2 <^{T+} Redd-i Şem'ī>

3 S: zārfdan.

4 M, T: mezheb-i Ebi Hānife'de.

5 <^{T+} Redd-i Şem'ī>

6 S: ḳomaḡla.

(^{M,T+} **Hâfız** münâdâ. **Uftadeğî**; aşlında uftade idi, hâ-i resmîye yâ-i maş-dariyye dâhil olmağıla hâ-i resmî kâf-i 'Acemîye tebdil olmuşdur, düşkünlük demekdir. **Zân-ki**; **zân** ezân'dan muhaffefdir, maḳām-ı ta'lilde vâḳî' olmuş, anıñçün demekdir. **Ki** harf-i beyân.) **Ḥasūd** mıṣrâ'-ı şânîye merhûndur. **Ser** (^{M,T+} bunda) sevdâ ve hevâ ma'nâsındır, (^{M,T+} **mağrûrî**'ye izâfeti lâmiyyedir, **yâ** harf-i maşdar. **Kerd**'iñ fâ'ili **ḥasūd**'a râcî' zamîrdir. **Ḥasūd** mübtedâ, **kerd** haberi ve bâkîsi **kerd**'e müte'allik.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, tevâzu'ı ve düşkünlüğü elden virme ya'nî terk eyleme, zîrâ ḥasūd ırzı ve mâlî ve dili ve dîni mağrûrluḳ sevdâsında telef eyle-di, ya'nî ğurûr âdemi bunlardan ayırur. Hâşılı, tevâzu' memdûḥ ve tekebbûr mezmûmdur.

125

Ve lehu eyzan Ez-Baḥr-i Müctes Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

بسر جام جم آنگه نظر توانی کرد
که خاک میکند کحل بصر توانی کرد

Be-sırr-ı cām-ı Cem ân-geh naẓar tuvānî kerd
Ki ḥâk-i meykede kuḥl-i başar tuvānî kerd

Cām-ı Cem ve **cām-ı cihân-nümâ** ve **cām-ı cihân-bîn** bir ḳadeḥiñ ismi-dir ki anı Cem-nâm bir pâdişâhıñ zamânında ḥükemâ¹ peydâ eyledi ki her (^{M+} ḳanğı) memleketiñ ḥâlini bilmek isteseler ol ḳadeḥe naẓar iderlerdi ve ol memleketiñ aḥvâlini anda müşâhede iderlerdi Dārâ bin Behmen zamânına gelince. Dārâ fevt olunca Dārâb-nâm oğlu² ki İskender-i Rûmî'niñ ata bir ḳa-rındaşı idi, ol ḳadeḥ aña irş ile intikâl eyledi. Ol sebebdendir ki İskender ba-basınıñ memleketiniñ nıṣfını istemekîçün üstine 'asker çeküp vardıkça³ cām-ı

1 S: pâdişâhıñ ḥükemâsı.

2 S: oĝlan

3 M, T: 'asker çekdikçe.

cihân-nümâya¹ nazar idüp İskender'in hâline muṭṭalî' olurdu. İskender ise anıñ hâline muṭṭalî' olamayup aña zafer bulamazdı. Şoñra İskender yanında olan hükemâya emredüp² âyine peydâ eylemişler idi. İmdi meşâyihî katında **câm-ı Cem**'den murâd kalb-i 'arîfdir ki esrâr-ı gaybiyyeye anıñla muṭṭalî' olur. Niteki dimişler³.

Rubâ'î: در جستن جام جم جهان پیمودم
روزی ننشستم و شبی نغنودم
ز استادچو وصف جام جم بشنودم
خود جام جهان نمای جم من بودم

Der-custen-i cām-ı (^{S,M+} Cem) cihân peymüdem
Rûzî (131b) ne-nişestem u (^{M,T+} şebî) ne-ğnüdem
Z'ustâd çu vaşf-ı cām-ı Cem bi-şnüdem
Hod cām-ı cihân-numây-ı Cem men būdem⁴

'Men būdem' didiği mecâz-ı mürsel kâbilindedir, zıkr-i küll ve irâde-i cüz' tarîkiyle. Ya'nî (^{M,T+} 'dil-i) men būd' diyecek yerde 'men būdem' demiş. Ammâ şu'arâ katında **câm-ı Cem**'den murâd (^{S,T+} cām-ı) bâdedir. (^{M,T+} **Be-ser**'in **bâ**'sı harf-i şıla, mef'ûlün bih gayr-i şarîhidir **tuvânî kerd**'in. **Tuvânî** fi'l-i muzâ-rî' muhâṭab, ya'nî **yâ**'sı zamîr-i hitâbdır. **Kerd** bunda kerden ma'nâsınadır ki muzâri'e muḳâridir. **Ki** harf-i beyân. **Hâk-i meykede** izâfeti lâmiyyedir. **Kuḥl-i başar** izâfeti de böyledir.) **Hâk-i meykede** mef'ûl-i evvelidir **kerd**'in ve **kuḥl-i başar** (^{M,T+} mef'ûl-i) şânîsi.

Maḥşûl-i Beyt: Câm-ı Cem sırrına ya'nî cām-ı bâde sırrına ve keyfiyyetine ol vaḳt nazar eylemege kâdirsın (^{S,T+} ki hâk-i meyhâneyi kuḥl-i başar eylemege kâdir olasıñ. Hâşılı, cām-ı bâdeniñ leṭâfetini ve şafâsını ol vakit müşâhede eylemege kâdir olursun ki hâk-i bâde-ḥâneyi kuḥl-i cevâhir u tütîyâ-yı başar eylemege kâdir) olasıñ. Ya'nî hâk-i meyhâneyi iksîr-i ekber ü kibrit-i aḥmer i'tibâr eylesin.

1 M: cām-ı Cem-i 'âlem-nümâya. T: cām-ı 'âlem-nümâya.

2 S: emr eyledi.

3 S, M: buyurmuşlar.

4 M'de son iki mısra şu şekilde geçer: 'Hod zi-ustâd çu vaşf-ı cām-ı Cem bi-şnüdem / Men būdem cām-ı cihân-numây-ı Cem men būdem'. **Rubâînin anlamı:** Cem'in kadehini ele geçirmek için bütün dünyayı dolaştım. Ne gündüz oturdum, ne de gece uyudum, sürekli onu arıyordum. Üstaddan Cem'in kadehinin vasfını/özelliklerini iştince anladım ki Cem'in cihanı gösteren kadehi benmişim.

مباش بی می و مطرب که زیر طاق سپهر
بدین ترانه غم از دل بدر توانی کرد

Me-bâş bî-mey u muṭrib ki zîr-i ṭâḳ-ı sipihr
Bedîn terâne ğam ez-dil be-der tuvânî kerd

(^{M,T+} **Me-bâş** nehy-i muhâṭab'dır, başıdan'den, olmak ma'nāsına ef'âl-i nâkıṣadan. **Bî** edât-ı selbdir, esmâ-i cevâmide maḥşûş, bî-dil ve bî-cân gibi, dil-siz ve cânsız dımeğdir, bunda mey ve muṭribsiz dımeğdir. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Zîr-i ṭâḳ-ı sipihr**; **zîr**'iñ **ṭâḳ**'a izâfeti lâmiyye ve **ṭâḳ**'iñ **sipihr**'e beyâniyye. **Sipihr** felege dirler ve **ṭâḳ** kemere. **Bedîn**; **bâ** ḥarf-i sebeb, **în** ism-i işâret'dir **muṭrib**'e ve **mey**'e.) **Terâne**'den murâd bunlarıñ isti'mâlidir. (^{M,T+} **Ġam** mef'ûlün bih şariḥidir **be-der tuvânî kerd** 'ibâretiniñ ve **ez-dil** ğayr-i şariḥi.)

Maḥşûl-i Beyt: Mey ve muṭribsiz olma, zîrâ felek kemeri altında bâde ve muṭrib terânesiyle, ya'nî bâde şürâḥiden ḳadeḥe düküldüğü zamânda ḳul ḳul eylemesiyle ve muṭribiñ teğannî eylemesi ile gönülden ğamı ṭaşra eylemek olur, ya'nî dilden ğamı iḥrâc eylemek mümkündür.

گل مراد تو آنکه نقاب بگشاید
که خدمتش چو نسیم سحر توانی کرد

Gul-i murâd-ı tu ân-geh niḳâb bi-gşâyed
Ki ḥidmetmeş çu nesim-i seḥer tuvânî kerd

(^{M,T+} **Gul-i murâd** izâfeti beyâniyyedir, **tu**'ya izâfeti lâmiyyedir. **Ân-geh** ol vaḳt dımeğdir. **Gul-i murâd** mübtedâ ve **bi-gşâyed** haberi) (^{T+} ve **niḳâb**, **bi-gşâyed**'iñ mef'ûlün bih şariḥidir. **Bi-gşâyed**;) (^{M,T+} **bâ** ḥarf-i te'kîd, **guşâyed** fi'l-i muzâri' müfred ğâyib, açar dımeğdir, bunda müte'addî vâḳi' olmuş. **Ki** ḥarf-i beyân-ı **ân-geh**. **Ḥidmeteş**; **şîn** zamîr-i ğâyib, **gul-i murâd**'a râci'dir veyâ cânâna.)

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ murâdıñ güli ol vaḳt niḳâb açar ki cânâna seḥer nesîmi gibi ḥidmet eylemege ḳâdir olasın, ya'nî cânâna şubḥ u şâm ḥizmet eyleyesin. Zîrâ ğoncanıñ niḳâbın açan nesimdir, imdi gülüñ niḳâb açmasından murâd ğoncadan zâhir olmasıdır Pes, seniñ murâdıñ istitârdan ol vaḳt ḥâric olur ya'nî ḥâşıl olur ki cânâna 'an şamîmi'l-ḳalb ḥidmet eyleyesin.¹

1 S: eylersin.

بعزم مرحله عشق پیش نه قدمی
که سودها کنی ار این سفر توانی کرد

Be-‘azm-i merhale-i ‘ışk pîş nih qademi
Ki sũdhâ konî er in sefer tuvânî kerd

Be-‘azm; **bâ** harf-i şıla veyâ ta‘lîl. ‘**Azm** niyyet ve kaçd ma‘nâsınadır. **Merhale** konağ yeri, cem‘i merâhil gelür, menâzil ma‘nâsına, (^{M,T+} ‘ışk’a izâfeti beyâniyyedir. **Pîş** ön ya‘nî quddâm. **Nih**, nũn’uñ kesri ve hâ-i aşliyyeniñ sũkũniyle, ço ma‘nâsına emr-i muhâtabdır. **Qademi**;) **kadem** lüğat-i ‘Arabîde tabandır¹, ammâ bunuñ gibi yerlerde ayak murâddır, (^{M,T+} **yâ**’dan vahdet veyâ tenkîr murâddır. **Ki** harf-i ta‘lîl. **Sũdhâ** sũd’uñ cem‘idir ‘Acem üslubı üzere. **Konî** fi‘l-i muzâri‘ muhâtabdır, koniden’den. **Er** eger’den muhaffefdir, edât-ı şart. **İn** ism-i işâretidir qarîbe ya‘nî **merhale-i ‘ışk**’a. **Sefer**’den **merhale-i ‘ışk** seferi murâddır.)

Mahşûl-i Beyt: ‘İşk merhalesiniñ kaçdına veyâ kaçdıyla ilerüye qadem ço, zîrâ fâ‘ideler idersin eger bu seferi eylemege qâdir isen. Ya‘nî merâhil ü menâzil-i (^{M,T+} ‘ışk) sũlũkine ileri qadem kırsañ çok fâ‘ideler idersin. Hıtab ‘ammdır.

بیا که چاره ذوق حضور و نظم امور
بفیض بخشی اهل نظر توانی کرد

Bi-y-â ki çâre-i zevk-i hũzũr u nazm-ı umũr
Be-feyz-bahşî-i ehl-i nazar tuvânî kerd

Bi-y-â hıtab-ı ‘ammdır. (^{M,T+} **Ki** harf-i beyân. **Çâre-i zevk** izâfeti lâmiyyedir, ya‘nî maşdarıñ² mef‘ũline izâfeti kabîlindendir ve **hũzũr** zevk’e ma‘tũf ve **nazm-i umũr** qarîbine veyâ ba‘idine ma‘tũf ve **nazm**’ıñ **umũr**’a izâfeti lâmiyye ve) **nazm-ı umũr**’dan murâd intizâm-ı umũr u ahvâldır. (^{M,T+} **Be-feyz;** **bâ** harf-i sebeb. **Bahşî;** **yâ** harf-i maşdar. **Feyz-bahş** vaşf-ı terkibidir, bahşî-den’den, feyz bağışlayıcı dimekdir. Vaşf-ı terkibîniñ **ehl**’e izâfeti lâmiyye ve **ehl**’iñ **nazar**’a kezâlik.)

Mahşûl-i Beyt: Gel ki zevk-i hũzũr ve intizâm-ı ahvâl-i umũra çâre ehl-i nazarıñ feyz bağışlayıcılığıyla eylemege qâdirsin. Ya‘nî ehl-i nazar iltifâtıyla her ne murâd idinürseñ hâşıldır, hemân bir ehl-i nazar iltifâtını hâşıl eylemekdedir nazar.

1 T: şebâtdır.

2 T: şin’iñ.

Beyt: راحت طاعت حق گنج قناعت بی رنج

این همه از نظر اهل نظر خواهد بود

Râhat-ı t̤ā'at-i Hâk genc-i k̤anā'at bî-renc

În heme ez-naẓar-ı ehl-i naẓar hâhed bûd¹

جمال یار ندارد نقاب و پرده ولی

غبار ره بنشان تا نظر توانی کرد

Cemâl-i yâr ne-dâred niķâb u perde veli

Ġubâr-ı reh bi-nişân tâ naẓar tuvânî kerd

(^{M,T+} **Cemâl-i yâr ne-dâred**; **cemâl-i yâr** izâfeti lâmiyyedir, **ne-dâred** tutmaz, ya'nî fi'l-i nefy-i müstaķbeldir, ya'nî perde ve niķâbı yokdur, âşikâredir.) **Velî** mışrâ'-ı şânîye merhûndur. (^{M,T+} **Ġubâr** toz. **Bi-nişân**; **bâ** harf-i te'kîd,) **nişân** emr-i muhâtab, nişâniden'den, lafz-ı müsterekdir, yere ağaç dikmek ve âteş söyündürmek ve toz oturtmak, bunda ma'nâ-yı âhîr murâddır. (^{M,T+} **Ġubâr-ı reh bi-nişân** be-ḥaseb-i lügat yoluñ tozını oturt demekdir, ammâ maķşûd, mevânî'î gider ma'nâsınadır.)

Maḥşûl-i Beyt: Yârîñ cemâlî niķâb u perde tutmaz² ya'nî niķâb u perdesi yokdur, ammâ yoluñ tozını oturt ya'nî mevânî'î gider, tâ ki naẓar idüp seyr eylemege kâdir olasın. (132a) Hâşılı, cânân çehreyi mestûr tutmaz, ammâ gözünde sebel var ki bînişe mâni'dir. Sebeli gider ki cemâl-i bâ-kemâlini bî-hicâb müşâhede idesin.

تو کز سرای طبیعت نمیروی بیرون

کجا بکوی حقیقت گذر توانی کرد

Tu k'ez-serây-ı tabî'at ne-mî-revî birûn

Kucâ be-kûy-ı ḥaķîķat guẓer tuvânî kerd

(^{M,T+} **K'ez** aşlında **ki ez** idi, hâ-i resmîyle hemze zarûret-i vezniçün ḥazf olmuşdur.) **Serây-ı tabî'at** izâfeti beyâniyyedir, maķşûd muķtezâ-yı tab'dır³.

1 Allah'a itaatin verdiği gönül huzuru, hiçbir sıkıntısı olmayan kanaat hazinesi, bütün bunlar nazar sahibi bir evliyanın himmetiyle olur.

2 S: bî-niķâbdır ve perde tutmaz.

3 M: ya'nî maķşûd muķtezâ-yı tab'dır.

Maḥşûl-i Beyt: Sen ki sarây-ı ^(M,T+) ṭabî'atdan ya'nî mukteẓa-yı) ṭab'dan taşra gitmezsin ya'nî çıkmazsın, ^(M,T+) kûy-ı ḥaḳîḳate) kanda güzër eylemege kâdîrsin. Hâce ḥiṭâb-ı 'amm ṭarîḳiyle buyurur: Mâdâm ki sen mukteẓâ-yı ṭab'dan külliyyen geçmeyesin¹, kûy-ı ḥaḳîḳate ^(M,T+) ya'nî ḥaḳîḳate, izâfet-i beyânîyye ṭarîḳiyle,) güzër eyleyemezsin. Hâşılı, ârzû-yı nefsaniden geçmeyince vuşûl-ı Hâḳ müyesser olmaz.

گدایی در میخانه طرفه اکسیرست
گر این عمل بکنی خاک زر توانی کرد

Gedâyî-i der-i mey-ḥâne ṭurfe iksîr'est
Ger in 'amel bi-konî ḥâk zer tuvânî kerd

^(M,T+) **Gedâyî'**niñ yâ-i evveli aşlî ve yâ-i şânîsi maşdariyye ve hemze izâfete tevessül için gelmiştir, **gedâyî'**niñ **der'e** ve **der'in** **mey-ḥâne'**ye izâfeti lâmiyyelerdir. **În** 'amel ya'nî **gedâyî**.) **Ṭurfe** 'aceb dimekdir. **İksîr** kîmyâ. **Hâk** mef'ûl-i evveli ve **zer** mef-ul-i şânîsidir **kerd'in**.

Maḥşûl-i Beyt: Meyḥâne kapusının dilenciligi ğarîb (^{T+} ü 'acîb) kîmyâdır. Eger bu 'ameli ya'nî dilenciligi eylesen toprağı altun idebilirsin.

دلا ز نور ریاضت گر آگهی یابی
چو شمع خنده زنان ترك سر توانی کرد

Dilâ zi-nûr-ı riyâzet ger âgehî yâbî
Çu şem' ḥande-zenân terk-i ser tuvânî kerd

^(M,T+) **Dilâ** münâdâ. **Nûr-ı riyâzet** izâfeti beyânîyyedir. **Āgehî**;) **āgeh** şıfat-ı müşebbehedir, ḥabîr ma'nâsına, ^(M,T+) **yâ** ḥarf-i maşdar, ḥabîrlik dimekdir. **Yâbî** fi'l-i muzâri' muḥâṭab, bulasın dimekdir. **Ḥande** gülmeniñ ismidir², **zenân** şıfat-ı müşebbehedir, zeniden'den, urağan ma'nâsına. **Ḥande-zenân** ḥande urağan, ya'nî gülerek. **Terk-i ser** izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfetidir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey gönül, eger riyâzet nûrından ḥabîrlik bulursan şem' gibi gülerek terk-i ser eylemege kâdîrsin ya'nî serden geçmege kâdîrsin. Şem'in tâze mıkrâzla başı alınur, aña terk-i ser dimişdir. Hâşılı, esrâr-ı riyâzete mâlik olana serden geçmek ednâ mertebedir.

1 T: geçmeyince.

2 S, M: ḥande gülmek, ya'nî gülmeniñ ismidir.

ولی تو تا لب معشوق و جام می خواهی
طمع مدار که کار دگر توانی کرد

Velî tu tâ leb-i ma'sûk u câm-ı mey hâhî
Ṭama' me-dâr ki kâr-ı diger tuvânî kerd

(^{M+} **Velî** lâkin dımeğdir, edât-ı istidrâğdır. **Tâ** harf-i tevķî¹, mādâm ma'nâsına. **Leb-i ma'sûk** izâfeti lâmiyyedir. **Câm-ı mey** izâfeti de kezâlik. **Hâhî** fi'l-i muzârî' muhâtabdır, hâhîden'den, dilersin dımeğdir. **Me-dâr** nehy-i muhâtab. **Ki** harf-i beyân-ı **ṭama' me-dâr**. **Kâr-ı diger** izâfeti beyâniyye.)

Maḥşûl-i Beyt: Bu beyt beyt-i sâbık mefhûmından muḥrec ve müstedrek-dir. Ya'nî mâdem ki sen leb-i ma'sûk u câm-ı meye ṭalibsin, ṭama' ṭutma ki bir gayrı iş işlemeğe kâdir olasın. Ya'nî bu zevkleri terk idüp bunlardan geçmeyince saña nûr-ı riyâzet müyesser olmaz

گر این نصیحت شاهانه بشنوی حافظ
بشاهراه طریقت گذر توانی کرد

Ger in naşîhat-ı şâhâne bi-şnevi Hâfız
Be-şâh-râh-ı ṭarîkat guzer tuvânî kerd

Şâhâne ve gedâyâne ve emîrâne bunun gibilerde elif ve nûn ve hâ-i resmî taḥşîş u nisbet ü liyâkat ifâde ider, (^{M,T+} şâha) lâıyık dımeğdir. **Hâfız** tecrîd ṭarîkiyle münâdâ vâķi' olmuş. (^{M,T+} **Be-şâh-râh**;) **bâ** ez ma'nâsını ifâde ider ḥarfdır². (^{M,T+} **Şâh-râh** ulu yol ki pâdişâhlar ol yoldan gider, aşlında **râh-ı şâh** idi, tağdîm ü te'ḥîrle **şâh-râh** oldu, **ṭarîkat**'e izâfeti beyâniyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Eger bu pâdişâhâne pendî işidüp kabûl eylerseñ ey Hâfız, ṭarîkat şâh-râhından güzer eylemeğe kâdîrsin. Ya'nî benim pendimle ki 'âmil olasın ehl-i ṭarîkatden olursun, ḥâşılı, evliyâ'ullâhdan olursun.

1 S'de maḥşûl-i beyt içinde ara cümlesi olarak 'tâ tevķîğ içündür' bulunmaktadır.

2 S: bâ 'ez' ma'nâsına ḥarfdır.

126

**Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Remel
Fā'ilātün Fe'ilātün Fe'ilātün Fe'ilāt**

بعد ازین دست من و دامن آن سرو بلند
که ببالای چمان از بن و بیخم برکند

Ba'd ezin dest-i men u dâmen-i ân serv-i bulend
Ki be-bâlâ-yı çemân ez-bun u biḥem ber-kend

(^{M,T+} **Ba'd ezin** bundan sonra dimerdir. **Dest-i men** izâfeti lâmiyyedir.) U **dâmen**; bu **vâv** sâbıkan zıkr olındı ki ma'nâ-yı muḳârenet ifâde ider. (^{M,T+} **Dâmen**'in **ân** lafzına izâfeti lâmiyyedir. **Ân** ism-i işâretidir **serv-i bulend**'e ki) teş-bih tarîkıyle cânândan kinâyetdir¹ (^{M,T+} ve izâfeti beyâniyyedir. **Ki** râbit-ı şîfat. **Be-bâlâ**; **bâ** ma'a ma'nâsına. **Bâlâ** boy ya'nî ḳadd ü ḳâmet.) **Çemân** şîfat-ı müşebbehedir, şalınağan dimerdir. (^{M,T+} **Bun** dip, meşelâ ağaç dibi) (^{T+} ve şü dibi.) (^{M,T+} **Biḥ** kök, **mîm**'e izâfeti lâmiyyedir.) **Ber-kend**; **ber** harf-i te'kid. (^{M,T+} **Kend** fi'l-i mâzî müfred gâ'ib, ḳopardı dimerdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Bundan sonra el benim ve ol serv-i bülendiñ etegi, ya'nî el benim ve etek anıñ. Hâşılı, aña mülâzım olup andan müfâriḳ olmam. Ancılâ-yın serv-i bülend ki bâlâ-yı hırâmân ile beni aşlımdan ve kökümnden ḳopardı, ya'nî beni benden külliyyen aldı. Hâşılı, aña cân u gönülden² 'aşık oldum.

حاجت مطرب و می نیست تو برقع بگشای
که برقص آوردم آتش رویت چو سپند

Ḥâcet-i muṭrib u mey nîst tu burḳa' bi-ḡuşây
Ki be-raḳş âveredem âteş-i rûyet çu sipend

(^{M,T+} **Ḥâcet-i muṭrib** izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfetidir, **mey** muṭrib'e ma'tûfdur. **Burḳa'** yüz örtüsü. **Bi-ḡuşây**) (^{T+} **bâ** harf-i te'kid, **ḡuşây**) (^{M,T+} emr-i muḥâtab. **Ki** harf-i ta'lîl. **Be-raḳş**; **bâ** harf-i şıla,) **raḳş** dönmek. (^{M,T+} **Âvered** fi'l-i muzâri' müfred gâ'ib, getüre dimerdir, **mîm** zamîr-i manşûb muttasıl, beni dimerdir. **Âteş**, **âvered**'in fa'ili, **rûy**'a izâfeti beyâniyye ve **rûy**'uñ **tu**'ya izâfeti lâmiyyedir. **Sipend** yüzerlik.)

1 M: 'ibâretidir.

2 S: cân-ı gönülden.

Maḥşûl-i Beyt: Bizi rakşa getürmege (^{M,T+} muṭrib u meye ḥâcet yok, sen burḳa'ın aç, âteş-i rûyuñ beni sipend gibi rakşa getüre. Ya'nî beni rakşa ve semâ'a getürmege) muṭrib u mey lâzım degil, belki seniñ âteş-i rûyuñ bu ma'nâya kâfidir. Hemân burḳa'ın âteş-i ruḥsârından gider, sipend gibi rakḳaş olam.

هیچ روی نشود آینه چهره بخت
مگر آن روی که مالند بر آن سم سمند

Hiç rûyî ne-şevd âyine-i çihre-i baḥt
Meger ân rûy ki mâlend ber-ân summ-i semend

(^{M,T+} **Rûyî**; **ya'sı** vahdet içündür. **Ne-şevd** nefy-i müstaḳbel, olmaz demekdir. **Âyine**'niñ **çihre**'ye izâfeti lâmiyye ve **çihre**'niñ **baḥt**'a beyâniyye.) **Meger** (132b) edât-ı istiṣnâdır. (^{M,T+} **Ki** râbıt-ı şıfat. **Mâlend** fi'l-i muzâri' cem'-i ğâ'ib, sürterler demekdir. **Ber** ḥarf-i isti'lâ, **ân** ism-i işâretidir **summ-i semend**'e. **Summ-i semend** izâfeti lâmiyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Hiç bir yüz devlet çehresine âyine olmaz ya'nî devlet ve baḥt âyinesi olmağa lâıyık olmaz, meger ol yüz ki cânânın summ-i semendine sürterler. (^{M,T+} Hâşılı, devlet ü sa'âdet âyinesi olmağa ol rûy lâıyıkdır ki cânânın summ-i semendine sürtüne, ya'nî) aña sürtmekle mücellâ ola.

گفتم اسرار غمت هر چه بود گو می باش
صبر ازین بیش ندارم چه کنم تا کی و چند

Goftem esrâr-ı ğamet her çi buved gû mî-bâş
Şabr ezin bîş ne-dârem çi konem tâ key u çend

Ba'zı nüshada **her çi buved** yerine **her çi şevd** vâkı'dir, (^{M,T+} ikisinin de mü'eddâsı birdir. **Her çi buved gû mî-bâş**; ma'nâsı) her ne olursa ol di (^{S+} demekdir). (^{M,T+} Türkîde) her ne olursa olsun diyecek yerde isti'mâl iderler.

Maḥşûl-i Beyt: Hâce cânâna ḥiṭâb ṭarîkiyle buyurur ki; seniñ esrâr-ı ğamınıñ söyledim ve âleme fâş eyledim, her ne olursa olsun di, ya'nî esrâr-ı ğamınıñ izhâr eylemekden başıma her ne gelürse gelsün. Zîrâ bundan ziyâde şabrım (^{M,T+} yok), nice ideyin ve niceye dek ve kaçana dek. Ya'nî (^{M+} niçe) bir şabr ideyin, şabra tâḳat ḳalmadı, pes, fâş eylemek zarûrî oldı.

مکش آن آهوی مشکین مرا ای صیاد
شرم از آن چشم سیه دار مبندهش بکمند

Me-kuş ân âhû-yı muşķin-i merâ ey şayyâd
Şerm ez-ân çeşm-i siyeh dâr me-bendeş be-kemend

Me-kuş fi'l-i nehy-i muhâtabdır, kuşiden'den, öldürme dımekdir, (^{S,T+} çek-me diyen mefhum-ı beyte vâşıl olmamış¹.) (^{M,T+} **Āhû-yı muşķin** izâfeti beyâ-niyyedir, **merâ**'ya izâfeti lâmiyye. **Şayyâd**, yâ-yı müşeddede ile, mübâlağa ile ism-i fâ'ildir, naşşâr gibi, şâde-yeşidu'dan ya'nî ecvef-i yâyiden, bâ'a-yebî'u gibi, avcı dımekdir. **Şerm**, şin'in fethi ve râ'nın sükûnıyla, ismdir, utanma ma'nâsına. **Dâr** emr-i muhâtabdır, dariden'den, tut dımekdir. **Me-bend**, mîm'in fethiyle, nehy-i muhâtabdır, bendiden'den, bağlama dımekdir. **Be-kemend**; bâ harfdır ma'a ma'nâsına, **kemend** okruğ dımekdir, Fârisîsi Türkîsinden meşhûrdur, kemendle dımekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey şayyâd, benim ol âhû-yı müşķinimi öldürme, anıñ çeşm-i siyâhından şerm tut ya'nî utan, anı kemendile bağlama.

من خاکی که ازین در نتوانم برخاست
از کجا بوسه زنم بر لب آن قصر بلند

Men-i ḥākî ki ezîn der ne-tuvânem ber-ḥâst
Ez-kucâ bûse zenem ber-leb-i ân qaşr-ı bulend

(^{M,T+} **Men-i ḥākî** izâfeti beyâniyyedir,) **yâ**'sı harf nisbet. **Ki** râbıt-ı şıfat. **Ezîn der**'den murâd der-i cânândır. **Ber-ḥâst** bunda ber-ḥâsten ma'nâsına, zîrâ muzârî'e muḥârin olmuşdur, **ne-tuvânem ber-ḥâsten** taḳdîrinde. **Bûse zenem** öpem dımekdir. **Qaşr-ı bulend** izâfeti beyâniyyedir. **Leb** bunda kenâr ma'nâsındadır.)

Maḥşûl-i Beyt: Ben ḥākî² ki bu ḳapudan ḳalḳmağa ḳâdir degilim, ya'nî bu ḳapudan ayrılmazın³, cânânın ḳaşr-ı bülendiniñ kenârını nereden öpebilirim⁴, ya'nî ḳaşrının kenârını bûs eylemege ḳâdir olmam, (^{S,M+} zîrâ ḥāk-i derinden ayrılıp münfekk olımazam ki) (^{S+} ḳaşr-ı bülendiniñ kenâr u) (^{S,M+} dâmânını bûs eylemege ḳâdir olam.)

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 M, T: men-i ḥākî.

3 M: ayrılmam. T: ayrılman.

4 T: öpebilürin.

چون غزلهای تر و دلکش حافظ شنود
گر کمالیش بود شعر نگوید بخجند

Çun ğazelhâ-yı ter u dil-keş-i Hâfız şineved
Ger Kemâlîş buved şî'r ne-güyed be-Hocend

Çun edât-ı ta'lîl. (^{M,T+} **Ğazelhâ** ğazeliñ cem'idir, **ter**'e izâfeti beyâniyye,) **ter**'den murâd leţâfetdir. (^{M,T+} **Dil-keş** vaşf-ı terkîbîdir, keşîden'den, gönûl çekici dimekdir, **Hâfız**'a izâfeti lâmiyyedir. **Şineved** fî'l-i muzârî¹ müfred ğâyib, işide dimekdir.) **Kemâlîş**; **şîn**-i zamîr¹ izmâr kıble'z-zıkr ṯarîķiyle **Hocend**'e râci'dir. **Be-Hocend**; **bâ** harf-i zarf.

Maḥşûl-i Beyt: Hâce tecrîd ṯarîķiyle buyurur: Çünkü Hâfız'ın nâzik ü dil-keş ğazellerini işide, (^{S,T+} fâ'ili Kemâl'dir,) Hocend'de Kemâl² de olursa şî'r söylemez. Ya'nî Kemâl-i Hocendî'nin ğazelde bu kadar hayâlât u taşarrufâtı var iken (^{S,T+} Hâfız'ın) laţîf eş'arını işitse daḥi şî'r söylemez. Maḥşûd kendiniñ şî'rini Kemâl-i Hocendî'nin şî'rine tercîḥdir.

Ma'lûm ola ki Kemâl-i Hocendî ve Selmân-ı (^{S,T+} Sâvecî) ve Hâfız-ı Şîrâzî ve İbn-i 'İmâd ve Hâcû-yı Kirmanî ve 'İşmet-i Buḥârî ve Kâtibî-i Nişâburî mu'âşırılar imiş ve Kâtibî'nin cemî'ine ta'rîzâtı vardır. Bu da ma'lûm ola ki bir şâ'irde bir mādde-i hicv olsa evvel kendüyi ol mādde ile hicv eyler, tâ ki ğayrılar mādde-i hicv olmasın diyü. İmdi Kemâl-i Hocendî ḥazretlerinin başı bir miḳdâr kel imiş, (^{S,T+} ammâ çok değil ya'nî aḳra³ değil imiş, ḥâşılı, kıbaḳ başlı değil imiş ve) Selmân'ın da gözlerinden kıl bitermiş ve ğâyette cimloz imiş. İmdi Kemâl-i (^{S+} Hocendî) kendiniñ mādde-i kelligini izḥâr eylemekîçün bir kıt'a nazm ider.

Kıt'a: دو کمال اند در جهان مشهور
یکی از اصفهان دگر ز خجند

این یکی در غزل عذیم المثل
وآن دگر قصیده بی مانند

فی المثل در میان این دو کمال
نیست فرقی مگر به مویی چند

1 S: şîn.

2 M: Hocend-i Kemâl.

3 S: külli.

Du Kemâl'end der-cihân meşhûr
Yekî ez-Işfahân diger zi-Hocend

În yekî der-ğazel 'adîmu'l-mişl
V'ân diger der-kaşîde bî-mânend

Fi'l-meşel der miyân-ı in du Kemâl
Nîst farkî meger be-mûyî çend¹

Be-mûyî çend 'ibâreti kelliğiniñ kılletine işâretidir². Pes, Kâtibî³, Kemâl'in kelliğini ve Selmân'ın körlüğünü bir kıt'ada derc idüp buyurur: (^{M+} *Ve li'llâhi derruhu*⁴)

Kıt'a: چشم بگشا کاتبی هر سرفرازی را بین
از جفای گردش گردون گردان پایمال
هیچ کوری شعر سلمان را نمی آرد به چشم
هیچ کل را سر فرو ناید به دیوان کمال

Çeşm bi-gşâ (133a) Kâtibî her ser-firâzî-râ bi-bîn⁵
Ez-cefâ-yı gerdiş-i gerdün-i gerdân pây-mâl

Hîç kûrî şî'r-i Selmân-râ ne-mî-âred be-çeşm
Hîç kel-râ ser furû n'âyed be-dîvân-ı Kemâl⁶

Pes, bu taḥkîk ma'lûm olduğdan sonra bunda ba'zılarını (^{S,T+} Kemâl-i Iş-fahânî köse⁷ ve Kemâl-i Hocendî tamâmu'l-liḥye imiş diyü) 'indiyyâtına i'tibâr olunmasun ki jā-j-ı Bâkıl'dır⁸. Ba'zı nüshada maḥlaş beyti böyle vâkı'dir:

1 Dünyada iki Kemâl meşhur olmuşlardı, biri İsfahan'dan, diğeri ise Hocend'den. Biri gazel vadisinde emsalsiz, diğeri kaside türünde eşsiz. Bu iki Kemâl arasında birkaç kıldan başka fark bulamazsın.

2 T: kelliğinin kılletini müş'irdir. M: kelliğinin 'illetini müş'irdir.

3 M: Pes, Kemâl-i Kâtibî.

4 Bir Arap atasözü. Muhteva olarak 'Allah aşkına, ne kadar güzel söylemiş.' şeklinde tercüme edilebilir.

5 M: me-bîn.

6 S'de 3 ve 4. mısranın yerleri değiştirilmiş. **Kıtanın anlamı:** Kâtibî! Gözünü aç da yüksek rütbeli kişilerin feleğin dönmesiyle ortaya çıkan cefalardan nasıl ayaklar altında ezildiklerini gör. Hiçbir kör Selman'ın şiirine bakamaz, hiçbir kelin başı Kemâl'in divanı önünde eğilmez.

7 S, M: köseç.

8 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

باز مستان دل از آن گیسوی مشکین حافظ
زان که دیوانه همان به که بود اندر بند

Bâz me-stân dil ez-ân gîsû-yı müşkîn Hâfız
Zân ki dîvâne hemân bih ki buved ender-bend

Bâz bunda te'kîd ifâde ider¹. (^{M,T+} **Me-stân** nehy-i muhâtabdır, sitânî-den'den, alma dimekdir, **dil** mef'ûli. **Gîsû-yı müşkîn** izâfeti beyâniyyedir. **Zân ki** edât-ı ta'lîl. **Bih** yeg. **Ki** harf-i beyân-ı **bih**. **Buved** fi'l-i muzâri² müfred gâyib, ola dimekdir. **Ender** edât-ı zarfiye. **Bend** bağa ve kayda dirler.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, ol gîsû-yı müşkînden gön'lüñi alma, zîrâ gön'lüñ seniñ dîvânedir, dîvâne ise bağda olmak yegdir. Hâşılı, seniñ dîvâne gön'lüñ zincir-i gîsû-yı cânânda muḳayyed olmak yegdir, zîrâ dîvânelerin şânındandır böyle olmak². Ba'zı nüshada maḥlaş beyti böyledir:

جز بزلّف تو ندارد دل حافظ میلی
آه ازین دل که بصد بند نمی دارد پند

Cuz be-zulf-i tu ne-dâred dil-i Hâfız meyli
Âh ezîn dil ki be-şed bend ne-mî-dâred pend

(^{M,T+} **Cuz** gayr ma'nâsına. **Be-zulf**; **bâ** harfî şıla, **zulf**ün **tu**'ya izâfeti lâ-miyyedir. **Ne-dâred** fi'l-i nefy-i müstaḳbel, tutmaz dimekdir, **dil** fâ'ili, **Hâfız**'a izâfeti lâmiyye. **Meyli**, yâ-yı tenkîrle, mef'ûlün bihidir **ne-dâred**'in. **Ki** harf-i râbıt-ı şıfatdır veya beyân. **Be-şed**; **bâ** ma'a ma'nâsınadır. **Bend** bağ. **Ne-mî-dâ-red** nefy-i fi'l-i muzâri³, istimrâr içün, tutmaz dimekdir. **Pend** naşihat.)

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ zülfünden gayrıya Hâfız'ın gönliniñ meyli yokdur ya'nî aña mâyildir ancak. Âh bu gönülden ki yüz kayd (^{S,T+} u habs) ile naşihat tutmaz, ya'nî münteşih³ olmaz.

1 S: Bâz edât-ı te'kîd.

2 M: dîvânelerin şânı böyle olmaktır.

3 S, M: münteşih.

127

**Ve lehu eyzan
Baḥr-i Remel
Fā'ilātün Fe'ilātün Fe'ilātün Fe'ilāt**

دست در حلقه آن زلف دوتا نتوان کرد
تکیه بر عهد تو و باد صبا نتوان کرد

Dest der-ḥalqa-i ān zulf-i du tā ne-tvān kerd
Tekye ber-'ahd-i tu vu bād-ı şabā ne-tvān kerd

(^{T,F+} **Dest** mübtedā ve **ne-tvān kerd** haberi ve mā-beynehumā **ne-tvān kerd**'e müte'allik. **Der-ḥalqa-i ān**; der harf-i şıla. **Zulf-i du tā** izāfeti beyāniyye. **Kerd** bunda kerden ma'nāsınadır. **Tekye** mübtedā ve **ne-tvān kerd** haberi ve araları **ne-tvān kerd**'e müte'allik mışrā'-ı evvel gibî.)¹

Maḥşûl-i Beyt: Ol iki kât zülf ḥalqasına el eylemek olmaz ya'nî el irişdirmek olmaz, ḥaşılı, cānāna vuşlat müyesser degil. Seniñ 'ahdiñe ve bād-ı şabāya tekye ya'nî i'timād eylemek olmaz. Ḥaşılı, sen ḥulf-i va'd idüp ve bād-ı şabā ise eser, şavurur (^{S,M+} bir bî-ḳarārdır.) Pes, ikiñüze de i'timād cā'iz degildir. Mışrā'-ı şānî gāyibden muḥāḩaba iltifātdır. (^{M,T+} Tekye lügatda dayanmağa dirler.)

آنچه سعیت من اندر طلبت بنمایم
این قدر هست که تغیر قضا نتوان کرد

Ān-çi sa'y'est men ender ṭalebet bi-nmāyem
Īn ḳadar hest ki tağyir-i ḳazā ne-tvān kerd

Ān-çi sa'y'est ol nesne ki (^{M,T+} sa'ydir, ya'nî) ḥayyiz-i imkāndadır seniñ ṭalebiñde. (^{T+} **Bi-numāyem** fi'l-i muẓarī' mütekellim vaḥde, gösteririm dimekdir.) (^{M,T+} **Ki** harf-i beyān. **Tağyir-i ḳazā** izāfeti maşdarıñ mef'ûline izāfetidir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ol nesne ki kemāl-i sa'y ü küşşid, ben seniñ ṭalebiñde gösteririm veyā göstereyim, ya'nî mümkün olduğı deñli² vişālîñe ḩalışayım, bu ḳadar var ki ḳazā ve ḳaderi tağyir eylemek olmaz. Ya'nî benim sa'yimde ḩuşûr

1 M: Dest muḩaddem mef'ûlidir ne-tuvān kerd'in, ya'nî şariḩ ve der-ḥalqa ğayr-i şariḩ. Zulf-i du tā izāfeti beyāniyye. Tekye muḩaddem mef'ûl-i şariḩidir ne-tuvān kerd'in ve ber-'ahd-i tu ğayr-i şariḩi ve bād-ı şabā 'ahd'e ma'ṭûf. Ḥaşılı, i'rābı mışrā'-ı evvelin i'rābı gibidir.

2 M: ḳadar.

yokdur, ammâ kızâ ve kader sa'yime muvâfık (^{M,T+} u muṭâbık) olmazsa ne çâre? Hâşılı, ezel-i âzâlde vuşlat muḳadder oldıysa sa'y bir baḫânedir, ammâ olmadıysa kıru sa'y muntic degildir. (^{S,T+} Mıṣrâ'-ı evveliñ ma'nâsında; ol ne sa'ydir ki ben seniñ talebinde gösteririm diyü **çi** lafzını istifhâm içün aḫz eyleyen sa'y-i bî-fâ'ide eylemiş¹.)

دامن دوست بصد خون دل افتاد بدست
بفسوسی که کند خصم رها نتوان کرد

Dâmen-i döst be-şed hün-i dil uftâd be-dest
Be-fususî ki koned ḫaşm rehâ ne-tvân kerd

(^{M,T+} **Dâmen-i döst** izâfeti lâmiyyedir. **Döst**'a muzâf maḫzûfdur², taḳdîr-i kelâm **dâmen-i vişâl-i döst**'dur. **Hün-ı dil** de böyledir. **Be-dest**; **bâ** harf-i şıla. **Be-fususî**; **bâ** harf-i sebeb,) (^{T+} **fusûs** zulm ü ḫayf,) (^{M,T+} **yâ** harf-i vaḫdet. **Ki** râbıt-ı şıfat.) (^{T+} **Koned** fi'l-i muzâri' müfred gâ'ib,) (^{M,T+} **ḫaşm** fâ'ili. **Rehâ ne-tvân kerd** şalıvermek olmaz ya'nî câ'iz degil.)

Maḫşül-i Beyt: Dostuñ dâmen-i vaşlı yüz yürek ḫanıyla ya'nî yüz meşakḳat u belâ ile ele düşdi. Pes, ḫaşım ya'nî raḳîb eylediği zulüm sebebiyle elden şalıvirmek olmaz. Ya'nî dâmen-i vişâl ele girdikten soñra anı raḳîbiñ cefâsıyla terk eylemek olmaz, zîrâ yüz kere yürek hün olmağla güçle ele girmiştir.

عارضش را بمثل ماه فلک نتوان گفت
نسبت یار بهر بی سر و پا نتوان کرد

‘Ârezeş-râ be-meşel mâh-ı felek ne-tvân goft
Nisbet-i yâr be-her bî-ser u pâ ne-tvân kerd

(^{M,T+} **‘Arezeş; şîn-i** zâmîr dilde merkûz olan cânâna râci'dir. **Be-meşel; bâ** ma'a ma'nâsınadır, teşbîh ü temşille dimekdir. **Mâh-ı felek** izâfeti lâmiyye. **Nisbet-i yâr** izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfetidir. **Bî-ser u pâ** zelil ü ḫaḳîr ma'nâsına.)

Maḫşül-i Beyt: Yâriñ ‘arızına teşbîh ü temşil ṭarîḳiyle mâh-ı felek demek olmaz³. (^{T+} Zîrâ yâri her bî-ser u pâya teşbîh eylemek olmaz,) (^{M,T+} ya'nî her zelil ü zebûna.⁴) Mâha nisbet **bî-ser u pâ** ‘ibâreti ḫûb vâḳi' olmuş, zîrâ mâh degirmidir anda baş ve ayak mutaşavver degildir.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 M: Döst'a muzâf lafz-ı vişâl maḫzûfdur.

3 S: Anıñ ‘arızına temşil ile felek ayı demek olmaz.

4 S: Yâriñ nisbeti ve teşbîhini her başsız ve ayaksız veyâ her faḳîre itmek olmaz.

سروبالای من آن لحظه که آید بسماع
چه محل جامهٔ جان را که قبا نتوان کرد

Serv-bālā-yı men ān lahẓa ki āyed be-semā'
Çi maḥal cāme-i cān-rā ki qabā ne-tvān-kerd

(^{S,T+} **Serv-bālā** serv boylı dimekdir,) (^{M,T+} **men**'e izāfeti lâmiyye.) (^{T+} **Ki** ḥarf-i beyân. **Der-āyed**; **der** ḥarf-i te'kîd, **āyed** fi'l-i muzâri' müfred ġā'ib, fâ'ili zamîr-i **serv-bālā**'dır.) (^{M,T+} **Be-semā'**; **bā** ḥarf-i şıla.) **Semā'** bunda iki ma'nāya mutaşavver¹ olmak mümkündür. Birisi naḡş u şavt okumak ve birisi şüfiler gibi raḡş (133b) eylemek. (^{T+} **Çi** ne dimekdir.) **Maḥal** böyle yerlerde miḡdār ma'nāsınadır. (^{M,T+} **Cāme-i cān** izāfeti beyāniyyedir, **rā** izāfet ma'nāsına, cāme-i cānıñ dimekdir.) **Qabā** ıstılâḥ-ı 'Acemde yırtmak ma'nāsınadır, zîrā **qabā** öñi açık qaftāna dirler ferāce gibi. Pes, gömleğin veyā öñi bütün cübbeniñ çaḡ aşāğa varınca (^{M,T+} öñini) yırtılar ferāce şeklin bağlar. Ol cihetdendir ki 'pîrāhen u cāme qabā kerd' dirler². Şoñra muṭlaḡ yırtmaḡda isti'māl eylediler. İmdi bunda **cāme-i cān qabā kerd** ölmekden kināyetdir³.

Maḡşûl-i Beyt: Benim servi boylum ol vaḡt ki semā'a gele, iki ma'nāyla, cān cāmesiniñ ne miḡdārı vardır ki anı çāk eylemek olmaz. Ya'nî semā'ını görüp işiden cān virmek lâzım u zarûrîdir dimekdir. Semā'dan bunda murād semā'-ı ıstılâḥîdir diyen semā'da ihām eylemiş⁴.

من چه گویم که ترا نازکئی طبع لطیف
تا بحدیست که آهسته دعا نتوان کرد

Men çi güyem ki tu-rā nāzikî-i ṭab'-ı laṭîf
Tā be-ḡaddî'st ki āheste du'ā ne-tvān kerd

Men çi güyem ya'nî ben ne 'arz-ı ḡāl eylemege kâdirim, ya'nî sergüzeştım ve ḡasb-ı ḡalim 'arz eylemege kâdir degilim. (^{M,T+} **Ki** ḥarf-i ta'lîl.) **Tu-rā** seniñ dimekdir, saña demek degildir (^{T+} ba'zılar zann eylediği gibi⁵. **Nāzikî**; **nāzik** ter ü tâze dimekdir ve **yā** ḥarf-i maşdar.) (^{M,T+} **Nāzik**'iñ **ṭab'**a izāfeti lâmiyye ve **ṭab'-ı laṭîf** izāfeti beyāniyye. **Tā** bunda ilā ma'nāsınadır. **Be-ḡaddî'st**; **bā** ḥarf-i

1 S: müsta'id.

2 M: pîrāhen ve cāmeye qabā dirler.

3 M: İmdi cāme qabā kerd ölmekden kināyetdir.

4 <^{T+} Redd-i Şem'î>

5 <^{T+} Redd-i Sürûri>

şıla,) (T⁺ **hadd** nihâyet ü gâyet ma'nâsınadır ve **yâ** harf-i vahdet.) (M,T⁺ **Ki** harf-i beyân-ı **had**.) (T⁺ **Âheste** yap yap dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ben saña ne 'arz-ı hâl idebilürem ki seniñ laṭîf ṭab'ın terligi ve nâzikligi bir ḥaddedir ki âheste du'â eylemek olmaz. Ya'nî saña 'ışkıñda çek-düğüm derdi 'arz itmeme ki incinürsün, ḥattâ du'â eylesem muṣṭarib olursun.

نظر پاک تواند رخ جانان دیدن
که در آیینہ نظر جز بصفایتوان کرد

Nazar-ı pāk tuvāned ruḥ-ı cānān دیدن
Ki der-âyine nazar cuz be-şefâ ne-tvân kerd

(M,T⁺ **Nazar-ı pāk** izâfeti beyâniyye. **Ruḥ-ı cānān** lâmiyye. **Ki** harf-i ta'lîl. **Der** harf-i şıla. **Ruḥ-ı cānān, دیدن**'in mef'ûli ve **der-âyine, kerd**'in mef'ûl-i ğayr-i şarîhi ve **nazar** mef'ûl-i şarîhi.) (T⁺ **Cuz** ğayr ma'nâsınadır.) (M,T⁺ **Be-şafâ; bâ** ma'a ma'nâsınadır.)

Maḥşûl-i Beyt: Pāk nazar kâdirdir cānânın ruḥın görmege, zirâ âyineye şafâsız nazar eylemek olmaz. Şafâ bunda âyineye ve nâzıra kayd olmak mümkündür. Ya'nî âyine şafî gerek ve kalb-i nâzır şafî gerek ki âyineye nazardan şafâ kesb eyleye.

غیرتم کشت که محبوب جهانی لیکن
روز و شب عربده با خلق خدا نتوان کرد

Ġayretem kuşt ki maḥbûb-ı cihânî likin
Rûz u şeb 'arbede bâ-ḥalk-ı Hudâ ne-tvân kerd

(M,T⁺ **Ġayretem; mîm**-i mütekellim ma'nâ cihetinde **kuşt**'e muḳayyedir, zamîr-i manşûb muttasıl ma'nâsına, ğayret beni öldürdi dimekdir. **Ki** harf-i ta'lîl. **Maḥbûb-ı cihân** izâfeti lâmiyye ve **yâ** zamîr-i ḥiṭâb, cihânın maḥbûbısın dimekdir, ya'nî kamu 'âlem seni sever 'aşkıñdır ve benim raḳîbim. **'Arbede** lûgatde serḥoş şavaşına dirler, dahrece bâbından maşdardır, ammâ bunuñ gibi yerlerde muṭlaḳ şavaşdır.) (T⁺ **Bâ-ḥalk; bâ** ma'a ma'nâsına, (M,T⁺ **ḥalk**'in **Hudâ**'ya izâfeti lâmiyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ġayret beni öldürdi ki sen cihân ḥalkının maḥbûbısın, ya'nî cemî' 'âlem¹ ḥalkı seni sever diyü ğayret çekerin. Ammâ gice ve gün-

1 M: ya'nî 'âlem. S: ya'nî cemî' cihân.

düz Hudâ'nın maḥlûkâtıyla şavaş eylemek olmaz, ya'nî ḥalk-ı 'âlem benim raḳîbimdir diyü her biriyle ceng ü cidâl eylemek olmaz.

مشکل عشق نه در حوصله دانش ماست
حل این نکته بدین فکر خطا نتوان کرد

Muşkil-i 'ışk ne der-ḥavşala-i dāniş-i mā'st¹
Hall-i in nukte bedin fikr-i ḥaṭā ne-tvân kerd

(^{M,T+} **Muşkil-i 'ışk** izâfeti lâmiyye veyâ beyâniyyedir.) **Havşala** kursağdır, tuiyür cinsinde olur, insânda isti'mâlî mecâzdır, vüs'at ma'nâsına. (^{M,T+} **Havşala**'nın **dāniş**'e ve **dāniş**'in **mā**'ya izâfetleri lâmiyyelerdir. **Hall-i in** izâfeti maşdarın mef'ûline izâfetidir. **in** ism-i işâretidir **nukte**'ye ve **nukte** kelâm-ı daḳîḳedirler. **Bedin**; **bâ** ma'a ma'nâsına ve dâl hemzeden mübdeldir, aşlinda **be-in** idi, **in** ism-i işâretidir **fikr-i ḥaṭā**'ya ve **fikr-i ḥaṭā** izâfeti beyâniyye.)

Maḥşûl-i Beyt: Taḳdîr-i kelâm ḥall-i müşkil-i 'ışkıdır. Ya'nî (^{S,T+} 'ışkı'n) ḥalli veyâ 'ışk müşkilini ḥall eylemek bizim 'ilmimiz² miḳdârınca değil, zîrâ bu bizim ḥaṭā fikrimiz ile bu nükteyi ve bu daḳîḳayı³ ḥall eylemek olmaz. Hâşılı, müşkil-i 'ışk deḳâyıḳ-ı eşyâdandır, anı ḥall eylemege 'aḳl-ı daḳîḳ gerek, zîrâ gavâmız-ı müşkilâtındandır.

بجز ابروی تو محراب دل حافظ نیست
طاعت غیر تو در مذهب ما نتوان کرد

Be-cuz ebrû-yı tu mihrâb-ı dil-i Hâfiz nist
Tâ'at-i gayr-i tu der-mezheb-i mâ ne-tvân kerd

(^{M,T+} **Be-cuz** lafzı bâ-i zâyide ile müsta'mel olması meşhûrdur. **Ebrû**'nuñ **tu**'ya ve **mihrâb**'in **dil**'e ve **dil**'in **Hâfiz**'a izâfetleri lâmiyyelerdir. **Tâ'at-i gayr** izâfeti maşdarın mef'ûline izâfetidir ve **gayr**'in **tu**'ya lâmiyye. **Mezheb-i mâ** da böyledir.)

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ ebrûndan gayrı Hâfiz göñliniñ mihrâbı yoḳdur, ya'nî göñli da'imâ seniñ ebrûña müteveccihdir. Hâce (^{T+} iltifât idüp) ta'lîl şarîḳiyle buyurur: Zîrâ senden gayra tâ'at eylemek bizim mezhebimizde olmaz, ya'nî 'âşıkların tâ'ati hemân cânânadır ancak, gayrıya ser-fürü eylemezler.

1 M: mât.

2 S: 'aḳlımız.

3 S: nükte-i daḳîḳayı.

128

Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Hezec
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün¹

دل از من برد و روی از من نهان کرد
 خدا را با که این بازی توان کرد

Dil ez-men burd u rûy ez-men nihân kerd
 Hudâ-râ bâ-ki in bâzî tuvân kerd

(^{M,T+} **Dil**, **burd**'uñ muḳaddem mef'ül-i) (^{M+} şarîḥi ve **ez-men** ğayr-i şarîḥi.)
 (^{M,T+} Ve **rûy**, **kerd**'iñ mef'ül-i evveli ve **niḥân** mef'ül-i şânîsi) (^{M+} ve **ez-men**
 ğayr-ı şarîḥ-i şânîsi.) (^{M,T+} **Hudâ-râ**; **râ** edât-ı taḥşîş veyâ edât-ı ḳasem. **Bâ**
 ḥarf-i şıla. **Ki** bunda ismdir men ma'nâsına. **În** ism-i işâretidir **bâzî**'ye.) (^{T+}
Bâzî oyun ve ḥaşarılıḳ)

Maḥşûl-i Beyt: Cânân benden göñli adı ve rûyını benden gizledi. Hudâ
 içün veyâ Hudâ ḥaḳḳıçün bu oyunu ve ḥaşarılıḳı kime eylemek olur, ya'nî bu
 ḥoḳḳa-bâzlıḳı ve seḥḥârlıḳı kimse kimseye dünyâda eylemez.

سحر تنهاییم در قصد جان بود
 خیالش لطفهای بی کران کرد

Seḥer tenhâiyem der-ḳaşd-ı cân bûd
 Ḥayâleş luṭfhâ-yı bî-kerân kerd

(^{M,T+} **Seḥer** bunda zarfıdır, seḥer vaḳtinde dimekdir.) **Tenhâiyem** mübtedâ
 ve mâ-ba'di (134a) haberi, **yâ**'sı ḥarf-i maşdar, **mîm** muzâfun ileyh, ma'nâ
 cihetinde **cân**'a muḳayyedir. (^{M,T+} **Ḥayâleş**; zâmîri dilde merkûz olan cânâ-
 na râcî'dir ve izâfeti lâmiyyedir. **Luṭfhâ-yı bî-kerân** izâfeti beyâniyyedir.) (^{T+}
Kerân kenâr ma'nâsına, **bî-kerân** bî-nihâye dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Seḥer vaḳtinde tenhâlıḳ benim cânımıñ ḳaşdında idi ya'nî
 yalnızlıḳ cânıma kâr eylemiş idi, ammâ ḥayâl-i cânân bî-nihaye luṭflar eyledi.
 Ya'nî ol tenhâlıḳda beni (^{M,T+} yalnız) ḳomadı, (^{S,M+} baña mûnis oldu.) (^{M,T+} Ba'zı
 nüshada şebî düşmüş seḥer yerine, yâ-yı vaḥdetle.)

1 S, M: mefâ'il.

چرا چون لاله خونین دل نباشم
که با ما نرگس او سرگران کرد

Çi-râ çun lâle hûnîn-dil ne-bâşem
Ki bâ-mâ nergis-i û ser girân kerd

(^{M,T+} **Hûnîn-dil** kıanlî yürek.) (^{T+} **Ne-bâşem** nefy-i müstaķbel mütekellim vaħde.) (^{M,T+} **Ki** ħarf-i ta'lîl. **Bâ** ħarfî şıla.) **Nergis** çeşmden kinâyetdir, **û**'ya izâfeti lâmiyyedir. **Ser** mef'ûl-i evvelidir **kerd**'in ve **girân** mef'ûl-i şânisi, (^{M,T+} ağır başlılık ma'nâsına,) 'adem-i iltifâtdan kinâyetdir.

Maħşûl-i Beyt: Niçin lâle gibi hûnîn-dil olmayam ya'nî yüregi kıanlî olmayam, zîrâ cânânın çeşmi bize ağır başlılık eyledi ya'nî iltifât eylemedi. Hâşılı, cânânın istiğnâsından şikâyetdir.

صبا گر چاره دارى وقت وقتست
که درد اشتیاقم قصد جان کرد

Şabâ ger çâre dârî vaķt vaķt'est
Ki derd-i iştîyâķem ķaşd-ı cân kerd

(^{M,T+} **Şabâ** münâdâ, ħarf-i nidâ maħzûfdur. **Çâre** 'ilâc. **Dârî**) (^{T+} fi'l-i muzârî' muħâţab,) (^{M,T+} maķâm-ı istifhâmda vâķi'dir, çâren var ise demekdir, yâħud vaşf-ı terkibî ola) (^{T+} **çâre-dârî**, yâ-yı ħiţâbla,) (^{M,T+} çâre-dâr isen demekdir. **Vaķt vaķt'est** ya'nî vaķt çâregerliğin vaķtidir.) (^{T+} **Ki** ħarf-i ta'lîl.) (^{M,T+} **Derd-i iştîyâķem** izâfetleri lâmiyye. **Ķaşd-ı cân** izâfeti maşdarın mef'ûline izâfetidir.)

Maħşûl-i Beyt: Ey şabâ, eger çâre tutarsan ya'nî çâren var ise veyâ çâre-dâr isen vaķt çârenin vaķtidir, zîrâ iştîyâķ derdi ve belâsı cânıma ķaşd eyledi. Ya'nî derd-i iştîyâķ ħadden aşdı, cânân cânibinden bir (^{T+} ħayır) ħaber varsa getür, zamânıdır.

بدانسان سوخت چون شمع که بر من
صراحی گریه و بربط فغان کرد

Bedânsân sũĥt çun şem'em ki ber-men
Şurâĥî girye vu barbaţ fiğân kerd

(^{T+} **Bedân** aşlında **be-ân** idi, hemze dâl'a tebdil olmuşdur.) **Sân** ve **besân** edât-ı teşbihlerdir¹, (^{T+} **çun** da edât-ı teşbihdir.) (^{M,T+} **Şem'em; mîm-i** mütekel-lim ma'nâ cihetinde **sûht**'e muqayyeddur, zamîr-i manşûb muttaşıl ma'nâsına. **Ki** harf-i beyân.) (^{T+} **Girye** ağlamanın ismidir. **Barbat**, iki bâ'nın fethalarıyla, kôpuza dirler.)

Maḥşûl-i Beyt: Ancılayın yaqdı beni şem' gibi ki benim üzerime şürâhî girye ve kôpuz figân eyledi. Ya'nî zî-rûḥdan ğayrı cemâdât bile beni acıdı ve üstüme² ağladı.

کجا گویم که با این درد جان سوز
طبیسم قصد جان ناتوان کرد

Kucâ güyem ki bâ-in derd-i cân-sûz
Ṭabîbem kaşd-ı cân-ı nâ-tuvân kerd

(^{M,T+} **Kucâ güyem** kıanda diyebilürem, ya'nî söylesem kimse inanmaz.) (^{T+} **Ki** harf-i beyân. **Bâ** ma'a ma'nâsınadır.) (^{M,T+} **Derd-i cân-sûz** izâfeti beyâniyye.) (^{T+} **Cân-sûz** vaşf-ı terkibîdir, süziden'den, cân yandırıcı ma'nâsına.) **Ṭabîbem** mübtedâ ve mâ-ba'dî haberi, **mîm-i** mütekellim ma'nâ cihetinde **nâ-tuvân**'a kıayddır³. (^{M,T+} **Kaşd-ı cân** izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfetidir. **Nâ-tuvân; nâ** harf-i selb, **tuvân** kıudret, pes, **tuvân**'ı selb idince kıudretsiz olur ki ma'nâ-yı lâzımîsi za'fdır. **Cân**'ın **nâ-tuvân**'a izâfeti beyâniyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Kıanda diyebilürem ki bu cân yandırıcı derdle ṭabîb benim nâ-tuvân cânıma kaşd eyledi? Ya'nî bu kıadar derd ü belâya giriftâr iken ṭabîb baña şefkat idecek iken cân-ı nâ-tuvânıma kaşd eyledi. Pes, bu ma'nâyı kime dimek olur ki taşdıķ eyleye.

میان مهربانان کی توان گفت
که یار ما چنین گفت و چنان کرد

Miyân-ı mihrbânân key tuvân goft
Ki yâr-i mâ çunîn goft u çunân kerd

(^{M,T+} **Miyân-ı mihrbânân** izâfeti fî ma'nâsına veyâ lâmiyyedir.) (^{T+} **Mihr-bânân** mihrbân'ın cem'idir, müşfikler ma'nâsına ya'nî esirgeyiciler. **Key** kıaçan.

1 S: Sâñ ve besân ve çun edât-ı teşbihlerdir.

2 M: baña.

3 S: Mîm nâ-tuvân'a muqayyeddur.

Goft bunda goften ma'nâsınadır ve bi'l-cümle **tuvân** lafzına muķârin olup mâzîlerden maşdar murâddır.) (^{M,T+} **Ki** râbıt-ı maķûl ü kavldir.) (^{T+} **Yâr-i mâ** izâfeti lâmiyye. **Çunîn** buncılayın. **Çunân** ancılayın.)

Maḥşûl-i Beyt: (^{M,T+} Müşfik) maḥbûblar ortasında kaçan demek olur ki bizim yârimiz böyle söyledi veyâ öyle eyledi. Ya'nî eylediği cefâlardan şikâyet eylemek câ'iz degildir, her ne ki eylerse ķıl ü ķâle mecâl yok. Niteki dimişler.

Beyt: آن دوست نباشد که شکایت کند از دوست
 هر خون که دلارام بریزد دیتی نیست
 Ān dōst ne-bāşed ki şikâyet koned ez-dōst
 Her ḥûn ki dil-ârām bi-rîzed diyeti nîst¹

عدو با جان حافظ آن نکردی
 که تیر چشم آن ابرو کمان کرد
 'Adû bâ-cân-ı Hâfız ân ne-kerdi
 Ki tîr-i çeşm-i ân ebrû-kemân kerd

(^{T+} 'Adû düşmen. **Bâ** ḥarf-i şıla.) (^{M,T+} **Cân-ı Hâfız** izâfeti lâmiyye.) **Ān** ism-i işâretdir mışrâ'-ı şâniniñ maзмûnına. (^{S,T+} **Ne-kerdi**; âhirindeki **yâ** hikâyet-i ḥâl-i mâzî ma'nâsını ifâde ider. Zîrâ sâbıkan beyân olunmuş idi ki fi'l-i mâzîniñ âḥirine bir **yâ**-yı sâkine veyâ evveline **mî** dâḥil olsa ķâ'idedir hikâyet-i ḥâl-i mâzî ma'nâsını ifâde eylemek.) (^{M,T+} **Ki** ḥarf-i beyân-ı ism-i işâret. **Tîr-i çeşm** izâfeti lâmiyye mecâzen, **ân** lafzına izâfeti lâmiyye ve **ân** ism-i işâretdir **ebrû-kemân**'a.) **Ebrû-kemân** vaşf-ı terkîbî aķsâmındandır.

Maḥşûl-i Beyt: Düşmen ķâdir olsa Hâfız'ın cânına ol cefâyı eylemezdi ki ebrû-kemân cânânın tîr-i çeşmi eyledi. Ya'nî Hâfız'ın cânına bu dostuñ tîr-i çeşmi eylediğini elinden gelse düşmen eylemezdi. Mışrâ'-ı evveliñ taḥķîķinde; 'adû Hâfız'ın cânına anı eylemedi diyen ḥaķ edâyı eylemedi.

1 Dosttan/sevgiliden şikâyet eden âşık olamaz. Sevgilinin dōktüğü kanın diyeti yoktur.

129

**Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Remel
Fā'ilātün Fe'ilātün Fe'ilātün Fe'ilāt**

یاد باد آن که ز ما وقت سفر یاد نکرد
بوداعی دل غم‌دیده‌ ما شاد نکرد

Yād bād ān ki zi-mā vaḳt-i sefer yād ne-kerd
Be-veda'ī dil-i ḡam-dīde-i mā šād ne-kerd

(^{T+} **Yād bād** añılsun dımeḳdır. **Ān** ism-i işāret.) (^{M,T+} **Ki** ḫarf-i beyān-ı **ān**'dır. **Vaḳt-i sefer** izāfeti fī ma'nāsınadır¹. **Be-veda'ī**; **bā** ḫarf-i sebeb.) (^{T+} **Vedā**, vāv'ın fethiyle, ismdir tevdī' ma'nāsına, **kelām** teklīm ve **selām** teslīm ma'nāsına ism olduḡı gibi, **yā** ḫarf-i vaḫdet.) (^{M,T+} **Dil-i ḡam-dīde** izāfeti beyāniyye. **Ḡam** dīde'niñ muḳaddem mef'ulidir ve **dil** fā'ili. **Ḡam-dīde**'niñ **mā**'ya izāfeti lâmiyyedir. **Ne-kerd**'iñ **dil** mef'ül-i evveli ve **šād** mef'ül-i şānisi.)

Maḫşül-i Beyt: (^{M,T+} Añılsun) ol ki sefere gitmek vaḳtinde bizden ya'nı bizi añmadı, bir vedā' ile bizim ḡam görmüş göñlümüzü şād eylemedi. Ya'nı unutulmasun ol ki cānān misāfir olduḡı vaḳt bizi añmayup bir vedā' eylemek sebebiyle ḡam-dīde (**134b**) göñlümüzü şād eylemedi², ḫāşılı, bu ḫāli unutmayalım. Bu beyt ol ma'nāyı müş'iridir ki Ḥāce'niñ cānānı veyā aḫbābdan³ birisi sefere gidüp Ḥāce'ye vedā' eylememiş ola.

آن جوان بخت که می‌زد رقم خیر قبول
بنده‌ پیر ندانم ز چه آزاد نکرد

Ān civān-baḫt ki mī-zed raḳam-ı ḫayr-ı qabūl
Bende-i pīr ne-dānem zi-çi āzād ne-kerd

(^{M,T+} **Civān-baḫt**; **civān** yigit, **baḫt** bunda ṭālī' ma'nāsına ve ṭālī'den murād devletdir, ya'nı ṭālī'i ve devleti yigit. **Ki** rābıt-ı şıfat.) (^{T+} **Mī-zed** ḫikāyet-i ḫal-i māzī ma'nāsına, ururdı dımeḳdır.) **Raḳam**, (^{M,T+} **kāf**'ın fethiyle taşarrufāt-ı A'cāmdandır, ve-illā 'Arab **kāf**'iñ sükūniyle oḡur, maşdardır,

1 T: bi-ma'nā fī.

2 T: şād eylemediḡi.

3 S: aḫibbādan.

rağame-yerķumu'dan ya'nî) naşara-yenşuru bâbından, kitâbet ma'nâsına. *Ķāle'llāhu Te'ālā*: ¹﴿كَبَّاتٌ مَرْقُومٌ﴾ (M,T+ **Ħayr-ı ĳabûl** izâfeti beyâniyye,) (T+ ĳayr-ı maĳbûl ma'nâsına, fa'ûl bi-ma'nâ mef'ûl.) (M,T+ **Bende-i pîr** izâfeti beyâniyye.) (T+ **Ne-dānem** nefy-i hâl. **Zi-çi** neden ya'nî ne sebebden. **Āzād ne-kerd** âzād eylemedi demekdir.)

Maĳşûl-i Beyt: Ol tâlî'i ve devleti civân ki maĳbûl ĳayır rağamını ururdu ya'nî maĳbûl ĳayra sa'y iderdi, pîr bendesini niçün âzād eylemedi? Ya'nî taĳrîr-i 'ibād da maĳbûl ĳayrâtdandır ve 'ale'l-ĳuşuş 'abd-i pîr ola. Pes, ol tâlî'i civân ben bendesini hicrân rağamından niçün taĳrîr eylemez ki bu ĳadar zamân esîr-i kemend-i hicrân u firâķ olmuşum.

كاغذین جامه بخونا به بشویم كه فلك
رهنمونیم بیای علم داد نكرد

Kāğezî² câme be-ĳûnâbe bi-şüyem ki felek
Reh-numûnîm be-pây-ı 'alem-i dâd ne-kerd

(M,T+ **Kāğezîn; kâğez**, ĳayn'ın fethiyle ve yâ-yı nisbî ve nûn-ı te'kîdle, ĳağıda mensûb dimekdir.) **Kāğezîn câme** mütezallim ĳıydüĳi kâğıddan ĳaftândır³. Bunun aşlı budur ki ĳızılbaş-ı evbâşdan evvel *Ĥazeleĳumu'llāhu Te'ālā*⁴ 'Acemde ĳā'ide bu idi ki bir kimse tazallum itmek istese kâğıddan bir ĳaftân peydâ idüp ĳiyer ve ĳâkim-i memleket her kim ise anıñ ĳarşusunda bu ĳaftânı iĳrâķ ider. Niteki Rûm memleketinde mütezallim, başında ĳaşîr yaķar. **Be-ĳûnâbe**; (M,T+ **bâ** ma'a ma'nâsına, **ĳûn-âb** kanlı şü,) (S+ âĳirinde) hâ-i resmî mübâlağa ifâde ider. (T+ **Bi-şüyîm**⁵ fi'l-i muzâri' mütekellim ma'a ĳayrih, şüyiden'den, yumaķ ve arıtmaķ ma'nâsına veyâ emr-i mütekellim ma'a ĳayrih, bunda bu olmaķ evfaķdır, yuyalım dimekdir.) (M,T+ **Ki** ĳarf-i ta'lîl.) **Felek** mişrâ'-ı şâniye merhûndur. (T+ reh-numûnîm, yâ-yı maşdariyye ve mîm-i mütekellimle, delâlet ma'nâsına.) (M,T+ **Be-pây; bâ** ĳarf-i şıla, **pây** bunda dip ma'nâsınadır. '**Alem** sancaķ, **dâd** 'adl ma'nâsına. **Pây**'ın '**alem**'e izâfeti lâmiyye ve '**alem**'in **dâd**'a beyâniyyedir.)

- 1 "O yazılı, kaydedilmiş bir kitaptır." Mutaaffîn 83/9. S: Rağam, naşara bâbından, kitâbet ma'nâsına. *Kemâ ĳale'llāhu Te'ālā; Ķitābun merķûm*."
- 2 Bu beyit ve şerhinde geĳen bütün kâğız ve kâğezîn kelimeleri M'de dâl T'de ise zâl harfiyle yazılmıştır. Biz Farsça metin ve onun şerhi içinde geĳen kelimeleri zâl'la diĳerlerini M'de olduĳu gibi günümüz kullanımına uygun olarak dâl'la gösterdik.
- 3 S: câmedir.
- 4 Allah onları yardımcısız bıraksın.
- 5 T'de hem beyitte hem de burada fiil çoĳul olarak 'bi-şüyîm' şeklinde yazılmış ve anlamı da 'yuyalım' şeklinde çoĳul olarak verilmiştir. Anlam açısından problemlî olmasa da kelimenin son hecesinde zihaf yapılması gerekmektedir.

Maḥşûl-i Beyt: Kâğıddan kaftânı hûnâbe ile ya'nî kanlı göz yaşıyla yuyayım¹ (^{M,T+} ya'nî şol kadar kanlı yaş dökeyin) ki kâğezîn câme kıpıkızıl ola, zîrâ felek bize 'adâlet sancağı dibine delâlet eylemedi². (^{M,T+} Hâşılı, hâkim-i 'adile şikâ-yet eylemege mâni' oldı, pes, bu da başka bir zulümdür. İmdi kâğezîn) câmeyi hûn-âbe ile mülevven idelim ki ziyâde mazlûm olduğumuza delâlet eyleye³.

دل بامید صدایی که مگر در تو رسد
نالها کرد درین کوه که فرهاد نکرد

Dil be-ummîd-i şadayî ki meger der-tu resed
Nâlehâ kerd derîn kūh ki Ferhâd ne-kerd

(^{M,T+} **Dil** mübtedâ ve mısrâ'-ı şânî) (^{T+} haberi. **Be-ummîd; bâ** ma'a ma'nâsı-na,) (^{M,T+} **nâlehâ kerd**'e müte'allıktır,) (^{T+} **ummîd**'in mîm'inde teşdîd zarûret-i vezn içündür.) (^{M,T+} **Ummîd**'in **şadâ**'ya izâfeti lâmiyye.) (^{T+} **Şadâ** bağların ve hamâmların kubbeleriniñ yanķısına dirler, **yâ**'sı vahdet içündür.) (^{M,T+} **Ki** harf-i beyân-i **şadâ**.) **Meger** harf-i temennîdir. (^{M+} **Der-tu; [der]** bâ-i şıla ma'nâsına. **Nâlehâ** nâle'niñ cem'idir, cem' olduğu vaķt hâ-i resmî terk olunur.) (^{M,T+} **Derîn kūh; der** harf-i zarf, **în** ism-i işâretdir **kūh**'a ki murâd andan kūh-ı dünyâdır mecâzen. **Ki** harf-i beyân-ı **nâlehâ**'dır.)

Maḥşûl-i Beyt: Gönül bir şadâ ümîdiyle, ola ki ol şadâ saña irişe diyü nâleler eyledi bu kūh-ı dünyâda ki Ferhâd kūh-ı Bîsütûn'da eylemedi. Ya'nî ol ümîdile ki şadâyî ola ki saña irişdirem diyü bülend feryâd u figânlar eyledi ki Ferhâd eylemedi.

شاید ار پیک صبا از تو بیا موزد کار
زان که چالاکتر از این حرکت باد نکرد

Şâyed er peyk-i şabâ ez-tu bi-y-âmüzed kâr
Zân ki çâlâkter ez-în hareket bâd ne-kerd

(^{M,T+} **Şâyed** fi'l-i muzâri' müfred gâyıbdır, **peyk** fâ'ili, **şabâ**'yâ izâfeti beyâ-niyyedir. **Bi-y-âmüzed** fi'l-i muzâri' müfred gâ'ib, fâ'ili **şabâ**'ya râci' zamîr, **kâr** mef'ûlun bih şarihi ve **ez-tu** gayr-i şarihi. **Zân-ki; zân**) (^{T+} edât-ı ta'lil,) (^{M,T+} ezân'dan muhaffef, **ki** harf-i beyân. **Çâlâkter; ter** edât-ı tafđildir, **çâlâk** çevige veyâ hoşğa dirler, bunda çevikrek demekdir. **Ez-în;** hemze-i şâniye kaç'-la okunur, **în** ism-i işâretdir **hareket**'e.)

1 M: yuyayın. T: boyayayım.

2 S, M: dâll olmadı, ya'nî delâlet eylemedi.

3 S: ider.

Maḥşûl-i Beyt: Lâyiķdır ki şabâ peyki senden şan‘at ögrene ya‘nî çâpüklük ve çeviklik ögrene, zîrâ bu hareketden ^(M,T+) ya‘nî seniñ hareketiñden) çâlâkter ü çâbükter hareketi bād-ı şabâ eylemedi. Hâşılı, bād-ı şabâ hareketinde ^(M,T+) ve esmede ve şavurmada) ne ķadar çevik¹ ise de ^(M,T+) bu işde ve bu fende) seniñ tozuña irişemez. Cānānıñ yürüyüşini vaşıfdır

سایه تا باز گرفتۍ ز چمن مرغ سحر
آشیان در شکن طره شمشاد نکرد

Sāye tā bāz giriftū zi-çemen murğ-i şehir
Āşiyān der-şiken-i tūr-ra-ı şimşād ne-kerd

^(M,T+) **Sāye** gölge. **Tā** bunda ibtidā-yı ġāyet içündür zamānda münzū gibi ‘Arabīde. **Bāz** bunda te‘kid ifāde ider. **Giriftū** fīl-i māzī müfred muḥāṭabdır. **Bāz giriften** bir nesneyi alup çekmekden) ^(M+) ve men‘ eylemekden) ^(M,T+) ‘ibāretidir. **Murğ-i şehir** dimekle ekşer bülbülden kināyet iderler. **Āşiyān** yuva. **Şiken** bük-lüm ve bürüm, **tūr-ra**’ya izāfeti lāmiyyedir ve **tūr-ra**’nıñ **şimşād**’a kezālîk.) **Şim-şād**, ^(M,T+) şīn-i evvelin fethiyle ve kesriyle,) çimşir² ağacı ki anıñ dallarınıñ ve budaķlarınıñ diplerinde ya‘nî özdekiñ yukarı nihāyetinde hurma şalķımı gibi sık yapraklı top top dalları olur, aña şu‘ārā **tūr-ra-i şimşād** dirler. ^(S,T+) **Şimşād** çimşir didikleri ağaçdır ki yaprakları tūr-ra gibidir diyen ‘indî söylemiş³.)

Maḥşûl-i Beyt: Sen çemenden sāyeñi çeküp alalı ya‘nî çemen seyrine varmaz olalı murğ-i şehir şiken-i tūr-ra-i⁴ şimşādda yuva eylemedi. Ya‘nî murğ-i çemen şiken-i tūr-ra-i şimşādda āşiyān yapması seniñ çemen seyrine varmañ sebebiyle idi. Sen ki sāyeñi çemen seyrinden çeküp aldın ya‘nî çemene varmaz olduñ, ol daḥi ^(S,T+) tūr-ra-i) şimşādda āşiyān yapmağı terk eyledi. Sāyeyi çeküp **(135a)** almadan murād kendi vücūdını çeküp almaķdır, zıkr-i lāzım ve irāde-i melzūm ķabīlindendir, zîrā sāye tābī‘-i vücūddur, hāşılı, a‘rāzıdır ki cevherle kāyimidir. ^(S,T+) Mışrā‘-ı evvelin ma‘nāsında; tā ki sen sāyeñi çemenden girü tıttuñ diyenler ilerüsini ve girüsini teşhīş eylemezler imiş⁵.)

كلك مشاطة صنعش نکشد نقش مراد
هر که اقرار بدین حسن خداداد نکرد

Kilk-i meşşāṭa-i şun‘eş ne-keşed naķş-ı murād
Her ki iķrār bedīn ḥusn-i Ḥudā-dād ne-kerd

1 S: serī‘.

2 M, T: şimşir.

3 <^{T+} Redd-i Şem‘ī>

4 S: şiken-i bük-lüm-i tūr-ra-i.

5 <^{T+} Redd-i Sürüri ve Şem‘ī>

(^{M,T+} **Kilk** bunda kalem ma'nâsınadır. **Meşşâta** düzgüncü hatun kişi.) **Şun'êş; şîn-i** zamîr mışrâ'-ı şânîdeki **ki** lafzına maşrûfdur izmâr qable'z-zikr tarîkiyle, **şîn**'in muzâfı mahzûfdur, taqdîr-i kelâm **şun'-ı Hudâyeş**'dir, ma'nâ cihetinde **şîn** murâd'a muqayyedir, **naqş-ı murâdeş** demektir. (^{M,T+} **Kilk**'in **meşşâta**'ya izâfeti lâmiyye ve **meşşâta**'nın **şun'**a beyâniyye. **Her ki; her** bunda ihâta-i efrâd içündür ve **ki** ismdir, 'Arabîde men gibi. Pes, **her ki** demek 'küllü men' demektir. **Ne-kerd**'in fâ'ili **ki**'ye râci' zamîrdur ve mef'ûl-i şarihi **ikrâr** lafzıdır ve gayr-i şarihi **bedîn**'dir, aşlında **be-in** idi, **bâ** harf-i şıla, **in** ism-i işâ-retidir **hüsn**'e. **Hüsn-i Hudâ-dâd** izâfeti beyâniyyedir.)

Maḥşûl-i Beyt: Allâh'ın şun'ı meşşâtasının kâlemi ol kimsenin murâdı naqşını çekmez ki bu hüsn-i Hudâ-dâda ikrâr eylemedi. Ya'nî her kimse ki cânânın hüsn-i Hudâ-dâdına ikrâr eylemedi, Allâh'ın şun'ı meşşâtasının kâlemi, murâdı naqşını çekmez, ya'nî Allâhu Te'âlâ murâdını virmez demektir.

مطربا پرده بگردان و بز ن راه عراق
که بدین راه بشد یار و ز ما یاد نکرد

Muṭribâ perde bi-gerdân u bi-zen râh-ı 'Irâk
Ki bedîn râh bi-şud yâr u zi-mâ yâd ne-kerd

Muṭribâ münâdâ. **Perde** nağamâtın uşûl-i erba'asından müteferri' ve mün-şâ'ib¹ olan nağmelere dirler. Meşelâ 'Irâk'dan Mâye ve Bûselik müteferri' olduğu gibi. Pes, Hâce buyurur ki, ey muṭrib, furû'dan ve perdeden bâz-geşt idüp **râh-ı 'Irâk'**ı çal, ya'nî nağme-i 'Irâk düzenin kûr². (^{M,T+} **Ki** harf-i ta'lîl.) (^{T+} **Bedîn; bâ** harf-i şıla.) **Bedîn râh**'dan murâd râh-ı (^{T+} 'Irâk'dır, ki) İsfahân'dır ki aña 'Irâk-ı 'Acem dirler veya 'Irâk-ı 'Arab'dır ki Bağdâd'dır. (^{M,T+} **Bi-şud; bâ** harf-i te'kid, **şud** bunda ref't ma'nâsınadır, fâ'ili **yâr**'dır. **Vâv** harf-i 'aṭf'dır. **Zi-mâ** bizden, ya'nî bizi aınmadı ya'nî bizi anup tevdi' eylemedi.)

Maḥşûl-i Beyt: Hâce muṭribe hitâb idüp buyurur: Çünkü yâr 'Irâk yolına gitdi, sen de gayrı perdeyi terk idüp nağme-i 'Irâk'a başla, zirâ yâr bu yola gitdi ve bizi aınmadı. İmdi maḥâm-ı 'Irâk'a düzen vir ki anı istimâ ile gönle nev'an tesellî gele. Bunda 'Irâk'ı (^{M,T+} 'Irâk-ı) 'Arab'a taḥşîş eyleyen (^{M,T+} taḥşîş) bilâ-muḥaşşîş eylemiştir. (^{S,T+} 'Irâk-ı 'Acem'dir diyen de böyle eylemiştir.³)

1 S: müteşâ'ib.

2 S: ya'nî nağme-i 'Irâk'ı veya 'Irâk'ı veya nağme-i 'Irâk düzenin kûr. M: ya'nî nağme-i 'Irâk'ı veya nağme-i 'Irâk düzenin kûr.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

غزلیات عراقیست سرود حافظ
که شنید این ره دلسوز که فریاد نکرد

Gazeliyyât-ı 'Irâkî'st surûd-ı Hâfız
Ki şenid in reh-i dil-sûz ki feryâd ne-kerd

'Irâkî şu'ârâ-i şüfiyyeden bir fâzılın¹ mahlaşdır, ismi İbrâhîm ve lakabı Faḥ-reddin'dir. Reyân-ı ḥadâsetinde ve ḥadâset-i sinninde kendi şehrinde ki Hemedân'dır, 'ulûm-ı zâhireyi tamâm tekml eylemiş. Müsta'id dânişmend imiş ve Bint-i Hatun medresesinde mu'îd-i kâmil imiş ve gâyetle hoş-âvâz u hoş-ḥân imiş. Qur'ân-ı şerîf veyâ na't-ı Resûl² okuduḡda meclisinde çok kimse gâşy olurmuş. Ammâ dilinde tâze civânlarâ ziyâde meyl ü şûr u şaḡab varımış ki ki bir nefes maḥ-bûb yüzine baḡmasa bî-ḡarâr u bî-ârâm olur imiş. Ziyâde 'âşîḡ-meşreb ü 'îşḡ-pîşe (M,T+ kimesne) imiş. Ebyât u eş'ârında (S,M+ şûriş-i 'îşḡ u) sûziş-i muḡabbet hüvey-dâ ve zâhirdir. Bu maṭla' anın eş'âr-ı dil-sûz u dil-fürûzındandır.

Beyt:³

عشق شوری در نهاد ما نهاد
جان ما در بوته سودا نهاد

آب حیوان است آن لب یا شکر
یا سرشته آب حیوان با شکر

نی خطا گفتم کجا لذت دهد
آب حیوان پیش آن لب یا شکر

'İşḡ şûrî⁴ der-nihâd-ı mâ nihâd
Cân-ı mâ der-bûte-i⁵ sevdâ nihâd

Âb-ı ḡayvân'est ân leb yâ şeker
Yâ sirişte âb-ı ḡayvân bâ-şeker

Nî ḡaṭâ gofem kuçâ lezzet dehed
Âb-ı ḡayvân pîş-i ân leb yâ şeker⁶

1 S: şâ'iriñ.

2 S: na't-i Resûl'llâh

3 T'de derkenarda 'Ez-Baḡr-i Remel Fâ'ilâtun Fâ'ilâtun Fâ'ilun' yazılmıştır.

4 S: şuhûdî.

5 T: pota-i.

6 Aşk bizim gönlümüze bir ateş düşürdü. Canımızı sevdâ potasında koyup eritti. O dudak ölümsüzlük suyu mu, yoksa şeker mi? Yoksa ölümsüzlük suyu şekerle mi yoḡrulmuş? Hayır yanlış söyledim, ölümsüzlük suyu onun dudaḡının veya şeker gibi dudaḡının yanında nasıl lezzet verebilir?

Ve lehu: جانا ز منت ملال تا کی

مولای توام دلال تا کی

Cânâ zi-menet melâl tâ key

Mevlâ-yı tuem delâl tâ key¹

Ḳazâ' u'llâhla² bir gün şehrine birkaç çalender gelür ki yanlarında bir güzel (S,T+ küçük) var imiş. 'Irâkî bunlarla küçük bahânesiyle ihtilâf eyler. Birkaç gün Hemedân'da olduğdan sonra (135b) ârzü-yı Hindistân iderler. 'Irâkî bunlarla yâr olup Hind'e bile gider. Şehr-i Multan'a dek bunlara yoldaş olur. Ol zamânda Multan'da Şeyh Bahâ'üddîn Zekerîyyâ-nâm bir 'azîz var imiş, 'Irâkî aña mürrîd olur. Şeyh bunu hâlvete koyar³ ve birkaç gün bunun terbiyesiyle muḳayyed olur. Azacıḳ⁴ zamânda murâdına vâsıl olup bu ḡazeli nazm idüp şavt-ı a'lâ ile bunu nağmeye getirür.

Beyt: نخستین باده کاندِر جام کردند

ز چشم مست ساقی وام کردند

Nuḥustîn bâde k'ender-câm kerdend

Zi-çeşm-i mest-i sâķî vâm kerdend⁵

Ḥasûdlar bunu şeyhe ḡamz iderler ki hâlvete ḳoduḡuñ 'Acem bu ḡazeli ır-lar⁶ diyü. Şeyh anlar ki (M+ İbrahim) 'Irâkî zirve-i kemâle 'urûc eylemiş. Bunu hâlvetden çıkarup kerîmesini bunun 'aḳd-i nikâhına getirür. Ḥâsılı, bunun menâķıbı taḫşîle muḫtâc yerlerdir, bir miḳdârını Ḥazret-i Mevlânâ Câmî *Ne-feḫâtü'l-Üns* evâhîrinde zıkr eylemiştir, murâd idinen anda görsün. (M,T+ Geldik *mâ naḫnu fihi*⁷ ye. **Surûd** ırdır, **Hâfız**'a izâfeti lâmiyye. **Ki** ism-i istifhâm-dır, 'Arabîde men gibi. **Reh-i dil-sûz**'dan murâd nağme-i dil-sûzdur ki andan **surûd** ile ta'bîr eylemiş idi.)

Maḫşûl-i Beyt: Ḥâfız'ın surûdı ve ırı 'Irâkî'nin ḡazelleridir, ya'nî anın ḡazellerini ır-lar. Bu yürek yandırıcı nağmeyi kim işitdi ki feryâd eylemedi? Bu taḫşîşden ma'lûm olur ki ol zamânda sûz u güdâzla meşhûr⁸ olan 'Irâkî ḡazel-leri idi.

1 Ey sevgili (can), benden usanman ne zamana kadar süreceksin? Ben senin mevla ve sahibinim, bana karşı bu nazlanman daha ne kadar devam edecek?

2 Kaderin cilvesi anlamında kullanılmıştır.

3 M: ḳor.

4 S: az. T: azacıḳ (Bu kelime 'az çok' olarak da okunabilir.)

5 İlk önce kadehe şarap koydukları zaman onu/bâdeyi sâķinin mahmur/sarhoş gözünden ödünç almışlar.

6 T: yırlar.

7 Bulunduḡumuz konuya.

8 S: ma'lûm.

130

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Muzâri^c
Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilât

دلبر برفت و دلشدگان را خبر نکرد
 یاد حریف شهر و رفیق سفر نکرد

Dil-ber bi-reft u dil-şudegân-râ ḥaber ne-kerd
 Yâd-ı ḥarîf-i şeh'r u refîk-i sefer ne-kerd

(^{M,T+} **Bi-reft**; **bâ** ḥarf-i te'kid. **Vâv** hâliyyet ifâde ider. **Dil-şudegân** dil-şude'niñ cem'idir, gönli gitmişler) (^{T+} ya'nî 'aşıklar ki) gönülleri cânâna varmışdır, **râ** edât-ı mef'ûldur, ya'nî **dil-şudegân, ne-kerd**'in mef'ûl-i evveli ve **ḥaber** mef'ûl-i şânisi. **Yâd-ı ḥarîf-i şeh'r; yâd**'in **ḥarîf** e izâfeti maşdarın mef'ûline izâfetidir ve **ḥarîf**'in **şeh'r**'e izâfeti fî ma'nâsınadır. **Vâv** ḥarf-i 'atf. **Refîk** ma'tûfdur **ḥarîf** e ve **sefer**'e izâfeti fî ma'nâsınadır.)

Mahşûl-i Beyt: Dilber gitdi ve 'uşşâka ḥaber eylemedi, şehirde muşâhibini ve seferde yoldaşını aınmadı¹. Murâd şehirde² muşâhibden ve seferde yoldaşdan Hâce kendidir. Dilberden murâd yâ ḥaḳîkatde dilberdir veyâ aḥibbâdan biridir. Bu ğazel daḥî ğazel-i³ sâbîk gibidir dilber sefere gidüp aḥibbâsına tevdi^c eylememede.

یا بخت من طریق مودت فرو گذاشت
 یا او بشاهراه طریقت گذر نکرد

Yâ baḥt-ı men tarîk-i meveddet furû guzâşt
 Yâ ü be-şâh-râh-ı tarîkat guzer ne-kerd

Yâ baḥt-ı men; yâ bunda 'Arabîde **immâ** gibidir, gâh ibtidâ-yı kelâmda vâkı^c olur ve gâh 'atıf ma'nâsın ifâde ider. (^{M,T+} **Baḥt** bunda tâli^c ma'nâsınadır. **Tarîk-i meveddet** izâfeti lâmiyye veyâ beyâniyyedir.) **Furû guzâşt** terk ü ih-mâl eyledi dimekdir. (^{S,T+} Bu mışrâ'ın taḥkîkinde; yâ benim baḥtım muḥabbet

1 S: ya'nî şehirde muşâhibini ve seferde yoldaşını aınmadı.

2 S: şehir.

3 S: beyt-i.

tarîkîni aşğa kôdı ve mağlûb kıldı diyen ıstılâhlarından âgâh degil imiş¹.)
(^{M,T+} **Yâ ü be-şâh-râh**; **yâ** harf-i 'atf, **ü** zamîr-i merfû' munfaşıl ma'nâsına, dil-
bere râcî'dir. **Be-şâh-rah**; **bâ** harf-i şıla, **şâh-râh** aşlında **râh-ı şâh** idi, pâdişâh
yolu dimekdir, ulu yoldan 'ibâretidir ki pâdişâhlar ol yoldan giderler. **Şâh-râh**'ın
tarîkat'a izâfeti beyâniyye veyâ lâmiyyedir mecâzen.)

Maḥşûl-i Beyt: Dilberin bu üslûbla varması, ya'nî bize haber vermeksizin,
yâ benim tâlî'im muḥabbet ü meveddet tarîkîni (^{M,T+} terk ü) ihmâl eyledi, ya'nî
cânân cânibinden baña evvelde nev'an² meyl ü incizâb var idi ki tâlî'im müsâ'a-
de iderdi, ammâ şimdi bilmem ki tâlî'im baña meyli ve müsâ'adesi olmaduğı
terk-i muḥabbet ü ihmâl-i meveddettinden midir? Veyâ dilber şâh-râh-ı tarîkâta
uğramadı mı? Ya'nî bir kimse sefere gittüğü vaḳt tarîk u 'âdet dostlara vedâ'
idüp gitmekdir. Pes, cânân bu 'âdeti ri'âyet eylemedüğünden ma'lûmdur ki bu
tarîke uğramamış imiş, ya'nî bu 'âdetden âgâh degil imiş dimekdir.

من ایستاده تا کنمش جان فدا چو شمع
او خود گذر بما چو نسیم سحر نکرد

Men îstâde tâ konemeş cân fedâ çu şem'
Ü ḥod guzer be-mâ çu nesîm-i şehîr ne-kerd

Bu beyti bu vecihden ğayri yazanlar nâ-mevzûn yazmışlar ğaflet olunma-
sun³. **Men** mübtedâ, **îstâde** haberi. **İstâden** ve **istâden** yâ ile ve yâ'sız lügat-
dır, niteki vâv'la ve vâv'sız **üftâden** ve **uftâden** lügatdır, (^{M,T+} taḳdîr-i kelâm
îstâdeem idi, zarûret-i vezniçün mîm-i mütekellim ḥazf olundu, ma'nâsı ben
durmuşum.) **Tâ** (^{M,T+} harf-i) ta'lîl. (^{M,T+} **Konemeş**; **konem** fi'l-i muzârî' nefsi-i
mütekellim vaḥdedir, konîden'den,) **şîn**-i zamîr (^{M,T+} beyt-i evveldeki dilbere
râcî'dir,) **konem**'in mef'ûl-i evvelidir ve şânîsi **fedâ**'dır ve **cân**, **fedâ**'nın mef'û-
lidir. **Çu** edât-ı teşbîh, **şem'** müşebbehun bihdır. **Ü** zamîr-i merfû' munfaşıl⁴,
(^{M,T+} yine) dilberden kinâyetdir. (136a) **Ḥod** bunda te'kid ifâde ider (^{M,T+} an-
caḳ. **Guzer** ismdir, geçme ve uğrama ma'nâsına. **Be-mâ**; **bâ** harf-i şıla, **mâ** biz
dimekdir,) **be-mâ**, **ne-kerd**'e müte'allîḳdır. **Çu** edât-ı teşbîh, **nesîm** müşebbe-
hun bihdır, **şehîr**'e izâfeti fî ma'nâsınadır. (^{S+} **Nesîm-i şehîr** [ile] **şem'** cem'iy-
yeti ol cihetdendir ki nesîm şem'î söndürür.)

1 <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 M: nev'an-mâ. ('kısmen, bir çeşit' anlamında.)

3 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

4 S: zamîr-i bâriz-i merfû' munfaşıl.

Maḥşûl-i Beyt: Ben tırmuşum ki ḥāk-i pâyine şem‘ gibi cânım fedâ eyleyem, ya‘nî anın yolunda şem‘ gibi kendimi ifnâ idem. Şem‘ cânibinden cân fedâ eylemekden murâd fenâdır, zîrâ cân şem‘de mutaşavver degildir. Ol dilber ḥod bizim cânibimize¹ şehir nesîmi gibi güzër eylemedi. Hâşılı, ben muntazır idim ki² baña vedâ‘a geldüğü vaḳt ḳademine şem‘ gibi cânı bezl ü nişâr idem, ol ḥod nesîm-i şehir gibi bize güzër eylemeyüp (^{M,T+} geçdi,) gitdi.

گفتم مگر بگریه دلش مهربان کنم
در سنگ خاره قطره باران اثر نکرد

Goftem meger be-girye dileş mihrbân konem
Der-seng-i ḥâre ḳatre-i bârân eşer ne-kerd

Meger (^{M,T+} bunda) temennî içündür. (^{M,T+} **Be-girye;** bâ harf-i sebep, **girye** ağlamanın ismidir, **ḥande** gülmeniñ ismi olduğu gibi. **Dileş** izâfeti lâmiyyedir, **konem**’iñ mef‘ûl-i evveli ve **mihribân** mef‘ûl-i şânîsi. **Mihr** bunda muḥabbet ü şefḳat ma‘nâsınadır ve **bân** edât-ı fâ‘ildir, -cı ma‘nâsına, derbân ḳapucı ve bâğbân bâğcı olduğu gibi. **Der-seng;** der bâ-i şıla ma‘nâsınadır. **Seng-i ḥâre** izâfeti beyâniyyedir, **ḥâre** de **ḥārâ** da ḳara ṭaşa dirler. **Ḳatre-i bârân** izâfeti lâmiyyedir, **ḳatre-i bârân, ne-kerd**’iñ fâ‘ili, **der-seng-i ḥâre** mef‘ûl-i evveli ve **eşer** mef‘ûl-i şânîsi.)

Maḥşûl-i Beyt: Didim, (^{M,T+} ola ki) girye ile ya‘nî ağlayup ve sızlayup göñlini cânânın şefḳatlı eyleyem, ya‘nî çok girye ve bükâ eyledim (^{M,T+} ola) ki göñlini yumuşadup baña meyl itdirem. Ammâ seng-i ḥâreye yağmur ḳatarâtı eşer eylemedi, ya‘nî anın ḳara ṭaş gibi diline benim ḳatarât-ı (^{M,T+} bârân gibi) eşkim te‘şîr eylemedi. Hâşılı, her ne ḳadar ağlayup şıḳladım ise baña merḥamet eylemedi demekdir.

دل را اگرچه بال و پر از غم شکسته شد
سودای خام عاشقی از سر بدر نکرد

Dil-râ egerçi bâl u per ez-ğam şikeste şud
Sevdâ-yı ḥâm-ı ‘âşîḳî ez-ser be-der ne-kerd

(^{M,T+} **Dil-râ** diliñ dimekdir. **Bâl** bunda ḳanat ma‘nâsınadır. **Per** ḳanat ve yelekdir, bunda **bâl**’a ‘aṭf-ı tefsîrî vâḳi’ olmuş. **Ez-ğam;** ez bunda sebebiyyet ifâde

1 M: ḥod bize ya‘nî bizim cânibimize.

2 M: bizi muntazır idüp ki.

ider. **Şikeste şud** şındı demekdir. Ma'lûm ola ki ism-i mef'ûl Fâriside bu minvâl üzere gelür, ya'nî ef'âl-i 'âmmenin biriyle muqayyed gelür ve gâh olur ki qarî-ne sebebiyle kaydî hâzîf iderler. **Sevdâ-yı hâm** izâfeti beyâniyye ve '**âşıkî**'ye izâfeti de böyledir. **Ne-kerd**'in **dil** fâ'ili ve **sevdâ** mef'ûl-i evveli ve **be-der** mef'ûl-i şânisi ve **ez-ser, ne-kerd**'e müte'allik, ya'nî mef'ûl-i gayr-i şarihidir.)

Maḥşûl-i Beyt: Gönülün egerçi kolu ve kanadı ğamdan şınmış idi, ya'nî ğam çeke çeke bî-tâb u nâ-tuvân¹ kalmış idi. Ammâ 'âşıklık hâm sevdâsını başdan taşra eylemedi ya'nî başdan çıkarmadı. Hâşılı, ne kadar ki tarîk-i 'ışkda ğam u guşşa ve belâ ve elem çekdiyse bu olmaz ve bitmez sevdâyı² başdan çıkarmadı ya'nî 'âşıklığı terk eylemedi.

هر کس که دید روی تو بوسید چشم من
کاری که کرد دیده ما بی نظر نکرد

Her kes ki دید rûy-ı tu bûsîd çeşm-i men
Kârî ki kerd dîde-i mâ bî-naẓar ne-kerd

(^{M,T+} **Kârî; yâ** ḥarf-i vaḥdet. **Kî** râbıt-ı şıfat. **Dîde-i mâ** izâfeti lâmiyyedir. **Bî-naẓar; bî** edât-ı selbdır.) **Naẓar**'dan bunda murâd mantık ıstılâhı üzere terkib-i umûr-ı ma'lûmedir, ya'nî taşavvurâtta ḥudûd u rusûmı tertîbdır ve taşdikât³da³ kazâyâyı.

Maḥşûl-i Beyt: Her kimse ki seniñ rûyuñ gördü, benim gözümü öpdi, ya'nî bu kadar ḥublar (^{M,T+} içinde) seni ihtiyâr eyledüğimi begendi. Zîrâ her işi ki bizim dîdemiz eyledi, bî-naẓar eylemedi ya'nî tertîb-i umûr-ı ma'lûmesiz eylemedi. Yâhud nazardan başar murâd ola, niteki ba'zı nüşhada böyledir. Ya'nî bizim dîdemiz her işi ki işledi, 'ayn-ı başarıla ve başiretle işledi, pes, anıñçün her işi maḥbûldür.

كلک زبان بریده حافظ در انجمن
با کس نگفت راز تو تا ترک سر نکرد

Kilk-i zebân-burîde-i Hâfız der-encumen
Bâ-kes ne-goft râz-ı tu tâ terk-i ser ne-kerd

1 M, T: bî-tâb u tuvân.

2 S: belâyı.

3 S: taşdikâde.

(^{M,T+} **Kilk** bunda kalemdir. **Zebân-buride** vaşf-ı terkibî¹ kabîlindendir, dili kesilmiş dimekdir, **Hâfız**'a izâfeti lâmiyyedir. **Encumen** dernekdir, maḥ-fil ma'nâsına. **Bâ-kes; bâ** ḥarf-i şıla. **Râz-ı tu** izâfeti lâmiyyedir. **Râz-ı tu, ne goft**'uñ maḥḡul-i qavlidir ve **bâ-kes** meḡul-i ġayr-i şariḡidir. **Tâ** ḥarf-i tevḡit² veyâ ḥarf-i ta'lîl. **Terk-i ser** izâfeti maşdarıñ meḡüline izâfetidir. **Kilk** mübtedâ ve mâ-ba'di şıfatı ve mışrâ'³-ı şânî haberî.)

Maḡşûl-i Beyt: Hâfız'ıñ dili kesik kalemî³ maḡfilde ve meclisde kimseye seniñ râzıñ dimedi, ya'nî 'ışkıñı fâş eylemedi başın terk itmeyince. Ya'nî kalemîñ ucı didilse veyâ ucunda bir nesne vâḡı' olsa ucını kaḡ' eylemek 'âdet-i ma'rûfedir, imdi Hâce bu hâletine kalemîñ, zebân-buride dimiş. Hâşılı, kalem yonılmayınca kitâbet (^{M,T+} eylemez), ammâ tırâş olduğdan sonra her ne ister-señ yazarsın. Maḡşûd, ketm-i râz maḡbûl u memdûḡ idüğün beyândır.

131

Ve lehu eyzan

Baḡr-i Muzârî'

Meḡülü Fâ'ilâtü Meḡâ'ilü Fâ'ilât

رو بر رهش نهادم و بر من گذر نکرد
صد لطف چشم داشتم و يك نظر نکرد

Rû ber-reheş nihâdem u ber-men guzer ne-kerd
Şed luḡf-ı çeşm dâştem u yek naẓar ne-kerd

(^{M+} **Rû** muḡaddem meḡülidir **nihâdem** kelimesiniñ ve **mîm** fâ'ili. **Ber-re-heş; ber** ḥarf-i isti'lâ veyâ ḥarf-i şıla. **Reheş; şîn-i** zâmîr dilde merkûz olan cânândan kinâyetdir. **Vâv** ma'nâ-yı ḡaliyyet ifâde ider. **Ber-men** benim üstüme, 'Arabide 'aleyye dirler. **Guzer;** sâbıḡan beyân olunmışdı ki **guzer** ismdir uğrama ve geçme ma'nâsına. **Şed luḡf** meḡul-i evvelidir **dâştem** kelimesiniñ ve **çeşm** meḡul-i şânîsidir. **Vâv** yine ḡâl ma'nâsını ifâde ider. **Yek naẓar**'dan bunda murâd iltifâtdır, ya'nî baña iltifât eylemedi.)

1 S, M: tavşif-i terkibî.

2 S, M: ḥarf-i te'kid.

3 M: kesik kalemî dili.

Maḥşûl-i Beyt: Hâce'niñ bu ğazeli ğazel-i sâbıkına nazîredir, ol cihetdendir ki vezinde ve kâfiyede berâberdir. Hâce buyurur ki; ol cānânın yolu üzre yüzüm kıodum, ya'nî yüzüm döşedim, hâşılı, yolında tevâzu¹ u tezellül ile muntazır oldum¹, ammâ üzerime güzër eylemedi, ya'nî üstüme² uğramadı. **(136b)** Andan yüz luṭf ümidini tutardım, ammâ hâlbuki baña bir nazâr u bir iltifât eylemedi. Hâşılı, cānânın kemâl-i tereffu³ u istiğnâsından şikâyetdir. (^{S,T+} İki mısrâ'da olan vâkı' olan vâvları maḥz-ı 'aṭf içün tutan işâbet eylememiş³.)

یا رب تو آن جوان دلاور نگاه دار
کز تیر آه گوشه نشینان حذر نکرد

Yâ Rab tu ân civân-ı dil-âver nigâh dâr
K'ez-tîr-i âh-ı gûşe-nişînân hâzer ne-kerd

(^{M,T+} **Yâ Rab** münâdâ. **Ân civân**'dan ğaraz dilinde merkûz olan civândır ki sâbıkan zıkr olunmuşdı, **dil-âver**'e izâfeti beyâniyyedir.) **Dil-âver** (^{M,T+} vaşf-ı terkibidir, âveriden'den, be-ḥaseb-i lügât) gönül⁴ getürücü ma'nâsına ya'nî yürekli, ammâ işılâhda muṭlaḳ bahâdırdan kinâyetdir⁵. **Nigâh dâr** (^{M,T+} nigâh tut ya'nî) hıfz u şıyânet eyle dimekdir. (^{M,T+} **Dâr** emr-i muḥâtabdır, dariden'den.) **Nigâh** lafzı dâştan ve dâriden ve bu ikiniñ müştakḳâtıyla terkib olsa hıfz u şıyânet ma'nâsına gelür. Ammâ kerdan ve koniden ve bu ikiniñ müştakḳâtıyla terkib olsa nazâr ma'nâsınadır (^{M,T+} ya'nî bakmak. **K'ez; ki** ḥarf-i beyân veya râbıt-ı şıfat veya ḥarf-i ta'lîl, aşlında **ki ez** idi, hemze terkible sâkıṭ olmuş. **Tîr-i âh** izâfeti beyâniyye, **gûşe-nişînân**'a izâfeti lâmiyyedir. **Gûşe-nişînân** cem'-i gûşe-nişin'dir ki vaşf-ı terkibidir, nişiniden'den, köşede oturıcılar ya'nî halkdan munkatı' u münzevî olan dervîşler ki Hâzret-i Hâce anlarıñ biridir.)

Maḥşûl-i Beyt: Yâ Allâh, sen ol bahâdır u bî-pervâ civânı hıfz u şıyânetde tut ya'nî ḥaṭâdan şakla ki gûşe-nişinlerin âhı okından hâzer eylemedi, ya'nî dervîşlerin ve fuḳarânın beddu'asından şakınmadı. Bu beyt de beyt-i sâbık gibidir, cānânın istiğnâ ve ferâğatını müş'irdir.

1 S: tezellül ile yüzüm kıodum ve muntazır oldum.

2 S: üzerime.

3 S: işâbet eylememiş, belki hâl içündür. <^{T+} Redd-i Şem'î>

4 M, T: yürek.

5 S, T: 'ibâretidir.

سیل سرشک ما ز دلش کین بدر نبرد
در سنگ خارہ قطرہ باران اثر نکرد

Seyl-i sirişk-i mâ zi-dileş kîn be-der ne-burd
Der-seng-i hâre қаtre-i bâran eşer ne-kerd

(^{M,T+} **Seyl-i sirişk** izâfeti beyâniyye ve **mâ'**ya izâfeti lâmiyyedir. **Dileş**; şîn-i zamîr civân-ı dil-âvere râci'dir.) **Kîn** ve **kîne** buğz ma'nâsınadır, **ne-burd**'uñ mef'ûl-i şarihidir ve **zi-dileş** ğayr-i şarihi ve **be-der** zarf-ı mekânıdır¹. Mısrâ'-ı şânîyi mezkûra temşil tarîkıyle irâd ider, ğazel-i sâbıkda eyledügi gibi.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim gözüümüz yaşı seyli ol civânın dilinden ya'nî gönünden bize kîn ve buğzını taşra eylemedi (^{S,T+} ya'nî çıkarmadı. Hâşılı, ne kadar ağladık ise hiç bize merḥamet ü şefkat eylemedi.) Zîrâ anın dili seng-i hâre gibidir ve bizim қатарât-ı eşkimiz қатарât-ı bârân gibidir ki anda bir eşer ihdâş idemez.

می‌خواستم که میرمش اندر قدم چو شمع
او خود بما گذر چو نسیم سحر نکرد

Mî-hâstem ki mîremeş ender-қadem çu şem'
Û ḥod be-mâ guzer çu nesîm-i şehër ne-kerd

(^{M,T+} **Mî-hâstem** isterdim ve dilerdim dimekdir, hikâyet-i ḥâl-i mâzî ma'nâsına. **Ki** ḥarf-i beyân. **Mîremeş**; **mîrem** fi'l-i muzâri' mütekellim vaḥde, ölem dimekdir, **şîn**-i zamîr ma'nâ cihetinde **қadem**'e maşrûfdur, **ender-қademeş** taқdirinde. **Çu şem'**; şem'e teşbih fenâdadır, ya'nî şem'in ölmesi, yanup ve eriyüp söyünmesidir.)

Maḥşûl-i Beyt: Dilerdim ki şem' gibi anın ya'nî ol civânın қademinde ölüp fenâ olam, ammâ ol civân bize nesîm-i şehër gibi güzër eylemedi ya'nî üstümüze uğramadı. Hâşılı, anın ḥāk-i pâyine cân nişâr eylemek murâdım idi, ammâ ol tereffu' idüp bizim cânibimize uğramadı.

جانا کدام سنگدل بی‌کفایتست
کو پیش زخم تیر تو خود را سپر نکرد

Cânâ kudâm seng-dil-i bî-kifâyet'est
K'û pîş-i zaḥm-ı tîr-i tu ḥod-râ siper ne-kerd

1 M: Be-der; bâ ḥarf-i şıldır, edât-ı zarf-ı mekânıdır ne-burd'uñ.

(^{M,T+} **Cânâ** münādâ.) **Kudâm** (^{M,T+} kankı demekdir,) ‘Arabîde eyyü gibi istihâm içündür. (^{M,T+} **Seng-dil** vaşf-ı terkibî aḳsâmındandır taş yürekli ma‘nâsına, **bî-kifayet**’e izâfeti beyâniyye.) **Kifâyet** böyle yerlerde ‘aḳıl ma‘nâsınadır. (^{M,T+} **K’û** aşlında **ki û** idi, **ki** ḫarf-i beyân veyâ râbıt-ı şıfat, **û** zamîri **seng-dil**’e râci‘dir. **Pîş-i zaḥm-i tîr-i tu** izâfetleri lâmiyyelerdir.) **Ḥod-râ** mef’ûl-i evvelidir **ne-kerd**’în ve **siper** mef’ûl-i şânisi ve **pîş** zarf-i mekânı.

Mahşûl-i Beyt: Ey cân, kankı taş yürekli idrâḳşızdır ki seniñ oḳuñ zaḥmının öninde kendüyi siper eylemedi, ya‘nî (^{M,T+} kankı) aḫmaḳdır ki seniñ oḳuñ zaḥmının öninde kendüyi siper eylemedi¹. Hâşılı, cemî‘ âlem seniñ esîr-i kemend-i ‘ışkıındır, yoluña cân u baş fedâ eylemegi cânına minnet bilür.

ماهى و مرغ دوش ز افغان من نخفت
وان شوخ دیده بین که سر از خواب بر نکرد

Mâhî vu murğ dūş zi-efḡân-ı men ne-ḥuft²

V’ân şūḫ-dîde bîn ki ser ez-ḥâb ber-ne-kerd

(^{M,T+} **Mâhî** balık, **murğ** muṭlaḳ ḳuş cinsi, ya‘nî deryâda ve ḳarada olan ḫayvânât. **Dūş** bunda dün gice ma‘nâsına. **Ne-ḥuft** uyumadı, **ḥuften** yatmaḳ ve uyumaḳ ma‘nâsında müsta‘mel lügatdır. **Şūḫ-dîde** bunda zarîf ü naḫsend ma‘nâsına³. **Bîn** emr-i muḫâṭabdır, gör demekdir, binîden’den.) **Ân şūḫ-dîde**, **bîn** kelimesiniñ muḳaddem mef’ûlidir ve **ser**, **ne-kerd**’în muḳaddem mef’ûlün biḫ şariḫidir ve **ez-ḥâb** ḡayr-i şariḫidir. **Ber-ne-kerd** lügatda yukaru eylemedi demekdir, ammâ ıstılâḫda ḳaldırmadı demekdir.

Mahşûl-i Beyt: Dün gice benim fiḡân u nâlemden murğ u mâhî uyumadı, ya‘nî ḳarada ve şuda olan zi-rūḫ ârâm u ḳarâr eylemedi, ya‘nî efḡân u zârî ile cemî‘ eşyânıñ uyḳusın uçurdum. Ammâ ol zarîf naḫsendi gör ki başını uyḳudan ḳaldırmadı. Ya‘nî anıñ da uyḳusın (137a) uçurdum, ammâ teḡâfûl gösterüp başını uyḳudan ḳaldırmadı, ya‘nî işitmezlige urup uyurlandı, ke’enne ki ne nâle işitmiş ola ve ne efḡân. **V’ân şūḫ-dîde** vāv-ı ḫâliyye ile yazılmaḳ gerek, (^{S,T+} vāv’sız yazanlar taḳşîr eylemişler⁴.)

1 M, T: seniñ tîr-i ‘ışkıñ zaḥmına cânını siper eylemeye.

2 S: Mâhî vu murğ dūş ne-ḥuft ez-fiḡân-ı men.

3 M: zarîf ma‘nâsına.

4 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem’i>

حافظ حدیث نغز تو از بس که دلکشست
نشیند کس که از سر رغبت زیر نکرد

Hâfız hadîş-i nağz-i tu ez-bes ki dil-keş'est
Ne-şnîd kes ki ez-ser-i rağbet zeber ne-kerd

(^{M,T+} **Hâfız** münādâ. **Hadîş**'den bunda muṭlak söz murâddır. **Nağz** güzel ve eyü ma'nâsına. **Hadîş-i nağz** izâfeti beyâniyye ve **tu**'ya izâfeti lâmiyye. **Ez-bes**; **ez** harf-i ibtidâ, **bes** bunda bisyâr ma'nâsındadır. **Ki** harf-i beyân-ı **bes**. **Dil-keş** vaşf-ı terkîbîdir, keşîden'den, gönül çekici ma'nâsına. **Ne-şnîd** fi'l-i nefy-i mâzî gâ'ib müfred, işitmedi demekdir. **Kes** kimse. **Ki** harf-i beyân-ı **ne-şnîd**'dir. **Ez-ser-i rağbet**, **ne-şnîd**'e müte'allîk'dir. **Ser**'iñ **rağbet**'e izâfeti beyâniyye veyâ lâmiyyedir mecâzen. **Ser** bunun gibi yerlerde cihet ma'nâsındadır.) **Rağbet**, (^{M,T+} ra'nîñ ve bâ'nîñ fethalarıyla ve gayn'îñ sükûnuyle, rağibe-yerğabu'dan ya'nî) 'alime bâbından maşdardır, rağab fa'al vezni üzere de maşdar gelür. Bu bâbdan **rağbet** 'Arabîde fî harfiyle isti'mâl olunsa (^{M,T+} bir şeyi meyl ile istemekdir, ammâ 'an harfiyle isti'mâl olunsa) terk-i irâdeyi muhbirdir. **Zeber** lafz-ı müşterekdir, **ezber**'den muhaffef olup **zeber** olmak var, üstinden okumak ma'nâsına, bir de harekeniñ ismi **zeber** olmak var, ya'nî fethaya **zeber** dirler, (^{S,T+} bâ'yla,) ve **zeber** dirler, vâv'la. Bir de **zeber** üst ma'nâsına ismdir, 'Arabîde fevķ ma'nâsına, ammâ bunda **zeber** ezberden muhaffefdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, seniñ güzel sözüñ ziyâde dil-keş olduğundan, ya'nî câzib-i (^{M,T+} kûlûb) olduğundan hiç bir kimse işitmedi ki ezber eylemedi. Ya'nî herkes ki seniñ güzel sözüñi işitdi, ezber eyledi. Hâce hâzretlerinden kelimâtına rağbete terğîbdır bu beyt¹. Bunda **zeber** ezber ma'nâsına² olduğın bilmeyüp üst ma'nâsına aḥz eyleyen kıatı yukarudan uçmuş³.

1 S: kelimâtına rağbetledir.

2 S: ezber'den.

3 M: aḥz eyleyen bilmemiş. <^{T+} Redd-i Sürûri>

132

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Remel
Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilāt

واعظان کین جلوہ در محراب و منبر می کنند
 چون بخلوت میروند آن کار دیگر می کنند

Vā'izān k'in cilve der-miḥrāb u minber mī-konend
 Çun be-ḥalvet mī-revend ān kār-ı diğer mī-konend

(^{M+} **Vā'izān** cem'-i vā'izdir elif ve nūn'la. **K'in** aşlında **ki in** idi, hā-i res-miyle hemze ḥazf olup **k'in** oldu, **ki** harf-i beyān veyā rābıṭ-ı şıfat, **in** ism-i işāretidir **cilve**'ye.) **Cilve** bunda 'arz-ı cemāl ü kemāldir¹. (^{M,T+} **Çun** edāt-ı ta'lil. **Be-ḥalvet**; **bā** harf-i şıla, **ḥalvet** bunda maşdardır, ḥalā-yaḥlū'dan ya'nī naşara bābınıñ nākış-ı vāvīsinden, tenhā ve yalnız olmak ma'nāsına. **Mī-revend** fi'l-i muzāri' cem'-i ḡayıbdır. **Ān** ism-i işāretidir **kār**'a ve) **kār** maḳtū 'ani'l-izāfet olmak gerekdir ki ism-i işāret muḳḥam olmaya, zīrā izāfetle olunca ism-i işāret müstedrek olur. **Ān kār diğer**'in taḳdiri, **ān kār-rā diğer mī-konend**'dir, ya'nī ol işiñ ḡayrın iderler ya'nī miḥrābda ve minberde ḥalkā naşihat eylediklerinin ḡayrın iderler ve kendileri ḳavilleriyle 'āmil olup münteşih² olmazlar. Zāhir mezkūr olan gibidir, ammā meşhūr izāfetle olmaḳdır ve ṭabī'at da izāfetle olmaḳa mu'tād u me'nūsdur.

Maḥşül-i Beyt: Vā'izler miḥrāb u minberde 'arz-ı cemāl ü kemāl iderler ya'nī kendilerini şālih ü müttakī gösterirler³. Çünkü tenhālarına varırlar⁴, ol işiñ ḡayrın iderler, ya'nī miḥrāb u minberde söyledikleriniñ 'aksin iderler. Ammā **kār diğer**'e muzāf olsa ma'nā böyle olur ki; ol ḡayrı iş eylerler, söylediklerin eylemezler, me'al birdir.

Beyt: حیرتی دارد دلم ز واعظان خیره رو
 کان چه بر منبر همی گویند کمتر میکنند

1 S: kemāle dirler.

2 S, M: mütenaşşih.

3 M, T: 'arz iderler.

4 M: varalar.

Ḥayretî dâred dilem zi-vâ'izân-ı ḥîre-rû¹
K'ân-çi ber-minber hemî-güyend kemter mî-konend²

مشکلی دارم ز دانشمند مجلس باز پرس
توبه فرمایان چرا خود توبه کمتر می کنند

Muşkili dârem zi-dânişmend-i meclis bâz purs
Tovbe-fermâyân çi-râ ḥod tovbe kemter mî-konend

(^{M,T+} **Muşkili**; **yâ** ḥarf-i vaḥdet. **Dârem** fi'l-i muzâri' mütekellim vaḥde, darîden'den, be-ḥaseb-i lügât tutarım demekdir, ammâ ıstılâḥda benim var ma'nâsınadır, ya'nî bir müşkilim var demekdir. **Zi-dânişmend-i meclis**; taḳ-dîr-i kelâm **zi-dânişmend-i meclis-i va'z**³, izâfet-i lâmiyye ile.) (^{S+} **Dânişmend-i meclis**'den murâd vâ'izdir.) **Bâz** bunda te'kîd içündür ancak. (^{M,T+} **Purs** emr-i muḥâtabdır, pursiden'den, şor demekdir. **Tovbe-fermâyân** cem'-i to-be-fermâ'dır, vaşf-ı terkibîdir, fermâyiden'den, tevbe buyurıcılar ma'nâsınadır.) **Ḥod** lafz-ı müşterekdir ki müfredde ve cem'de müsta'meldir, bunda kendüler ma'nâsınadır. (^{M,T+} **Tovbe kemter**;) **tovbe**, **mî-konend**'in mef'ûl-i evvelidir ve **kemter** şânisi, hiç tevbe eylemezler demekdir, tevbeyi eksik iderler demek değildir, (^{S,T+} ba'zılar zann eylediği gibi⁴.)

Maḥşûl-i Beyt: Ḥâce ḥiṭâb-ı 'amm tarîkiyle buyurur ki; bir müşkilim vardır, anı vâ'iz-i meclisden⁵ su'âl eyle. Ol müşkil mışrâ'-ı şânîninî mazmûnudur ki buyurur: Halka tevbe viren şeyhler ve vâ'izler kendileri niçün tevbe eylemezler, ya'nî halka buyurdıklarıyla kendiler niçün münteşih⁶ olmazlar. *Ḳāle'llāhu Te'ālā*: ⁷ «أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ»

گویا باور نمی دارند روز داوری
کین همه قلب و دغل در کار داور می کنند

Güyiâ bâver ne-mî-dârend rûz-i dâverî
K'in heme ḳalb u daḡal der-kâr-ı dâver mî-konend

1 'ḥîre-rev' olarak da okunabilir.

2 Şaşkın yüzlü/anlamsız davranışlı şehrin vaizlerine şaşıyorum ki minberde söylediklerini kendileri hiç yapmıyorlar (veya çok az yapıyorlar).

3 T: vâ'izdir.

4 <^{T+} Redd-i Sürûri>

5 S: meclis-i va'zdan.

6 S, M: münteşih.

7 "Siz kendinizi unutarak diğer insanlara erdemli olmayı mı öğütüyorsunuz?" Bakara 2/44.

(^{M,T+} **Güyyâ** ke'enne ma'nâsınadır. **Bâver ne-mî-dârend; bâver dâšten** ve **bâver kerdên** inanmağdır, ya'nî **bâver** gayriyle mürekkeb müsta'meldir, münferid müsta'mel degil, inanmağ ya'nî taşdığ eylemek, **ne-mî-dârend** fi'l-i nefy-i müstağbel, bâver tutmazlar, ya'nî inanmazlar dimekdir.) **Rûz-i dâverî** (^{M,T+} izâfeti lâmiyyedir, **yâ** harf-i maşdar,) be-haseb-i lûgat¹ hükûmet günü dimer, ammâ isti'mâlde² kıyâmet günine dirler. (^{M,T+} **K'in; ki** harf-i beyân veyâ ta'lîl. **În heme** bu kadar ma'nâsınadır.) **Qalb u dağal** bunda terâdüf tarîkıyle mezkûrdur. Niteki,

Beyt: بر تو و قلب و دغل را زر نمود
دیو را چون حور پیشت برستود
Ber-tu ü qalb u dağal-râ zer numûd
Dîv-râ çun hûr pîşet ber-sutûd³

(^{M,T+} **Kâr-i dâver** izâfeti lâmiyyedir.) **Dâver** (^{M,T+} lûgatda) hâkimdir, ammâ bunda Ma'bûd-i (137b) bi'l-hağ ki Allâh'dır, ol murâddır⁴.

Maḥşûl-i Beyt: Mez-kûr vâ'iz u nâsih-i gayr-i münteşihler⁵ ke'enne ki kıyâmet gününe inanmazlar. Zîrâ bu kadar riya ve hîle ve mekri Dâver-i muṭlağ'ın işinde ve 'amelinde iderler. Ya'nî 'ibâdât u tâ'ati ki Allâh ve Peyğamberi müslümânlar üzerine ta'yîn buyurmuşlardır, zerğ u riyâyla edâ iderler, hulûş-ı taviyyet u şafâ-yı qalb ile edâ eylemezler. Pes, bu işleri 'alâmet-i inkâr-ı ḥaşrdır⁶, ol sebebden güyyâ diyü buyurur. Hâşılı, zâhiri bâtınına uymaz bir bölük mürâyilerdir.

یا رب این نودولتان را با خر خودشان نشان
کین همه ناز از غلام ترک و استر می کنند
Yâ Rab in nev-devletân-râ bâ-ğar-ı ḥodşân nişân
K'in heme nâz ez-ğulâm-ı Türk u ester mî-konend

(^{M,T+} **Yâ Rab** münâdâ. **Nev-devletân** cem'-i nev-devlet'dir, yeni devletliler dimekdir, ya'nî) aslı ve nesli devletli⁷ olmayup kendi devlete irişen kimsele-re ıtlâğ iderler⁸, (^{M,T+} **râ** edât-ı mef'ûldür.) **Nev-devletân, nişân**'ın mef'ûl-i

1 S: lûgatde.

2 S: ıstılâhda.

3 O sana kalp ve sahte parayı altın olarak gösterdi. Şeytanı sanki huri imiş gibi sana övdü.

4 S: Ma'bûd-i bi'l-hağ murâddır. M: Ma'bûd-i bi'l-hağ ki Allâh *Subḥānehu ve Te'ālâ* murâddır.

5 S, M: müteneşşihler.

6 S: 'alâmet-i inkâr-ı ḥaşr-i ecsâddır.

7 S, M: devletli.

8 M: kimselere nev-devletân dirler.

şarihidir ve **bâ-har** gayr-i şarihi. **Şân** şîn-i zamîrîn cem'idir, (^{M,T+} nev-devletleri te'kiddir.) **Nişân** emr-i muhâtabdır, nişâniden'den, bunda dikmek murâddır, (^{M,T+} naşb ma'nâsına). Ba'zı nüshada **bâ-har** yerine **ber-har** vâkı'dir, eşegine bindir dimer, ya'nî bu devlet-i cedîdden evvel fakîrlik cihetinden har-süvâr idi, yâ Rab, gine fakîr idüp bunları har-süvâr eyle ki kendi miqdârların bilüp tekebbür ü ta'azzum eylemesünler. Ammâ **bâ-har-i hod** nüshasının ma'nâsı; Yâ Rab, kendi eşekleriyle¹ bir ahûra naşb eyle anları, ya'nî sayıs ü har-bende eyle ki bu kadar müte'azzım olmasunlar.

Maḥşûl-i Beyt: Yâ Allâh, bu tâze devlete irişenleri kendi eşekleriyle bir ahûrda cem' eyle, ya'nî bunları har-bende eyle ve menzillerinden tenzîl idüp merkeb yerine bağla veyâ kendi eşeklerine bindir. Bunlar bu devletden evvel fakîrliklerinden ata ve katıra² süvâr olmağa kâdir olmayup har-süvâr idiler. Yâ Rab, yine bunları fakîr idüp har-süvâr eyle, zîrâ bu kadar fahr ü nâzı Türk kölesiyle (^{S,T+} katırdan) iderler, ya'nî Türk kölesini sayıs ü serrâc idüp katıra biñmekden iderler³. Ol yerlerde ak köle ve hîdmetkâr mu'teberdir, ekâbir-i nâsa müyesserdir ancak, zîrâ anların kulu ve hîdmetkârı ekser kara cinsidir, Hindî ve Hâbeşi ve Nübî gibi. Pes, Hâcenîn gulâm-ı Türk buyurduğu anıñçündür (^{S,T+} ki tefâhurları anıñladır.) Hâşılı, zamânının nâ-sezâ nev-devletlerinin ta'azzum u tekebbürinden şikâyetdir. (^{S,T+} Bunda Türk'i maḥbûb ma'nâsına alup maḥbûb gulâm diyen Türk-mizâc 'aceb kazaklık⁴ eylemiştir.)

بر در میخانه عشق ای ملک تسبیح گوی
کاندر آنجا طینت آدم مخمر می کنند

Ber-der-i mey-hâne-i 'ışk ey melek tesbîḥ gûy
K'ender-ân-câ tînet-i Âdem muḥammer mî-konend

(^{M,T+} **Der**'in **mey-hâne**'ye izâfeti lâmiyye ve **mey-hâne**'niñ '**ışk**'a beyâniyyedir. **Ey melek** nidâ-yı 'âmmıdır. **Tesbîḥ**, **gûy**'uñ muḥaddem mef'ûlidir, **gûy** emr-i muhâtabdır, gûyiden'den, tesbîḥ söyle ya'nî eyle, hâşılı, müsebbih ol dimer. **K'ender** aşlında **ki ender**'dir, **ki** harf-i ta'lîl, **ender** edât-ı zarfiyye, terkîble hâ-i resmîyle hemze ḥazf olmuşdur. **Ân-câ** ya'nî **der-i mey-hâne-i 'ışk**'da. **Tînet-i Âdem**;) **tîñ** muṭlak balçıkdır ve **tînet** eḥaşşdır tîn'den, ya'nî

1 M: eşeklerine.

2 T: atalı katıra.

3 M: sayıs ve serrâc iderler.

4 S: kâraklık.

Âdem'in cesedine mâdde olan balçığa **ṭinet** dirler¹. Niteki *Ḥammertu ṭinete Âdem*²den ma'lûmdur. (^{M,T+} **Muhammer** maşdar-ı mîmîdir, ism-i mef'ûl vezni üzere.)

Maḥşûl-i Beyt: 'İşk meyḥânesiniñ kapusunda ey melek, müsebbih olup tesbih oku ta'zîmen ve tekrîmen, zirâ der-i meyḥâne-i 'ışkda Hâzret-i Âdem'in vücûdı ve cesedi mâddesini tahmîr iderler. Bu beyt *Ḥammertu ṭinete Âdeme bi-yedeyye erba'îne şabâhen*³ hadîsine telmîhdir.

حسن بی پایان او چندان که عاشق می کشد
زمره دیگر بعشق از غیب سر بر می کنند

Husn-i bî-pâyân-ı ü çendân ki 'âşık mî-kuşed
Zumre'i diğer be-'ışk ez-ğayb ser ber-mî-konend

(^{M,T+} **Husn-i bî-pâyân** izâfeti beyâniyye. **Bî** edât-ı selb-i **pâyân**'dır, **pâyân** ise gâyet ve nihâyete dirler. **Ü** zamîr-i merfû' munfaşıl, Hudâ'dan kinâyetdir. **Çendân** ol kadar. **Ki** harf-i beyân. **Mî-kuşed** fi'l-i muzâri' müfred gâ'ib, öldürür demekdir. **'Âşık** muḥaddem mef'ûlidir **mî-kuşed**'in. **Zumre**'i'de **yâ** vahdet içündür ve **hemze** harf-i tevessül, nitekim sâbıḳan beyân olunmuşdur, zirâ **zumre** 'Arabîdir, bölük ma'nâsına, cem'i zümer gelür, zâ'nın zammı ve mîm'in fethiyle. **Be-'ışk**, **bâ** harf-i sebeb. **Ez-ğayb** ya'nî ketm-i 'ademden. **Ser ber mî-konend**'in **ser** muḥaddem mef'ûl-i şariḥidir ve **ez-ğayb** gayr-i şariḥi. **Ber-mî-konend** isti'mâlde ḳaldırırlar demekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: (^{M,T+} Ol cânânın bî-nihâye ve bî-pâyân ḥüsni ve cemâli ol kadar ki 'âşık öldürür, ya'nî) anın muḥabbet ü sevdâsı ile ol kadar 'uşşâk ki iḳlîm-i 'ademe göçüp gider, gine bir bölük 'âşık-ı şâdıḳlar⁴ 'ışk u muḥabbetle ketm-i 'ademden baş ḳaldırıp 'âlem-i zuhûra gelür. Hâşılı, her gün ne kadar âdem ki ölür, (^{M,T+} Allâh'in emriyle) ol kadar yine anadan doğar, ne artık ve ne eksik. Ya'nî ihyâ ve imâtet ḥüsni ezeli şâhibiniñ elindedir. Her ne kadar ki imâtet iderse ol kadar ihyâ ider demekdir. Bu hükminde⁵ bir sır vardır ki ol sırrı kendi ve enbiyâ ve evliyâları bilür ancak. (^{M,T+} Ammâ)

1 S: Ṭinet eḫaşşdır, Hâzret-i Âdem'in balçığıdır.

2 Âdem'in çamurunu yoğurdum.

3 Âdem'in çamurunu kendi kudret elimle kırk gün/sabah yoğurdum.

4 S: 'âşıklar, şâdıḳlar. M: 'âşık ve şâdıḳları.

5 S: ḥikmetde.

Beyt: ان را که خبر شد خبری باز نیامد

Ān-râ ki haber şud haberî bâz ne-y-âmed¹

بندهٔ پیر خراباتم که درویشان او
گنج را از بی نیازی خاک بر سر می کنند

Bende-i pîr-i ĥarâbâtem ki (138a) dervîşan-ı ü
Genc-râ ez-bî-niyâzî ĥâk ber-ser mî-konend

(^{M,T+} **Bende-i pîr-i ĥarâbâtem** izâfetleri lâmiyye. **Ki** ĥarf-i ta'lîl veyâ râbıt-ı sıfat. **Dervîşan-ı ü** izâfeti lâmiyyedir.) **Dervîşân**'dan murâd bâde-perest müte'atçı rindlerdir². (^{M,T+} **Genc-râ** genciñ dimekdir, **râ** izâfet ma'nâsını ifâde ider. **Ez-bî-niyâzî**; **bî** edât-ı selbdır, **niyâz** ihtiyâc, **yâ** ĥarf-i maşdar. **Ez-bî-niyâzî** ihtiyâcsızlıktan dimekdir. **Ĥâk**, **mî-konend**'iñ muḳaddem mef'ûl-i şariḥidir ve **ber-ser** ġayr-i şariḥi. **Ber-ser** be-ḥaseb-i lügat baş üzerine dimekdir, ammâ bunda üst murâddır fevḳ ma'nâsına.)

Maḥşûl-i Beyt: Pîr-i meyhâneniñ kûliyam ki anıñ mülâzımları ve bâdesine muḥtâc olan rindler kemâl-i ihtiyâcsızlıktan ḥazâ'in ü emvâl-i üstine toprak şaçarlar, ya'nî genc ü mālın toprak başına dirler. Ĥâşılı, esbâb u emvâl-i dünyâ yanlarında bî-ḳadr u bî-i'tibârdır.

ای گدای خانقه برجه که در دیر مغان
می دهند آبی که دلها را توانگر می کنند

Ey gedâ-yı ĥâneḳâh ber-ceh ki der-deyr-i muġân
Mî-dehend âbi ki dilhâ-râ tuvânger mî-konend

(^{M,T+} **Gedâ-yı ĥâneḳâh** izâfeti lâmiyyedir. **Gedâ-yı ĥâneḳâh**'den murâd pîr-i ĥâneḳâhdan feyz taḥşil eylemek için **ĥâneḳâh**'ı bekleyen 'aşıklardır. **Ber-ceh**; **ber** bunda te'kid ifâde ider ancak ve **ceh** emr-i muḥâtabdır, cehî-den'den, şıçra dimekdir, maḳşûd eglenme dimekdir ya'nî tez ḳalk git. **Ki** ĥarf-i ta'lîl. **Deyr-i muġân**; bunda **deyr**'den murâd meyhânedir ve **muġân**'dan meyhâneciler. **Mî-dehend**, fi'l-i muzâri' cem'-i ġâ'ib, virürler dimekdir. **Âbi**; **yâ**

1 Sûdî'nin *Şerh-i Gülistân*'ında beyit şu şekilde geçmektedir: 'În mudde'iyân der-ṭalebeş bî-ḥaberân'end / K'ân-râ ki haber şud haberî bâz ne-y-âmed'. **Anlam:** Ben Allah'a vâsıl oldum diye iddiada bulunanlar gerçek aşkı talep ve elde etmede habersiz ve bilgisizdiler. Çünkü bu makama ulaşanlardan bir daha haber gelmedi, dilleri tutuldu.

2 S: müte'atçılarıdır.

harf-i vahdet, **mî-dehend**'in mef'ûl-i şarîhi, bir şu virürler dimekdir. **Ki** harf-i beyân veyâ râbıt-ı şîfat. **Dilhâ-râ, mî-konend**'in muḳaddem mef'ûl-i şarîhidir ve **tuvânger** mef'ûl-i şânisi.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey ḥâneḳâh gedâsı, tîz ol, şıçra ki meyḥâ neciler meyḥâne-sinde bir şu virürler ki göñülleri ḡanî iderler. Şudan murâd bâdedir ki anı içen biñ koyuna mâlik olur, pes, aḡniyâdan olması lâzımdır. Hâşılı, pâdişâh-ı 'âlem olur.

خانه خالی کن ز بت تا منزل جانان شود
کین هوسناکان دل و جان جای دیگر می کنند

Hâne ḥâlî kon zi-but tâ menzil-i cānân şevêd
K'in hevesnâkân dil u cān cāy-ı dîger mî-konend

(^{M,T+} **Hâne, kon** şîḡasınıñ mef'ûl-i evvelidir ve **ḥâlî** mef'ûl-i şânisi, **zi-but** mef'ûl-i ḡayr-i şarîhi. **Hâne**'den murâd ḥâne-i dildir. **Tâ** harf-i ta'lîl. **Menzil-i cānân** izâfeti lâmiyyedir. **Cānân, şevêd**'in ḡaberi ve) (^{T+} taḥtında) (^{M,T+} **ḥâne**'ye râci' olan zâmir ismi. **K'in; ki** harf-i ta'lîl, **in** ism-i işâretidir **hevesnâkân**'a. **Hevesnâkân; elif** ve **nûn** edât-ı cem'-i zevî'l-'uḳûldur ve) **nâk** nisbet ma'nâsını ifâde ider, feraḥ-nâk ve ḡam-nâk ve ḡazab-nâk gibi. (^{M,T+} **Dil u cān, mî-konend**'in mef'ûlün bihidir ve **cāy-ı dîger** mef'ûlün fihidir.)

Maḥşûl-i Beyt: Hâce ḥiṭâb-ı 'âmm ṭarîḳıyle buyurur: Hâne-i ḳalbiñi büt-den ya'nî ḡayriden ḥâlî eyle tâ ki cānân-ı ezele menzil ola¹. Zîrâ bu ehl-i heves ü hevâ ya'nî ehl-i dünyâ cān u dilini ḡayrılara maḳâm (^{S,T+} u menzil) (^{S,F+} iderler. Hâşılı, 'âşık-ı şâdık oldur ki ḥâne-i dilinde cānândan ḡayrıya maḳâm) (^{S,M,F+} u menzil² idinmeye. Pes, dünyâ ve mâfihâ hergiz ḥatırına ḥuṭûr eylemeye ve yöresine uğramaya. Ba'zı nüshada bu beyt böyle vâḳi'dir:

خانه خالی کن دلا تا منزل سلطان شود
کین هوسناکان دل و جان جای لشکر می کنند

Hâne ḥâlî kon dilâ tâ menzil-i) sulṭân şevêd
K'in hevesnâkân dil u cān cāy-ı leşker mî-konend

Sulṭân'dan murâd cānândır ve **leşker**'den (^{M+} murâd) aḡyârdır, ya'nî dünyâ ve mâfihâ, ḥâşılı, mâsivâ.

1 S: tâ ki cānân menzili ola.

2 M: mekân.

صبحدم از عرش می آمد خروشی عقل گفت
قدسیان گویی که شعر حافظ از بر می کنند

Şubḥ-dem ez-‘arş mî-âmed ḥurûşî ‘aql goft
Ḳudsiyân gûyî ki şî‘r-i Ḥâfız ezber mî-konend

Ba‘zı nüshada **şubḥ-dem** yerine **vaḳt-i şubḥ** vâkı‘dir, (^{M,T+} ikisiniñ ma‘nâsı birdir). **Mî-âmed** gelürdi dimekdir, (^{S,T+} geldi demek degildir) (^{T+} ba‘zılar zann eyledügi gibi¹.) (^{M,T+} **Hurûşî**; **yâ** harf-i vahdet veyâ tenkîr içündür. **Şubḥ-dem** mübtedâ ve mâ-ba‘di haberi. Ve **‘aql** mübtedâ ve **goft** haberi ve) mısrâ‘-ı şânî **goft**’uñ² maḳûl-i ḳavlidir. **Ḳudsiyân**’dan (^{M+} bunda) murâd melâ’ike ile ervâḥ-ı pākandır. (^{M,T+} **Gûyî** fi‘l-i muzâri‘ muḥâṭabdır, ya‘nî işideydiñ diyeydiñ, ḥâşılı, işitsen dir idiñ ma‘nâsına³. **Ki** harf-i beyân. **Şî‘r**’iñ **Ḥâfız**’a izâfeti lâmiyyedir ve **mî-konend**’iñ muḳaddem mef‘ûl-i şarîhidir ve **ez-ber** gayr-i şarîhi.)

Mahşûl-i Beyt: Şabâḥ vâktinde ‘Arş-ı a‘zamdan ḥurûş gelürdi. ‘Aqlım baña didi, gûyâ ki ḳudsiler Ḥâfız’ıñ şî‘rini ezber iderler. Ḥâce’niñ murâdı kendi şî‘riñiñ ‘uluvv-i mekânını ve nebâhet-i şânını beyândır, şöyle ki ervâḥ-ı ḳuds ezberlemege ḥaḳıḳdır. Şu‘ârânıñ bunuñ gibi kelimâtı ekşer iddi‘â’ı olur, ammâ Ḥâce ḥuşuşında câ’izdir ki ‘âlem-i rü’yâda veyâ ḥâl-i mükâşefede vâkı‘ ola.

1 <^{T+} Redd-i Şem‘i>

2 S: goft lafzınıñ.

3 T: Gûyî fi‘l-i muzâri‘ muḥâṭabdır, ya‘nî işideydiñ diyeydiñ ma‘nâsına.

133

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Muzâri^c
Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

دانی که چنگ و عود چه تقریر می کنند
 پنهان خورید باده که تعزیر می کنند

Dānī ki çeng u 'ūd çi taqrīr mī-konend
 Pinhān ḥorīd bāde ki ta'zīr mī-konend

(^{M,T+} **Dānī** ḥiṭāb-ı 'āmm, maḳām-ı istifhāmda vākī^c olmuş) (^{M+} fi'l-i muzāri^c muḥātabdır.) (^{M,T+} **Ki** ḥarf-i beyān. **Çeng** ve **'ūd** birer ma'rûf sâzın ismidir.) (^{S+} **Çeng u 'ūd** birbirine ma'tûf mübtedâlardır. **Çi taqrīr**;) (^{S,M+} **çi, mī-konend**'in mef'ûl-i evveli ve **taqrīr** mef'ûl-i şânisi ve bu cümle ḥaber-i mübtedâdır ve cümle-i ismiyye) **dānī**'nin mef'ûlidir. **Mī-konend**'in fâ'ili taḥtında **çeng** ve **'ūd**'a rāci^c zamîrdir ve **'ūd**'un muḳarrerî mışrâ^c-ı şâniniñ mazmûnudur. (^{M,T+} **Pinhān ḥorīd**; **pinhān** ve **nihān** gizli demekdir, **ḥorīd** fi'l-i emr cem^c-i muḥātabdır, **bāde** mef'ûli. **Ki** ḥarf-i ta'lîl.) **Ta'zīr** lafz-ı müşterekdir ta'zīm u tevķīr ile te'dib beyninde. Bundandır ki ḥadden eksik ḍarba **ta'zīr** dirler. İkinci **mī-konend**'in fâ'ili ahālî-i şer'dir ki bādeye yasağ iderler.

Maḥşûl-i Beyt: Bilir misin çeng ü 'ūd ne taqrīr iderler? Dirler ki, bāde-yi gizli için ki ta'zīr eylerler. Ta'zīrden bunda murād ḥaddir ki şārib-i ḥamra ururlar. Nihāyeti, ḳāfiye zarûretiçün ta'zīr dimişler¹. (^{M,T+} Dilşad Ḥatun'un yasaklarına telmiḥdir.)

ناموس عشق و رونق عشاق می برند
 عیب جوان و سرزنش پیر می کنند

Nāmūs-ı 'ışk u revnaḳ-ı 'uṣṣāḳ mī-berend
 'Ayb-i civān u ser-zeniş-i pīr mī-konend

Nāmūs lügat-i 'Arabīde² şol kimsedir ki ḡayriden ḥıfz eyledigİN sırrı aña izḥār eyleyesin, kimseye dimemek şartıyla. Ḥazret-i Cibrîl-i Emîn'e de **nāmūs** dirler. Ammâ A'cām 'ırz ma'nāsına isti'māl (138b) iderler. (^{M,T+} **Nāmūs-ı 'ışk** izāfeti

1 S: Nihāyeti, zarûret-i ḳāfiye için gelmiştir.

2 S: lügatda, 'Arabda.

lâmiyyedir) (^{T+} ‘ırz-ı ‘ışk ma’nâsına. **Revnağ-ı ‘uşşâk** izafeti de lâmiyyedir.) **Revnağ** lügatda kılıcın şuyına ve güzelliğine dirler, ammâ bunuñ gibi yerlerde yüz şuyı murâddır, (^{M,T+} ya’nî ‘ırz ma’nâsınadır, **nâmûs** gibi. **Mî-berend** fi’l-i muzâri‘ cem‘-i gâyibdir, iledirler ma’nâsına.) **‘Ayb-i civân** (^{M,T+} izâfeti) maş-darın mef’ûline izâfetidir. **Ser-zeniş-pîr** izâfeti de böyledir. (^{M,T+} **Ser-zeniş** tevbîh ma’nâsınadır ya’nî başa çakmak. **Mî-berend**’in ve) **mî-konend**’in fâ‘ili sâbıkan zıkr olunan ahâlî-i şer‘dir ki menhiyyâta yasağ iderler.

Maḥşûl-i Beyt: Bu beyt de çeng u ‘üduñ muḳarrerlerindendir, (^{M,T+} ya’nî cemî‘an taḳrîr eylediklerindedir.) Bu taḳrîre vâsıl olmayanlar bu beyti te’ḥîr eylemişlerdir¹. Hâsılı, çeng u ‘üd dirler ki ‘ışkın ‘ırz ve nâmûsını ve ‘uşşâkın revnağ u güzelliğini ilediyorlar, ‘aşık olan civâna ‘ayb ve pîr ‘âşıka serzeniş ü tevbîh iderler. Hâsılı, ‘âlem bir şûrete daḥi girdi², evvelki hâl üzre kalmadı³, ‘ayş u ‘işret ve zevk u şafâ revnağ kalmadı, herkes birer köşeye çekilecek zamandır ki ‘ırz u mâl ü cânını ‘avân elinden taḥlîş eylemege kâdir ola⁴. Bu beyt de mezkûr telmîhlerdendir.

گویند رمز عشق مگویند و مشنود
مشکل حکایتست که تقریر می کند

Güyend remz-i ‘ışk me-güyid u me-şnevid
Muşkil ḥikâyeti’st ki taḳrîr mî-konend

(^{M,T+} **Güyend** fi’l-i muzâri‘ cem‘-i gâ‘ibdir, söylerler dimekdir. **Remz-i ‘ışk** izâfeti maşdarın mef’ûline izâfetidir. **Remz** dudaklar ile gözler ile ve kaç ile işârete dirler, ammâ bunda **remz-i ‘ışk**’dan murâd sırr-ı ‘ışkdır. **Me-güyid** nehy-i cem‘-i muḥâtabdır, söylemeñ dimekdir. **Remz-i ‘ışk** muḳaddem maḳûl-i kavlidir **me-güyid**’in. **Vâv** ḥarf-i ‘atf. **Me-şnevid** ma‘ṭûfdur **me-güyid**’e, fi’l-i nehy cem‘-i muḥâtab, işitmeñ dimekdir. **Ḥikâyeti’st**; **yâ** ḥarf-i vahdet veya tenkîr. **Ki** ḥarf-i beyân.)

Maḥşûl-i Beyt: Dirler ki sırr-ı ‘ışkı ve remz-i muḥabbeti söylemeñ ve işitmeñ ve dinlemeñ. Hâce buyurur ki, bu bir müşkil ḥikâyedir ki taḳrîr iderler. Ya’nî ‘ışk u muḥabbet remzini söyleyemeyüp dinlememek ziyâde müşkil kıışsadır, zîrâ cân u tenimiz anıñla neşv u nemâ bulmuşdur⁵. Ya’nî ‘ışk u muḥabbet muḣâbbeti ğıda-yı rûḥumuzdur, ansız bir nefes ḥayât⁶ mümkün degildir.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem‘>

2 S, M: ‘âlem bu şûrete girdi.

3 S: evvelki hâl üzre kalmadı, herkes birer güşeye gelecek zamandır.

4 S: mecâl ola.

5 S: bulur.

6 T: cânâ ḥayât.

ما از برون در شده مغرور صد فریب
تا خود درون پرده چه تدبیر می کنند

Mâ ez-birûn-ı der şude mağrûr-ı şed firib
Tâ hûd derûn-ı perde çi tedbîr mî-konend

(^{M,T+} **Mâ** biz dimekdir. **Ez-birûn-ı der** kapudan taşra ya'nî hâricden. **Şude** aşlında **şudeîm** idi, **mâ** karînesiyle, żarûret-i vezniçûn tahfîf kılındı.) **Mağrûr** ism-i mef'ûldür gâfil ma'nâsına, aldanmak ma'nâsına olan gurûr bundan me'hûzdur, zîrâ bir kimse gâfil olmayınca aldanmaz, nitekim veled-i **mağrûr**'da mübeyyendir¹, (^{M,T+} **şed firib**'e izâfeti lâmiyye, **firib** aldanmanın ismidir. **Tâ** bunda 'acabâ ma'nâsındır. **Hûd** bunda taḥsîn-i lafz için gelmiştir. **Derûn-i perde** izâfeti **birûn-ı der** gibi fî ma'nâsına.) **Tedbîr** bir işe nazar eylemege dirler ki (^{M,T+} soñı nereye varır, ya'nî) merci' u me'âlî ne olur. Bu beyti mecâzî, cānāna ve ḥaḳîḳî, Sübhān'a şarf eylemek kâbil iken ḥilâf-ı semte² çeküp te'vîl eylemek inḥirâf-ı ṭab'dandır³.

Maḥşûl-i Beyt: Biz cānānıñ sarāyı kapusından taşra yüz (^{M,T+} dürlü) aldanma ile mağrûr olmuşuz, ya'nî (^{M,T+} taşrada) kıbel-i cānāndan bize gâh va'-de-i vaşl ü gâh müjde-i ḳatlı getürüp bizi aldarlar. Ammâ (^{M,T+} 'acabâ) cānān sarāyının perdesi içinde ya'nî perdesinin ardında (^{T+} ne tedbîr iderler. Hâşılı, perdenin ardında) ma'lûm degildir ki maḳbûl ü mevşûl mıyuz veyâ merdûd u maṭrûd mıyuz? Zîrâ cānānıñ sarāyı veyâ gönli 'âlem-i kübrâdır. Gönline girmeyen taşradan gönlinde ne var idügin ne bilür ya'nî bilmez. Niteki bir sarāya girmeyen ol sarāyda ne var idügin bilmez.

تشویش وقت پیر مغان می دهند باز
این سالکان نگر که چه با پیر می کنند

Teşvîş-i vakt-i pîr-i muğân mî-dehend bâz
În sâlikân niger ki çi bâ-pîr mî-konend

(^{M,T+} **Teşvîş**'in **vakt**'e ve **vakt**'in **pîr**'e izâfetleri lâmiyye ve **pîr**'in **muğân**'a beyâniyye. **Teşvîş**, **mî-dehend**'in muḳaddem mef'ûlidir ve **sâlikân** fâ'ili ve) **bâz** lafzı **în sâlikân**'a muḳayyedir. (^{M,T+} **Sâlikân**'dan bunda murâd rindlerdir. **Niger** fî'l-i emr müfred muḥâtabdır, gör ve nazar eyle ma'nâsına. **Ki** ḥarf-i

1 S: Ğurûr ğâflet, bunda aldanmak ma'nâsındır, zîrâ ğâflet olmayınca aldanılmaz.

2 S: ḥilâf semtlere.

3 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

beyân. **Bâ** harf-i şıla. **Çi** muḳaddem mef'ulidir **mî-konend**'in şariḥ ve **bâ-pîr** ğayr-i şariḥ.)

Maḥşûl-i Beyt: Pîr-i muġânın vaḳtine teşvîş u muzâyaka virürler gine bu sâlikler, ya'nî rindleri gör ki pîre ne işler eylerler. Ya'nî bâdesini içüp müstefiz oldukları ve zevk u şafâ sürdükleri yetmez ki kilindirini uğrıluyup bâde ḥaḳḳı-nı kesüp nice dürlü ihânet ü ḥaḳâret iderler. (^{S,T+} Bâz lafzı mu'ahḥar, ma'nen muḳaddemdir diyen bülend-pervâz imiş¹.)

صد آب رو بنیم نظر می توان خرید
خوبان درین معامله تقصیر می کنند

Şed âb-ı rû be-nîm-i nazar mî-tuvân ḥarîd
Ḥübân derîn mu'âmele taḳşîr mî-konend

(^{M,T+} **Âb-ı rû**, izâfetle, yüz şuyı ya'nî 'ırz ma'nâsına. **Nîm-i nazar** izâfeti lâ-miyyedir. **Ḥarîd** bunda ḥarîden ma'nâsınadır. **Ḥübân** mübtedâ, **taḳşîr mî-konend** haberi ve **derîn mu'âmele** taḳşîr'e müte'allik.)

Maḥşûl-i Beyt: Yarım nazarla ya'nî ednâ iltifâtlâ yüz dürlü yüz şuyı şatun almaḳ olur ya'nî mümkündür, ammâ ḥüblar bu mu'âmelede taḳşîr iderler. Ya'nî mümkündür ki ḥüsn-i iltifâtlâ herkesin dilini firîfte ideler ve kendilerin esîr-i kemend-i² muḥabbeti kıllalar, ammâ bu mu'âmelede taḳşîr idüp ihmâl iderler.

قومی بجد و جهد نهادند وصل دوست
قومی دگر حواله بتقدیر می کنند

Ḳavmî be-cidd u cehd nihâdend vaşl-ı döst
Ḳavmî diger ḥavâle be-taḳdır mî-konend

(^{M,T+} **Ḳavmî**'de **yâ** harf-i vaḥdet. **Be-cidd**'in **bâ**'sı harf-i şıla, **nihâdend**'e müte'allik ve **nihâdend**'in fâ'ili **ḳavm**'e râcî' zamîr ve **vaşl-ı döst** mef'ulun biḥ şariḥidir, izâfeti maşdarın mef'ûline izâfetidir. **Ḳavmî diger**; **yâ** harf-i vaḥdet, **diger** bunda ğayr ma'nâsınadır. **Ḥavâle**, **mî-konend**'in muḳaddem mef'ul-i şariḥi ve **be-taḳdır** ğayr-i şariḥidir.)

Maḥşûl-i Beyt: (139a) Bir ḳavim dostuñ vaşlını cidd u cehde ya'nî sa'y ü küşişe³ ḥavâle eylediler, ya'nî vaşl-ı cânân sa'y ü küşişle müyesserdidiler

1 S: lafzen ve ma'nen muḳaddemdir diyen bülend pervâz eylemiş. <^{T+} Redd-i Sürûri>

2 S: bend-i.

3 T: sa'ye.

ve bir kavim daği taqdir-i Yezdâniye havâle eylediler, ya'nî didiler ki ezelde muqadder oldıysa cidd ü ceahsız müyesser olur, ammâ ezelde muqadder olmadıysa sa'y ü kûşîşle (^{M,T+} müyesser) olmaz.

فی الجملة اعتماد مکن بر ثبات دهر
کین کارخانه ایست که تغییر می کنند

Fi'l-cumle i'timâd me-kon ber-sebât-ı dehr
K'in kâr-hâne'ist ki tağyîr mî-konend

(^{M,T+} **Fi'l-cumle** hâşıl-ı kelâm dımeğdir. **İ'timâd me-kon** i'timâd eyleme ya'nî tayanma. **Ber-sebât-ı dehr**; **ber** bunda harf-i şıla, **sebât** beğâ ma'nâsına, **dehr**'den bunda murâd dünyâdır. **K'in**; **ki** harf-i ta'lîl, **in** ism-i işâret. **Kâr-hâne'ist**; sâbıkan beyân olınmış idi ki **kârgâh** ve **kâr-hâne** bir niçe kimse iş işlediği yere dirler, bunda **kâr-hâne**'den murâd dünyâdır, **hemze** harf-i tevellül ve **yâ** harf-i vahdet ve **sîn** ve **tâ** edât-ı haber, bu bir kâr-hânedir dımek olur.) **Ki** (^{M,T+} râbıt-ı şıfat. **Tağyîr**, **mî-konend**'in) muqaddem mef'ûl-i şarihidir zamîr taqdiriyle, taqdir-i kelâm **tağyîreş mî-konend**'dir.

Mağşûl-i Beyt: Hâşıl-ı kelâm, dehrin ve dünyânın beğâ ve sebâtına i'timâd eyleme, zîrâ bu dünyâ bir kâr-hânedir ki anı tağyîr iderler. Ya'nî *'El-'âlemu müteğayyirun*¹ hasebince bir hâl üzere qarâr eylemez, belki ehline gâh şafâ virür gâh keder. Pes, bunuñ esbâb u huṭâmiyle mağrûr olup buña i'timâd eyleyen gâfil dâ'ire-i 'ağıldan bîründür.

جز قلب تیره هیچ نشد حاصل و هنوز
باطل درین خیال که اکسیر می کنند

Cuz qalb-i tîre hîç ne-şud hâşıl u henüz
Bâṭıl derin ḥayâl ki iksir mî-konend

(^{M,T+} **Cuz** ğayr ma'nâsına. **Qalb-i tîre** izâfeti beyâniyyedir,) bunda **tîre**'den siyâh murâddır. Nitekim sâbıkan tâ harfinde 'Qalb-i siyâh bûd ez-ân der-harâm ref't' dimişdir. Pes, (^{M,T+} **qalb-i**) **tîre**'den murâd mağz-ı qalbdır ki hîç bir memleketde geçmeye. (^{M,T+} **Ne-şud** fi'l-i mâzî müfred ğâ'ib, **hâşıl** fâ'ili. **Vâv** harf-i hâl. **Henüz** mışrâ'-ı sâniye merhûndur, ma'nâsı el-ân ve daği dımeğdir. **Bâṭıl** mevşûf-ı mağzûfuñ şıfatıdır, taqdir-i kelâm **kavm-i bâṭıl** dımeğdir. **Derîn**) (^{M+} **hayâl** aşlında **derîn hayâl**'end'dir, zarûret-i vezniçün **nûn** ve **dâl**

1 Âlem değışmektedir.

hazf olındı, kavm-i bâtil bu) (^{M,T+} hayâldedirler. **Ki** harf-i beyân-i hayâl. **İksîr** kîmyâ, **mî-konend**'iñ muḳaddem mef'ûlidir.)

Maḥşûl-i Beyt: Hâce bu beytde kîmyâgerlere ve olmaz bitmez bâtil a'mâle küşîş eyleyenlere i'tirâz eyler ki ḳalb-i siyâhdan ğayri hîç nesne ḥâşıl olmadı, ḥâlbuki el-ân kîmyâgerler didiğîñ kavm-i bâtil bu hayâlde ve bu fikirdedirler ki iksîr eylerler. Ya'nî her ne ḳadar ki 'amellerinden ḳalb-i siyâhdan ğayri nesne ḥâşıl olmaz, i'tiḳâdları budur ki bu işi ya'nî kîmyâgerliği kemâle irişdireler. Ba'zı nüshada bâtil yerine bâtın yazar, bâtını bâtıldan fark eylemeyenler¹ (^{T+} anı nüsha ittiḥâz idüp aña nisbet şerḥ eylediler ve çok bâtil söylediler².)

می خور که شیخ و حافظ و مفتی و محتسب
چون نیک بنگری همه تزویر می کنند

Mey ḥor ki şeyḫ u Ḥâfız u muftî vu muḥtesib
Çun nik bi-ngerî heme tezvîr mî-konend

(^{M,T+} Hâce ḥitâb-ı 'amm tarîkiyle buyurur: **Mey ḥor** şarâb iç. **Ki** harf-i ta'lîl, ya'nî şarâb iç) ki bunlarıñ her biriniñ birer işi vardır ki (^{M,T+} mey içmek aña göre cüz'idir.) **Çun** harf-i ta'lîl. (^{M,T+} **Bi-ngerî** fi'l-i muzâri' müfred muḥâtabdır, çünkü iyi nazar eylesin ya'nî im'ân-ı nazar kılasın,) (^{T+} cemî'i bunlarıñ tezvîr iderler.)

Maḥşûl-i Beyt: (^{T+} Bâde nûş eyle ki bunlarıñ her biriniñ işleri vardır ki) şarâb içmek aña nisbet sağâyır mertebesindedir³. Zîrâ şeyḫler riyâ ve zerḳden ḥalî degil ve Ḥâfız şâ'irdir, şâ'ir ise yalancı olur. Muftî daḥi selâtin ḥatırı için za'îf ḳavl üzre fetvâ virür, Ebussu'ûd Sulṭân Süleymân ḥatırı için mel'un Kı-zılbaş ile muşâlahaya fetvâ virdüğü gibi. Muḥtesibler daḥi halkı şûrb-i ḥamrden ve sâ'ir menâhi-i şer'den men' iderler, ammâ kendüler memnû' olmazlar. Pes, Ḥâce'niñ 'Çun nik bi-ngerî heme tezvîr mî-konend' (^{M,T+} buyurduğu ya'nî) im'ân-ı nazar eyleseñ bunlarıñ cümlesi ḥile ve ḥud'adan ḥalî degil. Pes, bunlarıñ cümlesi⁴ erkân-ı dîn olup tezvîr idince, bâde-nûşları niçün ḥadd⁵ ideriz.

1 M: eylemezler.

2 S: anı nüsha ittiḥâz idüp şerḥ yazarlar ve bâtil söylerler. <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

3 S ve M'de Farsça beyitten sonra buraya kadarki cümleler hem eksik, hem de atlanılmış ve sıralaması bozulmuş durumdadır.

4 M, T: bunlar ki.

5 S: taḥdid.

134

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Muzârî^c
Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilû Fâ'ilât

آنان که خاک را بنظر کیمیا کنند
 آیا بود که گوشه چشمی بما کنند

Ānān ki ḥāk-rā be-naẓar kīmīyā konend
 Āyā buved ki gūşe-i çeşmî be-mâ konend

Ānān ān'ın cem'idir, 'uḳalâdan 'ibâret olduğıçün elif ve nûn'la cem' oldı¹. (^{M,T+} **Hāk-rā, konend**'ın mef'ûl-i evveli ve **kīmīyā** mef'ûl-i şânîsi ve **be-naẓar** mef'ûl-i ğayr-i şarihi, **bā** harf-i sebev ve **naẓar**'dan murâd iltifâtdır. **Āyā** bunda 'acabâ ma'nâsınadır. **Buved** fî'l-i muzârî^c müfred ğâ'ibdir, fâ'ilî tahtında müs-tetir **in ḥāl**'den kinâyet, taḳdîr-i kelâm **āyā in ḥāl buved. Ki** harf-i beyân. **Gūşe-i çeşmî** izâfeti lâmiyyedir ve **yâ** harf-i vahdet. **Gūşe-i çeşmî, konend**'ın muḳaddem mef'ûl-i şarihidir ve **be-mâ** ğayr-i şarihi, **bā** harf-i şıla.

Maḥşûl-i Beyt): Anlar ki ḳuvvet-i te'sîr-i naẓar ile toprağı altun iderler, ya'nî ḳara toprak gibi bir nâ-ḳâbil câhili yümn-i naẓarlarıyla² altun gibi maḳ-bûl ü maḥbû' iderler, 'acabâ bu ḥâl olur mı ki (^{M,T+} bir göz ucını bize ideler, ya'nî) bir göz ucuyla bize iltifât idüp kīmīyâ maḳâmına îşâl ideler. Hâşılı, şunlar ki ḳuvvet-i fâ'îzesiyle toprak gibi bî-miḳdâr mübtedileri kemâle îşâl iderler, 'acabâ ola mı ki ben nâ-çîz³ ü bî-miḳdâra bir göz ucuyla (^{M,T+} naẓar) eyleyeler.

Beyt: (139b) یک نظر افکن که مستثنا شوم ز ابناء جنس
 سگ که شد منظور نجم الدین سگان را سرور است

Yek naẓar efken⁴ ki musteşnâ şevem z'ebnâ-yı cins
 Seg ki şud manzûr-ı Necmeddîn segân-râ server'est⁵

1 S: cem'i elif ve nûnladır.

2 S: yümn-i naẓar ile.

3 S: bî-ḳaber. T: bî-çîz.

4 S: fermâ.

5 Bana bir kere naẓar eyle ki kendi cinsimden farklı müstesna bir konuma çıkayım. Necmeddîn-i Kübrâ'nın bir nazarına mazhar olan köpek bile bütün köpeklerin serveri/reisi olmuş.

دردم نهفته به ز طبیبان مدعی
باشد که از خزانه غیش دوا کنند

Derdem nuhufte bih zi-ṭabībān-ı mudde'î
Bâşed ki ez-ḥızâne-i ğaybeş devâ konend

(^{M,T+} **Derd**'in **mīm**-i mütekellime izâfeti lâmiyyedir. **Nuhufte** gizli, 'Arabî-de ḥafî ma'nâsınadır, ḥazf u îşâl qabilindendir, taḫdîr-i kelâm **derdem nuhufte şude** veya **nuhufte bûde**, bunların maşdarlarını da taḫdîr eylemek cāyızdır, *te'emmeli tedri*. **Bih** yeg ma'nâsınadır, nîk ma'nâsından eḥaşşdır. **Zi-ṭabībān**, **nuhufte**'ye müt'e'allîkîdır, muzâfıdır **mudde'î**'ye izâfet-i beyâniyye ile. **Mudde'î** ṭabîbler şunlardır ki 'ilm-i ṭıbda mahâret da'vâsını ve teferrüd iddî'âsını eyler, ammâ 'ilm-i ṭıbbın mevzû'ı nedir diyü su'âl eyleseñ mevzû' nedir diyü senden su'âl¹ eyler. **Bâşed** fi'l-i muzâri' müfred ğâyıbdır, fâ'ili kâfiye vâkı' olan **devâ**'dır. **Ki** ḥarf-i beyân.) **Ḥızâne** (^{T,S+} ḥâ'nın kesriyle lügatdır²), (^{M,T+} mâl konulan yerdir,) ḥazîne ma'nâsına, (^{M,T+} cem'î ḥazâ'in gelir. **Ḥızâne**'nin **ğayb**'a izâfeti beyâniyyedir, **şîn**-i zamîr ma'nâ cihetinden **devâ**'ya muḳayyeddir, **devâ-yeş** taḫdîrinde.) **Konend**'in fâ'ili Ḥudâ'dır, şîğayı ta'zîmen cem' eylemiştir.

Maḥşûl-i Beyt: Benim derdim müdde'î ṭabîblerden gizlî olmak yegdir, ya'nî müdde'î ṭabîblere derd ü elemim 'arz eylemem. Zîrâ benim derdim ışk derdidir, bunlar ise bu kitâbdan bir faşl u bir bâb okımamış. Pes, benim derdim bunlardan devâ-pezîr olmaz ve bunlara 'arz eylemek zâyî'dir. İmdi bunlara 'arz eylemeziz, ola ki Allâh'ın³ ğayb ḥazînesinden devâ eyleyeler, (^{M,T+} ya'nî Allâh eyleye). Mısrâ'-ı şânî inşâ, temennî ve tereccîye kâbildir, *te'emmeli tedri*.

چون حسن عافیت نه برندی و زاهدیت
آن به که کار خود بعنایت رها کنند

Çun ḥusn-i 'âfiyet⁴ ne be-rindî vu zâhidi'st
Ân bih ki kâr-ı ḥod be-'inâyet rehâ konend

(^{M,T+} **Çun** edât-ı ta'lîl. **Ḥusn-i 'âfiyet** izâfeti beyâniyyedir. **'Âfiyet** ismle maşdar beyinde müşterek lafzıdır, fi'li if'âl ile mufâ'ale bâbından gelür, şülâşisi bu ma'nâda müsta'mel degildir⁵, *'âfâhu'llâhu 'âfiyeten*⁶ dirler. **'Âfiyet** lügatda Allâh

1 M: istifâr.

2 S: bi-kesri'l-ḥâ'i'l-mu'ceme lügatdır.

3 S: Ḥaḳ Te'âlâ ḥazretlerinin.

4 S: 'âkıbet.

5 M: müsta'meldir.

6 Allah ona âfiyet versin. M, T, S: 'âfiyete. F nüshası tercih edildi.

Te'âlâ kûlından belâyı ve 'azâbı def eylemege dirler, ammâ iştilâhda perhîzkâr-lığa dirler. **Ki** harf-i beyân. **Kâr-ı hod** izâfeti lâmiyyedir. **İnâyet** bunda irâdet ma'nâsınadır,) (^{T+} muzâfun ileyh maḥzûfdur, taḳdîr-i kelâm) (^{M,T+} bi-'inâyeti'llâh'dır. **Rehâ konend** be-ḥaseb-i lügat şalıvireler dimekdir, ammâ murâd bunda teslîm ü tefvîzdır.)

Maḥşûl-i Beyt: Çünkü hüsn-i 'âfiyet¹ rindlikle (^{S,M+} ve zâhidlikle) degildir, ol yegdir ki herkes kendi işini Allâh'ın irâdetine tefvîz eyleye. Hâşılı, çünkü Allâh'ın 'azâbından ve ḳahrından sâlim ü ḥâliş olmak rindlikle ve zâhidlikle degildir, pes, ol ḥâl yegdir ki herkes kendi 'amelini irâdetü'llâha tefvîz ü teslîm eyleye. Ba'zı nüshada 'âfiyet yerine, (^{T+} fâ ve yâ'yla,) 'âḳıbet vâḳi'dir, (^{M,F+} ḳâf ve bâ'yla.) Böyle olunca² ma'nâ kolay olur.

معشوق چون نقاب ز رخ بر نمی کشد
هر کس حکایتی بتصور چرا کند

Ma'sûḳ çun niḳâb zi-ruḥ ber-ne-mî-keşed
Her kes ḥikâyeti be-taşavvur çî-râ konend

(^{M,T+} **Çun** edât-ı ta'lîl. **Niḳâb** yüz örtüsü. **Ber-ne-mî-keşed** be-ḥaseb-i lügat yukarı çekmez dimekdir, ammâ bunda **niḳâb**'ın çıkarup yüzün göstermez dimekdir, ya'nî ref-i niḳâb eylemez. **Ḥikâyeti; yâ** vahdet-i nev'iyedir ve **ḥikâ-yet** muḳaddem mef'ûlidir **konend**'in. **Be-taşavvur, konend**'e müte'allîḳdır. **Çî-râ**, cîm-i 'Acemîniñ kesriyle ve fethiyle, maḳâm-ı istifhâmda müsta'mel lügatdır, niçün dimekdir. **Konend**'in fâ'ili taḥtında **her kes**'e râci' zâmîrdir.

Maḥşûl-i Beyt: Çünkü ma'sûḳ ruḥundan niḳâbını ḳaldırmaz, ya'nî yüzünü kimseye göstermez, pes, her kimse niçün taşavvurla anı bir dürlü ḥikâyet iderler. Ya'nî çünkü cânân kimseye rüyını seyr itdirmez, pes, herkes anı niçün bir ḡayrı vech ile vaşf eyler. İmdi görmeyince vaşf taḥmîn ü ḳıyâsla vaşfdır, taḥmîn ü ḳıyâs-la vaşf şâ'ibe-i kızbden ḥâlî degildir, pes, görmeyince vaşf kızbden ḥâlî degildir.

حالی درون پرده بسی فتنه می رود
تا آنگهی که پرده برافتد چها کنند

Ḥâlî derûn-ı perde besî fitne mî-reved
Tâ ân-gehî ki perde ber-ufted çihâ konend

1 S: 'âḳıbet.

2 M: ḳâf ve bâ ile olunca.

Hâli ve **hâliyâ** isti'mâllerinde el-ân ma'nâsınadır. (^{M,T+} **Derûn-ı perde** izâ-feti lâmiyyedir ve **derûn** iç ma'nâsınadır, ya'nî bir nesnenin içerisi, pes, **derûn-ı perde** perdenin içerisi ya'nî ardı dimekdir. **Besî** ve **besâ** ve **bes** ve **bisyâr** bir ma'nâyadır, çok dimekdir.) **Fitne** lügat-i 'Arabda imtiḥân ve ihtibâr ma'nâsınadır, ammâ ekşer cünûnda ve karışıklıkda isti'mâl olunur¹. (^{M,T+} **Mî-reved** bunda vâkı' olur ma'nâsınadır.) **Tâ** bunda 'acabâ ma'nâsınadır. (^{M,T+} **Ki** ḥarf-i beyân. **Ber-ufted; ber** ḥarf-i te'kid, **ufted** hemzenin fethiyle ve zammıyla lügatdır, fi'l-i muzâri' müfred gâ'ibdir, düşe dimekdir. **Çihâ çî**'nin cem'idir, üslûb-ı 'Acem üzere, neler dimekdir.) **Çihâ, konend**'in muḳaddem mef'ûlidir.

Maḥşûl-i Beyt: Hâliyâ perde içinde çok fitne vâkı'dır, ya'nî tenhâsında (^{S,T+} ve gizlisinde) herkesin birer muḥâlif kârı vardır. 'Acabâ ol zamân ki herkesin a'mâl ü ef'âlî dâr-ı âhiretde zâhir ü hüveydâ ola, neler eylerler. Ya'nî maḥfice eyledikleri füsûḵ 'âşikâre olunca 'acabâ ne 'özr eylerler demek ola.

Beyt: نقد ها را بود آیا که عیاری گیرند
تا همه صومعه داران پی کاری گیرند
Naqdhâ-râ buved âyâ ki 'iyârî girend
Tâ heme şavma'a-dârân pey-i kârî girend²

گر سنگ ازین حدیث بنالد عجب مدار
صاحب دلان حکایت دل خوش ادا کنند

Ger seng ezîn ḥadıṣ bi-nâled 'aceb me-dâr
Şâhib-dilân ḥikâyet-i dil hoş edâ konend

(^{M,T+} **Ḥadıṣ**'den bunda murâd sūḥan-ı 'ışqdır. **Bi-nâled**, bâ-i te'kidle, fi'l-i şart.) **'Aceb, me-dâr**'in (^{M,T+} muḳaddem) mef'ûlidir, (^{M,T+} **me-dâr** fi'l-i nehy müfred muḥâṭab, 'aceb tütma dimekdir.) **Şâhib-dilân** aşḥâb-ı kulûb. (^{S,T+} **Ḥikâyet-i dil** izâfeti maşdarın mef'ûline izâfetidir.) **Ḥikâyet-i dil, edâ ko-nend**'in muḳaddem mef'ûlidir ve fâ'ili **şâhib-dilân**'dır.

Maḥşûl-i Beyt: Bu 'ışk kıssasından ve ḥadıṣından eger taş inlerse 'aceb tütma ya'nî ta'accüb eyleme. Mısrâ'-ı şânî ḥükm-i ta'lildedir. Ya'nî şâhib-diller ve aşḥâb-ı (140a) kulûb³ gönül ḥikâyesini güzel edâ iderler. (^{M,T+} Hâsılı, erbâb-ı

1 S: müsta'meldir.

2 209. gazel 1. beyit.

3 S: ya'nî erbâb-ı kulûb.

dil gönül hikâyesini güzel edâ eylediklerinden) (^{S+} bu hâlden) eger taşlar¹ inleyüp eşcâr pârenürse 'aceb degildir.

بی معرفت مباش که در من یزید عشق
اهل نظر معامله با آشنا کنند

Bî-ma'rifet me-bâş ki der-men-yezîd-i 'ışk
Ehl-i nazar mu'âmele bâ-âşinâ konend

(^{M,T+} **Bî** edât-ı selb. Bunda **ma'rifet** ıtlâk üzere mezkûrdur, ammâ ma'şşûd ma'rifetu'llâhdır. **Me-bâş** fi'l-i nehy-i muhâtab, olma dımeğdir. **Ki** harf-i ta'lîl.) **Men-yezîd** mezâd ma'nâsınadır, (^{M,T+} '**ışk**'a izâfeti beyâniyyedir.) **Men yezîd-i 'ışk** mezâd-ı 'ışk² dımeğdir, (^{M,T+} aşl-ı kelâm **bey'-i men yezîd-i 'ışk**'dır, hâz³ vâkı'dır. **Ehl-i nazar** izâfeti lâmiyye.) **Mu'âmele, konend**'in mu'kaddem mef'ûlidir, **bâ-âşinâ** da **konend**'e müt'e'allıktır ve **ehl-i nazar** fâ'ilidir.

Ma'şşûl-i Beyt: Ma'rifetsiz olma ki 'ışk bâzârında ve çârşusunda ehl-i nazar ya'nî uşşâk âşinâyla mu'âmele iderler, nâ-şeyle⁴ ve bigâne ile eylemez. Hâşılı, ehl-i m'ârifet, ehliyle⁵ mu'âmele ider, nâ-ehille eylemez.

Beyt: کند هر جنس با همجنس پرواز
کبوتر با کبوتر باز با باز
Koned her cins bâ-hem-cins pervâz
Kebûter bâ-kebûter bâz bâ-bâz⁶

(^{T+} Men-yezîd lafzını bezzâzistân⁷ ile tefsîr 'indidir⁸.)

می خور که صد گناه ز اغیار در حجاب
بهتر ز طاعتی که بروی و ریا کنند
Mey hór ki şed gunâh-ı zi-âgyâr der-hipcâb
Bihter zi-tâ'atî ki be-rûy u riyâ konend

(^{M,T+} **Mey hór** bâde iç. Murâdı bâde içmege emir degildir, belki ma'şşûdı budur ki şarâb egerçi hârâmdır, ammâ riyâdan evlâdır.) **Ki** harf-i ta'lîl. 'Acem

1 S: taş.

2 S: mezâda.

3 T: hâz u işâl ile.

4 M: nâs-ile.

5 S: hâşılı, ma'rifet ehliyle.

6 Her cins kendi cinsiyle, güvercin güvercinle, doğan ise doğanla birlikte uçar.

7 F nüshasına göre kelime düzeltilmiştir.

8 <^{T+} Redd-i Şem'i>

gunâh lafzını **zi-agyâr**'a muzâf okur, ammâ Rûmîler sâkin okur, hâşılı, mevşû-fuñ şifatına izâfeti kabîlindendir. **Agyâr**'dan murâd münkirlerdir. (^{M,T+} **Bih** yeg dimekdir, **ter** edât-ı tafdîl. **Ṭâ'atî**'de **yâ** vahdetiçündür. **Ki** râbıt-ı şîfat. **Rûy u riyâ** 'atf-ı tefsîrî kabîlindendir.)

Maḥşûl-i Beyt: Bâde iç ki agyârdan gizli yüz günâh bir ṭâ'atden yegdir ki rûy u riyâyla iderler. Ya'nî Allâh'la kul beyninde olan günâh zerķ u riyâyla olan 'ibâdet ü ṭâ'atden yegdir dimekdir. Zîrâ riyâ küfre irişdürür¹, ammâ ḥaķķu'llâh tevbe ve istiğfârla sâķiķ olur. Bundan murâd riyâyı zemmdir ki şîrk-i ḥafîdir.

پیراهنی که آید ازو بوی یوسفم
ترسم برادران غیورش قبا کنند

Pirâhenî ki âyed ezû büy-ı Yüsufem
Tersem birâderân-ı ğayüreş ḳabâ konend

(^{M,T+} **Pirâhenî**; **yâ** vahdet. **Ki** râbıt-ı şîfat. **Âyed** fi'l-i muzâri' müfred ğâ-yib, gelür² dimekdir. **Büy-ı Yüsuf** izâfeti lâmiyye, **mîm**-ı mütekellim ma'nâ cihetinde **âyed**'e muķayyeddir. **Tersem** fi'l-i muzâri' mütekellim vahde, ķorķarım dimekdir. **Birâderân** elif ve nûn'la cem' olmuş zevi'l-'uķûlden olduğiçün, **ğayûr**'a izâfeti beyâniyye, **ğayûr**'uñ **şîn**'e izâfeti lâmiyyedir,) <^{T,F+} **ğayûr** mü-bâlağayla ism-i fâ'ildir,> (^{M,T+} **şîn**-i zamîr yâ **Yüsuf** a râci'dir veya **pirâhen**'e. 'Alâ külli ḥâl **pirâhen**, **ḳabâ konend**'iñ muķaddem mef'ûlidir. **Ḳabâ konend** 'Acem iştilâḥlarında yırtmaķdan ta'bîrdir, nitekim sâbıķan beyân eylemiş idik.)

Maḥşûl-i Beyt: Bir gömlek ki andan baña Ḥazret-i Yüsuf'uñ ķoķusu ge-lür, ķorķarım ki Yüsuf'uñ ğayretli ķardaşları anı yırtarlar. Bu beyt Ḥazret-i Yüsuf'uñ ba'zı aḥvâline telmîḥdir, niteki Ḥazret-i Yüsuf kışşalarında mezkûr u maşṭûrdur.

(^{M,T+} **Beyt:** دیر می جنبد بشیر ای باد بر کنعان گذر
مژده پیراهن یوسف بر یعقوب را

Dir mî-cunbed beşîr ey bād ber-Ken'an guzer
Mujde-i pirâhen-i Yüsuf bi-ber Ya'ķûb-râ³)

1 S: mü'eddî olur.

2 T: geliyor.

3 Ey sabâ rüzğârı, müjdeci yavaş gidiyor, sen çabucak Kenan diyarına git de Yüsuf'un gömleğinin kokusunu Hz. Yâķûb'a ulaştır.

بگذر بکوی میکده تا زمره حضور
اوقات خود ز بهر تو صرف دعا کنند

Bi-gzer be-küy-ı meykede tâ zumre-i huzûr
Evkât-ı hod zi-behr-i tu şarf-ı du'â konend

Be-küy; bâ harf-i şıla, **meykede**'ye izâfeti lâmiyyedir. **Tâ** harf-i ta'lîl. **Zumre** bölük. **Huzûr** cem'-i hâzır'dır, **şuhûd** cem'-i şâhid olduğu gibi. **Zumre-i huzûr** hâzır cemâ'at ma'nâsınadır. **Evkât-ı hod** izâfeti lâmiyyedir. **Behr** edât-ı ta'lîl, **zi-behr** için dimekdir. **Şarf-ı du'â** izâfeti maşdarın mef'ûline izâfetidir. **Evkât-ı hod** şarf'ın ma'mûli ve **şarf, du'â konend**'in mef'ûli. Ve **zumre-i huzûr** mübtedâ ve mışrâ'-ı şânî haberi.

Maḥşûl-i Beyt: Meyhâne mahallesine uğra, tâ ki hâzır cemâ'at kendi vaḫt-lerini seniñ için du'âya şarf eyleyeler. Hâzır cemâ'atden murâd 'uşşâḫdır. Ya'nî bâde-hâne mahallesine güzër eyle, tâ ki şufûf-i 'uşşâḫ evkât-ı hamselerini seniñ du'âña şarf eyleyeler.

پنهان ز حاسدان بخودم خوان که منعمان
خیر نهان بسی ز برای خدا کنند

Pinhân zi-hâsidân be-hodem hân ki mun'imân
Ḥayr-i nihân besî zi-berây-ı Hudâ konend

(^{M,T+} **Be-hodem; bâ** harf-i şıla, **mîm-i** mütekellim ma'nâ cihetinde **hân** şîğasına muḫayyeddır, zâmîr-i mañşûb muttaşıl ma'nâsına. **Ki** harf-i ta'lîl. **Mun'imân** mışrâ'-ı şânîye merhûndur, mun'im'in cem'idir, if'âl bâbindan ism-i fâ'il şîğasıdır, şâhib-i ni'met ma'nâsına,) (^{T+} ism-i mef'ûl şîğası üzere okuyan bilmemiş¹.) (^{M,T+} **Ḥayr-i nihân** izâfeti mevşûfuñ şîfatına izâfetidir. **Besî** çok. **Zâ-yı** müfrede ibtidâ içündür. **Berây** edât-ı taḫşîş, **berây-ı Hudâ** Allâh için dimekdir. **Ḥayr-i nihân, konend**'in muḫaddem mef'ûl-i şariḫidir. **Zi-berây-ı Hudâ, hayr'a** müte'alliḫdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Hâsidlerden beni kendüñe maḥfî da'vet eyle, (^{S+} hâsidler âgâh olmasun,) zîrâ şâhib-i sa'âdet mün'imler gizli hayrı Allâh için çok iderler. Ya'nî beni vaşlıña da'vet iderseñ nihânî da'vet eyle, hâsidler âgâh olmasun, zîrâ aşḫâb-ı hayr Allâh için işledikleri işi ḫalkdan pinhân iderler ki mebrûr u maḫbûl ola.

1 <^{T+} Redd-i Şem'î>

حافظ دوام وصل میسر نمی شود
شاهان کم التفات بحال گدا کنند

Hâfiz devâm-ı vaşl muyesser ne-mî-şevved
Şâhân kem iltifât be-ḥâl-i gedâ konend

Hâfiz münâdâ. **Devâm-ı vaşl** izâfeti maşdarıñ fâ‘iline izâfetidir, ma‘nâda şıfatıñ mevşûfına izâfetidir, vaşl-ı dâyim ma‘nâsına. **Ne-mî-şevved** nefy-i istimrâr içündür. Mısrâ‘-ı şânî irsâl-i meşel hükmindedir. **Kem** ma‘nâ cihetinde **konend**’e muḳayyeddır, taḳdîr-i kelâm **be-ḥâl-i gedâ kem iltifât konend**’dir. Sâbıḳan bir iki yerde tenbîh olmuştı ki **kem** bunun gibi maḳâmda maḥz-ı ‘ademden kinâyetdir. **Be-ḥâl, iltifât**’a mütē‘allıḳdır.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfiz, vaşl-ı dâyim (^{S,T+} hergiz kimseye) müyesser olmaz. Belî, şâhlar gedâlara iltifât eylemezler, (^{S,T+} yâḥud) (^{M,T+} kem) iltifât iderler. Ya‘nî devâm-ı vişâl iltifât-i şâha ya‘nî cânâna mevşûldür. Cânân kem-iltifât olunca devâm-ı vaşl (^{M,T+} müyesser) olmaz. Hâce ‘adem-i istidâmet-i vişâlden şikâyet ider. *‘Muşâhedetu’l-ebrâri beyne’t-tecellî ve’l-istitâr*¹.

135

Ve lehu eyzan Ez-Baḥr-i Remel Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilât

شاهدان گر دلبری زینسان کنند
زاهدان را رخنه در ایمان کنند

Şâhidân ger dil-berî (140b) zîn-sân konend
Zâhidân-râ raḥne der-îmân konend

(^{M,T+} **Şâhidân** elif ve nûn’la cem‘ olmuş, zevi’l-‘uḳûlden olduḡıçün.) **Şâhid** lafz-ı müşterekdir, bunun gibi yerlerde melek ma‘nâsına olan ma‘nâdan me’ḥûz-dur, teşbîh ıtarîḳiyle maḥbûblar dımeḳdir. (^{M,T+} **Dil-berî**’de **yâ** maşdariyye. **Zîn-sân** bunun gibi dımeḳdir,) (^{T+} bu meşelliden ve bunun gibiden diyenler

1 İyilerin müşâhedesi tecellî ve gizlenmek arasındadır. Yani bazen görünür, bazen gizlenir, onlar da göremezler.

bunun gibi elfâzın isti'mâlâtında gâfil imiş¹.) (^{M,T+} **Dil-berî** muḳaddem mef'ûlidir **konend**'in,) (^{T+} ve **şâhidân** fâ'ili ve **zînsân** da aña müte'allîkîdir. **Zâhidân-râ; râ** bunda edât-ı taḥşîşdir. **Rahne** gedikdir, meşelâ kılıçda ve bıçağda olan gedik, muḳaddem mef'ûlidir **konend**'in,) (^{M,T+} **der-îman** da mef'ûlün fihidir².)

Maḥşûl-i Beyt: Eger maḥbûblar dilberliği ve şiveyi bunun gibi eylerlerse ya'nî hâlen biz gördüğümüz gibi dilberlik ve dil-firîblik iderlerse zâhidlerin îmânında rahne ihdâs iderler ya'nî dinlerine ve îmânlarına hâle ü zarar virürler. Hâşılı, 'ubbad u zühhâd 'aşîk olup rüsvây-ı 'âlem olurlar³.

هر کجا آن شاخ نرگس بشکفد
گلرخانش دیده نرگسدان کنند

Her kucâ ân şâḥ-ı nergis bi-şkufed
Gul-ruḥâneş dide nergisdân konend

(^{M,T+} **Şâḥ-ı nergis**'den bunda murâd Hâce'niñ cânânıdır⁴. **Bi-şkufed; bâ** harf-i te'kîd, **şukufed** fi'l-i muzâri' müfred gâyibdir. **Gul-ruḥân** elif ve nûn'la cem olmuş zevi'l-'uḫûlden olduğıçün, gül yañaqlılar dimekdir, **şîn-i** zamîr **şâḥ-ı nergis**'e râci'dir.) **Nergisdân** (^{M+} kalem-dân ve sürmedân gibi zurûf-ı mekâniyyedendir, nergislik dimekdir, ya'nî) nergis duracak yer. **Dide, konend**'in mef'ûl-i evveli ve **nergisdân** mef'ûl-i şânîsi⁵.

Maḥşûl-i Beyt: Her yerde ki bizim ol şâḥ-ı nergisimiz açıla, ya'nî cânânımız zâhir (^{S,T+} ü hüveydâ) ola, gül-ruḥ maḥbûblar aña dîdelerini⁶ nergisdân iderler, ya'nî gözlerinde aña yer iderler. Hâşılı, aña nâzır olurlar ve gözlerinde ol şâbit olur, şöyle ki gözlerinden gitmez⁷.

یار ما چون سازد آغاز سماع
قدسیان از عرش دست افشان کنند

Yâr-i mâ çun sâzed âğâz-ı semâ'
Ḳudsiyân ez-'arş dest efsân konend

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 T, F: fihî'sidir.

3 M, T: olııdır.

4 T: cânıdır.

5 M: konend'in mef'ûl-i evveli ve nergisdân mef'ûl-i şânîsi. T: mef'ûl-i evveli ve nergisdân mef'ûl-i şânîsi. F nüshası esas alındı.

6 M, T: dîdesini aña.

7 S: gitmez, söz de budur.

(^{M,T+} **Yâr-i mâ** izâfeti lâmiyye.) **Çun** edât-ı ta'îl. (^{M,T+} **Sâzed** fi'l-i muzâri' müfred gâ'ib, eyleye¹.) **Âgâz-ı semâ'** (^{M,T+} izâfeti) maşdarıñ mef'ûline izâfeti kâbilindendir. **Semâ'**dan bunda murâd nağme ve âvâzdır, raķş ma'nâsına degildir (^{S,T+} ba'zılar zann eyledügi gibi².) (^{M,T+} **Kudsiyân** elif ve nûn'la cem' olmuş, kudsî'niñ cem'idir, ya'nî melâ'ike ve ervâh-ı muķarrebin. **Dest efşân konend** el ķarşarlar demekdir. **Dest, konend**'iñ mef'ûl-i evveli ve **efşân** mef'ûl-i şânisi.)

Maḥşûl-i Beyt: Çünki bizim cânânımız nağmeye ve zemzemeye âgâz eyleye ya'nî şürû' eyleye, 'arşdan kudsiler (^{S+} ya'nî melâ'ike ve ervâh-ı muķarrebin) el ķarşarlar³ ve uşûl ü âheng tutarlar. Ya'nî şevķ u zevķden ḥâlî olmayup cânânıñ nağmesine uyarlar. (^{T+} Dest-efşân'ı bunda raķş ma'nâsına aḥz idenleri mu'âḥeẓe eylemek gerek⁴.)

رو نماید آفتاب دولت
گر چو صبحت آینه رخشان کند

Rû numâyed âftâb-ı devlet
Ger çu şubhet âyine raḥşân konend

(^{M,T+} **Numâyed** fi'l-i muzâri' müfred gâ'ib, numâyiden'den, bunda müte'ad-didir, gösterir demekdir, **rû** muķaddem mef'ûlidir, **âftâb** fâ'ilidir, **devlet**'e izâfeti beyâniyyedir ve **devlet**'iñ **tâ-i** ḥiṭâba izâfeti lâmiyyedir, **tâ-i** zamîr ma'nâ cihetinde **numâyed**'e muķayyeddîr, zamîr-i manşûb muttaşıl ma'nâsına. **Ger** eger'den muḥaffefdir. **Çu**, vâv-ı resmî ile, edât-ı teşbihdir. **Şubhet** tâ'sı ma'nâ cihetinde **âyine**'ye muķayyeddîr, muzâfun ileyh ḥazfiyle, taķdîr-i kelâm **âyine-i ḳalbet**'dir. **Raḥşân** sıfat-ı müşebbehedir, raḥşiden'den, yaldıramaķ ma'nâsına, dâl ile **dıraḥşiden** de lûğatdır bu ma'nâya, belki ol bundan muḥaffefdir. **Âyine, konend**'iñ mef'ûl-i evvelidir, **raḥşân** mef'ûl-i şânisi ve fâ'ili Cenâb-ı 'İzzet-i Kibriyâ'dır, ta'zîmen cem' kılınmışdır.)

Maḥşûl-i Beyt: Saña âfitâb-ı devlet (^{M,T+} ya'nî cânân veyâ vişâl-i cânân) yüz gösterir eger âyine-i ḳalbini 'ışķ şayķalı ile mücellâ iderlerse, (^{S,T+} ḥâşılı,

1 M: eyler ma'nâsına.
2 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>
3 S: ḳaḳarlar.
4 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

sende ki ârzû-yı tab¹ u muhtezâ-yı nefis olmaya, belki 'âşık-ı şadık-ı) pâk-bîn ü pâk-nazar olursan, sanı maḥbûb-ı ḥaḳîkî ve mecâzî (^{S,T+} vişâli) müyesser olur.

عاشقان را بر سر خود حکم نیست
هر چه فرمان تو باشد آن کنند

'Âşıkân-râ ber-ser-i ḥod ḥukm nîst
Her çi fermân-ı tu bâşed ân konend

(^{M,T+} 'Âşıkân-râ; râ edât-ı taḥşîş, 'âşıkların dimekdir. **Ser-i ḥod** izâfeti lâ-miyye. **Ber-ser-i ḥod** kendi başına dimekdir. **Ber-ser-i ḥod** muḥaddem mef'ûludur **ḥukm** maşdarının¹. **Her çi** iḥâṭa-i efrâd içündür. **Fermân-ı tu** izâfeti lâ-miyye. **Bâşed** fil-i muzâri² müfred ġâ'ib, fâ'ili **her çi**'ye veyâ **fermân-ı tu**'ya râci³ zamîrdır, anın da müşârün ileyhi **her çi** veyâ **fermân**'dır² ve **konend**'in muḥaddem mef'ûlidir.

Maḥşûl-i Beyt: 'Âşıkların kendi başına ḥukmî yokdur ya'nî başına buyruk değil, belki her nesne ki seniñ fermânındır, anı işlerler³. Hâşılı,) 'âşıklar ma'sûḳuñ maḥkûmıdır⁴, kendi başına⁵ (^{T+} buyruk değil ya'nî) ḥâkim degillerdir ve bi'l-cümle me'mûrlardır, âmir degillerdir.

مردم چشمم بخون آغشته شد
در کجا این ظلم بر انسان کنند

Merdum-i çeşmem be-ḥûn âġişte şud
Der-kucâ in zulm ber-insân konend

(^{M,T+} **Merdum-i çeşmem** izâfetleri lâmiyyelerdir ve mübtedâ, **âġişte şud** haberi ve **be-ḥûn, âġişte şud**'a müte'allik. **Âġişte şud** Fâriside ism-i mef'ûldur, (^{T+} *te'emmel tedri*.) (^{M,T+} **Der-kucâ; der** bunda **kucâ**'daki ma'nâ-yı zarfiyyeti te'kid ider, zîrâ **kucâ** zurûf-ı mekāniyyedendir, 'Arabîde eyne gibi, pes, edât-ı zarfa muḥtâc değil, (^{T+} imdi edât-ı zarfiyyeler bunuñ gibi yerlerde te'kid ifâde ider ancak, *fe'fhem*.) (^{M,T+} **İnsân** bunda iḥâm tarîkıyle mezkûrdur, ya'nî beşere ve merdüm-i çeşme 'Arab insân dirler, 'Acem merdum didiği gibi.)

1 M: mef'ûlidir, ḥukm maşdardır.

2 T: fâ'ili fermân-ı tu'ya râci³ zamîrdır, anın da müşârün ileyhi fermân'dır.

3 M: her nesneye ki seniñ fermânın ola anı işlerler.

4 S: ma'sûḳlarının maḥkûmlarıdır. M: ma'sûḳlarının maḥkûmıdır.

5 S: kendüler re'yi ve başlarına.

Maḥşûl-i Beyt: Benim gözüm bebegi kana âlûde ve âğişte oldı, ya'nî ol ka-dar girye eyledim ki çeşmimden hûn geldi ve merdüm-ı çeşmimi âlûde eyledi. Pes, bu zulmî insâna ne yerde ve ne memleketde eylerler, (^{S,T+} ya'nî eylemezler,) istifhâm-ı inkârî tarîkiyle. **În zulm** didügi merdüm-i çeşmini hûn-âlûde eylemekdir. Hâşılı, merdüm-i dîdesini¹ hûn-âlûde eylemek insâniyet degil.

ای جوان سرو قد گویی بز
پیش ازان کز قامتت چوگان کنند

Ey civân-ı serv-kaḍ gūyî bi-zen
Piş ez-ân k'ez-kâmetet çevgân konend

Civân-ı serv-kaḍ izâfeti beyâniyye. **Serv-kaḍ**, vâv'ın sükûniyla, vaşf-ı terkibidir, servi boylu demekdir. **Gūyî**; yâ-i şâniye vaḥdet veyâ tenkîr içündür. **Bi-zen**; **bâ** harf-i te'kid, **zen** fi'l-i emr-i muḥâtabdır. **Piş** öndür, ḳuddâm ma'nâsına. **Ezân** aşlında **ez-ân** idi, iki hemzeyle, vaşl-ile düşmüş, ism-i işâret bir ma'hûd vaḳte işâret ider, taḳdîr-i kelâm **piş ez-ân vaḳt** demekdir. **K'ez** aşlında **ki ez** idi, **ki** harf-i râbıt-ı şıfat, **ez** ibtidâ içündür. **Kâmetet**; **tâ** zamîr-i ḥiṭab, **kâmet**'in **tâ**'ya izâfeti lâmiyyedir. **Çevgân** cîm ü kâf-ı 'Acemî ile, ta'rib idüp şavlecân dirler, bir ucu egri degnekdir keşişler 'aşası gibi, anıñla at üzerinde top oyunını oynarlar. **Çevgân**, **konend**'in muḳaddem mef'ûlidir, bâkiler aña müte'allıḳdır².

Maḥşûl-i Beyt: Ey servi boylu yigit, bir gūy ur ya'nî bir 'amel-i şâlih işle³, bu edâ aralarında hûsn-i 'amelden kinâyetdir, ol vaḳtden evvel ki kâmetinden çevgân iderler. Ya'nî pîr olup ḳaddîñ münḥanî olmazdan evvel 'ibâdet ü tâ'at eyle.

پیش چشمم کمترست از قطره
آن حکایتها که از طوفان کنند

Piş-i çeşmem kemter'est ez-ḳatre'i
Ân ḥikâyetḥâ ki ez-ṭufân konend

(^{M,T+} **Piş-i çeşmem** izâfetleri lâmiyyelerdir. **Ḳatre**'i'de **yâ** vaḥdeticündür.

Maḥşûl-i Beyt): Benim gözüm ḳatında bir ḳatre'den eksikrekdir ol ḥikâ-yeler ki ṭufân-ı Nûḥ'dan iderler. Ya'nî ṭufân-ı Nûḥ 'azametiyle benim gözüm yaşına nisbet ḥiç nesne degildir.

1 S: çeşmini.

2 Bu paragrafin tamamı S'de yoktur.

3 S: eyle.

عید رخسار تو کو تا عاشقان
در وفایت جان خود قربان کنند

‘İd-i ruḥsâr-ı tu kû tâ ‘âşıkân
Der-vefâyet cân-ı ḥod ḳurbân konend

(^{M,T+} **‘İd-i ruḥsâr** izâfeti beyâniyye ve **tu**’ya izâfeti lâmiyyedir. **Kû** edât-ı istifhâmdır, ḳanı ma’nâsına, ‘Arabîde eyne gibi.) **Tâ** edât-ı ta‘lîl. (^{M,T+} **‘Âşıkân** mıṣrâ‘-ı şânîye merhûndur. **Vefâyet** izâfeti lâmiyye. **Cân-ı ḥod** izâfeti de böyledir ve **konend**’iñ mef‘ûl-i evvelidir ve şânîsi **ḳurbân**’dır.)

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ ruḥsarın bayrâmı ḳanı ki ‘âşıklar kendi cânını seniñ vefânda ḳurbân eyleyeler. Ya’nî ‘İd-i ruḥsarın göster ki ‘âşıklar (141a) didârın hevâsında cân efşân eyleyeler.

خوش بر آ از غصه ای دل کاهل راز
عیش خوش در بوتۀ هجران کنند

Hoş ber-â ez-ğuṣṣa ey dil k’ehl-i râz
‘Ayš-ı hoş der-bûte-i hicrân konend

Ba‘zı nüshada mıṣrâ‘-ı evvel böyle vâkı‘dir. ‘Aşl-ı gul vaşl’ est lîkin ehl-i râz’. Ve ba‘zında mıṣrâ‘-ı şânî böyle vâkı‘dir. “Ayşhâ der-bûte-i hicrân konend”. **Ber-â** mürekkebdır bir ḥarfle bir fi‘ilden, **â**, elif-i memdüde ile, **ây**’dan muḥaffefdir ki emr-i muḥâtabdır, âyiden’den, gelmek ma’nâsına, **ber** kelimesine muḳârenetle çıkmâḳdan ta‘bîr iderler, bunda ḡuşşadan çık demekdir. **K’ehl-i râz; ki** ḥarf-i ta‘lîl, **ehl-i râz** izâfeti lâmiyyedir¹, mıṣrâ‘-ı şânîye merhûndur. ‘**Ayš-ı hoş** izâfeti beyâniyyedir. **Bûte-i hicrân** izâfeti de böyledir. (^{S,T+} **Bûte**) ḳuyumcular altın ve gümüş eritdikleri çömlekdır, ‘Arapça bûteḳa² dirler.

Maḥşûl-i Beyt: Ey gönül, ḡuşşadan çık ya’nî ḡam çekme firâḳ-ı cânânenen, zîrâ ehl-i râz bûte-i hicrânda güzel ‘ayş u şafâ iderler. Hâşılı, râz-ı ‘ışḳa ve sırr-ı muḥabbete muṭṭalî‘ olanlar vuşlat zevḳını firâḳda ve hicrânda iderler, ya’nî firâḳda mesrûr u vişâlde mehmûm (^{S,T+} u maḡmûm)dur. Zîrâ firâḳın pâyânı vişâl ve vişâlin ḡâyeti hicrândır.

1 S: beyâniyyedir.

2 F’de kelime harekeli.

سر مکش حافظ ز آہ نیم شب
تا چو صحبت آینه رخشان کنند

Ser me-keş Hâfız zi-âh-ı nîm-şeb
Tâ çu şubhet âyine rahşân konend

Me-keş nehy-i muhâtabdır, **ser** muqaddem mef'ûlidir. **Âh-ı nîm-şeb** izâ-feti fî ma'nâsınadır, nısfü'l-leyl âhından dimekdir. **Tâ** harf-i ta'lîl. **Çu** edât-ı teşbih. **Şubhet**; **tâ**-yı hîtab ma'nâ cihetinden **âyine**'ye muqayyedir, taqdîr-i kelâm âyine-i dilet'dir. **Âyine, konend**'iñ mef'ûl-i evvelidir ve **rahşân** mef'ûl-i şânîsi.

Maḥşûl-i Beyt: Ey Hâfız, âh-ı nîm-şebden baş çekme, ya'nî (^{S,T+} gicelerle) âh u nâleden i'râz eyleme, tâ ki âyîne-i diliñi şubḥ gibi tâbân u dirahşân eyleyeler. Hâşılı, şubḥ-ı şâdıḳ gibi ḳalbiñ şafâ ve ziyâ kesb eyleye. Ba'zı nüshada mısrâ'-ı şânî böyle vâḳi' olmuş.

K'ez-pey-i ân muşķilet âsân konend

K'ez-pey-i ân; ki harf-i ta'lîl. **Pey** ard ve soñ veyâ ecl ma'nâsınadır. **Âsân** ḳolay ma'nâsınadır. **Ân** işâretidir **âh-ı nîm-şeb**'e.

Maḥşûl-i Mısrâ': Tâ ki âh-ı nîm-şebden soñra veyâ âh-ı nîm-şeb içün müşķiliñi âsân eyleyeler, ya'nî müşķiliñ suhûletine 'illet ola.

136

Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Muzâri^ç
Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilât

گفتم کیم دهان و لب ت کامران کنند
 گفتا بچشم هر چه تو گویی چنان کنند

Goftem keyem dehân u lebet kām-rân konend
 Goftâ be-çeşm her çi tu gûyî çunân konend

Bu minvâl üzere gelen şi're su'âl ü cevâb dirler, 'ilm-i Bedî' den bir şan'at-ıdır. **Keyem**'deki **mîm**-i mütekellim ma'nâ cihetinden **konend**'e muḳayyedir, **key konendem** taḳdîrinde, **key** kaçan dımeḳdır, 'Arabide metâ gibi. **Kām-rân** vaşf-ı terkîbîdir, **kām** murâddır ve **rân** raniden'den müştâḳdır, murâd sürici dımeḳdır. **Goftâ**'daki elif su'âlin cevâbında vâkı' olur, ekşer, cevâbı su'âlden temyîz ü taḥşîş¹ eylemekiçün gelür. **Be-çeşm**; bu **bâ**'yı isti'lâ ma'nâsında isti'mâl iderler.

Maḥşûl-i Beyt: Cânâna didim ki kaçan beni dehân u lebiñ kām-rân iderler ya'nî murâd sürici iderler. Cânân didi ki gözüm üzerine², her ne ki sen dirseñ ancılayın eylesünler ya'nî murâdın virsünler. Bu beytiñ ḳâfiyesinde ya'nî âhi-rinde vâkı' olan **konend** fi'l-i muzâri' ile emr-i ḡâ'ib ma'nâsına müteḥammildir.

گفتم خراج مصر طلب می کند لب
 گفتا درین معامله کمتر زیان کنند

Goftem ḥarâc-ı Mışr ṭaleb mî-koned lebet
 Goftâ derin mu'âmele kemter ziyân konend

Ḥarâc-ı Mışr izâfeti lâmiyyedir. **Kemter ziyân konend** ya'nî **hiç ziyân ne-mî-konend** (^{S+} dımeḳdır). **Ḥarâc-ı** (^{S,T+} **Mışr**) buyurduḡı ḳıyâsen ve taḥmî-nendir, ya'nî arâzi-i Mışr'dan ḥarâc alınsa ne ḳadar mâl ḥâşıl olsa ol miḳdâr mâl ṭaleb eyler dımeḳdır. Ve-illâ arâzi-i Mışr ekşer 'ulemânın ittifaḳıyle şulḥan feth olmuşdur, niteki Ḥaṭîb-i Bağdâdî (141b) târiḥinde muşarraḥdır ki Leyş arâzi-i Mışr'dan bir miḳdâr arâzi şatun aldı ve vâḳf eyledi. Ve ba'zı 'ulemâ rivâyet

1 S: teşhîş.

2 S: gözüm özüm üzerine.

eyledi ki İmâm-ı Şâfi'î hazretlerinin Mısır'da arz-ı vakfı vardır. Pes, bu nakiller delâlet ider ki arâzi-i Mısır harâcı olmaya.

Mahşûl-i Beyt: Cânâna didim ki seniñ lebiñ Mısır harâcın taleb eyler, ya'nî bir bûseye (^{M,T+} Mısır) harâcın ister. Cânân dañi didi ki bu mu'amelede ziyân eylemezler, ya'nî bir bûsesine Mısır harâcı miqdârı mâl virenler ziyân eylemezler.

گفتم بنقطه دهنهت خود که برد راه
گفت این حکایتیست که با نکته دان کنند

Goftem be-nokta-i dehenet xod ki burd rāh
Goft in hikāyeti'st ki bā-nukte-dān konend

Be-nokta-i dehenet; bā harf-i şıla, **nokta**'nın **dehen**'e izāfeti beyāniyye ve **dehen**'in **tā**'ya lâmiyyedir. **Nokta**'nın ta'rifi re's-i haṭdır, ya'nî çiziniñ ucu. **Hod** (^{M,T+} lafzı) bunun gibi yerlerde muḫḫamdır, zarûret-i veznişün. **Ki** bunda ismdir, kim ma'nāsına. **Burd** fi'l-i mâzî müfred gâyib, fâ'ili **ki**'ye rāci' zamîrdir ve mef'ûli **rāh**'dır. **Nukte-dān** isti'mâllerinde deḫâyık-ı eşyâya 'âlim olana dirler. Ba'zı nüshada **hurde-dān** vâki'dir, **dehân**'a nisbet bu evlâdır, hâşılı, ikisi de vaşf-ı terkibîdir, dāniden'den.

Mahşûl-i Beyt: Cânâna didim ki dehânıñ nokṭasına, ya'nî nokta-i mev-hûm gibi hurde dehânıña kim yol iletirdi, ya'nî anı kim bildi ve añladı. Cânân didi ki bu bir hikāyetdir ki nükte-dānlar ile eylerler. Ya'nî seniñle söyleşecek daḫiḫa degil, zîrâ sen böyle sözleri añlamazsın, bunu añlamağa ḥakim ṭabî'atlı kimse gerek. Hâşılı, nokta-i mev-hûm baḫşı deḫâyık-ı hikmetdir, bundan seniñ gibilerle baḫş olmaz, belki bundan baḫş eylemege hurde-dān gerek. (^{S,T+} Mısırâ'-ı şâniniñ taḫḫikinde; didi bu bir hikāyetdir ki nükte bilene iderler diyen ve bu bir hikāyetdir ki nükte bilenler eylerler diyen ḥaḫ ma'nâyı virmemişler¹.)

گفتم صنم پرست مشو با صمد نشین
گفتا بکوی عشق همین و همان کنند

Goftem şanem-perest me-şev bā-Şamed nişin
Goftā be-küy-ı 'ışk hemîn u hemân konend

(^{M,T+} **Şanem-perest** vaşf-ı terkibîdir, perestiden'den, şaneme ya'nî bûte ta-pıcı.) **Bā-Şamed;** bā ma'a ma'nāsına. **Nişin** fi'l-i emr (^{M+} müfred) muḫṭabdır.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

Hemîn bunu da ve **hemân** anı da dimekdir, zîrâ **hem** edât-ı muşkârenetdir, esmâ-i işârete dâhil olmuştur.

Maḥşûl-i Beyt: Didim ki şanem-perest olma, Şamed'le otur, ya'nî bâtı-la mâyl olma ḥaḳḳa mâyl ol. Didi ki 'ışk maḥallesinde bunu da iderler anı da. Ya'nî ehl-i 'ışk yanında hep ḥaḳdır, (^{S+} bunlarda bâıl olmaz.) (^{M,T+} Hâşılı,) ¹﴿فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ﴾ (^{M,T+} dimekdir.)

گفتم هوای می‌کده غم می‌برد ز دل
گفتا خوش آن کسان که دلی شادمان کنند

Goftem hevâ-yı meykede ğam mî-bered zi-dil
Goftâ hoş ân kesân ki dilî şâdmân konend

Meykede meyḥâne ma'nâsınadır, zîrâ **kede** zurûf-ı mekâniyyedendir, but-kede ve ğamkede gibi bûthâne ve ğamḥâne ma'nâsına. **Mî-bered** fi'l-i muzâri^c müfred ġâ'ib, iledür dimekdir, fâ'ili **hevâ**'ya râci' zamîr ve mef'ûli **ġam** ve **zi-dil** aña müte'allik. **Dilî; yâ** vahdet içündür. **Şâdmân** ve **şâdân** şîfat-ı müşebbehe-lerdir, (^{S,T+} 'Arabîde) ferḥân ma'nâsına, sevinegen² dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Didim ki meyḥâne hevâsı ve ârzûsı gönûlden ğamı giderir ya'nî izâle ider. (^{M,T+} Didi.) Hoş ol kimseler ki bir gönûl feraḥ-nâk eyler. Ya'nî aşḥâb-ı meykede ki pîr-i muġânlardır, hoş-ḥâl³ olsun ki anların şuyı gönûlleri şâdân u ferḥân eyler.

گفتم شراب و خرقه نه آیین مذهبست
گفت این عمل بمذهب پیر مغان کنند

Goftem şerâb u ħırқа ne âyîn-i mezheb'est
Goft in 'amel be-mezheb-i pîr-i muġân konend

Âyîn-i mezheb izâfeti lâmiyyedir, **âyîn** resm ve 'âdet ma'nâsınadır, **mezheb**'den bunda murâd dîndir ve dînden murâd dîn-i İslâmıdır.

Maḥşûl-i Beyt: Didim ki şarâb u ħırқа (142a) ya'nî şüfilik ile bâde-nüşluk dîn-i İslâmı'n resmi ve 'âdeti degildir, ya'nî mâni'atü'l-cem'dir. Didi ki bu işi pîr-i muġân mezhebince eylerler. Hâşılı, bâde-nüşluk Ehl-i Sünnet'e muḥâlîf

1 "Nereye dönerseniz dönün Allah'ın yönü orasıdır." Bakara 2/115.

2 T, F: sevingen. (Nûn harfinin üzerine cezim konulmuş.)

3 M: hoş.

ise pîr-i muğân mezhebine muhâlif degil¹, ya'nî ehl-i 'ışka ve aşhâb-ı şürbe² mâni³ degil.

گفتم ز لعل نوش لبان پیر را چه سود
گفتا بیوسه شکرینش جوان کنند

Goftem zi-la'l-i nûş-lebân pîr-râ çi sūd
Goftâ be-büse-i şekerîneş civân konend

La'den murâd lebdır teşbih ṯarîkiyle. **Nûş-lebân** nûş-leb'in cem'idir, elif ve nûn'la cem oldu, zevil-ukûle sıfat olduğı içün, taq̱dîri, **dil-berân-ı nûş-lebân**'dır, tatlı dudaklılar⁴ dimekdir, vaşf-ı terkîbidir. **Be-büse-i şekerîneş** izâfetleri evvelkisi beyâniyye ve şânisi lâmiyyedir, **yâ** harf-i nisbet ve **nûn** harf-i te'kîd ve **şîn**-i zamîr **pîr**'e râci'dir. **Nûş-lebân**, **konend**'in fâ'ili ve **civân** mef'ûli ve **be-büse-i şekerîneş**, **konend**'e mûte'allîk.

Maḥşûl-i Beyt: Didim ki nûş-lebler la'linden pîre ne fâ'ide var? Didi ki şekerli bûselerle anı civân iderler, ya'nî lebleri şarâbın emdirüp (^{M,T+} pîri) tâze civân iderler.

گفتم که خواجه کی بسر خجله میرود
گفت آن زمان که مشتری و مه قران کنند

Goftem ki ḥâce key be-ser-i ḥacle mî-reved
Goft ân zamân ki Muşterî vu meh kırân konend

Be-ser-i ḥacle; **bâ** harf-i şıla, (^{S,T+} **ser**) muḥḥamdır, taḥsîn-i lafz içün. **Ḥacle** aşlında ḥâ'nın ve cîm'in fetḥaları ileddir, bunda zarûret-i vezn içün sükûn-ı cîm ileddir, gerdek-ḥâneye dirler. **Muşterî vu meh kırân konend**; Ḥâce ḥazretleri bunda zarûret-i vezn içün icmâl buyurmuş, ve-illâ müneccimîn kıatında mâḥ Zül'cesedeyn'de ya'nî burc-ı Cevzâ'da olmağ gerek ve Sa'deyn'le kırân eylemek gerek ki gerdek sâ'ati mübârek ola. (^{S+} Sa'deyn'den murâd Muşterî ve Zühre'dir.)

Maḥşûl-i Beyt: Cânâna didim ki ḥâce ya'nî vezîr Kıvāmuddîn gerdege ne vaqt varır? Didi ki, ol zamân ki Muşterî ve meh kırân eylerler. Muşterî dimekle

1 S: Ehl-i Sünnet'e muhâlif ise muğâna muhâlif degil.

2 S, M: meşrebe.

3 S: muhâlif.

4 M: tatlı dudaklılar. S: tatlı tudaqlu dilberler.

hâceden ve meh demekle evleneceği hâtundan¹ kinâyet ider ve yine bunların ittişâli de şartdır zikrolunan gibi. Hâşılı, (^{M,T+} bu beytten maşşûd) Hâce Kıvâ-muddîn'in tezevvücünden² su'âl ü cevâbdır.

گفتم دعای دولت تو ورد حافظست
گفت این دعا ملائک هفت آسمان کنند

Goftem du'â-yı devlet-i tu vird-i Hâfız'est
Goft in du'â melâ'ik-i heft âsmân konend

Bu beytde olan izâfetler hep lâmiyyedir ve **du'â**'nın **devlet**'e izâfeti maşda-rın mef'ûline izâfetidir.

Maşşûl-i Beyt: Didim ki seniñ devletiñe du'â eylemek Hâfız'ın virdidir. Didi ki bu du'âyı yedi gök³ melekleri (^{M,T+} eylerler). Ya'nî baña du'âyı hemân Hâfız eylemez, belki melekler ve ervâh-ı kıuds bile eyler.

137

Ve lehu eyzan Ez-Baħr-i Müctes Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

غلام نرگس مست تو تاجدارانند
خراب بادۀ لعل تو هوشیارانند

Ġulâm-ı nergis-i mest-i tu tâc-dârân'end
Harâb-ı bâde-i la'l-i tu hûşyârân'end

Ġulâm'ın **nergis**'e izâfeti lâmiyyedir ve **nergis**'in **mest**'e beyâniyyedir ve **mest**'in **tu**'ya lâmiyyedir. **Tâc-dârân** elif ve nûn'la cem' oldu, zevi'l-'uķûlden kinâyet olduğıçün. **Tac-dâr** vaşf-ı terkibîdir, tâc tutıcı ya'nî tâc şâhibi, pâ-dişâh⁴. Kâfiyeniñ âhirinde vâķi' olan **nûn** ve **dâl** est'in cem'idir ya'nî edât-ı

1 S: meh demekle hâtunından. T: meh demekle hâtun olacağından.

2 S: tezevvücünden.

3 S, T: göğün.

4 S: ya'nî tâc şâhibi demektir.

haber cem'idir. **Nergis-i mest** çeşmden kinâyetdir teşbih tarîkiyle. **Harâb**'in **bâde**'ye izâfeti lâmiyyedir ve **bâde**'nin **la'l**'e beyâniyye ve **la'l**'in **tu**'ya lâmiyye. **Hüşyârân** elif ve nûn'la cem' oldu, şimdi beyân olunan gibi, 'aklı yâr olanlar demekdir (^{S,T+} ya'nî 'uḳalâ).

Maḥşûl-i Beyt: Seniñ mestâne göziñüñ ḳulı pâdişâhlardır, zıkr-i cüz' ve irâde-i küll ḳabilindendir, ya'nî pâdişâhlar seniñ ḳuluñdur. Seniñ lebiñ bâdesiniñ harâbî 'uḳalâdır, ya'nî 'uḳalâ, seniñ lebiñ bâdesiniñ esrûkleridir, ya'nî divâne ve mecnûnlarıñdır. Tekerrür-i mübtedâ ve haber ḳabilindendir.

گذار کن چو صبا بر بنفشه زار و بین
که از تناول زلفت چه سوگوارانند

Guzâr kon çu şabâ ber-benefşezâr u bi-bîn
Ki ez-teṭâvul-i zulfet çi sügvârân'end

Guzâr kon; **guzâr** ismdir (142b) uğrama ma'nâsına ve **kon** emr-i muḥâtabdır eyle ma'nâsına, güzâr eyle ya'nî uğra demekdir. **Çu** edât-ı teşbih-dir. **Benefşezâr** benefşelik, **zâr** bir şey'in keşretinden ta'bîrdir, gülzâr ve lâlezâr gibi, baldırsız nebâtâtta müsta'meldir. **Vâv** harf-i 'atfdır, şîğa-i emri emre 'atf ider. **Ki** harf-i beyân. (^{S,T+} **Tetâvul** lügatde uzunluḳdur, ammâ isti'mâl-i 'Acemde zulumden ta'bîrdir,) **teṭâvul-i zulf** izâfeti lâmiyyedir. (^{S,T+} **Çi**) bunda mübâlağa ifâde ider. **Sügvârân** üslûb-ı sâbık üzere cem'dir. **Sügvâr** ve **sügdar**, sîn'in zammı ve kâf-i 'Acemîniñ sükûniyla, yaşlı kimse ya'nî mâtem-zede¹, (^{S,T+} kâf-ı 'Acemîniñ zammıyla diyen işâbet eylememiş².)

Maḥşûl-i Beyt: Şabâ gibi benefşelige uğra, daḫi gör ki seniñ zulfüñ zulmin-den ve el uzunluḳından ne muşîbetliler ve mâtem-zedeler var. Zülfe zulm isnâdı mecâzendir³, benefşezâr i'tibâriyle. Hâşılı, seniñ zulfüñ⁴ dest-dirâzluḳından benefşe mâtem libâsına girmiştir.

ترا صبا و مرا آب دیده شد غماز
و گر نه عاشق و معشوق رازدارانند

Tu-râ şabâ vu merâ âb-ı dide şud ğammâz
Vu ger ne 'âşık u ma'sûḳ râz-dârân'end

1 S, T: Sügvâr ve sügdar sîn'in zammı ve kâf-i 'Arabîniñ sükûniyla yaşlı kimse ya'nî mâtem-zede.

2 <^{T+} Redd-i Sürûr>

3 S, T: zülfe isnâd mecâzdır.

4 M: Hâşılı, şabâ seniñ zulfüñ.

Tu-râ saña ve seniñ. **Vu ger ne** ve-illâ ma'nâsınadır. **Râz-dâr** vaşf-ı terkibî-dir, râz tütücü ya'nî râz şaklayıcı ma'nâsınadır¹.

Mahşûl-i Beyt: Saña şabâ ve baña göz yaşı ğammâz oldu, ya'nî seniñ 'ışkını şabâ ve benim 'ışkımlı göz yaşı ifşâ eyledi, yoħsa 'âşık u ma'sûk râz-dârlardır, ya'nî muhabbetlerini ifşâ eylemezler. Hâşılı, şabâ haremîne dâhil olmağla ve benim gözümlü yaşı aqmağla hâlimizi 'âleme i'lâm eylediler, yoħsa ben ve sen kimseye 'ışkımlı fâş eylemeziz.

نه من بر آن گل عارض غزل سرايم و بس
که عندليب تو از هر طرف هزارانند

Ne men ber-ân gul-i 'ârez ğazel-serâyem u bes
Ki 'andelib-i tu ez-her taraf hezârân'end

(^{M,T+} **Gul-i**) 'ârez izâfeti beyâniyyedir, izâfet-i (^{S,T+} sıfat) ile'l-mevşûf kabî-lindendir, taqdiri, 'ârez-ı çun gul'dür. **Ġazel-serâyem**; câ'izdir ki vaşf-ı terkibî ola ve câ'izdir ki ismle fi'l-i muzâri' ola, 'alâ külli hâl **mîm** zâmîr-i mütekellimdir. **U bes**; vâv'dan sonra **bes** lafzı vâkı' olsa ancak ya'nî faqat ma'nâsınadır. **Ki** bunda (^{S,T+} harf-i) idrâbdır, **bel** ma'nâsına. **'Andelîb-i tu** izâfeti lâmiyye. **Hezârân** bunda ihâm tarîkiyle mezkûrdur, zîrâ **hezâr** hem a'dâddan biñ ya'nî elf ma'nâsına ve hem bülbül nev'iniñ bir sınıfına dirler.

Mahşûl-i Beyt: Ol gül gibi 'arız üzerine hemân ben ğazel-serâ² degilim, belki her taraftan seniñ niçe biñ 'andelîbiñ vardır. Ya'nî (^{M,T+} seniñ) meddâhıñ ben degilim ancak, belki tamâm 'âlem halkı meddâhıñdır.

ز زیر زلف دوتا چون گذر کنی بنگر
که از یمین و یسارت چه بی قرارانند

Zi-zîr-i zulf-i du-tâ çun guzer konî bi-niger
Ki ez-yemîn u yesâret çi bi-ğarârân'end

Zîr alt ya'nî taht ma'nâsınadır, **zulf**e izâfeti lâmiyyedir, **zulf**uñ **du tâ**'ya beyâniyyedir. **Tâ** bunda kat ma'nâsınadır, **du tâ** iki kat demekdir. **Çun** edât-ı ta'lîl. **Guzer** ismdir, geçme ma'nâsına, **konî** fi'l-i muzâri' muhâtabdır, (^{S,T+} **guzer konî**) güzer eyleyesin ya'nî geçesin. **Bi-niger** fi'l-i emr-i muhâtabdır,

1 M: ya'nî râz şaklayan ma'nâsına.

2 M: ğazel okur.

nazar eyle demekdir. **Ki** harf-i beyân-ı **bi-niger**'dir. **Yemîn** bunda (143a) sağ cânib ve **yesâr** şol cânib ma'nâsınadır. **Çi** bunda mübâlağa ifâde ider.

Maḥşûl-i Beyt: İki kât zülfûn altından, güzêr idince nazar eyle, ya'nî yanımızdan güzêr idince iki kât zülfûn altından nazar eyle, gör ki şağından ve şoluından ne qarârsızlar var, ya'nî (^{S,T+} ne çok) 'uşşâk-ı bî-qarârların vardır. Zülfe nisbet yemînden ve yesârdan bî-qarârlar hûb vâkı' olmuş, zîrâ zülfi bî-qarârlıqla vaşf iderler.

نصیب ماست بهشت ای خدائشاس برو
که مستحق کرامت گناهگارانند

Naşib-i māst behişt ey Hudâ-şinâs bi-rev
Ki mustehikḳ-ı kerâmet günâhgârân'end

Naşib-i mā izâfeti lâmiyye¹ ve muḳaddem haber ve **behişt** mu'aḥḫar mübtedâ, cennet bizim naşibimizdir demekdir. **Hudâ-şinâs**'dan murâd müdde'idir, ya'nî Hudâ'yı bildim ve aḱladım² diyen mürâyidir. (^{M,T+} **Bi-rev** git.) **Ki** harf-i ta'lîl. **Mustehikḳ-ı kerâmet** (^{M,T+} izâfeti) ism-i fâ'iliñ mef'ûline izâfetidir ve mübtedâdır ve **günâhgârân** haber-i mübtedâdır, **gâr** Fâriside edât-ı fâ'ildir, sitemgâr ve cefâgâr gibi, sitemci ve cefâcı demekdir. Gâh olur ki elifini ḫazf idüp sitemger ve cefâger dirler, perverdgâr ve kerdgâr, kâf'ın fethi ve dâl'ın sükûniyla, 'amelci ya'nî işçi ma'nâsına, bu ḳabildendir.

Maḥşûl-i Beyt: Cennet bizim naşibimizdir, ey Hudâ'yı bilici, var git, zîrâ iḫsâna ve kerâmet ü gufrâna müsteḫikḳ günâhkârlardır, ya'nî günâh olmayınca 'afv u gufrân olmaz. (^{S,T+} Niteki Nevâyî na't-ı Resûl'de buyurur:

Beyt: Seniñ³ şefâ'atîñ ümmîdi çün irür mümkün
Günâhkâr biravdur⁴ ki yokdur anda günâh)

Pes, biz günâhkâr olduğumuzdan gufrâna lâyıḳız ve gufrân sebebiyle müsteḫikḳ-ı cennetiz.

1 S: beyâniyye.

2 S: bilmedim ve aḱlamadım.

3 F: sining.

4 'Birav' Çâğatayca 'birisi' anlamındadır. M: Günâhkâr oldur.

برو بمیکده و چهره ارغوانی کن
مرو بصومعه کانجا سیاهگارانند

Bi-rev be-meykede vu çihre erğuvânî kon
Me-rev be-şavma'a k'ân-câ siyâhgârân'end

Çihre, cîm-i 'Acemînin kesri (^{M,T+} ve hâ'nın sükûnıyla, rûy ya'nî yüz ma'nâsınadır.) **Erguvânî**'de **yâ** nisbet içündür, [**erğuvânî kon**] (^{M,T+} erğuvanlı eyle) (^{S,T+} ya'nî kızart), hâşılı, şarâb iç, yüzüne humret gelsün. **K'ân-câ**; **ki'** harf-i ta'lîl. **Siyâhgârân** günâhkârân ma'nâsınadır, bi-hasebi'l-lüğa qaracılar demekdir, ya'nî 'amelleri defterini² günâh ile qaralayıcılar ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Meyhâneye var, yüzünü erğuvanlı eyle, ya'nî bâde içmekle yüzünü kızart. Varma şavma'aya ki anda mürâyî zerrâk günâhkârlar vardır. Ya'nî bâde-nüşlar bî-zerk³ u bî-riyâdırlar, ammâ şûfiler mürâyî ve hîlekârlardır. Pes, sâde-dil rindlere qarış ve ehl-i zerķ u riya şûfilere katılma.

تو دستگیر شو ای خضر پی خجسته که من
پیاده میروم و همره ان سوارانند

Tu dest-gîr şev ey Hızr-pey-huceste ki men
Piyâde mî-revem u hem-rehân suvârân'end

Dest-gîr (^{M,T+} vaşf-ı terkîbîdir, gîriden'den, be-haseb-i lûgat) el tutucu demekdir, ammâ isti'mâlde mu'în u mu'âvin ma'nâsınadır. **Pey** bunda iz ma'nâsınadır ki 'Arabça eşer dirler. **Huceste** (^{M,T+} kütlu ya'nî) (^{T+} mübârek ma'nâsınadır, ya'nî) mübârek yollu ve izli Hızır. **Ki** harf-i ta'lîl. **(143b) Men** mışrâ'-ı şânîye merhûndur.

Maḥşûl-i Beyt: Ey mübârek izli ve yollu Hızır peygamber, sen baña mu'în u mu'âvin ol ki ben yayaķ⁴ giderim ve yoldaşlarım atlılardır. Ya'nî ey Hızır, vuşûl-i cânânda sen baña yâr u yâver ol ki ben bî-tâb u tuvân ve bî-zâd u mâl ve bâķî 'uşşâķ şâhib-i esbâb u eşķâl ü meknet ü emvâldir. Hâşılı, zerī'a-i (^{M,T+} vuşlata⁵) her vecihle mâlik ve tārîķ-i vişâle⁶ kemâl-i kudretle sâliklerdir.

1 T: kâf harf-i ta'lîl.

2 M, T: defter-i a'mâllerini.

3 S, T: bî-reng.

4 M: piyâde. S: yayan.

5 M: vaşlîna.

6 S: vuşlata.

خلاص حافظ از آن زلف تابدار مباد
که بستگان کمند تو رستگارانند

Ḥalâş-ı Ḥâfız ez-ân zulf-i tâb-dâr me-bâd
Ki bestegân-ı kemend-i tu restgârân'end

Ḥalâş-ı Ḥâfız izâfeti maşdar-ın fâ'iline izâfetidir. **Tâb-dâr** vaşf-ı terkibîdir, **tâb** bunda bürüm ve kıvrım ve büküm ma'nâsınadır ki zülfün ve kâkülün ve gîsûnuñ evşâfındandır, pes, **tâb-dâr** tâb tutucu ya'nî zülf-i müca'ad dimekdir. **Bestegân-ı kemend-i tu** izâfetleri lâmiyyelerdir. **Bestegân** beste'niñ cem'idir, bağlılar dimekdir. **Restgârân** restgâr'ın cem'idir, kırtılıcı ma'nâsına ki aña 'Arabça müfliḥ u ehl-i felâḥ dirler, **gâr** bunda edât-ı fâ'ildir, -ci ma'nâsına, niteki sâbıķan taḥķiķ olınmışdı. (^{S,T+} Pes, **restgârân**'a kırtulmuşlar ma'nâsını virenler ma'nâ-yı muṭâbıkîsini virmemişler¹.)

Maḥşûl-i Beyt: Ol zülf-i tâb-dârdan Ḥâfız ḥalâş olmasun, ya'nî dâ'imâ ol zülfde muḳayyed ü maḥbûs-ı ebed olsun. Ḥâce iltifât tarîķiyle buyurur: Zîrâ seniñ kemend-i 'ışķıñ besteleri ehl-i felâḥ âzâdelerdir. (^{S,T+} Ḥâşılı, seniñ mihr ü muḥabbetiñe ve kemend-i zülfüñe esîr olanlar ḥaķîķatda aḥrâr u âzâdelerdir.) Pes, Ḥâfız andan ḥalâş istemez. Ba'zı nüshada maḥlaş beyti böyle vâķi'dir:

ز نقش چهره حافظ همی توان دانست
که ساکنان در دوست خاکسارانند

Zi-naķş-ı çihre-i Ḥâfız hemî-tuvân dānist
Ki sākinân-ı der-i dōst ḥāksārân'end

Naķş-ı çihre-i Ḥâfız izâfetleri lâmiyyelerdir. **Hemî**'de **hâ** te'kîd ifâde ider. **Mî-tuvân dānist** (^{S,M+} bilmek mümkündür demek olur. **Ki** ḥarf-i beyân. **Sākinân-ı der-i dōst**) izâfetleri lâmiyyelerdir. **Ḥāksārân** şol kimselere dirler ki Mışır'ın meczûbları gibi mezbelelikde yatur ḳalkar topraklılar dimekdir, divâ-nelerden kinâyetdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ḥâfız'ın çehresi naķşından bilmek mümkündür ki dostuñ ḳapısı sākinleri ḥāksārlardır ya'nî divâ-neler ve meczûblardır. Zîrâ Ḥâfız da o ḳapunuñ mücāvîrlerindendir ve anda ḥāksārlıķ nişanı var. (144a)

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'i>

138

Ve lehu eyzan

Ez-Baḥr-i Hezec Müsemmen Sâlim

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

سمن بویان غبار غم چو بنشینند بنشانند
پری رویان قرار از دل چو بستیزند بستانند

Semen-büyân ğubâr-ı ğam çu bi-nşinend bi-nşanend
Perî-rüyân qarâr ez-dil çu bi-stizend bi-stanend

Semen-büyân mevşûf-ı maḥzûfuñ şıfatıdır, **maḥbûbân-ı semen-i buyân** dımeḡdir, elif ve nûn'la cem olmuş, zevî'l-'uḡûle şıfat olduğıçün, vaşf-ı terkî-bî aḡsâmındandır, semen ḡoḡulılar dımeḡdir, **semen** aḡ ġüle dirler. **Ġubâr-ı ğam** izâfeti beyâniyyedir. **Bi-nşanend** fi'l-i muzârî' cem'-i ġâyıbdır, müşterek lafızdır, aḡaç dikmek ve bir kimseyi bir ḡidmet üzere dikmek ya'nî naşb itmek ve âteşi söyündürmek ve tozu oturtmak ya'nî teskîn eylemek, bunda murâd ma'nâ-yı âḡırdır. **Perî-rüyân** da mevşûf-ı maḥzûfuñ şıfatıdır. **Ġubâr-ı ğam, bi-nşanend**'in muḡaddem mef'ûli, **semen-büyân**'a râcî' zamîr fâ'ili. (^{M,T+} Ve **qarâr, bi-sitânend**'in mef'ûli ve **perî-rüyân**'a râcî' zamîr fâ'ili.) **Çu** edât-ı 'illet. **Bi-stizend; bâ** ḡarf-i te'kid, **sitizend** fi'l-i muzârî' cem'-i ġâyıbdır, 'inâd eyleyeler dımeḡdir. **Bi-stânend** bi-stizend gibidir ḡâ'idede.

Maḥşûl-i Beyt: Semen-bû maḥbûblar çünki 'uşşâḡla oturlar, ğam tozu-nı oturdurlar, ya'nî ġönüllerinden ğamı izâle iderler. Perî-rû maḥbûblar daḡi önegileşince¹ ġönül den qarârı alurlar, ya'nî ḡaşd idince 'uşşâḡın dilinde qarâr ḡomazlar, alurlar.

بفتراك جفا دلها چو بر بندند بر بندند
ز زلف عنبرین جانها چو بفشانند بفشانند

Be-fitrāk-i cefâ dilhâ çu ber-bendend ber-bendend
Zi-zulf-i 'anberin cânha çu bi-fşanend bi-fşanend

Be-fitrāk; bâ ḡarf-i isti'ânet. **Fitrāk** terki (^{S,T+} ki esîr ve ġayri nesne baḡ-lamak içün ḡılıcın ḡınına ve egerde kepenek² ve ġayrisini bend eylemek

1 M: murâd idince.

2 T: ve eger ve kepenek.

içün bağladıkları kayışa) dirler, **cefa**’yâ izâfeti beyâniyyedir. **Be-fitrāk** ikinci **ber-bend**’e müte’allîkîdir ve **dilhā** anıñ mef’ul-i şarihidir. **Zulf-i ‘anberin** izâfet-i beyâniyyedir, **yâ** nisbet ve **nûn** te’kîd içündür, ‘anberli zülf ya’nî zül-f-i mu’anber (^{S+} demekdir). **Çu** ta’lîl içündür. **Bi-feşânend**; beyt-i evvelde mezkûr olan gibidir iki **bi-feşânend**’in kâ’idesi ve tertibi, ya’nî **zulf-i ‘anberin** ikinci **bi-feşânend**’e müte’allîkîdir ve **cānhā** anıñ mef’ul-i şarihidir. Hâşılı, bu beyt ta’kîd kabilinden vâkı’ olmuştur, ol cihetdendir ki çok kimse ma’nâsında¹ hâfâ ider. (^{S,T+} Niteki ba’zı şarihin mışrâ-ı evvelin ma’nâsında; cefa terkisi ile gönülleri çün bağlayalar², kendüler bend üzere dururlar dimiş³. Ve ba’zısı, cefa terkisine çün gönülleri bağlamak isteyeler⁴, bağlarlar dimiş⁵. Ve mışrâ-ı şâniniñ ma’nâsında; zülf-i ‘anberinden cânları çün açalar, açılurlar dimiş⁶ ve ‘anberin zülfdan çün cânları silmek isteyeler, silkerler⁷ ya’nî hâlâş iderler dimiş⁸.)

Maḥşûl-i Beyt: Çünki cefa fitrakini bend iderler, gönülleri ol fitrak ile bend iderler. Zülf-i ‘anberinden⁹ cânları silkerler, çünki zülf-i ‘anberini silkerler. (^{S,T+} Bu mışrâ’ın ma’nâsında; ya’nî zülf-i ‘anberinden cânları çün silkerler, savururlar diyen garîb terzîk ma’nâ virmiş¹⁰.)

بعمری يك نفس با ما چو بنشیند برخیزند
نہال شوق در خاطر چو برخیزند بنشانند

Be-‘omrî yek nefes bâ-mâ çu bi-nşinend ber-ḥizend
Nihal-i şevḳ der-hâṭır çu ber-ḥizend bi-nşânend

Be-‘omrî; bâ zarfiyyet veyâ vahdet içündür, bir ‘ömürde ya’nî bir zamânda demekdir. **Nihāl-i şevḳ** izâfeti beyâniyyedir. **Bi-nşânend** fi’l-i mużârî‘ cem‘-i ğā’ib, fā’ili beyt-i evvelde mezkûr olan **semen-bū**’lardır ve mef’ulî **nihāl-i şevḳ**’dir. Bu **nişânend**’den murād ağaç dikmekdir.

1 S: ma’nâ cihetinde.

2 S: bağladılar.

3 <^{T+} Redd-i Sürûr>

4 M, T: cefa terkisine çok gönülleri bağlamak isteseler. F ve S nüshası tercih edildi.

5 <^{T+} Redd-i Sürûr>

6 <^{T+} Redd-i Şem’î>

7 S: cânları silkelemek isteyeler, silkerler.

8 <^{T+} Redd-i Şem’î>

9 M: zülf-i ‘anberin-bendden.

10 <^{T+} Redd-i Sürûr>

Maḥşûl-i Beyt: Bir zamânda ki bizimle bir dem ve bir nefes oturalar, kâlkârlar ya'nî eglenmeyüp fevrî kâlkârlar. (^{S,T+} Çünkü kâlkârlar) ya'nî kâlkı-cağ, ḥâtırımıza şevk nihâlini dikerler, ya'nî gönlümüze şevk u iştiyâk fidanını dikerler. Hâşılı, gönlümüze sûz u güdâz bırağurlar.

ز چشمم لعل رمانی چو می خندند می بارند
ز رویم راز پنهانی چو می بینند می خوانند

Zi-çeşmem la'l-i rummânî çu mî-ḥandend mî-bârend
Zi-rüyem râz-ı pinhânî çu mî-bînend mî-ḥânend

La'l-i (144b) rummânî izâfeti beyâniyyedir. **Rummân**, (^{M,T+} râ'nın zammı ve mîm'in teşdidiyle), enâr¹ dirler, **yâ'sı** harf-i nisbetdir. **La'l-i rummânî** şol la'ldir ki ḥumretde enâr² dânesine müşâbih ola, bunda murâd eşk-i sürḥdur. **Mî-bârend** fi'l-i muzâri' cem'-i ġâ'ibdir, lâzımla müte'addî beyninde müşterekdir, bunda müte'addî vâkı' olmuşdur, yağdırırlar dimekdir. **Râz-ı pinhânî** izâfeti de beyâniyyedir, **yâ** harf-i nisbetdir.

Maḥşûl-i Beyt: Perî-rûlar çünkü güleler ya'nî gülünce gözümden lâ'l-i rummânî gibi kanlı yaş yağdırırlar ve yüzümden gizli râz okurlar. (^{M,T+} Çünkü göreler) ya'nî yüzümü görünce râz-ı nihânîyi yüzümden okurlar. Hâşılı, 'ışk-ı nihânımı beñzim şarısından anlarlar ve (^{M+} vâkıf olup) okurlar.

سرشک گوشه گیران را چو دریابند در یابند
رخ مهر از سحرخیزان نگردانند اگر دانند

Sirişk-i gûşe-gîrân-râ çu der-yâbend der-yâbend
Ruḥ-ı mihr ez-seḥer-ḥizân ne-gerdânend eger dânenend

Sirişk bunda göz yaşıdır. **Gûşe-gîrân** vaşf-ı terkibîdir, gîriden'den, köşe tütücilar ya'nî münzevî gûşe-nişînler dimekdir, **râ** edât-ı taḥşîş. **Sirişk**'in **gûşe-gîrân**'a izâfeti lâmiyyedir. **Der-yâbend**, **der** lafzıyla olduğda müşterekdir iki ma'nâ beyninde, anlamağ ve tedârük eylemek. (^{M,T+} Nitekim) bâ kâfiyesinde vâkı'dir.

1 S: nara.

2 S: enâr.

Beyt: مهل که عمر بیهوده بگذرد حافظ
 بکوش و حاصل عمر عزیز را دریاب
 Me-hil ki 'omr bihûde bi-guzered Hâfız
 Bi-kûş u hâşıl-ı 'omr-i 'azîz-râ der-yâb¹

(^{M,T+} **Der-yâb**) tedârük eyle demekdir. Pes, bunda evvelki **der-yâbend** anlamağ ve ikincisi tedârük ma'nâsınadır. (^{S,T+} İmdi bu mısrâ'ın taḥkîkinde, gûşe-gîrlerin gözi yaşını çün anlayalar bulurlar veya bunun 'aksi, diyen kimse mısrâ'ın ma'nâsını tedârük idememiş². Ve gûşe-gîrlerin gözi yaşına çünki irişmek isteyeler, irişürler diyen kimse de zerre miqdârı ma'nâsına irişememiş³.) **Ruḥ-ı mihr** izâfeti beyâniyyedir, **mihr**'den bunda muḥabbet murâddır. **Seḥer-hîzân** vaşf-ı terkîbidir, hîzîdinden, seḥer ıḥkâcılar ya'nî ehl-i teheccüd demekdir. **Ne-gerdânend** fi'l-i (^{M+} muzâri') cem'-i nefy-i müstaḥbel, döndürmezler demekdir. **Eger dânenend** ya'nî ehl-i teheccüd olduğun bilürlerse (^{S,T+} veya ehl-i muḥabbet olduğun bilürlerse.)

Maḥşûl-i Beyt: Gûşe-gîrlerin ya'nî ehl-i 'uzlet 'âşıkların sirişkini ki anlayalar ya'nî giryân u nâlân oldukların bileler, aḥvâlini tedârük iderler. Ve ruḥlarını seḥer-hîzlerin ya'nî ehl-i teheccüd 'âşıkların veya ehl-i muḥabbet 'âşıkların muḥabbetinden döndürmezler eger kendilerine muḥabbetlerin bileler. (^{S,T+} Mısrâ'-ı şânîniñ taḥkîkinde; gün yüzi seḥer ıḥkâcılardan⁴ döndürmezler eger bileler diyen kimsenin gün gibi ḥaṭâsı âşikâredir⁵.)

دوای درد عاشق را کسی کو سهل پندارد
 ز فکر آنان که در تدبیر درماند در مانند

Devâ-yı derd-i 'âşîq-râ kesî k'û sehl pindâred
 Zi-fıkr ânân ki der-tedbir-i dermân'end der-mânend

Devâ-yı derd izâfeti maşdarın mef'ûline izâfetidir ve **derd**'in 'âşîk'a izâfeti lâmiyyedir, **râ** edât-ı taḥşîş. **K'û** aşlında **ki ü** idi, **ki** harf-i beyân, **ü** zamîr-i merfû' munfaşıl, **kesî**'ye râci'dir. (^{M,T+} **Sehl** kolay demekdir.) **Pindâred** fi'l-i muzâri' müfred gâ'ib, şandır ya'nî zann eyler ma'nâsınadır. **Dermân'end der-mânend**; evvelki **dermân'end**'de **dermân** 'ilâc ma'nâsına ve **nûn** ve **dâl**

1 19. gazel 13. beyit.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

4 S: gün yüzi ıḥkâcılardan.

5 T: gün gibi âşikâredir ḥaṭâsı. <^{T+} Redd-i Sürûri>

edât-ı haberdır ya'nî est'in cem'i. Ve ikinci **der-mânend** fi'l-i muzâri' cem'-i ğâ'ibdir, der-mâniden'den müştakdır, 'âciz ħalurlar ma'nâsına. **Zi-fıkr**; bu 'ibâret sihr-i ħelâl ħabilinden vâkı'dır, **pindâr**'a ta'lîk de câ'izdir, mâ-ba'dine de. **Tedbîr-i dermân** izâfeti maşdarın mef'ûline izâfetidir.

Maḥşûl-i Beyt: 'Âşık derdinin devâsını kuvvet-i fikriyye ile kolay¹ zann eyleyen ve kuvvet-i fikriyyeden şunlar ki tedbîr-i dermândadırlar, 'âciz ħalurlar. Ya'nî kuvvet-i müteḥayyile ile âsân (^{M,T+} zann) eyleyen ve kuvvet-i müteḥayyile ile dermânına (145a) sa'y eyleyenler devâsında ve dermânında 'âciz ħalurlar. Ya'nî 'aķilla ve fikirle bu maraz teşhîş olmaz ki aña fikirle 'ilâc ola. Hâşılı, İbn-i Sîna *Ḳânûn*'ında bu maraza dermân bulunmaz. Ve câ'izdir ki **kû** bunda müfred ola, ħanı ma'nâsına, bir **ki** taķdîriyle, ya'nî **kesî kû ki sehl pindâred**.

Maḥşûl-i mışrâ: 'Âşık derdinin devâsını ya'nî 'âşık derdine devâyı ħanı bir kimse ki kolay şanur? İstifhâm-ı inkârî ṭarîķiyle. (^{S,T+} Ya'nî kimse kolay şanmaz, kolay şanup 'ilâc ideyin diyen 'âciz ħalur 'ilâcında.)

چو منصوران مراد آنان که بردارند بر دارند
که با این درد اگر در بند درمانند در مانند

Çu Maşûrân murâd ânân ki berdârend ber-dârend
Ki bâ-in derd eger der-bend-i dermân'end der-mânend

Bu beytiñ ve beyt-i sâbıķın ħâfiyeleri bir olduğudan ma'lûm olur ki birisi-niñ ħâfiyesinde sehv vâķi' olmuş, ammâ nüshalar cemî'an bu vaz' üzre mütte-fıķdır *bilâ-teğayyur ve lâ-tebeddül*, *Ve'l-'ilmu 'inde'llâh*³. **Maşûrân**'dan murâd Maşûr ve anıñ emşâlidir ya'nî ulûhiyyet da'vâsını idenler. **Ki** ħarf-i râbıt-ı şı-fat veya ħarf-i beyân. Evvelki **ber-dâr'end** dâr üzredirler dimekdir ya'nî ṭarîķ-i muḥabbetde asılanlar ma'nâsına ve ikinci **ber-dârend** murâda müte'allıķdır, murâdların ħaldırırlar ya'nî taḥşîl-i murâd iderler dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ṭarîķ-i 'ışķ u muḥabbetden anlar murâdını⁴ ħaldırırlar ya'nî alurlar ki Maşûr gibi dârdadırlar, ya'nî Maşûr gibi cānāndan behre ve murâdı-nı anlar alurlar ki ṭarîķ-i mihr u muḥabbetde asılmaķdan ve başılmaķdan bî-per-vâ olalar, ya'nî cānān yolına cān ve başın⁵ fedâ eyleyeler ki eger bu derd-i 'ışķla

1 S: ħavî.

2 S, T, F: bilâ-tağyîr velâ-tebdîl.

3 İlim Allah katındadır/Doğrusunu Allah bilir.

4 M: murâdların. T: murâdın.

5 M: baş.

dermân kaydında olurlarsa ‘âciz kalurlar. Hâşılı, ʔarîḳ-i ʔışḳda derdlilik maḳbûl-dür, bî-derdlik degil. Baʔzı nüshada mısrâʔ-ı evvel böyle vâḳiʔdir.

چو منصور از مراد آنان که بردارند بر دارند

Çu Manşür ez-murâd ânân ki ber-dârʔend ber dârend

İkinci **ber dârend**’deki (^{S,T+} **ber** ḥâşıl ve netîce maʔnâsınadır.

Maḥşûl-i Mısrâʔ: Murâddan ḥâşıl ve behreyi şunlar alurlar ki) Manşür gibi dârdadırlar, yaʔnî murâdından faʔidemend ü behre-dâr anlardır ki Manşür gibi cân ve başdan bî-pervâ geçe. Hâşılı, ʔarîḳ-ı ʔışḳda cânâ ve başa ḳalmaya. (^{S,T+} Evvelki nüsha üzerine mısrâʔ-ı evvelin maʔnâsını; Manşûrlar gibi anları ki ber-dâr itmek murâd ideler, ber-dâr iderler diyen ‘aceb yüksekten pervâz eylemiş¹.) (^{T+} Mısrâʔ-ı şânînin maʔnâsında; lafz-ı bend sükûn-ı dâlʔladır, maʔnâ budur ki bu derdle eger bendde ḳalalar dermânlarıdır² diyen bî-derd, ḡarîb dermânde imiş³. Ve nüsha-i şânînin maʔnâsını; Manşür gibi anları ki ber-dâr itmek murâd ideler ber-dâr iderler diyen ḡayli maʔḳûl taḳdîre irtikâb eylemiş⁴.)

در آن حضرت چو مشتاقان نیاز آرند ناز آرند

بدین درگاه حافظ را چو می خوانند می رانند

Der-ân Ḥazret çu muştâḳân niyâz ârend nâz ârend

Bedîn dergâh Ḥâfiz-râ çu mî-ḥânend mî-rânend

Ân Ḥazret diyü işâret eyledüğü dergâh-ı (^{M,T+} Ḥazret-i) Ḥaḳʔdır. **Niyâz** ‘arz-ı ḥâcete dirler ve **nâz** fahr maʔnâsınadır. **În dergâh** diyü işâret buyurduğı dergâh-ı cânândır. **Mî-ḥânend** daʔvet iderler. **Mî-rânend** lafz-ı müştarekdir, sürerler ve öldürürler beyninde. **Mîriden** fiʔl-i lâzımdır ölmek maʔnâsına, murden gibi, **mîrânend** elif ve nûn ziyâdesiyle müteʔaddî olur, niteki sâbıḳan beyân olındı. Pes, bunda iştirâḳ üzre maʔnâ virmek şaḫîḥdir, yaʔnî sürmek ve öldürmek.

Maḥşûl-i Beyt: Dergâh-ı Ḥazret-i Ḥaḳda çünki ‘âşîḳân-ı müştâḳân ‘arz-ı ihtiyâc iderler, (^{M,T+} anlar nâz u istîḡnâ iderler,) yaʔnî kuvvet-i ihtiyâḳların imtiḥân için nâz u istîḡnâ gösterirler. Dergâh-ı cânâna da Ḥâfizʔı çünki daʔvet ideler, kuvvet-i ʔışḳ u (145b) muḥabbetini tecrübe için sürerler, yaʔnî muḥabbetde şübûtunu imtiḥân u ihtibâr eylemek için daʔvet idince ḳahren sürerler.

1 <^{T+} Redd-i Şemʔi>

2 Bu kelime ‘dermânlarıdır’ veya ‘dermânlar dererler’ diye okunabilir.

3 <^{T+} Redd-i Sürürî>

4 <^{T+} Redd-i Şemʔi>

Yâhud ma'nâ böyle ola ki; Bu dergâhda Hâfız'ı çünkü da'vet ideler, kahr u cefâ ile öldürürler, ya'nî istîgnâyla helâk iderler. Ba'zı nüshâda mî-hânend yerine mî-bînend vâkı'dir, ya'nî 'çu mî-bînend mîrânend', bu ma'nâ cihetinden mülâ-yimrekdir evvelkinden.

139

Ve lehu eyzan
Ez-Bahr-i Müctes
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

شراب بی غش و ساقی خوش دو دام رهند
که زیر کان جهان از کمندشان نرهند

Şerâb-ı bî-ğaş u sâkı-i hoş du dâm-ı reh'end
Ki zîrekân-ı cihân ez-kemendeşân ne-rehend

Şerâb-ı bî-ğaş izâfeti beyâniyyedir. **Ğaş** bunda şîn'in taḥfifiyledir zarûret-i vezniçün, ammâ aşlında müşeddeddir, ğaşşe-yeguşu ya'nî naşara bâbından muzâ'afdır, maşdarı ğişaş gelür, ğayn'ın kesriyle. **Ğaş** da aşlında ğayn'ın kesriyledir, ammâ 'Acem feth-i ^(S,T+) ğayn) ile okur, çirk ma'nâsındır, **bî-ğaş** çirksiz dimekdir. **Vāv** harf-i 'atf. **Sâkı-i hoş** izâfeti de beyâniyyedir. **Dâm-ı reh'end** izâfeti lâmiyyedir. **Şerâb** mübtedâ, **du dâm-ı reh'end** haberi. **Ki** harf-i râbıt-ı şıfat. **Zîrekân** elif ve nûn'la cem' olmuş, zevi'l-'uqûle şıfat olduğıçün, taḥdîr-i kelâm **merdân-ı zîrekân**'dır, **cihân**'a izâfeti lâmiyyedir. **Kemendeşân** izâfeti de lâmiyyedir. Lügat-ı 'Acemde muzâf olan elfâz meksûr okunur, ammâ zamâyire muzâf olan meftûḥ okunur. Pes, bunda **kemend**'in dâl'ı meftûḥ okunmak gerek. **Şân**'da **elif** ve **nûn** edât-ı cem'dir, zîrâ zamâyir-i 'Acem elif ve nûn'la cem' olur. "Omretân bâd u murâd ey sâkıyân-ı bezm-i Cem' beytinde taḥkîkî sebķeyledi. **Ez-kemendeşân, ne-rehend**'e müt'e'allıķdır. **Ne-rehend** fi'l-i nefy-i müstaḥbel, rehîden'den, ḳurtulmazlar dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Çirksiz şarâb ya'nî bâde-i şâfi ve ḥâliş ve güzel sâķi iki yol tuzağıdır ki cihânın zekîleri ve zîrekleri anlarıñ kemendinden ḳurtulmazlar. Ya'nî mey ü maḥbûb cemî' umûr u meşâliḥden kişiyi 'avk ider, ḥattâ meşâyih'in

çoğu *‘İyyākum ve’l-emredân*¹ diyü şüfilerine naşihat idermiş, ya’nî şakının şakalsızlardan dimekdir. Şarâbın hod hürmeti naşşla şâbitdir, eger anda eylik olsa harâm olmazdı. Naşş-ı şerîfden kaç-ı nazar yaramazlığı ziyâde müşâheddir ki âdemiñ ‘aqlın alup dīvâne ider, cünün hod bir meş’um hâldir. Bu gâzeliñ kâfiyesinde vâkı‘ olan nûn ve dâl edât-ı haber olan est’în cem’idir, illâ ne-rehend’de ve bâkî ef’âlde fi’l-i muzâri‘ cem’-i gâyib ‘alâmetidir, *te’emmel tedri*.

من ار چه عاشقم و رند و مست و نامه سياه
هزار شكر كه ياران شهر بى گنه‌ند

Men er çi ‘âşıkem u rind u mest u nâme-siyâh
Hezâr şukr ki yârân-ı şeh̄r bî-guneh’end

Nâme-siyâh günâhkârdan kinâyetdir, ya’nî nâme-i a’mâlî günâh yazısıyla kâralanmış dimekdir. **Yârân-ı şeh̄r** izâfeti lâmiyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Egerçi ben ‘âşık u bâde-nûş u mest u günâhkârım, ammâ biñ şükür ki hemşehri yoldaşlarımız bî-günâhlardır. Hâce’niñ murâdı (^{M,T+} ta’rîz tarîkıyle) hemşehri yârânını bu sıfatlarla muttaşif kılmaktadır.

قدم منه بخرابات جز بشرط ادب
كه ساكنان درش محرمان پادشهند

Qadem me-nih be-ḥarâbât cuz be-şart-ı edeb
Ki sâkinân-ı dereş maḥremân-ı pâdişeh’end

Me-nih fi’l-i nehy müfred muḥâtabdır, koma dimekdir, **qadem** muḥadem me’ûlidir, **be-ḥarâbât** aña müte’allıktır, **bâ** harf-i şıla. **Ḥarâbât** ıstılâḥda meyḥâneye dirler. **Cuz** bunda illâ ma’nâsınadır. **Be-şart-ı edeb**; **bâ** ma’a ma’nâsınadır ve **şart**’ın **edeb**’e izâfeti lâmiyyedir. **Ki** harf-i ta’lîl. **Sâkinân**’ın **der**’e izâfeti fi ma’nâsınadır ve **der**’in **şîn**’e lâmiyyedir. **Maḥremân** mahremiñ cem’idir, **maḥrem** aşlında harâm ma’nâsına ismdir, aralarında münâkaḥa harâm olanlara maḥrem dirler, ammâ bunun gibi yerlerde ehl-i râz muşâhiblerden kinâyetdir, **pâdişeh**’e izâfeti lâmiyyedir.

Maḥşûl-i Beyt: Meyḥâneye qadem koma ya’nî girme illâ edeb şartıyla, zîrâ ḳapusınıñ sâkinleri ya’nî ḳapusında sâkin olanlar pâdişâhın maḥremleridir. (146a) Pâdişâhdan murâd cânândır. Hâce mübâlağa tarîkıyle buyurur ki;

1 İki sakalsızdan (kadından ve oğlandan) sakının.

meykedeye girme illâ ta'zîm u tebcille, zîrâ anda olan rindler cânân muşâhib-leridir. Qâdem kıoma meyhâneye edeb şartından gayriyle diyenler haq edâyı virmemişler¹.

جفا نه شیوه درویشیست و راهروی
بیار باده که این سالکان نه مرد رهند

Cefâ ne şive-i dervîşiyest u râh-revî
Bi-y-âr bâde ki in sâlikân ne merd-i reh'end

Şive tarîk u şan'at. **Râh-revî; yâ** harf-i maşdar, **râh-rev** vaşf-ı terkîbîdir, reviden'den, yola gidici dimekdir, bunda murâd sülûkdur. **Ki** harf-i ta'lîl. **În sâlikân** diyü işâret eyledüğü kendü mu'âşırı olan şûfilerdir.

Maḥşûl-i Beyt: Cevr ile cefâ dervîşlik ve sülûk şivesi ve tarîkâsı² degildir. İmdi bâde getür ki şûfiler şüretinden çıkup rindler şekline girelim³, zîrâ bu zamânemiziñ ehl-i sülûk geçinenleri yol eri⁴ degillerdir, şüret uğrısıdır. İn sâlikân buyurduğı şüret-i sâlikânda oldukları içündür, ve-illâ sibâk u siyâk-ı kelâm bundan⁵ ibâ ider.

مکن که کوکبه دلبری شکسته شود
چو بندگان بگریزند و چاکران بجهند

Me-kon ki kevkebe-i dil-berî şikeste şevd
Çu bendegân bi-gurîzend u çâkerân bi-cehend

Me-kon fi'l-i nehy-i müfred muḥâṭab, eyleme dimekdir, me'ûli maḥzûf-dur, taqđîr-i kelâm **cefâ vu cevru me-kon**'dur. **Ki** harf-i ta'lîl. **Kevkebe** 'azâmet ve şevketdir, **dil-berî**'ye izâfeti lâmiyyedir, **yâ** harf-i maşdar. **Çâkerân** çâkeriñ cem'idir, ḥidmetkârlar ma'nâsına. **Bi-cehend; bâ** harf-i te'kîd, **cehend** fi'l-i muzârî' cem'-i gâybîdir, bunda şıçrayalar dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Cevr u cefâ eyleme, zîrâ dil-berlik 'azâmeti ve revnaķı şınur⁶ çünkü kıullar kaçalar ve ḥidmetkârlar kalğıdalar ya'nî kaçalar. Hâşılı, dilberliğin revnaķı ve 'azâmeti uşşâkladır. İmdi uşşâk tağıldıkdan soñra dilberlik revnaķı kıalmaz.

1 <T> Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 S: şan'atı.

3 S: gireyin.

4 M: yol ehli.

5 S: andan.

6 T: şınar (metin harekeli).

Pes, dilber-i ‘âşık-perver gerek ki maḥbûbluḡ salṭanatı¹ zâyî‘ olmaya. Sulṭân Bâyezîd Yıldırım Hân gibi ki ferâğat² hâlinde ‘askere vazîfe virmedi ve sâ’ir aḥvâlde cefâ üzre olmuş. Pes, Timur Gürkan’la³ muḡâbil olıcaḡ ‘asker alup yürüyürür ve pâdişâhı ma’rekede tenhâ qorlar. Pes, Timur anı vech-i âsân ile ḡabz ider. Ve eger ‘asker aña ġadr eylememiş olsa Timur gibi lenk aña ḡarşu ṭuramazdı⁴.

مبین حقیر گدایان عشق را کین قوم
شهان بی کمر و خسروان بی کلهند

Me-bîn ḡaḡîr gedâyân-ı ‘ışḡ-râ k’in ḡavm
Şehân-ı bî-kemer u ḡusrevân-ı bî-kuleh’end

Me-bîn fi’l-i nehy-i müfred muḡâṭabdır, görme dimekdir, **gedâyân** mef’ül-i evveli ve **ḡaḡîr** mef’ül-i sâni’si. **Gedâyân-ı ‘ışḡ** izâfeti lâmiyyedir mecâzen, **râ** edât-ı mef’ül. **K’in** aşlında **ki in** idi, **ki** harf-i ta’lîl, **in** ism-i işâretidir **ḡavm**’e. **Bî-kemer**; **kemer** lügatda ḡuşaġa ve bele dirler, ammâ bunda pâdişâhlara maḡşûş bir nev’i muraşşa‘ ḡuşaḡdır ki zamân-ı evvelde selâṭîn-i ‘Acem anı ḡuşanurlardı, ammâ bu zamânda ol ḡuşaḡ mehcûr u metrûkdür, zîrâ ‘âlem zarîf oldı. **ḡusrevân** şehân’a ‘atf-ı tefsîrî şeklidir. **Kulâh** lügatda börkdür, ammâ bunda tâc⁵ murâddır ki zamân-ı sâbıḡda selâṭîn giyerler imiş, ammâ bu zamânda ol daḡi külliyyen metrûkdür her diyârda⁶.

Maḡşûl-i Beyt: ‘İşḡ gedâlarına ḡaḡâretle nâzar eyleme ya’nî ‘âşık-ları ḡaḡîr görme, zîrâ bu tâ’ife bî-kemer pâdişâhlar ve bî-tâc sulṭânlardır. Ya’nî zâhirde gedâlardır, ammâ ma’nâda pâdişâhlardır.

بهوش باش که هنگام باد استغنا
هزار خرمن طاعت بنیم جو نهند

Be-hûş bâş ki hengâm-ı bād-ı istignâ
Hezâr ḡirmen-i ṭâ’at be-nîm-i cev ne-nihend

Be-hûş; **bâ** ma’a ma’nâsınadır, **hûş** us ma’nâsınadır, **hûşmend** uslıya dirler, **bâş** fi’l-i emr müfred muḡâṭabdır, ol dimekdir, uşla⁷ (146b) ve ‘aḡılla ol

1 S: dilberlik revnaḡı.

2 S: ferâġ.

3 S: Pes, Gürkan’a. T, F: Timur Gürkan’a.

4 M: ḡoyamazdı. T: ḡoymazdı.

5 S: külâh.

6 <^S Ma’lûm ola ki muraşşa‘ tâc giymegi ḡulefâ-yı ‘Abbâsiyeden, evvel Muntaşır bi’llâh peydâ eyledi.>

7 S: uşşıla.

dimekdir. **Ki** harf-i 'illet. **Hengām** vakit ma'nâsınadır, **bād'a** izâfeti zarfın mazrûfına izâfetidir ve **bād'**ın **istiğnâ**'ya beyâniyyedir. **Hirmen-i tât** izâfeti lâmiyye. **Nîm-i cev** (^{S,T+} izâfeti lâmiyyedir,) yarım arpa dimekdir. **Ne-nihend** fi'l-i nefy-i müstakbel cem'-i gâ'ib, komazlar dimekdir ya'nî i'tibâr eylemezler.

Maḥşûl-i Beyt: Uşla¹ ve 'aқılla ol ki bād-ı istiğnâ vaktinde ya'nî cānān cāni-binden ki bād-ı istiğnâ ese ya'nî istiğnâ zuhûr eyleye, biñ hirmen-i tâtı yarım arpaya komazlar. Ya'nî 'aşık cānibinden hezār niyâz u tevâzu' u tezellül hîç nesne degil. Hâşılı, cānān istiğnâya başlayınca niyâz idüp ser-fürû eylemenin fâidesi yokdur². Ne-nihend'i cem' şığasıyla irâd eylemek cānāna ta'zîmendir. Ekşer nüshada ne-nihend yerine ne-ḥarend yazar. Bu cihetdendir ki kâfiyeden bî-ḥaber olan, fâsid nüshalara tâbi' olup ne-ḥarend yazmışdır³.

غلام همت دردی کشان يك رنگم
نه آن گروه که ازرق لباس و دل سیهند

Ġulām-ı himmet-i durdî-keşân-ı yek-rengem
Ne ân gurûh ki ezrağ-libâs u dil-siyeh'end

Ġulām-ı himmet-i durdî-keşân izâfetleri lâmiyyedir. **Durdî-keşân** vaşf-ı terkîbiniñ cem'idir, bâde-nüşlardan kinâyetdir, zirâ **durdî-keşân** şarâb balcığın içiciler dimekdir, balçık ise içilmez, belki üstünde olan bâdedir içilen. **Durdî-keşân-ı yek-reng** Şeyḥ Maḥmûd-ı 'Aṭṭâr'dan kinâyetdir ki Hâce ḥazretleri-niñ pîridir, niteki inşâ' allâhu Te'âlâ tafşili maḥallinde gelecekdir ve **ezrağ-libâs** Şeyḥ Ḥasan-ı Ezrağ-püş'dan kinâyetdir, niteki gelse gerek.

Maḥşûl-i Beyt: Şeyḥ Maḥmûd-ı 'Aṭṭâr'ın mürîdleriniñ himmeti kılıyam, ezrağ-püş ve dil-siyeh Ḥasan'ın mürîdleriniñ himmeti kılı degilim. Hâşılı, pîrimiñ⁴ bülend-himmet mürîdleriniñ kılıyam, ol naķîzi olan Ḥasan'ın dūn-himmet mürîdleriniñ kılı degilim. Bu telmiḥden bî-ḥaber olanlar ġarâ'ib te'viller eylemişler⁵, 'afâ'llâhu 'anhum.

جناب عشق بلندست همتی حافظ
که عاشقان ره بی‌همتان بخود ندهند

1 S: uşşıla.

2 M: fâidesi olmaz ya'nî yokdur.

3 <^{T+} Redd-i Şem'î>

4 M: pîriñ. S: pîr-i.

5 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

Cenâb-ı 'ışk bulend'est himmeti Hâfız
Ki 'âşıkân reh-i bî-himmetân be-ğod ne-dehend

Cenâb-ı 'ışk izâfeti lâmiyye veyâ beyâniyyedir ve mübtedâ ve **bulend** haberi. **Himmeti**; **yâ** harf-i vahdet veyâ tenkîrdir. **Hâfız** münâdâ. **Ki** harf-i ta'lîl. **'Âşıkân** mübtedâ, **ne-dehend** haberi. Bâkî-i mışrâ' habere müte'allîktir.

Maḥşûl-i Beyt: Cenâb-ı 'ışk bülenddir ey Hâfız, himmet eyle, zîrâ 'âşıklar himmetsizlere ya'nî dün-himmetlere kendi cānibine yol virmezler. Hâşılı, cenâb-ı 'ışk bülend olduğu gibi 'âşıklar da bülend-himmetdir, dün-himmetler ile münâsebet eylemezler, bülend-himmetler ile âşinâlık iderler. İmdi himmet eyle, alçaklarla konuşmayalım¹, zîrâ anlarla konuşmak alçaklıktır. Hâce'niñ mışrâ'-ı şânisi **himmeti** buyurduğuna 'illetdir, *te'emmel tedri*. (^{S,F+} Me'al budur ki, bülend-himmetler dün-himmetlere iltifat eylemezler, sen de ey Hâfız, bülend-himmet ol, dün-himmetlere iltifât eyleme.)

140

Ve lehu eyzan Ez-Baḥr-i Müctes Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilât

چه مستیست ندانم که رو بما آورد
که بود ساقی و این باده از کجا آورد

Çi mestiy'est ne-dānem ki rû be-mâ âverd
Ki bûd sâķi vu in bâde ez-kucâ âverd

(^{S,T+} **Mestî**; **yâ** harf-i maşdardır.) **Rû be-mâ âverd** bize yüz getürdi ya'nî müteveccih oldu. **Ki** ism-i istifhâmdır, kim ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: Ne mestlikdir, (^{S,T+} bilmezem) ki bize müteveccih oldu, ya'nî (^{S,T+} bize bu mestânelik nereden geldi? Kim idi sâķi ve bu bâdeyi kıdan getürdi? Hâşılı,) kendiniñ 'ışk u muḥabbet sükrinden² hayret idüp istifâr ider.

1 S, M: konuşmayalar.

2 T: şükrinden.

چه راه می زند این مطرب مقام شناس
که در میان غزل قول آشنا آورد

Çi rāh mī-zened in muṭrib-i maḳām-şinās
Ki der-miyân-ı ğazel ḳavl-i âşinâ âverd

Rāh bunda naġamāt perdesidir. **Çi rāh mī-zened** istifhām-ı ta‘accübîdir, ya‘nî ne ‘aceb perde çalar dımeğdir. ^(S,T+) **Maḳām-şinās** vaşf-ı terkibîdir, şināsî-den‘den, (147a) ‘ilm-i naġme maḳāmın bilici ma‘nāsına.) **Ki** ḫarf-i beyân. **Ğa-zel**‘den murād bunda terennümâtı şî‘rdir ve **ḳavl**‘den murād terennümâtsiz **naġme**‘dir ki anı ırlayana ḳavvâl dirler. **Ḳavl-i âşinâ** izâfeti ikiye ihtimâli var ya‘nî lâmiyyeye ve beyâniyyeye.

Maḥşûl-i Beyt: Ne ‘aceb perde çalar bu maḳāmât u naġamât bilici muṭrib ki ğazel ortasında ya‘nî terennümâtı¹ ğazele meşġûl iken âşinâ ḳavli veyâ âşinâ-nın ḳavlini getürdi. Hâşılı, fenn-i naġamâtda mâhir üstâddır ki ğazel ortasında ḳavl ırını irâd eyledi, zîrâ buña degme üstâd mâlik degil.

صبا بخوش خبری هدهد سلیمانست
که مژده طرب از گلشن سبا آورد

Şabâ be-hoş-ḫaberî hudhud-i Süleymân‘est
Ki mujde-i ṭarab ez-gulşen-i Sebâ âverd

Be-hoş-ḫaberî; bâ ḫarf-i ma‘a veyâ ḫarf-i zarf ve **yâ**‘sı ḫarf-i maşdarî. **Hudhud**‘un **Süleymân**‘a izâfeti ednâ mülâbese iledir, Hâzret anı peyk maḳâmında istiḥdâm eylediğün. **Ki** ḫarf-i ta‘lîl veyâ beyân. **Mujde-i ṭarab** lâmiyyedir. **Gulşen-i Sebâ** izâfeti beyâniyyedir. Aşlında ḳabâ‘il-i **Sebâ** idi ve **Sebâ** aşlında mehmûzu‘l-lâmdır², ḳâfiye zarûretinden hemze elife ḳalb olmuş. Ve **Sebâ** cemî‘ ḳabâ‘il-i Yemenînin atasıdır ki ol Sebâ bin Yeşhub³ bin Ya‘rub, yenşuru vezni üzerine, bin Ḳaḫṭân‘dır ki Belķis bunların beg-zâdelerinden ve üzerlerine ḫâ-kime idi. Bu taḫḳîḳ ma‘lûm olduğdan şofıra **Sebâ** Belķis‘in memleketi ismidir diyeniñ sözine iltifât olunmaya⁴.

Maḥşûl-i Beyt: Şabâ ḫaber eyliğıyle veyâ ḫaber eyliğinde ya‘nî güzel ḫaber virmede peyk-i Süleymân‘dır⁵ ki şâdlık⁶ muştuluğunu ḳabâ‘il-i Sebâ gülşenin-

1 S: terennümât ile.

2 M: mehcûru‘l-lâmdır.

3 M: Şaḫb.

4 M: diyeniñ üzerine iltifât eylemeyesin. T: diyeniñ sözine iltifât eylemeyesin. <T+ Redd-i Şem‘î>

5 M, S: peyk-i Süleymân ‘aleyhi‘ş-selâmdır.

6 S: şâzılık.

den getirür, ya'nî Belkîs'in Süleymân peygâmbere geldüğinden haber virür. Hâşılı, şabâ cânân cânibinden bize haber-i vuşlat işâlinde hemân Hüdhdüd'dür Süleymân'a Belkîs vaşlı haberin getirmedi.

تو نیز باده بچنگ آر و راه صحرا گیر
که مرغ نغمه سرا ساز خوش نوا آورد

Tu nîz bâde be-çeng âr u rāh-ı şahrâ gîr
Ki murğ-i nağme-serâ sâz-ı hoş-nevâ âverd

(^{T+} **Nîz** daği dimekdir, **tu nîz** sen daği.) **Be-çeng**; **bâ** harf-i şıla, **çeng**'den bunda avuç murâddır, aşlında yırtıcı tıyûruñ ve cânverlerin kaynağına dirler. (^{S,T+} **Âr** fi'l-i emr-i muhâtabdır, getir dimekdir.) **Bâde**, **âr**'ın muqaddem mef'ûl-i şarihi ve **be-çeng** gayr-i şarihi. **Vâv** harf-i 'ağ. **Râh-ı şahrâ** izâfeti lâmiyyedir. (^{S,T+} **Gîr** fi'l müfred emr-i muhâtab, **râh-ı şahrâ** muqaddem mef'ûlidir, şahrâ yolın tut ya'nî şahrâya var dimekdir.) **Ki** harf-i ta'lil. **Murğ-ı nağme-serâ** izâfeti beyâniyyedir. (^{S,T+} **Nağme-serâ** vaşf-ı terkibîdir, serâyiden'den, nağme ırlayıcı dimekdir.) **Sâz-ı hoş-nevâ** izâfeti de beyâniyyedir. **Sâz** bunda âlet-i lehven 'ibâretidir, çeng gibi ve kânûn gibi. **Nevâ** ihâm tarikiyle mezkûrdur, ya'nî nağme-i Nevâ ve hem şavt u şadâ ma'nâsına.

Maḥşûl-i Beyt: (^{M,T+} Bu beyt) nîz lafzıyla beyt-i sâbika ma'ṭûfdur. Ya'nî çünkü şabâ böyle muştuluk getürdi, sen daği bâde ele getür ve şahrâ yolın tut ya'nî şahrâya seyre git, zirâ nağme-serâ ve nağme-perdâz murğ-ı hoş-nevâ sâz getürdi. Hoş-nevâdan murâd murğun mizmâr-ı nâyıdır ya'nî nây-ı gelüsüdür ki aşvât u nağmât-ı günâgün andan şâdır olur.

رسیدن گل و نسرین بخیر و خوبی باد
بنفشه شاد و کش آمد سمن صفا آورد

Resîden-i gul u nesrîn be-ḥayr u ḥübî bād
Benefşe şād u keş âmed semen şefâ âverd

Resîden-i gul izâfeti maşdarın fâ'iline izâfetidir. **Nesrîn** ve **nesteren**¹ gül cinsinin bir nev'idir. **Be-ḥayr u ḥübî** vâv-ı 'aṭıfa ile, vâv-ı 'aṭıfasız (^{S,T+} yazup ma'nâsını, gülün ve nesrînin irişmesi güzelliğe hayrıyla olsun diyen hayrı yerinde eylememiş². **Ḥübî**'de **yâ** maşdariyyedir.) **Keş** 'Acemden kâf-ı 'Arabînin

1 M, T: nesterîn.

2 <^{T+} Redd-i Sürûri>

fethiyle mesmû'dur ve Ni'metu'llâh daâi böyle tahkîk eylemiş ve iştirâk üzere niçe ma'nâ (147b) virmiş, ammâ bunda şâd'a 'aţf-ı tefsîri olmak câ'iz ve güzel ma'nâsına olmak câ'iz. ^(S,T+) **Semen** aķ gül cinsine dirler.)

Maḥşûl-i Beyt: Gül ü nesrîniñ irişmesi ḥayırîla ve güzelliikle olsun, ya'nî faşl-ı bahâr gelmesi mübârek ü ḥuceste olsun. Benefşe şâd u ḥurrem u ḥûb geldi, semen şafâ getürdi. Hâşılı, bahârın irişmesine du'â ider.

دلا چو غنچه شکایت ز کار بسته مکن
که باد صبح نسیم گره گشا آورد

Dilâ çu ḡonçe şikâyet zi-kâr-ı beste me-kon
Ki bâd-ı şubḥ nesîm-i girih-guşâ âverd

Ḡonçe'ye teşbîh **kâr-ı beste**'dedir şikâyetde degil, ya'nî ḡonçe gibi kâr-ı besteden ey ḡönûl, şikâyet eyleme. **Ki** harf-i ta'lîl. **Bâd-ı şubḥ** izâfeti lâmiyye'dir. **Nesîm-i girih-guşâ** izâfeti beyâniyye. **Bâd-ı şubḥ** 'âmm ve **nesîm** ḥâşşdır ve 'âmm ḥâşşda mevcûddur. **Girih-guşâ** vaşf-ı terkîbidir, guşâyiden'den, **girih** düğüme dirler, pes, **girih-guşâ** düğüm açıcı dimekdir. **Ḡonçe**'ye nisbet **girih** yerinde vâkı'dir. Bunda **bâd-ı şubḥ**, **âverd**'iñ fâ'ili ve **nesîm-i girih-guşâ** mef'ûli olmak mülâyimdir, egerçi 'aksi de câyizdir. Pes,

Maḥşûl-i Beyt: Ey ḡönûl, ḡonca gibi bağlanmış ^(S,T+) düğümlenmiş¹ işden şikâyet eyleme, zîrâ şabâḥ yeli düğüm açıcı nesîm getürdi. Ğarâzı ḡönline tesellî virmekdir. Ya'nî ey ḡönûl, nevmîd² olma ve şikâyet eyleme ki kıbel-i Hâķ'dan müşkillerin cem'ân feth olur.

علاج ضعف دل ما گر شمه ساقیست
برآر سر که طیب آمد و دوا آورد

'Îlâc-ı za'f-ı dil-i mâ girişme-i sâķi'st
Ber-âr ser ki ṭabîb âmed u devâ âverd

'Îlâc-ı za'f-ı dil-i mâ izâfetleri lâmiyyelerdir³. **'Îlâc**'iñ **za'f**'a izâfeti maşdarıñ mef'ûline izâfetidir ve **za'f**'iñ **dil**'e izâfeti maşdarıñ fâ'iline izâfetidir. **Girişme-i sâķi** izâfeti lâmiyyedir. **Girişme**; Ḥorasan ehliniñ ba'zısı kâf-ı 'Arabîniñ fethiyle oқurlar, bâķi ^(S,T+) ve sâ'iri) kâf-i 'Acemîniñ kesriyle. **'Îlâc** mübtedâ ve **girişme** ḥaberi. **Ber-âr ser**, ḥiṭâb-ı 'âmm, başını ḡaldır dimekdir, ammâ ḥaķîkatde

1 T: düğülmüş.

2 S, T: nâ-ümid.

3 M: beyâniyyedir.

iltifât şarîhiyle gönline hîşâbdır. **Tabîb**'den murâd **sâkı**'dir ve **devâ**'dan (^{M+} mû-rad) **girişme**'sidir.

Maḥşûl-i Beyt: Bizim gönümûze 'ilâc sâkîniñ girişmesidir. Ey gönül, başın kıldır ya'nî hâzır ol, gâfil olma ki tabîb geldi. Ya'nî sâkı geldi ve devâ getürdi, ya'nî girişme ile geldi, zîrâ seniñ dermânıñ anıñ girişmesidir.

مرید پیر مغانم ز من مرنج ای شیخ
چرا که وعده تو کردی و او بجا آورد

Murîd-i pîr-i muğānem zi-men me-renc ey şeyḫ
Çi-râ ki va'de tu kerdî vu ü be-câ âverd

Murîd'iñ **pîr**'e izâfeti ism-i fâ'ilîñ mef'ûline izâfetidir ve **pîr**'iñ **muğān**'a beyāniyyedir. (^{S,T+} **Me-renc**, nehy-i müfred muḥâṭab, incinme dimekdir.) **Çi-râ**, **me-renc**'e 'illetdir. **Ki** ḥarf-i beyân. **Be-câ âverd**; **bâ** ḥarf-i şıla, **câ** maḥall dimekdir.

Maḥşûl-i Beyt: Pîr-i muğānıñ mürîdiyim, benden incinme aña mürîd olduğum için ey şeyḫ, zîrâ ki cānāna iṣāle sen va'de eylediñ, (^{S,M+} ammā iṣāl eylemediñ ve pîr-i muğān va'desiz iṣāl eyledi. **Ü be-câ âverd**, ya'nî seniñ eyledüğün) va'deyi ol, maḥalline getürdi.

بتنگ چشمی آن ترك لشکری نازم
که حمله بر من درویش يك قبا آورد

Be-teng-çeşmî-ân Tûrk-i leşkerî nâzem
Ki ḥamle ber-men-i dervîş-i yek-ḳabâ âverd

(^{M,T+} **Be-teng**;) **bâ** ḥarf-i şıla. **Teng-çeşm** vaşf-ı terkîbîdir, **yâ** ḥarf-i maşdarî, ism-i iṣārete izâfeti lâmiyyedir. **Tûrk-i leşkerî** izâfeti beyāniyye ve **yâ** ḥarf-i nisbet. **Teng-çeşm** bi-ḥasebi'l-lüğa ṭar gözlü dimekdir, ammā ıṣtılâḥda aç gözlü ma'nâsındır. **Tûrk-i leşkerî**'den murâd Tatar ise **teng-çeşm** ziyâde maḥallinde vâkı'dir. **Nâzem** bi-ḥasebi'l-lüğa kıvanurum ve güvenürüm dimekdir, ammā ıṣtılâḥlarında ḳurbân olayım ma'nâsındır. **Ki** ḥarf-i ta'lîl. **Men-i dervîş-i yek-ḳabâ** izâfetleri beyāniyyedir. **Dervîş-i yek-ḳabâ** ziyâde fakırdan kinâyetdir.

Maḥşûl-i Beyt: Ol 'askerî maḥbûbuñ aç gözlülüğine ḳurbân olayım ki (^{M,T+} ben) fakîr ve çıplak dervîşe ḥamle getürdi, ya'nî benim gibi bir ḳaftanlı (148a) fakîre ṭama' eyledi. (^{S,T+} **Nâzem**'iñ ma'nâsını kıvanurum ve güvenürüm

diyenler ma'nâ-yı ıstılâhîsinden âgâh degiller imiş¹. Hamle, âverd'in mef'ûl-i şarîhi ve ber-men gayr-i şarîhi. Mısrâ'-ı şânîniñ taḥkîkînde; ki ben yek kabâ ya'nî zersiz dervîşe hamle getürdi, ya'nî beni daḥî kendüsine tâlib eyledi diyen kimse 'aceb 'indî söylemiş ki ma'nâsını kendi bilür ancak².)

فلک غلامی حافظ کنون بطوع کند
که التجا بدر دولت شما آورد

Felek ğulâmî-i Hâfız kunûn be-ṭav' koned
Ki ilticâ be-der-i devlet-i şumâ âverd

Ġulâmî-i Hâfız izâfeti lâmiyyedir. **Felek** mübtedâ, **koned** haberi ve **ġulâmî-i Hâfız**, **koned**'in muḳaddem mef'ûli ve **be-ṭav'**, **koned**'e müte'allîk ve **kunûn** zarf-ı zamân-ı **koned**. **Ki** harf-i ta'lîl. **İlticâ** ifti'âl bâbından maşdardır, şıgınmaḳ ma'nâsına³. **Be-der-i devlet**, **bâ** ilticâyâ müte'allîkdir ve izâfet lâmiyyedir ve **şumâ**'ya izâfeti de böyledir ve **ilticâ** muḳaddem mef'ûlidir **âverd**'in ya'nî mef'ûl-i şarîhi ve **be-der** gayr-i şarîhi.

Maḥşûl-i Beyt: Felek şimdi Hâfız'ın 'ubûdiyyetini raġbetle ve şafâ-yı hâtır-la ider, zîrâ siziñ der-i devletiñize ilticâ ve penâh getürdi, ya'nî siziñ (^{S.T+} sa'âdetlü) ḳapuñuza şıgındı.

1 <^{T+} Redd-i Sürûri ve Şem'î>

2 <^{T+} Redd-i Şem'î>

3 S: İlticâ ifti'âl bâbından, şıgınmaḳdır, ilticâ ma'nâsına.

141

**Ve lehu eyzan
Ez-Baḥr-i Remel
Fā'ilātün Fe'ilātün Fe'ilātün Fe'ilāt**

حسب حالی ننوشتی و شد ایامی چند
محرمی کو که فرستم بتو پیغامی چند

Ḥasb-i ḥālī ne-nuvištī vu şud eyyāmī çend
Maḥremī kû ki firistem be-tu peygāmī çend

Ḥasb, hâ'nın fethi ve sîn'in sükûnıyla, niçe ma'nâya gelür, ammâ bunda vâkı'-i ḥâl ve beyân-ı ḥâl ve miḳdâr-ı ḥâl ma'nâsınadır, **ḥālī**'ye izâfeti lâmiyye'dir ve **yâ** vahdet ma'nâsını ifâde ider, pes, ma'nâ bir beyân-ı ḥâl veyâ vâkı'-i ḥâl veyâ miḳdâr-ı ḥâl dimekdir. (^{S,T+} **Ne-nuvištī** fi'l-i nefy-i mâzî müfred muḥâṭab, yazmadın dimekdir.) **Vâv** ma'nâ-yı ḥâlî ifâde ider. **Şud** bunda şayrûret ve reft ma'nâsına olmaḳ câyızdır. **Eyyāmī çend** bir niçe gün dimekdir, **yâ** vahdet içündür. (^{S,T+} **Maḥremī**; **yâ** harf-i vahdet.) **Kû** ḳanı dimekdir. (^{M,T+} **Ki** harf-i beyân.) (^{S,T+} **Firistem**), (^{T+} fâ'nın ve râ'nın kesri ve sîn'in sükûnıyla) (^{S,T+} fi'l-i muzâri' nefs-i mütekellim vahde, bunda gönderdim dimekdir, firistiden'den müştâḳdır.) **Be-tu**; **bâ** harf-i şıla, **firistem**'e müte'alliḳ. **Peygāmī**; **yâ** harf-i vahdet ve (^{M,T+} **peygām**), **firistem**'in mef'ûl-i şarihi. (^{S,T+} **Peygām** ve **peygem** ve **peyâm** ve **peyem** haber ma'nâsınadır.)

Maḥşûl-i Beyt: Bize bir ḥasb-i ḥâl yazmadın, ḥâlbuki bir niçe gün vâkı' oldı ve gitdi. Bir maḥrem ḳanı ki saña bir niçe haber göndereyim. Ya'nî çünki senden bize bir ḥasb-i ḥâl gelmedi, bir maḥrem ta'yîn eyle ki saña bir niçe haber irsâl idelim. Ḥâce'nin bu kelâmı delâlet ider ki 'âlî-cenâb aḥıbbâdan birisi kendülerine¹ ahyânen ḥasb-i ḥâlî i'lâm idüp izhâr-ı mâ-fi'l-bâl² idermiş, ba' dehu bu i'lâm munḳaṭi' ola. Pes, Ḥâce buyurur ki niçe zamândır senden baña i'lâm-ı ḥâl ider bir mektûb gelmedi, İmdi bir maḥrem ḳanı ki ben saña bir niçe haber irsâl ideyim. Bazı nüshada maḥrem yerine ḳaşîd düşmüş.

1 S: kendüye.

2 M: izhâr-ı mâ-fi z-zamîr.

ما بدان مقصد عالی نتوانیم رسید
هم مگر پیش نهد لطف شما گامی چند

Mâ bedân maq̣sîd-ı 'alî ne-tuvânîm resîd
Hem meger pîş nihed luţf-ı şumâ gāmî çend

Maq̣sîd, şād'ın kesriyle, ism-i mekândır, kaçede-yakşıdu'dan ya'nî dara-be-yadribu bâbından, 'alî'ye izâfeti beyâniyyedir. (^{S,T+} **Resîd** bunda resîden ma'nâsınadır.) **Hem** bunda muḳḥamdır, zarûret-i vezniçün, egerçi taḥsîn-i kelâmdan da ḥâlî degil. (^{S,T+} **Nihed** fi'l-i muzârî' müfred ḡayıbdır.) **Luţf-ı şumâ** izâfeti lâmiyyedir. **Nihed**'in **luţf**a isnâdı mecâzidir. **Gâm**, kâf-ı 'Acemîyle, adım ya'nî iki qâdem ortası ki 'Arabîce ḥuṭve dirler, ḥâ'nın zammıyla.

Maḥşûl-i Beyt: Biz ol maq̣sîd-ı a'lâya ya'nî dergâh-ı âliye irişmege qâdir degiliz, meger siziñ luţfuñuz birkaç adım ilerü¹ qoya. Ya'nî biz ol cenâb-ı (148b) 'izzet-me'âba² vâşıl olmağa qâdir degiliz, zîrâ kemâl-i rif'atde ve 'izzetdedir, meger siz tenezzül buyurup bizim cânibimize gelesiz.

چون می از خم بسبو رفت و گل انداخت نقاب
فرصت عیش نگه دار و بزن جامی چند

Çun mey ez-ḥum be-sebû رفت u gul endâht niḳâb
Fırşat-ı 'ayş nîgeh dâr u bi-zen câmî çend

Gul endâht niḳâb didiginden murâd gülün goncadan çıkup açılmasıdır. **Fırşat-ı 'ayş** izâfeti lâmiyyedir ve **nîgeh dâr**'ın muḳaddem mef'ûlidir ve **nîgeh dâr** emr-i muḥâtabdır, şaḳlayı³ tût ya'nî ri'âyet eyle dimekdir. **Bi-zen câmî çend** (^{M,T+} bir niçe qadeḥ ur ya'nî) bir niçe qadeḥ nûş eyle dimekdir. Rûm'da da 'urduḳ qadeḥi'dirler, içdik diyecek yerde⁴.

Maḥşûl-i Beyt: (^{S,T+} Çünkü) şarâb küpden destiye vardı⁵ ya'nî şarâb-ḥâne-den çıkdı ve meclise geldi ve gül daḥi açıldı ya'nî bahâr eyyâmı geldi, zevḳ u 'ayş fırsatını ri'âyet eyle ve bir niçe qadeḥ nûş eyle. (^{S,T+} Bir nice qadeḥ didi. Dimedi) mestâne ol. Zîrâ mest olunca içmek ehl-i 'irfân qatında ziyâde 'aybdır ve bizim dînimizde qatresi ḥarâm olduğı gibi sâ'ir edyânda sekri ḥarâmdır.

1 S: ilerüye.

2 T: cenâb-ı 'izzete.

3 M: şaḳlayıcı.

4 S, M: içdik maḳâmında.

5 S: destiden şarâb küpe vardı.

قند آمیخته با گل نه علاج دل ماست
بوسه چند بر آمیز بدشنامی چند

Qand-âmihte bâ-gul ne ‘ilâc-ı dil-i mâ’s̄t
Bûse’i çend ber-âmîz be-duşnâmî çend

Qand-âmihte bâ-gul’den murâd gül-bâ-şekerdir ki Rûm’da gül-be-şeker dirler. (^{S,T+} **Bûse**’i’de **yâ** harf-i vahdet ve **hemze** tevesşül içündür, bir niçe bûse dimekdir. **Ber** harf-i te’kîd, **âmîz** fi’l-i emr-i muhâtab, qarışdır dimekdir.) **Be-duşnâmî**, **ber-âmîz**’e müte’allıktır, **duşnâm** şetm ü sebb ma’nâsına ismidir, ya’nî söğüş¹. **Bûse**’i **çend**, **ber-âmîz**’in mef’ul-i şarihidir.

Maḥşûl-i Beyt: Gül-be-şeker bizim gönlümüzün ‘ilâcı degildir, belki ‘ilâcı budur ki bir niçe bûseyi (^{S,T+} bir niçe) düşnâmla qarışdır ki dilimize şifâ ola. Ya’nî (^{M,T+} bir niçe bûse vir ve) bir niçe düşnâm eyle, gönlümüz hazz idüp şifâ bula.

زاهد از حلقه رندان بسلامت بگذر
تا خرابت نکند صحبت بدنامی چند

Zâhid ez-ḥalka-i rindân be-selâmet bi-guzer
Tâ ḥarâbet ne-koned şoḥbet-i bed-nâmî çend

Zâhid münâdâ, harf-i nidâsı maḥzûfdur. **Ḥalka**, insân dâ’iresinde² lâm’ın sükûniyladır, ammâ gayride lâm’ın fethiyle. **Tâ** harf-i ta’lîl. **Şoḥbet**’in **bed-nâm**’a izâfeti lâmiyyedir. (^{S,T+} **Bed-nâm** adı yaramaz ya’nî rûsvây dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey zâhid, rindler halkasından ve meclisinden selâmetle geç, ya’nî bunlarla ihtilâf idüp bunlara katılma, tâ seni ḥarâb eylemeye bir niçe bed-nâmın şoḥbeti ya’nî muḳâreneti, zîrâ şoḥbet mü’essirdir.

عيب می جمله بگفتی هنرش نیز بگو
نفي حکمت مکن از بهر دل عامی چند

‘Ayb-ı mey cumle bi-goftî hunereş nîz bi-gû
Nefy-i ḥikmet me-kon ez-behr-i dil-i ‘amî çend

1 S: düşnâm şetm ma’nâsına isimdir.

2 M: insânda.

‘**Ayb-ı mey** izâfeti maşdarıñ mef’ûline (^{S,T+} izâfetidir ve **gofti**’niñ muşaddem maşûl-i kavlidir) veyâ fâ’ilidir. **Hunereş; şîn-i zamîr mey**’e râci’dir ve **huner, bi-gû**’nuñ muşaddem mef’ûlidir [ya’nî] muşaddem maşûl-i kavlidir ve fâ’ili tahtında müstetir¹. **Nefy-i hikmet** izâfeti maşdarıñ mef’ûline izâfetidir ve **me-kon**’uñ muşaddem haberidir ve ismi tahtında müstetir. **Behr** edât-ı ta’lîl, **dil**’e izâfeti lâmiyyedir (^{M,T+} ve **dil**’iñ **âmî**’ye izâfeti lâmiyyedir.) (^{S+} ‘**Āmm**’ı ‘Acem taḥfif-i mîm’le isti’mâl ider².)

Maḥşûl-i Beyt: Meyiñ cümle ‘aybını söylediñ³ ey zâhid, hünelerini de söyle, hikmeti nefy eyleme bir iki ‘âmiden ötüri. Ya’nî ḥükemâ ḥâmırñ niçe nef’ini ve fâ’idesini söylemişler ammâ az olmaḡ şartıyle, niteki Hâce ‘bi-zen cāmî çend’ diyü buyurdu idi.

ای گدایان خرابات خدا یار شماست
چشم انعام مدارید ز انعامی چند

Ey gedâyân-ı ḥarâbât Ḥudâ yâr-ı şumâst
Çeşm-i in’âm me-dârîd zi-en’âmî çend

Gedâyân-ı ḥarâbât izâfeti lâmiyye. **Yâr-ı şumâst** izâfeti de böyledir. **Ḥudâ** mübtedâ, **yâr-ı şumâst** haberi. **Çeşm-i in’âm** izâfeti de lâmiyyedir, **çeşm** bunda ümîd ma’nâsınadır, **in’âm** iḥsândır ya’nî ni’met virmek. (^{T+} **Me-dârîd** fi’l-i nefy cem’-i muḥâṭab, tütmañ demekdir.) **En’âm** hemzeniñ fethiyle cem’-i kıletdir, müfredi na’am gelür, nûn’uñ ve ‘ayn’ıñ fethalarıyla.

Maḥşûl-i Beyt: Ey meyḥâne gedâları, Ḥudâ siziñ yâr u yâveriniñizdir, (149a) in’âm u iḥsân ricâsını tütmañ bir niçe ḥayvândan, ya’nî her nâ-ehilden ki ehliñ kadrini bilmez ki aña ri’âyet eyleye. Pes, olur olmaz nâ-ehilden iḥsân ümîdin tütmañ.

پیر میخانه چه خوش گفت بدردی کش خویش
که مگو حال دل سوخته با خامی چند

Pîr-i mey-ḥâne çi hoş goft be-durdî-keş-i ḥiş
Ki me-gû ḥâl-i dil-i sühte bâ-ḥâmî çend

1 T, F: muşaddem maşûlidir ve fâ’ili tahtında müstetir.

2 T: ‘Āmî, yâ-yı müşeddede ile, yâbis ma’nâsınadır, ammâ ‘Acem muḥaffef isti’mâl ider.

3 S: söylediñ cümle ‘aybını.

Durdî-keş vaşf-ı terkibîdir, (^{M,T+} keşiden'den,) dürdî çekici dimekdir, zikri maḥall ve irâde-i ḥâl kabîlindendir, **hîş**'e izâfeti lâmiyyedir (^{S,T+} ve **hîş**, ḥâ'nın kesriyle ve vâv-ı resmîyle, bunda kendi ma'nâsınadır.) **Ki** (^{S,T+} ḥarf-i) râbıt-ı maḥûl ü kavldir. (^{S,T+} **Me-gû** fi'l-i nehy müfred muḥâtabdır.) **Ḥâl**'in **dil**'e izâfeti lâmiyyedir ve **dil**'in **sûhte**'ye beyâniyye. **Bâ-hâmî; bâ** ḥarf-i şıla.

Maḥşûl-i Beyt: Meyḥâneci pîr kendiniñ bade-nüşına ne güzel söyledi ki dil-i sūhteniñ ḥâlini¹ bir niçe ḥâma söyleme, ya'nî süz-nâk gönlün esrârını bir niçe nâ-puḥteye izhâr u ifşâ eyleme. Tenbihdir herkese ibrâz-ı râz (^{M,T+} câ'iz) olmaduğına.

حافظ از شوق رخ مهر فروز تو بسوخت
کامگارا نظری کن سوی ناکامی چند

Ḥâfiz ez-şevḳ-i ruḥ-ı mihr-furûz-i tu bi-sūht
Kâmgârâ nazârî kon sūy-ı nâ-kâmî çend

Şevḳ-i ruḥ izâfeti lâmiyyedir ve **ruḥ**'uñ **mihr-furûz**'a beyâniyye ve bunun **tu**'yâ lâmiyye. **Mihr-furûz** vaşf-ı terkibîdir, furûziden'den, hemzeniñ ḥazfiyle, (^{M,T+} aşlı efrûziden'dir,) lâzımla müt'eaddi beyninde müşterekdir, bunda lâzımdır, güneş yalınlayışlı ya'nî güneş gibi yalınlanan ruḥ, ḥâşılı, şems gibi muẓî ruḥuñdan. **Kâmgârâ;** (^{M,T+} **elif** ḥarf-i nidâ ve **kâmgâr**) (^{S,T+} bi-ḥasebi'l-lüğa murâdcı dimekdir,) (^{T+} zîrâ **kām** murâddır ve **gâr** edât-ı fâ'il, -ci ma'nâsınadır, sitemgâr ve cefâgâr gibi, pes, ma'nâ-yı lâzımı) murâd şâhibidir ya'nî murâdına irişen. (^{M,T+} **Nazârî**'de **yâ** vahdet veyâ tenkîrdir. **Nâ-kâmî çend; kām,** kâf-ı 'A-rabîyle, murâddır, **nâ** edât-ı selbdir.) (**Nâ-kām** nâ-murâd dimekdir.)

Maḥşûl-i Beyt: Ey cānân, Ḥâfiz seniñ güneş ziyâlı ruḥuñ şevḳinden yandı. Ey kâmgâr cānân, bir nazâr eyle bir niçe nâ-murâd cānibine ki Ḥâfiz daḥi anlardandır.

1 S: her ḥâlini.

